DE INDISCHE GIDS.

De Indische Gids.

Staat- en Letterkundig Maandschrift.

Hoofdredacteur: R. A. VAN SANDICK,

MET VELER MEDEWERKING.

DRIE EN TWINTIGSTE JAARGANG

II.

AMSTERDAM. J. H. DE BUSSY — 1901.

INHOUD VAN DEN DRIE EN TWINTIGSTEN JAARGANG, TWEEDE DEEL.

Pag.

Drankbestrijding in het Indische Leger. I. De directe bestrijdingsmiddelen; door J. D. Ruitenbach 817

Hollandsch voor aanstaande inlandsche ambtenaren en onderwijzers door J. Habbema 837

Varia; door v. S.:

Indië en de verkiezingen op 14 Juni 845

Maandelijksche Revue van Brochures en van Tijdschrift- en Dagbladartikelen 848

Een Kamer voor Nederlandsch Indië in de *Amsterdammer*, *Weekblad voor Nederland*, door C. besproken. — Het *Algemeen Handelsblad* over de inlandsche aristocratie in het Indische leger. — Nederlandsch-Indië bij de Algemeene Verkiezingen: Mr. C. Th. van Deventer's redevoering in het gebouw de „Geelvinck" te Amsterdam gehouden. — Het Chinanummer van *De Indische Mercuur*. — Een historisch-critische beschouwing der *Nieuwe Courant* over het voorgestelde wetsontwerp regelende de opleiding voor Indische ambtenaren. — De brochure van een Nederlandsch burger over de Nederlandsche Zeemacht.

Herinneringen uit mijn Controleurs-loopbaan. VI. Geredde schipbreukelingen; door F. A. H. 875

Bestaat er een „eu"klank in het Soendaneesch? door P. Jansz 877

Iets over de belangen van eene categorie van het mindere personeel bij het B.B. ter Sumatra's Westkust; door Een Ambtenaar B.B. 880

Bronnen en badplaatsen in Nederl.-Indië, die tot herstel van gezondheid door Inlanders en Europeanen gebruikt worden; verzameld door Dr. J. H. F. Kohlbrugge 883

Een legerkommandant van het jaar 1848; I, door S. Kalff 891

Financieel Overzicht 910

Het Banjermasingsche rijk; door J. 925

Drankbestrijding in het Indische leger. II (*Slot*). De indirecte bestrijdingsmiddelen; door D. J. Ruitenbach 933

De rentabiliteit der Solo-valleiwerken; door J. van Tubergen, *Sectie Ingenieur bij de Irrigatie Afdeeling „Brantas"* 950

Varia; door v. S.:

Voeding der gevangenen in Ned. Indië 955

Maandelijksche Revue van Brochures en van Tijdschrift- en Dagbladartikelen 956

Het *Algemeen Handelsblad* over een „noodregeling" ter zake van de opleiding van Indische ambtenaren. — Een tweetal artikelen van Raden Kirai over Djambi in het *Dagblad van Zuid-Holland en 's-Gravenhage*. — Een twistgeschrijf in de *Controleur* tusschen twee Indische gepensionneerden. — Mr. P. Brooshooft's brochure: de ethische koers in de koloniale politiek gerecenseerd in het *Dagblad van Zuid-Holland en 's-Gravenhage*, en een werkprogram voor Indische politiek in hetzelfde orgaan.

Dansen in Rawas; door Winter 962

Een legerkommandant van het jaar 1848; II. (*Slot*), door S. Kalff . . . 976

De ontworpen regeling ter opleiding van administratieve ambtenaren in de Eerste Kamer, met een Naschrift; door v. S. 998

Financieel Overzicht 1035

Pag.

Aanteekeningen over de verpleging onzer troepen te Atjeh in de hospitalen en te velde; door een Officier 1053

Over Djambi; door H. R. Rookmaaker 1064

De verkiezingsrede van A. W. F. Idenburg. Met een Voorwoord van de Redactie 1087

Varia:

De Zendingscirculaire 1098

Maandelijksche Revue van Brochures en van Tijdschrift- en Dagbladartikelen 1103

Het oordeel van de pers over den nieuwen minister van koloniën. — Blanda in de *Controleur* over den afgetreden minister van koloniën. — Het *Algemeen Handelsblad* over hetzelfde onderwerp. — v. D. in *Oost en West* over hetgeen Indië van een optredend clericaal ministerie te wachten heeft. — De zendingscirculaire in de *Tijd*, het *Algemeen Handelsblad* en de *Nederlander*. — Het „misdadig imperialisme" in verband met Djambi, in het *Volk* behandeld. — Mr. P. Brooshooft's brochure aangekondigd in het *Vaderland*. — Het *Algemeen Handelsblad* over beweerde opium-knoeierijen van een overleden resident. — Hetzelfde blad over decentralisatie en over de hervatting der Solo-valleiwerken. — Een ongenoemde over „Adat" in de *Vragen van den Dag*.

Koloniale Literatuur:

Mr. P. Brooshooft „De ethische koers in de koloniale politiek"; door R. A. van Sandick 1126

Correspondentie Artikel:

Moeilijkheden in de Maleische spraakkunst; door J. G. Dammerboer 1138

Indische Comptabiliteit. De Javasche Bank en de taak van den Directeur van Financiën; door H. A. Meppelink 1140

De machtsuitbreiding der Oost-Indische Compagnie op het vasteland van Azië, van 1683—1697, I; door N. Mac Leod 1149

Financieel Overzicht 1169

Onvoldoende aanvulling van het corps ambtenaren bij het Binnenlandsch Bestuur; door Djamila 1181

De noodzakelijkheid van een technisch-artistiek onderzoek in Ned.-Indië; door G. P. Rouffaer 1186

Hollandsche cursussen voor Inlanders en Inlanders op de Europeesche lagere school; door K. M. Hage 1211

Varia:

Een circulaire over de verhouding tusschen Europeesche en Inlandsche bestuursambtenaren 1219
De Indische bond en het onderwijs 1220
Mr. A. Ockerse over het particuliere land Indramajoe-West 1222

Maandelijksche Revue van Brochures en van Tijdschrift- en Dagbladartikelen 1230

Abdul Rivai in het *Algemeen Handelsblad* over het geloof der Inlanders in Indië. Critiek hierop door Dr. A. A. Fokker en H. G. Bartels. — De *Hollander* over den nieuwen minister van koloniën en de zending. — Bescheiden rakende den handel op Japan, verzameld door J. Kraay, gepubliceerd in *De Indische Mercuur*. — Nogmaals Abbas aan het woord over Djambi in de *Controleur*. — Blanda over de zending in hetzelfde orgaan. — *Tijd* en *Centrum* over een roomsch-katholieken kerkbouw te Soekaboemi. — De *Nieuwe Courant* en de wenschelijkheid der invoering van de opium-regie ter Sumatra's Westkust. Discussie hierover met het *Algemeen Handelsblad* en repliek der *Nieuwe Courant*. — C. over het Indische leger in de *Nieuwe Courant*, en een beschouwing van het blad over het gebruik van Inlanders bij de verdediging onzer koloniën. — Waar Indie onder lijdt? een vraag gesteld en beantwoord door de *Limburger Koerier*. — De *Kölnische Zeitung* over de duitsche

Pag.

koloniën. — De heer J. Hendrik van Balen over de toekomst van Suriname in de *Telegraaf*. — Blanda over vertegenwoordiging van Indië in de Tweede Kamer in de *Controleur* en polemiek hierover met *Oost en West*. — Een referaat van Ds. Aalders over het Boedhisme en de Christelijke zending in de *Ned. Zendingsbode*. — Welkom aan het *Koloniaal Weekblad*, orgaan van „Oost en West". — Het *Algemeen Handelsblad* een beschuldiging tegen een overleden resident terugtrekkende.
Mr. C. Th. van Deventer „Uit Multatuli's dienstjaren" in de *Gids*. — Een herinneringswoord gewijd aan wijlen Mr. L. Serrurier door Professor A. A. W. Hubrecht in hetzelfde tijdschrift.

Koloniale Literatuur:

W. J. van Gorkum, Over malaria en muskieten; door J. H. F. Kohlbrugge . . . 1249
Het jaarboek voor suikerfabrikanten op Java 1901—1902; door v. S. 1253
Godsdienst in Centraal-Borneo. (Dr. A. W. Nieuwenhuis, In Centraal Borneo); door Joh. F. Snelleman. 1254

Wetenschap en Industrie:

Kolonisatie in West-Australië. 1268
Bezoldigde rijksveldwachters in Tonkin 1269
De cultuur van den getah-pertjahboom in de Straits Settlements 1269
Kunst-Indigo 1270

De machtsuitbreiding der Oost-Indische Compagnie op het vasteland van Azië, van 1683—1697; door N. Mac Leod. II.

Malabaar, 1691—1693 1271
Het eskader van Sijmon van den Bergh. Dandennes. Verovering van Poedisjeri, 1691—1695 1277

Financieel Overzicht 1287

Het havenplan voor Soerabaja (*met kaart*); door J. Th. Gerlings. . . . 1301

Brieven uit den zetel van het Khalifaat. I. De Panislamietische beweging; door خليل (Moekhbir) 1320

Decentralisatie in Indië; door Mr. C. Th. van Deventer 1331

Een Indische Landbouwschool; door A. J. van Schermbeek 1333

De gouvernements koffiecultuur zooals zij nog worden kan „een Goudmijn voor den Staat"; door P. J. van Maanen 1358

Varia:

De Indische paragraaf uit de Troonrede. 1376
Een pauperisme-circulaire van inquisitoriaal karakter 1377
Toestanden op Soemba. 1382

Maandelijksche Revue van Brochures en van Tijdschrift- en Dagbladartikelen 1387

Het oordeel van de pers over de Indische paragraaf van de Troonrede. — Blanda in de *Controleur* over hetzelfde onderwerp. — De Indische begrooting besproken door de *Residentiebode*, de *Tijd*, de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* en het *Nieuws van den Dag*. — Het *Vaderland* over een „Christen-staatsman voor Indië." — „Wat het nieuwe ministerie in Indië te doen vindt," een vraag door J. in de *Tijd* behandeld. — Een anti-liberale koloniale beginsel-verklaring van de *Standaard*. — Molybdus in het *Zutphensch Dagblad* over „Taal en Christendom in Indië". — De *Nieuwe Rotterdamsche Courant* en de „Nieuwe Koers" in Indië. — Vestingbouw of legerversterking, een militair belang door een gepensioneerd hoofdofficier in het *Vaderland* ter sprake gebracht. — Een beschouwing der *Nieuwe Rotterdamsche Courant* over het zoutmiddel in Indië. — Een ingezonden stuk van den heer L. W. A. Kessler over Djambi in hetzelfde orgaan. — Heeft Nederland toch de Kaap verkocht? een vraag naar aanleiding van een uitlating van G. K. van Hogendorp in zijn „Geheime Aanteekeningen" uit de *Gids*. — De slotbrochure van G. Roessingh van Iterson over de gestolen en te stelen millioenen. — De waarheid in de Kleian-zaak; brochure door Veritas. — Dr. J. Groneman's „Verdediging en aanklacht", een polemisch geschrift op oudheidkundig gebied.

Koloniale Literatuur:

Brieven van Potgieter aan Busken Huet; door v. S. 1409
Het repertorium op koloniale literatuur 1894—1900 van A. Hartmann; door R. A. van Sandick 1410

Pag.

Wetenschap en Industrie:
Buskruit-fabricage in China. 1412
Ziekenverpleging in Engelsche koloniën 1413

Naschrift op het artikel „De noodzakelijkheid van een technisch-artistiek onderzoek in Ned.-Indië; door G P. Rouffaer 1415

Financieel Overzicht 1417

Een adresbeweging in zake gebreken van gymnasiaal en middelbaar onderwijs; door R. A. van Sandick. 1429

Een Contrapost; door Mr. C. Th. van Deventer 1433

Varia:
De directeur der burgerlijke openbare werken over verbeteringen in het Postverkeer. 1450

Maandelijksche Revue van Brochures en van Tijdschrift- en Dagbladartikelen 1461
De brochure van W. M. Engelberts en A. E. Redelé: „een defensie-program." — Nogmaals de gepensionneerde hoofdofficier in het *Vaderland* over de versterking der doode weermiddelen in Nederlandsch-Indië. — Het *Volk* over de Indische begrooting. — Een artikel over Djambi in hetzelfde orgaan. — Het geval Clockener Brousson in de *Tijd* en de *Bredasche Courant*. — De *Standaard* over onderwijs en zending. — Een ingezonden stuk in de *Times* over Atjeh. — Mr. C. Th. van Deventer in het *Volksblad* over de armoede op Java. — De heer E. B. Kielstra in *Onze Eeuw* den Atjeh oorlog verdedigend. — De heer C. J. Hasselman in de *Gids* over de verkiezing van dessa-hoofden. het zoogenaamde „palladium."

Koloniale Literatuur:
Het Muntwezen op de Philippijnen (L. Carroll Root, the currency question in the Philippines); door R. A. van Sandick. 1473

Wetenschap en Industrie:
Britsch-Indische thee 1477
Een Sanatorium op de hoogvlakte van Lang-Bian in Indo-China 1477
Parelvisscherij op het eiland Bahrein 1478
Cultuur van roode peper op Zanzibar en Pemba. 1478
Vanielje Cultuur op de Seychellen. 1479

Eenige Maleische Etymologieën; door Dr. A. A. Fokker. VI. 1480

Actief-Perfectief of Passief; door M. Joustra 1481

De Indische begrooting in de Vereeniging „Moederland en Koloniën". . 1484

Financieel Overzicht 1547

Drankbestrijding in het Indische Leger.

I. *De directe bestrijdingsmiddelen.*

Het maatschappelijk leven der militairen beneden den rang van officier is niet zeer benijdenswaardig. Zij vormen een geheel op zich zelf staande klasse, zoo niet gemeden, dan toch uitgesloten door de burger-maatschappij. De arbeider- en kleinburgerstand, waartoe de soldaat zich anders het meest zou voelen aangetrokken, bestaat in Indië niet. Evenmin trekt hem de Indo-Europeesche bevolking — gesteld dat die hem zou dulden — aan. De Indische maatschappij biedt hem dus geen enkel punt van aanraking, niettegenstaande hij zich te midden van haar bevindt. Heeft zijn krijgsmakker in het moederland volop gelegenheid zich in verbinding te stellen met alles wat het maatschappelijk leven onzer volksklasse betreft; hij moet het uitsluitend zoeken bij zijn eigen lotgenooten. De omstandigheid, dat hij ver verwijderd is van familie en vrienden in het vaderland, maakt dit geïsoleerd bestaan nog droeviger. Voeg hierbij de veranderde omgeving, waarin elk Europeaan en dus ook hij verplaatst is; de vreemde gewoonten en veranderde levenswijze — en men zal ons moeten toegeven, dat we met recht het maatschappelijk leven van den minderen militair weinig aanlokkelijk kunnen vinden.

Niemand echter is voor zijn genoegen op de wereld. Toch stelt het gemoedsleven van elk mensch aan de hem omringende maatschappij eischen, waaraan in hoofdzaak voldaan moet worden, wil hij zich in die maatschappij gelukkig voelen, en daar ieder geneigd is om het geluk te zoeken, waar en hoe dan ook, is het duidelijk dat elke individueele misstand ten opzichte zijner omgeving ten gevolge heeft, dat hij grijpt naar de middelen, om datgene wat de maatschappij hem ontzegt op een andere wijze te bekomen. Waar nu een meer verstandelijk en zedelijk ontwikkelde dat geluk zoekt en ongetwijfeld ook vindt in een naarstig opvolgen van zijn plicht, daar grijpt de onontwikkelde, onze soldaat, veelal naar middelen

die verdooving aanbrengen, en slechts voor een oogenblik helpen. De reactie die hierop noodzakelijk volgt, doet hem langzamerhand meer haken naar datgene wat juist het noodlottigst voor hem is, en het gevolg is, dat hij in een physiek en moreel opzicht hoe langer hoe meer daalt.

Het zal dan ook wel geen nader betoog behoeven, wanneer wij zeggen dat het de plicht van de Regeering is, dat zij de aandacht vestigt op het drankgebruik in het Leger. Hoe gaarne wij ook ons volk om zijne deugden tot in de wolken willen verheffen, het is en blijft een harde waarheid dat het niet ten voorbeeld kan dienen wat betreft matigheid in het gebruiken van geestrijk vocht. Deze ondeugd, of wil men noemen zwakheid, vinden we in het Leger natuurlijk terug. Is het reeds lastig een eenmaal aangeleerde en met onzen volksaard als het ware saamgegroeide eigenschap te wijzigen, dit wordt zooveel te moeilijker wanneer het geestdoodende van het Indische leven zooals we dit hierboven schetsten, die slechte eigenschap nog meer in de hand werkt. Eischt daarom aan den eenen kant het belang van het Indisch leger — dus van onze Koloniën — dat met kracht worde opgetreden, aan den anderen kant is het met het oog op onzen volksaard noodzakelijk dat dit oordeelkundig geschiede. Het vraagstuk der drankbestrijding wordt daardoor gecompliceerder en moeilijker op te lossen. In hoeverre de Regeering met deze oplossing gevorderd is, en wat nog meer kan strekken om daartoe te geraken, stellen we ons voor in de volgende bladzijden te behandelen.

De reeds door de Regeering genomen en nog te nemen maatregelen laten zich gevoegelijk verdeelen in die van *directen* en *indirecten* aard. Direct noemen we de maatregelen wanneer zij beoogen het drankgebruik rechtstreeks te beletten of te verminderen; indirect wanneer ze door afleiding te bezorgen het kwaad meer zijdelings beteugelen. Zoo rekenen we tot de eerste soort o. m. het tegengaan van den clandestienen verkoop, de instelling van cantines ter regeling van het drankgebruik, enz. Tot de tweede soort achten wij de middelen, welke aangewend kunnen worden om het Indische soldatenleven aangenamer te maken, opdat *daardoor* de behoefte aan sterken drank zich minder zal doen gevoelen. Ter wille eener geregelde behandeling van het onderwerp, wenschen we dit onderscheid bij het hiernavolgende toe te passen.

Als het eerste directe middel ter bestrijding noemen we het verbod om sterken drank buiten de militaire cantines te verkoopen of te schenken. De bepalingen die dit verbod behelzen vindt men in verschillende Gouvernements besluiten. Zij luiden:

1. Het is aan een iegelijk verboden buiten de militaire-cantines aan militairen beneden den rang van officier of hunne vrouwen, kinderen of bedienden sterken dranken te verkoopen of in winkels of warongs om niet te verstrekken.

Het is verboden sterken drank bij hoeveelheden van minder dan een half dozijn flesschen te verkoopen, elders dan in door het plaatselijk bestuur toegelaten tapperijen.

Overtredingen worden, wanneer de overtreders Europeanen of daarmede gelijkgestelden zijn gestraft met eene boete van *f* 5 tot *f* 100 of gevangenis van ten hoogste acht dagen, en wanneer de overtreders inlanders of daarmede gelijkgestelden zijn, op de politierol afgedaan. (*Staatsblad* 1853 No. 30).

2. Militairen behoorende tot de zeemacht, mogen, behalve in de militaire cantine, mede worden toegelaten in de met toestemming van het plaatselijk bestuur opgerichte tapperijen, en mag aldaar sterken drank aan hen worden verkocht, mits niet in strijd met de rechten van den pachter van den verkoop van arak en andere sterke dranken in het klein. (*Staatsblad* 1871 No. 175).

3. Met geldboete van *f* 16 tot *f* 25 worden gestraft: die buiten de militaire cantines aan militairen behoorende tot de landmacht beneden den rang van officier of hunne vrouwen, kinderen of bedienden sterken drank verstrekt voor geld of om niet. (Algemeen politie-reglement voor Europeanen en Inlanders. *Staatsblad* 1872 No. 110 art. 4 No. 13 en 1872 No. 111 art. No. 13).

4. (Aanvulling van 3.) Met sterken drank wordt ten deze gelijkgesteld: alle gegiste palmwijn, als toewak, sagoeweer, soeri of onder welken anderen naam ook bekend. (*Staatsblad* 1881 No. 97).

5. Met geldboete van *f* 16 tot *f* 25 worden gestraft:
die sterken drank bij hoeveelheden van minder dan drie Ned. kannen verkoopt elders dan in de door het plaatselijk bestuur toegelaten logementen, koffiehuizen, tapperijen en dergelijke openbare inrichtingen, ten ware door het feit mocht worden gepleegd overtreding van de vigeerende voorwaarden voor de pacht, betreffende den verkoop van sterken drank. (*Staatsblad* 1872 No. 110 art. 4 No. 12 en 1872 No. 111 art. 2 No. 12).

6. Met het opsporen van overtredingen van de ordonnantie omtrent de bepalingen betreffende den verkoop van inlandsch gedistilleerde dranken zijn mede bevoegd tot huiszoeking de controleurs en de ambtenaren ter beschikking van de Hoofden van Gewestelijk bestuur op Java en Madura. (*Staatsblad* 1898 No. 91).

Behalve dat uit bovenstaande uittreksels blijkt dat het verkoopen van sterken drank aan militairen beneden den rang van officier buiten de cantines verboden is, doen zij tevens zien dat het ook niet geoorloofd is dit aan hunne vrouwen, kinderen of bedienden te doen, en verder niet alleen het verkoopen strafbaar

is, maar elk *verstrekken* van sterken drank, hetzij dit geschiedt tegen geld of om niet. Voorzeker kan men hier niet van een halven maatregel spreken. Het is afdoende gereglementeerd; geen twijfel is mogelijk; geen uitzondering (alleen voor de schepelingen der Marine) wordt toegelaten; het is voor de minderen van de landmacht niet anders mogelijk, dan sterke drank in de militaire cantine te nuttigen.

Maar, hoe mooi dit alles er ook op het papier uitziet, in de werkelijkheid weet onze soldaat nog wel aan een enkel clandestien glas jenever te komen. In het Chineesche kamp en ook, hoewel in mindere mate, in het Arabische of Maleische kamp bedient men hem gaarne. Vooreerst verschaft dit de gewone winst; daarna nog een kleinigheid die men zoo vrij is op den gewonen verkoopsprijs te leggen, omdat men het gevaar aan de overtreding verbonden trotseert. Verder is er nog het voordeel aan verbonden, dat de levering eene kwaliteit medebrengt, die door goedkoopere bijmengsels in waarde zeer gering is. Al deze voordeelen vormen voor de hierbedoelde verkoopers de verleiding en worden op den soldaat verhaald, die slechtere en doorgaans meer schadelijke waar voor hooger prijs dan gewoonlijk bekomt. Behalve de gestaarte- en bruine verkoopers zijn er nog anderen die hierop loeren. Vooral de Europeanen, en wel in het bizonder de gepasporteerde of gegageerde collega's schenken hun kameraad gaarne een borrel. Zij hebben zich hier en daar in de kampong genesteld, en drijven er zoo goed als het gaat een kroeg-zaakje, dat dikwijls aardige winsten afwerpt. Van allen die hun werk maken van clandestienen verkoop van sterke dranken, zijn zij verreweg de brutaalsten en daarom de gevaarlijksten. Het zijn ware parasieten van het Leger.

* * *

De vraag moet hier worden gesteld hoe het komt dat, niettegenstaande de overtreding met straf bedreigd wordt, deze toch zoo aanhoudend wordt begaan en kan worden begaan?

Naar onze meening luidt het antwoord hierop; omdat de straf op deze overtreding gesteld niet zwaar is, en omdat de politie niet voldoende bij machte is de overtreding te ontdekken of te beletten.

Werkelijk kan men de straf niet zwaar noemen. Voor arme Europeesche toko- of waronghouders moge niet zelden eene boete van *f* 5.— tot *f* 100.— een heele uitgaaf zijn, de keuze hun

gelaten om deze boete om te ruilen in acht dagen of korter gevangenisstraf, opent voor de meesten de gelegenheid om te zondigen, zonder dat dit voor de beurs tot nadeelige gevolgen aanleiding geeft. Zijn het Inlanders, dan wordt de zaak op de politie-rol afgedaan, en de straf is geheel afhankelijk van het inzicht van het Hoofd voor de politiezaken ter plaatse. Ook voor hen die geen toko- of waronghouders zijn, vinden we de straf te licht. Een boete van *f* 16.— tot *f* 25.— zoowel voor Europeanen als Inlanders is in vergelijking van de kans om ongestraft eenige niet te versmaden en betrekkelijk groote voordeelen te behalen, veel te gering.

Behalve de onbeteekenende straf is de gebrekkige toestand waarin naar ons oordeel het geheele politie-wezen verkeert, oorzaak dat bovenaangehaalde verbodsbepalingen nog te weinig effect sorteeren.

Wij achten ons niet bevoegd middelen aan te geven of maatregelen voor te stellen die in dezen toestand verbetering kunnen brengen, daar het bepalen van straffen in deze en het reorganiseeren eener politie-macht, zuiver civiele zaken zijn, waarover wij niet anders dan zeer eenzijdig kunnen oordeelen. Wij vestigen er slechts de aandacht op, omdat zonder verandering in de organisatie van het politiecorps de clandestiene verkoop, ondanks de verbodsbepalingen, toch zijn gang zal gaan, en de bestrijding van het drankgebruik in deze richting vrij wel illusoir blijft. Aan meer bevoegden laten we het over goed omschreven plannen te ontwerpen, en aan de Regeering om deze plannen in wettelijke bepalingen om te zetten.

Verder geven de bovengenoemde Gouvernements-besluiten nog aanleiding tot de volgende opmerkingen:

Het is ons niet duidelijk wat in het Gouv. besluit 1853, n°. 30, met het woord „flesschen" als inhoudsmaat wordt bedoeld. Het is noodig dit woord te schrappen, en er een litermaat voor in de plaats te stellen. Verder zou het o. i. aanbeveling verdienen om de wijze voor te schrijven waarop, speciaal de jenever in den handel gebracht wordt. Thans geschiedt de verpakking van jenever doorgaans in vierkante flesschen van 1.5 L. inhoud, terwijl 15 dergelijke flesschen een kist of „kelder" vormen. Wat na verloop van tijd als gewoonte stilzwijgend is aangenomen, moest thans bij Gouvernements-besluit als verplichtend voorgeschreven worden. Voor den soldaat zou dan de weg afgesne-

den zijn om jenever bij kleinere hoeveelheden te kunnen koopen. Immers het is algemeen bekend, dat de clandestine-jenever aan den soldaat veelal geleverd wordt in kleine vierkante flacons (z. g. kwartpotten) van 0.25 L. inhoud, en vrijwel uitsluitend aan hem, daar elk particulier voor huishoudelijk gebruik wel niet minder dan een vierkante flesch à 1.5 L. inslaat.

Een andere opmerking moeten we nog maken naar aanleiding der boven geciteerde uittreksels. Steeds is daarin sprake van „militairen (vrouwen, kinders en bedienden) beneden den rang van officier". Daar hierop geene uitzonderingen zijn gemaakt, is de onderluitenant, opzichter, conducteur enz. hij zij al of niet gehuwd, dus verplicht om de cantine te bezoeken, tenzij hij er toe besluit zich geheel van sterken drank te onthouden. Hoewel we dit laatste gaarne zouden wenschen, vinden we het toch minder oordeelkundig om de hierbedoelde onderofficieren, vooral indien zij gehuwd zijn, op deze wijze in hun vrijheid te beperken. Behalve dat het ter wille van hun prestige wenschelijk is dat de hoogere onderofficieren zoo min mogelijk in de cantine komen, vinden we het voor gehuwden beter en minder tot drinken verleidelijk, wanneer ze in de gelegenheid zijn hun bittertje evenals elk officier of burger in den familiekring te gebruiken. De voorschriften streven hier het doel voorbij en moeten daarom in dier voege gewijzigd worden, dat het woord „militairen" voortaan niet meer slaat op die onderofficieren, welke buiten het troepenkampement wonen, en een gelijken of hoogeren graad bekleeden dan dien van Adjudant-Onderofficier.

Behalve uit de Gouvernements-besluiten, blijkt uit elk Koloniaal Verslag van de laatste tien jaren, dat de aandacht van de Regeering gevestigd blijft op de quaestie van den clandestienen verkoop van sterken drank. Telkens weer komt in die Verslagen de mededeeling voor dat den civielen- en militairen autoriteiten „weer" of „nogmaals" werd opgedragen hunne bijzondere zorg aan het onderdrukken van dien verkoop te wijden. Dit herhaaldelijk terugkomen zou ten langen leste voor die autoriteiten eenigszins beleedigend kunnen worden. Men weet echter wel dat het zoo kwaad niet is bedoeld Men begrijpt dat de Minister iets tegen het euvel moet doen, wil hij tegenover de kamerleden den schijn van onverschilligheid niet op zich laden. Dat overigens een opdracht om „aandacht te vestigen op" of „bijzondere zorg te wijden aan" van weinig beteekenis is, vooral wanneer die opdracht jaarlijksch

geregeld herhaald wordt, zal men ons moeten toegeven. En vooral op 't stuk van clandestienen verkoop van sterken drank heeft zij geen waarde. Ondanks de meerdere aandacht of zorg zal deze ongeveer ongestoord zijn gang gaan, wanneer men geen ingrijpende maatregelen neemt.

Daar dit alles is wat de Koloniale verslagen betreffende deze aangelegenheid behelzen, vinden wij die mededeeling vrij onbeteekenend. Alvorens van dit ontwerp af te stappen willen wij nog wijzen op een zinsnede in het Koloniaal Verslag over 1895 die te denken geeft. Hierin wordt gesproken over de gelegenheden die er voor den soldaat bestaan om aan spiritualiën te komen, en de onmogelijkheid om dit laatste te beletten, „niettegenstaande de ruimste medewerking van het civiel bestuur, slechts op *enkele plaatsen*[1]) de clandestiene verkoop is *belet*[1]). Dus die verkoop is dan toch te beletten? Naast die vraag wenschen wij dadelijk een paar andere te stellen: op welke plaatsen? Door welke middelen? Het Koloniaal Verslag geeft hierop geen antwoord. Het zou anders leerrijk zijn om de middelen te weten, welke voorkwamen dat geen clandestiene verkoop meer mogelijk was, en die eens te vergelijken met andere elders genomen maatregelen. Wij zullen later nog meer gelegenheid hebben te wijzen op het vage en nevelachtige in de vele mededeelingen welke voorkomen in de rubriek „maatregelen voor het stoffelijk en zedelijk welzijn van den soldaat" in de Koloniale Verslagen. Duidelijk komt dit uit in bovenstaande zinsnede. Het zou dunkt ons natuurlijk geweest zijn nauwlettend te onderzoeken, hoe men het op die „enkele plaatsen" had aangelegd om den clandestienen verkoop van sterken drank aan de militairen te beletten, en dan dit onderzoek in het verslag van 1896 op te nemen. Zelfs thans, vijf jaar later, zou het nog wellicht de moeite waard zijn hiervan kennis te nemen. Wie weet of men alsdan ook niet op „andere plaatsen" behalve op die „enkele" zou slagen.

Naast het tegengaan van den clandestienen drankverkoop behoort als direct bestrijdingsmiddel het controleeren van het drankverbruik te staan.

De Regeering beseft en volmondig erkent zij dit, dat de sterke drank een van de gevaarlijkste vijanden is van het leger en het individu. Tegelijk voelt zij echter ook dat diezelfde sterke drank

[1]) Wij cursiveeren.

den soldaat niet geheel mag worden onthouden, uit vrees voor andere nadeelige gevolgen. Deze opvatting huldigen wij ook. We zouden de eersten zijn om het Leger er mede geluk te wenschen wanneer men er in slaagde een ieder tot geheel-onthouder te bekeeren, maar aangezien we dit als niet veel meer dan een utopie beschouwen, heeft het geen practischen zin in die richting maatregelen van algemeene strekking te beramen of te bespreken. O. i. stelt zich de Minister op een juist standpunt, waar hij zegt, dat de (toegestane) drankverkoop *„gaandeweg"* [1]) verminderd moet worden, daar anders de soldaat zijn toevlucht neemt tot surrogaten, die dikwijls veel schadelijker zijn dan de onvervalschte jenever welke hem in de cantine gewaarborgd wordt. Naar ons oordeel geeft deze opinie den eenigen practischen weg aan om het drankgebruik te bestrijden. De Regeering kan noch moet het drinken verbieden, maar zij kan en moet dit *beheerschen*, en daarvoor dient de verkoop van sterken drank zoodanig geregeld te zijn, dat zij — of wat hier hetzelfde is — het legerbestuur, hierop te allen tijde invloed kan uitoefenen. Het is nu eenmaal niet anders: een snelvlietende stroom keert men niet door er alleen een dam tegen op te werpen. Men dient te zorgen dat een voldoend aantal duikers in dien dam aanwezig is, om het water gelegenheid te geven te ontsnappen. In deze beeldspraak ligt de taak van de Regeering opgesloten.

Zij moet de clandestiene verkoop zoodanig weten te beletten, dat tegen het drankgebruik een voldoend stevigen dam gevormd wordt, maar tevens officieel gecontroleerde verkoopplaatsen in het leven roepen als duikers, die dat gebruik laten verloopen of in elk geval regelen.

Wat betreft de clandestiene verkoop meenen we te hebben aangetoond, dat nog geenszins voldoende gedaan is. Wat betreft de toegestane drankverkoop, zeggen wij dat ten aanzien hiervan alles *verkeerd* is gedaan. Wat toch is het geval?

Deze verkoop geschiedt in de bestaande cantines. Hierin ligt al dadelijk het verkeerde opgesloten. Aan het goede doel waarvoor de cantines moeten dienen, en waarvoor ze ook uitsluitend zijn opgericht, heeft men, nu de drankbestrijding in de laatste jaren meer op den voorgrond treedt een ander streven gekoppeld (hoewel niet officieel), n. l. de controle over het drankgebruik. Deze verbinding heeft geleid en leidt nog steeds tot treurige

[1]) Wij cursiveeren.

gevolgen. Het doel der cantines is: (art. 3 Alg. Order 1881 n°. 46;)

Den onderofficieren en soldaten eene plaats van kameraadschappelijke vereeniging te verschaffen alwaar zij, naar de behoeften van ieders landaard, hunne vrije uren gezellig, aangenaam en tevens nuttig kunnen doorbrengen.

Dit doel kan o. i. nimmer samengaan met een controle op het drankgebruik. Niet alleen dat noch het een noch het ander bereikt wordt, maar het eerste streven raakt totaal ondergeschikt aan het tweede. Thans vinden we de cantines terug niet als brandpunten van ware gezelligheid, waar de soldaat zich zedelijk en stoffelijk wèl gevoelt, maar als drankputten, als niet veel meer dan uitgebreide kroegen, zooveel te gevaarlijker, omdat ze, door het Gouvernement gesanctionneerd en beheerd, den soldaat in de meening brengen, dat drankgebruik voor het aanbrengen van gezelligheid noodzakelijk is. De inrichtingen, die zooveel zouden kunnen bijdragen tot zedelijke verheffing van het individu, en waarvoor ze ook oorspronkelijk bestemd zijn; diezelfde inrichtingen zijn nu plaatsen geworden, waar we een soldaat liefst zoo min mogelijk zien.

De huidige toestand komt in het kort samengevat hierop neder: *Onder de leus van den soldaat gezelligheid en nuttige afleiding te bezorgen, wordt in elke garnizoensplaats eene inrichting in stand gehouden, die niets anders is en ook niets anders kan zijn, dan eene plaats waar in stede van afleiding, verleiding bestaat.* En, nog iets moeten we daaraan toevoegen: *deze verleiding kan de man bijna niet ontvlieden.*

Juist omdat het in Indië bepaald noodzakelijk is dat er ten minste één gelegenheid bestaat om den man in zijne geisoleerde maatschappelijke positie gezelligheid te verschaffen; — juist omdat hij die gelegenheid niet ontberen kan en hem als 't ware niet anders overblijft dan deze verstrooïing dáár te zoeken, — juist dáárom is het onverstandig, — om geen ander woord te bezigen — hem op die zelfde plaats het jeneverglas voor te zetten en den soldaat dus de strijd zooveel zwaarder te maken. Want, men zegge niet, dat we overdrijven. De cantine-gezelligheid *is* niet anders dan de luidruchtige en opgewonden vrolijkheid, die men in elke beklante kroeg kan vinden. Zeker, er worden wel maatregelen genomen die er op wijzen, dat men het drankgebruik geenszins als hoofdzaak wenscht te beschouwen, maar toch blijft waar hetgeen we zooeven zeiden. Het bier moge goedkoop; de bibliotheek uitgebreid, de leestafel wel voorzien; alle spelen

voorhanden zijn; het is alles te vergeefs zoolang het jenevervat daarnevens ligt. Zoolang de localen nog kunnen worden verpest door de lucht die uit dat vat opstijgt, zoolang zullen wij de cantines als gepatenteerde kroegen beschouwen, en blijven wij er verre van iets wezenlijk gezelligs of verheffends in die richtingen te zien

De reden waarom men in 1881 den drankverkoop bleef toestaan moet in de toen nog vrij algemeen heerschende meening worden gezocht dat zonder drankgebruik geen gezelligheid voor den hollandschen soldaat kon bestaan. Wel achtte men reeds lang het misbruik verderfelijk, getuige de Algem. orders van 1836 en 1871, maar het gebruik veroordeelde men in geenen deele. De algemeene opinie zag in het geheel onthouden van geestrijk vocht een soort van verwijfdheid, die men hoewel niet bepaald veroordeelde toch bij den Europeeschen soldaat liever niet zag. Hem werd wat men noemde „een borrel gegund". In Nederland begon de Regeering eerst handelend op te treden, door de drankwet in het leven te roepen (1881). Geen wonder dat voor dien in Indië geen bepaalden officieelen strijd werd gevoerd. Sedert is veel over het al- of niet schadelijke gebruik van alcohol geschreven en gesproken. De medici mogen het ook thans daarover nog niet eens zijn, meer en meer ziet men toch in dat de sterke drank de zedelijke verheffing van den mensch in den weg staat. En juist uit een zedelijk oogpunt beschouwd is het in het leger in de eerste plaats noodig dat ook het *gebruik* bestreden wordt, omdat tegenwoordig meer dan voorheen, het moreel van den soldaat de innerlijke kracht van een Leger bepaalt.

Hebben we zooeven gezegd dat officieel gecontroleerde verkoopplaatsen noodig zijn, uit vorenstaande beschouwingen blijkt dat wij als gebiedende eisch voorschrijven, dat deze plaatsen geheel moeten worden afgescheiden van de tegenwoordige cantines. Niet alleen achten we die scheiding noodzakelijk ter wille van het doel dezer laatste inrichtingen, maar ook omdat zooals thans de drankverkoop geregeld is, er geen juiste controle bestaat. Om over het gebruik in zijn geheel een juist oordeel te verkrijgen moet men niet beginnen om de geoctrooieerde verkoopplaatsen zoo gezellig mogelijk in te richten. Natuurlijk dat daar meer verbruikt wordt, omdat het maar al te waar is dat „zien drinken doet drinken". Vooral is dit hier het geval wijl geene andere gelegenheid voor

den man aanwezig is om zich te ontspannen, en dus de tegenwoordige verkoopplaats voor hem het eenige aantrekkingspunt is. Daarom moet een soort van drankregie worden ingevoerd in localiteiten, waar geen ander aantrekkingsmiddel bestaat dan alleen de sterke drank. Eerst dan kan men een juist denkbeeld verkrijgen van het gebruik, en vooral van de *zucht* naar het gebruik.

In verband met het hier gezegde stellen wij aan eene afzonderlijke van Gouvernementswege beheerde tapperij, de volgende drie eischen: zij moet

1°. geheel afgescheiden zijn van de cantine;

2°. een nauwlettende contrôle toe laten;

3°. een middel zijn om het drankverbruik te beheerschen.

Om aan den eersten eisch te voldoen moet de scheiding *volledig* zijn. Wij cursiveeren het woord „volledig" omdat we te kennen willen geven, dat de maatregel voorgesteld in het Kol. Verslag over 1899 om een aparte leeskamer in de cantine in te richten in welke leeskamer alsdan geen spiritualien mogen verkocht worden, ons geenszins afdoende voorkomt. Hier willen wij nogmaals herinneren aan hetgeen wij hier boven zeiden.

Opgericht ter verschaffing van gezellige en nuttige verpoozing, wil men dit alleen toelaten in de beperkte ruimte eener leeskamer, terwijl den drankverkoop in de andere zalen der inrichting vergund blijft. Hoewel ook dit ons niet geheel tevreden zou stellen, zouden we er eerder in kunnen berusten indien men juist het omgekeerde aanbeval, n.l. om een aparte kamer voor het drankgebruik te bestemmen, en de andere vertrekken in de cantine voor gezellige en nuttige afleiding te bestemmen. Maar ook dat nog kunnen we niet als een zuivere toestand beschouwen. De jenever heeft voor ons volk een zóó groote attractie, dat die aparte kamer te midden van alle andere localiteiten ongetwijfeld het middelpunt zou worden, waarom alles ging draaien. Daarom nogmaals: de verkoopplaats van sterke drank moet geheel afgescheiden zijn van de cantine, *en mag zelfs niet in de nabijheid daarvan worden geduld.*

De tweede eisch ter verkrijging eener betere contrôle diene, om het alcoholisme in het Leger met voldoende juistheid te kunnen overzien. Eerst wanneer men dat kan, kunnen de meest doeltreffende maatregelen worden genomen. De tegenwoordige cantine voldoet in dit opzicht geenszins. Zij geeft door hare gezellige inrichting aanleiding tot meer drankverbruik

dan anders het geval zoude zijn. Door afscheiding kan men juistere gegevens verzamelen, en beoordeelen in hoeverre er van misbruik van sterken drank in het Leger in het algemeen sprake is. Wij kunnen het niet verhelen, dat het ons tegen de borst stuit wanneer men maar steeds over het Indisch Leger sprekende, hoort dat misbruik van sterken drank in zijne gelederen schering en inslag is. In bijna elk Kol. Verslag wordt van „misbruik" gesproken. Waar is het bewijs? De Regeering kan dit niet geven, omdat haar daartoe de juiste gegevens ontbreken. Wel kan men uit de cantine verslagen nagaan hoeveel spiritualien in deze inrichtingen zijn verbruikt, en hoeveel dus door den Eur. militair per hoofd gemiddeld jaarlijks gedronken wordt. Dit cijfer kan slechts strekken als maatstaf ter beoordeeling van het Leger in het algemeen. Behalve dat hier veel op rekening der verleiding moet geschreven worden welke in de cantine wordt geboden, en die het verbruikscijfer natuurlijk verhoogt, moet dit cijfer ook uit andere hoofde zeer globaal zijn. Eén dronkaard drinkt dikwijls zooveel als 50 andere militairen te zamen. Het verbruikte quantum over deze 51 verdeeld, kan hoofdelijk genomen nog vrij groot zijn, zonder daarom te bewijzen, dat allen misbruik van sterken drank maken. Tot staving van dit bewijs zijn andere, meerdere gegevens noodig. Men zou dan b.v. moeten weten hoeveel straffen voor misbruik gedurende het jaar zijn opgelegd; hoe dikwijls dit bij een en denzelfden persoon gedurende een zeker tijdvak geschiedde; of er ook bijzondere omstandigheden zijn, die het gebruik en misbruik in de hand werken, enz. enz. Wel zou men, indien deze cijfers bevredigend zijn, daaruit nog niet mogen besluiten, dat de matigheid in het leger wordt betracht, daar vele gevallen niet ontdekt worden en dus ongestraft blijven, — maar er was ten minste een betere basis er beoordeeling verkregen.

Hoewel we aan de volgende cijfers geen absolute bewijskracht willen toe kennen, vermelden we toch hier de gegevens die we gedurende de jaren 1897, 1898 en 1899 omtrent deze quaestie bij twee Europeesche compagniën Infanterie (te zamen ± 300 man) op een der hoofdplaatsen in garnizoen, verzamelden. Volgens de dagelijksche rapporten dier compagniën werd door ons bevonden:

a. In het geheel niet gestraft voor misbruik: in 1897 28 %, in 1898 34 %, in 1899 39 %;

b. Eénmaal gestraft voor misbruik: in 1897 42 %, in 1898 44 %, in 1899 41 %.

c. Tweemaal gestraft voor misbruik: in 1897 30 %, in 1898 22 %, in 1899 19 %.

d. Driemaal gestraft voor misbruik: in 1897 geene, in 1898 geene, in 1899 0.8 %.

e. In de drie genoemde jaren was het aantal straffen in het 1e en 3e kwartaal zeer hoog, in vergelijking met dat in het 2e en 4e kwartaal. Vooral het betrekkelijk zeer gering aantal straffen in het 4e kwartaal van elk jaar was opvallend.

De bovenstaande percentage is berekend naar de presente dienstdoende sterkte, dus na aftrek van hetgeen in het hospitaal of om andere redenen verhinderd was van drank gebruik te maken. Overigens kunnen deze getallen niet volstrekt juist zijn, daar eene schifting tusschen hen die één, twee of meermalen gestraft moesten worden, niet steeds kon worden volgehouden. Overplaatsing, evacuatie, enz. beletten dit. Toch geven zij aanleiding genoeg om daaruit ten aanzien van het drankgebruik bij deze twee compagniën eenige conclusies te trekken:

1° dat gemiddeld ± $^1/_3$ deel in het geheel niet, ± $^2/_5$ deel éénmaal, ± $^1/_4$ deel tweemaal en niemand driemaal per jaar gestraft moest worden wegens misbruik van sterken drank; 2° dat er omstandigheden zijn die het drankmisbruik in het 1e en 3e kwartaal in de hand- en in het 2e maar vooral in het 4e kwartaal tegenwerken. Dit laatste staat in verband met de uitbetaling der indemniteit voor de vernieuwingen, waardoor de soldaat op eens een voor hem aanzienlijk bedrag in handen krijgt.

Wil men hieruit besluiten dat bij deze compagniën in het algemeen misbruik van sterken drank gemaakt is, dan kunnen wij dit tot op zekere hoogte billijken. Daarbij worde echter niet vergeten dat het hiermede in Nederland onder de volksklasse al niet beter gesteld is. Om billijk te zijn tegenover het leger, moet men met deze factor rekening houden en in het oog houden, dat de soldaat, die zich in Indië als militair te buiten gaat, *het drinken in Holland als burger heeft geleerd.* Verder merken wij nog op, dat door ons hier ook het „onder den invloed zijn" of „meer gedronken dan dienstig is" als misbruik is gequalificeerd; en dat slechts weinig gevallen zooals in de burgermaatschappij ongestraft blijven. Bovendien werkt dikwijls het eentonige van het Indische soldaten-leven mede om hem naar het glas te doen

grijpen, ten einde een kunstmatige opwekking te verkrijgen. Zoomede zijn het allen nog jonge levenslustige menschen, waarvan de meesten meer uit vroolijkheid dan uit werkelijke verslaafdheid zich te buiten gaan. Laten we in deze zaak den Indischen soldaat niet onbillijker beoordeelen dan wij b v. de studenten doen, van wie ook niet gezegd kan worden dat ze op 't punt van matigheid uitmunten. En dezen behooren zelfs niet eens tot de volksklasse! Niet dat we het in onze militairen goedkeuren of vergoelijken dat zij nog te veel aan Bacchus offeren, maar, „tout savoir c'est tout pardonner". Afgescheiden van bovenstaande gegevens, is naar hetgeen wij waarnamen, vergeleken bij vroeger jaren, het misbruik van sterken drank *afnemende*. Nog lang niet zóó als we wel zouden wenschen; steeds is het een kwaal waarop door de Regeering nauwlettend moet worden toegekeken, maar die toch niet meer mag worden beschouwd als een ongeneeslijke ziekte, waaraan ten slotte het Indische leger zoude kunnen te gronde gaan. Overigens verzuimt geen geneesheer de wonde te peilen die hij heelen moet. Dat dan ook de Regeering maatregelen moge nemen om die gegevens te verkrijgen, welke haar in staat stellen den omvang van het kwaad te overzien. En daarvoor is het noodig dat op zich zelf staande tapperijen in het leven worden geroepen, die een zuivere controle mogelijk maken.

* * *

Als derde eisch onzer gouvernements tapperij verlangen wij, dat zij een middel moet zijn om de drankverkoop te kunnen controleeren. Wij zeiden het reeds: het standpunt van den Minister ten opzichte der drankbestrijding is ook het onze. Onpractisch en niet raadzaam is het alle drankverkoop eenvoudig te verbieden. De kamerleden, die dit bij de behandeling der begrooting voor 1899 eischten, willen het onmogelijke. Langzamerhand moet men den geoorloofden verkoop verminderen, dáárnaar moet worden gestreefd. Ten dien einde moeten maatregelen genomen worden om een juist overzicht te verkrijgen van het kwaad, om dat kwaad — zooals het Koloniaal Verslag zegt — „gaandeweg" te verbeteren. Heeft men nu na afscheiding van cantine en verkoopplaats betere controlemiddelen verkregen, dan kan de geleidelijke verbetering verwacht worden wanneer men op verstandige wijze den verkoop regelt.

Wij meenen hier genoegzaam te hebben aangetoond, dat bij

de tegenwoordige regeling van het cantinewezen een juist oordeel omtrent het euvel niet gevormd kan worden, en dat de zinsnede in het Koloniaal Verslag, dat langzame vermindering van drankverkoop beoogd wordt, weinig meer is dan een verzameling woorden zonder zin. Zooals de cantines thans zijn ingericht *kan* de verkoop niet langzaam verminderen, althans niet door toedoen van de Regeering. Het is ontmoedigend dit te constateeren omdat in de Koloniale Verslagen naast deze verklaring nu en dan gezegd wordt, dat „de cantines aan haar doel beantwoorden" of dat „zorg voor doeltreffende inrichting der cantines gedragen wordt." Hier zien we weer hoe het ware en eenige doel der cantines miskend wordt! Zoodra maar over drankregeling gesproken wordt komen de cantines mede op het tapijt: alsof deze inrichtingen iets daarmede hebben uit te staan! Gezelligheid, *gepaste* en *nuttige* afleiding in het eentonige Indische soldaten-leven bezorgen, dàt moeten de cantines en zij staan dus, moesten althans mijlen ver van den jeneververkoop staan.

Wil men in werkelijkheid en met vrucht den drankverkoop „gaandeweg" of „langzamerhand" verminderen, dan moet men dien verkoop kunnen *beheerschen*, en daarom stelden we dit als derde voorwaarde aan de door ons bedoelde verkoopplaatsen. Dat beheerschen zal men kunnen bereiken vele gegevens te verzamelen, inzonderheid die welke een goede controle verschaffen, en dáárnaar de maatregelen nemen en orders uitvaardigen.

* * *

Wij stellen ons die verkoopplaatsen voor als eenvoudige gebouwtjes voorzien van een gelagkamer en buffet, met of zonder gelegenheid tot huisvesting voor een concierge of bewaarder. Behoorlijke verlichting en gelegenheid tot zitten aan tafeltjes is noodig. De afstand van het kampement tot de inrichting moet niet te groot zijn. Het volle licht moet er op kunnen vallen, dus niet in een achterbuurt of in de nabijheid van kampongs. Een verschuilen achter zeilen is niet raadzaam, daar dit middel door kroeghouders aangewend wordt om het schaamtegevoel der bezoekers te sparen, en dus het drinken maar in de hand werkt. Het bezoek moet overigens niet al te veel worden tegengegaan daar dan zooals in het Koloniaal Verslag gezegd wordt „de man zijn toevlucht neemt tot clandestienen inkoop". De contrôle in deze inrichtingen moet volledig zijn, maar zoodanig dat zij niet bepaald hinderlijk voor de bezoekers is. Ons dunkt het beste de

tapuren voorloopig te stellen op een uur vóór het soepeten, een uur vóór het middageten en twee à drie uren gedurende den avond. Al naar gelang der omstandigheden kan hierin verandering gebracht worden; het streven moet echter blijven om de tapuren langzamerhand in te krimpen. Die omstandigheden moeten jaarlijks voor elk garnizoen worden beoordeeld uit de volgende gegevens; het aantal straffen voor drankmisbruik; het gemiddeld aantal bezoekers per dag in de verkoopplaats, in de hierna te noemen cantine en in de c. q. aanwezige Militaire Tehuizen; de hoeveelheid sterke drank die gemiddeld per man en per dag wordt gebruikt; ditzelfde van het bier dat in de cantine is verkocht.

Een daarvoor speciaal aangewezen onderofficier is belast met de contrôle. Behalve dat hij voor de orde zorgt, houdt hij aanteekening in een register van hen die de inrichting bezoeken, waardoor men in de gelegenheid komt de drinkers uit gewoonte te onderscheiden van hen die zich nu en dan het gebruik van jenever veroorlooven; ook zij die nimmer de inrichting bezoeken raken dan bekend. Een maximum hoeveelheid per man en per dag moet worden vastgesteld. Het komt ons voor dat er geen bezwaar tegen is, om de concierge (cantinehouder) van elk glas aan deze en gene geschonken aanteekening te laten houden, ten einde zoodoende te weten wanneer het maximum door iemand is bereikt. Die aanteekening geschiedt in elk café als contrôle-middel op de verteringssom der bezoekers, en zal ook hier kunnen geschieden. Thans is het maar al te goed mogelijk dat de man gestraft moet worden voor misbruik van sterken drank die hem in de cantine is verstrekt. Dit moet onmogelijk gemaakt worden. Alsdan zal men kunnen weten dat elk misbruik gemaakt is door clandestien verkregen spiritualien. Verder zal de man moeten opgeven hoe hij daaraan is gekomen. Kan (of wil hij dit niet) dan vormt dit bij de beoordeeling der overtreding eene verzwarende omstandigheid. Van elk misbruik dat gemaakt is moet aan het plaatselijk bestuur kennis gegeven worden, al of niet met opgave van hen die clandestien hebben verkocht, terwijl dat bestuur opgave geeft van de straf die c. q. opgelegd is. Jaarlijks moet een vergelijkende staat kunnen worden overgelegd die aangeeft: het aantal malen dat misbruik voorkwam, en wanneer dit wel of wanneer dit niet gevolgd is door eene vervolging van den clandestienen verkooper.

De concierge moet een vertrouwd persoon en vrij van sterken drank zijn. Overigens kan zijne positie vergeleken worden bij die

van den tegenwoordigen cantinehouder. Ook de onderofficier-planton moet zoo mogelijk geheel onthouder zijn; hij is verantwoordelijk voor het aanhouden van het register en moet niet om de 24 uur worden afgelost, maar als een vaste geemployeerde worden beschouwd.

Met deze toelichting vermeenen wij genoegzaam uiteen gezet te hebben aan welke eischen de door ons voorgestelde gouvernements drankwinkels moeten voldoen. Plaatselijk beoordeele men verder of de door ons geschetste inrichting en controle geheel kan worden gevolgd. Indien men slechts de door ons genoemde drie eischen in het oog houdt, kan het niet missen of een dergelijke instelling zal het doel bereiken. Dat doel is in algemeenen zin: *practische drankbestrijding*.

De financieele gevolgen zullen we in een volgend artikel bespreken.

Een ander direct bestrijdingsmiddel is te vinden in het opheffen van alle bepalingen, die voorschrijven op geregelde tijden aan militairen sterken drank van Gouvernementswege te verstrekken.

In het Kol. Verslag over 1899 wordt gezegd dat de jenever-verstrekking in Atjeh opgeheven, en in verband hiermede bij Gouv. besluit 1898 no. 2 dd. 3 September een veranderd voedingstarief vastgesteld werd. Was vroeger voorgeschreven dat elk militair te velde per dag 1 à 2 maal 0,05 L. jenever moet worden geschonken, nu is dit veranderd, en bepaald, dat alleen aan Europeanen éénmaal per dag 0,05 L. zal worden verstrekt in geval er geene cantine of hulpcantine (Let wel! Hier wordt de cantine weer als nauw verbonden met het drankgebruik beschouwd!) aanwezig is, terwijl aan Ambonneesche en Inlandsche militairen heel zelden jenever mag worden gegeven.

Het komt ons voor dat deze wijziging in het voedingstarief niet vergenoeg gaat. Hoe men ook moge oordeelen over het al of niet schadelijke aan het gebruik van alcohol verbonden, niemand zal beweren dat onthouding nadeelig werkt. Dit laatste nu moest der Regeering voldoende zijn om alle dagelijksche jenever-verstrekking te doen vervallen. Zooals thans de zaak geregeld is, brengt het Gouvernement den soldaat nog maar al te veel in den waan, dat drankgebruik nuttig werkt en brengt zij hen, die anders weinig of niet naar alcohol verlangen, in de verzoeking.

Wij zijn ook te velde geweest, maar hebben het nut eener dagelijksche verstrekking van sterken drank nimmer kunnen inzien.

Slechts zeer enkele malen, na groote vermoeienis, bij regen en slapen des nachts onder den blooten hemel, kan een weinig alcohol hen, die aan het matig gebruik gewoon zijn, eenige verkwikking schenken. Voor onthouders blijft sterken drank ook onder die omstandigheden niet aan te bevelen. Evenmin voor hen, die aan de verzoeking om meer te willen drinken slecht weerstand kunnen bieden. De officieele jenever-verstrekking moest daarom geheel worden afgeschaft. Alleen den bevelvoerenden officier late men de bevoegdheid om te velde na groote afmatting als anderzins eenigen sterken drank te verstrekken aan de Europeesche militairen die daarom vragen.

Bovendien verdient het overweging om dien officier de verplichting op te leggen, de verstrekking steeds schriftelijk en met redenen omkleed te laten verantwoorden.

Waaraan te velde meer behoefte bestaat zijn verfrisschende dranken. Het kan o. i. geen bezwaar om voortaan in stede van het onnoemelijk aantal vierkante flesschen jenever een gelijk aantal flesschen vruchtensap (het best is dat van citroen) mede te voeren. Deze drank, voldoende met suiker vermengd zou bij kleine hoeveelheden een of tweemaal dagelijks verstrekt, den man de gelegendheid geven zijn veldflesch te vullen met een drank, die het lichaam opgewekt en het hoofd helder houdt. De kosten zullen zeker niet grooter zijn dan die aan de jenever verstrekking verbonden.

Onder de directe bestrijdingsmiddelen behoort ook het straf opleggen voor dronkenschap.

Wij aarzelen niet om de wijze waarop dit thans geschiedt in alle opzichten te veroordeelen. Allereerst de straf zelf. Gelijk al onze krijgswetten verouderd zijn, zoo is ook de lijst van straffen waaraan men zich bij het corrigeeren van overtredingen te houden heeft, niet meer van onzen tijd. Wil men den soldaat zedelijk opvoeden, dan past in het militair-opvoedingssysteem niet meer dat men met het straffen uitsluitend boete-doening beoogt, maar verbetering van het individu. En wanneer men dit laatste als doel stelt, deugen de tegenwoordige straffen niet. Inzonderheid de provoost- en cachot straffen niet. Zij behooren in een crimineel maar niet in een correctioneel strafstelsel thuis. Iemand wiens fout slechts gebrek aan zelfbeheersching is, zal door eenige dagen eenzame opsluiting geen innerlijke kracht vergaren, die hem de

volgende maal in staat kan stellen aan de verzoeking weerstand te bieden. Vooral zal hij die verzoeking bij het verlaten der cel niet kunnen weerstaan, omdat men nog zoo onverstandig is hem het achterstallige provoostzakgeld, soms vermeerderd met de verhoogde soldij uit te betalen.

Is de eenzame opsluiting in een cel niet geschikt om verbetering te brengen, d. w. z. zelfbeheersching te leeren, het middeleeuwsche systeem om den man gedurende deze opsluiting in boeien te slaan is niets anders dan een maatregel, welke ten gevolge heeft dat hij bij gebrek aan zelfbeheersching ook zijn gevoel voor eer inboet. Wij moeten het toeschrijven aan sleur of weinig nadenken, want anders is het moeielijk te begrijpen dat nog maar steeds met het systematisch ondermijnen van deze deugd kan worden voortgegaan. Of meent men dat door dergelijke middelen de krijgstucht beter is te handhaven? Wij gelooven het niet. Krijgstucht, wel verre van „Krijgstuchtiging" te beteekenen is: *opvoeding van den krijgsman*, en waar men nu meer en meer het zwaartepunt dier opvoeding gaat zoeken in de toepassing van zedelijke beginselen, daar spreekt het van zelf, dat men afstand moet doen van middelen die wel geschikt zijn om een wild dier te temmen, maar allerminst om een mensch tot soldaat te vormen en op te leiden.

Om verbetering van dronkenschap door middel van straf te verkrijgen, zal deze laatste in causaal verband moeten staan met het misbruik maken van sterken drank, en welke van de bestaande straffen men nu ook zoude willen opleggen, geen is er te vinden die aan dezen eisch geheel voldoet. Als straf staat *onthouding* alleen in oorzakelijk verband met het misbruik maken en nu wordt tegenwoordig wel door eenige dagen opsluiting die onthouding toegepast, maar men zal ons wel willen gelooven, dat een zóó korte termijn voor verbetering niet voldoende is. Wij achten (als normen) noodig: de eerste maal met een maand; de tweede maal binnen het jaar met drie maanden; de derde maal binnen het jaar met negen maanden onthouding te straffen. Tot die onthouding moet worden genoodzaakt door korting op de soldij en het verbieden van toegang tot de verkoopplaats. Opsluiting in cachot, provoost of politiekamer, en ook kwartierarrest, zal voor het tegengaan van het euvel niet zooveel helpen als het beslag dat op het tractement van den soldaat zal worden gelegd. Dáárvoor is hij gevoelig en

dáárdoor leert men hem de verzoeking weerstaan, wat heel iets anders is, dan de door opsluiting - dus door dwang - verkregen onthouding. Het aldus beschikbaar gekomen geld zou op een op zijn naam gesteld spaarboekje moeten worden ingeschreven, met de bepaling dat hem dit geld onder geen voorwensel worde terug gegeven, dan bij 't verlaten van den dienst, of desverkiezend na vijf jaar, indien hem in dat tijdvak geenerlei straf voor misbruik behoeft te worden opgelegd. Hoe verder in détail de bepalingen moeten luiden, behoeven we hier niet te vermelden.

Behalve de straf zelf is ook de wijze waarop deze doorgaans wordt toegepast, niet geschikt om tot verbetering te leiden. Over het algemeen wordt daarbij te veel gedacht aan „strengheid" De groote moeilijkheid om de ondeugd meester te worden, heeft gemaakt dat, èn de daaromtrent bestaande voorschriften, èn de verkregen opvattingen der strafopleggers te veel strengheid — eigenlijk barbaarschheid ademen. Het zij verre dat we in den strafoplegger weekheid of meêgaandheid bij de bestrijding van het drankmisbruik hopen te vinden. Maar wel eischen we van hem dat hij daarbij menschenkennis, oordeel en een juiste opvatting van opvoedkundige beginselen aan den dag legt. De voornaamste grief die we tegen het straffen van dronkenschap hebben is, dat nimmer — enkele uitzonderingen daargelaten — de *aanleiding* tot het misbruik maken wordt onderzocht. Dronken is dronken zegt men. Alleen dit staat voorgeschreven. Verder onderzoekt men of het in- of buiten dienst is geweest, of de delinquent al of niet kon loopen om daaruit de graad van dronkenschap op te maken. Na raadpleging van het strafregister, (wanneer men hem *niet anders* kent dan daaruit — een zeer oppervlakkige maatstaf!) volgt dan in geregelden climax een straf van 8 of 14 dagen provoost; 8 of 4 dagen cachot dan wel plaatsing in de 2e klasse van Militaire Discipline (provoost of cachotstraf al of niet verzwaard met voeding op water en rijst, en sluiting in de boeien). Wij overdrijven hier niet. Weinig moeite zou het ons kosten om uit de strafregisters van dronkaards te bewijzen, dat de volgorde van bovengenoemde vijf straffen strikt in acht werd genomen. Dat een dergelijk ondoordacht „corrigeeren" van een kwaad tot geen goede resultaten kan leiden zal een ieder duidelijk zijn.

Over de indirecte bestrijdingsmiddelen in een volgend opstel.

D. J. RUITENBACH.

Hollandsch voor aanstaande inlandsche ambtenaren en onderwijzers.

In 1884 en 1886 werd op grond van ter zake ingewonnen adviezen het onderwijs in de Nederlandsche taal op de kweekscholen voor inlandsche onderwijzers afgeschaft.

In een der missives van den toenmaligen Directeur van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid werd in het belang der afvoering van het Hollandsch van de lijst der verplichte leervakken o. a. het volgende opgemerkt:

„De sedert 1872 opgedane ondervinding had geleerd, dat de inlander in den regel zich niet dan ten koste van veel inspanning eene oppervlakkige kennis van de voor hem zoo moeilijke Nederlandsche taal kan eigen maken en dat moeite en kosten aan de vorming der meeste kweekelingen in dit opzicht besteed voor een groot deel konden geacht worden vruchteloos te zijn en beter aan andere meer voor hun aanstaanden werkkring noodige vakken gewijd konden worden."

Schrijver dezes, toenmaals hoofdonderwijzer aan de kweekschool voor inlandsche onderwijzers te Ambon, was vóór de afschaffing, niettegenstaande er op die school voor het behoud van het Nederlandsch meer te zeggen viel dan op een der andere, omdat de Ambonneezen feitelijk geen eigen taal hebben, — het onzuivere gebrekkige Maleisch dat zij spreken, mag dien naam niet dragen — en gaarne Hollandsch leeren, terwijl meerdere kweekelingen afkomstig waren van de zoogenaamde Ambonsche burgerschool, waar het Hollandsch onderwezen wordt en tevens voermiddel bij het onderwijs is.

Waarom dan daar althans het Nederlandsch niet behouden? Omdat, niettegenstaande aan het onderwijs in die taal meer dan $^1/_4$ van den studietijd der kweekelingen werd besteed, de resultaten bij het einde daarvan veel te gering waren, om de opoffering van zooveel leertijd en zooveel inspanning van leerlin-

gen en onderwijzers te rechtvaardigen. Het aantal lesuren voor het Nederlandsch bedroeg wel is waar slechts ongeveer $^1/_5$ van het totaal, wat trouwens voor één leervak toch al heel veel is, maar om tot een *eenigszins* bevredigend resultaat van het onderwijs in die taal te geraken, werd zij voor een groot deel nog als voermiddel in de andere lessen gebezigd en werden deze dus ook min of meer dienstbaar gemaakt aan de beoefening van het Hollandsch. Desniettegenstaande was de kennis der leerlingen van het Nederlandsch bij het verlaten der kweekschool betrekkelijk gering. Op gunstige uitzonderingen kon gewezen worden, maar ik geloof niet dat één van mijn oud-collega's zal durven beweren, dat het meerendeel der aanstaande onderwijzers bij het verlaten der kweekschool voldoende kennis van het Nederlandsche bezat om zich door het lezen en bestudeeren van Hollandsche werken verder te ontwikkelen en te bekwamen.

Dat behoeft ons trouwens volstrekt niet te bevreemden. Wat weten wij, goed onderwezen en aan taalstudie gewende Hollanders, na jarenlange studie en goed onderwijs, van Maleisch of Javaansch. Hoe weinig Europeanen (totok's) kunnen zich in eene inlandsche taal behoorlijk uitdrukken. Gesteld dat er wetenschappelijke werken bestonden in het Maleisch of Javaansch, hoe weinig Hollanders zouden in staat zijn zulke boeken met vrucht te lezen.

Wij bedenken niet genoeg welke enorme moeilijkheden de inlander bij de studie van het Nederlandsch heeft te overwinnen. Wat een afstand ligt er niet tusschen zijne taal en de onze en hoeveel meer moeite moet het hem niet kosten om Hollandsch te leeren dan aan een Hollander, Fransch of Engelsch, welke talen bij veel verschil, toch zooveel overeenkomst met de onze hebben.

Wat echter bij de voorstanders van afschaffing van het Hollandsch op de kweekscholen den doorslag gaf, was niet zoozeer het onbevredigende resultaat van het onderwijs in die taal, dan wel de nadeelige invloed die het domineerende Hollandsch had op het onderwijs in de andere vakken, die niet genoeg tot hun recht kwamen, zoodat de kweekelingen onvoldoende voorbereid voor hunne onderwijzerstaak de kweekschool verlieten om, zooals toen nog het geval was, dadelijk als hoofd van een inlandsche school op te treden.

Verlangt men dat aanstaande Inlandsche ambtenaren bij het

Binnenlandsch bestuur en inlandsche onderwijzers Hollandsch kennen, dan moet het onderwijs in die taal zoo vroeg mogelijk worden begonnen en in elk geval lang vóór hunne toelating tot de hoofdenscholen en kweekscholen, opdat de reeds verkregen kennis, op die inrichtingen slechts behoeft te worden onderhouden en uitgebreid. Dan zullen de nieuwe leerlingen dadelijk het onderwijs in het Hollandsch gegeven kunnen volgen, waardoor voorkomen wordt dat een groot gedeelte van den studietijd, vooral in de eerste jaren van den cursus, aan het Hollandsch moet worden besteed, zeer ten nadeele van het onderwijs in de andere vakken.

Ik ben het volkomen eens met den regent van Demak [1], dat de inlandsche ambtenaren over het algemeen op een veel te lagen trap van kennis en ontwikkeling staan en dat grondige, althans meer dan oppervlakkige kennis van de Nederlansche taal noodig is om in dien toestand beduidende verbetering te brengen, maar dan zal die kennis gepaard moeten gaan met zoodanige *algemeene* kennis en ontwikkeling, dat zij in staat zijn door lectuur van en eigen studie met behulp van in het Hollandsch geschreven werken, zich verder te bekwamen en te ontwikkelen.

Kennis van de Nederlandsche taal *op zich zelf* is niet voldoende om de inlandsche ambtenaren tot hoogere ontwikkeling te brengen, wat de regent van Demak dan ook volstrekt niet beweert.

Van de verschillende categorieën van inlandsche ambtenaren staan de inlandsche geneeskundigen (doctor djawa) gemiddeld in kennis en ontwikkeling het hoogst en dat is zoowel een gevolg van de meerdere zorg die in het algemeen aan hunne opleiding wordt besteed op de doctor-djawa-school, als aan de omstandigheid dat alle leerlingen van die inrichting bij de toelating reeds zooveel Hollandsch kennen, dat zij het onderwijs op de voorbereidende school, door Europeesche onderwijzers in het Hollandsch gegeven, zonder moeite kunnen volgen.

Op die school ontvangen de leerlingen gedurende drie jaren nog uitsluitend voorbereidend onderwijs. De vakstudie begint eerst nadat zij op de geneeskundige school zijn toegelaten, waar de cursus zes jaren duurt.

Tot November 1893 werd de Nederlandsche taal op alle scholen

[1] Zie het artikel van dien inlandschen hoofdambtenaar: „De achteruitgang van het prestige der inlandsche hoofden en de middelen om daarin verbetering te brengen." (Tijdschrift van het Binnenlandsch bestuur, deel XVII, blz. 369.)

voor zonen van inlandsche hoofden [1]) onderwezen en tevens als voermiddel gebezigd, ook bij de lessen in de andere vakken. Toch waren de resultaten van het onderwijs in het Nederlandsch verre van bevredigend, evenmin als indertijd op de kweekscholen. Kennis van het Hollandsch werd voor de toelating tot de hoofdenschool niet vereischt, maar eene niet onbelangrijke minderheid van de aspiranten had gedurende korter of langer tijd eene Europeesche school bezocht of langs anderen weg eenige kennis van het Hollandsch verkregen. Daar echter zulke jongelieden bij toelating tot de school in dezelfde klasse werden geplaatst met leerlingen die nog hunne eerste schreden moesten zetten op het kronkelige pad van de Nederlandsche taal, hadden zij van die kennis weinig profijt.

Vooral gedurende het eerste cursusjaar moest het Nederlandsch wel op den voorgrond treden, omdat die taal voermiddel bij het onderwijs was en de nieuwe leerlingen die nog geen Hollandsch kenden, zoo spoedig mogelijk zóóver moesten worden gebracht, dat zij het onderwijs, in het Hollandsch gegeven, konden volgen.

Dat hunne kennis van het Nederlandsch na een jaar van groote inspanning nog gering was, zal de lezer wel willen gelooven. Gedurende dat getob met het aanvankelijk onderwijs in het Nederlandsch, vorderden de leerlingen welke die taal reeds min of meer kenden, veel minder dan zij zouden hebben gedaan in eene klasse van ten opzichte hunner kennis van het Hollandsch gelijkwaardige leerlingen. Voor eene dadelijke plaatsing in eene hoogere klasse waren zij weer niet voldoende gevorderd in de andere vakken en vereeniging in eene afzonderlijke klasse was wegens gebrek aan personeel niet mogelijk.

De commissie [2]) die in den aanvang van 1893 werd belast met het doen van voorstellen tot reorganisatie van het onderwijs aan de scholen van zonen van inlandsche hoofden, in verband met het voornemen van de Regeering om aan die inrichtingen ook onderwijs te doen geven in Landmeten en de beginselen der rechtswetenschap c. a., was dan ook van meening, dat aan den hierboven omschreven vicieusen toestand een einde behoorde te worden gemaakt. Zij stelde daarom o. a. voor, kennis van de Nederlandsche taal te stellen als eisch voor de toelating tot de hoofdenscholen en aangezien

[1]) thans: „Opleidingsscholen voor Inlandsche ambtenaren."

[2]) Bestaande uit de Heeren K. F. Holle, adviseur-honorair, F. A. Liefrinck, inspecteur van cultures, Mr. Ch. A. Nieuwenhuis, voorzitter van de landraden te Bandoeng, Tjitjalengka en Soemedang en J. Habbema, inspecteur v/h Inl. onderwijs.

die kennis dan veelal zou zijn verkregen door het bezoeken van de Europeesche school, gaf de commissie in overweging te bepalen dat, als regel, de aspiranten voor de hoofdenscholen in het bezit zouden moeten zijn van een bewijs, dat zij de middelklasse van eene Europeesche lagere school met vrucht hadden doorloopen.

De nieuwe leerlingen zouden dan bij toelating zooveel kennis van het Hollandsch bezitten, dat zij het onderwijs in die taal gegeven zonder moeite konden volgen, terwijl aan het onderwijs *in* het Nederlandsch dan niet meer tijd behoefde te worden besteed dan aan een ander hoofdvak.

Het is zeer te betreuren, dat men instede van het advies der commissie te volgen, zes jaren lang eene kostbare proef heeft genomen met eene regeling van het onderwijs op de hoofdenschool te Magelang, die noodzakelijk op teleurstelling moest uitloopen, terwijl intusschen de ongewenschte onderwijstoestanden op de andere hoofdenscholen bleven bestaan. Bij de reorganisatie van de school te Magelang, waaromtrent ik hier overigens niet in details behoef te treden, werd n. l. het Hollandsch als leervak behouden, maar als voermiddel bij het onderwijs afgeschaft en daarvoor de landstaal of het Maleisch gebezigd, terwijl kennis van het Nederlandsch voor de toelating niet werd vereischt. Van te voren had de bovenbedoelde commissie, op nieuw ter zake gehoord, [1]) als hare meening te kennen gegeven, dat bij zulk eene regeling de kennis der leerlingen van het Nederlandsch bij het verlaten der school zoo gering zou zijn, dat het haar beter voorkwam, dan maar liever het Hollandsch geheel los te laten en het betrekkelijk groot aantal lesuren daarvoor uitgetrokken ten goede te doen komen aan het onderwijs in de andere vakken.

Wat te voorzien was, gebeurde. In het Koloniaal Verslag over 1899 wordt omtrent de hoofdenscholen op blz. 107 o. a. het volgende gezegd:

Blijkens het vorig verslag (blz. 79) bleef de reorganisatie van de scholen voor zonen van inlandsche hoofden en andere aanzienlijke inlanders nog beperkt tot de school te Magelang in verband met de bij de Indische Regeering in overweging zijnde vraag of het wenschelijk was den maatregel van 1893 te handhaven, krachtens welken bij laatstgenoemde school als voermiddel bij het onderwijs, het Nederlandsch werd vervangen door de landstaal of het Maleisch. De overweging van die vraag heeft geleid tot de conclusie, dat het in het belang van het onderwijs wenschelijk is, *op dien maatregel terug te komen*

[1]) Door de Indische Regeering die zich met de voorstellen der commissie had vereenigd.

en dus het Nederlandsch weder als voermiddel bij het onderwijs te bezigen, evenals dit bij de overige (nog niet gereorganiseerde) hoofdenscholen, van hare oprichting af (zie Indisch Staatsblad 1878 No. 121) het geval is.

In verband daarmede zijn door de Indische Regeering de noodige stappen gedaan voor eene nadere herziening van de in 1893 ten behoeve van de reorganisatie der school te Magelang in het leven geroepen bepalingen, in dier voege, *dat de inrichting niet aan de inlandsche, maar aan de Europeesche school behoort aan te sluiten.* Tot zoodanige herziening is in Januari 1899 de Koninklijk machtiging verleend. [1])

Voor de toelating tot de hoofdenscholen wordt thans vereischt, dat de aspirant de 2de afdeeling middelste klasse eener Europeesche lagere school heeft doorloopen, dan wel dat hij bewijzen geeft eene daarmee gelijkstaande ontwikkeling te hebben bereikt.

Uit het vorenstaande zal den lezer gebleken zijn, dat reeds lang geleden, *van uit Indië* de aandacht is gevestigd op de gebreken in de opleiding van de aanstaande inlandsche ambtenaren en op wenschelijkheid om eene meer dan oppervlakkige kennis van de Nederlandsche taal te vorderen van jongelieden, die bestemd zijn, om ook de hoogere rangen in de inlandsche ambtenaarswereld te bekleeden.

Ook voor de inlandsche onderwijzers, althans voor hen die later aan het hoofd zullen komen van eene inlandsche school der 1ste klasse, zou kennis van de Nederlandsche taal, hoewel niet bepaald noodig, toch niet ongewenscht zijn.

Wanneer echter die taal op de kweekscholen van meet af aan geleerd moet worden, dan zal belangrijke verlenging van den studietijd niet te vermijden zijn, tenzij men de voorkeur geve aan het verbinden aan de kweekschool van een voorbereidenden cursus, waar onderwijs in het Nederlandsch hoofdzaak is. De normale studietijd op de kweekscholen, (4 à 5 jaren) is meer dan noodig om van de kweekelingen eenigszins bruikbare onderwijzers te maken; daarvan kan niets gemist worden.

Het is niet te verwachten dat, wanneer kennis van de Nederlandsch taal als eisch wordt gesteld voor de toelating tot de kweekscholen, er zich een voldoend aantal behoorlijk onderwezen aspiranten van goeden aanleg zal aanmelden, want de onderwijzersstand is in de inlandsche maatschappij niet bijster gezien en de maximum-bezoldiging van een inlandsch onderwijzer bedraagt nog minder dan die van een onderdistrictshoofd (assistent-wedana).

Aspiranten voor de kweekscholen worden dan ook niet zooals

[1]) De cursiveeringen zijn van mij.

die voor de hoofdenscholen gerecruteerd uit de inlandsche aristocratie en de meer gegoede notabelen. Voor het grootste gedeelte zijn de kweekelingen kinderen uit, wat wij in onze maatschappij zouden noemen, den kleinen burger- en den minderen stand, dus van menschen die zich de weelde niet kunnen veroorloven hunne kinderen de Europeesche te laten bezoeken.

Werd derhalve kennis van het Nederlandsch voor de toelating tot de kweekscholen vereischt, dan zoude het gratis bezoeken van de Europeesche school moeten worden toegestaan aan inlandsche jongens van goeden aanleg, die onderwijzer willen worden, even als aan de aanstaande inlandsche geneeskundigen, tenzij er intusschen voldoende gelegenheid mocht zijn ontstaan voor inlandsche jongens om Hollandsch te leeren op particuliere scholen of cursussen, maar ook in dat geval zouden de onderwijskosten door de Regeering moeten worden gedragen.

Of de Regeering daartoe genegen zou zijn is een andere vraag, maar indien kennis van het Nederlandsch voor inlandsche onderwijzers mocht worden noodig geacht, dan zullen de kweekelingen bij het verlaten der kweekschool in staat moeten zijn door het lezen en bestudeeren van Hollandsche werken over de vakken waarin zij op de kweekschool onderwijs ontvingen, de daar verkregen kennis te onderhouden en uit te breiden.

Want dat zal dan toch wel het doel moeten zijn van het onderwijs in het Nederlandsch.

Het is niet genoeg dat de inlander eenvoudige verhaaltjes uit schoolboekjes bestemd voor de middelklasse der Europeesche lagere school kan lezen en min of meer gebrekkig een gesprek in het Hollandsch kan voeren over koetjes en kalfjes. Dat mogen *wij* wel aardig en gemakkelijk vinden, *de inlander* is met zulke oppervlakkige kennis van het Nederlandsch al heel weinig gebaat en als die kennis dan bovendien nog verkregen moet worden in den tijd, die eigenlijk voor de andere vakken is bestemd, dan bewijst men hem met het onderwijs in onze taal een slechten dienst.

Laat ons toch niet vervallen in de fout van de Engelschen, die in kennis van hunne taal voor de inlanders het criterium van „knapheid" ziende, aan het onderwijs in de vele andere vakken, die op hunne inlandsche scholen worden onderwezen, blijkbaar te weinig tijd en zorg besteden, zoodat de leerlingen, zooals Dickens het uitdrukt in zijn „Sketches bij Boz": „acquire a smattering of everything and a knowledge of nothing".

Dat zal dan ook wel de reden zijn waarom de hoogleeraar te Oxford Monier Williams van de inlanders in Britsch-Indië moet verklaren[1]): Ik moet inderdaad bekennen, dat ik een ongunstigen indruk heb gekregen van de algemeene uitkomsten van ons stelsel van onderwijs. Ik heb maar weinig menschen ontmoet, die werkelijk iets wisten tegenover zeer vele mannen die vele dingen ten halve wisten en tegenover nog veel meer mannen, die zeer slecht onderwezen en gevormd waren".

Ik ben overtuigd dat die bedroevende resultaten van het inlandsch onderwijs in Britsch-Indië veel minder te wijten zijn aan geringen aanleg of leerlust van den inlander, dan wel aan overlading van de leerprogramma's, overschatting van de intellectueele krachten der leerlingen en onderschatting van het nut van degelijk ontwikkelend *elementair* onderwijs.

Als dat niet deugt en als daaraan niet de noodige tijd en zorg wordt besteed, dan kan teleurstelling bij voortgezet onderwijs niet uitblijven, al wil ik niet ontkennen, dat er voorbeelden zijn van menschen die zich zelfstandig ontwikkelen zonder goed elementair onderwijs; maar dat zijn uitzonderingen.

Aangenomen dat de gemiddelde inlander, die zeker wat geheugen betreft niet voor den Europeaan onderdoet, ook ten opzichte van de andere „mental faculties" met ons gelijkstaat, wat ik betwijfel, dan zal er toch zeker evenveel tijd en moeite voor onderwijzers en leerling noodig zijn om van een inlandschen jongen een ontwikkeld man te maken, als voor een Hollandschen jongen, die eerst na 15 à 20 jaar onderwijs en studie voldoende voorbereid is om een ontwikkeld man *te worden*.

Alle pogingen om den inlander met minder moeite en in korter tijd zóóver te brengen, moeten noodwendig falen.

Men kweekt zóódoende de, meestal pedante, halfweters, die het inlandsch onderwijs bij menigeen zoo weinig sympathiek maken en in discrediet brengen.

J. HABBEMA.

---

[1]) Zie het artikel van X in het Februari-nummer van het Tijdschrift van Nederlandsch-Indië: „Is onderwijs in het Nederlandsch aan inlanders gewenscht?"

VARIA.

INDIË EN DE VERKIEZINGEN OP 14 JUNI.

Niet zonder bitterheid schreven wij dit hoofd neder.

De aanvankelijke uitslag der verkiezingen op 14 Juni 1901 moge een vreeselijke nederlaag beteekenen voor de zoogenaamde groote liberale partij, niet minder grievend is de teleurstelling voor hen die hart hebben voor het ons toevertrouwde kleinood, Indië. Dwazen, die wij waren, toen wij meenden dat de Tweede Kamer van 1897—1901 in zijn samenstelling het toppunt bereikt had van onkunde in koloniale zaken en van onverschilligheid voor Indië's leed en lief.

De Indische specialiteiten, of zij die daarvoor doorgingen — W. J. Geertsema, J. M. Pijnacker Hordijk en H. H. van Kol — konden toch nog één hombertafeltje maken.

Zelfs dit is in de aanstaande Tweede Kamer nog niet zeker. Slechts één Indisch man toch werd direct gekozen. Slechts één nieuweling heeft, menschelijker wijze gesproken, eenige kans bij de herstemmingen. Het is Mr. D. Fock. Ook bestaat nog de groote waarschijnlijkheid, dat Van Kol, in twee districten in herstemming, een hernieuwd mandaat als volksvertegenwoordiger krijgt.

Het heeft niet gelegen aan de liberalen, dat de Nederlandsche liberale (?) officier Pop den vrijzinnig-democraat Pijnacker Hordijk niet heeft verdreven. Terwijl Enschedé ons het onverkwikkelijk schouwspel gaf van een strijd van den bekenden kenner van Indische zaken E. B. Kielstra, als liberaal, tegen Van Kol, als sociaal-democraat, met het groote gevaar voor oogen dat de derde met den buit ging strijken. Niet minder onaangenaam stemde het ons den Indischen kapitein A. W. F. Idenburg Schiedam te zien betwisten aan Mr. C. Th. van Deventer, onder het motto dat de eerste antirevolutionnair en de tweede vrijzinnig-democraat is, waarbij zij dan beiden tegenover Mr. C. J. H. graaf van Limburg Stirum, als vrij-antirevolutionnair, en Mr. S. van Houten, als liberaal, stonden.

De geschiedschrijver zal in latere jaren moeten boekstaven, dat de Koloniën absoluut geen indruk gemaakt hebben op den Nederlandschen kiezer van 1901. Of iemand al of niet van Indië iets weet, laat hem volkomen koud, het eenige wat hem belang inboezemt is tot welke Nederlandsche politieke partij de candidaat behoort.

Als een treffend menschelijk document geven we hieronder den uitslag der verkiezingen voor de Tweede Kamer in die weinige districten, waar de politieke partijen met een Indisch man, meestal zonder succes, zijn opgetreden.

Verkortingen: **G.** = Gekozen, **H.** = Herstemming, (*L.*) = Liberaal, (*V.-D.*) = Vrijzinnig-Democraat, (*A.*) = Anti-revolutionair, (*V.-A.*) = Vrije-Anti-revolutonair, (*R.-K.*) = Roomsch-Katholiek, (*C.-H.*) = Christelijk-Historisch, (*S.-D.*) = Sociaal-Democraat.

Kiesdistricten.	AANTAL KIEZERS.	UITGEBRACHTE GELDIGE STEMMEN.	CANDIDATEN. (De met * gedrukte namen zijn die van Leden welke het district in de aftredende Kamer vertegenwoordigen.)	Uitslag.	AANTAL STEMMEN.
Enschedé	10638	9848	**H. H. van Kol** (*S.-D.*)*	**H.**	3321
			E. B. Kielstra (*L.*)		2271
			Mr. P. J. M. Aalberse (*R.-K.*) . . .	**H.**	4256
Winschoten . . .	6004	3877	B. L. Tydens (*R.*)*		335
			Dr. D. Bos (*V.-D.*)	**H.**	1314
			J. C. Wirtz (*A.*)		697
			H. H. van Kol (*S.-D.*)	**H.**	1248
			E. Brader Bz. (*S.-D.*)		283
Amsterdam I . .	4771	2752	Dr. H. F. R. Hubrecht (*L.*)	**H.**	1262
			A. N. J. Fabius (*V.-D.*)		94
			A. L. van Hasselt (*C.-H.*) . . .		186
			J. F. M. Sterck (*R.-K.*)	**H.**	959
			P. L. Tak (*S.-D.*)		251
Amsterdam V. .	7840	5394	Th. M. Ketelaar (*V.-D.*)*	**H.**	2300
			Jac. Deen (*L.*)	**H.**	1243
			H. P. C. W. H. J. W. van Son (*C.-H.*)		387
			P. W. Sutorius (*R.-K.*)		1182
			P. L. Tak (*S.-D.*)		282
Amsterdam VI .	5148	3326	Jhr. M. C. J. den Tex (*L.*)	**H.**	1486
			Mr. C. Th. van Deventer (*V.-D.*) . .		248
			E. W. van Marle (*A.*)	**H.**	1362
			Mr. P. J. Troelstra (*S.-D.*)		230
Rotterdam I. . .	3844	2791	Dr. J. Th. de Visser (*C.-H.*)*	**H.**	1023
			Mr. D. Fock (*L.*)	**H.**	1154
			Jac. P. van Term (*R.-K.*)		366
			L. M. Hermans (*S.-D.*)		248
Schiedam	5775	4422	Mr. O. J. H. graaf v. Limburg Stirum (*V.-A.*)	**H.**	1290
			Mr. S. van Houten (*L.*)		119
			Mr. C. Th. van Deventer (*V.-D.*) . .		417
			A. W. F Idenburg (*A.*)	**H.**	2088
			W. P. G. Helsdingen (*S.-D.*)		518
's-Gravenhage III	7014	4539	**J. M. Pynacker Hordijk** (*V.D.*)* . .	**G.**	2435
			G. J. C. A. Pop (*L.*)		1332
			A. Hoogenraad (*A.*)		767
Amersfoort . . .	7046	4393	Dr. A. J. A. Thomas (*L.*)		412
			W. Wyk (*L.*)		80
			Jhr. Mr. T. A. J. v. Asch v. Wyck (*A.*)	**G.**	3632
			Jhr. C. Röell (*C.-H.*)		838
			J. Oudegeest (*S.-D.*)		431

Men kan uit deze stemming een beeld krijgen van de belangstelling van de Nederlandsche kiezers voor Indië. Wij namen aan het slot dezer kolom ook Amersfoort op waar de heer van Asch van Wijck met een overstelpende meerderheid is gekozen. De omstandigheid dat deze burgemeester van Amersfoort gouverneur van Suriname is geweest, heeft natuurlijk geen den minsten invloed op dat stemmenaantal gehad. Doch daar deze hoofdman der antirevolutionnairen waarschijnlijk bestemd is om een belangrijke rol te spelen op politiek gebied in het thans ingetreden tijdperk, waar het de Koloniën geldt, mocht zijn district in onze rubriek niet ontbreken.

Dat Mr. van Deventer geen lid van de Tweede Kamer van 1901 zal zijn, betreuren wij het meest. En het is wel een bewijs dat het eigenlijk boter aan de galg gesmeerd is, om in Nederland belangstelling te wekken voor Indië. Zoo iemand, dan had hij, door zijn baanbrekende geschriften over Indië, in *Indische Gids*, *Gids* en *Sociaal Weekblad*, een zetel in dit parlement verdiend.

Maar alle candidaten hebben het begrepen: als Indische specialiteit zonder meer, heeft men niet het minste spoor van kans om candidaat gesteld te worden. Elke candidaat heeft zich dan ook moeten onderbrengen in de een of andere politieke schakeering van Nederland, al ware het dan ook, dat al deze koloniale candidaten op Indisch gebied in hoofdzaak hetzelfde program van hervorming zouden kunnen onderteekenen.

De vraag dringt zich op of dit zoo maar stilletjes door moet gaan, of waar het budget-recht de Tweede Kamer dwingt de Indische begrooting zoowel als elke bepaling, verordening of Kon. besluit, waarvan de uitvoering geld kost, in behandeling te nemen, er niet dringend maatregelen noodig zijn om het koloniaal-zaakkundige element te versterken.

Bij de afkeerigheid van elke grondwetherziening, waarvan de toonaangevende politieke partijen blijk geven, bestaat er wel is waar weinig kans dat er ten deze ingrijpende veranderingen te verwachten zijn.

Maar dit mag ons niet beletten er op te wijzen welk een verbazend gevaarlijk spel Nederland bezig is te spelen door Indië geheel buiten het gebied der politieke belangstelling te stellen.

En wederom moeten wij de Cassandrarol vervullen en wijzen op het waarschuwend voorbeeld van Spanje.

v. S.

MAANDELIJKSCHE REVUE VAN BROCHURES EN VAN TIJDSCHRIFT- EN DAGBLADARTIKELEN.

DEN HAAG, 15 Juni 1901.

INHOUD.

Een Kamer voor Nederlandsch Indië in de *Amsterdammer, Weekblad voor Nederland*, door C. besproken. — Het *Algemeen Handelsblad* over de inlandsche aristocratie in het Indische leger. — Nederlandsch-Indië bij de Algemeene Verkiezingen: Mr. C. Th. van Deventer's redevoering gehouden in het gebouw de „Geelvinck" te Amsterdam. — Het Chinanummer van *De Indische Mercuur*. — Een historisch-critische beschouwing der *Nieuwe Courant* over het voorgestelde wetsontwerp regelende de opleiding voor Indische ambtenaren. — De brochure van een Nederlandsch burger over de Nederlandsche Zeemacht.

Gedurende de maand, waarover deze Revue loopt, is de belangstelling van het Nederlandsche publiek en de Nederlandsche pers geheel aan de algemeene verkiezingen voor de Tweede Kamer der Staten-Generaal gewijd geweest. Iedereen was er vol van, men had voor weinig anders oor, zelfs de belangstelling voor de Transvaal geraakte er door op den achtergrond, en de bladen kwamen plaats te kort om alles op te nemen, wat op de verkiezingen betrekking had. Het spreekt dus van zelf, dat de Indo-Nederlandsche belangen op den achtergrond werden gedrongen; aan Indische artikels in de kolommen der periodieke pers slechts noode gastvrijheid werd verleend. Deze omstandigheid in aanmerking genomen, werden wij dan ook aangenaam getroffen door een artikel in de *Amsterdammer, Weekblad voor Nederland*, van 26 Mei waarin een Kamer voor Nederlandsch Indië, indertijd door Mr. C. Th. van Deventer in het Indisch genootschap bepleit, besproken wordt. De schrijver, die zich C. onderteekent, is erg met het plan ingenomen. Hij acht het „zeer nuttig" en „een dringende eisch des tijds". Toch wijkt hij op enkele punten af van het voorstel door Mr. van Deventer gedaan. In tegenstelling met den inleider van het onderwerp in het Indisch genootschap, die de leden van deze Kamer door in Nederland woonachtige doch met Indië bekende kiezers wenscht te laten kiezen, wil C. de afgevaardigden door Indische ingezetenen laten aanwijzen. Mr van Deventer vindt dat „bij de geringe ontwikkeling van het publieke leven in Indië dit middel voorloopig niet voor toepassing vatbaar is". Maar waarom niet? vraagt C.

Moeilijk valt *a priori* uit te maken, zegt hij, dat Indië voor zijn Kamer geen behoorlijk kiezerskorps zou kunnen leveren. Wanneer eenmaal tot de oprichting van zoo'n college besloten was, zou men evengoed kunnen overgaan tot de toepassing van den stelregel die in de politiek meestentijds opgaat: al wandelende leert men loopen.

Grooter is het bezwaar dat er bij een vertegenwoordiging der Indische kiezers in Nederland, tusschen dezen en de gekozenen zoo weinig voeling zou kunnen bestaan. Waaruit volgens hem dan ook wel blijkt, dat met de oprichting van de Kamer voor Nederlandsch Indië volstrekt nog geen ideaal bereikt zou zijn.

Toch ware voor Indië, naar de meening van C., reeds veel gewonnen, indien het plan van den heer van Deventer werkelijkheid werd. Het zou dan de zekerheid hebben, dat zijn aangelegenheden toevertrouwd werden aan alleszins bevoegde wetgevers, hetgeen thans niet het geval is. Bovendien zou er meer tijd aan de Indische wetgeving kunnen besteed worden, hetgeen thans ook te wenschen overlaat.

De wetsontwerpen die ons Parlement bereiken, blijven soms jaren achtereen onafgedaan of ze worden met zulken spoed afgehamerd, dat de ter zake kundige zich het hart vasthoudt. Men ga b.v. maar eens na, zegt de schrijver, hoe weinig de debatten over de vaststelling der Indische begrooting op de hoogte van het onderwerp — of beter: van de velerlei daarbij betrokken onderwerpen — staan.

Het bezwaar tegen het plan van een Kamer voor Ned. Indië ingebracht n.l. dat daarvoor grondwetsherziening noodig is en deze nog in de eerste jaren niet licht tot stand zal komen, acht C. niet groot.

„De inleider, zoo schrijft hij, gaf de vrees te kennen, dat zoo iets zijn hoorders kippevel zou bezorgen. Dit is echter minder de vraag. Wanneer ons Parlement er voor te vinden ware, zou die quaestie in weinig tijds opgelost kunnen zijn."

Wij gelooven dat C. hier wel een weinig te optimistisch oordeelt. Wellicht dat hij zijn meening na het bekend worden van den uitslag der algemeene verkiezingen, waarbij de urgentiemannen bijna overal het onderspit dolven, wel zal wijzigen, althans in zooverre dat grondwetsherziening niet een quaestie is, die „in weinig tijds" opgelost kan worden.

Vermelden wij nog zijn oordeel over een zoogenaamde Kolonialen Raad. Hij vindt, dat de instelling van een dergelijk lichaam geen afdoende waarborg aanbiedt, dat dan de Kamer de koloniale zaken sneller dan tot nu toe zal afdoen.

„De wetgevende macht. heeft niet meer adviezen noodig dan er nu reeds zijn. Behalve het departement en de hoofdbureaux te Batavia, zijn er tal van hoofden van gewestelijke en plaatselijke besturen en dienstchefs die kunnen dienen van advies; daarbij hebben we in Indië de Kamers van koophandel, straks nog de gewestelijke raden en, zoo noodig, tal van intelligente particulieren, die steeds bereid zijn desgevraagd hun advies te verleenen. Verwijzen we hiertoe slechts naar tal van zaakkundige opstellen in de Indische bladen en periodieken, in de eerste plaats die in Indië verschijnen, doch ook vele in Nederland."

Ten slotte merkt hij nog op, dat het een verblijdend verschijnsel is, dat dit onderwerp in den boezem van het Indisch Genootschap, waarvan, zoo machtige invloed uitgaat, ampel besproken is. Moge de „tot nadenken stemmende" voordracht — gelijk mr. C. Pijnacker Hordijk de rede van Mr. van Deventer noemde — dan ook in regeeringskringen en onder onze parlementsleden ernstig overwogen worden. Mogelijk is ze dan een stoot in de richting, zoo

zegt C., die voert naar een betere oeconomische en politieke toekomst voor Indië.

* * *

Het *Algemeen Handelsblad* van 24 Mei geeft in een artikel onder het opschrift: de inlandsche aristocratie in het Indische leger, een overzicht van de denkbeelden van X. X. X. van wiens hand indertijd verschillende artikelen in dit tijdschrift verschenen. Hierin werd o. m. betoogd, hoe noodzakelijk het is, bij het Indische leger in toepassing te brengen het in het burgerlijk bestuur zoo voortreffelijk gebleken tusschenbestuur door inlandsche hoofden.

Het komt het blad voor, dat de schrijver uitmuntend in zijn betoog geslaagd is, en waar het de hoop uitspreekt, dat de militaire autoriteiten in Indië bedoeld opstel zullen herlezen, en ernstig zullen nagaan of het denkbeeld: opleiding van zonen van aanzienlijke inlanders tot officier niet voor verwezenlijking vatbaar, en of de uitvoering niet in 's lands belang is, daar tasten wij zeker niet mis, indien wij veronderstellen, dat het *Algemeen Handelsblad* een dergelijke maatregel gaarne zou ondersteunen en tot stand zien komen.

Zonder verder op dit onderwerp in te gaan, wenschen wij toch hieraan de opmerking vast te knoopen, dat dezelfde argumenten indertijd door ons voor het voortbestaan der militaire school te Meester Cornelis aangevoerd en door het *Algemeen Handelsblad* bestreden, thans in de oogen van het Amsterdamsche orgaan genade vinden, nu het de oprichting geldt van een militaire school voor zonen van inlandsche edellieden. Zoo moet deze inrichting hun een middel bieden ter verkrijging van een positie in de maatschappij; zij zal de toenadering tusschen Europeanen en Inlanders gemakkelijker maken; wij zullen de inlandsche aristocratie er door aan ons verbinden, enz. enz. De thans opgeheven militaire school te Meester Cornelis deed dit alles ten opzichte der Indo-europeesche bevolking. Toch was er in het doodvonnis over deze school geveld, volgens het blad in vroeger dagen geen onbillijkheid gelegen. Voor het politieke bezwaar, waarop wij vreezen, had het orgaan geen vrees. En nu moeten dezelfde sociaal-politieke argumenten eenige jaren geleden van nul en geener waarde verklaard, op eens dienen ter aanprijzing van een instelling, waarbij uitsluitend een andere categorie van Nederlandsche onderdanen baat zullen vinden! Werkelijk, op z'n zachtst uitgedrukt, vinden wij dit een zonderlinge redeneering.

* * *

Maakten wij in den aanhef onzer Revue gewag van de algemeene verkiezingen voor de Tweede Kamer der Staten-Generaal, welke de politieke toestand der laatste maanden geheel beheerschten; over het „Rijk buiten Europa", dat toch bij den uitslag van den stembusstrijd het grootste belang heeft, werd daarbij weinig gesproken. Slechts in de vereeniging *Moederland en Koloniën*, waar de heer Pijnacker Hordijk de koloniale politiek behandelde, en in een vergadering door de vrijzinnig-democratische vereeniging te Amsterdam belegd, alwaar Mr. C. Th. van Deventer over dit onderwerp het woord voerde, kwam Indië ter sprake. Door de welwillendheid van laatstgenoemde heer zijn wij in de gelegenheid gesteld onze lezers een uitvoerig uittreksel uit zijn rede-

voering te kunnen aanbieden. Nadat hij met een enkel woord zijn meening te kennen gaf over de Nederlandsche politiek vervolgt hij:

„Wat ik voor Indië wensch en wat ik verwacht dat vooral na uitbreiding van het kiesrecht voor verwezenlijking zal vatbaar blijken, wil ik thans trachten uiteen te zetten. Ik reken daarbij op uw bijzondere belangstelling omdat ik weet, hoezeer het lot en de welvaart van N.-Indië Amsterdam ter harte gaan; in hoe hooge mate ook Amsterdam's belang bij het behoud dezer Nederlandsche nederzetting en bij de grootst mogelijke welvaart van haar bevolking betrokken is. Inderdaad, wat zou Amsterdam's handel zijn zonder Indië? Het machtig bedrijf der groote stoomvaartmaatschappijen: de Mij. Nederland en de Koninklijke Paketvaart-Mij. staat en valt met Indië. De Nederl. Handel-Mij. heeft er een schier onbegrensd arbeidsveld. De jaarlijksche productie der Sumatra-tabakondernemingen, voor het grootste deel ter Amsterdamsche markt gerealiseerd, vertegenwoordigt een waarde van tusschen 30 en 40 millioen gulden. Ontelbaar zijn de handelshuizen die met of voor Indië zaken doen; de kantoren waar indische cultuur en andere ondernemingen worden gefinancieerd en geadministrateerd. Genoeg om te doen gevoelen, hoe Amsterdam het grootste belang heeft bij het behoud van Indië als Nederlandsche kolonie niet alleen, maar ook als een *welvarende* nederlandsche kolonie, want zonder welvaart in Indië kan op den duur noch de handel, noch de scheepvaart, noch de landbouwnijverheid, die producten levert aan de europeesche markt, bloeien. Ook al wilde men zich dus stellen op een zuiver egoïstisch standpunt, men zou alles moeten doen om de welvaart van Indië, d. i. in de eerste plaats de welvaart der meer dan 30 millioen Inlanders te verzekeren. Dit is dan ook steeds het doel geweest, waarnaar de vrijzinnige partijen gestreefd hebben. Maar zij zijn er, helaas! tot dusver niet in geslaagd, dit doel te bereiken. Om dit beweren te bewijzen acht ik het dienstig, ruim tien jaar terug te gaan, naar den 13den April 1891.

Op genoemden datum trad de tegenwoordige Minister van Koloniën, destijds lid der Tweede Kamer voor Amsterdam, de heer J. T. Cremer, als spreker over *Koloniale Politiek* op in de kiesvereeniging *Burgerplicht* alhier en hetgeen hij zeide vond zooveel weerklank bij zijn hoorders, dat de *Liberale Unie* het haar plicht rekende, de redevoering te doen drukken en in zoo wijd mogelijken kring te verspreiden. In die redevoering nu vatte de heer Cremer zijn reeds te voren, in en buiten de Kamer herhaaldelijk verkondigde denkbeelden van koloniaal beleid samen, met groote beslistheid den koers aanwijzend die z. i. een vrijzinnige staatkunde in onze indische landen en wateren behoorde te volgen. [1])

Vier onderwerpen werden daarbij door hem op den voorgrond geplaatst en besproken:

de gouvernements-koffiecultuur;
het irrigatiewezen;
de decentralisatie van het indische bestuur; en
de heerendiensten.

Ik wil trachten in het kort de denkbeelden en wenschen van den heer Cremer over die hoogst gewichtige onderwerpen weer te geven.

[1]) Men vergelijke: *Koloniale Politiek*, twee redevoeringen door J. T. Cremer. Haarlem H. D. Tjeenk Willink 1891. Verspreid door tusschenkomst van „De Liberale Unie".

De *gouvernements-koffiecultuur*. Erkennend dat, zoolang de met die gouvernements-cultuur te betalen baten nog noodig waren ter voorziening in indische behoeften, voorzichtigheid geboden was, meende de heer Cremer toch dat die voorzichtigheid niet het best betracht werd door het benoemen van commissies en het wachten op haar verslagen alvorens een besluit te nemen. Van dat *„temporiseeren en rapporteeren"*, zooals hij het noemde, was hij een beslist tegenstander. De zaak was nu voldoende onderzocht, temeer daar de heer Cremer zelf, bij een in 1888 over Java gemaakte reis, óók een onderzoek naar den stand der gouvernementsaanplantingen had ingesteld. De zaak was dus in staat van wijzen en de te nemen beslissing kon geen andere zijn dan: *opheffing van de gouvernements-koffiecultuur binnen vijf jaren na het in werking treden van een regeling desbetreffende*,

Niet minder vrijzinnig en vrijgevig betoonde de heer Cremer zich ten aanzien van het tweede punt:

Irrigatie. Hij wees er op dat de bevolking van Java in een tijdperk van nog geen zestig jaren was verdubbeld, doch dat de uitgestrektheid der bewaterbare gronden in hetzelfde tijdsverloop met nog geen 50 pCt. was toegenomen. De aanleg van werken tot bevloeiing der uitsluitend van den regen afhankelijke en daarvoor aan schrale of misoogsten blootgestelde akkers was derhalve volgens hem een levensquaestie, met welker oplossing al te zeer getalmd werd. Hij wees er op dat plannen gereed lagen voor irrigatie van ruim 577000 bouws, gelijk 410000 hectaren of ruim $1^1/_3$ × de oppervlakte van Zuid-Holland. Daarvoor zouden noodig zijn 16 werken, waarmede zoo spoedig mogelijk een aanvang behoorde te worden gemaakt. Een sprekend voorbeeld van het groote nut van goede irrigatie haalde hij aan door te wijzen op de resultaten, verkregen met bevloeiingswerken in het stroomgebied der Kali-Kening, een zijrivier der Solo-rivier, waar eenige duizenden bouws nu ook in den oost-moesson konden worden beplant en een groote vermeerdering van voedingsmiddelen produceeren. Met de woorden van een in die streek van Java wonend ooggetuige, bracht hij in herinnering dat de Solo-vallei meer dan 200000 bouws eveneens voor een geregelde bevloeiing in te richten gronden bevatte, doch die thans gemiddeld niet meer dan 12 pikol padi per bouw—d. i. ongeveer een derde van wat bereikt zou kunnen worden—opleverden, altijd indien de oogst slaagde, wat maar al te dikwijls het geval niet was.

„Helaas", zoo deed de spreker den ooggetuige uitroepen, „zij die in 1885 bevel gaven de opnemingen te staken (die in 1889 op last van het opperbestuur hervat werden) hebben veel op hun geweten." En de heer Cremer zelf liet er op volgen: „Als dit oordeel juist is, hebben veel op hun geweten zij, die, met deze wetenschap, de uitvoering der werken uitstellen, uit gebrek aan middelen of zoogenaamd gebrek aan werkkrachten." Zoo vrijzinnig en vrijgevig oordeelde de heer J. T. Cremer den 13en April 1891 over irrigatie in het algemeen en over irrigatie van de Solo-vallei in het bijzonder.

Maar zijn vrijzinnigheid bleek nog in andere opzichten. Een overtuigd voorstander toonde hij zich van:

Decentralisatie, financieel en administratief.

Met klem en met verwijzing naar de voorbeelden van Br. Indië en de Straits, drong hij er op aan, dat toch eindelijk gebroken zou worden met het systeem, dat ieder gezag in één hand verzamelt en alle bemoeienis der ingezetenen met

het bestuur buitensluit. Hij wees er op, hoe heilzaam een meer gedecentraliseerd bestuur zou kunnen zijn voor een practische, met locale toestanden rekening houdende regeling van gewichtige volksbelangen, als hoedanig hij vooral het oog vestigde op:

De Heerendiensten. Hij betoogde, hoe deze diensten in den regel gelijk staan met tijd vermorsen, met schijn van werk en hoe weinig geld er gewoonlijk zou blijken noodig te zijn om den arbeid te betalen, die in heerendienst wordt verricht. De *verplichting* ons door art. 57 R. R. opgelegd om: „in de heerendiensten trapsgewijze verminderingen te brengen, bestaanbaar met het algemeen belang" moest met inspanning van alle krachten worden nageleeft om spoedig te kunnen komen tot de *afschaffing* der heerendiensten, waar dit maar eenigszins mogelijk zou zijn.

Ik meen mij te kunnen beperken tot de hier genoemde desiderata van den heer Cremer in den jare 1891: de opheffing der gouvernements-koffiecultuur; den aanleg van irrigatievallei; de decentralisatie van het bestuur; de afschaffing der heeren diensten. Zij vormden een program van actie, waarmede men voor den dag mocht komen. Terecht zeide de heer Cremer dat de liberale partij op koloniaal gebied te lang had stil gezeten. De noodzakelijkheid om de rust af te wisselen met een voorwaartsche beweging was duidelijk door hem aangetoond en tevens de richting aangewezen in welke die beweging zou moeten plaats hebben.

Toen dan ook, na verloop van zes jaren, waarin de heer Cremer als Kamerlid, onvermoeid voor de verwezenlijking zijner denkbeelden had geijverd, de portefeuille van Koloniën door dezen Staatsman werd aanvaard, mocht verwacht worden dat hij zijn theoriën spoedig zou weten om te zetten in praktische daden, temeer daar ook de samensteller van het Kabinet, de heer Pierson, zich steeds als een warm voorstander van koloniale hervorming had doen kennen en het Parlement, hoe ook in andere opzichten verdeeld, ten aanzien van koloniale vraagstukken beslist ministerieel was.

En wat is, nu het vierjarig tijdvak van zijn ministerschap ten einde loopt, de uitkomst?

Er is, helaas, maar één antwoord mogelijk: *teleurstelling.*

Van al het fraais, ons op 13 April 1891 voorgespiegeld, is letterlijk niets in vervulling gekomen.

In zake de *koffiecultuur* werd de zoo gesmade tactiek van *rapporteeren en temporiseeren* lustiger dan ooit voortgezet. Bij de behandeling van de *vierde* der door den Minister Cremer ingediende begrootingen moest hij verklaren dat de definitieve voorstellen, betreffende de Gouvernements-koffiecultuur nog niet konden worden ingediend, omdat 's Ministers denkbeelden aanleiding hadden gegeven, *„tot een zeer uitgebreid onderzoek, dat de behandeling der zaak meer had vertraagd dan aanvankelijk verwacht werd".* Het eenige wat wij van de met zooveel overtuiging aanbevolen algeheele opheffing der cultuur hebben zien gebeuren is, dat in gevallen, waar de cultuur geen noemenswaarde voordeelen voor de schatkist afwierp, de bemoeienis van de overheid is gestaakt en de waardelooze aanplantingen aan de bevolking zijn geabandonneerd. Of dit voor de bevolking echter altijd een voordeel was valt nog te betwijfelen. Merkwaardig zijn de mededeelingen, door den Minister dienaangaande gedaan bij de Memorie van Antwoord der laatste begrooting. De verwezenlijking van

zijn denkbeelden omtrent de koffiecultuur werd — zoo zeide hij — aanvankelijk verhinderd door het bij zijn optreden nog in volle werking zijnde *bijslagstelsel* er eerst nu hij ten dezen weder de vrije hand begon te krijgen kon hij in verscheiden districten tot opheffing der Gouvernements-cultuur overgaan. Wat beteekent dit nu? Het bijslag-stelsel bestaat hierin, dat aan de bevolking voor den aanleg en het onderhoud van koffie-aanplantingen, zekere geldelijke vergoeding wordt gegeven, een *bijslag* dus op den prijs, die anders eerst bij de inlevering van het product wordt uitbetaald en die, zooals bekend, verre beneden den marktprijs is. Het bijslag-stelsel, waardoor een tiental jaren geleden in de Indische pers krachtig geijverd werd, o.a. door den bekenden hoofdredacteur van *de Locomotief*, Mr. P. Brooshooft, dien wij het voorrecht hebben hier in ons midden te zien — had dus uitsluitend ten doel, *verbetering* te brengen in den toestand der koffieplantende bevolking. Door den Minister nu wordt dit stelsel, dat, schriel en zonder geestdrift in toepassing gebracht, niet aan de daarvan gekoesterde verwachtingen heeft kunnen beantwoorden, genoemd als een hinderpaal op den weg van den vooruitgang! Toen hij te dien aanzien weder *„de vrije hand begon te krijgen"* m.a.w. toen de armzalige royaliteit tegenover de inlandsche bevolking een paar jaren was volgehouden en zij de geringe voordeelen die de gouvernementeele mildheid haar bracht genoeg had leeren waardeeren om er niet uitermate op gesteld te zijn, toen kon de Minister naar hartelust aan het afschaffen gaan d.i. niet alleen van de gouvernements-cultuur, maar ook van den bijslag. — Bij resumtie van het voorafgaande blijkt dus, dat in plaats van de te voren aangeprezen *algeheele opheffing der gouvernements-koffiecuttuur binnen vijf jaren na het in werking treden eener regeling desbetreffende*, onder het bestuur van den heer Cremer het systeem van rapporteeren en temporiseeren is voortgezet; dat de cultuur alleen is afgeschaft in streken waar zij zich zelve reeds had afgeschaft; en dat de eenige poging, die sedert de invoering van het Regeeringsreglement gedaan is om tot het daarbij gedecreteerde beginsel van *behoorlijke betaling* der bij de dwangcultuur ingedeelde bevolking te naderen, door dezen Minister niet is ondersteund, doch na gedurende eenigen tijd met blijkbaren tegenzin te zijn volgehouden, weder gestaakt is. In zake de koffiecultuur dus geen noemenswaarde *vooruitgang*, wèl wat het bijslagstelsel betreft *achteruitgang*.

In zake *irrigatie*. Van de 16 werken, die in 1891 reeds geprojecteerd waren en op welker krachtige uitvoering de heer Cremer toen met zoo grooten klem aandrong, waren er bij zijn optreden één geheel en twee nagenoeg voltooid. De irrigatie-afdeeling der Serajoe was blijvend als zoodanig ingericht, die der Serang en der Brantas bij wijze van proef. Men zou meenen dat de heer Cremer zich zou hebben gehaast wat voortvarendheid te brengen in de blijkbaar al te bedachtzame behandeling van dit eminente volksbelang? Doch neen, het schijnt alsof dit, sedert zijn optreden, nog bedachtzamer geworden is. Zóó bedachtzaam dat de afdeelingen Serang en Brantas nóg altijd bij wijze van *proef* worden aangehouden en de overige twaalf afdeelingen, die volgens het door den heer Cremer in 1891 aangegeven plan op Java en Madura behoorden te zijn, nog steeds in het stadium van onderzoek en voorbereiding verkeeren. Hoe het gegaan is met de werken tot bevloeiïng en waterkeering in de Solo-vallei behoef ik nauwelijks in herinnering te brengen. Reeds in het tweede jaar van het ministerschap des heeren Cremer werd het besluit tot

schorsing dier werken genomen en nu, na bijna drie jaren van rapporteeren en temporiseeren, weten wij nog niet wat de beslissing zijn zal. Zijn de geruchten die uit Indië kwamen overwaaien juist, dan worden daar te lande van hooger hand maatregelen gelast die het ergste, d. i. de staking van het werk doen vreezen. Doch dan zal de geschiedenis ook niet nalaten over den heer Cremer het oordeel uit te spreken, dat hij zelf in 1891 velde over *hen die de uitvoering dier werken uitstelden uit gebrek aan middelen of zoogenaamd gebrek aan werkkrachten*, want de ingestelde onderzoekingen hebben de juistheid der mededeelingen van den *ooggetuige*, op wien de heer Cremer zich in 1891 beriep, volkomen bevestigd. Ook in zake irrigatie valt dus, gedurende het ministerschap van den heer Cremer, geen *vooruitgang*, maar *stilstand* of *achteruitgang* te constateeren.

Niet beter is het gesteld met de *heerendiensten*. Volgens de cijfers van het laatste Koloniaal Verslag werden gedurende 1899 op Java en Madura, buiten de particuliere landerijen, 21,113,800 onbetaalde dagdiensten gepraesteerd tegen 19,929,400 in 1898 en 19,268,172 in 1897. Vermeerdering dus in plaats van vermindering! De pogingen die in Indië werden aangewend om op eenigszins uitgebreide schaal te komen tot afkoop van heerendiensten, de zoo begeerde omzetting van belasting in arbeid in belasting in geld, mislukten deerlijk, daar zij afstuitten op den onwil der bevolking. Geen wonder voorwaar, dat de bevolking achterdochtig is en het: „Ik vrees den Griek, óók als hij gaven biedt" op ons toepast! In de residentie Pasoeroean werd eenige jaren geleden het hoofdgeld ad *f* 1, dat voor sommige afgeschafte diensten in de plaats kwam, verhoogd tot *f* 1.50, onder belofte dat de bevolking in den vervolge van verschillende heerendiensten, met name ook aan de *wegen* zou zijn vrijgesteld. Daar echter, vóór de verhooging van het hoofdgeld, een irrigatiewerk in die residentie in betaalden arbeid werd uitgevoerd, moest de bevolking wel meenen dat zij, althans na de verhooging van het hoofdgeld, voor irrigatie, anders dan van locaal of onmiddellijk belang, zeker niet meer in heerendienst zou behoeven uit te komen. Toen echter, kort na een verhooging van het hoofdgeld, andermaal een irrigatie-werk in de residentie Pasoeroean werd ondernomen en de kosten daarvan tegenvielen, ontzag men zich niet de bevolking van heinde en ver in heerendienst te doen uitkomen en daaronder velen, die, als zijnde geen sawahbezitters, bij het ondernomen werk hoegenaamd geen belang hadden. Deze stichtelijke historie hebben wij verleden jaar in het Indisch Genootschap kunnen vernemen. Hoofdgetuigen waren: de oud-resident van Pasoeroean en de hoofdingenieur die met de uitvoering van bedoeld werk belast was. Geen wonder — zeg ik nogmaals — dat, met dergelijke voorbeelden voor oogen, de bevolking ongaarne toestemt in verhooging van het hoofdgeld. Ook ten aanzien van de afschaffing der heerendiensten wijst de eindbalans dus uit: geen vooruitgang, maar *stilstand* of *achteruitgang*.

Blijft: de *decentralisatie*. Te dien aanzien is althans iets gedaan; er is een wetsontwerp ingediend, dat indien het, met eenige flinke wijzigingen, wet had mogen worden, de invoering van een rationeeler stelsel van bestuur in Indië althans zou hebben mogelijk gemaakt. Doch het is helaas in de afgeloopen wetgevende periode geen wet kunnen worden, omdat het te laat werd ingediend. Bij Koninklijke Boodschap van 24 Juli 1900, op drie dagen na

juist *drie jaar* nadat de portefeuille van Koloniën door den heer Cremer werd aanvaard, werden de stukken der Volksvertegenwoordiging aangeboden. Drie volle jaren voor een simpel ontwerpje, tot regeling niet eens, maar tot het *mogelijk* maken eener regeling omtrent een aangelegenheid, waarvan deze Minister reeds jaren te voren een bijzondere studie gemaakt had en die bovendien reeds door den Minister Van Dedem aan de orde gesteld en in uitvoerige ontwerpen voor de Vertegenwoordiging gebracht was. Voor een overtuigd voorstander van bestuursdecentralisatie als de heer Cremer zich betoond had, ware het *plicht* geweest zijn voorstellen zoo tijdig in te dienen dat de afdoening verzekerd was. In stede daarvan draalde hij, met het treurig gevolg dat de Tweede Kamer, met tal van werkzaamheden overladen, het ontwerp niet eens meer in de afdeelingen heeft kunnen onderzoeken.

Wat nà de verkiezingen gebeuren zal weet niemand, doch ongetwijfeld bestaat er kans, dat de portefeuille van Koloniën in andere handen zal overgaan. En indien zij dan wordt toevertrouwd aan iemand, die, evenals 's heeren Cremer's voorganger, de urgentie eener bestuurs-decentralisatie niet inziet, dan kunnen wij verwachten dat deze sedert tal van jaren op het program der vrijzinnigen prijkende hervorming weder *ad calendas graecas* zal worden uitgesteld. De verantwoordelijkheid voor een dergelijken, voor Indië nadeeligen en Nederland aan de bespotting van koloniale naburen blootstellenden loop van zaken zal geheel komen voor den man, die de gelegenheid om dit onderdeel van het hervormingsprogram der vrijzinnigen uit te voeren onbenut liet, immers met zijn plannen eerst voor den dag kwam toen het te laat was. Ook in zake *decentralisatie* moet dus geconstateerd worden dat de heer Cremer verre beneden de door hem gewekte verwachtingen is gebleven.

Wat kan de reden zijn van deze teleurstellingen, van dit bankroet der vrijzinnige beginselen van koloniale politiek? Zijn die beginselen misschien op den duur minder steekhoudend bevonden? Het tegendeel is waar. Met uitzondering wellicht van de onvoorwaardelijke opheffing der gouvernementskoffiecultuur, staan de desiderata van 1891 nog altijd op het programma der vrijzinnigen, behooren zij nog steeds tot de vrome wenschen — ook van deze Regeering.

Wie dit betwijfelen mocht sla maar eens de redevoering na, waarin de Gouverneur-Generaal Rooseboom, voor het eerst na zijn optreden in het openbaar het woord voerend, den 31en Augustus jl., een overzicht heeft gegeven van Insulinde's nooden en behoeften.

„Wij weten allen — zoo sprak Z. E. — hoe vele onvervulde wenschen bij ons bestaan, hoeveel verbeteringen wij zoo vurig verlangen:

„voor de inlandsche bevolking in hoofdzaak aanleg van irrigatiewerken, afschaffing of althans vermindering van onbetaalde heerendiensten;

„voor de europeesche bevolking: opleidings- en ambachtsscholen; in het algemeen: middelen van bestaan;

„voor han'el en nijverheid: verbetering van havens en reeden, gemeenschapsmiddelen te land, telegraafkabels;

„voor de handhaving van ons gezag, waaraan ook ongetwijfeld betere gemeenschapsmiddelen te land en telegraafkabels ten goede zullen komen, verbetering van onze offensieve en defensieve strijdmiddelen."

Ziehier een keurig programma, waarop een ieder die Indie kent en lief heeft, volmondig *amen* zeggen zal en dat door den eerst kort geleden opgetreden Gouverneur-Generaal zeker niet zonder de vooraf verkregen instemming van den Minister van Koloniën kan zijn uitgesproken.

Nog altijd behooren aanleg van irrigatiewerken en afschaffing van heerendienstrn tot de zaken die door de Regeering *vurig verlangd* worden. Wat kan dan toch de reden zijn dat zij een politiek volgt die met deze haar vurige verlangens zoo weinig in overeenstemming is?

Ik zal het verklaren. Ieder die zich met de studie van koloniale onderwerpen bezig houdt moet wel eens den indruk bekomen alsof een *vloek* kleeft aan de liberale beginselen; een *vloek*, die hen belet om van *woorden* tot *daden* te komen. Welnu, dit is geen verbeelding, maar droeve werkelijkheid. Het is de vloek der oprechtheid. In strijd met de door hen beleden beginselen, hebben de liberalen zich medeplichtig gemaakt aan de exploitatie van Indië, ten bate van het moederland. Het *batig slot*, dat zij met den mond veroordeelden, omdat het alleen verkregen kon worden door Indië's behoeften onvervuld te laten, hun hand heeft het genomen, zoolang het uit de Indische citroen te knijpen was. Daardoor en daardoor alleen is het economisch evenwicht van Indië verbroken; daaraan is het te wijten dat er geen geld is voor de vervulling van dringende nooden, voor de verwezenlijking van vurige verlangens; dát is de ware reden van de onmacht, waarmede onze koloniale hervormers als geslagen waren en zijn.

Toen de heer Cremer in 1891 zijn koloniaal programma ontwikkelde, was hij niet blind voor den ongunstigen financieelen toestand, waarin Indië verkeerde. En ook de reden van dien ongunstigen toestand was hem niet verborgen: „Toen er overschotten waren uit de gouvernements-culturen" zoo zeide hij „kwamen die hierheen, vooral om spoorwegen te bouwen, en werd er niet voorzien in de behoeften van Indië. Juist nu men die behoeften niet kan voorbijzien, vallen die groote baten weg."[1]) De gevolgtrekking had voor de hand gelegen dat die Indische overschotten, waarmede spoorwegen in Nederland gebouwd, instede van Indische behoeften vervuld werden, dan nu maar, beter laat dan nooit, aan Indië moesten worden teruggegeven. Van de zijde van Nederland, dat dan in de positie zou komen, waarin alle landen der beschaafde wereld verkeeren, n.l. van *betaald* te hebben voor zijn openbare werken, zou dit geen buitengewoon offer zijn; voor Indië zou het de mogelijkheid beteekenen om te lang uitgestelde behoeften bevredigd te zien. Doch deze voor de hand liggende logica werd door den heer Cremer versmaad. Volgens hem was het voldoende om nu in het vervolg maar af te blijven van batige sloten (die er trouwens niet meer waren) dan zou, bij een milde toepassing der liberale beginselen, alles verder wel terecht komen — óók financiëel.

De uitkomst heeft voldoende bewezen dat dit optimisme ongegrond was. Vier jaren achtereen hebben wij nu een hervormingsgezind Minister aan den arbeid gezien en het is hem niet mogelijk geweest eenige hervorming van wezenlijke beteekenis tot stand te brengen. Alles stuitte af op geldgebrek: de opheffing der koffiecultuur of althans de betere betaling der koffieplantende bevolking; de aanleg van irrigatiewerken; de afschaffing of zelfs inkrimping der heerendiensten. Ja, ook de decentralisatie zou er op afstuiten, want

wil deze iets beteekenen, dan zal zij gepaard moeten gaan met maatregelen die nieuwe uitgaven vereischen. Het is meer dan tijd dat wij ons rekenschap gaan geven van de werkelijkheid. Zóó komen wij er niet. Wenschen wij geen afstand te doen van hetgeen weliswaar een vorig geslacht aan Indië ontnam, maar dat thans in *ons* bezit is en waarvan *wij* dagelijks profijt trekken; wenschen wij de kosten van den aanleg onzer openbare werken voor een belangrijk deel blijvend op *Indië* te doen rusten; laat ons dan ophouden te poseeren als voorstanders van hervormingen, die toch nimmer kunnen worden verwezenlijkt. Wenschen wij daarentegen — zooals eerlijke vrijzinnigen betaamt — onze woorden om te zetten in daden, laat ons dan ook het middel, dat daartoe allereerst noodzakelijk is, niet langer ongebruikt laten.

Ziet hier mijn conclusie:

Om wezenlijke hervorming in Indië mogelijk te doen zijn, zullen vooraf maatregelen moeten worden genomen, waardoor het door onze schuld verbroken economisch evenwicht in de Indische staatshuishouding wordt hersteld.

Welke maatregelen daartoe zullen moeten leiden behoef ik niet uitvoerig uiteen te zetten. Zij komen in het kort hier op neder, dat ik een eerlijke afrekening verlang tusschen het Moederland en de Koloniën, een afrekening op den grondslag, die ook in de beginselverklaring der V. D. V. als de eenig juiste wordt erkend:

„Scheiding van de financiën dezer gewesten van die van het Moederland".

Het is dit beginsel dat logisch voortvloeit uit het comptabiliteitssysteem dat sedert 1867 in werking is en dat dan ook in de laatste 20 jaren trouw is toegepast, maar *niet* en dat is juist wat ik wraak, maar niet in de tien eerste jaren die op 1866 volgden, toen de overschotten der Indische rekeningen, in lijnrechten strijd met het scheidingsbeginsel, gestort werden in de Nederlandsche kas en ten behoeve van Nederland werden gebruikt. Daardoor staan wij nu voor het volgende vreemde en voor ons rechtsgevoel beleedigend feit, dat Nederlands staatsspoorwegen zijn betaald met geld door Indië's belastingbetalers opgebracht en dat Indië's spoorwegen betaald zijn en worden met geld dat Nederland aan Indië heeft moeten *leenen* en waarvan Nederland thans rente trekt ten laste wederom van Indië's ingezetenen. Dát is de groote onrechtvaardigheid waartegen ik opkom en die ik met te grooter aandrang bestrijd, omdat dóór die onrechtvaardigheid de economische achterlijkheid van Indië verklaard wordt; omdat alleen door hàar weg te nemen zal mogelijk worden dat Indië krijgt wat het, naar de overtuiging van alle deskundigen, ook van de heeren Pierson, Cremer en Rooseboom, *noodig* heeft.

Scheiding van de financiën der koloniën van die van het moederland en afrekening met Indië op den grondslag van dit beginsel, ziet hier wat de rechtvaardigheid en een goede politiek beide voorschrijven.

Het spreekt van zelf dat de door mij verdedigde afrekening Nederland op belangrijke uitgaven zal komen te staan. Van 1867—1877 werd niet minder dan 151 millioen gulden door Nederland aan Indië onttrokken. Niettegenstaande deze aderlatingen kon Nederland goed vinden, door middel van de leeningwetten van 1882 en 1898, Indië te belasten met schulden, die thans ongeveer 100

millioen bedragen en waarover Indië tot dusver eene kleine 50 millioen rente betaald heeft, rente, die, zoo de 151 millioen ter beschikking van Indië waren gebleven, niet verschuldigd zouden zijn geweest en die dus eenvoudig als *bijdragen* van Indië aan Nederland moeten worden beschouwd. Het totaal dier bijdragen sedert 1867 zou dus ± 200 millioen bedragen en het is dan ook op dit ronde cijfer dat ik het saldo der rekening-courant tusschen Nederland en Indië meen te mogen vaststellen. De betaling *aan* of verrekening van dit bedrag *met* Indië zou echter geen *wezenlijke uitgave* voor Nederland zijn, maar gelijk staan aan een oplevering van in deposito ontvangen gelden, door Nederland rentegevend belegd in spoorwegen, kanalen enz. De financieele verplichtingen die Nederland zou moeten aanvaarden om met Indië te kunnen afrekenen zouden derhalve geheel worden opgewogen door de rentegevende werken met Indisch geld betaald, en het eenige, waarvan wij afstand zouden moeten doen, zouden voordeelen zijn, die wij uit een oogpunt van eerlijkheid en zuivere boekhouding als *ongeoorloofd* moeten beschouwen.

En dat Nederland er „goed genoeg voor staat" om zich van zijn betalingsplicht tegenover Indië niet met uitvluchten te mogen afmaken zal ieder moeten toegeven die de merkwaardige uitbreiding van den rijkdom des rijks en ook van het totaal vermogen der ingezetenen in de laatste halve eeuw nagaat. Het staat vast, dat sedert 1848 het vermogen des rijks met meer dan 500 millioen gulden is toegenomen en dat het totaal vermogen der ingezeten sedert dien stellig verdubbeld is. De afrekening met Indië, gesteld het daarvoor noodige geld moest worden geleend, zou de rente van onze staatsschuld eenvoudig doen stijgen tot het bedrag dat ten laste kwam van het economisch zooveel zwakkere geslacht van 1848 en zou derhalve uit een economisch oogpunt niet het minste bezwaar opleveren.

Het is echter zeer de vraag of, *ter wille van de afrekening met Indië*, de staatsschuld wel zou behoeven te worden vergroot. De stijging der inkomsten toch is in de laatste jaren even merkwaardig als verblijdend geweest. Volgens de opgaven, voorkomende in de Staatscouranten van 14 Januari 1900 en 12 Januari 1901 bedroeg over 1899 de opbrengst van 's Rijks middelen bijna *zes millioen* meer dan de raming; over 1900 was het surplus gestegen tot *9.6 milloen*. Ook al breekt nu mogelijk een periode van stilstand, wellicht van eenigen teruggang aan, het lijdt weinig twijfel of, bij het in achtnemen van een gepaste zuinigheid, zullen de gelden voor de afrekening met Indië geheel of bijna geheel uit de *gewone* inkomsten van het rijk in Europa kunnen gevonden worden!

Maar vergeet gij dan, zoo hoor ik vragen, de stijgende eischen die de moederlandsche huishouding stelt; vergeet gij de kosten der *sociale welgeving*?

Ik vergeet die allerminst en wensch voor niemand onder te doen in het verlangen naar degelijke, ingrijpende verbetering der maatschappelijke misstanden hier te lande, die, niettegenstaande de sterke toeneming van staats- en maatschappelijk vermogen, als gevolg van een gebrekkige *verdeeling*, om ons heen vallen waar te nemen. Doch ik ben van oordeel, dat de bezittende klassen in Nederland genoeg draagkracht hebben om *uit eigen middelen* de kosten dier verbetering te bestrijden en dat zij daarvoor geen *bijslag* behoeven ten koste van de weinig of niets bezittende bewoners van Indië. Het komt mij

voor, dat in de beginselverklaring dezer vereeniging sommige zeer doeltreffende middelen zijn aangewezen ter bestrijding van de kosten der sociale wetgeving, in het bijzonder in § II onder de letters *g* en *h* [1]).

In elk geval: rechtvaardigheid te weigeren aan Indie om rechtvaardigheid te kunnen betrachten in Nederland zou een huichelachtig, onoprecht bedrijf zijn. Het zou gelijken op de daad van hem, die zijn gezin bevoordeelt ten koste van arme schuldeischers. Wie rechtvaardigheid betrachten wil binnenshuis, doe eerst zijn schulden daarbuiten af.

Een andere vraag, die mij wel eens gesteld is, is deze: „Zal Indië met de kwijting van wat gij Nederlands *eereschuld* genoemd hebt, afdoende gebaat zijn en zich in den vervolge geheel en voldoende uit eigen middelen kunnen bedruipen en tot blijvende welvaart verheffen?"

Ik begrijp ten volle het groote gewicht dier vraag en stel er prijs op, als mijn vaste overtuiging uit te spreken, dat het door mij aanbevolen middel een zeer redelijke kans tot *volledig herstel* van het verbroken economisch evenwicht aanbiedt en wel op deze gronden:

Van de 200 milioen waarop ik het saldo der rekening-courant taxeerde, zou 100 millioen verrekend worden door de thans ten laste van Indië loopende leeningen van 1883 en 1898, voor rekening van Nederland te brengen. Daardoor zou de Indische begrooting ontlast worden met ± 4 millioen 's jaars, daarop thans gebracht voor rente en aflossing. Weet men wat deze ontheffing beteekent? Dat nagenoeg alle heerendiensten [2]) op Java en Madura, zonder dat nieuwe lasten behoeven te worden gelegd op de bevolking, kunnen worden afgeschaft en nog één millioen 's jaars kan worden besteed ter verbetering van het hooger vakonderwijs voor inlanders. Twee hoogst gewichtige volksbelangen zouden dus reeds dadelijk, alleen door de opheffing van dien door niets te rechtvaardigen *rentepost*, kunnen worden behartigd. Blijven 100 millioen beschikbaar voor noodzakelijke, maar niet direct-productieve uitgaven als zoodanig noem ik in de eerste plaats die tot voltooiing der *Solo-valleiwerken*, door de regeeringscommissie begroot op $27^1/_2$ millioen.

Zooals de zaken thans staan, is de voltooiing dier werken eigenlijk niet mogelijk of, zoo al, dan alleen ten koste van andere niet minder noodzakelijke werken. Het onderzoek der regeerings-commissie toch heeft meer dan waarschijnlijk gemaakt dat de Solo-werken niet direct-productief zullen zijn, zeker niet in den eersten tijd. De voltooiing zou dus moeten worden bekostigd uit de *gewone middelen* en wij weten allen hoe krap die reeds zijn. In de gegeven omstandigheden zal dus wel tot *staking* der Solo-werken worden overgegaan. Daarmede is dan het reeds verwerkt bedrag van ruim 11 millioen absoluut *verloren* en blijft een landstreek, zoo groot als een Nederlandsche provincie en bevolkt met een paar honderd duizend belasting-betalende onderdanen van het Nederlandsch gezag, aan onvoldoende bescherming tegen natuurrampen

---

[1]) § II. *g*. regeling van het belastingstelsel zoodanig dat het de meerbezittenden absoluut en relatief sterker doe bijdragen in de algemeene lasten en daardoor tevens een meer gelijke verdeeling van het volksvermogen bevordere.

h. uitbreiding van het recht van den Staat op de nalatenschappen.

[2]) Totaal der heerendiensten op Java en Madura rond 20 millioen, gelijk aan 10 millioen vrije arbeiders à 30 cents dagloon, maakt *f* 3 millioen 's jaars.

blootgesteld. Door kwijting der eereschuld zou Nederlands naam voor deze *schande* gevrijwaard kunnen worden.

Een tweede noodzakelijk werk is de bouw van een *haven te Soerabaja*. Zoo goed als zeker zal dit werk zelfs *directe* voordeelen afwerpen. Ik laat die echter buiten beschouwing en breng dus de kosten van dien havenbouw ten laste der eereschuld. De haven van Tandjong-Priok kostte 20 millioen; die te Soerabaja zal minder kostbaar kunnen zijn: doch laat ons een gelijk bedrag rekenen, wat overblijft kan dan besteed worden voor werken ter verdediging van die haven, opdat zij niet, evenals die van Tandjong-Priok, open ligge voor een *coup de main* van een buitenlandschen vijand!

In de derde plaats noem ik een regeling van het *landbouw-crediet*, tot fnuiking van den woeker die thans aan de ontwikkeling van de welvaart der landbouwende bevolking in den weg staat. M. i. zal die regeling moeten bestaan in de oprichting van overheidswege van *banken*, te vestigen op afdeelingshoofdplaatsen en wier werkkring zooveel mogelijk binnen de grenzen der betrokken afdeelingen moet vallen. De bedrijfskapitalen dier banken zou ik willen trachten te vinden uit de opbrengst van plaatselijke leeningen, doch daar het niet zeker is dat die leeningen, vooral als er vele aan de markt komen, zullen slagen, noch dat de resultaten van het bankiersbedrijf dadelijk voldoende zullen zijn ter bestrijding van rente en aflossing, moet de Staat, ter voorkoming dat de maatregel op mislukking of teleurstelling uitloopt, de eventueel voor bedrijfskapitaal noodige gelden beschikbaar hebben, hetzij om die daarvoor rechtstreeks aan te wenden, hetzij om ze als waarborg voor de particuliere geldschieters te doen strekken. Aannemende, dat ongeveer *honderd* landbouwbanken behooren te worden ingesteld en dat het bedrijfskapitaal van elke bank gemiddeld *f* 50.000 zou bedragen, dan zouden voor dit gewichtig volksbelang een bedrag van 5 millioen moeten worden gereserveerd. De inkomsten uit het bankiersbedrijf te verkrijgen zouden dan weder zuivere winst zijn.

Hiermede zijn dan drie zeer voorname en kostbare maatregelen ter economische versterking van Nederlandsch-Indië genoemd, te zamen een uitgaaf van ruim 50 millioen vereischend, zoodat nog bijna 50 millioen ter voorziening in andere behoeften zouden overblijven. Ik noem als zoodanig: aanleg van irrigatiewerken voor zoover die niet uit de opbrengst van leeningen of uit de gewone middelen kunnen worden bekostigd; voortzetting der kadastrale opmetingen in verband met de landrenteheffing; uitbreiding van het telegraafnet vooral in de Buitenbezittingen en ik meen dat daarvoor met 50 millioen héél wat kan worden gedaan, zelfs al wilde men er een tien millioen afnemen ter verhooging van Indië's weerbaarheid.

Door al die maatregelen, ook al wierpen zij geen directe baten af, zou de economische toestand der ingezetenen aanmerkelijk verbeteren en ongetwijfeld zou dit al spoedig merkbaar zijn aan een stijging der gewone middelen. Daardoor zou het dan weer mogelijk worden andere hervormingen in te voeren: de koffiecultuur op te heffen of altans zoo te regelen dat de arbeider loon naar werken krijgt; de landrente in overeenstemming te brengen met de draagkracht der landbouwende bevolking; uitvoerrechten op koffie en indigo af te schaffen; post- en telegraaf-tarieven te verlagen, in één woord: met de resultaten van het hervormingswerk, dat werk voort te zetten en te voltooien.

En indien dan Indië's goed gesternte eens mocht medebrengen, dat de Atjeh-oorlog waarlijk als beëindigd kon worden beschouwd, dan zou ik de mogelijkheid niet uitgesloten achten, dat de jaarrekening als regel wederom een *batig slot* aantoonde; een batig slot dat dan niet, zooals de heeren Pierson en Cremer willen, tot delging van fictieve schuld aan het moederland zou behoeven te worden besteed, doch gebruikt zou kunnen worden voor den aanleg van nieuwe werken des vredes in gedeelten van den Archipel, aan welke de zegeningen van het nederlandsch gezag en van de westersche beschaving tot dusver nog maar zeer spaarzaam zijn toebedeeld.

Zijn het onbereikbare idealen die ik u voor den geest roep? Ik geloof het niet? Alles hangt af van het ontwaken van Nederlands plichtsgevoel: van het doorbreken van den wil, den oprechten, krachtigen wil, om *recht te doen* aan Insulinde. En er zijn teekenen genoeg die er op wijzen, dat die wil zich begint baan te breken. Met eerbiedigen trots noem ik den naam van den Nestor der koloniale hervormingspartij, den welhaast tachtigjarigen Fransen van de Putte, die zich voor een eerlijke afrekening met Indië heeft uitgesproken. En niet minder ruiterlijk verklaarde Mr. N. P. van den Berg, de hoog geachte president der Nederl. Bank, de uitnemende kenner van het Indische financiewezen, die in zijn vóór bijna twintig jaren geleden reeds verschenen studie *Debet of Credit?* den grond legde voor het thans door mij verdedigd beginsel, niet minder ruiterlijk dan de heer Fransen van de Putte, zeg ik, verklaarde mr. N. P. van den Berg zich voor die afrekening. „Vraagt men mij", zoo sprak hij in een op 14 Maart 1900 binnen deze stad gehouden voordracht „hoe ik over de op dit oogenblik bestaande verhoudingen tusschen de moederlandsche en de koloniale geldmiddelen oordeel, dan aarzel ik niet het een stellig onrecht te noemen, dat men thans Indië belast met rente over loopende debet-saldo's, terwijl men er vroeger nooit aan gedacht heeft om rente te goed te doen over de credit-saldo's, die Nederland goed vond tot zich te nemen." [1])

Waar twee mannen van zoo onbetwistbaar gezag in koloniale aangelegenheden tot deze conclusie kwamen: de rechtvaardigheid gebiedt dat Nederland met Indië afrekene, kan het geen verwondering wekken, dat van verschillende zijden getracht werd, aan het beginsel een vasten vorm te geven. Onvermoeid streed en strijdt daarvoor den heer van Kol, wien, welke bezwaren men overigens tegen zijn beginselen moge hebben, de eer niet mag onthouden worden, van de koloniale belangen met groote warmte, ijver, oprechtheid en bekwaamheid voor te staan. Hem viel op het jongste congres der S. D. A. P. de voldoening te beurt, van zijn uitgewerkt, in veel opzichten voortreffelijk program van koloniale politiek door zijn partij te zien aanvaard en dus het zegel dier partij gehecht te zien aan deze, juiste en beknopte, formuleering van den eisch betreffende de financieele verhouding:

> „Voor het verledene: afrekening op een rechtvaardigen grondslag; voor de toekomst: wettelijke scheiding der Nederlandsche en Indische financiën."

Intusschen — het voorbeeld der heeren v. d. Putte en v. d. Berg heeft het trouwens reeds bewezen — men behoeft geen sociaal-democraat te zijn om

1) „Over de Economische Belangen van Ned.-Indië", voordracht van Mr. N. P. van den Berg, Amsterdam. 1900, J. H. de Bussy.

zich met dézen door de S. D. A. P. beaamden eisch te vereenigen. Sporadisch, maar steeds veelvuldiger en luider, gaan in de liberale pers stemmen op, die met het merkwaardig trio v. d. Putte — v. d. Berg — v. Kol wonderwel harmonieeren. *Het Vaderland* van 19 Mei 1900 kwam er rond voor uit, dat het de belasting van Indië met rente en aflossing van fictieve leeningen onrechtmatig achtte en dat de aanleg der openbare werken in Indië, waarvoor die leeningen werden gesloten, had moeten geschieden ten laste van „*dat Moederland dat zoo dikwijls voor zijn openbare werken van Indische bijdragen heeft geprofiteerd.*" Herhaaldelijk en telkens met meerder klem, sprak het *Algemeen Handelsblad* zich uit in gelijken geest; het *Handelsblad*, dat van alle Nederlandsche bladen ongetwijfeld de meeste belangstelling wijdt aan Ned. Indië en welks koloniale artikelen blijk geven van zoo veel zaakkennis en zoo groote vrijzinnigheid. Een greep doende uit den overvloed van beschouwingen, door dit blad gewijd aan koloniale politiek, verwijs ik naar zijn nummer van 18 Februari jl. waarin een *Koloniaal Program van Actie* werd ontvouwd, een program dat, naar het blad meende, zoowel anti-revolutionairen als liberalen zouden kunnen onderschrijven en aan het slot waarvan werd aangedrongen: „op een *behoorlijke* scheiding van „de financiën van moederland en koloniën, „zoodat Nederland niet meer het verwijt kan treffen, dat het eenheid en „scheiding dier financiën in toepassing bracht, naarmate het daarin het meeste „voordeel zag. *Wil men voortaan scheiding, dat men dan ook erkenne dat die „scheiding tot dusver niet te verantwoorden is geweest en dus, dat de thans op „de Indische begrooting voorkomende rentepost ten onrechte daarop is gebracht.*"

Wij staan hier dus voor het even merkwaardig als verblijdend verschijnsel, dat een gewichtig onderdeel, ik durf zeggen de *clou* van het koloniaal program der S. D. A. P., de opinie weergeeft van mannen van onbetwiste bekwaamheid en overeenstemt met de uitspraken van twee onzer voornaamste, gematigd-liberale, uitnemend-geredigeerde dagbladen. Het kan niet twijfelachtig zijn wat de vrijzinnig-democratische partij ten dezen te doen heeft. Staande tusschen de S. D. A. P. en de oud-liberalen, behoort zij ten aanzien van het vraagstuk der financieele verhouding zich homogeen te verklaren met de S. D. A. P., hetgeen naar alle waarschijnlijkheid tengevolge zal hebben, dat de door hun persorganen voorgelichte oud-liberalen, althans een belangrijk deel van hen, zich bij de vereenigde democraten aansluiten en met hen vormen een nieuwe koloniale hervormingspartij, die dan niet enkel *wenschen* op haar programma zal hebben, maar ook beschikken zal over de *middelen* om ze te verwezenlijken.

Het verheugt mij uitermate dat het eenige *koloniale* lid der Vrijzinnig-Democratische fractie in ons Parlement, de heer J. M. Pijnacker Hordijck, zich reeds geheel in de door mij aangegeven geest heeft uitgesproken. In een op 19 April jl. gehouden openbare vergadering te 's Gravenhage, wees hij met nadruk op de noodzakelijkheid om financieele voorzieningen voor Ned.-Indië te treffen en verklaarde hij zich in beginsel voor de aflossing der *eereschuld*.

Mocht de meerderheid der kiezers van Amsterdam VI mij afvaardigen naar het Parlement, dan zal ik dit beschouwen als een bewijs dat ook zij die aflossing wenschen en dat zal mij sterken in den strijd, waarin, naar ik vertrouw, alle vrijzinnig-democraten schouder aan schouder zullen staan naast

de sociaal-democraten, een commando vormend, waarbij ongetwijfeld menig oud-liberaal, niet weinige anti-revolutionairen en ook wel sommige katholieken zich zullen aansluiten.

En dat commando zal overwinnen, want op zijn vaandel prijkt het heilige woord: JUSTITIA.

„La justice est en marche et rien ne l'arrêtera!"

De rechtvaardigheid ja, maar er is nog een drijfveer, zooals dikwijls ten nauwste aan de rechtvaardigheid verknocht, *het politiek belang;* het politiek belang dat ons deze voor Nederland en niet het minst voor Amsterdam zoo gewichtige vraag doet stellen: Wat moeten wij doen om onze aziatische koloniën, ons heerlijk Insulinde te behouden? Wie niet geheel met blindheid geslagen is bemerkt hoe daar ginds in het Oosten aanstalten worden gemaakt voor een worstelstrijd der volkeren. Het begon tusschen China en Japan en met de annexatie van Formosa maakte de overwinning zijn intrede binnen de keerkringen. Daarna bond Amerika den strijd aan met Spanje en kregen wij, in de Philippijnen, Broeder Jonathan tot onmiddellijken nabuur. En sedert ving de ontbinding en verdeeling van het Chineesche Keizerrijk aan, waarvan nog niemand het einde voorspellen kan, doch die in elk geval dit gevolg hebben zal, dat èn Rusland èn Duitschland in Oost-Azië hun plaats naast Engeland en Frankrijk zullen *blijven* innemen. — Omringd door de grootste machten der wereld: Engeland, Frankrijk, Rusland, Duitschland, Amerika en Japan, met Engeland's dienstwilligen dienaar Portugal wakend in het Z.-Oosten, zullen zij daar voortaan liggen onze door de natuur gezegende koloniën, de vruchtbaarste, de schoonste der gansche wereld. Begeerige blikken zullen van alle kanten op ons gericht worden en aan pogingen der naburen onderling om zich met elkander te verstaan over het inpalmen en de verdeeling van dien zoo begeerlijken buit zal wel niet ontbreken. Wat moeten, wat kunnen wij doen, wij, met onze zwakke krachten, tegen een overmacht zóó overweldigend groot? — Ik antwoord: wij, moeten vóór alles *rechtvaardig* zijn.

Alleen daardoor kunnen wij ons verzekeren van de liefde en de achting der volkeren van N.-Indië; alleen dáárdoor kunnen wij bewerken, dat die volkeren ons gezag beschouwen als een zegen en dat gezag verkiezen boven eenig ander. Bewerken wij dit, dan kan ook in de zoo gewijzigde politieke toestanden in het Oosten onze vreedzame heerschappij over Insulinde geen gevaar loopen. De sterkste combinatie van mogendheden zal niet bij machte zijn om meer dan dertig millioen menschen tegen hun wil te dwingen, een door hen begeerd gezag prijs te geven voor een ander. Maar om een gezag begeerd te doen zijn, moet het begeerlijk wezen en tot dusver hebben wij ons aan te veel tekortkomingen schuldig gemaakt om iets méér dan onverschillige gelatenheid, om *tevredenheid*, om *liefde* voor ons gezag bij den landzaat van Insulinde te mogen veronderstellen. Daarin moet verandering komen en daarin kán verandering komen als men den weg inslaat door mij aangegeven. De afschaffing der heerendiensten — ook door het *Handelsblad* zoo welsprekend bepleit — zal een juichkreet doen opgaan van Anjer tot Banjoewangi. De regeling van het landbouwcrediet zal de Hollandsche naam doen zegenen door den kleinen man. De voltooiing der Solo valleiwerken zal den

bewoner van Midden-Java doen beseffen dat de *Kompenie* toch nog wat voor hem over heeft. Een reorganisatie der opleiding van inlandsche bestuursambtenaren, gevolgd door een reorganisatie van het inlandsch bestuur en verbetering der positie van het inlandsch personeel zal het geschokt vertrouwen in ons bestuur herstellen en een nieuwen band leggen tusschen de europeesche overheid en den inlandschen, uit den adel des lands voortgekomen, door de bevolking geliefden en geëerden, ambtenaarsstand. Doch wat wij doen, laat het ons spoedig doen. Laat ons niet wachten tot het te laat is. In dit opzicht mogen wij ons spiegelen aan Spanje! Indien de helft van de vele millioenen *pesetas*, door dit ongelukkige land geofferd om den strijd om Cuba zoo lang mogelijk vol te houden, tien jaren vroeger besteed ware om den economischen toestand van dit Amerikaansche Java te verbeteren, de parel der Antillen zou nimmer voor Spanje verloren zijn gegaan. Niet de Vereenigde Staten hebben die aloude kolonie van het moederland afgescheurd; maar de rechtmatige grieven der kolonisten tegen het moederland, dat weigerde zijn *eereschuld* te kwijten. Waren die grieven tijdig weggenomen; had Spanje zich daardoor van de aanhankelijkheid der Cubanen verzekerd; welk een gansch ander verloop zou de geschiedenis hebben gehad!

Die zich aan een ander spiegelt, spiegelt zich zacht. Het voorbeeld van Spanje toont ons tegelijkertijd wat wij niet en wat wij wel moeten doen. Doch ook al konden wij dit voorbeeld niet als het ware met de handen tasten, wij zouden niet mogen aarzelen, de rechtvaardigheid en háár alleen als richtsnoer te erkennen óok voor onze koloniale politiek.

Als een machtige profetie, dreigend en hoopvol te zelfder tijd, klinkt ons de waarschuwing des dichters in de ooren:

> Groot is de tijd en geweldig, doch wee ons als onze harten
> *Reinheid* derven, hoe houden wij stand in den strijd die niet uitblijft?"

Wij hebben daarom vooral het citaat uit van Deventer's rede zóó uitvoerig gemaakt, omdat het niet onvermakelijk is nog eens te releveren wat er gebeurde toen zij werd uitgesproken. De toehoorders, die Nederlandsche kiezers waren, gaven teekenen van ongeduld, blijkbaar wilden zij van Indië niets hooren en ten slotte kwam er een debat, waarbij aan den spreker de meest idiote vragen werden gedaan. Volgens de Amsterdamsche briefschrijver in het *Utrechtsche Dagblad* was de oorzaak van de weinige aandacht te verklaren in de keuze van het lokaal „De Geelvinck", waar geen fatsoenlijke Amsterdammers, althans geen aandeelhouders komen. Hoe dit zij, de lezer kan nu zelf oordeelen of er in de doorwrochte, degelijke rede van Van Deventer, aanleiding was, om het onbeschofte gedrag van deze puikjes van Nederlandsche Kiezers te verklaren.

* * *

De verzameling bescheiden, rakende den handel op China, een menigte stukken door den heer C. Kraay bijeen gebracht en gepubliceerd in *De Indische Mercuur* (zie *Indische Gids* Juni-aflevering blz. 696, onder „Wetenschap en Industrie") is een uitnemende handwijzer voor een ieder, die voornemens mocht zijn handelsrelatiën met dat rijk uit te breiden of nieuwe betrekkingen aan te knoopen. Geen onderwerp, dat voor den handel maar van belang geacht mag worden, is vergeten. Allereerst

vinden wij er een vergelijkende staat in omtrent den handel van China in 1898, 1899 en 1900. De bron, waaruit de heer Kraay geput heeft, is het in vele opzichten voortreffelijk douanenrapport bekend onder den naam van *Returns of trade and trade reports*, samengesteld door het statistisch departement van den douanen inspecteur-generaal, Sir Robert Hart. Hieruit blijkt, zooals de heer Kraay opmerkt, dat 1900 een abnormaal jaar is, en de beide voorafgaande jaren dus een betere maatstaf aanbieden voor de beoordeeling van China's handel. Stippen wij hierbij nog aan een vergelijking, die in het verslag van 1899 wordt gemaakt tusschen China en Britsch-Indië, en die in zijn geheel hier volgt:

„To form an idea of what future prospects are it is fair to make a comparison with India. The areas of the two Empires are almost indentical and their products very similar. But China has a larger, a more industrious, and more intelligent population; while, on the whole, the country is probably more fertile and possesses greater mineral resources. In the former country trade is assisted by good roads, railways, and lightness or absence of taxation; in the latter, at present' it is hampered by directly opposite conditions. The result is that the Exports from India are worth three times the Exports from China. With equal opportunities, which the building of railways and opening of mines will bang about, this discrepancy should disappear. *The year 1899 has shown in a striking manner what an advance is made when circumstances are propitious.* The year was favourable to Exports and we have as a result to record in each direction the highest figures ever reached."

Het komt ons voor, dat waar men het groot publiek, onbekend met China, een voorstelling wenscht bij te brengen van China's handel, en de belangrijkheid die deze voor de Oost-Aziatische markt heeft, of voorzeker eerlang zal verkrijgen, men met deze parallel te trekken een zeer gelukkige gedachte volgde. Immers Britsch-Indië, hoewel ook aan velen onbekend, is althans meer bekend dan China. Zijn handel en nijverheid ontloken eerst recht, nadat het Britsche gouvernement daar spoorwegen bouwde, kanalen groef, irrigatiewerken aanlegde. Ook zonder de cijfers daaromtrent te raadplegen, is dit aan bijna iedereen bekend, en hoe onkundig men ook ten opzichte van China zij, dit springt toch van zelf in het oog, dat dezelfde hulpmiddelen, die Britsch-Indië zoo deden vooruitgaan, ook hunne uitwerking niet zullen missen in een land, dat èn door zijn grootere en nijvere bevolking èn door zijn rijkere natuurlijke hulpbronnen zooveel boven Britsch-Indië voor heeft. In hoeverre deze vooruitgang van den export- en importhandel van China in cijfers uitgedrukt over de laatste jaren merkbaar is, leeren de tabellen, die wij hier afgedrukt vinden. Hoewel dit hoofdstuk voor kooplieden zeker niet het onbelangrijkste gedeelte uit het dossier-Kraay uitmaakt, trekt ons evenwel meer aan, wat wij aan het slot vonden n.l. de verschillende meeningen van gezaghebbende personen omtrent de vooruitzichten, dat de Nederlandsche handel op China heeft. Zoo vernemen wij b. v. dat de heer T. H. Knobel, onzen consul-generaal te Peking, gelooft, dat met het oog op de verwarde toestanden in het hemelsche rijk, men niet behoeft te wanhopen, maar dat het goede uit het kwade geboren zal worden.

„Op de vraag: „binnen hoeveel tijd", schrijft hij, kan ik intusschen voor het oogenblik geen peil trekken", terwijl genoemde heer „na een verslag

over de voordracht van den heer Kraay te hebben gelezen, d.d. 4 Februari j.l. verder schreef: „Onze conclusiën voor China's toekomst zijn dezelfde."

Naar aanleiding van de woorden des heeren Knobel zij in herinnerring gebracht, dat de heer Kraay over China o. a. gezegd heeft:

„Zeer zeker zijn de actueele toestanden niet van dien aard om *thans* (November 1900) nieuwe zaken, op dat land betrekking hebbende, te entameeren".

„China is het land van verrassingen en ik acht het te gewaagd eene meening te uiten over de vraag, of de troebelen lang of kort zullen duren. Intusschen kan ik wel als mijne zienswijze aangeven, dat het eindresultaat zal wezen dat voor Chineezen en vreemdelingen toestanden op handelsgebied *in hooge mate* zullen verbeteren."

En verder:

„Anticipeerende op die beterschap is het zeer zeker zaak, om reeds nu gegevens, betrekking hebbende op China, te verzamelen en in verband daarmede te overwegen wat te doen valt, zoodra tijdsomstandigheden van dien aard worden, dat *een handelend optreden* gemotiveerd wordt."

Verder vermelden wij nog het oordeel van den pas afgetreden Nederlandschen consul te Shanghai, de heer Van Walrée, die o. m. zegt:

„Volgens mijn inzicht moet men zich ten aanzien van China noch te rooskleurige noch te zwartgallige voorstellingen maken. Zoolang geen rechtszekerheid bestaat, kan de handel slechts langzaam vooruitgaan, en is eene snelle opleving als in Japan uitgesloten. Maar evenmin bestaat grond voor de alarmeerende uitingen van *Sir Robert Hart;* in zonderlinge tegenspraak daarmede is de optimistische toon van de jaarverslagen der onder zijne leiding staande Imperial Maritime Customs, dat over 1900 inbegrepen. De Chineezen zijn goede kooplieden, en kennen geene scrupules van patriotischen aard, waar zij kans zien geld te verdienen.

Met den heer Kraay geloof ik, dat de troebelen van het afgeloopen jaar geen duurzamen invloed zullen hebben op de verhouding tnsschen Chineesche en vreemde kooplieden, en dat voor de laatsten nog lange jaren in China een ruim arbeidsveld zal zijn te vinden.

Er zijn teekenen, dat China uitgeziekt begint te geraken, en dat de handelsbetrekkingen gaandeweg weer een normaal verloop zullen nemen, al zal het volledig herstel zich vermoedelijk nog wel eenigen tijd laten wachten. Het land is rijk genoeg om de oorlogskosten te dragen, en de vreemde contrôle, welke daarvoor noodig mocht blijken, kan niet anders dan verbetering brengen in de jammerlijke toestanden van het binnenlandsch bestuur.

Uit een commercieel oogpunt blijft China alle aandacht verdienen, en het is te hopen, dat de pogingen om Nederland tot meerdere werkzaamheid op dit terrein aan te sporen, niet zonder vrucht zullen zijn. *De resultaten der laatste jaren bewijzen, dat onze handel, onder verstandige leiding, nog heel wat meer in het Verre Oosten kan doen."*

In een appendix volgt nog het een en ander over de koelie-emigratie uit Zuid-China, waaruit blijkt, dat de heer Kraaij een voorstander is van een goede verstandhouding tusschen Nederland en Japan, uithoofde de invloed van laatstgenoemd rijk zich in Fukien en Kwantung meer en meer uitbreidt, en wij in deze provincies de koelies recruteeren, die wij voor Nederlandsch Indië noodig hebben.

Alles te zamen genomen maakt het *China-nummer der Indische Mercuur* dan ook, gelijk wij reeds in onze Juni-aflevering schreven, een zeer goeden indruk. Voornamelijk van belang voor hen, die zaken met China wenschen te beginnen of aldaar reeds betrekkingen hebben, is er ook voor anderen, die China niet uitsluitend van uit dat oogpunt beschouwen, veel uit te leeren. De gegevens zijn systematisch bijeengebracht, van recenten datum, en wij hopen dan ook van harte, dat het succes, dat *De Indische Mercuur* ongetwijfeld met deze China-literatuur zal hebben, haar aanleiding geve, om den heer Kraaij op dezelfde royale wijze gastvrijheid te verleenen, zoodra hij gelegenheid heeft om nader op hetgeen hij ons thans aanbiedt terug te komen.

* * *

C. laat in een tweetal artikelen in de *Nieuwe Courant* van 26 en 30 Mei zijn licht schijnen over de voorgestelde regeling der opleiding van indische ambtenaren. Hij vindt dat door dit onderwerp te bespreken na de beslissing op 14 Mei j.l. in de Tweede Kamer gevallen, het eenigszins de schijn heeft van te willen napleiten. Doch dit is het niet.

Immers, zegt hij, de minister van koloniën heeft zich blijkens zijn jongste missive aan de Eerste Kamer neergelegd bij de aanneming van het amendement-De Savornin Lohman op het wetsontwerp tot verhooging der begrooting van Nederlandsch-Indië voor 1901, waarbij de Tweede Kamer haar afkeuring uitsprak over het denkbeeld om de candidaat-ambtenaren gedurende hun opleiding aan het toezicht eener permanente commissie te onderwerpen. De waarschijnlijkheid dat de eerste Kamer dus het ontwerp, gelijk het nu luidt, weldra in behandeling zal nemen, geeft aan het artikel, actueele waarde.

Hij zou daartoe dan nog eens in herinnering willen brengen de behartigenswaardige woorden, in 1875 door den gepensionneerden gouvernementssecretaris, wijlen den heer A. J. W. van Delden over deze opleiding geschreven in zijn nu zeldzaam geworden boek: „Blik op het Indisch Staatsbestuur," dat indertijd te Utrecht bij J. L. Beijers verscheen.

In de eerste plaats staat hij stil bij de regeling van 1834, welke in het kort volgens van Delden hierop neder kwam om, „jonge ambtenaren in de gelegenheid te stellen een wetenschappelijke kennis van de Javaansche taal op te doen, hun te leeren, zich mondeling en schriftelijk verstaanbaar uit te drukken, hun kennis der wetten, geschiedenis en volksinstellingen mede te deelen. Practische oefening in de waarneming van bestuurswerkzaamheden gingen hand aan hand met het verrichten van gewoon bureauwerk. De studenten hadden dus zeer veel overeenkomst met onze tegenwoordige aspirant-controleurs, met dien verstande, dat zij de bescheidenheid zullen gehad hebben, zoo noodig aan menschen, die iets leeren willen."

Verder beschrijft C. ook al weder op gezag van van Delden het instituut te Soerakarta, waar de toenmalige ambtenaren werden opgeleid, de resultaten met deze opleidingsmethode verkregen, en de oorzaken, die leidden tot de regeling van 1843, die later door de oprichting van het gymnasium Willen III te Batavia ook al weder gewijzigd werd. Hierdoor kwamen er weder examengelegenheid in Indië.

Toch bleven nog gewichtige grieven.

Zoo kwam iedereen, die in Europa tot ambtenaar opgeleid was, in het genot

van een gratificatie voor eerste uitrusting en een wachtgeld van 150 gulden 's maands. Dit alles boven den vrijen overtocht van Nederland naar Indië. Zij echter, die te Batavia opgeleid en geëxamineerd waren, kregen hoegenaamd niets; geen uitrusting en geen wachtgeld. Zij genoten dan pas eenige inkomsten, wanneer zij geplaatst werden. En ook die kans was betrekkelijk gering. Tegen twee uit Nederland afkomstige aspiranten werd slechts één geplaatst van hen die te Batavia opgeleid waren.

Wat Van Delden schreef, naar aanleiding van meer speciale opleiding in de verschillende indische taalgebieden, verdient volgens C. ook nu nog ernstige overweging.

Thans, nu in verschillende streken kweekscholen en scholen voor zonen van inlandsche hoofden bestaan, zou van zulke inrichtingen misschien met vrucht gebruik gemaakt kunnen worden, voor de meer speciale opleiding der candidaten van B. B.

En waar Van Delden gewaagt van „verbroedering en emulatie, die daardoor zouden ontstaan, en die in lateren leeftijd op den dienst van den lande van grooten invloed zou wezen", daar zijn het vooral deze woorden, die C. bizonder aantrekken.

Dat elkaar beschouwen als vreemdelingen, zegt hij, eenerzijds als een soort van indringers, anderzijds als minwaardige, lager georganiseerde wezens, — wat wel niet in duidelijke woorden geformuleerd wordt, (want dan zou het onherroepelijk te laat zijn!) maar dat uit tallooze onwillekeurige manieren van doen te proeven is — dat is het grootste gevaar, dat de Nederlandsche souvereiniteit in Indië dreigt.

En daarmee dient in de allereerste plaats rekening gehouden worden bij de regeling der opleiding van Indische ambtenaren.

Ten slotte merkt hij op:

„Hoezeer dus de in de Kamer daar ter elfder ure aan de orde gestelde en haastig afgedane quaestie ook urgent te achten is, zouden we toch het nuttig achten, dat de Regeering de zaak der opleiding onzer Indische ambtenaren voor het oogenblik onafgedaan liet en zij in de aanstaande parlementaire periode, opnieuw en ernstig voorbereid, aan de orde werd gesteld."

De conclussie heeft misschien wel kans van werkelijkheid te worden, nu de Eerste Kamer rekening heeft te houden met de nu wel zekere aftreding van het ministerie. Men zal toch den nieuwen minister van Koloniën moeilijk dit presentkaasje in de maag kunnen splitsen.

* * *

„Een en ander over de Nederlandsche zeemacht". „De gedachtengang van een Nederlandsch burger" is een brochure, die behalve beschouwingen over de verdediging van het moederland ook het een en ander bevat over de verdediging van de koloniën, waaruit wij het volgende ontleenen.

„Onze Koloniën zijn in twee groepen verdeeld: Oost-Indië en West-Indië.

Aan West-Indië laten wij ons al zeer weinig gelegen liggen. Nu er goud in Suriname gevonden is, wordt onze belangstelling in deze gewesten wat grooter, maar vóór dien hoorden wij liefst zoo weinig mogelijk van deze bezittingen. Het gevolg is dan ook, dat onze onderdanen aldaar niet veel op hebben met hun Moederland, getuige bijvoorbeeld de bewering van een volks-

raadslid in een dier koloniën: „En bedenkt, Mijne Heeren, dat wij hier niet op Nederlandschen doch op Amerikaanschen bodem staan."

Wij kunnen niet anders zeggen of die menschen hebben gelijk. Wat doen wij voor Curaçao en Suriname, om van de kleine eilanden, als Bonaire, St. Eustacius, enz. niet te spreken.

Niets!

De verdediging dier Koloniën berust op wat oude forten en een handjevol soldaten benevens een schoenertje, tenzij toevallig een kruiser in de West-Indische wateren vertoeft.

Gevaarlijk is deze toestand ook met het oog op onze neutraliteit.

Toen admiraal Cervera te Curaçao kolen wilde laden, moesten wij hem beleefd verzoeken dit elders te doen. Zijn Excellentie was zoo goed aan ons verzoek gevolg te geven. Had hij zulks geweigerd, dan hadden wij de macht niet gehad om aan onzen eisch klem bij te zetten en zouden wij in den Spaansch-Amerikaanschen oorlog gemengd zijn. De praktische Yankee zou ongetwijfeld er gebruik van gemaakt hebben ons den oorlog te verklaren, nog voor wij dit den Spanjaard konden doen en dan zouden wij zeer zeker het rijkste goudland niet meer onder onze Koloniën tellen.

Onze politiek moet dus zijn deze koloniën tot snellen bloei en ontwikkeling te brengen, terwijl vooral voor de verdediging van Suriname afdoende maatregelen genomen dienen te worden. Forten en batterijen aan den wal en een vloot die iets uit kan richten zijn daarvoor noodig.

De drie kruisers type Utrecht, een paar dozijn torpedobooten en de „Koningin Wilhelmina" als tweede linie van defensie met een paar oude torpedobooten die wij nog bezitten en die in een kalme zee als de West-Indische zee nog eenige diensten als 2de defensielinie zouden kunnen verrichten, zouden voorloopig voldoende zijn om onze neutraliteit te handhaven en deze kolonie te verdedigen tegen een vijand, vooral indien deze geen kolenstation dicht in de buurt heeft. Aan deze vloot zou toegevoegd moeten worden een schip als drijvende werkplaats, ingericht om herstellingen te bewerkstelligen. De kruisers type Holland voor de verdediging van ons land bestemd en de type Utrecht voor die van West-Indië aangewezen, zouden elkander elk jaar of om de twee of drie jaar kunnen aflossen.

De aanwezigheid van zulk een smaldeel zou ongetwijfeld ook heilzaam werken op onze vriendschappelijke verhouding tot onzen vriendelijken buur in die streken, de Republiek Venezuela.

Belangrijker nog is de verdediging der voor ons bestaan onmisbare koloniën in Oost-Indië, met welks bezit wij feitelijk staan of vallen. Wat zouden wij geweest zijn en nog zijn zonder Oost-Indië?

Ook hiervoor zijn vele plannen gemaakt, doch steeds berustten deze voorstellen op geen stelsel.

Het beste, meest doordachte voorstel werd in een Koninklijk Besluit neergelegd, waarbij bepaald werd dat de verdediging van Indië tegen een vijand van buiten opgedragen zou worden aan een smaldeel van zes krachtige schepen, die met klem het bezit onzer Koloniën zouden kunnen handhaven. Deze vloot met den uitheemschen naam „Auxiliair Eskader" gedoopt *zou loe van alle havens optreden moeten.*

De Minister van Marine van der Wijck bestemde hiervoor onze zes nieuwe pantserdekschepen.

De tegenwoordige Minister van Marine heeft deze plannen weer even veranderd.

Wel is waar is zijne Excellentie bescheidener in zijn eischen dan de vice-admiraal Jhr. I. A. Roëll was op de vergadering der Marinevereeniging hierboven reeds genoemd, doch worden thans weer pantserschepen en kruisers beide voor dit eskader noodig geoordeeld, dus schepen met 16- en met 20 mijls vaart.

Ook schijnt het dat deze schepen als basis van operatie zullen krijgen een of meer versterkte havens op Java. Dus zullen zij dus niet los van den wal optreden kunnen. Het wordt weer iets op zijn Moederlandsch Den Helder, Amsterdam, Zuiderfrontier en dat niettegenstaande ons land van twee zijden slechts door de zee begrensd wordt en de kustlijn zeer klein is, terwijl ons uitgebreid Indisch Rijk een groote oppervlakte beslaat en uit ettelijke tientallen eilanden bestaat.

Het moet echter zelfs den leek opvallen, dat de verdediging van Nederlandsch Oost-Indië uit den aard der zaak op geheel andere wijze geschieden moet dan die van Nederland.

In het Februarinummer (1900) van *De Indische Gids* komt een opstel voor getiteld *„het auxiliair eskader en de verdediging van Indië,"* waarmede wij ons bijna geheel kunnen vereenigen.

De schrijver wil het auxiliair eskader laten bestaan uit negen pantserdekschepen benevens drie voor aflossing, die echter in Indië aan den strijd deel moeten nemen, zoodat dus de sterkte van het Indische smaldeel op 12 schepen van groot offensief vermogen komt te staan.

Wij zouden hiervoor wenschen pantserdekschepen met dezelfde waterverplaatsing ongeveer als de *„Wilhelmina"* of de *„Regentes,"* doch met groote snelheid, beter bewapend, (snelvuur geschut van middelbaar kaliber) en goed beschermde bedieningsmanschappen der kanonnen. Bescherming niet alleen voor vuur van buiten doch vooral tegen achter of boven de manschappen springende projectielen.

De schrijver van genoemd Gidsartikel wenscht drie Maritieme stations die als zoovele rustpunten voor onze vloot kunnen dienen. Een op Java (Soerabaja), en een in de buurt van Singapore en een ergens in de Molukken.

Deze stations moeten zoo mogelijk door twee ingangen te bereiken zijn en zal de verdediging dezer punten moeten geschieden door batterijen op den wal geplaatst, vurende met verdekt opgestelde stukken en met rookzwak buskruit, welke kanonnen gemakkelijk te verplaatsen moeten zijn. Voorts torpedo-versperringen, enz. Ongetwijfeld zullen daarvoor geschikte terreinen gevonden kunnen worden.

Soerabaja is reeds zulk een stelling op Java gelegen met een eiland er tegenover. Merak (nieuw Anjer) met Poeloe Merak in straat Soenda, Tjilatjap met het eiland Noesakembangan er tegenover op de Zuidkust van Java zijn twee andere plaatsen op Java, die het type aangeven als blijkbaar door de *Indische Gids* bedoeld. Zeer zeker zullen buiten Java twee geschikte eilanden gevonden kunnen worden.

Een vloot als hierboven genoemd (waaraan een twintigtal torpedobooten toegevoegd zouden moeten worden) met drie rustpunten (kolenstations) een

waarvan *(Soerabaja)* voorzien is van droogdokken en goede werkplaatsen, onder leiding van bekwame ingenieurs, terwijl op de beide andere kolenstations een werkplaatsschip aanwezig moet wezen, zou zeer zeker in staat zijn Indië uitstekend te verdedigen. Nederland zou deze vloot dienen te bekostigen, ook de bemanningen, kolen, munitie enz. dezer schepen. De ingezetenen van Nederlandsch Oost-Indië dienen niet belast te worden met het onderhoud van een vloot, die uitsluitend bestemd is om het bezit van Indië te verdedigen tegen aanslagen van buiten af. Het belang is hier hoofdzakelijk in Nederland en wie de lusten heeft dient ook de lasten te dragen.

Waar voor de handhaving der orde en van het gezag in Indië zelfs tegenover Indische ingezetenen hulp van dit eskader noodig is, kan deze zeer zeker gratis verleend worden, daar dan het optreden van dit smaldeel ook is in het belang van het land.

Het optreden van de Nederlandsche Zeemacht (en landmacht) tijdens de werkstakingen te Rotterdam, wordt voor het grootste deel ook door het Rijk gedragen en krijgt de gemeente Rotterdam niet alle onkosten dier mobilisatie voor hare rekening.

Behalve het Auxiliair Eskader telt Indië nog twee andere Marines, de Indische Militaire Marine en de Gouvernements Marine.

De I. M. M. dient hoofdzakelijk om aan expedities tegen inlanders deel te nemen en de rust en orde in de Koloniën te handhaven.

Behalve uit het kruisertje de „*Sumatra*" en een paar torpedobooten bestaat deze Marine uit de om hunne nutteloosheid beruchte flotillevaartuigen. In hoeverre deze cavite schepen aan hun doel beantwoorden, is herhaaldelijk gebleken zoowel op expedities (de laatste maal op Lombok) als bij gevallen zooals er onlangs plaats hadden op het eiland Nieuw-Guinea. Toch worden voortdurend nog maar steeds nieuwe flotillevaartuigen gebouwd. Gevechtswaarde hebben deze schepen absoluut niets. In tijd van oorlog zullen zij ons alleen overlast kunnen geven.

De handhaving van hun bestaan wordt door velen uitsluitend geweten aan de financieele voordeelen die er voor het personeel der Koninklijke Nederlandsche Marine verbonden zijn aan het dienen in Indië. Deze voordeelen zijn echter een ramp voor onze vloot, daar niets zoo demoraliseerend werkt op Europeanen als het dienen in tropische gewesten op kleine schepen en Indië juist de hoofdoorzaak geacht wordt te zijn van het groote verloop van officieren zoowel als van onderofficieren onzer Zeemacht.

Oogenschijnlijk ligt in hetgeen we hier zeiden eene tegenstrijdigheid. In werkelijkheid zal het verband bij eenig nadenken zeer duidelijk zijn.

Instede van een dozijn schepen zonder gevechtswaarde, zou de I. M. M. kunnen bestaan uit acht schepen met een betrekkelijk goed offensief vermogen, elk circa een millioen kostende.

Indien alleen de bemanning dezer schepen op het budget van Indië kwam en de Koninklijke Nederlandsche Hulpvloot, zooals de rechtvaardigheid eischt, g e h e e l voor rekening van het Moederland komt, zal Indië er nog wel bij varen. De vijf of zes torpedobooten die Indië bezit, kunnen bij de I. M. M. ingedeeld blijven.

De flotillevaartuigen kunnen gedeeltelijk dienen ter vervanging der oudste schepen der Gouvernements Marine, gedeeltelijk aan het Moederland worden

overgedaan, om gebruikt te worden als opleidingsschepen, instede van oude kanonneerbooten en schoenertjes, gedeeltelijk dienen voor opleiding in Indië.

Waar Indië bemanning en schepen betalen moet, mogen ook de ingezetenen van Indië de lusten van dit bezit dragen.

Te Soerabaja zou een adelborsteninstituut opgericht dienen te worden, ter opleiding van officieren (aan dek zoowel als onderdek) van de I. M. M., die in elk opzicht gelijkgesteld worden met hun Europeesche kameraden.

Ingezetenen van Indië, mits Nederlanders zijnde, zullen hun kinderen, die het overgangsexamen van de 3de naar de 4de klasse der H. B. S. deden, op dat Instituut voor zoover er plaats is en zij lichamelijk geschikt zijn, tot officier der I. M. M. kunnen doen opleiden. De opleiding moet niet minder wezen dan te Willemsoord; de voorwaarde tot opleiding niet zwaarder.

Europeanen, Indo's zoowel als Inlanders komen hiervoor in aanmerking.

Een ontwikkelde en beschaafde Inlander behoort niet lager gesteld te worden als de eerste de beste Europeaan.

Door gelijkstelling der beschaafden zal een band gevormd worden, die Moederland en Kolonie nauwer verbindt. Zoowel uit rechtvaardigheids- als uit utiliteits-beginsel is zulks aan te bevelen.

Velen in Indië die hun kinderen geen kostbare opvoeding in Holland kunnen geven, zullen van deze gelegenheid om hun een goed en eervol bestaan te geven, gretig gebruik maken, evenals in Holland verscheidene ouders hun zoon adelborst of cadet laten worden, omdat dit goedkooper is dan studeeren.

Inrichtingen tot opleiding van onderofficieren zouden te Soerabaja dienen te worden opgericht, toegankelijk voor Europeanen, Indo's en Inlanders die minder ontwikkeld zijn.

Voorloopig zoude, tot dat de opleidingsinrichtingen voldoende personeel leveren en deze menschen praktische ondervinding hebben opgedaan, de Kon. Nederl. Marine bij kunnen springen met detacheeringen bij de I. M. M., die dan herdoopt zou kunnen worden in Kon. Nederl. Ind. Marine.

Een ander groot voordeel zou wezen, dat wij in Indië dan ook over een vloot met flink personeel zouden beschikken, die als tweede linie van defensie bij voorbeeld bij de verdediging van Java dienst zou kunnen doen.

Van de acht schepen dezer Marine zouden elk jaar twee schepen gedurende de maanden Mei tot en met September naar Nederland kunnen komen, teneinde daar eens goed overhaald te worden.

Indien dan niet alleen de schepen doch ook de bemanningen bij beurten deze reis maken, zal hierdoor de band tusschen Nederland en Indië nog nauwer worden aangehaald.

Deze beide schepen zouden dan de reisroute zoo kunnen nemen dat zij ter oefening van officieren en bemanning een soort reis om de wereld maken en daarbij in verschillende havens, waar anders nooit een Nederlandsch oorlogsschip komt, de vlag kunnen vertoonen.

De aflossingsschepen van het auxiliair eskader kunnen soortgelijke reizen met vlagvertoon maken. Deze schepen alsmede die der I. M. M. kunnen in Australische en Aziatische wateren de driekleur laten wapperen, evenals de schepen voor de verdediging van Nederland bestemd dit doen kunnen in Europeesche wateren.

De aflossing naar West-Indië kan via Noord-Amerika gaan en komen. De

havens langs de oostkust van Zuid- en Centraal Amerika kunnen door het West-Indische smaldeel worden bezocht.

Voor vlagvertoon zijn dus geen andere schepen noodig. Voor speciale diensten kunnen even als thans geschiedt door de verschillende vloten van de K. N. M. in Oost- en West-Indië en in Nederland, zoo noodig schepen tijdelijk worden aangewezen. Regel moet echter zijn dat hiervoor dienen de drie aflossingsschepen van het auxiliair eskader in Oost-Indië. Ook kunnen de reserveschepen daarvoor tijdelijk in dienst gesteld worden.

Volgens deze regeling zouden dus voor Oost-Indië nog 12 schepen moeten worden bijgebouwd. Laat ons echter in onze inzichten even plooibaar zijn als sommige andere personen en ons houden aan het halfdozijn plan, dus zes schepen en twee aflossingsschepen. Indien wij dit doen onder voorbehoud dat zoodra er wolken aan den politieken hemel komen de beide aflossingsschepen ook naar Indië vertrekken of zoo dit niet kan doordat zij in reparatie liggen er dan twee schepen van de vloot voor Nederland dadelijk naar Indië worden gedirigeerd — dit kan zeer goed, daar dan de tijd benoodigd voor de reis uitgewonnen wordt en zoo in dien tijd de aflossingsschepen nog niet gereed zijn, om ingedeeld te worden bij de vloot voor de verdediging van Nederland bestemd, tijdelijk twee reserveschepen kunnen worden gemobiliseerd — zoodat wij bij het uitbreken van een oorlog steeds 8 schepen waarvan althans 6 met groot offensief vermogen (en soms twee met groot defensief vermogen die dan maar aan Java gebonden moeten worden) in Oost-Indië ter beschikking hebben.

Dus zouden nog moeten worden aangeschaft om onze Marine voltallig te maken: 8 pantserdekschepen (à ± 4 millioen), ± 50 torpedobooten (à ± 3 ton), 3 werkplaatsschepen (à ± 6 ton), totaal dus voor een bedrag van 32 + 15 + 1.5 millioen = $48^1/_3$ millioen laat ons zeggen 49 millioen gulden.

Er zijn aan het sluiten van een leening voor de aanschaffing van het benoodigde Marinematerieel zeer zeker bezwaren verbonden, doch deze wegen in genen deele op tegen de verantwoordelijkheid gelegen in de handelwijze om niet in den kortst mogelijken tijd ons Marinematerieel voltallig te maken. Rekenen wij voor rente en aflossing van eene leening tot bovengenoemd bedrag 8% dan zou de aanschaffing van nieuwe oorlogsschepen 39.2 ton per jaar kosten, dus nog ongeveer een ton minder dan door den tegenwoordigen Minister als jaarlijksche bijdrage wordt gevraagd terwijl alsdan over $2^1/_2$ of 3 jaar wij gereed zullen zijn en met de plannen die thans aanhangig zijn dit eerst over een jaar of 10 het geval zal zijn.

* * *

Wij eindigen hiermee onze Revue.

Wellicht dat een der schrijvers over Marine-zaken, aan wie wij in de laatste jaren herhaaldelijk gastvrijheid gaven, zich door de lezing van dit uittreksel opgewekt voelt, de verdediging van de koloniën, uit een nautisch oogpunt bezien, nog eens tot een onderwerp van behandeling te nemen.

Herinneringen uit mijn Controleurs-loopbaan.

VI. *Geredde schipbreukelingen.*

Het was in 18.., toen te Amboina bericht kwam van een stoomschip dat op een der eilanden om de Oost gestrand was, waarbij de equipage zou zijn vermoord. De Resident aldaar en mijn persoon als controleur ter beschikking, embarkeerden dadelijk op het Gouvernements-schip, terwijl voor eenige zekerheid een détachement soldaten onder bevel van een flink onderofficier medegenomen werd.

Naar gelang wij meer om de Oost kwamen en inlichtingen ontvingen, bevestigde het bericht zich, met de bijzonderheid, dat het de ongeveer een maand te voren vertrokken mailboot Merapi was, die via de Aroe-eilanden de terugreis naar Java had aangenomen.

Den derden dag na ons vertrek zagen wij, langs den achterwal der Aroe-groep stoomende, dan ook het schip op een rif zitten. De bemanning had het verlaten en was iets zuidelijker op het eiland geland; wij stoomden er heen en zagen ook spoedig de Nederlandsche vlag waaien, waaruit de gevolgtrekking gemaakt werd, dat de equipage nog in leven was.

Toen wij voor de kampong geankerd waren, kwam een der stuurlieden aan boord, die ons mededeelde dat al de opvarenden nog in leven, doch velen van hen, door koorts en ontbering verzwakt, den dood nabij waren.

Daar wij den aard der bevolking wantrouwden, die honderden in aantal gewapend aan het strand te zien waren, zond de Resident mij met den Radja-loods, als tolk naar den wal, om in de sloepen de equipage af te halen. Tot dekking werd de sergeant-detachement-kommandant aan mij toegevoegd.

Bij het naderen van het strand, maakte de dreigende houding der eilanders zoo'n indruk op de Javaansche roeiers, dat ze ophielden met pagaaien (scheppen) en mij aankeken. Een oogenblik ging de gedachte aan vrouw en kinderen mij door het hoofd, doch vastberaden moedigde ik hen aan, liet de djoeroemoedie op de grootste

hoop schreeuwers aansturen en debarkeerde met den sergeant achter mij.

Langzaam was het gejoel minder geworden; het had zelfs geheel opgehouden. Ik trad op hen toe en hoewel zij onwillig rechts en en links uitweken, lieten ze het pad vrij, dat naar het meer landwaarts gelegen kamp der bemanning voerde.

Zonder verder meer van de eilanders notitie te nemen, bereikte ik het dorp en vond er den gezagvoerder in bewusteloozen toestand. Ook de 1e machinist bleek door koorts verzwakt, en van de schepelingen waren velen in slechte conditie; zij bevonden zich te midden van een hoeveelheid geborgen scheepszaken en bedorven victualiën.

Na kort beraad besloot ik de zieken, die niet loopen konden, te laten dragen, noodigde de overigen uit te volgen, en, door mij en den geweerdragenden onder-officier gedekt, marcheerden wij allen strandwaarts.

Ik deed intusschen door den Radja-loods der bevolking bekend maken, dat alle door haar geleden schade later zoude worden vergoed. De goederen in het bivouac liet ik, als te bezwarend om mede te nemen, achter.

Nauwelijks hadden wij den aftocht aanvaard of de bevolking stormde op het verlaten bivouac los en plunderde het.

Intusschen bereikten wij ongedeerd het strand, namen de bemanning in de sloepen en staken van wal, juist toen het plunderen gedaan en, zoo het scheen, de buit verdeeld was.

Daar wij geen geneesheer aan boord hadden, oordeelde de Resident het noodig, zoo spoedig mogelijk naar Amboina terug te gaan, waar de zieken in het hospitaal werden opgenomen en allen gelukkig herstelden.

Later vernam de Resident van den Radja-loods, dat de bevolking, verbitterd door het weghalen van aard en boomvruchten, waartoe de hongerige opvarenden genoodzaakt waren geworden, besloten had zich van hen te ontdoen. Waren wij 24 uur later gekomen, dan zou dit wellicht plaats hebben gevonden. De voortvarendheid van dien hoofd-ambtenaar had dit voorkomen en een veertigtal schipbreukelingen hadden aan hem hun leven te danken.

Dienstijver en plichtsbetrachting worden niet gewaardeerd, zelfs niet, al boeten de ambtenaren dit met hun leven.

F. A. H.

Bestaat er een „eu"-klang in het Soendaneesch?

Het komt meer en meer in zwang de Indonesische talen (o. a. het Javaansch en Soendaneesch) met de Latijnsche letter te schrijven en te drukken. Met het Maleisch geschiedt dit reeds sedert lang en in het Soendaneesch is men dat ook reeds gewoon. De thans in bewerking zijnde uitgave der Javaansche Bijbelvertaling in dat schrift zal daartoe nog medewerken, terwijl de hedendaagsche neiging om den Inlanders de kennis der Nederlandsche taal aan te leeren daarop insgelijks niet zonder invloed zal blijven.

Het is echter zeer te wenschen, dat door die nieuwe schrijfwijze deze talen geen schade zullen lijden wat betreft haar karakter en de kracht harer letters en andere schrijfteekens, en dat een daartoe strekkende regeling publiek worde gemaakt. Het komt mij raadzaam voor daartoe eenige gegevens te leveren en wel hoofdzakelijk voor het Javaansch.

Vooraf zij opgemerkt dat mijne aanwijzingen niet gelden de schrijfwijze in wetenschappelijke boeken. De geleerden hebben hun een eigen stelsel. Ik heb alleen de dagelijksche en algemeene praktijk op 't oog, hoe daar de letters en klanken het meest praktisch zijn voor te stellen.

De schrijfwijze ḍ en ṭ kunnen we best overnemen, evenzoo q. voor de ingeslikte k. op 't eind, ook in haar verdubbeling. Er zijn er die, om ruimte te sparen (!) in drukwerk, die verdubbeling willen nalaten bij de aanhechting van achtervoegsels; maar dat werkt onduidelijkheid in de hand en is eigenlijk een verminking van de woorden. Bijv. als het van *soewoel* afgeleide woord *soewoellan*, gebombeerd of te bombeeren, *soewoelan* geschreven wordt, zal men meenen het woord *moelan*, maand, voor zich te hebben, en vragende wat dat *soe* beduidt, gaan gissen dat gesproken wordt van een *goede, uitnemende* maand. En zoo iets zou elk oogenblik voorkomen. Een onmisbare regel in 't schrijven is toch wel dat elk woord juist naar zijn eisch en duidelijk geschreven worde, zoodat het terstond herkenbaar is.

Een tweede opmerking geldt de letters die wij niet anders dan met twee letters kunnen voorstellen, zooals de nj. en de ng, voor welke in deze talen enkele letters zijn. In de transcriptie mogen die samenstellingen niet verbroken worden bijv. bij 't afbreken van de woorden. Er zijn er die 't woord *donja*, wereld, afbreken *don-ja*, of het Maleische *banjaq- ban-jaq*. Dat is ontegenzeggelijk de woorden onkenbaar maken. De afbreking behoort te geschieden: *do-nja, ba-njaq*. Zoo ook *sa-ngan* en niet *san-gan* (wat trouwens ook in onze taal zooals in *bangelijk*, ongeoorloofd mag heeten). Er zijn die in woorden als *sijang, bèja, doena, boenah, sonan*, de j of de n weglaten. Dat mag en *moet* in 't Maleisch, waar inderdaad in zulke woorden achter é of i en oe of o aan geen intevoegen j of w gedacht wordt. Maar in 't Javaansch is dat bepaald een fout. Daar zou bijv. *siang, soan*, gelezen moeten

worden als siäng, soän, want de Javaansche taal vereischt naar haar aard wel degelijk daar een j. of w.

Nu de voorstelling van de klanken. In de transcriptie voor dagelijksch gebruik is 't niet bepaald noodig de å te bezigen, tenminste voor wie Javaansch kent of bezig is het te leeren. Voor dezulken levert het geen bezwaar op te maken waar een a met dien klank wordt uitgesproken. Zeer verkeerd en slordig is het voor de å een o te gebruiken. Wie eenig begrip heeft van het Javaansch en daarbij zijn gezond verstand gebruikt, zal het ook nooit doen. De o heeft, althans in onze taal een geheel anderen klank. Alleen in 't Fransch zijn enkele woorden, als rose, pose, waarin de o, nog maar *bijna*, zoo luidt. Wat geheel zoo klinkt in onze talen, dat is bepaald de a in de Geldersche uitspraak en in 't Engelsch vóór een w of ll; en daar zal toch niemand een o schrijven!

Dan nog, dat å in a kan overgaan, is licht te begrijpen, maar hoe, zooals in *wadono*, *kawadanan* die o's kunnen worden, daar is geen regel voor te gissen.

Onze e moet dienen voor tweederlei klankteekens in 't Javaansch, é en è voor 't eene, en ĕ voor 't andere. Er zijn er die overal eenvoudig e schrijven. Dat is verkeerd en vaak een misverstand. Men overwege: pètjèl, pĕtjèl en pĕtjĕl zijn alle drie bestaande woorden. Worden die alle eenvoudig met e geschreven, wat verwarring moet dat niet veroorzaken! Evenzoo is 't met sèsèq en sĕsĕk, sèsèr en sĕsĕr, lèmpèng, lègèh en lĕgèh enz., enz. Den aanhangers der hedendaagsche spelling in het Nederlandsch, die mij misschien tegemoet voeren: wij schrijven *stenen* en *lenen* in beide beteekenissen: doe ook zoo in het Javaansch! dit ten antwoord: wat gij in uw eigen taal doet, moet gij weten en verantwoorden; maar over de taal van een ander volk hebben wij niets te zeggen. In hun schrift zijn die woorden onderscheiden; dat hebben wij te volgen in de transcriptie. Verder: in de transcriptie der geleerden wordt een open e betoonde e op het eind van een woord eenvoudig *e* geschreven. Voor hun eigen gebruik, wie zou recht hebben daar tegen op te komen! Voor het algemeen gebruik moet ik op den regel aandringen, waar in 't Javaansch schrift bepaald een é is aangewezen, daar hebben wij eenvoudig te volgen. Het Nederlandsche publiek, dat met de regels der geleerden niet op de hoogte is, denkt bij zulk een e op het eind te veel aan de menigte van dergelijke woorden om niet ook die voor onbetoond aan te zien.

Van de ĕ is het een klein stapje om op de *eu* te komen, die we in de transcriptie van het Soendaneesch in de woordenboeken enz. in ruime mate aantreffen. Van den aanvang af dat ik die ontmoette, dacht ik: zou dat niet verkeerd voorgesteld zijn? Daarna vernam ik geheel toevallig en ongezocht dat zekere regent van een Europeaan in zijn buurt getuigde, dat hij uitnemend Soendaneesch sprak, maar één gebrek had, n.l. het gebruik van de eu-klank, welke, zeide hij, *„in 't Soendaneesch niet bestond."* Na eenige woorden die met die *eu* geschreven waren, met de overeenkomende Javaansche woorden vergeleken te hebben, kwam ik tot een veronderstelling, die allengs voor mij zekerheid werd nl. dat die *eu* eigenlijk niets anders was dan de ĕ, maar lang aangehouden, welke slepende uitspraak van sommige lettergrepen bepaaldelijk een eigenaardigheid van het Soendaneesch is. De Javaan spreekt de ĕ doorgaans zeer kort uit, en in tweelettergrepige woorden, waarbij beide syllaben de ĕ hebben, krijgt de tweede den klemtoon, soms met dubbele kracht. In sommige gevallen rekt hij die slotlettergreep zeer lang uit, bijv.

wanneer 't woord een hoedanigheid aangeeft, en hij zeggen wil, dat de persoon of zaak waar hij van spreekt, in hooge mate die hoedanigheid bezit. Sedert is het voor mij zoo goed als zeker, dat het verdachte *eu* wel hetzelfde moet zijn. De Soendanees legt dien klemtoon niet op de laatste syllabe van dergelijke woorden. Hij legt dien eenigszins op de eerste, maar drukt dien uit door langer aanhouden. Bijv. in het woord *lëmës* is in het Javaansch de laatste lettergreep als kort ineengeknepen, terwijl dit in het Soendaneesch luidt lë... mes. Een onnauwkeurig hoorder zou er wel *leumës* van kunnen maken, te vergelijken met ons *dreumes*. Wat ik later vernam van personen, die West Java bezocht en de zaak nagegaan hebben, heeft mij nog meer versterkt in mijn gevoelen. Wanneer ik nu in de dagbladen plaatsnamen in Atjeh met datzelfde *eu* gespeld zie, drong de vraag zich bij mij op, of daarin wellicht aan hetzelfde misverstand moet gedacht worden dat bij het Soendaneesch bestaat.

Men versta mij niet verkeerd! Ik wil op dit punt volstrekt niet beslissen, noch in de eene, nog in de andere taal. Daartoe ben ik verre van bevoegd. Alleen spreek ik mijn ernstigen twijfel uit en durf ook wel vragen hoe een Polynesische taal aan de eu-klank zou gekomen zijn, en of niet een nauwgezet onderzoek noodig moet geacht worden, waarbij wel bedacht worde, dat een gerekte ë heel veel op *eu* gelijkt, vooral wanneer er eenige nadruk op gelegd wordt.

PATI P. JANSZ.

Iets over de belangen van een categorie van het mindere personeel bij het B.B. ter Sumatra's Westkust.

Gelijk bekend is werden in 1900 de periodieke traktementsverhoogingen voor de besturende ambtenaren van het corps commiezen op de gewestelijke en plaatselijke bureaux, benevens voor de inlandsche hoofden op Java in het leven geroepen.

Met deze reorganisatie werd veler lot verbeterd en voor genoemd corps commiezen hun toekomst verzekerd, n.l. zij krijgen nu een pensioen over een maximum traktement van *f* 300.—.

Vergelijken wij dezen toestand nu eens met dien waarin het overgroote aantal klerken (employé's) verkeert, die op de verschillende kantoren der buitenbezittingen werkzaam zijn. Laatstgenoemden worden onderscheiden in degenen, die op de gewestelijke en zij, die op de plaatselijke bureaux geplaatst zijn.

Die der gewestelijke bureaux hebben eenige zekerheid voor hun toekomst, d. w. z. zij beginnen hun loopbaan als leerling, en klimmen dan met een aanvangs-traktement van *f* 10.— op tot *f* 120.— het traktement van z.g. eerste klerken.

Zijn zij niet zoo gelukkig om het tot commies te brengen, dan is hun hoogst salaris dus *f* 120.— welk cijfer dan ook dient als basis voor hun pensioen.

Met hunne collega's op de plaatselijke bureaux is het minder goed gesteld.

Zij hebben òf *f* 50.— òf *f* 75.— maands inkomen, over welk bedrag dan ook na 20-jarigen diensttijd hun pensioen berekend wordt.

Nu rijst echter de vraag: waarom is aan de commiezen der plaatselijke bureaux lotsverbetering ten deel gevallen en zijn de klerken op die zelfde bureaux vergeten? Bovendien zou men mogen vragen: waarom kan het traktement dier klerken niet gebracht worden op *f* 120.—, evenals dat geschiedt met hun

collega's van den gewestelijken dienst? Hadden de vroegere 3de en 2de commiezen, die wel vooruit zijn gegaan eerder een traktementsverhooging noodig, dan de klerken op de plaatselijke bureaux, de civiele gezaghebbers en posthouders, die alleen op hun karige en oude bezoldiging voort blijven sukkelen?

Wij gelooven, dat in beider positie geen onderscheid bestaat, dat waar de één bedacht werd, men den ander billijkheidshalve niet voorbij had mogen gaan. Want zij die op een buitenpost dienen, doen in elk geval geen minder werk.

Integendeel zij verrichten meer zelfstandigen arbeid. Toegevoegd aan de controleurs en assistent-residenten, die zelf overstelpt zijn met allerlei werkzaamheden — te veel om hier alles op te sommen — wordt aan de klerken veelal bijna het geheele administratieve werk opgedragen. Zij zijn dikwijls uitmuntende administrateurs van 's lands kas, van het vendukantoor en ook bekend met griffiewerk. Denkt men nu aan deze veelomvattende werkzaamheden, die wel is waar niet moeielijk zijn, maar toch hun geheelen tijd in beslag nemen, dan is het onbegrijpelijk waarom wel aan de klerken op de gewestelijke bureaux een maximum van *f* 120.— is gegeven, maar de arme tobbers op de plaatselijke bureaux met een maximum van *f* 75.— worden afgescheept.

Stond de regeering b.v. 3 *vijfjaarlijksche* tractementsverhoogingen toe van *f* 15.—, of 5 *driejaarlijksche* van *f* 9.—, zoodat zij dus ook na 15-jarigen dienst een salaris van *f* 120.— kregen, waarover hun pensioen berekend, dan zou zeker in vele gezinnen vreugde heerschen, waar thans met kommer en smart aan de toekomst wordt gedacht.

Wat de posthouders betreft, voor deze categorie beambten zou een regeling op denzelfden grondslag (maximum *f* 120.—) even rechtvaardig en wenschelijk, bijna schreven wij menschelijk zijn.

Bij de hooggeprezen reorganisatie van 1900 zijn zij zoowel als de klerken van den plaatselijken dienst eenvoudig vergeten.

En nu denke men over de positie, waarin deze bescheiden landsdienaren verkeeren, niet luchthartig. Hun toestand is eenvoudig erbarmelijk. Nog onlangs ontvingen wij van een hunner een uitvoerig schrijven, waarin hij zijn toekomst en die van zijn familie aan ons blootlegde, en waarin hij o. m. zegt:

„Een maandelijks inkomen van *f* 75 op een buitenpost is voor iemand als ik ben, een kind van het land, een begin, waarmede precies is rond te komen. Maar nu verder! Mijn gezin vermeer-

dert, mijn inkomsten niet. Mijn kinderen moesten naar school. Maar waarheen? Natuurlijk naar een hoofdplaats, waar een school is. Uitstekend. Zij gaan er heen. Maar waarvan moet ik dat alles betalen: onderwijs, kost en inwoning?"

En verder merkt hij nog in zijn roerend epistel op: „Is dit niet een wanhopig vooruitzicht. Geen geld om mijn kinderen behoorlijk op te voeden, en toch met hollandsch bloed in de aderen moet ik het aanzien, dat zij onder mijn oogen geen Europeaan maar eenvoudig Maleier worden?"

Daarom ware het zeer wenschelijk en tevens een daad van politiek beleid, indien men deze zwaar beproefde menschen, die waarachtig geen buitensporigheden zullen begaan met hun geringe betaling, een verhooging toestond, zoodanig dat zij na 15 dienstjaren een maximum konden behalen van *f* 120. Traktementsverhooging in het verschiet is in alle landen en niet het minst in de tropen een krachtigen spoorslag tot beteren en meerderen arbeid.

Ten slotte vragen wij nog even de aandacht voor ondervolgende becijfering.

Een geëmployeerde (klerk) op *f* 75.— tractement krijgt na 20 dienstjaren een pensioen van 3 × *f* 75 = *f* 225 of *f 19 's maands.*

Krijgt hij een traktementsverhooging als door ons aangegeven, dan bedraagt dit 3 × *f* 120 = *f* 360 of *f 30 's maands.* Nu is het verschil van *f* 11.— zeker niet groot, maar voor hen, die gewoon zijn klein te leven, is dit bedrag een heele som. Zij doen daar wonderen mede. Bovendien hebben zij het broodnoodig. Het lage loon van thans kweekt ontevredenheid, en men kan het hen niet kwalijk nemen, afkeer van ons gezag. Afgescheiden hiervan, voelen deze menschen zich gepasseerd door de reorganisatie van 1900, waarbij zij inderdaad geen zijde hebben gesponnen. Redenen, die mij naar de pen deden grijpen om met enkel woord hun toestand bloot te leggen en op verbetering aan te dringen.

Een ambtenaar B.B.

Bronnen en badplaatsen in Nederl.-Indië, die tot herstel van gezondheid door Inlanders en Europeanen gebruikt worden.

VERZAMELD DOOR

Dr. J. H. F. KOHLBRUGGE.

De volgende regelen beoogen niet een wetenschappelijk overzicht der bron- en badwateren in Nederl. Indië maar slechts een voor de praktijk dienstig overzicht over die wateren, die thans geregeld door zieken opgezocht worden, tevens een overzicht over de verspreiding dier bronnen over de eilanden en de waarde, die de inlanders er aan hechten.

De verzameling geschiedde voor de tentoonstelling te Parijs en berust op gegevens verstrekt door de hoofden van binnenlandsch bestuur en eenige geneesheeren.

Wij zijn er nog ver van af om direct uit de chemische samenstelling de geneeskrachtige werking eener bron te kunnen bepalen, tal van andere factoren werken mede of tegen, in de eerste plaats het klimaat, waarin die wateren gevonden worden. Daar nu al wat wij van de geneeskrachtige werking van bronwateren weten in Europeesch klimaat verkregen werd, zoo kunnen wij de daar verkregen resultaten niet direct op Indië toepassen. Daarom blijft de ondervinding der Inlanders vooreerst van waarde, slechts een bron „die van Krakal" is ook aan de Europeesche geneeskundigen bij ondervinding genoegzaam bekend.

Een tesamenstelling van de tallooze analysen van bronwater, die in het Geneeskundig en Natuurkundig Tijdschrift van N. I. voorkomen ware evenwel zeer te wenschen. [1])

Hier zal ik met de mededeeling der uit bovengenoemde rapporten verzamelde gegevens volstaan. [2])

---

[1]) Een dergelijke verzameling werd in 1875 door Dr. F. Schneider beproefd: „Geographische verspreiding der minerale bronnen in den Oost-Indischen Archipel. Tijdschrift Aardrk. Genootsch. Bijlagen D III 1883. Sedert nam onze kennis nier onbelangrijk toe. Het vermaarde Krakal was Schneider niet bekend.

[2]) Over de „Sanatoria in Nederlandsch-Indië", zie mijne mededeelingen in het Indisch Genootschap van 28 November 1899.

A. Java.

In de residentie **Bantam** vinden wij in de afdeeling Pandeglang zwavelhoudende warme bronnen. Deze liggen te Tjibioek (distrikt Tjimanoek, onderdistrikt Kadoe gedong op $7^1/_2$ paal van de hoofdplaats Pandeglang.) Zij worden druk bezocht door honderden Inlanders en ook wel door Europeanen. In 1898 bedroeg het aantal bezoekers 1653 waarvan 1589 uit de residentie Bantam en 64 uit andere residenties. Men zoekt er genezing tegen huidziekten en rheumatiek. Velen blijven er weken- anderen maandenlang. Eens in de maand wordt deze plaats door den Dokter-djawa van Pandeglang bezocht. Verder zijn er warme bronnen te Tjipanas (eveneens in het distrikt Tjimanoek gelegen op $1^1/_2$ paal ten zuiden van den postweg van Pandeglang naar Menes en $\pm$ 4 paal van Pandeglang verwijderd.) Deze worden alleen door Inlanders bezocht, die genezing zoeken tegen rheumatiek. De bronnen van Tjipanas zijn veel minder zwavelhoudend dan de eerstgenoemde. In de afdeeling Lebak ligt de warme bron Tjipanas (distrikt Sadjira), die door inlanders alleen gebruikt wordt.

In de residentie **Batavia** zijn verschillende warme en zouthoudende bronnen, waar inlanders baden ter genezing van schurft en andere huidziekten. Allen liggen in de afdeeling Buitenzorg en wel:

1°. bij den kampong Sesepan bij Gadok aan den grooten weg van Buitenzorg naar Tjandjoer, op het land Tjiawi, distrikt Buitenzorg.

2°. bij den kampong Tjoblong, gelegen tegen den Pangrango, dicht bij Pasir Kaliki, op het land Tjikoppo in het distrikt Buitenzorg.

3°. bij den kampong Perbakti, gelegen tegen den Salak, dicht bij Tjasmara, op het land Tjampeo in het distrikt Lewiliang.

4°. bij den kampong Tjiseeng, dicht bij Bodjongsempoe, op het land Koeripan in het distrikt Paroeng.

5°. bij den kampong Wangoen, gelegen tegen den Goenoeng Pantjar, op het land Tjitrap, in het distrikt Tjibinong.

6°. bij den kampong Djawa (tanah) in het Z. W. van het land Tjipanningkis in het distrikt Tjibaroesa.

Door Europeanen worden deze bronnen niet gebruikt.

De residentie **Krawang** bezit eenige warme bronnen, die als badplaatsen door Inlanders en Europeanen worden gebruikt en wel: te Tjiratjas (Wanajasa) en te Tjipanas (Tjiampel.)

In de zoo merkwaardige en schoone **Preanger-Regentschappen** worden vele badplaatsen gevonden. In de afdeeling Soekaboemie ligt de badinrichting Tjipanas even buiten de hoofdplaats, en een tweede badinrichting van dienzelfden naam nabij de spoorhalte Tjibadak. Beide zijn, evenals die in de Tjinaudiri op eenigen afstand van den weg van Soekaboemi naar Plaboean, warme, zwavelhoudende bronnen, die zoowel door Europeanen als Inlanders en vreemde Oosterlingen gebruikt worden, voornamelijk tegen huidziekten.

In de afdeeling Tjandjoer in de nabijheid van Sindanglaja ligt Tjipanas, een warme bron in den tuin van den Gouverneur-Generaal, die als badplaats gebruikt wordt. Meerdere bronnen vindt men in de afdeeling Bandoeng. Zoo worden door Europeanen en Inlanders bezocht: de warme bronnen te

Tjisambeng gelegen in het distrikt Radjamandala op een afstand van 4 paal van de halte van dien naam. De laatste 3 paal moeten te paard of per draagstoel worden afgelegd; er is eene inlandsche nederzetting waar gelegenheid, zoo dan ook eene primitieve, bestaat om te logeeren. Het water heeft eene temperatuur van ± 60° C. en houdt vermoedelijk sporen van jodium. De bronnen te Tjisambeng hebben in den omtrek een groote reputatie om hare geneeskracht voor huid- en venerische ziekten en oude verzweringen. Ter genezing derzelfde ziekten bezoeken inlanders de bronnen van Tjipanas, Maribaya, gelegen in de bedding van een diep, steenachtig ravijn op een afstand van 4 paal van Lembang en van daar bereikbaar per rijdier of draagstoel. Het water is ijzerhoudend en van gelijke temperatuur als dat van Tjisambeng. Af en toe vertoont het water een zwakke zwavelwaterstoflucht. Door den regent van Bandoeng is hier een gemetselde badgelegenheid daargesteld, er is ook een kleine inlandsche nederzetting.

In de afdeeling Tjitjalenka zijn warme ijzer- en zwavelhoudende bronnen te Tjipanas, twee paal van Trogong, vier paal van Garoet, zij zijn evenals de warme zwavelhoudende bronnen nabij Pasirwangi per as te bereiken, en worden door Inlanders en Europeanen bezocht. Ook te Kamodjang vindt men warme, eenigszins zwavelhoudende bronnen, zij worden door Inlanders gebruikt. Die van Trogong zijn de meest bezochte, vooral ook den Europeanen bekend, zij hebben eene temperatuur van 30°—35° C. maar een gering zoutgehalte.

In de afdeeling Soemedang is in de dessa Tjiaseum, distrikt Tjonggeang is een staalhoudende warme waterbron aanwezig, waarvan alleen door Inlanders wordt gebruik gemaakt.

Ook in de afdeeling Soekapoera Kalot vinden wij bronnen, die door Inlanders met succes worden bezocht. En wel 1°. een bron met zwavelhoudend water, gelegen nabij Tjiboentoe, kampong Tjipanas, desa Tjipaingeun, distrikt Soekaradja. 2°. een warme bron gelegen ten zuiden van de kampong Bodjongrandoe, desa Depok, onderdistrict Nangkaroeka, distrikt Kandangsari.

Betreden wij de afdeeling Tasikmalaja, zoo zullen wij ook daar geneeskrachtige bronnen ontmoeten, vooral die in de desa Tjipatjing van het distrikt Tjiawi. Deze worden wegens hunne hooge temperatuur en vermoedelijk ook wegens het zoutgehalte door inlanders, met allerlei huidziekten behept, gebruikt. Eene primitieve badgelegenheid stelt hen daartoe in staat. Daarmede verlaten wij de Preanger en gaan over naar de residentie.

Cheribon. Wij hebben hier in de afdeeling Koeningan te noemen: Ten noorden van de desa Tjiangir in het district Loerahgoeng eene warme bron genaamd Soember Blandoengan; verder in de onmiddellijke nabijheid van de hoofdplaats Koeningan eene tweede warme bron genaamd Liang panas, en bij de onderdistriktshoofdplaats Tjineroe een zout-modderbron genaamd Tjipanas, terwijl in de afdeeling Cheribon op twee paal afstand van het fort Palimanan nog eenige heete zeer zwavelrijke bronnen aangetroffen worden genaamd Ajer panas. Allen worden slechts door Inlanders bezocht, behalve de bronnen bij Palimanan die ook bij Europeanen en Chineezen bekend zijn, maar eerst onlangs door boringen geopend werden.

Tegal. In de afdeeling Brebes is een warme bron, waar zoowel Europeanen als Inlanders voor hunne gezondheid baden, deze bevindt zich in de desa

Goetji in het distrikt Boemidjawa. Zij is evenwel zeer afgelegen en, daar hoog in het gebergte, slechts te paard of te voet te bereiken. In de afdeeling Pemalang bij den passangrahan van Mogater hoofdplaats van het distrikt Banjoemoedal is een badplaats, vermaard om het zuivere zeer koude water.

Pekalongan: In het distrikt Bandar-sidajoe ten zuiden van de dessa Wonobodro wordt een warme, zwavelhoudende bron gevonden, waar vele Inlanders genezing zoeken tegen huidziekten en zweren. Veel gewichtiger dan deze zijn de een weinig jodium houdende bronnen in de kampong Sitedeng (dessa Langoebanjoe distrikt Bawang), op de grens der residentie Semarang. Deze bronnen, wier temperatuur 37°—40° C is, hebben aanleiding gegeven tot de vestiging van een Leprozengesticht, dat evenwel gerekend wordt bij het militair hospitaal te Pelantoengan, dat in de Residentie Samarang ligt. Bij deze bronnen zoeken velen genezing lijdende aan allerlei huidziekten, Inlanders zoowel als Europeanen, die binnen of buiten het gesticht logeeren.

Banjoemas. In de afdeeling Bandjarnegara en wel in het onderdistrikt Kalibening (distrikt Karangkobar) wordt ten Zuiden van de onderdistriktshoofdplaats op ± 1 paal van daar een warme bron aangetroffen, genaamd Kali anget.

Deze bron is ijzerhondend en wordt alleen door Inlanders uit de naaste omgeving ter genezing van oude wonden bezocht. In de afdeeling Banjoemas is er een warme door inlanders bezochte bron in de desa Goemelam wetan distrikt Poerworedjo ten zuiden van den grooten weg van Banjoemas naar Bandjernegara, meerdere bronnen vindt men in de afdeeling Poerwokerto, 1°. bij Katéngér, de meest noordelijke dessa van het district Poerwokerto, op ongeveer 2000 voet gelegen, tegen de helling van het Slamat gebergte. De bron riekt naar zwavelwaterstof, is sterk ijzerhoudend en heeft eene temperatuur van 50° C. De Inlanders uit den omtrek zoeken en vinden hier genezing van huidziekten en rheumatische aandoeningen, sommige lijders drinken het water, 2°. bij de desa Kali tandjoeng, onderdistrikt Rawalo, distrikt Djamboe is eveneens een zwavelbron vlak bij den grooten weg naar Djatilawang. Zij geneest dezelfde kwalen als de eerst genoemde en wordt, daar gemakkelijk bereikbaar, ook meer bezocht. Door den regent is er een kleine badinrichting daargesteld.

Bagelen. In deze residentie, afdeeling Ledok liggen eenige warme bronnen en wel in de distrikten Kalwiro en Kalialang respectievelijk in de dessa Somo gedé en Kali anget, waarheen de inlanders dikwijls trekken ter genezing van wonden en rheumatische ziekten. Verder ligt bij de hoofdplaats Wonosobo de warme bron Kali anget, daar is eene badkamer gebouwd; laatst genoemde bron wordt wel eens door Europeanen bezocht doch alleen voor uitspanning.

Gewichtiger is de afdeelding Keboemen en wel door de bronnen van Krakal, die m. i. bij exploitatie meer dan al de bovengenoemde eene groote toekomst hebben. Daarom zullen wij deze nader beschrijven, waarbij wij zoo gelukkig zijn op de goede getuigenissen van vier geneesheeren, Dr. van Geer, Dr. Kunert, Dr. Baumgarten [1]) en Dr. Persenaire te Gombong tekunnen wijzen,

[1]) De mededeelingen vna Dr. Kunert en Dr. Baumgarten werden zoover mij bekend is niet gepubliceerd, afschriften werden mij van uit Krakal gezonden. Het rapport van van Geer wordt door Kunert genoemd.

waarbij ik mij zelf als vijfde mag voegen, daar ook ik herhaaldelijk goede resultaten door het gebruik dezer bron zag. Zoo uitvoerig zijn wij over geen andere bron op Java ingelicht. Krakal ligt negen palen ten noordoosten van Keboemen aan het einde van een goed onderhouden rijweg. De bron ontspringt in een nauw, vlak dal en is door sawahs omringd, het dal is slechts naar het oosten geopend, Door de zorgen van het civiel bestuur is er een houten badhuis verrezen met acht in cement gemetselde badkamertjes elk voorzien van een kraan, waardoor het water uit een vergaarbak in het midden van het gebouwtje wordt toegelaten. In de nabijheid is een gouvernementspasangrahan en een klein hotel door een Europeaan gehouden. Helaas ontbreekt er geneeskundige hulp en daar het water voor sommige lijders ten eenenmale ongeschikt is, zoo zal men elders wonende geneesheeren voor het gebruik moeten raadplegen. Vooral rheumatiek en jicht genezen er voortreffelijk, maar ook andere kwalen, eventueel met inwendig gebruik. Inlanders en Chineezen komen er dikwijls, Europeanen minder. Helaas kwam Krakal in kwaden reuk omdat er voor eenige jaren een Europeesch ambtenaar verblijf hield, die verdacht werd van lepra. Toch zijn de badkamers volkomen te desinfecteeren en behoeft zich dus niemand te laten afschrikken. Het water heeft eene temperatuur van bijna 40° C. en bevat buitengewoon veel chloornatrium (0.5%) en chloorcalcium (0.6%), verder chloorkalium, chloormagnesium en Joodmagnesium. Dr. Kunert beveelt het inwendig gebruik aan bij: bloedophooping in de ingewanden, ook haemorhoiden volgens Baumgarten, bij chronische maag- en darmcatarrh, bij verstopping en baarmoederziekten, vooral parametritis volgens Baumgarten; verder bij scrophulose, jicht en ook bij catarrh der luchtwegen eventueel met inhalatie der dampen. Door zijn gehalte aan chloorcalcium verdient het aanbeveling bij blaasziekten en ook bij Engelsche ziekte. Als bad is het geen sool- of zoutbad (daarvoor is het zoutgehalte te gering) maar werkt meer door de warmte, dus als therma, en is door de zouten matig prikkelend.

Daarom zal het gunstig werken bij verzwakten en bloedarmen, verder ter versterking en kalmeering bij spier en gewricht rhumatismen, neuralgien en verlammingen en bij zenuwzwakte. De warmte en de zouten bevelen het ook aan bij huidziekten zooals ekzema, intertrigo enz. Slechts weinig bronnen in Europa hebben volgens Baumgarten een zoo groot chloorcalium gehalte; te Hubertusbad en Beringerbrunnen is het nog grooter (1%) en ook daar worden drinkkuren gedaan. Het jodiumgehalte, lang niet onverschillig, vereischt volgens Dr. Baumgarten nader onderzoek. Bij chronische ontstekingachtige zwellingen meent Baumgarten het gebruik te moeten ontraden, het helpt ook niet bij ichtyosis, wel bij frambosia (patèk). Het best kan men Krakal met met Wiesbaden vergelijken, het werkt even gunstig. Tegen scrophuleuse klieraandoeningen, parenchymateuse exsudate werkt het eenig, beter nog dan Kreuznach, zoo ook bij lupus. Het gebruik moet sterk ontraden worden bij malaria, longtering, hartziekten, alle akute ontstekingsprocessen (blaas, nier lever) en bij maagkanker en maagzweer; 't is zeer voorzichtig te gebruiken bij bleekzuchtigen en zeer zwakke personen. Baumgarten geeft nog deze regels: Drink niet bij nuchtern maag, baad niet na de maaltijden, koel het water af bij overprikkelde zenuwlijders, rust na het bad, niet te veel lichaamsbeweging, neem vegetarische, lichte dieët. Wenschelijk zoude het zijn, de sawahs rondom

te doen verdwijnen, boringen te doen, om naar verdere bronnen te zoeken en zoo mogelijk er een badetablissement met geneeskundige hulp en verpleging daar te stellen, dan zou Krakal van onberekenbaar nut voor de bewoners van Indië worden. Ten opzichte van Krakal neem ik gaarne de slotwoorden van Dr. Schneider boveng over: „*Mocht deze arbeid aan de hooge Regeering bekend worden en aanleiding geven tot het verwezenlijken van mijne innige wenschen voor deze zaak, dan zou daardoor voorzien worden in een behoefte, die zich in Indie dringend doet gevoelen*" zoo schreef Schneider voor 26 jaren, zal hij, die 26 jaren na mij schrijft den wensch vervuld zien?

Kedoe. Evenals in andere bergachtige residentiën zijn ook in Kedoe vele badplaatsen of bronnen van vulcanischen oorsprong, wier water wegens zijne hooge temperatuur, gepaard met een meerder of minder zwavel- of zoutgehalte, als geneeskrachtig meer speciaal voor rheumatiek en huidziekten van eenige vermaardheid is. Echter zijn ze slechts bekend onder dat gedeelte der bevolking, dat in de onmiddelijke omgeving woont.

Deze zijn: 1°. Toek panas, eene badplaats met zwavelhoudend warm water in de desa Pringapoes van het onderdistrict Grabag, distrikt Ngasinam. 2°. Drie bronnen, waarvan twee met zouthoudend en een met zwavelhoudend warm water, dat zoowel gedronken als gebruikt wordt voor badwater, te zamen bekend onder den naam van Toek-si-teloek en gelegen in de dessas Soember en Dimadjar van het onderdistrikt Semi van het distrikt Menoreh. 3°. Toek selilin en Toek oedal badplaatsen met brak koud water respectievelijk gelegen in de dessa's Demoe en Blambangan in de onderdistrikten Babadan en Moengkid van het distrikt Probolinggo. 4°. Toek danoerodjo, een badplaats met koud water in de dessa Danoerodjo van het onderdistrikt Ngloewar van het distrikt Remaneh.

Samarang. De bron Klatok op drie paal afstand van de afdeelingshoofdplaats Ambarawa, wordt door aan huidziekten lijdende Inlanders bezocht. In de afdeeling Ambarawa en wel bij Oengaran zou volgens Dr. Bolsius een koolzuurhoudende salinische bron liggen, waarvan het water in 1870 in het hospitaal te Ambarawa tegen chronische maag en darmcatarrhen met veel succes werd aangewend. Later heeft men daar niets meer van vernomen. In de afdeeling Kendal liggen Pelantoengan en Bodja, beide om hunne bronnen door Europeanen en Inlanders bezocht die aan de meergenoemde ziekten lijden. De bron te Bodja heeft eene temperatuur van ± 90° F. en is sterk ijzerhoudend, die van Pelantoengan is veel warmer (111° F.) Te Pelantoengan is een militair hospitaal, te Bodja een hotel op 1000 voet hoogte. Het water van Pelantoengan bevat 0.3 pCt. chloornatrium, en verder chloorkalium, en de dubbelkoolzure zouten van natron, magnesium, calcium, ijzer en mangaan in geringe hoeveelheden, ook sporen van joodkali en jodium, verder vrij koolzuur. Plantoengan is dus een vrij indifferente therme en kan niet met Krakal vergeleken worden. De bron heeft eene temperatuur van 40° C. Hoe Dr. v. d. Stok de baden uit en inwendig aanwendde moge men in zijn werk nalezen [1]), ik acht deze bronnen niet gewichtig genoeg en het klimaat te ongunstig om er langer bij stil te staan. Hun bekendheid danken wij aan de vermakelijke reclame, die er eertijds

[1]) N. P. Van der Stok: Het badetablissement te Pelantoengan. Geneesk. Tijdsch. van N. I., Deel XVI. 1874 bl. 259—433.

voor gemaakt werd (zie bij v. d. Stok) en den steun, die deze bij de Regeering gevonden heeft.

Japara bezit geen bronnen, die ter genezing van ziekten gebruikt worden, en in **Rembang** valt er slechts één te noemen de bron Nganget in de afdeeling Toeban, een paal ten oosten van den weg van Rembang naar Bodjonegoro, in het distrikt Singgahan. Inlanders en Chineezen roemen zijne geneeskracht voor huidziekten.

Djokjakarta. Aan het zuiderstrand in het regentschap Bantoel is een warme bron Parang Wedang geheeten, waarvan het water kalk en zouthoudend is en waaraan dezelfde geneeskracht wordt toegeschreven als aan de bron van Krakal in Bagelen, vooral voor lijders aan allerlei soort van uitslag en rheumatiek. Inlanders, ook hooge ambtenaren en familieleden van den Sultan maken er een tamelijk druk gebruik van, Europeanen zeer zeldzaam. Het bovenstaande schreef ik neer volgens de mededeelingen van den Resident, de vergelijking met Krakal verdient zeker nader onderzoek.

Soerakarta. In de afdeeling Sragen en wel in het onderregentschap Karang-Anjar treft men bij Matesih eenige warme en zouthoudende bronnen aan, bekend onder den naam van Pablengan, alwaar vele inlanders en Chineezen, behebt met allerhande huidziekten, voor die kwalen genezing komen zoeken. De plaats ligt ruim 1000 voet boven zee. Voorts treft men dergelijke bronnen aan te Bajanan bij Djambejan in het distrikt Gondang, gelegen op eene hoogte van ± 800 voet, die ook door Inlanders en Chineezen bezocht worden.

Madioen. Van de meeste zouthoudende of warme bronnen in deze residentie wordt geen gebruik gemaakt, vermelding verdient slechts een warme bron circa 1 paal ten zuiden van het meer Ngebel (afdeeling Ponogoro op de helling van den Willis), die niet zelden door Inlanders en Chineezen om de ons reeds bekende kwalen te genezen, wordt bezocht.

Soerabaya. Tot deze residentie behoort het eiland Bawean. Op dit eiland vindt men vlak bij de afdeelingshoofdplaats Sangkapoera een vijftal bij elkander gelegen warme bronnen, welke eene zeer zachte zwavellucht verspreiden. Aan een drietal van deze zoeken inlanders, die aan huiduitslag lijden, door baden genezing.

Madura. Op dit eiland schijnt slechts een plaats te bestaan, waar inlanders genezing zoeken tegen huidziekten. Deze ligt bij de hoofdplaats Sampang, waar men in het water van een paar zwavelbronnen baadt.

Pasoeroean. In deze residentie zullen wij weer meerdere bronnen leeren kennen. In de afdeeling Bangil aan den weg van Kasri naar Gempol is eene badplaats Kertajoedo met warm water, waarvan zoowel Europeanen als Inlanders gebruik maken voor de meergenoemde ziekten; een tweede bron ligt op de noordoostelijke helling van den Ardjoeno op eene hoogte van ruim 4000 voet genaamd Goemandar, zij is slechts onder Inlanders bekend, de prikkelende koude van het water zou volgens hen rheumatiek genezen. In de afdeeling Malang en wel in de desa Sanggariti (distrikt Penanggoengan) beviudt zich eene bron, die zoowel om haar hooge temperatuur als om haar zoutgehalte door Inlanders gewaardeerd wordt.

Probolinggo. In het distrikt Gading en wel in het bed der rivier Paleran, waar deze langs den voet van den Tarol (Lemongan) stroomt,

(niet ver van den pasangrahan en de dessa te Tiris)„ wellen eenige zwavelhoudende 40° C heete bronnen, die naar zwavelwaterstof ruiken en bij laag staand water in de rivier door Inlanders bezocht worden. De Inlanders zoeken bij deze bronnen genezing tegen de meest verschillende kwalen door er in te baden, dus niets als elders alleen tegen huidziekten en rheumatiek.

Buitenbezittingen.

In het **Gouvernement Sumatra's Westkust** zijn verschillende plaatsen, waar men aan het water geneeskrachtige eigenschappen toekent; daar vindt men meest warme of zwavelbronnen, en men gaat er baden om bevrijd te worden van verschillende huidziekten ook van lepra. Zulke bronnen vindt men in de Padangsche Bovenlanden en wel in de afdeeling Solok: Tjoepak, Salang, Boekit kili, Kota baharoe, in de afdeeling Loeboe-Sikaping: Bondjol en Taloe, in de afdeeling Agam: Manidjáu en Basso. Verder Pariangan, Padang pandjang in de afdeeling Fort van der Capellen en Aijer Badaroen in de afdeeling Padang pandjang. In de ommelanden van Padang is een plaats genaamd Koebangan Badak, waarvan het water aangewend wordt tegen huidziekte, vermagering, bloedarmoede en slepende koortsen. In Mandheling en Angkola treft men ook verschillende warme bronnen aan, waarvan de namen bij het bestuur bekend zijn, zoo o. a. één nabij Sipirok, waar een zeer warme bron onmiddellijk naast een ijskoude bron zich bevindt. Europeanen maken van al de genoemde bronnen slechts zeldzaam gebruik vermoedelijk doordien ze niet of niet genoegzaam bekend zijn.

Voor **Palembang** meldde de Resident dat op enkele plaatsen in de afdeelingen Tebing-Tinggi en Kamering en Agan-Oeloe, Enim en de Ranau-districten warme bronnen aangetroffen worden, van welke bronnen door de Inlanders wel gebruik wordt gemaakt om genezing te zoeken tegen krop, gezwellen en huidziekten. De beweerde geneeskrachtige werking tegen krop verdient zeker nader onderzoek.

Van **Bangka, Billiton en Borneo** zijn geen geneeskrachtige bronnen bekend.

Bali en Lombok. Aan den oever van de Segara anak, het Kratermeer van den Piek van Lombok ligt op 2000 meter hoogte een warme bron, „ai Kalak." Lijders aan hardnekkige huidziekten en melaatschen verwachten genezing van eene onderdompeling in het lauwe of warme water dezer bron. Daar de weg daarheen moeielijk is wordt de bron niet veel bezocht. In de afdeeling Boeleleng ligt de bron Banjoewedang en wel aan den oostelijken ingang van de St. Nikolaasbaai (Telokan trima) in het woeste westen van Boeleleng. Deze heete bron zou zeer sterke geneeskrachtige eigenschappen bezitten vooral voor venerische kwalen, hij wordt dan ook veel door Inlanders bezocht. Een verzameling van warme bronnen genaamd Yeh panas vindt men op 1 K.M. afstand van Bandjar. Deze zouden niet alleen rheumatiek, jicht en huidziekten genezen maar ook koortsen, buikziekten enz. Beide bronnen worden niet of hoogst zelden door Europeanen bezocht en zijn nog niet nader onderzocht.

Van **Timor** valt er niets te vermelden, van **Tidore** wordt bericht dat op dat eiland bij Déhigila eene warme bron zich bevindt, die om hare hooge temperatuur door inlanders als badplaats gebezigd wordt.

Een legerkommandant van het jaar 1848.

DOOR

S. KALFF.

I.

Indische landvoogden hebben herhaaldelijk hunne levensbeschrijvers gevonden, Indische legerkommandanten slechts zelden. Bij hen loopt de biografische ader dood, en ook de chronologische. Of wie herinnert zich nog den naam van den opperofficier, die vijfentwintig jaren geleden het Indische leger kommandeerde? In ieder geschiedenisboek van Nederland en zijne Koloniën en in tal van andere geschriften is na te gaan welke excellentie er in zeker jaar in Indië aan het bestuur was; voor de geschiedenis van zijn persoon en van zijne regeering vloeit meer dan een bron. Doch de vraag wordt ingewikkelder wanneer het den generaal geldt, die terzelfdertijd over de landmacht, of den vice-admiraal die over de zeemacht het bevel voerde. De vaderlandsche geschiedenis bemoeit zich met geen hunner, de krijgsgeschiedenis slechts met enkelen.

Een uitzondering, of althans een halve uitzondering op dien regel maakt Bernhard hertog van Saksen Weimar Eisenach, kommandant van het Indische leger tusschen de jaren 1849 en 1852. Over zijn persoon is iets meer in het geheugen blijven hangen dan over de meesten zijner voorgangers en de meesten zijner opvolgers; ten deele door zijn vorstelijke afkomst, ten deele door de rol die hij speelde in de oorlogen van het napoleontische tijdvak en de belgische revolutie, ten deele door de lijvige biografie in twee deelen, welke een koninklijk-wurtembergsche ritmeester over hem uitgaf.

Hij was van het jaar 1792, en de tweede zoon van Karel August, regeerend hertog van Saksen Weimar Eisenach. Het was geheel *en règle*, geheel hetgeen er van een Duitschen vorstenzoon verwacht werd dat, waar de oudere broeder bestemd was zijn vader in de regeering op te volgen, de jongere zijn fortuin ging zoeken bij het leger. Op een leeftijd waarop andere knapen nog op de schoolbank zitten, pas veertien jaar, woonde hij reeds den slag bij Jena bij. Spoedig klom hij op. Het was toenmaals de tijd van een vroegen vuurdoop, en ook van een snelle bevordering; als majoor bij den generalen staf in Saksischen dienst nam hij deel aan den veldtocht van 1809 en onderscheidde zich bij Wagram. In 1815 ging hij in Nederlandschen dienst over als kolonel van het regiment Oranje Nassau, streed bij Waterloo — „met ongemeene dapperheid", getuigt zijn levensbeschrijver, tegelijk zijn lofredenaar — en werd een jaar later bevorderd tot generaal-majoor; een generaal van 24 jaar!

De vrede was nu in 't land; geenszins met zijn goedvinden. Want deze Bernhard, een halve reus naar 't uiterlijk, was soldaat in zijn hart. Hij schijnt een *bouillant Achille* te zijn geweest in zijn jonge jaren; eerst later zouden de volheid van den mannelijken leeftijd en de kalmte van het echtelijk leven zijn vurig naturel temperen en *relief* geven aan die goede eigenschappen, welke hij werkelijk bezat. Het verraste hem dan ook, toen Karel August hem beduidde dat het nu tijd werd *de se ranger* en naar een vrouw om te zien. De vooruitziende vader had bij zijn brief een lijstje van huwbare vorstendochters gevoegd, waarop de naam van prinses Ida van Meiningen bovenaan stond, en de zoon vond aan de volgorde niets te verschikken. Er stonden wel meer namen op de voordracht, maar deze Ida had de oudste brieven; *lui et elle* kenden elkaar sinds lang. Hij was sedert 1818 provinciaal kommandant van Oost-Vlaanderen en daarheen bracht hij zijne jonge vrouw, welke overigens aan dezen Nederlandschen generaal een zooveel minder goede partij deed dan hare zuster Adelheid aan den prins-regent van Engeland, later koning Willem IV.

Ongeveer acht jaren hield hij 't bij haar uit. Het begin van zijn loopbaan was te roerig, te veelbewogen geweest dan dat hij zich op den duur onder het nuchteren Vlaamsche volkje en bij deze „geruste prefecturen" op zijn plaats zou gevoelen. Wanneer hij niet meer vechten kon, dan wilde hij ten minste reizen. De

lust had hem bekropen om Amerika eens te bekijken, en hij vertrok in 1824 over Engeland derwaarts met de korvet *Pallas*. De reis heette een wetenschappelijke; er werd daarvan dan ook een beschrijving in het licht gegeven — door een ander. Zoo geschiedde 't immers wel meer met hooggeboren toeristen, welke met een particulieren secretaris reisden en zoo iemand gaarne aan nuttige bezigheid hielpen. De geheimraad Luden stelde de reisbeschrijving te boek, maar, haast de biograaf zich er bij te voegen, naar Durchlauchts aanteekeningen. De hertog moest beschouwd worden als de geestelijke vader van het papieren kind, de geheimraad was slechts scriba geweest. . . . *auf Ehre!*

Gedurende korten tijd bekleedde hij het ambt van gouverneur van Luxemburg, maar was blij toen hij aan die klem ontsnappen, en zijn plaats in het leger weer innemen kon. Dit was een post voor een gewiksten diplomaat, niet voor een soldaat uit de oorlogen tegen Napoleon. In de loopgraven van het oorlogsterrein gevoelde hij zich meer thuis dan in de mollengangen der staatkunde. Ware hij langer in dezen strik verward gebleven, hij zou misschien een voorbeeld genomen hebben aan den maarschalk Baraguay d'Hilliers, die zijn eerste diplomatieke verwikkeling op deze wijze beslechtte: dat hij zijn tegenstander liet weten *dat de hand, waarin hij gewoon was zijne pistolen te houden, door den slag van Leipzig was gespaard gebleven.*

Bij het uitbreken van de belgische revolutie, in den Tiendaagschen Veldtocht, zat hertog Bernhard weer op zijn krijgsros. Daar was hij in zijn element, hij gloeide voor de rechten van Oranje. Als luitenant-generaal nam hij deel aan de verschillende gevechten, ontzette Maastricht en trachtte den opstand in Antwerpen te dempen, die hem evenwel te machtig was. Gérard rukte aan met een Fransch leger; Engelsche oorlogsschepen blokkeerden de Nederlandsche havens. Daarop volgden de kantonnementsjaren in Noord-Brabant, waar koning Willem — „Willem den Koppigen", gelijk de Belgen hem noemden — zijn leger aan de belgische grens op de been hield. Het eind was toegeven; de 24 artikelen der Mogendheden moesten ten slotte onderteekend worden, en de Sax (gelijk men hem in de wandeling noemde) vergaf het den Belgen nimmer. Sedert het Hollandsche leger op 's Konings last van de poorten van Brussel had moeten terugtrekken, wilde hij geen voet meer in die stad zetten en maakte op zijne latere reizen telkens een omtrekkende beweging wanneer zijn weg hem dien

kant uitbracht. „Ik ben", zeide hij wel eens, „de Don Quichot der legitimiteit, ik kan het verlies van België niet *verschmerzen*".

Het was daar bij de noordbrabantsche boeren een landelijk leven, maar een eentonig leven; hij achtte zich gelukkig toen hij in 1837 eene uitnoodiging ontving van Keizer Nicolaas om de cavalerie-manoeuvres in zuidelijk Rusland bij te wonen. Hij ging er heen met zijn oudsten zoon, Wilhelm — want er werden hem in den loop des tijds ettelijke kinderen geboren: vier zonen en twee dochters. Later geraakte hij op non-activiteit; een periode welke hij in hoofdzaak benutte om zijn reislust bot te vieren. Hij bezocht zuidelijk Frankrijk, Italië, Spanje, Lissabon, Madeira en Teneriffe; hij legde zich toe op de kunst van reizen. Maar in 1848, *l'année terrible*, was hij weer in Den Haag terug. Het ambtelooze leven verveelde hem, zijn hart trok hem naar Holland veel meer dan naar zijn duitsch vaderland, dat destijds gloeide in de paroxysmen der revolutiekoorts. Zijn broeder regeerde nu als groothertog, zijne drie zoons (de oudste, Wilhelm, kwam te Nijmegen te overlijden) traden achtereenvolgens in vreemde krijgsdienst, zijn vrouw en beide dochters woonden op zijn landgoed *Liebenstein* bij Weimar. Nederland beschouwde hij sedert als zijn tweede vaderland, Willem II was zijn krijgsmakker uit de dagen van de veldtochten tegen Napoleon en tegen de Belgische *blouse*-mannen, de zoon zou hem den steun niet weigeren dien hij van den vader ondervonden had. Wel is waar, de Koning van Saksen had hem, terwijl hij met zijn gezin op *Liebenstein* vertoefde, het opperbevel over het Saksische leger aangeboden, maar de staatkundige toestand van Duitschland behaagde hem niet. „Wenn ich", zoo liet hij in een zijner brieven zich uit, „für Deutschland, als es noch durch den Bundestag repräsentirt wurde, keine Sympathie fühlte, so war dieses noch viel weniger der Fall als ich Deutschland in den Händen eines Haufens von Phrasenmachern fand, deren Treiben ich seit Jahren in Baden hatte zusehen müssen. Aus solcher Wirthschaft konnte für Deutschland kein Heil erspriesszen."

En voor hemzelven ook niet. Hetgeen hij wilde was de uniform van Hollandsch generaal in actieven dienst, waarvoor hij immers nog niet te oud was — 56 jaar! Daarvoor had hij ook een goede kans; zijne geboorte, zijne vermaagschapping aan vorstelijke huizen, zijne militaire reputatie, vooral zijne gemeenzaamheid met Koning Willem II moesten hem den weg effenen. Alleen, deze

hertog was krijgsman tot in 't gebeente en grootgebracht in dagen van strijd. Hij was 't liefst daar waar een zaak, die hij tot de zijne gemaakt had, met den degen beslecht moest worden, en den dood op het slagveld had hij niet gevreesd. Hij geloofde met Vondel:

Al wie in 't harnas sterft, die sterft met krijgsmanseer.

Nu de afscheiding van België een voldongen feit was geworden, viel er in Nederland niets meer uit te vechten. Maar dat land had koloniën, en daar scheen het zwaard nimmer in de schede te keeren. Altijd, in dat verbrokkelde en uitgestrekte gebied van Insulinde, was er een expeditie op til, of een expeditie in gang; altijd moest de Comp. er in 't harnas staan tegenover islamietische geestdrijvers, tegenover Javaansche *condottieri* of stroopende zeeroovers-koninkjes — dáár was actie. En bovendien, veel had hij reeds gehoord van dat gloedrijke Morgenland, van zijn forsch natuurschoon en schilderachtig volksleven, zijne eigenaardige toestanden, zijn uitgestrekt veld voor wetenschap en studie. . . . ja, ook dat lokte hem aan. De oude zwerflust zat hem nog in 't bloed. En in Indië een geheel leger te bevelen moest wel iets anders zijn dan in Holland als generaal eene divisie te kommandeeren.

Het schijnt dat hij den koning zijne wenschen in die richting kenbaar maakte, en op den 6en Dec. 1848 teekende deze zijne benoeming tot kommandant van het leger in Oost-Indië.

Uit Den Haag schreef hij daarover aan een zijner vertrouwden, den hofraad Hergt:

„Deze benoeming is voor mij niet alleen zeer vleiend, maar ze is mij ook zeer welkom, doordien ze mij van Duitschland verwijdert en daardoor uit de valsche positie brengt, die mij boven 't hoofd hangt wanneer er tusschen den Rijksdag en Nederland een conflict ontstaat over Limburg. Zoowel voor mijn broeder (den regeerenden hertog van Saksen Weimar Eisenach) als voor den Koning zouden daaruit onaangenaamheden kunnen voortvloeien."

Deze Hergt moest met hem mee. Hij was de gouverneur van 's hertogs kinderen geweest, deze wilde hem thans als particulier secretaris hebben. Beviel het hem niet op Java, dan zou zijn broodheer hem vrije retourpassage naar Europa geven. Beviel het hem wel, dan zou er ook voor hem wel een prijsje uit den Indischen kokanjemast te schudden zijn. Zooveel knappe Duitschers waren daar ginds terecht, en goed terecht gekomen. Maar de ransel

moest spoedig gepakt worden, want het departement van koloniën drong aan op een spoedig vertrek, voornamelijk dewijl destijds de tweede expeditie tegen Bali met een gevoelig échec geëindigd was en de derde stond te volgen; dewijl het Indische leger door deze drie veldtochten tot het uiterste beproefd zou worden en goede verwachtingen werden gekoesterd van de geestkracht en de leiding van hertog Bernhard. Ervaring van den Indischen oorlog had hij, wel is waar, niet; hij was een *homo novus*. „Doch", betoogt zijn levensbeschrijver, „een jarenlange studie van het Indische krijgswezen had hem met de toestanden ginds volkomen vertrouwd gemaakt." Hij zou er zich het hoofd wel niet mee gebroken hebben, had hij dezen post van legerkommandant niet reeds lang in 't vizier gehad. Daarbij, hij zou in den lande van overzee gewis beproefde Indische hoofdofficieren vinden om hem tot arm te strekken, en zelf het hoofd blijven. Aan zijne algemeene militaire bekwaamheden, zijne persoonlijke eigenschappen vertrouwde men de zaak van Jan Compagnie.

Het duurde tot Februari 1849 alvorens de nieuwe titularis zich te Marseille inscheepte aan boord van het Engelsche schip *Medusa*, ten einde met de zoogenaamde overlandmail zijne reis aan te vangen. Mr. Jan Jacob Rochussen was gouverneur-generaal; Andreas Victor Michiels met het bevel over de derde Balische expeditie belast. De hertog werd op zijn reis vergezeld door generaal Penning Nieuwland als chef van den staf en kapitein Beyerinck als adjudant; officieren die beiden reeds in Indië gediend hadden. Voorts door Hergt en zijn kamerdienaar Schmidt. Zijne zoons waren allen bezorgd; een diende in het Engelsche, een in het Oostenrijksche, een in het Wurtembergsche leger; zijne vrouw en dochters bleven in Mannheim achter, van waar zij echter na den opstand in Baden van datzelfde jaar 1849 de wijk namen naar Weimar.

Van Marseille ging de reis over Malta en Alexandrië naar Caïro. Op deze laatste plaats verzuimde het kleine reisgezelschap niet de gebruikelijke toer naar de Pyramiden te maken. Hergt schreef er over aan 's hertogs tweeden zoon, Hermann. Hoe men zich op kameelen, hier ten rechte „het schip der woestijn", moest laten voortschokken naar de ontzachlijke bouwwerken; zich daarna door schreeuwende en joelende bedouïnen tegen de grove trappen der buitenzijde laten opzeulen, en daar binnen voortduwen door stoffige, door den walm der fakkels aangeslagene

en zeer nauwe gangen. Maar, voegde hij er bij, „für Ihren Herrn Papa wäre das freilich eine physische Unmöglichkeit gewesen."

Dit doelde op den lichaamsomvang des hertogs, die eene lengte had bijkans als de Sparrenwouder reus, en breedte naar verhouding. Hij was een bij uitnemendheid zwaar gebouwd man, zóó dat men later in het Javasche binnenland vergeefs naar een paard zocht sterk genoeg om dezen duitschen kolos te dragen en zijn toevlucht moest nemen tot een *tandoe*. Zijn portret, in 1830 door v. d. Meulen gegraveerd, stelt hem voor in generaalsuniform met den ouderwetschen hoogen kraag en stropdas, een half dozijn ridderorden op de borst, licht krullend haar (later in Indië droeg hij 't kortgeschoren *à la mécontent*) een knevel en begin van bakkebaard, terwijl het den massieven kop niet aan uitdrukking ontbreekt. Het geheel vormt alleszins het type van een generaal uit het napoleontische tijdvak.

Echter, ondanks zijn zwaarte en zijn omvang, die hem beletten zich door de nauwe gangen van het inwendige heen te werken, liet de vorstelijke reiziger zich toch tegen een pyramide opsleepen, waarvoor vier Arabieren vereischt werden, twee om te trekken en twee om te duwen. Het was een zware corvee; de kerels rukten hem met zooveel macht en geweld aan het lijf dat zij hem den rechter arm, dien hij zich bij een val op het ijs verrekt had, weder in het lid trokken. Zóó was het niet bedoeld; maar alevel, de onvoorbereide operatie gelukte.

Per as bereikte men Suez „das garstige Wüstennest," waar de reizigers zich inscheepten aan boord van het Engelsche stoomschip *Oriental*. Te Aden werden de Engelsche vestingwerken bezichtigd; op Ceylon, nl. op de havenplaats Point de Galle, zag men zich voor 't eerst van aangezicht tot aangezicht tegenover de Indische vegetatie, en hoe luisterrijk stak die af bij hetgeen men op de dorre Oost-Afrikaansche kust gezien had! Eerst het geblakerd vlak der „Lybiaansche zanden", en hier de bloeiende kaneeltuinen van het oude Taprobane.

De reis werd voortgezet over Poeloe Penang naar Singapore, werwaarts de Indische regeering het stoomschip *Batavia* had afgezonden om den hertog en zijn gevolg af te halen. Te Riouw ontving hen de resident van den Berg en geleidde hen op een kort uitstapje in 't binnenland. Wat konden deze vier Duitschers bij 't ontmoeten van een oosterschen vorst (den sultan vanLingga)

van bontgecostumeerde Chineesche officieren, van de weelderige natuur der tropen vooral, anders doen dan zich verbazen, dan zich begeesterd gevoelen bij 't aanschouwen van een „Märchenwelt", en van „paradiesische Tropengarten!" 't Had altemaal de bekoring der nieuwheid voor lieden, wier geest nog vervuld was van westersche indrukken en heugenissen.

Bij aankomst te Batavia huisvestte de gouverneur generaal den hertog in den linkervleugel van zijn paleis, eene hoffelijkheid maar tevens eene noodwendigheid, aangezien de voor zijne Hoogheid bestemde woning op Weltevreden in reparatie was. Spoedig gevoelde hij zich in zijn hooge betrekking thuis. Zij vorderde zijn geheele aandacht en werkkracht, zij liet hem voor ontspanning luttel tijd, en het deerde hem ook weinig. Immers, de omgeving waarin hij zich thans bewoog was een zoo geheel andere dan die van zijn vaderstad, van het kunstlievende Weimar, waar hij zich in een breeden *cercle* van dichters, schilders, auteurs, componisten en wijsgeeren had bewogen; of ook van de hem bekende hoofdsteden in Europa, waar men struikelde over de celebriteiten.

Zeker, in *dat* opzicht moest Batavia deerlijk tegenvallen.

Hier vluchtten de muzen, behalve de vulgaire muze Terpsychore, van den drempel der aanzienlijken; hier vertroostte geen verkeer met fraaie vernuften van den sleur des dagelijkschen levens, hier wijdde geen adem der kunst de samenleving, noch werd de geest opgebeurd door den eeredienst van het schoone. En over alles, zelfs over de vermaken, hing een floers van ongezelligheid, van geestelijke dofheid. Daar waren, wel is waar, de muziekuitvoeringen in Concordia, de voorstellingen van een (zeer middelmatig) tooneelgezelschap, de danspartijen in de Harmonie, de recepties bij de notabelen; maar, zegt de biograaf, die hadden plaats zonder dat zich daarbij een blijde opgewektheid, een gezonde vrolijkheid ontwikkelde. „Den Menschen fehlte es im Ganzen an Geselligkeit"....

Daarmee sprak hij onbewust het gevoelen uit van een man met een zoo fijnbeschaafden geest, een zoo opgeklaard oordeel als Busken Huet, toen die aan dr. J. C. van Deventer uit Batavia schreef:

„Indië en de gezelligheid gaan niet zamen. Aan eene maatschappij gelijk de Indo-Europeesche ontbreken allerhande elementen van gezelligheid, van intellectueele ontwikkeling, van esthetisch genot, die het leven in Europa soms zoo prettig maken. Indië is het land der geusurpeerde reputatiën, en Jan Rap heeft hier

oepaald den boventoon. Doch wanneer men, zooals wij, geene behoefte gevoelt aan een uitgebreiden kring van kennissen en zijne beste genoegens in huis vindt, komt er dat minder op aan."

De tijd zou komen, en wel zeer spoedig, waarin ook de weimarsche vorstenzoon zijne beste genoegens in huis zou vinden.

„Jonge dames", zoo bericht de kroniekschrijver verder, „waren spaarzaam gezaaide bloemen, daarbij noch bevallig van uiterlijk noch gracieus van manieren; de heeren zwaarwichtig in hun doen en kwalijk uit hun plooi, d. i. uit hun flegma te brengen. Het mangelde den hertog vooral aan het verkeer met beschaafde en geestrijke vrouwen, gelijk ze aan het leven in Mannheim zooveel kleur en sier bijgezet hadden. Zoo nam hij dan op partijen en samenkomsten zijn toevlucht tot de whisttafel"—

En raakte daarmee nog verder buiten het spoor van oefening des geestes en van *refinement* — had er bijgevoegd mogen worden. Moest dit niet heeten het eene euvel met het andere te willen verdrijven? Geen veeger teeken voor het peil van het Indisch gezelschapsverkeer dan dit alom gehuldigde kaartspel, gehuldigd mede als preventief tegen achterklap en waaraan geldwinnen ten stagen prikkel moest strekken, meer dan de beweerde zucht tot tijdverdrijf. Constantijn Huygens doorzag de kwestie waarschijnlijk maar al te goed, toen hij in zijn *Hofwyck* er van zeide:

'k Verdoem den Teerlingh niet, 'k en hebb niet op de Caert,
Dan dat ick houw de tijd kan beter zijn gespaert,
Maer daer verlies en winst van Munte geel of witt,
In schyn van vriendlickheit des spelers hert besitt,
Daar 't oogmerck, krygen, is, werdt spel een slagh van krygen,
En die den slagh verliest, voor 't uyterst magh hy swygen;
Maer 't is een mensch die swyght, en, ken ick menschen-aerd,
Daer is geen hert zoo koel, geen galle zoo bedaert,
Of afbreuck in de Bors maeckt spytige gedachten —
. . . . . .
Wat light mij aen dat leed, wat lust my lieve vrinden,
Die flus myn tafel, flus myn wandelingh beminden,
Stillswygende te sien vervloeken myn onthael?
Of, lacht de kans haer toe, wat lust my 't gasten-mael
Met niewe rekeningh van kosten te beswaren,
En werden tweemael Waerd, en moeten my bedaren
Als of ick geerne schonck het gheen ick noode miss,
En maskeren myn leed met vrolicke verniss?

Gewis was deze voorstelling van het Bataviasche leven tijdens het bestuur van den gouv. generaal Rochussen geenszins vleiend,

en 't valt verklaarbaar dat een man als hertog Bernhard, die in de verfijnde Weimarsche atmosfeer was grootgebracht, die lid was van onderscheidene geleerde genootschappen en zelf niet onverdienstelijk de pen voerde, zich in deze omgeving buiten zijn *milieu* moest gevoelen. Er waren wel enkele geestvolle vrouwen, zooals b. v. de echtgenoote van den overste von Lützow, maar deze uitzonderingen bevestigden den regel. Vertwijfeling over de banaliteit der Indische gesprekken sleepte hem naar de whisttafel, of dreef er hem toe zich te ontboezemen over . . . . het weder. Dit had zijn beteekenis; want wanneer de hertog tegen iemand over het mooie weer begon te praten, dan wilde dit zooveel zeggen als: „Gütiger Himmel, wiszt ihr denn von gar nichts zu reden?" De schildering van een partijtje bij een raad van Indië waar de heeren op een rij in het eerste, de dames als stokrozen in het tweede gelid zaten, met het gezicht op de ruggen der heeren, waar de hertog als ijsbreker zich bij de dames voegde en poogde eene vrije conversatie uit te lokken, maar weldra den aftocht moest blazen, geeft aan de voorstelling des schrijvers *relief*. En die voorstelling was niet donkerder gekleurd dan bij zooveel andere berichtgevers, ook nog uit een lateren tijd. Dr. van Ryckevorsel b. v. schreef in zijn *Brieven uit Insulinde* over Batavia en de Bataviasche samenleving:

„Het is een eindelooze plaats, met al de pretentiën eener groote stad, doch met al de allures van een zeer kleine. Het is moeilijk u een denkbeeld te geven van de kleingeestigheid, waarmede een aantal kleine kringetjes van elkander gescheiden zijn, waarbij geld en rang zoowat de eenige maatstaf zijn en beschaving het laatst in aanmerking komt. Bovendien is Batavia veel te europeesch, of tracht dit te zijn, wat onder palmboomen een kluchtig effekt maakt. enz".

Doch de nieuwe legerkommandant had het verkeer in zulke kringen en de vulgaire verstrooiing van eenige weinige openbare vermakelijkheden ook niet van noode om zich te verpoozen, hij vond genoegzame afleiding en bevrediging tevens in de plichten van zijn ambt. Daarbij kwam een rijke, nog ongeziene natuur, een nog ongekend volksleven; beiden werden hem tot onderwerp van geliefkoosde studiën. Hij was een kenner van mineralogie, hij beoefende de krijgsgeschiedenis, ook de indische, en schreef over den Java-oorlog een bekend gebleven werk. Het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen benoemde hem later

tot eerelid, uit aanmerking, gelijk het in het *Gedenkboek* heet, „van zijne voortdurend getoonde belangstelling in den bloei van het genootschap". Starklof's uitvoerige biografie, uitvoerig vooral over zijn indische loopbaan, en begeerig de hertogelijke verdiensten onder een hoog opgedraaid licht te zetten, rept er niet van — nu. de heeren van 't bestuur zouden 't wel weten.

De gebeurtenissen op het krijgstooneel en de besognes welke zij meebrachten namen den „Sax" intusschen wel zoo geheel in beslag, dat er van studie vooreerst geen sprake was. Den 14 April 1849 was hij te Batavia aangekomen, en reeds acht dagen later bracht het schip *Fenix* het bericht eener groote overwinning op de Balinezen. Latere tijdingen bevestigden den val der vijandelijke bolwerken en de victorie bij Djagaraga, maar nog duurden de vijandelijkheden voort, toen op den laatsten Mei de stoomboot *Etna* ter reede kwam met het lijk van den gesneuvelden bevelhebber der expeditie, generaal Michiels. De regeering moest een opvolger benoemen, en daarvoor meldde de hertog zelf zich aan. Vergeefs bracht de landvoogd Rochussen hem onder het oog dat hij, een baar van zes indische weken, onmogelijk reeds geacclimateerd kon zijn en dat de expeditie zoo goed als geëindigd kon worden beschouwd. De voormalige generaal der Geallieerden en strijder bij Waterloo wilde absoluut den indischen oorlog eens van nabij bekijken, en wat meer zegt, het roer van zaken in handen nemen. De veldtocht was nog niet beëindigd; het zou aan zijne leiding misschien te zien wezen: *coup d'essai, coup de maître.* Het schijnt hem daarbij niet zoo dadelijk ingevallen te zijn dat hij, aldus ter elfder ure het kommando op zich nemende, aan overste Jan van Swieten zijn licht ging betimmeren; van Swieten, die na Michiels het werkzaamst aandeel aan den veldtocht genomen, en het varken reeds gewasschen had op één oor na.

Anders was, tijdens den Grooten Opstand in Britsch Indië, het gedrag van James Outram, dien men den „Indischen Bayard" noemde, toen hij aan Havelock, ofschoon beneden hem in rang, de eer opdroeg om de bestorming van Lucknow te leiden.

Doch de Sax stond er op naar Bali te vertrekken; de lauweren van Michiels beletteden hem te slapen. En in 's landvoogds omgeving hoorde men het deuntje neuriën:

Marlbrough s'en va-t-en guerre,
Ne sait quand reviendra.

Moest het hem altemet ook als Michiels vergaan, moest een vijandelijke kogel hem het been verpletteren en de amputatie hem het leven kosten? Welnu, hij was er op voorbereid. Reeds vóór zijn vertrek uit Europa had hij tegenover de goede vrienden iets losgelaten dat deze indische campagne wel eens zijn laatste kon wezen, dat men hem op *Liebenstein* niet weer zou zien. 't Was een voorgevoelen, dat niet uit zou komen. Wat wel uitkwam was het vermoeden van Rochussen dat, wanneer hij op Bali zou komen om voor te zingen, de kerk uit zou wezen.

Behalve zijne adjudanten, de luitenants Ardesch en de Jonge, bracht de nieuwe bevelhebber ook eenige suppletie-troepen met zich, die meerendeels te Soerabaja aan boord kwamen. Zijn vertrek, met al den omslag die er het gevolg van was, kwam de indische schatkist weder op ettelijke duizenden te staan, doch wanneer was die bedenking ooit een dam geweest tegen het drijven van militaire en civiele machthebbers? De op *papier sans fin* geschreven lijst der gouvernementeele geldverspillingen in Indië was daar om aan te toonen, dat de kostbaarste grillen vaak ten uitvoer gebracht werden juist wanneer de openbare geldmiddelen het meest gehavend waren. Het oude begrip van „steinreiche Holländer", van zilvervlooten, en schepen „reich mit des Orients Schätzen beladen" zat er nog in, en menige duitsche Michel zou zich eer diets laten maken dat in Indië de spaansche matten aan de kapokboomen groeiden, dan dat er geen geld meer wezen zou in de Comp. schatkist.

Zoo ging de hertog „naar Bali toe". Te Soerabaja kwam reeds het bericht dat de balineesche vorsten den nek hadden gebogen en nu met overste Van Swieten aan 't onderhandelen waren over den vrede — het hielp niets tegen den hertogelijken dienstijver. „Durchlaucht" moest zichzelf weer eens te velde zien; liefst als opperbevelhebber. Dat zóó zijn persoonlijke gezindheid was zou men mogen opmaken uit hetgeen de lofredenaar zich laat ontvallen, die ook in het voortzetten der vredesonderhandelingen — en dit was alles wat zijn held op Bali uitvoerde — nog stof tot roemen vindt:

„De hertog verwierf zich door deze vreedzame oplossing een grootere verdienste dan bijaldien hij den krijg voortgezet had; *gelijk hij, de oude soldaat, dat in stilte wel gewenscht zou hebben*".

Terwijl men te Soerabaja nog wachtte op het ingehuurde transportschip, dat de troepen en provisie aan boord moest nemen

en dat van Grissee moest komen, trok de hertog met de zijnen op Simpang in het huis van den resident de Perez; dezelfde die ook aan Ida Pfeiffer gastvrijheid verleende. Destijds stonden daar op het ruime erf nog vele hindoe-beelden, die uit den omtrek herwaarts gesleept waren, evenals dat op zoovele ambtenaars-erven op Java het geval was. De Parvati's en Ganesa's, de raksasa's en trimoerti's moesten wel groote oogen opzetten zich in zulke omgeving, d.i. op een christen-erf te bevinden. Het hospitaal was dicht bij; de legerkommandant bezocht er de vele zieken, die van Bali geëvacueerd waren, minder ter zake van houw- en steekwonden dan wegens de balische koorts, een zooveel gevaarlijker vijand dan zelfs de in 't wit gekleede en ten doode gewijde balische voorvechters. Militaire inspecties en ambtelijke briefwisseling vulden verder den tijd, totdat de *Etna* met den arabischen kuster op sleeptouw weer onder stoom kon gaan.

Hoe fonkelden des avonds de lichten op de kust, toen men langs den zuidkant van het eiland Madura stevende; 't geleken waarlijk wel de volkrijke oevers van den Rijn, bij nacht gezien. De reis was overigens voorspoedig, en aanstonds na de landing begaf de hertog zich naar Kasoemba, waar hij het huis van een aanzienlijken Balinees betrok, vol snijwerk en verguldsel. Het klimaat hinderde hem niet, maar de nachten waren koud, kouder dan op Java; en, schreef hij aan zijn vrouw, „deine gehäkelte wollene Decke war mir von Nutzen, meine gute liebe Herzensmama."

Er waren al dadelijk een paar van de overwonnen vorsten des lands, die hunne onderwerping kwamen aanbieden, te zamen met eenige voorname priesters. Hun voorkomen wekte belangstelling; de lange geestelijke gewaden worden beschreven als „depuis longtemps veufs de savon." Van Kasoemba begat hij zich naar Boleleng en Klongkong, waar men eveneens allen tegenstand gebroken vond, waar men aanstonds slaagde in het vaststellen der vredesvoorwaarden. De kroniekschrijver wil dit op rekening stellen van het feit, dat hier een legerkommandant in persoon op het oorlogsterrein verscheen, en achter hem eene zij 't ook geringe troepenversterking; tevens van den indruk, dien de forsche persoonlijkheid des hertogs op de balineesche vorsten maakte. Zoo schrijft ook de generaal-majoor Smits in zijn *Gedenkboek van Bronbeek*: „Aan den hertog bleef slechts de eer over door onderhandeling de overige vorsten te onderwerpen, daarbij zijn ontzagwekkende reuzengestalte en vorstelijke waardigheid indrukwekkend bleken te

zijn zelfs voor deze barbaarsche volken." Doch al had hij hier gestaan gelijk Gulliver te midden der Lilliputters, al had zijne waardigheid die des Grooten Mogols geëvenaard, indien Michiels, Van Swieten en de Brauw de overmoedige zeerooverskoninkjes niet reeds voor de kracht der wapenen hadden doen bukken, deze zouden zich waarschijnlijk weinig bekreund hebben om een zwaren duitschen hertog. Reeds den 12en Juni had de laatste hunner, de Dewa Agong van Klongkong, door den agent M. Lange zijne onderwerping laten aanbieden; Gerlach, in zijne *Faits Militaires* stelde de zaak waarschijnlijk zuiverder voor dan de wurtemburgsche lofredenaar *quand même* en dan de generaal Smits, schrijvende:

„Vers le soir du même jour un steamer néerlandais vint mouiller devant Padang: le duc Bernhard de Saxe-Weimar, commandant en chef de l'armée des Indes, débarqua sur la plage au moment où Bali se reconnaissait vaincu par nos armes. Le prince, arrivant trop tard pour partager les périls et la gloire de nos soldats, vint les féliciter de leur victoire, Etc."

Den 25en Juni keerde de „pacificateur" van Bali weer terug naar Batavia, na een veldtocht die, voor hèm, juist dertien dagen geduurd had. Het zou zijn krijgsroem niet verminderd hebben, ware hij stil thuis gebleven. Later wilde hij nog eens naar Borneo, tijdens daar een Chineezen-opstand uitbrak, doch ditmaal liet hij zich gezeggen. Zijn maagdelijk gebleven Indisch zwaard kwam later in de „Ruhmeshalle" op *Bronbeek* te hangen, in één trofee met de sabels van Van Geen, Cochius en Van der Wyck (*jurant de se trouver ensemble*).

Te Batavia bood de gouv.-generaal hem wederom huisvesting ten zijnent aan, maar de kommandantswoning op Weltevreden was nu gereed en hij haastte zich die in te richten en te betrekken. Twee kamers van het hoofdgebouw dienden hem tot slaapkamer en bureau, de beide anderen stond hij af aan Hergt en Schmidt. De achtergalerij diende tot eet- en huisvertrek. Op het erf, waarachter de Tji Liwong stroomde, had hij tal van papegaaien, beo's en apen; onder deze laatsten, wier getal hij allengs vermeerderde tot hij een geheele kolonie bijeen had, bevonden zich ook een paar orang oetan's, voor wier opvoeding hofraad Hergt zich veel moeite gaf. Hij had vroeger de kinderen van den hertog opgevoed; thans ging hij zich verkloeken om apen te dresseeren en de uitspraak te verbeteren van een braziliaansche papegaai.

De hertog hield deze exemplaren van het geslacht *simia* om dezelfde reden, waarom zijne voorvaderen een hofnar hielden hunne potsen en gauwigheden, hunne hoogschalke mouvementen en Uilenspiegel-streken vermaakten hem bijzonder. „Ein jedes Thierchen hat sein Pläsirchen". Voorts onderhield hij op dat erf vierentwintig inlandsche bedienden — de *liebe Herzensmama* te Weimar zou de handen van verbazing ineengeslagen hebben, had zij vernomen dat in dit land twee dozijn inboorlingen vereischt werden om twee Europeanen op te passen, en dat dit alzoo 's lands wijs was. Doch reeds een half dozijn daarvan waren zeker noodig voor den stal, waarin zich gemeenlijk van twaaf tot achttien paarden bevonden. Daaronder was ook zijn groot rijpaard, El Tjelibi genaamd, waarop hij zijn dagelijkschen ochtendrid placht te maken. Gaarne had hij onder zijn dienstpersoneel een Europeeschen kok gehad, die evenwel te Batavia niet te vinden was. hij behielp zich dus met een Bengaalsche, en wanneer diens Indische kostjes aanvingen te vervelen, dan maakte Schmidt de kamerdienaar wel eens oud-duitsche schoteltjes gereed: knoedels, meelbollen, zuurkool met spek, en dergelijke. Eindelijk wist Hergt een frankforter kookboek op te schommelen en met die handleiding trachtte men nu den Bengalees af te richten op de Duitsche kookkunst. Ook kwam Schmidt met den donkerkleurigen Vatel eerder klaar dan papa Hergt met de dressuur zijner orang oetan's.

Behalve voor die germaansche gerechten was de hertogelijke tafel bekend voor den goeden wijn, die er geschonken werd. Vooral zijn madera was voortreffelijk; de officieren en vreemde bezoekers, welke gemeenlijk aan den avonddisch genoodigd waren, wisten er van mee te praten. Zijne Hoogheid was geen „wijnverlater," [1]) en tijdens zijne europeesche campagnes was hij misschien wel stout bij den beker geweest, drinkende gelijk de groote Gargantua „un horrifique traict de vin". Maar in Indië wist hij zich te matigen; er ging minder wijn in dan men van zoo'n groot lichaam zou verwachten.

Wanneer hij des avonds uitging om bezoeken af te leggen, dan reed hij steeds met vierspan, en loopers met flambouwen neven het rijtuig. Het hertogskroontje op de portieren mocht zooveel ostentatie eenigszins verklaren. Wanneer hij niet uitging, noch

[1]) Eig. beteekenis: kelderknecht.

bezoeken ten zijnent ontving, dan verpoosde hij zich, bijkans als een berlijnsche spiesburger, met een spelletje *patience*, waarbij Hergt hem iets voorlas en het glas rijnwijn met seltserwater neven hem stond. Dáár, in zijn eigen huis, was hij het liefst, vooral toen eindelijk het schip uit Rotterdam was aangekomen dat hem zijne meubels en zijne boekerij bracht, zoodat hij zich toen volledig kon inrichten. De hollandsche gezelschapstoon behaagde hem niet, en evenmin de dwang dien de hollandsche mode oplegde. De heeren verschenen geheel in 't zwart laken; in den schouwburg zag men de dames met bont afgezette pelerines en witte boa's dragen. Waarlijk, dan was eene vroegere generatie, dan waren de hollandsche *priaji's* van Amanus- en Tijgersgracht nog verstandiger geweest, want ofschoon die er nòg dwazer bij liepen, n.l. in lange fluwéelen jassen en met broeiende pruiken op het hoofd, zoo was toch het eerste wat ze deden, (op uitnoodiging des gastheers) zich dien jas alsof 't een vurig Nessus-hemd ware van het lijf te schudden, en de pruiken te verwisselen tegen linnen kapies. De vrouwen, met de hardnekkigheid aan de sexie eigen, bleven in sarong en kajaba, en gaven eerst toe aan de europeesche avondkleedij toen, tijdens het engelsche tusschenbewind, de britsche *society women* met lady Raffles vooraan hen overbluften en de sarong kortweg voor „indecent" verklaarden.

De aankomst van de Europeesche mail, destijds slechts eenmaal per maand, was voor den hertog gelijk voor zooveel anderen eene gebeurtenis. Dan hoorde hij weer van vrouw en kind, van zoovele in Europa achtergelatene vrienden, maar ook van staatkundige beroeringen in zijn Duitsch vaderland, die hem steenen uit den grond deden zuchten. Welk een revolutionaire wind blies er toch over Europa, en welk een zwaren tijd doorleefden de gekroonde hoofden, zelfs in dat landsvaderlijk geregeerde Duitschland, waar de volkeren zich zoolang gedwee hadden neergelegd bij den hun gepredikten burgerplicht: *Soldat werden*, *Steuer zahlen*, *Maul halten*. Het was wederom uit Frankrijk, dat de nieuwe begrippen kwamen, evenals Frankrijk begonnen was met zijn koning (Louis Philippe) af te zetten en de republiek uit te roepen. Maar de beweging breidde zich tot ver over de grenzen uit; de zoolang getrapte Demos begon zijn kracht te gevoelen en rekte zich de armen. „Gelukkig dat ik hier ben", schreef de hertog aan de vrienden in Weimar en Mannheim. „Welke rol had ik bij de omwentelingen in Duitschland moeten spelen? In de drieenveertig

jaren mijner militaire loopbaan heb ik nooit zoo aangenaam gediend als thans; hoe langer ik met mijn superieur, den gouverneur generaal Rochussen omga, des te meer leer ik dezen degelijken staatsman en administrateur hoogachten, en onder hem is mijn werkkring juist *dat*, wat ik altijd gewenscht heb. Laat God mij mijne gezondheid, dan wensch ik niet de minste verandering in mijne positie, want ik gevoel dat er hier wat te doen is voor een soldaat zooals ik".

En in een anderen brief schreef hij:

„Waar moet ik blijven, wanneer ik eenmaal van hier ga? In Weimar, dat weet ik van te voren, zou ik het niet lang uithouden, en ook niet tegen het ruwe klimaat kunnen. Mannheim is mij veel te revolutionair. Alleen in den Haag zou ik mij een *pied à terre* wenschen, dewijl men daar de meeste hoogere Indische ambtenaren en officieren aantreft met welke ik mij vereenzelvigd heb. Sedert mijn jeugd naar België gekomen, waar men destijds haast geen verbinding met Duitschland had, ben ik dat land thans vreemd geworden en de gebeurtenissen van de jaren 1840 tot 1848, toen ik mij weer in Duitschland bevond, zijn waarlijk niet *zoo* geweest dat ik mij daar ooit weer thuis zou kunnen gevoelen. Aan den anderen kant was ik ook weer te lang buiten Holland geweest en gevoelde mij in 1848 na den terugkeer van Madera op eene beklemmende wijze geïsoleerd — totdat mijne zending naar Indië aan mijn bestaan weder een vaste richting gaf. Aan Neêrlands schoone vlag, die aan den hoogen mast voor mijn huis vroolijk naar den tropischen hemel uitwaait, heb ik mijn vreugde; ik hoop dat ik die met Gods hulp tegen den binnen- en den buitenlandschen vijand hoog zal mogen houden, en dat ze eenmaal op mijn laatsten gang mijn lijkkist moge dekken."

De mails brachten hem ook de laatste krijgskundige werken, die hem op de hoogte hielden van hetgeen er in Europa in zijn vak, in het „kunstje van oorlog" omging. Daaronder boeide hem zeer het werk van generaal Willisen over den italiaanschen veldtocht van het jaar 1848, maar aan het eind gekomen schertste hij: „Het boek is zeer leerzaam; ik geloof echter dat men op den geleerden schrijver wel zou kunnen toepassen hetgeen Napoleon van den maarschalk Gouvion St. Cyr. zeide, nl.: „Personne n'écrit mieux sur la guerre que lui, en la faisant le plus mal possible."

Gelijk zoo menige indische opperofficier arbeidde ook deze legerkommandant aan een defensie-plan voor Java; dat indische hemd

van Penelope, waaraan steeds de opvolger weer uitrafelde hetgeen de voorganger geweven had. Ook bij hem zou 't stukwerk blijven. Tot zijn „daden" als chef van het leger behoorden de oprichting van een geweermakersschool, een kadettenschool, een verbeterde kazerneering voor den soldaat en verpleging in de hospitalen, gunstiger bepalingen op de promotie, verbetering van den militairen transportdienst, van voeding en kleeding; hij bezorgde den soldaat zijne. . . . . slopkousen terug, welke de bezuinigings-apostels hem zeventien jaren lang onthouden hadden.

Het was ook op zijn voorstel, dat er in 1851 een Raad van Verdediging werd ingesteld; doch inzonderheid voor Indië, het land der ephemere instellingen en der krachtelooze bepalingen, gold nu eenmaal de uitspraak, dat niets standvastig is dan de onstandvastigheid. Reeds na drie jaren werd die Raad weer afgeschaft; en, voegt een voorzichtig kroniekschrijver er bij, „dat dit tot bevordering van 's lands belang gestrekt heeft, wordt door velen ontkend".

Maar onder dien arbeid begon het Indisch klimaat hem somtijds een gevoelige waarschuwing te geven. „Es wandelt niemand ungestraft unter Palmen"; zelfs geen hertog van Saksen Weimar Eisenach. De koorts tastte nu en dan zijn reusachtig lichaam aan, hij leed aan eene zwelling van het rechterbeen en aan voortdurende „roos" op zijn lichaam, maar het meest aan zijn hoofd. Dit geleek gansch niet op een numismatischen kop, bezaaid als het was met de bekende roode puistjes. Bij een ander was dit voorbijgaand, bij hem niet. Intusschen verhinderden deze aanvechtingen van het Indisch klimaat hem niet om in 1850 zijn eerste inspectiereis over Java en Madura te maken. Behalve bij gelegenheid van dat Balische springtochtje had hij nog niet veel meer van het eiland gezien dan de omstreken van Batavia; hij wilde thans de Oost eens gaan bekijken, te eerder nu dit zoo wonderwel uitkwam in 's lands belang.

En het was een schoone reis, een zegetocht bijna.

Overal langs zijn weg werd hij met de gebruikelijke honneurs. . . . neen, met iets meer dan dat ontvangen. Het was alsof de autoriteiten het besef wilden uitdrukken dat zij in hem niet zoozeer den inspecteerenden opperofficier als wel den „hertog" zagen, den gewezen krijgsmakker van Koning Willem II en den met roem bekenden generaal uit recente Europeesche oorlogen. De inlandsche vorsten met hun deferentie voor vorstelijk bloed

verkeerden nog veel meer onder dien indruk, en mogelijk had eene aanschrijving uit het kabinet des landvoogds hen wel op dezen naam uit den *Almanach de Gotha* indachtig gemaakt. Het was eene opeenvolging van gamelanspel, steekspelen, dierengevechten, rampokpartijen, recepties, bals, parades en uitstapjes naar bezienswaardigheden in het binnenland, welke hem langs geheel zijn reisweg wachtten. Hij zag dat alles voor 't eerst, en de uitroep: *merkwürdig!* was hem niet van de lippen.

Ach, dat nu zijne „liebe Herzensmama" hier ware!

(*Wordt vervolgd*).

Financieel Overzicht.

AMSTERDAM, 15 Mei — 15 Juni 1901.

Er valt niets bizonders te vermelden. De lange lijst van koersverschillen vindt men hierachter. De verlagingen hadden de overhand.

Hooger werden genoteerd:

Pref. Aand.	Cultuur Mij. der Vorstenlanden	4	%
Aand.	Besoeki Tabak Maatschij.	7	„
„	Deli Plantage Mij.	3½	„
„	Tabak Mij. Franco Deli	3	„
„	Nieuwe Asahan Tabak Mij.	15	„
„	Padang Tabak Mij.	9¾	„
„	Rotterdam Deli Mij.	8	„
„ B.	Serdang Tabak Mij.	3	„
Pref. Aand.	Dordt. Petr. Industrie Mij.	2¾	„
Aand.	Kon. Ned. Mij. v. Petr. br. in Indië.	14	„
„	Petr. Mij. Moeara Enim	2	„
„	Sumatra Palembang Petr. Mij	6¾	„
„	Ned. Ind. Expl. Mij.	5	„
„	Ned. Ind. Spoorweg Mij.	3½	„
„	Madoera Stoomtram Mij.	2	„

Lager werden genoteerd:

Aand.	Handelsver. Amsterdam	4	„
„	Int. Cred. en Handelsver. Rotterdam	3¾	„
„	Liquid. Barge & Moormann	4¼	„
Cert. v. Aand.	Ned. Handel Mij.	17½	„
Aand.	Javasche Cultuur Mij.	9	„
„	Suikerfabriek Kalibagor	3½	„
„	Amsterdam Deli Cie.	15	„
„	Amsterdam Sum. Cult. Mij.	2	„
Cert. v. Aand.	Tabak Mij. Arendsburg	14	„

Aand.		Deli Batavia Mij.	33 %
„		Deli Cultuur Mij.	12¼ „
„		Deli Tabak Mij.	5 „
Pref. Aand.		Idem	5½ „
Aand.		Tab. Mij. Kwala Pessilam	7¼ „
„	A.	Langkat Cultuur Mij.	3¼ „
Pref. Aand.		Langkat Soekaranda	24½ „
Aand.	A.	Langkat Tabak Mij.	9¼ „
„		Medan Tabak Mij.	14 „
Pref. Aand.		Tabak Mij. Namoe Djawi	9 „
Pref. Aand.	A.	Padang Cult. Mij.	12 „
Aand.	B.	Idem	9½ „
„		Serdang Tabak Maatschappij.	3½ „
„		Kon. Paketvaart Mij.	2 „
„		Ned. Ind. Mijnbouw Mij.	13¼ „
„		Redjang Lebong Mijnbouw. Mij.	63 „
„		Mijnbouw Mij. Soemalata	41 „
„		Deli Spoorweg Maatschij.	5 „
„		Babat Djombang Stoomtram Mij.	2 „
„		Kediri Stoomtram Mij.	14 „

DIVIDENDEN.

Cultuur Mij. Pondok Gedeh		6¼ %
Deli Plantage Mij.		f 30.—
Javasche Bosch Exploitatie Mij		5 %
Suikerfabriek Singdang Laoet	(slot)	4 „
Ned. Ind. Escompto Mij.		f 37.12½
Suikerfabriek Tjoekir		„ 62.50
Mij. tot Expl. v. Rijstlanden op Java „Michiels-Arnold'	(slot)	3⅝ %
Passoeroean Stoomtram Mij.		4 „
Borneo Sumatra Maatschappij		f 60.—
Javasche Cultuur Mij.		„ 39.—
Suikerfabriek Pangka		„ 95.—
Industr. Maatschij. Palembang		5 %
Cnltunr Mij. Langsee		15 „
„ „ Besito		3 „
Bandoengsche Kininefabriek		4 „
Javasche Bank		9 „
Algem. Telefoon Mij.		4 „
Scheepsleverantie Mij.		7 „
Kartasoera Cultuur Mij.		6 „
Telefoon Mij. der Vorstenlanden		6 „

INCOURANTE FONDSEN.

De volgende werden verhandeld:

Pref. Aand.	Borneo Sumatra Maatschij.	100	%
Aand.	Ned. Ind. Houtaankap Mij..	45	„
Winstaand.	Kon. Paketvaart Mij.	f 525.— —f 530.—	
Aand.	Javasche Cultuur Mij.	85	%
„	Cultuur Mij. Lawoe	50	„
„	Tabak Mij. Soelingan	22½—23	„
„	Sumatra Cult. Mij.. . . . . (ex div.)	192½	„
„	Koetei Exploratie Mij..	90	„
„	Billiton Mij. 1e rubriek.	f 2000.—	
„	„ „ 2e „	f 1750.— —f 1800.—	
„	Singkep Tin Mij.	120	%
Pref. Aand.	British Deli Langkat Tobacco Cy Lim.	17	„
Cert. v. Aand.	Tabak Mij. Arendsburg	680	„
Opr. bew.	Ned. Ind. Landbouw Mij..	f 9¼	
„ „	Algem. Consignatie-Bank.	„ 225.—	
Aand.	Mij. tot expl. v./h. land Wonokoyo.	10	%
„	Kahajan Mijnbouw Mij.	105	„
„	Landbouw Mij. Lebong Soelit	80	„
„	„ „ Totok	45	„

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN.

NAMEN:	TE AMSTERDAM. Juni. 1	TE AMSTERDAM. Juni. 15	TE BATAVIA. 31 Mei.
Borneo-Sumatra Mij..... . Aand.	—	99	ex div.
Cultuur-Mij. d. Vorstenl..... „	50	50 1/2	
id. ...Pref. Aand.	131	135	
Handelsv. Amsterdam.....Aand.	121 3/4	119	125
Int. Cred. & H. V. Rotterd.. „	—	76 1/4	80
Javasche Bank..... „	180 1/2	181	181
Koloniale Bank..... „	47 1/4	45 7/8	47*
id. .....Pref. Aand.	75	72	
Liquid. Barge & Moormann. Aand.	53 3/4	52 3/4	
Ned. Handel-Mij.....Cert. v. Aand.	159 1/4	145 3/4	162
Ned. Ind. Escompto Mij.....Aand.	—	103	110 ex div.
Ned. Ind. Handelsbank ..... „	87 1/2	85 7/8	89
Ned. Ind. Landb. Mij.....5 % Obl.	104	104	
Badas, Suikerfabriek.... ...Aand.	—	—	
Banda, Credt. & Handelsver. „	—	—	
Java Bosch Expl.-Mij..... „	95	95	
Java'sche Cultuur-Mij..... „	88	81	
Kalibagor, Suikerfabriek..... „	63	63	
Kaliwoengoe Plantaran..... „	—	—	
Melattie, Landbouw-Mij..... „	—	—	75*
Michiels-Arnold, Rijstl... ... „	—	100 3/8	
Ned. Ind. Houtaankap Mij... „	—	—	
Ngoepit, Landbouw-Mij..... „	—	—	
Penampean Cult.-Mij..... „	—	—	
Pondok Gedeh Cult. Mij.. . „	—	—	
Suikerond. Sentanen.-Lor ... „	117	117	
Sindanglaoet, Suikerfabr. ... „	—	—	
Soemberredjo Cult.-Mij..... „	—	—	
Temoeloes, Landb.-Mij..... „	—	—	
West-Java Kina Cult.-Mij.... „	—	—	
Wilhelm. Koffie Cult. Mij... „	—	—	
Amsterdam-Deli Comp..... „	650	650	
Amsterdam Sum. Cult.-Mij... „	90	90	
Tabak-Mij. Arendsburg.....Cert. v. A.	675	675	
Balangan Tab. Cult. Mij.....Aand.	27 1/2	27 1/2	
Besoeki Tabak-Mij. ..... „	65	70	
Deli-Batavia-Mij. ..... „	415	400	
Deli-Cultuur-Mij.... ..... „	92	89 3/4	
Deli-Langkat-Tabak-Mij.....C. v. A.	—	—	
Deli-Maatschappij.....Aand.	462	480	
Deli Padang Mij..... „	—	—	
Deli Plantage Mij..... „	86	88 1/2	
Deli-Tabak-Mij..... „	40	35	
„ .....Pref. Aand.	54	50	
Tab.-Mij. Franco Deli.....Aand.	67	68 1/2	
Tab. Mij. Kwala Pessilam... „	91 1/4	84	
Langkat-Cult.-Mij..... „ A.	109	109 3/4	
„ „ ..... „ B.	—	—	
Tabak Mij. Langk. Soekaranda. Pref. Aand.	—	38 1/2	
Langkat-Tabaksbouw Mij ... Aand.	—	—	

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN. (*Vervolg*).

NAMEN:	TE AMSTERDAM. Juni. 1	TE AMSTERDAM. Juni. 15	TE BATAVIA. 31 Mei.
Langkat-Tabak-Mij. . . . . „ A.	90	84 3/4	
„ „ „ . . . . . „ B.	—	—	
Medan-Tab.-Mij . . . . . Aand.	290	286	ex div.
Tab.-Mij. Namoe Djawi. . . . . Pref. Aand.	95	93	
Nieuwe Asahan Tab. Mij. . . . Aand.	137 3/4	140 1/2	ex div.
Padang Cultuur Mij. . . . . Pref. Aand. A.	72	66	
„ „ „ . . . . . Aand. B.	30	30	
Padang Tabak-Mij . . . . . „	130	137 3/4	
Rotterdam-Deli-Mij . . . . . „	266	276	
Tabak Mij. Sakoeda . . . . . Pref. Aand.	—	—	
Senembah-Mij. . . . . Aand.	413 1/2	421	ex div.
Serdang Tab. Mij. . . . . „ A.	123	130	
„ „ „ . . . . . „ B.	52	63	
United Langk. Plant. . . . . Cert. v. A.	221	223	
Ned.-Ind. Electr.-Mij. . . . . „	—	—	75*
Kon. Paketvaart-Mij. . . . . „	160	156	160
Rott. Lloyd . . . . . „	118 1/2	119 1/8	
Stoomv. Mij. Nederland . . . . . „	153	155	
Dordt. Petr. Industrie Mij . . . Pref. Aand.	134 1/4	133 3/4	
Java Petroleum Mij. . . . . Aand.	—	—	
Kon.Ned.Mij.v.Petr.br.in Indië „	384	392	
Petroleum Mij. Moeara Enim „	149 1/8	148	ex div.
Sumatra Palembang Petr. Mij. „	67 1/2	72 3/4	
Ned. Ind. Expl. Mij. . . . . „	95	100	
id. Mijnbouw-Mij . . . . „	130 1/2	123 1/4	132 1/2
N. Celebes Mijnb. Mij. . . . . „	46	49	
Oost Borneo Mij. . . . . „	18 1/8	18	
id. . . . . Pref. Aand.	—	—	
Redjang Lebong Mijnb.-Mij. . . Aand.	309 1/2	305	325
Singkep Tin-Mij. . . . . „	120	120	
Mijnbouw Mij. Soemalata. . . . „	251	216	
Droogd.-Mij. Tandj. Priok. . . . „	—	—	
Deli-Spoorweg-Mij. . . . . „	171	166	ex div. 180*
Ned.-Ind Spoorweg-Mij. . . . . „	222	224 1/2	212*
Babat Djomb. St. tr. Mij. . . . „	—	68	
Bat. Electr. Tram-Mij . . . . . „	42	41	
Kedirie Stoomtram-Mij . . . . „	—	89	112 1/2*
Madoera „ „ . . . . . „	50	52	
Malang „ „ . . . . . „	60	60	114*
Modjokerto „ „ . . . . . „	29 1/2	30	
Ned.-Ind. Tramweg-Mij. . . . . „	122	118	128*
Oost-Java-Stoomtram. . . . . „	—	—	
Passoeroean „ . . . . . „	—	—	
Probolingo Stoomtr.-Mij. . . . „	—	—	
Semar.-Joana Tramw.-Mij. . . . „	—	—	179
Semar. Cheribon St.-Tr.-Mij. . „	143	143	143
Serajoedal St.-Tr.-Mij. . . . . „	—	—	132*
Ned.-Ind Hypotheekbank . . . „	—	—	102 1/2
id. Cred.- & Bank-Ver. „	—	—	90
id. Effectenbank. . . . . „	—	—	100*

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN. (*Vervolg*).

NAMEN:		TE BATAVIA, 31 Mei.
Handelsver. Java	Aand.	110*
Padangsche Handel Mij	„	137½*
Winkel-Mij. Eigen hulp	„	57½
Maatsch. Onderlinge hulp	„	94
Maatschij. Expl. Grondeigendom Eurazie I	„	105*
Ned.-Ind. Levensverz.- en Lijfr.-Mij	„	355*
Jav.'sch. Zee & Br.-Ass.-Mij	„	80*
Bat. Zee & Br.-Ass.-Mij	„	100*
O.-I. Zee Br. Ass.-Mij	„	105*
Nederl. Lloyd	„	76*
N.-Ind. Zee & Br.-Ass.-Mij	„	150*
2de N.-I. Zee & Br.-Ass.-Mij	„	120*
Koloniale id.	„	140*
2de Kol. Zee & Br.-Ass.-Mij	„	120*
Brand-Verz.-Mij.Mercurius	„	170*
Brand-Ass.-Mij. de Oosterling	„	140*
Brand-Ass.-Mij. Insulinde	„	175*
Brand-Waarb.-Mij. Ned.-Ind	„	140*
Brand-Wrb.-Soc. Securitas	„	100*
Brand-Ass.-Mij. Unitas	„	95*
Ned.-Ind.-Brandw.-Mij	„	105 ex div.
Sam. Zee- & Br.-Ass.-Mij	„	140*
2de id.	„	100*
Brand-Ass.-Mij. Padang	„	50*
id. de Merapi	„	95*
id. de Oosthoek	„	
id. de Westhoek	„	
id. Noordhoek	„	
Brand-Verzek.-Mij. Kalimaas	„	
Brand-Ass.-Mij. Veritas	„	135*
id. Ardjoeno	„	135*
id. Sumatra	„	
Batavia'sch Prauwenveer	„	130
Batavia'sch Nieuw-Prauwenv	„	162½* incl. div.
Tagalsch Prauwenveer	„	180*
Nieuw Semarangsch Prauwenveer	„	165*
Prauwenv. te Soerabaya	„	125*
Oost-Java Prauw-Mij	„	102½*
Soer. Prauw-Mij.	„	135*
Nieuw Soerab. Pr.-veer.	„	185*
Nieuw Pad. Prauwenveer	„	
Nieuw Probol. en Java Oosth. Pr.-veer	„	150*
Bagelen-Thee & Kina-Mij	„	80* incl. div.
Suikerf.-Mij. Tjoekir	„	185*
Cultuur-Mij. Pagottan	„	
„ Tjiogreg	„	
Kina-Mij. Kertamana	„	100*
Cultuur-Mij. Perbawatie	„	172½*
id. Goalpara	„	165*
Cultuur-Mij. Boenga Meloer	„	65*
„ Artana	„	100*
Assam Thee Ondern. Gedeh	„	100*
Mij. t. E. v. Rijstlanden	„	205*

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN. (*Vervolg*).

NAMEN:		TE BATAVIA, 31 Mei.
Assam Thee Ondern. Malabar	Aand.	165*
Cultuur Mij. Ramawatie	„	172*
Assam Thee Ond. Wanasoeka	„	80*
„ „ „ Singaparna	„	120*
„ „ „ Pasir Salam	„	100*
„ „ „ Goenoeng Soesoeroeh.	„	80*
Ned. Ind. Getah Pertjah Mij	„	100*
Kult. Mij. Tjidjangkar	„	106*
Kult. Mij. Tjihoenie	„	70*
Preanger Bibit Maatschij	„	100*
Houtaankap Maatschappij Petjindilan	„	110*
Kultuur Mij. Gabes	„	200*
„ „ Sindang Sarie	„	170*
Ned.-Ind. Telefoon-Mij	„	156*
Intercomm. Telefoon-Mij	„	75*
Telefoon-Mij. der Vorstenlanden	„	102½*
Preanger Telefoon-Mij	„	95*
Algem. Telephoon Mij	„	90*
Telephoon Mij. Insulinde	„	106*
Cheribon Telephoon Mij	„	195*
Mijnbouw Mij. Martapoera	„	100*
Mijnbouw Mij. „Belang"	„	40*
Mijnbouw Mij. „Matinan"	„	22½*
Mijnbouw Mij. „Totok"	„	40
Mijnbouw Mij. „Redjang Lebong" 7½ % Obl.		345
Id. Lebong Soelit	„	65
Exploratie Mij. „Riam Kanan"	„	15*
Goud Exploratie Mij. Benkaijang	„	25*
Exploratie-Mij. Balangan	„	35*
Batavia Japara Petrol.-Expl.-Mij.	„	10*
Mijnbouw Mij Kahajan	„	95
Goud Exploratie-Mij. Pinogo	„	47½*
„ „ Batjan	„	15*
Mijnbouw Mij. Monano	„	70*
„ „ Soepajang	„	27½*
„ „ Pangkallan	„	15*
Mijnbouw Mij. Atjeh	„	117½*
„ „ „ Opr. bew.		f 140*
Goud Exploration Mij. Bone	„	70
Exploratie Mij. Doda	„	24*
Mijnbouw Mij. Batavia Borneo	„	100*
„ „ Sonder	„	30*
Sumatra Batavia Mijnbouw-Mij.	„	20
Mijnbouw Mij. Tilamoeta	„	15*
„ „ Pagoejaman	„	120*
Mijnbouw Explor. Mij. Batavia	„	
Mijnbouw Mij. Tomini	„	45*
„ „ Barma Sawah	„	30*
„ „ Pariet	„	30*
„ „ Loemar	„	110*
Lapoe Placer Mij	„	102½*
Mijnbouw Mij. Natal	„	115
„ „ Tebing-Tinggi	„	25

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN. (*Vervolg*).

NAMEN.		TE BATAVIA, 31 Mei.
Mijnbouw Mij. Timbang Sibonak.....	Aand.	175
Mij. Rijtuigf. en handel in paarden, Fuchs	„	$81^1/_2$*
Koffie, Pel- en Sorteer Inr. Kalimaas....	„	50*
Koffie pellerij Sisir.....	„	100*
New Singap. dist. Water Ice Cy Ltd.....	„	240
Java Veem	„	100*
Ned. Ind. Sport Mij..... ...	„	100*
Bandongsche Quinine Fabriek.....	„	94
Boekhandel Visser & Co..... . .	„	90*
Cheribonsche Apotheek.....	„	140*
Mij. tot Expl. Werf de Industrie.....	„	95*
Fabr. de Volharding Soerabaya.....	„	$97^1/_2$*

De met een * geteekende koersen zijn die der laatste noteering

---

STATUTEN VAN MAATSCHAPPIJEN, WERKENDE IN NEDERL.-INDIË.

Algemeene Hotel-Maatschappij.

(Javasche Crt. No. 33, van 26 April 1901.)

Zetel. Semarang.

Doel. Het oprichten, overnemen en exploiteeren van hotels, met of zonder daaraan verbonden wagenverhuurderij.

Kapitaal. *f* 20.000, in 200 aandeelen à *f* 100.—

Bestuur. 1 directeur.

Winstverdeeling. 10 % voor het reservefonds, 10 % voor den directeur, 80 % voor aandeelhouders.

Reservefonds. Zoodra en zoolang dit *f* 7000.— bedraagt, komen de daarvoor genoemde 10 % der winst aan aandeelhouders, tenzij door de algemeene vergadering een hooger bedrag noodig wordt geacht.

Cultuur Maatschappij Sedatie.

(Javasche Crt. No. 34, van 30 April 1901.)

Zetel. Soerabaia.

Doel. De overname en verdere exploitatie der suikeronderneming Sedatie, gelegen in het district Modjosari-lor, afd. Modjokerto, res. Soerabaia; en van eventueel later te verkrijgen ondernemingen.

Kapitaal. *f* 560.000, in 560 aandeelen à *f* 1000.—

Inbreng. Door den heer G. P. Hill, zoo voor zich als voor zijne lasthebbers, voor de 560 aandeelen: de bovengenoemde suikeronderneming met alle baten en lasten, waarbij eene schuldvordering van de inbrengers en van den heer

L. J. Lionarons aan den heer F. B. Karthaus, bedragende in hoofdsom *f* 150.000.—; en het consignatie-contract met de Koloniale Bank.

Bestuur. 1 directeur: de heer G. P. Hill; 2 commissarissen: de heeren P. R. Hill en W. Henderson.

Winstverdeeling. Na aftrek van aflossingen en eene reserve voor werkkapitaal: 10 % voor een reservefonds, daarna 6 % dividend. Van het overige komt: 5 % aan den directeur, 5 % aan de commissarissen, 90 % aan aandeelhouders.

Reservefonds. Maximum *f* 300.000. Het bestuur is bevoegd eene extra-reserve te vormen.

HANDEL MAATSCHAPPIJ SAN LIEM KONG SIE.
(Javasche Crt. No. 36, van 7 Mei 1901).

Zetel. Soerabaia.

Doel. De voortzetting van de zaken der ontbonden vennootschap „Houthandel San Liem Kong Sie", en de exploitatie van andere ondernemingen van industrieelen of commercieelen aard en het drijven van handel in de ruimste beteekenis van het woord.

Kapitaal. *f* 1.000.000, in 200 aandeelen à *f* 5000.—

Inbreng. Door de Chineezen Liem Bong Lien, Tan Hian Gwan en Liem Sian Yoe, voor 120 aandeelen: de bovengenoemde zaken.

Bestuur. 1 directeur: de Chinees Tan Hian Gwan; 2 commissarissen: de Chineezen Liem Bong Lien en Lien Sian Yoe.

Winstverdeeling. Eerst 6 % dividend. Van het overige komt 15 % aan den directeur, 20 % aan de commissarissen, het overige gedeeltelijk aan het reservefonds en aan de aandeelhouders.

ALGEMEENE CULTUUR MAATSCHAPPIJ „DE VOLHARDING".
(Javasche Crt. No. 37, van 10 Mei 1901).

Zetel. Semarang.

Doel. De exploitatie van ondernemingen van landbouw en de verkoop van de producten.

Kapitaal. *f* 50.000, in 200 aandeelen à *f* 250.—

Bestuur, 1 directeur: de heer Th. Lamers; 1 commissaris: de heer A. C. J. Jansen.

Winstverdeeling. 5 % aan den directeur, 2 % aan den commissaris, 93 % aan aandeelhouders.

SOLOSCHE ELECTRICITEIT-MAATSCHAPPIJ.
(Javasche Crt. No. 40, van 21 Mei 1901.)

Zetel. Batavia.

Doel. De levering van electrischen stroom voor verlichting en andere doeleinden, het verkoopen en verhuren van electrische verlichtings- en

beweegkrachts-toestellen, het leveren van installaties voor electrische verlichting of beweegkracht, het waarnemen van agenturen op dit gebied.

Kapitaal *f* 225.000, in 2250 aandeelen à *f* 100.—

Inbreng. Door den heer H J. Joostensz, voor 150 aandeelen: zijne concessie tot den aanleg en het gebruik van geleidingen voor electrische verlichting en het overbrengen van kracht door middel van electriciteit ter hoofdplaats Soerakarta.

Bestuur. 1 directeur: de firma Maintz & Co.; 4 commissarissen: de heeren R. A. Soszodiningrat, J. A. C. de Kock van Leeuwen, Be Kwat Koen en S. J. W. van Buuren.

Winstverdeeling. 5 % aan den directeur, 7½ % aan de commissarissen, 2½ % aan het reservefonds, 85 % aan aandeelhouders.

Reservefonds. Zoodra en zoolang dit 10 % van het maatschappelijk kapitaal bedraagt, vervalt de 2½ % winstaandeel aan aandeelhouders.

Zeilvaart Maatschappij Java.

(*Javasche Crt. No. 41, van 24 Mei 1901*).

Zetel. Batavia.

Doel. Het in de vaart brengen van één of meer zeilschepen, het vervoeren van personen en goederen met die schepen, en verder in het algemeen alles te verrichten, wat met de zeilscheepvaart in betrekking staat en in het belang der vennootschap nuttig en noodig wordt geacht.

Kapitaal. *f* 20.000, in 20 aandeelen à *f* 1000.—, waarvoor worden ingebracht: het Nederlandsch schip, genaamd „Barendina Osiria", en de rechten en verplichtingen, voortspruitende uit een onderhandsch contract betreffende het vervoer van Gouvernements zout.

Bestuur. 1 directeur: de heer H. van Taalingen; 2 commissarissen: de heeren J. Velthuis en K. P. Stokhuyzen.

Winst. Deze komt geheel ten bate van aandeelhouders.

Cultuur Maatschappij Sessek.

(*Javasche Crt. No. 42, van 28 Mei 1901*).

Zetel. Sessek, res. Kediri.

Doel. De overname en verdere exploitatie voor de cultuur van koffie of andere gewassen van de erfpachtsperceelen Sessek I, II en III, gelegen distr. Djambean, res. Kediri, en van eventueel nader te verkrijgen perceelen, en het koopen, verwerken en verkoopen van landbouwproducten.

Kapitaal. *f* 30.000, in 60 aandeelen à *f* 500.—

Inbreng. Door den heer Jhr. J. P. J. Teding van Berkhout, voor 2 aandeelen onder beding van overname van de op de erfpachtsperceelen rustende schulden, groot *f* 4783.—: de erfpachtsperceelen Sessek I, II en III.

Bestuur. 1 directeur: de heer H. W. L. S. Toussaint; 1 of 2 commissarissen: de heeren jhr. P. J. Teding van Berkhout en W. H. de Rooy.

Winstverdeeling. 10 % aan het reservefonds, 10 % aan den directeur, 10 % aan de commissarissen, 70 % aan de aandeelhouders.

Reservefonds. Zoodra en zoolang dit *f* 10.000 bedraagt, komen de daarvoor genoemde 10 % der winst aan aandeelhouders.

LANDBOUWMAATSCHAPPIJ „TANDJONG KARANG".

(*Staats Crt. No. 128, van 5 Juni 1901*).

Zetel. Amsterdam.

Doel. Het in huur, erfpacht of op andere wijze aanvaarden van gronden op Sumatra, het bebouwen dier gronden, het telen, voor de markt bereiden en verkoopen van koffie en andere producten, en verder alles wat met dat bedrijf in verband staat.

Kapitaal. *f* 100.000, in 100 aandeelen à *f* 1000.—

Inbreng. Door de firma P. Landberg & Zoon, voor 50 aandeelen; het huurrecht op ca. 400 bouws grond, beplant met koffie en andere gewassen, en gelegen in de res. Lampongsche districten, bekend onder den naam van Koffieonderneming Tandjoeng Karang, met bijbehoorende gebouwen, erven en veestapel.

Bestuur. 1 of 2 directeuren: de firma Matthes en Ostwalt; 3 à 5 commissarissen: de heeren P. Landberg, H. A. Matthes en G. M. Titsingh.

Winstverdeeling. Eerst 5 % dividend, daarna event. eene door commissarissen vast te stellen extra reserve. Van het overige komt 65 % aan aandeelhouders, 10 % aan het reservefonds, 10 % aan de directie, 10 % aan de commissarissen, 5 % aan de procuratiehouders.

Reservefonds. Zoodra en zoolang een nader te bepalen maximum is bereikt, vervalt het daarvoor genoemde winstaandeel aan aandeelhouders.

SPOOR- EN TRAMWEG-ONTVANGSTEN.

DELI SPOORWEG MAATSCHAPPIJ.

In exploitatie 102 K.M. tegen 102 K.M. in 1900.

Opbrengst April 1901	*f*	115.000	tegen *f*	134.736	in	1900
„ per dagkilometer	„	37.58	„ „	44.03	„	1900
„ sedert 1 Jan. 1901	„	521.000	„ „	546.871	„	1900

NEDERLANDSCH-INDISCHE SPOORWEG-MAATSCHAPPIJ.

Opbrengst over April 1901.

Samarang—Vorstenlanden—Willem I. (Lengte 205 kilom.).

Reizigers, aantal (95.400)	*f*	45.700.—
Goederen, tonnen (34.800)	„	172.100.—
Diverse ontvangsten	„	10.200.—
Totaal opbrengst deze maand (voorloopig)	*f*	22.800.—
„ „ dezelfde „ vorig jaar (definit.)	„	203.195.—

Van af 1 Jan. dit jaar (voorloopig)	„	813.966.—
„ „ 1 Jan. vorig jaar (defin.)	„	753.481.—
Per dag-kilometer deze maand (voorloopig)	„	37.07
„ „ dezelfde „ vorig jaar (defin.)	„	33.04
Van af 1 Jan. dit jaar (voorloopig)	„	33.09
„ „ 1 Jan vorig jaar (defin.)	„	30.63

Batavia—Buitenzorg. (Lengte 56 kilom.).

Reizigers, aantal (94.100)	*f*	32.800.—
Goederen, tonnen (9.200)	„	38.000.—
Diverse ontvangsten	„	3.200.—
Totaal opbrengst deze maand (voorloopig)	*f*	74.000.—
„ „ dezelfde „ vorig jaar (defin.)	„	66.242.—
Van af 1 Jan. dit jaar (voorloopig)	„	271.909.—
„ „ 1 Jan. vorig jaar (defin.)	„	267.211.—
Per dag-kilometer deze maand (voorloopig)	„	44.05
„ „ dezelfde „ vorig jaar (defin)	„	39.43
Van af 1 Jan. dit jaar (voorloopig)	„	40.46
„ „ 1 Jan. vorig jaar (defin.)	„	39.76

Stoomtram Djocja—Brossot. (Lengte 24 kilom.).

Reizigers, aantal (21.400)	*f*	2.400.—
Goederen, tonnen (2.100)	„	3.500.—
Diverse ontvangsten	„	200.—
Totaal opbrengst deze maand (voorloopig)	*f*	6.100.—
„ „ dezelfde „ vorig jaar (defin.)	„	5.887.—
Van af 1 Jan. dit jaar (voorloopig)	„	19.556.—
„ „ 1 Jan. vorig jaar (defin.)	„	19.482.—
Per dag-kilometer deze maand (voorloopig)	„	8.47
„ „ dezelfde „ vorig jaar (defin.)	„	8.18
Van af 1 Jan. dit jaar (voorloopig)	„	6.81
„ „ 1 Jan. vorig jaar (defin.)	„	6.76

Stoomtram Djocja—Magelang. (Lengte 47 kilom.).

Reizigers, aantal (39.200)	*f*	7.900.—
Goederen, tonnen (1.900)	„	7.400.—
Diverse ontvangsten	„	300.—
Totaal opbrengst deze maand (voorloopig)	*f*	15.600.—
„ „ dezelfde „ vorig jaar (defin.)	„	17.085.—
Van af 1 Jan. dit jaar (voorloopig)	„	56.155.—
„ „ 1 Jan. vorig jaar (defin.)	„	59.167.—
Per dag-kilometer deze maand (voorloopig)	„	11.06
„ „ dezelfde „ vorig jaar (defin.)	„	12.12
Van af 1 Jan. dit jaar (voorloopig)	„	9.96
„ „ 1 Jan. vorig jaar (defin.)	„	10.49

Stoomtram Goendih—Soerabaja (in aanleg.) 107 [1]) kilom.

Reizigers, aantal (35.700)	ƒ	8.000.—
Goederen, tonnen (8.600	„	7.300.—
Diverse ontvangsten	„	200.—
Totaal opbrengst deze maand (voorloopig)	ƒ	15.500.—*)
„ „ dezelfde „ vorig jaar (defin.)	„	12.695.—†)
Van af 1 Jan. dit jaar (voorloopig)	„	54.599.—
„ „ 1 Jan. vorig jaar (defin.)	„	—
Per dag-kilometer deze maand (voorloopig)	„	4.83 *)
„ „ dezelfde „ vorig jaar (defin.)	„	10.32 †)
Van af 1 Jan. dit jaar (voerloopig)	„	4.25
„ „ 1 Jan. vorig jaar (defin.)	„	—

1) Gemiddeld in exploitatie.
*) „ „ „ 107 K.M.
†) „ „ „ 41 „

KEDIRI STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten Mei 1901 ƒ 12.000 tegen ƒ 14.000. Sedert 1 Jan. ƒ 60.500 tegen ƒ 64.000.

MALANG STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten Mei 1901 ƒ 8750 tegen ƒ 9050. Sedert 1 Jan. ƒ 29.925 tegen ƒ 30.650.

NEDERLANDSCH-INDISCHE TRAMWEG-MAATSCHAPPIJ.

Opbrengst in de maand Mei 1901 ƒ 25.200 tegen ƒ 27.433 in 1900.
Opbrengst sedert 1 Juli 1900 ƒ 201.700 tegen ƒ 312.102 in 't vorig jaar.

BATAVIA ELECTRISCHE TRAM-MAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten Mei 1901 ƒ 11.950.

OOST-JAVA STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Lijn Soerabaja—Krian.

Tijdvakken.		Bedrag.	per dag-kilom.	Gemiddeld aantal kilom. in exploitatie
Mei 1901	ƒ 17.800	ƒ 14.70	39	
„ 1900	„ 17.800	„ 14.70		
Verschil meer	„ —	„ —		
Verschil minder	„ —	„ —		
Van 1°. Jan.:				
1901 tot 31 Mei 1901	„ 89.200	„ 15.15	39	
1900 „ 31 „ 1900	„ 89.100	„ 15.15		
Verschil meer	„ 100	„ —		
Verschil minder	„ —	„ —		

Lijn Modjokerto—Ngoro.

Mei 1901		*f* 6.600	*f* 5.20		41
„ 1900		„ 7.300	„ 5.75		
Verschil	meer	„ —	„ —		
	minder	„ 700	„ 0.55		
Van 1°. Jan.:					
1901 tot 31 Mei 1901		„ 33.300	*f* 5.40		41
1900 „ 31 „ 1900		„ 31.200	„ 5.05		
Verschil	meer	„ 2.100	„ 0.85		
	minder	„ —	„ —		

MODJOKERTO STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten Mei 1901 *f* 6543 tegen *f* 7177; sedert 1 Jan. 1901 *f* 32.567 tegen *f* 31.551.

BABAT-DJOMBANG STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten Mei 1901 *f* 5713 tegen *f* 2872. In exploitatie 32.33 K.M. tegen 23.78 K.M. Sedert 1 Jan. 1901 *f* 22.993 tegen *f* 9995. In exploitatie 33.22 K.M tegen 17.42 K.M.

SERAJOEDAL STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ

Tijdvakken.		Bedrag.	per dag-kilom.	Gemiddeld aantal kilom. in exploitatie.
Mei 1901	*f*	17.000	*f* 6.05	91
„ 1900	„	23.200	„ 8.90	84
Verschil meer	„	—	„ —	
Verschil minder	„	6.200	„ 2.85	
Van 1°. Jan.:				
1901 tot 31 Mei 1901	„	85.900	„ 6.25	91
1900 „ 31 „ 1900	„	82.200	„ 6.50	84
Verschil meer	„	3.700	„ —	
Verschil minder	„	—	„ 0.25	

SEMARANG-CHERIBON STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Tijdvakken.		Bedrag.	per dag-kilom.	Gemiddeld aantal kilom in exploitatie.
Mei 1901	*f*	94.400	*f* 11.30	270
„ 1900	„	70.700	„ 8.45	
Verschil meer	„	23.700	„ 2.85	
Verschil minder	„	—	„ —	
Van 1°. Jan.:				
1901 tot 31 Mei 1901	„	359.600	„ 8.80	270
1900 „ 31 „ 1900	„	274.000	„ 6.70	
Verschil meer	„	85.600	„ 2.10	
Verschil minder	„	—	„ —	

SEMARANG-JOANA STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Tijdvakken.			Bedrag.	per dag-kilom.	Gemiddeld aantal kilom. in exploitatie.
Mei 1901		f	103.900	f 10.50	319
„ 1900		„	74.700	„ 7.70	312
Verschil	meer	„	29.200	„ 2.80	
	minder	„	—	„ —	
Van 1°. Jan.:					
1901 tot 31 Mei 1901		„	370.100	„ 7.70	319
1900 „ 31 „ 1900		„	327.600	„ 7.90	275
Verschil	meer	„	42.500	„ —	
	minder	„	—	„ 0.20	

Het Banjermasingsche rijk.

Zooals bekend is staat het Nederlandsche gezag op vele plaatsen in Indië nog op zeer losse schroeven. Veel streken zijn er waar dit gezag slechts in naam bestaat, en waar wij nagenoeg niets in te brengen hebben. Wel is in de laatste jaren hier en daar het mes er in gezet, en is daardoor de toestand veel zuiverder geworden. Zoo op Lombok in 1894 en sedert 1896 op Atjeh. Het streven wordt meer en meer om het nominaal gezag reeël te maken, en zooals we willen hopen tot heil van de bevolking dier streken.

Ook op Borneo is de regeering sinds een jaar begonnen met een poging om daar zuiverder toestanden te scheppen. Zooals men weet is ons gebied op Borneo verdeeld in een Westerafdeeling en een Zuider- en Oosterafdeeling, beide onder een resident. De Zuider- en Oosterafdeeling bestaat uit het vroegere rijk van Banjermasing. Hiervan is onder ons rechtstreeksch bestuur het eigenlijke gebied der oude Sultans van Banjermasing, terwijl de vroegere vazalstaten van dat rijk ook nu nog een eigen bestuur hebben onder oppertoezicht van het Nederlandsch-Indisch gouvernement. Tot recht begrip van de tegenwoordige toestanden is het wenschelijk een stukje geschiedenis van het Banjermasingsche rijk op te halen.

* * *

Toen Sultan Tahmid Illah I ongeveer in 1745 stierf, liet hij 2 zonen achter: Sultan Ilhamid Illah, ook Sultan Koening genaamd, en Tamdjid Illah. Sultan Koening regeerde slechts kort en liet bij zijn dood een minderjarigen zoon Sultan Mohamed Amin Oelah na. Gedurende diens minderjarigheid werd de regeering waargenomen door Tamdjid Illah, broer van Sultan Koening. Meerderjarig geworden besteeg Mohamed Amin Oelah zelf den troon; hij regeerde echter slechts 7 jaar. Zijn drie zoons: Pangeran Rahkmot, Pangeran Abdoellah en Pangeran Amir waren toen nog minderjarig, waarom weder Tamdjid Illah de regeering waarnam. Van deze schoone gelegenheid maakte hij gebruik om zich zelf tot

Sultan te verheffen als Sultan Tamdjid Illah II. (Ook bekend als Sultan Sepoh). Na zijn dood werd hij opgevolgd door zijn zoon Pangeran Natta onder den titel Sultan Tahmid Illah II. (Ook bekend als Panembahan Ratoe). Deze liet de beide oudste zoons van Sultan Amin Oelah, de Pangerans Rahkmot en Abdoellah om het leven brengen en zond Amir ter bedevaart naar Mekka. Amir vluchtte echter naar Pegattan, een rijkje op Borneo's Oostkust aan straat Laut en kreeg daar hulptroepen van Aroeng Trawee, vorst van dit rijk om daarmede zijne rechten op den Banjermasingschen troon te handhaven. Sultan Tahmid Illah II, niet in staat aan Amir het hoofd te bieden riep de hulp der Compagnie in. Amir werd verslagen, gegrepen en naar Ceijlon verbannen. De Sultan stond daarop zijn rijk aan de O. I. Compagnie af en kreeg het, op eenige districten na, van haar weder in leen. *Door ons werd dus een Sultan op de troon gehandhaafd die daarop niet het minste recht had.* Tahmid Illah II werd opgevolgd door zijn zoon Soleiman (of Sleman). Daar de handel op Banjermasing hard achteruit ging en het dus een lastpost begon te worden, besloot Daendels in 1809 onzen post aldaar op te heffen en gaf hij alle souvereiniteitsrechten over het rijk op. Hierop volgde van 1812—9 Nov. 1816 het Engelsche tusschenbestuur; terwijl op 1 Januari 1817 de commissaris J. van Boekholz in naam der Hollandsche regeering weder een contract sloot met Sultan Soleiman waarbij deze in vollen eigendom en souvereiniteit aan Z. M. den Koning der Nederlanden afstond het eiland, de stad en fort Tatas, de gezamenlijke Dajaksche provinciën enz. enz. Daarop werd den volgenden dag de Nederlandsche vlag te Banjermasing geheschen. Sultan Soleiman stierf in 1825 en zijn zoon, Sultan Adam, volgde hem op. Deze Sultan was een goed doch zwak man, die geheel onder de pantoffel zat van zijne vrouw Ratoe Kamala Sarie. Zij regeerde het rijk naar willekeur, was schraapzuchtig en zoog de bevolking uit, zoodat die hoe langer hoe meer in armoede verviel. Daar Adam lang regeerde, overleefde hij zijn zoon Sultan Moeda Abdoel Rachman, die in 1852 stierf, naar men vermoedt vergiftigd door zijn moeder en zijn broeder. Deze Rachman had, evenals alle vorsten trouwens, zijne echte vrouw en een tal van bijwijven. Bij zijn echte vrouw had hij drie kinderen, van welke de oudste was Pangeran Hidayat Oellah, die dus rechtens na den dood van Sultan Adam den troon moest beklimmen. Bij eene chineesche vrouw Adminah had Rachman twee zoons, waarvan de oudste was Pangeran Tamdjid Illah. Hoewel

Tamdjid ouder was dan Hidayat kon hij, als onecht kind, nooit eenige aanspraak op den troon doen gelden. Hidayat was zeer bemind bij het volk en het Nederlandsche gouvernement zeer genegen; Tamdjid was een speler, drinker en opiumschuiver en bij de bevolking niet gezien. Des te meer echter bij den toemaligen resident van Banjermasing, Graaf van Bentheim Tecklenburg, die aan de regeering te Batavia voorstelde Tamdjid te benoemen tot troonopvolger (Sultan Moeda). Daar het volk hier heelemaal niet van gediend was, verzocht in 1853 Sultan Adam zelf om toch Hidayat te benoemen in plaats van Tamdjid. Dit werd echter geweigerd. In 1857 overleed Sultan Adam en werd dus Tamdjid Illah II Sultan, terwijl Hidayat zijn rijksbestuurder werd.

Ten gevolge van het zwakke bestuur van Sultan Adam, van de afpersingen van Ratoe Kamala Sarie; van den haat dien men koesterde tegen Sultan Tamdjid II en de liefde die men den zoo onrechtvaardig behandelden Hidayat toedroeg, ontstond er onder de bevolking groote ontevredenheid en gisting.

Hiervan werd handig gebruik gemaakt door Antassari, een kleinzoon van den indertijd naar Ceylon verbannen Pangeran Amir. Daar hij een afstammeling was van de oude Sultansfamilie was hij degeen, die recht had op den Banjermasingschen troon. Van de oproerige stemming wilde hij partij trekken om zichzelf op den troon te helpen of anders, als dat niet ging, Hidayat. Deze onlusten die oorspronkelijk gericht waren tegen Sultan Tamdjid, keerden zich ook tegen ons gouvernement toen dit den Sultan in bescherming nam. Hidayat, zeer natuurlijk hoogst ontevreden over de behandeling, die hij ondervonden had, schaarde zich aan de zijde van de ontevredenen en het gevolg was de Banjermasingsche oorlog (1859-63). Sultan Tamdjid deed 25 Juni 1859 afstand van den troon en ging op Java wonen. Bij proclamatie werd daarop 11 Juni 1860 het rijk van Banjermasing ingelijfd bij onze Oost-Indische bezittingen.

Toen Antassari overal door onze troepen werd teruggedreven, ging hij hulp zoeken in de landen aan de Boven-Barito (Boven-Doesson). Daar in de Boven-Doessonlanden heerschten toen reeds nagenoeg dezelfde toestanden als nu. De bevolking is er Dajaksch; zij vormt de Doessonsche partij. De menschen leven voornamelijk van de opbrengst hunner boschproducten: getah, rottan, was, die ze verruilen voor zout, tabak, lijnwaden enz: Deze ruilhandel wordt hoofdzakelijk gedreven door de inwoners van Marabahan

(eigenlijk Moeara Bahan), een groote kampong, tegenover de monding van de Negara of Bohan rivier, aan de Barito. Ze dragen ook den naam van Bekompayers, daar de streek om Marabahan Bekompay genoemd wordt, wegens het vele riet (koempai) dat er groeit. Het zijn Dajakkers die tot den Islam zijn overgegaan en in menig opzicht ver boven de Dajakkers der binnenlanden staan. Deze Bekompayers nu trekken met hun prauwen met koopwaren naar boven en blijven daar soms jaren lang hangen, en vestigen zich meestal in de kampongs gelegen aan de mondingen van de talrijke zijrivieren van de Barito. Ze huwen daar Dajaksche vrouwen en burgeren er zich heelemaal in, terwijl hun invloed er groot is. Ze vormen de zoogenaamde Doesson-Bekompaysche partij. Ten tijde van den Banjermasingschen oorlog was ons districts-hoofd, Soerapati, de invloedrijkste man dier partij.

Nu was het Antassari zeer veel waard om Soerapati op zijn hand te hebben, omdat hij daardoor kon rekenen op de geheele Boven-Doesson streek. Het gelukte hem Soerapati overtehalen en in December 1859 liep deze bij kampong Lotontoeor, een uur beneden Teweh, Hr. Ms. Onrust af. Sinds dien tijd is de familie Soerapati ten nauwste verbonden aan de Sultansfamilie. Het verbond werd bezegeld met een eed waarbij Antassari en Soerapati niet alleen voor zich zelf, doch ook voor hun nageslacht invoeren elkander eeuwig bijtestaan.

De hulp van Soerapati mocht Antassari echter niet baten en het einde was dat hij zich naar de Boven-Doessonstreek moest terugtrekken, waar hij 11 October 1862 overleed. Zijn zoon Goesti Mohamed Said volgde hem op. Behalve dezen had hij nog een zoon Goesti Mohamed Sewan. Mohamed Said had 3 zoons: Goesti Matarip alias Perbatasari, Goesti Abdoellah, alias pangeran Praboe Anom en Goesti Arsad. Perbatasari werd door den sultan van Koetei gevangen genomen, aan onze regeering uitgeleverd, en in 1888 naar Menado verbannen; Abdoellah sneuvelde 20 Maart 1883 bij Mandaroeian; Goesti Arsad is dus alleen nog over. Goesti Mohamed Said werd door Soerapati en zijn partij als sultan erkend en kreeg ook den titel van Panembahan. Na zijn dood zou Perbatasari, die gehuwd was met een dochter van zijn oom Goesti Mohamed Sewan, het worden, doch hij weigerde den titel daar hij niet hooger wilde zijn dan zijn schoonvader. Na den dood van van Perbatasari huwde Goesti Arsad ook een dochter van Mohamed Sewan, den pretendent-sultan, doch zonder den titel Panembahan,

die hij niet dragen kon daar zijne moeder niet van vorstelijken bloede was. De pretendent wordt zeer gesteund door zijn schoonzoon Goesti Arsat, een flink en energiek man. De zetel van de familie is nu te Bras Koening aan de Menawing rivier, een linker zijtak van den Boven-Barito. Daar in de buurt wonen ook de afstammelingen van Soerapati. Na diens dood werd hij in het gezag over de Doesson-Bekompaysche partij opgevolgd door zijn zoon Tommongoeng Djidan. Deze overleed 22 December 1899. Zijn zoon Nasen werd door den sultan vereerd met den titel Raden Djaja Negara en is het tegenwoordige hoofd der partij. Zoolang het gouvernement zich niet met hen bemoeide, hielden ze zich in de bovenstreken schijnbaar rustig, slechts nu en dan lieten ze iets van zich merken; het laatst nog in September 1899 toen Goesti Arsat trachtte te profiteeren van de ontevredenheid in Kendangan, waar de controleur door de bevolking vermoord was. Door tijdige maatregelen van den resident van Banjermasing werd echter het plan van Arsat verijdeld. Doordat wij ons na 1860 van de toestanden in de Boven-Doesson weinig aantrokken, kreeg de sultanspartij er een grooten invloed. Ze hieven er belastingen en hoofdgelden en lieten de bevolking in heerendienst werken. Na 1881 werd de toestand eenigszins anders toen de controleur Aernout die streken begon te bereizen. De macht van de sultanspartij begon te verminderen. In 1884 echter werd Aernout op een zijner reizen van uit de Mewawing beschoten. Het gevolg hiervan was een militaire expeditie onder majoor Clarkson, welke echter fiasco maakte. Tot overmaat van ramp kwam daarop in December 1884 een gouvernementsbesluit waarbij het aan de ambtenaren verboden werd in 't vervolg de bovenstreken te bereizen. Dit ongelukkige besluit was koren op de molen van de sultansfamilie, wier macht zich hier ongehinderd kon uitbreiden. De bevolking die reeds toenadering begon te toonen, werd geheel ontmoedigd en ging weer tot de sultanspartij over. Natuurlijk lieten wij hen aan hun lot over; de sultanspartij echter bleef. Op die wijze onstond er geleidelijk als 't ware een tweede sultansrijk; het rijk van Banjermasing had zich slechts verplaatst.

* * *

Het eenige wat er nog restte van het Nederlandsche gezag, waren een paar door ons bezoldigde districts- en onderdistrictshoofden, die echter ook het gezag van den Sultan erkenden. Een dwaze toestand dus. Op het oogenblik nog bestaat er in de kampongs

een bestuur van den Sultan naast het onze; de bevolking betaalt hoofdgeld èn aan ons èn aan den Sultan. Het gevolg van deze wanorde is dat er een massa leegloopers naar de bovenstreken trekken, die zich zonder vergunning meester maken van de boschproducten der bevolking en zich niet ontzien om de handelsprauwen op de rivieren aantevallen. Het wordt hoog tijd dat hieraan een einde gemaakt wordt, en er eindelijk eens geregelde toestanden komen in een land, waarover wij reeds bijna een eeuw souvereine rechten hebben. Dit is echter alleen mogelijk als de bevolking ziet, dat de Nederlandsch-Indische regeering er den wil en de macht toe heeft. Verder is daartoe noodig dat de Sultanspartij uit deze streken verwijderd wordt. Nu is dit op twee manieren mogelijk en wel langs politieken weg of met geweld.

De eerste wijze is natuurlijk te verkiezen en deze wordt thans door de regeering toegepast. Doordat nu op verzoek van den Resident het gouvernementsbesluit van '84 is ingetrokken kan de assistent-resident van Moeara Teweh weer vrijelijk die streken bezoeken, en heeft hij zijne reizen weer verder uitgestrekt dan in 20 jaren het geval was. In den beginne vertrouwden de hoofden de zaak niet erg, en kwamen ze zelfs met zwaar gewapend gevolg opdagen. Door het telkens herhalen der reizen en door het beleidvol optreden van den ambtenaar begint het vertrouwen weder te komen. Wanneer men nu maar ziet, dat het ditmaal bij het Gouvernement ernst is, dan komt spoedig de overtuiging dat de Sultan daar niet tegen op kan en zal het eigenbelang mêebrengen, dat de bevolking zich aan onze zijde schaart. De Sultanspartij ziet dit zeer goed in en tracht op alle mogelijke wijzen dit tegen te houden; vooral door het verspreiden van valsche geruchten omtrent onze bedoelingen. Daar de assistent-resident zijn reizen veel verder uitstrekt dan vroeger het geval kon zijn, heeft de Sultan eenige maanden geleden een vergadering van hoofden bijeengeroepen, en daar werd het besluit genomen dat de Gouvernementsschepen niet hooger mochten komen dan tot aan de monding van de Soekoe rivier. Van dit besluit werd aan den assistent-resident van Teweh kennis gegeven. Om nu echter te laten zien dat er geen gekheid meê gemaakt werd, zond men den 11^{den} Februari j.l. Hr. Ms. flottieljevaartuig „Flores" naar boven met het doel om gedurende den regentijd de boven-Barito te bevaren. Dit zou dan tevens het antwoord zijn op de bewering van den Pretendent, dat de hollandsche schepen toch niet ver konden komen en in geen geval lang boven zouden

kunnen blijven. Hr. Ms. „Flores" nu is hooger de rivier op geweest dan tot nu toe aan eenig schip gelukt was, en heeft het gebracht tot even beneden de plaats waar de Baboat in de Barito stroomt. Daartoe moesten wel eenige gevaarlijke plaatsen gepasseerd worden, doch het ging uitstekend. Verder stoomen was echter onmogelijk door de vele steenen, stroomversnellingen en draaikolken. Voor de bevolking was het een openbaring, zoo'n groot schip dat tot zoo hoog op de Barito durfde te komen. Overal werd aanraking verkregen; hoofden die vroeger zich slechts aarzelend vertoonden, kwamen aan boord; heele gezelschappen van vrouwen bezochten het schip, liederen zingend ter eere der Sangiamgs (de goede geesten der Dajaks) die uit het Westen tot hen gekomen waren.

Raden Naoen, de steunpilaar der Sultanspartij, vroeg een ontmoeting met den assistent-resident aan; deze had plaats te Moeara Laoeng ten huize van ons districtshoofd Kiahi Sahadan; en nu eenige dagen geleden maakte hij zijn opwachting bij den Resident dezer afdeeling, die op inspectiereis, een bezoek bracht ten huize van Tommengoeng Batang, ons onderdistrictshoofd. Deze Batang was vroeger een groot aanhanger der Sultanspartij, evenals Tommengoeng Poera, een invloedrijk hoofd uit de Laoeng (een groote zijrivier van de Barito) en Mangkoe Toea, het denkend hoofd der Sultanspartij. Dezen, evenals de bevolking, zien wel in dat het met de Sultanspartij gedaan is, zoodra het Gouvernement slechts wil. Gaan we zoo door dan wordt de Sultan van allen verlaten, zelfs door het Soerapatigeslacht dat zich niet meer gebonden acht door den eed van hun grootvader.

Het plan bestaat verder om te Priok Tjahoe een controleur te vestigen en een tijdelijke benting te bouwen. Daar dit vlak bij de Menanring is, krijgt de Sultan-partij hierdoor den knijper op den neus, en zal ze zich waarschijnlijk spoedig moeten overgeven. Echter is het zeer goed mogelijk, dat ze zoo in het nauw gedreven, zal trachten zich door een „coup de main" staande te houden. In dat geval zal er met kracht moeten opgetreden worden. Als repressaille maatregel zou men alle handelaren uit de bovenstreken weg kunnen zenden en verder alle toevoer, voornamelijk dien van zout, afsluiten te Teweh. Wel zou daardoor natuurlijk de geheele bevolking boven Teweh lijden, doch zeer waarschijnlijk zou de sympathie voor den Pretendent en zijn aanhang er aanmerkelijk door afkoelen. Als laatste middel is altijd nog gewapend optreden over.

Wordt echter op de tegenwoordige wijze voortgegaan: voortdurend bereizen van de Barito met de zijrivieren; nu en dan eenigen tijd vertoonen van een oorlogsschip; het vestigen van een benting in de buurt van de Menanring; desnoods het afsluiten van den handel te Teweh, dan zal het zwaard wel in de schede kunnen blijven.

In vorige jaren heeft de Sultan reeds meermalen gedaan alsof hij zich wilde onderwerpen. Het bleken echter slechts praatjes voor de vaak. In Augustus 1897 stelde hij zelfs zijn voorwaarden. Hij vroeg *f* 4000 in eens; verder een som die hij nog als bruidschat voor zijn vrouwen betalen moest; vervolgens een statieprauw en statiekleederen voor zichzelf en zijn gevolg; maar bovendien vergunning om te Banjermasing te mogen wonen in het genot van een flink jaargeld. Men vond die eischen echter niet voor inwilliging vatbaar.

Bij overgave staat den Pretendent met zijn geheele familie waarschijnlijk verbanning te wachten, daar zij niet begrepen zijn in de amnestie die aan velen indertijd verleend is. Dit is natuurlijk voor hen een zeer hard vooruitzicht. Hier is dus nu voor het gouvernement een prachtige gelegenheid om te toonen, dat het ook edelmoedig kan zijn. De roep daarover bij de bevolking van Insulinde is tot nog toe niet groot.

Als eindelijk de Sultan met zijn afstammelingen zich onderworpen heeft, waarom zou men dan hun allen geen amnestie verleenen, en den ouden Pretendent te midden zijner familie met een goed jaargeld niet te Banjermasing laten wonen? *Zij* zijn toch eigenlijk de rechthebbenden in deze zaak; *wij* hebben steeds onze hulp verleend om de oude vorstenfamilie te laten verdringen, eerst door een moordenaar, later door een opiumschuiver. Het is niet mogelijk hen weder in het oude gezag te herstellen, doch laten we hen ten minste behandelen als overwonnenen, die het recht aan hunne zijde hadden, doch niet de macht om het te handhaven.

Gevaarlijk kan hun verblijf te Banjermasing niet zijn, zoo vlak onder het wakend oog der Regeering en de kanonnen van de benting. Mocht het later blijken dat ze zich daar toch niet rustig weten te houden, dan is Indië groot genoeg om een ander plaatsje voor hen uit te zoeken.

J.

Drankbestrijding in het Indische leger.

(*Slot*).

II. *De indirecte bestrijdingsmiddelen.*

Thans zijn we genaderd tot de bespreking van de indirecte bestrijdingsmiddelen.

Daartoe moeten wij in de eerste plaats het cantine-wezen beschouwen, n.l. voor zoover dit beoogt: aangename en nuttige afleiding aan den soldaat te bezorgen.

Wij toonden reeds aan dat de regeering zich op een dwaalspoor bevindt, waar zij meent het drankgebruik door middel van de tegenwoordige cantines te kunnen regelen of beheerschen. Ten overvloede blijkt dit jaar in jaar uit, uit het Kol. Verslag. Men behoeft niet eens een deskundige te zijn, om bij de lezing dezer mededeelingen al spoedig twee dingen op te merken; 1°. de goede wil, en 2°. de onmacht der regeering om het kwaad te beteugelen.

De eerste maatregel die daarom genomen moet worden is, de cantines aan haar werkelijk doel te doen beantwoorden, d. i. *zij moeten den onderofficieren en soldaten een plaats van kameraadschappelijke vereeniging verschaffen, opdat dezen hunne vrije uren gezellig, aangenaam en tevens nuttig kunnen doorbrengen.*

Hoe de cantines daartoe moeten worden ingericht en beheerd, zullen we thans nader bespreken.

Het tegenwoordig vigeerende reglement, bij gouvernementsbesluit 1881, dd. 23 Juni n°. 9 (Alg order 1881 n°. 46) vastgesteld, komt ons voor nog steeds van kracht te kunnen zijn, behoudens enkele aanvullingen en wijzigingen die we hieronder zullen noemen en zoo noodig motiveeren.

1°. Alles wat betrekking heeft op sterke drank vervalle, en art. 4 (opsomming der in de cantine verkrijgbare ververschingen enz.), moet worden aangevuld met het verbod om alcoholische dranken, uitgezonderd wijn en bier, te verkoopen.

2° De cantines moeten in de Europeesche wijk en op een drukken stand, liefst niet te ver van het kampement staan.

3°. Het toezicht moet uitgeoefend worden door den cantinehouder; waardoor de planton vervalt.

4°. In elke cantine moet aanwezig zijn:

a. een ruime voorgalerij met uitzicht op den openbaren weg;

b. een leeskamer, waarin tevens een schrijftafel;

c. een billard en speelzaal (liefst afzonderlijk);

d. een conversatie-zaal;

Alles netjes, maar niet overbodig gemeubileerd, en 's avonds helder verlicht.

e. een bibliotheek; couranten en illustraties op de leestafel; een piano en verschillende soorten van spelen.

5°. In de warme klimaten moet *gratis* ijswater beschikbaar zijn.

6°. Bier moet bij aftapping uit het vat, *per glas* verkrijgbaar zijn. Art. 22 van het Reglement schrijft dit reeds voor; daar dit in veel cantines een doode letter is gebleven, is het noodig, het voorgeschrevene hier te herhalen.

7°. Schrijfbehoeften waaronder ook papier en enveloppes, moeten *gratis* verstrekt worden wanneer daarvan in de cantine gebruik wordt gemaakt.

8°. Ook burgers, door militairen geïntroduceerd of medegebracht, hebben toegang.

Alvorens deze punten nader toe te lichten, nog de vermelding dat zij in navolging van het reglement van een reeds bestaande particuliere inrichting zijn geconcipieerd. Wij bedoelen het Militaire Tehuis „Onze Woning" te Semarang. Dit nu reeds vier jaren bestaande „Tehuis" mag zich in een steeds toenemend bezoek van militairen verheugen en is voor allen daar in garnizoen een gelegenheid tot gezellige, aangename en nuttige afleiding. Deze vermelding laten we voorafgaan om het verwijt te ontgaan, als zouden wij bij de te bespreken reorganisatie van het cantine-wezen niet voldoende rekening houden met de werkelijkheid en de financieele gevolgen. Tevens kan zij dienen, om hier of daar op te werpen bezwaren te weerleggen of te ontzenuwen.

* * *

En nu ter zake.

De eerste wijziging n.l., dat de verkoop van sterke drank verboden wordt, (wijn en bier uitgezonderd), behoeft in verband met het voorafgaande geen nadere toelichting.

De tweede eisch n.l, dat de cantines in de Europeesche wijk en op een drukken stand, zoo mogelijk niet te ver van het kampement moeten staan, is *gebiedend noodzakelijk*, omdat daarvan het al of niet slagen afhangt. Houdt men deze voorwaarde niet voldoende in het oog, dan zal het doel niet bereikt worden. Men moet in dezen eisch zien het voornaamste attractie-middel, dat den soldaat er toe brengt deze soort cantines te bezoeken. Behalve dat moet de plaats te midden der fatsoenlijke Europeesche bevolking het doel helpen bevorderen om den soldaat zedelijk en in eigen oog te verheffen. Men wil wel eens beweren dat de Europeesche burger den neus optrekt voor den Europeeschen soldaat en dus niet gesteld zoude zijn op een toelating in zijne onmiddellijke omgeving, maar dit is tegenwoordig voor wat Indië betreft een onwaarheid. Integendeel de Europeesche soldaat is thans gezien bij de burgerij en gaarne offert men iets voor hem op[1]). Dat overigens deze toenadering weldadig zal kunnen werken op het moreel en het karakter van den man, zullen we wel niet nader behoeven te bewijzen. Deze zal er langzamerhand van doordrongen worden dat er voor hem in Indië tot afleiding ten minste ook nog iets anders te vinden is dan prostitutie en drankgebruik.

Het tegenwoordige reglement schrijft als doel der cantines voor, dat elk „naar de behoeften van *iedere landaard* zijn vrije uren gezellig, aangenaam en nuttig kan doorbrengen." Dat bij de omschrijving van dit doel te veel hooi op de vork is genomen, blijkt daaruit, dat men nimmer en nergens er in geslaagd is, om naar „ieders landaard" in die behoeften te voorzien. De tegenwoordige cantines bieden den inlandschen soldaat dan ook niets aan dat kan dienen tot bevrediging *zijner* behoeften. Behalve dat hij zeer zeker door de dranklucht verdreven wordt, is hem de brooddronkenheid der Europeesche militairen, door de jenever verwekt, een gruwel, waarnaar hij niet dan met eenigen angst of ook wel medelijden ziet. Maar al ware de sterke drank in de tegenwoordige cantines verboden, ook dan nog zou 't niet meer dan een illusie blijven om één cantine aan bovenstaand doel te kunnen doen beantwoorden. Acht men het noodig dat voor den inlandschen militair cantines bestaan, dan zal de eerste eisch moeten zijn dat deze van die der Europeanen gescheiden worden. Verder zullen

[1]). Het in de Europeesche wijk gelegen Tehuis „Onze Woning" bestaat alleen door vrijwillige bijdragen van Semarangsche burgers. Dit tot staving van het hier medegedeelde.

we hierover niet spreken. Alleen nog dit: de door ons bedoelde inrichtingen, hoewel niet verboden voor inlandsche soldaten, moeten uitsluitend dienen voor Europeesche militairen.

De derde wijziging is dat het toezicht door den cantinehouder (concierge) wordt uitgeoefend, en de planton vervalt.

Het intrekken van laatstgenoemden is geen concessie die we doen om den dienst van het kader te verlichten, maar een bepaalde voorwaarde, noodig voor het slagen der inrichting. Zoodra men de cantines afscheidt van het drankgebruik en plaatst op een stand waar het fatsoenlijk deel der Europeesche bevolking zich beweegt, heeft men voldoende waarborgen voor orde. Het is de ondervinding te Semarang opgedaan die alle bewijs overbodig maakt. Nog *nimmer* is het daar voorgekomen dat onder de talrijke bezoekers twist of tweedracht ontstond, of dat er politie of een patrouille noodig was, en wat hier vermelding verdient is, dat de enkele malen dat een reeds eenigszins door drank bevangen militair binnentrad hij door de bezoekers zelf met een „zoet lijntje" verwijderd werd: men geneerde zich eenvoudig voor hem.

Is daarmede bewezen dat een planton niet noodig is, de voorwaarde dat deze er niet *mag* zijn, grondt zich op andere redenen.

In de militaire wereld is het zoo langzamerhand gewoonte geworden, om alles te willen contrôleeren, en hoe lager men op den ladder staat, hoe drukkender die contrôle wordt. Zij strekt zich uit tot allerlei nietigheden in dienst, maar ook daarbuiten doet zij zich gevoelen. Voor den soldaat is dit het hinderlijkste. Wij geven toe dat de sfeer waarin deze tegenwoordig zijne amusementen moet zoeken van twijfelachtige reinheid is, en het daarom niet overbodig genoemd mag worden indien men zijne gangen buiten de kazerne eenigszins nagaat, maar niettemin is dit aan den leiband loopen voor den soldaat verre van aangenaam; wat hier alweer het zwaarste moet wegen, niet geschikt om zelfstandigheid van karakter aan te kweeken. Dringend noodig is het daarom, dat die „sfeer" worde gezuiverd. Aldus kan men den man zonder toezicht laten, en hem leeren voor zijn eigen fatsoen te zorgen. Dit heeft, behalve dat hij zijne vrije uren aangenamer doorbrengt, opvoedkundige waarde, en dat hij, eenmaal in een goede omgeving geplaatst dat fatsoen zelf — zonder toezicht of contrôle — *kan* ophouden, melden wij zooeven dat „Onze woning" bewezen heeft.

Daar dus de soldaat, wanneer men hem niet aan de verleiding

van sterke drank blootstelt, toezicht of wat er op lijkt geheel kan missen, is het in het belang der zaak noodig dat men de contrôle door een planton achterwege laat, opdat men het verblijf in de cantine daardoor aangenamer en voor den man gezelliger maakt. De concierge, in groote inrichtingen door een of meer bedienden geholpen, heeft het nu sterke drank geweerd wordt, niet zóó druk, dat de zorg voor orde en netheid te bezwarend voor hem is. Ook dit heeft Semarang bewezen. Alleen moet de keuze van den persoon met zorg geschieden. Hij moet zijn ongehuwd; gepasporteerd of gegageerd onderofficier en vrij van sterken drank; tevens voldoende aplomb en tact bezitten om met menschen om te gaan, om aan den eenen kant alle wanorde te voorkomen en aan den anderen kant iets door de vingers te kunnen zien.

Wat punt 4 betreft, wenschen we te doen uitkomen dat de sub *a.* genoemde voorgalerij steeds aanwezig moet zijn, hoe klein de inrichting overigens ook wezen mag. Al moet afgezien worden van alle andere zaken, een plaats waar de man kan zitten om naar het wandelen van het Europeesche publiek te kijken is onontbeerlijk. Het spreekt van zelf dat ook de andere localen van groot gewicht zijn. Allereerst een billard, gratis te bespelen. (In „Onze Woning" is reeds de behoefte gebleken aan een tweede billard, en mitsdien aangeschaft.)

De punten 5, 6, 7 en 8 noemden wij als aanvullingen van het reglement, eveneens in navolging van „Onze Woning." Het zijn kleine gunsten die men den bezoekers verleent om het verblijf in de cantine aantrekkelijker te maken.

* * *

En thans de financieele quaestie. Uit een financieel oogpunt beschouwd staan de door ons voorgestelde drankverkoopplaatsen en de cantines op één lijn. Het *algemeene* doel van beide inrichtingen is hetzelfde, n.l. „het zedelijk en stoffelijk bestaan van den soldaat te verbeteren." Wij achten het daarom geenszins onbillijk dat de winsten die de verkoopplaatsen afwerpen, na aftrek der kosten voor eigen onderhoud, den cantines ten goede komen. Mocht men deze meening, die we hier rondweg mededeelen, willen weerleggen met de bewering, dat alsdan de geheelonthouders zullen profiteeren van het geld dat hunne kameraden te veel aan sterke drank betaalden, dan zeggen we: dit zij zoo. Maar toch blijven we er bij. Het zedelijke belang van den soldaat

in het algemeen staat bij ons hooger dan het materieele belang van enkele individuen.

Ook wijzen we or nog op, dat thans bij schenkingen óf verstrekkingen op koninklijke feestdagen enz., de geheel-onthouders en zelfs de inlanders profiteeren van de winsten door den verkoop van sterke dranken opgebracht, en dat nog niemand dáárin een schreeuwende onbillijkheid heeft gezien.

Nu we het hierover toch hebben, willen we maar dadelijk zeggen, dat naar ons gevoelen al die uitgaven op koninklijke feestdagen, bij prijsschieten enz. niet meer ten laste van de cantines moesten komen. Acht men het noodig dat den soldaat bij feestelijke gelegenheden een douceurtje gegeven worde, dan dient het gouvernement dit te betalen. Nu is dit een door de regeering wel wat al te goedkoope beoefening van royaliteit. Ook de aanschaffing van schermbenoodigdheden behoort niet ten laste der cantines te komen. Het schermen, men moge het al of niet als liefhebberij beschouwen, is en blijft eene oefening en daarvoor moet niet de soldaat maar het gouvernement geldelijk zorgen.

Thans overgaande tot eene *globale* berekening der onkosten hebben we, het Militaire huis „Onze Woning" als maatstaf voor een model-cantine aannemende, per maand noodig:

huishuur of bij eigendom, rente v/h kapitaal	ƒ	80— [1]
concierge	„	30— [2]
bedienden	„	20—
verlichting	„	15—
slijtage meubilair enz	„	8—
gratis ijs, schrijfbehoeften enz	„	5—
kleine uitgaven	„	2—
Totaal per maand	„	160—
„ „ jaar ±	„	2000—

Het gemiddeld aantal vierkante flesschen jenever dat jaarlijks gedurende 1890—1899 in de bestaande cantine te Semarang is verkocht bedroeg ± 5200. Aannemende dat op elke vierkante flesch

[1] Indien het bestaande cantine-gebouw reeds op een levendigen stand en te midden der Europeesche wijk staat, kan natuurlijk de huishuur of de rente vervallen, en heeft men slechts met het onderhoud te rekenen.

[2] Dit salaris kan daarom zoo gering zijn omdat de hier voorgestelde cantine slechts van 's middags 4 uur tot het avondappel open behoeft te zijn. Bovendien al naarmate dit noodig blijkt gedurende de overige tapuren in de verkoopplaats.

per glas verschonken, een winst van *f* 0.50 behaald wordt, wat wel niet te veel gerekend zal zijn, geeft dit artikel alleen reeds een winst van gemiddeld ± *f* 2600 per jaar. Hier af de onkosten voor de door ons bedoelde model-cantine, blijft een bedrag van *f* 2600 — *f* 2000 = *f* 600 per jaar over, beschikbaar voor het in stand houden der verkoopplaats, en wel:

voor de concierge	*f* 360 [1]
„ „ bediende	„ 120
„ „ verlichting	„ 80
„ „ onderhoud en slijtage	„ 30
„ „ kleine uitgaven . . .	„ 10
Totaal	*f* 600

Voor huishuur behoeft hier niets te worden uitgetrokken, daar de thans bestaande cantines als verkoopplaatsen kunnen worden ingericht. Blijken daarvoor de gebouwen te groot, dan kan het overige op de voordeeligste wijze worden verkocht, en de opbrengst gestort worden in het straks te vermelden reserve-fonds.

Zooals we deze globale berekening geven gebaseerd op de toestanden te Semarang, zal het geene bezwaar maken, om ook op andere plaatsen de financieele regeling op gelijke wijze als boven te berekenen. Bij grootere garnizoenen zullen de uitgaven voor cantine en verkoopplaats stijgen, maar zal ook het drankdebiet grooter zijn; bij kleinere garnizoenen is dat debiet minder, maar zullen ook de onkosten verminderen.

Het doel der door ons voorgestelde reorganisatie van het cantine-wezen is *vermindering* van drankdebiet te verkrijgen. Is deze reeds dadelijk te bespeuren, dan dient men er op bedacht te wezen dat de winsten op den verkoop van sterken drank behaald, niet toereikend zullen zijn om de uitgaven *in de toekomst* geheel te dekken. Alsdan zullen de renten van het zooeven genoemde reservefonds kunnen worden gebruikt. Dit fonds zou kunnen ontstaan uit de saldo's die bij likwidatie der thans bestaande inrichtingen vrijkomen. Volgens het Kol. verslag over 1897 bedroeg toen het voordeelig saldo der militaire cantines *f* 152.373. Hierbij gevoegd de opbrengst van

---

[1]). Ook deze concierge doet slechts eenige uren per dag (de tapuren) dienst, en kan evenals zijn collega in de cantine nog andere particuliere functies waarnemen. Een bezoldiging van *f* 30 per maand kan daarom als ruim voldoende worden beschouwd.

den verkoop der bestaande gebouwen — na aftrek van het benoodigde voor de verkoopplaatsen — zou men op een kapitaal van ongeveer *f* 200.000 voor dit fonds kunnen rekenen. (De waarde aan gebouwen, meubilair, bibliotheken enz. bedroeg ultimo 1897 *f* 576.100. Wij meenen niet te ruim te rekenen wanneer we stellen dat daarvan voor den verkoop der gebouwen alleen wel ruim *f* 47000 beschikbaar komt). Dit kapitaal uitgezet tegen 3%, geeft een som van *f* 6000 's jaars, die zou kunnen gebruikt worden om eventueele tekorten te dekken. Maar nog verder in de toekomst zal, dit hopen wij ten minste, het drankgebruik nog meer afnemen, en kon aan dien jaarlijkschen bijslag van *f* 6000 niet genoeg zijn, dan zou men het kapitaal zelf moeten aanspreken. Mocht ook dit opgeteerd worden, en het jeneververbruik verminderde steeds, dan zou de regeering er toe moeten besluiten zelf bij te springen.

Zijn wij eenmaal zoover, dan is er reeds zeer veel gewonnen. Wij kunnen dan zien, of het gouvernement bereid is zich opofferingen te getroosten om het drankmisbruik tegen te gaan. *Want is het der regeering ernst, dan moet zij allereerst er van afzien daarvan indirect te profiteeren.* Steeds hooren we dat de regeering zoo gaarne het drankgebruik wil tegengaan, maar zij moet beseffen, dat de uiterste consequentie waar de door haar gevoerde strijd op uitloopt, is: bijpassen van haren kant. Zij vergete niet, dat zij thans bij het drankgebruik *financieel voordeel* heeft, omdat het geld, er mede gewonnen haar in staat stelt den soldaat een plaats tot ontspanning te geven, (voor hem in Indië broodnoodig), waarvoor zij anders zelf zou moeten zorgen. In zekeren zin is zij dus *medeplichtig* aan het euvel.

Wanneer dan ook het streven van de regeering om het drankgebruik te beteugelen werkelijk gemeend is — en wij hebben geen reden daaraan te twijfelen — dan zal zij er ook niet voor terug mogen deinzen offers te brengen, wanneer eenmaal het doel bereikt is. Daarom zal de regeering de gedeeltelijke of geheele financieele verantwoording voor hare rekening moeten nemen al naarmate het drankgebruik gedeeltelijk of geheel heeft opgehouden.

Wij behoeven hier niet te zeggen dat dit laatste een bijna onbereikbare illusie is. Het drankgebruik moge afnemen, maar het zal nimmer, ten minste vooreerst nog niet, geheel tot het verleden behooren. Wij hebben alleen de door ons voorgestelde maatregel tot in hare uiterste gevolgtrekking besproken, teneinde het

standpunt dat de regeering ten haren opzichte inneemt en moet innemen, juister te bepalen. Tegenover duizende ouders in het moederland draagt de regeering de verantwoordelijkheid voor het stoffelijk- en zedelijk welzijn hunner zonen, en waar vooral het zedelijke welzijn in Indië behoefte heeft aan steun, daar mag zij het niet alleen bij woorden laten blijven, maar moet zij dit ook door daden toonen.

Onze berekening hebben we globaal genoemd, en dit willen we hier nog eens herhalen. Zoo brachten we in het geheel niet in rekening de winst voortvloeiende uit den enormen omzet van bier, cognac enz. Daarentegen werden mogelijk nog enkele kleinigheden over het hoofd gezien, die de uitgaven zullen doen toenemen. Onmogelijk trouwens is het om voor alle plaatselijke toestanden een juist sluitende begrooting op te maken. Wij hebben Semarang als voorbeeld genomen omdat wij daarvan gegevens konden verkrijgen. Verder gaven wij de voor dat garnizoen geldende berekening om te doen zien, dat de door ons voorgestelde reorganisatie van het cantine-wezen financieel niet tot de onmogelijkheden behoort. Hoe deze vrij ingrijpende verandering in het stelsel in haar onderdeelen moet worden geregeld, kan hier niet worden behandeld. Hiervóór betoogden we dat het een onafwijsbaren eisch is, dat cantine en drankgebruik gescheiden moeten worden. Is men dit met ons eens, dan mag men niet dralen de zaak aan te pakken. Dit laatste moet echter oordeelkundig geschieden. Men zou verstandig doen op één plaats een proef te nemen, b.v. daar waar het garnizoen niet te klein en het particulier initiatief nog niet tot oprichting van een „Tehuis" is overgegaan. Een renteloos voorschot uit de bestaande cantinefondsen of door de regeering te verstrekken, zou de eerste kosten kunnen dekken.

* * *

Als tweede maatregel om het drankgebruik zijdelings te bestrijden noemen wij het van gouvernements-wege steunen der „Militaire Tehuizen". Al zou de regeering, door scheiding van cantine en drankverkoop reeds een harer eerste plichten vervuld hebben, er zijn nog andere plichten waaraan zij zich eveneens niet mag onttrekken. Een gouvernements-cantine zooals wij ons die voorstellen, is voor eenigszins groote plaatsen niet voldoende. Het geïsoleerd bestaan van den minderen militair eischt dat er meer

dan één punt van aanraking bestaat met de hem omringende maatschappij, en wij juichen het toe, dat particuliere personen dit beseffen, en pogingen aanwenden om daarin tegemoet te komen. Te meer juichen we dit toe, omdat de door ons bedoelde vereenigingen verhooging van het zedelijk peil beoogen, en naar onze vaste overtuiging dit het eerste en beste middel is om het drankgebruik te bestrijden. Geen geheel-onthoudersvereeniging zal voor het leger in het algemeen zóóveel goeds kunnen stichten, als ééne wier streven het is de man zedelijk te verheffen, hem in één woord op te voeden.

Kunnen we ons in het bestaan van de vele vereenigingen verheugen, te bejammeren is het dat daarin zoovelerlei verschil van gevoelen bestaat omtrent datgene wat onder zedelijke verheffing verstaan wordt. De meeste „Militaire Tehuizen", zoeken de zedelijke vorming van den soldaat in het aankweeken van godsdienstzin. Nu zouden wij niet gaarne worden verdacht minachting te koesteren voor alles wat met bevorderen van godsdienstzin in verband staat. Wij houden het geloof aan een Goddelijke macht, hoog en heilig, maar betreuren het diep dat de kracht, die het geloof menigmaal kan geven, misbruikt wordt om proselieten te maken voor een of ander kerkelijk dogma. De vereenigingen, die dat beoogen, strijden voor een eigen doel en onder een eigen vlag. Hoe goed ook gemeend, haar pogingen hebben weinig succes en werpen weinig nut af voor het leger, omdat zij zich blijven bewegen in een eigen confessioneelen kring, waarin geen of niet voldoende ruimte is voor een breed opvatten der taak tot verbetering. En dit is bovenal noodig. Wil men het zedelijk peil van het leger in algemeenen zin verhoogen, dan is daartoe een losmaken van elk dogma bepaald noodzakelijk. Wij achten een geloovig soldaat, hij zij protestant, katholiek of van welke kerk ook — omdat hij gelooft — van veel waarde voor het leger. Deze waardeering daalt echter wanneer het eigenlijk streven slechts is, om *het* geloof ingang te doen vinden, ondergeschikt wordt gemaakt aan de *richting* van dat streven. Erger nog, het maken van proselieten is voor een leger niet zonder gevaar, daar het den band verzwakt die allen te zamen moet houden. [1])

---

[1]) Zoo ontstonden te Batavia in 1895 partijschappen tusschen geloovige militairen van de hervormden en de doleerenden, die tot dusver in het Christelijk-Militair-Tehuis aldaar samen kwamen.

Al spraken we hierboven met waardeering van de bestaande vereenigingen, daarmede wenschten wij niet te kennen geven dat de regeering goed zoude doen met allen geldelijk te steunen. De neutraliteit die zij reeds sedert jaren op het gebied van den godsdienst in het leger handhaaft, en welke zij naar ons gevoelen verplicht is te blijven handhaven, verbiedt haar den eenen godsdienst boven den andere te stellen. Het bedrag van ƒ 6000, dat thans op de begrooting is gebracht tot tegemoetkoming in de kosten der bestaande Tehuizen, hopen we dan ook dat zal worden besteed aan die vereenigingen, welke zich zonder daarbij een confessioneele richting in te slaan, alleen ten doel stellen, den minderen militair aangename en nuttige afleiding te bezorgen. Dit laatste is slechts de plicht van de regeering.

Overigens zijn we met het bedrag dat thans uitgetrokken is nog niet tevreden. ƒ 6000 is voor geheel Indië, men voelt het, niet veel. Voor dezen eersten stap op den goeden weg zijn we echter dankbaar, omdat er uit blijkt dat ook de regeering nu toont te weten waar dien weg zoo wat te vinden is. Wij moeten er echter voor waarschuwen dat het ingeslagen pad dan alleen naar het doel voert, wanneer de scheiding van cantine en drankverkoop mede haar beslag krijgt. De slechte invloed welke de tegenwoordige cantines uitoefenen, door afleiding te bezorgen in een kroegomgeving, zal in zijn geheel moeten worden geneutraliseerd door het goede dat particuliere corporaties kunnen stichten. Behalve dat de regeering te hoog staat om hare taak van het beschavingswerk voor den Indischen militair slechts ten deele te verrichten, zou deze wijze van doen zeer onbillijk zijn, omdat de toegestane subsidies alleen ten goede komen aan die militairen, die het geluk hebben zich in groote garnizoenen te bevinden. De particuliere vereenigingen toch zoeken alleen de uitgebreidere militaire centra. Het deel van het leger dat op de posten en in de binnenlanden — eigenlijk alles wat op de Buitenbezittingen gelegerd is — zal dan niet kunnen profiteeren van de mildheid der regeering. Een en ander maakt dat we het subsidieeren zeer aanbevelen. Tevens hopen we, dat er de scheiding van cantine en drankverkoop aan gepaard zal gaan.

* * *

Ook vinden we een indirect middel tot bestrijding in een verhooging van het aantal der dagverblijven. Thans bestaan er in

het leger 40, die allen sedert 1890 successievelijk zijn opgericht. Met genoegen constateeren we dat de regeering hierbij met mildheid en doorzicht te werk gaat. Met mildheid, omdat de toegestane som voor onderhoud en verlichting ruim voldoende is; met doorzicht, omdat zij heeft ingezien dat, waar de soldaat buiten de kazerne in zoo'n stiefmoederlijken toestand verkeert, hij daarbinnen nog wel een plaats mag hebben waar voor hem een aangename en nuttige afleiding te vinden is. Naar onze ondervinding voldoen de inrichtingen aan dit laatste geheel en zijn ze daarom voor het tegengaan van het drankgebruik van groote waarde. Wij hopen dan ook dat met het in het leven roepen van dagverblijven mag worden voortgegaan. Ook op de posten. Waar het Indische leger op het twijfelachtige voorrecht mag bogen in het bezit te zijn van 115 cantines (zooals zij thans georganiseerd zijn), daar komt ons een aantal van 40 dagverblijven veel te gering voor. Vooral wanneer men bedenkt dat elk dagverblijf voor slechts ééne compagnie en elke cantine voor een geheel garnizoen is ingericht. Tevens zouden we nog wel willen aanbevelen om voor te schrijven, dat een gedeelte der onderhoudssom door den compagnies-commandant moet besteed worden voor het aanschaffen van goede lectuur. Die bepaling zou o. i. zeer goed kunnen worden gemaakt zonder dat die som moet verhoogd worden of het onderhoud er onder behoeft te lijden.

* * *

Een ander bestrijdingsmiddel meenen we te zien in het in de hand werken of gemakkelijk maken om een ambacht te leeren, of gelegenheid te geven dat zich de soldaat in zijn vroeger ambacht verder kan bekwamen. Door de regeering is dit middel reeds beproefd, maar volgens het Koloniaal verslag over 1895 zonder resultaat. De chefs van Staven en diensten zouden „tegen" hebben geadviseerd, terwijl een proef te Magelang en Malang, in werkloodsen aldaar genomen, niet voldeed. Ook een proef te Salatiga met tuinarbeid zou niet zijn geslaagd.

Als niet voldoende op de hoogte van de omstandigheden waaronder en de wijze waarop indertijd die proeven genomen werden, kunnen we over het mislukken der proeven geen bepaald oordeel vellen. Een paar uitdrukkingen in het Koloniaal verslag doen ons echter vermoeden dat de hierbedoelde regeeringsmaatregel slechts bestond in het beschikbaarstellen van eenige gereedschappen en

een plaats in de genie-werkloods. Wanneer dit juist is, verwondert het ons niet dat geen voldoende uitkomsten verkregen zijn. Wanneer wij hier de zaak nogmaals aanbevelen dan bedoelen we daarmede, dat een bepaald *ambachts-onderwijs* georganiseerd worde. Dit onderwijs zoude theoretisch en practisch gegeven moeten worden door apart daarvoor aan te wijzen onderofficieren van de genie, en moeten gesteld worden onder toezicht en verantwoordelijkheid van den plaatselijken geniechef. Wanneer uitsluitend dáárvoor vaste onderwijzers beschikbaar zijn, b. v. in elk eenigszins belangrijk garnizoen één onderofficier, en de man ziet dat hij werkelijk wat kan leeren, dan kan het dunkt ons niet anders of velen zullen deze gelegenheid met beide handen aangrijpen en zich voor het volgen van het onderricht opgeven.

* * *

Veel is er geschreven en gesproken over de beoefening van sport in het leger. Ook de Koloniale verslagen maken daarvan melding. Lawn-tennis, football, cricketspelen zijn hier en daar voor rekening van de cantines aangeschaft. Thans is deze schrijfwoede, vrij wel aan 't bedaren, aangezien men de ondervinding heeft opgedaan, dat trots alle aanbeveling om de sport bij het leger ingang te doen vinden, de soldaat daarvoor geen liefhebberij toont. Het zien naar onzen buurman is ongetwijfeld de oorzaak geweest waarom men dit middel tot afleiding heeft willen probeeren. Wij hebben nimmer in deze Engelsche uitspanning iets gezien dat recht gaf te hopen, dat dit amusement *onzen* soldaat zou bekoren. De Britsche soldaat heeft gedurende den tijd, hij in zijn vaderland diende, en zelfs reeds als kind lust in sport gekregen, en vermaakt zich nu tijdelijk in de koloniën vertoevende, gaarne daarmede.

Met den Hollandschen arbeidersjongen is dit een groot verschil. Hij heeft in zijn land weinig daarvan gehoord en er misschien nimmer iets van gezien, en kan als Indisch soldaat dit spel dus niet anders beschouwen, dan als een vrij vermoeiende lichaamsbeweging, die hem bij de ongewone warmte meer idioot dan aangenaam toeschijnt. En wij, óók van Hollandschen stam, kunnen ons zijne beschouwing levendig voorstellen. Hier hebben we weer het verkeerde om naar vreemde legers te zien wanneer er van zedelijke opvoeding of wat er mede in verband staat, sprake is. Een nauwgezette studie van andere

legers te maken is nuttig en in veel gevallen onontbeerlijk, wanneer materiëele zaken moeten worden behandeld. Dwaas is het echter wanneer men voor moreele en nauw met psychologie verwante vraagstukken hulp bij die studie gaat zoeken. Dit Engelsche vermaak zal dan ook in het Hollandsch-Indisch-leger nimmer populair worden.

* * *

Nu ruim een jaar geleden werden we verrast door een ministeriëele aanschrijving, waarin de aanschaffing van klamboes in overweging werd gegeven, omdat de mogelijkheid niet zoude zijn uitgesloten dat de vrees voor muskieten tot drinken aanzet, ten einde daardoor bedwelming te verkrijgen. Wij hebben die poging tot drankbestrijding toegejuicht, omdat we gelooven dat het onbeschut slapen in open bedden werkelijk wel aanleiding tot misbruik van sterken drank geeft. Meer echter nog dan hiervoor achten we de aanschaffing noodig in het belang van de zedelijkheid, en uit een oogpunt van humaniteit tegenover den soldaat, n.l. om hem de zoo onontbeerlijke nachtrust te verzekeren die anders niet zelden door muskieten verstoord wordt.

* * *

Wat eindelijk naar ons gevoelen ook een practisch middel tot bestrijding zoude zijn, is het vermijden om aan den soldaat betrekkelijk groote bedragen, 't zij aan soldij als anderszins, inééns uit te betalen. Men moet den man, die dikwijls toont niet genoeg zelfbeheersching te bezitten om het geld verstandig te gebruiken, niet de verzoeking zwaarder maken door hem periodiek een vrij aanzienlijk bedrag af te dragen.

Van algemeene bekendheid is het, dat op soldij-dagen de meeste dronkenschap voorkomt, terwijl uit onze hiervoor gestelde berekening der gestraften [1]) met vrij groote zekerheid is op te maken, dat tengevolge van de uitbetaling der vernieuwings-indemniteit dit kwaad evenzoo toeneemt. Het wil ons toeschijnen dat men dit zou kunnen verhelpen door de soldij niet om de vijf dagen maar dagelijks uit te betalen. Administratief zou alles hetzelfde kunnen blijven, alleen het elken dag uitbetalen zou eenig meerder werk veroorzaken. Toch gelooven we dat dit wel zou worden beloond. Niet zoozeer meenen we dat het *ge*bruik

[1]) Zie „Indische Gids" 1901 (Juli aflevering, bl. 828—29).

van jenever er door zal afnemen, maar wel dat het *mis*bruik er door verminderen zal. Het bedrag ad *f* 0.85 à *f* 1.50 aan soldij, eens in de vijf dagen in handen gegeven, stelt in de gelegenheid op eens te veel te drinken, terwijl dat bedrag over vijf dagen verdeeld alleen misbruik toelaat, wanneer de man daarvoor opzettelijk gaat sparen. Het quantum sterke drank dat per vijf dagen gebruikt wordt, zou men door de dagelijksche uitbetaling derhalve meer verdeelen, iets dat van het standpunt der drankbestrijding beschouwd, een groot voordeel is. Wij zien n.l. in het matig gebruik geen bepaald kwaad. Wel wanneer dit ongeregeld geschiedt, dat men dagen lang niets en daarna op eens onmatig veel drinkt. Dit laatste heeft voor lichaam en ziel de noodlottigste gevolgen, geeft aanleiding tot allerlei uitspattingen en is ten slotte oorzaak dat de arrestanten-kamers en zelfs de gevangenis worden gevuld.

In verband hiermede zouden we in een garnizoen een proef willen aanbevelen. Deze zou genomen kunnen worden op dezelfde plaats waar men de scheiding van cantine en drankverkoop zou wenschen in te voeren, en moet overigens samengaan met een nauwlettende waarneming van het aantal gevallen van dronkenschap, zoowel vóór als na het tijdstip der invoering van den nieuwen maatregel. Van deze proef, eenige jaren volgehouden, verwachten wij verrassende resultaten.

* * *

Alvorens te besluiten willen we opmerken dat, hoewel we het in dit opstel steeds over den „soldaat" hadden, in veel gevallen daarmede ook de onderofficier werd bedoeld. Hun zedelijk gehalte is niet hoog, of beter gezegd: het is niet hoog genoeg. Is dit in het algemeen waar, meer in het bijzonder op het gebied van het drankgebruik staat hij vrijwel gelijk met den soldaat, en kunnen we hem niet als voorbeeld stellen. Het is echter onze vaste overtuiging dat, evenals de soldaat zelf daarvoor niet geheel verantwoordelijk mag worden gesteld, ook de onderofficier zich kan beroepen op wanverhoudingen in zijn maatschappelijk bestaan, die hem meer dan dit anders het geval zou zijn, tot drinken aanzetten. Achten we daarom voor den soldaat het beste bestrijdingsmiddel, alles wat hem nuttige afleiding geeft en hem tevens in zijn eigen oog verheft, ook voor de onderofficieren zal in die richting moeten worden gezocht.

Daarom zal veel van het voorgaande van toepassing kunnen zijn op de onderofficieren. Vooral ook voor hen scheiding van cantine- en drankverkoop. De uitgaven zullen daardoor vermeerderen, maar in het voorbijgaan gezegd, dit mag wel! *Niets*, *niets* doet de regeering om den onderofficiers-stand maar eenigszins te verhoogen. Trouwens de meerdere uitgaven voor bovenbedoelde scheiding zullen niet zóó hoog loopen. Een aparte gelagkamer in de verkoopplaats en een geheel afgeschoten deel in de cantine is noodig. Maar de soldaten moeten in deze inrichting geen last hebben van de onderofficieren, in zooverre dezen de vrijheid van genen zouden kunnen belemmeren door een schijn van contrôle uit te oefenen. Die contrôle is in de door ons voorgestelde cantines heusch niet noodig, en het doel der inrichtingen wordt er aanmerkelijk door geschaad. Daarom zou het aanbeveling verdienen de onderofficiers-cantine in een ander gebouw en op een andere plaats, in stand overigens gelijk aan die der soldaten, te kiezen.

De kosten zouden dan natuurlijk grooter worden, maar ter bestrijding hiervan zou men mogen rekenen op eenige baten die de inrichting zou afwerpen, door het bier, ajerblanda enz. tegen hoogeren dan den inkoopsprijs beschikbaar te stellen.

Wanneer de onderofficiers-cantine bij wijze van societeit in de Europeesche wijk en op een levendigen stand staat, dus te midden van een fatsoenlijke beurt, dàn zouden we het zelfs best durven wagen daar whisky en cognac, mogelijk zelfs jenever te schenken. Maar al te veel is het wegmoffelen van de tegenwoordige cantines achter struikgewas en in de minder nette kazernebuurten oorzaak, dat het geheel een kroeg gelijkt, waardoor het niet anders kan of de bezoeker gaat zich langzamerhand beschouwen als van minder allooi, en zich als zoodanig gedragen. Juist het omgekeerde heeft plaats wanneer men den man in een fatsoenlijke buurt brengt. Het zou dan blijken van hoeveel invloed dit alleen reeds kan zijn op de verbetering van het zedelijk gehalte. Tevens zou men er meerdere toenadering tot de burgerklassen door verkrijgen.

Moest de Nederlandsche milicien als plaats van ontspanning en genoegen zich tevreden stellen met de obscure en vieze kazerne-buurten, dan zou elkeen in het moederland er schande van spreken en niet eerder rusten, voor hierin verandering ware gebracht. Welnu, de Indische soldaat, ja zelfs de onderofficier

heeft niets anders dan die buurten, en doorgaans ligt zijne cantine dáárin als centrum. Kan het dus anders of beiden moeten achteruitgaan? Bij aankomst in Indië staan zij zedelijk niet lager dan hunne kameraden in Nederland, maar bij het repatrieeren is dit wèl het geval. *Onze onderofficier zoowel als onze soldaat degenereert gedurende zijn diensttijd, physiek en moreel, maar moreel het meest.* Hard valt het dit te bekennen, maar plicht is het dit niet te verzwijgen Door de regeering moeten maatregelen worden genomen om dat te verhoeden.

Het zedelijk bewustzijn moet opgewekt worden door tegemoetkoming van den kant der regeering, n.l. door het maatschappelijk bestaan van den Indischen militair te verbeteren, want in die verbetering ligt ook de beste wijze van drankbestrijding opgesloten.

D. J. RUITENBACH.

De rentabiliteit der Solo-valleiwerken.

Heb ik in mijne verhandeling over dit zelfde onderwerp gepubliceerd in de *Indische Gids*, Juni-aflevering blz. 653 jaargang 1901, aangetoond, dat de vermoedelijke baten als gevolg van de tot stand te brengen bevloeiings-werken in de Solo-vallei, aanmerkelijk hooger kunnen zijn, dan door de Commissie van advies nopens de werken in de Solo-vallei wordt becijverd — zoo is mij later gebleken dat ik in dat betoog twee zaken over het hoofd heb gezien waarvan vooral één van zeer veel belang is bij het beoordeelen der rentabiliteit. Deze twee punten wil ik hier in het kort behandelen, om aan te toonen dat, zonder verhooging der door de Commissie aangenomen cijfers voor het bedrag der landrente per bouw en voor het aantal mogelijk op te richten fabrieken, de werken toch zoogenaamd rentabel zullen zijn.

Het eerste punt is: Heeft de Hoofd-inspecteur van cultures en dus ook de commissie de vermeerdering der landrente juist berekend?

Deze vraag moet m. i. ontkennend worden beantwoord, zooals ik in het hier ondervolgende zal aantoonen.

Volgens § 92 van het verslag der hooger genoemde Commissie variëert de nu geheven landrente tusschen *f* 2,36 en *f* 4,74 per bouw. Totaal wordt geheven *f* 544.659 van 170.768 bouw, alzoo gemiddeld *f* 3,19 per bouw. Volgens de mededeeling voorkomende op blz. 272 komt echter de volgens den landrentelegger opgegeven oppervlakte niet overeen met die, welke door opmeting door het personeel van den Waterstaat is verkregen. Hoe groot de werkelijke oppervlakte wel is, is niet duidelijk uit het verslag op te maken. Op blz 112 wordt de uitgestrektheid der bestaande sawahs opgegeven te bedragen 178.107 bouw. Onmiddellijk daarop volgt echter de mededeeling dat een meer nauwkeurige planimetreering leerde, dat het totale oppervlak 7015 bouw kleiner is, zonder dat evenwel wordt opgegeven welke posten in het daarboven overgelegde staatje te groot zijn. In den staat op blz. 266 wordt echter gezegd, dat die 7015 bouw afgetrokken moeten worden van de tot sawah te maken gronden; en wordt daar, onder voorbehoud dat de eindcijfers niet geheel nauwkeurig zijn, voor de bestaande sawah-oppervlakte opgegeven 177.422 bouw. Hieruit vermeen ik te mogen afleiden dat in hooger genoemde bedrag van 178107 bouw geen wijziging behoeft gebracht te worden, waarom ik dat getal dan ook zal aanhouden voor de werkelijk aanwezige sawah-oppervlakte.

Even wil ik er nog op wijzen dat alzoo het verschil tusschen de opgave van het Bestuur en van den Waterstaat voor de Solo-vallei al zeer gering is nl. slechts 4%, in vergelijking met de verschillen geconstateerd in de Preanger-Regentschappen, Cheribon en het district Wonoredjo der Residentie Pasoeroean waar deze respectievelijk bedroegen 40, 20 en 62 procent.

Van deze oppervlakte wordt dus geheven het reeds genoemde bedrag van *f* 544.659 of in werkelijkheid geen *f* 3,19 maar *f* 3,06 per bouw. Zal dit bedrag echter, in geval de werken niet tot stand komen, gehandhaafd kunnen blijven?

Stilzwijgend wordt aangenomen, dat ook voor de Solo-vallei binnen een afzienbaar tijdperk de nieuwe landrente-regeling zal ingevoerd worden. Een korte beschrijving van die regeling komt voor in mijn aangehaalde verhandeling, waarnaar ik dus kortheidshalve vermeen te mogen verwijzen. Volgens de nieuwe voorschriften zal dus de landrente kunnen variëeren tusschen de 8 en 20% van de belastbare waarde, d. i. de opbrengst verminderd met 10 picol, maal de gemiddelde marktwaarde van het hoofdgewas. Nu wordt de opbrengst volgens den staat voorkomende op blz. 272 geschat op 2.688.000 picol over een gebied groot 170.414 bouw of gemiddeld 15,6 picol per bouw. Hierboven werd reeds gereleveerd, dat de oppervlakte volgens den landrentelegger niet juist is en dat deze in werkelijkheid bedraagt 178.107 bouw, zoodat de gemiddelde opbrengst slechts iets meer dan 15 picol bedraagt. Aangezien echter volgens de mededeeling voorkomende op blz. 272 van het verslag de opbrengst der velden afgeleid is uit weinig vertrouwbare proefsneden en om het verwijt te voorkomen van de zaken te rooskleurig voor te stellen, zal ik de gemiddelde productie stellen op 18 picol per bouw of 20% hooger dan volgens de opgave van het Bestuur. Waar volgens blz. 272 de gemiddelde productie in de afdeeling Bodjonegoro slechts 16 picol bedraagt, bovendien de commissie zelve op blz 290 spreekt van 10 à 20 picol, daar zal tegen het door mij aangehouden cijfer wel geen ernstige bedenkingen rijzen.

De belastbare opbrengst bedraagt dus 18—10=8 picol. Houdt men nu de zelfde marktwaarde aan van de padi, waarvan ik uitging in mijn vorige verhandeling nl. *f* 1.75 per picol, dan is de belastbare waarde $8 \times 1.75 = f\,14.-$ Om dus in verband met dit bedrag de landrente op *f* 3.06 te bepalen, moet het te heffen procentage meer dan 20% of meer dan het aangenomen maximum zijn. De onhoudbaarheid van dien toestand zal dus wel niet nader aangetoond behoeven te worden zoodat het onvermijdelijke gevolg van de invoering der nieuwe landrente-regeling moet zijn, een vrij belangrijke daling van het te heffen bedrag aan landrente.

De bepaling van de hoegrootheid dier vermindering. hangt ten nauwste samen met het aan te nemen percentage, dus met de draagkracht die men de bevolking toedenkt. Waar echter overal de economische toestand der landstreek in zulke donkere kleuren wordt afgeschilderd, daar zal zeker niet meer dan 10% mogen gesteld worden, om niet het minimum bedrag van 8% te noemen. Dat dit percentage werkelijk niet te laag is, kan o.a. blijken uit de omstandigheid dat volgens bijlage M van het koloniaal verslag van 1900 in de Preanger-Regentschappen, waar de economische toestand veel gunstiger is, van de 1202 dessa's slechts 324 of 27% voor meer dan 10% zijn aangeslagen. Billijkheidshalve en zonder de nieuwe, goedgekeurde bepalingen geweld aan te doen, zal dus de

landrente in de toekomst, bijaldien de bevloeiings-werken niet tot stand komen, niet meer dan *f* 1,40 per bouw mogen bedragen.

Bij de berekening der meerdere inkomsten ingesteld door den Hoofd-inspecteur, overgelegd op blz. 281, waarmee de commissie zich blijkbaar kan vereenigen, had dan ook niet uitgegaan mogen worden van de tegenwoordig geheven landrente, maar van die welke billijkerwijze geheven mag worden, dus niet van *f* 3,06 maar van *f* 1,40 per bouw. Of heeft men bezwaar tegen deze redeneering, dan had er in het verslag uitdrukkelijk op gewezen moeten worden, dat niet alleen door het tot stand komen der werken de landrente zal vermeerderen met *f* 465.000, doch dat het onvermijdelijke gevolg van de blijvende staking dier werken zal zijn een vermindering met $178.107 \times (3{,}06 - 1{,}40) =$ *f* 295.657. Wil men hiertegen aanvoeren, dat de landrente niet verminderd behoeft te worden, daar de praktijk geleerd heeft, dat de bevolking het tegenwoordige bedrag zonder bezwaar kan opbrengen, dan moet ook, indien de werken wél tot stand komen, een afzonderlijke maatstaf voor de Solo-vallei worden aangehouden, en waar de landrente nu reeds meer dan 20 % van de belastbare waarde bedraagt, zal dan later, wanneer de draagkracht der bevolking zooveel zal zijn toegenomen, minstens 30 % wellicht zelfs 40 % moeten geheven worden. Deze behandeling zal wel door niemand ernstig worden voorgestaan, daar zij, in vergelijking met aangrenzende streken, een bovenmatige zware druk der bevolking zou opleggen.

Bij vermindering van het bedrag der landrente zal echter de post gemiddelde afschrijving per jaar nu gesteld op *f* 124.846 (zie blz. 273) een evenredige verlaging ondergaan en dus later te stellen zijn op $(124.846 \times 1.4) : 3.06 =$ f 57.119 zoodat men rekening heeft te houden niet met de bestaande landrente-heffing ad. *f* 454.330 maar slechts met een bedrag van *f* 244.955 zooals de onderstaande berekening aantoont.

Landrente:	
van sawahs 178.107×1.40	*f* 249.350
van tegels en woonerven	„ 74.024
Totaal. . . .	*f* 323.374
Hiervan gaat af:	
gemiddelde jaarlijksche afschrijving	„ 57.119
blijft. . . .	*f* 266,255
en 8 % collecte loon.	„ 21.300
rest totaal netto opbrengst.	*f* 244.955

Zooals uit bovenstaande staat blijkt, is de aanslag van tegals en woonerven ongewijzigd uit het verslag overgenomen, daar het mij niet mogelijk is na te gaan of ook dat bedrag verminderd dient te worden.

Het tweede punt dat van veel minder belang is en dat ik oorspronkelijk te berde had willen brengen bij een algemeene bespreking van het verslag, is de minder juiste verrekening van de exploitatie kosten.

In § 88 worden de onderhoudskosten geraamd op *f* 204.750 waarbij wordt aangenomen, dat dat onderhoud geheel in vrijen arbeid zal geschieden. Waarom

deze wijze van werken voor de Solo-vallei als van zelf sprekend wordt beschouwd, (eene motiveering zocht ik toch tevergeefs) terwijl alle andere bevloeiingswerken gedeeltelijk in heerendienst worden onderhouden, is mij niet recht duidelijk. Er zuller echter daarvoor wel goede redenen bestaan, zoodat ik daar niet verder op zal ingaan. Is het echter afgescheiden van de vraag of die kosten niet te hoog zijn geraamd, dan wel juist om het geheele bedrag in mindering te brengen van de vermoedelijke baten, zooals de commisse op blz. 282 doet?

Ook deze vraag moet m. i. ontkennend worden beantwoord. Op blz. 275 staat toch duidelijk: „Het hoofdgeld wordt niet in rekening gebracht, omdat dit geen bate voor de schatkist is, maar een fonds vormt bestemd tot verlichting der door de bevolking te verrichten verplichte dagdiensten". Hieruit volgt dus, dat de meerdere onderhoudsgelden als gevolg van het werken in vrijen arbeid moeten komen ten laste van dit fonds, aangezien daardoor de bevolking verlicht wordt van door haar te presteeren dagdiensten. Bij de berekening der vermoedelijke baten had dus dat meerdere niet in aanmerking mogen genomen worden.

Nu wordt voor het onderhoud der Demaksche- en Pekalenwerken per bouw gebruik gemaakt van 2 heerendienstplichtigen per bouw. Rekent men nu voor de Solo-valleiwerken, alwaar het baggerwerk in het hoofdkanaal noodwendig geheel in vrijen arbeid moet geschieden, slechts op $1^1/_2$ heerendienstplichtige per bouw dan zijn in totaal aan te wenden $196.500 \times 1^1/_2 = 294.750$ hdp., vertegenwoordigende een geldswaarde van: $294.750 \times 0.20 = f$ 58.950.— En dit bedrag moet dus ten laste komen van het op te brengen hoofdgeld, zoodat bij de berekening der vermoedelijke baten niet f 329.550 doch slechts f 270.600 in mindering mag gebracht worden.

In verband met het bovenstaande had de berekening der vermoedelijke baten dus als volgt moeten geschieden.

Aanslag der landrente van sawahs en erven:

volgens blz. 274		f 919.531
verdere inkomsten volgens blz. 281		„ 565.000
Totaal. . . .		f 1.484.531

Hiervan gaat af:

het bedrag der landrente dat later billijkerwijze kan geheven worden en volgens de ingestelde berekening bedraagt	f 244.955	
de exploitatie kosten	„ 270.600	
Totaal. . . .		f 515.555
zoodat de meerdere inkomsten zullen bedragen		f 968.976

of 3.52 % van het aanleg-kapitaal groot $27^1/_2$ millioen gulden.

Kan men zich nu losmaken van de beschouwingen van het verslag m.a.w. kan men zich vereenigen met de beschouwingen neergelegd in mijne beide voorafgaande verhandelingen, den zullen de Solo-valleiwerken niet alleen rendabel zijn, doch zelfs een finantiëel zeer voordeelige onderneming vormen.

Welke rente in dat geval van het aanlegkapitaal gekweekt wordt, is in verband met de hierboven gegeven cijfers makkelijk te berekenen, waarom ik mij daarvan ook zal onthouden. Hoofdzaak van dit betoog was om aan te toonen, dat de rentabiliteits-kwestie niet zuiver door de commissie gesteld is, en dat zelfs bij de lage raming der vermoedelijke inkomsten volgens het verslag, nog voldoende rente gekweekt zal worden om ook uit dat oogpunt de voortzetting der werken te rechtvaardigen.

MALANG.

J. VAN TUBERGEN,
sectie-ingenieur bij de irrigatie-afdeeling „Brantas".

VARIA.

VOEDING DER GEVANGENEN IN NED.-INDIË.

In de *Indische Gids* (November-aflevering 1900) namen wij een opstel op van den heer Stibbe over de voeding van gevangenen in Nederlandsch Indië. Gelijk onze lezers zich zullen herinneren, wees de schrijver in zijn artikel op de verkeerde voedingsverdeeling, waarbij geen rekening werd gehouden met den lichteren of zwaarderen arbeid door de gevangenen respectievelijk verricht. Naar men ons schrijft, schijnt hierin echter verandering te zullen komen. Althans zal volgens de door de regeering vastgestelde uitbestedingsvoorwaarden, te beginnen met 1902 het rijstrantsoen voor gevangenen, die lichten arbeid hebben te doen van $1^1/_2$ ℔ teruggebracht worden op 1.3 ℔ daags. Het voorstel van den heer Stibbe was 1.20 ℔.

MAANDELIJKSCHE REVUE VAN BROCHURES EN VAN TIJDSCHRIFT- EN DAGBLADARTIKELEN.

DEN HAAG, 15 Juli 1901.

INHOUD.

Het *Algemeen Handelsblad* over een „noodregeling" ter zake van de opleiding van Indische ambtenaren. — Een tweetal artikelen van Raden Kirai in het *Dagblad van Zuid-Holland en 's-Gravenhage*. — Een twistgeschrijf in de *Controleur* tusschen twee Indische gepensionneerden. — Mr. P. Brooshooft's brochure: de ethische koers in de koloniale politiek gerecenseerd in het *Dagblad van Zuid-Holand en 's-Gravenhage*, en een werkprogram voor Indische politiek in hetzelfde orgaan.

Waar alles wat betrekking heeft op het gebied der binnenlandsche politiek zoo goed als stilstaat (de minister-crisis buiten beschouwing gelaten); de verkiezingen voor allerhande staats-colleges achter den rug zijn, zoodat ons publiek naar rust verlangt; de ongekende hitte der laatste weken vele personen, die in het openbare leven een rol vervullen, hunne koffers deed pakken om de vaderlandsche hitte te ontvluchten om elders over de grenzen in misschien nog hoogere temperatuur „een koude neus" te halen — waar deze omstandigheden te samen vallen met de intrede van de stillen tijd, die onder normale omstandigheden telken jare begint met einde Juni — daar is het licht te bevroeden, dat de revueschrijver ditmaal een zeer bescheiden taak wacht. Vooral ook omdat op indologisch terrein zoo goed als niets in de pers ter sprake kwam.

De eenige gebeurtenis van belang: het besluit der Eerste Kamer om het ontwerp betreffende de opleiding der Indische ambtenaren op een nader te bepalen dag aan de orde te stellen, dus in deze zitting niet te behandelen, lokte slechts eenige beschouwingen uit in het *Algemeen Handelsblad* (25 Juni). Het orgaan acht nu een „noodregeling" onvermijdelijk.

Immers de Minister Cremer zeide: de Gouverneur-Generaal rekent, dat er in 1903 en 1904 40 à 50 ambtenaren noodig zijn. Hieruit volgt, volgens het Amsterdamsche orgaan, dat er een noodregeling worde gemaakt, waarbij een tweejarige opleiding wordt aangenomen, en die niet minder dan 40 à 50 personen geldt.

Het komt het blad voor, dat men goed zal doen, haar zooveel doenlijk te doen aansluiten bij de bestaande regeling, en slechts de bepaling te maken dat het eerste gedeelte van het groot-ambtenaarsexamen vervangen wordt door het candidaatsexamen aan eene universiteit afgelegd.

Als de Gouverneur-Generaal thans schat dat in 1903 en 1904, na plaatsing van allen die nog benoembaar zijn of worden volgens de tegenwoordige be-

palingen, 40 à 50 ambtenaren moeten worden uitgezonden, dan kan er geen bezwaar zijn dat de Minister thans reeds bekend maakt, dat in 1903 vijf en twintig ambtenaren zullen worden benoemd. Men kan dan het volgende jaar zien wat ter voorziening in de behoefte van 1904 vereischt wordt, — ook in verband met de ervaring in hoever eene noodregeling, als door het orgaan bedoeld, voldoende aspiranten oplevert.

De gelegenheid om zich de voor het examen gevorderde kennis te verwerven, bestaat: zoowel aan de Universiteit te Leiden als daar buiten, o. a. bij de oud-hoogleeraren der Delftsche Instelling, die ook in het afgeloopen jaar, met eene toelage van den Staat, den jongelieden die het examen wenschen te doen, de noodige leiding bij hunne studiën gaven, en bij sommige privaat-docenten.

Het *Algemeen Handelsblad* vermeent, dat het gehalte der ambtenaren, voor wie men in plaats van het „eerste gedeelte" het candidaatsexamen, onverschillg in welke faculteit, erlangt, er niet op verminderen zal.

Een andere vraag is: zullen zich genoeg personen beschikbaar stellen op den boven aangegeven voet?

Niemand, zegt het blad, zal op die vraag thans een stellig antwoord kunnen geven; het „ja" of „neen" zal spoedig genoeg blijken. Mocht het antwoord ontkennend zijn, dan kan de Regeering nog nader overwegen wat haar te doen staat; niet in de richting van verlaging der eischen, maar in die van verhooging der voordeelen, aan de uitzending verbonden.

Het orgaan meent, dat er alle kans is dat het antwoord bevestigend zal zijn. „De markt voor alle betrekkingen hier te lande is overvoerd, en jongelieden die hunne studiën hebben voltooid, kunnen soms nog verscheidene jaren wachten voordat zij eene redelijke plaats in de maatschappij hebben ingenomen. Jaarlijks worden hier te lande circa 150 candidaatsexamens, alleen in de rechten, met goed gevolg afgelegd. Is het nu niet met eenigen grond te verwachten dat er zich voldoende liefhebbers zullen opdoen wanneer de Regeering zegt: over twee jaar zullen 25 personen, die blijk geven met voldoende vrucht in de Indologische vakken te hebben gestudeerd, worden benoemd tot ambtenaar voor den burgerlijken dienst in Indië, met eene gratificatie voor eerste uitrusting, vrijen overtocht als passagier 1e kl. en dadelijk na aankomst in Indië een voorloopig traktement van *f* 150 's maands?

Het is in ieder geval te beproeven. Slaagt de proef, dan zullen, in afwachting van definitieve regelingen, de geschikte ambtenaren niet ontbreken".

Aldus het *Algemeen Handelsblad*.

* * *

Voorts moeten wij melding maken van een tweetal artikelen van Raden Kirai over Djambi in het *Dagblad van Zuid-Holland en 's Gravenhage*.

Raden Kirai is niet erg ingenomen met de maatregelen door de regeering genomen, om de Djambineeren langs een zoet lijntje tot gehoorzaamheid aan ons gezag te brengen. Van de zending van Dr. Snouck Hurgronje (de „taalgeleerde" zooals de schrijver dezen ambtenaar noemt) verwacht hij evenmin succes. Hij is door de inmenging van dien heer zelfs een weinig verstoord.

Voor de besturende ambtenaren, zegt hij speciaal voor hen, die de taal, de adat, de geschiedenis van het land goed kennen en dezulken zijn er, is zij een onnoodige miskenning van hun macht en hun kracht. Het corps mag gedurende de laatste jaren, waarin ook zulke nieuwigheden werden voorbe-

reid wel gewend zijn geraakt aan désappreciatie: voorbijgaan en miskennen is toch altijd weer opnieuw stuitend en hard. En dan een resident van Palembang „bijgestaan" door een taalgeleerde in zaken waarin volstrekt geen behoefte is aan meerdere taalkennis, ook niet aan meer kennis van geschiedenis en van de wetten van den Islam? Alle hulde aan de geleerdheid des heeren Snouck Hurgronje, maar dáár was die niet noodig. Onder onze ambtenaren zijn er zoo hoog bekwaam in Djambische aangelegenheden, dat men waarlijk zich op hen volkomen kan verlaten.

Onder hen telt Raden Kirai vooral de gewezen resident van Palembang, de heer Monod de Froideville. Tot het zakelijke terugkeerende, geeft hij ons een exposé van hetgeen er in de laatste jaren in Djambi alzoo gebeurd is: licht bij het doopceel der Djambineezen.

Daar is geschoten merkt hij op, op een Gouvernements-kruisboot, daar is geschoten op een oorlogsschip, daar is een aanval gepleegd op het Gouvernementsetablissement, den zetel van den politiek-agent, gedelegeerde der Nederlandsch-Indische Regeering, daar is door de trouwlooze Djambineezen een bloedbad aangericht op de p aats waar al de in Djambi verblijf houdende Europeanen bijeen waren daar heeft een vermoedelijk troonopvolger het bezoek van den Resident, vertegenwoordiger van Indië's Regeering, niet beantwoord, om op die onhoffelijke daad te kunnen stoffen bij het Djambische volk. We hebben verantwoording gevraagd van deze en andere euveldaden, we hebben genoegdoening gevraagd met woorden, met pen en inkt en met „tact" hebben we ons altijd weer tevreden gesteld, waar de onwil ons op leugenachtige wijze sprak van goeden wil met onmacht en zwakte om dien te toonen in het voorkomen van zulke wandaden. De wandelstokken en biljartqueuen, waarmede de weerlooze Europeesche landsdienaren zich in de societeit te Djambi verdedigden tegen het staal der trouwelooze vazallen, zijn de wapens geweest, waaraan het perfide Djambische volk de laatste heugenis heeft.

Aldaar wordt de bevolking die onder ons rechtstreeksch bestuur en onder onze bescherming in de nabijheid der Djambische grenzen woont, door Djambiërs geplaagd én haar overlast aangedaan. Handelaren en marskramers, die zich van de aanvangende Pelembangsche binnenlanden uit naar de bovenlanden van Djambi begeven, worden vaak door de hoofden daar afgezet en geplunderd, soms bij te veel tegenstribbelen tot lijfeigenen gemaakt. Uit onze gevangenissen ontvluchte veroordeelden en misdadigers, vinden aldaar op Djambisch gebied een schuilplaats, bij grooten getale zijn ze daar en uitlevering kunnen wij wel eischen, doch niet verkrijgen. De antwoorden op andere billijke en rechtmatige eischen zijn altijd ontkennend, niettemin spreken ze in allerlei nuances van goeden wil. Karbouwenroof ten nadeele der onzen, heeft aldaar plaats, met toenemende driestheid; nu en dan worden door invallende Djambineezen kleine kudden van dat vee weggevoerd.

Het is dan ook te begrijpen, dat de conclusie, waartoe hij komt: n. l. dat er een verandering in den bedenkelijke, waarlijk onhoudbaar geworden toestand moet gebracht worden, door velen gedeeld wordt.

* * *

Het tweede artikel van Raden Kirai opgenomen in het *Dagblad van Zuid-Holland en 's Gravenhage* van 22 Juni, geeft een toelichtende beschouwing over de aanslag gepleegd op den controleur Wolff, en verder een gedetailleerde

persoonsbeschrijving der ambtenaren, die vroeger in Palembang het gezag voerden. Hierbij zullen wij niet langer stilstaan. Voor hetgeen er thans gedaan moet worden om de Djambi zaak in orde te krijgen, hebben dergelijke retrospectieve bespiegelingen weinig waarde. Hopen wij dat Raden Kirai, ongetwijfeld iemand die op de hoogte is van het onderwerp, in den vervolge zijn persoonlijke antipathiën zal bedwingen, en zich tot bij het zakelijke zal bepalen. Het doet er niets aan toe, of de gewezen Gouverneur-Generaal van der Wijck al of niet een gelukkige keuze deed door den gestorven Resident de Vries te Palembang te plaatsen. Daardoor komt er van het oogenblik geen licht in de Djambische duisternis. Wat Raden Kirai ons voorzet, is grootendeels memoires-litteratuur; geen stof voor een actueel dagblad-artikel. En dan nog veelal vrij slecht gesteld, erg vervelend, bijna onsmakelijk.

* * *

Dit is ook van toepassing op het twist-geschrijf tusschen de heeren Mr. Piepers en de gepensioneerden kolonel Van Zuylen in het weekblad *de Controleur*. In no. 568 van dit orgaan komt een artikel voor van Mr. M. C. Piepers onder den titel: „Oost en West". In den hem eigen betoogtrant verklaart hij het blad door die vereeniging uitgegeven ongeschikt voor politieke gedachtenwisseling, omdat de leden dier vereeniging politiek niet allen homogeen zijn. Verder krijgt de redactie van „Oost en West" een veeg, en heeft Mr. Piepers het in niet zeer duidelijke termen over een z.g. „planters partij", waartoe ook „Oost en West" moet behooren.

Hiertegen komt de gep. kolonel G. E. V. L. van Zuylen in no. 570 van de *Controleur* (29 Juni) in verzet. Hij beweert, dat zijn orgaan zeer geschikt is voor politieke gedachtenverwisseling, vindt het jammer dat mr. Piepers den strijd gaat aanbinden tegen de Vereeniging „Oost en West", die door betere voorlichting van het gansche Nederlandsche volk den grooten stroom van den volkswil hoopt te leiden naar een goed begrip van eerlijk koloniaal beheer en, die door de instelling van hare 4e commissie, thans tevens Redactie van haar orgaan, van de oprichting af bewezen heeft, dien weg met kracht te willen bewandelen. Ten slotte merkt de gepensionneerde kolonel nog op, dat Mr. P. de meening schijnt toegedaan, dat politieke strijd onmogelijk is zonder heftigheid en zonder rechtmatigen wrevel op te wekken bij hen, die anders denken. De schrijver is van eene andere opinie; en vermeent zeer goed, flink en ronduit de waarheid te kunnen zeggen en verre te blijven van het stelsel van „ménager la chèvre et le choux", zonder door zijn woorden iemand aanstoot uit mijn argumenten, zegt de heer van Zuylen, des te beter, dan is hij op den weg der bekeering.

Deze conclusie zal Mr. Piepers zeker niet onmiddellijk duidelijk zijn. Daar toe is hij een veel te scherpzinnig jurist. Het zou echter voor de zaak waar het om heet te gaan (onder het lezen krijgt men onwilligkeurig de indruk of beide combattants „vader op mijn kasteel" spelen) zeker geen afbreuk doen, indien beide heeren het maar bij hun laatste pennevruchtjes lieten. Het is welletjes een gewezen vice-president van Hoog-Gerechtshof in Nederlandsch-Indië, en een gepensionneerd kolonel der genie van het Nederlandsch-Indische leger, die elkander op die manier eens de waarheid zeggen.

* * *

Mr. P. Brooshooft's brochure: *De ethische koers in de koloniale politiek* zullen wij in de volgende aflevering in de rubriek „Koloniale literatuur" afzonderlijk bespreken. Met uitzondering van het *Dagblad van Zuid Holland en 's Gravenhage* werd zij tot heden nog nergens in de Nederlandsche pers gerecenseerd. Zonder kommentaar zij hier dit feit slechts geconstateerd. Wat de critiek in het *Dagblad* betreft, zij is over het algemeen zeer gunstig en met kennis van zaken geschreven.

Veel van wat de schrijver in zijn brochure mededeelt, zegt het orgaan, was den trouwen lezers van de *Locomotief*, waarvan de schrijver herhaaldelijk de leiding had, bekend, maar dagblad-artikelen worden spoedig vergeten en daarom heeft Mr. Brooshooft een goed werk gedaan, om zijn denkbeelden over een gezonde koloniale politiek, dat wil zeggen een staatkunde, waarin het belang van den inlander de alpha en de omega moet zijn, aan het Nederlandsche volk, aan alle staatkundige partijen, ter overweging aan te bieden.

Het spreekt van zelf, dat het *Dagblad* niet met Mr. Brooshooft kan medegaan, waar hij tot het volgen eener rechtvaardige indische politiek een beroep doet op de vooruitstrevende partijen in dit land.

Hij moet volgens het blad de „echt nationale Nederlandsche staatkundige richtingen" voor het goed recht van den Inlander weten te winnen.

Wij zullen bij deze opmerking niet lang stilstaan. Slechts deze vraag: zijn de vrijzinnig-democraten niet „echt nationaal Nederlandsch?"

Doorgaand in deze „echt nationale" gedachtengang betreurt het blad het dan ook zeer, dat mr. van Deventer, eenmaal wetende dat de Afgevaardigden in de Tweede Kamer voornamelijk Nederlandsche belangen en, bij toenemende uitbreiding van het stemrecht, kleinere districtbelangen zullen moeten behartigen, zoodat er voor Indië (vooral in de sociale Nederlandsche rechtvaardigheids-periode) weinig tijd overblijft, zich bij de gewraakte Nederlandsche partijen aansloot.

Stel, de kiezers brachten mr. Van Deventer in de Tweede kamer, dan kwam daarin niet alleen en uitsluitend de koloniale specialiteit, maar tevens de Nederlandsche vrijzinnig-democraat, van welke richting het Nederlandsche volk niet gediend is.

Na deze apodiktische uitspraak waarop nog al heel wat af te dingen valt, bepleit het blad de instelling van een kolonialen Raad, waarin personen als Mr. Brooshooft en Mr. van Deventer tot heil van Indië werkzaam zouden kunnen zijn.

Deze Koloniale Raad verwacht het *Dagblad* echter niet in de naaste toekomst. In dien tusschentijd meent het orgaan, dat slaan allen, die het wel met Indië meenen, de handen ineen, het mogelijk is bij de Staten-Generaal en bij het Bestuur in Indië de overtuiging te vestigen:

1°. dat de landrente aanzienlijk moet worden verminderd;

2°. afschaffing van petroleum- en lucifersaccijns noodzakelijk is;

3°. de pandhuisregie moet worden ingesteld, niet met het oog op winstbejag, maar geheel ten bate van den inlander, in wiens huidige oeconomische ontwikkeling het „pandhuis" niet kan gemist worden;

4°. onbekrompen uitbreiding en organisatie van het politiewezen urgent is;

5°. ambachts- en landbouw-onderwijs vooor den inlander en Indo-Europeaan sterk moet worden bevorderd;

6°. dat afdoende maatregelen — vroeger gaven wij reeds aan welke — moeten worden genomen om den naar de mijnbouw- en landbouw-ondernemingen in de buitenbezittingen immigreerenden Javaan, tegen bedrog, mishandeling enz. te beschermen;

7°. dat worde voortgegaan in de richting van decentralisatie van het bestuur reeds zooals dit nu is ingericht, en meerdere bevoegdheid aan de Residenten om zelfstandig op te treden en te beslissen, worde toegekend;

8°. dat vereischt wordt opleiding van de zonen van den inlandschen adel voor de verschillende bestuursbetrekkingen, ten einde de Europeesche bestuursbemoeiing langs zoo meer van regeerend tot controleerend terug te brengen;

9°. dat het Indo-vraagstuk dient opgelost te worden door te beletten het ontstaan van Staatsblad-Europeanen, en het stichten van ambachtsscholen, kolonies en werkplaatsen voor het uitvaagsel;

10o. dat krachtig voortgegaan worde met goed voorbereide irrigatie-werken;

11o. en een aanvang worde gemaakt met de rechtvaardigheid tegenover Indië te betrachten door de rente van het voor Indië geleende geld op de Nederlandsche begrooting te brengen; van het teruggeven van die z.g. „eereschuld" komt toch niets; er is eenvoudig geen geld voor en mocht dit gevonden worden, welnu, de sociale partijen in Nederland zullen zich wel de theorie van „het hemd is nader dan de rok" herinneren en daarnaar handelen.

Met dit program van actie, dat in vele opzichten voortreffelijk mag heeten, sluit het blad zijn beschouwingen, na opgemerkt te hebben, dat veel wat de heer Brooshooft schrijft over de cultures zijn instemming heeft.

Maar het liberale credo in dit opzicht zal wel niet spoedig worden overwonnen, omdat daarbij ook de financieele belangen van vele niet-liberalen zeer nauw betrokken zijn.

Het *Dagblad* wil, hierop echter niet verder ingaan, omdat de denkbeelden van den schrijver op dit punt in een afzienbare toekomst niet voor verwezenlijking vatbaar zijn, indien het ooit zoover komt. Voor het oogenblik kunnen wij die laten rusten.

Zou het *Dagblad* zich naar rato van de goede wenschen voor Indië's welvaren uitgedrukt in dit werkplan, thans ook in de toekomst voor Indië blijven interesseeren? En daardoor een beschamend voorbeeld geven aan de laksheid der liberale organen, waarmede het altijd danig overhoop ligt?

Dansen in Rawas.

DOOR

WINTER.

Reizigers in de residentie Palembang komen allicht in de gelegenheid in een of ander dorp of op de standplaats van een besturend ambtenaar het dansen der inlandsche meisjes te zien. En te bewonderen, had ik bijna hier bijgevoegd. Nu, zoover komt het gewoonlijk niet wanneer de reizigers van Nederlandschen landaard zijn. Zijn ze jong, dan hebben ze al spoedig genoeg van het zien dansen, doch blijven niettemin, meer hun aandacht wijdende aan de schoone van hartstocht dwepende oogen en de lenige fraaigevormde lichamen der danseressen dan aan den dans die zij uitvoeren. Zijn ze oud, daarbij misschien nog wat vermoeid van hun laatsten reistocht, dan proponeeren ze al gauw om maar rustig een whiskey soda te gaan drinken, liefst niet al te dicht bij het dansen en de den dans begeleidende muziek. Toch hebben ze, behalve de vermoeiden — een vermoeid mensch heeft nergens pleizier in; eene Taglioni, eene Vestris of Grisi zou hij niet willen zien dansen — ongelijk met niets geen behagen te scheppen in wat zij noemen altijd datzelfde eentonige gedraai en verwringen van ledematen, want de dansen zijn soms inderdaad schoon, interessant en bevallig.

Laten we eens een dansfeest bijwonen. We gaan daartoe naar het landschap Rawas, wijl we nergens, bij Maleische volken, beter kunnen zien dansen dan daar, behalve in Djambi's bovenlanden waar we niet veilig zijn. De echte „totoks", dezulke die zoo zijn geschapen dat ze in geheel hun denken en al hun gewaarwordingen toch altijd „totoks" blijven, al zijn ze ook geruimen tijd in Indië, laten wij thuis. Dansen is en blijft voor hen een prettig opgewekt soort gymnastiek van het eigen lichaam en wat nadere aanraking met vrouwen. Wat wij hun zullen laten zien is geen dansen, dat is niets en daar blijven ze bij.

Die met mij mede gaan, zullen er anders over denken, zoodra zij den indischen dans begrijpen, die door bevallige bewegingen en

sobere, beteekenisvolle gebaren gevoelens uitdrukt van liefde en smart, van hartstocht en vreugde of gebeurtenissen voorstelt, die belang inboezemen. Ze zullen door langen tijd te blijven toezien wanneer de gelegenheid medebrengt om goed en mooi te zien dansen den inlander, die vele uren achtereen met groot genot en volle aandacht de rythmische bewegingen volgt, in waardeering nabij komen en mooi, lief, behagelijk en interessant vinden, wat de gehéel oningewijde leelijk en vervelend vindt, en als kunst zoowel als genot versmaadt.

Wij kiezen een avondpartij, hoewel overdag ook wel wordt gedanst.

Van uit de pasanggrahan zien we telkens lichtjes op de diep beneden ons door een smalle vallei stroomende rivier. Die lichten zijn van de flambouwen of lantaarns op de ranke prauwtjes, waarmede de jonge dorpsschoonen, vergezeld van een paar hunner naaste verwanten, soms ook door een oude vrouw als duenna, van het tegen over ons liggend of de wat verder gelegen dorpen naar de partij worden gebracht. Als Oostersche gondels, dragende jeugd en schoonheid, varen de verlichte prauwtjes ons daar in de diepte voorbij en verlevendigen zeer bekoorlijk het altijd schoone Indische landschap.

Een inlandsch hoofd komt den besturenden ambtenaar, die gezag voerende over een groot deel der residentie Palembang, hier op dienstreis is en onzen gastheer, berichten dat de „gadis" (jonge meisjes) in de balei present zijn. Langzaam wandelen we op naar het nabij gelegen uit één groote zaal bestaande raadhuis, dat tamelijk voldoende verlicht is door een hanglamp van het hoofd der plaats, twee hanglampen die „wakaf" zijn, d.i. gemeenschappelijk eigendom der dorpsbewoners en de door de feestgangers medegebrachte lantaarns en eenige damarlampen (op een voetstuk staande kokers met hars gevuld, de primitieve, ouderwetsche, niet ongezellig lichtende lamp der vaderen). Voor de Europeanen is aan het einde der balei een met een shawl overdekte ruwe vierkante tafel geplaatst en zijn er stoelen gebracht; de inlanders zitten op naar de wijze van hun landaard op den vloer uitgerolde matjes, de schoonste jonge dames hebben hun eigen mooie, fijne matjes medegebracht. Van een bonte rei is als niet strookende met Oostersche zeden geen sprake. De mannen en knapen zijn op reien gezeten langs een der lange zijden van den balei, de dames vonden hun plaatsen langs den tegenovergestelden kant en als ware de groote ruimte in het midden der zaal nog niet

genoeg om scheiding te maken tusschen de bokken en de schapen, was daar in het midden een lange balk, die werd weggetrokken toen wij waren binnen getreden. Menige liefdesblik, discreet en bijna onmerkbaar, daarom niet minder krachtig was zeker al over dien balk heengegaan, want zulk een gelegenheid tot kennismaking van de jongelui met de huwbare meisjes — al is die ook op een afstand en zonder gelegenheid tot discours of galante woorden — is heerlijk. Zoo uren lang de meisjes te mogen zien op hun fraaist uitgedoscht, met gouden en steenen versierselen getooid, keurig en met zorg gekapt, het aangezicht met bedak geblanket; zoo nu en dan een steelsgewijze geworpen blik op te vangen uit de door een toiletkunstmiddeltje nog donkerder, grooter en sprekender gemaakte oogen van een der pronkpoppetjes — het is een genot, waarbij men zich in het paradijs waant en waar al lang te voren, ook door de meisjes naar verlangd is. Voor hen is het evenzeer een genoegen, eens kennis te kunnen maken met de jonge mannen, die ze vinden dat er knap, mooi en flink uitzien en zich gedragen met keurig nette manieren.

Laten we ze converseeren in hun oogentaal en daarin hun geheimpjes fluisteren, letten we niet op een vlammetje van jalouzie dat hier of daar gloort in een mooi meisjesoog of een blik die een dolksteek bedoelt voor een mededingster naar een mannenhart; zien we liever goed toe naar den dans die begint.

* * *

Veel moeite heeft de ceremoniemeester ex professo niet gehad om te doen aanvangen. Er zijn een paar meisjes, die wetende dat ze het mooist van allen kunnen dansen, onmiddellijk gehoor geven aan zijn middels een gebaar gedane uitnoodiging om te beginnen. Ongaarne de eer latende aan andere meisjes om het eerst te dansen staan de „reines du bal," de bajadères par excellence dadelijk op, gaan langzaam en onbeschroomd tot voor het tafeltje waar de Europeanen zitten, en maken een gracieuse buiging voor den ambtenaar en daarna een voor diens gasten. In het midden der zaal voeren ze statig en keurig een dans uit, waarbij ze zich bijna niet van de plaats waar zij zijn bewegen. De muziekanten — dorpsbewoners die geen betaling eischen of krijgen voor hun spel evenmin als de ceremoniemeester voor zijn kunst — begeleiden met hun speeltuigen den dans. Welluidend en vriendelijk klinkt de muziek, die op een concert voor Europeanen geen bijval zou vinden, maar hier zoo geheel bij de omgeving past.

Of er geen programma is, vraagt een onzer reisgenooten, een globe- trotter, die half blasé is en blijkbaar behagen schept in wat het uiteinde der wereld hem hier biedt.

Daar is geen programma; maar ten zijn pleiziere wil ik er wel een opmaken.

Eerst zij opgemerkt dat nu eenmaal het dansen begonnen is, het uren en uren voortduurt, des noods tot diep in den nacht. Pauzes zijn er niet. De danseuses, waaronder geen enkele die danseres is van beroep, gelijk men dat op Java heeft, wisselen elkander af. Na elken dans komen er weer andere, dansende bij tweeën, drieën of vieren tegelijk. Een enkel maal geven tusschen twee dansen in ook wel mannen bewijzen van hun kunst in den dienst van Terpsichoré. Het zijn dan bij deze gelegenheden, die niet te lang mogen duren, alleen de matadors, die zich daaraan wagen.

Daar het aantal dansen beperkt is — er zijn er zoover ik weet niet meer dan tien — worden ze meer dan eens gedanst op denzelfden avond. Sommige dansen, en zij die ze dansen, vallen zoo in den smaak dat men zeker wel gaarne zou willen bisseeren. Doch men voelt dat de bescheidenheid dat moet verbieden. Het dansen is zéér vermoeiend en daarom komt de uitnoodiging om een dans nog eens te doen eerst wanneer na dien dans reeds eenige andere zijn uitgevoerd. De ceremoniemeester doet dan het verzoek aan de bajadère wanneer men daartoe, op bescheiden nooit luidruchtige wijze, den wensch heeft te kennen gegeven.

Nu dan het programma gegeven van de tari's (dans heet tari; dansen is dus mĕnari).

1e. Tari Ketjimboeng.
2e. Tari Goendjing.
3e. Tari Kain.
4e. Tari Kipas (waaier dans).
5e. Tari palita (lampen dans).
6e. Tari bedil en tari pemoeroes (geweer en donderbus).
7e. Tari Sekin.
8e. Tari Saboeng (hanenvechten).
9e. Tari Piring (borden).
10e. Tari Piring 12 (12 borden).

De globe-trotter, die misschien wel eens schouderophalend met een trek van verveling op het gelaat op modebadplaatsen of in de grootste steden der beschaafde wereld programma's van ver-

makelijkheden had ingezien, was tevreden met ons program, dat zeker geen wereldberoemde uitvoeringen aankondigde en volgde met belangstelling den nu volgenden dans, no. 1 van ons programma, Tari Ketjimboeng.

* * *

Deze dans wordt uitgevoerd door één persoon. Het is een dans van het begin tot het eind, al is het zooals we zien zullen tegelijk een pantomime. Ketjimboeng is het geluid dat in de rivier badende menschen met hun handen en voeten in het water maken.

Een meisje met een bijzonder lieve en zachte gelaatsuitdrukking trad op en stelde in haar dans eene moeder voor haar kind badende in de rivier. Het kind ontglipt hare handen. De moeder tracht vergeefs het kind nog te redden en wendt daarna alle pogingen aan om het terug te vinden, ten slotte middels een werpnet (djalo). Eindelijk gelukt het haar, maar het is het lijkje van den lieveling dat ze ophaalt. Aandoenlijk geeft de danseuse haar smart, haar radelooze smart weder in dans en zang.

Deze tari wordt begeleid door de rebab (inlandsche viool) waarop men tusschen het Ketjimboeng gevoelvol hoort de klaagtoonen der ongelukkige moeder.

Het was een lief stukje maleische kunst dat de danseres ons had te aanschouwen gegeven. Heel mooi had ze gedanst. Zoo kunstig kon geen der aanwezige meisjes het haar nadoen, maar daarvoor was ze ook de radja gadis.

In de Maleische maatschappij heeft men eereambten die in westersche landen niet bestaan; zoo zijn er b.v. vaste betrekkingen bij het door ons hun sedert verboden, maar in de Maleische maatschappij als staatsinstelling geregelde hanenvechten; zoo is er in elk landschap eene radja gadis. Als teeken harer waardigheid heeft ze een fraai houten met koper of edel metaal beslagen stafje dat ze op partijen aldoor in de hand houdt. De radja gadis wordt gekozen, op een daartoe gehouden concours. Het heeft plaats, wanneer het ambt vacant is gekomen doordat zij die het bekleedde een huwelijk heeft aangegaan, overleden is dan wel verhuisd (iets dat zelden voorkomt), of wel om andere redenen het door andere meisjes zoo benijde baantje niet meer kan bekleeden. Soms, vooral dan wanneer de kontroleur, jong, ongehuwd en een lustig gezel is die van het volk, zijn vermaken en jonge meisjes houdt, wacht men tot de eerstvolgende maal dat deze besturende ambtenaar het hoofddorp van het landschap

bezoekt. Alles komt dan te zamen op dat dorp; de jonge meisjes uit de andere, tot het landschap behoorende dorpen zijn dan ook present. Zij die willen mededingen, meest dochters van notabele ingezetenen of hoofden, vertoonen dan hun kunsten en nadat ze allen hebben gedanst en er een twee- of drietal is aangewezen om nogmaals door een laatsten dans zich aan de eindbeslissing te wagen, geeft de kontroleur na eenig overleg met de hoofden en de kunstkenners den staf aan haar, die naar hun oordeel de eerepalm der kunst verdient. Gewoonlijk valt dit een meisje ten deel wier vader een min of meer aanzienlijk hoofd is Met haar fraaiere, kostbaarder kleeding en sieraden, haar iets fijner manieren, haar minder groote schuchterheid had ze al dadelijk wat voor in den kampstrijd boven vele harer maatschappelijk minder bevoorrechte zusteren. Een Koninginnetje van den dans heb ik gekend, wier vader een „mata gawei" [1]) was, dat is een gewoon mensch tot werken en heerendiensten doen verordineerd. Het was een keurig fijn poppetje, nog heel jong, fameus welbespraakt en erg bij de hand. Toen ik haar voor de eerste maal zag op een partij waar zij krachtens haar eereambt het eerst zou dansen, trad ze met een allergracieuste buiging voor mij en vertelde mij, toen ik haar vroeg of ze een dochter van het hoofd was, als ware zij er trotsch op, dat ze het kind was eens „mata gawei's." Ze danste zeer mooi, met eene zelfs voor een Indische groote élégance; waar zij danste was ze werkelijk de onovertroffene, de Koningin. De jonge meisjes haatten haar echter; ik zag het aan de minachtende blikken van de dochters der grooten, ik zag het aan al de donkere kijkers die haar zoo sierlijk, zoo beeldig schoon zagen dansen, dat men jaloersch was op het kind der armen, die nu overal, alleen door de kunst, zoo op den voorgrond stond.

Sommige meenen dat het eere-ambt van eerste danseuse, in de landschappen van Palembang is ingesteld door een resident en dat de instelling zoo in den smaak is gevallen, dat men in elk tot een administratief geheel vereenigd aantal dorpen een radja gadis heeft tot op dezen dag. Zeker is het dat in die lang verloopen dagen een resident, bekend en berucht „amateur des femmes," niet zooveel schrijfwerk hebbende als zij die in latere

[1]) Gawei is werken; mata is oog. Het is zoo iets als zooveel koppen, zooveel bajonetten, waarmede men menschen bedoelt. Bij heerendiensten spreekt men van zoo en zooveel mata gaweis.

dagen hoofd van dat gewest waren, de danskunst bevorderde en aanmoedigde door zijn tegenwoordigheid op de partijen en dat in zijn tijd heel Palembang danste. Overal in de binnenlanden leeft hij nog voort in de nagedachtenis als een Maecenas der kunst, een man die veel heeft lief gehad.

De volgende dans (Tari Goendjing) stelt voor een jong meisje dat haar toilet maakt. Goed uitgevoerd is deze Tari zeer aardig. Gamelanmuziek begeleid dezen dans met een welklinkende wijs.

Men ziet het meisje — het toilet maken van een inlandsche schoone is niet zoo gauw afgeloopen als men wel zou denken — het haar opmaken, de oorringen en armbanden aandoen; de sarong schikken, het aangezicht blanketten met bedak.

Hoewel sprekende tot de zinnen blijft de dans toch in allen deele kuisch.

Ik kan er hier bijvoegen dat de dansen nooit onkuisch of onzedelijk zijn. Dergelijke publieke vertooningen leggen heelemaal niet in den aard van het voor goede manieren zoo veel voelende volk. Onwaar is dan ook de ethnografische nonsens, die ik bij veel andere dubieuse wetenschap eens in een deftig aangekleede studie las, dat de vrouwen in den dans de coïtusbewegingen nabootsen, waarmede jonge meisjes geacht worden onbekend te zijn. Zoo iets mag bij de wilden gebeuren of hier te lande in een Walhalla, Eden, of hoe die op aarde reeds gelukzaligheid belovende plaatsen mogen heeten, de Maleiers kennen geen openbare vermakelijkheden dan die welke ingetogen, kuisch en strokende met goeden toon en zeden zijn.

Nu de danseres naar haar plaats op haar matje is teruggekeerd, waar de achter haar zittende duenna met een paar handbewegingen iets aan het weinig of in het geheel niets in de war geraakte kapsel der danseuse verbetert of een haarspeld of ander hoofdsiersel iets verplaatst, treden een viertal meisjes tegelijk op en dansen, door gamelanmuziek begeleid den Tari Kain. Dat is de eenvoudigste dans, het gewone menari, dat alle meisjes wel zoowat kennen. De dans wordt uitgevoerd met den slendang, met de bevalligheid aan indische meisjes eigen, ongeveer op dezelfde wijze als het tandakken op Java.

Daarna zien we achtereenvolgens twee dansen — de Tari Kipas en de Tari Palita — elk door één meisje gedanst. De eerste wordt uitgevoerd met twee waaiers, die de dansende op de

meest gracieuse wijze hanteert. Hetzij ze deze al dansende toeslaát of uitspreidt, 't geschiedt altijd even elegant. Het was een mooi meisje die den waaierdans uitvoerde; zeer bevallig in haar bewegingen, was ze daar als een visioen uit een oosterschen droom.

De Tari Palita wordt gedanst door één meisje met drie lampjes of met drie kandelaars in de hand waarin kaarsen of kleine flambouwen branden. Ze vangt haar dansen aan met gewoon te menariën. Nadat ze een paar minuten zoo gedanst heeft, steekt de ceremoniemeester de voor haar staande lampjes aan en als ze branden, neemt zij ze al dansende een voor een op en vervolgt den dans met één licht op het hoofd en een in elke hand. Al haar ledematen bewegen zich bij den dans, de bloote voeten, de als vingers bewegelijke teenen, het hoofd, de schouders en heupen, de polsen, handpalmen en vingers, het boven- en beneden lijf, alles maakt afzonderlijke bewegingen, die allen samensmelten tot een bevallig en harmonisch geheel, dat naast gracie in de eerste plaats huldigt soberheid in de kunst. De lichtjes mogen niet uitgaan, zelfs niet bij de langste zwaaien die de dansende met haar armen kan doen. Eerst als de dans geeindigd is blaast ze met een tevreden gezichtje de lichtjes uit, en zien we door de lange donkere wimpers heen twee andere lichtjes flikkeren, die van triumf en genot van voldane meisjesijdelheid.

Ze heeft mooi gedanst. Toch, niemand applaudiseert. De bewonderende blikken der toeschouwers, hun voldane gelaatsuitdrukking, hier en daar een enkel als fluisterend uitgesproken woord van lof en waardeering, ze gelden voor haar als een vol applaus. De Oosterling, dat toonbeeld van welgemanierdheid, zou er een afschuw van hebben om als dank voor geschonken kunstgenot misbaar te maken, door stampen met de voeten, met wandelstokken en regenschermen; op soberder, minder onaesthetische wijs geeft hij te kennen zijn dank. De Indische kunstenares ze zou er van schrikken, ze zou vluchten voor het erbarmelijk spektakel dat hare Europeesche kunstzuster zou doen zwemmen in zaligheid en het herdenken als de uiting van dankbaarheid en bewondering van ruw bewerktuigde naturen.

Loon, dank, glorie en triumf komt der kunst toe. Het moedigt haar aan en doet haar leven; maar als ik die alleruiterste tegenstellingen gedenk, van de kunst en haar dank bij beschaafde volken, waar de schoonste, hoogste harmonie der van waardeering,

genot en eerbied overvolle ziel, waar die in het leven heerlijkste en heiligste oogenblikken zoo wreed worden gestoord en ontstemd door een ruw, hinderlijk en met de stemming vloekend misbaar, rumoer en tumult, dan houd ik het met de opvatting van den Oosterling en zou liever mijn gevoel bedwingen of onder anderen vorm toonen. [1])

Nadat er weer door eenige jonge dames gezamelijk een dans is uitgevoerd, treedt een meisje op voor wie pistool en donderbus is gereed gelegd en aanschouwen we den dans van de militante jonkvrouw. Is ze op jacht als een Indische Diana, duelleert ze als een Amerikaansche jonge dame van den tegenwoordigen tijd, of stelt ze den krijgsman voor strijdende voor zijn vaderland? Ik weet het niet.

De steel van een pisangblad is haar pistool, een korte bamboe haar donderbus. Met een vluggen, stootenden zwaai werpt ze daar rijstkorrels uit, als het schroot dat den vijand moet dooden. Aan den pisangsteel zijn twee insnijdingen gemaakt in de lengte, de daardoor voor een deel losgesneden bast zet ze op, 't verbeelden den trekker, de hanen of de kruitpannen van een ouderwetsch ruiterpistool, zooals men die nog veel in handen der bewoners van de verre binnenlanden vindt. Dansende doet ze eenige malen of ze 't pistool laadt, zet de kleppen ter grootte van een halve bladzijde postpapier eenige malen open, en dan na dat opzetten telkens de hand snel over den heelen steel strijkende, komen de kleppen met flink hoorbaren klets weer zooals ze zaten toen ze nog geheel één waren met den steel.

Ze hanteert haar wapens echt meisjesachtig, maar toch zoo flink en gedecideerd vuurt ze op den onzichtbaren tegenstander, dat ik geloof dat ze in werkelijkheid strijdende, voor de liefde zal ik maar zeggen, om nu niet weer over verdediging van vaderlandschen grond te spreken, zeker geen kwartier zou geven.

Dit was dus weer een dans tevens pantomime gelijk de dansen Ketjimboeng en Goendjing.

De stoere inlandsche deern had satisfactie van haar spel. De goedkeurende blikken der jongelingschap zeiden haar dat; de jaloersche oogjes van menige dorpsschoone bevestigden haar

[1]) Men veroordeele mijne opvatting niet. Men zou daarmede ook veroordeelen het oordeel van Wagner, den meester in de kunst, over dankbaarheid in zulk een vorm geuit.

triumf en hadden de verliefde blikken, die de globe-trotter aldoor op haar had geworpen, haar ijdelheid kunnen streelen, — gemerkt had ze ze natuurlijk, in wat de liefde raakt ziet de Indische scherp — dan had ze ook die kunnen rekenen tot de hulde algemeen toegebracht aan haar flinke, gezonde jeugd en aan haar spel.

Wat nu? Dat is geen jonge dame, geen dorpsschoonheid die daar optreedt, gereed tot den dans.

Daar gaat door de heele balei, heel zacht als een geruisch van tevredenheid en bewondering, een idéétje van een applaus, een welkomstgroet op.

Een man begeeft zich tot voor het tafeltje waaraan wij zijn gezeten; lenig en sierlijk, met een tevreden, prettigen glimlach op het gelaat maakt hij een buiging voor den hoogsten ambtenaar en daarna een paar collectieve buigingen voor diens reisgezelschap. De ambtenaar, die hem schijnt te kennen begroet hem vriendelijk en een kort praatje met hem makende, hooren wij den hier blijkbaar welkomen gast vertellen dat hij in een over de Djambische grens gelegen dorpje tijdelijk les gevende in de danskunst, zich op het bericht van de komst van den heer resident, herwaarts had begeven om hem te begroeten en zijn nederige hulde te brengen.

Het moet een respectabel eind weegs geweest zijn dat hij, gedreven door zijn gevoel van eerbied voor den vertegenwoordiger van het Europeesch gezag, te voet had afgelegd. Zoo'n achttien uur gaans in twee dagen.

Hoewel hij pas was aangekomen, scheen hij geen behoefte te hebben aan dadelijke rust. Zijn lange voetreis volbracht, had hij wat gegeten, een lekker bad genomen in de rivier, de nette kleederen, die hij in een bundeltje op den rug had medegebracht, aangetrokken, de fraaie kris in den gordel gestoken en nu danste hij dat het een lust was om aan te zien, en keek daarbij zoo glunder en tevreden dat het goed deed hem te aanschouwen.

Zijn dansen was één kunststuk van vlugheid, sierlijkheid en lenigheid. Algemeen was de bewondering van de kunst van den meester, den maëstro heinde en verre beroemd.

Eere wien eere toekomt. Ook wij bewonderen den man, die heele menschengeslachten overleefd, op zeventigjarigen leeftijd voor ons aangezicht danste als ware hij een jongeling van achttien jaren. Lang danste hij met een ijver, met een verve, die ons eerbied inboezemde voor den man die zoo kon kunnen en willen.

Hoeveel hooger moet hij nog hebben gestaan in de waardeering van hen, die kenners waren van de fijnste finesses in deze kunst.

Na den dans kwam hij weer voor het tafeltje en boog weer met een sierlijkheid, die de jeugd hem kon benijden. We dronken een glas wijn op zijn gezondheid en stooten aan met den jongen oude. Allen zagen het en het was hun lief te zien dat de beminde meester, de in hun oog wereldsche wijsgeer, zoo werd geëerd.

Toen nam hij plaats onder de toeschouwers, die hem een eereplaats inruimden, stak een Indische cigarette op en welbehagelijk den rook langzaam door den neus blazende, bleef hij nog tot aan het einde van het feest, de benijdenswaardige mensch, die aan den avond zijns levens nog zoo opgewekt en zwierig kon dansen.

Hierbij moet ik een onjuistheid herstellen, door te verklaren dat de oude van daareven niet danste, maar wat hij deed tot aller bewondering en vermaak, was: mantja. En mantja is geen manari. Het is schermen, vechten en strijden. Daar het volgens onze opvatting wel een dans is, zou men het een krijgsdans kunnen noemen. Vlugheid en sierlijkheid van bewegingen en groote lenigheid van het lichaam zijn vereischten tot het mantja.

Daar bij dit geïdealiseerd schermen de danseurs, zal ik maar zeggen, nu eens langzaam, behoedzaam, loerende en de hand richtende om den tegenstander goed te treffen, voorwaarts gaan, dan weer terugdeinzen, zijwaarts uitwijken en allerlei sierlijke schuivers, wendingen, zwaaïngen en sprongen maken, het staal des vijands trachten te ontgaan om kort daarop een gunstig oogenblik kiezen om snel en gedecideerd te avanceeren, is voor het mantja veel grooter plaatsruimte noodig dan voor 't menari.

Gewoonlijk mantjaën eenige personen tegelijk, hetzij met een wapen in de hand, met in elke hand een wapen, dan wel ongewapend. Onze oude van zoo even mantjade alléén om zijn kunst in haar volle grootheid te toonen.

Over heel Sumatra wordt den knapen het mantja — het sierlijk schermen — geleerd en op feesten toonen knapen en mannen deze door de Maleiers zoo geliefde kunst. Men heeft personen wier professie het is onderwijs te geven in het mantja. Sommige hunner genieten groote achting en zijn beroemd om hun kunst tot in landschappen ver gelegen van de streek waar zij wonen.

Een zonderlinge combinatie is zeker in ons oog het uitoefenen van het beroep van dans- en schermmeester tegelijk met dat

van catechiseermeester. In streken waar het volk fanatiek Mohammedaansch is, kan deze combinatie soms gevaarlijk zijn voor de rust en orde. De fanatieke leermeester strooit dan als godsdienstleeraar het zaad van haat en onverdraagzaamheid in de harten zijner discipelen en oefent tegelijk hun hand, om, als eenmaal de door godsdienstige dweepzucht vurig verbeide ure mocht slaan, te kunnen strijden tegen de ongeloovige overheerschers.

Onze oude vriend was niet van dat soort; hij was alleen dans- en schermmeester. Hij leefde alleen voor zijn kunst en vond geen smaak in theologische overdenkingen. Als dansmeester vond hij zijn wedergade niet in den lande en als schermmeester kon men zeggen van den ook om zijn wijsheid en deugden zeer hooggeachten man, dat hij een eigen richting had in zijn kunst, dat hij een school had gevormd, die het beginsel huldigde dat sierlijkheid boven alles moest gaan en daarom bij het mantja den dans hoofdzaak was en bleef.

Doch laten we ons niet te ver verdiepen in de principes en systema van dezen meester. Zien wij liever weer eens een dans; een der meisjes is juist gereed te beginnen. Ze zal den Tari Sekin dansen.

* * *

Deze dans wordt uitgevoerd door één danseres met twee messen of sewars. Ongeoefenden zouden zich zeker verwonden aan de scherpe kanten der messen en sewars en aan de scherpe punt dezer iets of wat kromme dolken. Onze danseres schijnt zoo iets niet te vreezen. Rustig en zeker in al hare bewegingen, in 't draaien en zwaaien van haar armen, danst ze met oosterschen ernst en kalmte voort, soms het geheele lichaam in rondraaiende beweging, met de punten der sewars tegen de slapen van haar hoofd. Hoe kalm ze zich ook houdt, deze dans met dat scherpe, gevaarlijke speelgoed, is zeer inspannend voor haar; nog meer dan de meeste andere dansen.

De Europeesche toeschouwer die Indische meisjes ziet dansen zou meenen dat het niets vermoeiend is zulke dansen, waarbij men aldoor bijna op dezelfde plaats blijft, niets doende dan met benijdenswaardige kalmte en soberheid het lichaam en de ledematen te bewegen. Niets is onjuister. Als de dans geëindigd is, zijn ze dikwijls zoo moe dat ze dadelijk daarna geen dans meer kunnen doen; sommigen ziet men het aan, dat ze waarlijk vermoeid zijn en vaak liggen zweetdroppels op het gelaat van de

meisjes, die anders bij de hooge Indische temperatuur zelden zichtbaar zweeten.

We komen nu tot den tienden dans, nummer acht van ons programma: Tari Saboeng.

De dans stelt voor een hanengevecht, of zooals men in Indië zegt een hanenklopperij, een kloppartij. Twee meisjes geven aan hare slendangs zooveel doenlijk den vorm van een haan met uitstaande vlerken. Ze liefkoozen hun pseudo-vechthanen, zooals de Maleiër dat gewoon is zijn haan te doen voor het begin van den kamp; hitsen de hanen tegen elkander op en laten hen eindelijk los. Dan komt de Djenang (de scheidsrechter bij 't hanengevecht) in de gestalte van een derde meisje, dat al dansende uitmaakt welke haan de overwinning heeft behaald.

Hartstochtelijke liefhebbers van hanengevechten als de Palembangers, trekt deze dans ter wille van het onderwerp den toeschouwers bijzonder aan en doen de danseressen dan ook — niets te kort doende aan het gracieuse van hun dans — hun best om de werkelijkheid van dit meest interessante volksvermaak, trouw weer te geven.

Toen we ons nog eens van een whiskey soda hadden laten voorzien, en de globetrotter nog bezig was ons tusschen een paar teugen van den door zijn volk zoo geliefden drank te wijzen op de deugden — de liefdesdeugden — die hij zeker was dat de voor Djenang gespeeld hebbende danseres bezat, was de Tari Piring al begonnen. Met drie borden, waarvan ze dansende er een op het hoofd zette en de beide andere in de handen hield of liet balanceeren op schouders, armen en handen, danste de dochter van een dorpshoofd met de grootste bevalligheid en onverbeterlijke gracie dien dans. Met haar fraai lichaam, weelderigen haardosch, rijke kleedij, bloote armen, hals en schouders was ze een aantrekkelijke verschijning, rechtstreeks sprekende tot de zinnen. De standen die ze aannam, verhoogden het bekoorlijke harer verschijning, en het moge een onaesthetisch moment zijn waarin ik de schoone teekende met een bord op het hoofd, begrijpelijk is het, dat onze gast van ver over de zee, haar bewonderde in haar vurige, oostersche schoonheid en zich gelukkig rekende met den blik, die hij méénde dat ze hem had geschonken door de lange donkere wimpers heen, die als gordijntjes het licht temperden dat straalde uit de schoone van levenslust in liefde en minnen sprekende oogen.

De laatste dans werd gegeven door de Koningin van den dans, het meisje dat zoo lief den Tari Ketjimboeng had gedanst.

Immers zoo fraai als zij, danste geen van de meisjes dezer streken en deze dans was een kunststuk, dat door weinigen naar den eisch kon worden vertoond.

Het was dan ook werkelijk de hoogste uiting der kunst, die ze te genieten gaf. Daarbij danste ze zoo lief, bevallig en correct dat zelfs de meester in de kunst, onze oude vriend, goedkeurend knikte.

Toen de dans half geëindigd was zette men twaalf borden op den vloer, zes aan zes zooals men die aanricht voor een maaltijd van twaalf personen. Te midden dier twee rijen borden stond de danseuse als een aardig, levend pièce de milieu. Ze danste om de borden heen, trad nu en dan eens op een bord als beproevende of het sterk genoeg was om den last van haar lichaam te dragen en ten slotte stapte ze met een voet op het eerste bord en liep toen snel over alle borden heen, elk bord, dat een oogenblik haar gewicht moest dragen, ter nauwernood rakende. Ze deed dat nog een paar malen; de borden hielden het uit en de toeschouwers waren opgetogen over hun koningin, die zoo licht scheen te zijn, dat men haar zou willen opnemen en dragen naar het Paradijs der liefde.

Het feest is geëindigd. De dorpsschoonen slaan een kain over de bloote schouders en armen om zich te beschutten tegen de koele nachtlucht; gedienstige handen rollen de matjes op en vooraf gegaan door vader, die het brandende lampje of toortsje draagt, keert elk gezin huiswaarts. De rivier en het woud worden weer verlicht door de tientallen voortdwarrelende lichtjes en thuis gekomen legt men zich ter ruste en droomt van het dien avond genoten in het zorgeloos, gelukkig leven waarvan de harmonie nooit wordt verstoord door ruwheid of door bedwelmenden drank.

Een legerkommandant van het jaar 1848.

DOOR

S. KALFF.

II. (*Slot*).

Meer dan al de feestelijkheden, aan hertog Bernhard bereid door Europeaan en Inlander, bekoorden hem de schoone natuurtooneelen van Java's binnenlanden.

„In onzen dienst", zoo roemde hij gedurende zijn verblijf te Salatiga, „is toch nog wel eenige poëzie, want waar elders manoeuvreeren de troepen zooals hier, in een schoone landstreek, te midden van palmen en tamarinden, in het gezicht van drie vulkanen en in een wild, gezond klimaat. Met een soort van huivering dacht ik terug aan de prozaïsche heidevelden van Neyen. . . ."

Neyen was de onaanzienlijke brabantsche buurtschap te midden der grauwe heidevlakten, waar hij zoolang een vervelenden kantonnementsdienst had moeten waarnemen, tijdens Willem I zijn leger aan de belgische grens had bijeengetrokken. En inderdaad de tegenstelling was volkomen tusschen die kale en vale velden ginds en dit Indische berglandschap.

Ook het militaire voorkomen der troepen behaagde den voormaligen saksischen generaal. Vooral van de Europeesche kavaleristen, die er zooveel beter uitzagen dan b. v. de militairen te Batavia. Daar liepen ze als schimmen bij den weg, hier waren 't „Kerle wie ich mir die Pappenheimer Kürassiere vorstelle."

Hoe verder hij het land in kwam, hoe meer hem het vertoon trof waarmee hier een doortrekkende legerkommandant ontvangen werd; demonstraties zooals b.v. te Pasoeroean, waar de gansche lengte van den weg tusschen de hoofdplaats en het Blauwe Water, een afstand van elf palen, was afgezet met drommen inlanders,

en haie geschaard en met ontstoken fakkels den weg verlichtende, zoodat de koetsen tusschen een dubbel cordon van menschelijke lantaarns voortrolden. „Hoe anders", luidt het hier, „was 't in Holland, waar ik mijne inspectiereizen bescheiden in de diligence maakte, nl. wanneer ik geen gebruik kon maken van de boot. Zulke eerbewijzingen doen menige haastig gebakken grootheid het hoofd draaien en hem het onderscheid dubbel gevoelen wanneer hij in zijn vaderland weder tot het privé leven terugkeert. Wat mijzelven betreft, ik heb van de wereld ervaring genoeg om deze honneurs terug te brengen tot hetgeen ze waard zijn en den ouden stelregel te volgen: „die Feste zu feiern wie sie fallen".

Het gezicht der hindoe-ruïnen bracht hem het voornemen bij den gouverneur generaal voor te stellen, om van de voornaamste basreliefs in Oost-Java afgietsels te laten maken voor het oudheidkundig museum te Leiden; een plan waaraan Zijne Hoogheid waarschijnlijk weinig vreugde beleefde. Destijds moeide men zich nog niet bijster veel met den „drogen waterstaat". Het vandalisme gepleegd aan de ruïnen van Modjopahit mocht er van getuigen; 't was al veel dat ten minste bij den Boroboedoer een paar teekenaars aan het werk waren gezet.

Verder den Oosthoek inkomende, in het land der suikerfabrieken, hoorde men van niets dan van saccharine en melasse spreken, van bibit, siroop en ampas. Het was er verre van dat een zoo soldateske natuur als deze bezoeker veel belang zou stellen in een vak, zoo geheel van het zijne verschillende. En nog veel minder lag het in zijn aard deze industrie te bekijken met het oog eens dichters en gewaarwordingen te ondervinden, gelijk Jan de Marre die uitdrukte in zijn *Batavia:*

> Zie dan den Bergjavaan vol drifts naar de akkers spoeien,
> Om weer een nieuw gewas ten wortel af te slaan:
> Zie honderd molens in gestagen arbeid gaan,
> Ontelbre bosschen riets al kneuzende vermalen,
> Een honigzoeten stroom naar honderd kolken dwalen,
> Daar 't vuur door kunst den draf van de eedle vochten scheid,
> En 't sap, als schoon kristal, langs honderd pannen spreid,
> Kristal dat door zijn deugd de waereld kan bekoren,
> Ons rijklijk toegevoegd van Javaas zeekantoren —

Anders vatte de hertog de zaak op. Het verdroot hem van suiker, en niets dan suiker te hooren redekavelen. „Ik zou", schrijft hij, „der süszeste Mensch von der Welt" geworden zijn, indien er ook

daar geen gamelangs, eerbewijzingen en een massa vervelende menschen van beiderlei geslacht waren geweest, met wie men zich wel moest *herumbekomplimentiren*".

Op Madura maakte hij de kennis van eene andere orde van zaken, dan op Java in zwang was. Een ander type van gezichten, een andere taal, een andere physionomie des lands en een andere houding van het volk; het onderscheid was merkbaar tusschen een madureeschen *ario* en een complimenteusen javaanschen *priaji*. In het leven van de grooten des lands kon hij al dadelijk een blik slaan bij zijn komst in den kraton van den sultan van Sumenap, waar een drom inlandsche edelen hem stond op te wachten. De sultan zelf was voor deze gelegenheid in gala; tot de staatsie van zijn gevolg behoorden zeker de twee dwerginnetjes, die zich als levende curiositeiten in zijne nabijheid bevonden, met nog een zwarten en een witten neger. Deze laatste was een albino, of zg. kakkerlak — *scheuszlich!* De kraton wordt afgeschilderd als een complex van in elkaar geschoven pleintjes en gebouwen, het ameublement zoo onsystematisch mogelijk bijeengebracht. In de voorste pendoppo stonden een paar nieuwe mahoniehouten toiletcommodes met spiegelglas, aan de pilaren hingen allerlei europeesche schilderijen en lithografiën, vele beneden het middelmatige. Op het erf, doorsneden van gemetselde slokan's, kuierden een pelikaan, een paar marabouts van de oevers van den Ganges, kroonvogels uit de Molukken en witte ibissen. Twee gevlekte tijgers gromden in hunne hokken. Behalve een zwerm van dienstbaren behoorde tot deze hofhouding ook nog een getal van 125 kinderen en kleinkinderen des sultans. Deze zelf verbaasde de bezoeker niet weinig door de vele kundigheden, waarvan hij blijk gaf. Pakoe Nata Ningrat was destijds reeds een grijsaard van over de zeventig, maar nog kras en flink voor zijne jaren. Hij was doorkneed in het sanskriet en kawi, hij verstond hollandsch, fransch en engelsch, ofschoon hij die talen ongaarne sprak; hij bezat een bibliotheek, deed aan glasschilderen en aan de vervaardiging van valsche edelsteenen. Hij verstond zich ook op het bouwkundig teekenen en was zelfs bekend met den scheepsbouw. Maar zijn talrijke zonen hadden gansch geen „aerdje naar hun vaêrdje," in zooverre dat hun opvoeding vrij verwaarloosd was. Indien mijne kinderen evenveel wisten als ik, redeneerde de sultan, dan zouden zij met de positie, die hun door het lot nu eenmaal aangewezen is, ontevreden zijn en allicht niet genoeg

vastheid van karakter bezitten om zich niet (door onbezonnen handelingen) in het ongeluk te storten.

Hier, in Sumenap, viel ook weer iets te inspecteeren, n. l. de barisan. De indische krijgsgeschiedenis had den hertog bekend gemaakt met de diensten, door deze madureesche hulptroepen herhaaldelijk aan de regeering bewezen. Hier zag hij ze van dichtbij.

Tevens ervoer hij de reden waarom het kleedingmagazijn en de wapenkamer voor deze strijdbare landbouwers en visschers zich steeds binnen de poorten van den kraton bevonden. Daar moesten zij zich kleeden en wapenen, en wanneer de parade voorbij was, zich weder ontpoppen in gewoon dessavolk; geen schutter die zijn monteering aan huis had. Want zoo men dit wilde toestaan dan was er alle kans, wanneer de troep eens werkelijk te velde moest trekken, dat men eerst alle equipementstukken van het bataillon zou moeten inlossen van de pandjeshuizen of van de chineesche opkoopers aan welke zij 's konings livrei verdobbeld hadden.

Te Bangkalan zagen de bezoekers in de pronkzaal van den panembahan een soort van theater, dat bij huwelijken in de vorstelijke familie dienst deed als estrade voor het bruidspaar. Daar bevonden zich allerlei europeesche meubels, pendulens, vazen, snuisterijen, maar vooral klokken. Klokken met slag- en klokken met speelwerk, met mechaniek, met beschilderde wijzerplaten, enz., en 't was een passie bij dezen inlandschen vorst, zoo goed als bij Karel V in het klooster San Yuste, al die uurwerken zóó te reguleeren dat ze gelijk liepen. Eene opgave, die den grooten keizer tot wanhoop bracht; en tevens tot de bedenking hoe dwaas het geweest was dat hij, die niet eens de gelijkheid tusschen een half dozijn klokken kon bewerken, zich onderwonden had een half dozijn volken in zake het geloof tot gelijkheid te willen brengen. De madureesche panembahan gaf de zaak intusschen niet op; met het geloof zijner onderdanen bemoeide hij zich weinig en hij was er de man niet naar om gelijk Karel V strenge plakaten tegen de ketters te laten afkondigen, maar zijne uurwerken met muziek moesten tegelijk slaan en spelen. Voor europeesche ooren was dit echter een zeer onharmonisch *unisono*, wanneer al die verschillende klokken begonnen te tikken, te klingelen, te orgelen en een dozijn verschillende melodiën dooreen te haspelen.

De inlandsche vorst had steeds een vijftal volgelingen achter

zich, die zijn pajong, zijn stok, zijn sirihdoos, zijn sabel en zijn hoofddeksel droegen. Ieder inlander, die hem naderde, kwam naar hem toe op een gangetje, dat wonderwel naar den gang der kikvorschen geleek. Behalve voor klokken had hij een hartstocht voor wajangpoppen, waarvan hij een rijk assortiment bezat. Bij 't afscheid vereerde hij den hertog een kris waarvan het heft met juweelen, en de kling met des panembahans wapen in goud was ingelegd. Daarbij behoorde een bandelier met vergulde tressen, welke de gebeneficeerde — zoo wilde het de adat — nu ook dien ganschen dag aan zijn lijf moest dragen, zoodat hij zichzelven voorkwam als een koninklijk pruisische hofjager. Van zijn kant schonk hij den inlandschen vorst een antieke damascener sabel met een gevest van rhinoceroshoorn, die hij te Caïro gekocht had.

Van Madura ging 't terug naar Java, maar daar koos men zich thans een ander itinerarium dan op de heenreis. Zoo kwam men ook te Ngawi, het warmste plekje van het geheele eiland — daarvoor stond het te boek. En waarlijk, zoo ergens dan was hier aanleiding tot het kinderliedje: „O zon, wat kunt gij branden! — 'k Ben meer dan half gestoofd. — Als water zijn mijne handen. — Mijn (militaire) pet smelt op mijn hoofd". Onder de feestelijkheden, welke de inspecteur zich hier moest laten welgevallen, behoorde ook de voorstelling van een militair liefhebberij-tooneel. „Er zou", luidt hier het verhaal, „een vaderlandsch drama worden opgevoerd, *Het kasteel van* ..... den naam heb ik vergeten. Gelukkig had zich, reeds des morgens vroeg, een der hoofdpersonen van het stuk zoo jammerlijk bedronken, dat men hem in de provoost zijn roes moest laten uitslapen; zoodat deze drinkbeker mij voorbij ging en wij met bijeengeflanste fransche komediestukjes en een pantomime werden *abgespeist*".

Zeer plechtstatig was de ontvangst bij de inlandsche hoven in de Vorstenlanden. De keizer van Solo verwelkomde den hertog in javaansch kostuum, het kommandeurskruis van den Ned. Leeuw op de borst en nog een ster met het cijfer W. in brillanten, een huisorde die door den vorigen soesoehoenan was ingesteld. Zijn bloote voeten staken in rood fluweelen, met goud geborduurde muilen; op het hoofd droeg hij de gesteven javaansche staatsiemuts en de haren van achteren in een wrong, waarin een brillanten haarpen stak en een snoer melati's. De keizer deed zijn bezoeker neerzitten op een met geele zijde overtrokken stoel, aan zijn rechterhand, en aan de linker den resident. Na afloop van het

uit eenige banaliteiten bestaand onderhoud stelde hij hun in een nevengebouw twee van zijne echte vrouwen voor, beiden rijk gekleed en met juweelen behangen. Tot het keizerlijk gevolg behoorden een albino en eenige dwergen; de kroonprins collectionneerde bocheljoentjes en had naar men zeide reeds een zeker aantal bultenaars en mismaakten bijeen. Mangkoe Negoro hield ook dwergen, en daarbij nog vier blinden. Hij schiep er behagen in dit van het gezicht beroofde viertal met brandewijn in kennelijken staat te brengen, en wanneer zij dan recht besist waren hen blindemannetje te laten spelen. Zij moesten vooreerst op hun beenen blijven staan, daarna elkaar zien te grijpen, te vangen; en van zelf, de blinddoek was hier niet noodig.

De staatkunde der Compagnie was er reeds vroeg op aangelegd deze inlandsche vorsten door het „verdeel en heersch" de baas te worden, en hen geleidelijk van hunne macht te berooven door onderlinge tweespalt, door den een als 't ware tegen den ander uit te spelen. Een taktiek, waarover de levensbeschrijver zich ontboezemt met de woorden:

„Men zou zeggen dat deze regeering ter schole ging bij onze eigene duitsche, in den Heer ontslapen voorvaderen, dewijl ze 't zoo in den grond verstond de politieke kracht en beteekenis dezer inlandsche vorstenhuizen te breken".

Bij den terugkeer te Batavia had de inspectie drie maanden geduurd; de inspecteur kon nu zeggen dat hij iets van Java gezien had. Maar ook de vermoeienissen der reis en de klimaatsinvloeden hadden zich doen gelden, zijne gezondheid was er niet beter op geworden. Ja, in dit land moest men er zich eigenlijk steeds op voorbereid houden om plotseling van het tooneel te treden. Een goede bataviasche koorts kon den patient binnen twee dagen naar het kerkhof zenden, en zulk een parate executie vreesde hij ook niet, maar wel de slepende buikaandoeningen, die iemand „im langsamen Balancirschritt" derwaarts brachten. En de gezondheid had men toch zoo noodig om zich van een veelomvattend ambt gelijk het zijne te kwijten. Daarom was het hem geenszins onaangenaam, na het aftreden van zijn vriend Jan Jacob Rochussen in Mei 1851, dat het gerucht als zou hij-zelf gouverneur-generaal worden zich niet bevestigde. Zooiets was buiten zijn lijn. Hij gevoelde er zich niet sterk genoeg voor, en niet bekwaam genoeg, noch lachte een voortdurende bureau-arbeid hem aan. Het bericht kwam ook spoedig dat mr. George Isaac Bruce

tot landvoogd was benoemd, een gewezen haagsch advokaat, laatst commissaris des konings in de provincie Overijssel. Maar deze kwam te overlijden nog vóór zijn vertrek naar Java, aan boord van de korvet *Sumatra* waarop hij zich reeds had ingescheept en nu werd tot Rochussen's opvolger benoemd mr. Albertus Jacobus Duymaer van Twist, voorzitter van de Tweede Kamer der Staten Generaal.

Hoe vreemd de zaken toch loopen konden: deze zelfde Van Twist had als vrijwilliger gediend bij de Leidsche studenten kompagnie in den Tiendaagschen Veldtocht, tijdens de hertog in het zelfde leger den rang van generaal en divisie-kommandant bekleedde. Thans, twintig jaren later, waren de bordjes verhangen; nu was de voormalige burgerflankeur chef, en de generaal „secunde".

De berichten van 's hertogs familie bleven steeds gunstig luiden; er gebeurden daar ginds in Duitschland wel dingen, die hem deden verlangen om zich op een gegeven tijdstip *par coup de baguette* te midden der zijnen te kunnen verplaatsen. Zijn oudste zoon b.v. kapitein bij de Engelsche grenadiers, huwde met de dochter van den hertog van Richmond, een der oudste en voornaamste adelijke geslachten van Schotland. Later kwam de afgetreden legerkommandant op diens kasteel te gast, en stond verbluft hij die toch al heel wat koninklijke weelde in Europa had bijgewoond, over een zoo grootscheeps opgezette huishouding, een zoo prachtlievende leefwijze en een zoo grooten staat. Men werd hier bijkans herinnerd aan de gastmalen uit den tijd van Karel de Stoute, toen de Bourgondische edelen de hoeven hunner paarden met goud lieten beslaan. Zijn tweede zoon, ritmeester bij de Wurtembergsche lijfgarde, deed al een niet minder schitterende partij, nl. aan de jongste dochter van den koning van Wurtemberg. 't Waren huwelijken uit die wereld van vorsten en grooten der aarde, welke als wezens eener hoogere soort boven de groote, voor het dagelijksch brood zwoegende massa zweefden, welke als de leden eener onschendbare brahmanenkaste tegenover den grooten hoop der pariah's stonden. Toch huwelijken uit liefde gelijk de roep ging. Ook uit de plooien van een hertogsmantel, van 't koninklijk hermelijn, kroop wel eens de schalke Amor. De verheugde vader zond uit Indië tal van bruiloftsgeschenken, daar onder japansch en chineesch huisraad, „sinnig gewählt". O! dat hij slechts zevenmijlslaarzen hadde, beter nog de onvermoeibare wieken van den fregatvogel om dit huwelijk in een koningsburcht te kunnen bijwonen!

Groote expedities, na die van Bali, kwamen onder zijn bevelhebberschap niet meer voor. De onlusten in Bantam werden door den overste de Brauw met eenige troepen spoedig bedwongen. De overste Sorg rekende af met de Taykonsche Chineezen in de wester-afdeeling van Borneo, maar stierf ten gevolge van zijne bij de verovering van Pamankat bekomen wonden. Die zich aan een ander spiegelt, spiegelt zich zacht: eerst Michiels, nu Sorg, en de hertog had zelf naar Borneo gewild! Maar zeker, dáárom liet hij het niet; de persoonlijke moed van den „Sax" was onverdacht. Bij de onrustige bewegingen, welke nog op het eiland Banka plaats vonden, kon het civiel bestuur de zaak wel klaren. De expeditie tegen Aurakey en Makariko op Ceram was in hoofdzaak eene maritieme expeditie, die naar Palembang en de Lampongs (allen in het jaar 1851) waren op niet zeer groote schaal ondernomen. Zijne Hoogheid trok zijn Indische sabel niet meer uit de scheede, maar hij ging weer aan 't inspecteeren, hij ondernam zijn tweede militaire dienstreis over Java in de tweede helft van het jaar 1851. De eischen van den dienst? — nu ja, ook dat. Maar hij moest eens breken met het dagelijksch bureau-werk, hij moest de bergen weer eens in, nu de Bataviasche lucht hem te zwaar werd. 't Zou hem goed doen — en den staat.

Zijn weg bracht hem het eerst naar de Preanger, in den omtrek van Garoet, op welke plaats destijds nog geene Europeanen woonden behalve een kontroleur. Verderop kon hij de heerbaan benutten, die ten jare 1837 opzettelijk ten gerieve van prins Hendrik der Nederlanden werd aangelegd, tijdens dezen in 1837 de kolonie bezocht. Over 't algemeen vond hij de wegen zeer goed in orde, de riviertjes, zelfs de kleine, overspannen door overdekte bruggen. Geriefs genoeg, zoo'n dure djatihouten brug over zulk een klein spruitje; in het beschaafde Duitschland zou men hoogstens een paar groote steenen in de beek geworpen hebben, slechts voldoende om den wandelaar te vrijwaren van een onvrijwillig voetbad.

Op Noesa Kembangan zag hij de bekende grotten; daarbij de Missigit Sella, aldus genoemd naar den heilige, die volgens de legende het geheele eiland meebracht van zijn bedevaart naar Mekka. Van zelf moest de bezoeker wel glimlachen, waar het volksgeloof in zulk een groven vorm tot hem kwam. Waarschijnlijk geschiedde die wonderbaarlijke eilandverplaatsing dan in denzelfden tijd, waarin Gods lieve engelen ook de vermaarde *Santa casa* naar Loreto droegen.

Hiermede zinspeelde hij op een zijner Italiaansche reisherinneringen. In den omtrek van Ancona had hij het stadje Loreto bezocht, en daar in de domkerk dat „Heilig Huis" (*santa casa*) gezien, dat door niemand minder dan door de gebenedyde maagd Maria werd bewoond, en door de engelen Gods uit Nazareth naar Dalmatië werd gebracht, van waar het verder naar Loreto kwam. Hij had de prachtige kerk gezien, welke door twee pausen om dit kerkelijk palladium heen werd gebouwd, het marmeren bekleedsel, de zilveren deur, het zilveren traliewerk waarachter het beeld der vroegere bewoonster stond, de Madona-schilderijen van den Rafaël, het venster waardoor de engel Gabriel binnenkwam om de geboorte des Heilands aan te kondigen, misschien ook wel sommige van ongeveer honderdduizend bedevaartgangers, jaarlijks naar dit heiligdom stroomend. Thans toonde men hem een geheel eiland dat uit het arabische Nazareth, uit Mekka kwam; en zoo'n eiland was wel is waar iets onhoudzamer in het transport dan een huis, maar waarom zou men hier niet iets gelooven wat ginds honderdduizend Italianen geloofden?

Doch de hertog kende zijn *Faust*, en daaruit den regel:

„Das Wunder ist des Glaubens liebstes Kind".

Dat bleef waar, in Italië en op Noesa Kembangan.

Te Tjilatjap regende het zoo sterk, en stormde het daarbij uit zee, dat de reiziger zich verplaatst waande in Noord-Holland. Hij achtte die plaats een punt van groote strategische beteekenis, maar wat hielpen alle natuurlijke voordeelen tegen zulk een infaam klimaat, tegen den doodelijken adem der moeraskoortsen, die hier de lucht vergiftigde! Te Banjoemas maakte hij kennis met den resident graaf van Hogendorp, nazaat van den bekenden Dirk, die de schrede had leeren kennen tusschen het Kapitool en de Tarpejische Rots, die eenmaal was voorgedragen tot de waardigheid van gouverneur-generaal, maar zijn leven als balling en onder schulden in Brazilië eindigde. Doch de tradities van het geslacht vond de bezoeker hier voor 't minst bewaard. De eene edelman terstond affiniteit met den andere; hij schrijft van het gezin: „Es war mir ordentlich wohl mich endlich einmal in einem Hause zu befinden, wo ein wirklich guter Ton herrscht und wo die Kinder gut erzogen werden". (Was hij dan tot dusver slechts in huizen geweest, waar alleen „die Rinder" behoorlijk grootgebracht werden?)

Over ettelijke militaire versterkingen op zijn weg sprak deze

inspecteur een zeer afkeurend oordeel uit, inzonderheid wat de keuze van het emplacement betrof. Daaronder telde het fort *Generaal Cochius* te Gombong, 't welk hij „das Denkmal einer Ingenieurmiszgriffes" noemde. Zonderling genoeg liet hij zich over de befaamde vesting Willem I niet uit. Het terrein tusschen de rivieren Progo en Bogowonto wekte droeve gepeinzen bij hem op. Niet dat hij op zijn vorige inspectiereis hier reeds geweest, en hem daarbij iets onaangenaams gepasseerd was; daar niet van. Maar de schrijver van *Précis de la campagne de Java* moest wel weten dat hier eenmaal het tooneel was van de voornaamste krijgsbedrijven uit den Java-oorlog — en hoezeer ware hij daar op zijn plaats geweest. Hoeveel goeds had hij daar voor het Nederlandsche gezag kunnen uitwerken, hoezeer had hij er de vleugelen kunnen uitslaan die hij zich gewassen voelde, en zijn militair talent toonen door zelf de leiding der krijgsoperaties op zich te nemen. Ja, wanneer hij destijds hier geweest ware, de geschiedenis zou misschien anders geschreven zijn geworden De oorlog duurde van 1825 tot 1830, en reeds in den winter van 1827 was zijne benoeming tot legerkommandant in de pen geweest. Maar de haagsche intriges hadden hem toen een beentje gelicht. Destijds was hij eerst zesendertig jaren oud, derhalve in de volle kracht van den mannelijken leeftijd; en toch, voor hem zond men liever een invaliden overste, inderhaast tot generaal gebakken, iemand die op zijn eerste inspectiereis niet verder dan Tjiandjoer kwam en daar door een fout tegen het dieet binnen twee dagen stierf.

Ja, 't was een historisch terrein waar hij zich thans bevond, dat land tusschen de rivieren Progo en Bogowonto. Hij kende er al de details van. 't Moest wel, voor iemand die een bijzondere studie van de krijgsgebeurtenissen dier jaren had gemaakt, en de vrucht daarvan eerlang zou blootleggen in een bekend werk. Denkelijk echter kende hij niet *die* bijzonderheid, welke de assistent-resident Eduard Douwes Dekker mededeelde aan den generaal Cleerens, nadat deze in zijn breeden brabantschen tongval verteld had van zijne eigene krijgsbedrijven op dat terrein, en hoeveel moeite het kostte den gauwen Dipo Negoro op het spoor te komen. Hertog Bernhard was een gemoedelijk, zelfs een snaaksch man; gewis zou 't hem vermaakt hebben die bladzijde der *Ideëen* te lezen, waar Multatuli den goeden, ouderwetschen Cleerens sprekende invoert:

„Ga koent oe gien begriep moaken van de zoenderlingen bewegiengen van dien Diepo Negoro. Telkens als we miende hum te vangen, of althans euver den rivier te dringen . . . . .

„Neen, generaal, dàt kon niet.

„Wat ? vraagde hij. Koen-i niet euver die rivier gaan. Dat mocht-i niet.

„En hier vertelde ik iets aan Cleerens, dat nu bekend is aan elken Delftschen student voor de Indische dienst, maar hem nieuw was. 't Spreekt vanzelf dat z'n bedrijvig leven hem niet de gelegenheid had gelaten zich te wijden aan ethnologische of geschiedkundige studiën.

De arme Diepo Negoro dan was in z'n strategische bewegingen altijd jammerlijk belemmerd geworden door 'n . . . . . bui van *pudeur*, waaraan eenmaal een zijner voorouders zich had schuldig gemaakt. Zekere Soeltan Agoeng, aldus luidt de legende, bevond zich eens met groot gevolg op reis in centraal Java. De stoet naderde een rivier die, volgens de vastgestelde richting van den tocht, behoorde overgetrokken te worden. Agoeng vraagde naar den naam van dien stroom. Het was de Bogowonto.

„De beteekenis van dit woord — naar ik meen gegrond op den vorm van 'n rots waaruit een der hoofdbronnen van de rivier ontspringt, is. . . .

„Ik zei 't den generaal in 't Hollandsch. We waren beiden meerderjarig, en ik ben dat nog, maar. . . .

„'t Water dan heet naar die rots. En die rots heet zoo, omdat ze in vorm. . . .

„Sakkerloot, ik wou dat al m'n lezers oude generaals waren, of meerderjarig althans!

„Soeltan Agoeng vond dien naam onbehoorlijk, en zei dat-i zich te deftig achtte 'n water over te steken, dat naar zijn inzien niet geschapen was om door 'n fatsoenlijken prins van keizerlijken huize bevaren te worden. Hij deed 'n eed zich daarvan levenslang te onthouden, en strekte dien tot al z'n nakomelingen uit. Diepo Negoro die er een van was, . . .

„Gedeunri, ga heb gelaak! riep Cleerens."

Waarschijnlijk wist de hertog van Saksen Weimar Eisenach evenmin datgene, wat de generaal Cleerens niet wist, in tegenstelling met de Delftsche studenten. Het deed tot de krijgskundige waarde van zijn *Precis de la campagne de Java* niet af, maar de geschiedschrijver, die ook de kleine trekjes van zijn onderwerp

behoort te kennen, zou er allicht zijn voordeel mee gedaan hebben.

Na Banjoemas bezocht hij Poerworedjo, waar destijds de Pupillenschool gevestigd was. Dit was een stichting van de overste von Lützow, die begon met een twintigtal verwaarloosde soldatenkinderen om zich heen te verzamelen en voor eene strenge, militaire opvoeding te zorgen. Hij toonde zijne kweekelingen aan den generaal von Gagern, die zich daarmee zoo ingenomen toonde dat hij bij de regeering voor de zaak in de bres sprong, zoodat eerlang uit het bescheiden particulier instituut eene gouvernements instelling groeide. Bij 's hertogs bezoek telde deze reeds tweehonderd kweekelingen. Hij wilde haar echter naar Magelang verplaatsen, eensdeels wegens het klimaat, anderdeels omdat de pupillen daar geen omgang met Europeesche militairen zouden hebben en maatregelen genomen konden worden om hen op een afstand te houden van hunne .... moeders. Want die Javaansche kazernevrouwen zouden slechts een zedelijk-nadeeligen invloed op de kinderen uitoefenen; ze zouden weer afbreken wat de militaire opvoeders opbouwden.

Toen de hertog van deze tweede inspectiereis te Batavia terugkeerde, voelde hij zich zieker dan ooit. Hij was nu een zestiger, maar meer dan die jaren drukten hem waarschijnlijk de gevolgen zijner Europeesche veldtochten. Er was meer dan een *rude campagne* onder geweest. Behalve aan intermitteerende koortsen leed hij aan chronische huidontsteking, die zich voornamelijk aan het hoofd met blazen en blutsen openbaarde; ook de zwelling van het rechterbeen hield aan. Daarbij voegden zich de bekende indische kwalen van het onderlijf. Hij kreeg nagelbedontsteking, waardoor ettelijke zijner vingernagels afvielen. Zijn kolossaal lichaam vermagerde schrikbarend; men zou er den krachtigen en „strammen" hertog Bernard uit den aanvang des jaars 1849 niet meer uit herkend hebben. De hem toegediende medicijnen gaven slechts voorbijgaande genezing en de doctoren waren 't over zijn kwaal niet eens. Hij kwam in het geval van vader Cats, geslingerd tusschen de adviezen zijner beide geneesheeren:

> Ey ziet, om dit verschil zoo was ick gansch verlegen,
> Wat dat den een besloot, dat sprack den ander tegen. —

Eindelijk sprak een doctor te Salatiga zich met beslistheid uit, niet tegenover den patient, maar tegenover diens secretaris en huisgenoot, den hofraad Hergt. Hij verklaarde de ziekte voor

een begin van *aphtae tropicae* (indische spruw.) Daarvan zou een zestig jarig man zoo licht niet herstellen wanneer hij in een heet klimaat bleef. De verzweringen zouden zich inwendig uitbreiden, doordringen tot maag en darmkanaal, het voedingsproces verlammen en eindelijk den dood door uitputting veroorzaken.

Zoo hoorde Hergt *le fin mot de l'histoire* te Salatiga, maar te Batavia bleven de doctoren weigerachtig den lijder den aard zijner kwaal mede te deelen, of, wat hetzelfde was, hem een onmiddellijk vertrek naar Europa aan te bevelen. Men wist, dat hij daarvan niet hooren wilde. Derhalve zou men 't maar eens eerst met een *Luftkur* te Buitenzorg probeeren; wellicht was die maatregel reeds voldoende om de ziekte tot staan te brengen.

In een vrij jammerlijken toestand werd hij derwaarts vervoerd, verzwakt en vermagerd. De maag kon reeds niets meer verdragen dan kippenbouillon met een zwaluwnestje daarin opgelost, en een weinig rijst. Dr. Swarts te Buitenzorg wilde het evenmin als zijne bataviasche collega's op zich nemen den prikkelbaar geworden man het noodlottige woord in te fluisteren: indische spruw. Daarop beproefde Hergt om hem op algemeene gronden de noodwendigheid van repatrieeren onder het oog te brengen, maar hij werd kort en beslist teruggewezen. „Sie wissen wie höchts unangenehm mir derartige Gespräche sind. Ich will eben hier bleiben."

Hergt was ten einde raad. „Zeg gij 't hem", drong hij nogmaals bij dr. Swarts aan.

„Ja, als de hertogin hier was; of een van de kinderen" . . . . aarzelde de arts.

„Maar hij heeft kind nog kraai, te Batavia", hervatte Hergt; „wie is er dan nader aan toe dan de huisdoctor? En als ge hem voor zijn toestand de oogen niet opent, hoe zal hij dan gered worden?"

„De hertog zal mij *zerschmettern* —

„Zeker, hij zal opstuiven", gaf Hergt toe, „maar als hij weer bedaard is, dan zal hij u dankbaar zijn".

Zoo geschiedde het ook. Later werd dr. Swarts op voordracht van den hertog gedecoreerd, en nog dikwijls erkende deze laatste hoeveel hij verplicht was aan den man, die hem de schellen van de oogen had doen vallen.

Intusschen was het ontbijt opgedragen, en de weinige gasten zetten zich aan den disch. De hertog vertoonde zich slechts even, met een waar *Wütherich*-gezicht." „Ik heb de spruw", riep hij

met een grove stem. „Swarts heeft het mij daareven gezegd." Daarop trok hij zich mismoedig in zijn kamer terug.

Kort daarna begaf zich de dirigeerende officier van gezondheid te Batavia naar den gouverneur-generaal, om hem over 's hertogs toestand in te lichten, en nu beduidde Duymaer van Twist den lijder, dat een verlof naar Europa voor hem urgent was. Van een ander zou hij 't niet zoo licht aangenomen hebben. Daarmee was de zaak beslecht; de passage werd besproken. Maar zoozeer klampte hij zich vast aan het vooruitzicht om zoo spoedig mogelijk weer naar Indië terug te keeren, dat hij het plan opvatte zijn huis met den ganschen inboedel zooals het reilde en zeilde te laten staan, totdat hijzelf het weer zou kunnen betrekken. Doch ook dien troost moest hij zich ontzeggen, want wat zou er in zijn afwezigheid van den ganschen „ommeslag" terecht komen onder de twijfelachtige zorgen van een tros inlandsche bedienden? Wat van zijn fraaie meubels, zijn kostbare boekerij, zijn anderhalf dozijn paarden, van de apenkolonie wier leden zoo vaak en zoo verdienstelijk de clownsrol bij hem vervuld hadden? Keerde hij eenmaal terug, dan was dit alles ongetwijfeld *verdorben, gestorben*; dan zat de houtworm in zijn meubels, de rajap in zijn boeken en de droes in zijn paarden.

Zoo liet hij dan met een bezwaard hart het grootste gedeelte van zijn inboedel in veiling brengen. De bibliotheek en een deel zijner kleine menagerie werden later naar Europa verscheept, aan de overige dieren werd de vrijheid gegeven. „Nu heeft hij ook geen *home* meer, wanneer hij zou kunnen terug verlangen", oordeelde het kleine gevolg, toen zij na de vendutie het ledig gesleepte huis aanschouwden. „Dat is een trekpleister minder".

Zij begrepen beter dan de betrokkene zelf, dat deze vorstelijke legerkommandant met Indië had afgerekend.

In afwachting van zijne inscheping bleef hij te Buitenzorg en ontving daar nog ettelijke bezoekers, bekenden uit vroegere jaren die hem in zijn neerslachtigen gemoedstoestand wilden opmonteren: de graaf van Hessen Philippsthal, baron van Tuyll, en anderen. Het was mede te Buitenzorg dat hij den „Humboldt van Java", Franz Wilhelm Junghuhn, ontmoette en in de gelegenheid was den beroemden natuuronderzoeker met voorspraak bij den gouverneur-generaal van eenigen dienst te zijn. Te Batavia teruggekeerd werd hij van dag tot dag zwakker; men begon nu te vreezen dat hij, nog eer de europeesche reis aanving, die grootere reis

zou aanvaarden, welke een onbepaald verlof en de eeuwigheid met zich brengt. *Quand on est mort, c'est pour longtemps.*

Niemand, toen hij op den laatsten des jaars 1851 zijn terugreis naar Europa aanvaardde, durfde hem een tot weerziens! toe te roepen. Hij was nog slechts een schim, een reusachtig samenstel van knoken en zenuwen, vooral zenuwen. De hertog had orde op zijne zaken gesteld, Hergt was ook ditmaal zijn factotum geweest. Toch kwam er bij de inscheping nog iemand aanloopen met een beteekenisvol papiertje: *UEd. gelieve te betalen* . . . . . 't Was een begrafenis-ondernemer, die (het bleek niet naar wiens opdracht) reeds van te voren een doodkist voor Zijne Hoogheid had gereed gemaakt. Dat moest een buitengewoon stuk werk wezen, want in zijn magazijn waren geen kisten voorhanden van zulke afmetingen als de lengte en de breedte van den hertog vereischten. Nu had deze hem evenwel een deerlijk koopje gegeven door niet te sterven, en waar moest hij nu met zoo'n buitenmodel doodkist blijven, die stellig niemand hem zou afkoopen? Moest hij daarmee soms wachten totdat er weer eens zoo'n mannetjes-mensch zich het *air* van een stervende gaf? — dan kon hij lang wachten. Kortom, die kist was onverkoopbaar, en de hertog zou goed doen door ze voor alle gebeurtelijkheden maar met zich aan boord te nemen. Of anders moest de schâ vergoed worden.

Waarschijnlijk was de betrokkene destijds niet in een toestand om zulke reclames aan te hooren en kwam hem het incident eerst later ter oore. De kroniek meldt niet of de leverantie erkend werd als voor zijn rekening en risico, dan wel de speculatieve leverancier den raad ontving die kolossale kist maar aan te houden voor familie-doodkist, of voor iemand die, evenals de dichter Elias Anne Borger, vrouw en kind gaarne in dezelfde kist wilde hebben [1]).

Het vermoeden ligt echter voor de hand, dat deze vooruitziende fabrikant zijne vordering wel onder zijne schoenen kon schrijven.

Behalve door Hergt en Schmidt werd de legerkommandant met verlof nog vergezeld door een Italiaan, den ritmeester Stampa, in de kwaliteit van adjudant. De zeereis deed hem goed, vooral

---

[1]) Ik heb mijn dochtertje opgegraven,
Toen 't pleit der moeder was beslist,
En legde 't in dezelfde kist; Enz.
(Aan den Rijn).

toen het schip noordelijker breedten bereikte. Gaandeweg voelde de zieke zich beter, de verteringsorganen herstelden zich, de eetlust begon terug te keeren. Maar dat zijn gestel en zijn lichaam zwaar gehavend waren, wist niemand beter dan hijzelf. Als om zijne familie daarop voor te bereiden schreef hij haar: „Ik ben schrikkelijk afgevallen en zie er zeer verouderd uit; mijn knevel wordt geheel wit en ik moet totaal het uiterlijk hebben van hetgeen ik ook ben: „een veteraan."

Te Suez zond de onderkoning van Egypte hem een gala-koets, met een tolk en een franschen doctor; een tweede koets was voor het gevolg bestemd. Zoo bereikte hij na een vrij snellen rit door de woestijn de hoofdstad Cairo, vooreerst een terminus, daar hij in het belang van een geleidelijken overgang uit een warm naar een koud klimaat, Egypte als tusschenstation wilde benutten. Zijn gezondheid had zich nu weer in zoover hersteld, dat hij een aanzienlijk gedeelte des lands als toerist kon afreizen; de droge lucht van Opper Egypte verrichtte wonderen aan hem, de bataviasche doodkist, indien ze al heimelijk mee aan boord was genomen, kon nu veilig ergens in een pyramide bij de sarkofagen van oude en uitgedroogde egyptische koningen worden gedeponeerd.

Ruim zes weken bleef hij in het land der Pharao's, bij den dag aansterkend; hij bezocht er tempels, ruïnen, pyramiden en rotsgraven, ook steden en dorpen in een land, dat alom bezaaid was met de gedenkteekenen van een geweldig verleden. Hergt vreesde dat hij zich zou overspannen, maar neen, hij kon onder dat alles nog schrijven: „habe einen starken Appetit". Nog eer hij Triest bereikte had zijn krachtig gestel zich grootendeels hersteld. Doch was hij-zelf als uit de kaken des doods ontsnapt, zijn terugkeer zou niettemin droevig wezen: de booze Thanatos stond hem op te wachten. Reeds te Venetië ontving hij brieven uit Weimar, die hem de ernstige ziekte zijner vrouw meldden. Weinige dagen daarna kwam de opperjachtmeester von Hopffgarten zich aanmelden. „Daar is iemand uit Weimar", berichtte Hergt. „Ik weet wat hij te zeggen heeft", antwoordde de hertog, door zijn voorgevoel gewaarschuwd. „Laat hem binnenkomen". De jobstijding was spoedig overgebracht: zijne *liebe Herzensmama* was gestorven.

Zoo dicht reeds bij het doel! — en niettemin, de dood was hem vóór geweest.

Als weduwnaar keerde hij in zijn vaderstad Weimar terug, en in het klepelen der klokken, die hem het welkom toeriepen, hoorde hij slechts de klanken der uitvaart, dat ernstige *Lied von der Glocke*:

Von dem Dome,
Schwer und bang,
Tönt die Glocke
Grabgesang.
Ernst begleiten ihre Trauerschläge
Einen Wandrer auf dem letzten Wege.
. . . . . .
Ach! die Gattinn ist's, die theure —

Hij overleefde haar nog een tiental jaren. Zijn vaderland en zijn huiselijke haard, waar 't nu zoo ledig was geworden, konden hem voorshands niet boeien. Hij begaf zich op reis, bezocht zijne gehuwde kinderen en, in Nederland aangekomen, den koning (Willem III) op het Loo, de koningin-moeder (Anna Paulowna) op Soestdijk, zocht daarna den minister van koloniën op in den Haag, met wien hij herhaaldelijk over de indische zaken confereerde. Daarop volgden reizen in Engeland, in Duitschland, maar Nederland, dit gevoelde hij, zou hem in 't eind behouden. Te meer nu, in het jaar 1853, zijne dochter Amelie in het huwelijk trad met prins Hendrik der Nederlanden, dezelfde die eenmaal als jeugdig zeeofficier zijn voorganger was geweest op Preanger bergwegen.

Hij had intusschen niet verzuimd de sommiteiten op medisch gebied over zijn kwaal te raadplegen, doch deze europeesche doctoren kenden de indische spruw slechts uit hunne boeken. De hertog vroeg hun advies, maar was reeds van te voren besloten om van zijne plannen op een spoedigen terugkeer naar Java geen afstand te doen. („Raad mij goed, zei de bruid, maar raad mij niet af.") Zoo ernstig meende hij 't, dat hij te Mannheim meubels bestelde voor zijne nieuwe inrichting te Weltevreden. Daarbij zong hij overal den lof van Insulinde. Iedereen moest hooren welk een prachtig land het daar was, hoe weldoend het klimaat in de hooge binnenlanden, hoe oogbekorend de berglandschappen en hoe trotsch de vulkanen er waren, de bevolking ordelijk en onderworpen, de kleederdrachten schilderachtig, de oudheden belangwekkend; voorts hoe frank en vrij men er leefde, te midden van eene vereeniging van oostersch en westersch comfort, en met welke leerzame loeri's en olijke aapjes men zich *ergötzen* kon.

Kwam de hertog op dàt chapiter, dan kon hij land en zand aan elkaar praten. Nu, hij hoopte er spoedig terug te wezen, en die spruw . . . . het zou zich wel doeken. Hij was nu „doorgeziekt," als een karbouw tegen de veepest.

Eindelijk gelukte het den aartshertog Stefan van Oostenrijk hem van zijn stokpaardje te praten. Langzamerhand namen andere besognes hem in beslag, de lijnen van het indische visioen werden zwakker, te midden van de hem zoo bekende en kunstlievende weimarsche omgeving scheen zijn geest op 't laatst andere banen te volgen. 't Laatst woog nog de gedenking: hoezeer het ruime indische traktement aan zijne kinderen te stade zou komen. Telken jare zóóveel in den indischen spaarpot.—

Ja, erkende de bedachtzame Hergt, als men daar nog vele jaren leeft... Maar met het vooruitzicht binnen 't jaar de kraaiemarsch te blazen in een land met zooveel booze ziekten, spruw en andere, zouden die voordeelen toch maar illusoir zijn.

Daar kwam opeens een brief van den minister van koloniën Pahud aan den legerkommandant-verlofganger met het verzoek zich over zijn terugkeer naar Indië met stelligheid uit te spreken. Weg waren op eens alle bedenkingen, en het *veto* der geneeskundige faculteit. Kalm weg schreef hij terug dat hij over een paar maanden gereed zou wezen om van Triëst te vertrekken, maar spoediger dan hijzelf gedacht had kwam hij op dit besluit terug. Het waren voornamelijk de berichten uit Indië, welke hem van inzicht deden veranderen. De gouverneur generaal Duymaer van Twist was voor hem niet hetzelfde wat Rochussen geweest was. Zijne geestverwante en vriendin, de beminnelijke mevrouw von Lützow, was gevallen als een offer van het indische strandklimaat. Zijn langjarige vriend en voormalige adjudant majoor Beyerinck was gepensionneerd, en op het punt om te repatrieeren. Het meest smartte hem nog het overlijden van generaal Périé. Meerdere Jobstijdingen voegden zich bij hetgeen de indische mail hem reeds kond had gedaan; hoe snel verwisselde toch de maatschappij in Indië hare bestanddeelen! 't Zou nu voor hem ook maar het beste wezen zich te laten pensionneeren.

Zoo gebeurde 't ook, in October 1853. Een 47 jarige krijgsmans loopbaan was daarmee afgesloten. Het volgend jaar benoemde Willem III hem tot lid van het Comité van Defensie; hij ging nu in den Haag wonen, in het Korte Voorhout, waar hij onder den rook van het koninklijk paleis op het Noordeinde was, waar

ook zijn schoonzoon prins Hendrik een zijner paleizen had dat hij af en toe bewoonde, telkens wanneer hij uit Luxemburg overkwam. In den Haag bevond hij zich tevens *au beau milieu* van voormalige europeesche en indische krijgsmakkers, van zooveel personen uitblinkend door geboorte, rang, talent of karakter, wier aangezichten hem gemeenzaam waren uit vroegere levensperioden; hier moest hij nu maar blijven.

Hofraad Hergt gaf bij de pensionneering zijns meesters na een zestienjarig secretariaat zijne betrekking op, en nam op verzoek van groothertogin Sofie van Weimar de leiding op zich van een instituut voor aanzienlijke jonge dames. De voormalige opvoeder van orang-oetan's beproefde zich nu op duitsche *Edelfräuleins*.

Sedert gingen de jaren rustig voorbij, bij afwisseling in het haagsche „Pensionopolis" en in zijn duitsch vaderland, dat hij vooral des zomers bezocht. Alleen bleven de kwalen, waarvan het vleesch de erfgenaam is, ook hem niet vreemd; hij begon te lijden aan eene blaasaandoening en aan .... ouderdom.

Toen hij in 1862, in den Haag zijnde, door een aanval van borstwaterzucht gekweld werd, vond hij daar eene verpleegster in niemand minder dan in koningin Sophia. 't Mocht wel als een bewijs gelden hoezeer de „Sax," die de krijgsmakker van Willem II geweest was en wiens dochter den broeder van den regeerenden koning huwde, tot *les intimes* behoorde. Hij herstelde in zoover dat hij zich voor een waterkuur naar Neuenahr kon begeven, van waar hij aan een vriend schreef: „Ik heb een flinken duw gehad; zes weken geloofden anderen en ook ikzelf niet anders, dan dat ik met de beenen vooruit mijn huis verlaten zou."

Zijn nicht, de koningin van Pruisen, zocht hem te Neuenahr op en ontving aanstonds den indruk dat zij haren oom voor 't laatst gezien had. Toen de hoogbejaarde Alexander von Humboldt in zijne laatste dagen het bezoek van een bekend fransch reiziger ontving, voegde hij dezen bij 't afscheid toe: „Gij hebt op uwe reizen gewis vele bouwvallen ontmoet; thans hebt gij er een meer gezien". Waarop de gevatte Franschman fluks bescheid deed: „Geen ruïne, maar een pyramide." Van hertog Bernhard was dit echter kwalijk te zeggen. Hij geleek de schim van zijn vroegere ikheid. Was dit een pyramide, dan toch slechts een zoodanige waarin men lijken bijzet.

Nadat de badkuur zes weken geduurd had vertrok de bejaarde man, thans een zeventiger, weer naar *Liebenstein*, naar de lande-

lijke wijkplaats waar hij zulke gelukkige dagen gesleten had, maar waar het thans eenzaam was geworden sedert zijne vrouw grafwaarts werd gebracht en zijne kinderen gehuwd waren. Voorwaar, ook hij mocht zeggen: „Die schönen Tage von Aranjuez sind vorüber". Een zijner indische kennissen, majoor Van Rees, vergezelde hem. Hergt, die hem bezocht, vond dat hij er uitzag gelijk hij te Batavia er uit had gezien, d. i. als iemand die terstond de opmerkzaamheid van een begrafenis-ondernemer tot zich moest trekken. De blaaskrampen traden weder in; en toch, steunend op een vroegere geneeskundige uitspraak, placht hij te zeggen wanneer de aanval voorbij was: „Goddank, een blaassteen heb ik niet". (Na zijn dood vond men er drie).

Evenwel was hij zich volkomen bewust, dat zijn einde thans naderde. Hij zag het graf voor zich open, en zijn hart versaagde niet; maar deze zucht moest hem toch van de lippen: „Wenn nur das lange Hinsiechen nicht wäre!" Daarin geleek hij Bilderdijk, toen die zich op zijn ouden dag ontboezemde:

„Nu ik ben moe genoeg van dat ding, dat men leven noemt, om met playsier af te stappen; doch dat staan op den wal eer de schuit afvaart en 't wachten tot de bengel luidt verveelt mij geweldig".

Inzonderheid kostte het moeite den eigenzinnigen grijsaard te bewegen zijn medicijn in te nemen. In Indië, zoo betoogde hij dan, had hij ook op het uiterste gelegen en iedereen meende toen: hij zou dáár om raapzaad varen. Toch was hij beter geworden, alleen door klimaatsverandering en het volgen van een vasten leefregel; *zonder* artsenij. De hem voorgeschreven amandelmelk kon hij op het laatst niet meer luchten of zien, noch liet hij zich naar het warme bad troonen — en de krampen herhaalden zich met steeds korter tusschenpoozen. Dr. Domrich zei 't hem vierkant in 't gezicht, dat hij niet kon begrijpen waarom Zijne Hoogheid verkoos slechter behandeld te worden dan de minste weimarsche daglooner. Hij (Domrich) zou zich moeten schamen wanneer hij op een armen drommel in dezelfde omstandigheden een zoo onvoldoende geneeskundige praxis wilde toepassen. Hierop liet de hertog zich gezeggen. Hij deed wat van hem verlangd werd, met de woorden: „Ik dank u; ik heb de menschen dikwijls de waarheid gezegd, zoowel hun die ze konden hooren als hun die ze niet konden hooren — *ik* kan het „Ich bin kein hoher Herr." —

Er kwam nog wel een vleugje van beterschap, maar het einde

was toch nabij. De ontroering bij het zien zijner kinderen, die naar de sterfkamer waren opgeroepen, moest de zieke boeten met eene reactie, die hem noodlottig was, of liever, die het einde verhaastte. „Ich bin ganz herunter", fluisterde hij tot den arts. Deze uitte het vermoeden, dat het weerzien hem zeer aangegrepen had „Nur erfreut, nur erfreut", was het antwoord. In zijn ziekenstoel zittende gaf hij eindelijk toe aan de dringende bede van zijn zoon Herman om zich te bed te leggen, maar, bedong hij, men moest hem met rust laten: hij zou er zelf wel ingaan. Alle pogingen echter om het zware lichaam uit den armstoel en op de been te krijgen, mislukten; telkens zonk hij machteloos terug...

Daar verzamelde de oude krijgsman op eens zijn laatste krachten. Aan zijne lippen ontvlood een kreet; nog eenmaal hoorde men de stem, waarmee hij onder het gebulder van Waterloo zijne bevelen had gegeven:

Herr Jesus, ich will ja!

En ziedaar, met een enkele ruk, kaarsrecht en met gebalde vuisten, stond hij overeind.

Het duurde slechts een oogenblik. De kaars was in de pijp gebrand en gaf haar laatste flikkering, maar in die flikkering verried zich een karakter. Deze duitsche hertog had in zijn naturel wel iets van die oude fransche ridders van het *ancien régime* welken, hun einde voelende naderen, begeerden dat men hun hunne wapenrusting zou aantrekken en in den voorvaderlijken zetel plaatsen opdat zij in 't harnas den dood mochten afwachten. Op den laatsten Juli 1862 werd dit bewogen leven besloten met een rustig sterfbed. Zijn lijk werd bijgezet in den grafkelder van zijn geslacht te Weimar, in hetzelfde gewelf waar het stoffelijk overschot van zijn vader, zijn broeder en zijn vrouw reeds rustte. Zijn eeresabel werd in den historischen Wartburg opgehangen, in één trofee met de zwaarden zijner voorvaderen Bernhard de Groote en Gustaaf Adolf, als, gelijk de levensbeschrijver het uitdrukt, „ein denkwürdig Wahrzeichen für die Nachwelt."

Ook voor Indië heeft deze hertog-legerkommandant goede herinneringen nagelaten, ofschoon dan hoofdzakelijk wat hervormingen en verbeteringen betreft, welke hij gedurende zijn driejarig bevelhebberschap tot stand bracht. Doch in de indische krijgsgeschiedenis moest zijn plaats gering blijven. Het was hem niet gegeven in den O. I. Archipel daden te verrichten gelijk hij ze

in Europa verricht had, daden naar welke zijn soldateske natuur steeds bleef haken. De loop der gebeurtenissen noodzaakte hem zich te beperken tot bureau-arbeid, tot inspecties en het schrijven van een krijgskundig werk. Wat zijn plaats in de rij der indische legerkommandanten betreft, hij was er „ingeschoven." Vóórdien had hij Indië nimmer aanschouwd; hij wist niets af van den indischen oorlog, behalve dan hetgeen daarover uit boeken te halen viel; hij had niet, gelijk zijne voorgangers en zijn opvolgers, zijn positie zich trapsgewijs veroverd met de punt van zijn degen en met een militair talent gevormd in indische dienstjaren en indische campagnes, maar hij was, onmiddellijk uit een hollandsch kantonnement, tot de hoogste en meest verantwoordelijke betrekking van het indische leger geroepen geworden. Hij was het creatuur van Willem II. Toen hij in Indië verscheen was zijn militaire loopbaan, voor 't minst zijn militaire glansperiode reeds afgesloten. Het hoogtepunt daarvan viel in dat tijdperk van zijn leven, dat reikte van Jena tot Waterloo. De man, die in de veldtochten tegen Napoleon, en later tegen de belgische blauwkielen, zich den naam van een dapper en bekwaam generaal verworven had, maakte slechts een povere vertooning toen hij op Bali, achter de hielen van Michiels en Van Swieten aanhollend, zich eenige achtergebleven aren op de velden des roems zocht bijeen te lezen.

Maar zeker had hij Indië en het indische leger oprecht lief; zeker bezat hij bij al zijn opvliegendheid, zijne *sabreurs*-ideëen en eenzijdig-militaire geestesrichting, tevens duitsche gemoedelijkheid en trouwhartigheid, eenvoud des harten, toewijding aan de zaak van zijn aangenomen vaderland — dat door zijn eigen zonen wel eens slechter gediend is geweest dan door dezen vreemdeling. Het beeld van dezen vechtgeneraal opmerkzaam beschouwende dringt zich de overtuiging op dat hij werkelijk, voor hem en voor Indië te laat, op den indischen grond verscheen; dat het nederlandsch gezag in den lande van overzee juist zulke kampioenen van noode had gehad, niet alleen tijdens den Java-oorlog in 1825, maar reeds veertien jaren vroeger, in dat onheilsjaar 1811 waarin de roem van het veelgeprezen indische leger zoo deerlijk in de wiek werd geschoten, zoo smadelijk verzwond, de eerste en de eenige maal dat het een europeeschen vijand tegenover zich had.

De ontworpen regeling ter opleiding van administratieve ambtenaren in de Eerste Kamer.

In aansluiting met hetgeen wij over bovengenoemd onderwerp in onze Mei- en Juni-aflevering schreven, waar wij *in extenso* de bescheiden afdrukten, die betrekking hadden op de behandeling dezer zaak in de Tweede Kamer, laten wij hieronder eveneens *in extenso* volgen, de stukken, die naar aanleiding van deze regeling tusschen de Eerste Kamer en de Minister zijn gewisseld. Wij deelden reeds mede in de Juni-aflevering (blz. 795) dat, na aanneming in de Tweede Kamer van het amendement van den heer de Savornin Lohman, waardoor de permanente commissie, door den heer Geertsema „de ruggegraat" van het oorspronkelijke genoemd en als zoodanig ook door den minister aangemerkt, kwam te vervallen, Z. Exc. zich verplicht achtte „ernstig na te gaan", of het aldus geamendeerd ontwerp-besluit voor uitvoering vatbaar was.

Op verzoek van ettelijke lezers deelen wij het gewijzigd ontwerp, waarvan wij reeds een uittreksel gaven (blz. 795—796), thans in zijn geheel, onverkort, weer.

HET GEWIJZIGD ONTWERP.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ. Op de voordracht van Onzen Minister van Koloniën dd. Den raad van State gehoord (advies van; Gezien de nadere rapporten van onzen voornoemden Minister dd.; Overwegende dat het noodig is de benoembaarheid tot betrekkingen bij het binnenlandsch bestuur en bij de gouvernements-bureaux in Nederlandsch-Indië opnieuw te regelen; Gelet op artikel 7 van het Koninklijk besluit van 10 September 1864 (*Nederlandsch Staatsblad* nº. 93 en *Indisch Staatsblad* nº. 194); Hebben goedgevonden en verstaan: met intrekking van de desbetreffende regeling, vervat

in het Koninklijk besluit van 29 Augustus 1883 (*Nederlandsch Staatsblad* nº. 133, *Indisch Staatsblad* nº. 249), zooals zij later is gewijzigd, vast te stellen de volgende bijzondere voorwaarden voor benoembaarheid tot betrekkingen bij het binnenlandsch bestuur en bij de gouvernements-bureaux in Nederlandsch-Indië:

Artikel 1.

Tot de betrekkingen van adspirant controleur en controleur bij het binnenlandsch bestuur, assistent-resident, gewestelijk secretaris, resident en gouverneur, alsmede tot de betrekkingen van referendaris, met uitzondering van die bij de comptabiliteit, en secretaris bij de Departementen van algemeen burgerlijk bestuur, bij de Algemeene Secretarie en bij den Raad van Nederlandsch-Indië, daaronder begrepen de betrekkingen van algemeen secretaris en van gouvernements-secretaris, zijn alleen benoembaar:

a. zij, die, na te zijn aangewezen als candidaat Indisch ambtenaar, hunne studiën hebben voltooid volgens de bepalingen van dit besluit;

b. zij, die hebben voldaan aan het examen bedoeld bij artikel 92, 2de lid, der wet van 28 April 1876 tot regeling van het hooger onderwijs (*Staatsblad* 1876 nº. 102);

en, uitsluitend voor de genoemde bureaubetrekkingen;

c. doctoren in de rechtswetenschap en doctoren in de staats-wetenschap.

Artikel 2.

1) De Minister van Koloniën stelt telken jare na overleg met den Gouverneur-Generaal, vast, hoeveel candidaat Indische ambtenaren zullen worden aangewezen.

2) Een derde van het aantal plaatsen wordt in Nederland beschikbaar gesteld voor hen die in het bezit zijn van een getuigschrift dat zij bekwaam zijn tot de studie aan een universiteit, verworven na afloop van een gymnasium met zesjarigen cursus dan wel bij een commissie als bedoeld in artikel 12 der wet op het hooger onderwijs; een derde, eveneens in Nederland, voor hen, die in het bezit zijn van het getuigschrift van eindexamen van de hoogere burgerschool met vijfjarigen cursus in Nederland of van een der getuigschriften van de afdeeling hoogere land- en boschbouwschool der Rijkslandbouwschool te Wageningen; en een derde, in Nederlandsch-Indië, voor hen, die in het bezit zijn van het getuigschrift van eindexamen van de hoogere burgerschool met vijfjarigen cursus daartelande.

3) In Nederland wijst de Minister van Koloniën, in Nederlandsch-Indië de Gouverneur-Generaal, de candidaat Indische ambtenaren aan.

4) Slechts zij kunnen worden aangewezen, die door de daarvoor bestemde geneeskundige commissie physiek geschikt zijn bevonden voor den Indischen burgerlijken dienst, ten minste 18 jaar oud zijn en hun 21ste jaar nog niet hebben volbracht.

Artikel 3.

Uiterlijk in het begin van de maand April worden jaarlijks zoowel in Nederland als in Nederlandsch-Indië sollicitanten voor het candidaat Indisch ambtenaarschap in officieele nieuwsbladen opgeroepen, met vermelding van het aantal beschikbare plaatsen.

Artikel 4

1) De sollicitanten melden zich vóór 15 Mei schriftelijk aan bij de daarvoor in de oproeping aangewezen autoriteit, onder overlegging van:

1°. een zooveel mogelijk door bewijsstuken gestaafd relaas van hun verleden, vermeldende o.a. de door hen bezochte inrichtingen van opvoeding en onderwijs;

2°. de diploma's en getuigschriften in hun bezit;

3°. een extract uit hun geboorte-akte;

4°. het bewijs van physieke geschiktheid voor den Indischen dienst afgegeven door de daarvoor bestemde commissie;

5°. een door de bevoegde autoriteit afgegeven verklaring van goed maatschappelijk gedrag;

en zij die zich in Nederland bevinden daarenboven:

6°. een bewijs aantoonende welke verplichtingen ten aanzien van den militairen dienst zij nog te vervullen hebben.

2) Indien er voor hun uitzicht bestaat om na hunne aanmelding nog diploma's en getuigschriften omtrent hunne studiën te verkrijgen, deelen zij dit mede. Zoo spoedig mogelijk, en in elk geval voor het examen, moeten de nog verworven getuigschriften worden ingezonden.

Artikel 5.

1) De sollicitanten worden onderworpen aan een vergelijkend examen, dat in Nederland in de maand Augustus en in Indië in de maand Juli wordt afgenomen door telken jare door den Minister van Koloniën en door den Gouverneur-Generaal te benoemen commissiën.

2) Van elke der twee categorieën in Nederland wordt een afzonderlijk examen afgenomen.

3) Bij het afnemen der examens zal behalve op de kennis der sollicitanten in de eerste plaats gelet worden op hunne algemeene ontwikkeling en beschaving.

Artikel 6.

1) De programma's van de in het vorig artikel bedoelde vergelijkende examens worden vastgesteld door den Minister van Koloniën.

2) Daarin mogen niet worden opgenomen vakken niet begrepen in de vroeger afgelegde examens.

Artikel 7.

1) De examencommissiën dienen, in Nederland aan den Minister van Koloniën, in Indië aan den Gouverneur-Generaal, rapporten in met gemotiveerde ontwerpen van ranglijsten der geslaagden.

2) Daarop heeft de aanwijzing der candidaat Indische ambtenaren plaats.

3) Wanneer blijkt dat uit eene der drie categorieën van gegadigden het daarvoor beschikbare aantal plaatsen niet kan worden vervuld, dan beslist de Minister van Koloniën omtrent de voorziening in het incompleet uit een der beide of beide andere categorieën.

4) Ook de nadere aanwijzing van candidaat Indische ambtenaren, die ingevolge 's Ministers beslissing nog in Indië zal plaats hebben, geschiedt door den Gouverneur-Generaal.

Artikel 8.

1) De in Nederlandsch-Indië aangewezen candidaat Indische ambtenaren vertrekken binnen den door den Gouverneur-Generaal te bepalen tijd naar Nederland, waar zij zich onmiddellijk aanmelden bij het Departement van Koloniën.

2) De Gouverneur-Generaal draagt zorg dat de bescheiden, die op hunne aanwijzing betrekking hebben, dan in het bezit van den Minister van Koloniën zijn.

3) De Gouverneur-Generaal verleent aan de door hem aangewezenen overtocht als gouvernementpsassagier der eerste klasse op den voet der daaromtrent bestaande bepalingen.

4) Ten laste van de Indische begrooting genieten zij een toelage van ƒ 1000 's jaars, ingaande met de maand, waarin zij zich in Nederland hebben aangemeld, en eindigende met den laatsten der maand, waarin zij ter beschikking van den Gouverneur-Generaal worden gesteld, of ophouden candidaat Indisch ambtenaar te zijn.

Artikel 9.

De candidaat Indische ambtenaren worden opgeleid aan de Rijksuniversiteit te Leiden.

Artikel 10.

Na afloop van het eerste studiejaar moeten de candidaat Indische ambtenaren door het afleggen van een examen het bewijs leveren dat zij met vrucht de lessen hebben gevolgd in:

1°. de grondtrekken der geschiedenis van Nederlandsch-Indië, in het bijzonder sedert den val der Oost-Indische Compagnie;

2°. de landkunde van Nederlandsch-Indië;

3°. de grondbeginselen der staathuishoudkunde;

4°. de beginselen der Javaansche taal;

5°. de beginselen der Maleische taal.

Artikel 11.

1) Nadat de candidaat Indische ambtenaren het in het vorige artikel bedoelde examen hebben afgelegd, leveren zij daarvan het bewijs aan den Minister van Koloniën, die bepaalt hoeveel en wie van hen de studie van het Javaansch zullen voortzetten.

2) Het aantal dezer laatsten wordt bepaald na overleg met den Gouverneur-Generaal en in verband met de vermoedelijke behoefte aan personeel voor het binnenlandsch bestuur op Java en Madura.

3) Voor voortzetting van de studie van het Javaansch zullen allereerst worden aangewezen zij, die zulks verlangen en van wie gebleken is dat zij de beginselen dier taal met de meeste vrucht hebben beoefend.

4) De Minister van Koloniën kan aan hen, die de studie van het Javaansch niet zullen voortzetten, de studie van een andere taal opdragen.

Artikel 12.

Na afloop van de volgende twee studiejaren leggen de candidaat Indische ambtenaren een eindexamen af, loopende over:

1°. de volkenkunde van Nederlandsch-Indië;
2°. de Nederlandsch-Indische wetboeken;
3°. de staatsinstellingen van Nederlandsch-Indië;
4°. de verschillende stelsels van koloniaal bestuur;
5°. de godsdienstige wetten, volksinstellingen en gebruiken van Nederlandsch-Indië;
6°. de Maleische taal;
7°. de Javaansche taal voor hen, die voor de verdere studie van die taal zijn aangewezen;
8°. andere talen voor hen, aan wie de studie daarvan is opgedragen.

Artikel 13.

De in artikelen 10 en 12 bedoelde examens worden afgenomen door een commissie, benoemd door den Minister van Koloniën en zooveel mogelijk samengesteld uit de hoogleeraren en docenten aan wie het onderwijs in de vakken, waarover het examen loopt. is opgedragen, welke commissie aan hen die aan het examen voldoen een diploma uitreikt.

Artikel 14.

Voor wie een der examens niet op den daarvoor gestelden tijd met gunstigen uitslag heeft afgelegd, vervalt daardoor de aanwijzing als candidaat Indisch ambtenaar, tenzij wegens bijzondere omstandigheden, ter beoordeeling van den Minister van Koloniën, zijn aanwijzing verlengd wordt.

Artikel 15.

De Minister van Koloniën is te allen tijde bevoegd om de candidaat Indisch ambtenaren te ontslaan op grond van volgens zijn oordeel gebleken ongeschiktheid voor den Indischen dienst.

Artikel 16.

De door den Gouverneur-Generaal aangewezen candidaat Indische ambtenaar wiens aanwijzing vervalt ingevolge artikel 14, of die ontslagen wordt ingevolge artikel 15, heeft recht op overtocht naar Nederlandsch-Indië als gouvernementspassagier der eerste klasse op den voet der daaromtrent bestaande bepalingen, mits hij den reis aanvaardt binnen vier maanden na het vervallen zijner aanwijzing of na zijn ontslag.

Artikel 17.

Nadat de candidaat Indische ambtenaren het eindexamen hebben afgelegd, leggen zij hun diploma's aan den Minister van Koloniën over, zoomede een bewijs dat zij voldoende bedreven zijn in het paardrijden.

Artikel 18.

De commissie belast met het eindexamen brengt over de studiën der candidaten en den uitslag daarvan rapport uit aan den Minister van Koloniën met het gemotiveerde ontwerp van een door den Minister vast te stellen ranglijst.

Artikel 19.

De candidaat Indische ambtenaren worden daarna, behoudens het bepaalde bij artikel 21, door den Minister van Koloniën ter beschikking gesteld van den Gouverneur-Generaal, die hen plaatst bij den burgerlijken dienst in Nederlandsch-Indië, en wel hen, die eindexamen hebben afgelegd in de Javaansche taal, bij voorkeur bij het binnenlandsch bestuur op Java en Madura.

Artikel 20.

Bij gebreke van een voldoend aantal candidaat Indische ambtenaren kunnen ook anderen, die volgens artikel 1 van dit besluit benoembaar zijn, door den Minister van Koloniën ter beschikking van den Gouverneur Generaal worden gesteld.

Artikel 21.

1) Geen uitzending heeft plaats dan nadat (voor zooveel de candidaat Indische ambtenaren betreft, opnieuw) gebleken is van physieke geschiktheid.

2) Een in Indië aangewezen candidaat Indisch ambtenaar, die wegens gemis aan physieke geschiktheid niet ter beschikking van den Gouverneur-Generaal kan worden gesteld, heeft recht op overtocht naar Nederlandsch-Indië overeenkomstig artikel 16.

Artikel 22.

Aan de uitzending is, behalve overtocht voor gouvernements-rekening op den voet der daaromtrent geldende bepalingen, verbonden:

1°. een voorloopig traktement van *f* 150 (honderd vijftig gulden) 's maands, ingaande met den dag van aankomst te Batavia;

2°. een gratificatie voor uitrusting ten bedrage van *f* 1000 (duizend gulden).

Artikel 23.

Zij, die ter beschikking van den Gouverneur-Generaal worden gesteld verbinden zich tot teruggaaf van alle gelden, welke aan hen en te hunne behoeve zijn voldaan ter zake van overtocht naar Nederlandsch-Indië en van gratificatie voor uitrusting, indien zij binnen den tijd van vijf jaren na hunne aankomst in Nederlandsch-Indië, anders dan tengevolge van welbewezen ziels- of lichaamsgebreken, buiten eigen toedoen ontstaan, ter beoordeeling van de Regeering, uit 's lands dienst worden ontslagen, of indien zij niet binnen den hun aangewezen tijd naar Nederlandsch-Indië vertrekken, dan wel de reis derwaarts moedwillig afbreken.

Artikel 24.

Wanneer in bijzondere gevallen het belang van 's lands dienst mocht vorderen, dat tot de betrekkingen, genoemd in artikel 1, personen benoemd worden, die de bij dit besluit geregelde benoembaarheid missen, kan aan hen dispensatie van het vereischte tot de benoembaarheid worden verleend, wanneer zij zich in Nederland bevinden door ons, en wanneer zij zich in Nederlandsch-Indië bevinden door den Gouverneur-Generaal.

Artikel 25.

Wij behouden Ons voor, zoo noodig de artikelen 22 en 23 van dit besuit bij gewoon besluit te wijzigen.

Overgangsbepalingen.

Artikel 26.

1) Artikel 1 van dit besluit ontneemt de benoembaarheid tot de daarin genoemde betrekkingen niet aan hen, die haar bij het inwerkingtreden van dit besluit bezitten.

2) Zij, aan wie in 1901 of in 1902 het diploma van het tweede gedeelte van het groot-ambtenaarsexamen voor den Indischen dienst, zooals het is geregeld bij het Koninklijk besluit van 20 Juli 1893 (*Staatsblad* n°. 117) en de latere daarin aangebrachte wijzigingen, zal worden uitgereikt, zullen benoembaar zijn tot de in artikel 1 genoemde betrekkingen.

Artikel 27.

Voor de aanwijzing van candidaat Indische ambtenaren in 1901 kan worden afgeweken van de termijnen genoemd in de artikelen 3 en 4 en het eerste lid van artikel 5.

Slotbepaling.

Artikel 28.

Dit besluit zal kunnen worden aangehaald als „Besluit op de benoembaarheid voor den Indischen administratieven dienst".

Onze Minister van Koloniën is belast met de uitvoering van dit besluit, dat in het *Staatsblad* zal worden geplaatst en waarvan afschrift zal worden gezonden aan Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken, aan den Raad van State en aan de Algemeene Rekenkamer.

VOORLOOPIG VERSLAG.

Door de regeering met spoed ingediend, werd het ontwerp met stoom in de afdeelingen onderzocht. Althans den 10en Juni reeds verscheen het Voorloopig Verslag der commissie van rapporteurs, dat onderteekend is door de heeren Zinnicq Bergmann, Regout, Fransen van de Putte, Godin de Beaufort en Reekers. Het muntte voor de regeering niet uit door vriendelijkheid, zooals hieronder blijkt:

Het afdeelingsonderzoek van dit wetsontwerp heeft aanleiding gegeven tot de navolgende beschouwingen.

§ 1. Algemeen klaagde men over de late indiening van het wetsontwerp, in verband met den aandrang der Regeering op behandeling en afdoening.

Men meende, dat de wetsvoordracht tijdig had kunnen worden aangeboden. De herziening toch van de voorwaarden voor benoembaarheid der administratieve ambtenaren in Nederlandsch-Indië is reeds sedert 1898 in behandeling, terwijl het advies van den Gouverneur-Generaal over dit onderwerp dagteekent van den 6den Juli 1900.

Eenige leden wilden echter na kennisneming van § 1 van de Memorie van Antwoord op het Voorloopig Verslag van de Tweede Kamer daarop niet terugkomen, maar zij meenden toch de vraag op den voorgrond te moeten

stellen, of het aangaat om van de Vertegenwoordiging te vorderen, dat ten aanzien van een zoo belangrijk en zooveel omvattend onderwerp een zoo overhaaste beslissing worde genomen.

Terwijl deze Kamer in de afdeelingen tal van wetsontwerpen te onderzoeken had, waaronder zeer belangrijke, werd op den dag, waarop dit wetsontwerp in de afdeelingen zoude behandeld worden, te harer kennis gebracht de brief van den Minister van Koloniën aan haren Voorzitter, ter begeleiding van „een gewijzigd ontwerp-besluit, zooals de Minister zich voorstelt aan Hare Majesteit ter bekrachtiging in overweging te geven, wanneer het wetsontwerp door de Eerste Kamer aangenomen zal zijn."

Dit aan de Eerste Kamer overgelegde ontwerp-besluit wijkt van het vroegere, aan de Tweede Kamer medegedeelde concept-Koninklijk besluit, in belangrijke opzichten af.

Het verdwijnen uit het ontwerp van de permanente commissiën, ten gevolge van de aanneming van het amendement-de Savornin Lohman, bijna algemeen aangemerkt als een groote verbetering, was als een gewichtige en ingrijpende verandering te beschouwen. De permanente commissie toch was de spil, waarop het ontwerp draaide, of, zooals de redevoering van den Minister van Koloniën te lezen geeft, „een der steunsels" van het ontwerp, (Vergadering van 15 Mei jl. *Handelingen* bladz. 1829, 1ste kolom).

Een andere wijziging was in art. 2 van het ontwerp-besluit aangebracht, waarin nu melding wordt gemaakt van de getuigschriften van de afdeeling hoogere land- en boschbouwschool der Rijkslandbouwschool te Wageningen, waarop door sommigen was aangedrongen.

Het gewijzigd concept-Koninklijk besluit ging echter van geenerlei toelichting der aangebrachte wijzigingen vergezeld, zelfs niet, zooals gebruikelijk is, van afdrukken nevens elkander van beide ontwerpen, waarbij de met roode inkt aangegeven veranderingen beter in het oog vallen, zoodat slechts enkele leden vóór het onderzoek in de afdeelingen zich rekenschap hadden kunnen geven van de aangebrachte wijzigingen.

§ 2. Vele leden stelden zich de vraag, of de wijze van behandeling thans door den Minister gevolgd, wel in den vorm was. Zij meenden die vraag ontkennend te moeten beantwoorden. Na de aanneming van het amendement-Lohman, rakende de permanente commissie, was met het stelsel der Regeering neergelegd in het ontwerp-Koninklijk besluit gebroken. Zij verklaarde dan ook bij monde van den minister van Koloniën, dat de thans te volgen gedragslijn niet zoo spoedig zoude kunnen worden vastgesteld.

Intusschen had de Regeering gemeend geen schorsing van het debat te moeten vragen en was men met de behandeling van het ontwerp voortgegaan. Daarop kwam, niettegenstaande de hierboven vermelde verklaring, reeds na enkele dagen de Minister met een nieuw ontwerp-Koninklijk besluit, dat niet aan de Tweede Kamer overgelegd, bij de behandeling van het wetsontwerp aan haar onbekend was en dus niet tot richtsnoer had kunnen dienen bij hare beslissing. Het had den schijn, zeiden eenige leden, of met voorbijgaan der parlementaire gewoonte het ontwerp tegen alles in moest worden aangenomen.

Onderscheidene leden waren van meening, dat uit een constitutioneel oog-

punt het beter ware geweest, indien na aanneming van het amendement-Lohman de Regeering schorsing der beraadslaging had gevraagd om dan na het ontwerpen van een nieuw Koninklijk besluit met de behandeling der zaak in de Tweede Kamer voort te gaan. Thans weet men wel, zeiden deze leden, wat die Kamer niet wil, maar het staat niet vast, dat zij voor de regeling, zooals die thans is voorgenomen, de gelden zoude hebben toegestaan.

Reeds om deze reden hadden enkele leden bezwaar met dit ontwerp mede te gaan. Vooral waar de Minister, zooals ook hierboven reeds is opgemerkt, had te kennen gegeven, dat de permanente commissie een der steunsels van zijn ontwerp was en dat hij niet wist, of hij de verantwoordelijkheid op zich zoude kunnen nemen van een ander stelsel zonder die commissie, kon door deze leden aan de aanneming van het geamendeerde ontwerp weinig beteekenis worden toegekend. Men kon, zeiden zij, bij de stemming zeer licht in de meening hebben verkeerd, dat er van de voorgestelde regeling niets zoude komen en dat er dus nader gelegenheid zoude zijn de zaak met de Regeering te behandelen.

Andere leden, ofschoon eveneens de overhaaste behandeling van een zoo gewichtige aangelegenheid als het hier geldt, betreurende, deelden het bezwaar niet, uit een constitutioneel oogpunt aangevoerd tegen de wijze van behandeling van de wetsvoordracht. Zij wezen er op, dat de Regeering steeds vrij blijft ten opzichte van de ter goedkeuring aan de Koningin voor te dragen algemeene maatregelen van bestuur, en het overleggen van een ontwerp-Koninklijk besluit meer als een inlichting moet beschouwd worden dan als bij de wet behoorende. Dit nam echter niet weg, dat ook deze leden er de voorkeur aan hadden gegeven, dat de Kamer of de Regeering na aanneming van het amendement-Lohman schorsing der beraadslagingen had gevraagd.

Tegen de bewering dezer leden werd echter aangevoerd, dat het niet alleen de vraag is hoeveel, maar ook waarvoor gelden worden aangevraagd en gevoteerd, dat, waar het beginselvragen betreft, waartoe in deze de instelling eener permanente commissie kan worden gerekend, die regeling zelve toch wel van invloed kan en mag zijn bij de aanneming van een wetsontwerp tot aanvulling en verhooging eener begrooting. Van tweeën een, zoo zeide men, óf de overlegging van dat ontwerp-Koninklijk besluit beteekent niets en mag van geen invloed zijn bij de beslissing, maar dan had die overlegging achterwege kunnen blijven, óf de kennisneming der plannen van de Regeering omtrent de regeling heeft wel hare beteekenis, gelijk de meening was der leden hier aan het woord en ook blijkbaar van de Regeering zelve, en komt in aanmerking bij de beoordeeling van het wetsontwerp, — maar dan had de kennisneming van het nieuwe ontwerp-Koninklijk besluit niet aan de Tweede Kamer mogen zijn onthouden.

Enkele leden verklaarden zich voor een wettelijke regeling. Er werd hen echter gewezen op de motie-van de Velde in de Tweede Kamer (Vergadering van 9 Juni 1898) strekkende om de wenschelijkheid eener wettelijke regeling van de opleiding der Oost-Indische ambtenaren uit te spreken, welke nog steeds aanhangig is.

§ 3. Door de meeste leden werd het vervallen der permanente commissie toegejuichd.

Onder hen waren er verschillende, die verklaarden, dat zij, hoewel nog niet beslist hebbende, of zij met dit wetsontwerp zouden kunnen medegaan, in zoodanige commissie een onoverkomelijken hinderpaal zouden gezien hebben om voor het ontwerp te stemmen. Zij achtten het geopperde bezwaar van begunstiging geenszins denkbeeldig, een bezwaar, dat te meer woog, omdat zelfs de mogelijkheid van verdenking moet vermeden worden.

De Regeering scheen naar het oordeel van onderscheidene leden gemakkelijk over het wegvallen van de bedoelde commissie heengestapt te zijn, dan men na hare hierboven reeds aangehaalde verklaringen had kunnen vermoeden, „dank", zoo luidt 's Ministers schrijven aan de Eerste Kamer ter begeleiding van het concept-besluit „aan de toegezegde medewerking van hoogleeraren der Rijks-universiteit te Leiden".

Waarin, zoo werd gevraagd, bestaat die toegezegde medewerking en tot hoever strekt zij zich uit? nu het blijkt, dat zij van zoo overwegend belang is, dat de Minister tot het veranderde inzicht is gekomen, dat de in het ontwerp-besluit aangegeven regeling ook zonder permanente commissie voor uitvoering vatbaar is. Er werd bijzonder gewicht gehecht aan een duidelijke en onomwonden beantwoording dezer vraag.

§ 4. Tegen de voorgenomen regeling in art. 2 sub 2 van het ontwerp-besluit ten aanzien van de eischen om als candidaat-Indisch ambtenaar te kunnen in aanmerking komen, hadden onderscheidene leden bezwaar.

Terwijl de eisch van het bezit van een getuigschrift door eenigen van hen werd afgekeurd en ook niet noodig geacht, daar volgens art. 5 van het besluit toch nog een vergelijkend examen moet volgen, wezen anderen er op, dat die eisch, in verband met art. 6, het feitelijk hoogst onwaarschijnlijk maakte, dat tot het examen toegelaten werden degenen, die niet hunne opleiding genoten hadden aan een der in art. 2 sub 2 genoemde inrichtingen van onderwijs.

De bedoeling van de Regeering om de candidaat-Indische ambtenaren schier uitsluitend te betrekken uit leerlingen dier inrichtingen, blijkt trouwens ten duidelijkste, waar zij op bladz. 5 van de Memorie van Antwoord op het Voorloopig Verslag der Commissie van Rapportenrs van de Tweede Kamer zegt: „Men houde daarbij ook in het oog dat de taak in Indië gemakkelijker is dan hier te lande, omdat de commissie daar slechts te doen heeft met drie inrichtingen van onderwijs, waarvan de candidaten afkomstig zijn."

Opleiding elders genoten wordt derhalve niet eens verondersteld. Het beginsel van te vragen naar de bekwaamheid en niet naar de wijze hoe, of de plaats wáár men de bekwaamheid heeft opgedaan, wordt dus losgelaten, wat trouwens in den geest van het geheele ontwerp is.

Door het loslaten echter van dat beginsel worden nu ook bijzondere inrichtingen van middelbaar onderwijs hier te lande uitgesloten, waartegen men om verschillende redenen groot bezwaar koesterde.

Waarom, zoo vroeg men, niet ieder, onverschillig of hij een der bedoelde getuigschriften bezit of niet, tot het vergelijkend examen toegelaten?

Herinnerd werd hierbij aan de discussie in de Eerste Kamer, (Zitting 1897—1898, bladz. 315, 2e kolom, 353—355 en 363) over een motie van den heer van Asch van Wijck, waarbij het inderdaad dezelfde quaestie gold als bij het examen, waarvan thans sprake is.

Men wees er op, dat zij, die aan de eindexamens hoogere burgerschool en gymnasium deelnemen, zich altijd in een eenigszins gunstiger positie bevinden, daar zij, althans ten deele, door hunne eigen docenten worden ondervraagd, die ook in geval van een minder gelukkig examen nog in daartoe leidende gevallen voor de leerlingen in de bres kunnen springen. Zij daarentegen, die niet op een hoogere burgerschool of op een gymnasium zijn geweezt, staan tegenover hun vreemde examinatoren.

Met het oog op de billijkheid schijnt het volgens vele leden noodig, zonder op bepaalde getuigschriften te letten, allen aan eenzelfde examen te onderwerpen. Voor de nadeelen van vergelijkende examens was men niet blind, maar tot nu toe is er geen beter middel bekend, om zich van de bekwaamheid der candidaten te overtuigen niet alleen, maar ook om willekeur en bevoorrechting uit te sluiten.

In elk geval, meende men, behoorde in art. 2, 2de lid van het Koninklijk besluit, evengoed als van de examens krachtens art. 12 der wet op het hooger onderwijs, die gelijk worden gesteld met het eindexamen gymnasium, van het diploma A, bedoeld bij art. 59 der wet op het middelbaar onderwijs te worden gemaakt, welk examen gelijk staat met het eindexamen hoogere burgerschool.

Het had eenige leden zeer bevreemd, dat er in genoemd artikel alleen sprake is van hen, die het examen van gymnasium of hoogere burgerschool of landbouwschool hebben afgelegd, terwijl de Staatscommissie in art. 1 van haar concept-besluit de categoriën van hen, die tot het examen zouden worden toegelaten, zoo buitengewoon ruim had gesteld.

Nog werd de aandacht gevestigd op de ongunstige positie, waarin door de voorgestelde regeling de leerlingen der gymnasia bij vergelijking met die der hoogere burgerscholen komen te verkeeren. Terwijl het regel is, dat men op zeventienjarigen leeftijd den geheelen cursus van de hoogere burgerschool heeft doorloopen, wordt meestal het eindexamen van het gymnasium boven den achttienjarigen leeftijd afgelegd.

§ 5. Tegen de verplichte opleiding der candidaat-ambtenaren aan de Leidsche Universiteit bestonden verschillende bedenkingen.

Erkennende dat de Regeering verplicht is de gelegenheid te verschaffen om de vereischte kennis op te doen, wenschten onderscheidene leden echter ook hier vast te houden aan het beginsel, dat het, zooals bij de bestaande regeling, onverschillig is wáár men de voor het examen vereischte bekwaamheid heeft opgedaan. Men wenschte de mogelijkheid niet uit te sluiten voor andere lichamen, publiekrechtelijk of particuliere, om instellingen in het leven te roepen tot het verkrijgen der voor de aanstaande ambtenaren noodige kennis.

Nu de permanente commissie echter u t het stelsel der Regeering is verdwenen, begrepen sommige leden niet, dat die verplichting toch gebleven was. De vraag rees, of die bepaling niet in strijd was met het beginsel der wet op het hooger onderwijs, waar in art. 85 wordt gelezen, dat tot het afleggen der examens ieder, onverschillig waar hij de daarvoor vereischte kundigheden heeft opgedaan, wordt toegelaten.

Art. 9 van het ontwerp-besluit was dan ook naar de meening van eenige leden niet gelukkig. Zij noemden het een anachronisme en eene reactie tegen

de vrije studie. Het algemeen beginsel moet zijn, volgens hen, dat men kan studeeren waar men wil, en zij achten het verkeerd om hen, die als ambtenaren voor Indië wenschen in aanmerking te komen, te dwingen in slechts één bepaald aangegeven plaats hunne studiën te maken.

De vrees, dat de candidaat-ambtenaren een bepaalde kaste zouden vormen was, volgens deze leden, niet ongegrond, maar wilde men dit niet, dan moest ook het stelsel van vrije studie worden gehuldigd.

De Minister scheen, zoo werd gezegd, tot zijn stefsel te zijn gekomen aan de eene zijde door het streven om aan de toekomstige ambtenaren een universitaire opleiding te geven, hen ook van het „student zijn" te doen genieten, anderzijds door het feit, dat niet overal voor deze bepaalde studie aangewezen professoren worden of kunnen worden benoemd en te Leiden reeds onderwijs wordt gegeven in de Oostersche talen, de Indische Staatsinstellingen enz.

Intusschen kan, naar veler oordeel, in dit stelsel, dat zelfs door eenige leden hybridisch werd genoemd, eigenlijk van universitaire vrije studie geen sprake zijn. Dit bleek uit verschillende bepalingen van het besluit, o. a uit de bepaling, dat candidaat-ambtenaren *worden opgeleid* aan de Universiteit te Leiden (art. 9) en dat zij het bewijs moeten leveren, dat zij met vrucht de *lessen hebben gevolgd* (art. 10). Ook bleek dat uit het opschrift van de paragraaf in de Memorie van Toelichting, waarin van de Leidsche Universiteit gesproken wordt, luidende: „Opleiding aan de Universiteit te Leiden. Geen Rijksinstelling, noch vrije studie".

Met het laatste schijnt bedoeld, hoewel niet duidelijk uitgedrukt: „dat de candidaat-ambtenaren zich niet elders dan te Leiden zouden kunnen bekwamen".

„De Minister meent" — en dat weegt, zoo zeide men, bij hem het meest — „dat het voor de aanstaande Indische ambtenaren allerwenschelijkst te achten is dat zij in den vollen stroom van het geestesleven aan de Universiteit medeleven". Die wenschelijkheid buiten beschouwing latende is het volgens onderscheidende leden zeer twijfelachtig, of de candidaat-ambtenaren te Leiden in dien „vollen stroom" zullen worden toegelaten. De ondervinding toch vroeger te Leiden opgedaan en later te Delft met de studenten aan de Polytechnische School, bewijst veeleer het tegendeel.

De Minister zelf echter werkt, zoo meende men er reeds toe mede om de jonge lieden niet geheel in de studentensfeer te brengen, door bepalingen in het leven te roepen, als vervat zijn in de artt. 14 en 15 van het ontwerp-Koninkijk besluit, waarbij de tijd voor het doen van examens aan banden gelegd en aan den Minister van Koloniën de bevoegdheid wordt gegeven om de candidaat Indische ambtenaren op grond van volgens zijn oordeel gebleken ongeschiktheid te ontslaan.

Volgens de voorgestelde regeling zullen de candidaten nooit zijn gewone studenten, wat dan toch in de bedoeling ligt.

§ 6. Omtrent de noodzakelijkheid van wijziging der bestaande opleiding en der af te leggen examens werden verschillende beschouwingen gehouden.

Als grond voor de regeling is aangevoerd, dat de vroegere ambtenaren in den regel beter waren dan de jongere, maar eenige leden maakten tegenover deze bewering de opmerking, dat de ervaring leert, dat de jongere meer voldoen dan de oudere ambtenaren.

Eenige leden waren van gevoelen, dat bij het Koninklijk besluit van 20 Juli 1893 (*Staatsblad* no. 117) in het algemeen de eischen veel te hoog waren gesteld. Onder die hooge eischen rekenden zij bepaaldelijk de kennis der Nederlandsch-Indische Wetboeken.

Thans echter zoude het eindexamen weder loopen over de kennis van die Wetboeken en daarom vreesden de leden, wier gevoelen hier wordt weergegeven, dat, als het onderwijs in dat vak aan een bepaald professor wordt opgedragen en men dezen laat examineeren, wederom te dezen opzichte te veel van de candidaten zoude gevergd worden. Voldoende toch was het volgens hen, dat men eenige algemeene kennis van het recht had en den weg kon vinden in de Wetboeken. Zij vreesden het gevaar voor africhting van onnoodige specialiteiten. Ook ten opzichte der geschiedenis van Nederlandsch-Indië achten zij de te hoog gaande eischen niet noodig. Wie bijv. op een der buitenbezittingen wordt geplaatst, moet weten, waar hij vinden kan wat over die bezitting is geschreven, maar vooraf behoeft hij de geschiedenis van dat gewest niet in bijzonderheden te kennen bij het zeer mogelijk geval, dat hij er nooit komen zal.

Als grief tegen de voorgenomen regeling werd nog aangevoerd, dat niet minder dan driemaal vergelijkende examens worden voorgeschreven, namelijk bij:

1. het examen van art. 5 concept- Koninklijk besluit;
2. het examen van art. 10 in verband met art. 11;
3. het examen van art. 12 in verband met de ranglijst, bedoeld in art. 18.

Andere leden gaven toe, dat examens zeker een onvolmaakt en een gebrekkig, middel waren om over de kennis en de bekwaamheden van de candidaten te oordeelen, maar dat zij toch de eenige maatstaf waren bij de toekenning van bevoegdheden of bij benoemingen, wanneer men gunstbetoon wil voorkomen. De geschiedenis van de benoemingen tot Indisch ambtenaar toont dat ten duidelijkste aan. Reeds Elout en Baud getuigden, dat in hun tijd, toen geen afgelegde examens als kenmerk van geschiktheid in aanmerking kwamen, meer het helpen van verarmde familieleden dan wel het Staatsbelang bij de benoemingen werd beoogd, en de Indische Regeering van 1825 voegde daaraan toe, dat de uitzending van onnoodige en onbruikbare ambtenaren een van de redenen was van den slechten toestand van 's lands financiën.

Het tot nu toe gevolgde examenstelsel echter, of liever het puntenstelsel — zooals het in de Memorie van Toelichting meer juist dan vormelijk wordt genoemd — wordt door den Minister veroordeeld en door niemand verdedigd.

Het scheen evenwel sommigen toe, dat bij die veroordeeling uit het oog werd verloren, dat niet zoozeer de examens als wel de ontaarding van het stelsel dien afkeur verdiende. De „puntenjacht" was niet verordend bij de besluiten van 1864, 1883 en 1893, maar gaandeweg door de *gewone besluiten* in het leven geroepen. De reglementen zijn vooral sedert 1871 — toen allengs meer het aanbod van ambtenaren de vraag overtrof — gewijzigd, grootendeels op voordracht of naar aanleiding van de adviezen van de examen-commissiën, die „volgens den Minister van Koloniën (bladz. 1824 van de *Handelingen*) voor het examen van de Indische ambtenaren feitelijk elk jaar dezelfde (was)".

Vermindering van het aantal beschikbare plaatsen en concurrentie tusschen Delft en Leiden waren oorzaak, dat de Regeering bij de telkens gewijzigde

reglementen het nu zoo gewraakte stelsel in het leven riep en in de hand werkte, dat zeker in 1864 — gelijk in de Memorie van Toelichting werd herinnerd — niet bedoeld was. Dit blijkt onder meer uit het publiek maken van den uitslag der examens met de toevoeging van een D of een L bij de vermelding van de namen der geslaagden, ter aanduiding of zij te Delft of te Leiden hunne opleiding hadden genoten, hetgeen als een premie op het africhtingssysteem, het behalen van een zeker aantal punten zonder te letten op de algemeene ontwikkeling, kon gelden.

Door den drang der omstandigheden en het, wat deze leden noemden, noodlottige besluit van 1893 werd opnieuw de opleiding van de Indische ambtenaren dienstbaar gemaakt aan een instelling van onderwijs in Nederland, in stede dat de instelling van onderwijs werd ingericht en dienstbaar gemaakt aan de opleiding van ambtenaren.

Het uiteinde van de Delftsche inrichting had volgens deze leden bewezen, dat het gemeentebestuur van Delft uitsluitend door financieele overwegingen geleid werd.

Waar voor tal van ambtelijke betrekkingen in Nederland examens, meestal vergelijkende, gevorderd worden, daar meenden deze leden te mogen vragen, of alleen voor den Indischen administratieven dienst zij zoo verwerpelijk zijn als nu beweerd wordt.

Volgens andere leden heeft de Regeering zoowel hier te lande als in Indië, toen het aanbod van ambtenaren in toenemende mate de behoefte overtrof, niet genoegzaam in aanmerking genomen, dat het met gunstig gevolg afgelegd groot ambtenaars-examen geen recht, maar alleen bevoegdheid gaf om tot de in art. 1 genoemde betrekkingen benoemd te worden.

Doordat de Regeering de ter beschikking gestelde ambtenaren uitsluitend voor die betrekkingen bestemde, is de verkeerde opvatting overheerschend geworden als zoude het radikaal van Indisch ambtenaar recht geven om bij het binnenlandsch bestuur geplaatst te worden en tot assistent-resident of resident op te klimmen.

„De geschiktheid van den candidaat-Indisch ambtenaar kan niet in Nederland beoordeeld worden, maar moet uit de praktijk blijken" aldus luidt het praeadvies van de vereeniging „Moederland en Koloniën". Hetzelfde wordt door hooger autoriteit nog scherper uitgedrukt: „Over de geschiktheid der ambtenaren kan te voren onmogelijk beslist, zelfs niet gegist worden; de praktijk alleen moet uitspraak doen".

Wanneer de bekwaamste en geschikste ambtenaren ter beschikking naar aanleiding van de ingekomen rapporten bij het binnenlandsch bestuur en de hoofdbureaux geplaatst worden, kunnen de minder geschikten bij andere takken van dienst plaatsing vinden, ook bij die waarbij het radikaal niet gevorderd wordt, en die zijn talrijk.

Onder den indruk van het verledene, toen steeds gebrek was aan ambtenaren, die het radikaal verworven hadden, was in 1864 niet gedacht, dat eenmaal het aanbod de vraag zoude overtreffen. Had men bijtijds de bakens verzet, zeide men, toen het getij verliep, dan zouden de ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur en op de hoofdbureaux een keurkorps gevormd hebben en zoude men niet noodig gehad hebben zijn toevlucht te nemen tot beperking

en tot het staken van de uitzending van ambtenaren, hetgeen zooveel teleurstelling en verwarring heeft veroorzaakt.

Men meende, dat het plotseling staken van de uitzending van Indische ambtenaren, alvorens de Regeering een vast plan had voor de toekomst, nu juist niet van goed beleid en bedachtzaamheid getuigde.

§ 7. De bepaling in art. 5 sub 3; „Bij het afnemen der examens (vergelijkende examens voor candidaat-ambtenaar), zoo luidt het, zal..... in de eerste plaats gelet worden op hunne algemeene ontwikkeling en beschaving", had de aandacht van vele leden getrokken.

Men meende, dat bijaldien die vergelijkende examens werden afgenomen in een geheel anderen geest dan tot nog toe het geval was, wel de mogelijkheid bestond, dat geoordeeld kon worden over de algemeene ontwikkeling der adspiranten, maar dat het onmogelijk was om naar een examen de mate van *beschaving* te beoordeelen.

Men legde hierop den nadruk, omdat de vrees werd uitgesproken, dat op deze wijze bij de examens door een achterdeur weder zouden binnenkomen, wat men door de aanneming van het amendement-de Savornin Lohman duidelijk had te kennen gegeven niet te willen toelaten.

§ 8. Met de bepaling van art. 11 van het ontwerp konden eenige leden zich niet vereenigen.

Nadat de candidaat-Indische ambtenaren het examen, bedoeld bij art. 10 van het ontwerp-Koninklijk besluit hebben afgelegd, bepaalt de Minister van Koloniën (art. 11) hoeveel en wie van hen de studie van het Javaansch zullen voortzetten.

De daarvoor aangewezenen zijn bestemd voor het binnenlandsch bestuur op Java en Madura, en daar allen „zulks wel zullen verlangen", zal de voorkeur wel dienen gegeven te worden aan hen, van wie gebleken is dat zij de beginselen van de Javaansche taal met de meeste vrucht hebben beoefend".

Een vergelijkend examen zoude dus moeten worden afgenomen, en wel voor taalstudie, die allerminst iets bewijst voor de algemeene ontwikkeling van den candidaat-ambtenaar.

Volkomen te recht zegt de Minister, dat gedurende den studietijd over de geschiktheid der ambtenaren voor een bepaald dienstvak niet kan worden beslist, waaraan de Gouverneur-Generaal toevoegt, dat de practijk daaromtrent alleen uitspraak moet doen.

Maar waarom dan, zoo vroegen deze leden, voor het binnenlandsch bestuur op Java en Madura eene uitzondering gemaakt, waar bovendien slechts voor een deel — Midden-Java — het Javaansch gesproken en verstaan wordt? Te meer bevreemdend werd dit geacht, omdat dit in strijd is met het geheele stelsel van de Regeering.

§ 9. Hoewel in art. 1 sub *b*, onder de benoembaren voorkomen „zij, die voldaan hebben aan het examen bedoeld bij art. 92, 2de lid, der wet van 28 April 1876 tot regeling van het hooger onderwijs", wordt bij art. 20 van het ontwerp Koninklijk besluit die bepaling van de wet op het hooger onderwijs, wat het binnenlandsch bestuur betreft, feitelijk op zijde gezet.

Men meende niet te kunnen volstaan met de aandacht der Regeering op dit aangelegen punt te vestigen, maar inlichting te moeten vragen omtrent hare juiste bedoeling dienaangaande.

§ 10. Bij vele leden was de opheffing der afdeeling B van het gymnasium Willem III te Batavia een hoofdbezwaar tegen het wetsvoorstel. Volgens de bepaling toch van het ontwerp Koninklijk besluit en de duidelijk uitgesproken bedoeling van den Minister van Koloniën wordt niet alleen genoemde afdeeling, bestemd voor Indologische studiën, opgeheven, maar tevens ook de gelegenheid om in Indië het examen voor Indisch ambtenaar af te leggen, aan de ingezetenen van Nederlandsch-Indië ontnomen, nadat die bevoegdheid en de gelegenheid om Indologisch onderwijs te genieten gedurende ruim 30 jaren uitnemend hadden gewerkt en de in 1848 en volgende jaren hoog geklommen ontevredenheid tegen de gedwongen opleiding in Nederland hadden weggenomen.

De Ministers Keuchenius, van Dedem en Bergsma, om alleen van den laatsten tijd te spreken, hadden zich dan ook beslist tegen die opheffing verklaard.

De Regeering had, zoo meenden de leden hier aan het woord, haar best gedaan om aan het politiek bezwaar, de noodzakelijkheid om uit Indië in Nederland te gaan studeeren, en aan de daardoor ontstane ontstemming te gemoet te komen en het verwijt te ontgaan van achterstelling der Indische ingezetenen, maar zij is daarin, volgens hen, niet geslaagd.

Men bracht in herinnering, dat de dagbladen van Nederlandsch-Indië indertijd vermeldden, dat de directeur van Binnenlandsch bestuur, onder wien in de eerste plaats de ambtenaren bij het ontwerp Koninklijk besluit bedoeld ressorteeren, de Directeur van Financiën en de Raad van Indië in krachtige vertoogen zich tegen de opheffing van afdeeling B van het gymnasium Willem III hebben verzet.

Vrij algemeen was men van meening, dat, nu de Minister van Koloniën den brief van den Gouverneur-Generaal van 6 Juli 1900 ter kennis van de Kamer had gebracht, op de overlegging van die, eveneens in den brief van den Gouverneur-Generaal vermelde, adviezen, van directeuren der departementen van algemeen bestuur en van den Raad van Nederlandsch-Indië, ten krachtigste worden aangedrongen.

De Kamer, zoo meende men, had recht om te vorderen dat, indien van Regeeringswege stukken worden overlegd, die overlegging niet zoodanig beperkt worde, dat zij eenzijdig wordt voorgelicht.

Er werd hierbij aan herinnerd, dat op den bovenbedoelden brief van den Gouverneur-Generaal wel „geheim" staat, maar dat hij niet onder geheimhouding aan de Kamer is overgelegd. Men meende op deze omstandigheid te moeten wijzen in verband met de slot-alinea aan dien brief.

§ 11. Verschillende leden waren van oordeel, dat in elk geval de regeling niet zoo urgent is, als wel van Regeeringszijde wordt voorgesteld.

Deze leden meenden, dat er te veel gejaagd is. Periculum in mora was er volgens hen niet.

En dat men eventueel vast zoude loopen, daarvoor was op verschillende gronden naar hun oordeel werkelijk geen gevaar.

In de eerste plaats bestond alsnog de fdeeling B. van het gymnasium Willem III.

Voor een derde der te benoemen ambtenaren is men dus in ieder geval geholpen en men zoude er nog meer kunnen nemen.

In de tweede plaats zijn er in de laatste jaren tal van adspiranten, die aan het examen voldaan hebben, maar niet ter beschiking van den Gouverneur-Generaal zijn gesteld. Voor een groot deel in Indië aanwezig, zijn zij gereed en bereid in 's Lands dienst over te gaan voor zooverre dit reeds het geval is in betrekkingen waarvoor het radikaal niet verplicht was gesteld.

Bovendien liet het zich aanzien, dat indien er weder vooruitzicht op plaatsing bij den administratieven dienst kwam, doctoren in de rechten wel bereid gevonden zouden worden om door het afleggen van het faculiteits-examen, zich de benoembaarheid voor den Indischen dienst te verwerven.

De Minister had eindelijk het geval voorzien (bladz. 19 van de Memorie van Toelichting) door een overgangsbepaling in het ontwerp-besluit (art. 27 K.B.).

Nadat het Voorloopig Verslag der Commissie aan de Regeeringen was medegedeeld, werd van haar, den 18den Juni ontvangen de navolgende

MEMORIE VAN ANTWOORD.

§ 1. Ten aanzien van de klacht over de late indiening van het wetsontwerp meent de ondergeteekende zich te mogen refereeren aan § 1 van zijn Memorie van Antwoord op het Voorloopig verslag van de Tweede Kamer. Intusschen meent hij te mogen doen opmerken, dat de leden, die op die klacht niet wilden terugkomen, maar toch de vraag op den voorgrond stelden, of het aangaat te vorderen dat ten aanzien van een zoo belangrijk en zooveel omvattend onderwerp een zoo overhaaste beslissing wordt genomen, den geheelen loop der zaak niet meer voor den geest schijnen te hebben. De hoofdinhoud van dit ontwerp-besluit was toch reeds bekend uit de mededeelingen op bladz. 18 en 19 der Memorie van Antwoord op het Voorloopig Verslag van de Tweede Kamer betreffende de Indische begrooting voor 1901, zoodat, toen het onderwerpelijke wetsontwerp den 22sten Maart aan de Tweede Kamer werd ingediend, de Staten-Generaal zich niet voor een haar geheel onbekende zaak geplaatst zagen. Maar in geen geval bestaat er voor de Eerste Kamer aanleiding om zich over overhaaste behandeling te beklagen. De behandeling in de Tweede Kamer moge met eenigen spoed zijn geschied, in de Eerste Kamer geschiedt zij volkomen normaal en volstrekt niet met meer spoed dan alle andere wetsontwerpen, die ongeveer tegelijkertijd met dit wetsontwerp in de Tweede Kamer werden aangenomen. Maar bovendien, alleen op de hoofdzaken der regeling komt het voor de Staten-Generaal aan, want de détails kunnen veilig worden overgelaten aan de Regeering.

In de Tweede Kamer heeft de heer de Savornin Lohman volkomen terecht doen uitkomen, dat de door de Regeering aangegeven regeling der opleiding niet wordt vastgelegd door de aanneming en bekrachtiging van het wetsontwerp dat aan de Regeering blijft om het geld, dat bij de wet wordt toegestaan, te bezigen om de zaak op een andere wijze in te richten, dan het ontwerp-besluit aangeeft, en dat latere Ministers staatsrechtelijk in geen enkel opzicht

gebonden zijn aan hetgeen door den tegenwoordigen Minister is gezegd (*Handelingen* bladz. 1820).

Uit het feit dat duidelijkheidshalve de ontworpen regeling in haar geheel bij het wetsontwerp is overgelegd, mag dan ook geenszins de gevolgtrekking worden gemaakt dat de behandeling in de Staten-Generaal alle onderdeelen van de regeling zou moeten omvatten, al acht de Minister, uit den aard der zaak, zich gebonden aan een trouwe uitvoering van de door hem verdedigde beginselen.

Op de hier gereleveerde omstandigheid, dat wetsontwerp en ontwerp-besluit wèl te onderscheiden zijn, is blijkbaar dan ook niet voldoende gelet bij het verwijt, dat de wijzigingen van het ontwerp-besluit niet zijn toegelicht en dat niet, zooals gebruikelijk is (met verschillende ontwerpen van eene *wet*), afdrukken nevens elkander zijn gemaakt met de veranderingen in roode inkt. Toch wenscht de ondergeteekende, wat de twee in het Voorloopig Verslag genoemde wijzigingen van het ontwerp-besluit betreft, te doen opmerken, dat ten aanzien van het vervallen der permanente commissie, toelichting volkomen overbodig was, omdat de wijziging berustte op het voldoende toegelichte amendement van den heer De Savornin Lohman; en dat ook de opneming van gediplomeerden der hoogere land- en boschbouwschool onder hen, die naar het candidaat-ambtenaarschap kunnen dingen, geen toelichting behoefde, niet alleen omdat ook zij een gevolg was van de behandeling der zaak in de Tweede Kamer, maar tevens omdat zij geen fundamenteele wijziging behelsde, immers in den grond is zij niets anders dan opneming, nevens gediplomeerden van de hoogere burgerschool met vijfjarigen cursus, van hen die de hoogere burgerschool met vierjarigen cursus te Wageningen doorloopen en aan de hoogere land- en boschbouwschool verder gestudeerd hebben.

De overlegging van het ontwerp besluit bij het wetsontwerp heeft overigens — de ondergeteekende meent hierop de aandacht te mogen vestigen — veel meer gelegenheid gegeven tot gedachtenwisseling over de wijze van opleiding van Indische ambtenaren, dan het geval is geweest bij de regeling van 1864. Bij de beraadslagingen over de wet van 10 Juni 1864 (*Staatsblad* No. 71) tot regeling van het onderwijs van Rijkswege in Indische taal-, land- en volkenkunde, liet de Regeering zich slechts in algemeenen zin over de door haar voorgenomen regeling der benoembaarheid uit; de voorwaarden er van bleven, zeide zij, overeenkomstig art. 49 van het Regeeringsreglement voor Indië, aan een algemeene verordening overgelaten; in de détails dier verordening, die bij het Koninklijk besluit van 10 September 1864 (*Staatsblad* No. 93) tot stand kwam, zijn de Staten-Generaal niet gemengd geweest.

De ondergeteekende voegt er aanstonds bij, dat dit, ook volgens hem, met het oog op het aangehaalde art. 49, ook niet noodig was. Hetzelfde echter is het geval met de thans ontworpen regeling, en zoo al niet ieder zich in allen deele met die regeling vereenigen kan, in elk geval weegt, naar het inzien van den ondergeteekende, de volledige mededeeling van zijne plannen en de zoo uitvoerige toelichting van het ontwerp ruimschoots op tegen de hem verweten overhaasting.

Volkomen ten onrechte noemt het Voorloopig Verslag de permanente commissie „de spil waarom het ontwerp draaide". De permanente commissie was de spil niet; zij was slechts één van de steunsels, zooals de onder-

geteekende haar blijkens de aanhaling in het Voorloopig Verslag heeft genoemd; een steunsel dat de ondergeteekende liever behouden had, maar dat desnoods gemist kan worden. Zoo weinig was de permanente commissie de spil, dat zij in de voorloopige mededeelingen, in de Memorie van Antwoord op het Voorloopig Verslag der Tweede Kamer betreffende de Indische begrooting voor 1901, zelfs niet genoemd is.

Spil van de ontworpen regeling der opleiding is het *candidaat-ambtenaarschap*. Daarin ligt het hoofdbeginsel van de regeling, dat bij de voorloopige mededeelingen in October van 't vorig jaar dan ook vooropgesteld werd toen de ondergeteekende op bladz. 18 der aangehaalde Memorie van Antwoord zich aldus uitliet: „Allereerst staat dus voor den ondergeteekende vast dat de studie slechts moet openstaan voor hen, die bij den aanvang daarvan reeds door de Regeering zijn aangewezen als bestemd voor den Indischen dienst". Dit heeft bij den ondergeteekende van meet af vastgestaan als uitgangspunt der geheele regeling. Dat uitgangspunt brengt noodzakelijk mede: ten eerste een veel beperkter getal studeerenden dan er onder de tegenwoordige regeling was, zoodat eene afzonderlijke inrichting voor opleiding, zoowel hier te lande als in Indië, reeds uit een financieel oogpunt ongerijmd wordt; voorts een tegemoetkoming aan de in Indië aan te nemen jongelieden voor hun verblijf hier te lande; zoo was ook de permanente commissie, ter verzekering èn van een goede keus van candidaat-ambtenaren, èn van een redelijk toezicht op hun studiën en levensgedrag, èn van bijstand aan die Indische jongelieden, die hiertelande op eigen wieken zouden moeten drijven, er een uitvloeisel van.

Het candidaat-ambtenaarschap nu heeft allerwegen instemming gevonden en dit hoofdbeginsel der nieuwe regeling bleef intact ondanks het vervallen van de permanente commissie. Dat de permanente commissie vervallen moest, blijft de ondergeteekende betreuren, maar het behoefde voor hem, zooals hij reeds zeide, geen reden te zijn om het ontwerp-besluit en derhalve de behandeling van het wetsontwerp op te geven, allerminst zoolang hij nog geen zekerheid had dat althans een deel van de taak der permanente commissie — nl. te waken dat de band, die de candidaat-ambtenaren aan de Regeering hecht, niet zonder hare kennis kan worden geslaakt — niet op andere wijze kan worden vervuld, een zaak waaromtrent hij al spoedig, door toezeggingen van hoogleeraren der Leidsche Universiteit, mocht worden gerust gesteld. Hierop wordt nog teruggekomen in § 3.

Deze uiteenzetting meende de ondergeteekende zich te mogen veroorloven, ook met het oog op de bezwaren, in § 2 van het Verslag ontwikkeld.

§ 2. De critiek over de door hem, na de aanneming van het amendement-Lohman, gevolgde wijze van behandeling der onderwerpelijke aangelegenheid acht de ondergeteekende ongegrond.

De bewering, dat door de aanneming van het amendement gebroken was met het stelsel der Regeering, in het ontwerp-besluit neergelegd, is onjuist, omdat, zooals gezegd, dat stelsel niet in de permanente commissie, doch voornamelijk in het candidaat-ambtenaarschap zijn uitdrukking vindt.

Onjuist is ook, dat na aanneming van het amendement de Regeering bij monde van den ondergeteekende verklaard zou hebben, dat de thans te volgen gedragslijn „niet zoo spoedig zou kunnen worden vastgesteld". Alleen heeft

de ondergeteekende, toen het amendement was ingediend, gezegd dat hij zou moeten overwegen welke gevolgen de aanneming hebben kon, maar dat hij de Kamer geen zekerheid kon geven dat het ontwerp-besluit, gewijzigd zooals dan noodig zou zijn, de zoo groote verbetering zou kunnen geven, die het (ook door tegenstanders van de permanente commissie) geacht werd te kunnen aanbrengen.

Voor schorsing van het debat en uitstel van de behandeling van het ontwerp zou alleen reden hebben bestaan, wanneer de regeling der opleiding in een wetsontwerp ware belichaamd geweest of wanneer de ondergeteekende de regeling zonder de permanente commissie volstrekt onuitvoerbaar had geacht. Het een noch het ander was het geval. Door de aanneming van het amendement werd aan de Regeering alleen het geld voor de permanente commissie onthouden; verdere strekking was er niet en kon er niet zijn, wat trouwens, zoowel uit de toelichting van den heer Lohman zelf, als uit de aanneming van het wetsontwerp door de Tweede Kamer blijkt. Parlementaire gewoonten werden volstrekt niet voorbijgegaan en er is niet de minste reden voor de opmerking dat het den schijn had of „het ontwerp(besluit) tegen alles in moest worden aangenomen", reeds daarom niet, omdat het ontwerp-besluit niet door de Staten-Generaal aan te nemen was of is.

Ook de meening van die leden, die nadere behandeling in de Tweede Kamer uit een constitutioneel oogpunt beter zouden hebben geacht, omdat thans niet vaststaat dat die Kamer voor de gewijzigde regeling de gelden zou hebben toegestaan, wordt weerlegd door hetgeen de heer Lohman gezegd heeft en door de aanneming van het wetsontwerp in de Tweede Kamer. De onderstelling van enkele leden dat de Tweede Kamer het wetsontwerp zou hebben aangenomen in de meening dat er van de voorgestelde regeling niets zou komen en dat er dus nader gelegenheid zou zijn om de zaak met de Regeering te behandelen, is geheel onaannemelijk. Nadere gelegenheid om de zaak te behandelen zou de Tweede Kamer alleen hebben kunnen krijgen door het wetsontwerp te verwerpen. Wat in het Voorloopig Verslag in het midden is gebracht tegen het gevoelen der leden, die het constitutioneele bezwaar niet deelden, komt den ondergeteekende niet afdoende voor. De overlegging van het ontwerpbesluit bedoelt volledige mededeeling te doen van de plannen der Regeering, zonder dat zij daardoor afstand doet van haar recht om te regelen wat aan haar is voorbehouden, zoodat zij bijv. bevoegd is om latere wijziging aan te brengen, wanneer de omstandigheden die noodig maken. Op dezelfde wijze is gehandeld met de belastingvoorstellen van den Minister Sprenger van Eijk en wordt steeds gehandeld wanneer bijv., met het oog op art. 19 der Comptabiliteitswet, de Regeering hare voornemens tot invoering, wijziging of opheffing van belastingen kenbaar maakt in de stukken betreffende de Indische begrootingen.

Maar in elk geval is de opmerking van de hierbedoelde leden daarom ongegrond, omdat de ondergeteekende, behoudens een paar punten van ondergeschikt belang, in het ontwerp besluit geen andere wijziging heeft gebracht dan die het onmiddellijk gevolg zijn van den uitgesproken wensch der Tweede Kamer dat de permanente commissie zou vervallen, zoodat er geen enkele reden zou zijn geweest om aan de Tweede Kamer, vóór hare beslissing, de wijzigingen mede te deelen; wat zij trouwens zelve onnoodig heeft geacht blijkens de aanneming van het wetsontwerp.

Er bestaat dan ook geen enkele grond voor de in het Voorloopig Verslag uitgesproken meening dat het niet vaststaat dat de Tweede Kamer voor de regeling, zooals die thans is voorgenomen, de gelden zou hebben toegestaan.

Van wettelijke regeling der opleiding van de Indische administratieve ambtenaren kan, wat de Tweede Kamer betreft, moeilijk meer sprake zijn. De Tweede Kamer heeft zich door de aanneming van het onderwerpelijke wetsontwerp uitgesproken voor niet-wettelijke regeling. Immers, had zij wettelijke regeling gewild, dan zou zij het wetsontwerp niet in behandeling genomen, veel minder aangenomen hebben.

§ 3. Met betrekking tot het prijsgeven van de permanente commissie moge de ondergeteekende, met verwijzing naar § 1 en, voorzooveel de hem toegeschreven verklaringen betreft, ook naar § 2, het volgende doen opmerken.

Aanvankelijk beoogde het ontwerp-besluit de instelling van twee permanente commissiën, een in Indië en een hiertelande. Ter tegemoetkoming aan de bezwaren, die in de Tweede Kamer ingebracht werden tegen den overwegenden invloed dien de permanente commissiën op de aanneming van de candidaat-ambtenaren zouden hebben, verklaarde de ondergeteekende (*Handelingen* pag. 1814) zich genegen om, met handhaving van het principe dat niet de punten van het examen alleen den doorslag zouden geven, een wijziging aan te brengen in dien zin, dat de *examen*-commissiën meer op den voorgrond zouden treden. Dit deed, zooals hij aanstonds liet uitkomen, de Indische permanente commissie vervallen, en beperkte de taak der Nederlandsche.

Wat nu allereerst de *keus* van de candidaat-ambtenaren betreft, werd handhaving van het principe, dat de punten van het examen geen overheerschende rol zouden vervullen, ook wenschelijk geacht door tegenstanders van de permanente commissiën, met namen de heeren Pijnacker Hordijk en de Savornin Lohman (*Handelingen* pag. 1803 en 1820). Dat desideratum is te bereiken door de commissiën voor het toelatingsexamen, hier en in Indië, te bekleeden met de bevoegdheid, die oorspronkelijk aan de permanente commissiën was toegedacht, om bij het opmaken van de ranglijsten ook andere factoren dan de behaalde punten — algemeene ontwikkeling, blijkbare geschiktheid — in aanmerking te nemen. Dat aldus de taak der examen-commissiën een zeer gewichtige wordt, daarvan geeft de Regeering zich volkomen rekenschap, en van de beteekenis en het gewicht harer taak zijn ook de examen-commissiën te doordringen.

Toen de aanneming van het amendement-Lohman ook de Nederlandsche permanente commissie vervallen deed, bleef voor den ondergeteekende nog alleen ter beantwoording over de vraag, hoe de band te behouden was, waardoor de Regeering op de hoogte moet blijven van den algemeenen gang van de studie harer candidaat-ambtenaren.

Te dier zake heeft de ondergeteekende, nadat het wetsontwerp in de Tweede Kamer was aangenomen, overleg gepleegd met de hoogleeraren te Leiden, die het nauwst bij de opleiding zullen betrokken zijn. Deze hoogleeraren, doordrongen van de wenschelijkheid van de totstandkoming der ontworpen regeling, en mede ten volle beseffende dat een geregelde studie onvermijdelijk is voor de candidaat-ambtenaren, die de bepaalde tijdstippen blijk moeten geven van vruchtbare studie, hebben zich bereid verklaard om,

ook in het belang dier jongelieden zelf, het oog te houden op het geregeld volgen der colleges door de candidaat-ambtenaren, en om, wanneer zij daarin ernstig te kort komen, den Minister te waarschuwen. De Minister kan dan, buiten de bemoeienis der hoogleeraren, een onderzoek instellen op de wijze als hem het meest dienstig zal voorkomen. Maar in elk geval moet de minister, wil hij tijdig kunnen ingrijpen, bijtijds bekend worden met de omstandigheden die ingrijpen noodig maken.

Hetgeen de hoogleeraren in dit opzicht hebben op zich genomen, is niets nieuws. Zij doen dit in gelijken geest ten aanzien van jongelieden, die uit beurzen studeeren, en de rapporten die jaarlijks bij den Minister van Koloniën ontvangen worden over hen, die het examen volgens artikel 92 2de lid der wet op het hooger onderwijs hebben afgelegd, bewijzen dat ook aan die jongelieden bijzondere aandacht geschonken wordt. En evenals bij die rapporten ranglijsten van de geslaagden worden overgelegd, zoo kunnen door de hoogleeraren ook ranglijsten aangegeven worden van de candidaat-ambtenaren, die het eind-examen afleggen. Daarmede gaat, zoo ver als mogelijk is, ook dat gedeelte van de aan de Nederlandsche permanente commissie toegedachte taak op hen over.

De hulp, die de Regeering op deze wijze van de hoogleeraren zal ondervinden, vervult niet ten volle de taak die aan de permanente commissie was toegedacht, ofschoon velen zich ook van den omvang van het daarmede beoogde toezicht een zeer overdreven denkbeeld vormden. Dank aan die hulp meent de ondergeteekende echter, dat, al zal de bemoeienis van het Departement van Koloniën er door toenemen, voldoende waarborg kan worden verkregen dat de candidaat-ambtenaren, zonder dat de Regeering daarvan tijdig kennis krijgt, de plichten verwaarloozen, die zij als candidaat-ambtenaren jegens haar te vervullen hebben.

§ 4. De bezwaren, die aangevoerd zijn tegen de eischen om als candidaat-ambtenaar in aanmerking te komen, vinden, voorzoover zij betreffen den eisch van een der in art. 2 van het ontwerp-besluit genoemde diploma's, ten deele hunne weêrlegging in de discussiën zelf van de Eerste Kamer over de motie van den heer van Asch van Wijck, waarnaar het Voorloopig Verslag verwijst (zitting 1897—1898, bladz. 315, 353, 355 en 363).

De Minister van Marine betoogde destijds, dat het vorderen van het bezit van een einddiploma van een hoogere burgerschool met vijfjarigen cursus geenszins insluit den eisch, dat de hoogere burgerschool zij doorloopen. Voor toelating tot het examen voor opleiding tot officier van administratie vorderde hij het diploma der hoogere burgerschool als blijk van algemeene ontwikkeling; het bewuste examen, dat slechts over een deel der vakken van de hoogere burgerschool werd uitgestrekt, wilde hij instellen èn voor het geval dat zich meer candidaten aanboden dan er plaatsen waren, èn omdat het bezit van het diploma niet bewijst dat de gediplomeerde in alle vakken van het eind-examamen der hoogere burgerscholen heeft voldaan. Hij zou wel een vrij examen kunnen voorschrijven, zooals gevraagd was, doch daartegen waren gewichtige bedenkingen in te brengen, als, ten eerste, dat er een uitgebreide examen-commissie zou moeten worden benoemd, terwijl er geen reden was voor de onderstelling dat de jongelieden dan in betere conditie zouden zijn dan bij het gewone eindexamen van de hoogere burgerscholen; en voorts dat

zij die alleen voor het administrateurs-examen zouden zijn klaargemaakt, bij niet-slagen voor het oogenblik hunne carrière gebroken zouden zien en van meet af zich voor een andere moesten gaan bekwamen, in tegenstelling met gediplomeerden van de hoogere burgerschool, wier diploma hen in staat stelt om zich dadelijk een andere carrière te kiezen.

En de voorsteller zelf van de motie verklaarde daarna, dat hij tegen het verplichtend stellen van een *Staats*-examen niet opkwam en, wanneer ook toegelaten werden zij die aan het Staatsexamen A volgens art. 59 der wet op het Middelbaar Onderwijs hadden voldaan, de Kamer zich, zijns inziens, verder niet met de zaak had te bemoeien. Zoo de Minister dat examen A nevens het eindexamen van de hoogere burgerscholen in zijne regeling opnam, zou voor de interpellant het principieele punt uit het debat vervallen zijn en was hij bereid om zijn motie in te trekken.

Vooropstellende, dat bij hem geen bezwaar bestaat om in art. 2 van het ontwerp-besluit ook gediplomeerden van het Staatsexamen A te doen opnemen, wat hij gaarne in overweging neemt, moet de ondergeteekende verklaren het geheel eens te zijn met het hiervóór geschetste betoog van den Minister van Marine, wat de instelling betreft van een vrij examen. Op bladz. 11 van zijne Memorie van Toelichting betreffende het onderwerpelijke wetsontwerp noemde ook hij een vergelijkend examen, waarbij het bezit van een der in het ontwerp-besluit voorgeschreven diploma's geen vereischte is, verwerpelijk. Afgescheiden van de klachten, waartoe indertijd het examen A volgens de regeling van 1864 aanleiding gaf en die al spoedig tot opheffing van dat examen hadden genoopt, meende hij „dat een volledig toelatingsexamen op den duur tot dresseerinrichtingen zou leiden, tot schade van onderwijs en leerlingen beide". Ook de toelating tot het bestaande groot ambtenaarsexamen voor den Indischen dienst is aan het bezit van bepaalde diploma's gebonden; de ondergeteekende ziet dan ook niet in hoe hier dus sprake zou kunnen zijn van loslating van het beginsel, om te vragen naar de bekwaamheid en niet naar de wijze hoe of de plaats waar men de bekwaamheid heeft opgedaan.

Dat nevens de in art. 2 van het ontwerp-besluit genoemde diploma's nog een vergelijkend examen gevorderd wordt, is noodig om dezelfde redenen die de Minister van Marine indertijd opgaf, bovenal om uit de vermoedelijk groote menigte sollicitanten de besten te bekomen.

Van allen eenzelfde examen af te nemen, gaat niet aan; daarvoor loopt de opleiding in de richting der hoogere burgerscholen en in die der gymnasia te veel uiteen.

Dat het de bedoeling der Regeering zou wezen, de candidaat-ambtenaren schier uitsluitend te betrekken uit leerlingen van de hoogere burgerscholen en de gymnasia zelven, wordt reeds weersproken door de volkomen gelijkstelling, in het ontwerp-besluit, van gediplomeerden van het gymnasium en hen die het examen voor een commissie als bedoeld bij art. 12 der wet op het hooger onderwijs hebben afgelegd, en door het feit dat men het eindexamen van een hoogere burgerschool kan afleggen ook zonder leerling van zoodanige school te zijn. In de zinsnede, die het Verslag aanhaalt uit de Memorie van Antwoord op het Voorloopig Verslag van de Tweede Kamer, vindt de geheel verkeerde opvatting volstrekt geen steun. Aan die zinsnede is geen andere beteekenis te hechten dan deze, dat in Indië opleiding voor

het eindexamen der hoogere burgerscholen buiten die scholen wel niet zal voorkomen, althans voorshands zoo goed als ondenkbaar is.

Bij het vergelijkend examen voor candidaat Indisch ambtenaar zullen niet alleen zij, die *geen* hoogere burgerschool of gymnasium doorloopen hebben, maar evenzeer zij met wie dat wel het geval is geweest, tegenover aan hen vreemde examinatoren kunnen komen. Dat laatstgenoemden „zich altijd in een eenigszins gunstiger positie bevinden", of zullen bevinden, dan eerstgenoemden is dus ten aanzien van het examen voor het candidaat Indisch ambtenaarschap onjuist.

Op pag. 10 van de Memorie van Toelichting is aangegeven, waarom het stelsel van de indertijd door den ondergeteekende benoemde Commissie van Advies, wat de keus der candidaat-ambtenaren betreft, niet kon worden aanvaard. Niet alleen zouden er in de praktijk aan de keus uit de categorieën van personen, die de Commissie voorstelde, groote bezwaren verbonden blijken, en was tegen sommige dier categorieën terecht bedenking gemaakt, maar het was ook een overwegend bezwaar dat geen van de examens en betrekkingen, die de Commissie als kenmerken van voldoende algemeene ontwikkeling voorstelde, in Indië afgelegd of verkregen kan worden en dus de jongelui in Indië zouden zijn uitgesloten van de toelating tot den administratieven dienst.

Over het verschil in leeftijd, waarop het eindexamen der hoogere burgerscholen en dat van de gymnasia kan worden afgelegd, zijn reeds bij de behandeling van het wetsontwerp in de Tweede Kamer verschillende meeningen ontwikkeld (*Handelingen* pag. 1810 1e kolom, 1812, 1815 2e kolom, 1820 1e kolom, 1822 id., 1823 id., en 1824 2e kolom). De ondergeteekende heeft toen verklaard ernstig te zullen overwegen of niet bij wijze van uitzondering tot het candidaat-ambtenaarschap toegelaten zouden kunnen worden jongelieden beneden den voorgenomen minimalen leeftijd van 18 jaren. Sedert is bij den ondergeteekende van verschillende zijden, ook nog na de indiening der stukken aan de Eerste Kamer, alsmede door den Gouverneur-Generaal van *Nederlandsch-Indië*, aangedrongen op verlaging van dien minimalen leeftijd tot 17 jaar, omdat vele jongelieden reeds dan het eindexamen van de hoogere burgerscholen afleggen en er onder hen uitnemende elementen gevonden worden, die, als zij nog een jaar zouden moeten wachten, allicht tot een andere carrière zullen overgaan. De ondergeteekende is nu voornemens het minimum van den leeftijd op 17 jaar te stellen, wat hem ook beter voorkomt dan daarvoor den 18 jarigen leeftijd te nemen met toelating van uitzonderingen.

Dat aldus het verschil in leeftijd tusschen candidaat-ambtenaren van opleiding volgens hoogere burgerschool en andere van opleiding volgens gymnasium, grooter kan worden, acht de ondergeteekende geen bezwaar. Het verschil in den leeftijd, waarop zij in dienst treden, weegt volstrekt niet; hetzelfde deed zich voor bij het groot-ambtenaarsexamen, en men kan van geheele categorieën van ambtenaren zeggen dat zij op later leeftijd dan andere in dienst treden (bijv. rechterlijke ambtenaren en ingenieurs) terwijl het individueele verschil in die categorieën ook vrij groot kan zijn. En ten aanzien van de mededinging naar het candidaat-ambtenaarschap verlieze men niet uit het oog, dat beide categorieën van gediplomeerden, die in Nederland elk voor een derde der plaatsen in aanmerking kunnen komen, elkander niet benadeelen, terwijl

de kans op plaatsing der candidaten uit elke categorie in omgekeerde verhouding staat tot het aantal mededingers dat zij levert.

§ 5. Het vervallen der permanente commissie behoeft noch kan ten gevolge hebben het vervallen der verplichte opleiding aan de Rijksuniversiteit te Leiden. Uit § 3 blijkt, dat met de permanente commissie niet alles verdwijnt wat het ontwerp-besluit aanvankelijk aan haar wilde opdragen, en dat de haar toegedachte taak voor een deel wordt overgenomen door hoogleeraren van de Leidsche universiteit. Het vervallen van de permanente commissie maakt het te meer noodig, den candidaat-ambtenaren één studieplaats aan te wijzen, omdat, waren de candidaat-ambtenaren door het gansche land — zelfs daarbuiten — verspreid, het den Minister onmogelijk zou zijn na te gaan of zij zich wijden aan hunne studie en in hoever voor den Indischen dienst op hen kan worden gerekend.

Met art. 85 der wet op het hooger onderwijs is de verplichte opleiding te Leiden niet in strijd. De examens, die de candidaat-ambtenaren afleggen, zijn geen academische examens, maar worden afgenomen, door commissiën welke de Minister van Koloniën benoemt (art. 13 van het ontwerp-besluit).

Vrije studie, in het Verslag aanbevolen, zou voorshands, zoo niet op den duur, een hersenschim zijn, ook omdat de kosten daarvan te groot zouden zijn om publiekrechtelijke dan wel particuliere lichamen uit te lokken om nog aan billijke eischen voldoende instellingen in het leven te roepen waar de voor de aanstaande ambtenaren noodige kennis" verkregen kan worden. Waartoe dergelijke concurreerende inrichtingen leiden, heeft de ondervinding trouwens bewezen. Reeds nu bestond die vrijheid van studie *feitelijk* sinds jaren niet meer en nu door het candidaat-ambtenaarschap het getal studeerenden zeer beperkt wordt, zou die concurrentie nog minder aanbevelenswaardig zijn, gesteld al dat zij mogelijk ware.

Bovendien is in de Memorie van Toelichting (bladz. 16) er op gewezen, dat voorshands in elk geval de Leidsche universiteit de vanzelf aangewezene is, omdat nergens anders een zoo complete gelegenheid voor de Indische studie bestaat, en dat men, door openstelling van een min of meer daaraan nabijkomende gelegenheid uit te lokken, zich in het gevaar van verbrokkeling van leerkrachten begeven zou.

Van een verblijf aan de universiteit verwacht de ondergeteekende, blijkens de Memorie van Toelichting, een goeden invloed op de vorming der aanstaande Indische ambtenaren. Door de betaling van het collegegeld zullen zij daar zijn studenten, met gelijke rechten als alle andere studenten. Dat was niet het geval met de leerlingen der in 1864 opgerichte, tot het middelbaar onderwijs behoorende Indische School, later met die der gemeente-instellingen, zoodat de in het Voorloopig Verslag gemaakte vergelijking dienaangaande niet opgaat.

Dit verhindert niet dat de Regeering jongelieden, die zij bestemt voor 's lands dienst en aan wie zij voor zooveel ze uit Indië komen zelf een geldelijke toelage geeft, niet geheel uit het oog verliest, maar het oog er op houdt dat zij hun studie niet verwaarloozen. Dat hiermede twee niet te vereenigen zaken zouden worden nagestreefd, zooals het Voorloopig Verslag schijnt te willen zeggen, is den ondergeteekende niet duidelijk. De goede studenten te Leiden,

zij die werkelijk studeeren, doen allen wat de Regeering van haar candidaat-ambtenaren zal verlangen. Er valt dus in geen enkel opzicht aan te twijfelen dat dezen ook zullen kunnen zijn „gewone studenten", zooals het Voorloopig Verslag zich uitdrukt, tenzij men onder „gewone studenten" verstaat degenen, die zich om de studie weinig of in 't geheel niet bekommeren.

§ 6. Wat de noodzakelijkheid van wijziging der bestaande regeling betreft, veroorlooft de ondergeteekende zich te verwijzen naar bladz. 8 van zijn Memorie van Toelichting. De groote fout der tegenwoordige regeling — die andere gebreken medebrengt en daaronder allereerst de zoogenaamde puntenjacht met het onvermijdelijk gevolg daarvan, dat namelijk volstrekt geen zekerheid bestaat, dat de Regeering haar keus eerst doet bij het einde van de opleiding. Aan die fout is slechts te gemoet te komen door candidaat-ambtenaren in opleiding te nemen.

Dat eenige kennis van de Nederlandsch-Indische wetboeken voor de bestuurs-ambtenaren onontbeerlijk is, acht de ondergeteekende moeilijk voor tegenspraak vatbaar. Daarbij is ook hij van gevoelen, dat die kennis een algemeene moet zijn, die zich bepaalt tot een algemeen begrip van de voornaamste rechts-instituten en den weg leert in de wetboeken. Die studie moet allerminst ten doel hebben van de Indische administratieve ambtenaren would-be juristen te maken.

Vrees dat de hoogleeraar, die met het onderwijs in de Indische wetboeken belast zal worden, hieromtrent het juiste inzicht zal missen, behoeft zeer stellig niet gekoesterd te worden, en drang bij de jongelieden om elkaar door detail-kennis de loef af te steken is voortaan buitengesloten.

Ook ten aanzien van de geschiedenis en andere vakken beaamt de onder-geteekende ten volle dat de eischen niet te hoog mogen zijn. De nieuwe regeling beoogt juist, in dit opzicht te geven wat de oude regeling met haar puntenjacht niet geven kon.

De grief tegen drie vergelijkende examens moet naar het den onderge-teekende voorkomt uit misverstand voortvloeien.

Voor de aanneming der candidaat-ambtenaren is toch zeker een vergelijkend examen noodig, wanneer er een examen zal zijn en, wat wel niet twijfel-achtig is, zich meer sollicitanten zullen aanbieden dan er plaatsen zijn. Maar men zie niet over het hoofd dat het examen alleen niet over de aanneming zal beslissen.

Wie de studie van het Javaansch na het eerste studiejaar zullen voortzetten, zal moeten en kunnen worden uitgemaakt zonder dat daarvoor een afzonderlijk examen wordt afgenomen. Daaromtrent zij verwezen naar § 8.

Het eindexamen (art. 12) eindelijk is geen vergelijkend examen; allen die er aan voldoen krijgen het diploma en worden, behoudens physieke geschikt-heid, in 's lands dienst geplaatst. En het *wordt* geen vergelijkend examen doordat er mede rekening zal worden gehouden bij het opmaken van de rang-lijst, waarbij trouwens ook op andere omstandigheden dan bloote examen-kennis zal worden gelet.

De grief, die tegen de regeling der examens en speciaal het vergelijkende van het toelatingsexamen zou kunnen bestaan, kan in elk geval onmogelijk in vergelijking komen met de algemeen beaamde grief tegen het vergelijkende

groot-ambtenaarsexamen aan het einde van de studie, dat het grootste deel van hen, die er zich aan onderwerpen, voor het feit stelt, dat zij de beste jaren van hun studietijd hebben besteed aan een studie, die hun de maatschappelijke carrière, waarop zij gehoopt hadden, niet ontsluit en voor geen andere carrière, iets oplevert.

Ook de ondergeteekende is van oordeel dat examens een onvolmaakt en gebrekkig middel zijn, dat nochthans niet gemist kan worden. Daarbij meent hij echter dat, wanneer ze worden atgenomen om een keus te doen uit verscheidene personen, aan het gebrekkige dat er aan verbonden is kan worden tegemoet gekomen, door niet alleen te letten op de hoeveelheid kennis waarvan de examinandi doen blijken, maar ook op de algemeene ontwikkeling waarvan zij blijk hebben gegeven en op hetgeen verder omtrent hen bekend is, welk laatste voor landsbetrekkingen, waarvoor geen vergelijkend examen wordt afgenomen, het eenige is, dat aan de Regeering bij het doen eener keus ten dienste staat.

Waaraan het nu juist is toe te schrijven dat aan het tegenwoordige stelsel de gebreken zijn gaan kleven, die algemeen erkend worden, en dat de regeling van 1864 niet ten volle gegeven heeft, althans niet meer geeft, wat men er destijds van verwachtte, meent de ondergeteekende, met verwijzing naar zijne Memorie van Toelichting, nu in het midden te kunnen laten.

Het staken van de uitzending van ambtenaren is een gevolg geweest van het feit dat er in Indië een zoo groot overcompleet was van beschikbare ambtenaren, dat uitzending geheel onnoodig was. De uitzending dienstbaar te maken aan de Delftsche Instelling, door te haren behoeve ambtenaren uit te zenden, die ten eerste voor den dienst niet noodig waren en ten tweede hun beste jaren met wachten op promotie moeten doorbrengen, is vroeger wel voorgekomen, maar de ondergeteekende meende dat voorbeeld niet te mogen volgen. Daartoe bestond voor hem te minder aanleiding, omdat de thans algemeen erkende noodzakelijkheid van de instelling van het candidaat-ambtenaarschap toen reeds bij hem vaststond en dat candidaat-ambtenaarschap het voorbestaan van de Delftsche instelling voor den Staat steeds kostbaarder zou hebben gemaakt.

§ 7. De ondergeteekende meent dat bij een daarop ingericht examen zeer wel kan blijken of de examinandus al dan niet een man van beschaving is.

Te dien aanzien overigens wijzende naar § 3, veroorlooft hij zich de opmerking dat wel degelijk de bedoeling is dat bij de aanneming der candidaat-ambtenaren ook nog op iets anders dan examenkennis zal worden gelet.

Het is den ondergeteekende niet duidelijk hoe in het Voorloopig Verslag kan worden beweerd dat „op deze wijze bij de examens door een achterdeur weder zou binnenkomen, wat men door de aanneming van het amendement — de Savornin Lohman duidelijk had te kennen gegeven niet te willen toelaten". Dit amendement toch was uitsluitend gericht tegen het karakter der permanente commissie, niet tegen de taak die haar was toegedacht ten opzichte van de aanneming der candidaat-ambtenaren.

De voorsteller zeide: *Niemand in de Kamer ontkent dat tegen het tegenwoordig puntenstelsel bezwaren bestaan en wil men niet geheel en al door den uitslag van het examen gebonden zijn, dan moet eenige afwijking daarvan zijn gecor-*

loofd. Daarom heb ik er geen bezwaar tegen de zaak zóó in te richten, dat ten slotte de Minister van Koloniën, na persoonlijk onderzoek, van de eenmaal vastgestelde orde afwijkt en zich daarbij laat inlichten door speciaal door hem daartoe van jaar tot jaar aan te wijzen personen. (*Handelingen* bladz. 1820).

Die speciaal aan te wijzen personen zullen nu zitting hebben in de jaarlijks te benoemen examen-commissiën, en zoo zullen die commissiën, den Minister en den Gouverneur-Generaal kunnen voorlichten niet alleen over de examenkennis der examinandi, maar ook over hetgeen zoowel door het examen als van elders gebleken is omtrent hun ontwikkeling en beschaving en zal met dat alles rekening worden gehouden bij het opmaken der in art. 7 bedoelde gemotiveerde ontwerpen van ranglijsten.

§ 8. Het ligt geenszins in de bedoeling om door een vergelijkend examen uit te maken wie de studie van het Javaansch zullen voortzetten.

Dat allen voor die studie in aanmerking zullen wenschen te komen, meent de ondergeteekende te moeten betwijfelen. Zeker zullen er zijn, die in het eerste studiejaar wel zullen gevoelen dat de studie in die taal hun te zwaar is — niet ieder leert even gemakkelijk een taal aan, en dan nog wel een zoo moeilijke taal als het Javaansch.

Maar hoeveel er zich ook voor voortzetting van de studie van het Javaansch aanmelden, steeds zal de keus uit hen geschieden niet door een vergelijkend examen, maar naar aanleiding van de rapporten, die zullen worden verkregen omtrent de vorderingen, welke zij, die zich aanmelden, in het eerste studiejaar in het Javaansch hebben gemaakt en naar aanleiding van hetgeen gebleken is omtrent hun meerderen of minderen aanleg voor die studie.

De bedoeling van de opmerking dat taalstudie allerminst iets bewijst voor de algemeene ontwikkeling van den candidaat-ambtenaar, is den ondergeteekende niet duidelijk.

Op algemeene ontwikkeling is te letten bij de aanneming der candidaat-ambtenaren, maar zij zal geen factor zijn bij de keus van hen, die na het eerste studiejaar zullen voortgaan met de studie van het Javaansch met het oog op eene plaatsing op Java.

Sommige candidaat-ambtenaren Javaansch te laten leeren met het oog op dergelijke plaatsing, dus met het doel om voor Java te kunnen beschikken over personeel dat de landstaal verstaat, is naar het voorkomt niet in strijd met het beweren, dat in de practijk eerst kan blijken van de geschiktheid der ambtenaren in een bepaalde richting. Dat over de geschiktheid van candidaat-ambtenaren voor hun later dienstwerk in het geheel niet zou kunnen worden geoordeeld, zal wel niemand beweren; het zou zelfs de aanneming van ambtelijk personeel met eenige kans op keus van de besten ondoenlijk maken. Maar daarvan is hier daarenboven geen sprake. Hier is alleen sprake van aanleg voor taalstudie in het algemeen, en voor studie van het Javaansch in het bijzonder; die aanleg kan zeer zeker na één jaar studie beoordeeld worden.

Waarom het in strijd zou zijn met het geheele stelsel van de Regeering om sommige candidaat-ambtenaren Javaansch te laten leeren met het oog op eene plaatsing op Java, verklaart de ondergeteekende niet te begrijpen.

§ 9. Artikel 20 van het ontwerp-besluit bepaalt dat, wanneer in de behoefte van den dienst niet in voldoende mate kan worden voorzien door uitzending

van candidaat-ambtenaren, ook andere benoembaren, en daaronder zij die hunne benoembaarhnid ontleenen aan het tweede lid van artikel 92 der wet tot regeling van het hooger onderwijs, door den Minister kunnen worden gesteld ter beschikking van den Gouverneur-Generaal, d. w. z. op 's lands kosten naar Indië kunnen worden uitgezonden.

Daarmede wordt de door de genoemde wet gegeven benoembaarheid in geenen deele op zijde gezet. De bedoelde personen zullen benoemd kunnen worden, wanneer zij zich in Indie ter benoeming aanmelden en er gelegenheid is om hen te plaatsen, en zij zullen benoemd moeten worden, wanneer zij bij gebreke van candidaat-ambtenaren zijn uitgezonden. Thans kunnen zij slechts voor de rechterlijke macht, niet voor den administratieven dienst worden uitgezonden volgens het Koninklijk besluit van 23 December 1892 (*Nederlandsch Staatsblad* No. 286, *Indisch Staatsblad* 1893 No. 72). Door de nieuwe regeling zullen zij dus ten opzichte van plaatsing bij den administratieven dienst eerder in gunstiger dan in ongunstiger conditie komen.

Daarenboven vergete men niet dat art. 92 der wet op het hooger onderwijs geen recht op benoeming geeft. Het regelt de bevoegdheden der doctoren in de rechtswetenschap voor zooveel betrekkingen bij de rechterlijke macht en den burgerlijken dienst in Indië betreft. Regels, waarnaar de benoemingen zullen geschieden, geeft het niet en die behooren dan ook in de wet op het hooger onderwijs niet te huis, terwijl de Regeering volkomen bevoegd blijft om, ter uitvoering van art. 49 van het Regeeringsreglement, daaromtrent de regels te stellen die haar goeddunken.

§ 10. De opheffing van afdeeling B van het gymnasium Willem III te Batavia is een noodzakelijk gevolg van de instelling van het candidaat-ambtenaarschap, dat het uitgangspunt van de ontworpen regeling en een onafwijsbare eisch is.

Het spreekt wel vanzelf dat, zoowel uit een opvoedkundig als uit een financieel oogpunt, voor een derde deel der candidaat-ambtenaren geen afzonderlijke inrichting van onderwijs te Batavia kan worden behouden.

Daarbij acht de ondergeteekende, zooals hij in de Memorie van Toelichting (bladz. 12) breedvoerig uiteen heeft gezet, opleiding van de Indische bestuurs-ambtenaren in Nederland hoogst wenschelijk. Hij herinnert er aan dat in 1864 in de Staten-Generaal werd betoogd dat opleiding in Europa noodig was en dat ook de toenmalige Regeering beaamde dat een Europeesche opleiding in den regel een hoogst wenschelijke zaak was. In zijn rapport, uitgebracht in de zitting van 1895 van het Institut Colonial International, oppert de rapporteur Chailley-Bert, naar het den ondergeteekende voorkomt zeer te recht, de vraag of het in het Nederlandsche stelsel van opleiding der koloniale administratieve ambtenaren geen fout is, dat de gansche opleiding ook in Indië geschiedt (Compte rendu p. 402), en dat wel allereerst met het oog op de belangen der inlandsche bevolking. Het antwoord daarop is daar toen uitgebleven.

Dat de opleiding in Indië gedurende ruim 30 jaren uitnemend heeft gewerkt, is, naar het den ondergeteekende voorkomt, een volkomen onbewezen stelling, die zeer zeker niet algemeen wordt beaamd, al kan grif worden toegegeven dat zij ook goede vruchten heeft gegeven.

En wat betreft de in 1848 en volgende jaren „hoog geklommen ontevredenheid tegen de gedwongen opleiding in Nederland", daarvan vreest de ondergeteekende geen herhaling. In de eerste plaats niet omdat de omstandigheden sinds geheel zijn veranderd. Toen miste de kolonie middelbaar onderwijs, waardoor de voor ambtenaar op te leiden kinderen op jongen leeftijd moesten vertrekken om aan gansch onzekere kansen van slagen bloot te staan; nu zullen de jongelieden als jonge mannen vertrekken met het radicaal van candidaat-ambtenaar in den zak. Toen was een hoofdbezwaar dat zij niet in het bezit waren van het radicaal — in den regel alleen in Nederland verkrijgbaar — slechts half pensioen konden krijgen. Ook dit bezwaar is al lang opgeheven. Sedert hebben ook de verbeterde communicatiemiddelen aan de opleiding in Nederland, met het oog op de gedwongen scheiding van familieleden een geheel ander aanzien gegeven en is ook ten gevolge daarvan het behoud van de opleiding te Batavia veel meer een Bataviaasch dan een Indisch belang. Daarbij komt dat de canditaat-ambtenaren financieel door de Regeering zullen worden gesteund, wat aan de inwoners van Nederlandsch-Indië buiten Batavia, die nu hunne zoons naar die plaats moeten zenden met onzekere kans van slagen, een groot financieel voordeel verschaft boven de tegenwoordige regelling.

De ondergeteekende vertrouwt dat de ontworpen regeling bij de werkelijk belanghebbenden in Indië veeleer bijval vinden dan ontevredenheid wekken zal, want de meeste Indische ouders zijn zeker niet blind voor de voordeelen, die eenige jaren opleiding in Nederland aan hunne kinderen biedt. Van een hooggeplaatst ambtenaar in de binnenlanden, die bij de zaak belang heeft voor zijn zoon, die de hoogere burgerschool te Batavia in dit jaar ten einde zal hebben geloopen is hem toevallig reeds gebleken dat hij de gelegenheid zeer waardeert, die de Regeering zal geven om de opleiding tot administratief ambtenaar, met financieelen steun harerzijds, in Europa te doen plaats hebben.

Ten slotte vergete men niet dat naast het belang van de *enkelen* in Nederlandsch-Indië, die betrokken zijn bij de opleiding der administratieve ambtenaren, staat dat van de *velen*, die belang hebben bij een behoorlijke inrichting van het technisch en dergelijk onderwijs, waarvoor de Regeering, zooals bekend is, met kracht is opgetreden en voornemens is verdere voorstellen te doen, die in hooge mate zullen strekken ten bate niet alleen van de op te leiden jongelieden, maar van de ontwikkeling der hulpbronnen van het land.

Wat betreft de ongunstige adviezen, die in Indië zouden zijn uitgebracht over de opheffing van afdeeling B van het gymnasium Willem III, moet de ondergeteekende allereerst doen opmerken, dat de adviseurs van den Gouverneur-Generaal slechts advies hebben uitgebracht over de voorstellen vervat in het rapport der Commissie, die de ondergeteekende had benoemd om hem voor te lichten, en die geheel anders waren dan de thans ontworpen regeling. Die voorstellen sloten voor de Indische jongelieden, die daartelande middelbaar onderwijs hadden genoten, den toegang tot den administratieven dienst geheel af.

De eenige die over de voorstellen, zooals zij nu gereed liggen, de hoofdzaak heeft geadviseerd, is de Gouverneur-Generaal en, zooals aan de Eerste Kamer bekend is, vereenigt de Landvoogd zich ten volle met de opheffing van afdeeling B van het gymnasium Willem III overeenkomstig het plan door den ondergeteekende medegedeeld.

Overlegging van de adviezen, die zijn uitgebracht over voorstellen, die reeds door den ondergeteekende verworpen zijn, zou zeker geen nut hebben, maar veeleer kunnen dienen om verwarring te stichten. Daarenboven acht de ondergeteekende het in beginsel niet wenschelijk over te gaan tot, ook wat Nederlandsche onderwerpen betreft, niet gebruikelijke overlegging van adviezen van ambtenaren, die geroepen zijn om de Regeering voor te lichten Het gaat niet aan de Regeering in debat te brengen met hare eigen ambtenaren Wanneer dat gewoonte werd, zou het zeker een hoogst ongunstigen invloed uitoefenen op de voorlichting, die de Regeering van hare ambtenaren ontvangt.

De klacht over eenzijdige voorlichting komt den ondergeteekende onbillijk voor. Allereerst zij opgemerkt dat wat hij heeft overgelegd, is overgelegd op verzoek van de Tweede Kamer en niet uit eigen beweging. Daarbij heeft hij in de Memorie van Toelichting in den breede ook de bezwaren vermeld, die tegen het door hem thans voorgestelde zijn ingebracht (zie de Memorie van Toelichting bladz. 13) en uitvoerig de motieven uiteengezet, die tot de aanneming van het nieuwe stelsel en tot opheffing van afdeeling B geleid hebben, geheel overeenkomstig het aangehaalde slot van den brief van den Gouverneur-Generaal. De Staten-Generaal zijn dus door den ondergeteekende volledig ingelicht en hun is, volledíger zeker dan ooit te voren bij regelingen op dit stuk, alles medegedeeld wat voor het nemen van een beslissing noodig is.

§ 11. De ondergeteekende houdt vol dat het tot stand komen van een regeling der opleiding van de Indische administratieve ambtenaren thans inderdaad urgent is.

Ten gevolge van de opheffing der Indische Instelling te Delft ontbreekt hiertelande de gelegenheid om zich voor het groot-ambtenaarsexamen te bekwamen, en dat zich voor dat examen nog een voldoend aantal candidaten zal aanmelden is onder die omstandigheden niet te verwachten. Daarenboven is met het oog op de te verwachten nieuwe regeling en met de bedoeling om belanghebbenden niet te dupeeren, de gelegenheid om het eerste gedeelte van dat examen af te leggen, reeds in het loopende jaar niet gegeven.

Evenals thans zal met een minder dan driejarigen cursus voor de Indische studie wel in geen geval kunnen worden volstaan. Wanneer dus nog in het loopende jaar candidaat-ambtenaren worden opgenomen, dan zullen volgens de nieuwe regeling opgeleide ambtenaren voor het eerst in de tweede helft van 1904 beschikbaar komen. Dat men bij nog langere verschuiving van dien termijn vast zou loopen, is inderdaad te voorzien. De ambtenaren alleen te recruteeren van de afdeeling B van het gymnasium Willem III zou zeker, naar de meening niet alleen van den ondergeteekende, hoogst bedenkelijk zijn, Nog nimmer is de vraag *waar* de opleiding der administratieve ambtenaren moet plaats hebben, in Nederland of in Indië, in dien zin beantwoord, dat met opleiding in Indië *alleen* volstaan zou kunnen worden. Er is voorts op te wijzen dat, evenals in Nederland, ook in Indië in dit jaar het eerste gedeelte van het groot-ambtenaars-examen niet meer wordt afgenomen en daarmede de mogelijkheid vervalt om toelating tot het tweede gedeelte te krijgen.

De nog benoembaren die in vorige jaren een diploma verwierven zullen, naar de ondergeteekende hoopt, voldoende zijn om in de vacatures te voorzien

totdat ambtenaren van de nieuwe opleiding in 1904 beschikbaar komen. Maar langer zal die voorraad zeker niet strekken.

Op doctoren in de rechtswetenschap, die het faculteitsexamen hebben afgelegd, kan voor den administratieven dienst niet stellig gerekend worden. Zij zoeken liever plaatsing bij de rechterlijke macht en daarbij overtreft het aanbod de vraag niet. Daarenboven zijn die ambtenaren in den regel te oud om een carrière bij het binnenlandsch bestuur te beginnen.

Het denkbeeld om door een verkorte studie in de eerste behoefte van den dienst te voorzien, is vervallen ten gevolge van het overleg met de Tweede Kamer, en de ondergeteekende kan het met de aan dat Staatslichaam verschuldigde deferentie bezwaarlijk vereenigbaar achten, toch weer tot die verkorte studie te besluiten.

De totstandkoming der regeling is alzoo inderdaad urgent.

Maar de ondergeteekende meent daarbij te mogen vragen welk nut het zou kunnen hebben de regeling uit te stellen.

Het stelsel van het candidaat-ambtenaarschap, dat door den ondergeteekende is aangenomen, heeft algemeen bijval, althans nergens bestrijding gevonden. Met dat stelsel hangt de verdere regeling op de hoofdpunten samen.

Wanneer men meent dat uitstel zou kunnen leiden tot het ontwerpen van een andere regeling, die geen bezwaren zou ontmoeten, dan gelooft de ondergeteekende dat men daarin zeer zou worden teleurgesteld. Het hoofddenkbeeld, het candidaat-ambtenaarschap, door iedereen gewenscht, zou van elke andere regeling het uitgangspunt moeten blijven. En wat de verdere regeling betreft, geeft het Voorloopig Verslag in geen enkel opzicht een aanwijzing omtrent de richting, waarin zou zijn te sturen om op meer bijval te kunnen rekenen. Over alle onderdeelen loopen de gevoelens uiteen en zijn meeningen verkondigd en wenschen kenbaar gemaakt, die met elkander onvereenigbaar zijn.

Terwijl het Voorloopig Verslag van de Eerste Kamer der Staten-Generaal vermeldt dat vele leden een hoofdbezwaar maken tegen de opheffing van afdeeling B van het gymnasium Willem III, is daartegen in de Tweede Kamer niet veel verzet geweest en is daar integendeel door den heer Mackay de wenschelijkheid betoogd van een regeling, die opleiding in Indië geheel buitensluit. Op een plaats in haar Voorloopig Verslag (bladz. 5) klaagt de Eerste Kamer over te veel vergelijkende examens, op een andere (bladz. 3) heeft men er bezwaar tegen niet alles aan vergelijkende examens over te laten. Terwijl de Eerste Kamer bezwaar maakt tegen verplichte opleiding aan de Leidsche universiteit, heeft de Tweede Kamer zich daarmede vereenigd. De ondergeteekende heeft deze en nog vele andere bezwaren vernomen; maar wat de behandeling der zaak hem niet geleerd heeft is welke regeling, anders dan de zijne, kans zou hebben op meer bijval, in welken geest een nieuw te ontwerpen regeling zou moeten zijn om te kunnen rekenen op eenigszins algemeene instemming der Staten-Generaal en niet te vervallen in de fouten die blijkens de practijk aan vorige regelingen kleefden.

De ondergeteekende blijft met vertrouwen zijn regeling aanbevelen, die, rekening houdende met historisch verkregen aanspraken ook van de jongelingschap in Indië op een ruime gelegenheid om opgeleid te worden voor den administratieven dienst daartelande, de opleiding voor dien belangrijken tak

van dienst brengt in de handen van de dragers der wetenschap in het moederland en ruimen tijd voor rustige, ontwikkelende en degelijke studie. Het belang van Indië, zoo komt het hem voor, kan daarbij slechts zijn gebaat.

De Minister van Koloniën,
CREMER.

Hierop werd door de Commissie van Rapporteurs geantwoord als volgt:

VERSLAG.

De Commissie van Rapporteurs is, na kennisneming van de Memorie van Antwoord op het door haar uitgebracht Voorloopig Verslag, eenparig van oordeel, dat een nader schriftelijk of mondeling overleg, zooals dit bedoeld is in de eerste alinea van art. 45 van het Reglement van orde dezer Kamer, ter behoorlijke voorbereiding van de openbare behandeling van dit wetsontwerp wenschelijk zoude zijn geweest.

Zij meent echter tevens dat, aangezien dit wetsontwerp zijn beteekenis ontleent aan een later te nemen Koninklijk Besluit, op dit oogenblik van een dergelijk nader overleg moeielijk sprake kan zijn.

Daar het tweede lid van art. 45 van het Reglement van orde de afzonderlijke mededeeling van de Memorie van Antwoord niet toelaat en de Commissie van Rapporteurs begrijpt, dat de Regeering er prijs op stelt, dat hare Memorie van Antwoord ter kennis van de Kamer wordt gebracht, heeft zij gemeend dit Eindverslag te moeten uitbrengen, hoewel hiermede naar haar oordeel de openbare beraadslaging niet geheel voldoende is voorbereid.

VERGADERING DER EERSTE KAMER VAN 19 JUNI 1901.

Reeds den volgenden dag, den 19en Juni, werd de beraadslaging over het wetsontwerp in de Kamer geopend.

De **Voorzitter:** Overeenkomstig de mededeeling door mij gedaan in den aanvang der vergadering, heb ik de eer aan de Kamer mede te deelen, dat is uitgebracht het Eindverslag over het wetsontwerp tot aanvulling en verhooging der Indische begrooting.

Ik stel voor dit wetsontwerp met het daarmede verband houdende wetsontwerp, houdende verhooging van hoofdstuk V der Staatsbegrooting, in behandeling te nemen na de wetsontwerpen die reeds aan de orde gesteld zijn.

De beraadslaging wordt geopend.

De heer **Fransen van de Putte**: Ik heb namens de Commissie van Rapporteurs de eer aan de Kamer in overweging te geven dit wetsontwerp niet nu, maar op een later te bepalen dag aan de orde te stellen.

De gronden waarop ons voorstel rust, zijn vervat in het Eindverslag over dit wetsontwerp, dat aan de Kamer is medegedeeld.

De heer **Cremer**, *Minister van Koloniën*: De geachte voorzitter van de Commissie van Rapporteurs heeft voor zijn voorstel omtrent uitstel der be-

handeling van het wetsontwerp verwezen naar de gronden die zijn aangegeven in het Eindverslag dat omtrent dit wetsontwerp is uitgebracht. Volgens dat verslag zou de Commissie van Rapporteurs wenschen een nader mondeling of schriftelijk overleg met de Regeering. Dat overleg zou, blijkens de tweede alinea van het Eindrapport, slechts kunnen gelden het Koninklijk besluit „waaraan dit wetsontwerp zijne beteekenis ontleent".

Het is niet aan den Minister om deze uiting te beoordeelen of te veroordeelen, maar wel wensch ik er aan te herinneren, dat sinds 1854 alle regelingen betreffende de benoembaarheid en opleiding van Indische ambtenaren zijn geschied bij algemeene verordening als gevolg van art. 49 van het Regeeringsreglement. De hoofdtrekken van die verordeningen zijn dan ook wel in de Kamer besproken, maar niet de détails, zooals nu klaarblijkelijk de Commissie van Rapporteurs dit wenscht. De algemeene bespreking is nu meer voorbereid dan ooit vroeger het geval is geweest. Ik wensch er aan te herinneren, dat het wetsontwerp is vergezeld geweest van een Memorie van Toelichting, ruim 20 bladzijden groot. De Memorieën van Antwoord aan deze en de Tweede Kamer beslaan een gelijk aantal bladzijden. De toelichting is dus zeer ruim geweest. Overhaasting heeft ten opzichte van deze Kamer niet meer plaats gehad dan ten aanzien van de andere belangrijke wetsontwerpen die aan de orde zijn.

Ik wensch de Kamer er op te wijzen, dat er werkelijk urgentie bestaat tot behandeling van dit wetsontwerp over te gaan. Ik heb die urgentie aangetoond in § 11 van mijn Memorie van Antwoord en ik kan haar nader aantoonen uit een brief dien ik onlangs van den Gouverneur-Generaal ontvangen heb en waarin hij schat dat in 1903 en 1904, na plaatsing van *allen* die de benoembaarheid volgens de bestaande bepalingen bezitten of verkrijgen kunnen, 40 à 50 ambtenaren moeten wordee uitgezonden. Wanneer dit wetsontwerp wordt uitgesteld en men zou moeten beginnen met een noodregeling waarbij voor de eerst uit te zenden ambtenaren een tweejarige opleiding zou moeten worden gekozen, zou dit niet minder dan 40 à 50 ambtenaren gelden. Wil men dus een opleiding van ambtenaren beginnen, die voldoende kan worden geacht, waarvan al de ambtenaren, die voortaan zullen worden uitgezonden, kunnen profiteeren, dan is het urgent omtrent dit ontwerp een beslissing te nemen.

Ik acht het mijn plicht dit, met het oog op mijn verantwoordelijkheid, in het midden te brengen.

De heer **Pijnacker Hordijk**: In tegenstelling met den heer Minister wensch ik een enkel woord in het midden te brengen tot het denkbeeld der Commissie van Rapporteurs om niet thans, dit wil zeggen morgen of overmorgen, over te gaan tot de behandeling van dit wetsontwerp.

Ik zal daarvoor mijn eigen gronden aanvoeren en die geheel onafhankelijk maken van de argumenten, door de Commissie van Rapporteurs aangegeven, van welke argumenten de voorzitter dier Commissie de verdediging, zoo noodig zeker gaarne op zich zal nemen.

Wij zijn in deze dagen overladen met werkzaamheden en menigmaal hebben wij ons af te vragen, of wij vóór of tegen een wetsontwerp onze stem zullen uitbrengen.

Ik wil wel erkennen, dat het bij voorbeeld voor mij uiterst moeilijk is geweest tot een resultaat te komen hoe te stemmen over de wet houdende wettelijke bepalingen omtrent de volkshuisvesting. Andere leden zullen ten aanzien van dit of andere wetsontwerpen waarschijnlijk in dezelfde positie verkeeren.

Wat is er nu gebeurd? Gisterenavond of hedenochtend hebben wij gekregen de Memoriën van Antwoord over twee belangrijke wetsontwerpen, waaronder ook het ontwerp dat thans wordt besproken.

Die Memorie over de aanvulling en verhooging der begrooting van uitgaven van Nederlandsch-Indië voor 1901, handelt over de opleiding van Indische ambtenaren en eischt wegens het groote belang van het onderwerp gezette overweging.

Met groote moeite heb ik zelf daarvoor hedenochtend den tijd gevonden en mij ongeveer een voorstelling kunnen maken van de denkbeelden door den Minister ontwikkeld. Maar ik zou wel aan de verschillende leden dezer Vergadering willen vragen. of ook zij allen dat antwoord reeds gelezen hebben.

Ik denk niet, dat er tien, ik geloof niet, dat er veel meer dan vijf leden op deze vraag bevestigend zullen kunnen antwoorden. En nu wordt toch maar plotseling verlangd, dat dit onderwerp binnen een dag of twee zal worden afgedaan en dat daarvoor een weloverwogen beslissing zal worden genomen. Dit komt mij voor te zijn — ik mag het niet verzwijgen — een lichtvaardige behandeling van zaken.

Daarbij komt nog iets.

Wij verkeeren tegenwoordig in bijzondere politieke omstandigheden. Het kan niet betwist worden, dat wij waarschijnlijk binnen korteren of langeren tijd een andere Regeering tegenover ons zullen zien.

Nu heb ik er volstrekt geen bezwaar tegen, met deze Regeering nog allerlei voorstellen af te doen, waarbij de politiek, zooals deze in Nederland de partijen tegenover elkander plaatst, niet betrokken is; daarom heb ik mij dan ook Maandag gaarne vereenigd met uw voorstel, Mijnheer de Voorzitter, om verschillende onderwerpen in behandeling te nemen.

Bij dit onderwerp is de politiek echter wel degelijk betrokken.

In de vergadering der Tweede Kamer van 15 Mei 1901 heeft de heer van de Velde verklaart: „Eer wij tot een beslissing overgaan, wensch ik, afgezien van alle neven-consideratiën, ook namens mijn politieke vrienden te verklaren, waarom wij aan dit ontwerp onze stem moeten onthouden."

Al zijn politieke vrienden en de meeste Roomsch-Katholieken hebben bij de stemming zich bij die verklaring aangesloten en zich tegen het ontwerp uitgesproken. En nu wensch ik er niet toe mede te werken in de bestaande politieke omstandigheden dit ontwerp — om het eens familiaar uit te drukken — nog in de wacht te sleepen en daardoor den toekomstigen Minister van Koloniën moeilijkheden te bereiden.

De Minister heeft zich op de urgentie beroepen en zich bereid verklaard die urgentie nader te staven. Ik kan niet ontkennen dat ik met belangstelling gehoord heb wat de Minister heeft voorgelezen uit een brief van den Gouverneur-Generaal dat er namelijk binnenkort groote behoefte aan ambtenaren zal bestaan. Is dit zoo, dan ware het wel wenschelijk geweest, dat de Minister niet door zijn eigen maatregelen belet had dat die ambtenaren tijdig konden worden uitgezonden.

Maar overigens komen de door den Minister in de Memorie van Antwoord voor de urgentie aangevoerde gronden mij voor zeer overdreven te zijn.

Ik zal dit niet in bijzonderheden aantoonen, want dan zouden we eigenlijk in een debat over het ontwerp zelf geraken. Ik wil echter op één punt de de aandacht vestigen.

Ik lees in de Memorie van Antwoord dat met een cursus die minder dan drie jaar duurt, voor de Indische studie wel in geen geval zal kunnen volstaan worden. Op die stelling wordt dan eene geheele argumentatie gebaseerd. De Minister neemt eenvoudig als vaststaand aan de noodzakelijkheid van een driejarigen cursus. Welnu, Mijnheer de Voorzitter, twee jaren geleden is een rapport uitgebracht door een commissie van advies, door dezen Minister zelf benoemd, welke commissie een éénjarige cursus voldoende achtte; nog geen jaar geleden verklaarde de tegenwoordige Gouverneur-Generaal dat een tweejarige cursus voldoende zou zijn. Desniettemin staat het nu in eens vast, dat een driejarige cursus noodzakelijk en dat daarom de zaak zoo urgent is.

Van denzelfden aard zijn de andere argumenten van den Minister. Hij beroept zich bijv. ook op het feit, dat er geen examens meer afgenomen worden. Hij wijst er op, dat, evenals in Nederland, ook in Indië in dit jaar het eerste gedeelte van het groot-ambtenaarsexamen niet meer afgenomen wordt en daarmede de mogelijkheid vervalt om toelating tot het tweede gedeelte te krijgen. (Memorie van Antwoord § 11).

Een telegram van hier, Mijnheer de Voorzitter, maakt evenwel dat voor het volgend jaar de zaak voor Indië weder geheel in orde komt; men late de examens daar weder afnemen, wanneer de zaken anders wegens gemis van ambtenaren in de war dreigen te loopen.

Op deze gronden meen ik, dat wij goed zullen doen door dit ontwerp niet in behandeling te nemen; later zal de opvolger van dezen Minister alsnog kunnen overwegen of het wenschelijk is de quaestie verder in de thans ingeslagen richting tot een oplossing te brengen.

De heer **Frans van der Putte,** *voorzitter van de Commissie van Rapporteurs*: Ik zou nu zeer gaarne vermijden een debat over het wetsontwerp zelf, en ook een debat over de politiek. Evenzeer achterwege laten verwijtingen over meer of minder spoed, betracht bij de voorbereiding van dit wetsontwerp.

Er is mijns inziens één zaak die alles domineert, en waardoor elk verder debat, volgens mijn innige overtuiging, kan uitgesloten worden.

Wanneer dit onderwerp niet uiteraard geheel afweek van gewone ontwerpen van wet, zou de Commissie van Rapporteurs waarschijnlijk een ander Eindverslag uitgebracht hebben.

Het is hier een bijzonder geval, omdat het wetsontwerp geheel en al zijn beteekenis ontleent aan een later te nemen Koninklijk besluit.

De bevoegdheid der Regeering tot regeling van de benoembaarheid der Oost-Indische administratieve ambtenaren bij Koninklijk besluit wordt niet betwist, maar even onbetwistbaar is de bevoegdheid der Kamer tot beoordeeling, krachtens haar budgetrecht.

Maar waar het op aankomt is te vinden in de eerste paragraaf van de Memorie van Antwoord. Ik neem niet het stuk zelf, dat lang is, maar een uitmuntend résumé, dat ik hedenmorgen in een der bladen vond:

„De Minister van Koloniën sluit zich aan bij de opmerking, dat de door de

Regeering aangegeven regeling der opleiding niet wordt vastgelegd door de aanneming en bekrachtiging van het wetsontwerp: dat aan de Regeering de bevoegdheid blijft om het geld, dat bij de wet wordt toegestaan, te bezigen om de zaak op een andere wijze in te richten dan het ontwerpsbesluit aangeeft en dat latere Ministers staatsrechtelijk in geen enkel opzicht gebonden zijn aan hetgeen door den tegenwoordigen Minister is gezegd"; men kan daarbij nog voegen- „of *geschreven*".

Ergo, een votum van de Kamer beslist in deze niets, heeft geen zin in de tegenwoordige omstandigheden. Ik zal in het debat niet verder gaan, omdat het, mijns inziens, voldoende is om de Kamer te weerhouden dit wetsvoorstel *thans* in behandeling te nemen.

De heer **Cremer,** *Minister van Koloniën*: Mijnheer de Voorzitter! Slechts een enkel woord.

Ik zal met den geachten afgevaardigde, den heer Pijnacker Hordijk, niet in debat treden, want, zoo als hij zelf zeide, wij zouden dan komen tot het onderwerp zelf. Mij is nu duidelijker geworden dan mij uit het Eindverslag der Commissie van Rapporteurs kon blijken wat de bedoeling van dat Eindverslag eigenlijk is.

In een politiek debat kan ik op dit oogenblik natuurlijk niet treden. Ik heb het slechts mijn plicht geacht de Kamer te wijzen op de urgentie die ik zie voor de totstandkoming van deze zaak. Wenscht de Kamer uit politieke redenen daartoe niet mede te werken, dan moet ik dat natuurlijk geheel aan de Kamer overlaten.

De beraadslaging wordt gesloten.

Het *voorstel* der Commissie van Rapporteurs wordt zonder hoofdelijke stemming aangenomen.

NASCHRIFT.

Hiermede is het ontwerp van de baan. Intusschen is het groot-ambtenaarsexamen in Nederland afgeloopen, met den uitslag, dat 10 candidaten zijn gediplomeerd. Waarom worden die nu niet uitgezonden, waar op ons bladz. 34 door den minister wordt gezegd dat na plaatsing van alle benoembaren in 1903 en 1904 reeds 40 à 50 ambtenaren moeten worden uitgezonden? En in welk een jammerlijken toestand zijn we nu gekomen door de door den Minister uitgelokte sluiting der Delftsche Instelling!

v. S.

Financieel Overzicht.

AMSTERDAM, 15 Juni — 15 Juli 1901.

Zooals gewoonlijk om dezen tijd van het jaar, waren de meeste koloniale fondsen in eene lustelooze stemming, waardoor de koersen afbrokkelden. Slechts enkele tabaksaandeelen en de Redjang Lebong Mijnbouw Mij. konden een behoorlijk avans behalen.

Hooger werden genoteerd:

Aand.	Ned. Ind. Escompto Mij.	6½ %
„	Javasche Cultuur Mij.	9 „
„	Amsterdam Deli Compagnie	5 „
„	Deli Tabak Maatschij.	3 „
Pref. Aand.	Tabak Mij. Langkat Soekaranda	1½ „
Aand.	Nieuwe Asahan Tabak Mij.	6¾ „
„	Redjang Lebong Mijnbouw Mij.	23 „
„	Mijnbouw Mij. Soemalata	5 „
„	Deli Spoorweg Mij.	4 „
„	Ned. Handel Maatschij.	2¼ „

Lager werden genoteerd:

Aand.	Cultuur Mij. der Vorstenlanden	1½ „
„	Koloniale Bank	1⅞ „
Pref. Aand.	Idem	2 „
Aand.	Amsterdam Sum. Cult. Mij.	12 „
„	Balangan Tabak Cult. Mij.	3½ „
„	Besoeki Tabak Mij.	8½ „
„	Deli Batavia Maatschij.	4 „
„	Deli Cultuur Mij.	10¼ „
„	Deli Maatschappij	8 „
„	Deli Plantage Mij.	18½ „
Pref. Aand.	Deli Tabak Mij.	4 „
Aand.	Tabak Mij. Franco Deli	3 „
„	Tabab Mij. Kwala Pessilam	22 „
„	A. Langkat Cultuur Mij.	1¾ „
„	A. Langkat Tabak Mij.	10¾ „
„	Medan Tabak Mij.	12 „

Pref. Aand.	Tab. Mij. Namoe Djawi	$8^1/_4$	%
„	A. Padang Cultuur Mij.	10	„
Aand.	B. Idem	$1^1/_2$	„
„	Padang Tabak Mij.	$5^3/_4$	„
„	Rotterdam Deli Mij.	18	„
„	Senembah Maatschij.	13	„
„	A. Serdang Tabak Mij.	4	„
„	B. Idem	$6^1/_4$	„
Cert. v. Aand.	United Langkat Plant. Cy.	3	„
Pref. Aand.	Dordt. Petr. Industrie Mij.	$10^3/_4$	„
Aand.	Kon. Ned. Mij. v. Petr. bronnen	7	„
„	Petr. Mij. Moeara Enim	$12^1/_4$	„
„	Sumatra Palembang Petr. Mij	3	„
„	Ned. Ind. Expl. Mij.	5	„
„	N. Celebes Mijnbouw Mij.	15	„
„	Semarang Cheribon St.tr. Mij.	4	„

VOORGESTELDE DIVIDENDEN.

Dordtsche Petroleum Mij.		*f*	40.80
Dordtsche Petroleum Industrie Mij.		9	%
Kon. Mij. v. Petr. bronnen		8	„
Idem	Pref. aandeelen	4	„
Petroleum Mij. Sumatra Palembang		$3^1/_2$	„
Probolingo Stoomtram Mij		4	„
Landbouw Mij. Getas		$9^{47}/_{100}$	„
Cultuur Mij. der Vorstenlanden		2	„
Idem	Pref. aandeelen	7	„
Cultuur Mij. Bajoelor		$2^1/_2$	„
Kina Maatschappij Pasir Malang	(slot)	$61^1/_2$	„
Handelsvereeniging Amsterdam		8	„
Cultuur Mij. Goalpora		18	„
Semarang Joana Stoomtram Mij.		$7^2/_{10}$	„
Madoera „ „		4	„
Oost-Java „ „		4	„
Serajoedal „ „		5	„
Semarang-Cheribon „ „		$4^1/_2$	„
Kediri „ „		4	„
Cultuur Mij. Maron		$4^1/_2$	„
Ned. Ind. Spoorweg Mij.	(slot)	$10^2/_{10}$	„
Mij. tot expl. v/h. land Kedong Allang		*f*	137.50
New London Borneo Tobacco Cy Ltd.	(slot)	$12^3/_4$	%
Idem	(deferred shares)	$5^1/_4$	„
Ned. Ind. Handelsbank		5	„
Nederl. Handelmaatschappij		9	„
Bagelen Thee- en Kina Maatschappij		7	„

Suikerondern. Karang Soewoeng, Adiwerna en Djatie Barang		7½ %
Moluksche Handelsvennootschap		10 „
Ramoenia Cultuur Maatschappij		9½ „
Kina Maatschappij Soekawana		6⁶/₁₀ „
Idem	pref. aandeelen	15⁶/₁₀ „
Kina Cultuur Mij. Garoet		6¼ „
Cultuur Mij. Seboroh		2 „
Idem	pref. aandeelen	7 „
Maatschappij voor Uitvoer- en Commissiehandel		9 „
Idem	Oprichtersbewijzen	f 32.—
Cultuur Maatschappij Watoetoelis Poppoh		6 „
De Deli Courant		4 „
Ned. Ind. Gas Maatschappij		10 „
Rotterdamsche Kina-Maatschappij Tji-Kembang		(slot) f 37.50
Cultuur Mij. Artana		5 %
Suikerondern. Sentanen-Lor, Brangkal en Dinoyo		6 „
Indische Handelscompagnie		8 „
British North Borneo Company		2 „
Boekhandel Visser & Co.		6½ „
Suikerfabriek Djatiwangi		7½ %
Mij. tot Expl. v/h. land Soekaboemi		4 „
Cultuur Mij. Goemoel Djogonallan		f 15.—
Idem	Action de Jouissance	„ 20.—
Suikerfebr. Phaeton en Olean		3½ %
Idem	oprichtersbewijzen	f 73.50
Cultuur Mij. Seboroh		7 %
Idem	Aand. B.	2 „
Tjidamar Cultuur Mij.		28½ „
Javasche Bank		f 44.74

INCOURANTE FONDSEN.

De volgende werden verhandeld:

Aand.	Landbouw Mij. Temoeloes	101	%
„	Billiton Mij. 2e rubriek	f 1800.—	
„	Mijnbouw Mij. Totok	39½—45	%
„	Cultuur Mij. Maron	62	„
„	„ „ Sentanen Lor	118	„
„	Suikerfabriek Kalibagor	65	„
„	United Lankat Plantations Cy.	220	„
„	Rijstvelden op Java, Michiels Arnold	120	„
5 % 3e Hyp. Obl.	Suikerfabriek Klaling	49	„
Aand.	Cultuur Mij. Lawoe	50	„
„	Landbouw Mij. Rongga	90	„
„	Soelingan Tabak Mij.	24¼—25	„
„	A. Exploratie en Mijnbouw Mij. Sumatra	15	„

Aand.	Ned. Ind. Gasmij. te Rotterdam	106½	%
„	West Java Kina Cultuur Mij.	58	„
„	Koetei Exploratie Mij.	90—100	„
Opr. bew.	Ned. Ind. Landbouw Mij.	f 5—6⅛	
Aand.	Nederl. en Javasche Hypotheekbank.	90—95	%
„	Ned. Ind. Houtaankap Mij.	45	„
„	Sumatra Cult. Mij.	185	„
„	Kahajan Mijnbouw Mij.	104½—115	„
„	Mij. t. expl. v. h. land Wonokoyo.	10	„
„	Handelsvereeniging Gorontalo	61	„
„	O. I. Zee- en Brand Ass. Mij.	30	„

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN.

NAMEN:	TE AMSTERDAM. Juli. 1	TE AMSTERDAM. Juli. 15	TE BATAVIA. 31 Mei.
Borneo-Sumatra Mij..... Aand.	100	100	
Cultuur-Mij. d. Vorstenl..... „	50	49	ex div.
id. ...Pref. Aand.	135	135	
Handelsv. Amsterdam.....Aand.	119 3/4	111 3/4	125
Int. Cred. & H. V. Rotterd.. „	77	76	80
Javasche Bank..... „	181	181	181
Koloniale Bank..... „	45	44	47*
id. .....Pref. Aand.	70	70	
Liquid. Barge & Moormann. Aand.	52	52	
Ned. Handel-Mij.....Cert. v. Aand.	145 3/8	139	162
Ned. Ind. Escompto Mij.....Aand.	110	109 1/2	110 ex div.
Ned. Ind. Handelsbank ..... „	86	80 1/4	89
Ned. Ind. Landb. Mij.....5 % Obl.	104 1/8	105	
Badas, Suikerfabriek.....Aand.	—	—	
Banda, Credt. & Handelsver. „	—	—	
Java Bosch Expl.-Mij..... „	—	—	
Java'sche Cultuur-Mij..... „	84	90	
Kalibagor, Suikerfabriek..... „	63	63	
Kaliwoengoe Plantaran..... „	—	—	
Melattie, Landbouw-Mij..... „	—	—	75*
Michiels-Arnold, Rijstl..... „	100 3/8	100 3/8	
Ned. Ind. Houtaankap Mij... „	—	—	
Ngoepit, Landbouw-Mij..... „	—	—	
Penampean Cult.-Mij..... „	—	—	
Pondok Gedeh Cult. Mij.... „	—	—	
Suikerond. Sentanen.-Lor ... „	—	—	
Sindanglaoet, Suikerfabr. ... „	—	—	
Soemberredjo Cult.-Mij..... „	—	—	
Temoeloes, Landb.-Mij..... „	—	—	
West-Java Kina Cult-Mij.... „	—	—	
Wilhelm. Koffie Cult. Mij... „	—	—	
Amsterdam-Deli Comp..... „	670	655	
Amsterdam Sum. Cult.-Mij... „	90	78	
Tabak-Mij. Arendsburg.....Cert. v. A.	675	675	
Balangan Tab. Cult. Mij.....Aand.	24	24	
Besoeki Tabak-Mij. ..... „	61 1/2	61 1/2	
Deli-Batavia-Mij..... „	400	395	
Deli-Cultuur-Mij..... „	85 1/4	79 1/2	
Deli-Langkat-Tabak-Mij.....C. v. A.	—	—	
Deli-Maatschappij.....Aand.	480	472	
Deli Padang Mij..... „	—	—	
Deli Plantage Mij..... „	75 1/2	70	
Deli-Tabak-Mij..... „	38	38	
„ .....Pref. Aand.	46	46	
Tab.-Mij. Franco Deli.....Aand.	67 1/4	65 1/2	
Tab. Mij. Kwala Pessilam... „	70	62	
Langkat-Cult.-Mij..... „ A.	108 1/2	108	
„ „ ..... „ B.	—	—	
Tabak Mij. Langk. Soekaranda. Pref. Aand.	40	40	
Langkat-Tabaksbouw Mij ... Aand.	—	—	

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN. (*Vervolg*).

NAMEN:	TE AMSTERDAM. Juli. 1	TE AMSTERDAM. Juli. 15	TE BATAVIA. 31 Mei.
Langkat-Tabak-Mij. ..... „ A.	79	74	
„ „ „ ..... „ B.	—	62 1/2	
Medan-Tab.-Mij .....Aand.	280	274	
Tab.-Mij. Namoe Djawi.....Pref. Aand.	89 1/2	84 3/4	
Nieuwe Asahan Tab. Mij....Aand.	140	147 1/4	
Padang Cultuur Mij.....Pref.Aand.A.	60	56	
„ „ „ .....Aand. B.	28 1/2	28 1/2	
Padang Tabak-Mij ..... „	137 3/8	132	
Rotterdam-Deli-Mij..... „	266	258	
Tabak Mij. Sakoeda .....Pref. Aand.	—	—	
Senembah-Mij.....Aand.	420	408	
Serdang Tab. Mij..... „ A.	128	126	
„ „ „ ..... „ B.	59	56 3/4	
United Langk. Plant.....Cert. v. A.	220	220	
Ned.-Ind. Electr.-Mij..... „	—	—	75*
Kon. Paketvaart-Mij..... „	156 7/8	156 3/4	160
Rott. Lloyd..... „	118 1/2	118 1/2	
Stoomv. Mij. Nederland..... „	156	155	
Dordt. Petr. Industrie Mij...Pref. Aand.	125	123	
Java Petroleum Mij.....Aand.	—	—	
Kon.Ned.Mij.v.Petr.br.in Indië „	401	385	
Petroleum Mij. Moeara Enim „	139 1/2	135 3/4	
Sumatra Palembang Petr. Mij. „	68 1/4	69 3/4	ex div.
Ned. Ind. Expl. Mij..... „	95	95	
id. Mijnbouw-Mij..... „	124	123	132 1/2
N. Celebes Mijnb. Mij..... „	48	34	
Oost Borneo Mij..... „	—	—	
id. .....Pref. Aand.	—	—	
Redjang Lebong Mijnb.-Mij...Aand.	320	328	325
Singkep Tin-Mij..... „	120	120	
Mijnbouw Mij. Soemalata.... „	225	221	
Droogd.-Mij. Tandj. Priok.... „	—	—	
Deli-Spoorweg-Mij..... „	170	170	180*
Ned.-Ind. Spoorweg-Mij..... „	215	216 7/8	212*
Babat Djomb. St. tr. Mij.... „	68	68	
Bat. Electr. Tram-Mij..... „	45	40 1/2	
Kediri Stoomtram-Mij..... „	94	89	112 1/2*
Madoera „ „ ..... „	50	50 3/4	
Malang „ „ ..... „	—	—	114*
Modjokerto „ „ ..... „	30	30	
Ned.-Ind. Tramweg-Mij..... „	118	118	128*
Oost-Java-Stoomtram..... „	—	—	
Passoeroean „ ..... „	68	68	
Probolingo Stoomtr.-Mij..... „	—	—	
Semar.-Joana Tramw.-Mij.... „	172	175 3/4	179
Semar. Cheribon St.-Tr.-Mij.. „	142 1/2	139	143
Serajoedal St.-Tr.-Mij..... „	—	—	132*
Ned.-Ind. Hypotheekbank... „	—	—	102 1/2
id. Cred.- & Bank-Ver. „	—	—	90
id. Effectenbank..... „	—	—	100*

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN. (*Vervolg*).

NAMEN:		TE BATAVIA, 31 Mei.
Handelsver. Java	Aand.	110*
Padangsche Handel Mij	"	137½*
Winkel-Mij. Eigen hulp	"	57½
Maatsch. Onderlinge hulp	"	94
Maatschij. Expl. Grondeigendom Eurazie I	"	105*
Ned.-Ind. Levensverz.- en Lijfr.-Mij	"	355*
Jav.'sch. Zee & Br.-Ass.-Mij	"	80*
Bat. Zee & Br.-Ass.-Mij	"	100*
O.-I. Zee Br. Ass.-Mij	"	105*
Nederl. Lloyd	"	76*
N.-Ind. Zee & Br.-Ass.-Mij	"	150*
2de N.-I. Zee & Br.-Ass.-Mij	"	120*
Koloniale id.	"	140*
2de Kol. Zee & Br.-Ass.-Mij	"	120*
Brand-Verz.-Mij.Mercurius	"	170*
Brand-Ass.-Mij. de Oosterling	"	140*
Brand-Ass.-Mij. Insulinde	"	175
Brand-Waarb.-Mij. Ned.-Ind	"	140*
Brand-Wrb.-Soc. Securitas	"	100*
Brand-Ass.-Mij. Unitas	"	95*
Ned.-Ind.-Brandw.-Mij	"	105 ex div.
Sam. Zee- & Br.-Ass.-Mij	"	140*
2de id.	"	100*
Brand-Ass.-Mij. Padang	"	50*
id. de Merapi	"	95*
id. de Oosthoek	"	
id. de Westhoek	"	
id. Noordhoek	"	
Brand-Verzek.-Mij. Kalimaas	"	
Brand-Ass.-Mij. Veritas	"	135*
id. Ardjoeno	"	135*
id. Sumatra	"	
Batavia'sch Prauwenveer	"	130
Batavia'sch Nieuw-Prauwenv	"	162½* incl. div.
Tagalsch Prauwenveer	"	180*
Nieuw Semarangsch Prauwenveer	"	165*
Prauwenv. te Soerabaya	"	125*
Oost-Java Prauw-Mij	"	102½*
Soer. Prauw-Mij.	"	135*
Nieuw Soerab. Pr.-veer	"	185*
Nieuw Pad. Prauwenveer	"	
Nieuw Probol. en Java Oosth. Pr.-veer	"	150*
Bagelen-Thee & Kina-Mij	"	80* incl. div.
Suikerf.-Mij. Tjoekir	"	185*
Cultuur-Mij. Pagottan	"	
" Tjiogreg	"	
Kina-Mij. Kertamana	"	100*
Cultuur-Mij. Perbawatie	"	172½*
id. Goalpara	"	165*
Cultuur-Mij. Boenga Meloer	"	65*
" Artana	"	100*
Assam Thee Ondern. Gedeh	"	100*
Mij. t. E. v. Rijstlanden	"	205*

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN. (*Vervolg*).

NAMEN:		TE BATAVIA, 31 Mei.
Assam Thee Ondern. Malabar	Aand.	165*
Cultuur Mij. Ramawatie	„	172*
Assam Thee Ond. Wanasoeka	„	80*
„ „ „ Singaparna	„	120*
„ „ „ Pasir Salam	„	100*
„ „ „ Goenoeng Soesoeroeh.	„	80*
Ned. Ind. Getah Pertjah Mij	„	100*
Kult. Mij. Tjidjangkar	„	106*
Kult. Mij. Tjihoenie	„	70*
Preanger Bibit Maatschij	„	100*
Houtaankap Maatschappij Petjindilan	„	110*
Kultuur Mij. Gabes	„	200*
„ „ Sindang Sarie	„	170*
Ned.-Ind. Telefoon-Mij	„	156*
Intercomm. Telefoon-Mij	„	75*
Telefoon-Mij. der Vorstenlanden	„	102½*
Preanger Telefoon-Mij	„	95*
Algem. Telephoon Mij	„	90*
Telephoon Mij. Insulinde	„	106*
Cheribon Telephoon Mij	„	195*
Mijnbouw Mij. Martapoera	„	100*
Mijnbouw Mij. „Belang"	„	40*
Mijnbouw Mij. „Matinan"	„	22½*
Mijnbouw Mij. „Totok"	„	40
Mijnbouw Mij. „Redjang Lebong" 7½ % Obl.		345
Id. Lebong Soelit	„	65
Exploratie Mij. „Riam Kanan"	„	15*
Goud Exploratie Mij. Benkaijang	„	25*
Exploratie-Mij. Balangan	„	35*
Batavia Japara Petrol.-Expl.-Mij.	„	10*
Mijnbouw Mij Kahajan	„	95
Goud Exploratie-Mij. Pinogo	„	47½*
„ „ Batjan	„	15*
Mijnbouw Mij. Monano	„	70*
„ „ Soepajang	„	27½*
„ „ Pangkallan	„	15*
Mijnbouw Mij. Atjeh	„	117½*
„ „ „ Opr. bew		f140*
Goud Exploration Mij. Bone	„	70
Exploratie Mij. Doda	„	24*
Mijnbouw Mij. Batavia Borneo	„	100*
„ „ Sonder	„	30*
Sumatra Batavia Mijnbouw-Mij.	„	20
Mijnbouw Mij. Tilamoeta	„	15*
„ „ Pagoejaman	„	120*
Mijnbouw Explor. Mij. Batavia	„	
Mijnbouw Mij. Tomini	„	45*
„ „ Barma Sawah	„	30*
„ „ Pariet	„	30*
„ „ Loemar	„	110*
Lapoe Placer Mij	„	102½*
Mijnbouw Mij. Natal	„	115
„ „ Tebing-Tinggi	„	25

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN. (*Vervolg*).

NAMEN.		TE BATAVIA, 31 Mei.
Mijnbouw Mij. Timbang Sibonak.....	Aand.	175
Mij. Rijtuigf. en handel in paarden, Fuchs	„	81½*
Koffie, Pel- en Sorteer Inr. Kalimaas....	„	50*
Koffie pellerij Sisir.....	„	100*
New Singap. dist. Water Ice Cy Ltd.....	„	240
Java Veem	„	100*
Ned. Ind. Sport Mij.....	„	100*
Bandongsche Quinine Fabriek.....	„	94
Boekhandel Visser & Co.....	„	90*
Cheribonsche Apotheek.....	„	140*
Mij. tot Expl. Werf de Industrie.....	„	95*
Fabr. de Volharding Soerabaya.....	„	97½*

De met een * geteekende koersen zijn die der laatste noteering

---

STATUTEN VAN MAATSCHAPPIJEN, WERKENDE IN NEDERL.-INDIË.

Goud-Exploratie-Maatschappij „Simau."

(Javasche Crt. No. 43, van 31 Mei 1901).

Zetel. Batavia.

Doel. De exploitatie van vergunningen voor mijnbouwkundige onderzoekingen en concesssiën, van mijn- en andere rechten, van erfpachtsgronden, alles in Nederl. Indië.

Kapitaal. *f* 200.000, in 2000 aandeelen à *f* 100.—

Inbreng. Door de Mijnbouw Maatschappij Lebong-Goud-Syndicaat, voor 1000 aandeelen: het recht van aanvrage van concessie voor een gedeelte van een terrein, gelegen in de afd. Mokko-Mokko, res. Benkoelen.

Bestuur. 1 directeur: de firma Erdmann & Sielcken; 2 of 3 commissarissen: de heeren G. C. F. W. Mundt, D. T. M. Pryce en J. A. H. Joosten.

Winstverdeeling. Eerst 6 % dividend. Van het overige komt 12½ % aan den directeur, 7½ % aan commissarissen, 80 % aan aandeelhouders.

Mijnbouw-Maatschappij „Modjopahit."

(Javasche Crt. No. 43, van 31 Mei 1901.)

Zetel. Batavia.

Doel. De exploitatie van vergunningen voor mijnbouwkundige onderzoekingen en concessiën, met betrekking tot petroleum en andere delfstoffen en alles wat daartoe nuttig of noodig kan zijn.

Kapitaal. *f* 800.000 in aandeelen à *f* 100.— of stukken van 5, 10 of 100 aandeelen, waarvan voor een bedrag van *f* 80.000 bestemd zijn ter uitreiking aan eventueele inbrengers van vergunnings-, dan wel concessioneele rechten, of voor andere vergoedingen.

Bestuur. 1 directeur: de heer H. Margadant; 3 à 5 commissarissen: de heeren H. F. E. L. Aschhoff, A. A. P. von Karácson, J. F. J. Karthaus, D. T. M. Pryce en Mr. T. A. Ruys.

Winstverdeeling. Na aftrek van gratificatiën, eerst 6 % dividend. Van het overige komt 10 % aan het reservefonds. 75 % aan aandeelhouders, 5 % aan den directeur, 10 % aan de commissarissen.

CULTUUR-ONDERNEMING SEGARAN.

(Javasche Crt. No. 44, van 4 Juni 1901.)

Zetel. Soerabaia.

Doel. Het bereiden van meel uit cassave, arrowroot of andere grondstoffen, benevens de handel in Inlandsche producten.

Kapitaal. *f* 100.000, in 100 aandeelen à *f* 1000.—

Inbreng. Door den heer E. Ketjen, voor 25 aandeelen: het perceel met vergunning tot het oprichten van eene meelfabriek, gelegen in de dessa Gadoengan, res. Kediri.

Bestuur. 1 directeur: de heer J. B. Kalshoven: 2 commissarissen: de heeren F. C. J. Hughan en Mevr. H, Ketjen, geb. Hughan.

Winstverdeeling. Na aftrek van event. uitkeeringen aan den administrateur en de geëmployeerden, 1 % aan het bestuur, daarna 10 % dividend. Het overige komt aan het reservefonds.

Reservefonds. Zoodra en zoolang dit *f* 25000 bedraagt, komt het daarvoor genoemde winstaandeel aan aandeelhouders. De algemeene vergadering kan echter besluiten het genoemde maximum van het reservefonds te verhoogen.

MIJNBOUW MAATSCHAPPIJ TJOEBADAK.

(Javasche Crt. No. 44, van 4 Juni 1901.)

Zetel. Soerabaia.

Doel. De exploitatie van vergunningen en concessiën tot mijnontginning, van mijn- en andere rechten, het verkrijgen van gronden, concessiën voor tram- of spoorwegen, een en ander in het Gouvernement Sumatra's Westkunst.

Kapitaal. *f* 240.000, in 3 seriën. A 1400, B en C elk 500 aandeelen à *f* 1000.—

Inbreng. Door de Mijn- en Landbouw mij. Sumatra's Westkust, voor 1400 aandeelen serie A: hare rechten en verplichtingen, nader omschreven bij acte dd. 9 Januari 1901, voor den Notaris B. ter Kuile verleden.

Bestuur. 1 of 2 directeuren: de heeren J. Campbell en J. H. Guijt; 2 of 3 commissarissen: de heeren E. Fabius, Mr. J. W. D. Francken en B. N. Powell.

Winstverdeeling. 10 % aan de(n) directeur (en), 10 % aan de commissarissen, minstens 10 % aan het reservefonds, het overige aan aandeelhouders.

Reservefonds. Zoodra en zoolang dit een nader te bepalen maximum heeft bereikt, komt het daarvoor genoemde winstaandeel aan aandeelhouders.

MIJNBOUW MAATSCHAPPIJ SI DOA DOA.

(*Javasche Crt. No. 45, van 7 Juni 1901*).

Zetel. Batavia.

Doel. De exploitatie van vergunningen en concessiën voor mijnontginning en van mijn- en andere rechten.

Kapitaal. *f* 150.000, in 10 seriën, elk van 150 aandeelen à *f* 100.—

Inbreng. Door den heer L. M. J. van Sluijters, zoo voor zich als zijne lastgevers, voor 1200 aandeelen: de vergunning voor terreinen, gelegen in het Gouvernement Sumatra's Westkust, res. Tapanoeli, afd. Natal.

Bestuur. 1 directeur: de heer L. M. J. van Sluijters; 2 à 3 commissarissen; de heeren F. L. Isasca, J. A. H. Joosten en Mr. C. A Henny.

Winstverdeeling. Na aftrek van event. tantièmes voor het personeel, 6 % dividend. Van het overige komt 80 % aan aandeelhouders, 10 % aan de commissarissen, 10 % aan den directeur.

NEDERL. IND. TABAKSCULTUUR EN HANDELMAATSCHAPPIJ.

(*Javasche Crt. No. 45, van 7 Juni 1901*).

Zetel. Blitar.

Doel. Het verkrijgen van gronden, geschikt voor den aanleg van —, of waarop reeds gevestigd zijn — cultuurondernemingen, en de exploitatie daarvan, voornamelijk door het planten van tabak en andere cultuurgewassen.

Kapitaal *f* 100.000, in seriën A en B, elk groot 50 aandeelen à *f* 1000.

Bestuur. 1 directeur: de heer W. H. Kissing. Commissarissen: de heeren J Campbell, A. P. A. Kissing en J. J. Louwerse.

Winstverdeeling. 10 % aan den directeur, 10 % aan de commissarissen, minstens 10 % aan het reservefonds, het overige aan aandeelhouders.

Reservefonds. Zoodra en zoolang dit een nader te bepalen bedrag heeft bereikt, zal telken jare worden beslist of verdere reserves zullen toegepast worden. Indien alsdan minder dan 10 % wordt gereserveerd, komt het resteerende aan aandeelhouders.

CULTUUR MAATSCHAPPIJ GLEN MORE.

(*Javasche Crt. No. 45, van 7 Juni 1901*).

Zetel. Soerabaja.

Doel. De exploitatie van de hierna omschreven en van andere event. te verkrijgen perceelen.

Kapitaal. *f* 75000, in 75 aandeelen à *f* 1000.—

Inbreng. Door de firma Fraser Eaton & Co. voor 72 aandeelen: het erfpachtsrecht op de perceelen Soemberbaroe IX, X, XI en XII, gelegen in de res. Besoeki, afd. Banjoewangi, distr. Rogodjampie, onder het gebied der dessa Genteng.

Bestuur. 1 directeur: de firma Kooy & Co; 3 commissarissen: de heeren A. F. Miesegaes en J. van den Broek d'Obrenan.

Winstverdeeling. Minstens 10 % aan het reservefonds. Van het overblijvende

kan door den directeur hoogstens nog 1/3 worden gereserveerd voor het uitbreiden van den aanplant. Het overige komt aan aandeelhouders.

Reservefonds. Zoodra en zoolang dit *f* 60.000 bedraagt, zal over event. verdere reserves nader worden beslist.

CULTUUR MAATSCHAPPIJ DJOENGKARE.
(*Javasche Crt. No. 46, van 11 Juni 1901*).

Zetel. Klaten.

Doel. De exploitatie der suikerondernemingen Karanganom, Pongok en Prambonan, gelegen in het regentschap Klaten, res. Soerakarta, en van event. later te verkrijgen ondernemingen.

Kapitaal. *f* 1.500.000, in 600 aandeelen à *f* 2500.— Het bestuur is gemachtigd eene obligatieleening aan te gaan tot een maximum van *f* 1.350 000.

Inbreng. Door de heeren A. H en C. E. Dezentje en de gezamenlijke erfgenamen van de heeren A. C. en G. F. Dezentje, voor de 600 aandeelen, de bovengenoemde suikerondernemingen.

Bestuur, 1 directeur: de heer H. A. Dezentje; 2 commissarissen: de heeren D. H. van Ossenbruggen en C. C. Zeverijn.

Winstverdeeling. Na aflossing van jaarlijks *f* 50.000 aan obligatiehouders, eerst 2 1/2 % dividend. Van het overige komt 5 % aan den directeur, 10 % aan commissarissen, 25 % aan aandeelhouders, 60 % ter verdere aflossing van obligatiën. Is de geheele obligatieleening afgelost, dan wordt de winstverdeeling als volgt: eerst 6 % dividend, van het overige 5 % aan den directeur, 5 % aan de commissarissen, 50 % aan een reservefonds, 40 % aan aandeelhouders.

Reservefonds. Zoodra en zoolang dit *f* 500.000 bedraagt, komt het daarvoor genoemde winstaandeel aan aandeelhouders.

CULTUUR EN HOUTAANKAP MAATSCHAPPIJ DILEM.
(*Javasche Crt. No. 47, van 14 Juni 1901.*)

Zetel. Soerabaia.

Doel. De exploitatie van de hierna te noemen en/of later te verkrijgen erfpachtsperceelen, en wel middels beplanting met producten opleverende gewassen en middels houtaankap.

Kapitaal. *f* 50.000, in 100 aandeelen à *f* 500.—

Inbreng. Door den heer F. R. W. Wettstein, voor 40 aandeelen: 2 erfpachtsperceelen in de dessa's Doekoeh, Dilem en Ngembat, distr. Djaboeng, afd. Modjokerto, res. Soerabaia.

Bestuur. 1 directeur: de heer F. R. W. Wettstein; 2 commissarissen.

Winstverdeeling. 10 % voor een reservefonds, tot een maximum van *f* 10.000,—; het overige aan aandeelhouders.

MIJNBOUW-MAATSCHAPPIJ BILA.
(*Javasche Crt. No. 48, van 18 Juni 1901.*)

Zetel. Batavia.

Doel. Het onderzoeken en exploiteeren van terreinen voor mijnontginning, het exploiteeren van mijnconcessies, mijn- en andere rechten.

Kapitaal. *f* 150.000, in 10 seriën à 150 aandeelen van *f* 100.—

Inbreng. Door den heer A. J. A. Kleeblad, voor 1200 aandeelen: de ververgunning voor een terrein, in het landschap „Bila", res. Sumatra's Oostkust.

Bestuur. 1 of 2 directeuren: de heer A. C. van der Hout; 3 commissarissen: de heeren P. A. Ellwanger. M. G. M. van der Burg en J. H. E. Wiechert.

Winstverdeeling. Na aftrek van event. tantièmes en andere belooningen voor het personeel, 6 % dividend. Van het overige komt 80 % aan aandeelhouders, 10 % aan commissarissen, 10 % aan de(n) directeur(en).

DE ASAHAN PLANTAGE-MAATSCHAPPIJ.
(*Staats Crt. No. 158, van 10 Juli 1901*).

Zetel. Amsterdam.

Doel. Het ontginnen, bebouwen en exploiteeren van gronden op Sumatra. Tabakscultuur zal hoofdzaak zijn, doch de cultuur zal zich ook tot andere gewassen kunnen uitstrekken. Ook zal de vennootschap bevoegd zijn tot het aanvragen en exploitateeren van mijnbouwkundige onderzoekingen en mijnconcessiën.

Kapitaal. *f* 750.000, in 750 aandeelen à *f* 1000. —

Inbreng. Door den heer G. E. O. Krebs, voor 240 aandeelen en *f* 20.000 in contanten: de landbouwconcessie „Poelau Mandi" met den geheelen inventaris.

Bestuur. 1 directeur: de firma van Heekeren & Co. 3 commissarissen: de heeren P. A. L. van Ogtrop, N. de Vries en H. A. van Nievelt.

Winstverdeeling. Eerst 6 % dividend. Van het overige komt 10 % aan het reservefonds, 10 % aan een afschrijvingsfonds voor de landconcessiën, 7½ % aan de commissarissen, 7½ % aan den directeur, 65 % aan de aandeelhouders. Als de landbouwconcessie geheel is afgeschreven, komen de daarvoor genoemde 10 % aan aandeelhouders.

Reservefonds. Zoodra en zoolang dit ¼ van het maatschappelijk kapitaal bedraagt, komen de daarvoor genoemde 10 % der overwinst aan aandeelhouders.

ASAHAN TABAKMAATSCHAPPIJ „SILAU".
(*Staats Crt. No. 164, van 17 Juli 1901*).

Zetel. Amsterdam.

Doel. Het exploiteeren van de hierna te noemen en eventueel andere gronden in den Indischen Archipel, zoomede het verkoopen van tabak en andere eventueel te verkrijgen producten.

Kapitaal. *f* 800.000, in 500 pref. en 300 gewone aandeelen à *f* 1000.

Inbreng. Door de Tabakmaatschappij „Kwala Kopas" voor 300 gewone en 200 preferente aandeelen; de landbouwconcessiën Soengei Silau en Silau Meradja met den geheelen inventaris.

Bestuur. 1 directeur: de heer J. H. Moorrees; minstens 3 commissarissen: de heeren C. J. Kneppelhout van Sterkenburg, Jhr. H. J. M. van Asch van Wijck, H. Luyten, A. Oppenheim en Mr. D. van Houten.

Winstverdeeling. Na aftrek van tantièmes aan den hoofd-administrateur en de administrateuren: 6 % dividend aan de preferente aandeelen, daarna 6 % dividend aan de gewone aandeelen. Van het overblijvende komt 20 % aan het reservefonds, 10 % aan commissarissen, 10 % aan den directeur, 60 % aan de preferente en gewone aandeelen.

Reservefonds. Zoodra en zoolang dit *f* 100.000 bedraagt en voor zoover de algemeene vergadering van aandeelhouders niet anders beslist, worden de genoemde 20 % der overwinst gebezigd tot afschrijving op de boekwaarde der ondernemingen, en als die geheel is afgeschreven, tot verdere uitkeering aan preferente en gewone aandeelen.

KWALOE-TABAKMAATSCHAPPIJ.
(*Staats-Crt. No. 167, van 20 Juli 1901.*)

Zetel. Amsterdam.

Doel. De exploitatie van gronden voor de tabakscultuur, het verleenen van voorschotten op dergelijke producten en het verleenen van consignatie-contracten.

Kapitaal. *f* 1.000.000, in 1000 aandeelen à *f* 1000.—

Inbreng. Op nader te regelen voorwaarden: de onderneming Soedari, gelegen in de afd. Asahan, in het rijk Kwaloe, res. Oostk. van Sumatra.

Bestuur. 1 directeur: de heer H. A. Matthes; 3 à 5 commissarissen: de heeren J. P. van Gilse van der Pals, A. Stalmann en Mr. H. C. Hacke.

Winstverdeeling. 10 % aan den directeur, 10 % aan de commissarissen, 15 % aan het reservefonds, 65 % aan aandeelhouders.

Reservefonds. Zoodra en zoolang dit *f* 450.000 bedraagt, kan de algemeene vergadering besluiten dat de genoemde afzondering ophoude. Het daardoor vrijvallende gedeelte van de winst wordt als volgt verdeeld: 50 % aan de aandeelhouders, 30 % aan den directeur, 20 % aan de commissarissen.

CULTUURMAATSCHAPPIJ BALAPOELANG.
(*Staats Crt. No. 172, van 26 Juli 1901.*)

Zetel. Amsterdam.

Doel. De eigendomsverkrijging en de exploitatie voor de kina- thee- en koffiecultuur, van erfpachtsperceelen en gronden.

Kapitaal. *f* 500.000, in 500 aandeelen à *f* 1000.—, voor welke 500 aandeelen worden ingebracht: de erfpachtsrechten op 2 perceelen domeingrond, gelegen distr. Djampangroetan, afd. Tjiandjoer, res. Preanger Regentschappen; een stuk grond in Kampong Songom, distr. Tjikondang, afd. Tjiandjoer, res. Preanger Regentschappen, alsmede de inventaris, het vee, de vorderingen dier onderneming, de netto opbrengst der op 1 Januari 1901 nog niet verkochte of verrekende producten uit den oogst 1900 en al hare baten sedert ult. December 1900, het bedrijfskapitaal ad ± *f* 35.000, benevens de rechten voort te vloeien uit event. gunstige beschikkingen op gedane aanvragen voor domeingrond.

Bestuur. 1 of 2 directeuren: de heer J. M. W. van Dusseldorp; 3 à 5 commissarissen: de heeren Mr. J. E. Henny, H. J. de Marez Oyens en Mr. T. Henny.

Winstverdeeling. 1/3 voor het reservefonds. Van het overige komt 2 % aan elken commissaris en elken vertegenwoordiger in Indië, 5 % aan de directie, het overige aan aandeelhouders.

Reservefonds. Maximum *f* 75.000 of indien de raad van commissarissen dit dringend noodig acht *f* 120.000.

SPOOR- EN TRAMWEG-ONTVANGSTEN.

DELI SPOORWEG MAATSCHAPPIJ.

In exploitatie 102 K.M. tegen 102 K.M. in 1900.

Opbrengst	Mei 1901	ƒ 108.000	tegen ƒ	125.271	in	1900
„	per dagkilometer	„ 34.15	„ „	39.61	„	1900
„	sedert 1 Jan. 1901	„ 629.000	„ „	672.142	„	1900
„	Juni 1901	„ 93,000	„ „	115.130	„	1900
„	per dagkilometer	„ 30.39	„ „	37.62	„	1900
„	sedert 1 Jan. 1901	„ 722.000	„ „	787.272	„	1900

NEDERLANDSCH-INDISCHE SPOORWEG-MAATSCHAPPIJ.

Opbrengst over Mei 1901.

Samarang—Vorstenlanden—Willem I. (Lengte 205 kilom.).

Reizigers, aantal (93.500)	ƒ	45.700.—
Goederen, tonnen (42.100)	„	202.100.—
Diverse ontvangsten	„	10.600.—
Totaal opbrengst deze maand (voorloopig)	ƒ	258.400.—
„ „ dezelfde „ vorig jaar (defin.)	„	212.735.—
Van af 1 Jan. dit jaar (voorloopig)	ƒ	1.074.454.—
„ „ 1 Jan. vorig jaar (defin.)	„	966.216.—
Per dag-kilometer deze maand (voorloopig)	„	40.66
„ „ dezelfde „ vorig jaar (defin.)	„	33.48
Van af 1 Jan. dit jaar (voorloopig)	„	34.71
„ „ 1 Jan vorig jaar (defin.)	„	31.21

Batavia—Buitenzorg. (Lengte 56 kilom.).

Reizigers, aantal (96.000)	ƒ	37.900.—
Goederen, tonnen (9.600)	„	40.700.—
Diverse ontvangsten	„	5.700.—
Totaal opbrengst deze maand (voorloopig)	ƒ	84.300.—
„ „ dezelfde „ vorig jaar (defin.)	„	69.336.—
Van af 1 Jan. dit jaar (voorloopig)	„	356.179.—
„ „ 1 Jan. vorig jaar (defin.)	„	336.547.—
Per dag-kilometer deze maand (voorloopig)	„	48.56
„ „ dezelfde „ vorig jaar (defin)	„	39.94
Van af 1 Jan. dit jaar (voorloopig)	„	42.12
„ „ 1 Jan. vorig jaar (defin.)	„	39.80

Stoomtram Djocja—Brossot. (Lengte 24 kilom.).

Reizigers, aantal (21.700)	ƒ	2.500.—
Goederen, tonnen (4.200)	„	6.000.—
Diverse ontvangsten	„	200.—
Totaal opbrengst deze maand (voorloopig)	ƒ	8.700.—
„ „ dezelfde „ vorig jaar (defin.)	„	7.497.—

Van af 1 Jan. dit jaar (voorloopig)	„	28.131.—
„ „ 1 Jan. vorig jaar (defin.)	„	26.979.—
Per dag-kilometer deze maand (voorloopig)	„	11.69
„ „ dezelfde „ vorig jaar (defin.)	„	10.08
Van af 1 Jan. dit jaar (voorloopig)	„	7.76
„ „ 1 Jan. vorig jaar (defin.)	„	7.44

Stoomtram Djocja—Magelang. (Lengte 47 kilom.).

Reizigers, aantal (34.800)	*f*	7.100.—
Goederen, tonnen (4.500)	„	12.600.—
Diverse ontvangsten	„	300.—
Totaal opbrengst deze maand (voorloopig)	*f*	20.000.—
„ „ dezelfde „ vorig jaar (defin.)	„	15.724.—
Van af 1 Jan. dit jaar (voorloopig)	„	76.476.—
„ „ 1 Jan. vorig jaar (defin.)	„	74.891.—
Per dag-kilometer deze maand (voorloopig)	„	13.73
„ „ dezelfde „ vorig jaar (defin.)	„	10.79
Van af 1 Jan. dit jaar (voorloopig)	„	10.78
„ „ 1 Jan. vorig jaar (defin.)	„	10.55

Stoomtram Goendih—Soerabaja. In aanleg 107 [1]) kilom.

Reizigers, aantal (39.000)	*f*	8.300.—
Goederen, tonnen (8.200)	„	6.200.—
Diverse ontvangsten	„	200.—
Totaal opbrengst deze maand (voorloopig)	*f*	14.700.—*)
„ „ dezelfde „ vorig jaar (defin.)	„	11.793.—†)
Van af 1 Jan. dit jaar (voorloopig)	„	69.588.—
„ „ 1 Jan. vorig jaar (defin.)	„	—
Per dag-kilometer deze maand (voorloopig)	„	4.43 *)
„ „ dezelfde „ vorig jaar (defin.)	„	9.28 †)
Van af 1 Jan. dit jaar (voorloopig)	„	4.31
„ „ 1 Jan. vorig jaar (defin.)	„	—

1) Gemiddeld in exploitatie.
*) „ „ „ 107 K.M.
†) „ „ „ 41 „

NEDERLANDSCH-INDISCHE TRAMWEG-MAATSCHAPPIJ.

Opbrengst in de maand Juni 1901 *f* 24.400 tegen *f* 27.141 in 1900.
Opbrengst sedert 1 Juli 1900 *f* 316.100 tegen *f* 339.243 in 't vorig jaar.

BATAVIA ELECTRISCHE TRAM-MAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten Juni 1901 *f* 10.900.

OOST-JAVA STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Lijn Soerabaja—Krian.

Tijdvakken.		Bedrag.	per dag-kilom.	Gemiddeld aantal kilom. in exploitatie
Juni 1901		f 17.400	f 14.85	39
„ 1900		„ 17.500	„ 14.95	
Verschil	meer	„ —	„ —	
	minder	„ 100	„ 0.10	
Van 1°. Jan.:				
1901 tot 30 Juni 1901		„ 106.700	„ 15.10	39
1900 „ 30 „ 1900		„ 106.600	„ 15.10	
Verschil	meer	„ 100	„ —	
	minder	„ —	„ —	

Lijn Modjokerto—Ngoro.

Juni 1901		f 10.300	f 8.35	41
„ 1900		„ 9.500	„ 7.70	
Verschil	meer	„ 800	„ 0.65	
	minder	„ —	„ —	
Van 1°. Jan.:				
1901 tot 30 Juni 1901		„ 43.500	f 5.85	41
1900 „ 30 „ 1900		„ 40.700	„ 5.50	
Verschil	meer	„ 2.800	„ 0.35	
	minder	„ —	„ —	

SEMARANG-JOANA STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Tijdvakken.		Bedrag.	per dag-kilom.	Gemiddeld aantal kilom. in exploitatie.
Juni 1901		f 116.900	f 12.20	319
„ 1900		„ 110.200	„ 11.75	312
Verschil	meer	„ 6.700	„ 0.45	
	minder	„ —	„ —	
Van 1°. Jan.:				
1901 tot 30 Juni 1901		„ 487.000	„ 8.45	319
1900 „ 30 „ 1900		„ 437.700	„ 8.60	282
Verschil	meer	„ 49.300	„ —	
	minder	„ —	„ 0.15	

SERAJOEDAL STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ

Tijdvakken.		Bedrag.	per dag-kilom.	Gemiddeld aantal kilom. in exploitatie
Juni 1901		f 42.300	f 15.50	91
„ 1900		„ 33.200	„ 13.15	84
Verschil	meer	„ 9.100	„ 2.35	
	minder	„ —	„ —	
Van 1°. Jan.:				
1901 tot 30 Juni 1901		„ 128.100	„ 7.80	91
1900 „ 30 „ 1900		„ 115.500	„ 7.60	84
Verschil	meer	„ 12.600	„ 0.20	
	minder	„ —	„ —	

SEMARANG-CHERIBON STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Tijdvakken.		Bedrag.	per dag-kilom.	Gemiddeld aantal kilom
Juni 1901		ƒ 120.600	ƒ 14.90	270
„ 1900		„ 102.300	„ 12.65	
Verschil	meer	„ 18.300	„ 2.25	
	minder	„ —	„ —	
Van 1°. Jan.:				
1901 tot 30 Juni 1901		„ 480.200	„ 9.85	270
1900 „ 30 „ 1900		„ 376.400	„ 7.70	
Verschil	meer	„ 103.800	„ 2.15	
	minder	„ —	„ —	

SOLOSCHE TRAM-MAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten Juni 1901 ƒ 5600 + ƒ 414; sedert 1 Jan. ƒ 23.139 + ƒ 621.

PASOEROEAN STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten Juni 1901 ƒ 11.100 + ƒ 2323; sedert 1 Jan. ƒ 28.120 + ƒ 11.810.

PROBOLINGO STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten Juni 1901 ƒ 7900 + ƒ 928; sedert 1 Jan. ƒ 36.681 + ƒ 2003.

MODJOKERTO STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten Juni 1901 ƒ 10.119 tegen ƒ 11.012; sedert 1 Jan. 1901 ƒ 42.686 tegen ƒ 42.563.

BABAT-DJOMBANG STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten Juni 1901 ƒ 6596 tegen ƒ 4537. Sedert 1 Jan. 1901 ƒ 29.589 tegen ƒ 14.532.

KEDIRI STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten Juni 1901 ƒ 24.000 tegen ƒ 23.000; sedert 1 Jan. ƒ 84.500 tegen ƒ 87.000.

MALANG STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten Juni 1901 ƒ 13.500 tegen ƒ 11.100; sedert 1 Jan. ƒ 43.524 tegen ƒ 41.750.

Aanteekeningen over de verpleging onzer troepen te Atjeh in de hospitalen en te velde.

Toen bijna twee jaar geleden de oorlog in Zuid-Afrika uitbrak, werden allerwege de handen ineengeslagen, om het lijden der slachtoffers in dezen ongelijken strijd zooveel mogelijk te verzachten. Gelden werden ingezameld, verplegingstreinen en veldhospitalen uitgerust, naar de laatste eischen des tijds ingericht, enz. Voorwaar een loffelijk streven, waarop niemand een aanmerking zal, wil of mag maken. Doch, als men dan uit de couranten las welke aanzienlijke sommen, zoowel van hier als uit Indië, toestroomden naar de verschillende comités, die zich met die inzameling belast hadden, als men las, dat zoovele verpleegsters zich vrijwillig aanboden om de gewonde Boeren op te passen en te verplegen, dan rees voor ons, naast de waardeering van deze bedoelingen, tevens de vraag, waarom niet dezelfde deelneming gevonden werd voor onze eigen krijgers, voor die mannen, die, onder groote ontberingen, voortdurend goed en bloed toonen over te hebben voor ons eigen vaderland. Slechts zij, die persoonlijk dat leven kennen en meegemaakt hebben, weten hoe zwaar de taak is, hoe hoog de eischen zijn, die onze regeering stelt aan degenen, die ginds een leven lijden, dat rijk is aan opoffering en ontbering. Waar onder onze eigen landgenooten zelf die klasse, in ons eigen Indië, bestaat van menschen, die voortdurend alles over hebben voor hun vaderland, mag men zich wel de vraag stellen, of daar ook alles gedaan wordt om het leven van die menschen zooveel mogelijk te veraangenamen, en of, waar zij als slachtoffers vallen van hun plicht, hun moeilijke taak, hun lijden zooveel mogelijk verzacht wordt. Die vraag moet zeker *ontkennend* beantwoord worden. Wij hopen in de volgende regels daarvan het bewijs te leveren.

* *
*

Wij zullen eerst nagaan, wat van Regeeringswege gedaan is, en beginnen met het groote hospitaal te Kota-Radja, dat

zeer zeker wat localiteit en verdeeling betreft, ook nu nog aan vele eischen voldoet. Op chirurgisch gebied is het echter helaas reeds lang niet meer op de hoogte van zijn tijd.

Omdat bij het tropische klimaat zware diensten en vele ontberingen aan het leven te velde verbonden zijn, moet het aantal zieken wel grooter worden. Daarbij komen nog de gewonden, zoodat in de eerste plaats gezorgd moet worden voor voldoende localiteit en een behoorlijk aantal doktoren.

Voor de localiteit is vrij wel gezorgd; hetzelfde kan niet van het aantal doktoren gezegd worden; bijna voortdurend is het aantal officieren van gezondheid incompleet, waardoor de aanwezige geneesheeren te veel patienten hebben, willen ze aan elk afzonderlijk genoegzame zorg besteden.

Volgens deskundigen laat de operatiezaal te wenschen over, wat te onbegrijpelijker is in een hospitaal, waar zoovele operaties voorkomen. Na de ontdekking der X-stralen en de algemeen erkende groote waarde daarvan vooral bij verwondingen, was het eerst aan het particulier initiatief van den apotheker 1e klasse Douwes te Kota Radja te danken, dat men een instrument tot onderzoeking met X-stralen rijk werd. Wel heeft de Regeering later de kosten vergoed, doch waarom moest het particulier initiatief het aanschaffen van een dergelijke installatie bezorgen?

Het toestel, dat tegenwoordig zeer verouderd is, moet toch nog steeds gebruikt worden, niettegenstaande de vele klachten. De veelvuldige toepassing zou toch een deugdelijk instrument wenschelijk, ja noodzakelijk maken.

Voor den vijand gewonde militairen, die in het hospitaal worden opgenomen, ontvangen van Regeeringswege een klamboe, om zich te vrijwaren tegen de vele muskieten, die, evenals in nagenoeg alle garnizoensplaatsen, ook te Kotja Radja en op andere plaatsen in Atjeh veelvuldig voorkomen.

Zware koortslijders daarentegen, of lijders aan buikziekten, die even goede diensten te velde bewezen als hun gewonde kameraden, doch minder goed bestand bleken tegen of wellicht meer te lijden hadden van het klimaat, krijgen geen klamboes, alsof bij dergelijke patiënten een ongestoorde nachtrust niet van even grooten invloed is op een mogelijk herstel!

Het is trouwens treurig, dat niet iedere fuselier van het Gouvernement een klamboe ontvangt, want is de noodzakelijkheid voor zieken onomstootelijk, evenzeer bestaat die voor de gezonden.

Het is schering en inslag, dat men 's nachts in de bivaks verscheidene minderen (de officieren nemen voor eigen rekening zulke artikelen mede) door het bivak op en neer ziet loopen, die, ondanks de zware en vermoeiende marschen, niet kunnen slapen wegens de muskietenplaag. Ook daar mocht waarlijk wel gezorgd worden, in het belang van de gezondheid, dat na vermoeiende diensten een welverdiende rust de noodige verkwikking kan geven.

* * *

Voor hen, die zoover gekomen zijn, dat zij in het hospitaal wat kunnen rondloopen, is in den lommerrijken tuin een uitstekende gelegenheid, waar voldoende banken zijn om te kunnen zitten. Voor hen, op wie de buitenlucht en een vriendelijke omgeving een heilzame uitwerking zouden kunnen hebben, doch die niet kunnen loopen, hetzij wegens verwonding of wegens groote zwakte, bestond tot voor korten tijd niets of slechts *één* oud-model rolwagen zonder gummi-banden, waarin de lijder slechts in rechtopzittende houding kon plaats nemen. Al weer aan het particulier optreden van één officier, die ondervonden had, hoeveel daar ontbrak, danken we het, dat er kort geleden een paar doelmatige rolstoelen uit Europa gestuurd werden met enkele lezenaars en meerdere artikelen, waaraan behoefte bestond.

Nog sterker. Er bestaat zelfs geen behoorlijk vervoermiddel, om gewonden of zware zieken van uit den trein, welke aan het militair hospitaal stilhoudt, naar hunne zalen, of wel van de zalen naar de operatie-kamer, te transporteeren. Het eenige is de „tandoe", een draagbaar, waarvan ieder, die ooit het genoegen heeft gesmaakt er in te liggen, weet hoezeer zij schokt; terwijl het ongemakkelijk is om er in of er uit te komen. Ja, er zijn nog draagbaren van het Roode Kruis, dus niet eens van het hospitaal zelf: langwerpig vierkante bakken, met 4 oogen waaraan zij gedragen worden. Ook worden zij wel eens door 4 personen op de schouders getorst, ook alweer stootende en schokkende, terwijl de getransporteerde bovendien onwillekeurig angstig is, dat een der dwangarbeiders of ziekenoppassers, die het toestel dragen, zal uit glijden of loslaten, waardoor men van een hoogte van 1,50 M. naar beneden komt te tuimelen!

Het voedsel liet vooral te wenschen over, voordat Dr. Eilerts de Haan met zijn scherpe pen het kwaad is gaan bestrijden, dat, wie weet, hoe lang, reeds heeft voortgewoekerd in alle hospitalen. Sedert werd meer contrôle uitgeoefend, doch veel valt er nog te

verbeteren. Waar men hier in Nederland van regeeringswege reeds vele koks naar de kookschool stuurt, heeft men zich in Indië nog steeds moeten behelpen met menschen, die dikwijls in dit opzicht niet de minste opleiding ontvingen.

Juist zieken moeten zich goed voeden en hiernaar dient op andere wijze gestreefd te worden, dan door het in elkaar zetten van tarieven door de militaire administratie.

Tarieven en bepalingen, daarop draait bij ons alles uit! — die kanker vervolgt ons tot zelfs in de hospitalen. Heeft een gewonde, die behalve zijn verwonding geen bepaalde ziekteverschijnselen toont, trek in gewoon eten, en zou het wenschelijk zijn voor een herstel van krachten, dat hij veel melk dronk, dan kan de geneesheer hem dat *niet* voorschrijven, want .... bij gewoon eten behoort een zekere hoeveelheid melk en niet meer! Om daaraan te gemoet te komen, wordt zoo'n lijder dan òf op melkdiëet geplaatst, en hij kan dan zooveel melk krijgen, als voorgeschreven wordt, doch slechts enkele andere spijzen, die op het tarief voorkomen van melkdiëet, òf wel men geeft hem melk van een anderen patient met melkdiëet, hetgeen eigenlijk ongeoorloofd is!

* * *

Nog een ander nadeel van die tarieven en bepalingen is, dat de hoofdofficieren van den geneeskundigen dienst, die door meerdere ervaring, voorlichters hunner jongere collega's zouden kunnen zijn, de handen vol hebben met bureauwerk. Zij moeten op de hoogte blijven van de bestaande bepalingen, anders staan zij niet alleen bloot aan aanmerkingen van hooger staanden, doch worden ongeschikt voor bevordering. Zoo vertelde mij de chef van het hospitaal te Kota Radja, dat het voorgekomen was, dat hij reeds in drie dagen niet naar zijne patienten was geweest wegens het vele schrijfwerk. Men had een schrijver (dus een persoon van den korporaals- of sergeantsgraad) overgeplaatst, die volkomen op de hoogte was van zijn werk en nu was er een ander gekomen, die zich nog moest inwerken. Waarom niet een officier, desnoods een adjudant-onderofficier van de administratie, verantwoordelijk gesteld voor dergelijke administratieve beslommeringen, waardoor een hoofdofficier van den geneeskundigen dienst vrij komt voor werk, dat veel meer overeenkomt met zijn capaciteiten, waarvoor hij gestudeerd heeft en ondervinding heeft opgedaan? Het hospitaal-personeel is van erkend geringe waarde

en bestaat uit mannen, die als gewoon fuselier in dienst gekomen, om de een of andere reden ongeschikt geworden zijn voor den dienst te velde. Er wordt bij hem niet gevraagd of de man geschikt zal zijn voor den geheel nieuwen werkkring; er wordt hem niet eens een behoorlijke opleiding gegeven. Een eigenaardig licht op dezen toestand werpt eenen uitlating van den Chef van den geneeskundigen dienst, die, naar aanleiding van ingewonnen informaties, tot *zijn genoegen* kon constateeren, dat „het peil van de ziekenoppassers volstrekt niet lager was, dan dat van de gewone soldaten"!

Deze chef was blijkbaar al zeer spoedig tevreden, of had zich zelf nooit eens afgevraagd aan welke eischen ziekenverplegers elders moeten voldoen.

Op een post in Lepong, op de Westkust van Atjeh, is het voorgekomen, dat de ziekenoppassers een flesch spiritus fortio leegdronken. Ze gebruikten het vocht aangelengd met water en werden allen beschonken. Op een andere post (Westerafdeeling van Borneo) kreeg de eenige europeesche ziekenoppasser in $1^1/_2$ jaar tijds 3×8 dagen provoost wegens dronkenschap, en werd eens gedurende twee maanden in de ziekenzaal verpleegd. Tijdens zijn afwezigheid werd hij door een willekeurig fuselier vervangen.

Een gewoon fuselier, die eens een borrel te veel drinkt, mag zich daarbij strafschuldig maken, kan wellicht ruzie krijgen of de orde verstoren. Maar welk een onheil kan een dronken ziekenverpleger niet stichten, zelfs kan hij na dronkenschap onmogelijk geschikt zijn voor zijn taak!

Gevallen dat een ziekenoppasser bijv. in plaats van, zooals voorgeschreven was, 3 maal daags een hoestpoeder te geven den patient bij iedere hoestbui er één gaf, of van een ander, wien door den behandelenden geneesheer gevraagd werd, of de patiënt geijld had, en die blijkbaar niet wetende wat ijlen was, eenvoudig meedeelde, dat zulks niet het geval geweest was, terwijl inderdaad de patient zoo woest was geweest dat hij door 3 man vastgehouden had moeten worden; dergelijke gevallen zijn legio en wijzen alle op het treurige peil waarop de ziekenoppassers staan. Wij spreken nu nog niet eens van de diefstallen, die gepleegd werden en wellicht nog gepleegd worden.

Moge Dr. Eilerts de Haan door zijn geschrijf zich vele vijanden gemaakt hebben en wellicht bij het goede doel, te veel persoonlijke kwesties hebben aangehaald, men moet niet vergeten, dat het hier een ingeworteld kwaad gold, dat slechts door energiek optreden

kon worden bestreden. En dit staat vast, dat Dr. Eilerts de Haan door de kat den bel aan te binden, een uitstekende daad verrichtte, waarvan de gevolgen dadelijk merkbaar waren.

* * *

Waar men overal de goede zorgen heeft leeren waardeeren van ziekenverpleegsters, waar van verschillende zijden er op is aangedrongen, om ziekenverpleegsters in het hospitaal aan te stellen, daar komen eindelijk „bij wijze van proef" twee ziekenverpleegsters uit Europa!

Het is merkwaardig, dat in Indië alles moet beproefd worden, wat overal elders reeds als onomstootelijk vaststaat, terwijl die proeven bijna altijd genomen worden op een wijze, die tot verkeerde resultaten leiden moet. Waarom nu 2 ziekenverpleegsters in stede van 6 of 10? — die in zulk een groot hospitaal zeer goed te gebruiken zouden zijn, waar hun, behalve de zorg voor zware lijders, tevens de taak van het onderhoud der instrumenten en het verleenen van assistentie bij operaties zoude kunnen worden toevertrouwd; beter dan aan de tegenwoordige personen, wegens hare grootere nauwgezetheid en daar zij door meerdere beschaving beter het gewicht van hun taak beseffen.

De verlichting in de hospitalen laat ook nog alleszins te wenschen over. Enkele kleine petroleumlampjes maken het den lijders bijna niet mogelijk om te lezen bij kunstlicht. Daardoor verveelt men zich, want andere afleiding op de zalen bestaat niet. Men ziet den avond die in Indië toch reeds voor ieder Europeaan iets drukkends heeft, met angst te gemoet. Dit kan toch ook nooit bevorderlijk zijn voor de gezondheid. Wel is gelukkig reeds concessie gevraagd voor een electrische verlichting van Kota Radja, en op deze aanvraag is door den tegenwoordigen Gouverneur gunstig geadviseerd. Doch dat gaat in Indië zeer langzaam; ongeveer een jaar na de aanvraag was nog geen beslissing door de Regeering genomen.

* * *

Thans wensch ik nog iets aangaande de verpleging buiten de hospitalen op te merken. De lezers, die zelf het bivakleven en het leven bij excursies hebben meegemaakt, weten bij ondervinding hoeveel reeds onder die omstandigheden van normale, gezonde gestellen wordt gevergd; waar dagelijksch 8 à 12 uur gemarcheerd wordt, ja, soms nog meer, terwijl rustdagen tot de witte raven behooren; in een terrein, dat slecht begaanbaar, dikwijls berg-

achtig of modderig is en waarbij het doorwaden van min of meer diepe rivieren of poelen veelvuldig voorkomt Nachtligging vindt men in of onder Atjehsche woningen, die zich kenmerken door groote vuilheid; waarin of waaronder men meestentijds niet bijzonder ruim ligt, blijde nog beveiligd te zijn tegen den regen. Voeg daarbij de vele nachtelijke tochten, dan is het voor een ieder duidelijk, dat, waar zooveel gevergd wordt, aan den anderen kant toch ook wel gestreefd mag worden naar zekere tegemoetkomingen.

Het voorzien in voeding is natuurlijk eenvoudig, zoolang als alles goed marcheert, doch raakt het troepenverband een weinig verloren dan mag men erop rekenen, dat het etensuur een belangrijke vertraging ondergaat. Dit is echter in de semi-permanente bivaks anders, aangezien men daar een vast punt van uitgang heeft, waarheen elke uitrukkende colonne terugkeert en waar dus voor de voeding gedurende de afwezigheid zorg gedragen wordt.

Mag men met het oog op de bezwaren en in verband met den slechten toestand van ons transportwezen niet eischen, dat voor alles even goed gezorgd wordt als in een garnizoen, anders is het gesteld met hen, die door ziekte ten gevolge van doorgestane vermoeienissen hulp behoeven en met hen, die door 's vijands lood of staal vallen.

Deze personen hebben recht op behoorlijke verpleging, al naar gelang de omstandigheden het gedoogen. Gaan we na, wat ten hunnen behoeve wordt gedaan en meegenomen, dan is dat vrij bedroevend.

Bij eenigszins belangrijke excursies gaat meestal een dokter mede; dikwijls rukt men echter uit met slechts een ziekenoppasser, die alleen een verbandtasch medevoert; dikwijls wordt zelfs die tasch nog gedragen door een hoornblazer en gaat zelfs in het geheel geen ziekenoppasser mede!

Gaat een dokter mede, dan is men natuurlijk het best af, doch zelfs in de bivaks is de uitrusting van den geneesheer niet van dien aard, dat hij b.v. amputaties kan verrichten, zij het dan ook met behulp van leeken in stede van met collega's.

Ik was zelf getuige, dat iemand met een schot in het onderbeen, waarbij geheele beenverbrijzeling had plaats gehad, eerst vier dagen later te Kotaradja aankwam, toen reeds zooveel verergerd was, dat geheele been-amputatie niet kon voorkomen worden, en dat 's anderdaags de patient overleed, wat waar-

schijnlijk niet gebeurd zou zijn, indien het onderbeen intijds ware afgezet.

Ook moet men niet denken, dat voor speciaal voedsel aan zieken en gewonden gezorgd wordt. Hoe dikwijls gebeurt het niet, dat officieren uit hun voorraad blikken, melk of andere artikelen afstaan, ten einde daaraan tegemoet te komen? Dit moest niet voorkomen, daarvoor moest de geneeskundige dienst beschikbaar hebben: sago, maizena, geconserveerde groenten, Liebig's extract, geconserveerde melk, enz. enz. enz. die van uit Kota Radja, Segli of andere plaatsen moesten kunnen meegenomen, en naar de colonnes opgezonden worden.

Verder zou, waar het transport dit eenigszins mogelijk maakt, voor de zieken en gewonden een afzonderlijk verblijf gemaakt moeten worden van nieuwe materialen of wel een dubbele tent, want in de Atjeehsche huizen, waarvan thans een gedeelte voor hen wordt aangewezen, is het gevaar van infectie groot.

Het eenige vervoermiddel, bij het uitrukken in gebruik, is de tandoe, waaromtrent reeds het noodige is opgemerkt. Rader- en andere brancards zijn echter met het oog op het slechte terrein, de vele loopbruggen en kalis onmogelijk te gebruiken, doch wel zijn betere inrichtingen mogelijk voor het verdere transport van gewonden en zieken van uit de bivaks.

De zieken en gewonden, voor wie eene opname in het hospitaal te Kota Radja wenschelijk is, worden zoodra mogelijk — dat is dan gewoonlijk bij gelegenheid dat het bivak van vivres wordt voorzien — (mits het niet geschiedt met een oorlogsschip) naar Kota-Radja vervoerd.

Dit vervoer gaat per Atjeehsche prauw tot aan de schepen, die zelf ook al niet zijn ingericht op het vervoer van zieken en gewonden. Hierin dient ook verbetering te worden gebracht. De Atjeehsche prauw moet vervangen worden door flinke, weinig diepgaande vaartuigen, zoodanig ingericht dat zij ten allen tijde de rivieren kunnen binnenkomen, liefst met stoomvermogen, en bestand tegen de branding. Bovendien moeten zij voorzien zijn van een vast personeel, dat ermede weet om te gaan, zoodat niet kan gebeuren, wat ik ook uit ondervinding weet, n.l. dat de stuurman een karrevoerder was, met het gevolg, dat, in de branding, de eene golf na de andere binnen boord sloeg en alle zieken en gewonden kletsnat op den stoomer aankwamen.

Verder is een ziekenschip hier zeer gewenscht. Liefst twee, welke zelfs dan nog volop werk zouden hebben met het brengen van zieken en gewonden naar Kota Radja en het transporteeren van geëvacueerden naar Padang of Batavia, terwijl ze op de terugreis de aanvullingstroepen zouden kunnen vervoeren.

Door deze ziekenschepen zou voorkomen worden, dat de gewonden en zieken zoo maar op de harde stroozak op het dek moeten worden gelegd, waarvan ze bij flink stampen van het schip nog afrollen.

Het zij verre van ons de minder goede verpleging op die schepen ook maar voor het minst aan de gezagvoerders of personeel toe te schrijven, die voor zoover mij bekend is, steeds de meeste hulpvaardigheid en welwillendheid betoonen. Het is echter onmogelijkheid om met gewone Paketvaartbooten of Gouvernements-stoomers voor een behoorlijke zieken-verpleging te kunnen zorgen.

* *
*

Gaan wij nu in het kort nog eens na, dan komen we tot de volgende zaken, die verbetering eischen.

1. In het hospitaal, te Kota Radja:
   a. een betere operatie-zaal. De nieuwe operatiezaal is zoo practisch aangelegd dat doktoren er liefst zoo kort mogelijk verwijlen, daar de hitte er bij gebrek aan schaduwboomen ondraaglijk is. Reden waarom dan ook meestal de oude operatiezaal gebruikt wordt.
   b. de aanschaffing van al die instrumenten en artikelen, die in een modern ingericht groot hospitaal behooren aanwezig te zijn.
   c. een betere verlichting.
2. Het uit Harderwijk zenden van aspirant-koks naar een plaats, waar zij een kookschoolcursus kunnen volgen, zoolang eene dergelijke inrichting in Indië niet bestaat.
   Er zijn in Indië fuseliers, die, dienende bij de koloniale reserve, een cursus aan de kookschool hebben gevolgd; mij is zoo iemand bekend. Hij werd echter niet als kok aangegeven wegens zijn slecht strafregister.
3. Afschaffing der voedingstarieven in de hospitalen en geheele vrijlating der geneesheeren in de opgave der spijzen, die zij in het belang van een patient willen voorschrijven.
3. Alle administratieve werkzaamheden in de hospitalen toetevertrouwen aan een officier of adjudant-onderofficier der

militaire-administratie, ten einde de taak der chefs van hospitalen terug te brengen tot die van zuiver geneeskundigen aard.

4. Betere zorg voor gewonden en zieken te velde door het organiseeren van een afzonderlijke menage, waarbij rekening kan worden gehouden met den aard der ziekte. De benoodigde artikelen moeten dan door de intendance medegenomen en naar behoefte aan de officieren van gezondheid bij aankomst in een bivak verstrekt worden. Van de algemeenen trein kan een dwangarbeider als kok aangewezen worden, onder toezicht van een gegradueerde van het geneeskundig personeel.
5. Beter uitgeruste verbandkisten moeten worden medegenomen.
6. Beter transportmiddel te water en aanschaffing van 2 ziekenschepen.
7. Het verstrekken van een klamboe aan ieder militair op Atjeh.

Hetgeen hierboven gevraagd wordt dient van Regeeringswege te geschieden, doch ook voor het particulier initiatief is een ruim veld opengebleven. Waar gewezen werd op de vele ontberingen en vermoeienissen, waaraan de soldaten te velde bloot staan, maakten we nog geen melding van het totale gemis van middelen, om in de bivaks afleiding en amusement te geven.

Bij de Inlanders, die zich met zeer gebrekkige middelen een soort muziekinstrument maken en zich daarmede vermaken, of wel dobbelen, waartoe steeds voldoende tolletjes aanwezig zijn, is deze quaestie eenvoudiger.

Bij de Europeanen is dat anders. Zij hebben echter even goed behoefte aan ontspanning, doch missen die geheel. Uit ondervinding weet ik hoe welkom boeken en tijdschriften zijn, terwijl zoowel voor Inlanders als Europeanen een pijp tabak, sigaren en sigaretten of andere versnaperingen de meest gewilde artikelen zijn.

Het heet, dat daarvoor het Roode Kruis zorg draagt, maar die zorg is op zijn zachts hoogst onvoldoende. Wat daarvan de oorzaak is, durf ik niet met zekerheid te zeggen, òf het ligt aan den vertegenwoordiger van het Roode Kruis te Kota Radja, òf er wordt weinig uitgezonden. Het is evenwel buiten kijf, dat in de bivaks slechts uiterst zelden een bezending komt; waarvan dan nog soms een gedeelte onbruikbaar is, terwijl de hoeveelheden zóó miniem zijn, dat het mij zelf meermaal is overkomen, dat bij de uitdeeling 7 à 10 man een enkel pakje tabak moesten verdeelen.

In ieder geval komt het mij beter voor te Kota Radja een daartoe

bij uitstek geschikt persoon als gedelegeerde van het Roode Kruis aan te wijzen, dan deze functie ten allen tijde vereenigd te zien met het ambt van chef van den geneeskundigen dienst, die blijkbaar te weinig tijd beschikbaar heeft.

Ik hoop dat het mij gelukt is in bovenstaande regelen bij den lezer de overtuiging gevestigd te hebben van het vele, dat nog kan en moet gedaan worden in het belang van hen, voor wie ver van het moederland verwijderd, een zware taak is weggelegd.

Moge het een opwekking zijn voor velen, wier menschelijk medegevoel zoo duidelijk gesproken heeft in den oorlog in Zuid-Afrika, om ook het hunne bij te dragen tot verbetering van het lot onzer strijders op Noord-Sumatra.

EEN OFFICIER.

Over Djambi.

DOOR

H. R. ROOKMAAKER.

Daar niet een ieder met de geschiedenis van Djambi bekend is, ga een zeer kort historisch overzicht mijn opstel vooraf.

In de vroegste tijden moet Djambi onder de suprematie hebben gestaan achtereenvolgens van de machtige rijken Modjopahit, Bantam en Menangkarbou. Onze kennismaking met Djambi dateert reeds van de eerste tijden der Oost-Indische Compagnie. Bijna de geheele zeventiende eeuw door, te beginnen met 1616, hadden wij te Djambi een handelsloge, die zich vooral bezig hield met den inkoop van boschproducten en van peper, welke daar toenmaals veel werd geteeld. Veel belangrijks valt gedurende dat tijdvak niet op te teekenen; het voornaamste is, dat wij den in Djambi regeerenden vorst in 1687 den dienst bewezen hem met succes te helpen in het afwenden van een aanval van den sultan van Palembang en den vorst van Djohor, en dat de Djambineezen kort na onze goede hulp te hebben genoten, het hoofd van ons kantoor te Djambi vermoordden. Wij handelden gelukkiger dan in 1858, toen we een sultan ontzetten die ons te vlug was, want deze moord had ten gevolge dat we kort daarop den sultan gevangen namen. De oorzaken daargelaten waarom we van 1696 tot 1707 geen betrekkingen met Djambi en ook geen kantoor daar hadden, zien we in 1707 op verzoek van den Sultan, het kantoor te Djambi weder geopend en richtten wij tegelijkertijd een fort op te Moearakompden. Ook dit kantoor werd in 1724 weder verlaten, en we lieten toen gedurende meer dan een eeuw Djambi voor wat het was. Doorloopende vrede en rust was dat niet, ten minste we lezen van een sultansvrouw, die als een andere Njai Ratoe Kamala Sari uit de Indische geschiedenis, met al te strenge en wreede hand voor haar gemaal regeerde, totdat ze het land in opstand had gebracht.

Na den sultan, die deze geweldenares tot sultane had, kwam een sultan op den troon, die onze hulp inriep tegen zeeroovers — destijds een geduchte plaag in den Archipel — en die zich beneden Djambi aan de rivier genesteld hadden. Vloeide kort nadat wij in 1687 Djambi's sultan geholpen hadden tegen hem te machtige vijanden, door moordenaarshand Nederlandsch bloed; als dank voor onze goede, afdoende hulp tegen de zeeroovers deed sultan Mohamed Taharoedin een vijandelijken inval in Rawas.

Dit was de eerste inval van Djambiërs in Rawas, waarvan de geschiedenis spreekt. De Regeering handelde dan thans anders zond nog een expeditie in hetzelfde jaar (1833) waarin we vóór den sultan en tegen de zeeroovers vochten. Tengevolge van ons krachtig optreden sloot de sultan met ons een contract, waarbij Djambi onze souvereiniteit erkende, en richtten we weer een militaire versterking op te Moearakompeh, plaatsten daar een civiel gezaghebber en te Moearasaba een posthouder. Bij dat in 1834 gesloten contract was bepaald, dat wij het zoutmonopolie te Djambi zouden invoeren en de in- en uitvoerrechten aan ons zouden komen. Sultan en kroonprins kregen als vergoeding voor het verlies dier rechten te zamen ƒ 8000.— 's jaars. In 1839 werd dat alles nog nader geregeld. (Ons eerste contract met Djambi dateert van 1643 en was meer een handelscontract).

Bij de troonsbestijging van Taha in 1855 moest het contract door een nieuw contract bevestigd worden; gelijk bij elke nieuwe troonsbestijging onzer vazallen overal in Indië moet geschieden, en geschiedt toe heden toe. Taha Safi Oedin was daartoe echter onwillig. Hij had zich er toe bepaald ons kennis te geven van zijn optreden, bleef het nieuwe contract weigeren te teekenen, en liet de resident een paar maal te vergeefs te Djambi wachten. Den onwil van onzen vazal moede, zonden we in 1858 een expeditie bestaande uit vier oorlogsschepen en vier of vijf compagniën soldaten naar Djambi, en namen de Kraton in, waaruit de Sultan bij tijds de vlucht het binnenland in, had genomen.

Ik heb op Sumatra meer dan eens door inlanders waardeerend hooren spreken over ons optreden in dat gevecht tegen Djambi, terwijl ze zich spottend uitlieten over den sultan, den snoevenden vorst van een groot rijk, die het in zulken korten tijd, in enkele uren, tegen ons moest opgeven.

Taha's oom werd daarna tot sultan aangesteld en een nieuw

contract gemaakt, waarbij de nieuw opgetreden sultan het Rijk Djambi in leen ontving van ons.

In 1881 volgde Mohamad Mahiloedin den toen overleden sultan Tazaroedin op, en werd dit contract vernieuwd en bevestigd. Voor het te Djambi nieuw ingevoerde opiummonopolie kregen de sultan en de Pangeran Ratoe te zamen ƒ 4000.— 's jaars, terwijl de vergoeding voor de in 1834 aan ons overgelaten heffing van in- en uitvoerrechten werd gebracht op ƒ 12000.— 's jaars.

De broeder van den nog in de bovenlanden verblijvende Sultan Taha, sedert 1881 kroonprins, wilde geen sultan worden, toen in 1885 sultan Mahiloedin was overleden. Vijftien maanden was Djambi zonder sultan, en in dien tijd werden heel wat schelmstukken door Djambiërs tegen ons begaan. Eindelijk, medio 1886, wilde dat onvriendelijk heerschap Sultan worden, en aanvaardde hij het sultanaat en werd in 1888 het nieuwe contract gesloten, in inhoud gelijk het vorige. Waarom men daarvoor twee jaren „overwegens"(?) noodig had!

Die sultan is reeds een heelen tijd geleden overleden, en de kroonprins — een zoon van sultan Taha — is op zijn beurt onwillig Sultan te worden. Alles is nu even onwillig; als de resident de rijksgrooten oproept te Djambi om over de nieuwe troonsbestijging te spreken, komen ze niet eens op; zorgen ze ten minste zoo onvoltallig te zijn, dat er niets gedecideerd kan worden.

Na dit woordje Djambische historie, thans „la pièce".

Het bestuur over het Rijk Djambi is onder het Oppergezag van Nederland overgelaten aan den inlandschen vorst. Reeds bij het in 1834 tusschen ons en den toen regeerenden sultan gesloten contract werd het oppergezag van Nederland erkend, en werd door elken nieuwopgetreden sultan deze toestand bij nieuw contract bevestigd.

Slaan we even zulk een contract op, dan weten we dadelijk heel duidelijk in welke verhouding wij tot Djambi staan. We nemen daartoe het in 1882 door den resident Laging Tobias namens onze Regeering met den toen nieuw opgetreden sultan gesloten contract, (de andere luiden in hoofdzaak als dit contract) en lezen daar: „De sultan en de Pangeran Ratoe benevens de mantris verklaren voor zich en hun opvolgers dat het Rijk van Djambi en onderhoorigheden uit kracht der vroegere tractaten en uit

kracht van overwinning een gedeelte uitmaakt van Nederlandsch-Indië en gevolgelijk staat onder de heerschappij van Nederland, zoomede dat hij, sultan, dat Rijk alleen bezit in leen en zich steeds als een getrouw leenman eerbiedig en gehoorzaam zal gedragen jegens het Gouvernement van Nederlandsch Indië".

Onnoodig ter verduidelijking daaraan iets toe te voegen. Het Rijk staat onder ons gezag, behoort ons en staat dus tegenover ons in een geheel andere positie dan een aantal rijkjes in Midden Sumatra gelegen, die van ons geheel onafhankelijk zijn.

Hoe het met dat Oppergezag in de laatste tijden is gesteld geweest, stel ik mij voor door eenige feiten aan te toonen. Daartoe overgaande wensch ik tegelijkertijd de rekening op te maken van over en weer gegeven vriendschap, welwillendheid en goede trouw. Tusschen leenheer en vazal mag dat wel, en is er niets onkiesch in gelegen.

Op de folio van „Het Oppergezag" valt eigenlijk slechts één post te boeken: toegevende welwillendheid en de uiterste zorg, dat geen enkel Djambinees ooit een haar op het hoofd werd gekrenkt of de allergeringste schade werd gedaan aan het zijne. Behoorlijk geboekt en opgeteld geeft deze zijde als totaal: Tekortkomingen: nihil; tekortkomingen namelijk tegenover Djambi, onzen vazal. Tekortkomingen tegenover ons zelf behooren op deze rekening niet te paraisseeren, dat is een heel andere, een huishoudelijke rekening, die we ten slotte ook wel even in kunnen zien.

Op de folio van de onder ons gezag staanden, van Djambi, staat heel wat genoteerd, zooveel dat straks onder het optellen menigeen zal uitroepen: het is al genoeg, we weten al meer dan ons lief is, en willen het totaal liever niet zien!

Het Djambische volk dan voelt, evenmin als zijn hoofden sympathie voor ons. Fanatiek Mohamedaansch, haat dat volk ons met den haat, die de dweepzieke Muzulman koestert jegens ongeloovigen, een haat, die weinig noodig heeft om hem te koelen in het bloed van den „Kafir". Voorts spreekt hier de rassenhaat nog een woordje mede. Eindelijk behoort het Djambische volk — volgens de meening van mij, die onder vele volken van onzen archipel heb gewoond en geleefd — tot het meest perfide ras dat men zich kan denken. Die perfiditeit maakt dat de Djambinees slechts opziet tegen lieden die nog trouweloozer en valscher zijn dan hij, of tegen een volk, dat hem den eerbied der vrees weet in te boezemen.

Tot geen der beide rubrieken behoort in zijn oog het Nederlandsch Gouvernement.

Muzulmansch fanatisme, rassenhaat en perfiditeit, sterk en gecombineerd, gelijk hier, zijn oorzaak dat in Djambi bij hoofden en bevolking jegens ons heftige antipathie wordt gekoesterd. Die antipathie wordt gevoed, wordt levendig gehouden door een man, die groot, hoog en edel is in de oogen des volks, wiens naam eerbied en ontzag inboezemt aan zijn landgenooten, tevens alom gevreesd is van af de landschappen die ons gebied ter Sumatra's Westkust begrenzen tot aan de streken, waar de wateren der Djambirivier zich in zee storten. Nu reeds tientallen jaren zaait die man, die eenmaal den sultans-kroon droeg, haat tegen ons, tegen Djambi's suzerein, in de harten van velen van zijn volk en geholpen door zijn trawanten, houdt hij dien haat gaande zooveel hij kan. Toen wij in het begin van September 1858 de hoofdplaats Djambi hadden ingenomen, hebben wij hem van zijn sultans waardigheid ontzet, en verder ongemoeid gelaten. Hoewel hij, thans hoogbejaard, tot op dezen dag door den volksmond nog altijd „sultan" Taha wordt genoemd, sedert zijn afzetting geen aanslagen tegen ons gezag heeft kunnen plegen, en in aan te wijzen daden zijn haat jegens ons zich bepaald heeft, tot het tegenwerken der wetenschappelijke expeditie onder Schouw Santvoort en tot enkele moordaanslagen op de onzen; toch heeft hij door stoken, drijven en opzetten steeds aan ons gezag groote moreele schade toegebracht. Hij en de zijnen hebben de antipathie doen overslaan in haat, en wij hebben gedaan wat we konden, om aan den haat jegens ons minachting toe te voegen.

Het is een hard woord, dat laatste woord dat ik daar schreef, hard om te hooren en om uit te spreken. Om de eer aan ons te houden, wil ik dat woord gaarne veranderen in „geringschatting", en er maar niet te veel nadruk opleggen als ik hier opteekenen moet, dat ik uit den mond van meer dan een Djambinees heb gehoord, dat we niet krachtig dürven optreden tegen hun, omdat we daartoe de macht missen en dat ik de onzen in Rawas — die leed en molest geleden hebben — tal van malen heb hooren uiten de als een verwijt klinkende, voor ons van zoo diepe beteekenis zijnde vraag: „Waarom slaat de „Kompanie" Djambi niet!"

De ondervolgende feiten teeken ik op als uitingen van haat. In 1885 waren in de societeit te Djambi een vijf- of zestal

Europeanen bijeen. Een paar Djambineezen kwamen binnen met het doel hen om te brengen. 't Gelukte in zooverre dat twee officieren [1]) werden gedood en een ambtenaar gewond.

In Augustus van dat jaar vielen talrijke benden uit Djambi het fort te Djambi aan. De manschappen die zich buiten de muren bevonden, hadden kwade oogenblikken aleer het ons gelukte, de aanvallers op de vlucht te jagen.

Eenigen tijd later werden de gouvernements steenkolenloodsen door Djambineezen in brand gestoken, onze voorraad steenkolen ten bedrage van 300 ton verbrandde bijna geheel. Onlangs trachtten zij dat feit te herhalen.

Nog later werd de gouvernements-kruisboot, de gewapende boot No. 12, nabij de monding der Djambirivier voor anker liggende, overrompeld. Met een heele triumf werd ons vaartuig opgebracht en in een zijrivier gesleept. Vier dagen later hernam ons oorlogsschip *Pontianak* de gewapende boot. De onzen werden duchtig daarbij beschoten.

Dicht bij Djambi werd het stoomschip *Ophir* mede door Djambineezen beschoten en eenigen tijd daarna ons oorlogsschip *Soembing*, dat voor Djambi ten anker lag, door lila's (inlandsche kanonnen) twee nachten achtereen bestookt.

Brandschatting is opgelegd geworden aan de tegenover ons fort te Djambi gelegen kampong door ons kwalijkgezinden, om reden die kampong nooit eens een daad van haat en vijandschap tegen ons ondernam.

Djambineezen deden in 1887 een aanval in de onder ons direct bestuur staande afdeeling Iliran en Banjoe-Asin, waarbij twee onzer pradjoerits sneuvelden, en herhaalden dien aanval den volgenden dag.

Tegen de wetenschappelijke expeditie (1877 en 1878) uitgezonden door het Aardrijkskundig Genootschap te Amsterdam, trad de bevolking vijandig op, zoodat ze haar taak niet niet kon volvoeren. (Dit feit werd hierboven reeds opgeteekend.)

In April 1895 werd de kapitein, militaire kommandant te Djambi, ernstig gewond door een Djambiër; ook de kontroleur werd een kwetsuur, doch van onbeduidenden aard, toegebracht.

Toen we aan de Tembesi een benting hadden opgericht werd een Europeesch soldaat die zich buiten de muren bevond, vermoord door Djambiërs.

[1]) Een hunner stierf eerst later aan de toegebrachte wonden.

Enkele andere moordaanslagen en aanvallen op militairen en zeelieden, zooals b v. op een paar Europeesche schepelingen van de *Barito* onder den kreet „Sabil Oellah", meld ik niet afzonderlijk.

Ik laat het hierbij, om het verzet tegen de onzen in Rawas afzonderlijk te bespreken. Voor den in Indische zaken niet ingewijden lezer vestig ik er nog eens de aandacht op, dat dit alles tegen ons werd gepleegd door een volk, dat wij goed en uiterst welwillend hebben behandeld tot op dezen dag toe, door een volk, dat een gewest bewoont dat òns toebehoort, dat een vazalstaat is van Nederland.

Als teekenen van minachting of geringschatting, hoe men het dan ook noemen wil, althans niet van respect voor het Oppergezag haal ik hier nog aan:

1°. dat nadat sultan Taha bij zijn optreden zich bepaald had ons daarvan eenvoudig kennis te geven (met welke handelwijze wij toen geen genoegen hebben genomen) het herhaaldelijk is voorgekomen, dat de regeerende sultan den resident van Palembang, vertegenwoordiger van het Oppergezag, te Djambi geen contrabezoek bracht, en dat nog maar korten tijd geleden de jeugdige Pangeran Ratoe er zich op beroemde, dat hij den te Djambi zijnden resident geen bezoek bracht.

2°. dat aan onzerzijdsche verzoeken om opsporing en uitlevering van uit de residentie Palembang gevluchte misdadigers, veroordeelden en „contractkoelies" weinig of geen gehoor wordt gegeven;

3°. dat toen de resident nu eenige maanden geleden een bijeenkomst wilde houden om gewichtige belangen te bespreken, zooveel hoofden en grooten zich excuseerden, dat de vergadering niet door kon gaan.

4°. dat de bewoners van de Djambische bovenlanden zich hebben aangewend een onhebbelijk hoogen toon aan te slaan waar zij met onze rechtstreeksche onderdanen in aanraking komen, daarbij zich verstouten te zeggen, dat wij toch niets durven te doen.

Gaan we nu eens naar Rawas of zooals men in Palembang zou zeggen „De Rawas", en zien we eens hoe het daar gesteld is met de onder ons direct bestuur levende grensbewoners.

Van Palembang uit stoomen we de Moesi en verder de Rawasrivier op en zijn in twee dagen te Moeara Roepit. Om verder een nogal lange prauwreis uit te sparen, steken we ter laatstgenoemde plaats de Rawasrivier over, en begeven ons ongeveer

zestien paal over een redelijk goed onderhouden weg, die op verscheidene plaatsen drassig is en in den Westmoesson soms geheel blank staat, naar Soeroelangoen. Somber, drukkend en triestig is het daar, in het door ladangbouw geschonden woud, dat wij doortrekken. De bevolking die in de niet zeer welvarende dorpjes langs dien weg of op de ladangs woont, maakt in tegenstelling daarmede een vriendelijken indruk. De lieden van Rawas behooren tot hetzelfde volk als die benedenstrooms wonen, maar toch zijn ze een veel sympathieker, vroolijker en opgewekter volkje.

Te Soeroelangoen ontmoeten we de in verre eenzaamheid verblijvende kontroleur, die een paar paal van de Djambische grens woont op zijn „benteng", of ook wel „etablissement" geheeten. Midden op een zeer uitgestrekt erf staat die kontroleurswoning, een kleine villa, gouvernementseigendom. Het erf is omgeven door een houten palissadeering, die met schietgaten voorzien en ongeveer twee manslengten hoog is. Op gelijke afstanden zijn er zoo ongeveer acht bastions in den houten muur uitgebouwd, en aan den ingang is de zoogenaamde hoofdwacht, een gebouw met twee kamers, een gang tusschenbeide en de groote deur, die in de laatste tijden wel eens is gesloten moeten worden als onze vijand — ik bedoel onzen leenman — daar met hostile bedoelingen wilde binnen treden. Buiten die muren is het terrein wat schoongekapt en zijn ijzerdraadversperringen aangebracht. Aan een zijde stroomt de vrij diepe rivier, aan de andere zijde ligt dat gedeelte van Soeroelangon, dat men de „pasar" noemt en door handelaren van elders wordt bewoond — de eigenlijke kampong Soeroelangoen ligt aan de overzijde der rivier — terwijl de beide andere zijden van de benteng worden begrensd door niet veel meer dan een wildernis. Men mag dat etablissement een „benteng" (fort) noemen, veel waarde heeft het als zoodanig zeker niet.

Voor verdediging van de palissadeering, die een omtrek heeft van zeker wel tien minuten gaans, heeft de kontroleur ongeveer twintig pradjoerits, die op het erf in een kazerne wonen; een paar zeer bruikbare lieden onder hen niet te na gesproken, zijn het meest waardelooze manschappen, aangeworven uit het uitschot der inlandsche maatschappij, zonder eenige liefde of hart voor hun beroep. Ze zijn bewapend met Beaumont geweren, waarmede de groote meerderheid hunner niet schieten kan, omdat de kontroleur het terecht jammer vindt aan de oefening van dezen

vlottenden troep — ze hebben geen dienstverband aangegaan — patronen te vermorsen.

De palissadeering verkeert niet altijd in den soliedst mogelijken staat, vooral dán niet, wanneer de kontroleur te veel „sajang" heeft met de bevolking, om telkens wanneer noodig daarvoor hout en heerendienst van hen te vorderen. De achter de kontroleurswoning aan den Djambischen kant gelegen heuvel, van waar af men in die woning kan schieten, komt mede ten nadeele van de strategische waarde van onze benting; en het verroeste kanon uit de heele oude doos moge op een der bastions dreigend naar Djambi's grens zijn gericht, zijn aanwezigheid kan niet vergoeden de bovenbedoelde nadeelen van deze civiele versterking met haar lange vuurlijn en geen verdedigers.

Het volk van Soeroelangoen is trouw, zeer trouw aan zijn controleur. Bij een beleg door Djambiërs zou men hen kunnen binnenlaten om de palissadeering met wat daarbinnen is te verdedigen, maar..... ze hebben geen kruit, ze mogen dat niet hebben ('t handjevol buskruit dat hun jaarlijks tegen dat de oogst rijp wordt, tegen betaling uit 's lands voorraad te Palembang wordt verstrekt, is ter nauwernood genoeg voor de hoofden en dra na de verstrekking opgebruikt.

Wij zien dus dat de controleur, civiel gezaghebber in de onderafdeeling Rawas, elders op aarde veiliger zou kunnen zitten dan daar in het ongezonde, snikheete en door muskieten vergeven Soeroelangoen, waar hij bijna nooit eens de stem eens landgenoots kan hooren, en waar niets hem doet denken aan wat Hollandsch is, dan alleen de doode kameraad, die de kracht niet meer had het triestig en sloopend isolement te verdragen, zich verdeed, en die nu rust in zijn somber graf daar buiten den muur des bentengs.

Soeroelangoen is een strafplaats voor kontroleurs, die niet in de gunst staan bij den resident van Palembang. Officieele strafplaatsen voor kontroleurs bestaan natuurlijk niet, maar officieus dan, was deze plaats sinds jaren her de plaats waar een kontroleur kon gaan zitten nadenken op welke wijze en in hoeverre hij den heer resident geërgerd had; dan wel als hij niet voor straf zat — er waren er niet altijd die den resident ergernis hadden gegeven — het betreuren kon, dat van al de collega's de resident hem het kortst had gekend.

Toch zij die in Rawas het civiel gezag hebben gevoerd, waren

geen minwaardigen; hun werk getuigt het. Al is ook daar onder het koren wel eens een enkel kafje geweest; te zamen genomen hebben ze eer van hun werk. Ook de jongeren onder hen in dienst en in jaren, hebben zoowel als de ouderen zoo met de hoofden en bevolking weten om te gaan, dat men als waar aannemen mag, dat die omgang er toe heeft bijgedragen dat ze hun kontroleur liefhebben en achten, dat ze hem trouw zijn met de trouw van den Oosterling, die als eenmaal dat gevoelen hem bezielt, daar zoo noodig ook met zijn leven voor zal staan.

Haat tegen den Djambinees, niet zonder reden steeds toenemenden haat, bracht hun tot die trouw aan onze zijde; maar ze werd bevestigd en versterkt door het vriendelijk optreden der mannen, die door ons over hen werden gesteld. Deze mannen stelden belang in alles wat de bevolking lief was en ter harte ging, in hun niet onbelangrijken veestapel, in hun landbouw, ze hebben het er toe gebracht, dat men thans tallooze aanplantingen van Liberia koffie vindt, waarvan het zorgvuldig onderhoud getuigt, dat de planters schik hebben in de kultuur van dezen fraaien heester. Ze stelden belang in hun handel, hielpen dagelijks zieken en lijdenden met medicijn, dáár thans wel gewild; ze waren dikwijls tegenwoordig waar gedanst en gemantja'd werd, gingen op jacht of op groote vischpartijen met hoofden en geringen, ze berechtten hun geschillen met rechtvaardigheid en trouw, wijdden veel tijd aan het onderzoek, ze deelden in hun lief en leed, waren altijd te spreken voor hem, die wat te vragen had, ze bestuurden Rawas op goede en aartsvaderlijke wijze, en hadden het voorrecht te doen te hebben met een gewillig, en al behoort het ook tot het Palembangsche ras, gansch niet onsympathiek volk. En dan, ze hadden samen vernedering en smaad gedragen en daarbij elkaar geholpen en gesteund. Te zamen geleden en gedragen, maar met eere, dat zij gezegd — leed en onspoed — hen gebracht door den overmoed van den, door de schroomvalligheid en onthouding van residenten en opperbestuur, daarin gesteunden Djambinees.

Ten slotte hebben ze samen gestreden tegen hen, die tegen ons op moesten zien als onderhoorigen, en niettemin als vijanden tegen ons dorsten op te treden.

Wat ze daar samen hebben doorleeft! Ik zal het hier mededeelen, het tegelijk noteerende op de bovenbedoelde rekening.

De bewoners van het landschap Soeka Pindah Oeloe, waarvan, evenals van de geheele onderafdeeling, Soeroelangoen, de hoofdplaats is, hebben veel vee, voornamelijk karbouwen. Zij lijden echter veel verlies omdat telkens, nu al vele jaren lang, lieden van de aangrenzende Djambische bovenlanden vee komen stelen. Door het gewone stelen, het arglistig wegnemen en ter sluiks wegvoeren, lijdt de veestapel van onze Rawas aldoor schade. Grooter schade wordt evenwel toegebracht door het driest optreden van Djambineezen, zelfs van hoofden, zelfs van een prins, als deze heerschappen daar soms heele kudden tegelijk nemen en wegvoeren naar hun land. Veel schade wordt daardoor telken jare den onzen toegebracht, en recht is voor de benadeelden alleen bij hooge uitzondering te krijgen. Een enkele maal is er wel eens een paar honderd gulden vergoed, na lang, soms jaren lang aandringen door den resident van Palembang. Gewoonlijk zat er dan wat anders achter deze goedigheid van het sultansbestuur. In den regel is de landman het gestolen vee kwijt om het nimmer terug te bekomen, en kan hij recht noch vergoeding krijgen.

In het Koloniaal verslag over 1900 lezen we: „In het aan de bovenlanden van Djambi grenzend gedeelte van de onderafdeeling Rawas werd weer meermalen door Djambineezen diefstal van vee gepleegd". Zulk een Verslag overdrijft de toestanden niet, en in die wetenschap krijgt dat „weer" en dat „meermalen" nog heel wat meer beteekenis dan die woordjes buiten zulke de officiëele waarheid behelzende stukken hebben. Groot is de schade, bitter het leed dat reeds alleen deze euveldaden over Rawas brengen. De kontroleur hoort de klachten aan der benadeelden, heeft verdriet over zijn machteloosheid tot handelen, onderzoekt, zet zich aan de schrijftafel en schrijft zóo ernstig, zóo dringend smeekend om recht als hij het maar durft te doen. Hoofden en volk weten wat hij deed in het belang der bestolenen, ze weten het van den inlandschen schrijver, die de brieven overschrijft en wel begrijpt waarover ze handelen; ze waardeeren het, maar vreezen, neen, zijn schier zeker, dat zoowel de briefschrijver als zij voor wien hij schreef, zullen worden teleurgesteld. Bij elk nieuw geval neemt de haat bij de Rawassers tegen de Djambiers toe, en vermindert bij hen en bij den kontroleur beide, het vertrouwen op onze macht.

Op hun beurt komen ze den kontroleur weer te hulp als het op zijn leven is gemunt, dat nu al zoo vaak geschiedde. Met hun

lijf en leven willen ze den gezagvoerder beschermen, die zoo dikwijls poogde hen te beschermen middels de pen — dien vloek van ons bestuur over Indië der laatste tijden — maar die ook wanneer noodig, zijn leven zou inzetten ter hunner verdediging.

Ik zal hier nu niet verhalen van elk geval, dat het leven van een kontroleur van Rawas stond te worden afgesneden door Djambische moordenaarshand, en van hen, die daarbij verwond werden. Voor dat nu een paar weken geleden de kontroleur Wolff door Djambineezen werd verwond, was het laatste geval, dat met den kontroleur Holle. Djambische hadjis hadden vergaderd en aan een ellendeling velerlei zaligheid hier namaals beloofd, als hij den kontroleur wilde dooden. Op het erf des kontroleurs gekomen onder voorwendsel ziek te zijn en medicijn te vragen, stiet hij met een lang vlijmscherp mes dien kontroleur naar het hart, terwijl het geneesmiddel afwoog. Ook dit opzet mislukte door het altijd op zijn „qui vive" moeten zijn eens kontroleurs in Rawas. Holle greep het wapen, en wist door cordaatheid den wissen dood te ontgaan. De Djambinees beet als een wild dier den kontroleur in de gewonde hand en nog bijtend werd hij gevangen genomen. Zoo is er telkens wat, of wat in aantocht, van wege onze vrienden van over de grens.

Onze handel met de Djambische bovenlanden wordt zeer bemoeielijkt. Afzetterijen, tollen, tantièmes drukken schier elke handelsdaad die de onzen daar verrichtten. Dragen en dulden is ook dan voor hen het parool, te veel tegenstribbeling bij de vexatie lijdt tot pandelingschap en slavernij. Te harder is die druk en die kwelling voor onze handelaren, omdat zij weten, dat waar de Djambineezen ten onzent handelszaken doen, niets van dat alles tot hun nadeel bestaat; dat ze hulp en bescherming vinden in onze wetten en ambtenaren, en hoewel dat eigenlijk altijd hun verbazing blijft wekken, hebben de Djambiers voordeel van de hulp van ons gezag. Waar de onzen in handelszaken met Djambineezen, laten we het zeggen zooals het is, absoluut geen recht kunnen krijgen; daar klagen de Djambische handelaren, waar de onzen in hun verplichtingen te kort mochten schieten dezen aan bij de Rapat te Soeroelangoen, en krijgen recht, zóó dat ze alleszins tevreden kunnen zijn. Onze kontroleur, voorzitter van de Rapat, waakt als eerlijk man znowel voor hun belangen als voor die der onzen. Wie waakt voor de belangen der onzen waar Djambineezen die schaden? Niemand. Die het moest doen mag het niet, kan het

niet, in alle geval doet het niet en ten einde raad zoeken ze soms zelf en met succes recht en vinden dat in een verschrikkelijk pak slaag, in verwonding van hun lichaam, pandelingschap in Djambi of een gewelddadigen dood. Ik overdrijf *niets*. Ik zeg dat hier omdat de weinig of niet ter zake ingewijde lezer *moet* denken, dat hier overdreven wordt.

Dan hebben we nog dat plagen en sarren door onrustbarende berichten. Nu eens is het dat Djambiërs voornemens zijn op groote schaal karbouwenroof te gaan plegen op ons gebied, dan weer dat ze ons zullen aanvallen. Door dit aan ons op allerlei aannemelijke wijs steeds voor te houden, verontrusten ze ons leven en zorgen voor zenuwachtigheid en angst. Men is op zijn hoede, men heeft verdriet, angst, leed en zorg, men durft niet gaan waar arbeid en plicht roepen, men blijft thuis ter verdediging van vrouw en kroost, men barrikadeert de huisjes waar rust kon wonen als wij den onzen de bescherming gaven, waarop zij *recht* hebben, en men denkt niet.... hoe goed is de „kompenie" toch voor ons. In hun vertrouwen en in hun trouw zouden ze zoo willen denken. Zij kunnen het niet, waar ze vaak insluimeren aan den avond van een in vreeze doorgebrachten dag en ontwaken in den morgen met de vraag op de lippen: zou een knevelend radja uit ons volk nòg minder zijn, dan den meester met eertijds machtigen naam, die ons niets geven kan of geven wil dan de schaduw van een reusachtigen inktpot?

Als een staaltje van verregaande euvelmoed wensch ik hier nog de aandacht te vestigen op een feit, dat nu nog geen drie jaren geleden te Soeroelangoen plaats had. Een pangeran (prins) van het Djambische Rijk, van wien het algemeen, ook bij ons bestuur bekend was, dat hij een voornaam aandeel had gehad in het hierboven medegedeeld schieten op een oorlogsschip, en op onze benteng, en aan wiens handen nog het bloed van een Europeaan kleefde, trok met een zestigtal Djambineezen naar Rawas. Het doel van zijn tocht was karbouwenroof met of zonder geweld. Als uiterste stoutmoedigheid wilde hij den vertegenwoordiger van ons gezag een bezoek brengen, en verlangde de poort van ons établissement binnengelaten te worden te zamen met zijn zestig onvriendelijke gezellen. Wat er gebeurd zou zijn, indien zij eenmaal op het établissement waren, laat zich licht begrijpen uit het feit, dat toen de pangeran, diens zoon en twee volgelingen

waren toegelaten, de pangeran op het kantoor des kontroleurs onder den uitroep „amok" zijn kris trok en met zijn zoon, die zijns vaders voorbeeld volgde, op den kontroleur aanviel. Ook ditmaal zou het weer goed voor den kontroleur afloopen. Hij greep het een of ander binnen zijn bereik zijnde voorwerp, sloeg, geholpen door zijn moed en groote kracht dezen menschen de wapens uit de hand, en schopte hen de trappen af. Zijn bende daarbuiten werd aan de poort der hoofdwacht tegengehouden door het geheele detachement pradjoerits. Een wonder mag het heeten, dat de pangeran en zijn zoon, nagezeten door den kontroleur in eigen persoon, door de pradjoerits heen wisten te ontkomen. Toen weifelde de troep voor de poort een oogenblik tusschen aanvallen of vluchten. De nu vallende salvo's uit de pradjoeritsgeweren deden hen dra een beslissing nemen; weldra was het een algemeen „sauve qui peut", de rimboe in. Trots de herhaalde salvo's, „à bout portant" gelost, ontkwamen allen, enkele bloedsporen nalatende, ten bewijze dat de waarde onzer pradjoerits niet volkomen gelijk nul was.

De pangeran die voor zijn vroegere zware euveldaden evenals voor deze daad ongestraft is gebleven, lacht nu nog om dit avontuurlijk geval, en men moet in Djambi gezegd hebben, dat het maar goed is, dat de „kompenie" niet zoo flink van zich afbijt als dezen éénen kontroleur.

Bij dit geval bleek weer de trouw en aanhankelijkheid der Rawassers en hun haat tegen Djambi. Op het gerucht van het gebeurde, dat zich terstond in al de omliggende landschappen verspreidde, trokken velen op naar Soeroelangoen om den kontroleur bij te staan. De oude depati van Maoer, een goede zestigjariger, gaf zijn volk een goed voorbeeld van trouw.

Op het oogenblik dat hij van het gebeurde had gehoord — men was van oordeel dat de pangeran met meer volk zou terugkomen — greep hij zijn wapens en snelde met zijn zoon en eenige volgelingen naar Soeroelangoen, twintig paal van zijn woonstede gelegen.

Als hij nog leeft, zal hij onlangs zeker weer dien tocht hebben gemaakt, om Soeroelangoen te helpen verdedigen tegen groote benden Djambineezen, die ons daar gewoon kwamen beoorlogen. Wij weten daarvan uit de berichten in de nieuwsbladen van zeer recenten datum. Al lichten die organen ons nu niet altijd behoorlijk in, als wij iets van de Djambische aangelegenheden willen

weten en ze ons b.v. mededeelen, dat we wel denkelijk de bevolking van Rawas niet bepaald tegen ons hebben, dat in de Djambische bovenlanden *vele* landschappen ons genegen en op onze hand zijn, dat er vooralsnog geen reden is om Djambi „den oorlog te verklaren" (sic); ze hebben ons toch allen bericht, dat de kontroleur van Rawas dezer dagen werd gewond door de Djambiërs, toen ze Soeroelangoen overvielen, en gelukkig ook, daarbij kunnen melden, dat de Djambiers voor de onzen hebben moeten terugdeinzen [1]).

Toen dit uiterste van brutaliteit, deze ongehoorde daad van snoodheid en geringschatting de kroon had gezet op de reeks van beleedigingen, die wij van Djambische zijde hebben ondergaan, toen eerst hebben wij soldaten gezonden. Niet om den Djambinees te tuchtigen, neen, we hebben die militairen te Soeroelangoen „gelegerd", en nadat ze daar goed en wel gelegerd waren, kreeg de Minister van Koloniën het telegrafisch bericht, gedagteekend 12 Juli jl., dat de legering was beschoten, en dat we bij een verkenning een doode en twee gewonden hadden gekregen.

In de Djambische bovenlanden hebben we aan de Tembesi rivier sedert korten tijd ook een detachement militairen gelegerd. Gelijk men uit de nieuwsbladen weet, viel daar door moordenaarshand als eerste slachtoffer een Europeesch militair, die zich buiten de benteng bevond. Een daarop gevolgde schermutseling kostte eenige Djambiërs het leven, maar ook eenige der onzen vielen door de wapens van het ons hatende volk.

De rekening is opgemaakt. Aan de eene zijde vinden we niets dan een postje diversen, bestaande uit angstvalligheid, toegeefelijkheid en een klein partijtje inkt en plichtverzuim; aan de tegenoverstaande zijde . . . . . men telle die voorloopig alvast op, want ik merk dat er nog verscheidene posten vergeten zijn. Dàt is ons allen echter duidelijk, dat de rekening niet klopt, en dat het voor ons zeer raadzaam is de zaken niet te blijven voortzetten op den tot dusver gevolgden voet. Wien het niet duidelijk is dat hier een oude firma met over de heele wereld goedklinkenden naam schromelijk is te kort gedaan, voornamelijk door eigen schuld, door te slap beheeren nalatigheid in de laatste tijden, hij zoeke naar meer licht dan ik hem geven kan.

[1]) Bij dezen inval werden zeven van de hiervoren bedoelde pradjoerits verwond.

Wij hebben nu gezien, hoe Djambi jegens ons gestemd is en zich jegens ons gedraagt, en kunnen naar waarheid daar aan toevoegen, dat reeds jarenlang al onze in Palembang dienende ambtenaren eenparig van meening zijn, dat onze houding tegenover Djambi te veroordeelen is. Hoofden en bevolking van Palembang denken er evenzoo over. Men wane niet dat ze zoo naif zijn om wat wij doen, of beter gezegd, wat wij laten, aan te zien voor wijsheid en voorzichtigheid. Ze weten immers hoe onwillig en oneerbiedig Djambi is jegens ons, hoe de Djambineezen op ons schieten en aldoor ongestraft roof en diefstal komen plegen in Rawas, waar onze Nederlandsche vlag wappert. Zij begrijpen niet waarom wij dat alles dulden; niettemin is het hen maar al te duidelijk, dat onze houding berust op angstvalligheid, en als een heel volk zoo denkt, is dat tot schade voor ons prestige.

Laten we hier het laatste woord aan de officiëele — zoo gaarne de toestanden vergoeielijkende — waarheid, en lezen wij wat het laatste koloniaal Verslag (dat over 1900) omtrent Djambi zegt:

„Viel over den politieken toestand in Palembang niet te klagen, het tegendeel is waar wat betreft Djambi. Er heerschte daar een staat van anarchie als sinds lang niet was voorgekomen. De in 1886 opgetreden sultan, een oud en afgeleefd man, bemoeide zich bijna niet meer met het bestuur des lands. In December jl. is hij evenwel op verzoek eervol van zijn waardigheid ontheven onder toekenning van den titel van Soesoehoenan en van een persoonlijke toelage van ƒ 4000 's jaars. Zijn aangewezen opvolger, de rijksbestierder, een zoon van den ex-sultan Taha, staat geheel onder den invloed van zijn vader, die zelf indertijd slechts met moeite door zijn bloedverwanten overgehaald om de sultanswaardigheid te aanvaarden, haar ook voor zijn zoon weinig begeerlijk schijnt te vinden. Zijn politiek van onthouding wordt door de overige grooten gevolgd, zoodat op het oogenblik in Djambi eigenlijk alle centraal gezag ontbreekt. Voor de talrijke kwade elementen onder hoofden en bevolking levert dit fraaier gelegenheid dan ooit tot het plegen van allerlei ongerechtigheden, en in de bovenlanden zouden zelfs, volgens zich telkens herhalende geruchten, gewapende benden zich hebben verzameld met het doel om een aanslag te plegen op onze vestiging te Djambi. Daartoe is het echter niet gekomen; wel werd in den omtrek een tijdlang veel kwaad volk gezien en werd in den nacht van 31 Juli op 1 Augustus

1899 een tijdig verijdelde poging gedaan om onze kolenloodsen aldaar te doen afbranden.

Bij de Indische Regeering zijn thans maatregelen in overweging om aan dezen toestand van regeeringsloosheid een einde te maken."

Wij willen hopen dat dit der Reegering spoedig moge gelukken, en dat zij tegelijk daarmede dan eens een einde make aan de meer dan ergerniswekkende toestanden, die reeds bestonden láng voordat deze toestand van regeeringsloosheid begon.

Hoe deze hoogst ongunstige toestanden — we laten die korte regeeringloosheid van het heden nu daar, als geen schuld dragende aan hetgeen te voren is gebeurd — zich hebben ontwikkeld en ontstaan zijn, daartoe moeten wij naar het jaar 1858 teruggaan, toen wij Taha van zijn sultans-waardigheid hadden ontzet. Wij begingen daarbij de fout, ons niet van zijn persoon meester te maken, ten einde hem ver te verwijderen van het land, waar hij onrust zou kunnen zaaien. Dat is zeker, dat ondanks de moeite, die wij daarvoor hebben gedaan, we hem niet konden krijgen; en alle mogelijke moeite daartoe te doen was toch geraden geweest, want zulk een om en bij het terrein zijner vroegere grootheid losloopend leenman, komt den toestand op dat terrein niet ten goede.

In het algemeen heeft de ernst en zorg onzerzijds (die van subalterne ambtenaren ter hoofdplaats Djambi en te Soeroelangan wil ik niet te na spreken) voor den goeden gang van zaken dikwerf te wenschen overgelaten. Als we zien hoe in de tijden, dat het van groot gewicht was te Palembang een resident te hebben, zoo zaakkundig, flink en cordaat als er in heel Indië maar een te vinden was; dat onder die omstandigheden de Gouverneur-Generaal om ons onbekende redenen daar een man handhaafde, die in zijn leven nooit iets met inlandsche vorsten of vazallen uit te staan gehad had, en zoo ziekelijk en versleten was, dat zijn verblijven in actieven dienst, zelfs den inlanders verbaasde[1]); dan twijfelen wij of het Opperbestuur hier wel handelde op de ernstige wijze, die de zaken en toestanden in Djambi toenmaals gebiedend voorschreef.

Van veel ernst en belangstelling in de Djambische zaken getuigt

[1]) Aan de waarde die, voor dat zijn langdurig lijden begon, deze resident heeft gehad voor den Indischen dienst, gedurende een lange reeks van eervolle dienstjaren, doe ik door het bovenstaande niets af.

het ook niet, dat een ander resident van Palembang een schriftelijk verzoek van den sultan van Palembang om vergiffenis voor zijn neef, den ex-sultan Taha, waarbij de sultan zeide, dat Taha zich in zijn nabijheid als ambteloos burger zou vestigen en hij, sultan, zich voor diens gedrag geheel en al verantwoordelijk stelde; gewoon maar vergat in behandeling te nemen. Had men hem toen, acht jaren na zijn afzetting begenadigd, veel van de latere ellende was ons misschien gespaard gebleven.

In het *Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië* haalt de oud politiek agent te Djambi, L. W. A. Kessler, in een artikel gedagteekend 15 November 1890, een brief aan door den Minister van Koloniën, gedateerd 30 Januari 1880, aan dien officier gericht, waarin hem in antwoord op ter zake gevraagde inlichtingen werd medegedeeld, dat bovenbedoeld indertijd (in 1866) door dien politiek agent bij officieel schrijven aangeboden verzoek van den sultan, *toen* (dus in 1879) in de Palembangsche archieven was gevonden, en dat niet is kunnen worden nagegaan, waarom het ook later buiten behandeling is gebleven.

Door het niet de hand houden aan de eisch, dat Djambiërs, die misdrijf plegen tegen de onzen, streng worden gestraft,[1]) beter gezegd: het niet zorgen dat zulks gebeurd; het er maar bij laten, als de Sultan de onbeleefdheid heeft hem door den resident te Djambi gebrachte bezoeken niet eens te beantwoorden; het nemen van maatregelen, als bijvoorbeeld, het afsluiten van den weg van Soeroelangoen naar Djambi's bovenlanden, in tijden als er veel vee der onzen wordt geroofd; het den kontroleur van Rawas en denkelijk ook wel den agent te Djambi opleggen als allereerste plicht om op te passen, dat wij geen moeilijkheden krijgen met Djambi; het zoo vaak afstuiten van den goeden wil van residenten om verbetering te brengen in de onduldbare toestanden; op het *laisser-aller* en de onthoudingspolitiek van het opperbestuur, en het dientengevolge maar zoowat gaande houden van de zaken; dat alles merkt de Djambinees wel, en slechts zwakheid en

[1]) We hebben wel moeite gedaan daarvoor, zelfs wel des sultans toelage tijdelijk ingehouden om door geldelijk belang zijn ijver te prikkelen na een inval in 1887 op ons gebied. We hebben hem toen toch maar weer uitbetaald, omdat ons gebleken was, dat hij moeite had gedaan, hoewel hij den aanvoerder der bende niet op het spoor was kunnen komen en hij zich in den persoon van diens mede-aanvoerder had vergist. Onder *ons* bestuur zouden onze ambtenaren ze wel te pakken kunnen krijgen, dat zou wel zeker zijn.

toegevendheid ziende, durft hij hoe langer hoe verder gaan tegenover ons.

Redderen, schipperen is niet meer mogelijk. Het kleine roofdier zal den leeuw blijven plagen, bijten en krabben, wiens brommen hem geen vrees meer aanjaagt, wiens tanden hij meent, dat afgestompt zijn, en wiens lendenen hij verlamd waant, totdat het uit een paar sprongen ziet, dat de oude leeuw nog kracht heeft in de lendenen, in klauw en tand.

* * *

Men heeft mij gevraagd, of er betrekking bestaat tusschen Djambi en Atjeh. Voor zoover ik weet is dit niet het geval; en zoo er al eenig verband bestaat, dan heeft dat tot nog toe te weinig beteekenis voor ons, om er notitie van te nemen. Voeling met de staatjes in Midden-Sumatra bestaat slechts in dit opzicht, dat daar de naam van sultan Taha een goeden klank heeft, en men over het algemeen voor hem en zijn doen en laten meer sympathie heeft dan voor ons. Doch wat hebben die staatjes voor gewicht! Korintji heeft nog al handelsbetrekkingen met de onzen ter Sumatra's Westkust, en het volk is ons niet kwalijk gezind; Poelau Poendjoeng en zijn radja heeten ons genegen te zijn; het afgezette miniatuur vorstje van Loeboeq Oelang Aling werd omstreeks 1882 doodgeschoten door een door den kontroleur van Sidjoendjoeng op hem afgezonden patrouille.

Si Goentoer, een tamelijk onbeduidend staatje, is ons slecht gezind. Nog niet lang geleden liet de vorst van dat rijk een paar beleefde brieven van onzen assistent resident van Tanah Datar (Sumatra's Westkust) onbeantwoord. Hij moet gezegd hebben, dat als hij dien European antwoordde, zulks even erg zou zijn, als dat honden hun gevoeg deden in de missigit (moskee). Lima Kotta was wel de meest kwalijk gezinde van allen. Over dien gevaarlijken en fanatieken nabuur is reeds heel wat in de officieele stukken geschreven. Toen Lima Kotta zoo ver ging om in April 1899 een rooftocht te ondernemen op ons gebied, zonden wij in Augustus van dat jaar eenige tientallen soldaten, en in minder dan geen tijd was het in zijn haat tegen den Europeaan en Christen onverzoenlijkste volk van Midden Sumatra onderworpen.

Genegen zijn zij ons echter niet. Die ons niet vijandig zijn, doen dat in de hoop door die houding onzen bijstand te kunnen krijgen, tegen andere, machtigere, die hun kwellen. Verband bestaat er tusschen hen niet; om hun te beoorlogen is voor ons kinderspel;

deze landschappen te annexeeren zou ons weinig moeite kosten. Ze zijn alleen groot en hebben beteekenis in de officiëele paperassen. Bij een expeditie tegen Djambi's bovenlanden zouden ze ons weinig, denkelijk wel in het geheel niets hinderen. Zij zijn te ver af, te onbeduidend; denkelijk zijn zij ook onwillig Djambi te helpen.

Wat zullen we nu verder doen?. Zullen wij, na ons weer eens wat extra geoefend te hebben in overwegen, in het schrijven en besprekingen houden, voortgaan op den ouden weg en ons verder ook maar laten beleedigen, foppen, bestelen en gewapenderhand bestoken; zullen we altijd dat gecoquetteer blijven aanzien van menschen, die geen sultan willen worden, zal het weer altijd onwil en onmacht blijven van Djambi om onzen wil te doen en ons genoegdoening te geven, die moet worden gegeven? Zullen we ons bepalen tot het legeren (permanent of misschien maar tijdelijk te Soeroeloengan en aan de Tembesi) van een klein getal troepen om nu en dan eens een man te verliezen door het staal van een Djambischen moordenaar; of zullen we nu eens afrekening houden en afdoende maatregelen nemen?

Me dunkt het is nu toch duidelijk genoeg, dat het met dat heele leenrijk één „failure" is geweest, en dat de reden, waarom oudtijds een leen, zooals men toen zeide, kon gecaduceerd worden, in overvolheid bestaat. Aan de zijde van het leenrijk toch staan de feiten van felonie bij heele reeksen.

Als men bedenkt, dat dit rijke land dat ons toebehoort, in stede van een bloeiende provincie te zijn, een parel aan de kroon van Neerlands koningin, een treurige lastpost is; dan komt licht de gedachte op, welk een schat het kon zijn voor een Europeesche mogendheid, die het aan zijn grondgebied zou mogen toevoegen. Daar is heel wat te maken van dat land met zijn vruchtbaren bodem, mineralen rijkdom en heerlijke waterwegen, wanneer er mee gehandeld wordt op een wijze juist tegenovergesteld aan de wijze waarop wij met Djambi en met het meerendeel onzer Buitenbezittingen handelen.

Me dunkt, het is meer dan tijd, dat we ons nieuw beheer aanvangen op flinke, ferme wijs, zonder de oude angst- en schroomvalligheid, die bij niets dan last ons zooveel vernederends baarde. Dan wordt er geen nieuwe zetbaas aangesteld, trouweloos en onmachtig als zijn voorgangers; maar nemen wij de zaak in eigen

beheer en kunnen alsdan eer inleggen met het gewest, welks bezit ons zoo vaak tot oneer was. Dan gaan we ook niet beginnen met Djambi een duchtig pak slaag te geven, alleen om hier en daar in het land in de eenzaamheid of bij een fortje met een veertigtal inlandsche soldaten en wat Europeesch kader, een kontroleur neer te zetten met een partij schrijfbehoeften, die geen andere werkzaamheden kent, dan om telken maand te kunnen rapporteeren: dat de rust en orde in dat afgeloopen tijdvak ongestoord bleven; dat het weer afwisselend was, deels regen, deels droogte, en die verder zijn taak vindt in het schriftelijk opbouwen van een fictieven, zóó nooit komenden bloei. Daar zitten er al genoeg van die eenzame en verlaten kontroleurs op onze Buitenbezittingen in de rijkste en schoonste streken der aarde. In hun journalen en andere stukken hebben ze daar verbeteringen, veranderingen gebracht die beduidend zijn, en een handel, een welvaart en vooruitgang van belang; maar in werkelijkheid mochten ze niets doen, en thans zijn de toestanden zóó, dat als na tientallen jaren Europeesch bestuur op die wijze de laatste kontroleur voor goed mocht heengaan, er na weken of maanden, ja soms wel na dagen, geen spoor te vinden zou zijn van het langdurig Europeesch gezag, dan de liniaal, waarmede hij in dienst van zijn land zijn staatjes trok en een gebroken inktkoker.

We moeten van Djambi hetzij een residentie maken, rijk en bloeiend als de residentie Sumatra's Oostkust is, maar zonder vorsten, die in Djambi niet deugen; dan wel een gewest even welvarend als thans de residentie Palembang reeds is geworden.

Bij de nieuwe inrichting moeten we alles eerst goed nagaan, zoodat dat land al weer niet dadelijk een lastpost zij, misschien wel bestemd het te blijven. Nu zal men zeggen: „uitmuntend; maar we moeten het eerst hebben en niet alleen in naam". Slechts tegenspoed, doorloopende déveine in alles, zou het moeten zijn, die ons belette het rijk ook feitelijk te bezitten.

Met een paar oorlogsschepen en eenige compagniën soldaten [1]) — de Djambiërs moeten de kosten dan maar betalen tot straf voor

[1]) Naar een vroeger gedane militaire schatting zouden wel drie of vier bataljons noodig zijn. Zou het dubbel aantal aan compagniën, waarvan een deel in Rawas moet worden gelegerd, niet ruim voldoende zijn, om dat weinig talrijke, zeer slecht bewapende, soms onderling verdeelde volk tot orde te brengen?

al hun felonie; wat de arme Javaantjes dragen, zóóveel moeten ze dan ook maar dragen — en een flink optreden, zullen we verwonderlijk gauw klaar zijn met onzen perfiden vazal. Van oorlogverklaren aan Djambi is natuurlijk geen sprake; men verklaart den oorlog niet aan zich zelf.

Wij proclameeren dan dat er geen sultan meer wordt gesteld over Djambi, maar dat we het Rijk rechtstreeks zullen besturen, en kunnen daarbij redenen te over aanhalen, waarom we dat *moeten* doen.

Men zal ons niet veroordeelen wegens deze proclamatie; zeker ze niet gelijkstellen met de daad van Koning Eduard VII, toen hij zich Heer van en over den Transvaal proclameerde. Wij nemen bezit van het goed met het bloed en door het beleid onzer vaderen verkregen, niet meer mogende toelaten, om zoo duurzame redenen, dat het blijve onder de hoede van den leenman, die het niet beheeren kan, die onmachtig daartoe was en is, en ons schade en schande bracht.

Wat we dan verder doen moeten, het is zéér moeielijk te beslissen voor weifelaars, tobbers en angstvalligen. Voor krachtiger geesten echter zou het zijn, een bevel tot interneering ter hoofdplaats Djambi van alle prinsen en rijksgrooten, van wie men tegenwerking kan verwachten.

Acht men dat te kras of te hard, dan wijs ik er als een voorbeeld op, dat nog zoo heel lang niet geleden de Fransche Regeering bij besluit alle prinsen, en hen behoorende tot families die over Frankrijk hebben geregeerd, uit Frankrijk verbande.

Dat waren heel andere heeren, en was heel wat erger dan interneering!

Dit middel kàn gevaarlijk zijn, maar behoeft het daarom niet te zijn.

Waarom zouden die Djambische grooten voor ons lastiger zijn dan de zooveel machtiger prinsen van het Bandjermasinsche Vorstenhuis, die zich, dank zij onze waakzaamheid, na de inlijving rustig bleven gedragen te Martapoera?

Zij, die ons lastig zijn, worden naar elders verbannen, b.v. naar de groote Oost, dadelijk en zonder pardon, met weinig inkt maar met veel beslistheid. Nu kunnen de kleine landschappen in de bovenlanden ons den vredespalm komen brengen — dezulke zullen er zijn — en met die, welke na nogmaals daartoe uitgenoodigd te zijn, dit niet willen, kunnen we handelen naar omstandigheden; mits altijd flink, cordaat en afdoende. Bij het allergeringste

molest, den onzen aangedaan, worden er voorbeelden gesteld. Te Soeroelangoen en te Djambi staan de troepen tot bestraffing klaar.

Daar zal wel eens gebruik moeten worden gemaakt van onze wapenen en dat zal goed zijn ook, zéér goed; alleen op de pen en de inkt kan onze toekomst daar zich niet baseeren, daarvoor is het te ver gekomen met dat volk. Maar ik geloof, dat zoodra de snoevende troep, die ons met blanke wapens, donderbussen en ouderwetsche pistolen zal durven weerstaan; ze de scherpte van de tanden des ouden leeuws en de machtige slag van zijn klauw eens of een paar maal heeft gevoeld, zeer spoedig het hoofd in den schoot zal leggen en ons verder weinig of geen last meer zal veroorzaken. Ik wil dit denkbeeld hier niet verder uitwerken. Ik gaf alleen het denkbeeld aan. Schijnbaar los hier neder geschreven, is het een ernstig woord geweest, dat — ik ben er zeker van — door deskundigen gaarne zal worden onderschreven, en dat ook onzen inlanders redelijk in de ooren zal klinken. Wij moeten flink optreden tegenover Djambi. Onze schroomvallige politiek der laatste tijden heeft in Djambi niets kunnen bereiken.

De verkiezingsrede van A. W. F. Idenburg.

VOORWOORD VAN DE REDACTIE.

Wij dienen, bij het kennis nemen van de verkiezingsrede, die de heer A. W. F. Idenburg, thans lid der Tweede Kamer voor het district Gouda, hield voor de Goudsche kiezers, in het oog te houden, dat hij sprak niet in het „Indisch Genootschap" of in „Moederland en Koloniën", maar voor een verzameling van Hollandsche kiezers, die hem verzocht hadden óók iets over Indië te zeggen. Daarom was de spreker wel gedwongen om vrij algemeen te blijven, en moest hij meer op de beginselen dan op de practijk den nadruk leggen. Blijkbaar sloeg hij de detailkennis van Indië bij zijn gehoor niet zoo hoog aan, om de gave van beoordeeling der praktijk aan dit kiezersvolk toe te kennen.

In de tweede plaats zij er de aandacht op gevestigd, dat slechts een deel van de toespraak aan Indië kon worden gewijd en daardoor de tijd beperkt was.

Verder is het duidelijk, dat de heer Idenburg geen scherp omlijnd Indisch program heeft willen geven. 't Zijn slechts wenschen die hij uit.

Daar de hoofdman van het Kabinet, voortkomende uit het Christelijk volksdeel, ons nog geen Koloniaal program heeft kunnen geven, zoo is het wel van gewicht de beginselen te kennen van iemand als het Kamerlid Idenburg, waarop Dr. A. Kuyper de aandacht vestigde als „belijdend Christen" onder Indische specialiteiten en zoo diens verkiezing voorbereidde.

Wij geven thans het woord aan den heer Idenburg, die zoo vriendelijk was aan ons verzoek te voldoen, om ons in de gelegenheid te stellen, zijn denkbeelden op koloniaal gebied, zooals hij die in het over Indië handelend gedeelte zijner rede tegenover zijn kiezers ontvouwde, in dit tijdschrift weer te geven.

v. S.

DE VERKIEZINGSREDE.

Het uitgangspunt van wat ik over Indië wilde zeggen kies ik in het gedeelte van artikel 18 van het program van beginselen van de antirevolutionaire partij, dat luidt: *de baatzuchtige neig ng van deze staatkunde om de koloniën voor de kas van den staat of van den particulier te exploiteeren dient plaats te maken voor eene staatkunde van zedelijke verplichting.*

Door dit uit te spreken heeft de antirevolutionaire partij voor vijf en twintig jaar positie genomen tegenover het bewind onder conservatieve regeeringen in Indië gevoerd, en tegenover het beleid onder liberale regeeringen gevolgd.

Wij, antirevolutionairen, belijden dat niet door het toeval doch door goddelijk bestel aan Nederland de souvereiniteit over Indië is opgelegd; dat daarom Nederland die souvereiniteit heeft te aanvaarden; maar dan ook tevens in de uitoefening van de daaruit vloeiende rechten en bij de vervulling van de daarop berustende plichten aan Gods ordonnantiën is gebonden.

Daarin ligt de beperking van het beschikkingsrecht, of liever de leiddraad daarvoor.

En nu is de souvereiniteit over Indië zeker *niet* aan Nederland verleend, om land en volk ten eigen bate te exploiteeren. Niet om zooveel mogelijk belastingen in geld en arbeid te heffen van de inlandsche bevolking en dan daarvan zoo weinig mogelijk voor Indië te doen en daarvan zoo veel mogelijk in eigen zak te doen verdwijnen. Dat is overtreding van het gebod: „gij zult niet stelen", en aan deze zonde heeft Nederland zich schuldig gemaakt. Het beheer van de O. I. Compagnie was exploitatie in optima forma, het bestuur gedurende een groot deel van de vorige eeuw was niet veel beter. En ook nu nog is het vrij wel hetzelfde, echter met dit verschil, dat exploitatie nu minder door den staat dan wel door particulieren plaats grijpt, minder door Nederland dan door Nederlanders. De staatsexploitatie van het cultuurstelsel is ten deele vervangen door industrieele exploitatie door Nederlandsch en ander kapitaal.

Tegen elke exploitatie van Indië, onder welken naam ook, heeft de antirevolutionaire partij krachtens haar beginsel te protesteeren.

Niet tot exploitatie maar *tot het voeren van voogdij* is aan Nederland de souvereiniteit over Indië opgelegd en wel met het drievoudig doel:

1°. om de volken van den Archipel zedelijk op te voeden;

2°. om hun bezit te hunnen meesten bate met overleg te beheeren;

3°. hun te leiden tot het innemen van zelfstandiger positie in de toekomst.

Aldus werd „de staatkunde van zedelijke beginselen" waarvan ons politiek program spreekt, reeds voor vele jaren toegelicht.

In beginsel vindt dit weinig tegenspraak onder eerlijke denkers. Theoretisch wordt het recht tot exploitatie niet of weinig meer verdedigd. Dat wij voogdijplichten tegenover Indië te vervullen hebben, wordt door schier ieder erkend. Toen de heer Van Kol in de Tweede Kamer de aandacht vestigde op eene motie van het „Congres international de sociologie coloniale": „Het welzijn der inlanders; hunne lichamelijke, geestelijke en zedelijke ontwikkeling moet het hoogste doel zijn van alle koloniale politiek" vond hij geen principieele tegenspraak.

Alleen als het *hoe* ter sprake komt, blijkt verschil van geestesrichting.

De mensch bestaat naar ziel en lichaam; daarom heeft elke zaak, die met den mensch in aanraking komt, haar geestelijke en haar stoffelijke zijde. En nu achten wij de stoffelijke zijde volstrekt niet gering, maar wèlbewust en uit overtuiging stelt de antirevolutionaire partij — en zoo doen met haar alle christelijke partijen — de geestelijke zijde op den voorgrond.

Als *eerste voogdijplicht* noemde ik de taak om de volken van den Archipel zedelijk op te voeden. Niet slechts om ze te beschaven. Beschaving kan en zal ongetwijfeld vrucht van de opvoeding zijn, maar is niet het eenige, niet het voornaamste. Het doel is *opvoeden*, d. w. z. richting en leiding geven aan den geheelen ontwikkelingsgang, door zich te werpen op het centrum van het volksbewustzijn, n.l. de religie. Als Westersche en hooger staande natie hebben wij den volken van den Archipel niet maar *eenige vruchten* van onze beschaving deelachtig te maken, maar dáár den *wortel* te planten, waaruit onze zedelijke meerderheid zich heeft ontwikkeld en die onze cultuur draagt.

Die wortel is het christendom. Wij zijn wat wij zijn als volk, door het christendom; en dit wetende, is het ons onmogelijk de volken van den Archipel tot ons hooger standpunt op te trekken, waarlijk op te voeden, indien ook niet dáár het centrum van het volksbewustzijn ophoudt mahomedaansch of heidensch en aanvangt christelijk te leven.

De kerstening van Indië is voor ons noodzakelijk.

Dit geeft men niet algemeen toe.

„Beschaaf den inlander, maar laat hem zijn godsdienst, waarin hij gelukkig is", zoo roept men ons toe. Men heeft het beproefd, en men beproeft het om den inlander Westersche begrippen en Westersche kennis bij te brengen, zonder tot het centrum van zijn bewustzijn — zijn religieuse leven — door te dringen; maar het leidde en leidt tot teleurstelling. Niet bij elk individu, maar bij het volk als geheel.

Daarom handhaven *ook* op grond van de ervaring de Christelijke partijen: dat onze Westersche beschaving vrucht is van het Christendom; dat het hooger peil van ons persoonlijk, huiselijk, maatschappelijk leven vrucht is van de Christelijke religie; dat onder Islam en heidendom ongetwijfeld groote denkers hebben geleefd, maar dat die godsdiensten onmachtig bleken de *volken* op te voeden; dat dus de kerstening van Indië niet iets bijkomstigs doch *de* hoofdzaak is, willen wij onzen plicht van voogdij naar eisch kunnen vervullen.

Die kerstening is voor ons niet eene particuliere liefhebberij; niet een zaak van gemoedelijke vroomheid, maar een quaestie van hoog *politiek belang*.

Niet zoo heel veel jaren geleden werd dit vrij algemeen belachelijk gevonden. Zoo iets kon slechts opkomen in het hoofd van een dweper of geestdrijver. In een publiek geschrift kon men lezen „dat het zaak is den eersten zendeling den besten, die landde onmiddellijk op het wachtschip te zetten ten einde hem met het eerst terugkeerend schip naar Europa te zenden, in het belang van Java en Nederland, en vooral van de Javanen zelven."

Die opvatting heeft onder hen, die der zake kundig zijn, zoowat uitgediend. Nog wel niet geheel; — maar toch werd meer en meer de houding van hen, die op politiek gebied uit een anderen wortel leven dan wij, tegenover de missie welwillend, en niet gering is het getal van onze politieke tegenstanders, die met ons de kerstening van Indië van politiek belang achten.

Tot deze kenstering van de gevoelens heeft ongetwijfeld medegewerkt, zoowel het baanbreken van eene rechtvaardiger opvatting van onzen plicht tegenover Indië, die leert niet slechts *het geld van* den Inlander, maar *in* den Inlander *den mensch* te zoeken, als de volharding der missionarissen en de vrucht van hun arbeid. Maar in hoofdzaak is, meen ik, deze omzwenking der opinie een gevolg van de zorg, waarmede men de uitbreiding van den Islam

in onzen Archipel gadeslaat. Kon men vroeger spreken van een dun Mahomedaansch waas, dat den Archipel bedekte, door de sterk toegenomen communicatie met Arabië en Egypte en door de opwekking, die de Islam beleeft, is een sterke Mahommedaansche propaganda in Indië ontstaan en dringt de kennis van den Islam meer en meer in het volk door. En hierin ziet men niet zonder reden een staatkundig gevaar. Alleen noodgedwongen zal zich een geloovig Mohamedaan aan een niet-Mahomedaansche overheid onderwerpen. Bovendien vormt de Islam den band, die de verschillende volken en eilanden van den Archipel — hoe ook overigens door taal, zeden en afkomst gescheiden — vereenigt; en wél, als het moet, *tegen* den Westerschen overheerscher.

Op deze wijze wordt verklaard hoe velen, die voor zich zelf grootendeels met het Christendom gebroken hebben, toch de kerstening van Indië uit een politiek oogpunt een verblijdend feit zouden achten.

Of wij dan zouden wenschen dat de overheid zelve die kerstening ter hand nam?

In geenen deele.

Zij is daartoe niet geroepen, mist daartoe het orgaan, is daartoe niet in staat.

Maar wel wenschen wij dat de overheid in Indië:

het Europeesch-Christelijk karakter der natie niet verloochene;

bij de regeling van sociale en politieke aangelegenheden in practijk brenge en handhave die beginselen, die alle kerken belijden, en waardoor het christendom op heel het sociale leven in Europa zulk een machtigen invloed heeft geoefend;

den volken van den Archipel toone te weten, dat de Christelijke godsdienst wortel is van onze zedelijke meerderheid, dat zij derhalve *dien* godsdienst in eere houdt, en de valsche religies vrij laat, niet omdat voor haar alles hetzelfde is, maar omdat het in het wezen van het Christendom ligt, niet door dwang en geweld maar door overtuiging in de conscientie te triomfeeren.

Alzoo: geen coqueteeren met Islam of heidendom, wat voor de Overheid van een Christenvolk onwaardig is; zwakheid verraadt en toch misduid wordt.[1]) Geen Christelijke propaganda van Overheidswege, maar ook geen verloochening van ons Christe-

---

1). In de toespraak werd dit punt door voorbeelden eenigszins uitgebreid en toegelicht.

lijk-Europeesch karakter.[1]) Aanmoediging en steun van alle inwerking van het Christelijk-Europeesch initiatief op de inlandsche maatschappij. Dus met name van zending en onderwijs, en verwijdering van alles wat van overheidswege de kerstening van Indië tegenhoudt.

Geen zending onder licensc,[2]) als ware een zendeling een bijzonder gevaarlijk persoon, die speciaal toezicht eischt, en vrijlating van de propaganda van den Islam door duizenden, die hem verbreiden.

Regeling van de rechtspositie van den Christen-inlander: privaatrechterlijk en publiekrechterlijk. De Christen-inlander mag niet langer een „juridisch onding" blijven, want daardoor ondervindt de overgang tot het Christendom van meer gegoeden een belangrijk beletsel.

Het doel der zending moet niet alleen zijn de individuen maar het volk. Daarom moet de Christen-inlander in het volksverband blijven, doch daarin een positie innemen, die zijn conscientie geen geweld aandoet.

Krachtige bevordering van het onderwijs, vooral van het onderwijs, dat onder Europeesche leiding wordt gegeven. Een enkel getal moge toelichten wat in dit opzicht nog te doen is. De bevolking van Nederlandsch-Indië bedraagt ca. 34.000.000. Volgens de gewone berekening zijn er dus minstens 4.000.000 kinderen in de schooljaren.

Stelt men 150 leerlingen per school, dan zouden voor behoorlijk volksonderwijs 26000 scholen noodig zijn. Nu laten ongetwijfeld de omstandigheden eene regeling van het onderwijs, als wij in Europa bezitten, nog in zeer langen tijd niet toe. Maar er zijn dan ook slechts 1250 scholen voor inlanders.

Voor het lager onderwijs van de kinderen der 34.000.000 inlanders wordt, met inbegrip van subsidies, per jaar door de Regeering *f* 1.400.000 besteed; voor het lager onderwijs van de kinderen van ± 60.000 Europeanen *f* 2.700.000.

Deze cijfers — al mogen zij dan geen zuivere maatstaf tot vergelijking aanbieden — toonen duidelijk aan, dat in dit opzicht nog zeer veel te doen valt. Waarschijnlijk het meest doeltreffend

---

[1]) Art. 123 R. R.

[2]) De laatste regeeringscirculaire in zake de zending was bij het houden dezer toespraak nog niet in Nederland bekend.

door krachtigen steun van het Europeesche particuliere initiatief, waar dit voldoende waarborgen van deugdelijkheid biedt.

* * *

De gelegenheid laat niet toe thans meer te zeggen van den eersten voogdijplicht, die de geestelijke zijde der quaestie raakt. De tweede voogdijplicht betreft de stoffelijke zijde.

Als *tweede voogdijplicht* werd genoemd: het bezit der inlandsche volken te hunnen meesten bate te beheeren.

Nederland heeft tegen dezen plicht gezondigd door *staatsexploitatie;* door *industrieele exploitatie*; door invoering en handhaving van een *belastingstelsel*, dat tot verarming der bevolking leidt.

Dat wij Indië geëxploiteerd hebben behoeft geen betoog. De woorden *batig slot* en *cultuurstelsel* zeggen voor ieder, die iets van deze zaken weet, meer dan de langste redeneeringen. Men belastte den inlander, vooral den Javaan, zoo zwaar mogelijk, deed voor Indië weinig en liet zooveel mogelijk in de Nederlandsche schatkist verdwijnen. Naar men meende in het belang van het moederland; maar in waarheid om het staatshuishouden op veel te weelderigen voet te schoeien, en ons daardoor te gewennen om boven onze kracht te leven.

Door dit stelsel heeft Indië aan Nederland van 1831—'77 een zuivere bate geleverd van *f* 528.000.000, of als men billijkheidshalve een matige rente rekent van *f* 764.000,000. En nadat in 1867 door de comptabiliteitswet de Indische boekhouding geregeld was, gleed op die manier nog *f* 140.000.000 in de Nederlandsche schatkist. Al dit geld is aan Indië onttrokken; het heeft daarvoor niets terug ontvangen; en de wijze, waarop die onttrekking plaats vond, randt niet slechts in theorie, maar soms ook in de practijk, de goede trouw aan. Indië heeft thans *f* 100.000.000 schuld en wordt daarvoor jaarlijks met *f* 4.000.000 belast. Waar Indië na 1867 nog *f* 140.000.000 aan Nederland schonk is dit m. i. niet rechtvaardig, maar onrechtvaardig; ook als men de naasting van het Indische geld met een beroep op de toen vrij algemeen aanvaarde eenheid der Indische en der Nederlandsche financiën verdedigt. Die eenheid toch zou naast de gemeenschap van lusten ook de gemeenschap van lasten moeten doen erkennen.

Met de batig-slot theorie is gebroken. De practijk deed dit reeds lang. De batige sloten zijn voorbij en schuld is daarvoor in de plaats getreden. Uit het stadium van staatsexploitatie zijn wij nu in de periode van *industrieele exploitatie* door Europeesch

kapitaal. Deze periode moge, naar beweerd wordt, een onmisbaar overgangsstadium zijn — zeker is het dat zij hare groote schaduwzijde heeft. Het Europeesch kapitaal vervult in Indië geen zedelijke roeping, maar zoekt winst. Winst door arbeid en overleg, door benutting van de vele Indische hulpbronnen — maar ook ten koste van den inlander. Groote sommen worden jaarlijks in den vorm van dividenden en interessen aan Indië onttrokken door de vele vennootschappen, wier aandeelhouders buiten Indië hun geld verteren. Niet welvaart voor den inlander is doel, maar welvaart voor eigen — Europeesche of Chineesche — beurs.

Het kan dan ook geen verwondering baren dat Indië — althans een groot deel — in stoffelijken zin achteruit gaat. Nog meer verklaarbaar wordt dit als men let op het *stelsel van belastingen*, dat daar wordt gehandhaafd. Het is natuurlijk onmogelijk om dit belastingstelsel hier eenigszins in den breede te bespreken. Slechts op een paar feiten wordt de aandacht gevestigd.

Gemiddeld het één tiende gedeelte van de opbrengst van den oogst wordt onder den naam „*landrente*" als grondbelasting geheven. De aanslag wordt naar de getaxeerde waarde van den oogst vastgesteld.

Van de niet landbouwende bevolking wordt een *bedrijfsbelasting* geheven van 2 pCt. van het inkomen met vrijstelling van inkomens, die *per jaar* niet meer dan *f* 25.— bedragen.

Onder den naam *heerendienst* wordt een belasting in onbetaalden arbeid opgelegd, die jaarlijks millioenen dagdiensten vordert.

Ongeveer één zevende deel van de staatsinkomsten worden getrokken uit het *opium*, dat rechtstreeks strijdt met onzen plicht als opvoeders; dat de bevolking van het Christendom afkeert; en dat de antipode der zending is.

Van verschillende zijden is op den achteruitgang van Indië, voornamelijk van Java, gewezen. Men heeft het gemiddeld jaarlijksch inkomen van het grootste deel der bevolking op *f* 90.— ad *f* 100.— 's jaars becijferd en aangetoond, dat daarvan aan landrente en hoofdgeld (tot afkoop van heerendiensten) 18 pCt. moet worden betaald.

Het is niet te verwonderen dat onder die omstandigheden de *woeker*, die tot 200 pCt. 's jaars eischt, welig tiert; dat de oogst vaak reeds weg is, vóór zij is gerijpt.

Waar bovendien de rijstproductie niet in evenredigheid met de bevolking toenam, waar vele geschikte gronden niet ten bate der

bevolking, maar ten behoeve van de Europeesche markt worden bebouwd, gaat met vrij groote zekerheid Indië een crisis tegemoet, als niet door beschikbaarstelling van meer gronden voor rijstteelt; door vermindering, maar vooral door gelijkmatiger verdeeling der lasten; door beteugeling van den woeker; verbetering wordt teweeggebracht.

Onder ons beheer, door ons onttrekken van millioenen, is Indië verarmd; het is onze plicht niet op dien weg voort te gaan, maar naar vermogen te herstellen wat wij bedierven, en ook in stoffelijken zin den inlander op te heffen. Dit toch eischt ook de derde plicht van voogdij.

De *derde voogdijplicht* omschreef ik als de taak om de volken van den Archipel te leiden tot het innemen van zelfstandiger positie in de toekomst.

Dit is het doel, waartoe de vervulling van de beide andere plichten moet leiden. Opvoeding onderstelt onmondigheid. En onmondigheid kan bij normale ontwikkeling nooit een blijvende toestand zijn; in het leven der volken evenmin als in het leven der individuen. De volken van den Archipel moeten in politieken en in economischen zin tot meer zelfstandigheid worden gebracht.

Zeer zeker zijn kerstening en onderwijs daartoe machtige hefboomen; maar daarnaast moet op stoffelijk gebied rechtvaardigheid aan beleid zich paren.

De buitenlandsch-industrieele periode moet overgaan in de sociaal-economische.

De vraag, die voorop moet worden gesteld, is niet: met hoe weinig kan de inlander volstaan, en hoe rendeert het Europeesche kapitaal het best; maar wel: hoe kan de nijverheid van den inlander zelven weer opleven, hoe moet het worden aangelegd om de winsten door landbouw en nijverheid verkregen, Indië zelf ten goede te doen komen.

Van hetgeen hiertoe in stoffelijken zin noodig is, noemde ik reeds: *vermeerdering van het voor rijstbouw geschikte oppervlak* en ik dacht daarbij aan krachtigen voortgang met doelmatige bevloeiingswerken; *verbetering van het belastingstelsel*, met name van landrente en heerendiensten; *beteugeling van den woeker* en daarbij stonden mij landbouwcredietbanken voor den geest.

Verder vermeld ik slechts, zonder daarop thans te kunnen ingaan: verhooging van de kunst- en handswerksvaardigheid door aan

de behoeften der inlandsche maatschappij aansluitend ambachtsonderwijs;

bescherming van de arbeiders (koelies) door goed georganiseerd en daadwerkelijk toezicht op de koelie-contracten;

tegengang van het opium-misbruik;

maatregelen — voor zoover die met internationale verhoudingen mogelijk zijn — tegen overstrooming van den Archipel door Chineezen, die de inlanders van de arbeidersmarkt verdringen;

prikkeling van het particulier initiatief van den inlander op landbouw- en nijverheidgebied.

Er zijn er, die niet aan de mogelijkheid van verheffing van den inlander gelooven. Men verwijt hem gebrek aan energie, aan arbeidsvermogen, aan spaarzaamheid.

Er zijn er, die oordeelen, dat de inlander dankbaar moet zijn dat hij is wat hij is, namelijk dat hij nog bestaat; dat hij niet de weg is opgegaan van zoovele polynesische volkeren, die bij aanraking met de Westersche beschaving zijn ondergegaan. Door alkohol en onzedelijkheidsziekten; door lood en zwaard. Moet inderdaad de inlander dankbaar zijn, dat wij het zoo erg niet maakten?

Neen, zegt men, maar aan zich zelf overgelaten zou hij in den economischen strijd met krachtiger volken (Chineezen en Japaneezen) zijn ondergegaan, en daarvoor hebben wij hem behoed. Dat de inlanders aan zich zelven overgelaten niet tegen de genoemde volken bestand zouden zijn geweest, is waarschijnlijk, maar niet zeker. Het sterkst bevolkte gedeelte van Indië is eeuwen en eeuwenlang onder vreemde heerschappij geweest en wie zal uitmaken hoe het volkskarakter zich zou hebben ontwikkeld, indien het volk vrij was geweest. Maar bovendien: Indië is niet aan zich zelf overgelaten; wij hebben de heerschappij aanvaard en kunnen zeker niet achten onzen plicht te hebben vervuld door de volken van den Archipel niet te vernietigen. In dat negatieve kan nooit onze roeping liggen.

Integendeel: de taak is positief. Opvoeding, en door opvoeding tot zelfstandigheid leiden. Langzamerhand ook in politiek opzicht.

De inlander wordt geregeerd, maar heeft geen pleitbezorger bij de Overheid. Even goed als wij moet hij er toe worden gebracht, om voor zijn eigen belangen bij zijne Overheid te kunnen opkomen. Daartoe moet hij door ontwikkeling en opvoeding worden

bekwaamd, en daarheen moet het ook door oordeelkundige bestuursdecentralisatie worden geleid.

Resumeerend valt dus te constateeren: wat *de geestelijke zijde* van de koloniale quaestie aangaat: dat de kerstening van Indië ter nauwernood is ter hand genomen en van Overheidszijde nog belemmeringen ondervindt, die kunnen worden opgeheven; — dat het onderwijs èn wat omvang èn wat inrichting betreft ver staat beneden wat in billijkheid kon worden verwacht in een land, dat reeds zoo lang onder onze heerschappij staat; wat de *stoffelijke zijde* aangaat, dat de vroegere welvaart op onrustbarende wijze voor verarming plaats maakte; dat het meerendeel der bevolking in kommer leeft en dat hongersnood dreigt, waar overvloed zijn kon.

Dit moet veranderen.

Daartoe moet ieder Nederlander naar vermogen medewerken.

En al weten wij dat niet alles in eens kan, en dat slechts geleidelijk verbetering mogelijk is, niet lager mag ons ideaal staan.

Zeker niet voor de antirevolutionaire partij, die reeds voor meer dan twintig jaren een politiek van zedelijke verplichtingen in haar banier schreef; die krachtens oorsprong en beginsel voor het onderdrukte moet opkomen; die weet dat „gerechtigheid een volk verhoogt, maar de zonde een schandvlek der natiën is."

Opdat de Christennaam in Indië ten zegen worde, en der Christenen God ook onder de volken van den Archipel tot zijn eere komen.

VARIA.

DE ZENDINGSCIRCULAIRE.

Een in de *Java Ct.* afgedrukte circulaire op 1 Juni jl. door den 1sten gouvernementssecretaris aan de hoofden van gewestelijk bestuur gericht, in zake de houding welke tegenover de zending behoort te worden aangenomen, luidt als volgt:

„Hoewel de verhouding tusschen de Europeesche bestuursambtenaren en de zendelingen in de laatste jaren veel verbeterd is, komen toch wel eens opvattingen aan den dag, die niet in overeenstemming zijn met de inzichten der regeering. Het wordt daarom noodig geacht nog eens met nadruk er op te wijzen, dat het zendingswerk ten volle aanspraak mag maken op steun, waar het niet geacht kan worden de openbare rust en orde in gevaar te brengen".

„Menigmaal heerscht tusschen bestuursambtenaren en zendelingen meer wantrouwen dan sympathie en samenwerking. Noch voor de goede vervuling der bestuurstaak, noch voor het welslagen van de evangelieprediking is zulke eene verhouding gunstig te noemen. Het gezag van den ambtenaar en de bij primitieve volken vaak machtige invloed van den zendeling kunnen elkaar steunen en aanvullen, wanneer aan beide zijden naar waardeering gestreefd wordt.

„Ook waar de aanvragen van zendelingen om de bijzondere toelating tot uitoefening van hun dienstwerk om advies in handen komen van het bestuur, heeft wel eens misvatting bestaan omtrent de omstandigheden, waaraan die aanvragen getoetst moeten worden. Meermalen heeft men zich daarbij de vraag gesteld, in hoever de zending kon rekenen op resultaten in het door haar beheerde arbeidsveld, terwijl een dergelijke overweging op de beslissing der regeering juist van geen invloed mag zijn en uitsluitend dient te worden onderzocht of pogingen, om de christelijke leer onder de inlandsche bevolking te verspreiden in de streek, waarvoor de toelating is verzocht, niet gevaarlijk kunnen zijn voor de orde en rust.

„In een enkel geval meende een bestuursambtenaar zich van advies te moeten onthouden, op grond van de meening, dat overwegingen van localen aard geen waarde zouden hebben voor de beoordeeling der toelating van de christelijke propaganda. Verzoeken om toelating van zendelingen moeten echter wel degelijk aan plaatselijke omstandigheden getoetst worden, al zal de beslissing niet altijd uitsluitend door de omstandigheden, maar soms ook door de toestanden in naburige streken worden beheerscht.

„Een ander bestuursambtenaar voerde in zijn advies op een verzoek om toelating aan, dat het weren van pogingen om proselieten te maken onder de inheemsche bevolking een beginsel was, waarvan in geen geval mocht worden afgeweken, tewijl integendeel het beginsel, dat de regeering hier voorop wenscht te zien gesteld, is, dat pogingen, als bovenbedoeld niet langer mogen worden geweerd dan voor het belang der openbare orde en rust noodzakelijk is.

„De vrees van het bestuur voor de gevolgen van dweepzucht, schijnen ook niet altijd voldoende gemotiveerd. Waar neiging bestaat tot geestdrijverij verdienen pogingen om den invloed daarvan gelijdelijk te verminderen, zeer zeker steun in plaats van tegenwerking.

„De Europeesche ambtenaren van het bestuur behooren zich ook in hunne bemoeiingen met zendelingen te onthouden van elke minder gepaste inmenging, die aan het werk der zending zou kunnen schaden. De contrôle die een bestuursambtenaar zich eens meende te moeten veroorloven omtrent de vraag of Mohammedaansche kinderen al dan niet met toestemming van hun ouders een zendingsschool bezochten, en of de ouders zich wel bewust waren van de strekking van het op die school gegeven christelijk onderwijs, moet slechts aan verdachtmakingen en onjuiste voorstellingen voedsel geven, en vindt bovendien in geen enkele bepaling steun.

„Wanneer de ambtenaar van het bestuur reden heeft om bezwaar te maken tegen handelingen van een zendeling of om aan te nemen, dat deze zich aan eventueel hem gestelde beperkingen in de uitoefening van zijn dienstwerk niet houdt, behoort hij dien zendeling persoonlijk om opheldering te vragen".

* * *

Bij de lezing van bovenstaand staatsstuk kwam ons onwillekeurig te binnen, wat in de Februari aflevering der *Contemporary Review* door den bekenden schrijver, Meredith Townsend, over de mogelijkheid der „kerstening" van Azië werd geschreven. Hij stelt de vraag: op welken grond moet ons geloof berusten, dat Azië het Christendom zal aannemen? Hiervoor bestaat voorzeker geen historische grond. Het kan, zegt hij, van geen aziatisch volk van eenig gewicht gezegd worden, dat het gedurende de laatste zeventienhonderd jaren het Christendom heeft omhelsd. Het eenige aziatische ras, waarvan getuigd mag worden, dat het dit geloof het best kende, en dat de dringendste redenen heeft gehad het aan te nemen, om redenen die indertijd bij de Germanen en Slaven den doorslag gaven, toen zij nog heidenen waren; welnu, dit volk verwerpt het Christelijk geloof met een stille maar toch merkbare verachting. En wat is er nu in het tegenwoordig Azië zoo veranderd, dat het met het verleden in dit opzicht zou verschillen? Ongetwijfeld zijn er meer zendelingen, maar nog niet een twintigste, neen, niet een honderdste gedeelte van het aantal, dat in loop der eeuwen getracht heeft de Joden te bekeeren. De waarheid in dezen is dan ook, dat de Aziaten, evenals de Joden, niet van de Christelijke godsdienst gediend zijn; in dat geloof een ideaal zien, waarvoor zij niets voelen; een belofte, die zij niet begeerlijk achten, en een alles vernielende kracht bespeuren, die hunne verschillende beschavingsvormen totaal zou verwoesten. Een eeuwig bewustzijn! laat Townsend hierop volgen, is voor de overstelpende meerderheid der Aziaten niet een belofte maar een bedreiging. Juist

de wensch van elk bewustzijn verlost te worden, hetzij door algeheele vernietiging, hetzij door op te gaan in de godheid zelf, is de sterkste aandrang die zij in zich voelen. Hoewel van aziatischen stam is het Christelijk geloof in zijn aard en wezen het minst aziatisch van alle aziatische godsdiensten.

De schrijver behandelt vervolgens den invloed die de kerstening van Azië op de verhouding van man en vrouw in de oostersche maatschappij zou hebben; de revolutie die zij teweeg zou brengen in de sociale en maatschappelijke toestanden der oostersche volkeren, waaruit hij de gevolgtrekking maakt: dat deze onvereenigbaar, ja zelfs onmogelijk zijn in het verband met het fundamenteel karakter, den aanleg en de neigingen van den Aziaat.

Wij zullen ons hier niet langer bij ophouden. Voor ons is het vraagstuk der kerstening dat tevens met de circulaire aan de orde is gesteld, in principe opgelost met de omschrijving door Townsend van het Christendom gegeven: in Azië geboren, is het van alle aziatische godsdiensten het minst aziatisch in aard en wezen. Daarom is ook elke poging om in Nederlandsch-Indië een massale bekeering te beproeven, hopeloos, zonder eenige kans op succes. Hierover in discussie te treden met geloovige Christenen is een onvruchtbaar werk. Zij wijzen op den boodschap door Christus aan zijn discipelen gegeven, om aan alle volkeren het Christendom te prediken, en daarmede wordt ook de weg tot verdere gedachtewisseling afgesloten.

Iets anders echter is het een *modus vivendi* te treffen waarbij overtuigde voorstanders der zending uit een positief christelijk oogpunt, en vrienden der zending, die de zaak bovenal als beschavingswerk genegen zijn, zich kunnen nederleggen.

Tot dusverre dachen wij, dat een dergelijke overeenkomst bestond; tot genoegen van beide partijen werkte en geen reden tot klagen gaf. Althans wij herinneren ons niet in de laatste jaren in de zendingsbladen hieromtrent iets, dat op een achteruitzetten van zendelingen, of op een belemmering door Evangelieverkondigers ondervonden, gelezen te hebben. Vergeleken bij den toestand waarin de zending en hare dienaren zich bevond in de jaren van het bestuur van een de Eerens of van een Pahud de Mortagnes, scheen ons hare tegenwoordige positie benijdenswaardig. Slechts gehouden aan het in acht nemen van de artt. van het Regeerings-Reglement, staat niets hare groei meer in den weg. Eenmaal in het bezit der bij de wet vereischte vergunning om in een bepaalde kring het Evangelie te prediken, kan geen ambtenaar hun dit meer beletten; is hij behoudens het bepaalde omtrent het verwekken van onrust en het handhaven der openbare orde geheel vrij den Inlanders de Blijde Boodschap te brengen. Prachtige resultaten zijn het gevolg geweest van deze vrijgevige wetgeving. De stichting van den zendeling Kruyt te Modjokerto, de uitbreiding van het Christendom in de Minahassa, de verheffende invloed door de zendelingen op de Battaks uitgeoefend; dit alles getuigde van den noesten arbeid der zendelingen, maar tevens van de waarlijk vrijzinnige opvattingen, die onze regeering in Nederlandsch-Indie ten dien opzichte huldigt.

Zóó dachten wij ons de positie der verschillende zendingsgenootschappen, toen de hierboven afgedrukte circulaire ons onder de oogen kwam. De lectuur van het niet fraai gestelde document deed ons de vraag op de lippen komen: is de overeenkomst, die voor de zending tot zulke schitterende resultaten leidde, soms verbroken? Waar is het voorgekomen, dat een ambtenaar het weren

van proselieten maken, zooals in de circulaire wordt aangegeven, „als beginsel aannam"? Waar staat de praktijk ons borg, dat om geestdrijverij van hadji's te bedwingen, een meer intensieve bewerking van den christelijken zendingsakker gelukkige resultaten opleverde? — of om in den stijl der circulaire te blijven „de pogingen (der zendelingen) om den invloed daarvan (der geëstdrijverij) geleidelijk te verminderen, zeer zeker steun in plaats van tegenwerking verdienen".

Inderdaad de gezichtspunten hier geopend, zijn verrassend. Het geheele schrijven schijnt ons een *puzzle* toe. De zending bloeit allerwege op Java en op de Buitenbezittingen; de penningen der geloovigen worden óók daarom met steeds grooter aandrang geofferd en geind; het aantal „bekeerden" neemt toe; en daar op eenmaal hooren wij, dat de regeering het noodig acht aan hare ambtenaren een rondschrijven te richten, waarbij tegenwerking der zending verboden, aanmoediging van het kersteningsproces aanbevolen wordt. Ziehier een tegenstrijdigheid, die wij tot een nadere opheldering niet kunnen verklaren. Eischt de toestand werkelijk een dusdanig ingrijpen der regeering, dat zij dan ook duidelijk de misstanden blootlegge, flink met de waarheid voor den dag kome, man en paard noeme. Nu zij zich echter tot zinspelingen beperkt, in vage termen rept van een minder goede verhouding, die tusschen ambtenaren en zendelingen heerscht, is het alleszins wenschelijk, dat bepaalde feiten opgesomd worden, handelingen, die deze beweringen voldoende staven, bekend worden gemaakt. Bij gebrek aan feiten heeft de indische regeering zich zelf door de circulaire in een verkeerd daglicht geplaatst. Zij „liebäugelt" met het clericaal ministerie, is een verwijt, dat wij hoorden uiten; zij wil de nieuwe heeren in het vaderland „in het gevlei" komen. Nu willen wij deze zienswijze nog niet tot de onze maken; maar wij kunnen ons begrijpen dat er zoo geoordeeld wordt, als wij lezen wat *Orang Betawi*, de indische correspondent van de *Tijd*, over de hoogste indische regeeringspersonen schrijft: Hij zegt nl.:

„Hoe meer ik onzen tegenwoordigen gouverneur-generaal leer kennen uit zijne bestuurshandelingen, hoe meer de opinie bij mij vast staat, dat wij hier te doen hebben met een man, die weet wat hij wil, die logisch denkt, die waardig is om in naam onzer beroemde Koningin te staan aan het hoofd eener christelijke overheersching. In den eersten tijd van zijn bestuur moest hij wel zich laten voorlichten door de hooge dienaren van het Gouvernement, het kon kwalijk anders. Zijne Excellentie heeft zich echter niet vergenoegd met adviezen alleen, doch heeft daarvan een studie gemaakt en ze aan eigen inzichten getoetst. Thans plukken wij de vruchten van die studie. Ook mag ik een woord van hulde niet onthouden aan de kundige adviseurs in de naaste omgeving van den landvoogd. Onze algemeene secretaris is iemand, die de indische gouvernementsmachine door en door kent, en nog beter zijn „Pappenheimers". Onze even kundige als rechtschapen eerste gouvernementsecretaris, de heer Cohen Stuart, is een man uit één stuk, die zich niet laat leiden door intriges of domme inzichten van zich zoo gaarne als „bekwaam" betitelende mannen. Goed zoo! Een flink driemanschap, dat, naar ik hoop, den ingeslagen weg zal blijven bewandelen. De toekomst van Indië is onder deze omstandigheden helder."

In de oogen van clericalen-fressers, gelijk de meeste Europeanen in Indië zijn, is deze beschrijving van den gouverneur-generaal mitsgaders van den vice-

president van den Raad van Indië en van den heer Cohen Stuart zeker geen aanbeveling. Maar ook al gevoelen wij meer voor het standpunt o. m. door het *Algemeen Handelsblad* tegenover de zending ingenomen, zoo blijft bij ons de behoefte naar meer licht, naar een klaardere aanduiding der misstanden op het zendingsgebied bestaan. In afwachting daarvan verbaast ons de heftige critiek, die de circulaire in Indië uitlokte, evenzeer als de hoog gestemde opvijzeling, die haar in de Nederlandsche pers ten deel viel. De circulaire verdiende „ni cet excès d'honneur ni cette indignité".

MAANDELIJKSCHE REVUE VAN BROCHURES EN VAN TIJDSCHRIFT- EN DAGBLADARTIKELEN.

15 Augustus 1901.

INHOUD.

Het oordeel van de pers over den nieuwen minister van koloniën. — Blanda in de *Controleur* over den afgetreden minister van koloniën. — Het *Algemeen Handelsblad* over hetzelfde onderwerp. — v. D. in *Oost en West* over hetgeen Indië van een optredend clericaal ministerie te wachten heeft. — De zendingscirculaire in de *Tijd*, het *Algemeen Handelsblad* en de *Nederlander*. — Het „misdadig imperialisme" in verband met Djambi, in het *Volk* behandeld. — Mr. P. Brooshooft's brochure aangekondigd in het *Vaderland*. — Het *Algemeen Handelsblad* over belastingen op Java. — Het *Algemeen Handelsblad* over beweerde opium-knoeierijen van een overleden resident. — Hetzelfde blad over decentralisatie en over de hervatting der Solo-valleiwerken. — Een ongenoemde over „Adat" in de *Vragen van den Dag*.

Het vierjarig bewind van den liberalen minister van koloniën J. T. Cremer nam den 30sten Juli j.l. een einde, en sedert is de opengekomen plaats ingenomen door Jhr. Mr. T. A. J. van Asch van Wijck, oud-burgemeester van Amersfoort, oud-gouvernneur van Suriname. Een persoonsverwisseling, voorwaar! — van groot belang voor Nederlandsch-Indië, die echter in de nederlandsche pers slechts met een enkel woord ter sprake kwam. Inderdaad nimmer zagen wij een minister van koloniën de portefeuille aan zijn opvolger overreiken, waarbij de dagbladen zoo weinig te zeggen hadden èn over den nieuwen titularis èn over den scheidenden bewindsman, als het geval is met de heeren van Asch van Wijck en Cremer.

* * *

Hieronder laten wij volgen, wat wij over eerstgenoemde in de liberale en anti-liberale pers geschreven vonden.

In de eerste plaats verleenen wij het woord aan de *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, die als gewoonlijk zeer voorzichtig is, maar toch met een enkel woord te kennen geeft, dat hare illusiën omtrent Jhr. van Asch van Wijck niet hoog gespannen zijn.

Het orgaan zegt:

. . . . . Naast dr. Kuyper zal in het Kabinet plaats nemen zijn warme aanhanger jhr. mr. T. van Asch van Wijck, lid der Eerste Kamer en burgemeester van Amersfoort. Van jongs af was deze reeds een fel antirevolutionnair partijganger. IJverig, naar geen groot talent, zal deze vroegere goeverneur van Suriname nu al onze koloniën te besturen krijgen; een taak, waaronder een zoo bekwaam man als de heer Cremer gezwoegd heeft.

In het *Algemeen Handelsblad* komt hij er niet veel beter af. Het orgaan noemt zelfs niet eens den naam van den minister. Hij wordt alleen aangeduid als een minister „met twee namen". Dit geschiedt volgenderwijze:

. . . . . Doet dr. Kuyper zich liefst als de democraat, als de man van de *gauche* onder de partij voor, naast hem zitten voor buitenlandsche zaken en voor koloniën partijgenooten „met twee namen" die veeleer tot de *droite* behooren.

Het *Vaderland* maakt het niet veel beter:

. . . . . De heer Van Asch van Wijck, zegt het blad, is als politiek debater, weinig fameus . . . . . .

En verder:

. . . . . Het kabinet-Kuyper is geen Kuyperiaansch, zelfs geen democratisch ministerie. Van de andere drie antirevolutionnaire ministers is alleen de heer Van Asch van Wijck geestverwant, om niet te zeggen de schaduw van Dr. Kuyper.

De *Nieuwe Courant* brengt het niet verder dan tot deze zinsnede:

. . . . . De heer Van Asch van Wijck is „Kuyperiaan".

De *Kamper Courant* doet aan het *Vaderland* denken, waar zij schrijft:

. . . . . Ook de gauche der partij is niet door hare eerste mannen in het Kabinet vertegenwoordigd (den premier, dr. Kuyper, er natuurlijk buiten gelaten). Noch Heemskerk, noch Seret schijnt te bewegen te zijn geweest eene portefeuille in het Kabinet-Kuyper te aanvaarden. De heer Van Asch van Wijck, aan wien de portefeuille van Koloniën opgedragen is, behoort niet tot de Staatslieden van de bovenste plank.

Daarentegen nadert de *Arnhemsche Courant* in bondigheid van oordeel de *Nieuwe Courant*. Zij meent:

. . . . . En al valt er nauwelijks aan te twijfelen of de premier zal ook in werkelijkheid onder zijne ambtgenooten de primus inter pares zijn, toch behoort alleen de heer Van Asch van Wijck in engeren zin tot zijne geestverwanten.

Vriendelijker is de *Middelburgsche Courant*. Maar ook zij vergeet „de dubbele naam" niet. Verder schrijft zij:

. . . . . Den heer T. A. J. van Asch van Wijck, kennen wij als oud-gouverneur van West-Indië, waar hij, aangename persoonlijkheid als hij is, door zijn takt de moeielijkheden wist te bezweren, ontstaan door het optreden van zijn voorganger.

Zijn kennis van dit gewest kan hem van nut zijn om voor deze kolonie iets meer te doen dan zijne voorgangers.

Het *Volk* zegt bij een beschouwing van het christelijk ministerie „op den keper":

. . . . . De eenige „Kuyperiaan" die in het nieuwe ministerie naast Dr. Kuyper zelf plaats neemt, is de heer Van Asch van Wijck, als minister van koloniën. Hij behoorde intusschen beslist tot de rechterzijde der Kuyper-fractie.

Alvorens het oordeel te vermelden, dat wij in de anti-liberale bladen over den minister aantroffen, nog deze weinige regels uit Dr. Bronsveld's *„Stemmen van Waarheid en Vrede"*. Na gezegd te hebben, dat Baron Melvil van

Lijnden eigenlijk slecht in het Kabinet Kuyper op zijn plaats is, vervolgt hij:

. . . . . De nieuwe minister van koloniën is daarin evenwel volkomen op zijn plaats; of zijn fanatisme voor de antirevolutionaire partij menige leemte in zijn kunnen en kennen bedekken zal, moet de uitkomst leeren. . . . . .

En van zijn daden in de toekomst sprekende, zegt hij:

. . . . . Het zou ons, om iets te noemen, ten hoogste verrassen, indien de nu opgetreden minister van koloniën den roomschen bisschop verbood, het vormsel te gaan toedienen in de Minahassa, of roomsche zusters niet toelaat aldaar een school te openen.

Nu de regeeringspers gehoord.

De *Tijd*, het hoofdorgaan der roomsch-katholieke staatspartij, ziet meer in de heer van Asch van Wijck dan in wijlen den heer Keuchenius. Is dit omdat in Keuchenius behalve anti-semitisme ook wel een tikje anti-papisme stak?. Wij durven hier geen oplossing aan de hand te doen. Volstaan wij met een aanhaling uit het blad dat o.m. schrijft:

. . . . . Zelfs voor den grootsten bewonderaar van de bekwaamheden en eigenschappen van den heer Keuchenius moet, dunkt ons, het indertijd duidelijk geworden zijn, dat deze vurige Antirevolutionnair, ondanks zijn uitgebreide kennis en onovertroffen werkzaamheid, voor elke Regeering, van welke hij deel uitmaakte, een element moest zijn van verzwakking. Van den heer T. A. J. Van Asch van Wijck, die in verschillende hooge betrekkingen, inzonderheid als Gouverneur van Suriname, niet alleen blijk gaf van bekwaamheid, doch tevens van wijze gematigdheid, verwachten wij het tegendeel.

De *Maasbode* volgt het voorbeeld van het *Algemeen Handelsblad*, en beperkt zich tot een „indeeling".

. . . . . Wanneer men de samenstelling van het kabinet nagaat, zal men bemerken, zegt de *Maasbode*, dat g a u c h e en d r o i t e van de rechterzijde — en zelfs van de onderdeelen der rechterzijde — er zeer zuiver in vertegenwoordigd zijn.

Gauche: dr. Kuyper, jhr. van Asch van Wijck; generaal Bergansius, mr. de Marez Oyens.

Droite: baron Melvil van Lynden, mr. Harte, mr. Loeff, admiraal Kruys.

De *Residentiebode* vindt, dat . . . . . „De democratische tint van den formateur eigenlijk alleen door Jhr. van Asch van Wijck geaccentueerd wordt . . . . . .

Tot nadere beschouwingen laat het blad zich niet verlokken.

Extra Tijding, de spreekbuis van den christen-demagoog Staalman, denkt er geheel anders over.

. . . . . Hoe zullen de verwachtingen der „kleine luyden" den bodem worden ingeslagen, roept het orgaan uit, want wij verhelen het niet, zelfs van onzen partijgenoot Van Asch van Wijck, die eenmaal voor Amersfoort vervangen werd door den conservatief Schimmelpenninck, om later weer op diens plaats terug te keeren, wij zien ook in hem niet onzen pleitbezorger, dat is, de verdediger van Dr. Kuyper's „kleine luyden".

Rest alzoo de premier, de eenige, de man dien wij hoogelijk waardeeren, Dr. Kuyper.

Ten slotte nog een welkomstgroet van *Oost en West*, die zekerlijk goed bedoeld, toch een eigenaardigen, zoo niet eenigszins grappigen indruk maakt. . . . . De nieuwe Ministers hebben, zegt het blaadje, hunne functie aanvaard. Wij begroeten in den opgetreden Minister van Koloniën Jhr. Mr. T. A. J. van Asch van Wijck een onzer ijverige medeleden van „Oost en West".

* * *

Hiermede sluiten wij het persoverzicht af. Zeker is er in de kleine en kleinere dag- en weekbladen nog wel het een en ander over den nieuwen minister geschreven, maar met hetgeen wij hierboven uit de voornaamste regeerings- en oppositie-organen overnamen, kan tot het opmaken van een totaal indruk worden volstaan.

Hoe is deze? Tot welke gevolgtrekkingen geeft zij aanleiding?

Wat de Franschen noemen „une bonne presse" heeft de heer Van Asch van Wijck zeker niet gehad. Van liberale zijde komt het oordeel hierop neder: een gevoel van goedig medelijden met den „niet-fameusen debater", die om eens in de gedachtengang te blijven van Dr. Bronsveld, in de wateren der onbeduidendheid door Dr. Kuyper is opgevischt, en thans tot belooning van diensten niet aan Indië maar aan „de partij" bewezen, in eens van burgemeester van een stads-dorp, als Amersfoort, als minister van koloniën, gelijk een vuurpijl de lucht ingaat. Dit is naar onze bescheiden meening een resumptie van het oordeel der liberale bladen; en deze indruk weerspiegelt ook getrouw, wat in liberale kringen over de nieuwe Excellentie wordt gedacht en gesproken. *Ons* oordeel zullen wij tot tijd en wijle opschorten. Wij resumeeren slechts, en uit dien hoofde zij hier ook vrijmoedig uitgesproken, tot welken indruk het bijeengegaard perspluksel *moet* leiden.

Het is zeker geen geurige bouquet, die de pers de nieuwe Excellentie aanbiedt. Van des te meer belang, ook is dien zin, omdat de liberale bladen niet met een *parti pris* het nieuwe ministerie zijn tegemoet getreden. Voor Dr. Kuyper's talenten en gaven slechts één woord van lof en waardeering in alle liberale organen; vertrouwen in Melvil's beleid en voorzichtigheid, in Harte's bekwaamheid, in Loeff's scherpzinnigheid, in de energie van Bergansius, in de gematigdheid van Kruys, in de kunde van de Marez Oyens. Alleen over den nieuwen minister van koloniën niets van dat al. Met uitzondering van de altijd vriendelijke *Middelburgsche Courant* geen pluimpje, hoe klein ook, waarmede wij zijn hoed zouden kunnen tooien. Het blijft bij de indeeling in *droite en gauche*, bij den man met een dubbelen naam. Geen zinspeling op vroegere verdiensten, waaruit een prognose voor de toekomst is te maken. Als onpartijdige moet men wel tegen wil en dank zich afvragen: zou hij dan werkelijk de minst begiftigde onder de 8 broederen zijn? En deze aandrang neemt in kracht toe, indien wij daarbij bedenken, dat zich in de hem bevriende pers een bijna analoog geval voordoet.

Immers ook dáár is de verhouding tusschen den lof aan de nieuwe ministers toegezwaaid en des heeren Asch van Wijck's deel daaraan, voor hem zoo onrustbarend gering, dat geen onpartijdige voor dit verschijnsel de oogen kan

sluiten. Natuurlijk kon zij hem niet afvallen, onverschillig blijven voor het feit, dat een der geestverwanten thans het bestuur over onze koloniën zal voeren. Dit alléén zou, afgezien van de persoonlijkheid, reeds een reden voor haar zijn tot een fikschen slag op den grooten trom. Maar vergissen wij ons, indien onder het „christelijk volksdeel" Dr. Kuyper en de 6 andere ministers beslist als „winste" worden aangemerkt, Jhr. van Asch van Wijck slechts „hope" veronderstelt? Door een aandachtige lezing van het oordeel der anti-liberale bladen, komt men tot deze onderscheiding, die ons dan ook als resumptie niet onjuist toeschijnt.

Toch komt ons, zonder te dezer plaatse op dit onderwerp dieper in te gaan, de keuze van Dr. Kuyper om den heer van Asch van Wijck als minister van koloniën aan H. M de Koningin voor te dragen, niet onverstandig voor. Koloniaal timmerhout is in het christelijk woud zeldzaam, kan of vermag daar slecht gedeien. Voor den cabinets-formateur der rechterzijde was dit een verzwarende omstandigheid; een moeilijkheid, die zich reeds in een andere vorm n.l. in de Tweede Kamer pijnlijk deed gevoelen. Daar kon reeds in de laatste jaren de rechterzijde niemand stellen tegenover de koloniale mannen der liberalen. En stekjes planten, zooals geschiedde voor boomen, die later hier te lande zouden bloeien, hetgeen ook met veel succes werd bekroond: gezien het groot aantal demagogen en „staatslieden uit de school van Kuyper," die thans de leiders zijn der christelijke partijen; welnu, dit procédé kon niet toegepast worden voor een Indische pépinière. Immers de stekjes uit de moederlandsche aarde overgeplant in tropischen grond, vielen met den dag af, verwelkten, verdorden ten leste. Een overgang verklaarbaar voor een ieder, die met de toestanden in Nederlansch-Indië bekend is. Ondanks de moeite die Dr. Kuyper zich jaren lang in dezen gegeven heeft, is het resultaat steeds vrij pover gebleven. Gaan wij tot staving dezer bewering slechts even in gedachten terug naar de jongste verkiezingen. Met kunst en vliegwerk heeft Dr. Kuyper den heer Idenburg in de Tweede Kamer gebracht. In Schiedam en Utrecht gevallen, slaagde deze candidaat eindelijk te Gouda. Maar met moeite. Niet weinig vermakelijk was het in het *Dagblad van Gouda* te lezen, hoe de anti-revolutionairen den volke per advertentie kond deden, dat hun candidaat te Hillegersberg nabij Gouda woonde, en schrik niet, lezer! — chef was van het cabinet van Z. Ex. den Commandant van het Indische leger. Wij wisten niet, totdat deze annonce onder onze oogen kwam, dat de legercommandant ook een „cabinet" had. Deze bijzonderheid daargelaten, releveeren wij haar allerminst om iets af te dingen op het succes door de clericalen in Gouda behaald. Op een andere bladzijde (pag. 1087) vinden de lezers de belangwekkende redevoering, die de heer Idenburg voor zijn kiezers te Gouda heeft gehouden, en wij heeten hem van harte welkom in ons Parlement, als een hoognoodige versterking van het numeriek zwakke Indisch element in die vergadering. Slechts als illustratie van de groote moeite, die het den leiders kost om het christenvolk op een Indisch man te laten stemmen, kwam ons deze verkiezing onwillekeurig voor den geest.

Waar het nu zoo moeilijk is om afgevaardigden van de rechterzijde, bekend met Indië en zijn behoeften, in 's Lands vergaderzaal te brengen, is het licht te bevroeden — en hier keeren wij tot ons uitgangspunt terug — dat het nog meer bezwaren in had, om een geschikt minister van koloniën voor

een anti-liberaal ministerie te vinden. Niemand was er onder de anti-liberalen, wiens naam een Indisch program inhield. Personen te vergelijken met een van Hoëvell, een Fransen van de Putte, of een Loudon, die aan een vroegere periode van liberaal koloniaal regeeringsbeleid herinneren, of met een van Dedem, en een van Rees om van meer recenten datum te gewagen; de evenknieën van deze mannen zijn onder de indische specialiteiten der anti-liberalen van den huidigen dag niet te zoeken. Met den dood van Keuchenius is hun eenige groote koloniale ster ondergegaan.

Maar ook ontbrak het Dr. Kuyper aan een man, die voldoende detailkennis van Indische zaken bezat, om in hem als het ware den aangewezen persoon voor de portefeuille van koloniën te zien. Van den heer van Limburg Stirum, die in dit opzicht dan nog het meest op den voorgrond was getreden, verluidt, dat hij eerst een paar jaar geleden persoonlijk met dr. Kuyper kennis maakte. Zijn opname in een kabinet Kuyper behoorde daarom tot de onmogelijkheden.

De keuze was dus voor den premier zeer beperkt.

Zij bestond noch uit eminente personen, noch uit mannen, die een detail-studie van Indische zaken hadden gemaakt, zoodat het voor de hand lag, dat slechts „een man van de partij" zonder meer, in aanmerking kwam. In zekere kringen had men liever Baron Mackay naast Dr. Kuyper als minister van koloniën zien optreden. Maar zou dit op den duur niet misschien tot oneenigheid geleid hebben?. En zou een misverstand in den boezem van het ministerie tusschen een almachtigen premier en een stijfhoofdig minister van koloniën niet schadelijk terug gewerkt hebben op de belangen van Nederlandsch-Indië?. Deze mogelijkheid latende voor hetgeen zij is, schijnt ons juist in de eigenschap van den heer van Asch van Wijck als „partijganger", als „luitenant", of zooals het *Vaderland* het noemt, „als de schaduw van Dr. Kuyper," een waarborg te leggen, dat gevaarlijke proefnemingen op Indisch regeeringsgebied uitgesloten zullen zijn. Dr. Kuyper is wel geen Indische specialiteit, maar iemand van buitengewone gaven, een staatsman, een in alle opzichten merkwaardig man.

Hij denkt voor het ministerie. Niet alleen voor den minister van koloniën maar voor al zijn collega's. Wij gelooven dit gerust te mogen zeggen, zonder dat men hierin een kleinachting voor den nieuwen bewindsman van koloniën zal zien. Dr. Kuyper neemt nu eenmaal deze domineerde positie in. Ook de koloniale politiek zal ongetwijfeld in de toekomst zijn invloed ondervinden; en waar nu de minister van koloniën de uitvoerder zal zijn van plannen in gemeen overleg vastgesteld, zal het geen nadeel aanbrengen, indien er goede overeenstemming heerscht tusschen kapitein en luitenant. Zonder een gewillig werktuig te zijn in de handen van den superieuren staatsman, zal den nieuwen minister van koloniën zeker een ruim veld overgelaten worden, waar hij zelfstandigheid, doorzicht, en wat hem vroeger in Suriname sierde: tactvol optreden zal kunnen toonen. Èn voor Dr. Kuyper èn voor Jhr. van Asch van Wijck, wiens aanstaand bewind wij onbevooroordeeld zullen beschouwen, is met de koloniën „eere" in te leggen. Voor Dr. Kuyper, in dien zin dat hij een goede keuze deed; voor den heer van Asch van Wijck bovenal dat van hem na vier jaren getuigd moge worden, wat thans *de Tijd* van hem schrijft: n.l. dat hij „blijk gaf van bekwaamheid doch tevens van wijze gematigdheid".

* * *

Is het bedroevend zoo weinig belangstelling door de pers werd getoond bij het optreden van den nieuwen minister van koloniën, even weinig, liever gezegd: evenveel animo bestond er tot het opmaken van een balans der regeeringsdaden van minister Cremer. Met stille trom deed de heer van Asch van Wijck zijn intrede op het Plein; geruischloos heeft zijn voorganger het verlaten. Slechts in de *Controleur* van 13 Juli en in het *Algemeen Handelsblad* van 30 Juli vonden wij een artikel aan dit onderwerp gewijd. *Blanda*, van wiens hand het opstel in de *Controleur* is, laat zich gelijk van dezen schrijver te vermoeden, niet zeer gunstig uit over minister Cremer's bedrijvigheid gedurende diens 4-jarig bestuur.

De regeeringsjaren van dezen minister zijn voor de koloniën, zegt hij, van negatieve waarde geweest.

Absoluut positief voordeel schonk hij de koloniën niet. Veel van wat hij gedaan heeft vond in Indië felle bestrijding, scherpe afkeuring en veroordeeling, en heftigen tegenstand. De Indische Mijnwet is veel meer een bevoordeeling van het particulier belang en van het kapitalisme dan van den Staat of de gemeenschap, een verloren doen gaan van de rijkdommen uit den schoot der aarde van de eerste rechthebbenden: de inlanders. Voor staatsexploitatie der mijnen en petroleumbronnen had de minister geen ooren.

Dat teekent den koopman, die zelf in Indië in het particuliere als industrieel tot welvaart kwam. Zijn zoogenaamde reorganisatie-voorstellen zijn te berucht geweest, om er hier over uit te weiden. Dezen minister wordt de deugd der voorzichtigheid toegemeten, maar het kan niet gezegd worden, dat die bij kris en bij kras doorgevoerde reorganisatie wijsheid en voorzichtigheid van staatkunde geweest is tegenover het inlandsche bestuur, dat er door benadeeld werd. De gelijkstelling der Japanners in Nederlandsch-Indië met Europeanen was een krenking der Nederlandsch-Indische staatsinstellingen, die tot internationale conflicten en verwikkelingen aanleiding kan en in de toekomst ook nog wel geven zal. Met de reorganisatie der rechterlijke macht, bij het vorig begrootingsdebat tot wet geproclameerd, heeft hij ook al niet bijster veel eer ingeoogst. Zijn benoeming van mr. de Meester tot vice-president van den Raad van Nederlandsch-Indië, en van generaal Rooseboom tot gouverneur-generaal is een daad, waarvan de noodzakelijkheid tot afwijking van den gewonen weg tot nu toe nog niet gebleken is. Zijn decentralisatie-voorstellen blijven als onafgedaan werk, als vruchtelooze arbeid liggen. Waar dit al het geval is geweest met die van den minister van Dedem, zou men gemeend en verwacht mogen hebben, dat de heer Cremer ze voor datzelfde lot zou hebben bewaard. De wijziging der Indische comptabiliteitswet, waarvan het wetsontwerp zooveel pennen en monden in beweging heeft gebracht, ondergaat dezelfde beschikking plus al het werk, dat nog in voorbereiding is of heet te zijn.

Dat zijn de voornaamste grepen uit het regeerings-beleid van minister Cremer. De Solovallei-werken laat *Blanda* maar liever rusten, zooals Z-Exc. die in werkelijkheid tot dusver liet rusten. Misschien zouden emininenter regeeringsmannen dan deze minister al even besluiteloos hebben gestaan voor het dilemna: al of niet voortzetten dier werken tot geheele of gedeeltelijke terugwinning der versnoepte millioenen.

Ten slotte merkt Blanda op:

„De heer Cremer was een goed Kamerlid, die als zoodanig nuttig voor

Indië was. Hij had het moeten blijven en nimmer het ministerschap mogen ambieeren, vooral niet in een tijd als deze, nu aan den staat van zaken in Indië de reddende hand moet worden toegestoken en een krachtig ingrijpend, reorganiseerend en hervormend bewind daar noodzaak geworden is. 't Ware te wenschen, dat bij het aanvaarden van dergelijke hooge, verantwoordelijke posten wat meer zelfkennis en heel wat minder eerzucht in het spel waren.

„Het Indië van nu heeft als opperste leider in de allereerste plaats een hervormer noodig. De heer Cremer was dit in geenen deele. Hij heeft voor eene goede financieele leiding en administratie gezorgd. Daaruit bleek de koopman en zijn mercantiele neigingen. Hij hield van stipte boekhouding, van sluitende rekeningen. Hij is van de stelling, dat wie veel in het belang van Indië gedaan wil zien, eerstens zorgen moet, dat de daarvoor noodige geldmiddelen aanwezig zijn. En aangezien die gelden niet gereed lagen, heeft hij in het belang van Indië niets gedaan, dat besliste en blijvende waarde heeft".

* * *

Nu, zoo bar als Blanda het voorstelt, heeft de heer Cremer het wel niet gemaakt. Voorzichtiger, kalmer is de toon door het *Algemeen Handelsblad* aangeslagen. Op de vraag: had minister Cremer meer kunnen doen, dan hij gedaan heeft, volgt het uiterst diplomatieke antwoord:

„Een „outsider" kan op deze vraag geen antwoord geven, omdat hij niet de gegevens bezit, welke tot het vellen van een juist oordeel in staat stellen".

Zooveel weet het *Algemeen Handelsblad* echter wel, misschien juist genoeg, om waar gewezen wordt op het niet vervullen van de vele verwachtingen, die bij het optreden van minister Cremer werden gekoesterd, aan twee zaken te herinneren, die in zijn nadeel waren.

Vooreerst, dat de Indische geldmiddelen bij Cremer's optreden in geen gunstigen toestand verkeerden. Om slechts twee cijfers te noemen: in 1897 overtroffen de uitgaven de inkomsten met ruim achttien millioen, in 1898 met hetzelfde bedrag. Onder de uitgaven was, in de beide jaren te zamen, bijna 17 millioen begrepen voor spoorwegaanleg en ruim 9 millioen voor irrigatiewerken; maar als men deze uitgaven geheel als buitengewone beschouwt, was er nóg een tekort van 10 millioen.

Er was dus weinig te denken aan verbeteringen, die geld kostten, maar wèl moest er gedacht worden aan middelen om het deficit in te krimpen, wat nooit strekt om een bewindsman populair te maken.

In de tweede plaats vond de heer Cremer bij zijn optreden den Atjeh-oorlog in een stadium, waarin slechts van krachtig voortgaan op het ingeslagen pad goede gevolgen konden worden verwacht. Het was, volkomen terecht, zijn overtuiging dat men niet, ter wille van eene tijdelijke inkrimping van uitgaven, de toekomst van Atjeh mocht bederven; velerlei andere uitgaven konden nog worden uitgesteld; die, welke vereischt werden om de rust in Atjeh te verzekeren, ook door den aanleg van stoomtramwegen, waren urgent.

Uit deze twee omstandigheden, meent het orgaan, is een deel van Cremer's program af te leiden: de financiën en Atjeh. En men zal moeten toegeven dat hij in beide opzichten heeft gedaan wat hij kon, al erkent men ook, dat het geluk hem daarbij heeft gediend; ten aanzien der financiën hebben de tinprijzen belangrijk medegeholpen, zoodat de begrooting voor 1901, ondanks uitgaven

van zes millioen voor spoorwegaanleg en irrigatiewerken in evenwicht is; ten aanzien van Atjeh heeft de gouverneur Van Heutsz, naar het getuigenis van dr. Snouck Hurgronje, getoond „op zeldzaam gelukkige wijze scherpzinnigheid, geestkracht en ruimte van blik aan kennis van zaken te paren".

Daarna volgt een vrij optimistische beschrijving van de resultaten, die ondanks deze bezwaren toch nog verkregen zijn. Hiervan stippen wij het volgende aan:

„De bevolking op Java werd verlost van de duitenplaag, en door de afschaffing van de maxima voor de aan te munten pasmunt is thans de gelegenheid geopend om het muntwezen geheel aan zijn doel te doen beantwoorden.

„De bevolking van de Minahassa werd,eindelijk, geheel verlost van den druk van dwangcultuur en monopolie.

„Door de uitbreiding van de opiumregie — in beginsel over geheel Java, in de practijk voor zoover de capaciteit van de opiumfabriek gedoogde — werd de macht der pachters geknot; hetzelfde geschiedde tengevolge van de vervanging der verpachting van de slachtbelasting door rechtstreeksche heffing. De oprichting der postspaarbank moge in Indië mettertijd van evenveel belang voor de Indische volkeren zijn als zij dat, hier te lande, voor ons volk bleek te wezen.

„De reorganisatie der opleidingsscholen voor inlandsche ambtenaren, de stichting der Wilhelminaschool voor technisch onderwijs te Batavia, de voorbereiding van de oprichting eener landbouwschool te Buitenzorg geven de bewijzen van de werkzaamheid der regeering in de richting van volksontwikkeling. De uitbreiding van de opleiding der inlandsche geneeskundigen, de cursus voor tropische ziekten, het nieuwe krankzinnigengesticht te Lawang voor hare zorgen op het gebied der volksgezondheid. In verband hiermede is ook de drinkwaterleiding te Soerabaja te noemen."

Verder wenscht het blad, ter kenschetsing van den arbeid van den minister Cremer, te wijzen op:

de afkondiging van het — helaas nog niet ingevoerd — nieuw wetboek van strafrecht voor Europeanen (Ind. Stbl. 1898 No. 175);

de Indische mijnwet (id. 1899 no. 214);

de reorganisatie van het binnenlandsch bestuur, welke bij de Indische begrooting voor 1900 haar beslag kreeg;

de aanhangig gebleven wetsontwerpen omtrent decentralisatie en opleiding van Indische ambtenaren;

de onlangs in Indië afgekondigde wetten tot verbetering van de rechtsspraak.

Men kan, dit lijstje nagaande en het met verschillende punten van minder belang aanvullende; lettende ook op de belangrijke maatregelen, in de laatste drie jaren genomen op het gebied der Staatsspoorwegen (lijnen Batavia—Krawang—Padalarang, Kalisat—Banjoewangi, Goebeng—Kalimas Oost), waarlijk niet zeggen, meent het orgaan, dat de heer Cremer stil gezeten heeft!

Wat het blad ten slotte zegt aangaande de vooruitzichten voor den nieuwen minister; deze zienswijze deelen wij niet. Het *Algemeen Handelsblad* gelooft n. l. dat de opvolger van den heer Cremer de portefeuille van koloniën onder vrij wat gunstiger toestand aanvaardt. Atjeh baart geen bijzondere zorgen meer, en wat de financiën betreft; hij behoeft voorloopig niet te

zinnen op nieuwe belastingen of belastingverhoogingen, en vermijdt daardoor het odium dat zijn voorgangers bedreigde.

Als tegengif voor deze in kroningsstemming geschreven beschouwing leze men spoedig Mr. P. Brooshooft's „Ethische Koers"!

Hetgeen de minister in de eerste plaats doen zal — zegt verder het *Handelsblad* — ligt voor de hand: voorziening in de dringende behoefte aan inlandsch landbouwcrediet; hervatting der Solovallei-werken; krachtig voortzetten der irrigatiewerken; ingrijpende maatregelen tot afschaffing van heerendiensten op Java; afschaffing van de uitvoerrechten op landbouwproducten; waar van suiker en thee geen invoerrecht meer geheven wordt, kan dat op koffie en indigo niet langer behouden blijven.

En verder óók de zeer noodige regeling van den rechtstoestand der Inlandsche Christenen; terwijl onder zijne leiding, de opbrengsten van de pandhuis- en speelpachten niet langer de begrooting der middelen van Indië zullen ontsieren.

Met een huldebetooging aan den scheidenden minister eindigt het opstel.

* * *

Volledigheidshalve, en als laatste van de artikelen, die wij in de pers aantroffen naar aanleiding van de verwisseling der portefeuille van koloniën, vermelden wij hier nog een opstel in *Oost en West* (van 11 Juli) opgenomen, geteekend v. D., en tot opschrift voerende „Het gevolg der jongste verkiezingen".

In het bijzonder „deert" hem de vraag: *Wat heeft Indië van een optredend clericaal Ministerie te wachten?*

Wanneer hij, zoover zijn herinnering gaat, terugdenkt, dan heeft Oost-Indië in het laatste 40tal jaren, weinig verschil in toegepast regeerbeleid ondervonden, naarmate de ministeries uit een zuiver Nederlandsch staatkundig oogpunt waren liberaal of niet-liberaal. Hij acht het evenwel onnut, om die opvatting aan de feiten te toetsten, omdat ons land thans, wat de koloniale staatkunde betreft, op een nog veel belangrijker keerpunt staat, dan een halve eeuw geleden.

De stelling, dat de koloniën moeten bestuurd worden *in hoofdzaak, in het belang der inboorlingen* is in de laatste jaren aanmerkelijk op den voorgrond gekomen; zij heeft o. a. den Amerikanen, die koloniën begeerden, gediend om met geweld aan Spanje Cuba en de Philippijnen te ontnemen. Het zijn vooral de Franschen, die ze meer en meer in toepassing brengen, nadat het internationaal congres van koloniale sociologie te Parijs er eenstemmig zijn zegel aan hechtte, en al zou dit dan ook al niet gebeuren ten volle met de overtuiging, dat men niets anders doet, dan hetgeen plichtmatig is; zoo zullen toch ook de andere koloniale Staten, vooral de minder machtige, uit eigenbelang, er rekening mee moeten houden.

Zullen nu de clericalen aan het bewind komen, zij dit minder goed voelen en begrijpen dan de liberalen? Men behoeft het nog niet met mr. Piepers eens te zijn, dat in iederen liberaal een aandeelhouder in Indische ondernemingen steekt, tuk op uitbuiting van den inlander, om toch de overtuiging te hebben, dat een zoogenaamd clericaal bewind, voor den inlander zeker niets minder zal over hebben dan eene liberale regeering, en evengoed het politiek gevaar zal beseffen, dat er voor ons in achterblijven zou gelegen zijn.

Op grond der partijprogramma's heeft men de vrees geuit voor overdreven

en onverstandige bescherming van de zending en het vooropstellen der bekeering tot het Christendom. v. D. koestert die vrees niet; hij heeft van de zending, mits oordeelkundig bestuurd, heel veel goed gezien en acht, dat zij door tegenstanders veelal onbillijk wordt beoordeeld; maar aan den anderen kant kent hij aan de bekwame mannen, die de kerkelijken onder hunne voorgangers tellen te veel gezond verstand toe, om de lessen in den wind te slaan, die overdreven priestercultuur in de Phillippijnen en bekeering à outrance in China ons hebben gegeven.

v. D. komt dus tot ongeveer dezelfde slotsom als Blanda in zijn hiervoor gerevereerd artikel, die van het aanstaand clericaal bewind geen groote daden, krasse maatregelen, diep ingrijpende hervormingen op christelijken grondslag voor de koloniën ducht. Hij verwacht die slechts met betrekking tot de zending, tot de gelijkstelling der Inlandsche christenen met Europeanen, en tot de begunstiging van het particulier christelijk onderwijs. Daarbij zal het dan ook wel blijven. Wie anders mocht meenen, zou den staatmansblik van Dr. Kuyper miskennen.

* * *

Na de verwisseling van de portefeuille van koloniën heeft geen voor Nederlandsch-Indië belangrijke gebeurtenis meer de aandacht getrokken, dan de bekende zendings-circulaire den 1en Juni j.l. in de *Javaasche Courant* afgedrukt. Dit stuk heeft heel wat pennen in Indie in beweging gebracht. Bijna algemeen werd het door de Indische pers veroordeeld. De *Locomotief* o. m. meende, dat Indische menschen voor het meerendeel in de vaste overtuiging leven, dat zij althans in de koloniën de schoenen van Luther en Calvijn ontwassen zijn. Een oordeel, dat juist nu, zeker niet zonder verbazing en ontzetting door vele Nederlanders zal aangehoord worden. Verder lazen wij in het *Bataviaasch Nieuwsblad* een puntige polemiek, welke het orgaan naar aanleiding van zijn afkeurend oordeel over deze circulaire met zekeren dominé Wijers, redacteur van een blaadje genaamd: de *Getuige*, voerde. Ook de *Javabode* en het *Soerabayaasch Handelsblad* liet zich over de circulaire ongunstig uit.

Daarentegen werd deze daad der Indische regeering in Nederland door verschillende organen met groote instemming begroet.

Vooral de *Tijd* is er zeer mede tevreden. In het nummer van 23 Juli wijdt het orgaan er een hoofdartikel van 3 kolom lengte aan.

Reeds bij de eerste lezing der circulaire ontving het blad den indruk, dat door hare uitvaardiging een goede, doch vooral een *zeer noodige* zaak was verricht, een zaak, welke misschien te lang reeds uitgesteld en achterwege gebleven was.

Of wijst het niet op treurige verhoudingen, vraagt het blad, op een door en door verkeerde opvatting van de taak onzer regeeringsambtenaren, wanneer men in de circulaire onder meer leert:

Menigmaal heerscht tusschen bestuursambtenaren en zendelingen meer wantrouwen dan sympathie en samenwerking. Noch voor de goede vervulling der bestuurstaak, noch voor het welslagen van de evangelieprediking is zulk eene verhouding gunstig te noemen. Het gezag van den ambtenaar en de bij primitieve volken vaak machtige invloed van den zendeling kunnen elkaar steunen en aanvullen, wanneer aan beide zijden naar waardeering gestreefd wordt.

Deze laatste, volgens de *Tijd* „zeer eenvoudige waarheid", schijnt derhalve

aan zeer veel ambtenaren van een groot koloniaal Rijk met een overheerschend mahomedaansche en heidensche bevolking, nog niet duidelijk te wezen!

Ergert het blad zich reeds aan den slechten geest, die onder de ambtenaren schijnt te heerschen, grooter ergernis, neen, verontwaardigd is het over de de wijze, waarop de circulaire door de indische bladen is besproken. Aan de bitterste aanvallen" stond zij bloot. In het bijzonder worden hier de *Javabode* en *Soerabaya-Courant* bedoeld. Ziet ge het wel, roept *De Tijd* uit, hoe broodnoodig het is, dat de regeering zich met de zaak inliet! — want als de zin geschiedde van Mr. Schimmel (hoofdredacteur der *Soer. Crt.*) en zijn medestanders, dan zou het niet lang duren, of alle zendelingen — d. w. z. allen, wier streven *middellijk of onmiddellijk* erop gericht is, Mohamedanen en Heidenen tot Christenen te bekeeren — werden als boosdoeners verbannen. Ziedaar de conclusie. Logisch, meent het blad, zou deze ook ertoe moeten leiden, in Indië, en misschien ook elders, tot verbanning te besluiten van allen, die „proselieten" trachten te maken voor een „andere" zedenleer onder degenen, welke daaromtrent minder strenge of geheel tegenstrijdige begrippen zijn toegedaan. Mogelijk dat deze consequentie aan zekere Indische kringen mede niet ongevallig zou zijn.

Voorts gelooft het roomsch-katholieke orgaan aan de critiek der *Soerabaya Courant* de gevolgtrekking te mogen ontleenen, dat Mr. Schimmel niet *wil*, dat de Javanen en andere Indische volken tot het Christendom zullen bekeerd worden. Geen wonder, dat de ambtenaren, die erover denken gelijk hij, allen steun aan de zendelingen onthouden, ja, dezen overal, waar zij het kunnen, den voet dwars zetten en hen zooveel mogelijk tegenwerken.

Drie daadzaken wenscht het orgaan, alvorens te eindigen, met een enkel woord in herinnering te brengen.

1o. Nergens in Indië — hetzij men den blik vestige op Flores, Timor en omliggende eilanden of op de Minahassa, Nias, de Battak-landen, enz. — heeft tot dusver de prediking van het Christendom aanleiding gegeven tot gevaarlijke verstoring van rust en orde. Dit zal derhalve bij verstandige samenwerking van zendelingen en regeeringsambtenaren ook niet zijn te vreezen in de toekomst. Beduchtheid dat de Nederlandsche Regeering hem ooit *met geweld* tot het Christendom zal dwingen, bestaat zelfs niet bij den domsten inlander.

2o. Niet ijver en liefde voor den godsdienst en het geloof: wel het tegenovergestelde, volslagen ongeloof en onverschilligheid zijn het, welke den Europeaan in de oogen van Heidenen en Mahomedanen (van de laatsten vooral) hatelijk en verachtelijk maken. Een mensch zonder geloof en zonder godsdienst begrijpen zij niet: kunnen zij derhalve ook niet vertrouwen: het is in hun oogen een monster.

3o. Èn onder stoffelijk èn onder geestelijk opzicht is de zendeling zeer zeker de weldoener bij uitnemendheid van den inlander: hij is het evenwel onder geestelijk opzicht ook van den Europeaan. In een maatschappij, waarin bijna uitsluitend stoffelijke belangen worden gehuldigd, waar een geheel materialistische levensbeschouwing den schepter zwaait, is hij — is de missionaris, die niet arbeidt om geld of stoffelijke voordeelen — schier alleen de vertegenwoordiger van het hoogere, van het ideale. Door zijn verdwijnen zou voor den Europeaan een voorbeeld zijn weggenomen, dat, juist wijl het in Indië zóó zeldzaam is, voor hem van groote, van onschatbare waarde moet worden geacht.

Tot zooverre de *Tijd*, wiens bekwame Indische correspondent hetzelfde onderwerp in een brief opgenomen in het nummer van 7 Augustus in gelijke zin behandelde. (Zie hiervoor onze rubriek *Varia*, blz. 1098).

* * *

Het *Algemeen Handelsblad*, hoewel in politieke richting nog al eens van de *Tijd* verschillend, is eveneens zeer in zijn schik met de circulaire. Maar op andere gronden. Het blad volgt in zijn verdediging van het beleid der Indische regeering een historische lijn. Het stelt conservatief tegenover vooruitstrevend.

In het nummer van 29 Juli zegt het o. m.

„De strijd tusschen „conservatieven" en „vooruitstrevenden" is nooit geeindigd. Wij hebben in onze jeugd het cultuurstelsel hooren verdedigen als in het belang van den inlander; dat het ook vele millioenen „batig slot" opleverde, was slechts eene bijkomende omstandigheid. Wij begrijpen dat er nog gevonden worden die den inlander dom willen houden, in het belang van de handhaving van ons gezag. Ambtenaren verdedigen nog de heerendiensten, want de inlander is zoo lui, dat hij tot werken gedwongen moet worden, en .... het gebruik van heerendienstplichtigen geeft zooveel gemak!

„Wij prijzen het in de Indische Regeering, wanneer zij toont aan den kant der vooruitstrevenden te staan, en de hulp der zendelingen niet versmaadt om den inlander nader tot ons te brengen; wanneer zij verklaart, dat het zendingswerk ten volle aanspraak mag maken op steun, wanneer het slechts de openbare rust en orde niet in gevaar brengt.

„Doch, zooals gezegd, wij kunnen ons best voorstellen dat er zijn die van de gansche zending niets weten willen; die in de gansche circulaire slechts het bewijs zien dat Indië „hoe langer hoe meer geregeerd wordt door menschen die Indië niet kennen, niet verstaan, geen besef hebben van hetgeen ons gezag in deze gewesten gevestigd heeft, in stand hield en blijvend mogelijk maakt", — al is de Minahassa, dunkt ons, een zeer sprekend bewijs, dat juist door de zending ons gezag belangrijk is versterkt".

En waar de mogelijkheid ter sprake komt o.a. door het *Bataviaasch Nieuwsblad* te berde gebracht, dat „verstandige bestuurshoofden de circulaire wel ter zijde zullen leggen", is het blad overtuigd, dat zij daartoe het recht missen.

Zij zijn vertegenwoordigers van de regeering, — zij moeten doen wat de Regeering verlangt. Strookt dat verlangen niet met hunne inzichten, zij zijn vrij 's lands dienst te verlaten, maar eene krachtige regeering moet vorderen dat hare wil wet is voor hare dienaren, en dat hare circulaires niet eenvoudig worden ter zijde gelegd, wanneer dat door sommige dienaren beter geoordeeld wordt.

Eene regeering, zoo besluit het blad, die weet wat zij wil — en eene zoodanige hebben wij in Indië noodig! — moet ook eischen dat haar wil wordt opgevolgd, en mag geene lijdelijke tegenwerking van hare dienaren dulden.

Een zienswijze, die vrij nabij komt aan het advies door de *Tijd* in haar zooeven aangehaald artikel gegeven, n.l. dat het de plicht van elke Regeering is voor de naleving harer bevelen te zorgen, de onwilligen desnoods daartoe te dwingen of, indien dit niet gaat, uit den Staatsdienst te verwijderen.

* * *

Behalve dit redactioneele artikel gaf het *Algemeen Handelsblad* van 9 Augustus

nog een opstel over deze quaestie, ditmaal onderteekend door den heer E. B. Kielstra. In zekeren zin troffen wij er een herhaling aan van de historische uiteenzetting, waarmede het vorig artikel opent.

Alleen wordt dit punt door den heer Kielstra breeder uitgewerkt, in verband gebracht met aanhalingen uit oude brochures. Ook weêrlegt de schrijver de argumenten, die de Indische pers tegen de circulaire meende te moeten aanvoeren. Natuurlijk wordt hier het *pro* en *contra* op een andere weegschaal gelegd dan de *Tijd* deed. Stelde dit blad zich op een zuiver kerkelijk, positief christelijk standpunt; de heer Kielstra bepleit het nut der zending vooral op ethische gronden, en bestrijdt ook uit dien hoofde, wat er in Indië tegen in gebracht werd.

„Men keurt het in de Indische Regeering af, zegt hij, dat zij de zending beschouwt als een vriendin, omdat men van de zending zelf „niets hebben moet". Men stelt het voor, alsof die regeering „de politiek van non-interventie in zake de religie, waarbij wij ons sedert onze vestiging op Java wel bevonden hebben (!!) zou hebben „over boord geworpen"; terwijl in werkelijkheid slechts bedoeld is, ongemotiveerde tegenwerking te doen ophouden. „De geschiedenis is daar om te leeren dat het (zendingswerk) nooit goedschiks ging", zoo verneemt men (in *De Locomotief* van 11 Juni), met volkomen miskenning van al wat, in de laatste halve eeuw vooral, in dat opzicht, zonder eenigen dwang, geschiedde.

„Wij kennen hoog ontwikkelde, ernstige, mannen, die aan onze godsdienstige vormen geen waarde hechten voor zichzelven, maar die toch volmondig erkennen, dat de zending in Indie hoogst nuttig werkt: de inlander heeft vooral op geestelijk gebied l e i d i n g noodig, welke de Islam hem niet verschaft. Waar onkunde en bijgeloof worden bestreden, de hartstochten aan banden gelegd, daar neemt de welvaart toe. Ook de Christengemeenten op Java bewijzen dat."

„Wat betreft het doel van de circulaire, meent de schrijver, dat de Indische Regeering er slechts mede beoogde ongemotiveerde tegenwerking van de zending te doen ophouden. Dat die tegenwerking, zij het in veel mindere mate dan vroeger, nog wel bestaat, blijkt wel uit het in de circulaire aangehaald advies van een bestuursambtenaar „dat het weren van pogingen om proselyten te maken onder de inheemsche bevolking een beginsel was, waarvan in geen geval mocht worden afgeweken". Wat is dan „beginsel" anders dan bescherming van Islam of heidendom?

„Maar men heeft in de circulaire meer gelezen dan er staat. Men doet het voorkomen, alsof nu, onder de pressie der regeeringspersonen, het bekeeringswerk plotseling een bedenkelijken omvang zal nemen: „het inlandsch element", zoo zegt de Indische correspondent van *Het Vaderland*, „zal gemakkelijker te vinden zijn om, zij het ook zonder overtuiging, tot een nieuwen eeredienst over te gaan"; daardoor zal onrust ontstaan bij het volk, wrevel bij de inlandsche priesters, die hunne inkomsten bedreigd zien."

En, zoo vreest men, er zal „conflict ontstaan tusschen de zending der verschillende eerediensten", met al de slechte gevolgen van dien. Waar leest men dan in de circulaire dat de missionarissen van de „verschillende eerediensten" zullen worden toegelaten op hetzelfde terrein? De houding der Indische regeering ten aanzien der Minahassa bewijst, dunkt den heer Kielstra, wel het tegendeel!

De schrijver eindigt zijn pleidooi met de verzekering, dat de zending zelf

ook niet verlangt, dat de regeering zich met haar werk bemoeit; maar zij heeft recht te verlangen, dat geen ambtenaar, direct of indirect, meer tot de de bevolking zegt: „ik verbied U, Christen te worden."

* * *

De *Nederlander*, die dit artikel van den heer Kielstra bijna in zijn geheel overneemt, gaat op de zaak zelf niet verder in, maar beperkt zich tot de volgende kantteekening:

„Met te meer genoegen zij dit artikel een plaats gegund, omdat daaruit blijkt hoe ongegrond en onwaar de voorstelling is, die, ook tijdens de verkiezing, tal van blaadjes gegeven hebben van de liberalen.

„De grieven — dus voegt de *Nederlander* er bij — die wij, ook als christenen, tegen de liberalen hebben, zijn dikwijls genoeg door ons uiteengezet. Maar dit is iets geheel anders dan te beweren, — gelijk wij nog onlangs in een ons toegezonden „antirevolutionnair" verkiezingsstuk lazen, — dat de liberalen, wilden zij eerlijk zijn, van de daken zouden moeten verkondigen: „wij verachten God en zijn dienst; wij ontkennen het Godsbestaan; wij benoemen uitsluitend mannen zonder godsdienst. Onze leuze is: de godsdienst van den aardbodem verdreven!

„Zulke onwaarheden mogen niet worden gezegd, en worden weerlegd door feiten als door ons worden meegedeeld."

* * *

Van het nut der zending in Nederlandsch-Indië op toestanden in Djambi is een overgang, wel is waar niet geleidelijk, maar noodzakelijk, nu wij de aandacht moeten vragen voor een artikel in het *Volk* (11 Augustus) onder het klinkend opschrift: Misdadig imperialisme.

Atjeh, de koeliemishandelingen, en in den laatsten tijd ook Djambi, zijn drie door de sociaal-democratische arbeiderspartij geliefkoosde thema's, waarbij zij gelegenheid vindt, hare koloniaal-politieke theoriën te luchten.

Imperialisme en kapitalisme worden er om beurten bij ten tooneele gevoerd, dikwijls met de haren er bij gesleept, het „wanbestuur" geducht op den kaak gesteld; en een gewone arbeider moet al heel stompzinnig zijn, indien hij niet na de lezing een sterken indruk krijgt, dat het in onzen Oost, waar de „blauwen" wonen, een echten „beestenboel" is. Voor de propaganda zou men dan ook geen betere onderwerpen kunnen uitkiezen. Bestond de Atjeh-oorlog niet, zoo zouden wij het een ijverig propagandist der socialistische beginselen niet al te euvel duiden, indien hij bij zich zelf dacht: dan moet deze uitgevonden worden. Immers tot het maken van vergelijkingen van de schanddaden door den „bourgeois" van andere Europeesche landen in overzeesche gewesten gepleegd, met die door onze „bourgeoisie" in Nederlandsch-Indië bedreven, leent Atjeh zich uitstekend. Eigenlijk steekt er in den Atjehoorlog alles. Het is een waar goudmijntje.

Wilt ge het Nederlandsch imperialisme aan het werk zien — richt uw blik naar Sumatra's Noordkust, roept de volbloed socialist U toe. Geeft ge de voorkeur aan de „uitspattingen" van het kapitalisme — aanschouw dan Atjeh, raadt men U in het sociaal-democratische kamp aan. Wilt ge U verkwikken aan het schouwspel van een nobel volk, dat — afkeerig van elke wreedheid of laagheid, dapper kampt voor vaderland en vorst; en niet slechts om

naar hartelust onder elkander te kunnen rooven, plunderen en moorden — nogmaals denk dan ook aan Atjeh Zoekt ge naar een vergelijking van de gedragslijn door de Engelschen in Zuid-Afrika gevolgd, en door Nederland ergens in Azië nageaapt — het is weêr Atjeh, dat U, volgens de socialisten, van dienst kan zijn. De Atjehers zijn de Boeren, wij de Engelschen, Cremer onze gewezen Chamberlain, Beaufort onze gewezen slappe Salisbury. Zoo zouden wij met gemak nog een tiental andere punten kunnen opnoemen, waaruit zonneklaar bleek, van welk gewicht Atjeh voor de socialistische propaganda is; aan kunnen toonen wat daar al niet „insteekt".

Ook van Djambi schijnen de socialisten in dit opzicht de allerschoonste verwachtingen te koesteren. Althans de korte entrefilets over deze zaak in het *Volk* in de laatste maanden verschenen, doen vermoeden, dat zij daar een nieuwe goudmijn meenen ontdekt te hebben. Het artikel: Misdadig imperialisme, is hiertoe een kostelijke bijdrage. Zooals in alle socialistische beschouwingen treffen wij er waarheden aan als koeien; naast phantastische schilderingen, die geen feitelijken achtergrond hebben. Schrikbarende overdrijving gaat hand aan hand met naïve opmerkingen; conclusies die zich van zelf opdringen worden gemist; gevolgtrekkingen, waaraan blijkbaar de logica geheel vreemd is gebleven, vindt men zwart op wit voor zich.

Op Java, zóó meent dan het *Volk*, heerscht tegenwoordig weer hongersnood. Het is de vraag, of de woorden „tegenwoordig" en „weer" niet overbodig zijn. Maar genoeg, op Java heerscht hongersnood. De regeering heeft den resident van Samarang gemachtigd om te beschikken over een bedrag van niet minder dan *f* 206,500 voor den aankoop van Saigon-rijst, om in de eerste behoeften der noodlijdende bevolking van de afdeeling Djoewana te voorzien.

Bovendien is *f* 9600 ter beschikking van den resident van Samarang gesteld tot het verleenen van voorschotten aan de bevolking derzelfde afdeeling voor den aankoop van zaadpadi (zaairijst).

Er zal zelfs een stelselmatig onderzoek worden gedaan naar den toestand der „financieel minder bevoorrechten" op Java en Madura.

Intusschen heeft de gouverneur-generaal van Nederlandsch-Indië Java rondgereisd, en maakt plannen voor de versterking van Java. Havenplaatsen moeten met forten worden begiftigd, hospitalen moeten verrijzen voor oorlogstijd, zelfs de Indische schutterij, een niet minder nuttelooze zaak dan die van Nederland, moet worden gereorganiseerd.

Hiermede wordt een der idealen van dr. Kuyper vervuld. Hij is het geweest, die in de Kamer alarm sloeg over het gevaar, dat Java door een groote mogendheid zou worden aangevallen, zonder in staat van tegenweer te zijn.

Dit kost echter enorm veel geld, en de schatkist van Indië is leeg. Dr. Kuyper kan er echter niet van af. Hij heeft in de Kamer te veel geijverd voor een „militaristische politiek" ook voor Indië, dan dat het *Volk* zich in dat opzicht met eenige hoop op beterschap mag vleien.

Thans echter wordt de toestand in Indië nog veel erger. Er wordt — en hier komt Djambi op de proppen — een expeditie beraamd naar Djambi, naar de binnenlanden van Sumatra. Een nieuwe Atjeh-oorlog staat ons te wachten.

Het is nog niet genoeg, dat de bevolking van Java honger moet lijden, omdat de Atjeh-oorlog haar belastingpenningen verslindt; het is nog niet

genoeg, dat de Nederlandsche kapitalisten op den koop toe de zekerheid van hun koloniaal bezit door de hongerende bevolking van Java willen laten betalen; een nieuwe veroveringsoorlog wordt op touw gezet.

Reeds zijn driehonderd dwangarbeiders aangewezen om naar Sumatra te worden gezonden. Javanen, die zich aan een vergrijp hebben schuldig gemaakt, waarvoor een Nederlander vaak met een slechts korte vrijheidsberooving behoeft te boeten, worden naar Sumatra gezonden en blootgesteld aan het vijandelijk vuur. Tot in bijzonderheden wordt de taktiek van den Atjeh-oorlog gevolgd.

Ook hiervoor schijnt de christelijke regeering geen ooren te hebben.

Maar waar zij misschien wel ooren voor heeft, dat is het volgende:

Tegen den Atjeh-oorlog is door niemand feller gestreden, dan door den overleden oud-minister van Koloniën, den anti-revolutionair Keuchenius.

Voor vijf en twintig jaar stonden de groote liberale bladen vol van de ergenis en de „verveling", over „de lange redevoeringen van Keuchenius", die gelijk thans Van Kol, toen met een eerbiedwaardige en onwrikbare overtuiging protesteerde tegen dezen misdadigen oorlog.

Dr. Kuyper hielp zijn voorganger in dezen; maar bij hem is de ijver verflauwd: het onrecht is verjaard. Intusschen heeft hij gezegd, dat de schuld voor den Atjeh-oorlog drukt op de liberale partij.

Thans echter is het een christelijk kabinet, dat den Djambi-oorlog kan verhinderen. Dat zijn trouw aan Keuchenius' christelijk verleden kan bezegelen, door een misdaad te stuiten, door een liberaal kabinet voorgenomen, maar nog niet ten uitvoer gebracht. Het imperialisme der Nederlandsche Chamberlains kan door de christelijke regeering worden genekt. Nooit was de gelegenheid schooner. Nooit was een partij in staat haar beginsel zoo glorierijk ten troon te heffen.

Wat zal de regeering doen? vraagt het *Volk*.

Zal zij het gevaar van den tweeden Atjeh-oorlog voor Indië afwenden?

Of zal Van Kol uit de *Handelingen* de redevoeringen van Keuchenius moeten voorlezen, om te bewijzen, hoe de partij van heb uw naaste lief als uzelf, is ontaard in misdadig imperialisme?

Dit is de slotsom van het betoog door het *Volk* tegen een misdadig imperialisme geleverd. Voor een nadere kennismaking met de lieve jongens, die het orgaan tegen de „christelijke regeering" in bescherming wil nemen, verwijzen wij naar het artikel over Djambi van den heer H. R. Rookmaaker (bl 1064). Deze schrijver geeft ons over die arme Djambineezen, die een ware plaag zijn voor hunne buurlieden, andere noten te kraken. Wie zou het nu bij het rechte eind hebben: de heer Rookmaker, die 20 jaar op Sumatra heeft gewoond, en jaren lang met deze natuurkinderen dagelijkschen omgang had; of de redacteur van het *Volk*, die maar wat groote woorden neerschrijft, en waarschijnlijk tot kort geleden nog nooit van Djambi heeft gehoord?

Werkelijk, alleen met een mooi Indisch program kunnen de sociaal-democraten op den duur niet volstaan. Meer studie van Indische aangelegenheden is broodnoodig, want wat nu dikwijls, door anderen dan Van Kol, in het *Volk* over Nederlandsch-Indië wordt geschreven, is socialistisch schoolmeester's werk.

* * *

„Van Indische zaken" luidt het opschrift van een artikel in het *Vaderland*

van 23 Juli waarin Mr. P. Brooshooft's bekende brochure „de Ethische koers in de koloniale politiek" wordt behandeld.

Het vlugschrift zooals mr. B. zijn boekje bescheidenlijk noemt, is volgens het orgaan, van voldoende belang om op meer dan een gewone aankondiging aanspraak te mogen maken.

Aan dit voornemen wordt ook gevolg gegeven; het blad geeft een uitvoerig overzicht van den inhoud, zonder evenwel over de hoofdzaken eigen licht te laten schijnen. Slechts waar Mr. Brooshooft opmerkt, dat hij het den heer van Kol niet ten kwade duidt, indien deze het socialistisch dogma in een zuiver koloniaal nuttigheidsvraagstuk mengt, zegt het *Vaderland*, dat deze meening ter verantwoording blijve van den Semarangschen hoofdredacteur. Door bijmenging met marxistische dogmen wordt, meent het blad, de koloniale quaestie niet zuiverder gesteld, en wordt zeker niet den weg ingeslagen, die het snelst naar het ideaal voort, dat den heer Van Kol in zijn koloniale oogenblikken voor den geest zweeft. De hulp der niet-socialistische bourgeoisie, voor hem voorhands onmisbaar, zal niet langs dien weg het gemakkelijkst door hem worden verkregen.

Tot besluit zegt het *Vaderland:*

„Deze brochure, de stijl van den schrijver staat daarvoor borg, zal gelezen worden, is een doorloopende zware beschuldiging.

Er kan niet aan gedacht worden in een enkel artikel over dit werk een oordeel te vellen. Maar het is nog niet van de baan, en zal voorloopig er wel op blijven ook, te meer daar bij veelal zoo ingrijpend verschil van inzicht tusschen wie door mr. Brooshooft zelf als Indische specialiteiten worden erkend, op slechting van den berg van Indische quaesties helaas gegronde hoop weinig oirbaar schijnt".

Meer een aankondiging dan een recensie vonden wij in dit opstel, hetgeen ons wel eenigszins heeft teleurgesteld. Wat moeten wij ook denken van het oordeel van het haagsche liberale orgaan over Mr. van Deventer's „Eereschuld", waar het eenerzijds zegt, geen oogenblik de groote verantwoordelijkheid te loochenen, die Nederland drukt tegenover Indië; maar anderzijds meent, dat deze met een simpel rekensommetje niet is te taxeeren?

Is dit een ruiterlijke verklaring van instemming met Mr. van Deventer, of de taal waarbij men een slag om den arm houdt?

* * *

Ook aan het *Algemeen Handelsblad* van 18 Juli leverde Mr. P. Brooshooft's brochure stof voor een artikel. Tegenover diens meening, dat de Javaan thans nog in verhouding tot zijn algemeenen toestand even zwaar belast is als een dertien jaar geleden, toen de hoofdredacteur van de *Locomotief* zijn sensatieverwekkende Memorie schreef; houdt het Amsterdamsche orgaan vol, dat de regeering gedurende dit tijdsverloop wel degelijk op finantieel gebied een beteren weg is ingeslagen.

Tot staving dezer bewering wijst het *Algemeen Handelsblad* èn op de verandering van den opium-pacht door de opium-regie èn op de vervanging van de slachtpacht door een slachtbelasting.

In 1888 bracht de opium $17^1/_2$ millioen gulden op, thans slechts 14 millioen gulden. Deze vergelijking is echter niet geheel juist; de pachten waren

in '88 kunstmatig opgedreven en de pachters van dien tijd — men vindt er jaarlijks opgaven van — zijn nog ten achteren in de betaling. Maar een normaal cijfer voor '88 zou toch allicht 15 millioen geweest zijn; met de vermeerdering der bevolking zou dit cijfer nu tot 18 millioen zijn geklommen, het bedraagt echter maar 14 millioen.

Het blad schrijft deze verminderde inkomsten toe aan een anti-opium beweging, waarvan het somtijds eenig kenteeken gelooft te bespeuren. In elk geval: het opiumgebruik is afgenomen, het gaat veel moeilijker dan eertijds om den Javaan aan het schuiven te krijgen. In dit opzicht is hij dus in zekere mate ontlast.

Minder is dat voorzeker het geval met de vervanging van de slachtpacht door de slachtbelasting, al maakte deze ook een einde aan velerlei ongeoorloofde praktijken der Chineesche pachters.

De inlander profiteert financieel niet rechtstreeks bij deze verandering, meent de heer Brooshooft, omdat het tarief der heffing niet gewijzigd werd. Maar de onwettige heffingen, zegt het *Algemeen Handelsblad*, vervielen dan toch; en bovendien werd afgeschaft het aan de pachters toegekend recht om belasting te vorderen bij vervoer van vee over zee. Deze belasting, alleen van beteekenis op Madura, werd gerekend ruim *f* 60.000 per jaar op te brengen.

Op grond van deze argumenten, meent het orgaan te mogen besluiten, dat — al is het einddoel nog bij lange na niet bereikt — de Indische regeering in dat opzicht op den goeden weg is.

* * *

Onder het onschuldig hoofdje „Indische fiscaliteit" brengt het *Algemeen Handelsblad* van 14 Augustus een zaak ter sprake, die o. i. beter buiten de kolommen van het blad ware gebleven. Immers het algemeen belang wordt er niet door gebaat; nut heeft niet, om de nagedachtenis van een nauwelijks ontslapen resident in verdenking te brengen. De Indische pers is in dit opzicht dikwijls minder kieskeurig; maar de Nederlandsche pers, die steeds zoo ijverig voor haar eer opkomt en getuigt; zij althans diende voor bladvulling — zelfs in den stillen tijd — naar andere stof om te zien.

Wat is n. l. het geval?

Nu 5 jaar geleden zou zekere resident in zekere residentie ter bevordering van den verkoop van regie-opium op zijn inlandsch-ambtenaars-personeel zekeren druk uitgeoefend hebben Dit verhaal was al lang bekend, maar werd door den betrokken ambtenaar bij zijn leven herhaaldelijk tegengesproken, niet in het openbaar maar *privatum*. Nauwelijks echter ontvangt men in Indië zijn doodstijding, of de *Locomotief* acht het oirbaar, het *racontar* in geuren en fleuren, met opgave van naam en toenaam, te vermelden. Het diende als bewijs-materiaal voor de stelling, dat waar regie-opium wordt verkocht, een zekere dwang tot gebruik van opium niet altijd is uitgesloten.

Het *Algemeen Handelsblad* neemt dit echt Indische bericht (wie weet wat er achter stak?) over; spreekt over de daarin gewraakte handeling hare afkeuring uit, en verlangt van regeeringswege een onderzoek naar de juistheid van het verhaal. Het heeft „een flauwe hoop", dat het onwaar zal blijken te zijn. Maar eenige regels verder lezen wij:

„Voor het oogenblik moeten wij, na al wat wij ten deze vernomen hebben, wel

aannemen dat de zaak zich werkelijk zoo heeft toegedragen als in de *Locomotief* wordt medegedeeld."

Ergo zal er voor het Amsterdamsche blad wel niet veel twijfel meer bestaan. Doel van het onderzoek zou zijn, om een afschrikwekkend voorbeeld te stellen; om levende residenten, van een handeling, waarvan de overledene beticht wordt, terug te houden. Hij, de gestorvene, thans geïncrimineerde, begreep niets van „de ethische motieven voor de regie." Vermoedelijk zijn er meer in dit opzicht onkundigen onder het ambtenaarscorps der B. B. Tot onderricht in voornoemde motieven zou het voor de thans fungeerende titularissen geen kwaad kunnen, indien de regeering besloot tot een onderzoek, naar hetgeen in 1896 te Passaroean plaats greep.

De regeering kan dan tegen een herhaling hare maatregelen nemen. De conclusie waartoe dit blad komt is deze:

„Telkens wordt de regie weder in een nieuw gewest ingevoerd ter vervanging van de pacht, er moet gezorgd worden dat maatregelen, welke slechts strekken om ons bestuur in diskrediet te brengen, zich niet kunnen herhalen. Vooral ten aanzien van het opium ook geldt het woord van het antirevolutionnair program: geen baatzucht mag ons leiden, maar wel het besef onzer moreele verplichtingen".

Wij begrijpen de gedachtengang van het *Atgemeen Handelsblad* volkomen, maar zouden een onderzoek ten sterkste atraden en afkeuren. Wij hebben zeer zeker moreele verplichtingen ten opzichte van Indië te vervullen; maar de ambtenaren kunnen ook moreele rechten doen gelden, die zoowel door ieder fatsoenlijk mensch als door de Regeering geëerbiedigd moeten worden. In het bijzonder is dit hier het geval. De overledene stond als een zeer verdienstelijk landsdienaar bekend. Hij had een zeer gunstig verleden, stond uitstekend aangeschreven. Nauwelijks echter is hij dood, of men begint aan zijn nagedachtenis te tornen. Er moet naar zekere handelingen een onderzoek ingesteld worden; waarbij geen verweer is te duchten, want de man kan niet meer spreken; hij ligt in zijn graf. Is dat *fair*? Heet dat het vervullen van van een „moreele verplichting"? — Integendeel, de moraal is o. i. op de zijde van den bekladde. Over welken boeg men het nu verder werpt, doet hier niets ter zake. De ethische motieven voor de regie worden o. m. genoemd. Dit is een zeer zwak, zoo niet geheel waardeloos argument. Wij zouden zeggen, het toont al heel weinig ethischen aanleg een onderzoek te gelasten, waarbij hoogstens den goeden naam in opspraak gebracht kan worden van iemand, die zich niet verdedigen kan, en wien men bij zijn leven met zulke beschuldigingen van het lijf zou gebleven zijn, en dat om. . . . aan anderen ethische beginselen duidelijk te maken! Daarbij laten wij dan nog de mogelijkheid van een ernstig onderzoek geheel in het midden. Hiertoe ontbreken o. i. alle gegevens die een degelijken grondslag zouden kunnen vormen. Resident en patih zijn dood. Het feit heet zes jaren geleden gebeurd te zijn. Schriftelijke bewijzen zijn er niet. De „wensch" van den overleden resident zal wel niet zwart op wit zijn gegeven, als zij ooit is geuit.

Dit alles te samen genomen, speet het ons dan ook zeer, dat een orgaan als het groote Amsterdamsche blad zich met deze onverkwikkelijke zaak heeft ingelaten. Het Nederlandsche publiek is geen Indische publiek en maakt een zeer scherp onderscheid tusschen zaken en personen. Op dit punt bezit

men hier zeer fijne voelhoorens. Een *perkara* als deze, behoort in Indië uitgevochten te worden, niet hier te lande.

* * *

Als opschrift boven een artikel in het *Algemeen Handelsblad* van 22 Juli vinden wij: Decentralisatie in Indie. Juister ware geweest: financieele decentralisatie, te schrijven, want van de politieke en administratieve decentralisatie wordt slechts ter loops gewag gemaakt. Aan het spoedig tot stand komen van laatst genoemde bestuurshervormingen schijnt het blad te wanhopen. De pogingen daartoe van van Dedem mislukten. Cremer's ontwerp kwam niet eens in behandeling: wat nu? Noodzakelijk is zij, dat staat bij het *Algemeen Handelsblad* vast. Maar op den voorgrond moet staan, dat alle „fiscale bijsmaak" vermeden worde. Zeer duidelijk moet het Europeaan en inlander blijken, dat „van hoogerhand" decentralisatie *niet* bevorderd wordt in het belang der algemeene schatkist; dat men, aan lagere organen een deel van de bestuurstaak overdragende, ook bereid is hun tot het vervullen van die taak een billijk deel der algemeene inkomsten af te staan.

En verder zal als regel moeten worden aangenomen, dat zooveel mogelijk vrijheid van regeling moet worden gelaten aan de Indische Regeering. De toestanden loopen in de verschillende deelen van Indië zoo verbazend uiteen, dat ééne algemeene regeling, hoe „algemeen" ook, onmogelijk moet worden geacht. Om een voorbeeld te noemen: er is nogal getwist over de vraag, of de leden der locale besturen *benoemd* of *gekozen* moesten worden, wie in het laatste geval kiezers zouden zijn, en het antwoord moest wel uiteenloopen naarmate van het kleine deel van ons groote Indië, dat men op het oog had. Wat in Bantam doelmatig is, kan zeer verkeerd zijn in Kediri, wat op Java goed is, is slecht op Sumatra misschien.

Na kennisneming ook van de door den heer Van der Houven van Oordt verzamelde gegevens omtrent de toestanden in Britsch-Indië komt bij het blad de vraag op, of de zaak niet op eenigszins andere wijze zoude moeten worden aangevat dan door wijlen Baron van Dedem, en thans door den heer Cremer gedaan. Uit die „gegevens" toch blijkt, dat men met den gang van zaken in Britsch-Indië geenszins zoo ingenomen is als vroeger wel is beweerd; en hervormingen als hier bedoeld, hebben te meer kans van mislukken, naarmate zij minder zijn voorbereid, en zonder dat de bevolking daarnaar verlangt, van hoogerhand worden opgedrongen.

De „eerste stap" zou dan moeten zijn eene financieele decentralisatie, die in het tegenwoordige stelsel past, en geen nieuwe lasten op de bevolking legt.

Men heeft in die richting reeds iets gedaan toen men bepaalde, dat de opbrengst in elk gewest van het hoofdgeld der heerendienstplichtigen zouden worden aangewend tot afschaffing of vermindering van heerendiensten in hetzelfde gewest. Men vormde daardoor, al bleef het beheer in handen van het centraal gezag, feitelijk gewestelijke kassen; aldus kan men, en indien het blad zich niet vergist, geschiedt dit ook reeds, evengoed hebben afdeelingskassen.

Deze zouden dan gevuld kunnen worden door de opbrengst der belastingen op den grond (landrente, verponding); verder door de slachtbelasting, bedrijfsbelasting, canon der erfpachtslanden, rijtuigbelasting enz. Hiermede zouden de uitgaven bestreden kunnen worden voor het bestuur, openbare werken, politie,

geneeskundigen dienst, onderwijs enz. in hetzelfde gewest, dezelfde afdeeling, waar zij worden geïnd.

Om de financiën niet in de war te brengen, kan zelfs in deze richting niet te veel in eens geschieden; maar de hoofdzaak blijft, dat er een begin worde gemaakt. In de laatste tien jaar, men vergete dat niet, kwam men ten slotte met de wetsontwerpen van Van Dedem en Cremer geen stap verder.

Het spreekt vanzelf dat het centraal bestuur, hetwelk te zorgen heeft voor regeering, justitie, oorlog, marine, havens, spoorwegen enz. over de noodige geldmiddelen moet kunnen blijven beschikken; het vindt die, wat Java betreft, in opium-, zout- en koffiemonopolie, in- en uitgaande rechten, vendurecht, zegelrecht, successiebelasting, opbrengst van domeinen (houtbosschen, vogelnestklippen) en in de opbrengsten die met zijne uitgaven verband houden; maar afgescheiden daarvan zal het mogelijk zijn, velerlei ontvangsten en uitgaven te localiseeren.

Het is met juistheid na te gaan, wat in de laatste jaren per gewest aan plaatselijke behoeften is besteed, en wat aan belastingen van plaatselijken aard is opgebracht. Dáárop kan een stelsel worden gebouwd, dat in de allereerste behoefte voorziet.

Het hoofd van gewestelijk bestuur, in overleg met zijne assistent-residenten en regenten, kan jaarlijks een voorstel doen omtrent de wijze waarop de in zijn gewest op te brengen belastingen zullen worden besteed, en de Indische regeering beslist op dat voorstel. Er zal dan, meer dan tot dusver, naar worden gestreefd, het geld op de nuttigste wijze aan te wenden; op de gewestelijke en afdeelingsbesturen wordt eene groote verantwoordelijkheid gelegd. En zoodra het blijkt dat die verantwoordelijkheid te zwaar wordt, zullen er „raden" komen, om haar te helpen dragen, en daarna zal het centraal gezag gaandeweg zijne bemoeiingen kunnen inkrimpen.

Dit is in hoofdzaak het schema eener financieele decentralisatie als door het *Algemeen Handelsblad* aan de hand gedaan. Wij vragen ons echter af: is het decentralisatie vraagstuk niet vóór alles een politieke en administratieve quaestie. En wordt hiervan een oplossing gevonden door het gewestelijk bestuur, zooals dit nu is samengesteld, uitgebreider bevoegdheid te geven; aan de regeering voorstellen te laten doen, hoe de gelden in een gewest geïnd, daar ook weder uitgegeven kunnen worden?

Met de instelling van gewestelijke en gemeentelijke raden zal dit van zelf gepaard gaan. De noodzakelijkheid der decentralisatie schuilt dan ook niet in het localiseeren van ontvangsten en uitgaven. Dit is slechts, zooals Mr. van Deventer in zijn bekend *Gids*artikel schreef, „het voornaamste hulpmiddel om van een gecentraliseerd tot een gedecentraliseerd bestuur te komen". Begon men met financieele decentralisatie, het ware het alphabeth van achter naar voren opzeggen. Zonder politieke decentralisatie hebben plaatselijke kassen dan ook weinig waarde. Eerst moet onvermoeid naar politieke decentralisatie gestreefd worden; en eenmaal dat doel bereikt, heeft men tevens een uitnemend middel tot het tegengaan van fiscale uitspattingen.

* * *

Van de hervatting der Solo-valleiwerken is het *Algemeen Handelsblad* een groot voorstander. In het nummer van 30 Juli hamert het blad weder op hetzelfde aanbeeld: hervatten, niet bij de pakken neder zitten, voortgaan

met de gestaakte werkzaamheden. Voor de zooveelste maal herhaalt het orgaan hier het argument vóór de hervatting: n.l. dat rentegevende openbare werken overal ter wereld niet uit de gewone middelen worden betaald.

Nu is tot dusver, zoo schrijft het orgaan, voor staatsspoorwegen in Indië uitgegeven ca. 150 millioen, terwijl in het geheel de op Indië drukkende schuld nog geen 100 millioen groot is. Men heeft dus alle verdere buitengewone uitgaven, zelfs den ganschen Atjeh-oorlog, uit de gewone middelen bestreden, en nog een „potje" gemaakt van 50 millioen, dat in rentegevende spoorwegen is belegd. Dan is het zeker geen roekeloos bedrijf, als men dat „potje" nu gebruikt voor werken, die gelijk de verbetering van de toestanden in de Solovallei, in hooge mate zullen strekken tot verhooging van de welvaart der bevolking, die dat „potje" bij elkander bracht.

Met andere woorden: wanneer men alle spoorwegen uit geleend geld betaalt, dan heeft men al dadelijk 50 millioen beschikbaar voor de zoo dringend noodige irrigatiewerken.

Men kan verder gaan: ook irrigatiewerken zijn tot zekere hoogte rentegevend, en wie al dergelijke (en andere) openbare werken uit de gewone middelen wil bestrijden, kan slechts langzaam vorderen in zijn streven tot ontwikkeling van een land. Doch deze quaestie kan op dit oogenblik buiten beschouwing blijven.

Er zijn thans vijftig millioen op de gewone middelen overgehouden, het geld voor de Solovallei en voor andere irrigatiewerken is dus aanwezig.

Dat men dan niet langer aarzele, besluit het *Algemeen Handelsblad*, de handen aan het werk te slaan!

* * *

„Adat en hare beteekenis voor het bestuur in Indië", is een artikel, dat wij in de *Vragen van den Dag* (Juli) verscholen vonden, en der lezing overwaard achten. De ongenoemde schrijver, blijkbaar een jurist, heeft goed over zijn onderwerp nagedacht, zich veel moeite gegeven het leeken publiek, waaruit het meerendeel der abonné's van de *Vragen van den Dag* ongetwijfeld bestaat, de beteekenis duidelijk te maken, welke de adat in hare verschillende vormen voor de inlandsche maatschappij bezit. Na gewezen te hebben op de leemten in onze indische wetgeving, ontstaan door het geheel wegcijferen, zoo goed als niet-rekening houden met de adat; geeft hij zijn oordeel, wat nu eigenlijk onder de *echte, onvervalschte adat* moet verstaan worden. In twee woorden is dit niet te zeggen. Is het die, zegt de schrijver, welke voorheen als zoodanig beschouwd werd, of is het die, welke thans de meerderheid in praktijk brengt? De schrijver meent, dat hierop het antwoord gegeven wordt, door de eigen belangen van hen, die ze formuleert. Er is ook in de adat strijd. Een juiste definitie is dan ook moeilijk te geven. Genoeg zij, dat de adat geen doode massa is, maar een levend organisme, aan welks ontwikkeling wij hoogstens een richting kunnen geven, er niet van kunnen maken, wat wij willen.

Wij kunnen het uitvoerige artikel hier niet verder ontleden. Volstaan wij met de aandacht er op gevestigd te hebben. Een nadere kennismaking kunnen wij vooral aan onze bestuursambtenaren in Indië ten zeerste aanbevelen.

KOLONIALE LITERATUUR.

NAAR AANLEIDING VAN Mr. P. BROOSHOOFT'S „DE ETHISCHE KOERS IN DE KOLONIALE POLITIEK."

Wanneer wij, zooals Frans Netscher doet in de „Hollandsche Revue", *het boek van de maand* moesten uitzoeken, dan zou deze studie van den hoofdredacteur van de *Locomotief*, niet slechts voor ééne keer, maar voor maanden en maanden achter elkaar op dien eeretitel aanspraak maken. En dat het in ons Nederland voor menigeen het boek van de maand *niet* geweest is, is een vreeslijke aanklacht tegen ons volk, dat werkelijk geen koloniën waard is, als het er zoo weinig belang in stelt, dat zelfs een boek als dit niet buitengemeen de aandacht trekt.

De aanleiding tot dit werk gaf de schrijver, bij het ons aangeboden recensie-exemplaar, aldus weer.

Tijdens een kortstondig verlof uit Indië de jongste verkiezingen voor de Tweede Kamer bijwonende, werd ik getroffen door het daarbij geheel over 't hoofd zien der belangen van de Indische volken, wier behartiging even goed aan ons parlement is opgedragen als die der Nederlandsche. Daarom heb ik in dit vlugschrift een overzicht gegeven van hetgeen voor de bevolking van Oost-Indië nog valt te doen en van de richting waarin dit mijns inziens behoort te geschieden.

Beginnen wij met den inhoud van dit vlugschrift weer te geven, om een denkbeeld te krijgen van de zaakrijkdom van deze verlofsuitspanning van een Indisch redacteur.

HOOFDSTUK I. Partijen en leiders.

Het baanbreken der ethische richting, anthropologisch merkwaardig verschijnsel, hier slechts beschouwd als feit in de Ned. koloniale staatkunde. Ethische niet verwarren met reclame- of sentimenteits-politiek. Pers- en partij-programs. De hoofdmannen. Van Kol, toewijding, werkkracht, Atjehpolitiek, ontwerp-program. J. M. Pijnacker Hordijk, kalme ethiek, erkent voorwaardelijk de „eereschuld". Mr. C. Th. van Deventer, aanpakker, afkomst, studie, Indische loopbaan, aanleiding tot optreden als koloniaal publicist, verbazende werkzaamheid, geschriften in 1½ jaar, spreker, voorstel tot wijziging

program Liberale Unie, treedt toe tot vrijzinnig-democraten, vergelijking met Van Kol, man der naaste toekomst, een klip te ontzeilen. Kielstra, Kamerlid en publicist, houdt steeds scherper ethische koers, zijn arbeid als medewerker *Handelsblad*. Enkele anderen.

HOOFDSTUK II. Wat eischen wij van den inlander?

Plan van indeeling. Waarom ik mij bepaal tot den inlander. De hoofdeisch is die tot het opbrengen van belastingen. Algemeene belastingdruk. Wordt in den laatsten tijd aangestuurd op verbetering? Verhooging van *lucifers en petroleum-accijns*. *Opiumregie*. *Slachtregie*. Mislukte aanslag op *schapen* en *geitjes*. De proef met *pandhuisregie*. De *landrente*. Grootste fout in het belastingstelsel. Kunst- en vliegwerk der heffing praktisch bewijs voor den te zwaren druk. Vergelijkings-cijfers met andere belastingen. De Preanger-regeling verminderd den druk niet. Geen rechtvaardiging door paralel tusschen tegenwoordige en vroegere toestanden. Onjuistheid en gezochtheid der bewering dat zij geen *belasting* zou zijn, maar *pacht*.Slot-eisch: heffing volgens gezonde regelen van belastingleer. *Heerendiensten*. Nog steeds een zware belasting. Onderzoek van 1889—1893 en ordonnantiën van Pijnacker Hordijk hebben wel verbetering gebracht. Redenen die pleiten voor afschaffing. Misleiding der bevolking in Pasoeroean. Voorstel Kielstra. Desadiensten zouden blijven bestaan. Overdreven eerbied voor het heilighuisje der desa. Wij moeten ons mengen in het dorpsbestuur, de desahoofden benoemen en betalen. Eerst dan ook de desadiensten werkelijk te verlichten. De *cultuurdiensten*, ik neem stelling tegenover van Kol en het liberale credo. De bevolking kan de gouv. koffiecultuur niet missen. Weg met leerstellingen. Hoofdfout is niet *gedwongen* maar *slecht betaalde* arbeid. Schijnvrijheid à la van Houten. Zijn motie. Hoe men haar heeft ten uitvoer gelegd: geen verpachting, intrekking slechts in 't belang van den fiscus; hoe de bevolking aan de vrije cultuur wilde: hoe men heeft gestreefd naar de „gelijke voordeelen". Nadere aantooning der fout in de tegenwoordige betaalwijze. De aangewezen weg om daarin verbetering te brengen. Hoe men het daarentegen heeft beproefd met blijkbaren toeleg om *niet* te verbeteren, immers vernieuwing der hoofdfout (bijslagproef). De ruiterlijke weg is *wezenlijke* contante betaling van den arbeid. Gouv. cultuur kan en moet worden een weldaad voor den Javaan, geheele vrijheid zal duizenden ten ongeluk zijn. De contractproef kan geen afdoende verbetering brengen; evenmin verhooging van inkoopsprijs met staats-landbouwcrediet. De *rijtuigbelasting* als slot-staaltje van den fiscalen geest der regeering.

HOOFDSTUK III. Wat doen wij voor den inlander?

Wij drijven den Inlander naar den afgrond. Allereerst door onze *landbouwpolitiek*, die den Javaan noemenswaardige winst uit zijn eigen rijken bodem onthoudt. Na de uitbuiting van het cultuurstelsel leverde men hem over aan de uitbuiting van het kapitaal. De ordonnantiën zoogenaamd tot zijn bescherming, beschermen in werkelijkheid den kapitalist. Voor de verbetering zijner eigene cultuur deed de Regeering niets van belang. In verhuring aan of arbeid voor de Europeesche landbouw-industrie vindt hij evenmin rijkere inkomsten. Zij brengt integendeel zijne huishouding in de war, bederft hem moreel, maakt hem tot een bezitlooze. Holheid van het slagwoord: „de Europeesche industrie

brengt zooveel duizenden onder de bevolking." Het individu werkt voor een hongerloon, blijft de van dag tot dag zwoegende, terwijl de fabrikant met de schatten uit den Indischen grond naar Europa gaat. De afgenomen stuiver per dag. Wat men dan in 1870 had moeten doen; de Staat zelf had de suiker- evenals de koffie-cultuur in handen moeten houden, maar beide maken tot een weldaad voor den Javaan met organisatie overeenkomstig het volkskarakter. Van Kol onlogisch. Ook thans nog oprichting van Staatsmodelsuikerfabrieken wenschelijk. Behalve op landbouw toont zich het kapitalistisch karakter der regeerings-politiek op allerlei ander gebied; in de belastingleer; in Cremer's mijnwet; in de z.g. „reorganisatie van het Binn. Bestuur"; in de z. g. „reorganisatie der rechterlijke macht"; bij de onteigening ten algemeenen nutte; in de z. g. „reorganisatie der politie"; in 't algemeen door de ontbrekende politiezorg voor den inlander. De rijkspostspaarbank in beginsel goed, maar een paskwil als zorg voor den kleinen man. Ontbrekende zorg voor de openbare gezondheid. Tekortkoming in openbare werken, buiten de reeds vroeger genoemde irrigatie-werken. Idem in onderwijs voor den inlander. Idem in de zorg voor emigreerende arbeiders (koelies). Geheel ontbrekende zorg tegen de toenemende armoede van inlandsche kinderen (Indo's). Schema van, wat de Staat ten deze behoort te doen. Tot besluit een staaltje van het „alles voor den grooten, niets voor de kleinen" betreffende Europeanen. Twee prentjes om op te hangen in onze binnenkamer.

HOOFDSTUK VI. De nervus rerum.

De oorzaak van al de ellende is geldgebrek. Hoe Nederland zou zijn geworden bij een régime als het op Indië toegepaste. Hoe Indië door Nederland stelselmatig tot armoede is gebracht. Aan geen verbetering valt te denken zoo het dit onrecht niet gedeeltelijk herstelt. Schema van Mr. van Deventer voor de wijze van dit herstel. Opsomming van wat noodig is voor de inlandsche en de Europeesche bevolking. Zonder aflossing van de „eereschuld" valt er niet aan te beginnen. De uitslag der verkiezingen van Juni 1901 geeft niet veel hoop. Van de katholieken is voor Indië niets te wachten. De antirevolutionairen willen den Javaan afschepen met kerstening. Dr. Kuyper moge het verantwoorden.

Deze dorre opsomming in telegramstijl ontleenen wij aan den schrijver zelf: het is zijn veldtochtplan, dat hij nauwkeurig gevolgd heeft; de quintessens van zijn boek, zooals hij dat zelf er uit distilleerde. Van hooge waarde voor den overzichtschrijver, die het plan nu volledig voor zich heeft, maar niet voldoende voor den lezer van de *Indische Gids*, die recht heeft van deze Kraftprobe van Mr. Brooshooft meer te weten. Waar echter het eene feit en de eene beschouwing zich altijd weer op nieuw koppelt aan een volgend feit en een daaruit volgende beschouwing, daar zouden wij eigenlijk de geheele brochure moeten afschrijven om haar behoorlijk te reviewen. Zulk een plagiaat zou

echter de grenzen van het geoorloofde te buiten gaan; zelfbeperking is hier plicht, doch een ware puzzle. Er blijft niets anders over dan eenige grepen te doen uit onderwerpen, wier behandeling ons bijzonder trof.

Allereerst dan een enkel woord over den titel. Door *ethisch* verstaat Mr. Brooshooft de tegenstelling van zelfzuchtig. Hij heeft opgemerkt dat in onzen tijd de ethiek, het altruïsme te krachtiger werd, naar mate de zelfzucht, het egoïsme, onbeschaamder het hoofd optrekt. Het veld winnen der ethische richting in de Nederlandsche koloniale staatkunde is voor hem een zeer opmerkelijk verschijnsel. Tot die ethische koloniale politiek rekene men niet de theater-politiek (reclame-, partij-, tribune-politiek), die zoogenaamde Javanen-liefde exploiteert voor andere doeleinden, die ons vervult met zelfvoldoening als wij door de postspaarbank aan een 10000 der rijkste of op een plasdankje beluste inlanders gelegenheid geven eenige guldens te beleggen, of ons diets maakt dat aan den veel geprezen bruinen broeder en kleinen man een betere rechtspraak wordt geschonken, als hoogste rechterlijke ambtenaren *f* 1400 in plaats van *f* 1000 per maand krijgen.

Ook wordt gewaarschuwd tegen de sentimenteele politiek, die op effect jaagt met „warme harten voor een braven broeder", die niet braver is dan het gros der menschen. Maar tot plichtsbetrachting tegenover Indië nope ons de beste der menschelijke neigingen: het rechtsbewustzijn: het gevoel dat wij den, tegen zijn wil, van ons afhankelijk geworden Javaan het beste moeten geven wat wij voor hem hebben; de edelmoedige drang voor den sterkere om den zwakkere edelmoedig te behandelen. Mr. Brooshooft ontdekt nu „zoowel bij de partijen als bij de mannen" toenemende verschijnselen van dat ethische streven in de koloniale politiek.

Wij moeten hier een opmerking maken. Van de mannen — het viertal door Mr. Brooshooft in hoofdstuk I genoemd — willen wij dit gaarne aannemen. Van de partijen echter minder. Bij die partijen, waaronder Mr. Brooshooft de christelijk-historische overslaat en aan de radikale een scherp ethisch beginsel toeschrijft, hoewel die partij naar ons beste weten in Nederland zelfs bij naam niet meer bekend is, zien *wij* als kenmerkend verschijnsel de absolute onverschilligheid voor Indië. Zeker de koloniaal politiek is bij nagenoeg alle partijen ethisch, maar ongelukkiger wijze is er eigenlijk in Nederland in het geheel geen sprake meer van koloniale politiek. De koloniën en alle koloniale quaesties

staan in die mate buiten de politiek, dat de Amsterdamsche kiezers bijvoorbeeld Mr. C. Th. van Deventer niet eens rustig verkozen aan te hooren, toen hij, als candidaat-kamerlid van de vrijzinnig-democratische partij, over Indië sprak. En de ontvangst van zijn „ontwerp-program voor de Nederlandsche koloniale politiek" in de liberale kiesvereeniging 's Gravenhage ligt ons nog te goed in het geheugen! Van de kiezers verwacht ook Mr. Brooshooft niet veel, maar de Nederlandsche politieke partijen zijn ten slotte toch agglomeraties van Nederlandsche kiezers. En bij den zeer juisten indruk, dien de schrijver kreeg bij de jongste kamerverkiezingen, waarbij Indië bijna niet meer in tel was „dan een rotte appel bij de groenvrouw", vinden wij hem erg optimistisch, waar hij in het eerste hoofdstuk van de partijen nog een matig goeden dunk heeft op ethisch-koloniaal gebied. Waar hij in het eerste hoofdstuk met lof vermelt, hoe de anti-revolutionaire partij dan toch in § 18 van haar algemeen program schreef „dat de baatzuchtige neiging in onze staatkunde, om de kolonies voor de kas van den staat of van den particulier te exploiteeren, dient plaatst te maken voor een staatkundig zedelijke verplichting", dáár blijft van de ethiek dezer richting toch bitter weinig over, zooals Mr. Brooshooft aan het slot van zijn werk dan ook afleidt uit de 3 eischen van koloniale politiek in het program van actie van die partij.

In het artikel van Jhr. O. van Beresteyn, in de *Indische Gids* van Juni 1901 „Indië en de verkiezingen" wordt trouwens over de houding van onze partijen het noodige gezegd. Mr. Brooshooft heeft zijn boek waarschijnlijk geschreven voor dit opstel verscheen.

In het eerste hoofdstuk treft ons de blijkbaar met voorliefde behandelde levensbeschrijving van Mr. C. Th. van Deventer, in wien de schrijver den toekomst-man ziet, al slaagde zijn onder de vaan der „eereschuld" aanvaardde Kamer-candidatuur aanvankelijk niet. Hij ziet in van Deventer den man der toekomst, al stelt hij van Kol niet lager, omdat de eerste geen socialist is, en de socialistische partij in de eerste twintig jaren nog niet het heft in handen zal krijgen. Achter de vooruitstrevende figuren van Kol, van Deventer, J. M. Pijnacker Hordijck en Kielstra, die het scherpst koers zetten in de ethische richting, komen dan de mindere goden.

Wij bleven eigenlijk te lang stilstaan bij het eerste hoofdstuk. In het volgende toch is Mr. Brooshooft beter op streek. Wij herkennen hier den genialen schrijver van de „Memorie over den

toestand van Indië", van 1888, die ons altijd voor den geest zal blijven staan als de voortreffelijkste journalistieke werkzaamheid, die ooit in Indië verricht is. En we herinneren ons hoe Mr. F. Alting Mees, de vroegere president van de Java-bank, later minister van koloniën en eindelijk directeur der Handel Maatschappij, tot een jong advocaat, die hem om raad vroeg, hoe in den kortsten tijd het meest van Indië te weten te komen, niets anders zeide dan: „bestudeer Brooshooft's Memorie." We hebben, naar aanleiding van het boek van 1901, het werk van 1888 nog eens weer herlezen.

Er zijn heel weinig boeken, waarmede we vroeger hoogst ingenomen waren, die, als wij ze na 13 jaar herlezen, nog denzelfden indruk maken. De „Memorie" behoort voor ons tot die witte raven. Er zijn hoofdstukken, die haast onveranderd van toepassing zijn op de huidige toestanden van Java. En Mr. Brooshooft kan in 1901 met alle recht, in zijn 2de hoofdstuk „Wat eischen wij van den inlander?" zeggen, dat de toestand nog vrij wel dezelfde is als in 1888, op het gebied van de belastingen. Was de Memorie van 1888 een aanklacht, de brochure van 1891 klaagt niet minder fel aan. Vooropgesteld wordt, dat de Javaan gemiddeld 25 pCt. betaalt van een inkomen dat gemiddeld *f* 100 per jaar is. De pandhuispacht, een belasting op de armoede, brengt, God betere het, $1^1/_5$ millioen op, en bij de proef, die de regeering neemt met staatsexploitatie in een afdeelingshoofdplaats van de Preanger, liet zij het rente-tarief van 2 pCt. in 10 dagen, dat is 72 pCt. per jaar, onveranderd. Als mokerslagen vallen de slagen van Mr. Brooshooft neer op het aanbeeld der landrente. Hij wijst op het buitensporige, het onduldbaar drukkende van deze grondbelasting, werkende als een langzame fiscale onteigening van den Javaanschen landbouwer, die gemiddeld 10 pCt. van den opbrengst van zijn hoofdvoedingsmiddel bedraagt. Daarentegen veroordeelt de schrijver de heerendiensten niet zoo sterk als Kielstra doet. Ware de Javaan niet uit andere hoofde reeds zoo zwaar belast, dan zou hij ze wel te dragen vinden. Hij bepleit dan ook meer de afschaffing wegens de misbruiken, o. a. de gelegenheid tot ambtsmisbruik van desa-hoofden; de misleidende maatregelen, die b.v. de Regeering in Pasoeroean aanwendde, door het hoofdgeld met 50 pCt. te verhoogen voor afschaffing van heerendiensten aan de wegen, en toen nieuwe heerendiensten oplegde voor irrigatie werken. Maar hij is het blijkbaar met ons eens, dat een afschaffing der heerendiensten niets geeft, tenzij

ze gepaard gaat met een behoorlijke organisatie der desadiensten, waarvoor een eerste eisch is: inmenging van het rijk in het Javaansche dorpsbestuur. Onze onthouding op dat gebied, het credo, dat wij door inmenging den inlander zouden grieven, is grootendeels toe te schrijven aan gemakzucht en aan het bewustzijn dat inmenging veel geld zal kosten. Zóóveel geld, wegens de vergoeding voor dienst-praestatie van door het gouvernement te benoemen burgemeesters, dat, alleen na teruggaaf van een deel der door Nederland genaaste Indische millioenen en vereenvoudiging der dure administratie zulk een maatregel zou kunnen worden genomen.

Wijken de denkbeelden van Mr. B. op 't gebied van landrente en heerendiensten af van die van bijv. den heer Kielstra, zeer speciaal zijn schrijvers denkbeelden over de verplichte koffiecultuur. Mr. B. staat op het standpunt, dat de hoofdfout van het cultuurstelsel niet was de gedwongen arbeid, maar de slecht en te laag betaalde arbeid. In tegenstelling met de door Mr. B. geprezen hoofdmannen, wil Mr. B. geen afschaffing maar instandhouding, ja uitbreiding der *verplichte* koffiecultuur, met *verplichte* levering aan het gouvernement, doch loyale, voldoende en contante betaling van den verrichten arbeid.

„Wat doen wij voor den inlander?" vraagt Mr. P. B. in het 3de hoofdstuk. En zijn antwoord is een zeer zware aanklacht.

Wij duwen hem in den afgrond, in dezelfde poel van ellende, waar, in de Westersche maatschappij, millioenen tot aan den hals zitten: uitbuiting van den man, die niets heeft dan zijn arbeid door den bezitter van het kapitaal d. i. van de macht.

Mr. P. B. tracht dit eerst aan te toonen voor den *landbouw*, de hoofdbron van het bestaan van den inlander. Hij doet dit door een antwoord te zoeken op de vraag: welk deel heeft de bevolking aan de winsten, die worden getrokken uit den grond?

Voor 1870 hield de Staat het monopolie der gemakkelijke winsten uit gedwongen arbeid. Toen kwam er een keerpunt. Maar het was helaas niet de ethische richting, de rechtvaardigheid tegenover den Javaan, die den doorslag gaf bij het loslaten der staatsexploitatie, doch de luide, aanmatigende eisch van het westersche kapitaal, dat nieuw emplooi zocht voor zijne daarginds reeds onbillijk vergaderde rijkdommen. Rechtszin tegenover den Javaan zou nu eens een stelsel hebben doen bedenken, dat dezen het grootste deel verzekerde van de door de Regeering losgelaten winsten uit den Javaanschen bodem. Maar het tegendeel geschiedde. Om den Nederlandschen handelaar, industrieel, fortuinzoeker te bevoordeelen leverde men de rijkste cultures, suiker indigo, tabak, gedeeltelijk ook koffie,

over aan het Nederlandsche kapitaal. Het andere deel der koffiecultuur, waar zij nog mooie winsten gaf, werd door het gouvernement vastgehouden onder nagenoeg dezelfde ongunstige conditiën voor den plantenden Javaan, en men meende het belang van dezen voldoende te behartigen door — voor de minder gunstige gronden — leerstellig te gaan drijven naar eene *vrijheid*, waarvoor hij niet rijp was.

Wat ten deze bij de gouvernementscultuur geschiedde, is bekend genoeg. Schrijver besprak het in hoofdstuk II. Doch hoe is het bij de particuliere industrie?

Voor de partikuliere exploitatie gaf men deugdelijke koffiegronden in erfpacht aan Europeanen en vaardigde grondverhuur-ordonnatiën uit om den Europeeschen suiker-, indigo- en tabaksonderneming den grond der Javanen in handen spelen. Schijnbaar hadden deze ordonnantiën ook ten doel, de bevolking te beschermen tegen ongerechtigheden, bijv. door haarkloverijen over den duur der verhuringen, vooruitbetalingen, oplevering der gronden, bekrachtiging der contracten door ambtenaren, van welke bepalingen sommige zeker goed gemeend waren, doch, naar ieder begreep, door invloed van het Europeesche kapitaal op inlandsche hoofden, in allerlei richting zouden worden ontdoken, terwijl andere — zooals weer in 1900 de ruime maxima-bepalingen en beperking der concurrentie tusschen huurders van gronden — feitelijk de bescherming der onderneming der ondernemers in plaats van die des inlanders beoogden. In ieder geval de slotsom was: dat de grond van Indië, behoudens het hoog noodige voor de teelt der inlandsche voedingsmiddelen, zoo reglementair mogelijk in het bezit werd gebracht van Europeesche en Chineesche ondernemers, terwijl voor den arbeid op die gronden de inlander door den vreemdeling tegen dag- of taakloon kan worden gehuurd. Maar onder die talrijke en dikwijls herziene bepalingen was er geen enkele, die den Javaan een behoorlijk loon voor zijn werk verzekerde; dit heette dan weer ongeoorloofde inmenging in partikuliere arbeids- overeen- komsten.

Alzoo de vervreemding der bouwgronden begunstigende, nam men geene of slechts onbeduidende maatregelen om des Javaans eigene voorvaderlijke cultuur (padi; tweede gewassen) meer winstgevend te maken. Kunstmatige bevloeiïng van rijstvelden werd zóó met mondjesmaat toegediend, dat volgens de berekeningen van den ingenieur Homan v. d. Heide op de 2,700.000 bouws, die voor kunstmatige bevloeiïng in aanmerking komen, nog slechts 300.000 geheel voldoende zijn geïrrigeerd, terwijl nog 2.400.000 op verbetering of uitbreiding hunner irrigatie wachten. In de laatste 15 jaren zijn voor slechts 170.000 bouws kunstmatige bevloeiïngs-werken volledig en voor 17.000 gedeeltelijk tot stand gekomen, terwijl voor de 223.000 bouws der Solo-vallei de werken door minister Cremer zijn geschorst. Onder dezen bewindsman zijn trouwens de vroeger reeds zoo karige begrootingssommen voor irrigatie tot een minimum teruggebracht (voor gezamenlijke waterstaatswerken in 1900 $2^1/_2$ miljoen minder dan in 1899 en $3^1/_2$ minder dan in 1898; voor nieuwe bevloeiïngswerken in 1900 slechts *f* 777.000 [1]), in 1899 *f* 878.000 (de Solowerken buiten rekening gelaten), en dat terwijl Java's bevolking tegenover de uitgestrekt-

[1] Volgens een latere aanvulling der begrooting nog **3 ton**, als in 1900 te verwerken deel van drie werken, die tezamen zijn begroot op *f* 3.537.500!! Totaal dus in 1900: 1.077.000.

heid en opbrengst harer rijstvelden op onrustbarende wijze toeneemt, zoodat de heer Homan van der Heide een uitgave van minstens 12 miljoen per jaar alleen voor irrigatie noodig acht om het evenwicht te herstellen. Voor *wat* dan nog tot stand kwam heeft men bovendien den Javaan ruim laten betalen, door de bijna altijd van hem bij de werken geëischte heerendiensten en verhooging van landrente na of tijdens de voltooiïng.

Wat betreft de beweerde stijfhoofdigheid van den Javaan om niet te willen overgaan tot verbeterde cultuur, zoo betoogt Mr. B., dat het den Javaan eerstens aan het daarvoor noodige kapitaal voor intensieve cultuur (gereedschappen, mest) ontbreekt, maar — en dat is de hoofdzaak — dat hij uit ondervinding weet, dat men elke vermeerderderde productie op hem zal trachten te verhalen door zijn aanslag in de landrente te verhoogen.

Tot verbetering van den inlandschen veestapel heeft de Regeering niets uitgevoerd, zelfs bezit zij niet eens vertrouwbare cijfers omtrent de uitgebreidheid daarvan, want voor het verkrijgen van zulke statistieke gegevens, volks-, vee- of andere tellingen, die in Europa behoorlijk worden betaald, wordt in Indië geen cent beschikbaar gesteld, zoodat men zich moet vergenoegen met de zeer onbetrouwbare cijfers van dessahoofden en besturen. Kortom van de „weldaden", waardoor, zooals minister Cremer in officieele stukken zoo herhaaldelijk zeide, de Javaan ons bestuur moet gaan beminnen, is voor den hoofdtak van zijn bestaan, den rijstbouw niets te bespeuren, nog steeds oogst hij van een bouw sawah gemiddeld 25 à 30 pikols padi (er zijn er van 50 en 60, maar ook van 10 en minder), waarvan hij, bij een als gemiddelde hoog gestelden padiprijs van *f* 2, *f* 50 à *f* 60 maakt. In aanmerking nemende dat zijn grondbezit (communaal of individueel) gemiddeld niet hooger is dan 1 à $1^1/_2$ bouw en door de sterke vermeerdering der bevolking nog gestadig zal afnemen terwijl zijn opbrengst aan 2de gewassen per bouw gemiddeld bedraagt *f* 25, kan men nagaan, welk een inkomen Java's vruchtbare grond oplevert aan $^5/_8$ bevolking, dat daarop de alleroudste rechten heeft en van den landbouw zijn vak maakt.

En dit alles brengt ons ten slotte tot *f* 100.— als gemiddeld inkomen per jaar, van den Javaanschen boer mits geen misgewas of andere ongelukken.

De schrijver betoogt nu dat de Javaan door verhuring aan of arbeid voor de particuliere industrie volstrekt *niet meer* uit zijn grond trekt. De gezeten desaman (gogol) word door de particuliere nijverheid orang menoempang (ongeërfde loonarbeider) en de inlander wordt een loonarbeider op *f* 0.20 per dag. Worden in dagen van crisis de loonen verlaagd, zooals bij de suiker in 1883, ze worden niet meer verhoogd als er prachtige winsten worden gemaakt.

De taak van den Staat, zooals Mr. P. B. die opvat, ware in 1870 niet geweest de wijziging der suikercultuur tot een particuliere

nijverheid, maar oprichting van deugdelijke eigen staatsfabrieken, die de gronden huurden, zooals nu de naamlooze vennootschappen, met afzondering van een deel der winst voor participatie van allen, en van een ander deel voor reserve bij tijden van prijsdaling en mislukking.

Schrijver oordeelt het risico van den staat hiervoor niet te groot en noemt het een sprookje dat staats-administrateurs een onderneming niet even goed kunnen doen bloeien als goede administrateurs eener vennootschap.

Volkomen beaamt Mr. P. B. de bekende bewering van Van Kol dat de exploitatie van Indië een kapitalistische is. En met instemming haalt hij de woorden van Z. H. Kamerling uit Padang aan: „het Europeesch kapitalisme buit Indië uit".

De nieuwste organisatiën en wetten: de mijnwet, de reorganisatie van het binnenlandsch bestuur, en die van de rechterlijke macht, de regeling der onteigening ten algemeenen nutte, ademen een kapitalistischen geest; zij benadeelen de armen ten bate der vermogenden.

De onveiligheid in de desa zonder behoorlijke politie steekt schril af bij de reorganisatie der politie van 1897, die de hoofdplaatsen en de Europeanen ten goede kwam. In de rijkspostspaarbank zijn nog geen 10000 inlandsche inleggers, die dan nog deels door dwang op last van hoogerhand tot „sparen" werden gedwongen, ja daartoe zelfs geld opnamen tegen woekerrente bij Chineezen. Evenmin is de inwisseling der duiten een beslist belang van den kleinen man. De openbare zorg voor de gezondheid wordt verwaarloosd. Jaarlijks sterven onnoodig, volgens Dr. H. B. van Buuren, 20.000 kraamvrouwen en 30.000 pasgeboren kinderen. De zorg voor de openbare werken is onvoldoende.

Mijn-ingenieurs, om Indie's mineralen rijkdom behoorlijk te onderzoeken en wellicht rijke vruchten voor den Lande te doen afwerpen, zijn niet voldoende aanwezig (voor het ontzachelijke Indische mijn-gebied, bureaux, tinmijnen en alles meegerekend, slechts *vijftien*.) Het personeel van den waterstaat zou wellicht volstaan voor matige eischen, maar het zit — iedere ingenieur zal het bevestigen — na zijn dure opleiding en met zijn aanzienlijk totaal-bezoldigingscijfer, jaar in jaar uit te teekenen en te ontwerpen voor 99 % zonder resultaat, daar alle plans, om maar niet tot uitvoering te dwingen, onder de nietigste voorwendsels worden afgekeurd, ter verbetering teruggezonden, of ten slotte — voor de *enkele* voorstellen die Indië verlaten — in den Haag te worden besnoeid of geketst.

Het onderwijs voor de inlanders beantwoordt niet aan de behoefte.

Geheel onvoldoende is het toezicht op de contract-koelies, die heeten beschermd te worden door de koelie-ordonnanties, doch die feitelijk slaven zijn. Hier bepleit Mr. P. B. de aanstelling van een zelfstandig korps inspecteurs van den arbeid.

En ten slotte — al zijn het eigenlijk geen inlanders — en al zijn ze numeriek tegenover de millioenen inlanders slechts even zoovele duizenden — vraagt een klasse van gebreklijders de aandacht: de Indo's.

Eindelijk wijst de schrijver op misstanden, zooals het befaamde cadeau van ƒ 30.000 aan den oud-resident J. Faes, (waarover de de *Indische Gids* destijds het noodige gezegd heeft) tegenover de onrechtvaardige schrielheid, gepleegd jegens een hulppost-kommies op ƒ 35.— 's maands, die wegens ziekte verlof kreeg en in zijn betrekking werd hersteld op ƒ 20, omdat er een besluit was waarbij bij het optreden van een nieuwen functionaris op die plaats de toelage werd vastgesteld op die som. De terugkeerende verlofganger werd als een nieuweling beschouwd om den staat ƒ 15 's maands uit te sparen. Dit postkommiesje met zijn uitgehongerde kindertjes en de heer Faes, nu en dan kosteloos reizende en in zijn studeerkamer zittende, wenscht Mr. P. B. te doen schilderen als pendantstukjes.

Geen geld, geen geld. . . . zie daar het wachtwoord, waarmee de regeering vleugellam wordt geslagen. En, dit aantoonende, komt de schrijver natuurlijk tot van Deventer's eereschuld. Na afdoening daarvan kan aan het volgende, hoogst urgente, de hand worden geslagen.

Voor bevloeiingswerken evenveel uit te geven in millioenen als gedurende de laatste jaren in tonnen.

Voortzetting van de irrigatiewerken in de Solo-vallei.

Andere waterwerken (indijking en normaliseering van rivieren; men denke aan Grogol!).

Verlaging, op groote schaal, der landrente.

Aanstelling der desahoofden door 't gouvernement en bezoldiging met ƒ 300 's jaars, met behoud der ambtsvelden, doch zonder kostelooze bewerking. Kosten 3 millioen.

Uitbreiding van het inlandsch bestuur, door de laatste organisatie ingekrompen.

Afschaffing der heerendiensten zonder aequivalent; afschaffing der pandhuispacht doch inrichting van rijkspandhuizen tegen

matige rente; afschaffing van pacht op de overvaarten van rivieren.

Uitbreiding der gouvernements koffiecultuur met behoorlijke arbeids-betaling in termijnen.

Gouvernements suikerfabrieken.

Staatsbanken voor landbouwcrediet.

Afscheiding van het korps rechterlijke ambtenaren voor inlanders van dat voor Europeanen. Revisie van landraadvonnissen, opgedragen aan afzonderlijke colleges uit het eerstgenoemde korps rechtelijke ambtenaren, met oproeping en schadeloosstelling van partijen en getuigen.

Uitbreiding en wijziging van het inlandsch onderwijs.

Hygiënische maatregelen.

Inspecteurs van den arbeid der contract-koelies.

Tot dwangarbeid veroordeelden mogen alleen met hun wil op expeditie en in staatsmijnen worden te werk gesteld, tegen berekening van dubbelen straftijd.

Dit zijn de urgentie-maatregelen voor inlanders.

De maatregelen voor Europeanen en de algemeene maatregelen, die aan het einde van dit boek eenvoudig worden opgesomd, gaan wij hier met stilzwijgen voorbij. Genoeg dat ook hier stof is voor klagen en stof voor uitgaven, die geen uitstel kunnen lijden. Maar een en ander wordt slechts even aangeduid: de ethiek tegenover den inlander was de hoofdzaak van dit doorwrochte werk.

Het zou al heel onwaarschijnlijk zijn, dat we het volmaakt in elk detail met den schrijver eens konden zijn, waar hij zooveel zaken de revue laat passeeren. Maar de hoofdzaak is onaantastbaar. Tegenover de treurige kroningsliteratuur, die overzichten gaf van de koloniën, waarin alles was „pour le mieux dans le meilleur des mondes", vinden we hier gelukkig weer eens een adept van de heilige ontevredenheid, een medicijnmeester, die de wonden durft te peilen, die zich niet bepaalde tot doekjes voor het bloeien, doch die er flink in durf te kerven.

Geen kritiek daarover in onderdeelen. Maar een woord van eerbiedige hulde voor Mr. P. Brooshooft, die zijn welverdiend verlof van een meest inspannenden arbeid zóó heeft doorgebracht.

R. A. VAN SANDICK.

CORRESPONDENTIE ARTIKEL.

Moeilijkheden in de Maleische spraakkunst.

In het Aprilnummer van *De Indische Gids* trof mij een artikel van de hand van den Heer Prick: „Over het Maleisch en het Hollandsch en over de Hollandsche beweging in Indië".

In dat artikel gaf de Heer Prick blijken, van het Maleisch iets meer te weten dan de meeste Indisch-gasten, die in Nederland teruggekomen, familieleden en kennissen trachten wijs te maken, dat ze het Maleisch spreken als hunne moedertaal.

Het is er mij niet om te doen, den Heer Prick onaangenaam te wezen; daarvoor heb ik te aangename herinneringen aan hem van „de normaal"; maar ik moet hem toch even op een paar fouten wijzen.

Radja*h* geeft de Heer Prick op als een titel, zeker afgaande op: „De laatste radja*h* van Lombok". De bedoeling zal wel geweest zijn, radja zonder *h*, want radja*h* beteekent: *geneeskundig behandelen door geheimzinnige teekens* en ook: die *geheimzinnige teekens zelve* (b. v. een kruis op het voorhoofd enz.). Verder beteekent radjah in de Padangsche Bovenlanden: het van gevlekte pooten, van sokken voorzien zijn van een paard, een hond, eene koe, enz.; volgens sommigen alleen van een paard gezegd.

Dan heeft de Heer Prick het over de diernamen en noemt als uit het Maleisch overgenomen o. a. *orang oetan*. Het is vermakelijk te hooren vertellen, dat *orang oetan* een Maleische diernaam is. De groote aapsoort toch door ons Hollanders zoo genoemd, wordt in het Maleisch *majas* of *mawas* genoemd; eenige jaren geleden wees ik hier al op in *School en Studie* (zie jrg. 1896, Bijblad blz. 96).

Het wordt nu werkelijk meer dan tijd, dat we eens wat meer acht gaan slaan op de Maleische spelling en niet meer schrijven lenganan, tjitjak, slendang, brani, tjobah, kras, kassian, ringit, kossong, toekan, enz. gelijk de Heer Prick doet. Of zou de Heer Prick in zijne Latijnsche, Engelsche of Fransche aanhalingen ook zooveel fouten durven begaan tegen de spelling?

Bij het Maleisch schijnt dit er niet op aan te komen. Therèse Hoven, Bas Veth, Borel en nu Prick ook, storen zich tenminste in 't geheel niet aan Maleische spelregels. — Zouden ze daarvoor te hoog staan? Neen — ik kan het niet aannemen. Het komt omdat het Maleisch *zoo dood gemakkelijk is* gelijk de Heer Prick zegt.

Ieder ernstig beoefenaar van die taal zal echter moeten tegenspreken, dat ze „zoo dood gemakkelijk is".

J. G. DAMMERBOER,
2e Onderwijzer a/d Kweekschool voor Inl. Onderwijzers te Fort de Kock.

INDISCHE COMPTABILITEIT.

De Javasche Bank en de taak van den Directeur van Financiën.

Op het gebied der Indische comptabiliteit is door den Minister van Koloniën en door de Staten-Generaal in onderling overleg, gedurende het afgeloopen vierjarig parlementair tijdvak, tamelijk veel tot stand gebracht.

De kasboekhouding op de kantoren der algemeene ontvangers in Nederlandsch-Indië is ernstig ter hand genomen, en zal volgens mededeeling van den Minister, spoedig aangevuld worden door de invoering van een dagkasboek „het boek van den kassier", en voor eene dadelijke boeking daarin van alle sommen waarmede de geldvoorraad bij iedere kas afzonderlijk vermeerdert of vermindert, zal naar het oordeel des Ministers zorg gedragen worden.

Ter voorkoming van onnoodige aanmunting van pasmunt, bestemd om in Indië in omloop gebracht te worden, is de nog zeer onlangs verhoogde wettige maxima dier pasmunt, bij de wet opgeheven.

Met de Javasche Bank is eene overeenkomst aangegaan, ten doel hebbende den renteloos in de Indische landskassen voorhanden geldvoorraad zooveel mogelijk te beperken en de overtollige gelden naar Nederland over te brengen, teneinde de behoefte aan uitgifte of beleening van bewijzen van vlottende schuld, zooal niet geheel onnoodig te maken, dan toch tot een minimum te verminderen.

Door de wet is vastgesteld, dat bij afsluiting der Indische rekeningen tot en met 1891, de *nadeelige saldo's* zijn gedekt uit de resteerende bedragen der *voordeelige saldo's* en overigens uit een gedeelte van de opbrengst der geldleening van 1883.

Aan het zoogenaamd administratief kapitaal is het voorgestelde zelfstandig wettelijk karakter zeer terecht niet verleend, maar uit de wet blijkt thans dat het van de geldleening van 1883 beschikbaar gebleven bedrag ad *f* 24.763.117,37 te beginnen met den dienst van 1892 door de kassen verantwoord moet worden.

Men onderschatte deze maatregelen niet. Zij geven aan rente van vlottende schuld, transportkosten, commissie- en telloon van geldspecie, verlies op wissels en kosten van aanmunting te zamen eene bezuiniging van ongeveer een *half millioen* gulden per jaar en hoogstwaarschijnlijk zullen na invoering van het beloofde dagkasboek ook wel zeldzamer kas tekorten voorkomen, terwijl tevens de grond gelegd zal zijn voor verdere bezuiniging door mogelijk geworden inkrimping of opheffing der Inspectie van Financiën.

Bovendien vindt de wetgever, die de geldelijke verantwoordingen van Nederlandsch-Indie over 1892 en latere jaren zal behandelen, een vast aanvangspunt in de wet, hetgeen ook niet te verwerpen is.

Deze opmerkingen moesten voorafgaan om te kunnen zeggen: dankbaar maar niet voldaan. Dankbaar vooral voor de verkregen belangrijke bezuiniging ook omdat de daartoe in Indië aangewende kostbare pogingen tot dusver vruchteloos waren gebleven.

Ten einde nu aan te toonen waarom men terzake niet *voldaan* kan zijn, komt het noodig voor in de eerste plaats de met de Javasche Bank aangegane overeenkomst, in verband met de taak van den Directeur van Financiën, wat meer op den keper te beschouwen.

In de Memorie van antwoord op het voorloopig verslag der begrooting van Nederlandsch-Indië voor het jaar 1901 is bij onderafdeeling 23 dienaangaande het volgende gezegd.

„Op voorstel van den Gouverneur Generaal is machtiging verleend tot het sluiten eener overeenkomst met de Javasche Bank, waarbij zij zich verbindt tot telegraphische overmaking van gelden à pari zoowel uit Indië herwaarts als omgekeerd. Het doel van dezen maatregel is den renteloos in de Indische landskassen aanwezigen geldvoorraad zooveel mogelijk te beperken en de overtollige gelden herwaarts over te brengen ten einde de behoefte aan uitgifte of beleening van bewijzen van vlottende schuld zoo al niet geheel onnoodig te maken, dan toch tot een minimum te verminderen.

„Dit doel is alleen in voldoende mate te bereiken, wanneer er zekerheid bestaat dat de Indische kassen in geval van onverwachts opkomende behoefte, aanstonds weder kunnen worden aangevuld; dit laatste wordt mogelijk gemaakt door de met de Javasche Bank aanvaarde verbintenis tot telegraphische remise à pari van gelden van Nederland naar Indië, waartoe zij alleen bereid was, wanneer ook de remise à pari van overtollig Indisch kasgeld herwaarts aan haar werd opgedragen. De geringe winstderving welke de laatstbedoelde remise kan opleveren, wordt ruimschoots vergoed door de zekerheid dat de Indische kassen steeds kunnen worden aangevuld zoodat remise herwaarts in ruimer mate kan plaats hebben en dus meer rente van vlottende schuld kan worden uitgespaard".

Het zal den belangstellenden lezer wel niet ontgaan zijn dat de Javasche Bank alleen bereid was de hiervoren omschreven verbintenis te aanvaarden wanneer ook de *remise à pari van overtollig Indisch kasgeld herwaarts* aan haar werd opgedragen.

Voor de Javasche Bank is het te wenschen dat de bedoelde verbintenis met volledige kennis van zaken is aanvaard en zij dus geen voordeel verwacht uit de remise à pari van overtollig Indisch kasgeld naar Nederland, want zoolang de verkoop der producten in Nederland plaats vindt en de opbrengst daarvan direct in 's Rijks schatkist vloeit, tengevolge waarvan de *uitgaven in Indië* altijd *meer* bedragen dan de *ontvangsten alldaar*, kan, bij goede plichtsbetrachting van den Directeur van Financiën, van overtollig kasgeld in Indië, nimmer sprake zijn.

Een goed Directeur van Financiën, gezeten aan zijn schrijftafel, behoort altijd voor zich te hebben een generaal overzicht van den geldvoorraad voorhanden in alle landskassen te zamen. Naast of tegenover hem zou moeten staan een tamelijk groote kast met zooveel loketten als er landskassen zijn, elk loket duidelijk voorzien van een opschrift bevattende den naam der kas.

Daarin moeten onder zijn persoonlijk toezicht opgeborgen worden, ter gemakkelijke raadpleging, de onder de thans vigeerende voorschriften bestaande maandelijksche kasverantwoordingen *comptabiliteit No. 6*, welke staten alle noodige gegevens bevatten om het generaal overzicht te kunnen zamenstellen en bijhouden. Die staten eischen niet veel ruimte. De loketten der kast moeten derhalve zoo breed en zoo diep gemaakt worden als de staten breed en lang zijn, doch behoeven slechts een hoogte te hebben van ruim één decimeter, genoeg om de staten loopende over de drie laatste jaren te bevatten, hetgeen voldoende is, want, zoodra b. v. de staat over Januari 1904 daarin gelegd moet worden, kunnen de staten van 1901 zonder bezwaar elders opberging vinden.

Zoo toegerust met volledige kennis van den aard en van het bedrag van den geldvoorraad in iedere kas afzonderlijk en in alle landskassen te zamen op een gegeven oogenblik voorhanden, kan de Directeur van Financiën te allen tijde afdoend antwoord geven op eventueele vragen omtrent den stand der kassen, niet alleen zooveel de landsgelden betreft, maar ook omtrent de verschillende rekeningen met derden. Ook kan dan zorg gedragen worden dat de kassen welke daaraan behoefte hebben, tijdig voorzien worden van de noodige geldspecie, uit kassen waarin gaandeweg koperen en zilveren pasmunt of ander geld te veel is opgehoopt. Men beschouwe den staat comptabiliteit No. 6 maar eens nauwkeurig en lette daarbij vooral op de benaming der verschillende rubrieken.

Indien de Directeur van Financiën zijn eerste en voornaamste plicht kon opvatten, al ware het slechts in den geest van het bovenstaande, dan zou hij ook in staat zijn te zorgen voor tijdige en zoo goedkoop mogelijke aanvulling der kassen in Indië uit 's Rijks schatkist. Remise van overtollig Indisch kasgeld naar Nederland kan dan nimmer voorkomen of het zou moeten zijn tengevolge van onkunde, nalatigheid of plichtverzuim.

Eerst dan zal van overtollig Indisch kasgeld sprake kunnen zijn, als de toestanden aldaar zoodanig veranderen dat het IIe hoofdstuk der Indische begrooting een *voordeelig* saldo aantoont, maar dan zijn de zaken ook juist omgekeerd en kan aanvulling der Indische kassen uit *'s Rijks Schatkist* niet meer voorkomen.

De met de Javasche Bank aangegane overeenkomst is derhalve onder de *tegenwoordige toestanden* zeer zeker doch uitsluitend, in 's lands belang. Wanneer dus die bankinstelling voordeel verwacht uit de remise à pari van overtollig Indisch kasgeld naar Nederland, dan zal zij groote teleurstelling ondervinden; want overtollig kasgeld kan onder de tegenwoordige toestanden in Indië alleen dan voorkomen wanneer het door roekeloos aanvragen en wisseltrekken vooraf uit 's Rijks schatkist gepompt is, en welke Directeur van Financiën zal, terwijl rentedragende vlottende schuld ten behoeve van Nederlandsch-Indië aan de orde van den dag is, zich nog wagen aan de gevolgen van dergelijk plichtverzuim, nu bij art. 82 der comptabiliteitswet uitdrukkelijk voorgeschreven is, dat alle ambtenaren die door nalatigheid aan den lande schade berokkenen, verplicht zijn die schade te vergoeden.

Intusschen zijn door het sluiten der bedoelde overeenkomst met de Javasche Bank de in de jaren 1896 en 1897 en mogelijk ook vroeger en later plaats gehad hebbende geldverspillingen, met den mantel der liefde bedekt geworden,

want uit de stukken blijkt dat de Regeering in de meening verkeert dat uitsparing van rente van vlottende schuld slechts mogelijk is gemaakt uitsluitend door die overeenkomst.

Dit is echter een verkeerd begrip. Men had in Indië zooveel kasgeld, als uit de stukken blijkt, dat daar in 1896 en 1897 voorhanden was niet noodig. Onder de moeilijkste omstandigheden is *f* 12½ millioen altijd voldoende geweest om den dienst aldaar gaande te houden. Waarom moest dan in de genoemde jaren het kasgeld opgevoerd worden respectivelijk tot *f* 22 en *f* 19 millioen hetgeen een renteverlies gaf van ongeveer *f* 500.000.— ?

Hetgeen ter zake uit de openbare officieele stukken gebleken is moest toch tot nadenken stemmen, vooral toen daarop zoo nadrukkelijk de aandacht gevestigd was.

De Commissiën van voorbereiding in de 2e Kamer der Staten Generaal maken blijkens de verslagen soms toch wel zeer juiste en hoogst belangrijke opmerkingen, maar wat geeft dat, als men zich altijd maar weder met een kluitje in het riet laat sturen?

Zoo leest men op bladzijde 3 van het verslag betreffende het wetsontwerp tot regeling der bestemming van de voordeelige sloten en voorziening in de dekking der nadeelige sloten der Indische rekeningen over vorige dienstjaren het volgende:

„De vraag kan gesteld worden of tengevolge van 's Ministers stelsel, dat nog geen wettelijke sanctie verkreeg, maar toch door den Minister als reeds bestaande, werd aangenomen, geen schade is toegebracht aan de Indische financiën. Het zou toch kunnen zijn, dat bij het verleenen van rente dragende voorschotten uit 's Rijks schatkist geen rekening was gehouden met deze *f* 12½ millioen, en derhalve aan Indië hoogere rente berekend was dan anders het geval zou zijn".

Het antwoord hierop van den Minister voorkomende op bladzijde 5 van dit verslag luidt als volgt:

„De aan het slot van het verslag der commissie gestelde vraag of tengevolge van de aangenomen afzondering van het zoogenaamde administratief kapitaal aan de Indische financiën schade is berokkend, kan ontkennend beantwoord worden. Bij het gebruik maken van rente dragende voorschotten uit 's Rijks schatkist is slechts rekening gehouden met den stand der Indische kas hier te lande en niet met de voor- of nadeelige saldo's van de begrootingsrekeningen van Nederlandsch-Indië."

Het is te betreuren dat de volksvertegenwoordiging met dit antwoord zoo maar genoegen genomen heeft. De gelegenheid was toch zoo schoon om 's-Lands financieel belang eens flink te behartigen, want niet alleen met den stand der Indische kas *hier te lande*, maar ook en in de eerste plaats met den stand der Indische kassen *daar te lande* had de Regeering rekening behooren te houden bij het gebruik maken van rentedragende voorschotten uit 's Rijks schatkist. Juist omdat met den stand der Indische kassen *daar te lande* geen rekening is gehouden, zijn tonnen gouds roekeloos verspild aan onnoodige rente, van te vroeg en te hoog opgevoerde vlottende schuld.

Van de gulle bekentenis, dat bij het gebruik maken van rentedragende voorschotten uit 's Rijks Schatkist ook geen rekening is gehouden met den stand der voor- of nadeelige saldo's der begrootingsrekeningen van Neder-

landsch-Indië, zal het goed zijn acte te nemen, want de beschikkingen over den Indischen geldvoorraad zijn daarop toch *wel* gebaseerd.

De Minister van Koloniën kan onmogelijk op een gegeven oogenblik alle takken van dienst gelijktijdig overzien; maar daarom juist zijn de ambtenaren verplicht te zorgen voor tijdige en voldoende voorlichting op het juiste oogenblik.

Indien de Directeur van Financiën zijn plicht naar behooren begrepen had, dan had hij voortdurend moeten wijzen op den bijzonder grooten geldvoorraad in Indië in de jaren 1896 en 1897, zij het ook ten onrechte voorhanden.

Ook de Indische Rekenkamer had als contrôleerend lichaam, in stede van zich blind te staren op kleinigheden en onbeduidende affectatie-quaestiën, de bijzondere aandacht behooren te vestigen op de in het groot plaats gevonden hebbende geldverspillingen en in opvolging van art. 47 harer instructie, in verband met art. 82 der compt wet, zelfs handelend moeten optreden met een voorstel tot het opleggen van vergoeding der aan den lande berokkende schade.

Er bestond een grens voor het kasgeld n l. *f* 12½ millioen en die *grens*, welke door de comptabiliteitswet toch niet is komen te vervallen, mocht niet met zoo veel millioenen (*f* 10 en *f* 6 millioen) overschreden worden vooral niet in tijden van rentedragende vlottende schuld, want waar het middel van wisseltrekking ten dienste staat behoeft voor ernstige geldelijke verwikkelingen geen vrees te bestaan.

In verschillende geschriften en laatstelijk nog in de *Indische Gids* van October 1899 is van deze zijde op de plaats gehad hebbende roekelooze geldverspillingen gewezen, en door een schema van berekening aangetoond op welke wijze dergelijke geldverspilling behoort voorkomen te worden.

Op het groote gewicht van de taak der Directeuren van Financiën kan intusschen niet genoeg de aandacht gevestigd worden. 's Lands belang is daarbij te zeer van nabij betrokken. Het kan zeker geen kwaad dit door een voorbeeld op te helderen.

* * *

Nog niet zoo lang geleden werd in ernstige overweging genomen uitvoering te geven aan het reeds lang gekoesterde plan om aan den omloop van duiten in Indië een einde te maken door inwisseling dier duiten tegen wettige pasmunt.

Het daarvoor benoodigde bedrag werd geraamd op *f* 5 millioen en op voorstel van den toenmaligen Minister van Koloniën werd de wettige maxima der in Indië in omloop te brengen koperen pasmunt met gelijke som verhoogd.

Blijkbaar zonder eenig nader onderzoek werd vervolgens overgegaan tot het aanmunten van *f* 5.000 000, zegge *vijf millioen gulden* aan koperen en zilveren Indische pasmunt; geen kleinigheid voorwaar.

Uit het regeeringsantwoord bij brief van 12 December 1896 No. 5 ingezonden naar aanleiding van het verslag nopens het wetsontwerp tot voorziening in het Indisch kastekort voor den dienst van 1897, blijkt intusschen dat de voorraad koperen en zilveren pasmnnt in de Indische kassen voorhanden reeds zoo groot was dat die niet geheel voor betalingen kon worden aangewend.

In de *Indische Gids* van October 1899 werd ook op deze aangelegenheid de bijzondere aandacht van belangstellenden gevestigd.

Niet lang daarna werd dan ook op voorstel der Regeering de wettige maxima der in omloop te brengen koperen pasmunt opgeheven, volgens de toelichting

om onnoodige aanmunting tegen te gaan; alsof de schuld van het onnoodig aanmaken van pasmunt aan de wet kon toegeschreven worden.

Indien de Directeur van Financiën tijdig zijn waarschuwende stem had doen hooren en desnoods op het juiste tijdstip telegraphisch nogmaals nadrukkelijk gewezen had op den zeer grooten voorraad koperen en zilveren pasmunt in de landskassen in Indië reeds voorhanden, dan zou de Minister van Koloniën het aan te munten bedrag zelfs met het oog op de inwisseling der duiten stellig tot de helft verminderd en daarmede ongeveer een ton gouds per jaar aan rente uitgewonnen hebben, want de Regeering was aan het maximum volstrekt niet gebonden, en men bedenke het wel, dat Indische pasmunt zelfs in Nederland niet gangbaar is en dat ook voor overtollige pasmunt rente betaald moet worden.

Gedane zaken nemen intusschen geen keer, maar aangezien ook deze belangrijke schadepost weder aan de vergetelheid is prijs gegeven zonder dat een enkel woord van afkeuring werd uitgesproken, blijft in Indië de indruk bestaan dat het tot dusver gevoerd financieel beheer de volkomen goedkeuring der Staten-Generaal heeft mogen erlangen, hetgeen naar het voorkomt, niet in 's Lands belang te achten is.

Bij den aanvang van het tegenwoordig parlementair tijdvak kan het derhalve geen kwaad met het voorafgaande nogmaals te wijzen op de nadeelige gevolgen van het in Indië op financieel gebied, sedert tal van jaren gevoerd wanbeheer.

* * *

De op dit oogenblik nog aanhangige wetsontwerpen houdende vaststelling van het slot der Indische rekeningen over de jaren 1895, 1896 en 1897 geven toch nog gelegenheid om de zaak ter sprake te brengen.

Bij de in rekening gebrachte uitgaven wegens transportkosten van geld en verlies op wissels kunnen ter zake de noodige vragen gesteld worden, en mogelijk geeft het een of ander te verwachten wetsontwerp tot vaststelling der begrooting of ter voorziening in eenig Indisch kastekort, nog wel gelegenheid om ook de quaestie der aanmunting van pasmunt wat meer nauwkeurig te beschouwen.

Ter bevordering eener richtige financieele administratie, komt het ook nuttig voor de aandacht er op te vestigen dat vermoedelijk uit de Indische Rekening over 1897 wel zal blijken dat een aanzienlijk bedrag, aan sedert 30 jaren als schuldig gebleven vermelde posten, vrijvallende door zoogenaamde verjaring, zoo maar klakkeloos aan de middelen is toegevoegd.

Men heeft hier echter te doen met dubieuse posten hetgeen meermalen is aangetoond. Ook deze zaak is tot klaarheid te brengen door een afdoend antwoord te verlangen op de vraag: „hoe weet de administratie dat deze posten werkelijk schuldig, en ofschoon als verevend in uitgaaf gesteld, werkelijk in 's lands kas voorhanden gebleven zijn?"

De omstandigheid dat de betaling nimmer gebleken is, kan niet als afdoende reden voor toevoeging aan de middelen aangemerkt worden, zoolang de houders der betrekkelijke betalingstukken niet gehoord en zelfs niet bekend zijn.

Verder zij nog opgemerkt dat het toejuiching verdient, dat thans uit de wet blijkt, dat te beginnen met den dienst van 1892 een bedrag ad *f* 24.763.117,37 door de gezamentlijke kassen verantwoord moet worden, maar de vraag rijst toch: „waarom is niet tegelijkertijd onderzocht of dit bedrag werkelijk op dat tijdstip in de kassen voorhanden *was?*"

Het departement van Koloniën ontvangt geregeld opgaven van het saldo in de Indische kassen voorhanden. Dit blijkt uit de wetsontwerpen tot voorziening in de Indische kas te korten. Waarom zou men die opgaven aangevuld met die van 's Rijks schatkist dan niet zoo nu en dan vergelijken met het resultaat van de algemeene boekhouding?

Bij een eventueel verschil, bijvoorbeeld van een ton gouds zou men nog niet terstond aan benadeeling van 's lands kas doch wel aan foutieve rekeningen moeten denken, waar het geldt eene administratie van zoo grooten omvang als de Indische, maar het verschil, dat trouwens zoowel in het voordeel als in het nadeel zou kunnen uitvallen, mag toch niet in de millioenen loopen.

Zal echter de verantwoording aan de Staten-Generaal bedoeld bij art. 74 der Indische comptabiliteitswet iets beteekenen, dan moeten de gegeven cijfers ook wiskunstig juist en in overeenstemming zijn met de cijfers der kasrekeningen voor zooveel betreft 's lands geldelijk vermogen; dus na aftrek der gelden van derden en lettende op het dienstjaar zoomede op het geld dat op het gegeven tijdstip zeilende mocht zijn.

Een koopman, wiens verantwoording aan dergelijken eisch niet voldoet, zou al heel spoedig verdacht worden van frauduleuze handelingen gepleegd te hebben, waarnaar stellig terstond een onderzoek ingesteld zou worden, indien de belangen van anderen daarbij betrokken waren en 's Lands administratie, hoewel veelal grooter in omvang, staat in dit opzicht aan uitgebreide administratiën van kooplieden toch volkomen gelijk.

Het is zeer zeker waar, dat de boekhouding van iedere kas afzonderlijk, behoorlijk vergeleken wordt met het saldo in iedere kas afzonderlijk voorhanden, maar daarom juist moet het ook geen bezwaar kunnen opleveren om de algemeene boekhouding te vergelijken met het algemeen saldo in alle landskassen te zamen op een gegeven tijdstip voorhanden, ten einde de juistheid dier boekhouding te controleeren.

Mocht deze stelling onder de heerschende begrippen verworpen worden, dan kunnen ook de beschikkingen over 's lands gelden niet langer gebaseerd zijn op het resultaat van die algemeene boekhouding zooals tot dusver ten rechte heeft plaats gevonden.

Men zou dan oneigenaardig, eenvoudig moeten zeggen: „de kas is ledig, er moeten dus bewijzen van vlottende schuld uitgegeven worden om die kas opnieuw te vullen." De pomp zou dan weder naar hartelust kunnen werken indien daarop toch geen contrôle uitgeoefend wordt. Of de ledige kas werkelijk ledig *mocht* zijn, dit wordt dan het teedere puntje waarnaar het beter zal zijn maar niet te vragen.

De algemeene boekhouding en de verantwoording aan de Staten-Generaal zou in zoodanig geval gerust achterwege kunnen blijven, maar dan zou ook nooit zekerheid verkregen worden omtrent het al of niet behoorlijk verantwoorden van de totale opbrengst der producten, geldleeningen en andere middelen van inkomst.

De belangstellende lezer kan intusschen er zeker van zijn, dat de ontwerper van de Indische comptabiliteitswet zeer goed wist wat hij deed, toen hij ontwierp het bepaalde bij de artikelen 74—80 dier wet op de generale verantwoording betrekking hebbende.

Verder zij nog opgemerkt, dat het niet verleenen van een zelfstandig wettelijk karakter aan het zoogenaamd administratief kapitaal, ten zeerste gewaardeerd moet worden, maar dat het toch tevens noodzakelijk voorkomt met betrekking tot het kasgeld, dat in Indië voorhanden mag zijn, opnieuw een maximum vast te stellen. Anders heeft een Directeur van Financiën die het met 's lands financieël belang zoo nauw niet neemt, het volkomen in zijn macht 's Rijks schatkist roekeloos ledig te pompen en zoodoende den Minister van Koloniën te noodzaken meer bewijzen van vlottende schuld uit te geven dan noodig is.

Wordt aan dit belangrijke punt niet de noodige aandacht geschonken en het hierboven bedoelde maximum niet vastgesteld of het bestaande gehandhaafd, dan loopt men gevaar dat 's lands financieël belang schromelijk verwaarloosd kan worden, en dat de Indische rekenkamer daar tegenover dan volkomen machteloos zal staan.

De geldelijke administratie van Nederlandsch-Indië is toch gesplitst in twee deelen. Het eene deel wordt gevoerd *hier* te lande, het andere *daar ginds*. Ook de contrôle is opgedragen aan *twee* rekenkamers en daarom juist is het zoo noodzakelijk dat de algemeene eind-contrôle bij de Staten-Generaal berustende, ten strengste worde ultgeoefend door nauwkeurig vergelijk der eindcijfers van de algemeene boekhouding met den stand van den geldvoorraad in alle landskassen te zamen voorhanden.

Hoogst wenschelijk komt het voor bij die contrôle gebruik te maken van de reeds ontvangen opgaven der saldo's onder ultimo 1891, al ware het slechts bij wijze van proefneming en om althans te weten te komen, hoe groot het verschil op dat tijdstip wel is.

De bijlagen van de wetsontwerpen tot voorziening in de Indische kas te korten, geven bovendien de noodige cijfers om een gelijk onderzoek onder ultimo 1897 te kunnen bewerkstelligen, want tot en met dat jaar zijn de wetsontwerpen tot vaststelling van het slot der Indische rekeningen ontvangen, en uit de saldoberekening overgelegd bij de begrooting voor het jaar 1902 kan gemakkelijk het eindsaldo volgens de boekhouding gevonden worden.

De berekening geschiedt dan als volgt:

Volgens de wet van 1901 is te beginnen met den dienst van 1892 uit de geldleening van 1883 beschikbaar gebleven . . . . . f 24.763.117,37

Bij het bedrag der bewijzen van vlottende schuld of nieuwe geldleeningen . . . . . „

maakt . . . . . f

Bij de voordeelige saldo's der rekeningen 1892—1897. . . . „

Totaal . . . . . f

Afd. de nadeelige saldo's der rekeningen 1892—1897 . . . . „

Rest . . . . . f

De voorhanden saldo's onder ultimo 1897 bedragen:

Ind. kassen . . . . . f

's-Rijks schatkist. . . . . „

Totaal . . . . . „

Verschil . . . . . f

Deze zaak is dus zeer eenvoudig.

In het weekblad „*Insulinde*" van den 21en December 1897 werd gezegd: „Er zijn „leelijke vlekjes" te ontdekken in het financieel beheer van Nederlandsch-Indië en aan aanwijzingen ter zake heeft het in de laatste jaren niet ontbroken. Men onderzoeke slechts als gold het eigen vermogen."

Het artikel, aan het slot waarvan deze woorden voorkomen, heeft in Indië, ook in enkele organen der pers nog al weerklank gevonden.

Dankbaar moet dan ook erkend worden dat blijkbaar bedoeld onderzoek niet alleen aangevangen is, maar zelfs al eenig resultaat heeft opgeleverd.

Men zette dat onderzoek onafgebroken in de juiste richting voort, want daarvan zijn nog uitmuntende resultaten te verwachten. In de eerste plaats zal 's-Lands kas daar wel bij varen.

H. A. MEPPELINK.

De machtsuitbreiding der Oost-Indische Compagnie op het vasteland van Azië, van 1683—1697.

DOOR

N. MAC LEOD.

I.

Casembroot in Perzië, 1684—1685.

Na de onderwerping van Bantam bezat de Compagnie in den Archipel een eigen Rijk, dat zich gaandeweg vervolledigen zou en tot het tegenwoordige Insulinde aangroeien. Op de kusten van het vasteland van Indië bezat zij versterkte steden, forten en eenvoudige kantoren, maar ook daar begon zij zich met binnenlandsche aangelegenheden, soms gewapenderhand, in te laten, en zij aarzelde niet, om nu en dan aan machtige vorsten de kracht harer wapenen te doen gevoelen ten voordeele van haren handel.

De jaren van 1683 tot 1697 getuigden in dit opzicht van eene groote krachtsontwikkeling, te meer merkwaardig, omdat tegelijkertijd het hoofd geboden moest worden aan twee Europeesche vijanden, de eene in openbaren oorlog, de andere in schijnbare vriendschap, maar steeds tegen de Compagnie aandringende en trachtende haar op zijde te schuiven.

In het jaar 1683 verstoutte de Compagnie zich, tegen het Perzische rijk geweld te gebruiken.

In 1652 was met dit rijk een contract gesloten betreffende den handel in zijde, onder meer inhoudende dat aan de schepen der Compagnie, wanneer zij te Gamron kwamen, 300 vrachten zijde (ongeveer 123.000 ℔) zouden geleverd worden. Deze hoeveelheid, eene waarde van ruim *f* 625.000 vertegenwoordigende, was grooter dan men kon verkoopen, en nu ontstond er verschil

over de bedoeling der genoemde bepaling, namelijk of de 300 vrachten in elk geval moesten aangenomen worden, dan wel of dit als een maximum te beschouwen was en men niet meer zijde behoefde in ontvangst te nemen, dan de waarde der door onze schepen aangebrachte goederen bedroeg. Protesten hielpen niet en de makelaar der Compagnie werd door den Perzischen gouverneur beleedigd. Nadat de Bataviasche regeering reeds van de XVII Bewindhebbers een wenk ontvangen had om krachtig op te treden, besloot zij in October 1682, in het volgende jaar er toe over te gaan om „met het vereijschte vigeur voors. violentie en smadelijcke proceduren tegen te gaan", omdat zij dáarin „geen redres voorsagen, ten sij d'E Compe haar met de daadt daarvoor eens quam te resenteren, dat hoognoodigh was, soo men de frequentatie van dat Rijck en den handel daer wilde continueren".

De directeur van Gamron, Reynier Casembroot, die verlof bekomen had om met het laatste schip van 1682 een „keer" naar Batavia te doen, om zijn ouden vader, die daar baljuw was, te bezoeken, en in November was aangekomen, werd door den gouverneur-generaal en raden aangewezen om als commissaris naar Perzië te gaan. Hij kreeg een brief mede aan den Sjah, waarin herstel van het onrecht werd verzocht, en was van instructiën betreffende zoo noodig gewapend optreden voorzien.

Hij ging met de jachten *Blauwe Hulck*, *Alexander*, *Gaesperdam* en *de Craanvogel*, waarop 240 soldaten ingescheept waren, over Malaka en Ceilon. Hier moest hij vernemen hoe het gesteld was met Radja Singa, over wien het gerucht liep dat hij overleden was, en of het noodig was de garnizoenen te versterken; daarna moest hij over de kust van Malabar de reis naar de Perzische golf voortzetten. De schepen waren niet enkel ten oorlog uitgerust, maar hadden ook eene lading koopwaar in van ruim *f* 220.000; in verband hiermede mocht hij, naar omstandigheden, zijne reis tot Bassora voortzetten.

Op zijn verzoek werd hij als directeur van de factorij te Gamron ontslagen, terwijl de koopman Justus van den Heuvel hem als zoodanig verving.

De schepen zeilden den 28en November 1683 van de reede van Batavia, namen bij Toetoekorijn den hoeker de *Lyster*, dien zij daar aantroffen, in hun eskader op, en kwamen den 3en Junij 1684 te Gamron aan.

In de Perzische golf nam Casembroot een eigenaardig middel

te baat om pressie op den Sjah uit te oefenen. „Onder weeg de Golf op zeylende hadden vijff Moorse scheepen van Souratte komende, en beladen met coopmansz voor Gamron en andre plaatsen gerescontreert, en de selve met hun gesleept en in arrest gehouden, daar naderhandt nogh vijff stx bygecomen waren [1]), sonder deselve in't minste te beschadigen, latende de Cooplieden nae haer begeren nae lant varen en weer aan hun boort komen, dogh zonder eenige goederen met haar te nemen, op hoope dat de klagten daar over door de geintresseerdens ten hove gebragt wesende, den Co: souden doen omsien, en onse saacken en pretentien selven examinere off ten minsten door expresse commissarissen sulcx laten doen."

Maar deze list werkte weinig uit, want ofschoon de Perzische gouverneur van Gamron den brief van de regeering aan den Sjah met den meesten spoed naar Spahan gezonden had, was er op den 21n Julij nog geen antwoord gekomen, en zag men daarentegen dat de forten bemand en in staat van verdediging gebracht werden. Er lagen nu reeds 10 geladen Compagnie's schepen werkeloos voor Gamron; de Perzische autoriteiten werkten zóó tegen, dat zelfs geen water en brandhout naar de vloot werd gezonden, onder voorwendsel dat daarvoor geen vaartuigen beschikbaar waren.

Casembroot en zijn raad besloten nu met eenparige stemmen, gebruik te maken van de door de Regeering gegeven volmacht, om krachtige middelen aan te wenden om de Perzen tot rede te brengen. De Regeering had gezegd dat men zich liefst van het kasteel Ormoez moest meester maken. Maar dit lag op een dor en kaal eiland, en was zeer sterk. De raad verkoos daarom het fort Kismis, dat op den oosthoek van een vruchtbaar eiland lag, met eene bevolking van wel 10.000 zielen.

Den 26n Julij werden alle troepen en een paar kompagnien matrozen ingescheept op de *Alexander*, *de Zijp* en de *Gulden wagen* en verzeilden deze schepen naar Kismis, waar zij, tengevolge van slechte gelegenheid van wind, eerst den 29n konden ankeren. Geen tijd verloren latende gaan, landden de troepen nog denzelfden dag, om half vier namiddag. Van achter de muren, waarmede eenige buiten het fort liggende tuinen omringd waren, werden zij met een hagelbui van kogels ontvangen, die echter niemand

[1]) Door onze kruisers opgebracht; één ervan kwam met hadjies van Mekka.

kwetsten, waarna integendeel de Perzen voor ons geweervuur naar het fort vluchtten, terwijl de tuinen door de onzen bezet werden, die achter de muren dekking vonden.

Den volgenden dag werd eene militaire wandeling naar het fort gemaakt om dit te verkennen en te zien of men het zou kunnen bestormen, maar dit werd, wegens de hoogte der wallen, die op 50 voet boven den bodem der droge gracht werd geschat, ondoenlijk bevonden. Het had vier bastions. Uit een inmiddels opgestelden mortier werden eenige bommen in het fort geworpen, die een groot gejammer en weeklagen ten gevolge hadden.

Daar ter reede bericht ontvangen werd, dat nog 300 man Perzische troepen tot ontzet naar Kismis waren gezonden, liet Casembroot ook de andere schepen daarheen verzeilen. Zij kwamen den volgenden dag (31) des morgens voor het fort ten anker. Dien dag werd een tweede, grootere mortier opgesteld en in werking gebracht.

Op den 2n Augustus zond Casembroot onder eene witte vlag eene opeisching naar het fort, doch de overbrengers werden met kogels begroet. Een paar maraudeerende matrozen („die dogh in den nauwen bant van militaire discipline niet konnen gehouden werden en dieshalven onvermerckt uijt het leger waren gecomen") ontdekten dat eenige honderden gewapende Perzen in de tuinen bij het fort lagen, om 's nachts in stilte daarin te trekken. De kapitein-luitenant Johan Pleytener wilde deze schoone gelegenheid om zich te onderscheiden niet voorbij laten gaan. Met 50 soldaten en 8 grenadiers ging hij in den namiddag er op uit. Met geweervuur ontvangen, dat geen uitwerking had, liet hij „ons volck bij drie gelederen vuur geven, en de achterste compe swencken om het hooft te bieden aan de gene dewelcke van weder zijden uijt de huijzen en thuijnen op de onse aanquamen". Na een kwartier was de vijand op de vlucht gejaagd met achterlating van 28 dooden en 2 gevangenen.

De Perzen schenen nu reeds genoeg kennis van de kracht onzer wapenen te hebben. Den 3n kwamen zij zelf aan boord onderhandelen. Zij beloofden het fort te verlaten, dat den 4n werd overgegeven, en door de onzen met 220 koppen bezet.

Nu werd wel uit Ispáhan eene commissie benoemd om de klachten der Compagnie te onderzoeken, maar op een besluit van den Sjah bleef men steeds wachten, totdat eindelijk op den 22 Mei 1685, nadat het volk van Casembroot gedurende den winter veel geleden had, eene audientie werd verkregen. Het bleek toen dat de Sjah

van geen toegeven wilde weten, voordat hij, fatsoenshalve, zijn fort terug had. Men besloot dan ook maar, het weer te ontruimen, en op den 27 Juni had de teruggave van Kismis, zoomede van de aangehouden „Moorse" koopmansgoederen plaats.

Zijnerzijds stond de Sjah toe, 's compagnies koopmanschappen vrij en ongemoeid te Gamron aan land te brengen en de negotie te drijven als voorheen. Met dit bericht kwam de *Zeyst* den 15 November 1685 te Batavia.

Casembroot had intusschen zijn overwinning niet lang overleefd. Hij overleed te Gamron op den 14 Augustus 1685.

* * *

Koromandel 1685—1690.

De Nederlandsche factorijen op de kust van Koromandel, wier hoofdzetel zich bevond in het fort Geldria te Paliakata, lagen, zooals men weet, grootendeels in het Hindoesche rijk van Golkonda, het land van diamanten en andere kostbaarheden.

Dit rijk was schatplichtig aan den Mohamedaanschen vorst van het Noord-Indisch rijk, den Grooten Mogol, die van 1660 tot 1707 Oreng-Zeeb heette. De koning van Golkonda woonde in de hoofdplaats Bagoe-agar, door de Europeanen gewoonlijk ook Golkonda genoemd; hij was omringd door bramanen, mannen tot de kaste der priesters behoorende, die een grooten invloed op de regeering uitoefenden, doch niet beletten dat er in het land verwarring heerschte.

De zaken der Compagnie ondervonden daarvan de gevolgen. De landsregeering had zelfs, in 1685, niet gezorgd dat te Paliakata een havildar (gouverneur) aanwezig was; het land was vol roovers; Paliakata werd nu en dan belegerd; willekeurig werd de handel in lijnwaden [1]) in Karnataka (Zuid-Koromandel) verboden; in verschillende factorijen hadden rooverijen plaats, en de voornaamste tusschenpersoon voor den handel van het kantoor der Compagnie in de hoofdstad, een zekere koopman Chodenda[2]), werd door toedoen van twee der raadslieden van den koning, de broeders Akana en Madoena, beide brama-pandita's, gevangen gezet.

De Nederlandsche gouverneur van Koromandel, ordinaris raad van Indië Jacob Jorisz. Pits, besloot den 16[en] November 1685

[1]) Men denke aan de namen salempoeri, madapolam, tarnatan, calicot, allen van Indische plaatsnamen afkomstig.

[2]) Vermoedelijk moet deze naam Tsjodenda worden uitgesproken.

met zijnen raad, het door de Europeanen bewoonde gedeelte van Paliakata, tot meerdere veiligheid, met palisaden te laten omheinen en eene troepenmacht in dienst te nemen. Op deze wijze nam hij feitelijk een deel grondgebied van den koning van Golkonda in bezit, dat hij zich voorstelde te behouden als waarborg voor het verkrijgen van vergoeding voor de aan de Compagnie veroorzaakte schaden.

Terzelfder tijd hadden er in het hart van het rijk belangrijke gebeurtenissen plaats. De bramanen, die, als de rijksten van het land, misschien wel het meest hadden op te brengen voor de schatting aan den grooten Mogol, achtten zich op het oogenblik sterk genoeg om die te weigeren, doch, hoewel een leger van 50.000 ruiters gereed was om aan deze weigering kracht bij te zetten, was gemis van eenheid in het bevel, daar elk opperofficier op zichzelf handelde, oorzaak dat het geen weerstand kon bieden aan de troepen van Oreng-Zeeb, die onder zijn zoon Sjah-Alim en den veldheer Badoer-Khan een inval in Golkonda kwamen doen. De koning sloot zich, toen het Mongoolsche leger naderde, in zijn kasteel op; zijn veldheer Mahmoed Ibrahim liep naar den Mogol over, en den 19^{en} November verscheen het leger voor de hoofdstad en reden 3.000 Mohamedaansche ruiters de stad door.

Het volk keerde zich niet tot deze overweldigers, maar tot hen, die den inval veroorzaakt hadden, de gunstelingen en beheerschers van den koning. Op aanstoken van een der vrouwen van den vorst werd Akana door een krijgsoverste doodgestoken en vervolgens Madoena en nog een andere bramaan door het krijgsvolk vermoord, terwijl het gepeupel hunne huizen en die van andere bramanen verbrandde.

Hierdoor was plotseling aan de regeering eener partij een einde gemaakt, „zijnde de lichamen der twee gebroeders, die weynigh tyts te voren van duijsende wierden aengebeden op de allerveragste wijse langs straet gesleept, daer na aen de mure vant casteel met de beenen om hoogh opgehangen voorts de hoofden afgesneden en aen den groten mogol en den prins Sja-lem gezonden diese door eenen elifant hebben doen verschoppen en verplettert".

Intusschen was het gezag nu feitelijk in handen van Sjah-Alim. Het koninklijk paleis werd door zijne troepen geplunderd, „de stad op 3 à 4 plaetsen in brant gesteecken en in vuur en vlam geseth, waer door alle coopl^{n} winckeliers, ambagtslieden, en andere inwoonders de stad verlaten hebben, 't geen een diere en

bekommerlijcke tijt causeerde", waardoor het verblijf der Mohamedanen zelven onhoudbaar werd, omdat zij geen leeftocht meer konden krijgen. Een groot gedeelte verliet den 1n December de stad, en ook Sjah Alim vertrok, toen de koning een losprijs betaalde, die gezegd werd 15 millioen roepijen te bedragen. De middelen, om zich deze te verschaffen, ontbraken den vorst van dit rijke land niet. Hij zond een bramaan met 300 ruiters en 1000 voetknechten uit, en verkreeg daardoor, van een betrekkelijk klein aantal aanzienlijken in den lande, het sommetje van 1.350.000 pagoden, gelijk aan *f* 8 100.000, bijeen.

De loge der Compagnie was er goed afgekomen. De Nederlandsche residenten hadden aanvankelijk van Sjah-Alim een vrijbrief en 4 „vuurpijlschieters" (wij denken hier aan de „overzeesche Mooren", die in Bantam „ijzeren vuurpijlen" maakten) tot bescherming gekregen; maar 9 dagen na zijn intocht liet Badoer-Khan de heeren roepen om naar behooren hunne opwachting bij hem te maken. Het opperhoofd van het kantoor gaf hieraan gevolg, „vindende hij gene Nabob Badur Chan met diverse overste en colonellen over de maeltijt welke geeijndigd wesende, zoo leijde onse hooftresident 't gewone complimt af, met overgevinge van 50 goude ropijen, in een zilver schoteltje wanneer genoemde Badur Chan begost te zeggen, dat den mogol geordonneert had, onze logie te demolieren, en alle de daer-inliggende goederen onder hem te nemen waer over verscheijde reden, en weer reden met den anderen gehadt hebbende, soo is eijndelijck de behoudinge van Comps Logie gecontracteert voor 50000 ropijen niet ten laste van UEdle ho aghtbre maer van eenen Piespatwenkaty en Mohendas die hare schatten en rijckdommen, een dag bevoren de comste van Sja-alem, in onse Logie geborgen en te dier oorsake gemt penn voor hare reecq genomen hebben".

Toen de Mogol tevreden gesteld en de hoofdstad weer in rust was, kon er weer aan handelszaken gedacht worden. De Nederlandsche residenten hadden zich reeds met klachten over de ondervonden behandeling door Akana, Madoena en anderen, tot den koning gewend. Deze liet hen nu roepen en vroeg wat zij te verzoeken hadden. Zij verkregen op hunne audiëntie nog niet veel, maar werden voorloopig tevreden gesteld en met „tassariven" d. w. z. eerekleederen, omhangen, terwijl de koning hun aanbeval den handel voort te zetten en nieuwe vrijbrieven beloofde.

Inmiddels was de raad te Paliakata er op bedacht, een speciaal gezantschap naar Golkonda te zenden om de belangen der Compagnie te bepleiten. Men werd in dit voornemen versterkt toen op den 30^{en} Januarij 1686 de president van noordelijk Koromandel[1]), Laurens Pit, met het jacht de *Maes* van Masoelipatnam te Paliakata kwam, benoemd zijnde tot gouverneur en directeur der geheele kust. En terwijl men nu over het te zenden gezantschap beraadslaagde, kwam den 5^{en} Februarij, rechtstreeks van Batavia, het jacht *Zeijst* aan met den last der Indische regeering dat de gouverneur Laurens Pit aangesteld was tot „expres ambassadeur en commissaris aen den Coningh en over de zaecken van Golconda". Het jacht bracht tevens 51 Europeesche militairen mede.

Den 16^{en} Februarij vertrok Pit met de *Zeijst* naar Masoelipatnam om van daar naar Bagoe-agar te reizen. Eene wacht van een sergeant en 12 soldaten zou hem daarheen vergezellen. Een detachement van gelijke sterkte werd bestemd voor het kantoor te Masoelipatnam, terwijl 12 soldaten op de *Zeijst* zouden blijven om die loge te beschermen, voornamelijk tegen de aanslagen van een Engelschen particulier, Coots genaamd, die ons allerlei last aandeed, Compagnie's dienaren had vermoord en getracht had de loge te doen verbranden.

Ofschoon de laatste berichten van het kantoor in de hoofdstad alle hoop gaven dat de missie van Pit een gunstig gevolg zou hebben, nam toch de raad te Paliakata de voorzorg om aan den gouverneur van Ceilon, Laurens Pijl, en den commandeur van Jafnapatnam om versterking van militaire macht te vragen.

Den 13^{n} Maart vertrok Pit van Masoelipatnam naar Bagoe agar, waar hij den 26^{n} aankwam. Den 3^{den} April had hij zijne eerste audiëntie bij den koning, en daarna, met vrij groote tusschenpoozen, nog eenigen. Veel tijd werd verspild met beknibbelen van de rekeningen, waarbij aan het licht kwam dat onze eigene kooplieden zich aan allerlei knoeierijen hadden schuldig gemaakt. Niets van den koning kunnende gedaan krijgen, nam Pit den 6^{den} Mei afscheid, en ging van den koning weg, met „eerklederen bedeckt."

Maar den koning viel dit tegen: hij had gedacht dat Pit niet

[1]) Tot noordelijk Koromandel behoorden de kantoren Bimelepatnam, Masoelipatnam, Palikol, Datsjeron, Nagelwanse en Golkonda; tot Zuid-Koromandel: Paliakata, Sadrangapatnam, Tegenepatnam, Porto-Novo, Karakal, Trimelevaas en Nagapatnam.

weg zou willen gaan, en veel van zijne eischen zou laten vallen. Toen hij merkte dat het Pit ernst was, liet hij hem verzoeken, te blijven en verleende hij hem op den 25sten Mei nogmaals eene audiëntie, die een voor de Compagnie zeer gunstig gevolg scheen op te leveren. De koning zeide dat hij haar in volkomen eigendom de stad Paliakata met hare onderhoorige dorpen afstond, en een daarbij gelegen bosch, met de eilanden Wenaar en Penaar, die te zamen aan pacht *f* 78000 opbrachten, waarvoor de Compagnie slechts eene jaarlijksche recognitie van 3000 pagoden of *f* 18000 zou behoeven te betalen.

Het was niet te verwonderen, dat dit eigenlijk geen ernst was. Toen Pit het verlangen te kennen had gegeven, dat deze afstand schriftelijk bekrachtigd zou worden, bleek het, dat de koning, hoewel steeds volhoudende dat hij zijn eens gegeven woord gestand wilde doen, zooveel bij-condities maakte, dat men het daarover niet eens kon worden. De onderhandelingen over het op te maken contract, dat afwisselend in verschillende talen, als Persisch, Jentiefsch en Telinggaasch geschreven werd, duurden tot 1 Junij, en den 3den vroeg Pit zijn paspoort. Den 4den vertrok hij, met den koopman van den Bogarde en den onderkoopman Lampe, terwijl de assistenten Cramfer en de Beer op de loge bleven passen. Met Golkonda werden nog drie andere kantoren opgeheven, door welken maatregel voor 't oogenblik onze handel aldaar gestaakt werd, natuurlijk ten nadeele van vele Hindoesche kooplieden.

Pit kwam den 20sten Junij te Masoelipatnam terug.

De raad te Paliakata besloot nu tot krachtiger maatregelen. Jacob Jorisz Pits riep de troepen op, die te Nagapatnam en Jafnapatnam gereed lagen, om door hare nabijheid indruk te maken. Den 16den en 17den Julij kwamen te Paliakata de schepen: *Suijdbevelant*, *Westeramstel*, *Ter Tholen* en *Drakensteijn* met de sloep *Delft* ten anker, met de troepen onder den kapitein Jacob Witsenburgh, en den 22sten d.a.v. werden 327 Europesche en 64 inlandsche soldaten aan boord van de *Ter Tholen*, *Adrichem* en *Drakensteijn* naar Masoelipatnam gezonden, waar Laurens Pit intusschen pogingen was blijven aanwenden om van den koning van Golkonda en zijne bramanen-omgeving herstel van grieven te verkrijgen. Daar dit evenwel niet gelukte, terwijl zelfs de Sar-laskar (volkshoofd, landvoogd) van Masoelipatnam, Karnataka en andere kustlanden zich vijandig over de Nederlanders uitliet, nam Pit, zoodra de troepen waren aangekomen, op den 26sten Julij Masoeli-

patnam eenvoudig in bezit, zonder dat iemand zich daartegen verzette.

Op den 9en Augustus evenwel, vertoonden zich eenig voetvolk en ruiterij voor de brug, die toegang tot de stad gaf, beletten daardoor, op last van de overheid, den toevoer van water en levensmiddelen en wierpen een batterij met 4 stukjes op, terwijl hier en daar de stad in brand gestoken werd. Om hieraan een einde te maken, deed de bezetting, den 13en Augustus, met 6 kompagniën, elk 32 man sterk, een uitval, waarbij de 4 stukken genomen, 40 Golkonders gedood en 100 gewond werden. Hierna werd de approviandeering niet verder bemoeielijkt.

Op denzelfden dag had Pit een brief geschreven aan den Engelschen gouverneur in het fort St. George te Madraspatnam, William Gifford, waarmede hij hem kennis gaf van het bezetten van Masoelipatnam en van de redenen die daartoe geleid hadden, en waarbij hij tevens in beleefde termen den Engelschen verbood hunne koopwaren, die in Masoelipatnam lagen, aan Golkonda te verkoopen zoolang de Compagnie geen voldoening had gekregen, hem overigens alle gelegenheid aanbiedende om op andere wijze handel te drijven. Dat deze brief aan Gifford niet aangenaam was, spreekt van zelf. Zijn antwoord was beleefd en hield den wensch in dat de Engelsche Compagnie niet zou benadeeld worden *zooals reeds in Bantam en Sumatra was geschied*; de Engelschen moesten zich er wel bij neerleggen, daar de Nederlanders de sterksten waren, maar het kon wel gebeuren dat de Koning van Engeland hun om voldoening zou vragen.

Intusschen trachtten de Engelschen den koning van Golkonda te bewegen om Paliakata niet aan de Compagnie te laten, omdat hunne nabij gelegen factorij te Madraspatnam zeer benadeeld zou worden, wanneer de Nederlanders, evenals zij, vrijen invoer voor alle natiën met een uniform recht voor alle soorten van goederen zouden toelaten.

In September ontving de gouverneur Pits onverwacht van den koning van Golkonda een brief, behelzende dat de Sar-laskar gemachtigd was om alles met de Compagnie in der minne te schikken. Van dit schrijven werd dadelijk aan Pit te Masoelipatnam kennis gegeven, die den 12en October ook van de assistenten te Golkonda bericht kreeg dat de koning aan den Sar-Chail (rentmeester) had opgedragen de verschillen met de Compagnie te verevenen.

Een daartoe strekkende firman werd aan de brug van Masoelipatnam met staatsie en 11 saluutschoten ontvangen. De koning verzocht daarbij 2 gecommitteerden naar Golkonda te zenden en Masoelipatnam over te geven. Het eind der nu geopende onderhandelingen was dat de koning beloofde in 5 jaren 120.000 pagoden (*f* 720.000) te betalen, voor drie-vierden uit de inkomsten van Masoelipatnam en voor één-vierde uit die van Paliakata, terwijl alle vroegere voorrechten van de Compagnie hernieuwd werden. Daarop werd Masoelipatnam door onze troepen ontruimd en keerden de kooplieden-residenten naar al hunne kantoren terug.

Maar de Compagnie had niet lang genoegen van dit herstel van zaken. De groote Mogol was in het ten zuiden van Golkonda liggende rijk van Visiapoer gevallen, had de hoofdstad uitgehongerd en ingenomen en keerde zich in December 1686 op nieuw tot Golkonda, om ook dit in zijn uitgestrekt rijk geheel in te lijven. Te vergeefs trachtte de koning dit af te koopen; evenals een jaar te voren trok hij, den 29n Januari 1687, in zijn kasteel, en den 10n Februari sloeg de Mohamedaansche veldheer Sabidi-khan het beleg voor het kasteel, nadat hij den 7en in Bagoe-agar de heerschappij van Oreng-Zeeb had laten uitroepen. Met de middelen, waarover in dien tijd Aziatische volkeren beschikten, was het echter niet gemakkelijk, eene sterke vesting te overweldigen, zoodat het tot 2 October duurde, eer die van Bagoe-agar, en toen nog door verraad, den Mohamedanen in handen viel. De koning werd, te paard zittende, buiten het kasteel gebracht, voor de poort door een der Mohamedaansche prinsen ontvangen, vervolgens op een olifant gezet en zóó naar de tent van den prins gereden, waar hij het middagmaal gebruikte, om eindelijk in eene kleine tent, dicht bij die van Oreng-Zeeb, gevangen gezet te worden.

De groote Mogol liet nu door het geheele rijk afkondigen dat hij het in bezit genomen had en stelde regenten naar zijne keuze en over het geheele land een onderkoning aan.

De heerschappij werd hem echter spoedig van eene andere zijde betwist: de Maharaten (Mahratten) vielen onder hun hoofd Sambadji uit het westen in het veroverde rijk en maakten, daar het leger van Oreng-Zeeb niet groot genoeg was om het geheel te bezetten, zich van eene groote uitgestrektheid meester, zoodat zij zelfs in Karnataka de kust naderden en al de aanzienlijke bramanen en Arabieren daarheen deden vluchten. Velen dezer kwamen zich in Paliakata vestigen.

Hier was intusschen, den 20n Maart, het gouvernement van J. Jzn. Pits aan Laurens Pit overgegeven, waarna eerstgenoemde op den 30n per *Waalstroom* naar Batavia vertrokken was. Te Masoelipatnam was Pit vervangen door den opperkoopman Joannes Huysman, die den 24n Mei per *Zeyst* daarheen vertrok.

Ging de handel in het algemeen onder de gewapende overheersching tijdelijk achteruit, in het bijzonder hadden onze kleine factorijen in het binnenland hiervan te lijden; o. a. werd op den 22n October het kantoor te Nagelwanse door soldaten afgeloopen zoodat de koopman en de kassier, na zich verborgen te hebben gehouden, te voet naar Masoelipatnam vluchtten, waar zij aankwamen in Arabische kleederen, hun onderweg door een havildar geschonken.

Bij alle nadeelen van den oorlog kwam nog, dat Golkonda in 1687 door hongersnood en eene pest-epidemie bezocht werd, aan welke ziekte verscheidene leden der Nederlandsche kolonie te Masoelipatnam stierven.

De oorlogstoestand duurde in 1688 voort. Den 7n Febuarij reisde Oreng:Zeeb uit Golkonda over Kalberga en Salapoer naar Visiapoer, om nabij zijne legers te zijn, die zoowel tegen laatstgenoemd rijk als tegen de Maharaten ageerden. De gevangen koning van Golkonda werd door Oreng-Zeeb meegenomen naar Kalberga en vandaar naar de vesting Doltabad gezonden, waar hij 5 roepijen daags kreeg; later werd dit daggeld op 200 roepijen gebracht, waarvan hij zooveel kon nemen als voor zijn onderhoud noodig was, terwijl de rest aan de armen uitgedeeld moest worden.

Tegen de Maharaten kon Oreng-Zeeb niet veel uitvoeren, maar het gelukte hem, zich meester te maken van de Visiapoersche vesting Adoni, hetgeen echter niet belette dat hij zijn zoon Sjah-Alim, die verdacht werd van te heulen met Visiapoer en Golkonda, liet gevangen zetten.

Een bewijs, dat Oreng-Zeeb overigens tot in Koromandel meester was, vindt men in de aan de Portugezen gegeven vergunning om in Maliapoer, het vroeger door hen bezeten San-Thomé, handel te drijven en in het bevestigen van alle door den koning van Golkonda aan de Franschen gegeven firmans. Deze verkregen daarenboven van den vorst van Tansjawoer, te Kaweripatnam, 5 mijlen bewesten Trankebar, een loge. Dit was eigenlijk in strijd met het contract van dien vorst met de Compagnie, dat de bepaling inhield dat geene andere Europeanen in zijn rijk zouden toegelaten worden.

De pest bleef in dit jaar en het volgende woeden: in Visiapoer stierven eenige familieleden van Oreng-Zeeb aan die ziekte. Eindelijk gelukte het den Mogol, op den Mahrat Sambadji een overwinning te behalen in het land van Dsjindsji (in 1676 door de Maharaten veroverd) naar welke, in het gebergte gelegene, versterkte stad [1]) hij in April 1689 optrok.

Den 22n Mei 1689 bracht de *Tuymelaer*, die den 26n October 1688 uit Zeeland vertrokken was, te Toetoekorijn de eerste geruchten van oorlog in Europa, met het bericht dat de stadhouder Willem III Koning van Engeland geworden was. Toen Pit den 30n Mei deze tijdingen ontvangen had, liet hij de *Bombahia*, *Tamen* en *Faem*, die om de noord op de kust waren, zich zoo spoedig mogelijk te Nagapatnam verzamelen, ging er zelf met de *Purmer* ook heen en kwam er den 5n Junij aan.

Ook de Franschen te Poedisjeri kregen met een scheepje rechtstreeksch bericht uit Europa. Daar echter nog slechts de oorlogsverklaring van Lodewijk XIV aan den Duitschen Keizer bevestigd werd, hadden op de kust van Koromandel nog geene vijandelijkheden plaats; de Franschen hadden hier trouwens geene schepen. Toen Pit op den 2e Augustus de zekerheid had, dat de Koning van Frankrijk ook aan de Staten-Generaal van Nederland den oorlog had verklaard, zond hij de fluiten *Klaverblat* en *Westbroek* met het bericht naar Kolombo. Alle overige schepen lagen den 29n Augustus voor Paliakata, maar overigens viel er nog niets bijzonders voor.

In Golkonda bleef pest heerschen.

De Engelschen deden zich steeds van hunne eigenaardige zijde kennen. In Bengalen en andere deelen van het uitgestrekte rijk van Oreng-Zeeb maakten zij zich aan roof, brandstichting en moord schuldig, zoodat deze Vorst tot hunne uitroeiing besloot, hen in Bombaja en Madras liet belegeren, en gelastte hun overal goed en leven te ontnemen. Te Masoelipatnam werden zij weggejaagd en te Visiagapatnam vermoord

Ook ter zee vertoonden zich verdachte Engelschen. Een schip met 100 Engelschen bemand deed de kust van Koromandel aan en zette er 28 man aan wal, die trachtten wilden bij den Indischen vorst in dienst te komen; zij zouden in zee van een verongelukt

[1]) Ongeveer 15 Geog-mijlen WNW van Poedisjeri.

schip opgepikt zijn geworden en beweerden deel genomen te hebben aan den aanslag op den Engelschen troon, van den hertog van Monmouth, onwettige zoon van Karel II, die na het mislukken zijner poging in 1685 onthoofd was. Dan hadden zij reeds vier jaar lang rondgezworven! Zij werden dan ook voor roovers gehouden.

Den Franschen werd door Oreng-Zeeb het verblijf te Trimelevaas opgezegd, doch voor de Nederlandsche Compagnie bevestigde hij in 1689 alle door den koning van Golkonda gegeven voorrechten.

De zuidelijke staten bleven zich tegen den grooten Mogol, die steeds zijne veroveringen vervolgde, verzetten. De Maharaten verbonden zich omstreeks Augustus 1689 met Tansjawoer, en later staken de Hindoes van Golkonda hunne oude vlag weer op, terwijl zij zich met Visiapoer tegen den overweldiger vereenigden. Zij waren een tijdlang weer meester aan de kust, en hun leger bezette sterke stellingen en bergpassen, zoodat het de Mohamedanen tot in Augustus 1690 ophouden kon. Toen werd het verslagen.

Zuid-Karnataka was nog in handen van de Maharaten, nu geregeerd door Rama-radjah, die door de ambtenaren der Compagnie behoorlijk te vriend gehouden werd. Uit Tegenepatnam en Porto-novo zonden zij hem geschenken. Een onderkoopman werd daartoe naar zijn residentie Dsjindsji gezonden, met eene waarde van bijna *f* 10.000.—. Ook de Franschen zonden hem een gezant, die er echter minder goedkoop afkwam, want men maakte hem wijs dat de Nederlanders Poedisjeri wilden aanvallen, en hij kocht de bescherming der Maharaten voor eene leening van *f* 120.000.—.

Den 5 Juli 1690 bracht Rama-radja zelf een bezoek aan Tegenepatnam, dat den Europeanen belangrijke uitgaven veroorzaakte. Onder anderen moesten de 400 ruiters en 7 à 800 voetknechten, die hij in zijn gevolg medenam, op hun kosten gevoed worden. Hij wilde de kleine kanonnen, die op de loge stonden, gaarne present hebben, zoomede allerlei waren, en dreigde met geweld, als ze hem niet gegeven werden. Onze kooplieden waren echter goede advocaten, en wisten er met een waarde van ongeveer *f* 5000.— af te komen. Den 8^{en} zette de Vorst zijne reis voort naar Porto-novo, om daar de Portugezen en inlanders te „scheren" en den aanwezigen Engelschen 500 pagoden af te zetten, waarna hij den 10^{en} weer naar boven ging.

Toen korten tijd daarna, in Augustus, het leger van Oreng-Zeeb de Golkonders verslagen had en zuidwaarts doordrong, viel Rama-

radja hem aan, maar werd teruggedreven naar de kust. Tot op drie uur afstand van Tegenapatnam werd gevochten.

Intusschen bereidden de Franschen en Nederlanders aan de kust zich voor op onderlinge vijandelijkheden. Eerstgenoemden versterkten Pondichéry, waar zij een garnizoen van 100 Fransche soldaten hadden, die echter slecht betaald werden en muiterig waren, en de Nederlanders brachten het garnizoen van Tegenapatnam, dat slechts $4^1/_2$ mijl van Pondichéry verwijderd was, op 24 man.

De vestingwerken van Nagapatnam, de vijfhoek, tot welker bouw reeds in 1672 last was gegeven en wier 5 bastions de namen van *'t Gehoor*, *'t Gezicht*, *de Smaak*, *'t Gevoel* en de *Reuk* hadden, waren gereed gekomen, en in Julij 1690 werd een begin gemaakt met de vervanging van Paliakata, als hoofdresidentie van Koromandel, door Nagapatnam. Zekerheidshalve liet Pit evenwel nog 42 ijzeren stukken op de wallen van Paliakata, met 21 blanke en 40 inlandsche soldaten, en 6 stukken in de steenen batterij aan het strand, blijven.

Den 28sten Julij vertrok Pit aan boord van de *Dregterland*, van Paliakata, den 29sten volgden andere ambtenaren, aan boord van de *Bovencarspel*, en de *Salland*, met goederen geladen. Den 4en Augustus was de *Dregterland* tot Sadraspatnam gevorderd; zij vond daar de *Schoondijke*, in wier gezelschap zij den 7en te Tegenepatnam en den 8en voor Porto-novo kwam, waar de fluit *Waveren* zich er bij voegde. Hier kwam een der op deze kust gebezigd wordende vlot-vaartuigen (katamaran) de schepen te gemoet, van Nagapatnam de tijding brengende dat volgens een bericht van Manaar, zes Fransche schepen in de baai van Nilwelle waren geweest, die daar de fluit *Montfoort*, van Batavia over Ceilon naar Bengalen op weg, en met zilver en rijst geladen, hadden genomen.

Dit was het eskader van Duquesne-Guitton [1]), dat weder door de Fransche compagnie was uitgezonden. Het had nog geen andere plaats in Indië aangedaan, maar was rechtstreeks naar Ceilon gezeild.

Op de uitreis waren deze schepen slaags geweest met een Engelsch schip van 50 stukken, de *Herbert*, waarvan de kapitein, na al zijn volk, op weinigen na, verloren te hebben, het in de

[1]) Niet te verwarren met Abraham Duquesne, die tegen de Ruyter vocht en in 1688, in den ouderdom van 78 jaren overleed.

lucht had laten vliegen: een weinig bekende navolger van Reinier Claeszen.

Pit's schepen waren niet in een toestand om te kunnen vechten. De *Drechterland* en *Schoondijke* waren zóó zwaar geladen dat hare tusschendekspoorten bijna te water kwamen; ook kon het onderste dek niet gebruikt worden, daar het vol stond met de bagage van de overgevoerd wordende families. De fluiten *Bovencarspel* en *Waveren* waren maar met 12 lichte stukjes bewapend en met inlandsche matrozen bemand. Gelukkig deed zich het ongewone geval voor dat wij bij uitzondering nu eens bevriend(!) waren met de Engelschen, omdat die óók in oorlog waren met Frankrijk. Pit kon dus besluiten om met al zijn schepen naar Madraspatnam terug te loopen, en daar den Engelschen gouverneur voor te stellen, zich gezamenlijk tegen de Franschen te verdedigen. Op de hoogte van San Thomé ontmoette men de *Sallant* weer, en zoo kwam Pit met 5 schepen voor Madras ten anker, „tot groote vreugde van de Engelschen". Op de reede lag een groot Engelsch schip van 56 stukken, dat pas uit China kwam en ook tot de tusschendekspoorten geladen was; verder twee Engelsche schepen, die 24 stukken konden voeren, en een paar kleinere, van geen beteekenis.

De Engelsche gouverneur nam het voorstel aan, en liet dadelijk de drie schepen lossen en gevechtklaar maken.

Pit was nog juist bij tijds gewaarschuwd geworden, want reeds den 9^{en}, één dag nadat hij vóór Porto-novo teruggekeerd was, zeilde daar een Fransch schip, met de prijsgemaakte *Montfoort* voorbij, en den 10^{en} volgden de overigen, met de *Mijdregt*, die genomen was, terwijl zij van Trinkonomale naar Batakaló ging. Op de reede van Porto-novo lagen *Thuijs te Spijk*, *het Claverblad*, en *het Brilletje*, die dicht onder den wal kropen. De Franschen hielden op hen af, maar durfden door de droogte niet dichter dan kanonschot afstand naderen, en ankerden vervolgens voor Poedisjeri.

De *Bombahia*, van Batavia komende en naar Masoelipatnam bestemd, wist van niets en zou den Franschen in den mond geloopen zijn, maar had door tegenwind den wal van Koromandel niet zuidelijker kunnen halen dan Madras, waar zij den 16^{en} aankwam. Pit hield dit schip, dat een goede zeiler was, aan, en liet het, $^1/_2$ mijl zeewaarts, op brandwacht liggen, met 10 stukken aan boord. Het wijzigen der bewapening van een schip was in dien tijd een hoogst eenvoudige zaak. Zoo voorzag men nu ook de drie kuil-

schepen van meer geschut, door het van de fluiten af te nemen. Op die wijze kregen de *Dregterland* en *Salland* elk 42, de *Schoondijck* 40 stukken.

Nu werden deze drie, met het groote Engelsche schip, in eene linie gelegd, en de twee andere schepen daar binnen, terwijl Pit het commando voerde, met gereede toestemming van de Engelschen. Zijne vlag, met den wimpel daaronder, bleven waaien totdat het Engelsche schip gereed was en de koninklijk-Engelsche vlag heesch. Men verzocht toen aan Pit, om den wimpel neer te halen, omdat het bij hen geen gewoonte was, een wimpel onder de vlag te voeren. Om geen misnoegen te geven, voldeed Pit hieraan, en salueerde de Engelsche vlag met 21 schoten, door het schip en het fort beantwoord.

De Fransche schepen losten te Poedisjeri een gedeelte hunner lading, namen weer andere in en verlieten deze reede den 24n Augustus. Zij hadden de prijs *Mijdregt* als brander bij zich. Den volgenden morgen, op Saint-Louis-dag, kregen zij, op de hoogte van San-Thomé, de voor Madras liggende schepen in 't zicht, draaiden bij en bleven anderhalf uur zoo liggen, misschien afwachtende of het vijandelijk eskader ook onder zeil zou gaan; maar toen dit ten anker bleef liggen braste Duquesne-Guitton vol, hield naar den vijand af en verschafte vervolgens het zeldzame voorbeeld van een zeegevecht ten anker.

De schepen van Pit lagen in de volgorde: *Salland, Dregterland, Schoondijck* en het Engelsche schip. Guitton liet een van zijne twee kleinste schepen vóór, en het andere naast de *Salland* ankeren, drie van zijne grootere schepen dwars van de *Dregterland* en *Schoondijck*, en het vierde dwars van den Engelschman; eerst daarna opende hij het vuur.

Nadat men elkander bijna een uur lang beschoten had, kwam de brander *Mijdregt* op het admiraalschip af en raakte dit schip met zijn boegspriet, aan bakboord vóór het fokkewant, waarop hij in brand gestoken werd. Gelukkig kwam de wind een beetje stuurboord in, zoodat het gelukte, zonder schade den brander af te zetten, die brandende wegdreef. Het gevecht duurde nog een uur langer. De Franschen kapten toen hunne ankers en gingen op een mijl afstand verder in zee liggen.

Op de Nederlandsche schepen waren 6 dooden en 13 gekwetsten; de Engelschen hadden 2 man dood en enkelen gekwetst. De rondhouten en het tuig waren zeer beschadigd.

Den volgenden dag gingen de Franschen onder zeil om de noord. Een paar mijl van Madras vonden zij een scheepje drijvende, door het volk verlaten, toebehoorende aan een particulieren koopman, Jan Keerdekoe geheeten. Zij namen dit mede, doch staken het spoedig in brand, omdat het hun door zijne slechte bezeildheid hinderlijk was.

Tusschen Pit en de Engelschen was het koek en ei. „Hare bejegeningen en onthalingh omtrent de onse sijn besonder heusch en vriendelyck geweest, en hebben alle het geene tot onsen dienste van noden was, aangeboden, dog dewijl ons weynig quam te mancqueren, hebben niets meer dan het maken van partye iserwerck versogt, en gekregen. Sij hebben oock gaarn willen bekennen wy met het komen op die rheede, haar grooten dienst hebben toegebragt, en haar scheepen die reddeloos lagen daardoor uijt de handen van de vijand gesalveerd."

Den 10^{n} September waren Pit's schepen weer zeilklaar. Hij had van de Franschen niets meer vernomen, verliet Madraspatnam dus en ankerde den 16^{en} voor Nagapatnam.

De Franschen waren langs de kust naar Bengalen gegaan. Zij maakten bij een eiland benoorden Pegoe hunne schepen schoon, en kwamen vervolgens langs denzelfden weg terug. Den 12^{en} Januari 1691 waren zij voor Poedisjeri, losten daar, en vertrokken den 24^{en}. Pit schreef, dat zij wel „met de kous op 't hooft" zouden thuiskomen, zoo niet erger. Op hunne expeditie hadden zij weinig voordeel behaald. Den 21^{en} Augustus 1691 kwam Duquesne-Guitton te Port-Louis, bij Lorient, binnen. Castonnet des Fosses zegt, dat het een nuttelooze reis geweest was.

Toen de Fransche schepen vertrokken waren, rekende François Martin, de gouverneur van Pondichéry, er vast op dat de Nederlanders zich van die plaats zouden meester maken. Hij zond in den loop van het jaar de vrouwen en kinderen naar San-Thomé. Zijn vermoeden werd 2 jaar later bewaarheid.

Na het vertrek der Franschen verlieten 2 Nederlandsche schepen, die in Bengalen waren blijven liggen, de Hoegli-rivier, met eene lading van *f* 1.271.633. Het waren de *Crab* en de *Faam*. Ofschoon zij op betrekkelijk korten afstand van de Franschen zeilden, bereikten zij veilig de Kaap de Goede Hoop.

De Engelsche gouverneur van Madras, Elihu Yale, had van den vrede met de Nederlanders gebruik gemaakt om in het bezit

te komen van het fort van Tegenepatnam, dat daar even bezuiden de loge der Nederlandsche Compagnie gelegen was. Hij zond zijn broeder Thomas Yale, met een ander ambtenaar, naar Dsjindsji, om met Rama-radja te onderhandelen en deze verkreeg den afstand van het fort tegen eene bedongen betaling van 40.000 pardaus, gelijk aan ongeveer 22.000 pagoden of *f* 132.000. Maar de koop was niet naar den zin van den Engelschen raad te Madras, zoodat Yale zich verplicht zag het fort uit eigen middelen te betalen, in afwachting van goedkeuring uit Engeland.

Den 2^{en} October 1690 kwam het groote Engelsche schip van Madras, met den benoemden vice-gouverneur, eenige ambtenaren en 80 soldaten, voor Tegenepatnam ten anker. In de Nederlandsche loge werden zij gastvrij ontvangen en den 4^{en} trokken zij in het fort, dat St. David genoemd werd. Daar in het koopcontract bepaald was dat de grens van het bij het fort behoorende grondgebied zich zoover zou uitstrekken als een kanonskogel kon reiken, werd inderdaad een kogel geschoten, die ongeveer $^3/_4$ mijl ver ging. Op dezen afstand werden de grensmerken gesteld en daarna betaalden de Engelschen de hoofdsom, die in naam 40.000, maar in werkelijkheid 54.000 pardaus bedroeg, want de volgende fooien behoorden er bij: aan twee inlandsche hoofden, respectievelijk 7.000 en 3.000, aan Thomas Yale 2.000, aan zijn mede-afgezant 1000, aan den tolk 500, aan een brahmaan 300, en aan de „mindere dienaren" der Engelschen 200 pardaus.

Nauwelijks hadden de Engelschen hun nieuwe bezitting betrokken, of er deden zich reeds moeielijkheden voor. De vraag namelijk, of de tollen nu aan hen, of, zooals tot dusver, aan de inlandsche regenten moesten betaald worden, die niet wilden dat aan de Engelschen iets betaald werd. Onze kooplieden besloten toen eenvoudig noch aan den een, noch aan den ander iets te geven, maar zij lieten eerlijk van het verschuldigde boek houden, totdat de quaestie uitgemaakt zou zijn.

Het was ook nog de vraag hoe lang de Engelschen wel in de gelegenheid zouden zijn om eventueel tol te heffen, want de groote Mogol was bezig Zuidwaarts door te dringen en kon wel eens den verkoop van Tegenepatnam niet goedkeuren! Intusschen gedroegen zij zich als heeren en meesters, en, oudergewoonte, onaangenaam jegens de Nederlanders. Zij verboden den inlanders, de vaartuigen der Compagnie te lossen en lieten hare vlag, die in het binnen een kanonschotafstand gelegen terrein woei, neerhalen.

Ondanks den oorlog en moeilijkheden werd toch in 1690 van de kust van Koromandel voor eene waarde van *f* 2.484.830 uitgevoerd, en bedroeg de zuivere winst *f* 654.000.

Terwijl in 1691 Oreng Zeeb Dsjindsji belegerde, doch door gezwollen rivieren belet werd Tansjawoer en andere benedenlanden binnen te dringen, kwam Sahadji, de vorst van laatstgenoemd rijk, in oneenigheid met de Compagnie, omdat hij het jaarlijksche tribuut van paarden en olifanten (die te laat van Ceilon kwamen) niet tijdig ontving. Men trachtte hem met eene gift tevreden te stellen, maar deze was niet naar zijn genoegen, zoodat Pit en zijn raad besloten hem vooreerst niets te geven. Hij zond daarop troepen naar Nagapatnam, deed den inwoners overlast aan en sneed den toevoer naar het fort af. Pit liet 52 Europeesche en 36 inlandsche soldaten van Jafnapatnam komen en herhaalde uitvallen uit Nagapatnam doen. Bij de laatste, op den 26n Augustus, drongen zij tot op $1^1/_2$ mijl van het fort door, verjoegen den vijand, namen eene pagode in, en maakten zich van een aantal kanonnen en musketten meester, tegen een verlies van 7 dooden en 80 gekwetsten. Het wapenfeit had ten gevolge dat met Sahadji vrede gesloten werd.

(*Wordt vervolgd*).

Financieel Overzicht.

AMSTERDAM, 15 Juli — 15 Augustus 1901.

Eene algemeen willige stemming heerschte voor de Tabaksaandeelen, op gunstige berichten omtrent den volgenden Sumatra oogst. Daarentegen waren mijnaandeelen gedrukt.

Hooger werden genoteerd:

Cert. v. Aand.		Ned. Handel Mij.	4 1/4 %
Aand.		Suikerfabriek Kalibagor	4 "
"		Amst. Deli Compagnie	25 "
"		Amst. Sum. Cult. Mij.	2 "
"		Balangan Tabak Cult. Mij.	3 "
"		Deli Batavia Mij.	24 "
"		Deli Cultuur Mij.	5 1/2 "
"		Deli Maatschappij	19 "
"		Deli Plantage Maatschij.	9 1/4 "
Pref. Aand.		Deli Tabak Mij.	9 "
Aand.		Tab. Mij. Kwala Pessilam	3 "
"	A.	Langkat Cult. Mij.	2 1/4 "
Pref. Aand.		Tab. Mij. Langkat Soekaranda	13 1/2 "
Aand.	A.	Langkat Tab. Mij.	17 "
"		Medan Tabak Mij.	6 "
Pref. Aand.		Tab. Mij. Namoe Djawi	10 1/4 "
Aand.		Nieuwe Asahan Tab. Mij.	21 3/8 "
Pref. Aand.	A.	Padang Cult. Mij.	4 7/8 "
Aand.		Padang Tab. Mij.	8 "
"		Rotterdam Deli Mij.	20 "
"		Senembah Maatschij.	23 1/8 "
"	A.	Serdang Tabak Mij.	12 "
"	B.	Idem	6 1/4 "

Aand.	Kon. Paketvaart Mij,	5 %
„	Sumatra Palembang Petr. Mij	2¼ „
„	Redjang Lebong Mijnb. Mij.	2 „
„	Singkep Tin Mij.	15 „
„	Ned. Ind. Spoorweg Mij..	1⅝ „
„	Madoera Stoomtram Mij..	5¼ „
„	Ned. Ind. Tramweg Mij.	9 „
„	Semarang Cheribon St.tr. Mij.	2½ „

Lager werden genoteerd:

Aand.	Liquid. Barge en Moormann	2¼ „
„	Javasche Cultuur Mij.	2 „
„	B. Langkat Tab. Mij.	3 „
„	Stoomvrt Mij. Nederland	4¾ „
„	Ned. Ind. Mijnbouw Mij..	2½ „
„	Nd. Celebes Mijnbouw Mij..	10 „
„	Mijnbouw Mij. Soemalata	21 „
„	Deli Spoorweg Mij.	3 „
„	Bat. Electr. Tram Mij.	1½ „
„	Modjokerto Stoomtram Mij.	2 „

DIVIDENDEN.

Padangsche Handel Maatschappij	8 %
Handelsvereeniging Java	*f* 50.—
Moluksche Handelsvennootschap	10 %
Int. Cred. en Handelsver Rotterdam	3²/₁₀ „
Handelsvereeniging Gorontalo	5 „
Cultuur Mij. Gending	11 „
Idem Winstaandeelen	*f* 25.—
Mij Commissiehandel en expl. prauwen Panaroekan.	„ 163.01
Ned. Ind. Landbouw Mij.	2⅝ %
Serajoedal Stoomtram Mij.	5 „
Semarang Cheribon Stoomtram Mij.	4½ „
Import Maatschij. Soenda	3⁸/₁₀ „
Oost-Borneo Maatschappij	11 „
Idem Winstaandeelen	*f* 25.—
Cultuuronderneming Johannesburg	4 %
Cultuur Mij. Randoe-Goenting Tjandi-Sewoe.	13½ „
Cultuur Maatschij Peterongan	*f* 20.—
Velodrome te Soerabaja	8 %
Cultuur Maatschij. Ramawati	6 „
Machine- en Werktuighandel „De Vlijt”.	12 „

VERHANDELDE INCOURANTE FONDSEN.

Aand.	Mijnbouw Mij. Totok	55 à 60	%
„	Tanahwangie Maatschij.	70—75	„
„	Ned. en Javasche Hypotheekbank	95	„
„	Landbouw Mij. Rongga	90	„
„	Ned. Ind. Houtaankap Mij.	45	„
„	O. I. Zee- en Brandass. Mij.	30	„
„	Mij t. expl. v/h. land Wonokoyo	10	„
„	Koetei Exploratie Mij.	90	„
„	Cultuur Mij. Kayoe Enak	30	„
„	„ „ Wonokitri	1 1/2	„
5 % Obl.	Handelsvereeniging Amsterdam	101 7/8	„
5 „ „	Cultuur Mij. Watoetoelis Poppoh	100 1/2	„
5 „ „	3e Hyp. Suikerfabriek Klaling	49	„
5 „ „	Landbouw Mij. Bangak	65	„
5 „ „	Ned. Ind. Houtaankap Mij.	89 3/4	„
6 „	1e Hyp. Obl. Cult. Mij. Gending (met winstbewijzen)	110 1/2	„
Opr. bew.	Ned. Ind. Landbouw Mij.	f 5.—	
„ „	Singkep Tin Mij.	f 86 1/2—f 100.—	

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN.

NAMEN:	TE AMSTERDAM. Augustus. 1	TE AMSTERDAM. Augustus. 15	TE BATAVIA. 18 Juli.
Borneo-Sumatra Mij..... Aand.	—	—	
Cultuur-Mij. d. Vorstenl..... „	49	49	
id. ...Pref. Aand.	128	128 1/2	
Handelsv. Amsterdam.....Aand.	111	110 5/8	112 1/2
Int. Cred. & H. V. Rotterd.. „	76	76	80 1/2*
Javasche Bank..... „	172	171	175
Koloniale Bank..... „	45 1/4	44 15/16	47*
id. .....Pref. Aand.	—	69 3/8	
Liquid. Barge & Moormann. Aand.	45	49 3/4	
Ned. Handel-Mij.....Cert. v. Aand.	139 5/8	143 1/4	146 ex div.
Ned. Ind. Escompto Mij.....Aand.	109 1/2	109 1/2	112 1/2
Ned. Ind. Handelsbank ..... „	81 1/2	80	85
Ned. Ind. Landb. Mij.....5 % Obl.	105	104 3/4	
Badas, Suikerfabriek.....Aand.	—	—	
Banda, Credt. & Handelsver. „	—	—	
Java Bosch Expl.-Mij..... „	—	—	
Java'sche Cultuur-Mij..... „	88	88	
Kalibagor, Suikerfabriek..... „	67	67	
Kaliwoengoe Plantaran..... „	—	—	
Melattie, Landbouw-Mij..... „	—	—	75*
Michiels-Arnold, Rijstlanden. „	94 1/2	94 1/2	
Ned. Ind. Houtaankap Mij.. „	—	—	
Ngoepit, Landbouw-Mij..... „	—	—	
Penampean Cult.-Mij..... „	—	—	
Pondok Gedeh Cult. Mij.... „	—	—	
Suikerond. Sentanen.-Lor... „	—	117	
Sindanglaoet, Suikerfabr.... „	—	—	
Soemberredjo Cult.-Mij..... „	—	—	
Temoeloes, Landb.-Mij..... „	—	—	
West-Java Kina Cult.-Mij.... „	—	—	
Wilhelm. Koffie Cult. Mij... „	—	—	
Amsterdam-Deli Comp..... „	665	680	
Amsterdam Sum. Cult.-Mij.. „	80	80	
Tabak-Mij. Arendsburg.....Cert. v. A.	675	675	
Balangan Tab. Cult. Mij.....Aand.	24	27	
Besoeki Tabak-Mij..... „	62	62	
Deli-Batavia-Mij..... „	410	419	
Deli-Cultuur-Mij..... „	84	85	
Deli-Langkat-Tabak-Mij.....C. v. A.	—	—	
Deli-Maatschappij.....Aand.	490	491	
Deli Padang Mij..... „	70	70	
Deli Plantage Mij..... „	68 1/2	79 1/4	
Deli-Tabak-Mij..... „	—	—	
„ .....Pref. Aand.	48 1/2	55	
Tab.-Mij. Franco Deli.....Aand.	63	64 11/16	
Tab. Mij. Kwala Pessilam... „	62	65	
Langkat-Cult.-Mij..... „ A.	108	110 1/4	
„ „ ..... „ B.	—	—	
Tabak Mij. Langk. Soekaranda. Pref. Aand.	39	53 1/2	
Langkat-Tabaksbouw Mij ... Aand.	—	51	

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN. (*Vervolg*).

NAMEN:	TE AMSTERDAM. Augustus. 1	TE AMSTERDAM. Augustus. 15	TE BATAVIA. 18 Juli.
Langkat-Tabak-Mij. .....Aand. A.	75	91	
„ „ „ ..... „ B.	59½	59½	
Medan-Tab.-Mij .....Aand.	275	280	
Tab.-Mij. Namoe Djawi.....Pref. Aand.	77	95	
Nieuwe Asahan Tab. Mij....Aand.	160½	168⅝	
Padang Cultuur Mij.....Pref.Aand. A.	57½	60⅞	
„ „ „ .....Aand. B.	—	—	
Padang Tabak-Mij ..... „	135	140	
Rotterdam-Deli-Mij..... „	274⅛	278	
Tabak Mij. Sakoeda .....Pref. Aand.	—	—	
Senembah-Mij.....Aand.	425½	431⅛	
Serdang Tab. Mij..... „ A.	138	138	
„ „ „ ..... „ B.	57	63	
Sumatra Cult. Mij..... „	179½	179½	
United Langk. Plant.....Cert. v. A.	220	220	
Ned.-Ind. Electr.-Mij.....Aand.	—	—	75*
Kon. Paketvaart-Mij..... „	160	161¾	158
Rott. Lloyd ..... „	118½	117¾	
Stoomv. Mij. Nederland..... „	151	150¼	
Dordt. Petr. Industrie Mij...Pref. Aand.	121	122⅞	
Java Petroleum Mij.....Aand.	30	30	
Kon.Ned.Mij.v.Petr.br.in Indië „	384	384	
Petroleum Mij. Moeara Enim „	133¾	134	
Sumatra Palembang Petr. Mij. „	71	72	ex div.
Ned. Ind. Expl. Mij..... „	—	—	
id. Mijnbouw-Mij..... „	120	120½	122½
N. Celebes Mijnb. Mij..... „	28½	24	
Oost Borneo Mij..... „	—	—	
id. .....Pref. Aand.	—	—	
Redjang Lebong Mijnb.-Mij...Aand.	328	330	315
Singkep Tin-Mij..... „	140	135	
Mijnbouw Mij. Soemalata.... „	222½	200	
Droogd.-Mij. Tandj. Priok.... „	—	—	
Deli-Spoorweg-Mij..... „	170	167	175
Ned.-Ind Spoorweg-Mij..... „	217	218½	211*
Babat Djomb. St. tr. Mij.... „	68	68	
Bat. Electr. Tram-Mij..... „	40½	39	
Kedirie Stoomtram-Mij..... „	89	89	102½
Madoera „ „ ..... „	56½	56	
Malang „ „ ..... „	—	—	114*
Modjokerto „ „ ..... „	28	28	
Ned.-Ind. Tramweg-Mij..... „	127	127	128*
Oost-Java-Stoomtram..... „	—	—	
Passoeroean „ ..... „	—	—	
Probolingo Stoomtr.-Mij..... „	—	—	
Semar.-Joana Tramw.-Mij.... „	175¾	175¾	172½
Semar. Cheribon St.-Tr.-Mij.. „	141½	141½	140 incl. div.
Serajoedal St.-Tr.-Mij..... „	—	—	132*
Ned.-Ind Hypotheekbank ... „	—	—	102½
id. Cred.- & Bank-Ver. „	—	—	75
id. Effectenbank..... „	—	—	100*

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN. (*Vervolg*).

NAMEN:		TE BATAVIA, 18 Juli.
Handelsver. Java	Aand.	110*
Padangsche Handel Mij	„	135* ex div.
Winkel-Mij. Eigen hulp	„	67½
Maatsch. Onderlinge hulp	„	92½
Maatschij. Expl. Grondeigendom Eurazie I.	„	105*
Ned.-Ind. Levensverz.- en Lijfr.-Mij	„	355*
Jav.'sch. Zee & Br.-Ass.-Mij	„	80*
Bat. Zee & Br.-Ass.-Mij	„	100*
O.-I. Zee Br. Ass.-Mij	„	105*
Nederl. Lloyd	„	76*
N.-Ind. Zee & Br.-Ass.-Mij	„	135*
2de N.-I. Zee & Br.-Ass.-Mij	„	117½*
Koloniale id.	„	120*
2de Kol. Zee & Br.-Ass.-Mij	„	110*
Brand-Verz.-Mij.Mercurius	„	170
Brand-Ass.-Mij. de Oosterling	„	140*
Brand-Ass.-Mij. Insulinde	„	175*
Brand-Waarb.-Mij. Ned.-Ind	„	140*
Brand-Wrb.-Soc. Securitas	„	95
Brand-Ass.-Mij. Unitas	„	98*
Ned.-Ind.-Brandw.-Mij	„	105
Sam. Zee- & Br.-Ass.-Mij	„	140*
2de id.	„	100*
Brand-Ass.-Mij. Padang	„	50*
id. de Merapi	„	95*
id. de Oosthoek	„	
id. de Westhoek	„	
id. Noordhoek	„	
Brand-Verzek.-Mij. Kalimaas	„	
Brand-Ass.-Mij. Veritas	„	132½*
id. Ardjoeno	„	130*
id. Sumatra	„	
Batavia'sch Prauwenveer	„	130*
Batavia'sch Nieuw-Prauwenv.	„	152½*
Tagalsch Prauwenveer	„	180*
Nieuw Semarangsch Prauwenveer	„	165*
Prauwenv. te Soerabaya	„	140
Oost-Java Prauw-Mij	„	127½
Soer. Prauw-Mij.	„	135*
Nieuw Soerab. Pr.-veer.	„	185*
Nieuw Pad. Prauwenveer	„	
Nieuw Probol. en Java Oosth. Pr.-veer	„	150*
Bagelen-Thee & Kina-Mij	„	80*
Suikerf.-Mij. Tjoekir	„	185*
Cultuur-Mij. Pagottan	„	
„ Tjiogreg	„	
Kina-Mij. Kertamana	„	100*
Cultuur-Mij. Perbawatie	„	172½*
id. Goalpara	„	165*
Cultuur-Mij. Boenga Meloer	„	62½*
„ Artana	„	100*
Assam Thee Ondern. Gedeh	„	100*
Mij. t. E. v. Rijstlanden	„	205*

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN. (*Vervolg*).

NAMEN:		TE BATAVIA, 18 Juli.
Assam Thee Ondern. Malabar	Aand.	165*
Cultuur Mij. Ramawatie	„	172*
Assam Thee Ond. Wanasoeka	„	80*
„ „ „ Singaparna	„	120*
„ „ „ Pasir Salam	„	100*
„ „ „ Goenoeng Soesoeroeh.	„	80*
Ned. Ind. Getah Pertjah Mij	„	100*
Kult. Mij. Tjidjangkar	„	106*
Kult. Mij. Tjihoenie	„	70*
Preanger Bibit Maatschij	„	100*
Houtaankap Maatschappij Petjindilan	„	110*
Kultuur Mij. Gabes	„	200*
„ „ Sindang Sarie	„	170*
Ned.-Ind. Telefoon-Mij	„	156½
Intercomm. Telefoon-Mij	„	75*
Telefoon-Mij. der Vorstenlanden	„	100
Preanger Telefoon-Mij	„	95*
Algem. Telephoon Mij	„	90*
Telephoon Mij. Insulinde	„	106*
Cheribon Telephoon Mij	„	195*
Mijnbouw Mij. Martapoera	„	100*
Mijnbouw Mij. „Belang"	„	30*
Mijnbouw Mij. „Matinan"	„	22½*
Mijnbouw Mij. „Totok"	„	58
Mijnbouw Mij. „Redjang Lebong" 7½ % Obl.		320*
Id. Lebong Soelit	„	67½
Exploratie Mij. „Riam Kanan"	„	15*
Goud Exploratie Mij. Benkaijang	„	25*
Exploratie-Mij. Balangan	„	35*
Batavia Japara Petrol.-Expl.-Mij.	„	10*
Mijnbouw Mij Kahajan	„	115
Goud Exploratie-Mij. Pinogo	„	47½*
„ „ Batjan	„	15*
Mijnbouw Mij. Monano	„	10
„ „ Soepajang	„	27½*
„ „ Pangkallan	„	15*
Mijnbouw Mij. Atjeh	„	110*
„ „ „ Opr. bew		f125*
Goud Exploration Mij. Bone	„	72½
Exploratie Mij. Doda	„	24*
Mijnbouw Mij. Batavia Borneo	„	100*
„ „ Sonder	„	30*
Sumatra Batavia Mijnbouw-Mij.	„	20*
Mijnbouw Mij. Tilamoeta	„	25
„ „ Pagoejaman	„	120*
Mijnbouw Explor. Mij. Batavia	„	
Mijnbouw Mij. Tomini	„	45*
„ „ Barma Sawah	„	30*
„ „ Pariet	„	30
„ „ Loemar	„	110*
Lapoe Placer Mij	„	102½*
Mijnbouw Mij. Natal	„	145
„ „ Tebing-Tinggi	„	25*

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN. (*Vervolg*).

NAMEN.		TE BATAVIA, 18 Juli.
Mijnbouw Mij. Timbang Sibonak.....	Aand.	175
Mij. Rijtuigf. en handel in paarden, Fuchs	"	82½
Koffie, Pel- en Sorteer Inr. Kalimaas....	"	50*
Koffie pellerij Sisir.....	"	100
New Singap. dist. Water Ice Cy Ltd.....	"	240*
Java Veem	"	100*
Ned. Ind. Sport Mij..... ...	"	100*
Bandongsche Quinine Fabriek.....	"	94
Boekhandel Visser & Co..... ...	"	95*
Cheribonsche Apotheek.....	"	140*
Mij. tot Expl. Werf de Industrie.....	"	95*
Fabr. de Volharding Soerabaya.....	"	97½*

De met een * geteekende koersen zijn die der laatste noteering

---

STATUTEN VAN MAATSCHAPPIJEN, WERKENDE IN NEDERL.-INDIË.

Cultuur Maatschappij Plaboean Ratoe.

(*Javasche Crt. No. 49, van 21 Juni 1901*).

Zetel. Batavia.

Doel. De overname en exploitatie van de perceelen, uitmakende de onderneming Plaboean Ratoe, en van andere te verkrijgen perceelen. Ofschoon de hoofdaanplant uit peper zal bestaan, zullen andere cultuurgewassen niet worden uitgesloten.

Kapitaal. *f* 50.000, in 100 aandeelen à *f* 500. Het bestuur zal eene hyp. obligatie-leening uitgeven ad hoogstens *f* 20.000.

Inbreng. Door den heer J. P. I. C. Stortenbeker, voor 10 aandeelen en *f* 15.000 in contanten: de cultuuronderneming Plaboean Ratoe.

Bestuur. 1 directeur: de heer S. J. W. van Buuren; 2 of 3 commissarissen: de heeren G. C. F. W. Mundt, J P. I. C. Stortenbeker en F. Neumann.

Winstverdeeling. Eerst 6 % dividend. Van het overige komt 55 % aan aandeelhouders, 10 % voor reservekapitaal, 25 % als tantième voor directeur, commissarissen en super-intendent, gelijkelijk te verdeelen, 10 % aan den administrateur.

Reservefonds. Zoodra en zoolang dit *f* 15.000 bedraagt, wordt de overwinst als volgt verdeeld: 60 % aan aandeelhouders, 28 % aan directeur, commissarissen en super-intendent, 12 % aan den administrateur.

Wlingie Cultuurmaatschappij.

(*Staats-Crt. No. 177, van 1 Augustus 1901.*)

Zetel. Amsterdam.

Doel. De exploitatie van de erfpachtsperceelen Djeroek, gelegen nabij Wlingie en van eventueel later te verkrijgen perceelen.

Kapitaal. *f* 20.000, in 20 aandeelen à *f* 1 000.

Inbreng. Door den heer W. Heybroek Jr. de erfpachtsperceelen Djeroek.

Bestuur. 1 directeur: de heer A. Heybroek; 1 à 3 commissarissen: de heer B. Heybroek.

Winstverdeeling. Eerst 5 % dividend. Van het overige komt 80 % aan aandeelhouders, 10 % aan den directeur, 10 % aan de(n) commissaris(sen).

PETROLEUMMAATSCHAPPIJ „PERLAK".

(*Staats-Crt. No. 179, van 3 Augustus 1901.*)

Zetel. Amsterdam.

Doel. Het opsporen en exploiteeren van petroleumbronnen en delfstoffen in Nederl.-Indië, het deelnemen in vennootschappen en ondernemingen met dergelijk doel, de handel in petroleum en delfstoffen, alsmede de commissiehandel.

Kapitaal. *f* 2.300 000, in 2300 aandeelen à *f* 1.000.

Inbreng. Door de Petroleummaatschappij „Holland-Perlak" als gedeeltelijke storting op 2299 aandeelen: de concessie tot mijnontginning op een mijnveld, gelegen in het landschap Peureula, gouvernement Atjeh en onderhoorigheden.

Bestuur. 1 directeur: de heer E. Deen; 2 à 7 commissarissen.

Winstverdeeling. Na aftrek voor een reservefonds: 6 % dividend. Van het overige komt 85 % aan aandeelhouders, 5 % aan den directeur, 10 % aan de commissarissen.

SPOOR- EN TRAMWEG-ONTVANGSTEN.

NEDERLANDSCH-INDISCHE SPOORWEG-MAATSCHAPPIJ.

Opbrengst over Juni 1901.

Samarang—Vorstenlanden—Willem I. (Lengte 205 kilom.).

Reizigers, aantal (120.200)	*f*	59.800.—
Goederen, tonnen (57.200)	„	260.000.—
Diverse ontvangsten	„	15.700.—
Totaal opbrengst deze maand (voorloopig)	*f*	335.500.—
„ „ dezelfde „ vorig jaar (defin.)	„	288.075.—
Van af 1 Jan. dit jaar (voorloopig)	*f*	1.413.124.—
„ „ 1 Jan. vorig jaar (defin.)	„	1.254.290.—
Per dag-kilometer deze maand (voorloopig)	„	54.55
„ „ dezelfde „ vorig jaar (defin.)	„	46.84
Van af 1 Jan. dit jaar (voorloopig)	„	38.08
„ „ 1 Jan vorig jaar (defin.)	„	33.80

Batavia—Buitenzorg. (Lengte 56 kilom.).

Reizigers, aantal (90.200)	*f*	33.900.—
Goederen, tonnen (9.400)	„	40.400.—
Diverse ontvangsten	„	3.100.—
Totaal opbrengst deze maand (voorloopig)	*f*	77.400.—
„ „ dezelfde „ vorig jaar (defin.)	„	76.179.—

Van af 1 Jan. dit jaar (voorloopig)	f	433.596.—
„ „ 1 Jan. vorig jaar (defin.)	„	412.726.—
Per dag-kilometer deze maand (voorloopig)	„	46 07
„ „ dezelfde „ vorig jaar (defin)	„	45 34
Van af 1 Jan. dit jaar (voorloopig)	„	42.73
„ „ 1 Jan. vorig jaar (defin.)	„	40.72

Stoomtram Djocja—Brossot. (Lengte 24 kilom.).

Reizigers, aantal (26.000)	f	3.000.—
Goederen, tonnen (8.200)	„	10.400.—
Diverse ontvangsten	„	200.—
Totaal opbrengst deze maand (voorloopig)	f	13.600.—
„ „ dezelfde „ vorig jaar (defin.)	„	13.984.—
Van af 1 Jan. dit jaar (voorloopig)	„	41.780.—
„ „ 1 Jan. vorig jaar (defin.)	„	40.963.—
Per dag-kilometer deze maand (voorloopig)	„	18.89
„ „ dezelfde „ vorig jaar (defin.)	„	19.42
Van af 1 Jan. dit jaar (voorloopig)	„	9.62
„ „ 1 Jan. vorig jaar (defin.)	„	9.43

Stoomtram Djocja—Magelang. (Lengte 47 kilom.).

Reizigers, aantal (43.500)	f	9.900.—
Goederen, tonnen (9.900)	„	19.200.—
Diverse ontvangsten	„	800.—
Totaal opbrengst deze maand (voorloopig)	f	29.900.—
„ „ dezelfde „ vorig jaar (defin.)	„	19.974.—
Van af 1 Jan. dit jaar (voorloopig)	„	106.258.—
„ „ 1 Jan. vorig jaar (defin.)	„	94.865.—
Per dag-kilometer deze maand (voorloopig)	„	21.21
„ „ dezelfde „ vorig jaar (defin.)	„	14.17
Van af 1 Jan. dit jaar (voorloopig)	„	12.49
„ „ 1 Jan. vorig jaar (defin.)	„	11 15

Stoomtram Goendih—Soerabaja. In aanleg 107 [1]) kilom.

Reizigers, aantal (13.800)	f	8.800.—
Goederen, tonnen (3.700)	„	4.200.—
Diverse ontvangsten	„	200.—
Totaal opbrengst deze maand (voorloopig)	f	13.200.—*)
„ „ dezelfde „ vorig jaar (defin.)	„	12.612.—†)
Van af 1 Jan. dit jaar (voorloopig)	„	82.872.—
„ „ 1 Jan vorig jaar (defin.)	„	—
Per dag-kilometer deze maand (voorloopig)	„	4.11 *)
„ „ dezelfde „ vorig jaar (defin.)	„	10.25 †)
Van af 1 Jan. dit jaar (voorloopig)	„	4.28
„ „ 1 Jan. vorig jaar (defin.)	„	—

1) Gemiddeld in exploitatie.
*) „ „ „ 107 K.M.
†) „ „ „ 41 „

KEDIRI STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten Juli 1901 *f* 35.500 tegen *f* 32.500. Sedert 1 Jan. 1901 *f* 120.000 tegen *f* 119.500.

MALANG STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten Juli 1901 *f* 19.500 tegen *f* 13.500. Sedert 1 Jan. 1901 *f* 62.925 tegen *f* 55.250. In expl. ± 79 KM. tegen 54 KM.

MADOERA STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten Juli 1901 *f* 18.000. In expl. 216 KM.

BATAVIA ELECTRISCHE TRAM-MAATSCHAPPIJ.

Juli 1901, reizigers 235 000, ontvangsten *f* 12.100.

NEDERLANDSCH-INDISCHE TRAMWEG-MAATSCHAPPIJ.

Opbrengst in de maand Juli 1901 *f* 26.000 tegen *f* 27.151 in 1900.

SERAJOEDAL STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ

Tijdvakken.		Bedrag.	per dag-kilom.	Gemiddeld aantal kilom. in exploitatie
Juli 1901	*f*	46.000	*f* 16.30	91
„ 1900	„	41.800	„ 14.80	91
Verschil meer	„	4.200	„ 1.50	
Verschil minder	„	—	„ —	
Van 1°. Jan.:				
1901 tot 31 Juli 1901	„	174.200	„ 9.05	91
1900 „ 31 „ 1900	„	157.300	„ 8.75	85
Verschil meer	„	16.900	„ 0.30	
Verschil minder	„	—	„ —	

SEMARANG-JOANA STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Tijdvakken.		Bedrag.	per dag-kilom.	Gemiddeld aantal kilom. in exploitatie.
Juli 1901	*f*	113.700	*f* 11.50	319
„ 1900	„	116.200	„ 12.—	312
Verschil meer	„	—	„ —	
Verschil minder	„	2.500	„ 0.50	
Van 1°. Jan.:				
1901 tot 31 Juli 1901	„	600.700	„ 8.90	319
1900 „ 31 „ 1900	„	544.000	„ 9.15	286
Verschil meer	„	46.700	„ —	
Verschil minder	„	—	„ 0.25	

OOST-JAVA STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Lijn Soerabaja—Krian.

Tijdvakken.		Bedrag.	per dag-kilom.	Gemiddeld aantal kilom. in exploitatie
Juli 1901	*f*	18.200	*f* 15.05	39
„ 1900	„	19.700	„ 16.30	
Verschil meer	„	—	„ —	
Verschil minder	„	1.500	„ 1.25	

Van 1°. Jan.:				
1901 tot 31 Juli 1901	f 124.800	f 15.10	}	39
1900 „ 31 „ 1900	„ 126.300	„ 15.30	}	
Verschil } meer	„ —	„ —		
Verschil } minder	„ 1.500	„ 0.20		

Lijn Modjokerto—Ngoro.

Juli 1901	f 14.600	f 11.50	}	41
„ 1900	„ 15.400	„ 12.10	}	
Verschil } meer	„ 800	„ 0.60		
Verschil } minder	„ —	„ —		
Van 1°. Jan.:				
1901 tot 31 Juli 1901	„ 58.100	f 8.70	}	41
1900 „ 31 „ 1900	„ 56.100	„ 6.45	}	
Verschil } meer	„ 2.000	„ 0.25		
Verschil } minder	„ —	„ —		

SEMARANG-CHERIBON STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Tijdvakken.	Bedrag.	per dag-kilom.	Gemiddeld aantal kilom
Juli 1901	f 133.500	f 15.95	} 270
„ 1900	„ 113.600	„ 13.55	}
Verschil } meer	„ 19.900	„ 2.40	
Verschil } minder	„ —	„ —	
Van 1°. Jan.:			
1901 tot 31 Juli 1901	„ 613.700	„ 10.70	} 270
1900 „ 31 „ 1900	„ 489.900	„ 8.55	}
Verschil } meer	„ 123.800	„ 2.15	
Verschil } minder	„ —	„ —	

MODJOKERTO STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Juli 1901 *f* 13.160. idem 1900 *f* 14.232. Sedert 1 Jan. 1901 *f* 55.846. idem 1900 *f* 56.795. In explotatie 79.8 K M.

BABAT-DJOMBANG STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Juli 1901 *f* 8760 (in expl. 42.3 K.M.), idem 1900 *f* 6925 (in expl. 32.3 K.M.). Sedert 1 Jan. 1901 *f* 38.349 (in expl. 34.4 K.M.), idem 1900 *f* 21.457 (in expl. 21.7 K.M.).

PROBOLINGO STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten Juli 1901 *f* 9000 + *f* 344. Sedert 1 Jan. *f* 47.684 + *f* 2346.

PASOEROEAN STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten Juli 1901 *f* 10.100 + *f* 346. Sedert 1 Jan. *f* 50.730 + *f* 12.155.

SOLOSCHE TRAMWEG-MAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten Juli 1901 *f* 5900 + *f* 1100. Sedert 1 Jan. t/m. Juli 1901 *f* 29.039 — *f* 1721.

Onvoldoende aanvulling van het corps ambtenaren bij het Binnenlandsch Bestuur.

In den aanvang van 1897 verspreidde zich het gerucht dat slechts een zeer gering aantal plaatsen voor candidaat-ambtenaren bij het Binnenlandsch Bestuur zou worden beschikbaar gesteld. Dit deed onderscheidene periodieken hare aandacht wijden aan de wijze van aanvulling van het ambtenaarskorps. Met name geschiedde zulks door het *Algemeen Handelsblad* in zijn nummer van 6 Maart van dat jaar. In tegenstelling met anderen, die voor het goed recht van candidaat-ambtenaren en studeerenden opkwamen, beschouwde dit blad de zaak — zooals uitdrukkelijk gemeld werd — uit het oogpunt van 's lands belang. Daarom te meer loont het de moeite, van den inhoud van dat stuk thans op nieuw kennis te nemen; de beschouwingen daarin gehouden en de cijfers daarin opgenomen zijn toch zeker niet zonder invloed gebleven op de in 1897 genomen beslissing van den Minister van Koloniën, die ten gevolge hadden dat in ieder der jaren 1898, 1899 en 1900 slechts 10 en van af 1901 geen candidaat-ambtenaren meer werden uitgezonden. Die regeling toch beheerscht den huidigen toestand.

Een overzicht van bedoeld stuk treft men aan op de bladzijden 529 tot 531 van deel I der *Indische Gids* van 1897. Daaruit zij het volgende aangeteekend.

Na een overzicht gegeven te hebben van den toestand in de jaren 1885 t/m. 1888 zegt de schrijver het volgende:

„Uit dit kort overzicht blijkt voldoende: 1°. dat men zich misrekend heeft toen men van 1885—1888 een klein aantal plaatsen voldoende achtte; 2°. dat men in 1888 en '89 met haast- en vliegwerk" in het benoodigd aantal ambtenaren moest trachten te voorzien en 3°. dat men tengevolge van de misrekening, zooeven bedoeld, ook in 1889—'91 niet het noodige aantal verkrijgen kon."

„En de toestand zou nog ellendiger geweest zijn, wanneer niet de Minister Sprenger van Eyk althans zoo verstandig geweest was van de Indische voorstellen af te wijken: in Indië achtte men het beste, voorloopig in het

geheel geen examen af te nemen of ambtenaren te plaatsen! Dan zou de Indische Instelling nog vrij wat erger verloopen zijn!

Vooral het jaar 1888 heeft afdoende bewezen dat men de behoefte voor een bepaald oogenblik niet ramen kan: men vroeg eerst 8, toen „suppletoir" nog 10, en benoemde daarna nog 13. De in Mei geraamde behoefte steeg dus in weinige maanden van 8 tot minstens 31; minstens, want men kon voor de laatstbedoelde benoeming niet meer dan 13 krijgen."

Vervolgens stelt de schrijver de vraag: „wat zal nu de toekomst brengen?" en hij antwoord daarop:

Het is niet te verwachten, dat men, met deze geschiedenis voor oogen er aan denken zal in 1897 het in 1885—'87 vertoonde eenvoudig te herhalen; men zou, immers, dan ook eenvoudig eene herhaling kunnen verwachten van hetgeen in 1888 en volgende jaren geschiedde.

Is deze verwachting vervuld geworden? Integendeel; wat de schrijver niet verwachtte dat geschieden zou, is geschied, met het gevolg dat men er van verwachten moest.

Men heeft zich ook nu misrekend.

Een overcompleet van ambtenaren ter beschikking bij het Binnenlandsch Bestuur in Indië aanwezig, was er in 1897 blijkbaar niet. Immers boven en behalve de 45 candidaat-ambtenaren die in de periode 1898 t/m. 1900 uit Nederland werden uitgezonden dan wel in Indië waren beschikbaar gesteld, zijn nog geplaatst:

6	personen	met	diploma	'97 in 1898.
13	„	„	„	'98 „ 1899.
8	„	„	„	'99 „ 1900.
Totaal . . 27	„	of gemiddeld 9 's jaars.		

In ieder dier 3 jaren *hadden* dus, ter voorziening in de behoefte, in stede van 15, 24 plaatsen moeten worden beschikbaar gesteld, *een cijfer dat wonderwel overeenstemt* met het door den schrijver in het *Handelsblad* geraamde getal van 22 's jaars.

Ook nu moet men met kunst- en vliegwerk in het benoodigde aantal ambtenaren voorzien.

In verband wel met het voornemen om, van 1901 af, voorloopig geen plaatsen voor uitzending beschikbaar te stellen, verscheen in October 1901 vanwege den Directeur van Binnenlandsch Bestuur in het *Bataviaasch Nieuwsblad*, een oproeping aan gediplomeerden om zich beschikbaar te stellen voor een plaatsing bij het Binnenlandsch Bestuur op de bezittingen buiten Java en Madoera. Hoevelen zich aanmeldden is niet met voldoende juistheid bekend geworden; zeker wel genoeg om, met degenen die

tengevolge van de in 1901 weder afgenomen examens nog beschikbaar komen, te voorzien in de behoefte van het loopende jaar en wellicht ten deele van het volgende jaar. Toch moet ook de Indische Regeering overtuigd zijn dat weldra een tekort aan candidaatambtenaren voor het Binnenlandsch Bestuur te wachten is; van de diensten der meesten die zich aanboden, heeft zij zich toch reeds terstond verzekerd. In tijdelijke betrekking werden velen in 's Lands dienst opgenomen, door hen ter beschikking te stellen van den hoofdinspecteur der cultures, dan wel hen tijdelijk te plaatsen bij de administratie der in- en uitvoerrechten, het boschwezen, enz., alle betrekkingen van ondergeschikten aard en gewoonlijk vervuld door personen, die het zoogenaamd kleinambtenaars-examen hebben afgelegd. Bovendien heeft inschuiving van bureau-ambtenaren in het korps ambtenaren van Binnenlandsch Bestuur weder meer dan in vroegere jaren plaats, zeer ten nadeele der promotie van hen die altijd bij dat kader hebben gediend. De nieuwste voordeelen daarvan zijn:

Juli 1901. F. B. Batten, diploma 1892, in 1899 *hoofdcommies* aan het departement van Binnenlandsch Bestuur thans *benoemd tot waarnemend aspirant controleur* op *Java en Madoera.*

15 Augustus 1901. J. Ballot, diploma vóór 1890, sedert 1896 *referendaris* aan het departement van Binnenlandsch Bestuur, daarna met verlof en op non-activiteit; laatstelijk *benoemd tot controleur*, *gevoerd à la suite van zijn korps* en geplaatst bij het Departement van Binnenlandsch Bestuur.

Tengevolge van de misrekening hierboven bedoeld, in verband met de handhaving van het besluit om in 1901 geen uitzending (beschikbaarstelling) te doen plaats hebben, zal men weldra niet het noodige aantal ambtenaren kunnen verkrijgen.

Het is niet met juistheid na te gaan hoeveel gediplomeerden van vroegere jaren thans nog niet in 's lands dienst werden opgenomen en daarvoor eventueel zullen beschikbaar zijn. Rekenende van af het jaar 1894 tot op heden, komt men, voor in Nederland en in Indië gediplomeerden tezamen, tot een getal van ruim 80 als beschikbaar, nà plaatsing van hen die daartoe door uitzending (beschikbaarstelling in Indië) waren aangewezen. Vermindert men het cijfer met dat aanwijzende het getal, suppletoir geplaatst in de periode 1898/1900 en zelfs in den loop van 1901 geplaatst, ten bedrage van 27 + 16 = 43, dan blijven beschikbaar hoogstens

40 ambtenaren waarmede hoogstens kan worden voorzien in de behoefte tot ultimo 1902.

Op grond waarvan de vorige minister van koloniën in de vorige kamerzitting dus kan opgeven, dat eerst in 1904 behoefte zou zijn aan 40 of 50 gediplomeerden, is evenmin duidelijk als het beweren van Z. Exc. in de kamerzitting van 9 Mei ll dat het, voor aanvulling van het ambtenaarskorps, in dienst nemen van personen die reeds in vorige jaren het diploma verwierven, maar destijds niet voor plaatsing in aanmerking kwamen, geenszins als bewijs kon gelden dat de opheffing der instelling te Delft ontijdig was.

De Delftsche inrichting is verloopen en opgeheven. Voor hem, die het betoog van het *Handelsblad* nauwkeurig volgde, moest dit een noodzakelijk gevolg zijn van den maatregel door den Minister in 1897 genomen en sedert gehandhaafd, ter aanvulling van het korps ambtenaren door middel van 15 personen jaarlijks.

Uit al het boven opgesomde, blijkt, naar het ons voorkomt, tevens de ongegrondheid van de klacht omtrent overbodigheid van ambtenaren ter beschikking. Mogen ook in den beginne niet alle beschikbaargestelden terstond een plaatsing kunnen verkrijgen, langen tijd kan zulk een toestand nimmer duren en tot op dat tijdstip kunnen zij ergens werkzaam gesteld worden. Mits alsdan hun werkkring voldoende omschreven wordt, iets waaraan dikwijls heel wat hapert, zal men niet behoeven te klagen dat zij „tot hun eigen schade en zonder voordeel voor het land, grootendeels zichzelf in den weg loopen".

Hoe weinig reden een gediplomeerde tegenwoordig heeft om voor een plaatsing bij het Binnenlandsch Bestuur zich opofferingen en moeite te getroosten moge ten slotte blijken uit den inhoud van een ingezonden stuk in het *Bat. Nieuwsblad* 19 Aug. 1901 No. 213 hetwelk hieronder volgt:

De promotie bij het Binnenlandsch Bestuur.

Naar aanleiding van het gerucht, dat de heer Hasselman, referendaris bij de algemeene secretarie pogingen doet om op de een of andere wijze als assistent-resident op Java in te vallen, wensch ik er nog eens op te wijzen, hoe de vooruitzichten der andere controleurs op Java in het laatste jaar toch reeds aanmerkelijk verminderd zijn, door het benoemen tot assistent-resident of secretaris van de ambtenaren der buitenbezittingen Cornets de Groot, Castens en Vallette, en van den ambtenaar Vernet van het promotiejaar 1885.

Hierdoor en door het opheffen van vele afdeelingen is nu reeds de toestand zoodanig geworden dat men twintig jaar noodig heeft om den rang van

assistent-resident te bereiken, en het zal zeker niet lang meer duren dat die termijn tot 22 en 24 jaren wordt verlengd. Wat het zegt, nagenoeg zijn geheelen diensttijd in zulk een ondergeschikte betrekking als die van controleur bij het Binnenlandsch Bestuur op Java feitelijk is, te moeten dienen en eerst als gebroken grijsaard daaruit te worden verlost, zal ieder tot oordeelen bevoegde duidelijk zijn.

Als tegenganger van het feit, dat op het oogenblik nog vier ambtenaren van het promotiejaar 1881 als controleur loopen, diene dat vier andere ambtenaren die tegelijk met deze slachtoffers op de collegebanken te Delft zaten, en waarvan slechts de tweede en de derde er in konden slagen dat jaar met gunstigen uitslagexamen te doen, reeds allen zeer hooge betrekkingen in Indië te bekleeden, te weten de heeren van Rees, gouvernementssecretaris Jonker, lid van de Algemeene Rekenkamer, van Maren, directeur der postspaarbank en Hasselman, referendaris ter Algemeene Secretarie.

De geest welke dan ook onder de oudere collega's heerscht, is van ontmoediging reeds lang overgeslagen tot iets dat op wanhoop lijkt.

Een Ambtenaar.

De pas opgetreden minister van Koloniën zeide in de 1ste Kamer op 19 September tot den afgevaardigde Fransen van de Putte, dat hij het met hem en den heer Pijnacker Hordijk eens was, dat nog niet is aangetoond, dat wij binnen het tijdperk dat loopt tot den dienst van 1904, noodzakelijk ambtenaren zullen moeten kunnen uitzenden, *omdat het getal thans nog beschikbare ambtenaren — indien geen buitengewone aanvulling noodig is — voldoende is om tot 1904 in den dienst te voorzien.*

De cijfers, hierboven medegedeeld, geven, naar onze bescheiden meening, een geheel anderen blik op den toestand, en wettigen geenszins dit optimisme. In de tweede plaats deden wij uitkomen dat men bezig is het „keurcorps" aan te vullen op een onverantwoordelijke wijze, waarbij het toeval een hoofdfactor is geworden.

Intusschen weigerde men de uitzending van geslaagden voor het groot-ambtenaars-examen in 1901, zelfs van de hoogste nummers, onder het motto dat dit onbillijk zou zijn ten opzichte van degenen die in 1900 niet waren uitgezonden (die beneden de 10 hoogste nummers stonden) en die op eigen kosten naar Indië gingen. Hierdoor dwong men zedelijk de geslaagden van 1901 om op eigen kosten naar Indië te gaan, daar ze, hier te lande blijvende, nimmer zouden worden aangesteld. En dat doet men om de billijkheid te betrachten!

DJAMILA.

De noodzakelijkheid van een technisch-artistiek onderzoek in Ned.-Indië.

In de laatste jaren is een verblijdende levendigheid waar te nemen op meer dan een terrein van Indische studie. Met verrassende snelheid komt de arbeid voor den dag die Borneo, sinds een paar eeuwen ons „darkest Asia", eindelijk helder zal blootleggen; na de baanbrekende doorkruising door Dr. Nieuwenhuis, mooi verteld in een boeiend boek vol frissche opmerkingsgaaf, treffend verhaal van vreedzaam en vruchtbaar verblijf tusschen zoozeer gevreesde „koppensnellers", komt Enthoven's boek de terreinkennis van de Westerafdeeling machtig vermeerderen; en een derde werk, een monografie over het Tajan-Landak'sche gebied is, naar verluidt, in 't vooruitzicht van de hand des heeren Schadee.

Ook Midden-Celebes, zoo bitter slecht nog bekend, met het aangrenzend deel van Noord-Celebes, trok de ernstige aandacht van onderzoekers. De schitterende collectie voorwerpen verzameld door de gebroeders Sarasin, thans te Bazel weer teruggekeerd, wordt te Dresden bewerkt door Drs. A. B. Meyer en O. Richter, en zal tegen het volgend jaar een rijke monografie geven over het geheele eiland. En wat we te danken hebben aan de heeren Kruyt en Adriani, die van Poso uit op de meest gelukkige wijze Midden-Celebes exploreeren, weet ieder die hun tal van degelijke opstellen met aandacht volgt.

Het diepzee-onderzoek, het eerste van dien aard in den nu drie eeuwen door ons beheerschten Indischen Archipel, is onder de uitnemende leiding van prof. Weber volledig geslaagd; de beroemde „lijn van Wallace" heeft haar tijd gehad; we kunnen daar tegenover stellen de heel wat juistere resultaten van modern en nationaal onderzoek, nieuwe zeebekkens, nieuwe eiland-lijnen, gezwegen van wat de zoölogie ontdekt heeft en systematisch bewerken zal.

's Lands Plantentuin, dat levenskrachtig centrum van botanisch onderzoek, zendt de eene publicatie na de andere de wereld in.

Thans gesplitst in tal van secties, overeenkomend met de eischen der moderne wetenschap, weet deze mooie instelling, meer dan ooit te voren, theorie en praktijk gelijkelijk tot hun recht te doen komen. De Europeesche landbouwnijverheid, die steeds meer behoefte voelde aan wetenschappelijke voorlichting door het al intensiever worden van èn cultuur èn fabrikatie, vindt er antwoord op haar talrijke vragen, voor zoover ze niet eigen proefstations oprichtte met specialen werkkring.

Ook het oudheidkundig onderzoek van Java is eindelijk in veilige haven; de voorafgegane arbeid op dit gebied, waarvan de grootste schaduwzijde wel deze was, dat hij dilettantisch en zonder onderling verband gebeurde, hier een stuk, en daar een brok, zal onder leiding van Dr. Brandes datgene verkrijgen waaraan het meeste behoefte bestond: systeem en organisatie. En daar dit onderzoek nu, als aparte tak van dienst, van Gouvernementswege uitgaat, is ook één ding gewaarborgd wat anders in Indië wel eens te vaak ontbreekt: continuïteit en zekerheid van rustige ontwikkeling.

Het Bataviaasch Genootschap blijft het middelpunt van onderscheiden studiën, vooral op taalkundig, ethnographisch en historisch gebied. Zijn centrale ligging, zijn rijke bibliotheek en niet minder rijke musea, zijn half-officieel karakter, maar vooral ook het daar te Batavia samenkomen van al de beste en meest frissche wetenschappelijke krachten verzekeren het een welverdiend overwicht en telkens zich verjongende activiteit.

I.

Toch is er een terrein van veelbelovend onderzoek, waarvan de allermeesten zich niet eens flauw bewust zijn; laat staan, dat er reeds arbeiders voor wezen zouden.

Het is het ruime gebied der Indonesische sierkunst, der echt-inheemsche volkskunst dus, even door enkelen aangeroerd, maar in zijn geheel onontgonnen, ja wildvreemd. Het is vooral ook het gebied der nu nog levende kunst, in scherpe tegenstelling tot alle archaeologisch onderzoek.

Ter zijde moet hier dus blijven alles wat weleer geweest is, maar verdween. De heele machtige Hindoe-invloed, die trouwens alléén Java in zijn volle macht heeft gehad en het omgevormd heeft tot iets aparts, mag slechts in rekening komen voorzoover hij nog dóórwerkt, zwak en vaag op Java, sterker maar erg vermengd op Bali. Daarbuiten, in den werkelijken Archipel,

herkennen we slechts hier en daar een flauwe flikkering van dien vroeger lichtenden stroom, die weer van Java uitgegaan was. De Hindoes hadden Java tot hooger beschaving gebracht; de Hindoe-Javanen, feitelijk mestiezen van den zoo- en zooveelsten graad, brachten weer, vergezeld van enkele pur-sang Hindoes, hun meerderheid over naar de kuststreken van verschillende eilanden. Maar de vervloeiing gebeurde te sneller, omdat de bron tweedehandsch was. En toen, nu vier eeuwen geleden, de suprematie van het gehindoeïseerde Java werd gebroken door het tegelijk overmachtig worden van den Islam als godsdienst, en van Europa als beheerschend gezag, was het in de Buitenbezittingen een gestadig afsterven van het weinige wat er levend was overgeplant.

Ter zijde moet ook blijven hetgeen elders tot hoogen plaatselijken bloei wist te geraken, maar in ons Indië niet verder kwam dan tot eerste bekeering: die eigen Islam. Ook hier heeft de verwijderdheid van de middelpunten van Mohammedanisme, en de natuurlijke eenzelvigheid der verscheiden eilandgroepen veroorzaakt, dat er juist dat weinige doordrong van nieuwen geest, wat voldoende was om aan de oude begrippen een doodelijken steek te geven, maar te zwak in eigen wezen om zelf te gaan stichten. Daarbij datzelfde verschijnsel van tweedehandschheid als straks, nu iets gevarieerd, maar even natuurlijk wegens den aard der dingen. Waar Sumatra's Noorden reeds eenige eeuwen geïslamiseerd was vóór den heelen verderen Archipel, en dat wel minstens evenveel onder invloed van Westelijk Voor-Indië en Perzië als onder dien van het eigen Arabië, hebben weer Sumatraansche mestiezen, afstammelingen van Mohammedaansche settlers en Maleiers, in hoofdzaak dien Islam overgebracht naar het machtige Java, naar de rijke Molukken, en het zeevarende Zuid-Celebes. Doch terwijl deze nieuwe geest — zelf sterk vermaleischt — vaardig werd over de toonaangevende streken van ons Indië, verhinderden de binnengedrongen Europeanen datgene wat, blijkens de geschiedenis, den wezenlijken bloei steeds gegeven heeft aan Islamitiesche kunst: het bestaan van machtige Mohammedaansche rijken, het heerschen daarin van prachtlievende, roemruchtige potentaten.

Meer dan eenige andere is de kunst van den Islam vorstenkunst steeds geweest, gebonden aan den wil des heerschers en zijn centraliseerend hof, te voorschijn gebloeid op zijn wensch en zijn wenk, mogelijk gemaakt door de pronklievendheid en hartstocht tot bouwen van den regeerder. In de Hindoe-kunst mengde zich

zooveel meer behoefte van het volk, al was het alleen reeds de vraag naar plastiek om in het bezit te geraken van de onmisbare godenbeeldjes; daarbij zooveel inniger godsdienstig gemeenschapsleven, door het bestaan van kloosters en monnikwezen, die hun gebouwen weer vroegen ver van het aardsche gewoel.

Naast deze Hindoe-kunst die verdween, en ondanks den Islam die steeds meer veld won, veel afbrekend maar weinig stichtend, heeft de Indonesische volkskunst — werkelijk kunst van den man en de vrouw uit het volk — haar taaie, inheemsche leven weten voort te zetten, zeker ook machtig beschermd door haar vereenzaamdheid op afzonderlijke eilanden. Wat er gemeenschappelijks aan deze stammen ten grondslag lag, heeft zich verrassend-zelfstandig mogen ontplooien door vroegtijdige en bestendigde splitsing.

Zoo biedt alleen om die reden onze eilandenzee een tot inspanning prikkelend veld, evengoed voor den taalgeleerde, als voor den ethnoloog en den kunstvorscher. En zoo had het gevolg moeten wezen, dat in de laatste vijftig jaren, nu zoowel de vergelijkende taalkunde als de op plaatselijke volksbeschrijving gegronde vergelijkende volkenkunde tot gezond leven kwamen in onze Oost, ook ten minste de grondslag gelegd was voor een algemeene kunstkennis van Indië.

Het tegendeel is het geval. Welke mogen van die achterlijkheid de oorzaken zijn?

Het schijnbaar eenvoudigst lijkt het antwoord, dat er weinig of geen kunst in ons Indië te vinden is, buiten de oude Hindoekunst op Java dan. In zoo'n zeggen, hoe nuchter ontkennend, ligt een bittere waarheid. Inderdaad! De Indische volkskunst bestaat niet .... omdat de allermeesten van ons ze niet zien. Omdat zij ons tot nog toe ontgaan is, daarom alleen gelooven we niet aan haar bestaan!

Allerlei dingen hebben daaraan schuld. We behoeven nog niet zoover terug te gaan, een dertig jaar maar, om te weten hoe toenmaals in ons land de algemeene belangstelling beneden peil stond voor kunst. „Holland op zijn smalst", dit bittere gevleugelde woord van 1873 is een kreet van verontwaardiging geweest over zooveel gemis aan besef. [1]) En waar dit onmiddellijk sloeg op onze eigen kunst van weleer, veronachtzaamd en verwaarloosd,

[1]) Het bekende artikel van de hand van Jhr. Mr. Victor de Stuers in de Nov.-aflevering van den Gids, 1873.

heeft men niet te vragen hoeveel natuurlijk kunstgevoel de Hollanders destijds medenamen naar de Oost, en hoeveel van dat minimum terecht kwam na een tiental jaren verblijfs. En dan die inlanders .... stel je voor!

Uit die nationale beperktheid moesten zoowel hier te lande als in onze koloniën de hinderlijke feiten voortkomen, waarover men zich nu ergeren mag, maar waarmee men nog altijd rekening heeft te houden.

Een van de stuitendste is wel de meer dan ellendige bekrompenheid, waarmede het Rijk zijn volkenkundige Indische schatten heeft gemeend te moeten blijven opbergen in een Leidsch magazijn, zonder licht, zonder lucht, pakhuis zonder meer, waar de doodsche mistroostigheid u tegemoet komt. Dit weidsch genoemd „Rijks Ethnographisch Museum" is een levende schande, maar geeft juist in zijn rustig voortbestaan den maatstaf aan der werkelijke waardeering die aan Indië als geestelijk verschijnsel ten deel valt.

En toch zijn hier schatten opgetast, sinds Von Siebold den grondslag legde; in ouderdom van verzameling voorzoover ons Indië betreft — des te gewichtiger als bron voor vergelijking met moderne collecties — is het de eerwaardigste, historisch dus de belangrijkste; in uitgebreidheid en wezenlijken rijkdom is het verreweg de baas. De Duitsche ethnographen benijden ons zoo'n overvloed van kostbaar materiaal! Als het maar eens uitgepakt kon worden, aan het vroolijke licht gebracht, met oordeel en smaak geschift, met voldoende krachten bewerkt!

Dan zou eens blijken hoe tusschen den hoop van onvermijdelijke, koude ethnographica — dingen die, nu ja, wel belang hebben als schakels in den keten, maar in zichzelf toch minderwaardig zijn — een schitterende kern van rijke en nooit opgemerkte schoonheid aanwezig is, die het beste geven van het Indische kunnen, zijn scheppende kracht, zijn sierkunst.

Nu weet nauwelijks iemand er van. Zelfs een man van zooveel begaafdheid en roeping als Wilken is er zich niet van bewust geweest; in zijn in 1893 uitgegeven dictaat, de bekende „Handleiding voor de vergelijkende volkenkunde van Ned.-Indië", vindt men een reeks hoofdstukken die allengs rijzen in innerlijke beteekenis, van Voedsel tot Godsdienst; maar geen woord daarbij over Kunst. Voor hem bestond die blijkbaar niet in onze Oost. [1])

[1]) Iets uitvoeriger over deze belangrijke tekortkoming in prof. Wilken's Handleiding heb ik gesproken in den Ned. Spectator van 17 Aug. 1901 (no. 33).

Trouwens de eigen organisator der tegenwoordige inrichting van het Rijks Ethnographisch Museum, de pasgestorven Mr. Serrurier, heeft er evenmin oog voor gehad; zijn uit 1881 dateerend „systeem van twaalf groepen in de opstijgende volgorde, met de voeding beginnende en met den godsdienst en de wetenschap eindigende" [1], mist zijn beste slot, de levende kunst.

Waar zoo werd voorgegaan, is het meer dan begrijpelijk dat de jonge ambtenaren van binnenlandsch bestuur — de telkens frissche krachten die den jongsten geest des tijds daadwerkelijk overbrengen in ons overzeesch beheer — diezelfde onaandoenlijkheid toonden in hun aanrakingen met de inlandsche bevolking. Hier te lande had geen museum hun getoond dat er Indische volkskunst bestond, hun leerboeken hadden er niet van gerept, hun eigen aard en neiging was meer uit den nuchteren, en zoo moest het wel zijn dat zij blind bleven. Waar zij zich op dit gebied van tijd tot tijd eens uitten, meest als gevolg eener opdracht van hoogerhand, is het onbenul en beperktheid die aan het woord zijn. Het zou weinig moeite kosten uit Van der Kemp's verdienstelijk „Resumé van gewestelijke rapporten over de kunstnijverheid in N. I." (Batavia, 1889) — aan welk onderzoek een vraag hier uit Holland, wel zeker van wijlen F. W. van Eeden, den stoot had gegeven — een nare bloemlezing samen te stellen van dwaze en domme antwoorden.

De enkelen die begrip toonden, belangstelling, of natuurlijken smaak, waren dan nog in hoofdzaak op Java te vinden; ten minste alleen over Javaansche nijverheid en haar gehalte aan kunst verschenen een paar ernstige monografiën; de namen van Abell, van De Does en van Kiliaan mogen hier met eere genoemd worden. [2] Doch het wijde gebied der Buitenbezittingen bleef verlaten; juist dat gebied, waar de werkelijke Indonesische volkskunst leeft. Nog niet eens met dezelfde uitvoerigheid zou hier een ambtenaar, die een rapport of een opstel ging maken over de toestanden in het onder zijn gezag staand gebied, de nijverheid bespreken, als een bizonderheid over grondbezit; of de,

---

[1] Woorden van Dr. J. D. E. Schmeltz in de Encyclopaedie van Ned.-Indië, I, p. 509. 1e kol. Dit artikel „Ethnographische Musea" is van begin 1896, kort vóór het aftreden van den heer Serrurier als directeur van 's Rijks Ethn. Mus.

[2] P. F. Abell in Tijdschr. v. Nijv. en Landb. in N. L., XXXV, 1887; A. M. K. de Does in Tijdschr. Bat. Gen. XXXVI, 1893; H. N. Kiliaan in Tijdschr. v. Nijv. en Landb. in N. I., XLIV, 1892.

naar het schijnt, altijd prikkelende particulariteiten van besnijdenis of tanden-vijling, et toute la lyre. Zij waren zich niet flauw bewust dat hooger dan de conventies der menschen het werk staat van hun handen; en nog veel minder ver reikte hun intuïtie bij het ontdekken daarin van het schoone.

II.

Een vreemdeling is het geweest die voor het eerst ons goed en duidelijk heeft gezegd, en tegelijk met onmisbare afbeeldingen overtuigend getoond, wáár ten minste in onze Buitenbezittingen aanzienlijke kunst te vinden was. Die eer van ontdekken komt toe aan prof. A. R. Hein met zijn in 1890 te Weenen verschenen werk „Die bildenden Künste bei den Dayaks auf Borneo".

Eén eigenschap bezat hij daarbij, die hem meer dan iets anders tot die ontdekking geleid heeft: hij was zelve teekenaar. Al schetsende en nateekenende gingen hem de oogen open. Hij vond verrassende symmetrie bij schier speelsche variatiën, ornamentale beginselen die in hun veelzijdige toepassing verbaasden; van een deel daarvan getuigde hij, speciaal over het vlechtwerk sprekend en over de treffende constructies daarbij van cirkel- en raaklijnen: „Die sinngemässe Art der Tangentenlagerung und die blos dadurch bedingte überraschende Verschiedenheit in den daraus resultirenden Ornamentformen gewährt demjenigen, der diese Verzierungen mit Zirkel und Lineal nachconstruirt, ein, wie ich aus Erfahrung bekennen muss, nichts unerhebliches künstlerisches Vergnügen." (p. 101).

Vooral trof hem de rijkdom van hun dekoratieve kunst, hun kracht in het vlakornament.[1]) Na achtereenvolgens onder de hoofdstukken Bouwkunst, Plastiek, Schilderkunst, Technische Kunsten — dus weven, vlechten, werken in hout, bamboe, hoorn en been, metaalarbeid, en pottenbakken — en Tatoëeren, nagegaan te hebben wat de Dajaks weten te vervaardigen, legt hij

[1]) In het behandelen der ornamentiek van de Dajak's had Hein reeds *voorgangers* gehad voor andere deelen van onzen Archipel. Met name moet daarbij gewezen op Dr. M. Uhle's „Holz- und Bambus-Geräthe aus Nord West Neu Guinea (hauptsächlich gesammelt von A. B. Meyer) mit besonderer Berücksichtigung der Ornamentik", welk rijk geïllustreerd werk in 1886 te Leipzig verschenen was als dl. VI der bekende Publikationen a.d. Kön. Ethnogr. Museum zu Dresden. Een beperkter deel der kunst van ons Nederlandsch Nieuw-Guinea was ook hier voor het eerst door een *buitenlander* op verdienstelijke wijze bestudeerd en in beeld gebracht.

in het Slotwoord, waar allen te zamen aan een vergelijkend oordeel worden onderworpen, den grooten nadruk op hun vermogen op ornamentgebied; een verschijnsel dat, gelijk hij terecht toevoegde, in het Oosten ook elders kenmerkend was.

„Ein hervorstechender Verwandtschaftszug, welchen die Dayaks mit den übrigen Völkerstammen Ostasiens gemein haben und der mit einer gewissen Einschränkung eine Besonderheit des ganzen Orients kennzeichnet, liegt in dem Dominiren der Kleinkünste, welche hier an Bedeutung die Gesammtheit aller übrigen künstlerischen Hervorbringungen weit hinter sich lassen. Diese decorativen Schöpfungen, welche alle Gebrauchsgegenstände mit zierlichem Ornamentgeflecht und vielgestaltigem Arabeskengerank überspinnen, legen Zeugniss ab für den unbezähmbaren Kunsttrieb und die unermüdliche Schaffensfreude ihrer Verfertiger; die dabei verwendeten Formen sind theilweise voll ursprünglicher Eigenartigkeit, theilweise zeigen sie Umbildungen überkommener Motive oder eine mehr oder weniger weitgehende Aehnlichkeit mit der Compositionsweise stammverwandter Völker." (p. 153—154).

Het zou dwaas wezen te zeggen dat hij met zijn boek een onverbeterlijke eerste studie heeft geleverd. Integendeel; naar mate men verder zal komen in het navorschen en begrijpen der ornamentiek van ook andere Indonesische stammen dan de Dajak's — een kostbaar vergelijkingsmateriaal, door Hein geheel ter zijde gelaten, nergens ten minste ernstig ter sprake gebracht, — zal men helder gaan weten hoe zijn wijze van weergeving in beeld verkeerd was, door niet de oorspronkelijke versieringen te laten zien, maar gereconstrueerd naar de gedachte die *hij* er in meende te vinden [1]); en hoe vele van zijn voornaamste conclusies

[1]) In zijn „Vorbemerkung" toch geeft Hein de volgende waarschuwing: „Was die Darstellung der Ornamente betrifft, so muss ich, um allen Missverständnissen von vorneherein zu begegnen, hervorheben, dass es mir bei der Wiedergabe der Formen und Reihungen vor allen Dingen um das möglichst richtige und vorurtheilslose Erfassen des der Decoration zu Grunde liegenden Gedankens zu thun war" (p. XII). — In tegenstelling hiermee heeft Dr. A. Grünwedel behartigenswaardige opmerkingen gemaakt in zijn bewerking van „Die Zaubermuster des Orang hûtan" (op Malaka van H. V. Stevens, Zeitschr. für Ethnol., XXVI, 1894, p. 142—143, waarvan hier vooral de conclusie moge herinnerd worden: „Die schematische Wiedergabe primitiver Ornamentformen kann daher nicht als wissenschaftliche Leistung im strengen Sinne gelten, sie gehört der angewandten Kunst, dem Kunstgewerbe an." (p. 143); woorden, die, hoewel geenszins tegen Hein met name bedoeld, diens methode toch onmiddellijk in het hart tasten.

averechtsch en doctrinair zijn, vooral ook weer door gemis aan vergelijking.

Om maar één voorbeeld te noemen. Onmiddellijk aansluitend bij het boven aangehaalde, onderscheidt hij dan nader tusschen den eigen aanleg en begaafdheid der Dajak's en hoogere invloeden, die, volgens hem, daar beslissend op ingewerkt hebben. „Diese fördernden, veredelnden und künstlerisch befruchtenden Einflüsse gliedern sich, soweit man sie aus den Objecten und deren decorativem Charakter herauslesen und soweit man sie geschichtlich zurückverfolgen kann, nach drei Richtungen: sie weisen auf die Araber, auf die Hindus und auf die Chinesen hin" (p. 154). Waarop hij dan een uitvoerig historisch betoog laat volgen van ettelijke bladzijden, om nader „die tiefgreifenden Einflüsse ..... welche von Arabern, Hindus und Chinesen zu verschiedenen Zeiten auf die eingeborne Bevölkerung dieser Insel ausgeübt (worden)" met bewijzen te staven.

Dit mag heeten „chercher midi à quatorze heures". Reeds alleen op het gebied der weefsels, toonde de nu pas gehouden expositie van „Oost en West" in de Gothische Zaal te 's Gravenhage, hoe er op Borneo twee scherp te onderscheiden toestanden en bevolkingen bestaan: de werkelijke Dajak's, en de Maleiers; de autochthonen, en de zeevarende inkomelingen. [1]) In zijn ijver om Arabieren, Hindoes en Chineezen in hun invloed op Borneo te herkennen, zag Hein den véél machtiger Maleischen invloed over het hoofd, dien hij toch waarlijk ook wel uit tal van andere gegevens had kunnen opmaken; daargelaten, dat Arabische en Hindoe-invloed altijd in onze Oost weer Maleiers en Javanen als overdragende tusschenpersonen heeft gehad; daargelaten ook, dat een zoo sterke immigratie van Chineezen als sinds oudsher op Java, een zoo miniemen invloed heeft uitgeoefend op aard, denkwijs en wezen der Javanen.

Maar zelfs tusschen de Dajak's en die stamverwante Maleiers der kuststreken, hoe weinig wisselwerking, hoe weinig invloeduitoefening over en weer! Hun vermenging geeft alleen aanwas voor de Maleiers, als hooger ontwikkeld; hetzelfde verschijnsel wat op Java zich vertoont bij de pĕranakan's van inlanders en Chineezen, bij de kinderen ook van inlanders en Europeanen. De klove blijft. Het eene ras is, of acht zich ten minste hooger; en daarom valt

[1]) Zie hierover nader de Inleiding van den Catalogus dezer tentoonstelling (24 Juli—1 Oct. 1901), pag. 50*.

daaraan alles toe. De Dajak der Borneo'sche binnenlanden blijft echter wie hij was, en bij hem in zijn aangeboren sierkunst te zoeken naar zoo verre en vreemde invloeden is een grove, verwarrende fout.

Het zou echter evenzeer grof onrecht zijn daarvan aan Hein een verwijt te maken. Te goed heeft hij beseft hoe zijn arbeid een eerste proeve was, „dass der hier gewagte Versuch ohne Vorläufer dasteht", zooals hij het in 't begin van zijn Vorbemerkung uitdrukt (p. XI). En wij, die nog iets dergelijks in 't geheel niet aangedurfd hadden, mogen wel de laatsten zijn hem na te houden dat hij verschillende verschijnsels onjuist heeft trachten te verklaren.

Zijn groote verdienste toch zal blijven dat hij het schoone gezien heeft in de Dajak'sche sierkunst![1]) Hier lag een onderwerp, volop waard behandeld te worden; een rijk gebied, wat wij niet hadden aangeroerd. Want bitter waar zijn ze, de woorden van den heer J. A. Loebèr Jr. in de Nieuwe Rott. Cour. van 28 Juli j.l., bij zijn eerste artikel over de toen geopende tentoonstelling van weefsels en batik's door „Oost en West":

„Flora en fauna worden kundig doorvorscht, geologie en ethnographie uitvoerig bestudeerd. Maar de hoogste menschelijke uiting dier eilanden, de versieringskunst, wordt meest vergeten. Er blijkt meer belangstelling te wezen voor de vormen der schedels dan voor de vruchten van het hersenwerk dier menschen, meer aandacht voor de kleur en lengte der bruine handen dan voor de dingen, met die handen kunstig gewrocht." (Indische Textiele Kunst. I.)

Ook zelf ben ik, een paar jaar geleden, nog vrijwel verblind geweest. Niet graag zou ik nu nog mijn naam zetten onder wat ik in April 1898 meende te mogen schrijven in het artikel „Kunst (Beeldende)" in de Encyclopaedie van Ned.-Indië:

„Van de gemengde bevolking der Molukken en Oostelijke

[1]) Zeker mag ik hier wel aanteekenen dat prof. Hein ons ook een kunstgeschiedenis van Sumatra zal schenken. Den 31 Juli j.l. schreef hij mij toch: „Ich habe vor einigen Jahren, da ich die Absicht hege, eine „Kunstgeschichte Sumatras" zu schreiben, nahezu 2 Monate in den fremdländischen Museen, vorwiegend in denen Hollands, zugebracht und eine Ausbeute von circa 3000 Photographien heimgebracht, die ich bearbeiten werde. Ich durfte sonach alles wichtige über Sumatra besitzen, soweit dies in den Museen von Leiden, Amsterdam, Delft, Rotterdam, Bronbeek etc. zu finden ist. Freilich der Privatbesitz blieb mir gänzlich verschlossen".

kleinere Soenda-eilanden is weinig karakteristieks te vermelden; alleen die van Timor en omliggende eilanden en de Toradja's op Celebes toonen wat oorspronkelijke begaafdheid in het maken van kleurig vlechtwerk en het versieren van schilden. Het belangrijke van de heidensche Indonesiërs in zake kunst begint daardoor eigenlijk eerst met de Dajaks". (II, p. 324, 2e kol.)

De oogen zijn mij opengegaan! Alleen reeds de Derde Groeptentoonstelling van „Oost en West", die dezen zomer in den Haag plaats had, heeft kunnen toonen hoeveel prikkelende raadsels, hoeveel interessante verschijnsels, vóór alles ook hoeveel heerlijke schoonheden er *enkel op weefgebied* al in onzen Archipel te vinden zijn; en hoe daarbij de Timor-archipel een geheel eigen plaats inneemt van hooge techniek en wonderlijk meesterschap van ornamentatie, zijn hoogtepunt bereikend is de kostelijke doeken van Soemba. [1])

Maar reeds eerder was ik overtuigd geworden dat ik toenmaals, in 1898, over de kunstontwikkeling van Timor en omgeving geoordeeld had als een blinde over de kleuren. Wel verre van achteraan te komen, vergeleken bij Dajak's en Batak's, blijkt Timor een allermerkwaardigst centrum te zijn van strenge ornamentiek in kunstig snijwerk op bamboe, hout en hoorn, van belangrijke vlechtkunst ook, de eerste minstens even hoog ontwikkeld als zijn weefkunst met haar teedere, geheel afzonderlijke kleurenpracht.

„Het snijwerk" — versta: op Timor — „bestaat in het snijden van smakelooze figuren op bamboe-kokertjes . . . . Verder heeft men men nog: het *weven* van grove, tot eigen gebruik dienende kleedingstukken, en *vlechtwerk*, als manden, hoeden en matjes". Aldus de rapporteur in V. d. Kemp's Resumé van 1889, zooeven genoemd. [2]) Over zooveel smakeloosheid en grofheid staat men verstomd. Want het is nog geheel iets anders deze

[1]) Bij den aanvang der tentoonstelling konden we geen weefsels van Soemba toonen; de exx. ietwat laat aangevraagd bij 's Rijks Ethn. Mus. te Leiden werden niet toegestaan; in den catalogus zijn er dus geen vermeld. Maar een paar weken na de opening zond de Heer W. Pos, missionnair zendeling op Soemba (Waingapoe), tijdelijk hier te lande, een kostbaar stel van 6 Timor-doeken alsnog in, waarvan vooral één buitengewoon mooi van Oost-Soemba, en twee interessante van West-Soemba; en verder kregen we door zijn aanwijzing van de Theologische School te Kampen een 3-tal belangrijke doeken van Soemba ter leen, vroeger aan deze geschonken door den zendeling Van Alphen.

[2]) L. c. p. 18.

dingen in volle verscheidenheid telkens voor oogen te kunnen hebben op Timor-zelf, of, zooals wij hier te lande, te moeten afgaan op half verborgen gehouden werkstukken in gesloten glazen kasten van 's Rijks Ethnographisch Museum te Leiden. Wij ten minste zijn te verontschuldigen als wij dwaas spreken bij gebrek aan stof tot beoordeeling; maar er midden in te zitten, en het toch niet te zien! Dit gaat lijken op wie in Midden-Java van de lieden daar zou gaan zeggen: wat hebben die inlanders toch weinig vormen!

Aan den reeds genoemden heer Loebèr dank ik het dat ik tot beter besef omtrent den Timor-archipel was gekomen, vóór nog de tentoonstelling van Indische weefsels en Javaansche batik's geopend werd. Beschikken als hij doet over een fraaie collectie gesneden bamboe-kokers, door een familielid op Timor persoonlijk samengebracht [1]), prikkelde hem de zeldzame, strenge schoonheid der versieringsfiguren, aangebracht op het zacht-gelige materiaal met al de bewuste meesterschap van een allerminst luk-raak, maar eerder geometrisch construeerend kunstenaar. Geen aantrekkelijke naïviteiten die ons Westerlingen als zoodanig boeien, geen aarzeling of onbeholpenheid die wij bij de bekoring van het oorspronkelijke op den koop toe moeten nemen, maar een krachtig zich handhavend karakter van soberheid en weelde tegelijk, een volkomen beheerschen van den vorm bij alles wat men in lijnen van strengheid of in speelschheid van dartel durven zóó en niet anders zeggen wil, een wonderlijk evenwicht tusschen de deelen en het geheel, kortom dat zeldzame en harmonische wat aan onze Westersche beschaving in haar geheel zoo vreemd is geworden: kunststijl.

Er zit stijl in die doeken der Timor-eilanden met hun smeltende, teere kleuren, meesterstukjes van verving ondanks primitieve kleurmiddelen, onbegrijpelijke kunststukken zelfs als men weet hoe het heele patroon reeds vóór de werkelijke weving op de kettingdraden moet zijn vastgelegd. Er zit stijl in die rustige „Kleinkunst" der gesneden bamboekokers, de zoogenaamde tibak's, gemaakt door doodgewone lieden, lui die zich niets op een kunstenaarschap lieten voorstaan, maar alleen uit den natuurlijken drang om mooie dingen te bezitten, hun voorwerpen van dagelijksch

[1]) N.l. door den adjunct-inspecteur van het inlandsch onderwijs H. W. Bosman, die, met standplaats Makassar, ook den Timor-Archipel onder zijn ressort heeft en bereist.

gebruik eigenhandig versierden naar aangeboren smaak en met overgeërfde vaardigheid. Er is hier geen alleenstaande begaafdheid van een enkelen bevoorrechte, maar waarachtige volksstijl, doorgaande kunststijl, die leeft in de vlakke versiering, zooals onder andere volken de plastiek heeft gebloeid.

Dit durf ik zeggen: men zal versteld staan over de schoonheid, over het karakter van dit Timor-snijwerk, wanneer de heer Loebèr, thans bezig aan een monografie over deze ornamentiek [1]), met talrijke afbeeldingen in wit en zwart ons zal doen zien wat we ons nooit nog bewust waren: dat daar nationale, echt-Indonesische kunst bloeit op die vergeten eilanden der Indische zee.

Maar dan zal ook allengs meer blijken. Wat Hein niet heeft kunnen weten bij zijn behandeling van Borneo, omdat hij zich deels alleen tot Dajak'sche werkstukken beperkte, deels gehinderd werd door een dogmatische neiging om met veel geleerd apparaat er Chineezen, en Hindoes, en Arabieren bij te halen, het zal helder worden als de dag: niet uit het Westen, maar door analoge versierings-verschijnselen uit het Oostelijk deel van onzen Archipel, moet de opmerkelijke kunst der Dajak's haar verklaring en geschiedkundigen uitleg vinden. Timor en omgeving, de Melanesische kunst der Papoea's op Nieuw-Guinea, zullen allereerst in vergelijk moeten komen. Eerst daarna kan Celebes, met zijn vooral in 't Zuiden modern-inlandsche toestanden, of de zeer eigenaardige maar zijwaarts-ontwikkelde beschaving der Batak's licht brengen. Op verren afstand gaan echter de door Hein bezworen figuren als schimmen voorbij.

„De geometrische basis van het vlakornament in Ned.-Indië", aldus de titel van een buitengewoon verrassend opstel van de hand des heeren Loebèr, wat, thans onder mijn berusting, de kern bevat van een wezenlijke ontdekking op Indonesisch kunstgebied.[2])

---

[1]) Een eerste bijdrage op dit gebied gaven Dr. W. Foy en Dr. O. Richter in hun gezamenlijk opstel „Zur Timor-Ornamentik", Abhandl. u. Berichte d. Kön. Zool. u. Anthr.-Ethnogr. Museums zu Dresden, Festschrift 1899, nº. 3 (Berlijn, Friedländer & Sohn), waarin de ± 20 tibak's van het Dresdener Museum afgebeeld en behandeld werden, doch op een wijze die tot recht verstand van hun versiering niets bijbrengt, veeleer warbegrippen doet ontstaan.

[2]) Door zelf-construeeren, aansluitend bij zijn eigen technische ontwerpen — de heer Loebèr is kunstboekbinder te Leiden — werd hij allengs tot deze ontdekking gebracht. Over zijn boekbanden zie men o.a. een artikel van G. Mourey „Dutch bookbindings" in The Studio van 1899/1900, Winternumber, p. 66—68.

Toch zou het jammer zijn reeds nu dat te publiceeren. Er ligt nog zooveel materiaal vergeten en onverwerkt in de hoeken der ethnographische musea, allereerst van het onze te Leiden; er is ook nog zoo ontzaglijk veel onbekend van lokale verschijnselen op kunstgebied in onze Oost, onopgemerkt door bestuursambtenaren die daarvoor ontvankelijkheid misten, onbeschreven of nauwelijks aangeroerd in onzé anders zoo lijvige koloniale litteratuur, nooit het onderwerp geweest van opzettelijk onderzoek door een deskundige; — dat het ontijdig mag heeten reeds nu te voorschijn te komen met een leidende gedachte, die eenerzijds ons voor het eerst inzicht zal geven in het wezen der Indonesische sierkunst, anderzijds tot afdoende zekerstelling van haar verklarende opvatting nog zooveel met vrucht in zich kan opnemen.

III.

Er moet een reden zijn waarom tot nog toe de studie der ornamentiek zoo geheel viel buiten den gezichtskring der Indologen; waarom zelfs het besef nog niet aanwezig is, dat er belangrijke dingen te ontdekken vallen binnen onze eigen Oost in de richting der kunst.

Die reden is een tweeledige, uitvloeisel zoowel van nature als van opleiding. Alleen hij, die aan artistieke begaafdheid — het intuïtieve zien der dingen in hun schoonheid, het aangeborene, wat er is of niet is — paart een groote mate van technische kennis, ervaring door zelf-het-doen verkregen, zal in staat wezen door te dringen in het leven van onze Indische kunst en nijverheid, die juist zelve weer bestaan, dank zij ineensmelting van een groote mate schier onbewust maar dadelijk doeltreffend weten, en een door wonderlijke handigheid en onuitputtelijk geduld geleid kunnen.

Noch de nuchtere onderzoekers die het schoone niet zien, noch de wel-ontvankelijken wien het echter hapert aan degelijke technische kennis, kunnen de ontsluiters zijn van dezen verborgen rijkdom. De laatsten voelen evenwel dat daar geheimen liggen, en dit bewustzijn alleen reeds is een groote voorsprong op anderen. Maar de vreemdheid, hun eigen, aan handenarbeid en praktische oefening doet hen blijven bij den buitenkant der dingen; aarzelend en zichzelf niet vertrouwend voor de groote vraag hoe deze dan aldus toch ontstaan zijn.

En toch wordt het tijd, dat er in die richting een ernstig onderzoek worde ingesteld.

Er zijn te groote belangen mee gemoeid, èn koloniale, èn nationale; praktische, zoowel als wetenschappelijke.

De praktische gaan voorop, als van veel meer ingrijpende beteekenis dan men wellicht vermoed had. De zwakke pogingen die toch in de, zeg laatste vijftien jaren, aangewend werden van Gouvernementswege om een overzicht te krijgen van den stand der Indische nijverheid, met het blijkbare doel deze, zoo eenigszins mogelijk, te bevorderen, gingen allen uit van een hoe dan ook onbestemde overtuiging, dat een van onze koloniale plichten in deze richting ons riep. Niet alleen de landbouw, maar onmiddellijk daarna de nijverheid heeft recht op de meest ernstige zorg der Regeering, vooral in een Indisch land waar de groot-industrie met haar onvermijdelijke menschen-slavernij nog niet bestaat, doch het bedrijf in den goeden ouden zin handbedrijf is gebleven, waar ieder werkman in zijn eigen arbeid iets kan neerleggen van zijn persoonlijke bizondere bekwaamheid.

Zeer terecht heette het daarom „Hoofdstuk II" — hoofdstuk I was Landbouw — wat, in voldoening aan de Gouvernementscirculaire van 8 Nov. 1890, n°. 2689, door de residenten bij de van hen verlangde rapporten over den Oeconomischen Toestand hunner gewesten medegedeeld zou worden over het onderwerp Nijverheid. De reeks van antwoorden, achtereenvolgens opgenomen in de Koloniale Verslagen van 1891—93 [1]), gegeven voor ons heele Indische gebied, vertegenwoordigen te zamen wel de meest ernstige poging van Regeeringswege om den stand óók der *inlandsche* nijverheid te leeren kennen. Oók der inlandsche nijverheid.... deze zonderlinge zin is ongeloofelijk, maar waar. Want om te toonen hoe men het ware begrip toch nog ten eenenmale miste van hetgeen men als Europeesch bestuur aan de inlandsche bevolking verplicht zich moest rekenen, was de officieele onderverdeeling van dit hoofdstuk Nijverheid in deze schitterende, en fijn-gevoelde volgorde: *a.* Europeesche nijverheid; *b.* Nijverheid van vreemde Oosterlingen; *c.* Inlandsche nijverheid. [2])

---

[1]) Zie deze „Overzichten betreffende den Oeconomischen Toestand van de meeste Gewesten van N. I." in Kol. Verslag van 1891, Bijlage F F F; in dat van 1892, Bijlage C; en in dat van 1893, Bijlage B en B bis; te zamen 39 Overzichten, die verslag doen over geheel N. O. I.

[2]) Ook in het onderzoek naar den Landbouw ging hier Europa vóór bij Indië; Hoofdstuk I was toch gesplitst in *a.* Europeesche landbouw, en *b.* Inlandsche landbouw!

Toch nog Asschepoester in 1890! Maar, ze wàs er dan toch. En zooals wel eens meer de laatsten de eersten zullen zijn, komt allengs, bij een meer ethische opvatting van koloniale politiek, het bewustzijn boven dat rechtens de inlandsche nijverheid vóórgaat in belang.

Doch één groot gevaar bestaat er voor die nijverheid: dat zij haar eigen karakter verliest, òf al wegkwijnende, òf zich omvormende in Europeeschen geest. In het eerste geval dus den strijd opgevende tegen Europa als machtiger concurrent; of in het tweede zichzelf reddende in schijn, maar feitelijk evengoed te loor gaande. Terwijl ieder verstandig en welmeenend mensch juist moet wenschen dat zij zich ontwikkele in eigen richting, omdat zij een eigen, Indisch schoon heeft, dat volop waard is te leven; omdat zij gedragen wordt door groote aangeboren vaardigheid der inlanders, dus een gezonde kiem tot technische ontwikkeling in zichzelve bezit; en omdat de eerste stap tot natuurlijke volksontwikkeling in een zoo overheerschend landbouwend gebied als onze Oost moet zijn de bevordering der huisvlijt, waarbij de landbouwer landman blijft en het gezin toch in eigen kring een bezigheid vindt tot oefening van bekwaamheid en smaak.

Om dat laatste mogelijk te maken, zijn twee dingen dringend noodig: aan ons eigen, Nederlandsche, publiek de oogen te openen voor het merkwaardige schoon dat verspreid in ons Indië leeft, en waardoor wij, afstappend van het valsche standpunt onzer ingebeelde Westersche voortreffelijkheid, integendeel met eerbied gaan waarnemen wat er méérder-waardig is in onze Oost; en in Indië: ernstige technische studie te maken van het tot heden toe verwaarloosde gebied der nijverheid en sierkunst.

Was het niet kras bijvoorbeeld, dat men bij de voorlaatste Tentoonstelling te 's Gravenhage der Vereeniging „Oost en West", die van Bewerkt Metaal, op vragen naar nader behandeling van de ijzer-industrie, van de goud- en zilversmeedkunst in ons Indië, alleen kon verwijzen naar één beknopt artikel ad hoc, naar wat De Does geschreven had in 1893 over een klein gedeelte van Midden-Java? [1]) En dat men voorts maar toevoegen kon dat hier en daar, te hooi en te gras, in onze deftig-genoemde „koloniale litteratuur" iets van de disjecta membra poetae terug te vinden

[1]) A. M. K. de Does in Tijdschr. Bat. Gen., XXXVI, 1893: p. 50–61 (Goud- en Zilversmeden), 62–75 (IJzersmeden), en 76–81 (Koperslagers); ook nog p. 99–107 (het maken van Gamëlan's). Dit alles slaat bepaaldelijk op de afdeeling Bandjarnëgara (Banjoemas).

viel, verstrooide brokjes van een mooi bestaan, alleen op te duiken aan de hand der kostelijke bibliografiën van de heeren Hooykaas en Hartmann — vrede zij over hun hoofden —? Was het niet onmiddellijk een uitvloeisel daarvan, dat het Koloniaal Museum als prijsvraag uitschreef [1]): „de beste bijdrage tot de kennis van de wijze, waarop de inheemsche bevolking van Ned.-Indië de verschillende metalen wint en bewerkt"; antwoorden in te zenden vóór 31 Dec. 1902? Maar is het niet droef tegelijk, dat men zoo in 't openbaar zijn nationale tekortkomingen bekennen moet?

Laat het zijn, dat de verspreidheid van ons eilandenrijk zulk degelijk kennen van het inlandsche technisch en artistiek kunnen verzwaart. Dit *is* inderdaad zoo. Maar dat moest dan te meer reden zijn om zoo'n belangrijk onderwerp niet over te laten aan de mogelijkheid, dat een of ander besturend ambtenaar — geenszins opgeleid tot waarnemen in dezen — er toevallig eens belangstelling voor koestert, en er wel wat over mee wil deelen. Het onderzoek moet wezen een *onderzoek ad hoc*, toevertrouwd aan een speciale kracht die de praktijk bezit om het technische waar te nemen, en het schoone verstaat en herkent om het met vreugd aan het licht te brengen als kostbaren schat, bij de inlanders te vinden. Alleen dan kan men zeker zijn dat er verband komt tusschen de verspreide verschijnselen, dat er leiding is bij het nagaan van verschillende meer intieme Oostersche zaken — waarbij diezelfde ambtenaren als eerste onderzoekers ter plaatse, als éclaireurs, kostbare diensten kunnen bewijzen, mits hun maar de leiddraad in handen worde gegeven —, en dat men bij het trachten naar middelen om de inlandsche nijverheid te bevorderen en het daarin levend kunstgehalte zorgvuldig te bewaren, indien mogelijk te versterken, datgene vooral zal hebben wat dringend daarbij noodig is: methode, en deskundigheid.

Gebeurt dat niet, dan zullen alle goede pogingen, alle eerlijk gemeende voornemens zijn blootgesteld aan de fatale slingeringen van het „liefhebberen", in den slechten zin van het woord. Nu eens een probeersel hier, dan een onderzoekinkje daar, dan weer een vleugje naar ginds. Op touw gezet door personen die niet op de hoogte zijn, niet op de hoogte ook kùnnen wezen, en evenmin de gelegenheid hebben zich op de hoogte te stellen,

[1]) Zie Bulletin v. h. Kol. Museum te Haarlem nº. 24 (April 1901), p. 11. De bedoelde Tweede Groep-tentoonstelling van Oost en West had plaats gehad gedurende Nov. 1900.

moeten al dergelijke mooie plannen op niets uitloopen omdat zij het eerste noodige misten, een degelijken grondslag.

Vóórop het onderzoek, ernstig en deskundig begonnen in een bepaald gedeelte van Indië, wat, door het bezit van een sterksprekend karakter op nijverheids- en kunstgebied, de belofte zeker maakt dat daar belangrijke dingen gevonden zullen worden; ik noem b.v. den Timor-archipel, met Koepang als standpunt van uitgang. Dan publiceering in goeden, gemakkelijken vorm van het gevondene, zóódanig dat het werkelijk beschaafde publiek ten onzent gaat zien met eigen oogen, gaat begrijpen met eigen overtuiging dat er Indonesische kunst en nijverheid van eerbiedwaardig wezen *bestaan*, dat we ook in die richting een schat bezitten in onze Oost, die het zonde en schande zou wezen te verwaarloozen. Daarna verwijding van den kring van onderzoek aan de hand der reeds opgedane ervaring, overbrenging ook van het punt van uitgang der verdere nasporingen naar andere plekken, naar Bali b.v., naar Borneo, naar Zuid-Celebes, naar Sumatra; en hierbij dan tevens gebruikmaking van de voorlichting der ambtenaren van binnenlandsch bestuur die, onderzoekende naar een hun verstrekt schema, weten wààr zij naar kijken moeten, wàt zij moeten trachten tot helderheid te brengen; [1]) terwijl de harmonische samenvatting, de kritische afronding van de zoo verkregen resultaten moet overgelaten worden aan den deskundigen leider. En dan pas — maar dàn ook noodzakelijk — het ontwerpen van plannen tot instandhouding, bevordering en ontwikkeling der inlandsche kunst en nijverheid; de kroon op het werk.

Eerst kennen; dan oordeelen; dan doen. Elke andere volgorde is uit den booze. En ieder stadium van het zoo geregeld beleid

[1]) Als bewijs hoe er wel degelijk ambtenaren zijn met een natuurlijk gevoel voor kunst begaafd, en die, om belangrijke verschijnselen op te merken, enkel nadere leiding zouden noodig hebben, wijs ik — in tegenstelling tevens tot het hiervóór aangehaalde domme en geblaseerde oordeel over de kunstnijverheid der Timoreezen — op het frissche getuigenis van den resident van Timor in 1891, den heer W. C. Hoogkamer: „Onder de inlandsche bevolking bestaat geen bepaalde ambachtstand, die zich uitsluitend onledig houdt met het uitoefenen van vaste bedrijven. Toch legt men zich op verschillende plaatsen in dit gewest toe op:..... het weven van kleedjes (.....de fraaiste kains worden op Rotti, Savoe, Soemba en Larantoeka vervaardigd); het vlechten van zeer smaakvolle hoofddeksels van lontarblad (speciaal op Rotti); het maken van allerlei vlechtwerk van lontar- en pandanbladeren (overal)..... Goud- en zilversmeden zijn in grooten getale op het eiland Dãoe (nabij Rotti)". Kol. Verslag van 1891, Bijlage FFF, fol. 31, 2e kol.

zal als gezonde vrucht zijn eigen resultaat geven. Door het onderzoek-zelf vermeerdert onze wetenschap der ethnographie in hoogeren zin, verrijkt haar met kennis van dingen die niet alleen weetgierigheid, maar ook bewondering en eerbied wekken; een geestelijke aanwinst dus voor ons, die niet weer verloren kan gaan; een nationale stap vooruit. Maar tegelijk gaat daarmee in Indië het verlammend gevoel weg van innerlijke onzekerheid, van wel iets te willen doen en toch niet te weten wat; voor het koloniale tasten in den blinde komt bewustzijn en doorzicht in de plaats. En de uitvoering, gebaseerd op degelijke gegevens, zal dan tegelijk kunnen wezen èn volstrekt-praktisch èn gezond-ethisch, omdat het licht en ruimte verschaft aan het edeler voortbrengingsvermogen van de onder ons gezag staande volken; koloniale politiek dus zal wezen van hoogere orde.

Hoog tijd wordt het toch dat onze wetenschappelijke volkenkunde van Ned.-Indië zich verfrissche door in zich op te nemen al wat onmiddellijke, plastische uiting is van het geestesleven der inlanders, daar immers de kennis van hun godsdienstige begrippen slechts één gedeelte pas omvat van wat er aan gedachten en onbewusten aandrang in hen omgaat. Te lang en te vaak heeft men integendeel zich blind zitten turen op futiliteiten in hun bestaan, die wij binnen onze eigen beschaving terecht als nietswaardigheden zouden voelen en over het hoofd zien, doch die op zoo verre en vreemde eilanden het valsche stempel kregen van wetenschappelijke belangrijkheid. Doch de aard van hun echt-natuurlijke en spontane behoefte om schoonheid te brengen in de dingen van het dagelijksche leven, om ook daar hun zwevende gedachten vast te leggen in symbolische voorstellingen, en tegelijk toe te geven aan de onbewuste neiging om iets te werken wat evengoed mooi als nuttig is, -- mag dit dan niet heeten een veelzijdig vraagstuk van heel wat méér innerlijk belang?

Zoo zal onze Indische ethnologie, onze volken-*kunde* in letterlijken zin, eerst tot volkomenheid raken wanneer zoowel hier te lande als in de Oost de volks-*beschrijving*, de ethnographie, te werk gaat naar een juist besef van het meer of minder belangrijke der dingen die zij te onderzoeken en mede te deelen heeft. En wil men opmerken — wat niet onjuist zou zijn — dat men in alle vakken met het meer eenvoudige beginnen moet om allengs te komen tot het samengestelde, dat het dus in den aard der zaak lag indien men tot nog toe wat al te veel belangstelling

toonde voor bizonderheden over kleeding en familieleven, zeden en gewoonten van conventioneelen rang en vaak geheel lokaal karakter, zoo mogen we nu dan blij wezen dat een groot deel van dat grover onderzoek achter den rug is, een goede stapel van nuchtere feiten als bruikbaar materiaal ons ten dienste staat, en het nu dus onze plicht wordt in te gaan op de fijnergeorganiseerde en intiemer verschijnsels. Eerst dan kan er harmonie zijn in ons weten van Indië, wanneer we aan de nijverheid als een belangrijk deel van het beste doen des volks, en aan de sierkunst als natuurlijke uiting van hooger begaafdheid, gegeven zullen hebben wat hun toekomt.

Hier te lande moet daarvoor evengoed gewerkt als in Indië. Daar moet het vooral zijn het plaatselijk onderzoek, wat de dingen opspoort en aan 't licht brengt, verzamelt en tracht vast te leggen, met name waar het zaken geldt die als poesaka's in vaste handen zijn, of om andere redenen alleen ter plaatse zijn waar te nemen; de fotografie kan hier kostelijke diensten bewijzen; voor een onderzoeker als bovenbedoeld zou het stellig vereischte wezen dat hij zelf kon fotografeeren, en gewenscht dat hij kon teekenen. Doch in Holland dient de rustige studie te geschieden die de reeds bestaande litteratuur verwerkt, en vooral de schatten van onze ethnographische musea en van particuliere verzamelingen openlegt voor de waardeering van het publiek. Met name 's Rijks Museum te Leiden, waar zooveel *oude* verzamelingen opgenomen zijn, en dus heel wat stukken van historische vergelijkings-waarde voorkomen die tegenwoordig met een lantarentje in Indië-zelf moeten gezocht worden, dient vooraan te gaan in die levenwekkende ontsluiting.

Een heilzamen invloed kunnen vooral ook hebben openbare tentoonstellingen, zooals de vereeniging „Oost en West" met toenemend succès er nu drie te 's Gravenhage gehouden heeft. Hier wordt de attentie gevraagd van het groote publiek, en langzaam de voorbereiding verkregen voor het groote goede doel: dat „men" gaat zien wat Indische kunst vermag, en dat, door deze zich verbreidende overtuiging gedragen, èn hier èn óók in Indië — wat dan telkens toch weer in Europeesche begrippen van Nederland uit gevoed en verjongd wordt — een welbewuste voorkeur zich vestigt voor eigen karakter in Indische kunst- en nijverheidsvoortbrengsels, met verzaking van den wansmaak die bastaardproducten vraagt, en in Indië reeds bij menigen tak van nijverheid de inlanders ten deele van de wijs bracht.

Door beter weten zal zoo beter voelen ontstaan; en bij de tegenwoordig zooveel sneller wisselwerking tusschen moederland en kolonie, kan schier tegelijkertijd een gezonde overtuiging hier en ginds tot overwicht komen, dat bevordering der echt-inlandsche beschaving slechts plaats kan hebben langs de natuurlijke lijn. Hun beste nationale werkstukken kunnen alleen, *mogen* alleen voorbeelden zijn die hun voorgehouden worden ter inspiratie. De stompzinnigheid die aan inlandsche scholen, of, nog fataler, aan kweekscholen voor inlandsche onderwijzers, den lieden onderricht geeft in het nateekenen van Europeesche prul-voorbeelden, in plaats van hun het beste van hun eigen, misschien op een ander eiland bloeiende, maar dan toch stamverwante Indonesische kunst voor oogen te stellen, is erger dan domheid. Het is haast moedwillige verwarring van hersens, roekelooze ongeschikt-making van vaardige handen die zooveel goeds zouden kunnen voortbrengen. En toch zou het onrecht wezen ook dit weer te kwalijk te nemen. Men wist niet beter, en daarom zondigde men.

Zoo raken we hier reeds aan onmiddellijk praktische gevolgen. De vermeerdering van onze wetenschap op Indisch nijverheids- en kunstgebied zal directen invloed hebben op een betere leiding van het inlandsch onderwijs, door naar ontwikkeling te trachten van wat den inlander-zelven aangeboren is. En als straks het ambachtsonderwijs, dat tegenwoordig alleen voor Europeanen nog maar ingericht is, ook voor inlanders wordt opengesteld, zal diezelfde verdere kennis zelfs de onmisbare leiddraad moeten wezen om dit mogelijk en vruchtdragend te maken!

Niet minder gunstig zal onze meerdere kennis omtrent het technisch en artistiek voortbrengingsvermogen van Indië nawerken op den geest der besturende ambtenaren, vooral indien zij reeds bij hun opleiding hier te lande daar ernstig en met oordeel op gewezen werden. Het ontsluit voor hen een nieuwen kring van onderzoek, met praktischen achtergrond; en daar juist in de Buitenbezittingen zoo ontzaglijk veel op dit terrein te doen zal blijken, en hier — in 't algemeen gesproken — meer vrije tijd voor hen bestaat dan bij hun met landrente- en anderen belasting-arbeid overkropte collega's op Java, zal de meer politieke en en politioneele rol die den ambtenaren buiten Java en Madoera met Bali met Lombok is toebedeeld, voor de meer begaafden onder hen allergelukkigst worden aangevuld door een interessante taak die hun smaak en fijner oordeel levendig houdt, en vanzelf

ook aanleiding is tot nader aanraking met het meer innerlijke leven der bevolking.

Ja, de groote waarschijnlijkheid is er, dat ook op een onderdeel van ons eigen onderwijs die nadere kennis van het Oosten zuiverend in zal werken. Zoodra er meer bekend zal worden van de merkwaardige *strenge* sierkunst die het vlakornament der Timoreezen, der Dajak's en der Papoea's beheerscht, van het op vaste basis construeeren hunner nu eens rustig-sobere dan weer rhythmisch-weelderige sierfiguren, kan het teekenonderwijs aan onze academies van beeldende kunsten en kunst-nijverheidsscholen, dat al meer onder den invloed raakt van wezenlooze krul-manie — een tweeden rocaille-stijl —, zijn longen gezond drinken aan wat doodgewone inlanders, heelemaal-géén-artisten, deels zelfs (schrik niet!) wilden en koppensnellers, geheel uit vrijen aandrang als resultaten van hùn natuurlijke kunstschool schitterends òns voor oogen kunnen houden.

Maar het meest belangrijke, immers het meest praktische, moet het gelukkig eindresultaat wezen van den heelen voorafgeganen arbeid. Onze kennis der Indische nijverheid en kunst moet bevorderen de welvaart der inlanders.

Ook hier diezelfde dubbele taak, èn in Holland, èn in de Oost. Door leiding van den smaak van het groote publiek — vooral tentoonstellingen waar de menschen gaan *ontwaren*, en geïllustreerde werken waar zij blijvend kunnen *zien*, zijn hier van de meest aangewezen hulpmiddelen — moet allereerst de kop worden ingedrukt aan de noodlottige voorkeur der meeste Europeanen in Indië voor bastaard-werk, inlandschen arbeid valschelijk gefatsoeneerd naar onbegrepen Westelijke begrippen. De Indische markt, het beperkte terrein waar de inlander dan toch geregeld koopkracht, ook behoefte, en dus afzet vindt voor zijn handwerk, dient vóór alles gezuiverd van wansmaak. Hier ten minste moet hij zijn vermogens ongerept kunnen toonen met kans op succès. Reeds *is* er zekere kentering bij een deel van het beste Europeesch-Indische publiek; en wanneer straks in 1903 de voorgenomen Tentoonstelling van inlandsche kunstnijverheid te Batavia — men zie de belangrijke circulaire van den Directeur van O. E. en N., dd. Batavia 25 Maart 1901, no. 3799 [1]) — met oordeel en tact in elkaar zal worden gezet, moet die prachtige gelegenheid met vreugde worden aangegrepen om in de hoofdplaats-zelf bij

[1]) In haar geheel overgenomen in n°. 6 van „Oost en West. Orgaan der Vereeniging" (30 Mei j.l.).

inwoners en bij bezoekers van elders den sterken indruk na te laten van meerder-waardigheid der *echt-Indische* voortbrenging. Want ieder weet hoe Batavia, als punt van samenkomst en verspreiding der Europeanen, voor het verdere Indië weer den toon aangeeft; hoe de publieke opinie vandaar weer gedragen wordt tot in de verste hoeken.

Hier te lande moet het zoover kómen dat de nieuwe krachten die achtereenvolgens naar de Oost gaan, reeds van hier uit die overtuiging met zich meedragen, en aldus het in Indië allengs veldwinnende oordeel gedurig versterken. In deze richting heeft met name de Vereeniging „Oost en West" een belangrijke taak te vervullen; zij kan hier kracht uitoefenen omdat ze te juister plaats geconcentreerd is, in 's Gravenhage, het Indische middelpunt van ons land. Ook hier weer, als te Batavia, dat onderling samenkomen en dat uitzwermen naar alle kanten van de velen die in onze koloniën belang stellen.

Is dan aldus — en dit behoeft niet lang te duren; een jaar of tien bij goed beleid — de locale markt der inlandsche artikelen ontkomen aan dien boozen invloed eener bekrompen-Europeesche opvatting, heeft dan daar de plaatselijke vraag zich gekeerd tot dingen van Indisch karakter, en begint de zin voor weelde bij de Europeanen zich te openen voor de begeerte naar werkstukken van inlandsche kunst, dan moet de stoute stap gedaan en getracht worden zoowel op Batavia als hier te lande een markt te scheppen voor al wat onze Oost moois en nuttigs weet te maken. Zoowel het denkbeeld van vaste verkoopplaatsen, reeds in bovenbedoelde circulaire door den Directeur Abendanon aangeroerd [1]),

[1]) De aanhef van deze circulaire luidt: „Het is een bedroevend verschijnsel, dat de voortbrengselen van kunst en nijverheid der inheemsche bevolking van den Nederlandsch-Indischen Archipel uiterst weinig aftrek vinden. Moet dit voornamelijk worden toegeschreven aan de onvoldoende bekendheid daarvan, er is nog een ander groot bezwaar, de moeilijkheid nl. om iets van die voortbrengselen te verkrijgen buiten de plaats waar zij ontstaan. Sedert de totstandkoming der spoorwegverbindingen valt wel eenige verbetering op te merken, daar op de hoofdplaatsen wel eens voorwerpen van Inlandsche vinding langs de huizen te koop worden aangeboden, maar deze wijze van doen bepaalt zich tot zeer enkele soorten, en de gelegenheid ontbreekt bijna geheel om zich iets aan te schaffen op een oogenblik dat men dit werkelijk zou wenschen". En dan verderop: „De tentoonstelling zou kunnen leiden tot oprichting te *Batavia*, en wellicht ook elders, van een blijvende verkoopplaats van voorwerpen als bovenbedoeld, hetgeen, ook met het oog op het steeds toenemende vreemdelingenverkeer, alleszins mogelijk wordt geacht".

als het idee van periodieke veilingen in De Brakke Grond te Amsterdam of elders, is in zichzelf gezond en moet leiden tot de stichting van een of meer Maatschappijen, wier deelnemers zich tevreden stellen met een matige maximum-rente over hun ingelegd kapitaal, en die overigens langs gewonen handelsweg afzet en gading zoeken voor wat kundige verzamelaars, onder moreelen steun van het Gouvernement, in de verschillende streken van onze Oost met oordeel daartoe weten op te koopen.

Dit is géén hersenschim. Indien men in 't vorig jaar bij de Parijsche Wereldtentoonstelling alleen in het artikel batik's een ruime verkoop-collectie had gehad, zou die reeds grif van de hand zijn gegaan; er is herhaaldelijk navraag naar geweest, getroffen als de menschen waren door de heerlijke kain's sogan uit de Vorstenlanden, echte, ongerepte Indische kunst. En bij de nu gehouden tentoonstelling van „Oost en West" moest men meer dan een vreemdeling teleur stellen door de mededeeling, dat al het bijeengebrachte aan weefsels en batik's particulier eigendom was, en dat er noch in den Haag noch in Amsterdam een gelegenheid bestond om Indisch werk te koopen.

Het is géén hersenschim, dat er een markt worde geschapen voor het vele zeldzame wat Indië kan voortbrengen aan kunstig vlechtwerk, aan heerlijke weefsels, aan mooi bewerkt ijzer, aan goudsmidskunst en plastiek als bij de Balineezen, aan stijlvol snijwerk in bamboe en hout, aan merkwaardige pottenbakkerskunst — men denke aan de Kei-eilanden —, aan Javaansche batik's, aan arbeid in koper, tin en zilver. Hier ligt een b r o n van materieele welvaart en geestelijke ontwikkeling te wachten op wie ze met oordeel zal weten vruchtbaar te maken. Als maar eerst haar bestaan *bewezen* wordt voor de vele ongeloovigen, immers onwetenden.

Juist hier ligt de taak van het Indische Gouvernement. De verdere ontwikkeling van hetgeen gevonden zal worden kan, neen *moet*, met gerustheid overgelaten aan het particuliere initiatief, daar door diens wakker-worden juist de gezonde praktische grondslag bewezen zal zijn. Alleen behoeft de Regeering dan nog slechts moreelen steun te verleenen. Maar het opzetten van het onderzoek, het ontdekken-zelve is hààr plicht.

Het archaeologisch onderzoek op Java is eindelijk in den jongsten tijd tot organisatie geraakt; onder de leiding van Dr. Brandes kunnen we heel wat nieuws, heel wat schitterend-verrassends

vreugdevol tegemoet zien. Er is hiermee voldaan aan een eereschuld die wij hadden tegenover de Hindoe's en hun kunst, die aan Java allermeest, dan ook aan een enkel deel der Buitenbezittingen, glans hebben gegeven, en historischen roem, en geschiedenis.

Maar jegens die Buitenbezittingen allermeest, dan weer ook nog aan Java, hebben we een tweede, even ernstige, en door het praktisch karakter nog meer actueele schuld die tot plicht roept. We *mogen* hun levende, hun geheel-inheemsche kunst en nijverheid niet laten voortkwijnen in gebrek aan licht en lucht, onbekend en onbemind! We *moeten* hun geven wat hun toekomt!

Zelfs niet eens veel is daarvoor noodig. Eén onderzoeker, met een geschikt inlander als assistent voor het ontwikkelen van foto's en dergelijk hulpwerk, is voorshands geheel voldoende. Meer zou in het eerst zelfs schadelijk wezen voor de eenheid van 't onderzoek. Doch dit moet dan iemand zijn van de gezegde kwaliteiten, een man daarbij van ernst, van wilskracht, van r o e p i n g vooral.

„En", — en hier neem ik de slotwoorden over van een belangrijk artikel, getiteld „De studie der Ned.-Ind. versieringskunst", in het pas verschenen nummer van „Oost en West" [1]) geschreven door den meergenoemden heer L o e b è r — „zoo de indolentie van den inlander reeds te diep ingeworteld bleek te zijn en de industriëele ontwikkeling van Indië daardoor onmogelijk bleek, ook *dan* zou de verrichte arbeid niet nutteloos zijn.

Door het beschrijven der oude en dan zeker verdwijnende versieringskunst zou een *monument* van groote, nationale beteekenis zijn opgericht!"

[1]) No. 13 (5 Sept.)

Den Haag. G. P. ROUFFAER.

Hollandsche cursussen voor Inlanders en Inlanders op de Europeesche lagere school.

Sedert eenige maanden verrijzen in Indië z. g. Hollandsche cursussen voor Inlanders [1]) als paddestoelen uit den grond. Overal hoort men den kreet: „Leer den Inlander de Nederlandsche taal"! Een paar stemmen in het Indische vakblad *Het Onderwijs* willen zelfs de Europeesche scholen geheel openstellen voor Inlanders.

Met mijn door jaren lang verblijf in deze gewesten opgedane kennis omtrent den inlander, komt mij die drang om verschillende redenen zóó gevaarlijk voor, dat ik me genoodzaakt acht mijne gevoelens hieromtrent openbaar te maken, hopende dat ook anderen, en vooral mijne collega's, hierover niet zullen zwijgen.

* * *

1e. Is het aanleeren der Nederlandsche taal gewenscht voor den Inlander?

In zekeren zin, zeer zeker ja. Kan de Inlander deze taal spreken zoo zal dit hem materieel voordeel brengen; hij zal gemakkelijker dan thans, de eene of andere betrekking kunnen machtig worden, enz. Maar dit geldt slechts, zoolang als enkelen zich die kennis hebben weten te verschaffen; heeft eenmaal de massa die kennis verkregen, dan is er materieel voor hem geen voordeel meer in. Maar intellectueel dan? De kennis der Nederlandsche taal geeft hem de gelegenheid geschriften in die taal te lezen, zich op de hoogte te stellen van het werken en woelen der Europeesche maatschappije enz.?

Beslist spreek ik dit tegen. Geen Inlander, die niet geheel onder een Europeesche omgeving wordt opgevoed, krijgt, *onder de tegenwoordige omstandigheden*, ooit voldoende kennis dier taal om meer te begrijpen der geschriften, dan juist wat minder gewenscht is, dat hij begrijpt. Ze zullen courantenberichten lezen, de hoogstgeleerden de kamerverslagen; maar geschriften, die hun geest veredelen, hun

[1]) Waar in dit opstel van Inlanders wordt gesproken, worden voornamelijk bewoners van Java bedoeld.

schoonheidsgevoel verhoogen, hun zedelijkheid op een beter peil brengen, zullen ze als te hoogdravend voor hen ter zijde leggen. Het zal hun gaan als de keukenmeid, die een sprookje van Andersen leest; ze vindt 't wel aardig, ze zal 't u desnoods geheel navertellen, maar ze heeft er niet 't minste idee van, welke schoone gedachten daarin zijn neergelegd. Het zal hun gaan als de jonge man, die aan den Bijbel als Gods woord geloovende in mijn bijzijn volhield, dat waar Paulus zegt: „Het land naderde ons", innig overtuigd was, dat het land naar het schip was gekomen.

Er zullen er ook zijn, die het verder brengen; die begrijpen wat ze lezen, evenals er onder de in Indië geboren Europeanen ook velen zijn, die 't verder brengen dan het begrijpen van de krant. Zullen ze er echter iets van toepassen? Zullen ze zich laten leiden door den Europeaan? Nimmer.

De Inlander acht den Europeaan niet boven, maar beneden zich. Hij erkent zeker, dat de Europeaan hem in kunstvaardigheid vooruit is, de armoede dwingt hem vaak bij den Europeaan ter schole te gaan, waar dit hem bij de uitoefening van een of ander vak kan dienen; maar te meenen dat de Europeaan boven hem staat: dát geenszins. Hij doet als de Chinees thans in China, wijken voor 't ruw geweld, maar tevens den westerling bespotten, in de meening veel hooger te staan.

Ga den wajang eens zien; ga naar een tandakpartij; woon eene trouwplechtigheid bij of eene begrafenis of eene bevalling; d. w. z. begrijp goed wat daar gebeurt en gezegd wordt, en zeg me dan eens of het aanleeren der Nederlandsche taal den Inlander een steek zal veranderen. Is er in de annalen der geschiedenis één volk (buiten het Israëlitische) aan te wijzen, dat met zooveel standvastigheid of liever hardnekkigheid, zijne gewoonten, zijn adat in alles, vasthoudt als de Inlander? Ja, de Marker visscher kleedt zich ook als voor honderden jaren, zijn bed lijkt niets op 't ledekantje van eene Parijsche mondaine, maar zijn *doen* is als van de anderen. Al heeft hij in zijn wijde broek in den vreemde veel bekijks, redeneer eens met hem, en ge zult zien, dat hij een zeer ontwikkeld mensch is en zich alleen zóó kleedt om dezelfde reden, mijnheer, als gij een gekleede jas draagt, als ge eene visite maakt; zijne kring doet zoo. Maar zoo is de Inlander niet. Brengt ge hem naar Europa als baboe of huisjongen, hij is al heel gauw een dame of heer. Brengt ge er hem als „hoofd", 't is heel gauw een

met goud behangen mensch; altijd boven zijn kring. De baboe trekt dameskleeren aan, de jongen draagt de kleeren van mijnheer, het geringste „hoofd" laat zich een pakje maken, dat minstens op dat van een opper-officier gelijkt. En daar werkt ge toe mee! Neem eens een Inlander mee naar Holland, en trek hem een pilow broek en buis aan. Ge voelt dat u zulks onmogelijk is.

De Inlander heeft zich op een standpunt geplaatst, een zóó hoog standpunt, dat we den koelie zelfs anders behandelen en anders over hem denken dan over den gewonen werkman of boerenarbeider, die dan toch het grootste deel van onze bevolking uitmaakt.

Wij, Europeanen, erkennen zelf de meerderheid van den Inlander. Ontken 't maar niet, Mevrouw! hoewel ge zegt, dat ge in uw baboe volstrekt niets meer ziet dan in uwe Hollandsche kindermeid. Zeker, ge snauwt uw baboe af met woorden, die ge uwe Hollandsche kindermeid niet zoudt durven toevoegen; ge geeft haar een loon, waarvoor uw rasgenoot u niet zou willen dienen; ge laat haar diensten bewijzen waarvoor uw Hollandsche dienstbode u „vrindelijk" zou bedanken. Maar toch, ge behandelt haar anders, ge voelt, dat ge tegen haar een anderen toon moet aanslaan dan tegen de dochter van uw schoenlapper.

Een dame zeide mij eens: „Elke Javaan is van adel," en dit ben ik volkomen eens met haar. De Javaan heeft iets..... Wat?..... Ja, wat..... och zeg 't me lieve lezeres, ge voelt het elk oogenblik, als ge hem ontmoet, ge weet er geen woord voor te vinden, maar toch gevoelt ge het wel; ge hebt voor Amina veel meer égards dan voor Kaatje, en gij, hooggeplaatste mijnheer, uw Kromo wordt toch anders, of liever beter, behandeld dan Teunis. Voor de fouten worden allerlei verschooningen aangebracht, „ze zijn niet wijzer" „'t is nog een volk in de kindsheid" enz enz. Maar dat is 't niet. *Gij* gebiedt uw Inlander, maar de Inlander, hij laat *U* doen, wat *hij* verkiest. De Europeaan heeft haast, de Inlander heeft den tijd en wordt ooit het spreekwoord bewaarheid, dat de gestadige droppel den steen uitholt, zoo ziet ge dat in Indië. Heeft de Inlander zich eenmaal iets voorgenomen, hij wijkt er niet van af. Jaren lang zal hij tegenstand ontmoeten, ontmoedigd wordt hij niet. Hij weet wat hij wil. En dat weet het heele volk. Vele Europeanen weten ook wat ze willen, maar dat is maar een klein deel. De massa weet het niet; die leeft maar voor het oogenblik. Hoe

anders de Inlander! — Hoe zeer kibbelend en oneenig onder elkander, eenstemmig zijn ze gekant tegen de overheersching van den Europeaan.

. . . . . .

De Inlander heeft dus besloten, dat de kennis der Nederlandsche taal hem voordeelig zou kunnen zijn, en er worden allerlei krachten aangewend, hem die taal aan te leeren. Hij heeft besloten zich als een leergierige knaap voor te doen, en krijgt zijn zin. De Inlander wil Hollandsch leeren en de Hollandsche meesters, ik bedoel schoolmeesters, willen graag wat meer guldens in de kast hebben. Resultaat: Hollandsche cursussen voor Inlanders. Rijp en groen meldt zich aan. Ik ken een plaatsje, waar in korten tijd drie Hollandsche cursussen, gehouden door totaal onbevoegden, verrezen.

Daar de aldus verkregen kennis den Inlander niet ontwikkelt, beschaaft of verbetert, doch hem alleen in staat stelt gebrekkig iets te lezen of te hooren uit de Europeesche omgeving, zal deze kennis scheeve voorstellingen doen ontstaan, die niet spoedig kunnen uitgewischt worden. De onkundige zal toch liever luisteren naar wat zijn rasgenoot meent gelezen of verstaan te hebben, dan naar wat de meer ontwikkelde Europeaan hem wil doen gelooven; er zal een wantrouwen ontstaan tegen hen, die de taal goed kennen; de Inlander leert ze niet goed, maar zal dat, al voelt hij het zelf, voor de minder geletterden van zijn ras nimmer erkennen.

Werd voorheen m. i. zeer terecht onze bestuursinrichting geprezen boven die in naburige koloniën, omdat bij ons de ambtenaren de Indische talen spreken, dit zal dan ook langzamerhand veranderen, en wij gaan den minder goeden weg van onze buren op.

* * *

2. Is meerdere ontwikkeling gewenscht voor den Inlander en in welken zin?

Als ik mij den Inlander heb gedacht als vrij volk, en niet sedert eeuwen overheerscht; en mij dan eens voorstelde wat er zelfstandig van het volk zou geworden zijn, heb ik immer gedacht aan Italië. Heeft de bodem van de Indische eilanden onmiskenbaar overeenkomst met dien van Italië, ook in den inborst, de kunstvaardigheid, de geaardheid der bewoners is overeenkomst. De Italiaan is zanger, musicus, schilder, beeldhouwer, hij is wraakgierig, hij is dank zij het klimaat met weinig tevreden, enz. Zijn dit geen gaven en eigenschappen ook van den Inlander? Welnu, wilt ge dan den Inlander ontwikkelen, tracht dan zijn bijzondere gaven te ontwik-

kelen, richt teeken- en schilderscholen voor hem op, ontwikkel zijn muzikaal gevoel, hij heeft er per sé aanleg voor, leer hem boetseeren, leer hem — — ja, leer hem die zaken waarvoor hij aanleg heeft, en gij zult een dankbaren leerling in hem vinden; maar leer hem geen Nederlandsch, een taal, geboren in een moerassig landje, laag gelegen, dat pas sedert eenige honderden jaren bewoonbaar is.

„De taal is gansch het volk". Het volk, de grond, de boomen, de bloemen van dat land spreken uit die taal. Er zijn zeker weinig Europeanen in Indië, die zoo goed gevoelen als de onderwijzers, hoe die schoone Nederlandsche taal, geworden onder vaak moeielijke omstandigheden, die in zoovele opzichten spreekt van een worstelend en vooruitstrevend volk, geen taal is voor den Inlander. Hoe zou de taal van een volk, dat reeds in de 15e eeuw de vorstin dwong, het een aandeel in de regeering te geven, geschikt kunnen zijn voor een volk, dat zich door de eeuwen heen, immer heeft laten overheerschen; dat er wel is waar zwaar over denkt dat juk af te schudden, maar er zóó lang over denkt, dat de Europeaan hem immer te gauw is.

Och, we zullen, als alles zoo voortgaat, Hollandsche klanken hooren in Indië, we zullen veel slecht of verbasterd, soms verbeterd, Hollandsch te hooren krijgen. Maar wat baat dit den Inlander? Dat heeft hij niet noodig. Dat zou een armzalige erfenis zijn, die hij van ons ontving. Nederlander wordt hij nooit. Zijn de Polen, Russen geworden of de Ieren, Engelschen? En toch, hoe nauw zijn die volken aan elkaar verwant, en hoe ver is de Inlander van ons verwijderd! Een groote vraag is 't ook, of hij er gelukkiger door zou worden, als hij Nederlander werd.

* * *

3. *Is toelating van den Inlander op de Europeesche scholen gewenscht voor de Europeesche leerlingen?*

Beslist zeg ik, zeer zeker: neen. In het Europeesch-Indische leven is de Inlander moeilijk te ontberen, ge kunt haast niet buiten hem en ge moet dus zien met hem op te schieten, hoe moeielijk 't u vaak valt. Maar in de school? Welk een verluchting als „die stille kracht" er niet is, en welk een ontmoediging als die er weer in wordt gebracht. Kinderen en dronken menschen zeggen de waarheid, luidt 't spreekwoord. Daar nu de Inlander nooit dronken is, moeten we hem volgens deze uitspraak, dus uit zijne kinderen leeren kennen. Onderwijzers en godsdienstleeraars, welke hun taak begrijpen, zullen mogelijk het volk het best begrijpen.

Aan een oud pastoor (ik ben protestant) maakte ik eens de opmerking, dat elke Europeaan een lijn getrokken heeft tusschen goed en kwaad, dat die lijn wel niet bij ieder dezelfde richting aanneemt, doch dat er één lijn is. Ik had tot nog toe echter die lijn bij den Inlander niet kunnen vinden. Z.Eerw. maakte mij de opmerking: „maar *is* er wel een lijn;" is er begrip tusschen goed en kwaad, zooals wij dat opvatten?

Wat is in de Kaapkolonie goed?

Engelschman: „Dood aan de Boeren!"

Transvaler: „Skiet rooinek!"

De begrippen wijken schijnbaar sterk van elkaar af, maar het zijn feitelijk dezelfde begrippen. — Hetgeen er aan ten grondslag ligt, is het begrip „Vaderlandsliefde". Wek dat nu bijv. eens op bij een Inlander. Onmogelijk, want hij heeft geen Vaderland. Hij, die zich de moeite getroost heeft mij tot hiertoe te lezen, zal me vragend aanzien en zeggen „de Inlander geen Vaderland?" Ja, mijnheer, elk die wat dieper ziet en weet wat een overheerscht volk is, zal met me erkennen, dat de Inlander wel een Moeder- maar geen Vaderland heeft. [1])

Wat wij Europeanen zedelijkheid noemen? Multatuli zegt ergens „de zedelijkheid" (ik meen dat hij het woord „eer" er voor gebruikt) „zit boven den navel". Zeker is daar veel waars in, en moet ik eerlijk bekennen dat de Europeaan m. i. de zedelijkheid of de eer wel wat al te veel lager zoekt, doch de Inlander verwaarloost deze lagere zedeloosheidsbegrippen zóó ten eenenmale, dat wij voorzeker niet wenschen, dat onze kinderen die vrijzinnigheid van hem overnemen. Op dit punt is de jeugd gauw van overnemen. En met die vrijzinnige begrippen over wat wij zedelijkheid noemen, loopt zelfs het jongste individu zóó te koop, dat ik 't voor onze zedeleer zéér gevaarlijk acht zelfs nog zeer jonge Inlanders en Europeanen samen te brengen.

Wilt ge den Inlander ontwikkelen? Goed, het is plicht, maar breng zijne kinderen dan eerst samen met Europeesche kinderen, als het voorgeslacht ontwikkeld is. Thans verinlandscht het Europeesche kind, maar de Inlander verhollandscht niet. Brengt

---

[1]) Onwillekeurig komt me hier in de gedachte, dat ik nog niet veel jaren geleden meewandelde met eene menigte Europeanen en Inlanders, maar meest Inlanders, om een gedecoreerden resident een serenade te brengen. De kapelmeester liet blazen: „Wij leven vrij" en toen wij 't erf van den Resident optraden, was hij juist aan: „Waar vrijheid eeuwen stond".

ge den Inlander op de Europeesche school, de „stille kracht" dwingt onderwijzers en leerlingen zich naar hem te schikken. En dit is zeer zeker noch de wensch van de Regeering, noch die van de Europeesche bevolking van Indië. Vraag het in alle standen, van de hoogstgeplaatsten tot de nederigsten of ze wenschen dat hun kinderen verinlandschen. Eenparig zal men u ontkennend antwoorden.

* * *

4. Is toelating van den Inlander op de Europeesche scholen gewenscht voor den Inlander?

Laat ik de wedervraag stellen: Is een opvoeding op een Fransche, Duitsche of Engelsche school gewenscht voor den Hollander? Ik geloof, dat iedereen die graag wil dat zijne kinderen Hollanders blijven, het met me eens zal zijn, dat goed ingericht onderwijs in vreemde talen op de Hollandsche scholen verkieselijker is boven het bezoeken der scholen van vreemde natiën. En toch, hoe veel dichter staan Engelschen en Franschen en Duitschers en Hollanders bij elkaar dan Inlanders en Europeanen.

De arme inlandsche kinderen, ja zeker de arme kinderen die een Europeesche school binnengeleid worden! Ik weet te goed in welke onaangename omstandigheden zij op de Europeesche scholen verkeeren. Ze zijn totaal uit hun verband geraakt, al onmiddellijk bij hunne eerste intrede in de school moeten ze Westersche manieren aannemen, de hunne worden stilzwijgend afgekeurd; van hunne moedertaal mag geen woord gebezigd worden, men begint al dadelijk, het moeielijke Hollandsch met hen te spreken. Vrij ontwikkelde kinderen beginnen in de aanvangsklasse, al kunnen ze ook behoorlijk denken, om van lezen, schrijven en rekenen niet te spreken. Ze zijn het geminachte element, niet omdat ze Inlander zijn, maar omdat ze niet begrijpen en niet begrepen worden. En hoe lang houdt dit aan? Uit de gebaren moeten ze in de meeste gevallen opmaken wat men van hen wil.

Wat zouden diezelfde leerlingen met graagte de Nederlandsche taal leeren, als ze hen werd aangeleerd, zooals men dat vreemde talen aan onze kinderen doet! Dat de Inlander een vlug begrip heeft, behoef ik niet nader aan te toonen; dat weet iedereen wel, die met hen omgaat, en blijkt zeker wel hieruit, dat in gemengde klassen de Inlander immer de beste rekenaar is. En dit is toch m. i. wel het vak, waar het 't meest op begrijpen aankomt. Dat hij een scherp oog heeft, bewijst zijn teekenen, en zijn muzikale gaven

wijzen zeer zeker op een goed gehoor. In het nabootsen heeft hij zijne wedergade niet. De Hollandsche taal blijft echter immer een struikelblok voor hem.

* * *

Is het echter gewenscht hem de Nederlandsche taal te leeren, richt dan afzonderlijke scholen op, waar hem die taal wordt geleerd. Hij zal ze daar beter leeren dan op de Europeesche scholen. Wat ik hierboven schreef, is geput uit mijn ondervinding van gemengde klassen. Ik houd het er echter stellig voor, dat als de Inlanders afzonderlijk onderwijs ontvingen in 't Nederlandsch van geboren Nederlanders, en het hun systematisch geleerd werd, ze het verder in die taal zouden brengen dan 't meerendeel der Indo-Europeanen, die eigenaardige woorden, uitdrukkingen en zinswendingen bezigen, welke met Hollandsche klanken gesproken, evenveel op Hollandsch gelijken als de bovengenoemde Marker-bedstede op het Parijsche ledekantje.

Mijn slotsom is: de Inlander kan goed leeren, vaak beter dan de Hollander, maar hij *is* anders, daarom *leer* hem anders. Leer hem dat, waarvoor hij gaven heeft. Inlanders en Europeanen samen opvoeden acht ik voor beide natiën schadelijk.

K. M. HAGE.

Hoofd eener Europeesche school in Nederlandsch-Indië.

FORT DE KOCK.

VARIA.

EEN CIRCULAIRE OVER DE VERHOUDING TUSSCHEN EUROPEESCHE EN INLANDSCHE BESTUURSAMBTENAREN.

Wij leven tegenwoordig in het teeken der circulaires. Ze zijn over 't algemeen vrij goed gesteld. Zullen ze echter, in hun algemeenheid, eenig nut stichten? In afwachting daarvan waardeeren wij de goede bedoelingen van de ontwerpers.

* * *

De volgende circulaire is, door den eersten secretaris van het gouvernement, namens den gouverneur-generaal aan de hoofden van gewestelijk bestuur op Java en Madoera gericht:

„Hoewel de regeering geen reden heeft om aan te nemen, dat de wijze van omgang der Europeesche ambtenaren met hun Inlandsche collega's of minderen over het algemeen te wenschen laat, zoo komen haar toch nu en dan mededeelingen ter oore, welke er op wijzen dat vooral sommige jongere Europeesche ambtenaren zich niet altijd voldoende rekenschap geven van het standpunt waarop zij zich tegenover de Inlandsche hoofden te stellen hebben.

„De regeering vertrouwt dat aan die jeugdige ambtenaren de noodige opmerkingen en raadgevingen van de zijde hunner chefs niet onthouden zullen worden, aangezien artikel 41 van de in Staatsblad 1867, No. 114, opgenomen instructie voor de hoofden van gewestelijk bestuur op Java en Madoera, u de verplichting oplegt om toe te zien dat de onder u gestelde Europeesche ambtenaren en beambten op een waardige en zachte wijze omgaan met de Inlandsche bevolking en haar hoofden, en in het algemeen om het aanzien der inheemsche en invloedrijke geslachten zooveel mogelijk te handhaven.

„Hiertoe is in de eerste plaats noodig een gepaste en hoffelijke bejegening der Inlandsche hoofden door de Europeesche ambtenaren, en al wenscht de regeering, ook met het oog op de zoo uiteenloopende plaatselijke gebruiken en tradities geen gedétailleerde voorschriften ter zake vastgesteld te zien, zoo acht zij het niet ondienstig dat de aandacht der bestuursambtenaren nog eens gevestigd wordt op de nog geenszins verouderde algemeene regelen betreffende deze aangelegenheid, opgenomen in artikel twee van Staatsblad 1887, No. 20.

„Nog op een andere hiermede verband houdende omstandigheid wenscht de regeering uw aandacht gevestigd te zien.

„Het schijnt voor te komen dat Europeesche ambtenaren bij de behandeling van bestuurszaken in het algemeen, en van aangelegenheden, de Inlandsche huishouding betreffende in het bijzonder, wel eens handelen of adviseeren zonder vooraf overleg gepleegd te hebben met de Inlandsche hoofden.

„De regeering is van oordeel dat een dergelijke handelwijze in strijd geacht

moet worden met een der fundamenteele en meest gewichtige grondslagen van ons koloniaal beheer: het besturen door tusschenkomst der Inlandsche hoofden: en dat het verwaarloozen van dit beginsel onvermijdelijk leiden moet, niet alleen tot vermindering van het gezag der Inlandsche hoofden, maar ook tot verslapping van den ijver en de belangstelling dezer hoofden en daardoor tot minder nauwgezette behartiging van 's lands belangen

„Al houdt de regeering zich overtuigd dat handelingen, als waarvan hier sprake is, tot de uitzonderingen behooren, zij stelt er niettemin prijs op dat aan de Europeesche ambtenaren nadrukkelijk worde voorgehouden, dat bij de behandeling van aangelegenheden als hierbedoeld, nimmer verzuimd mag worden de Inlandsche ambtenaren te raadplegen en dat in het algemeen alle voorstellen en maatregelen, met de Inlandsche huishouding in verband staande, het uitvloeisel behooren te zijn van een eendrachtige samenwerking tusschen de Europeesche en de Inlandsche ambtenaren.

„Een andere klacht die niet van grond ontbloot schijnt te zijn, is dat soms weinig rekening wordt gehouden met de inzichten van diegenen onder de Inlandsche ambtenaren, die een moderne opvoeding genoten en zich ook een moderne opvatting van de taak des staatsambtenaars gevormd hebben. Reeds meer dan eens moeten dergelijke ambtenaren zich bij personen, die hun vertrouwen bezitten, beklaagd hebben dat men hen tot willooze gedachtelooze instrumenten wil maken, die alleen rekening hebben te houden met bestaande gewoonten en sleur, niet met hetgeen eigen waarneming en ervaring hun leerden. In verband hiermede wenscht de regeering er op gewezen te zien dat het van het hoogste gewicht is om, wanneer Inlandsche ambtenaren als de hierbedoelde toonen een ruimere opvatting van hun taak gepaard aan initiatief te bezitten, de ontwikkeling dezer eigenschappen niet tegen te gaan doch aan te moedigen."

DE INDISCHE BOND EN HET ONDERWIJS.

De heeren mr. Th. A. Ruijs en Th. J. A. Jacometti Hzn., destijds waarnemend president en secretaris van het hoofdbestuur van den Indischen Bond, dienden den 26 Maart ll. een request in aan den gouverneur-generaal van Nederlandsch Indië, het verzoek inhoudende, om bij het opperbestuur stappen te doen, ten einde:

a. Eene opleidingsschool tot het vormen van officieren in het leven te roepen op een der plaatsen op Java, waar gelegenheid bestaat om voor bedoelde opleiding tevens gebruik te maken van de, aan eene hoogere burgerschool met vijfjarigen cursus verbonden onderwijskrachten;

b. Zoolang bedoelde opleidingsschool niet bestaat, meerdere jongelieden dan thans de studiën aan de cadettenschool te Alkmaar en de militaire school te Meester Cornelis te doen volgen en om voor jongelieden, die in Indië met goed gevolg het toelatings-examen voor de Koninklijke Militaire Academie te Breda hebben afgelegd, de gelegenheid te openen voortaan bij die inrichtingen niet alleen tot officier bij het wapen der infanterie, doch ook tot officier bij de cavalerie, de artillerie en de genie te worden opgeleid;

c. Voor hen, die de studiën aan de militaire school te Meester Cornelis volgen, den dienst bij de bataljons te doen vervallen.

Hierop werd den 20 Juli ll. door den gouverneur-generaal aan de adressanten medegedeeld dat het denkbeeld om voor jongelieden, die in Indië met goed gevolg het toelatings-examen voor de Koninklijke Militaire Academie te Breda hebben afgelegd, ook toelating voor andere wapens dan dat der infanterie aan gemelde inrichting mogelijk te maken, onder de aandacht van den minister van koloniën is gebracht, doch dat tot inwilliging van het overige gedeelte van hun verzoek geen termen zijn gevonden.

De overwegingen, die tot vorenstaand besluit aanleiding gaven, waren de volgende:

1. De vroeger in Nederlandsch Indië bestaan hebbende gelegenheden tot opleiding daar te lande van officieren zijn opgeheven, deels omdat er geen behoefte aan bleek te bestaan, deels omdat de resultaten van de openstelling dier gelegenheden niet bevredigend geacht konden worden.

2. Aan de tegenwoordige wijze van opleiding zijn verschillende voordeelen verbonden zoowel voor het onderwijs, dat zooveel mogelijk eenvormig behoort te zijn, als voor de, in opleiding genomen jongelieden; waarin het niet wenschelijk is verandering te brengen.

3. Het wordt zeer de vraag geacht of de oprichting van eene opleidingsschool in Indië, zooals adressanten bedoelen, inderdaad zou voorzien in eene, door de Europeesche ingezetenen van Nederlandsch Indië gevoelde behoefte. Uit de verhouding, speciaal tusschen het aantal plaatsen, dat gedurende de jaren 1894 tot en met 1900 jaarlijks is opengesteld om bezet te worden door jongelieden, die in Indië het toelatingsexamen voor den hoofdcursus te Kampen, de cadettenschool te Alkmaar en de Koninklijke Militaire Academie te Breda met gunstig gevolg hadden afgelegd, en het aantal adspiranten, dat zich voor die examens heeft opgegeven, geenszins valt af te leiden, dat een levendig verlangen tot deelneming aan die examens, ten einde zich op onkostbare wijze op vrij jeugdigen leeftijd een middel tot eigen levensonderhoud te verwerven. bestaat.

4. Adressanten hadden wel is waar gewezen op de moreele nadeelen, welke aan het op jeugdigen leeftijd scheiden der kinderen van hunne ouders verbonden zijn, doch daarbij uit het oog verloren, dat de oprichting van de door hen gewenschte school die scheiding niet zou voorkomen voor zoover betreft de kinderen, wier ouders op eene andere plaats dan die der school zijn gevestigd.

5. Uit vorenbedoelde verhouding bleek ook geenszins de behoefte om voor meer jongelieden dan thans in den regel het geval is de gelegenheid te openen de studiën te Alkmaar en Meester Cornelis te doen volgen.

6. De jongelieden, die in dienst treden om langs de militaire school te Meester Cornelis den officiersrang te bereiken, worden zoo spoedig mogelijk uitsluitend bij het 2e of het 11e bataljon infanterie ingedeeld, bij welke korpsen aan hunne zedelijke en militaire vorming de meeste zorg wordt besteed, terwijl zij, voor zoover de localiteit zulks toelaat, met betrekking tot hun logies als onderofficieren worden behandeld, zoodat mag worden aangenomen dat hun het verblijf bij genoemde korpsen geen schade zal doen.

Zou hiermede in deze zaak het laatste woord gezegd zijn?

Mr. A. OCKERSE OVER HET PARTICULIERE LAND INDRAMAJOE-WEST.

Uit Indië ontvingen wij een exemplaar der *Java-Bode* (21 Juni), waarin een zeer belangwekkend opstel geplaatst is over „Grieven van de opgezetenen van het particuliere land Indramajoe-West". Alvorens hierop enkele kantteekeningen te maken, laten wij het hier in zijn geheel volgen:

Herhaaldelijk hoort men, vooral in de laatste zes maanden, van klachten van opgezetenen van het particuliere land Indramajoe-West omtrent de door den administrateur gevorderde heffingen, speciaal omtrent de tjoeké. Werden die klachten in den beginne slechts in geschrifte geuit, nl. in aan den Gouverneur-Generaal gerichte requesten, doch zoo onhandig en onduidelijk opgesteld door inlandsche zaakwaarnemers, wien het meer te doen was om den kleinen man geld uit den zak te kloppen dan wel om hem te helpen, zóó onhandig en onduidelijk, zeg ik, dat de autoriteit of autoriteiten, aan wie het onderzoek naar de gegrondheid dier klachten werd opgedragen, niet schenen te begrijpen waar het de klagers om te doen was, thans komen de opgezetenen in persoon klagen en niet enkelen maar in groote menigte, zooals op Zondag 9 Juni jl., toen in den vooravond tusschen zes en half zeven ure ruim 1000 opgezetenen uit eenige desas bij den administrateur hunne grieven kwamen inbrengen. Daar die klachten langzamerhand een zeer ernstigen aard beginnen aan te nemen en de, op dat particuliere land steeds toenemende ontevredenheid der opgezetenen gevaarlijk dreigt te worden voor de openbare rust en orde, in die mate dat, als het zoo voortgaat — en daar bestaat kans op — de regeering wellicht zich nog genoodzaakt zou kunnen zien, met gebruikmaking van de haar bij art. 59, Staatsblad 1836 no. 19 verleende bevoegdheid, zoodanige maatregelen te nemen als het algemeen belang zal vorderen, lust het mij eens na te gaan wat de reden mag zijn van die algemeene ontevredenheid over de gevorderde heffingen.

Bij Staatsblad 1836 no. 19 werd gepubliceerd de vaststelling van een reglement omtrent de particuliere landerijen gelegen ten westen van de rivier Tjimanoek. Volgens dat reglement is de landeigenaar uit krachte van het directe eigendomsrecht bevoegd tot het heffen van een aandeel in den oogst of opbrengst van alle gronden, die door de opgezetenen beschouwd of vruchtgevend gemaakt zijn of worden en in het algemeen daardoor geacht worden hun onder de, in het reglement vastgestelde voorwaarden in erfpacht te zijn uitgegeven (art 3): hij mag van hen heffingen vorderen ter zake van het gebruik van den grond of deszelfs voortbrengselen, zullende echter in het algemeen die heffingen nimmer meer bedragen dan één vijfde gedeelte van het werkelijk gewas (art. 10).

Als geoorloofd noemt het reglement de volgende heffing (art. 8):

a. tjoeké, welke geheven wordt bij het snijden van de padi en afhangt van de hoegrootheid van het gewas.

De tjoeké wordt geheven bij het snijden van de padi en in verband met art. 11, luidende: „de heffingen hebben plaats in natura bij het snijden van het gewas, enz.", komt het mij voor dat, aangezien de padi bij het snijden nat is, de tjoeké bestaat uit natte padi; betaalt de opgezetene

(padi-planter) zijn tjoeké in natte padi, dan is de landeigenaar verplicht die aan te nemen en mag hij niet vorderen dat de tjoeké hem in droge padi wordt geleverd.

Ook heeft de landeigenaar volstrekt niet het recht te vorderen dat tjoeké wordt betaald in bras en zulks op straffe van vervolging ter zake van knevelarij (art. 11, alinea 2 jo. art. 37); wel mag bij vrijwillige overeenkomst tusschen den eigenaar en de opgezetenen worden bepaald dat de tjoeké in bras wordt betaald, doch die overeenkomst is slechts dan van kracht wanneer ze is geregistreerd en goedgekeurd door het plaatselijk bestuur.

De tjoeké hangt af van de hoegrootheid van het gewas: de hoegrootheid van den geheelen padioogst moet eerst bekend zijn en daarna pas mag daarvan één vijfde of minder, hetgeen zich regelt naar de gebruiken en erkende gewoonten van elk landgoed (art. 10), worden gevorderd door den landeigenaar. De tjoeké-plichtige is dan verplicht dat aandeel des landeigenaars in de opbrengst van den door hem bebouwden grond zonder betaling naar diens pakhuizen te leveren, mits deze op het landgoed zelf gelegen zijn, welke verplichting echter op, uit meerdere districten bestaande landgoederen zich niet uitstrekt buiten de grenzen van het district, binnen hetwelk de producten geteeld zijn (art. 28, jo. Stbl. 1871 no. 134). Het is in het belang van den tjoeké-plichtige dadelijk na vaststelling van dat aandeel des landeigenaars aan die verplichting te voldoen en zulks ter voorkoming van eventueele, door den landeigenaar op te werpen moeilijkheden

b. contingent, hetwelk vóór het snijden doch bij het rijpen van de padi jaarlijks met den planter in bijwezen van het bevoegd inlandsch hoofd dan wel de oudsten des volks geregeld wordt en bestaat in de afgave van een zekere hoeveelheid producten voor een bepaalde uitgestrektheid gronds.

Het contingent wordt vóór het snijden doch bij het rijpen van de padi jaarlijks met den planter in bijwezen enz. geregeld, in het kort het wordt jaarlijks bij vrijwillige overeenkomst tusschen den planter en den landeigenaar vastgesteld Het contingent bestaat in de afgave van eene zekere hoeveelheid producten voor een bepaalde uitgestrektheid gronds: dus de hoegrootheid van het contingent hangt af, niet van den werkelijken oogst maar van de uitgestrektheid gronds, zullende echter bij op wettige wijze geconstateerde mislukking van het gewas buiten de schuld van den planter bedoelde overeenkomst om de heffing te doen bij wijze van contingent, vervangen worden door de afgave van tjoeké op den voet als hierboven aangewezen (art. 13).

Volgens art. 12 zal van de heffingen bij contingent aanteekening worden gehouden in een, zoowel door den landeigenaar als door het inlandsch hoofd te houden register, waarop de naam van den planter, de uitgestrektheid zooveel mogelijk en de ligging der velden, de begroote opbrengst derzelve en het bedongen contingent moe en zijn uitgedrukt, terwijl voorts door den landeigenaar aan het desahoofd een schriftelijk bewijs zal worden uitgereikt, houdende dezelfde opgaven. Die aanteekening is bij tjoeké-heffing niet voorgeschreven en ook niet noodig, omdat

tjoeké geheven wordt eerst als de werkelijke oogst bekend is — immers ze hangt af van de hoegrootheid van het gewas — en dat aandeel van den landeigenaar in de opbrengst van den door den planter bebouwden grond dadelijk na vastgesteld te zijn door den tjoeké-plichtige naar het pakhuis wordt gebracht en daar geleverd.

c. tuinhuur, waaronder wordt verstaan de huur der gronden, met vruchtboomen en andere gewassen (doch niet met rijst of katjang) beplant.

d. grondhuur, welke geheven wordt van kleine stukjes grond, waarop (met uitsluiting der tuinen) de huizen der opgezetenen gebouwd zijn, aan welke heffing niet onderhevig zijn dezulken, die reeds tjoeké, contingent dan wel tuinhuur aan den landeigenaar opbrengen.

De tuinhuur, evenals de grondhuur, zal door den landeigenaar jaarlijks met den opgezetene worden geregeld naar de gebruiken en gewoonten van elk landgoed, in het bijzonder ook met de betrekking tot de wijze waarop des landeigenaars aandeel in de vruchten (wanneer bij het in natura ontvangt) moet worden opgeleverd, zullende dit alles moeten worden bepaald bij vrijwillige overeenkomst, in tegenwoordigheid van het desahoofd en een ander inlandsch hoofd, vergezeld van twee getuigen te kiezen uit de ingezetenen van het landgoed, terwijl de plaatselijke autoriteit na het noodige onderzoek bewerkstelligd te hebben, alle geschillen, welke bij die gelegenheid ontstaan, naar billijkheid en aloude gebruiken zonder vorm van proces en zonder hooger beroep zal beslissen.

Deze overeenkomsten zullen op de aanvragen der belanghebbenden door de plaatselijke autoriteit moeten worden geregistreerd en wanneer dit zal hebben plaats gehad, zal het daarvoor gehouden worden dat dezelve, na ommekomst van het huurjaar niet uitdrukkelijk vernieuwd wordende, stilzwijgend zijn verlengd tot wederopzeggens toe (art. 16).

Als men zich strikt hield aan bovengesprokene, bij de wet geregelde heffingen, zou voorzeker voor de opgezetenen geen reden tot klagen zijn. Maar hoe gaat het hier in de praktijk?

Naar luid van ingebrachte grieven is de werkelijke toestand als volgt: Geheel zich niet storende aan de betrekkelijke wettelijke bepalingen, gaat men uit van den regel dat al de padiplanters (opgezetenen) tjoeké zullen betalen en wel in bras, zonder dat daarbij sprake is van vrijwillige overeenkomst, te registreeren en goed te keuren door het plaatselijk bestuur, zooals vereischt bij art. 11 alinea 2.

En op welke wijze wordt die tjoeké geheven?

De vastgestelde regel (parintah) op dat land is: ieder padiplanter betaalt $2^1/_2$ picol bras eerste soort (dat is: de korrels moeten gaaf zijn) als tjoeké van elke bouw sawah (— 500 vierk. roede). Alle padi-planters, op ongeveer vijftig na, houden zich aan die parintah.

Als men nu overweegt dat, terwijl de gemiddelde opbrengst van één bouw op 25 picols padi kan worden gesteld, zoodat de tjoeké volgens de wet slechts hoogstens 5 picol padi mag bedragen, de administrateur $2^1/_2$ picols bras eerste soort vordert, waartoe volgens deskundigen minstens 12 picol padi moeten worden verstampt, zullende wel is waar de, na de zitting overgebleven bras met gebroken korrels het eigendom blijven van den tjoeké-plichtige, dan zal men gerust mogen aannemen dat de

opgezetenen voor de verschuldigde tjoeké wel tweemaal zooveel opbrengen als de administrateur krachtens de wet mag vorderen en dat nog wel zonder dat daarbij in aanmerking wordt genomen het kosteloos door de opgezetenen te verrichten tijdroovend werk van eerst de hoeveelheid padi tot bras te stampen en vervolgens de gave korrels uit te zoeken.

Verder geldt als regel dat degene, van wiens sawah de van één vierkante roede gesneden hoeveelheid padi minder dan $6^1/_4$ kati weegt, ook minder dan $2^1/_2$ picol bras per bouw zal betalen. Hij nu, die meent dat zijn padi-aanplant niet best staat, verzoekt aan het desahoofd, vóór dat hij zijn padi gaat snijden, dat eene commissie zal komen onderzoeken of hij niet in de termen valt van minder dan $2^1/_2$ picol bras per bouw te moeten leveren. Dan komt de mantri-tjoeké met het bestuur van de desa van dien planter. Van ééne vierkante roede wordt de padi gesneden: blijkt ze minder dan $6^1/_4$ kati te wegen, dan wordt na berekening hem te kennen gegeven hoeveel picols bras hij als tjoeké heeft te betalen.

Of die lieden nu bij voorkeur de tjoeké in bras betalen? Wel, de meesten weten niet eens dat zij de tjoeké ook in padi kunnen betalen en de weinigen die het weten, och, die doen maar wat van hen geëischt wordt („ndèrèk mawon"), want doen zij het niet, dan wordt hun het leven zoo lastig mogelijk gemaakt en worden zij op allerlei manieren geplaagd, waarbij vooral de politierol eene groote rol speelt. De inlander, die volstrekt niet van soesah houdt, geeft maar toe; dat is hem gemakkelijker! [1]) Echt inlandsch!

Die heffing is er eene, die bij de wet niet bekend is als eene geoorloofde; ze is nòch tjoeké, nòch contingent te noemen. Ze moet gerekend worden te behooren tot „die andere opbrengsten," (art. 37) welke dengene, die de heffing vordert, op eene minder aangename manier zouden kunnen doen maken met den rechter. Dergelijke onder de grieven opgegeven, geheel op willekeur gebaseerde handeling — ja, ook de inlander begrijpt en weet zulks nu, want de gegoede opgezetenen zijn tegenwoordig in het bezit van het in het maleisch vertaald reglement omtrent de particuliere landerijen, gelegen ten Wesien van de rivier Tjimamoek — vervullen de gemoederen met wrok en wrevel en brengen ze in opstand.

Maar er zijn ook eenige opgezetenen — nog geen 50 — met den gegoeden inlander Risman uit desa Tjiboerak en diens bloedverwant Warijem, uit desa Lobener aan het hoofd, die, wetende dat ze niet verplicht zijn de tjoeké in bras te betalen, padi, en wel natte padi leveren: dat zijn de z.g. recalcitrante lieden en, eigenaardig, het zijn juist de meer gegoeden.

Dezen hebben den administrateur er toe weten te brengen te zorgen dat op den dag, dat zij hun padi snijden, welke dag hem te voren wordt aangezegd, tjoeké-heffers tegenwoordig zijn om na het snijden dadelijk het één vijfde daarvan te bepalen. Dat één vijfde gedeelte wordt dan aan den tjoeké-plichtige ter bewaring gegeven tot de padi droog is geworden, welke daarna naar het pakhuis moet worden gebracht.

1) Sinds de laatste zes maanden toont de bevolking zich ontevreden en oproerig: ze schijnt beter op de hoogte te zijn van hare rechten en zich niet langer te willen laten ringelooren. (Noot van den schrijver).

Deze heffing is de bij het reglement geoorloofde tjoeké.

Met de heffing, in het reglement bekend onder den naam van „grondhuur", wordt, zoo luidt één der grieven, ook vreemd omgesprongen. Ofschoon uit het wettelijk voorschrift duidelijk blijkt, dat het bedrag van de verschuldigde grondhuur moet worden vastgesteld, hetzij krachtens vrijwillige overeenkomst, hetzij volgens de bepaling van de plaatselijk autoriteit in geval van verschil, wordt in de praktijk aan den inlandschen opgezetene, van wien men grondhuur wil eischen, op een goeden dag in den loop van het huurjaar door het desahoofd aangezegd dat hij een zekere som als grondhuur heeft te betalen en tevens wordt dat bedrag van hem geëischt. De meesten betalen dan maar wat geëischt wordt, alweer ter voorkoming van soesah. Tegenover de vreemde Oosterlingen (opgezetenen), die, zoodra zij weten dat zij benadeeld worden door eene tegen de wet indruischende handelwijze, zich dadelijk, hetzij per request, hetzij mondeling beklagen bij de autoriteiten, wordt een ander systeem gevolgd. Wel is waar wordt ook hun zoo maar, zonder dat te voren daaromtrent eene vrijwillige overeenkomst is gesloten, aangezegd dat zij eene zekere som als grondhuur hebben te betalen, maar tevens moeten zij in een register hun naam teekenen, opdat — zooals het heet — daaruit blijkt dat zij de hun aangezegde som als grondhuur moeten betalen." Ik heb dat register nooit gezien maar het is niet onmogelijk dat men met die handteekening wil bewijzen als zou de bij het reglement voorgeschreven vrijwillige overeenkomst omtrent het bedrag van den grondhuur hebben plaats gehad. Waarvoor dient anders die handteekening?

Alhoewel art. 8 *d* van het reglement omtrent grondhuur duidelijk bepaalt: „aan welke heffing *niet* onderhevig zijn dezulken, die reeds tjoeké of contingent dan wel tuinhuur aan den landheer opbrengen," wordt er van de vreemde Oosterlingen èn tjoeké èn grondhuur tegelijk geheven. En de grondhuur is niet gering!

Bij gemeld artikel is ook vastgesteld dat grondhuur wordt geheven van kleine stukjes grond, waarop de huizen der opgezetenen gebouwd zijn, doch hier wordt ook grondhuur geheven van de kleine stukjes grond, waarop in de nabijheid van de woning een kleine stal (gedogan) of eene kleine padischuur of een kippenhok is gezet.

Nog meer is er, waarover de opgezetenen zeggen ontevreden te zijn.

Bij art. 2 alinea 2 is onder meer bepaald dat aan de opgezetenen, die aan den eigenaar de bepaalde opbrengsten voldoen voor den grond, dien zij in gebruik hebben, de vrije beschikking blijft over de bosschen tot het vergaderen van brandhout, mits dit bestemd is voor eigen gebruik en niet ter verkoop. Voorts zegt art. 19 onder meer dat de opgezetenen geen boomen hoegenaamd zullen omhakken zonder des landeigenaars toestemming, ook dan wanneer het hout ingevolge artikel 2 voor huishoudelijk gebruik is bestemd. Voor die toestemming, schriftelijk en geldig voor één persoon voor hoogstens drie dagen, is men gewoon drie gulden en soms ook minder te laten betalen, hetgeen toch niet in de bedoeling zal liggen van de woorden: „zonder des landeigenaars toestemming." Ware dit wel het geval, dan zou in het reglement bepaald zijn, dat de landeigenaren van hunne opgezetenen eene heffing van

hoogstens *f* 3 mogen vorderen voor het recht om gedurende hoogstens drie dagen boomen om te hakken en dan zou die heffing opgenomen zijn bij de geoorloofde heffingen, vermeld in art. 8, doch nu moet ze gerekend worden onder de „andere opbrengsten", bedoeld in art. 37.

Gelukkig is het dat die opgezetenen voor 't grootste gedeelte Javanen zijn, een bij uitstek zachtzinnig, gewillig en volgzaam volk, maar ook het zachtzinnigste volk zal eindigen met oproerig te worden als zijne zelfs bij de wet gewaarborgde rechten niet worden geëerbiedigd. En het loopt er nu al mooi naar toe, want zooals ik hierboven reeds vermeldde, kwamen gepasseerden Zondag, 9 Juni jl., in den vooravond tusschen zes en half zeven bij het pakhuis, vlak in de nabijheid van de administrateurswoning, ruim 1000 opgezetenen — er zijn er, die het getal 1300 noemen — uit verschillende desas met het doel den administrateur te — we zullen maar zeggen: verzoeken dat deze hun vergunnen zou dat zij, aangezien hun oogst niet best was uitgevallen van wege de droogte in de eerste maanden en de onlangs plaats gehad hebbende bandjir, als tjoeké zouden leveren bras van inferieure qualiteit. De arme Javanen, ze hadden moeten weten dat zij zoo iets niet hadden behoeven te vragen maar dat zij het recht hebben natte padi te leveren, zonder zich af te vragen of de administrateur zulks zal goedvinden of niet. Dat verzoek werd gedaan omdat men van de tjoeké-plichtigen bras van de eerste qualiteit pleegt te eischen. Kwam de tjoeké-plichtige bv. 10 picol bras leveren en werden er bv. 3 picol afgekeurd en geweigerd omdat de korrels niet gaaf waren, dus de bras niet van de 1ste soort was, dan moest hij, alhoewel hij geen padi meer had daar alles reeds tot bras gestampt was, toch maar zorgen dat hij nog 3 picol bras van de 1ste soort leverde, zoodat hij wel genoodzaakt was die 3 picol te koopen bij een Chinees die, ook omdat de inlander niet contant kan betalen — waar zou de arme man zijne contanten vandaan moeten halen? — hem een picol van misschien *f* 6.50 waarde voor *f* 8.50 à *f* 9 op crediet levert.

Zou het nu zoo'n wonder zijn en aan wien zou de schuld liggen, als de opgezetenen, wanneer de beheerder van het land zich niet stoort om hunne, bij de wet gewaarborgde rechten, oproerig worden om daardoor dengene, die er niet goedschiks toe te krijgen is, met geweld te dwingen hunne rechten en daardoor van zelf ook de wet te eerbiedigen?

En dat de wet niet wordt geëerbiedigd, à qui la faute?

Het bestuur moet toezien dat op een particulier land de beheerder zich aan de wet houdt, een krachtig bestuur zou er zich niet buiten laten houden en zou bij eventueele onlusten of oproerige vertoogen van de ontevredene opgezetenen, die nog wel in groote massa opkomen, de zaak flink aanpakken, met bekwamen spoed onderzoeken, zonder aanzien des persoons beslissen en de verdrukten op hun rechten wijzen daar waar zulks blijkt noodig te zijn.

Terwijl het hier algemeen bekend is dat ja bijna alle padi-planters — zooals ik zooeven reeds zei, slechts met uitzondering van een klein vijftigtal — de tjoeké in bras betalen zonder dat daaromtrent te voren eene vrijwillige overeenkomst is aangegaan, bestaan ten assistent-residentie-kantoren niet eens registers, zooals voorgeschreven bij art. 11

alinea 2. Ook registers, zooals voorgeschreven bij art. 16 alinea 2, kent men er niet. Wie controleert den beheerder van het land of hij zich houdt aan het reglement? In art. 46, al houdt de beheerder zich aan het daarin vervat voorschrift, is niet de minste contrôle gelegen. Bij gebrek aan contrôle is de bevolking van het particuliere land geheel overgeleverd aan de willekeur van den beheerder, die met algeheele terzijdestelling van het reglement kan handelen zooals hij verkiest.

Het wordt hoog tijd dat men zich niet langer doof houdt voor de herhaaldelijke klachten der in hooge mate ontevreden gestemde opgezetenen van het uit vier districten bestaande particuliere land Indramajoe-West. Een onderzoek naar de toestanden op dat land, geleid door eene krachtige persoonlijkheid, is waarlijk niet overbodig!

* * *

Aangenomen dat Mr. Alph. Ockerse niet overdreven heeft, dan leeren wij uit deze geschiedenis 1°. dat op korten afstand van Batavia, de hoofdzetel van ons bestuur in Ned-Indië, de administrateur van een particulier landgoed de opgezetenen onwettige vorderingen oplegt, 2°. deze toestand het opperbestuur bekend is: vide de aan den Gouverneur-Generaal gerichte requesten, 3°. de regeering het echter alsnog *niet* noodig vond de zaak grondig te onderzoeken.

Deze conclusies die voor de hand liggen, geven ons aanleiding tot de vraag: zou het niet tijd worden om tot onteigening van deze landgoederen over te gaan? Zij zijn een „imperium in imperio"; het reglement, dat de rechten van eigenaar en opgezetenen heet af te bakenen, scheidt niets af, integendeel is voor den administrateur, gedrongen als hij wordt door de belangen zijner op dividend azende aandeelhouders in patria, slechts een werktuig om de bevolking in naam der wet te knevelen en af te persen. De *tjoeké*-heffing zoowel die door den administrateur wordt opgevat, doet 's mans talent van combineeren alle eer aan, maar illustreert tevens ten duidelijkst, dat de vereeniging van de qualiteiten van belastingheffer en landeigenaar een vicieusen toestand schept, die in onzen tijd niet meer mag voorkomen.

Het befaamde ontworpen nieuwe reglement, waarvoor de oud-resident Faes al zoo vorstelijk beloond is, vóór het klaar was, zal toch de misstanden niet kunnen vernietigen: deze zijn in haerent aan het bestaan van die imperia, die in een geordenden staat niet geduld kunnen worden.

Wij verwachten dan ook stellig, dat het christelijk volksdeel, dat in de eerst volgende jaren de richting onzer koloniale politiek zal aangeven, tegen het voortbestaan van de particuliere landen zal protesteeren. Maar voorloopig zal het „geen geld, geen geld" zeker wel verhinderen deze landgoederen te onteigenen.

Zijn inspecteurs van arbeid, broodnoodig niet alleen in Nederland, waar zij reeds in functie zijn, maar nog meer in Indië, waar de rechten van den arbeider dikwijls met voeten wordt getrapt — zeer urgent zijn inspecteurs, die zoolang de particuliere landen nog niet zijn onteigend — althans toezicht kunnen houden, dat de bevolking niet door de eigenaars dezer landgoederen *in naam der wet* worden bedrogen, gekneveld en uitgezogen. Dit is toch al het minste, waarop de opgezetene dezer landen, slachtoffer van vroeger Engelsch en Nederlandsch geldgebrek, aanspraak mag maken.

Van zijn recht tot beklag per request tot den Gouverneur-Generaal verwachten wij weinig heil. De opgezetenen van Indramajoe-West volgden dezen weg, maar zonder eenig resultaat. Van een optocht „en masse" naar den administrateur, is evenmin iets goeds te verwachten. Zij deden dit, maar kwamen natuurlijk bij den duivel te biecht. En hulpe te zoeken bij den *toean fettor*, den assistent-resident van Indramajoe, is dikwijls gelijk de blinde, die in den fabel leunt op den lamme. Ook hij is menigmaal afhankelijk van de goede gezindheid van invloedrijke particulieren, wier onwettigheden hij heeft te beteugelen en te rapporteeren „en haut lieu".

Daarom dringen wij aan op het aanstellen van inspecteurs, die onafhankelijk van plaatselijke invloeden, gestreng kunnen toezien, dat de bevolking niet in hare rechten worde te kort gedaan. Want daarvan zijn wij overtuigd, dat wat thans uit Indramajoe-West gemeld wordt, ook elders kan geschieden! Mr. Ockerse deed een goed werk deze wonde plek bloot te leggen.

MAANDELIJKSCHE REVUE VAN BROCHURES EN VAN TIJDSCHRIFT- EN DAGBLADARTIKELEN.

DEN HAAG, 15 September 1901.

INHOUD.

Abdul Rivai in het *Algemeen Handelsblad* over het geloof der Inlanders in Indië. Critiek hierop door Dr. A. Fokker en H. G. Bartels. — De *Hollander* over den nieuwen minister van koloniën en de zending. — Bescheiden rakende den handel op Japan, verzameld door J. Kraay, gepubliceerd in *De Indische Mercuur*. — Nogmaals Abbas aan het woord over Djambi in de *Controleur*. — Blanda over de zending in hetzelfde orgaan. — *Tijd* en *Centrum* over een roomsch-katholieken kerkbouw te Soekaboemi. — De *Nieuwe Courant* en de wenschelijkheid der invoering van de opium-regie ter Sumatra's Westkust. Discussie hierover met het *Algemeen Handelsblad* en repliek der *Nieuwe Courant*. — C. over het Indische leger in de *Nieuwe Courant*, en een beschouwing van het blad over het gebruik van Inlanders bij de verdediging onzer koloniën. — Waar Indië onder lijdt? een vraag gesteld en beantwoord door de *Limburger Koerier*. — De *Kölnische Zeitung* over de duitsche koloniën. — De heer J. Hendrik van Balen over de toekomst van Suriname in de *Telegraaf*. — Blanda over vertegenwoordiging van Indië in de Tweede Kamer in de *Controleur* en polemiek hierover met *Oost en West*. — Een referaat van Ds. Aalders over het Boedhisme en de Christelijke zending in de *Ned. Zendingsbode*. — Welkom aan het *Koloniaal Weekblad*, orgaan van „Oost en West". — Het *Algemeen Handelsblad* een beschuldiging tegen een overleden resident terugtrekkende.

Mr. C. Th. van Deventer „Uit Multatuli's dienstjaren" in de *Gids*. — Een herinneringswoord gewijd aan wijlen Mr. L. Serrurier door Professor A. H. W. Hubrecht in hetzelfde tijdschrift.

Een wijdloopige beschouwing wijdt Abdul Rivai Gular Soetan Alaroe Koen, dokter-djawa, thans voor arts studeerende te Amsterdam, aan het „geloof der Inlanders in Indië", verwerkt in een serie artikelen opgenomen in het *Algemeen Handelsblad* van 13, 14, 15 en 17 Augustus. Veel te breed opgevat, doorspekt met allerlei aanhalingen uit schrijvers als Dr. Snoeck Hurgronje, Pœnsen, Prof. Stokvis en anderen, waardoor zijn werk veel van compilatie arbeid wegkrijgt, leenen de stukken van Abdul Rivai zich zeer slecht tot een uittreksel. Wij willen hem dan ook niet op den voet volgen. Volstaan wij met de mededeeling, dat hij, puttende uit zijn eigen ervaring, menige interessante bijdrage levert tot de kennis der Ilmoe's, Goeroe's en het doekoen gilde. Wat hij hierover tot aanvulling bijbrengt, ongetwijfeld ontleend aan de boeken, die hij dikwijls bij zijn medische studie gebruikt, komt ons minder belangwekkend voor. Ten slotte komt hij tot deze vraag: mag het Indische volk niet langer aan den invloed der Ilmoe's en Goeroe's worden overgeleverd, wat staat ons dan te doen?

De leer van Christus is om vele redenen, zegt hij, nog niet in staat het indische volk ervan te bevrijden, ook de Islam blijkt er totaal machteloos tegen te zijn.

Het eenige middel om tot het gewenschte resultaat te komen, is het volk de noodige ontwikkeling te geven.

En ik ben zoo vrij hieraan toe te voegen, laat hij volgen: onderwijs, waar en degelijk onderwijs moeten de inlanders hebben. Geen „halfheid, zooals nu.

Zeker! lezen, veel lezen moeten zij: maar dan moet gezorgd worden, dat er boeken, nuttige boeken zijn, geschreven in hun ware taal. Geen boeken, waarin alléén fabelen en verdichtselen als de vertellingen van „Duizend en één Nacht", de eentonige „Reis van Abdullah bin Abdulkadir" en meer dergelijke, die bovendien nog vaak in het Arabisch of Hollandsch Maleisch geschreven zijn, maar nuttige en leerzame werken die den inlander tot denken en opmerken drijven, boeken over populairen natuurkennis, exacte wetenschappen, volkenkunde, vooral van Nederland enz., geschreven in de taal, die dagelijksch door hem gesproken wordt en die hij gebruikt in zijn „Pantoens en Sjairs".

En wat de zending betreft, raadt hij aan naar Insulinde zendelingen te sturen, die voelen voor dit volksonderwijs, zooals er thans mannen uitgestuurd worden, die voelen voor hun zendingsroeping en de leer van Christus ingang trachten te doen vinden bij dat volk.

Hij eindigt met de mooie phrase:

„Dan zult gij eenmaal geen 375,000 grootendeels domme en bijgeloovige inlandsche Christenen tellen in „uwe" rijke en schoone Oost-Indische Bezittingen, zooals nu het resultaat is van honderden jaren arbeid uwer Christelijke missie, maar dan zullen vele millioenen ontwikkelde inlanders u dankbaar zijn voor hunne beschaving.

„Uit eigen beweging zullen zij dan naar uw Bijbel grijpen; Uw God tot den hunne maken.

„En uw nageslacht zal opzien met eerbied tegen uwen verheven arbeid en als „heilige poesaka" aanvaarden uw kostbare nalatenschap „„Uw Koninkrijk kome!"

Over de tegenspraak, die de door hem verkondigde stellingen uitlokte van de zijde van Dr. Fokker (*Algemeen Handelsblad* van 6 September) zullen wij kort zijn. Dat deze niet kon uitblijven verwonderde ons niet. Waar Abdul Rivai den taalgeleerden toeroept: „houdt op met den nutteloozen strijd over de „perfectieve en imperfectieve handeling" van het werkwoord in de Maleische taal enz. enz., besteedt uw tijd aan het schrijven van nuttige boeken voor de inlanders, om het Indische volk te leiden in het beschaven van zijn ware taal en het daarin te leeren denken en schrijven" — daar sprak het van zelf, dat de altijd strijdvaardige Dr. Fokker de aan zijn gilde toegeworpen handschoen opnam. Wie der beide strijders het aan het rechte eind heeft, durven wij als leeken niet beslissen, maar dat de pennenstrijd een weinig verkwikkelijk karakter droeg, en daarvoor beide partijen verantwoordelijk zijn, dat meenen we hier wel te mogen vermelden.

Een verstandig woord sprak de heer G. H. Bartels (*Algemeen Handelsblad* 12 September) nog, naar aanleiding van Abdul Rivai's opstellen ter verweer. Hij staat meer aan de zijde van den heer Rivai, en is het niet eens met Dr. Fokker. Of het pleit hiermede echter beslist is, gelooven wij te mogen betwijfelen.

* * *

Het artikel van den heer E. H. Kielstra over de zending in Ned. Indië (zie onze revue blz. 1116), dat met veel instemming door de clericale pers werd ontvangen en overgenomen, o. m. gaf de *De Nederlander* er een lang excerpt uit, (zie onze revue bl. 1117), werd ook door de *Hollander* (nummer van 17 Augustus) aangehaald. Teekenend voor het standpunt waarop het haagsche anti-revolutionaire blad zich ten opzichte van de zending plaats, is de kanttekening, die het orgaan bij het artikel van den heer Kielstra maakt. Het blad zegt n. l.:

„Als de nieuwe Minister van Koloniën, de heer Van Asch van Wijck, straks aan het werk gaat om alle belemmeringen voor de kerstening van Indië weg te nemen, dan zal hij zeker niet op zóó heftigen en fellen tegenstand stuiten als Minister Keuchenius heeft ondervonden.

„Tot voor betrekkelijk korten tijd was zoo goed als ieder liberaal en conservatief tegen de zending. De pogingen van zendings-genootschappen of van kerken om onder de inlanders het christendom te brengen moesten door de Regeering en door de Indische ambtenaren worden tegengestaan; eerst met geweld, later door allerlei kleine middeltjes.

„Waarom? Och eenvoudig, omdat men vreesde dat de inlanders door het Christendom te wijs en te verstandig zouden worden, dat zij dan zouden weigeren om zich te onderwerpen aan het Ned. Gouvernement en zoo hooge belastingen, in arbeid of belasting, op te brengen. Een uitvloeisel van het stelsel van uitzuigen van den inlander. Indië en vooral Java moest een melk-koetje blijven. De Ned. schatkist en de aandeelhouders in ondernemingen moesten groote winsten behalen; en dáárom behoorde de zending te worden tegengewerkt".

Vooral op deze laatste conclusie is zeker heel wat af te dingen. Zonder twijfel zullen wij in het vervolg nog wel eens gelegenheid hebben op dit onderwerp terug te komen. De zending zal nu wel aan de orde van den dag blijven.

* * *

Eenige maanden geleden hadden wij te dezer plaatse het genoegen de aandacht onzer lezers te vestigen op het Chinanummer van *De Indische Mercuur* (zie onze revue bl. 865). Thans zendt men ons een vervolg bijvoegsel van *De Indische Mercuur* van 13 Augustus, waarin de heer Kraay de bescheiden publiceert, die hij over Japan heeft bijeengegaard.

Evenals in der tijd die over China verzameld, raken ook deze stukken in het bijzonder alles wat op den handel, scheepvaart en industrie betrekking heeft. Slechts geldt het nu Japan. Wat de scheepvaart betreft, vinden wij er bijv. belangrijke bijzonderheden in over de groote japansche stoomboot maatschappij, de „Nippon Yusen Kaisha" die met een kapitaal werkt van 22 millioen Yen, 67 stoombooten in de vaart heeft, en een geregelde dienst onderhoudt tusschen alle voornaamste handelsplaatsen in Oost-Azië. Verder nog eenige gegevens aangaande den scheepsbouw in Japan, die telken jare toeneemt; een overzicht van het bankwezen in Japan met een eenvoudig en duidelijk lijstje van de invloedrijkste geldinstituten in het land van de Rijzende Zon, en enkele mededeelingen die op de Java suikerexport betrekking hebben. Bijzonderheden over den handel op Formosa en Korea zijn mede niet vergeten. Ten slotte brengt de heer Kraay nog eens in herinnering

wat hij vroeger in een lezing door hem op verzoek van het *Aardrijkskundig Genootschap* gehouden over een eventueel handelsverdrag tusschen Nederland en Korea in het midden bracht. Hij achtte een dergelijk verdrag raadzaam, en nu België in die richting reeds stappen gedaan heeft, vindt hij het dubbel noodig, dat Nederland niet langer blijft stil zitten, maar dit voorbeeld volge.

De mededeeling van den Japanschen Consul, in Seoul, dat „Korea's foreign trade in 1900 showed unusual prosperity" pleit wel zegt de *Indische Mercuur*, voor de opvatting van den heer Kraay, vooral ook met het oog op Nederlandsch-Indië.

Bij deze opvatting sluiten wij ons geheel aan. In 1842 en daarop volgende jaren toen er herhaaldelijk door Nederlandsche handelaren bij de regeering op aangedrongen werd een handelstractaat met China te sluiten, heette het ook, dat een verdrag niet noodig was omdat de handelsomzet met China zoo gering was. Wij verkeeren thans met Korea in ongeveer denzelfden toestand, en hoe eerder hierin verandering gebracht worde, des te grooter de kans, dat de Nederlandsche handel met dit ongetwijfeld rijk en vruchtbaar land toenemen en flinke resultaten zal opleveren. Thans zijn belangstellenden huiverig zich voor dien handel moeite te geven, juist omdat een verdrag niet bestaat. Hoe eerder, lettende op de toekomst, zulk een tractaat gesloten wordt, hoe beter het is.

Het geheele dossier maakt een zeer gunstigen indruk en wij hopen van harte, dat de heer Kraay spoedig praktische resultaten zal zien van zijn arbeid, die door de ruime verspreiding van *De Indische Mercuur* zeker onder veler aandacht zal komen.

* * *

De toestand in Djambi leverde aan Abbas stof tot een artikel in de *Controleur* van 31 Augustus. Nieuwe gezichtspunten opent het geschrijf van Abbas niet. Het zijn slechts herinneringen uit de loopbaan van eenige ambtenaren, die in de laatste jaren met Djambiers in aanraking zijn geweest, en wier wedervaren de schrijver gebruikt als bewijsmateriaal van de stelling, dat slechts een krachtdadig optreden der Nederlandsch-Indische regeering aan de georganiseerde moord- en roofpartijen door de Djambiers tegen onze onderdanen geregeld op touw gezet, een einde kan maken. Wat ons echter trof is de tegenstrijdigheid in de beweringen van den schrijver. Eenerzijds geeft hij erg af op het europeesche kapitaal „met zijn belangen en nooden"; anderzijds predikt hij een veroverings oorlog, of in nieuwe stijl uitgedrukt: het imperialisme. En dat in de *Controleur!* — Zeker aan de scherpziende oogen van de redactie ontsnapt.

* * *

Van degelijker behandeling, grondiger kennis van het door hem behandeld onderwerp getuigen de opstellen van Blanda over de zending in Nederlandsch-Indië, eveneens in de *Controleur* (van 7 en 14 September) geplaatst. Hij gaat uit van de gedachte, dat de Islam in Indië geen politiek gevaar en de zending van geen politiek belang is voor ons gezag en ons prestige.

Religieus is de inlander van huis uit, zegt Blanda, niet fanatiek, niet dweepziek. Hij is daarvoor te oppervlakkig, te gelijkmoedig, misschien ook wel te gemakzuchtig. 't Geloof ligt hem niet met devotie in 't hart. Hij

gelooft niet uit innig gevoelde overtuiging, maar zijn bovenmatig conservatisme doet hem hechten aan tradities en aan *adat*. 't Religieuse en het traditioneele is één en hetzelfde beginsel bij hem. Hij verdiept zich niet in zijn godsdienst, zooals hij eigenlijk in niets doordringt, anders zou het al waarschijnlijk kwaad met ons zijn afgeloopen! Hij maakt zich, met wat hem onbegrijpelijk of ondoorgrondelijk toeschijnt, af met zijn nuchter stopwoord: „Toean Allah poenja soeka!" ('t Is Allah's wil). Overigens laat hij vrijwel Gods watertje over Gods akkertje loopen. Zijn *adat* is hem maar alles en die sluit feitelijk ook zijn godsdienstig gevoel in zich op. Hij zingt zijn *pantoens* (litanieën) met geen dieper gevoel dan waarmede hij uit *hormat* (eerbied) aan uw voeten neerhurkt.

Er is dus geen zending noodig om de denkbeeldige of hersenschimmige gevaren van Islamistisch fanatisme onder onze Mohamedaansche onderzaten te bezweren.

Ook aan de pan-islamitische beweging schrijft Blanda weinig waarde toe. De berichten, die daaromtrent komen uit de Levant en andere Mohamedaansche landen, schijnen niet van allen grond ontbloot. Maar dat dit in alle stilte en zoo onnaspeurlijk mogelijk geschiedt kan niet verwonderen bij het bekeeringswerk van werkelijk fanatieke drijvers, waar wij bij de niet minder fanatieke godsdiensten en secten van het Christendom hetzelfde verschijnsel kunnen waarnemen; men lette maar eens op het propagandawerk van het katholicisme en jezuïtisme. Bovendien in een door Christenen overheerscht land spoort de vrees voor verbod en belemmering nog tot grooter geheimzinnigheid aan.

Dit wat betreft de zending contra het Mohamedanisme. Verder beschouwt de schrijver de zending als politiek en moreel belang. Noch voor het eén noch voor het ander gevoelt hij veel.

Men staat de zending voor, schrijft hij, uit een politieke overweging, om de prestige-quaestie, alsof zoo'n ongekerstende Javaan minder braaf, leidzaam of onderworpen is en minder sympathie aan den dag legt voor den Nederlandschen fiscus dan zijn gekerstende kampong-, desa- of landgenoot of den Christen-Inlander uit de Minahassa of de Molukken!

En bovendien, dit beginsel is al zeer onchristelijk en het Christendom onwaardig, dat men om staatkundige redenen — van de liberale regeering niets dan dat — 't zou willen exploiteeren. Heeft Jezus zich daarvoor laten kruisigen? Niet om het politieke profijt, om dat bijoogmerk, maar uit overtuiging van de geestelijke superioriteit van het Evangelie moet de kerstening geschieden, als men haar toelaat.

Ook het moreel belang der zending kan niet bepleit worden, meent Blanda, waar wij de inlandsche maatschappij het meest gedepraveerd zien in streken of plaatsen, waar zij samenvalt of in nauw contact is met de Europeesche d. i. de christelijke. In de centra der beschavingslanden is de inlander het ergst gedemoraliseerd. In de „darkness" der diepste binnenlanden, buiten 't bereik der Westersche- en ook Oostersche beschavingsinvloeden zijn de moreele toestanden onder de Javanen nog het zuiverst gebleven. Dat de moraliteit in de gekerstende streken vaak op vrij hoog peil staat is ook al toe te schrijven aan het scherp-op-de-vingers-gekeken-worden door de heeren zendelingen en missionarissen, en bestaat dus ook maar meer in schijn dan

in wezen. Geef den christen-inlander eens die mate van vrijheid en ongecontroleerd-zijn, en vergelijkt zijn moraal dus eens met die zijns Mohamedaanschen broeders!

De slotsom waartoe de schrijver komt, is dat het zendingswerk niet het middel is om den inlander te brengen op den weg der beschaving. Het middel daartoe is degelijk, vruchtdragend onderwijs. Geen bekeeringswerk dus, maar beschavingswerk. Geen christenkerken, maar steeds meerdere en betere scholen. Dat beschavingswerk, verricht met dezelfde toewijding, liefde en volharding en een consciëntieuse opvatting onzer plichten, zal den toekomstigen inlander maken tot een wezen, dat niet ten achter staat bij het model Modjowarno-, Menado- of Batakchristen! Haal de zendeling met zijn christenkerk en zijn Bijbel-colportage gerust uit Indië vandaan, zegt Blanda, en geef er voor in de plaats terug: goed en overal en alom ververkrijgbaar elementair en vooral ook vakonderwijs, goede onderwijzers, voorgangers en bestuurders, een rechtvaardig fiscaal beheer, een milde, gezonde wetgeving, een bescherming tegen verdrukking, knevelarij en tegemoetkoming aan de bestaande nooden en behoeften.

Zou de zending hiertoe niet, al is het in bescheiden mate en naar hare krachten kunnen medewerken? Wij zien niet in, dat het verwijderen van de zending uit onze Oost ook maar in los verband zou staan met de doorvoering van uitgebreide maatregelen op onderwijs gebied. Blanda's conclusie lijkt ons dan ook wel zwak, al schuilt er veel waars in zijn overige bemerkingen.

* * *

Te Soekaboemi doet zich een eigenaardig geval voor. Sedert jaren heeft daar de roomsch-katholieke kerk een woning in bezit, die tevens dient tot kerk. Nu er geld bijeen gebracht is voor het bouwen van een kerk in *optima forma* stuit het kerkbestuur op bezwaren bij den onlangs benoemden assistent-resident. Hierover natuurlijk „klachten" in de roomsch-katholieke pers.

Vooraan de Bataviaasche correspondent van de *Tijd*. *Orang Batavia* vindt dat deze bestuursambtenaar zijn bevoegdheid op een eigenaardige wijze opvat. Vervolgens spreekt het *Centrum* er met een paar woorden over. Het blad neemt het bericht uit de *Javabode* over de kerkbouw te Soekaboemi over, en voegt er de volgende bemerking aan toe:

„Indien de mededeeling uit de *Javabode* waarheid bevat, dan zal het ongetwijfeld zaak zijn, dat de regeering zich ermede bemoeit.

„De fanatieke moslemin" nòg meer te ontzien dan strikt noodig is, mag gerust een dwaze staatkunde genoemd worden.

„Reeds herhaaldelijk werd er van bevoegde en onverdachte zijde op gewezen welk een gevaar de Islam voor het Nederlandsch gezag in Oost-Indië oplevert.

„En tevens, welk een machtig hulpmiddel daar gelegen is, voor orde en beschaving, in de bevordering van het Christendom.

„Men zal thans moeten afwachten in hoeverre onze christelijke regeering met deze proefondervindelijk gebleken waarheid practisch rekening houdt.

„Het merkwaardig geval te Soekaboemi kan ook onder dit opzicht leerzaam en van waarde zijn".

De regeering zal zeker verstandig doen eerst eens advies over deze zaak uit Batavia af te wachten, alvorens aan de wensch van de heetgebakerde

heeren uit het roomsch-katholieke kamp te voldoen. Men kan niet te voorzichtig zijn met het toedienen van het nieuwe recept: mahomedaansch fanatisme te bestrijden door een krachtdadige ondersteuning der zending. Hiervan is „proefondervindelijk" nog nimmer iets goeds gebleken.

* * *

Over de wenschelijkheid der invoering van de opium-regie ter Sumatra's Westkust ontspon zich een discussie tusschen de *Nieuwe Conrant* en het *Algemeen Handelsblad*. Eerstgenoemd orgaan wees in het nummer van 18 Augustus op het feit, dat op de sedert dertig jaren gevolgde wijze ook thans weder het recht van opiumverkoop op de Westkust van Sumatra zal worden verpacht, ditmaal voor een tijdvak van vijftien maanden: van 1 Januari 1902 tot ult. Maart 1903.

Hierover is het blad ontstemt; het maakt daarvan de Indische regeering een verwijt. Het orgaan acht het wenschelijk, dat evenals op Java ook op Sumatra de pacht plaats maakt voor de regie. Deze beschuldiging nu komt het *Algemeen Handelsblad* (van 22 Augustus) niet billijk voor.

Kent de *Nieuwe Courant* wel voldoende de geschiedenis, èn van het opium op Sumatra's Westkust, èn van de regie? vraagt het Amsterdamsche orgaan.

De invoering der regie moet gelijdelijk geschieden, zegt het *Algemeen Handelsblad*. Eerst wanneer op geheel Java de regie heerscht, kan er sprake van zijn haar achtervolgend ook op de Buitenbezittingen te brengen; en het is zeer de vraag, of dan Sumatra's Westkust het eerst aan de beurt is. De Lampongs, wegens hunne nabijheid van Java, Bangka en Billiton, de Oostkust van Sumatra wegens het groote opiumgebruik zullen misschien wel eerder aan de beurt komen.

Verder wijst het blad nog op het verschil in karakter tusschen den Maleier en de Javaan. De Maleier is zelfstandiger, laat zich niet verleiden, dwingen en villen gelijk de Javaan De pachter vindt dan ook op Sumatra een geheel andere bevolking tegenover zich dan op Java. Ten slotte brengt het blad er de zending bij te pas, door deze warm aan te bevelen als bestrijdingsmiddel tegen het opiumgebruik. Geen beter middel om het groote gevaar van het opiumgebruik te bestrijden, roept het blad uit, dan de zending: de inlandsche christenen schuiven niet.

Wij zullen hier in geen verdere beschouwingen treden over het al of niet te pas en te onpas aanbrengen van het nut der zending. Zelfs de „nieuwe heeren en meesters" zullen verstomd staan, over de waarde thans door enkele liberalen aan dit aan de hoede van eerstgenoemden toevertrouwd kleinood gehecht. Genoeg zij, dat de *Nieuwe Courant* in haar nummer van 25 Augustus van repliek dient, haar oorspronkelijk standpunt handhaaft, en er aan herinnert, dat zij aan het slot van haar artikel zeer verschoonend over het tegenwoordig bestuur heeft geschreven. Zij veroordeelde niet de regeering, maar het systeem. Verder helpt zij het *Algemeen Handelsblad* van harte hopen, dat de verkorting van den pachttermijn van drie jaar op 15 maanden is geschied met het oog op een eventueele invoering der regie. Eenige kennis van locale toestanden geeft haar echter reden te vreezen, dat hier geen andere dan fiscale berekening in het spel is. De bij de pacht geïnteresseerde kongsies staan niet zoo sterk meer als vroeger: een lange pachttermijn kan

dus van ongunstigen invloed zijn op den pachtschat. In ieder geval zal er na ultimo Maart 1903 gelegenheid zijn met het pachtstelsel te breken.

* * *

Toegezonden werden ons eenige exemplaren der *Nieuwe Courant* (van 7, 15 en 22 Augustus) waarin C. toestanden in het indische leger bespreekt. Blijkbaar geschiedde de toezending met het doel deze opstellen alhier te behandelen.

Hoe gaarne wij hieraan ook wenschen te voldoen, kunnen wij thans daaraan geen gevolg geven. Immers aan het slot van zijn derde artikel merkt C. op, dat hij den indruk zou verzwakken, die zijn door hem zelf genoemde „gewichtige bemerkingen" op den belangstellenden lezer zullen maken, indien hij daaraan nog iets zou toevoegen. En onmiddellijk laat hij hierop volgen: „In een volgend nummer zullen wij meer tot de bijzonderheden afdalen". Dit nummer is nog niet in ons bezit. Zoodra echter dit het geval is, hopen wij op de „gewichtige bemerkingen" voornoemd, benevens de in het vooruitzicht gestelde „bijzonderheden", maar dan als één geheel, terug te komen.

* * *

Naar aanleiding van Chamberlain's verklaring, dat het geoorloofd is om de Kaffers in Zuid-Afrika te wapenen, merkt de *Nieuwe Courant* van 17 Aug. in een artikel getiteld: „Wilde krijgsbenden" op, dat een algemeene erkenning in het volkenrecht van het standpunt: solidariteit tusschen alle volken die deel hebben in de westersche beschaving tegenover alle andere, verstrekkende gevolgen zal hebben. Vooral voor ons, Nederlanders. Wanneer ooit Java door een der groote mogendheden wordt bedreigd, zullen wij dan den bijstand van de inlandsche hoofden en hun Javanen mogen aanvaarden? Dat inlanders in onze regimenten ingelijfd zijn, is geoorloofd: maar zou eene eventueele „levée en masse" der Javaansche bevolking dat ook zijn?

Nog moeilijker is de kwestie waar het geldt de bevolking van gemengd bloed.

Onze Indische wetgeving stelt hen, althans voor zoover ze uit een wettig huwelijk zijn geboren of door den blanken vader erkend, met Europeanen gelijk. Maar dergelijke munipale wetgeving is niet voor het volkenrecht een maatstaf. En zouden wij tegenover alle mogendheden dezelfde verplichting moeten nakomen? Ook b.v. tegen Japan? Wel hebben wij in het laatste handelstractaat met Japan, evenals in het gewijzigde art. 109 Indische Regeeringsreglement, de Japanners met Europeanen gelijk gesteld, maar gaat, waar het, zooals hier, rasverschillen geldt, die gelijkstelling ook door? Voor ons gevoel, zegt de *Nieuwe Courant*, is het niet precies hetzelfde of men Japanners, dan wel b.v. Engelschen of Duitschers met de hulp van Javanen bestrijdt.

De zaak is van meer belang, zoo besluit het orgaan, omdat wanneer ooit ons Indië bedreigd wordt, onze aanvallers hoogstwaarschijnlijk Mongolen zullen zijn. De toekomst zou moeten leeren in hoeverre de verplichting om een zekere solidariteit onder de beschaafde volken te erkennen, onze vrijheid van handelen in deze aangelegenheid zal beperken. Ieder Nederlander mag hopen, dat de les lang uitblijve!

Indien het blad met de Mongolen, de Japanners bedoelt, zou de les nderdaad lang kunnen uitblijven.

* * *

In het bekende orgaan van pater Thissen, de *Limburger Koerier*, wordt de vraag behandeld: Waar Indië onder lijdt?". De heer hoofdredacteur, die nimmer gewoon is een blad voor zijn mond te nemen, zegt ook nu, dat het „stelen" van Nederland de oorzaak van den achteruitgang van Indië is.

Eerst deed dit de Oost-Indische Compagnie, daarna de Nederlandsche Staat en — zooals de onlangs voor Gouda gekozen afgevaardigde der Tweede Kamer, de kapitein Idenburg, nog kort geleden heeft gezegd — thans nu een betere geest; in dat stelen door den Staat eenige wijziging is gebracht, nu geschiedt het nog daarenboven door de Nederlandsche kapitalisten, die het volk hun geld en grond afhandig maken.

„Het is noodig", meent de *Koerier*, „dat er betere toestanden in (Oost)-Indië komen.

„Het Volk moet zedelijk opgevoed, zijne bezittingen ten zijnen bate beheerd worden, totdat het eenmaal zelfstandig is geworden.

„Hoe zal dit geschieden?

„In de eerste plaats door kerstening van Indië.

„De Hindoes en Mahomedanen hebben beiden den Javaan onderdrukt, maar zij maakten hem toch met hun godsdienst bekend.

„Ook de Nederlanders hebben den Javaan onderdrukt, doch hem het christendom onthouden".

Hierop volgen eenige liefelijke bemerkingen aan het adres der liberalen en verder wordt uitdrukking gegeven aan de wensch, dat het nu wel „anders" zal gaan. Of er echter in „het stelen", altijd opgevat in den zin van de *Limburger Koerier*, verandering zal komen, staat nog te bezien. Als tegenwicht tegen een „kapitalistische uitbuiting" van den Javaan, zal de zending wel niet veel helpen. Althans de mannen van het vak, in deze de socialisten, gelooven er niet aan, en bij dit oordeel moeten de leeken zich wel neder leggen.

* * *

Het is zeker niet een alledaagsche gebeurtenis, indien de *Kölnische Zeitung* in een deftig hoofdartikel de resultaten opsomt, die de koloniale politiek Duitschland heeft opgeleverd, voorts de tegenwoordige toestanden nagaat, die in elk der duitsche koloniën heerschen, verder aangeeft welke verbeteringen daarin aan te brengen zijn, en ten slotte de koers aanwijst, waarin voor de toekomst de duitsche koloniale politiek dient gestuurd te worden. Over het algemeen genomen, is het blad nog al tevreden met hetgeen in de duitsche koloniën in de laatste jaren tot stand kwam. Goede vruchten werden volgens de *Kölnische* b. v. in Oost-Afrika geplukt. Eigenaardig is het daarover te lezen, dat de Arabieren-opstand in dat gebied voor deze kolonie „etwas Reclame machte"; en zij in Wissman een flinken en ook populairen gouverneur bezat, wiens voorstellen soms zelfs bij den aan de koloniën vijandig gezinden Rijksdag in goede aarde vielen. Er is wellicht buiten den Congo-staat geen land in Equatoriaal Afrika aan te wijzen, dat zoo in alle richtingen onderzocht is, en zoo geheel onder europeesch bestuur staat, dan Duitsch Ost-Afrika. Zelfs de gouverneur van het nabuurland, Britsch Ost-Afrika, Sir Charles Eliot,

heeft dit moeten erkennen, merkt met groote voldoening het Keulsche blad op. Ook met Zuid-West Afrika staat het er goed voor. Daar had het bestuur de vraag te beantwoorden: moet er een spoorweg door de woestijn gebouwd worden? — of moeten wij rechts omkeert naar huis gaan, aan het strand blijven zitten? — Het besluit was spoedig genomen, de uitvoering leverde geen moeilijkheden op, de spoorweg werd gelegd, en wel door den Staat. Het particulier kapitaal kon deze onderneming moeilijk aan. Het hield zich schuil, en zooals het blad meent terecht, want het vond geen steun in daaraan grenzende „umfassende Landconcessionen". Deze had de regeering reeds vroeger uitgegeven zonder daarbij te denken, dat eenmaal een spoorweg ge legd zou moeten worden.

De koloniën aan de kust van Guinea, die de vruchtbaarste zijn en de meeste winst beloven, zijn echter het meest verwaarloosd. De onwillige Rijksdag schoof de phrase: de handel volgt de vlag, op den voorgrond, om zich daarachter te verschuilen bij het verleenen van ongenoegzame voorschotten. Van daar ook dat er geen vertier en handel is, geen concessies worden aangevraagd. Wanneer zal Kameroen zijn spoorweg krijgen, vraagt het blad, gelijk elke fransche en engelsche kolonie in West-Afrika er een bezit. Ook Togo wacht op een spoorweg, die vooral nu men er in Dahomey reeds een aan het bouwen is, van groot belang geacht mag worden.

Over de koloniën in de Zuidzee is nog weinig te zeggen, nu door het te nietgaan der „Neu-Guinea-Compagnie" deze streek eerst kortelings onder het direct bestuur van het Rijk is gekomen. En Kiautschau *fara da se* onder het bewind van het departement van marine, dat van den aanvang af zoo verstandig is geweest zich door den Rijksdag voldoende geldelijke steun te laten geven, en bovendien zorg gedragen heeft de kapitalisten voor deze onderneming te winnen.

Hoopvol als het blad de toekomst van de Duitsche kolonie inziet, richt het toch een opwekkend woord tot de vrienden der koloniale beweging om de tegenstanders, die steeds met klachten over het „Assessorismus" en „Militarismus" op de proppen komen, met scherpte en zakenkennis te wederleggen.

„Men denke zich eens de onwaardige positie in, herinnert het orgaan, waarin onze ambtenaren komen door aantijgingen van „rauhen democratischen Missionaren" en „minderwertigen Factoristen"! — want zelfs op de onwaarschijnlijkste beschuldigingen moeten zij zich verantwoorden."

Op deze kostelijke opmerking volgt een andere nl. de verzekering, dat er wel is waar jeugdige Assessoren zijn, die de zaken in de koloniën danig in de war kunnen sturen, maar „tropenfesten Beamten" verzekeren toch, dat dit niet zoo erg is als gezegd wordt; en zij ondanks een verkeerde opleiding, spoedig de kunst van koloniën besturen verstaan. Ten slotte wordt toegegeven, dat in de Duitsche koloniën nog veel te veranderen en verbeteren is, en de volkomenheid niet is bereikt. Vooral in het aanleggen van spoorwegen staan de Duitschers achter bij de Franschen, Engelschen en Belgen. Dit is volgens de *Kölnische Zeitung* het eerst en het meest noodig voor de toekomstige ontwikkeling der Duitsche koloniën. Wij zouden hieraan willen toevoegen: ook voor de Nederlandsche bezittingen kan in deze richting niet genoeg gedaan worden.

* * *

Wij wenschen bijzonder de aandacht te vestigen op hetgeen de heer J. Hendrik van Balen in de *Telegraaf* van 24 Augustus schreef over de vooruitzichten, die Suriname te wachten staan, onder het bewind van den nieuwen minister van koloniën.

Is er van de nieuwe regeering iets te verwachten voor Suriname ? vraagt hij. Hierop geeft hij een bevestigend antwoord. Ja, de kans, dat er eindelijk een daad geschieden zal, is meent hij, door het optreden van dit ministerie grooter.

„De nieuwe minister van Koloniën toch is oud-gouverneur van Suriname, en wat meer zegt, heeft in den tijd, dat hij daar den scepter zwaaide, veel voor Suriname gedaan, terwijl hij, bedriegt onze herinnering ons niet, alleen afgetreden is, omdat hij voor Suriname te veel geld vroeg en er, als gevolg daarvan, verschil van meening ontstond tusschen hem en den toenmaligen minister van Koloniën over de wijze, waarop de Kolonie moest bestuurd worden.

„Jhr. van Asch van Wijck was in Suriname zeer populair en kon met de Koloniale Staten goed overweg, iets wat niet van iederen gouverneur kan gezegd worden. Een oogenblik liep hij wel is waar gevaar zijne populariteit te verliezen, toen hij de verordening deed aannemen om de leprozen onder toezicht te stellen van R.-K. geestelijken op Groot-Chatillon, doch toen het voorloopig gesloten contract, tengevolge van de bemoeiingen van den minister van Dedem, ontbonden werd, liep deze zaak met een sisser af.

„Ter verbetering van verkeersmiddelen, afwatering enz. deed van Asch van Wijck veel, zoodat hij herhaaldelijk zijne begrooting gesnoeid zag voor de Tweede Kamer. Het lang gekoesterde denkbeeld van het aanleggen van een proeftuin bracht hij tot uitvoering en het was ook onder zijn bestuur, dat twee groote werken werden ontworpen, nl. de afsluiting van het Saramacca-kanaal en de inpoldering en op loozing brengen van 2500 H.A. land nabij Paramaribo.

„Opstootjes onder de Britsch-Indische koelies gaven aanleiding tot de emigratie van Javanen naar Suriname eene onderneming, welke thans nog, zooals bekend is, geregeld wordt voortgezet."

Verder zegt hij: „Van niet minder belang mag het voor Suriname geacht worden, dat het jhr. van Asch van Wijck was, die in 1892 de bekende commissie benoemde, welke onderzoeken zou, of kolonisatie van Europeanen (Nederlandsche landbouwers) naar Suriname gewenscht is. De vrucht van dit onderzoek was het bekende rapport, waarnaar meermalen werd verwezen.

„Gaat men na, wat jhr. van Asch van Wijck als gouverneur voor Suriname deed, dan geloof ik, dat de veronderstelling, dat de Kolonie ook van hem, als minister, wel wat mag verwachten, gewettigd is.

„Het zal na deze herinneringen niemand vreemd voorkomen, dat ik, met het oog op het verleden van den heer van Asch van Wijk, als gouverneur van Suriname, en met het oog op hetgeen dr. Kuyper over emigratie schreef, in het optreden van die excellenties in onze regeering veel voor Suriname verwacht.

„Hier ligt het land om de kleine luyden te doen emigreeren, voor ons open. Het is onze eigen kolonie, die op handen wacht, om den vruchtbaren grond te ontginnen. Wij behoeven geen faciliteiten te vragen aan eene vreemde regeering en geen Hollanders naar een vreemd land te zenden. Een Hollandsche Kolonie wacht hen met open armen".

Tot zooverre de heer van Balen. In hoeverre zijn voorspelling zal uitkomen, moet natuurlijk de toekomst uitwijzen. Belangrijk in zijn stuk komt ons

echter de verwijzing voor naar hetgeen de heer van Asch van Wijk volgens hem wilde doen voor de Roomsch-Katholieke geestelijken, door hen n. l. het toezicht op te dragen der leprozen op Groot-Chatillon. De hatelijke artikelen die de *Tijd* en *Maasbode* en andere katholieke bladen gewijd hebben aan de nagedachtenis van Keuchenius, en de goede verwachtingen, die deze bladen van den nieuwen titularis van koloniën koesteren, zou de herinnering aan Groot-Chatillon daarop van invloed zijn geweest?

* * *

Vertegenwoordiging van Indië in onze Tweede Kamer is het stokpaardje van Blanda in de *Controleur* van 3 Augustus. Hierop volgde een artikeltje in *Oost en West* van 8 Aug. en hierop antwoordde de *Controleur* van 17 Aug.

De hoofdredacteur van de *Indische Gids* heeft de gewoonte om artikelen met v. S. te onderteekenen, hetgeen hij vroeger ook in wijlen het weekblad *Insulinde* deed. De redacteur van *Oost en West* Mr. G. v. Slooten Azn. heeft in zijn blad dezelfde initialen aangenomen, hetgeen geleid heeft tot een vergissing bij Blanda, die een aldus onderteekend artikel aan den heer R. A. van Sandick toeschreef.

Wij verwachten, dat *Oost en West* niet meer diens initialen zal gebruiken.

Van de polemiek zelf zullen we hier geen overzicht geven. Maar wel geven we hier de conclusies van Blanda's slotartikel, betreffende zijn stokpaardje: Indië's vertegenwoordiging in het Parlement, hetgeen Mr. v. Slooten wil bereiken door „de ethische opwekking van ons volk".

Ook zonder dat volk, meent Blanda, is het representatie-ontwerp tot oplossing te brengen. En het is zelfs de vraag of *Oost en West* het *met* dat volk langs den weg der ethische opwekking ooit gedaan zal krijgen! Tot nu beschouwde het Nederlandsche volk Indië — buiten de saldo's en verdere baten natuurlijk! — als een *quantité négligeable*. Welnu, om te komen tot zijn eisch: vertegenwoordiging in 't parlement, beschouwe Indië d. w. z. het combattante, voor Indië ijverende en strijdende Indië dàt Nederlandsche volk nu eens als een zoodanige *quantité négligeable* en het trachte er te komen zonder dat volk, zonder dat kiezersvolk. Wat er tot hiertoe voor Indië gedaan werd, rees daarvan het verlangen of de drang op uit den boezem der Nederlandsche natie of was het veeleer Indië of de nieuwere koloniale tijdgeest, die de regeering tot hervorming of reorganisatie bracht?

De Hollandsche natie vraagt of vroeg om niets ten gunste van Indië. Als de Indische regeering dus enkel te rade was gegaan met die natie, zou er nooit iets gebeurd of tot stand zijn gekomen ten nutte van Indië. In het onderhavige geval kan de volksstem evengoed buiten rekening blijven. Zooals de regeering door dwang en drang van Indische zijde, door de stroming van nieuwe koloniale denkbeelden kwam tot hervormen en reorganiseeren, kan zij ook in dit geval daartoe gebracht, desnoods geprest worden. Zou men meenen, dat ons streven in deze richting ook dan nog steriel en futiel zou zijn, als het Indisch element en bloc — pers en vereenigingen daaronder begrepen — zijn krachten eens ging concentreeren om hierop in te werken? Wanneer het Hollandsche volk eerst moet opgewekt worden, kan Indië ten eeuwige dagen op die representatie wachten. Maar wanneer het Indische volk in massa er zelf om vraagt en dwingt, dan alleen is zij geen utopie.

Of die theoretische strijd in 't belang van Indië is en of de energie er aan besteed, niet verspild is? In algemeenen zin beantwoordt Blanda die vragen toestemmend. En in dien zin beschouwen wij die prediking nog als zoodanig. Ja, de would-be deernis, die er in de Parijsche salons was met het lot van den derden stand voor nog de Fransche revolutie was uitgebroken, heeft met die koloniale ethiek-prediking een familietrek gemeen. Men zou er van kunnen zeggen: als de vos de passie preekt, boer pas op je ganzen. Die predikers voor 't belang van Indië zijn eenigszins als de pater, die de deugd der eerlijkheid stond aan te prijzen met een gestolen gans in de mouw, en onder de guillotine der koloniale rechtvaardigheid zou zeer zeker aan velen hunner het hoofd niet gespaard blijven. Die koloniale ethiek? *Words, words, only words!* Anders zou het koloniaal vraagstuk al voor lang een veel verder gevorderd stadium van evolutie zijn ingetreden.

Beschouw het representatie-vaaagstuk als alle andere koloniale vraagstukken, waarvan de oplossing toch ook niet gezocht wordt bij den wil of het verlangen van ons volk.

Einddoel onzer koloniale politiek moet zijn: zelfbestuur in Indië. Maar daarvoor is Indië nu eenmaal nog niet rijp; ook al ten deele door de zegeningen van ons beheer. Maar waar Indië wèl reeds rijp voor is, dat is voor kiesbevoegdheid aan zijn burgerij en invloed op en aandeel in de wetgeving voor zijn land door eigen vertegenwoordiging in de Staten-Generaal. Die aanspraak daarop is een recht, en grof onrecht is het, dat voor het tegenwoordig Indië nog altijd leeft het eeuwenoud woord: wij zullen handelen over u, bij u, zonder u! Zoolang Indië nog geen zelfbestuur heeft, zoolang de wetgevende bevoegdheid uitgaat van Plein en Binnenhof, zoolang is het een beslist onrecht, Indië en zijn burgerij te passeeren en te negeeren als tot dezen dag gedaan werd. Ook zelfs bij de instelling van een Kolonialen Raad of wat voor adviseerend lichaam ook, naast de Staten-Generaal, zou Blanda dat recht voor Indië blijven handhaven. Eerst dàn als alle wetgevende bevoegdheid aan de Kamer ontvalt, vervalt ook dat recht. En onbegrijpelijk is het den schrijver, dat de Indische pers en verder allen en alles wat voor Indië heet te ijveren, niet krachtiger en manhaftiger voor die aanspraken zich schrap zet.

Want zoo'n eigen representatie in de Kamer zou van heel wat meer invloed op ons volk zijn, dan alle mogelijke ethiek-prediking van particuliere zijde. De moreele invloed van zoo'n vertegenwoordiging zou alleszins gunstig voor Indië zijn. Het een en hetzelfde woord gesproken door een kampioen voor Indië zal heel wat meer uitwerking hebben wanneer het klinkt van het Binnenhof, dan b.v. van Heerengracht 4 te 's-Gravenhage.

Zoo eenige *enfants terribles* van het slag van den heer van Kol zouden Indië heel wat verder brengen dan een tienmaal sterker in aantal ethiek-predikers buiten de Kamer.

Blanda wil hiermede niet afdingen op het werk van „Oost en West". Maar die vereeniging zou, naar zijn overtuiging, haar nuttig streven voor Indië aanmerkelijk bevorderlijk zijn door ook in politieken zin in onzen geest werkzaam te zijn.

Indië hoort in de Kamer!

* * *

In de *Nederlandsche Zendingsbode* van 13 September lazen wij in een verslag van de zendingsconferentie te Amsterdam een referaat van een voordracht van Ds. W. J. Aalders, waarin over de vooruitzichten der Zending gehandeld wordt.

Daarin komt een beschouwing voor over het Boedhisme, waaraan we hier een plaats geven:

„Verre van rooskleurig — zoo verhaalt ons Ds. Aalders — is de huidige toestand. In Azië waar het Boedhisme tegen de Zending het grootste bolwerk vormt, meent men zendelingen, de leer van Boedha toegedaan, naar Europa te moeten zenden. In Parijs alleen hebben zij 30.000 bekeerlingen gemaakt. Onlangs beleefde de Boedhistische catechismus een tweeden Hollandschen druk. Ontroerend verschijnsel. Is hier de orde niet omgekeerd?

„Nagenoeg een derde der aardbewoners zijn aanhangers van Boedha's leer.

„Men kent de oorsprong van deze leer.

„Boedha, ongeveer 6 à 700 jaren vóór Christus levende, was een koningszoon en leefde te midden van weelde en genot. Dood en ellende werden verre van hem gehouden.

„Toen hij eens, buiten zijn paleis tredende, met de ellende, de ziekte, de armoede en den dood kennis maakte, werd hij wanhopig. Hij gaat tot de Brahmanen (Priesters) doch hun leer bevredigt hem niet. Hij eet, drinkt noch slaapt, *en komt eindelijk tot het besluit, dat een mensch maar ongevoelig moet voortleven zonder zich om iets te bekommeren.* Zelfs booze geesten vermogen niets op hem. Hij verbreidt zijn leer, bedelt zijn brood en sterft, tachtig jaren oud zijnde. In heilige boeken, wordt zijn leer beschreven. Maar voelen wij 't verschil tusschen zijn leer en die des Christendoms?

„Ja, leven is lijden. De zonde heeft het zoo gemaakt maar oorspronkelijk was dat leven een zegen. God schiep ons tot heerlijkheid. De Boedhist kent geen Schepper. Volgens hem zou 't een slechte god zijn die zulk een wereld schiep. Het grootste heil is volgens hem opgelost te worden in 't niet. Zoolang over te gaan in andere schepselen totdat zij eindelijk *niets* zijn, dat is de troostelooze leer der Boedhisten en deze leer wordt in Christenlanden verbreid als zijn dan de leer des Evangelies. Is dat de orde niet omgekeerd?

„Boedha's leer is, evenals Boedha zelf, koud, ongevoelig. Hoezeer in tegenstelling met den leer des Heilands, die het kruis voor ons kwam dragen. Ellende — ja ook dat kent de Boedhist, maar van verlossing en daaruit voortvloeiende dankbaarheid is geen spoor te ontdekken. Doet niet teleurstelling velen 't leven minachten? Maar buiten het Evangelie kan dit ook niet anders Het Evangelie leert ons sterven aan alles, maar ook de noodzakelijkheid der geboorte van den nieuwen mensch.

„Wat ons te doen staat? Stroomen zendelingen moeten gezonden naar *Indië* om de 300 millioen Boedhisten voor 't Evangelie te winnen. Schamen moeten wij ons dat *wapengeweld, sterken drank, opium* enz. *onze* zendelingen zijn. Inderdaad de orde wordt op vreeselijke wijs ook hier omgekeerd. Propaganda wordt voor den duivel gemaakt. Doch laat ons ten slotte bedenken dat de Goddelijke orde niet *kan* worden omgekeerd. 't Is slechts schijn, Gods orde houdt stand. Zijn Rijk zal komen en alle knie zal voor Hem buigen. Vertwijfelen wij niet. Een Amerikaansch zendeling werkzaam in Indië, schijnbaar

zonder vrucht, gevraagd naar de toekomst, antwoordde: „„ze is helder als de belofte Gods."" Laat ons moed scheppen. De Heer regeert!"

Tot zoover ons citaat. We zijn geen Boedhist, maar toch protesteeren wij tegen de voorstelling, die hier van de leer van Boedha en van zijn persoon gegeven wordt. Waarlijk, men zal die leer niet overwinnen, door een zoo onjuist beeld te geven van het karakter en de denkbeelden van een der edelste menschenkinderen, die ooit geleefd hebben. Vooral de door ons gecursieveerde woorden zijn schitterend van oppervlakkigheid. Is de andersdenkende Christen, die propaganda wil maken voor zijn godsdienst, in Azië niet in de eerste plaats verplicht eerbied te hebben voor de eerlijke overtuiging van den Aziaat? Moet de Christen-zendeling niet meer weten van het Boedhisme, dan blijkt uit zulk een beschuldiging? Zal er dan nooit wederzijdsche waardeering kunnen bestaan tusschen hen die op godsdienstig gebied een verschillend standpunt hebben? Vragen, die onwillekeurig bij ons oprijzen, die volstrekt geen vijanden der zending zijn, doch die de door onkunde gekweekte oppervlakkigheid haten.

* * *

De Vereeniging „Oost en West" heeft haar 14-daagsch orgaan, te beginnen met No. 14 van 12 September, veranderd in het *Koloniaal Weekblad*. Wij wenschen de vereeniging geluk met die gewichtige stap, en geven van onze zijde gaarne de verzekering dat wij hier niet zullen zwijgen, wanneer belangrijke, van eigen studie of zelfstandige opvatting getuigende opstellen in haar kolommen verschijnen. Het eerste nummer van het weekblad bevat een redactioneele inleiding, waarin o. a. op den voorgrond wordt gesteld dat de redactie van het blad een volkomen neutraliteit betracht, en dat het blad zonder billijke ergernis door iedereen moet kunnen worden gelezen.

Dat zijn echter twee negatieve eigenschappen; er is toch meer noodig om werkelijk gelezen te worden! Intusschen zijn we al dadelijk begonnen met een „billijke ergernis", toen we in het *Koloniaal Weekblad* onder „Varia" het verhaal van den onlangs gestorven resident (van Passoeroean), die de opiumregie zou bevorderd hebben door onwettige middelen, vonden aangehaald, zoogenaamd uit „een der O. Indische bladen", maar blijkbaar uit het „*Algemeen Handelsblad*, dat door ons over de wijze, waarop het schreef over een man, die zich niet meer verdedigen kon en tegen wien men zich wel wachtte bij zijn leven met die beschuldiging aan te komen, is onder handen genomen in onze Revue van de September aflevering op blz. 1121. Onze lezers zullen trouwens hieronder al spoedig zien, hoe het *Handelsblad* ten dezen zijn draai neemt, en wij verwachten dat het *Koloniaal Weekblad* zijn lezers daarvan niet onkundig zal laten.

Het *Koloniaal Weekblad* trachte echter niet hoofdzakelijk naar die neutraliteit en het ontwijken van billijke ergernis. Zij roepe zich den bijbeltekst uit Mattheus 18 in de gedachten: „wee der wereld van de ergernissen! want het is noodzakelijk, dat de ergernissen komen; doch wee den mensch, door welken de ergernis komt." Bij het bespreken van koloniale zaken — wij hebben het al eens meer gezegd — kan men dit aanvullen met het bekende „wee dengene die niet ergert, want hij zal liegen". En *dat* zal het *Koloniaal Weekblad* toch niet willen?

Alleen belangstelling in deze nieuwe stap van „Oost en West", die werkelijk

in haar kort bestaan al veel goeds deed, onder anderen door haar belangrijke vaktentoonstellingen, geeft ons deze opmerking in de pen.

* * *

Het *Algemeen Handelsblad* heeft, zooals wij hier boven reeds even aanstipten, blijkbaar berouw gekregen over zijn houding, in zake een beschuldiging tegen — thans noemen wij man en paard! — den verdienstelijken, onlangs overleden oud-resident A. Salmon V.zn. van Pasoeroean.

Wij lezen thans in het nummer van 11 September het volgende:

„Het verheugde ons zeer, thans *op goed gezag* te kunnen zeggen dat wij „het geheele verhaal", hoe algemeen het ook in Java's Oosthoek verspreid en geloofd schijnt te zijn, voor onwaar mogen houden. Een persoonlijke vijand van den resident schijnt het uitgestrooid te hebben.

„Iemand, die met de plaatselijke toestanden uitstekend bekend is, schrijft ons hierbij, dat de patih, eerst weken na 's residents vertrek tot dien rang benoemd, bekend stond als een der flinkste inlandsche ambtenaren, die zich als wedonokota, er zeker niet toe zou hebben geleend om, ter verkrijging van een wit voetje bij den resident, zelf regie-opium te koopen en onder de bevolking te doen debiteeren".

Wij nemen gaarne nota van deze terugtrekking van het *Handelsblad*, dat zooals wij in onze vorige revue op bladzijde 1121 refereerden, slechts „nog een flauwe hoop" had, dat het verhaal niet waar zou zijn, maar hierachter deed volgen „voor het oogenblik moeten wij na al wat wij ten deze vernomen hebben, wel aannemen dat de zaak zich werkelijk zoo heeft toegedragen", en zelfs een regeeringsonderzoek wenschte, terwijl de patih reeds lang dood is, de resident onlangs stierf en het geheele geval zich meer dan een lustrum geleden zou hebben voorgedaan.

* * *

Thans de tijdschriften gereviewd. In de eerste plaats vermelden wij dan Mr. C. Th. van Deventer's opstel „Uit Multatuli's Dienst-jaren" opgenomen in de September aflevering van de *Gids*. Als tekst bediende de schrijver zich van „De officieele bescheiden betreffende den dienst van Multatuli als Oost-Indisch ambtenaar" van P. M. L. de Bruijn Prince, en mevrouw M. Douwes Dekker—Hamminck Schepel's brochure: „Multatuli en de officieele bescheiden." Met deze bouwstoffen levert de schrijver ons een bijdrage tot de Multatuli-literatuur, die zeker door alle belangstellenden in den merkwaardigen levensloop van den grooten litterator en polemist met graagte zal gelezen worden. Schoon van vorm, keurig van stijl, met tal van zeer rake opmerkingen, zooals wij die trouwens van Mr. van Deventer gewoon zijn, doet deze studie den *Gids*-redacteur alle eer aan. Iedereen die eenigszins van het onderwerp op de hoogte is, weet dat de groote moeilijkheid voor den schrijver hierin gelegen was: den lezer een juist inzicht te geven in „de gebeurtenissen van 1843." Multatuli's ambtelijke loopbaan in Natal en zijn daarop gevolgd gedwongen verblijf te Padang zijn de zwarte plekken, die zijn vijanden niet nagelaten hebben, zijn nagedachtenis aan te wrijven. Met angstvallige nauwgezetheid heeft Mr. van Deventer alles wat op deze gebeurtenissen betrekking heeft onderzocht, het *pro* en *contra* afgemeten naar een maatstaf, die wij gaarne als „fairly just" erkennen.

In tegenstelling met den heer Kielstra, den advocaat van Michiels, die

van oordeel is, „dat Dekker door een toevallige samenloop van omstandigheden den dans gelukkig ontsprong", is Mr. van Deventer de meening toegedaan, dat deze krasse beschuldiging op geen goede gronden berust.

„Over het algemeen mag dus gezegd worden, schrijft Mr. van Deventer, dat de Officieele Bescheiden beslist gunstig zijn voor de reputatie van Multatuli als indisch ambtenaar en dat de onthullingen van den heer Kielstra aan die reputatie niet ernstig afbreuk doen. Maar het zou voorbarig zijn, dit gunstig oordeel te beschouwen als definitief. Hoe dankbaar ook voor het ontstoken licht, wij moeten erkennen, dat sommige punten nog niet in het duister of half-duister bleven en dat niet zelden het *„in dubiis pro reo"* ons voornaamste argument zijn moest. Het is jammer dat Mevrouw Douwes Dekker aan het tweede gedeelte van haar jongste geschrift — het gedeelte gewijd aan de onthullingen van den heer Kielstra — een zoo uitsluitend polemisch karakter gegeven heeft en zij zich in de hitte van den strijd wel eens heeft laten vervoeren tot verdachtmakingen, waartegen zij met het volste recht zou zijn opgekomen, indien anderen zich veroorloofd hadden, Multatuli's verleden daarmede te belasten. Bij haar tot den heer Kielstra gerichte verwijten heeft zij uit het oog verloren, dat dezen in 1893 de gegevens niet ten dienste stonden, die wij thans aan de goede zorgen van den heer de Bruin Prince verschuldigd zijn. Er was geen reden, te twijfelen aan de oprechtheid van 's heeren Kielstra's meening, dat de stukken door hem ingezien inderdaad het *geheel* der retroacten van het schorsingsbesluit vormden. Men kan meenen, dat de heer Kielstra te haastig is geweest in zijn op de stukken van het geraadpleegd dossier gegronde conclusies; niet sceptisch genoeg tegenover eenzijdige verklaringen; te veel beheerscht door zijn persoonlijke sympathie voor de figuur van Michiels; te weinig ontvankelijk voor de kritiek, die ook door derden wel eens op het karakter van Michiels werd uitgeoefend, — men mag bij dat alles niet vergeten, dat de in 1893 geraadpleegde stukken de eenige waren, die te zijner beschikking stonden, en dat die stukken inderdaad veel ongunstigs voor Multatuli scheen te bevatten. Maar juist omdat ten deze maar van *schijn* kan worden gesproken, dunkt het mij van zoo groot belang dat ook het Kielstra-dossier ten spoedigste worde gepubliceerd zonder terughouding van iets dat op Multatuli betrekking heeft en zonder subjectieve commentaren; een publicatie, om kort te gaan, naar de zelfde methode als door den heer de Bruyn de Prince gevolgd werd. Tevens behoort daarbij te worden opgehelderd, wanneer en hoe men er toe gekomen is, uit de indische archiefstukken over Dekkers controleurschap te Natal bij voorkeur die bescheiden te lichten, die Dekker in een ongunstig daglicht moesten stellen en alleen deze naar Nederland te zenden. De omstandigheid toch, dat van al de door den heer Kielstra met vermelding der datums aangehaalde stukken niets in de verzameling van den heer de Bruyn Prince wordt gevonden, doet aannemen dat die stukken reeds vóór 1893 uit het archief der Algemeene Secretarie in Indië naar Nederland werden overgebracht.

„Wordt aldus aan alle stukken, door den heer Kielstra vermeld, gelijke publiciteit gegeven als de heer de Bruyn Prince voor de indische archiefstukken wist te erlangen, dan zal daarmede voor de beoordeeling der nu nog niet geheel opgehelderde sumatraansche episode uit Multatuli's ambtelijk

leven een vrij stevige historische grondslag gelegd zijn. Geheel volledig zal het dossier echter dán ook niet zijn. Van de stukken die er, zoo zij nog bestaan, aan zullen moeten worden toegevoegd noem ik in de eerste plaats de adviezen van den raad van Indië van 20 Februari, 15 Maart, 20 Juli en 16 October 1844, alle vermeld in het regeeringsbesluit van 23 October 1844. De publicatie dezer adviezen is van gewicht omdat naar alle waarschijnlijkheid daarin de door Michiels tegen Dekker ingebrachte bezwaren met grooter uitvoerigheid dan in het regeeringsbesluit zullen zijn behandeld en de gronden zullen zijn aangegeven die de regeering noopten alle bezwaren, met uitzondering van dat betreffende het verschil van *f* 2106, koper, te laten vervallen. Voorts zal Michiels' missive van 15 Juli 1843 no. 1420, waarin hij den Gouverneur-Generaal voorloopig rapport deed van Dekkers „mindere geschiktheid", moeten worden opgespoord en bovenal ook Michiels' missive van 3 Juli 1843 aan Dekker zelven, waarvan, zooals ik reeds mededeelde, in de Officieele bescheiden in het voorbijgaan melding wordt gemaakt. Een copie dier vermoedelijk nog al scherpe aanschrijving aan Dekkers adres werd door Michiels blijkbaar niet aan de Regeering gezonden en zal dus in het archief der algemeene Secretarie niet te vinden zijn, maar in het archief te Padang moet, behoudens het geval van verwoesting door brand of witte mieren, de minuut dier aanschrijving toch nog berusten, ja, mogelijk is zelfs te Natal nog wel na te gaan, of de controleur Dekker dien brandbrief ontvangen heeft en hoe daarmede door hem gehandeld is. Uit de ten vorigen jare door den oud-resident P. J. Kooreman in *De Indische Gids* gegeven artikelen over de gouvernements-koffiecultuur ter Sumatra's Westkust is gebleken, dat in de afdeelingsarchieven aldaar nog heel wat voor een juiste beoordeeling van Michiels' bestuur gewichtige stukken sluimeren. De indische regeering die in 1892 den letterlievende pastoor Jonckbloet en nu weder den heer de Bruin Prince vrijheid schonk om hun vondsten openbaar te maken, kan niet weigeren, dat al wat in de plaatselijke archieven ter Sumatra's Westkust en elders over Multatuli te vinden is, eveneens binnen het bereik van belangstellenden worde gebracht. Aan personen, bereid en begeerig om het goede voorbeeld hun door den heer de Bruyn Prince gegeven te te volgen, zal het onder de bestuurs-ambtenaren werkzaam op plaatsen waar, tusschen 1839 en 1856, Eduard Douwes Dekker hun doorluchtige voorganger was, zeker niet ontbreken en zoo zouden wij dan binnen korten tijd over *alle* nog aanwezige „officieele bescheiden, betreffende den dienst van Multatuli als oost-indisch ambtenaar" kunnen beschikken, niet alleen voor zoover zij handelen over zijn gedragingen in Natal of Lebak, maar ook die welke een beeld geven van zijn werkzaamheid in Krawang en in Bagelen, in de Minshassa en in de Molukken. Reeds gaf de heer de Bruyn Prince (als resident van Kedoe sedert April 1900 óók belast met het bestuur over de residentie Bagelen) ons zijn woord om, in een tweeden druk der Officieele Bescheiden, ook de stukken betreffende den dienst van Multatuli als commies op het residentie-kantoor te Poerworedjo te publiceeren, „indien nl. deze stukken nog gevonden kunnen worden, want bijna het geheele archief tot 1860 is verbrand geworden, omdat het zoodanig door de witte mieren was aangetast dat de stukken onleesbaar waren geworden.

„Levert deze zeer redelijke, maar tevens zeer verontrustende voorwaarde

die de heer de Bruyn Prince aan zijn belofte moest verbinden, een sprekend voorbeeld van de moeilijkheden waarmede indische snuffelaars somwijlen te kampen hebben, zij moet tevens als prikkel werken om alles wat in Indië nog omtrent Multatuli te vinden is zoo spoedig mogelijk voor ondergang te vrijwaren. Eerst indien deze arbeid voltooid is en alle in Indië en in Nederland gevonden bescheiden binnen ieders bereik zijn gebracht, zal het den geschiedschrijver mogelijk zijn een voor controle vatbaar beeld te teekenen van Multatuli als ambtenaar en zal het kunnen blijken, welke van de tot dusver over het ambtelijk leven van den dichter uitgesproken gissingen der waarheid, of althans der waarschijnlijkheid, het meest nabij komen".

* * *

Voorts troffen wij in de September aflevering van de *Gids* een merkwaardig levensbericht aan over Mr. W. L. Serrurier van de hand der heeren Prof. A. A. W. Hubrecht. Wij mochten den ontslapene tot onze trouwe medewerkers rekenen, en met aandoening namen wij kennis van het warme herinneringswoord, door een zoo bevoegd man aan zijn nagedachtenis gewijd. Serrurier beoefende eerst het landbouwbedrijf, daarna de tuinbouw, toen het notariaat en vervolgens studeerde hij in de rechten. Na zijn promotie werd hij na Hoffmann de tweede bewerker van het befaamde Japansch-Nederlandsch Woordenboek, dat aan Japan toegang zou geven tot de westersche beschaving. Maar het woordenboek is nog steeds niet verschenen, en Japan heeft geen tijd gehad om zoo lang te wachten. Intusschen is de nederlandsche taal zoo grondig uit de japansche beschaving verdwenen, dat er geen spoor meer van terug te vinden is. Niet op Serrurier echter drukt de smaad van deze ergerlijke, echt hollandsche langzaamheid. Want hij was in de eerste plaats een voortvarend man en hij zag al spoedig in, dat het japansch woordenboek niet het voertuig zou worden waardoor de Japanner met koortsachtige haast zou grijpen naar westersche denkbeelden.

Wij herinneren ons nog allen den heftigen strijd van Serrurier als directeur van het ethnografisch museum te Leiden tegen de slechte huisvesting der verzamelingen aan zijne handen toevertrouwd, en zoo we dit vergeten mochten zijn, zouden de titels van zijne brochures „Museum of pakhuis", en „Museum of mesthoop" ons den aard van dien strijd wel weer in herinnering brengen. Ten slotte geheel gedéillusioneerd legde hij zijn betrekking neêr, en werd leeraar aan het gymnasium Willem III te Batavia. Voor de koloniën heeft hij veel gedaan. Als zoodanig memoreert Dr. Hubrecht de oprichting, op zijn initiatief, van de Maatschappij tot bevordering van het natuurkundig onderzoek onzer koloniën. Oorspronkelijk anarchist, later geloovig katholiek, was hij altijd man van de daad.

KOLONIALE LITERATUUR.

OVER MALARIA EN MUSKIETEN DOOR W. J. VAN GORKOM, GENEESHEER TE TOSARI.

Wie de publicaties van Dr. van Gorkom kent, bijv. die over Beri-beri verschenen in de *Indische Gids,* die weet ook dat van Gorkom een uitnemend stylist genoemd mag worden, die bovenal begaafd is met een critisch talent.

In het bovengenoemd boekje, bij A. J. Jahn te Malang verschenen, leeren wij van Gorkom van eene andere zijde kennen, op populaire wijze zet hij de nieuwste onderzoekingen over malaria uiteen, kennelijk met de bedoeling om in te lichten hoe men de malaria kan bestrijden, kan vermijden. Het was van den schrijver niet anders te verwachten dan dat hij aangename lectuur zou leveren, die in duidelijkheid niets te wenschen overlaat.

Al kunnen wij dus het boekje aan een ieder aanbevelen, die betreffende de Malaria de laatste snufjes wenscht te kennen, zoo kan men, zelf geneesheer zijnde, toch ook de gedachte niet geheel onderdrukken of populaire geneeskunde wel zoo aanbevelenswaardig is als velen meenen.

Geneeskunde is geen wiskunde, en men mag veilig zeggen dat er in de Geneeskunde hoegenaamd niets is wat absoluut vast staat. Deze eigenaardigheid heeft zij gemeen met elke andere wetenschap, die levende wezens onderzoekt. Hoeveel wij weten, het blijft raden, omdat wij niet weten wat „leven" is; het blijft ook raden omdat elk verschijnsel bij levende wezens zoo ontzettend samengesteld is, dat wij altijd slechts eene groep te samenwerkende krachten tegelijk kunnen overzien; wij verwaarloozen de andere, en trachten uit de enkele onderzochte alles te verklaren, met het gevolg dat elke waarneming vol fouten is.

De geschiedenis der natuur- en geneeskunde leert ons dit op elke bladzijde en toch staat de waarheid van het bovengezegde veelal slechts hen duidelijk voor het oog, die zelf onderzoekers zijn en helaas dikwijls ook dezen niet.

Daar is het geheel natuurlijk dat het lezend publiek nog veel minder van deze waarheid doordrongen is; allen menschen is eigen dat zij gaarne iets als vaststaande denken, om er op te kunnen steunen.

Dit verklaarde ook het succes dat Darwin met zijne theorie had, die alles scheen te kunnen verklaren. Zij is voor velen een dogma geworden.

Toen ik student was, was men geneigd iedereen voor een stommeling aan te zien, die er niet aan geloofde. In dien tijd maakte ik een reisje door Luxemburg en ontmoette daar in een hotel te Diekirch een grijsaard, die bleek een Belgisch Hoogleeraar te zijn. Ik sprak met hem over die geestesrichting van onzen tijd, en werd getroffen door het antwoord: „Het zal niet van duur zijn, 45 jaren beoefen ik de natuurwetenschappen en ik heb

ondervonden dat geen theorie langer dan 25 jaren duurt", 't zal met het Darwinisme ook wel zoo gaan. Dat scheen mij toen ongelooflijk. En thans beleven wij reeds, wat toen voorspeld werd. Vele, ik geloof wel de meeste, der jongere duitsche natuuronderzoekers, willen niets meer van het Darwinisme weten, de ouden blijven er wel is waar aan vast houden, zij is hun lief als eene herinnering uit de dagen der jeugd. 't Is opstaan en vergaan, wie dat goed begreep, legt er zich bij neer.

Helaas zijn er nu zoovelen, die dit niet begrijpen, die verlangen dat alles vast zal staan, die er op smalen als de geneesheeren heden dit en over eenige jaren het tegenovergestelde er van beweren, en de conclusie ligt voor de hand: „ze weten er niets van".

Daarom heeft het zijn schaduwzijde om het publiek te toonen wat in de laboratoria gedaan, gedacht, gehoopt wordt, ze zien dan zoo oneindig veel tegenstrijdigs, en zij begrijpen niet dat eene vermeerdering van kennis nooit langs een rechten weg maar langs tal van kronkelpaden bereikt wordt.

Ook voor de onderzoekers is de verleiding zoo groot om, als zij eene verklaring gevonden hebben, een nieuw feit, die kronkelpaden te vergeten, te meenen dat zij recht op hun doel af gaan waardoor zij plotseling tegen een boom loopen.

Ik zal hier nog eene dergelijke ondervinding van recenten datum noemen. Toen Koch de cholerabacillen gevonden had, wilde men niets anders meer dan deze zien. Vond men die bacillen in den afgang: de diagnose cholera was gemaakt, vond men ze in de rivieren, dan heette het: eene epidemie zal komen, en het is wonderlijk hoe alle onderzoekingen toen dezelfde resultaten gaven, dat men beweren kon, waar geen cholera is vindt men die bacillen ook nimmer in het water. Maar langzamerhand begon dat mooie gebouw weer af te brokkelen, men vond bacillen, die niet van die der cholera te onderscheiden waren, zoowat overal. Hoe moet men het nu verklaren dat men in het tijdperk van enthusiasme ze nergens vinden kon, waar geen cholera was? Wel, dat is de verblindende kracht der sugestie; het vinden van datgene, wat men gaarne vinden wilde.

Het komt mij voor dat veel, wat men thans, na de laatste zoo belangrijke onderzoekingen over Malaria, voor waar houdt, ook zal vallen zoodra de tijd van enthusiasme over dezen nieuwen triomf der wetenschap wat voorbij is, en zoo men deze overtuiging heeft, dan valt het moeielijk om met warmte de toepassing der vondsten in de praktijk voor te staan. Het publiek is al zoo vreesachtig, heeft al zoo de bakteriënvrees te pakken dat het mij tegen de borst stuit om nu reeds te verklaren: „malariapatienten zijn besmettelijke zieken."

Men vergete toch niet dat de aloude ondervinding betreffende malaria ons nimmer die besmettelijkheid in een huisgezin toonde, bestaat ze evenwel theoretisch maar practisch niet, dan is het beter den menschen geen schrik op 't lijf te jagen.

Ook is het geruststellend te weten dat van de Anopheles muggen slechts de wijfjes ons bloed zuigen, dat eene mug slechts om de 2 à 3 dagen zuigt, en dat, zoo zij al malaria-bloed gezogen heeft, zij zeer dikwijls niet besmet wordt. Dat ondervond Koch te Batavia, dat kan men bij tal van andere onderzoekers lezen. Maar al is eene mug besmet dan gaan er weer 14 dagen over heen voor zij andere menschen kan besmetten, en ga nu eens na hoe groot de

kans is dat eene mug, die voor 14 dagen aan een malarialijder zoog nu aan een gezond mensch zal zuigen. Hoeveel duizenden muggen gaan niet dagelijks te gronde door spinnen, tjitjaks en andere vijanden, hoeveel anderen zoeken hun voedsel niet even gaarne op dieren of op vruchten als op den mensch. Ook hebben de proeven geleerd dat niet iedereen — al is hij ook gevoelig voor malaria — door den steek eener besmette mug malaria krijgt. Mij dunkt het gevaar is zoo heel groot niet door een malarialijder besmet te worden. Dit toont toch ook het voorbeeld van Soekaboemie. Iedereen weet dat dit eene bijzonder gezonde plaats is, en toch zijn er steeds aanwezig 1°. de malarialijders, die er genezing komen zoeken 2°. de Anophelesmuggen, die de malariaparasieten dier lijders zouden kunnen verspreiden. Men zoude dus volgens de nieuwe theorie recht hebben te Soekaboemie een broeinest van malaria te verwachten.

Er is zoo veel waars in de stem des volks, dat deze niet behoeft te zwijgen bij nieuwe theorieën, en dikwijls komt zij als zegevierende uit den strijd. Lange jaren gold de longtering bij geleerden voor niet besmettelijk. Ik herinner mij nog zeer wel den blik van vernietigende minachting waarmede een geleerde van naam mij als jong mensch afmaakte toen ik het goed recht van het volksgeloof verdedigde, dat de longtering voor besmettelijk hield. En nu zouden even groote geleerden hem met minachtenden spot doodslaan, die de besmettelijkheid durfde te betwijfelen. Het was meen ik in 1895 dat de Chef van den Geneesk. Dienst in N.-I. de Regeering moest inlichten betreffende de al of niet besmettelijkheid der Lepra. Alle schrijvers werden geraadpleegd en de conclusie was: 't is niet bewezen en niet waarschijnlijk dat Lepra besmettelijk is. Spoedig volgde het congres te Berlijn, en sedert neemt de geleerde wereld aan dat Lepra wel besmettelijk is.

Deze voorbeelden waren met vele te vermeerderen, maar zij zijn voldoende om te toonen hoe de wetenschap, steeds door eene richting in haar onderzoek beheerscht, van meening verandert naar mate zij op eene andere groep van verschijnselen haar aandacht vestigt.

Zij is thans ten opzichte der muggentheorie even eenzijdig als zij het vroeger was, toen zij zich blind staarde op tellurische invloeden en miasmen. Daarom meen ik, dat wie op de geschiedenis der geneeskunde let, zich niet zal haasten de nieuwe theoriën in praktijk te brengen.

Trouwens, daarbij zou men op heel wat bezwaren stuiten. Wil men alle broedplaatsen der muggen verwijderen, dan zouden vele huizen verbouwd, alle badkamers afgebroken moeten worden, en heel wat kampongs moeten verdwijnen. En wie zal ons dan nog zeggen, als wij dit alles gedaan hebben, of wij dan niet, evenals bij de millioenen voor ontsmetting van beri-beri-locaalen uitgegeven, zullen ondervinden, dat het toch niet zal baten, dat de muggen eenvoudig hunne levenswijze zullen wijzigen en zullen blijven vermenigvuldigen in spijt van alle onze maatregelen.

Evenwel wil ik daarmede volstrekt niet elke toepassing der nieuwe theorie terugwijzen. De in Italië gedane proeven doen het als waarschijnlijk voorkomen dat de muggen de eenige overbrengers der malaria zijn en dat men geheel vrij van malaria blijft als men zich voor deze weet te beschermen, en dit schijnt voor een klein aantal menschen in zekere geïsoleerde verblijfplaatsen wel mogelijk te zijn. Nu is het waar, ik herinner aan wat ik zooeven

over cholera meêdeelde, dat niettegenstaande alle proeven nu overeenstemmen, deze overeenstemming toch eene schijnbare op suggestie berustende kan zijn, en ook dat de levensvoorwaarden der malariaparasieten in onze koloniën van die in Italië zouden kunnen verschillen; zulke veronderstellingen zijn alles behalve uit de lucht gegrepen.

Wij allen weten dat de malaria slechts gedurende zekere jaargetijden krachtig optreedt. Koch wilde dit verklaren door er op te wijzen dat de malariaparasieten zekere temperatuur voor hun ontwikkeling noodig hebben. Onderwijl toonde Dr. van der Scheer aan dat de parasieten niet aan die temperaturen gebonden zijn, en daarmede vervalt het bewijs van Koch. Wij weten dus nu weer niet waarom de malaria periodisch optreedt, en wij komen tot het denkbeeld dat er nog iets anders is dan muskiet, parasiet en mensch. Dat gaf Koch toe voor Soekaboemie, in dien zin geschieden nu onderzoekingen in Duitsch Oost Afrika, en een onderzoek in Californië naar malaria bevorderende gassen. Wij tastten dus nog in het donker. Hoe de omgeving de levensgewoonten kan influenceeren, daarvan wil ik hier slechts een voorbeeld noemen: Er bestaat een soort Bladwantsen (Aphidien), die zich evenals de malariaparasieten zoowel langs geslachtelijken weg als ook zonder bevruchting kan vermenigvuldigen. Is het warm, dan is bevruchting niet noodig, slechts voor de wintermaanden zijn bevruchtte eieren noodig. Zorgt men nu gestadig voor warmte dan gaat de vermenigvuldiging onafgebroken door zonder dat er bevruchting plaats heeft. Zoo wijzigen dus uitwendige omstandigheden de gewoonten van een dier. Zulke wijzigingen zouden ook bij de malariaparasieten denkbaar zijn. Dr. Buchanan en Dr. Terburgh veronderstellen reeds een geslachtelijke vermenigvuldiging dezer parasieten in het lichaam van den mensch, die anderen slechts in het lichaam der mug doen plaats hebben, 't is een kleine sprong om die ook buiten mug en mensch mogelijk te achten en dan: verliezen de muggen veel van hun beteekenis

Alle zulke overwegingen geven evenwel niet het recht de ondervindingen der Italianen ter zijde te schuiven, veelmeer moeten zij ons opwekken hun proefnemingen in Indië te herhalen.

Goede gelegenheid voor zulke proefnemingen doen zich in Indië dikwijls voor. En hier kunnen Regeering en particuliere maatschappijen te samen werken. Waar de malaria de geëmployeerden van een etablissement van eenige tuinen teistert, of waar het werkvolk bij spoor- en tramaanleg bij kolen- of goudmijnen wordt gedecimeerd daar neme men proeven met muggenvrije huisjes met voiles en handschoenen.

Ik heb wel eens vernomen dat de spoorweg bij Maos als het ware over menschenlijken als dwarsliggers loopt, ik las de mededeelingen over malaria onder de arbeiders te Sawah Loento door Dr. Terburgh; dat zouden gelegenheden geweest zijn of nog zijn, waar zulke proefnemingen, zoo zij slagen, meer aan de regeering zullen opleveren dan al de bezuinigingen der laatste jaren.

En ik zoude het wenschelijk vinden het resultaat van zulke proefnemingen af te wachten alvorens wij allen tot den strijd tegen de muggen in eigen omgeving oproepen. Het is wel meer vertoond, en zelfs in Indië, dat de publieke opinie eene drijvende kracht ten goede wordt. Moge het boekje van Dr. van Gorkom het sneeuwballetje zijn, dat al rollende aangroeit, en zoo

krachtig wordt om alle hinderpalen en bedenkingen te verbrijzelen, die zulke proefnemingen op de lange baan mochten wenschen te schuiven.

En zoo deze proeven niet slagen?! Dan zie ik den geest der historie voor Dr. van Gorkom verschijnen, die met een „Her zu mir" hem zal vergaderen bij al degenen, die bij de schittering van nieuwe onderzoekingen de lessen der historie vergaten, en zoo overhaast conclusies trokken. Dan zal hij zijn in goed gezelschap ja, in het allerbeste gezelschap, want hij zal zijn onder degenen, die nog enthusiasme kennen.

J. H. F. KOHLBRUGGE.

HET JAARBOEK VOOR SUIKERFABRIKANTEN OP JAVA 1901—1902.

Wanneer men in dit bij de firma de Bussy onlangs verschenen Jaarboek de fraaie kaart, waarop de ligging der 182 suikerfabrieken op Java is aangegeven, beziet, dan is het merkwaardig hoe ongelijk die fabrieken over het eiland verdeeld zijn, Bewesten de residentie Cheribon is er niet één. Residentiesgewijze zijn er, van het Oosten af, in: Besoeki 13, Probolinggo 13, Pasoeroean 17, Soerabaja 39, Kedirie 17. Madioen 6, Japara 11, Semarang 3, Soerakarta 15, Docja 15, Bagelen 1, Banjoemas 4, Pekalongan 4, Tegal 11, Cheribon 13.

De groote en steeds klimmende belangrijkheid van de suiker voor Java springt vooral in het oog, wanneer wij hoofdstuk VIII „Eenige opgaven omtrent de suiker-statistiek" opslaan. Java produceerde in 1892—1893 een hoeveelheid suiker van rond 472.000 ton of 7.600.000 pikols, terwijl die hoeveelheid in 1899—1900 klom tot 763.000 ton of 12.300.000 pikols. Hiervan wordt slechts het onbeteekenend [cijfer van 24 000 ton of 387.000 pikols in Indië verbruikt. Java staat dan ook vooraan in de rij der koloniale suiker produceerende landen.

Het jaarboek, thans in zijn 6den jaargang, is een te vertrouwbare en bekende gids bij allen die in de Java-suikerindustrie belangstellen, dan dat wij het hier zouden behoeven aan te bevelen. Maar wij vestigen er toch bijzonder de aandacht op, omdat, afgescheiden van de vraag of de suikerindustrie een geluk of een ramp voor den Javaan te noemen is, het door ieder die er, zij het oppervlakkig, in bladert op slag zal worden ingezien, welk een groote rol de Europeesche suikernijverheid op Java vervult, als sociaal-economische factor in de inlandsche beschaving van geheele streken, die feitelijk voor het onderhoud hunner bevolking, en in de eerste plaats voor het opbrengen hunner landrente, geheel afhankelijk zijn geworden van de suiker.

Niet slechts voor suikermenschen, maar ook voor ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur, is dit jaarboek van belang, niet alleen omdat het de ordonnanties bevat, die op de suikernijverheid betrekking hebben, maar omdat zij er uit kunnen zien dat feitelijk die suikerindustrie geworden is tot *de* Europeesche landbouw- en fabrieksnijverheid van Java, waarmede zij in alle geval rekening hebben te houden.

v. S.

GODSDIENST IN CENTRAAL-BORNEO.

Dr. A. W. Nieuwenhuis. In Centraal-Borneo. Reis van Pontianak naar Samarinda. Leiden, 1900.

Met den godsdienst — om uit gemakzucht dit woord te blijven gebruiken, ook waar niet van een god of van een dienst hem ter eere sprake is — met den godsdienst nemen onderzoekings-reizigers het gewoonlijk niet nauw. Velen zwijgen er over, en dit zwijgen staat hooger dan het spreken over dingen die men niet weet. Wie meent iets gezegd te hebben door mede te deelen, dat hier of daar godsdienst ontbreekt, bijgeloof daarentegen sterk uitkomt en afgodsbeelden overal worden aangetroffen, vergist zich; onze zeevarende voorouders die zich tot de mededeeling bepaalden, dat deze of gene wilden heidensche afgodendienaars waren, zeiden daarmede precies even weinig.

Takt en tijd zijn noodig om er achter te komen. Wanneer men, met voldoenden tijd, begint met te vragen wie de wereld geschapen heeft, en uit het antwoord: „dat weet ik niet, en daarover heb ik nooit gedacht" besluit dat het met den godsdienst hier pover gesteld is, dan maakt men een gevolgtrekking die niet deugt. Hier ontbrak de takt om te vragen, de geschiktheid om tot den gedachtengang van het volk in te gaan, om zich te verplaatsen in de huid van den eenvoudigen mensch, die het middenpunt is van eenige, niet vele, concentrische ringen welke zijn gedachten en voorstellingen bevatten; hij begint steeds bij het middelpunt, bij het „ik"; daarop volgt wat in den eersten ring ligt en zijne ikheid het naast raakt: denken over hetgeen hun niet raakt komt niet in hen op — bv. wie de wereld geschapen heeft. Dit is niet alleen zoo bij „wilden".

Dat men het met takt en tijd ver kan brengen, bewijst het boek van Dr. Nieuwenhuis. Over het optreden van den goeden zendeling las ik dezer dagen het volgende: In de eerste plaats behoort de zendeling onder het volk te leven, dat nog in andere beteekenis dient te worden opgevat dan onder het volk te wonen. Hij moet zich daartoe meester maken van de taal, de eigen taal des volks, en het niet een vreemde taal opdringen, tot zijn gemak wellicht, maar tot schade van het werk. De studie der taal zal hem doen binnendringen in de gedachtenwereld des volks, en is hem van onberekenbaar nut om hem den weg tot het verstand en het hart des volks te toonen en te banen. Hij moet door dagelijkschen omgang grondige kennis krijgen van het maatschappelijk en huiselijk leven des volks. In hunne huizen, op den akker, in het bosch moet hij tehuis zijn, in lief en leed moet hij de vriend van allen worden; bij ziekte en dood, bij geboorte en huwelijk, overal moet men hem zien deelnemen voor zoover volkszeden en gewoonten dat medebrengen, even gelijk ook zijn huis voor het volk te allen tijde toegankelijk moet zijn.[1]) Onveranderd is dit een leefregel voor den reiziger, die van zeden en

1) Med. Ned. Zend. Gen. XXV, 1881, 396.

gewoonten de worteleinden opzoekt, van den ambtenaar tevens die een goed bestuurder wil zijn.

Niet altijd is de schrijver er in geslaagd die wortels te vinden. De godsdienst in Centraal-Borneo is een godsdienst van vrees. De Kajan, de Bahau, is altijd bang, bang iets te misdoen, of, beter, bang voor de straf die op het misdoen volgt: De geruststellende versregels

> Waarom zou ik altoos vreezen?
> Men behoeft slechts bang te wezen
> Als men voorneemt kwaad te doen.

zijn hier niet waar. Te allen tijde en overal is er reden tot vrees voor de geesten, de lagenleggers, broeders van den hebreeuwschen satan, die er op uit zijn den mensch het leven onaangenaam te maken. En men spreekt ginds liever niet over hen, evenmin als men hier in gelijke kringen gaarne over den duivel spreekt. Dat bemoeilijkt het onderzoek.

Niettemin is het aan Dr. Nieuwenhuis gelukt veel te verzamelen van de denkbeelden, die de Kajans zich maken omtrent hunne plaats in het stukje natuur dat zij overzien. Verzamelen is niet het juiste woord; want door het geheele werk heen vindt men de godsdienstige begrippen verspreid, ingrijpen als zij doen in alles, het familie-leven en het gemeenschaps-leven, den landbouw en de industrie beheerschend het geheele zijn des volks tot in zijn eenvoudigste verrichtingen. Dr. Nieuwenhuis heeft veel en blijkbaar goed waargenomen: maar hij vat niet samen, vergelijkt niet, maakt geen conclusies; de onbewerkte grondstof geeft het boek ons.

Van zijn afhankelijkheid der omgeving is de Kajan zich in hooge mate bewust; steeds spreekt het uit hem, dat hij onder dien druk leeft, den invloed gevoelt van wezens, geesten, goede en kwade, maar kwade vooral, gelijk hij zich die het best kan voorstellen: herhalingen van zijn eigen-ik, maar machtiger, door ruimer blik en door het bezit van eigenschappen, die hijzelf mist of in mindere mate bezit. Deze geesten beheerschen zijn lot en van deze onderworpenheid hebben de dienaren van den godsdienst in den loop der tijden ook onder de Kajans zich bediend, om daarmede hunne stamgenooten te binden aan hetgeen hunne maatschappij van hen vordert. Vandaar dat ten huidigen dage de godsdienstige overtuiging van den Kajan niet meer te scheiden is van zijne zedeleer.

De opperste van het geestenheir is een straffend god en zijn ingrijpen in het lot der menschen laat hij geheel beheerschen door hun al of niet opvolgen van de voorschriften der adat, die voor een niet klein gedeelte hun oorsprong hebben in de verhouding der menschen onderling. De positie van het hoofd krijgt o. a. in den eeredienst een steun. Deze overste van alle geesten, Amei Tingei, hooge vader, bestuurder aller dingen, troont boven het hemelgewelf; de verblijven der lagere goden, geesten, zielen en menschen liggen daarbeneden, op verschillende verdiepingen. De alwetende en alles beheerschende Amei Tingei, die reeds op aarde den overtreder van de adat straft, is voor den ontwikkelden Bahau de godheid die hij heeft te ontzien. Het plebs komt zoo hoog niet. Djaja Hipoei, de moeder der Bahau's en de overste der goede geesten woont in Apoe Lagan, den hemel, die iets lager ligt dan het hemel-

gewelf, boven der Kajans stamland, Apoe Kajan, dat men te zoeken heeft in het brongebied der Kajan-rivier. Nog een verdieping lager dan Apoe Lagan ligt Apoe Kesio, het zielenrijk of schimmenrijk waarheen zij gaan die gunstig gestorven zijn.

Naast de zorg voor het opvolgen van de adat, valt ook het straffen van ondeugden, als stelen, onder de uitingen der godheid, die daarnaar den welvaart en de gezondheid van den betrokkene afmeet. Een Kajan krijgt reeds gedurende zijn leven het lot dat hij door zijne handelwijze verdient; de vergelding, de afrekening geschiedt reeds hier; en de bezwaren in het bestaan der Bahau's schijnen nog niet zoo groot te zijn, dat na den dood een schifting der zielen noodig is; niemand is zóó slecht of hij mag genieten van het goede dat, naar Kajan-verbeelding, het hiernamaals bevat; alleen zelfmoordenaars, gesneuvelden en bij de bevalling overleden vrouwen komen niet in het zielenrijk; waarom juist deze zijn uitgesloten, terwijl men overigens niet heel kieskeurig is, blijft onverklaard.

Naarmate men hooger of lager staande personen over den godsdienst ondervraagt, krijgt men van dezen een verschillende voorstelling; in het oog gehouden dient echter te worden, dat niet overal, — geografisch — de opvatting van deze dingen dezelfde is; ieder huis heeft weder een eenigszins anderen eeredienst, en ook de families onderling toonen verschillen, zoodat van overal geldende voorschriften geen sprake is. Hoofden, priesteressen en priesters spreken in de eerste plaats van Amei Tingei, den hoofdgod, en van diens invloed op het leven; de gewone Kajan heeft het over zijne gelijkvloersche geesten, uitvoerders van den wil des bestuurders; op dezelfde hoogte blijvend, geeft hij aan de voorwerpen om zich heen, levende en levenlooze, een ziel met gevoelens van dezelfde soort als hemzelf eigen zijn, gewoon-menschelijke eigenschappen, aldus blijk gevend zich niet te verheffen boven de invloeden der omringende natuur. De eeredienst der priesteressen blijft ter hoogte van de volksopvattingen en zoekt aanraking hoofdzakelijk met de geesten, niet met de goden.

Van de goede geesten weet men veel minder te verhalen dan van de booze; er wordt over de goede maar weinig gesproken, zij kunnen door hun grootere kennis de menschen waarschuwen tegen ongelukken; men roept ze op om mede op reis te gaan en dan is het gedwongen verblijf op een plaats waar gunstige voorteekens worden afgewacht, een geschikte gelegenheid om de geesten aan hunne reisgenooten te doen wennen. Behooren vechthanen tot de bagage, dan is het zaak geen vreemdelingen aan den tocht te doen deelnemen, want de goede geesten die ondersteld worden het reisgezelschap te begeleiden en de hanen te doen overwinnen, zouden het spoor bijster kunnen worden en met die vreemden het huis van de tegenpartij binnengaan.

De booze geesten wonen bij voorkeur op die plaatsen welke op het gemoed des volks een indruk van verschrikking te weegbrengen, rotsholen, zwaar begroeide bergen, donkere boschpartijen, bijzonder gevormde rotsen en steenklompen. Daar wonen de groote, dikbuikige, harige wezens, met lang en woest hoofdhaar en vollen baard, groote oogen en zware slagtanden. Zóó denken de Bahau's zich het uiterlijk van deze geesten, en diensvolgens is behaardheid bij een mensch hun onaangenaam. Zoolang het bezit van zeep het gedoogde, schrijft

Dr. Nieuwenhuis, schoren wij ons allen regelmatig, om de gevoelens onzer gastheeren geen geweld aan te doen. De meesten dezer demonen spreken niet, alleen de Belaré veroorzaakt het geluid van den donder, in zijn oogen is de flikkering des bliksems en met zijne verschrikkelijke klauwen splijt hij de boomen vaneen. Maar hoezeer de Kajan dien geest ducht, zijn vrees belet hem niet naar de wapens te grijpen tot tegenweer, wanneer een bliksemslag dicht bij hem neerkomt. In onherbergzame oorden met rotskloven en ravijnen werpt de Kajan stukken hout en steenen naar beneden om zich te beschermen tegen nadeelige invloeden. In zulke oorden liggen ook de Hindoe-overblijfselen aan de Makaham, woonplaatsen, naar de Bahau's meenen, van geesten, die het lot van de Makaham besturen en grooten invloed uitoefenen op hen, die aan de rivier wonen. Aan het hoofd van deze geesten staat de geest der oudheden beneden Pengaran, aan den rechter Makaham-oever, en is het vooral dezen, wien de Bahau's offeren wanneer misoogst, bv. door groote scharen rijstetende vogels en ziekte een gedeelte van de Makaham teisteren. Alleen de priesters naderen de beelden zoodat het leeken-volk gewoonlijk niet de plaats kent waar ze liggen.

Alle Bahau-stammen rekenen bij de maan in hunne tijdsbepaling en hebben bij iedere maan eenige ongunstige dagen, waarop het ongewenscht is huizen of booten te bouwen of te herstellen; deze zouden, deed men het toch, bezield worden door een kwaden geest, die het huis zou doen verbranden of omwaaien, de boot doen omslaan en verbrijzelen tegen de rotsen of wegdrijven van zijn rotanlijn. En ook het beginnen van een reis is op die slechte maandagen (onze Vrijdagen!) ongewenscht.

Naast deze maangeesten heeft men storm-, regen-, riviergeesten, een wereld van booze wezens, met welke zijn licht verontrust brein in de eerste plaats alle schrikverwekkende oorden bevolkt, en die den Bahau weerhoudt om ergens te komen waarheen zijne behoeften hem niet drijven. Tegen stormgeesten treedt hij op met bekkenslag; of hij tracht hen te bedaren door het verzoek niet zoo hard te waaien, door een gesnelden schedel naar buiten te brengen en tweemaal acht keer tegen den wind te spuwen; regengeesten daagt hij uit, na een stok in den grond gestoken te hebben waaraan een doode wortel is gebonden, met deze formule: „Wanneer gij in staat zijt om het zóó te laten regenen, dat deze wortel opgroeit tot een boom, laat het dan maar regenen; maar zoo niet, laat het dan nu genoeg zijn en droog worden, opdat we gemakkelijk naar beneden kunnen varen". Gaat men offeren aan de geesten, die onder de rivier wonen, dan worden deze eerst opmerkzaam gemaakt op de plechtigheid door het slaan op den gong; daarna spreekt de priester hen aan in de oude taal en werpt een kuiken, een bamboe met zout, rijst, eetbare bladeren en een lap wit katoen in den stroom; maar de lap wordt weer medegenomen. In het algemeen wordt alles geofferd wat de Kajan mooi en lekker vindt; in hoofdzaak doen fraaie kleederen, oude wapens, sieraden, voedsel, als varkens, kippen, eieren, dienst om goede geesten te lokken en booze tevreden te stellen; men houdt de dieren uitsluitend tot dit doel en doodt ze anders nooit. De geesten zijn tevreden of moeten zich tevreden stellen met het etherische van het offer; het andere wordt door de menschen opgegeten.

Als uitvloeisel van de werken der booze geesten hebben de menschen te

lijden van tegenspoed, nare droomen, ziekte en dood. Is er tegenspoed dan moet men bij de geesten in ongenade zijn gevallen en in krijgsdos, en onder het slaan op gongs doorloopt men alle huizen om de booze geesten te verjagen. Ziekte is de aanraking door geesten; wie verkouden is, heet door den geest der verkoudheid te zijn geraakt. Bezwering is voor alle kwalen het groote geneesmiddel, het verjagen van den boozen geest, die de ziekte veroorzaakt, met medewerking van den goeden die de priesteressen helpt. Een van beide zielen van den patiënt is ontvloden en moet worden teruggebracht, om het evenwicht in het organisme te herstellen. Daarnaast verbodsbepalingen, die in haar geheel een belangwekkende hygiënische behandeling van ziektetoestanden in zich sluit. De Kajans hebben geleerd dat verschillende invloeden gunstig of ongunstig werken op het verloop der ziekte, en hieruit heeft zich een diaetisch systeem ontwikkeld, dat naast de bezwering wordt toegepast. Een hinken op twee gedachten, waaruit blijkt het niet absoluut vertrouwen in het doeltreffende der bezwering. Toen zich gevallen van een cholera-achtige buikziekte voordeden, liet Dr. Nieuwenhuis zelf een groote bezwering houden door een priesteres, verbood tegelijk ongekookt water, onrijpe vruchten en baden. De bezwering geschiedde door het spannen van rotanlijnen met geesten-werende bladeren behangen, om het binnenkomen van geesten langs de rivierzijde te beletten: waar deze lijn de paden sneed richtte men aan weerszijden van het pad een ruw met den bijl gehakt houten beeld op, één vrouwelijk en één mannelijk, die men beiden met houten speren, zwaarden en schilden voorzag, en die als verder wapen om de ziektegeesten te verschrikken sterk ontwikkelde genitalia bezaten, de man met op zijn Kajansch geperforeerde glans penis met houten stift. Ook bij het vervaardigen van soms zeer kunstig versierde voorwerpen komt de afwerende kracht van afbeeldingen duidelijk uit naast de angst voor nadeeligen geesten-invloed; op bijna elk van die voorwerpen vindt men min of meer gestyleerd terug de naga, een slangvormig monster, menschelijke monsters, vooral maskers, benevens vrouwelijke en mannelijke geslachtsdeelen.

Zijn de booze geesten legio, de afweringsmiddelen zijn niet minder talrijk; het werpen van steenen, het grijpen naar de wapens, het spuwen tegen de maan, het slaan op gongs, het afschieten van geweren, het schreeuwen en leven maken zijn afdoende middelen, maar naast deze zijn er een aantal voorwerpen, die hetzelfde vermogen hebben, talismans van allerlei plantendeelen en schelpen, tot armbanden, halskettingen en andere sieraden saamgeregen. Tot de dingen die een goed toegerust strijder heeft bengelen aan den zwaardgordel behooren riviersteentjes van bijzonderen vorm; honden- en berentanden, die aan snoeren van kralen hangen; belletjes, vooral van oud ijzer en een zoogenaamd hanenei, een klein, onvruchtbaar kippenei, dat goed ingepakt in een bamboe kokertje wordt medegevoerd. Moeders zullen zich nooit met hunne kinderen buitenshuis begeven zonder een bundel brandende plehiding, een boombast die een onaangenaam riekenden walm geeft.

In vele gevallen helpt de Kajan zichzelf, maar in vele andere, meer ernstige, ingrijpende, behoeft hij de hulp van de personen, die tusschen de geesten en de menschen staan, die de goede geesten kunnen overreden tot medewerking, de kwade kunnen bezweren, van de priesteressen en priesters, de dajoengs. Zij zijn het, die zich meer bepaald met het geloof bezighouden; zij zijn de

ingewijden, bekend met de godsdienstige mythologie waarover de menigte zich niet bekommert; de gewone inlanders bezitten eenige vage begrippen waarmede zij zich niet vaak en niet gaarne afgeven, omdat al het onbekende en boven hen verhevene hun onwillekeurig schrik inboezemt; die door weetzucht gedreven, den Kajans vraagt naar den uitleg van een of ander, komt, al vermoedt de vrager in de verte niet dat hij zich op godsdienstig terrein bevindt, dikwijls in botsing met godsdienstige begrippen. Met hen schiet men dus niet hard op, en de priesteressen die op de hoogte zijn, verkeeren nog genoeg onder den indruk van het bijzondere harer wetenschap, om ook aan de geesten haar eigen weerzin toe te schrijven om over dergelijke dingen inlichtingen te geven. Vandaar hun vrees om, door het openbaren van hetgeen de overlevering verhaalt, met het ongenoegen der geesten ziekte en tegenstand te doen neerdalen op zichzelf en op den stam Die enkelen, zich meer bepaald bezighoudende met het geloof, met de wetenschap, van boven- en onderaardsche dingen, de priesteressen en priesters, behooren meerendeels tot de welgezeten solide huisgezinnen van den stam, die zich niet door hebzucht of andere zwakheden laten verleiden om door het geven van inlichtingen zichzelven en de hunnen te schaden. Het is dus zeer moeilijk om van de enkele daartoe bekwame leden van den stam een duidelijke verklaring te verkrijgen van hunne godsdienstige overtuiging, welke ook voor die enkelen grootendeels bestaat in de kennis van een godenleer en de daarmede in verband staande voorschriften. Het ontleden der ceremoniën is daarom van groot belang om den logischen gedachtengang der Kajans over de natuur waarin zij leven, en de invloeden waaraan zij onderworpen zijn te leeren kennen. Daar de bezweringsformules der dajoengs onder geen voorwaarde van hen te verkrijgen zijn, blijft nog over het raadplegen van de stoffelijke beden waarmede zij zich tot de geesten wenden, in den vorm van voorwerpen welke door hunne samenstelling aan die wenschen uitdrukking moeten geven, en welke bij de zaai- en oogstfeesten zulk een groote rol vervullen.

De dienaren van den godsdienst, meestal vrouwen, zijn tevens de bezitters van een groot deel des geestelijken eigendoms der bevolking. Hoewel het verkeer met de geesten hun dagelijksch werk is, kunnen uit alle standen dajoengs voortkomen, en zelfs indien zij goed bij de hand zijn, kunnen lijfeigenen op deze manier invloed verkrijgen. De dajoengs treden op bij de zooeven genoemde landbouwfeesten waarin de eeredienst zijn voornaamste uiting vindt; bij nare droomen, bij tegenspoed en ongesteldheid; zij bewaren de oude overleveringen, kennen de adat en hebben eenige medische kennis. Leerling-dajoeng is men, na een beproevingstijd, gedurende twee jaar, een tijd die voor het onderwijs der dajoengs noodig is; zij die de waardigheid van dajoeng nog niet geheel bereikt hebben, onderscheiden zich door witte velden in hun rokdoek. De dajoeng zelve draagt bij de feesten dezelfde borstdoek als de andere vrouwen, maar op een afwijkende manier gevouwen.

Extatische toestanden der dajoengs, waaruit bezieling moet blijken, komen slechts zelden voor, hoewel geëxalteerde vrouwen niet ontbreken en ook andere zenuwziekten, als epilepsie vóórkomen. De dajoengs door Dr. Nieuwenhuis ontmoet, waren alle eerbare huismoeders en al hare verrichtingen geschiedden kalm. In hunne werkzaamheden was geen spoor te ontdekken van de erotische rol, die balians en basirs aan de Barito vervullen. Zij hebben geen bijzondere

voorrechten boven hare omgeving, maar de bezwering verschaft aan haar die in trek zijn groote inkomsten, waarvan zij zelf echter weer een goed deel moeten afgeven aan de geesten. Bovendien zijn zij verplicht om, meer dan gewone Kajans, de voorschriften en verbodsbepalingen van den eeredienst streng op te volgen. De oudste dajoeng staat aan het hoofd der andere en doet het belangrijkste werk bij de plechtigheden. Ieder huis aan de Mendalam heeft zijn eigen dajoengs, die met die der anderen niet in verbinding staan, en, zooals reeds werd opgemerkt, een eenigszins gewijzigden eeredienst hebben.

Gedurende het nieuwjaars-oogstfeest worden zij gehuisvest door het hoofd, en keeren eerst na den afloop in hunne eigene woningen terug. Zij bedienen zich van een afzonderlijke taal, die nogal van de tegenwoordige verschilt, en geestentaal heet; behalve door middel van die taal treden zij met de geesten in gemeenschap door de reeds genoemde voorwerpen die ten deele dienen om hunne en des volks wenschen uit te drukken, ten deele om aan de geesten offers te bieden in ruil voor de zorg door hen aan het rijstgewas te besteden, voorwerpen die alle gemaakt worden van eenvoudig materiaal, dat de Kajans uit het bosch halen.

De plechtigheden die bij deze rijstfeesten behooren hebben meer betrekking op de vereering der hoofdgeesten, en de daarbij gebruikte toestellen bezitten een meer algemeene strekking dan bij de behandeling van enkele personen.

Bekkenslag en het tokkelen op bamboe kokers gaan vooraf, met het doel der geesten aandacht te vestigen op de ceremonie en hun inmiddels te vertellen van de nooden der bevolking. Eten is een voornaam ding bij deze feesten, en het gereedmaken van groote hoeveelheden spijs, die menschen en geesten dan noodig hebben, eischt veel overleg en vele handen. De periode der landbouwfeesten is de drukke tijd der dajoengs in hun verkeer met de hoofdgeesten, die het slagen van den oogst beheerschen.

Bij een plechtige bezwering aan de Bloeöe bleek, dat de priesters en priesteressen der Kajans voor bezield aangezien worden door een geest uit den hemel, die niet voortdurend in hen verblijft, maar bij oproeping in hen nederdaalt, en hen in staat stelt tot optreden tegenover booze geesten. De priesters bezitten dan tijdelijk een mannelijken, de priesteressen een vrouwelijken geest. Daar ter plaatse wisten de dajoengs der Kajans zeer goed dat zij, o.a. met het, naar 't heette, door de geesten medegebrachte water, hun publiek bedrogen, zoo ook met het te voorschijn brengen van slangetjes, hagedissen en wormen uit de lichamen van zieke menschen. Voor hunne hulp vragen deze dajoengs vrij veel, zoodat niet zelden bij langdurige ziekte een groot deel van de bezittingen van den patiënt in hunne handen overgaat. Tegenover dit voordeel staan echter groote lasten, in hoofdzaak de groote offers die de bezielende geest van een dajoeng eischt. Liefst tweemaal in het jaar moet aan een geest geofferd worden door den priester, zoo mogelijk telkens een groot varken, maar ten minste kippen en eieren. Gebeurt dit niet dan volgt ziekte en dood.

Bij het binnenhalen, in de schuur brengen en bij het verbruiken van de rijst komen de dajoengs telkens weder in functie, maar dan hebben zij vooral hunne aandacht te wijden aan de zielen van de rijst zelve, opdat die verzoend blijven met het doen en laten der menschen te haren opzichte.

Dat bij andere gelegenheden van eenig belang van hunne tusschenkomst

wordt gebruik gemaakt, ligt, na het voorafgaande, voor de hand. Bij het betrekken van een nieuwe woning treedt de dajoeng met hare formules en pakjes spijs evenzeer op, als bij de naamgeving van een kind, bij den terugkeer van een langen tocht en zoo voort.

Hoewel de kern van het geloof bij beide gelijknamige stammen, de Kajans ten westen en ten oosten van de waterscheiding, dezelfde blijft, is de uiting daarvan in de handelingen der bedienaren van den godsdienst eigenaardig verschillend. Terwijl onder de dajoengs aan de Bloeöe het grofste bedrog bij uitingen van het bezield zijn en bij het te voorschijn brengen van ziektemakende dieren en voorwerpen onmiddellijk in het oog valt, kost het moeite om bij de oogstfeesten aan de Mendalam een spoor daarvan te ontdekken, en uit bezieling zich daar nooit door het optreden van trillingen of krampen zooals aan de Bloeöe.

Na de goden en de geesten en de verbindingsteekens van geesten en menschen, nog een en ander over de menschen en hun persoonlijken geest, en over de beschermende geesten.

Twee zielen heeft de mensch, die niet aan het stoffelijk omhulsel zijn gebonden. Jaarin vertoeven zoo lang ze het daar behagelijk vinden, maar het kunnen ontvlieden met achterlating van den eigenaar, die zich dan onaangenaam gevoelt; namelijk als één der zielen heengaat; vertrekken beide uit het lichaam dan is dat dood. De ziel moet teruggebracht worden met behulp van goede geesten en door tusschenkomst der dajoengs, om het lichaam weer gezond te doen zijn. Gelukt het niet deze ziel terug te halen, dan ontvliedt ook de tweede. Bij bijzondere verrichtingen, zooals het zich laten fotografeeren en het doen van mededeelingen over bovenaardsche zaken, heeft allicht een der zielen neiging tot heengaan, en zij moet dan overgehaald, gepaaid, gestreeld worden door geschenken in geld, in kralen of doek. Heeft de dajoeng de ziel doen terugkeeren en weten te vangen, dan wordt zij 's avonds, wanneer alles gesloten is, uit de voorloopige gevangenschap, een mandje met deksel, bevrijd en in het hoofd geblazen van den zieken mensch, die na deze bezwering nog een dag moet rusten.

Helpt de tusschenkomst van geesten en dajoengs niet en ontvlieden beide zielen het lichaam om in het zielenrijk te gaan voortleven, dan rust op de achterblijvenden de verplichting te zorgen dat de booze geesten zich niet meester maken van het lijk; daarom worden in alle openingen en aan armen en beenen kralen bevestigd om ze te bevredigen; bij de kist op de begraafplaats worden neergezet de voorwerpen die niet in de kist kunnen geborgen worden, bij mannen wapens, roeispanen, gongs, tempajans; bij de vrouwen roeiriemen, gongs, hoeden, enz. Voorts behoort tot de uitrusting der dooden op hun tocht naar Apoe Kesio, het schimmenrijk, fraaie kleeding naar oud model, witte jasjes of rokjes met daarop gehechte zwarte arabesken, menschen- en dierfiguren. Ook een eveneens versierde hoed en een draagmand met benoodigdheden voor de reis, eetwaren, naaigereedschap, een miniatuurtrapje om moeilijke punten over te komen op het bezwaarlijke pad naar het zielenrijk; verder een mutsje van katoen, met ongedraaiden plantenvezel genaaid, kostbare halskettingen en armbanden, gordel en ringen, alles ten gebruike in het zielenrijk. Aan de hoofden geeft men in de lijkkist het

afbeeldsel van een mythisch dier mede, dat op een grooten tijger gelijkt. [1])

Dat in eene maatschappij, dus verzadigd van geesten de beoefenaars van eenig handwerk daarvan niet vrij blijven, is niet verwonderlijk. Zoowel de tatoeëerkunst als het smeden en het snijden in hertshoorn heeft de adat met verschillende bepalingen aan banden gelegd. De beoefenaars dezer drie vakken worden geacht onder bescherming te staan van een bijzonderen geest wien zij, door tusschenkomst der dajoengs, meermalen moeten offeren en voor welken de vrouwen die tatoeëeren, verplicht zijn zich te onthouden van verschillende soorten visch en eetbare bladeren. Ook behooren zij zich bij iederen nieuwen patiënt te onderwerpen aan een bezwering en in het gereedschapmandje liggen altijd pakjes spijs en oude kralen ter bevrediging van haren schutsgeest. Smeden en hertshoornsnijders moeten mede oppassen hun geest niet verstoord te maken, en hem door nu en dan te offeren tevreden stellen.

Als boden, eigenlijk de tijdelijke of vaste verblijfplaats of zetel van zooveel meer wetende natuurgeesten, beschouwt de Kajan de waarschuwende stem of het opvliegen van bepaalde vogels. Bij het zoeken naar een voor den rijstbouw geschikt stuk grond, bij iedere afwisseling in de werkzaamheden van den rijstbouw, laat hij, zooals ook de Alfoeren doen, zich leiden door het opvliegen van vogels of door vogelgeluiden (de signa van vogels bij de Romeinen, naast de oracula van de godheid, door priesters geopenbaard.) Ziet hij bij het eigenlijk begin van het boschkappen, bij den aanvang van het zaaien of van het oogsten den vogel waarschuwend links opvliegen, dan wordt er verder in het geheel aan dat veld niet gewerkt, en moet de eigenaar door het planten van maïs op kleine veldjes, van oebi of suikerriet, in het onderhoud der zijnen trachten te voorzien. Ten einde dergelijk hinderlijk voorval te voorkomen begint men listiglijk de werkzaamheden wel 's nachts. Ook de kidjang en het ree verbieden de verdere bewerking door zich in het veld te vertoonen. Maar gedurende den overigen tijd van den rijstbouw heft een waarschuwing van zulke dieren de werkzaamheden slechts voor een enkelen dag op. Ook de slangen hebben invloed op het werk; wijst de kop van een slang die men ontmoet huiswaarts, huiswaarts gaat dan de Kajan.

Zij kunnen snel reizen de Kajans, maar zij verliezen soms veel tijd door hun geloof aan voorteekens; voor henzelf zijn het de vogels tsit en teladjang, maar door hunne vermenging met Pnihings, Boekats en andere stammen houden zij bij belangrijke ondernemingen ook rekening met de vogels van dezen. Al die vogels geven op dezelfde wijze hunne waarschuwing: een gunstige door rechts, een ongunstige door links op te vliegen. Reizen zij alleen, dan houden de Kajans een dag stil op de plaats waar de vogel een slecht voorteeken gaf, en trekken eerst na een nacht verblijven weer verder. In gezelschap van Europeanen houden zij korter stil, al naar den ernst van den ondernomen tocht; men rookt een cigarette of eet een enkele korrel van de rijst die gauw in een bamboe is gekookt, misschien om den schijn aan te

---

1) Wat de bedoeling is van dit dier blijkt niet. Dl. I bl. 80 wordt gezegd dat het op een grooten tijger gelijkt en toen het houten beeld gereed was, bleek het, bl. 81, te lijken op een hond met grooten kop. Op plaat IX gelijkt het op geen van beiden en op geen enkel mij bekend dier. Onverklaard bleef mede het tafeltje op den rug van het dier; door dit aanhangsel doet het denken aan sommige Afrikaansche neksteunstels in diervorm, maar van zulk slaapgereedschap is in het boek, tenzij ik dwaal, nergens sprake.

nemen van blijven, en trekt vervolgens verder. Op deze wijze kan een reis vol verrassend oponthoud zijn, dat het geduld van den blanken reiziger op een zware proef stelt, die te erger wordt gevoeld wanneer eerst al de nieuwe maan is afgewacht, want groote tochten vangt men altijd aan bij nieuwe maan, zoodra deze zich als een sikkel het eerst aan den horizon vertoont; met betrokken lucht, en die is er in Centraal-Borneo meer dan heldere, wacht men kalm tot den volgenden avond.

Maar ook opzettelijk en vooraf worden de vogels geraadpleegd, wanneer men een tocht van belang gaat ondernemen. Bij een gemengd gezelschap kan het voorkomen, dat vóór den aanvang de vlucht van meerdere soorten vogels moet nagegaan worden. Het is niet verboden dit onderzoek af te breken en later voort te zetten; en het schijnt, dat ook na een gunstige uitkomst, eenige dagen rust genomen moeten worden, gedurende welke o. a. de omgang met, dus ook hulp aan anderen verboden is. Vogels, herten, slangen en al zulke dieren welke eenig waarschuwend teeken geven, zijn den Kajans heilig en worden, nadat zij gestorven zijn onder de goede geesten opgenomen. Zoo zegt Dr. Nieuwenhuis, maar juister is, dat deze dieren reeds goede geesten zijn, beter nog de zetels van goede geesten: daarom zijn ze den Dajaks heilig en na den dood van het dier krijgt het eenigermate de beteekenis van een poesaka, van een vroegeren zielezetel, nog behept met zielestof, want ook de Dajak heeft het algemeen verbreid Polynenische begrip van deelbaarheid der ziel.

Als voorteekens geldt ook het uiterlijk van de ingewanden, lever, milt, galblaas van dieren, varkens, hoenders. Aan de galblaas van kuikens ziet men of het oogenblik naar den zin der geesten gunstig is om varkens te offeren; aan de lever van het varken is de verhouding van de galblaas tot de kleine leverkwal het beslissende punt; is de kleine kwal goed ontwikkeld en innig verbonden met de galblaas, dan is dit een gunstig teeken, het tegenovergestelde geldt als ongunstig. Vertoont de milt een diep ingesneden rand dan is zulks een slecht, een rechten dan is dit een goed voorteeken. Een boomhagedis die vooral 's nachts tjok tjok roept, geeft door dit geluid een gewichtige waarschuwing om den volgenden dag niet verder te reizen.

Al deze voorteekens loopen parallel met een reeks verbodsbepalingen, want even dikwijls als een waarschuwend teeken zich voordoet, is het verboden zich daaraan niet te storen. Maar daarenboven wemelt het in de Kajan-maatschappij nog van verbodsbepalingen, instellingen van den eeredienst, voorschriften die bij verschillende ceremoniën en in allerlei levensomstandigheden velerlei zaken lali (Boesangsch), pantang (Maleisch) taboe (Polynenisch) of verboden doen zijn. Het leven der Kajans wordt door dit verboden zijn geheel beheerscht; van de wieg tot het graf leven zij onder dien dwang, voelbaar bij iedere gelegenheid. Talrijk zijn die voorschriften vooral met betrekking tot de rijst en den rijstbouw; in den eersten tijd van het zaaien, mag de zaaier geen dieren dooden om de rijst, die een ziel heeft gevoelig voor dezelfde indrukken als die des menschen, niet te verschrikken door het zien van het bloed. Gedurende en bij het einde van den oogst is het aan de Makaham verboden, dat vreemden in huis of in de rijstschuur komen, omdat de geesten verstoord zouden zijn. Bij het weghalen van de rijst uit de rijstschuur is het, zooals wij reeds zeiden, verboden daarbij te werk te gaan alsof de rijst iets levenloos was; formaliteiten moeten in acht genomen

worden om de rijstziel niet te verbitteren, maar daarna kan de rijst zonder bezwaar worden medegenomen om gestampt, gewand, gekookt en gegeten te worden. Verboden is het voorts te beginnen met den oogst wanneer niet het hoofd persoonlijk verlof heeft gegeven tot den aanvang; wordt hij elders opgehouden dan wacht iedereen, zelfs al valt een deel van de rijst van rijpheid op den grond waar ze verloren gaat, al bederft een ander deel door de vochtigheid, al wordt er inmiddels honger geleden. Heeft de Kajan een geschikt stuk grond voor den rijstbouw gevonden, dan is zijn huis vier dagen voor vreemdelingen gesloten en zelfs voor huisgenooten die een nacht van huis zijn geweest; de bewoners mogen geen groote werken uitvoeren, geen bijl gebruiken en 's nachts niet van huis. Is er gezaaid, dan doet men niet goed dadelijk te trouwen of zich te laten tatoeëeren; en werken, als het maken van een omheining, is ook dan niet gewenscht ter wille van de rust der rijstziel; de vrouwen mogen geen kleederen naaien, de mannen een maand lang niet in hertshoorn snijden.

Een vermakelijk verhaal is dat van het gezelschap Kajans op reis van de Kapoewas naar de Mahakam, dat doortrok naar verwante Kenja-stammen aan een zijtak der beneden-Mahakam, de Tabang; het bezoek was van langen duur daar de handel vele dagen in beslag nam; zij vertoefden nog daar toen de zaaifeesten invielen, gevolgd door twee maanden verbodstijd, gedurende welke de Kajans als gasten der Kenja niet mochten vertrekken. Eerst vier maanden later voeren zij de Mahakam weder op naar huis, en kwamen juist aan de Mandalam terug op het oogenblik dat hunne stamgenooten het oogstfeest vierden. Gelijk zij aan de Tabang niet hadden mogen vertrekken, zoo sloot hier de verbodsweek de deur hunner eigen woning, waaruit hun ook geen rijst of ander voedsel mogt verstrekt worden. De controleur van Poetoes Sibau zorgde dat zij geen gebrek leden in de schaduw van hun eigen volle rijstschuren.

Na de geboorte van een kind is de moeder aan een reeks verbodsbepalingen onderworpen, het ergst gedurende de eerste maand wanneer het kind nog geen naam heeft ontvangen. Ook de vader, die reeds tijdens de zwangerschap allerlei bepalingen had in acht te nemen, is na de geboorte nog niet vrij daarvan. Begrijpelijk is het dat Dr. Nieuwenhuis ergens schrijft, dat de moeilijkheden gedurende zijn verblijf bij de Kajans ondervonden, niet alleen haar grond hadden in algemeen menschelijke eigenschappen. Ik heb elders het voorrecht gehad, bij een korte aankondiging van het boek, aan zijn benijdbaar aanpassingsvermogen een eerbiedig saluut te brengen; doortrokken als de Kajan-samenleving is met verbodsbepalingen, die als voetangels en klemmen op het veld van onderzoek verborgen liggen, eischt zij van den reiziger, die met haar op goeden voet wil blijven een bijzondere mate van voorzichtig beleid.

Wat mag en niet mag wordt ook door den leeftijd bepaald. Aan jonge mannen en vrouwen is het niet geoorloofd beenen zwaardgrepen te maken, ijzeren zwaarden en speren te graveeren, steunsels voor rijstmanden te omvlechten met rotan of zich te tooien met de staartvederen van den neushoornvogel; dat alles mogen slechts ouderen. Gedurende den rouwtijd is het aan bezoekers en anderen verboden de woning der rouwenden te betreden evenals hunne rijstvelden, en bij den dood van een hoofd wordt de geheele Mendalam

gesloten verklaard, wat men aanwijst door er een rotan over te spannen; wordt deze door iemand verbroken dan wordt hij beboet, maar de verbodstijd is dan geëindigd.

Voorkeur verdient het eerst nu, na al het voorafgaande over de buitenissigheden in de Kajan-maatschappij, iets te zeggen over de landbouwfeesten; allicht zal het thans begrijpelijker zijn. Het zaaifeest wordt gevierd op en in de nabijheid van een klein rijstveld; daar worden de toestellen opgericht, die de pakjes offerspijs moeten dragen, opgehangen ten behoeve van de geesten; daar wordt de kleefrijst, het varkenvleesch, de kip gegeten. Nadat het feestveld gezaaid is door jonge mannen en meisjes, legt de hoofdpriesteres onder het pruttelen van formules tot de geesten en onder het slaan op den gong, pakjes spijs in het veld. Met het aanraken door de kinderen van dergelijke pakjes en vasthechten daarvan aan de kinder-draagplankjes bedoelt men de kinderzielen te streelen en te bevredigen. Den eersten dag van het zaaifeest is het de geheele bevolking verboden te baden, van 8 uur 's morgens tot 6 uur 's avonds; hiermede begint een periode van 10 dagen die gewijd is aan rusten, niet werken, geen omgang hebben met de omgeving; den 10den dag is het, evenals den eersten, weer niet geoorloofd te baden vóór 's avonds; daarna worden acht dagen de rijstvelden gezaaid en deze perioden herhalen zich tot den 30sten dag, wanneer het zaaien is afgeloopen. Behalve de maaltijden zijn er allerlei volksvermaken gedurende het zaaifeest: het maskerspel, het tollen, een nagebootste varkensjacht en het dansen van meisjes.

Op het zaaifeest volgt de tijd van het wieden, die op zijn beurt wordt ingewijd door plechtigen voorgang van de dajoengs; zoo wordt iedere verdere bewerking van de ladang onder godsdienstig en culinarisch ceremonieel ingeleid, waarbij de gemeente eenigen tijd onder de verbodsbepalingen voortleeft en zich inmiddels met allerlei spel vermaakt; bij het eerste binnenhalen van de rijst bestookt men elkander met kleipropjes uit kleine blaasroeren geschoten, waarbij vroeger spiegelgevechten geleverd werden met houten zwaarden; bij het nieuwjaarsfeest zijn worstelen, hoog- en verspringen en hardloopen het meest in zwang onder de mannen, die ook met de vrouwen hevige gevechten leveren, waarbij de wapens met water gevulde bamboekokers zijn.

De grootste gebeurtenis in het Kajan-jaar is het nieuwjaarsfeest, wanneer de oogst in de schuren is en er overvloed heerscht in alle woningen; dan alleen komt de fraaie kleedij te voorschijn en gedurende acht dagen leeft de bevolking voor haar genoegen, zonder verbodsbepalingen en vrij om gasten te ontvangen; de in het afgeloopen jaar geboren kinderen krijgen dan voor goed namen, en tot nu toe uitgestelde huwelijken worden dan voltrokken. Zij die door honger gedreven reeds vroeger gegeten hebben van de nauwelijks rijpende rijst en daardoor zondigden tegen de adat, mogen het oogstfeest niet bijwonen; want deze eischt dat men eerst van het nieuwe gewas eet wanneer het oogstfeest gevierd is. Al het noodige voor maaltijden en godsdienstplechtigheden wordt in groote hoeveelheid aangebracht; met een tentoonstelling van voedsel, oude zwaarden en speerpunten en kostbaarheden worden de goede geesten van Apoe Lagan verwelkomd op het feest; den avond van te voren komen de tien voornaamste dajoengs in de woning van het hoofd om de geesten te vertellen, dat men nieuwjaar gaat vieren en den volgenden dag — maar daarover is bij de vermelding van de taak der dajoengs reeds iets

medegedeeld. Een zeer omslachtig toestel wordt opgericht van boomstammetjes, kruishouten en houtkrullen, met een kleine, vierkante, bevloerde ruimte ten behoeve der godsdienstplechtigheden; dit toestel is een belangrijk onderdeel van het geheel; de vrouwelijke dajoengs treden declameerende en dansende op, mannelijke voeren krijgsdansen uit, leeken en priesters van beiderlei kunne houden een rondgang onder gezang. De volgende dagen worden varkens geslacht, nadat zij in geestentaal zijn opgedragen aan de hemelbewoners, en nadat de priesteressen, maar ook de jonge vrouwen en mannen, gedanst hebben; vleesch en rijst, vooraf gereed gemaakt, worden rondgedeeld. Den laatsten dag worden de geesten, die door het fraais en lekkers gelokt zijn, opgevangen in een mand en deze wordt gesloten binnenshuis gebracht; oude draagplankjes van kinderen, die reeds lang overleden menschen geworden zijn en strijdhoeden brengt men in de nabijheid van het voor de geesten bestemde voedsel; het bovenvermelde toestel wordt met ceremonieel gebaar opgedragen aan de geesten, en het feest wordt besloten met een rondgang en het dansen en zingen der dajoengs; deze slot-bezigheid wordt gedurende den nacht en tot den volgenden ochtend voortgezet. Al de deelnemers aan het feest staan in den morgenstond rond de dajoengs en heffen, door haar voorgegaan, in plechtigen ernst een gezang aan. Dan gaan allen stil naar hunne woningen. Dat de indruk van dergelijke plechtigheden op de deelnemers niet in juiste verhouding staat tot het verhevene der voorstellingen, die er aan ten grondslag liggen, is de overtuiging die de schrijver als de zijne doet kennen. Hiermede doelde hij ook op een groote bezwering aan de Bloeöe ter genezing van een ongezeggelijken koortslijder, waar al de plechtigheden vrij vervelend en slaapwekkend waren; van twee- tot driehonderd Kajans, mannen, vrouwen en kinderen, lagen bij elkander of zaten, met meer of minder aandacht de bezwering volgende, met rooken of sirihkauwen den tijd te dooden; de vrouwen zorgden dat er steeds te rooken en te kauwen viel, de kinderen lagen bijna allen tegen hunne ouders te slapen of hadden zich in een hoek bij groepjes opgeschoten. Trouwens ook vele ouders hielden het waken gedurende den geheelen nacht niet uit, en ontwaakten alleen als de buurlui te bewegelijk of de dajoengs te luidruchtig werden. Eerst tegen den ochtend eindigde de plechtigheid met de bezwering van de booze geesten die ziekte veroorzaken; toen werd in huis alle licht buitengesloten, een paar vrouwelijke dajoengs werden bezeten door hunne geesten, wonden zich daarbij op, zaten den boozen geest na door het lokaal, en slaagden er in hem te verdrijven. De uit Apoe Lagan nedergedaalde geesten hadden water uit de rivier medegebracht — deze truc kwam reeds ter sprake bij de vergelijking van oostelijke en westelijke dajoengs — waarmede de familieleden van het hoofd werden besprenkeld, terwijl al de aanwezigen zich beijveren om de vingers er in te doopen, en het lichaam er mede te wrijven.

Willekeurig, onlogisch en onberekenbaar schijnt het doen en laten der Bahau's, onverklaarbaar, wanneer men geen inzicht heeft in hunne opvatting, dat zij niet boven de natuur zich verheven achten, dat zij alles om zich heen bezielen met een aan hun eigen geest equivalent iets. Maar met deze wetenschap bekeken doen hunne handelingen zich voor als een onmiddellijk gevolg van gene wereldbeschouwing; stram in het geloof aan de leer hunner

vaderen, ondanks invloeden van buiten onverbiddelijk waar het de adat geldt uit allengs versteende gebruiken opgebouwd, leven de Kajans als iets werkelijk aparts, in de overtuiging, dat zij aparte goden en geesten hebben, die uit Apoe Kajan, hun stamland, afkomstig, alleen voor hen bestaan en voor niemand anders. Andere menschen hebben weer andere goden, erkennen zij zonder eenige verachting voor die anderen; wij hebben de onze.

Deze opvatting der dingen hebben zij behouden gedurende langen tijd van aanraking met een zooveel hooger staanden godsdienst als de Islam. Hoe lang zal die opvatting behouden blijven, nu door Dr. Nieuwenhuis de weg gebaand is waarlangs vreemde invloeden, veel meer dan vroeger, zullen trekken naar het Kajanland? Allengs zal er wijziging komen in het verband tusschen begrippen en levensuitingen, en juist nu gebleken is dat de Kajans in bijna alle opzichten veel meer overeenkomen met andere volken van den Archipel dan men vermoedde, is het van buitengemeen belang voor de waardeering van thans bestaande gebruiken en gewoonten van Maleiers, Javanen, Battahs e. a. na te gaan, hoe in Centraal-Borneo de wijzigingen zich ontwikkelen, hoe de ideën, die thans even ver zijn als de gebruiken, langzamerhand deze achter zich laten, eerst in onveranderden toestand, niet meer uitdrukkend den gedachtengang der menschen, daarna afbrokkelend door gebrek aan onderhoud, steeds verder, tot ze zijn geworden vaak onbegrepen overblijfsels uit den ouden tijd.

ROTTERDAM. JOH. F. SNELLEMAN.

WETENSCHAP EN INDUSTRIE.

KOLONISATIE IN WEST-AUSTRALIË.

Over dit onderwerp lezen wij het volgende in No. 220 van het *Bulletin de la Société des Etudes coloniales et maritimes*:

„De regeering van West-Australië doet al het mogelijke om de ontwikkeling der kolonie in de hand te werken. De grond behoort voor het grootst gedeelte in eigendom toe aan den Staat, die er in zeer vrijzinnigen geest over beschikt ten behoeve der kolonisten. Het beginsel van de Staat-eigenares van den grond, heeft aldaar zeer goede resultaten opgeleverd. Onder hare hoede hebben zich een groot aantal landbouw-kolonies zeer voorspoedig ontwikkeld, die het land ontgonnen en waarde gegeven hebben."

Als een der vele wettelijke middelen die daartoe bijgedragen hebben, noemt het *Bulletin* o. m. de landbouw-banken.

De beginselen, waarnaar deze banken werken, zijn in het kort samengevat de volgende:

De landbouw-bank geeft voorschotten aan iederen landeigenaar, onverschillig of hij ten volle in het bezit van zijn goed is, of slechts eigenaar is onder beperkende bepalingen.

Er wordt geen voorschot gegeven op terreinen waarvan de grenzen nog niet afgebakend zijn. Om geholpen te worden, dient de voorschotnemer een verklaring in te leveren, dat hij zijn goed behoorlijk afgebakend heeft, en hij zonder geldelijke hulp het niet in cultuur kan brengen. Wenscht hij er graan op te verbouwen, die ongeveer £ 3 per acre opbrengt, dan krijgt hij van de bank £ 3 voor de ontginning en £ 1 voor de grondbewerking; in het geheel dus £ 4 per acre; waarvan hem slechts de helft wordt uitbetaald. In contanten krijgt hij dus slechts £ 2 per bebouwde acre. Als onderpand geeft hij den eigendoms-titel aan de bank.

Voor de afwikkeling der overeenkomst moet hij gedurende de vijf volgende jaren een jaarlijksche rente van 5 pCt. betalen over de som, die hij als voorschot genoten heeft, en stort hij 4 pCt. in een amortisatiefonds gedurende de vijf-en-twintig volgende jaren. Op deze wijze worden kapitaal en interest in 30 jaren terugbetaald. De landbouwbank werkt reeds 6 jaren, hare clientèle is talrijk, en dank zij hare hulp heeft men een groote oppervlakte in cultuur kunnen brengen, die anders zeker nog niet zou zijn bebouwd.

Met het oog op de agrarische toestanden en nooden in Nederlandsch-Indië gelooven wij het niet ondienstig is, om het bovenstaande onder de aandacht van in deze zaken belangstellenden te brengen.

BEZOLDIGDE RIJKSVELDWACHTERS IN TONKIN.

Het handhaven der veiligheid op landelijke ondernemingen is in bijna alle koloniën een zaak, die aan de regeeringen en de kolonisten veel hoofdbrekens kost. In de Fransche kolonies, en in het bijzonder in het onveilige Tonkin, broeinest van „piraten", zit men met dit vraagstuk danig verlegen. Ten einde daar nu eenigszins aan de vele klachten van planters tegemoet te komen, heeft de fransche regeering hun toegestaan, om ten behoeve der veiligheid op hunne land goederen veldwachters aan te stellen.

Deze veldwachters kunnen uit Europeanen of Inlanders gerecruteerd worden Voor hunne aanstelling is de goedkeuring noodig van den „administrateur-resident, chef de province", zooals de residenten in Tonkin betiteld worden.

De bepalingen, die in het fransche wetboek van strafvordering zijn opgenomen betreffende veldwachters in particulieren dienst, zijn ook van toepassing verklaard voor de Europeesche veldwachters; zij zijn inspecteurs van politie en kunnen den ambtseed afleggen. Hunne inlandsche collega's zijn hiertoe eveneens bevoegd, maar met inachtneming van de anamitische wetgeving op dit stuk. Proces-verbaal door hen opgemaakt heeft alleen voor de inlandsche rechtbanken (landraden) bindende kracht; voor de Raden van Justitie staat de waarde hunner getuigenis op een lijn met die van een gewonen getuige. Deze maatregel is alleen toegestaan voor landelijke ondernemingen, en niet van toepassing op nijverheid of mijnbouwondernemingen. De *Société d'Etudes Coloniales* meent, dat zij een einde maakt aan den onhoudbaren toestand, die op vele plantages in Tonkin heerscht, en waarover de regeering reeds een onnoemelijk aantal klachten ontving.

DE CULTUUR VAN DEN GETAH-PERTJAHBOOM IN DE STRAITS SETTLEMENTS.

Een rapport van den heer M. Hill, inspecteur bij het Engelsch-Indisch boschwezen, vestigt opnieuw de aandacht op de ondoordachte wijze, waarop de cultuur dezer kostbare boomen (Palaquium-soort) in de Straits Settlements wordt gedreven. Het is zeer zeldzaam indien men er nog boomen aantreft, die meer dan 50 c.M. in omtrek meten. De heer Mill acht het dan ook wenschelijk bosschen aan te leggen, die alleen uit getah-pertjah boomen bestaan; thans vindt men ze te midden van andere struiken en boomen geplant.

Verder is hij een voorstander van staatsexploitatie dezer cultuur. De verkoop en exploitatie moet niet aan particulieren overgelaten worden. De staat dient in de centra, waar deze cultuur wordt gedreven, zich perceelen te reserveeren, en slechts eens in de vijf of tien jaar te oogsten. Wat de oogstwijze betreft, moet men volgens hem het systeem van afkappen en van hakken verlaten, en zich bepalen tot het maken van insnijdingen, waardoor boomsap wordt opgevangen.

(Bulletin de la Société d'Etudes Coloniales).

KUNST-INDIGO.

De Duitsche kunst-indigo is bezig de Indische natuurlijke indigo van de Fransche markt te verdrijven, zegt de Britsche consul te Marseille in zijn rapport over den handel in het jaar 1900. Tien jaar geleden werden er te Marseille jaarlijks 1400 a 1500 kisten ingevoerd, in 1900 slechts 600, waarvan 130 van Java, 50 van Bengalen en 420 van de kust van Coromandel kwamen. Verschillende redenen hebben tot die vermindering medegewerkt, o. a. wordt veel Bengaalsche indigo nu via Havre ingevoerd, maar een van de voornaamste oorzaken is de mededinging van de Duitsche kunst-indigo op de Fransche markt. Reeds regelen zich de prijzen naar die Duitsche indigo en had de slechte indigo oogst van het vorige jaar geen rijzing van de indigo prijs ten gevolge.

Twee Duitsche firma's hebben nu reeds in Frankrijk fabrieken van kunst-indigo opgericht, de „Badische Anilin und Soda Fabrik" te Neuville sur Saone, bij Lyon, „de Farbwerke, vormals Lucius und Bruning" (Hoechst am Main) te Lyon. Indigo wordt niet voor het kleuren van zijde gebruikt maar de fabrikanten van katoenen en wollen goederen, die door consul Gurney om hun meening gevraagd werden, zeiden dat behoudens zeer enkele gevallen kunst-indigo in het gebruik beter of evengoed voldeed. In vele fabrieken heeft dan ook de kunst-indigo de natuurlijke geheel verdrongen, de gelijkmatigheid van de samenstelling van de kunst-indigo geeft te veel gemak, en stelt den fabrikant in staat met bijna mathematische zekerheid gelijkheid van tint in de gekleurde stoffen te verkrijgen. Vooral de kleinere fabrikanten gebruiken kunst-indigo, daar zij die niet in groote hoeveelheden behoeven in te slaan.

Een der fabrikanten verzekerde den consul echter, dat natuurlijke indigo de gekleurde stof sterker en duurzamer maakt, en dat dus voor gouvernements-leveranciën — voor uniformen b.v. — misschien steeds natuurlijke indigo gebruikt zou moeten worden.

Nu produceert Duitschland reeds kunst-indigo gelijk aan het product van 100,000 H.A. met natuurlijke indigo beplant, terwijl men verwacht jaarlijks voor 30 à 36 millioen gulden kunst-indigo te kunnen leveren. Dat de prijzen van indigo sinds 1877 dan ook reeds 50 pCt. gedaald zijn is licht verklaarbaar.

Welk een belangrijke industrie de kunst-indigo-industrie in Duitschland nu reeds is, blijkt wel uit het feit dat de machinerieën van de Badische Anilin und Sodafabriek alleen 11 millioen gulden hebben gekost, en dat bij die fabriek alleen van een der grondstoffen, azijnzuur, jaarlijks 2000 ton verbruikt worden. Dit zuur wordt door droge distillatie uit hout verkregen en voor die 2000 ton azijnzuur worden 130,000 kubieke el hout verbruikt. Deze fabriek heeft in één jaar in Frankrijk ter waarde van een millioen francs kunst-indigo verbruikt.

Indien natuurlijke indigo nog een deel van de markt wenscht te behouden, zoo besluit de Engelsche consul te Marseille, zal naar zuiniger en wetenschappelijker wijze van kweeken en bereiden gezocht moeten worden.

De machtsuitbreiding der Oost-Indische Compagnie op het vasteland van Azië, van 1683—1697.

DOOR

N. MAC LEOD.

II.

Malabaar, 1691—1693.

Het was vooral op de kust van Malabaar, dat de Compagnie zich met de binnenlandsche politiek bemoeide. Wat een ongewoon maritiem machtsvertoon, zelfs op grooten afstand van haren Indischen bestuurszetel, in staat was uit te werken, bleek op genoemde kust in het jaar 1691.

Toen in 1662 de onwettige vorst van Koetsjin, die door de Portugezen op den troon gezet, maar door Rijklof van Goens overwonnen was, en 2 zijner broeders gesneuveld waren, bleef er van dit geslacht nog een zekere prins Goderma over, die steeds op de regeering aanspraak bleef maken, hopende dat de Compagnie nog wel eens in ongelegenheid zou komen en de Portugezen hem zouden helpen. De door van Goens herstelde wettige koning, uit het geslacht Moetadavile, was sedert overleden en opgevolgd door een neef uit hetzelfde geslacht, maar deze was oud en in zijne eventueele opvolging moest worden voorzien. Een drietal prinsen uit het aan hem verwante geslacht Tjaloer werden tot kandidaten verkozen. Maar de huizen van Moetadavile en Tjaloer waren bij het volk niet bemind; de Regeering was zwak en de Nederlandsche opper-

hoofden van Koetsjin, door een geringe krijgsmacht ondersteund, hielden geen orde in den politieken toestand, zoodat het Goderma gelukte eene samenzwering te bewerken om de Compagnie te verjagen en zich van Koetsjin meester te maken. Acht landheeren, in Koetsjin en Kranganoor wonende, en te samen over 39000 nairos beschikkende, namen aan de samenzwering deel. De commandant van Koetsjin, Isaak van Dielen, kon over den toestand rapporteeren, maar niet veel daartegen uitrichten.

Zóó stonden de zaken, toen den 25en Februarij 1691 eene Nederlandsche vloot voor Koetsjin verscheen. De Franschen waren toen nog in de buurt, en de raad van Ceilon had daarom besloten, de gewone naar Perzië bestemde schepen met eenige andere, ten oorlog uitgerust, te versterken, ten einde „in kas van rencontre geen affronten onderworpen te wesen". De vloot bestond uit de schepen *Dregterlant*, *Sallant*, *Couverden*, *Moercappel*, *Castricum*, *Beurs*, *Mijdregt*, *Jamby*, *Sillida* en *Bombay*; zij was bewapend met 298 stukken en bemand met 647 matrozen en 242 soldaten. Op de *Dregterlant* was ingescheept de commissaris-generaal Hendrik Adriaan van Reede van Drakesteyn, heer van Mijdrecht, die in 1685 door de 17 Bewindhebbers in commissie gesteld was om alle kantoren der Compagnie te bezoeken en eene zeer uitgebreide volmacht had. Hij had geruimen tijd aan de Kaap de Goede Hoop, in Bengalen en aan de kust van Koromandel vertoefd, en terwijl de bestuurszaken onder de gouverneurs en hunne raden haar gewonen gang gingen, greep hij soms duchtig in het bestuur in, hetgeen tot geene moeielijkheden aanleiding schijnt te hebben gegeven. Na Koromandel had hij Ceilon bezocht, en was nu op weg naar Soerate.

Voor Koilan kreeg van Reede bericht van den commandeur van Koetsjin betreffende den opstand. Daarop naar Koetsjin verzeilende, vond hij daar het garnizoen gedemoraliseerd, de bevolking niet te vertrouwen, de inlandsche regeering machteloos. Van Kranganoor had men bericht dat het hoofd van dat gewest, een der samenzweerders, op het punt was van het fort der Compagnie in brand te steken. Goderma was tot 4 mijlen van Koetsjin genaderd en verspreidde schrik onder de bevolking.

Van Reede besloot, zijne reis naar Soerate niet voort te zetten, en begon met de soldaten te doen ontschepen, waardoor het garnizoen van Koetsjin op 360 man gebracht werd.

Vervolgens trachtte hij zich te vereenigen met den Samoedrî.

Deze was eenige jaren geleden, tengevolge van opstokerijen, met de Compagnie in onmin geraakt en door haar van Kranganoor verdreven.

Toen van Reede nog te Nagapatnam was, had de Samoedrî een gezant daarheen gezonden, om te vragen weer vriendschap te sluiten en in het bezit van Kranganoor hersteld te worden. Dit was nu eene gereede aanleiding tot toenadering en van Reede zond denzelfden gezant naar Panani, de residentie van den Samoedrî, om dezen te verzoeken hem te Kranganoor te ontmoeten. De Samoedrî nam de uitnoodiging aan. Eene compagnie Nederlanders haalde hem van Panani af, en de Commissaris zelf ging hem tot 3 mijlen boven Kranganoor te gemoet. Weldra was hier eéne krijgsmacht verzameld van 360 Nederlanders, 180 Toepassen (inlandsche soldaten), 280 Laskars (inlandsche Christen soldaten) en 1500 nairos van den Samoedrî.

Den 4en April zette van Reede zich hiermede op marsch, het eerst naar het fort van den oproerigen radja van Kranganoor, die zóó verschrok dat hij geen weerstand bood. Hij onderwierp zich terstond en bood zelfs hulptroepen aan om verder de rust te herstellen. Zijn fort werd aan den Samoedrî gegeven en met Nederlandsche troepen bezet.

De beurt was nu aan een vorstje van Paroe, [1]) dat ook met Goderma heulde. Van Reede trok daarheen met zijne eigene macht en 2000 nairos van den Samoedrî. Den 18en April werden een paar dorpen ingenomen; den 20en eene versterking genomen en verbrand, en den 22en marcheerde van Reede dwars door het land naar de hoofdplaats van Paroe, alles achter zich verbrandende. In de hoofdplaats werd de radja gesommeerd binnen een bepaald aantal dagen aan den Samoedrî, den vorst van Koetsjin en de Compagnie voldoening te geven. Toen hieraan op den bepaalden tijd geen gevolg gegeven was, stak van Reede ook de hoofdplaats in brand, waarna hij zich, den 28en, op eene afgesproken plaats met den vorst van Koetsjin vereenigde.

Den 1en Mei waren de nairos aangegroeid tot 3000 van den Samoedrî en 2000 van Koetsjin. Van Reede ging hiermede naar Karta-davile om den oproerigen vorst van Mangati te onderwerpen.

---

[1]) Paroe, Tekkenkoor, Berkenkoor, Peritali, Porka, Karnapoeli of Marta, zijn landschappen waar peper gekocht werd. Tekkenkoor, Berkenkoor en Porka waren onderhoorig aan Koetsjin.

Ook hier werd geen tegenstand geboden: het gezicht der aanzienlijke krijgsmacht en eenige kanonschoten waren voldoende om alles te doen vluchten. Karta-Davile werd verwoest, maar de gevluchte radja had zich echter nog niet onderworpen. Wel deden dit alle hoofden van de landen ten zuiden van Kranganoor.

Tusschen Koetsjin en Kalikoet lag het land van drie namboedi's of geestelijke opperhoofden, die altijd hun best deden om den Samoedrî en den vorst van Koetsjin in oneenigheid te houden, wat hun gemakkelijk viel, omdat volgens een oud gebruik elk dezer vorsten verplicht was de rechten te verdedigen van eene der twee stammen, waaruit de bevolking bestond, en die altijd elkanders rechten betwisten. Om hieraan een einde te maken besloot van Reede den namboedi's hun land te ontnemen. Wanneer de Samoedrî het had veroverd, zou hij inbreuk gemaakt hebben op de rechten, die hij zelf verplicht was te beschermen, maar nu van Reede het nam, vervielen van zelf de rechten der namboedi's, en kon hij het land verdeelen. Ook hier op tegenweer voorbereid, versterkte van Reede zijne macht nog met 300 matrozen en begaf hij zich vervolgens door het land van den Samoedrî, op den 20en Mei naar het verblijf der namboedi's. Hun sterk, op een heuvel gebouwd torenvormig steenen fort, met 3 of 4 wallen en grachten boven elkander, aan drie zijden door een moeras omringd en slechts door een smalle tong met het achterliggende hooge land verbonden, werd verlaten bevonden. Van Reede gaf het aan den Samoedrî, en een ander gedeelte aan den radja van Koetsjin, die ook een deel van het land van Kranganoor verkreeg, terwijl het overige aan den Samoedrî bleef. Den 6en Juni kwam van Reede te Kranganoor, en den 9en te Koetsjin terug. Hij had op de expeditie maar één man verloren, die den 18en April in een hinderlaag was gevallen. Intusschen trad de regenmoeson in, en moest men, hoewel nog niet alle vorstjes onderworpen waren, het krijgsvertoon staken.

Van de Franschen werd niets meer vernomen en onze schepen vertrokken in Juli en Augustus achtereenvolgens naar Ceilon, Koromandel en Bengalen, nadat de naar Perzië bestemden reeds vroeger de vloot verlaten hadden. Van Reede zette, in ziekelijken toestand, den 23en November 1691 met de *Dregterlant* zijne reis naar Soerate voort. Hij overleed aan boord van dat schip, op de hoogte van de Engelsche vestiging te Bombaja, den 15en

December. Het lijk werd gebalsemd en 3 Januari te Soerate met groote statie begraven. Van Reede stierf ongehuwd en had zijne aangenomen dochter Francina, die bij hem aan boord was, tot universeele erfgename benoemd.

Het schijnt wel dat het tijdelijk succes van van Reede voornamelijk aan den indruk, door de vloot teweeggebracht, was te danken, want toen de schepen vertrokken waren, kwamen de landheeren weer in verzet. Ingevolge eener door van Reede bij zijn vertrek achtergelaten „instructie" (waaruit blijkt met welk hoog gezag deze commissaris bekleed was), trok de commandeur van Dielen met 302 Europeanen, 138 Toepassen en 444 laskars tegen Kalikoilan uit, maar hij was genoodzaakt te wijken en naar Koetsjin terug te keeren, terwijl zijn volk veel van dysenterie te lijden had. Door het van Soerate terugkomen van de lijfcompagnie van den overleden commissaris, met het schip *de Helder*, en door toevoer van 274 Ambonsche, Makasaarsche en Balische soldaten van Ceilon, werd het garnizoen van Koetsjin aanmerkelijk versterkt, maar men durfde daarmede toch niets meer te ondernemen.

Niet onaardig is het te lezen, hoe van Dielen en zijn raad dachten over het optreden van den hoogen heer commissaris, aan wien men zich uithoofde van zijne positie wel onderwerpen moest, maar die toch eigenlijk niet zooveel verstand van de zaken had, als zij, die door hunne betrekking plaatselijk beter bekend waren. Zij schreven in 1692: „dattet er met de saecken, die bij d'Instructie van den heer Commissaris wel cierlijk en op het voordeeligste sijn afgebeelt bij lange zoo breet niet en staat, wat men ook sal ondervinden wanneer men alles met reden en waarheijt vergelijkt en overweegt hoe 't voor de dienst van d'E Compagnie veel nutter en geruster sou sijn dat het nooijt soo verre was gekomen", en dat zij „door de instructie seer weijnich onderricht en verlicht sijn om de saecken in de presente onrusten van Malabar te beleyden en te verbeteren", en vervolgens, van Travankoor af tot Wingoerla toe, de kust nagaande, tuigden ze zoowat alles af wat de commissaris geordonneerd had.

Ook de Bataviasche regeering was het daarmede niet erg eens. Zij zond wel in Mei 1692 per *Voorschoten* nog 100 soldaten en bestemde 80 matrozen om in Koetsjin dienst te doen, waardoor zij berekende dat men daar nu over 1060 koppen beschikte, maar zij keurde toch het oorlogvoeren af en wilde liever goeden handel drijven en door bemiddeling van den Samoedrî met de vorsten

van Kalikoilan en Koetsjin in vrede blijven. Tegen Kanara verbood zij, iets te ondernemen en reparatiën aan de versterkingen van Koetsjin en Kananoor moesten uitgesteld worden. Daarentegen werd te Panani, bij den Samoedrî, eene residentie van de Compagnie opgericht.

De commandeur van Koetsjin kon, na deze kalme maatregelen, in November 1692 rapporteeren dat met de verschillende vorsten vrede gesloten was.

Er was wel reden om wat zuinig te zijn met oorlogvoeren tegen kleine staatjes, want andere machten bleven steeds de aandacht der regeering trekken.

Was de Groote Mogal nu eens meer, dan eens minder goed gezind jegens de Compagnie, in 1692 ontstond er bijna geheele vijandschap met dezen machtigen vorst. Zijne op de Roode Zee varende schepen werden, bij straat Bab-el-Mandeb, dikwijls door Arabische zeeroovers aangevallen, en nu verzocht den 20en September 1692 de Mongoolsche gouverneur van Soerate aan de Fransche, Nederlandsche en Engelsche hoofden aldaar, dat zij ieder een schip zouden verstrekken om de Mongoolsche schepen te convoyeeren. Onze resident weigerde beleefdelijk, zich verontschuldigende op grond van zijne onderhoorigheid aan de regeering te Batavia.

Ook de Franschen en Engelschen wezen het verzoek van de hand. Maar spoedig daarna (in Mei 1693) werd te Soerate een bevel van Oreng Zeeb uit Golkonda ontvangen, van den 10en Februari, om in zijn geheele rijk den handel met de drie bovengenoemde Europeesche natiën te verbieden. En tegelijkertijd werd de Nederlandsche loge te Wingoerla, dat toen nog onder den Maharatschen vorst Rama-radja stond, door de Mongolen onder Serbat-Khan afgeloopen, uitgeplunderd, en de resident Jacob Trog met zijne 3 soldaten gevangen genomen en weggevoerd, terwijl de loge door 300 Mongolen bezet bleef.

Op de kust van Malabaar kwamen de Engelschen het gezag der Compagnie bedreigen. Niet tevreden met hun kantoor te Kalikoet, zonden zij in December 1692 het jacht *Modena* naar Brinsjan, gelegen op de grens van Atinga en Travankoor, nabij onze loge van Tengapatnam. Dit schip richtte daar een vlaggestok op en bracht er 10 kanonnen aan den wal.

Het eskader van Sijmon van den Bergh.
Dandennes. Verovering van Poedisjeri.
1691—1695.

Nog in hoogere mate waren het de Franschen, die der Regeering bezorgdheid gaven. Zij gevoelde een zekere onmacht, klaagde dat zij te weinig schepen had om de „onweerbare" terugkomende noordvaarders (uit Japan en China) te convoyeeren zonder Batavia te ontblooten, en zond order naar Siam, Tonkin en Japan dat deze schepen langs de westkust van Borneo moesten terugkomen, en in verband daarmede vroeger vertrekken, ten einde den onderstelden vijand te vermijden, die bij Poeloe Tioeman op de oostkust van Malaka op hen zou kunnen kruisen.

De schepen uit Japan, die door den gouverneur van Nagasaki niet vroeger dan anders losgelaten werden, kwamen daardoor voor den moeson te laat en konden niet westelijker dan Cheribon land halen.

De schepen van Duquesne-Guitton waren intusschen reeds in Frankrijk terug. Nauwelijks was deze vlootvoogd binnengekomen, of het gerucht verspreidde zich dat op nieuw 6 schepen naar Indië zouden gaan, om in het voorjaar van 1692 door 6 andere gevolgd te worden. De heeren XVII zonden den 11 October 1691 dit bericht naar Batavia, waar het den 14 Augustus 1692 ontvangen werd. Een bericht van een Engelsch schip, den 16 December uit de Theems vertrokken, scheen dit te bevestigen; het behelsde zelfs dat Duquesne den 20ⁿ October 1691 met 6 schepen uit Brest naar zee gegaan was. Aanstonds delibereerde de Raad te Batavia wat nu te doen was. Het was te laat in den moeson, om schepen rechtstreeks naar Koromandel te zenden, waarheen men dacht dat een der Fransche eskaders zou gaan; het zou dus het beste wezen eenige schepen over Malaka langs den wal naar Bengalen, en zóó den Franschen naar Koromandel te gemoet te zenden. Maar het andere Fransche eskader kon naar Soerate bestemd zijn, en dan waren onze Perzische schepen, *de Grote Visscherij* en *Java*, die den 2ⁿ Juli 1692 daarheen vertrokken waren, in gevaar. Het kon echter ook gebeuren, dat de beide eskaders zich ergens vereenigden en dan zouden onze schepen tegen deze 12, altijd in de minderheid zijn. Men besloot dus, liever alle beschikbare schepen tot één krachtig eskader te vereenigen, en slechts eene fluit, de *Borsenburg*, naar Bombaja te zenden, met orders, die vandaar over land naar

Soerate moesten gezonden worden, om de *Grote Visscherij* en *Java* te waarschuwen en aan te bevelen, naar omstandigheden naar Ceilon te gaan, of in de rivier van Soerate te blijven liggen op neutraal terrein.

De schepen, die klaar lagen om naar Soerate te vertrekken of te repatrieeren, werden aangehouden en men stelde nu eene vloot samen uit de *Domburg* met 64, *Schelde* met 52, *Brandenburg* met 50, *Honsholredijk* met 54, *de Leck* met 54, *Ooster-Souburg* met 54, *'t Casteel Batavia* met 45, *de Maas* met 46 en *Castricum* met 46, te samen 457 stukken, 870 matrozen, 225 Europeesche en 225 inlandsche soldaten tellende; later werd *de Beurs* met 48 stukken nog hierbij gevoegd. De vloot werd voor 10 maanden geproviandeerd. Het bevel werd opgedragen aan den ontvanger-generaal Sijmon van den Bergh, die jaren lang als schipper gevaren had en sedert 19 Februari 1692 commandeur over de defensieve schepen te Batavia was. Schipper Willem Burggraeff zou de vlag van vice-commandeur voeren, en de koopman Joannes Urselijn werd tot schout-bij-nacht en treinmeester aangewezen.

De vloot zou in September vertrekken. Merkwaardig is de volgende overweging van de Regeering: „En alhoewel het wel waaragtigh is dat men in tijde van oorloge principalijk bij uijtsettinge van eene vloot schepen om den vijant op te soeken de voldoeninge der eijschen tot bevorderinge van den Coophandel, soo net niet als anders kan reguleren, evenwel om in desen soo veel tot de sake te contribueren als immers mogelijk zij, en d'E Comp soo wel het eene als het ander te doen gauderen, soo is best geoordeelt de resp^e^ comptoiren van India door voorn^e^ schepen van hier te voorsien met soo veel koper en andere coopmans als in deselve sonder verhinderinge van het ander werk en belet van wel te konnen ageren en slaen zal mogen worden afgescheept".

De regeering zond onmiddellijk de *Padang* (23 Augustus) naar Bengalen om aan den gouverneur aldaar kennis te geven dat hij de vloot kon verwachten, en haar vervolgens te gemoet te gaan. Van den Bergh moest Oedjong Salang (N. W. hoek Malaka), Tanaserim en Punta das Negradas (Z. O. hoek der golf v. Bengalen) aandoen; zijn weg was dus vrij nauwkeurig aangegeven. Van Bengalen moest hij naar Koromandel gaan. De XVII Bewindhebbers hadden geschreven dat men moest trachten zich meester te maken van Poedisjeri en de Franschen geheel uit Indië te verdrijven. De Indische regeering meende echter daartoe op het

oogenblik geen macht genoeg te hebben, en besloot deze zaak uit te stellen tot zij meer volk uit Europa zou hebben gekregen. Zij gaf dus aan Van den Bergh ten dien aanzien geene orders, maar bepaalde dat hij verder over Ceilon naar Malabaar zou gaan om daar vertoon te maken, echter zonder dat de ingescheepte troepen daar aan den wal mochten gebruikt worden. Ongeveer 20 of 25 April moest hij naar Ceilon terugkeeren en daar op bericht van de Franschen wachten, wanneer hij ze nog niet ontmoet had. De baai van Nilwelle werd hem als ankerplaats aangewezen, omdat men daar goed ligt en er altijd uit kan. Uit Gale en Matoere kon de vloot van verversching voorzien worden.

Een bericht, dat 16 September uit Nederland kwam, dat niet 12, maar slechts 6 Fransche schepen, onder Dandennes, [1]) in Februari 1692 naar Indië vertrokken waren, bracht geene verandering in het plan teweeg, want de regeering verkoos liever aan den veiligen kant te blijven.

De vloot van Van den Bergh vertrok den 21 September naar Malaka; de *Domburg* voerde de commandeurs-, de *Oost Souburg* de vice-commandeurs-, de *Honselaarsdijk* de Schout-bij-nachts-vlag.

De sloep *Padang* kwam in de Hoegli aan en werd reeds den 18 October van daar naar Malaka gezonden om de vloot op te zoeken, maar zij vond haar niet, en was 29 December te Batavia terug

De directeur Arnold Muijkens, van het kantoor in Bengalen, kreeg van Calcutta bericht, dat daar, van het Engelsch kantoor te Soerate, over land tijding was gekomen van den 24 October, dat 4 Fransche schepen zich bij Soerate hadden vertoond en daar een of twee Engelsche scheepjes hadden genomen. Het waren *Le Fendant*, van 60, *Le Fleurissant*, van 44, *L'Escueil* van 40, en *L'Orne*, van 28 stukken. Zij waren den 21 April uit Frankrijk vertrokken.

Men meende te Soerate nog 2 andere Fransche schepen gezien te hebben, waarvan men de bestemming niet kende. Dit was een angstig bericht met het oog op de *Voorschoten* en de *Purmer*, die onlangs van Bengalen naar Ceilon waren vertrokken, met eene retourlading naar Nederland; deze schepen kwamen echter ongedeerd den 4 Januari 1693 op Ceilon aan.

De *Java*, *Grote Visscherij* en *Borsenburgh* (bl. 7) konden niet vóór de Fransche schepen Soerate bereiken, zij kregen, waarschijnlijk

---

[1]) Volgens Castonnet des Fosses waren het er maar vijf.

op de kust van Malabaar, van hunne aanwezigheid bericht en keerden naar Ceilon terug, waar men hen met de *Sillida*, *de Wint*, *de Kauw* en *de Bije*, in gezelschap van het Engelsche schip *Modena* tot een eskader vereenigde en den 14en Februarij 1693 naar Malabaar zond.

Nadat tijding bekomen was dat de Franschen van Mangaloor (kust van Malabaar, tusschen Goa en Koetsjin) naar zee waren gegaan, vervolgden de naar Soerate en Perzië bestemde schepen op den 29en Maart hunne reis.

Uit al het bovenstaande blijkt, welk eene onrust de verschijning van éenige vijandelijke schepen, wier einddoel onbekend is, kan veroorzaken, zelfs wanneer men zelf over eene veel grootere macht beschikt. [1])

De vloot van Van den Bergh was den 4en October 1692 te Malaka aangekomen. Op P° Dinding (Pangkora, bij de rivier van Perak, Westkust van Malaka), nam zij brandhout en water in en vervolgde haar reis langs P° Pinang, Lada, Oedjoeng Salang, P° Babi, Tanaserim, de bocht van Pegoe en Punta das Negradas. Den 8en Februari 1693 kwam zij voor Bellesoor ten anker. De vaarwaters waren toen nog weinig opgenomen; men voer dikwijls als op onbekend terrein. Van den Bergh schreef dat zij „met de vloot langs voorsz^e maleysche kust met groote bekommeringh en gevaar tusschen ontelbare onbekende eijlanden, steijle rudsen en klippen van wonderbare en miraculeuse gedaantens waren heen gezeylt, ja dikwils daer inne zoo becingelt dat men met het ooge geen opening bespeuren konden". Wat duurde zulk eene reis ook lang! Zijn volk had „waterzucht" (beri-beri of scheurbuik?) gekregen; op de reis waren 58 man overleden en te Bellesoor werden 104 zieken ontscheept.

Hij loste hier de voor dit kantoor bestemde lading, ververschte zich en ging, na slechts 4 reêdagen, den 12en weer naar zee.

---

[1]) De Indische vloot telde in December 1692:
17 spiegelschepen van 300—500 last,
6 jachten van meer dan 200 last (waarvan 1 van 400, in Indië gebouwd),
16 jachten tusschen 100 en 200 last (waarvan 8 in Indië gebouwd.)
19 jachten onder 100 last (waarvan 15 in Indie gebouwd),
21 fluiten van 102—350 last,
9 „bootjens" en hoekers
en 135 kleine vaartuigen (waaronder ook pantjallangs en dergelijken begrepen).

De zuidelijke winden waren in dit jaar buitengewoon vroeg doorgekomen, zoodat het te voorzien was dat men een zeer lange reis zou maken. In den *breeden raad* werd daarom besloten van het oorspronkelijk plan af te wijken en *niet* naar Koromandel te gaan. De vloot kwam dus den 15en Maart, rechtstreeks van Bellesoor, te Kolombo aan. Hier vergaderde de *raad* weer en nam het besluit, dat de vloot spoedig naar Malabaar zou gaan. Zij vertrok den 22en en ankerde den 28en voor Koetsjin, waar de lading verder gelost werd.

De raad vergaderde opnieuw en overwoog dat het te Batavia gegeven voorschrift, om naar de baai van Nilwelle te gaan (bl. 9) niet in het belang der zaak was; de geheele vloot kon er niet liggen en brandhout en water waren er niet te krijgen. Men besloot dat Trinkonomale in alle opzichten meer geschikt was, ook om de nabijheid van Koromandel. Den 3en Mei lag de vloot in laatstgenoemde baai geankerd.

Hoe was het intusschen gegaan met de Fransche schepen, waartegen deze in vele opzichten, ook door hare reis, kostbare vloot, was uitgerust?

Reeds in Maart waren 3 Fransche schepen: *Le Fendant*, *Le Fleurissant* en *L'Orne* van Mangaloor, zooals boven gezegd is, naar Frankrijk teruggekeerd [1]), terwijl het vierde, *L'Escueil*, naar Poedisjeri onder zeil gegaan was. Bericht van deze bewegingen werd van de kust van Malabaar over land naar Nagapatnam gezonden, en zoodra de gouverneur Laurens Pit het vernomen had, zond hij het den 12en Mei naar Trinkonomale. Ten gevolge hiervan ging van den Bergh met zijne vloot den 22en Mei onder zeil en ankerde een paar dagen later voor Nagapatnam. Hij vond op de kust van Koromandel beter werk dan het jagen van één schip.

De 17 Bewindhebbers hadden namelijk hunne order betreffende Poedisjeri (bl. 8) bij hunne brieven van 27 Augustus en 10 December 1692 herhaald en de Indische regeering had den 22en Mei 1693 besloten thans gevolg daaraan te geven. Zij zond de schepen *Sallant*, *Silversteyn*, *de Schaapharder*, *Drakesteyn*, *d'Ijsselt*, *Wijck op Zee*, *Nierop*, *Dieren* en *Martensdyck* naar Koromandel, met 257 Europesche en 181 inlandsche soldaten, gelastte dat Ceilon 500 Europeesche soldaten benevens 382 inlanders en Toepassen

[1]) In Maart 1694 kwam Dandennes te Lorient binnen.

zou zenden, en benoemde Laurens Pit tot hoofd der onderneming, terwijl de uit Bantam bekende Harmen Dirkse Wanderpoel hem als commandeur werd toegevoegd. Met 200 man van de vloot van Van den Berg en 50 uit Nagapatnam zou de sterkte aan den wal 1570 man zijn.

Pit, die zich den 5en Juni bij Van den Bergh had ingescheept en met de vloot naar Tegenepatnam gegaan was, steeds in de verwachting van Fransche schepen, ontving daar den bovenvermelden last. Hij keerde met de vloot naar Nagapatnam terug, waar de uit Batavia gezonden schepen zich bij hem voegden.

Men moet niet den eigenaardigen toestand vergeten, dat de plaatsen, die de Europeanen hun eigendom noemden, toch niet zonder toestemming van de inlandsche vorsten konden bezeten worden. Zoo werd, betreffende het bezit van Poedisjeri, zoowel door de Franschen als door de Nederlanders met Ramaradja onderhandeld. Gewoonlijk won de meestbiedende. In Juni had Pit, van 300,000 pagoden afdingende tot 23,000, met den Maharatschen vorst een contract klaargespeeld om Poedisjeri te mogen hebben, maar voordat het bekrachtigd was, verkregen de Franschen voor 41,666 pagoden zijne toezegging om tegen de Nederlanders beschermd te worden.

Daar verschenen, den 20en Augustus, de 17 schepen, waarmede Pit den vorigen dag van Nagapatnam onder zeil gegaan was, voor Tegenepatnam, dat maar $3^1/_2$ mijl van Poedisjeri verwijderd was, en den 21en landden 987 Europeanen en 592 inlanders, die den 24en zich voor Poedisjeri legerden, terwijl denzelfden dag de vloot voor deze vesting ankerde. Dit ontnam aan Rama-radja den tijd en den lust om aan zijne overeenkomst met François Martin, den gouverneur van Pondichéry, gevolg te geven. Hij zond aan Pit het geteekende, met hem aangegaan contract toe en vergunde hem ook nog, voor 5000 pagoden meer, het aan den mond der rivier liggende dorp Wirampatnam in bezit te nemen.

Den 1n September openden de belegeraars het vuur uit eene batterij van vijf 18-ponders, op het noord-westelijk rondeel van het fort. Den derden dag hadden de Franschen 2 stukken opgesteld bij eene kerk, ten westen van het fort, maar hier werden zij spoedig verdreven, terwijl zij hunne stukken moesten achterlaten. Het hevig vuur van den wal van het fort had dit niet kunnen voorkomen. De mijnen, die zij aangelegd hadden, sprongen niet en 400 inlandsche soldaten deserteerden 's nachts. Martin zag

zich genoodzaakt te capituleeren. Den 8en September werd het verdrag geteekend. Het Fransche garnizoen, 163 man sterk, trok met krijgseer uit en werd op de schepen verdeeld. Aan onze zijde waren slechts 4 Europeanen en 2 inlanders gesneuveld, 6 Europeanen en 3 inlanders zwaar gewond. Het fort was met 69 ijzeren stukken bewapend. Pit had de edelmoedigheid (die door de regeering niet best opgenomen werd) in de capitulatie het eenigzins zonderlinge beding op te nemen, dat de Fransche krijgsgevangenen, op de grens van hun land teruggekomen, weder van wapenen zouden voorzien worden (waarschijnlijk om hun eergevoel te bevredigen).

Behalve het fort en het dorp Wirampatnam verkreeg de Compagnie van Rama-radja den eigendom van den grond, tot op een afstand van 700 roeden rondom het fort gelegen. Zij werd hierdoor meester van den riviermond.

Pit benoemde den kapitein Meijnart de Roij tot commandeur van Poedisjeri, met een garnizoen van 249 man.

L'Escueil had intusschen Bengalen bereikt en in Augustus, terwijl onze vloot voor Poedisjeri lag, passeerde daar nog een ander Fransch schip, *Le Gaillard*, naar het noorden. Dit werd door twee schepen uit de vloot nagezet, maar ontkwam door betere bezeildheid. Na de inneming van Poedisjeri werden de *Oost-Souburg* en *Castricum* naar Bengalen gezonden, terwijl daar de *Crab* en *Roosenburgh* reeds waren, om de beide Fransche schepen in de Ganges opgesloten te houden.

Den 8en October vertrok van den Bergh met de *Domburg*, *Schelde*, *Honsholredijk*, *Sullant* en *Ysselt* naar Punta das Negradas, om daar eenige weken te blijven en vervolgens over Bellesoor naar Koromandel terug te keeren. Op last der regeering zou zijne vloot ontbonden worden en hij naar Batavia gaan; dit laatste werd echter door omstandigheden zeer vertraagd.

Het jacht *de Fortuyn* bracht, met de tijding van de verovering, den gewezen gouverneur François Martin en andere Fransche gevangenen den 21en October te Batavia, waar een dankdag gehouden en al het kanon aan den wal en op de schepen „losgebrant" werd. Martin werd te Batavia hoffelijk ontvangen en den 24en November, op zijn verzoek, niet naar Frankrijk, maar per *Walenburg* over Malaka naar Bengalen overgebracht. De *Beurs* en *Maas* brachten nog 52 gevangenen aan; deze, met 24 anderen, gingen in 1694 met de retourvloot naar Nederland.

Poedisjeri was eene belangrijke bezitting geworden. Het kantoor van het nabij gelegen Tegenepatnam werd er overgebracht, terwijl het garnizoen van deze plaats werd opgeheven. Reeds in 1694 woonden in het aan de Compagnie behoorende gebied van Poedisjeri 6095 huisgezinnen, waarvan 1122 in de onderhoorige dorpen.

Nagapatnam werd steeds meer versterkt; van het geschut van Poedisjeri werden 6, en van Paliakata 24 kanonnen daarheen overgebracht. Men dacht er wel over, Paliakata te ontruimen, maar dit kon nog niet geschieden, daar de oorlog tusschen den Mogol en de Maharaten steeds voortduurde. Het land in den omtrek van Paliakata ging in weinige maanden tijd viermaal van de eene oorlogvoerende partij naar de andere over. Het fort Geldria bleef met 40 soldaten en 28 stukken bezet.

In het begin van 1694 trok een Mongoolsch leger over Poedisjeri en Tegenepatnam zuidwaarts naar Tansjawoer, het land van Sahadji, aan welks kust Nagapatnam lag. De gouverneur Laurens Pit haastte zich, den Mohamedaanschen veldheer om een sauvegarde voor 's Compagnie's eigendommen te vragen, natuurlijk met een aanbieding van een geschenk, van 1500 pagoden, (3000 rijksdaalders) er bij. Dit had het gelukkig gevolg, dat „de veldheer ten eersten ordre gaf dat niemant ontrent onse limiet tot Poedechery soude verschijnen, veel min aldaer eenige molestie beginnen op poene van neus en ooren afgesneden te werden". De troepen gedroegen zich bij het doortrekken bijzonder goed, maar buiten onze grens, in het land van Rama Radja was „alles vernielt en verdestrueert wat maar heeft konnen bereijckt worden, waerin de Maratties met deselfde wreetheit op sommige plaetsen haer hebben voorgegaen", om alzoo de Mooren geen profijt te geven. Het leger trok den „benedenweg langs tot agter Porto Novo, en vandaar wat te landewaert in naar de rivier van Calderon", deze over en toen naar de hoofdplaats Tansjawoer. Na een beleg van eenige weken kwam men overeen dat Sahadji 3 millioen roepijen zou betalen om van zijne belagers ontslagen te zijn. Tansjawoer behield hierdoor zijne onafhankelijk nog.

Het leger trok vervolgens opnieuw het binnenland in, naar Dsjindsji. De Maharaten bleven de Mongolen de handen vol werk geven. Een van Ramaradja's veldoversten bracht met 14000 ruiters groote schade toe aan Barampoer en Orengabat.

Pit had het geluk, de Mohamedanen gunstig voor de Compagnie

te stemmen, door den Sar-laskar van Karnataka, die door de Maharaten gevangen genomen was, uit hunne handen te verlossen, hem te Nagapatnam huisvesting te verleenen en per *Wijk op Zee* naar zijne standplaats Paliakata te laten overbrengen. Dit droeg zeker bij tot het besluit van Oreng-Zeeb, om den handel van de Compagnie weer overal toe te laten, en haar als bezitster van Poedisjeri te erkennen, toen de oorlogskans hem meester gemaakt had van Karnataka.

De Portugezen kregen toen ook van hem het recht, zich in San-Thomé (Maliapoer) te vestigen en er hunne vlag te hijschen.

Van de vloot van van den Bergh lagen in 1694 steeds een viertal schepen in de Hoegli, waar zij elkander nu en dan aflosten. De *Schoondijk* en *Oost-Souburgh* keerden over Koromandel naar Batavia terug, waar zij den 2en Juli 1694 aankwamen. Reeds den 28en Augustus werden zij, de laatste onder bevel van den vice-commandeur Willem Burggraeff, naar Bengalen terug gezonden, met den last om het eskader in de Ganges op eene sterkte van 5 schepen te houden. Ook de *Walenburg* vertrok daarheen. Deze kwam den 29en October, de *Oost-Souburgh* den 2en November, bij van den Bergh, die aan boord van de *Domburg* in de Ganges lag, aan. De *Oost-Souburgh* bracht hem het bericht, dat hij van zijn bevel ontheven was en Burggraeff tot zijn opvolger was benoemd. Hij ging op de *Salland* over en kwam met dien bodem den 3en Februari 1695 te Batavia terug.

Van Maart tot Juni 1695 werd Weloer, de oude verblijfplaats van den vroegeren koning van Karnataka, door den Mongoolschen veldheer Dzoe'l-fakir-khan belegerd, terwijl Oreng-Zeeb zich ophield te Barampoer. Zijne landvoogden in de benedenlanden regeerden tamelijk willekeurig. Een nieuw aangestelde gouverneur van Waldawoer, in het binnenland van Poedisjeri, wilde de inkomsten dezer plaats voor zich opeischen, en liet daartoe de wegen naar de stad en de nabij gelegen dorpen door zijn soldaten bezetten.

Een beklag van onzen gouverneur bij Dzoel-fakir-khan had echter ten gevolge dat men hem met rust liet, hoewel dit opperhoofd met de schenckagies van Pit weinig tevreden was, omdat de Engelschen veel meer gaven.

Deze waren niet alleen zeer werkzame concurrenten, maar ook, als naar gewoonte, onaangename naburen. Den 18 Februari 1696

waren een paar Nederlanders overgeloopen naar het nu St. David genoemde Engelsche fort van Tegenepatnam. Een van hen, Frans van Nek, kwam den 1en Maart weer in de Compagnie's loge, werd dronken gemaakt en in een palankijn naar Poedisjeri vervoerd. De kommandant van St. David, William Hatsill, eischte den man terug en liet, toen dit geweigerd werd, onze loge door 50 à 60 Engelsche soldaten en inlandsche pions bezetten. Laurens Pit beklaagde zich hiervoor bij den gouverneur van Madras, Nathaniel Higginson, die eene gunstige uitzondering maakte en zeer welwillend was. Hij gelastte dadelijk aan Hatsill om zijne eischen te staken en de behandeling der zaak aan hem gouverneur over te laten. Higginson stelde daarbij uit eigen beweging aan Pit voor, om ook den anderen deserteur uit te leveren, mits deze vergiffenis kreeg, en onderling overeen te komen dat men voortaan wederzijdsche deserteurs zou uitleveren, met uitzondering van landgenooten.

Wegens den oorlog met Frankrijk omringden de Engelschen het dorp benoorden het fort St. David met een aarden wal en bouwden zij bij het dorp Koereloer 4 steenen bastions, die met geschut bezet werden.

Ook te Poedisjeri werd op verdediging tegen eventueel komende Franschen gerekend. Het werd met een aarden wal omgeven, waarin slechts een enkele toegang tot de stad werd gemaakt, om daar tol te kunnen heffen.

Koromandel was intusschen door den voortdurenden oorlog zeer achteruit gegaan. Het land was verwoest en er ontstond hongersnood. Het volk kwam zich aan de kust als slaaf verkoopen voor Atjeh en andere landen. De regeering te Batavia maakte hiervan ook gebruik, en zond order om 150 jonge mannen te koopen.

Poedisjeri maakte intusschen van 1 September 1694 tot 31 Augustus 1695, na aftrek der loonen van pions, schrijvers en tolgaarders een zuiver voordeel van *f* 49.354. Noord-Koromandel maakte in 1695 eene winst van *f* 87.129.

(*Wordt vervolgd*).

Financieel Overzicht.

AMSTERDAM, 15 Augustus — 16 September 1901.

Na eene verdere stijging in den koers der Tabaksaandeelen, moesten de meeste hun avans weder prijsgeven en sloten zelfs lager. Ook de andere Koloniale fondsen verkeerden in eene flauwe stemming. Bij de Petroleumaandeelen werkten hiertoe voornamelijk lagere olieprijzen mede.

Hooger werden genoteerd:

Aand.	Amst. Deli Cie.	5 %
„	Amsterdam Sum. Cult. Mij.	3½ „
Cert. v. Aand.	Tabak Mij. Arendsburg	25 „
Pref. Aand.	Deli Tab. Mij.	3 „
Aand.	Medan Tabak Mij.	12 „
„	Padang Tabak Mij.	7 „
„	Senembah Maatschij.	3⅞ „
Cert. v. Aand.	United Langk. Plant.	2 „
Aand.	Sumatra Palembang Petr. Mij	4 „
„	Kedirie Stoomtram Mij.	8 „
„	Semarang Cheribon St.tr. Mij.	7½ „

Lager werden genoteerd:

Aand.	Cult. Mij. der Vorstenlanden	4 „
Pref. Aand.	Idem	5½ „
Aand.	Handelsvereeniging Amsterdam	3⅝ „
„	Koloniale Bank	5 „
Pref. Aand.	Idem	6⅞ „
Aand.	Liq. Barge en Moormann.	7¼ „
Cert. v. Aand.	Ned. Handel Mij.	2 „
Aand.	Javasche Cult. Mij.	9 „
„	Suikerfabr. Kalibagor	7 „
„	Suikerond. Sentanen Lor.	2 „
„	Besoeki Tabak Mij.	3 „
„	Deli Cultuur Mij.	6¼ „
„	Deli Maatschappij	11 „
„	Deli Plantage Mij.	3¼ „
„	Tabak Mij. Franco Deli	4 3/16 „
„	Langkat Cultuur Mij.	3¼ „
Pref. Aand.	Tab. Mij. Langk. Soekaranda	8½ „
Aand.	A. Langkat Tabak Mij.	4 „
Pref. Aand.	Tab. Mij. Namoe Djawi	3 „
„ „	Padang Cultuur Mij.	2⅞ „

Aand.	Rotterdam Deli Mij.	9 %
„	A. Serdang Tabak Mij.	3 „
„	Kon. Paketvaart Mij,	1¾ „
„	Rotterd. Lloyd	2¼ „
„	Stoomvrt. Mij. Nederland.	3 „
Pref. Aand.	Dordt. Petr. Industrie Mij.	17/8 „
Aand.	Kon. Ned. Mij. v. Petr. bronnen	17 „
„	Petroleum Mij. Moeara Enim.	13¾ „
„	Ned. Ind. Mijnbouw Mij.	21 „
„	Redjang Lebong Mijnb. Mij.	17 „
„	Deli Spoorweg Mij.	7 „
„	Bat. Electr Tram Mij.	1 „
„	Madoera Stoomtram Mij.	1 „
„	Modjokerto „ „	3 „
„	Samar. Joana Tramw. Mij.	4¾ „

DIVIDENDEN.

Ned. Ind. Effectenbank	4 %
„ „ Depositobank	4 „
Nederl. Lloyd	5 „
Maatschappij Panaroekan	f 164.40
Samarangsche Zee- en Brand-Assur. Mij.	3½ %
Tegalsch Prauwenveer	25 „
Landbouw Mij. Ngoepit	9¼ „
Mij. tot Expl. der Suikerfabriek Sindang Laoet (interim).	7 „
Cultuur Mij. Bandoeroto	2 „
Probolinggo's Prauwenveer	f 58.75

INCOURANTE FONDSEN.

De volgende werden verhandeld.

Aand.	Billiton Mij. 1e rubriek	f 2030.— — f 2040.—
„	Expl. en Mijnbouw Mij. Gorontalo	12 %
„	Mijnbouw Mij. Kahajan	125—126 „
„	„ „ Totok	75 „
„	Cultuur Mij. Kayoe Enak	28—30 „
„	Mijnbouw Mij. Redjang Lebong	310 „
„	Ned. Ind. Houtaankap Mij.	39¾ „
„	A. Tabak Mij. Sakoeda.	60 „
„	Ned. Ind. Gas Mij.	157 „
Cert. v. Aand.	Medan Tabak Mij.	305 „
„ „ „	Rotterdam Deli Mij.	280 „
Opr. bew.	Singkep Tin Mij.	f 95.— — f 97.50
„ „	Suikerfabr. Kalibagor	„ 360.—
Winstaand.	Kon. Paketvaart Mij.	„ 600.— — „ 605.—

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN.

NAMEN:	TE AMSTERDAM. September. 2	TE AMSTERDAM. September. 16	TE BATAVIA. 9 Augustus.
Borneo-Sumatra Mij..... Aand.	—	—	
Cultuur-Mij. d. Vorstenl..... „	48	45	
id. ...Pref. Aand.	128	123	
Handelsv. Amsterdam.....Aand.	110	107	113
Int. Cred. & H. V. Rotterd.. „	76	76	80 1/2*
Javasche Bank..... „	171	171	175
Koloniale Bank..... „	44 15/16	40	47*
id. .....Pref. Aand.	67	62 1/2	
Liquid. Barge & Moormann. Aand.	44 3/4	42 1/2	
Ned. Handel-Mij.....Cert. v. Aand.	143 5/8	141 1/4	145
Ned. Ind. Escompto Mij.....Aand.	109 1/2	109 1/2	112 1/2
Ned. Ind. Handelsbank ..... „	79 7/8	79	85
Ned. Ind. Landb. Mij.....5 % Obl.	104 3/4	104 3/4	
Badas, Suikerfabriek..... ...Aand.	—	—	
Banda, Credt. & Handelsver. „	—	—	
Java Bosch Expl.-Mij..... „	83	—	
Java'sche Cultuur-Mij..... „	85	79	
Kalibagor, Suikerfabriek..... „	62 3/4	60	
Kaliwoengoe Plantaran..... „	—	—	
Maron Cult. Mij..... „	60	60	
Melattie, Landbouw-Mij..... „	—	—	60
Michiels-Arnold, Rijstlanden. „	—	—	
Ned. Ind. Houtaankap Mij... „	—	—	
Ngoepit, Landbouw-Mij..... „	—	—	
Penampean Cult.-Mij..... „	—	—	
Pondok Gedeh Cult. Mij.... „	—	—	
Suikerond. Sentanen.-Lor... „	115	115	
Sindanglaoet, Suikerfabr. ... „	—	185	
Soemberredjo Cult.-Mij..... „	—	—	
Temoeloes, Landb.-Mij..... „	—	—	
West-Java Kina Cult-Mij.... „	50	50	
Amsterdam-Deli Comp..... „	695	685	
Amsterdam Sum. Cult.-Mij... „	90	83 1/2	
Tabak-Mij. Arendsburg.....Cert. v. A.	705	700	
Balangan Tab. Cult. Mij.....Aand.	27	27	
Besoeki Tabak-Mij. ..... „	62	59	
Deli-Batavia-Mij..... „	422	420	
Deli-Cultuur-Mij..... „	84	78 3/4	
Deli-Langkat-Tabak-Mij.....C. v. A.	—	—	
Deli-Maatschappij.....Aand.	499	480	
Deli Padang Mij..... „	—	—	
Deli Plantage Mij..... „	76	76	
Deli-Tabak-Mij..... „	—	—	
„ .....Pref. Aand.	58	58	
Tab.-Mij. Franco Deli.....Aand.	64 3/8	60 1/2	
Tab. Mij. Kwala Pessilam... „	64	64	
Langkat-Cult.-Mij..... „ A.	112 1/8	107	
„ „ ..... „ B.	—	—	
Tabak Mij. Langk. Soekaranda. Pref. Aand.	47	45	
Langkat-Tabaksbouw Mij ... Aand.	51	51	

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN. (*Vervolg*).

NAMEN:	TE AMSTERDAM. September. 2	TE AMSTERDAM. September. 16	TE BATAVIA. 9 Augustus.
Langkat-Tabak-Mij. .....Aand. A.	88	87	
„ „ „ ..... „ B.	59 1/4	59 1/4	
Medan-Tab.-Mij .....Aand.	303	292	
Tab.-Mij. Namoe Djawi.....Pref. Aand.	92	92	
Nieuwe Asahan Tab. Mij....Aand.	169 3/4	168	
Padang Cultuur Mij.....Pref.Aand.A.	58	58	
„ „ „ .....Aand. B.	29	28 3/4	
Padang Tabak-Mij ..... „	147 1/2	147	
Rotterdam-Deli-Mij..... „	280	269	
Tabak Mij. Sakoeda .....Pref. Aand.	—	62 1/2	
Senembah-Mij.....Aand.	440	435	
Serdang Tab. Mij..... „ A.	142 3/4	135	
„ „ „ ..... „ B.	61 1/2	62	
Sumatra Cult. Mij..... „	180	180	
United Langk. Plant.....Cert. v. A.	222	222	
Ned.-Ind. Electr.-Mij.....Aand.	—	—	75*
Kon. Paketvaart-Mij..... „	161 3/8	160	158
Rott. Lloyd..... „	117 1/2	115 1/2	
Stoomv. Mij. Nederland..... „	149 3/4	147 1/4	
Dordt. Petr. Industrie Mij ...Pref. Aand.	121	121	
Java Petroleum Mij.....Aand.	30 1/2	30 1/2	
Kon.Ned.Mij.v.Petr.br.in Indië „	381	367	
Petroleum Mij. Moeara Enim „	134 1/4	120 1/4	
Sumatra Palembang Petr. Mij. „	78	76	
Ned. Ind. Expl. Mij..... „	—	—	
id. Mijnbouw-Mij..... „	111	99 1/2	123
N. Celebes Mijnb. Mij..... „	28	24 1/4	
Oost Borneo Mij..... „	—	—	
id. .....Pref. Aand.	—	—	
Redjang Lebong Mijnb.-Mij...Aand.	322 1/2	313	330
Singkep Tin-Mij..... „	135	134 1/2	
Mijnbouw Mij. Soemalata.... „	220	200	
Droogd.-Mij. Tandj. Priok.... „	—	—	
Deli-Spoorweg-Mij..... „	167	160	175*
Ned.-Ind. Spoorweg-Mij..... „	217 1/2	217 1/2	211*
Babat Djomb. St. tr. Mij.... „	—	—	
Bat. Electr. Tram-Mij..... „	39	38	
Kedirie Stoomtram-Mij..... „	91 1/2	97	102 1/2*
Madoera „ „ ..... „	55	55	
Malang „ „ ..... „	—	54	114*
Modjokerto „ „ ..... „	25	25	
Ned.-Ind. Tramweg-Mij..... „	127	127	135
Oost-Java-Stoomtram..... „	—	90	
Passoeroean „ ..... „	—	63	
Probolingo Stoomtr.-Mij..... „	—	—	
Semar.-Joana Tramw.-Mij.... „	175 1/4	171	175*
Semar. Cheribon St.-Tr.-Mij.. „	143 1/2	149	42
Serajoedal St.-Tr.-Mij..... „	—	—	131*
Ned.-Ind Hypotheekbank ... „	—	—	102 1/2
id. Cred.- & Bank-Ver. „	—	—	75
id. Effectenbank..... „	—	—	100*

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN. (*Vervolg*).

NAMEN:		TE BATAVIA, 9 Aug.
Handelsver. Java	Aand.	110*
Padangsche Handel Mij	"	135
Winkel-Mij. Eigen hulp	"	67½
Maatsch. Onderlinge hulp	"	92½
Maatschij. Expl. Grondeigendom Eurazie I.	"	105*
Ned.-Ind. Levensverz.- en Lijfr.-Mij	"	355*
Jav.'sch. Zee & Br.-Ass.-Mij	"	80*
Bat. Zee & Br.-Ass.-Mij	"	100*
O.-I. Zee Br. Ass.-Mij	"	105*
Nederl. Lloyd	"	76*
N.-Ind. Zee & Br.-Ass.-Mij	"	130
2de N.-I. Zee & Br.-Ass.-Mij	"	117½*
Koloniale id.	"	120*
2de Kol. Zee & Br.-Ass.-Mij	"	110*
Brand-Verz.-Mij.Mercurius	"	170*
Brand-Ass.-Mij. de Oosterling	"	140*
Brand-Ass.-Mij. Insulinde	"	175*
Brand-Waarb.-Mij. Ned.-Ind	"	140*
Brand-Wrb.-Soc. Securitas	"	95*
Brand-Ass.-Mij. Unitas	"	98*
Ned.-Ind.-Brandw.-Mij	"	105*
Sam. Zee- & Br.-Ass.-Mij	"	140*
2de id.	"	100*
Brand-Ass.-Mij. Padang	"	50*
id. de Merapi	"	95*
id. de Oosthoek	"	
id. de Westhoek	"	
id. Noordhoek	"	
Brand-Verzek.-Mij. Kalimaas	"	
Brand-Ass.-Mij. Veritas	"	132½*
id. Ardjoeno	"	130*
id. Sumatra	"	
Batavia'sch Prauwenveer	"	130
Batavia'sch Nieuw-Prauwenv.	"	152½*
Tagalsch Prauwenveer	"	180*
Nieuw Semarangsch Prauwenveer	"	165*
Prauwenv. te Soerabaya	"	140
Oost-Java Prauw-Mij	"	127½
Soer. Prauw-Mij.	"	135*
Nieuw Soerab. Pr.-veer.	"	185*
Nieuw Pad. Prauwenveer	"	
Nieuw Probol. en Java Oosth. Pr.-veer.	"	150*
Bagelen-Thee & Kina-Mij	"	80*
Suikerf.-Mij. Tjoekir	"	175 ex div.
Cultuur-Mij. Pagottan	"	
" Tjiogreg	"	
Kina-Mij. Kertamana	"	100*
Cultuur-Mij. Perbawatie	"	172½*
id. Goalpara	"	165
Cultuur-Mij. Boenga Meloer	"	62½*
" Artana	"	100*
Assam Thee Ondern. Gedeh.	"	100*
Mij. t. E. v. Rijstlanden	"	205*

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN. (*Vervolg*).

NAMEN:		TE BATAVIA, 9 Aug.
Assam Thee Ondern. Malabar	Aand.	165*
Cultuur Mij. Ramawatie	„	172*
Assam Thee Ond. Wanasoeka	„	75
„ „ „ Singaparna	„	115
„ „ „ Pasir Salam	„	100*
„ „ „ Goenoeng Soesoeroeh	„	80*
Ned. Ind. Getah Pertjah Mij	„	100*
Kult. Mij. Tjidjangkar	„	106*
Kult. Mij. Tjihoenie	„	70*
Preanger Bibit Maatschij	„	100*
Houtaankap Maatschappij Petjindilan	„	110*
Kultuur Mij. Gabes	„	200*
„ „ Sindang Sarie	„	170*
Ned.-Ind. Telefoon-Mij	„	156½ ex div.
Intercomm. Telefoon-Mij	„	75*
Telefoon-Mij. der Vorstenlanden	„	100*
Preanger Telefoon-Mij	„	95*
Algem. Telephoon Mij	„	90*
Telephoon Mij. Insulinde	„	106*
Cheribon Telephoon Mij	„	195*
Mijnbouw Mij. Martapoera	„	100*
Mijnbouw Mij. „Belang"	„	30*
Mijnbouw Mij. „Matinan"	„	50
Mijnbouw Mij. „Totok"	„	70
Mijnbouw Mij. „Redjang Lebong" 7½ % Obl.		315*
Id. Lebong Soelit	„	65
Exploratie Mij. „Riam Kanan"	„	12½
Goud Exploratie Mij. Benkaijang	„	25*
Exploratie-Mij. Balangan	„	35*
Batavia Japara Petrol.-Expl.-Mij	„	10*
Mijnbouw Mij Kahajan	„	120
Goud Exploratie-Mij. Pinogo	„	47½*
„ „ Batjan	„	15*
Mijnbouw Mij. Monano	„	50
„ „ Soepajang	„	27½*
„ „ Pangkallan	„	15*
Mijnbouw Mij. Atjeh	„	110*
„ „ „ Opr. bew.		f 120
Goud Exploration Mij. Bone	„	72½*
Exploratie Mij. Doda	„	24*
Mijnbouw Mij. Batavia Borneo	„	100*
„ „ Sonder	„	30*
Sumatra Batavia Mijnbouw-Mij.	„	20
Mijnbouw Mij. Tilamoeta	„	25
„ „ Pagoejaman'	„	10
Mijnbouw Explor. Mij. Batavia	„	
Mijnbouw Mij. Tomini	„	45*
„ „ Barma Sawah	„	50
„ „ Pariet	„	50
„ „ Loemar	„	110*
Lapoe Placer Mij	„	102½*
Mijnbouw Mij. Natal	„	300
„ „ Tebing-Tinggi	„	65*

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN. (*Vervolg*).

NAMEN.		TE BATAVIA, 9 Aug.
Mijnbouw Mij. Timbang Sibonak.....	Aand.	265
id.	Oprichtersbew.	*f* 425.—
Mij. Rijtuigf. en handel in paarden, Fuchs	Aand.	82½*
Koffie, Pel- en Sorteer Inr. Kalimaas....	„	50*
Koffie pellerij Sisir.....	„	100
New Singap. dist. Water Ice Cy Ltd.....	„	220
Java Veem	„	100*
Ned. Ind. Sport Mij..... ...	„	90*
Bandongsche Quinine Fabriek.....	„	94
Boekhandel Visser & Co..... . .	„	95*
Cheribonsche Apotheek.....	„	140*
Mij. tot Expl. Werf de Industrie.....	„	95*
Fabr. de Volharding Soerabaya.....	„	97½*

De met een * geteekende koersen zijn die der laatste noteering

---

STATUTEN VAN MAATSCHAPPIJEN, WERKENDE IN NEDERL.-INDIË.

Rijsthandel Maatschappij Ajer Patjah.

(Javasche Courant No. 53, van 5 Juli 1901).

Zetel. Ajer Patjah, laras Kota Tangah, in de Ommelanden van Padang.

Doel. Het drijven van handel in rijst, voorloopig in het klein doch later ook in het groot, en het verkrijgen van gronden ten einde die met padi (rijst) en desnoods ook met andere cultuurgewassen te doen beplanten.

Kapitaal. *f* 7100.—, in 284 aandeelen à *f* 25.—

Bestuur. Minstens 2 directeuren: de Maleiers Boejoeng Gadang Galar Marah Bongso, Hadji Djajo, Sayak galar Malim Mantjajo, Mating galar Malim Koening en Diri galar Toean Katjang; minstens 1 commissaris: de Maleiers Boejoeng Poetieh galar Malim Boediman en Dalih galar Radjah Batoea.

Winstverdeeling. 10 % aan het reservefonds; 2 % aan elken directeur; 2 % aan elken commissaris; het overige aan aandeelhouders.

Reservefonds. Maximum *f* 15.000.—

Mijnbouw Maatschappij Batang Gadis.

(Javasche Courant No. 54, van 9 Juli 1901).

Zetel. Batavia.

Doel. De exploitatie van vergunningen voor mijnbouwkundige onderzoekingen, van concessiën, mijn- en andere rechten, alles in Nederl. Indië.

Kapitaal. *f* 150.000, in 10 seriën van 150 aandeelen à *f* 100.—

Inbreng. Voor 1200 aandeelen door den heer Ph. Bangert: de vergunning voor een terrein in de afd. Natal, res. Tapanoelie, gouv. Sumatra's Westkust.

Bestuur. 1 directeur: de heer A. C. van der Hout, 2 of 3 commissarissen: de heeren P. A. Ellwanger, J. F. J. Karthaus en D. J. der Kinderen.

Winstverdeeling. Na aftrek van event. tantièmes aan het personeel, eerst

6 % dividend. Van het overige komt 80 % aan aandeelhouders, 10 % aan de commissarissen, 10 % aan den directeur. Bij vergrooting van het kapitaal zullen aan de houders der eerste 1500 aandeelen worden uitgereikt 1500 oprichtersbewijzen, welke recht geven op 35 % van de alsdan te maken overwinst, nadat aandeelhouders 6 % dividend zal zijn uitgekeerd, terwijl van de overige 65 % aan aandeelhouders 50 % en aan directeur en commissarissen 15 % zal worden uitgekeerd.

KALKBRANDERIJ TANGGOONG.
(Javasche Crt. No. 55, van 12 Juli 1901.)

Zetel. Semarang.

Doel. Het vervaardigen van kalk en voorts het verkoopen van- en handel drijven in kalk en kalksteen en al wat verder met een en ander in verband staat.

Kapitaal. *f* 50.000 in 100 aandeelen à *f* 500.—

Inbreng. Door de heeren M. L. Fauch, F. J. H. Soesman en de Chineezen Go Boen Tjhan. Goei Keh Siang en Kwa Wan Hong, voor 70 aandeelen: de in de dessa's Tanggoong en Soegimanik, distr. Singenkidoel, res. Semarang, gelegen kalkbranderijen c. a.

Bestuur. 1 directeur: de Chinees Kwa Wan Hong; 3 commissarissen: de heeren M. L. Fauel en F. J. H. Soesman en de Chinees Goei Keh Siang.

Winstverdeeling. Eerst 9 % dividend. Van het overige komt minstens 20 % aan het reservefonds, 52½ % aan aandeelhouders, 20 % aan den directeur, 7½ % aan commissarissen.

Reservefonds. Zoodra en zoolang dit *f* 10.000 bedraagt komt van het daarvoor genoemde winstaandeel voor minstens 95 % aan aandeelhouders, het overige ter beschikking van het bestuur.

MAATSCHAPPIJ RESTAURANT GRIMM & Co.
(Javasche Crt. No. 55, van 12 Juli 1901.)

Zetel. Soerabaia.

Doel. De voortzetting en overname van de handelszaak Grimm & Co. met alle daaraan verbonden bedrijven.

Kapitaal. *f* 100.000, in 2 seriën A en B, resp. groot 240 en 160 aandeelen à *f* 250.—

Inbreng. Door de heeren Mr. J. W. Ramaer en J. J. M. J. Hekker, voor de 160 aandeelen serie B: de huurrechten op een perceel, ter hoofdplaats Soerabaia en eene overeenkomst betreffende de pacht der buffetten aan de stations der Oosterlijnen van de Staatsspoorwegen.

Bestuur. 1 directeur: de heer J. J. M. J. Hekker; 1 commissaris: de heer Mr. J. W. Ramaer.

Winstverdeeling. Eerst 6 % dividend aan de aandeelen A. Hetgeen alsdan overblijft, zal in ronde sommen van *f* 275.— worden aangewend tot uitloting en aflossing van aandeelen serie A tot den koers van 110 %. Zoodra de helft van het uitgegeven deel der serie A zal zijn uitgeloot, zal verdere uitloting niet plaats hebben alvorens aan de aandeelen serie B eveneens 6 % dividend zal

zijn uitgekeerd. Zoodra de aandeelen A geheel zijn afgelost, wordt de winst verdeeld als volgt: 10% aan den directeur, 7½% aan den commissaris, 82½% aan aandeelen B. De algem. Vergadering van aandeelhouders kan besluiten een deel dezer 82½% te bestemmen voor een reservefonds.

HANDEL-MAATSCHAPPIJ LIE BOE PING.

(Javasche Courant No. 56, van 16 Juli 1901).

Zetel. Semarang. Elders kunnen agentschappen of branches worden opgericht.

Doel. De overname en voortzetting der handelszaken onder het merk „Sing Hap" gedreven.

Kapitaal. *f* 100.000 in 40 aandeelen à *f* 2500.

Inbreng. Door den Chinees Lie Boe Ping, voor 39 aandeelen: zijne handelszaken.

Bestuur. 1 directeur: de Chinees Lie Boe Ping en bij diens definitieve ontstentenis: de Chinees Lie Gwan Hoen; 1 commissaris.

Winstverdeeling, aan reservefonds, directeur en/of commissaris en aandeelhouders door de algemeene vergadering te bepalen.

HANDEL MAATSCHAPPIJ GUM LAN.

(Javasche Courant No. 57, van 19 Juli 1901).

Zetel. Batavia.

Doel. Het drijven van handel in het algemeen zoo voor eigen rekening als in commissie, zoowel te Batavia als elders.

Kapitaal. *f* 40.000, in 40 aandeelen à *f* 1000.

Bestuur. 1 directeur: de Chinees Lay Soen Hie; 2 commissarissen: de Chinees Lay Tjie Hie; de 2e nader te benoemen.

Winst. Deze komt aan aandeelhouders.

HANDEL MAATSCHAPPIJ HOK SENG.

(Javasche Courant No. 57, van 19 Juli 1901).

Zetel. Poeloe Tello, afd. Ajer Bangis in de Padangsche Benedenlanden.

Doel. De overname en voortzetting der handelszaken onder het merk „Hok Sing" gedreven, en de overname van de rechten op gronden en andere zaken.

Kapitaal. *f* 10.000, in 10 aandeelen à *f* 1000.

Bestuur. Minstens 1 directeur: de Chinees Oei Soe Ho; minstens 1 commissaris: de Chineesche vrouw Lie Liang Nio.

Winstverdeeling. 10 pCt. aan de directie, 2 pCt. aan de(n) commissaris(sen), het overige aan aandeelhouders. Zoolang Oei Soe Ho zonder commissaris werkt, bekomt hij ook diens tantième.

JAVA CINEOGRAPH COMPAGNIE.,
(*Javasche Crt. No. 58, van 23 Juli 1901*).

Zetel. Soerabaia.

Doel. Het in exploitatie brengen van cineographen of dergelijke toestellen om lichtbeelden te produceeren binnen het gebied van Nederl.-Indië.

Kapitaal. *f* 20.000, in 20 aandeelen à *f* 1000.—

Bestuur. 1 voorzitter: de heer T. C. Etty; 2 commissarissen: de heeren A. J. H. Kluyt en D. Kluyt.

Winstverdeeling. Eerst 6 % dividend. Van het overige komt 1/4 in de reservekas. Van het resteerende komt 20 % aan den voorzitter, 20 % aan de commissarissen, 60 % aan de aandeelhouders.

Reservekas. De stortingen hierin houden op, zoodra die 1/4 van het kapitaal bedraagt.

MAATSCHAPPIJ TOT VOORTZETTING DER ZAKEN J. VAN MERKESTEYN.
(*Javasche Crt. No. 59, van 26 Juli 1901.*)

Zetel. Semarang.

Doel. Het drijven van eene kleermakersaffaire en van den handel in mode-artikelen en kleedingstukken.

Kapitaal. *f* 15.000 in 60 aandeelen à *f* 250.—

Inbreng. Door den heer E. C. van Eekhout, voor 10 aandeelen: zijne kleermakersaffaire, het recht tot het voeren van den firma-naam J. van Merkesteyn, de aanwezige voorraad goederen etc. en de overeenkomst door hem aangegaan met de Mij. voor Uitvoer- en Commissiehandel.

Bestuur. 1 directeur; 2 commissarissen.

Winstverdeeling. 10 % aan den directeur, 5 % aan de commissarissen, 85 % aan de aandeelhouders.

STEENBAKKERIJ NGLAMPER.
(*Javasche Crt. No. 63, van 9 Augustus 1901.*)

Zetel. Semarang.

Doel. De exploitatie van een steenbakkerij te Semarang en het vervaardigen en verkoopen in het groot en in het klein van steenen, pannen, potten en andere aardewerken.

Kapitaal. *f* 75.000, in 100 aandeelen à *f* 750.—

Inbreng. Door den heer G. C. A. Gervais, voor 2 aandeelen: het recht van opstal op een stuk grond, gelegen in de afd. Semarang, dist. Srondol, dessa's Lamper-lor en Lamper-tengah, kad. afd. Semarang; 2 vergunningen tot oprichting en exploitatie van een steen- en pannenbakkerij en 2 vergunningen betreffende verbinding van bovengenoemde perceelen met den weg naar Goeboeg en voor het gebruikmaken van water.

Bestuur. 1 directeur: de Chinees Kwa Wan Hong; 2 commissarissen: de heeren J. G. L. Houthuysen en C. B. O. Sassin.

Winstverdeeling. Eerst 6 % dividend. Van het overige komt 20 % aan het reservefonds, 10 % aan den directeur, 5 % aan commissarissen, de rest aan aandeelhouders.

Reservefonds. Maximum *f* 20.000.

CULTUUR-MAATSCHAPPIJ BANDAR SLAMAT.
(*Javasche Crt. No. 64, van 13 Augustus 1901*).

Zetel. Tandjong Balei (Asahan).

Doel. Het drijven van landbouw en veeteelt op de concessie Bandar Slamat en op andere gronden, het aan de markt brengen der verkregen producten en verder het koopen en verkoopen van landbouwproducten niet door haar zelve geproduceerd.

Kapitaal. ƒ 200.000, in 250 preferente en 150 gewone aandeelen à ƒ 500.—

Bestuur. 1 directeur: de heer H. Rein; 3 commissarissen: de heeren C. A. Haggenmacher, J. C. Th. Freund, de 3e nader te benoemen.

Winstverdeeling. 10 % aan de administrateurs, daarna 5 % dividend aan de houders der preferente aandeelen; van het dan overblijvende 10 % aan het reservefonds, 10 % aan de commissarissen, 5 % aan den directeur, en van het dan resteerende eerst 5 % dividend aan de houders der gewone aandeelen, terwijl het event. overschot over alle uitgegeven aandeelen gelijkelijk wordt verdeeld. Te beginnen met het boekjaar 1906 wordt de winstverdeeling aldus: 10 % aan de administrateurs. Van het overblijvende komt 10 % aan het reservefonds, 10 % aan de commissarissen, 5 % aan den directeur, 75 % aan de aandeelhouders,

Reservefonds. Zoodra dit ƒ 50.000 bedraagt, wordt over eventueel verdere reserves nader beslist. Het alsdan event. vrijkomende deel van de overwinst wordt dan over alle aandeelen verdeeld.

SPOOR- EN TRAMWEG-ONTVANGSTEN.

NEDERLANDSCH-INDISCHE SPOORWEG-MAATSCHAPPIJ.

Opbrengst over Juli 1901.

Samarang—Vorstenlanden—Willem I. (Lengte 205 kilom.).

Reizigers, aantal (117.000)	ƒ	54.200.—
Goederen, tonnen (85.900)	„	316.000.—
Diverse ontvangsten	„	15.900.—
Totaal opbrengst deze maand (voorloopig)	ƒ	386.100.—
„ „ dezelfde „ vorig jaar (defin.)	„	351.044.—
Van af 1 Jan. dit jaar (voorloopig)	„	1.797.754.—
„ „ 1 Jan. vorig jaar (defin.)	„	1.605.334.—
Per dag-kilometer deze maand (voorloopig)	„	60.76
„ „ dezelfde „ vorig jaar (defin.)	„	55.24
Van af 1 Jan. dit jaar (voorloopig)	„	41.37
„ „ 1 Jan vorig jaar (defin.)	„	36.94

Batavia—Buitenzorg. (Lengte 56 kilom.).

Reizigers, aantal (90.500)	ƒ	30.900.—
Goederen, tonnen (10.500)	„	44.000.—
Diverse ontvangsten	„	4.900.—
Totaal opbrengst deze maand (voorloopig)	ƒ	79.800.—
„ „ dezelfde „ vorig jaar (defin.)	„	74.932.—

Van af 1 Jan. dit jaar (voorloopig)	ƒ	513.600.—
„ „ 1 Jan. vorig jaar (defin.)	„	487.658.—
Per dag-kilometer deze maand (voorloopig)	„	45.97
„ „ dezelfde „ vorig jaar (defin)	„	43.16
Van af 1 Jan. dit jaar (voorloopig)	„	43.26
„ „ 1 Jan. vorig jaar (defin.)	„	41.08

Stoomtram Djocja—Brossot. (Lengte 24 kilom.).

Reizigers, aantal (24.400)	ƒ	2.800.—
Goederen, tonnen (13.500)	„	17.800.—
Diverse ontvangsten	„	200.—
Totaal opbrengst deze maand (voorloopig)	ƒ	20.800.—
„ „ dezelfde „ vorig jaar (defin.)	„	18.430.—
Van af 1 Jan. dit jaar (voorloopig)	„	62.670.—
„ „ 1 Jan. vorig jaar (defin.)	„	59.393.—
Per dag-kilometer deze maand (voorloopig)	„	27.96
„ „ dezelfde „ vorig jaar (defin.)	„	24.77
Van af 1 Jan. dit jaar (voorloopig)	„	12.32
„ „ 1 Jan. vorig jaar (defin.)	„	11.67

Stoomtram Djocja—Magelang. (Lengte 47 kilom.).

Reizigers, aantal (47.100)	ƒ	10.200.—
Goederen, tonnen (8.400)	„	20.600.—
Diverse ontvangsten	„	2.100.—
Totaal opbrengst deze maand (voorloopig)	ƒ	32.900.—
„ „ dezelfde „ vorig jaar (defin.)	„	27.260.—
Van af 1 Jan. dit jaar (voorloopig)	„	139.242.—
„ „ 1 Jan. vorig jaar (defin.)	„	122.126.—
Per dag-kilometer deze maand (voorloopig)	„	22.58
„ „ dezelfde „ vorig jaar (defin.)	„	18.71
Van af 1 Jan. dit jaar (voorloopig)	„	13.97
„ „ 1 Jan. vorig jaar (defin.)	„	12.26

Stoomtram Goendih—Soerabaja (In aanleg) 207 [1] kilom.

Reizigers, aantal (52.300)	ƒ	9.900.—
Goederen, tonnen (3.100)	„	4.500.—
Diverse ontvangsten	„	200.—
Totaal opbrengst deze maand (voorloopig)	ƒ	14.600.—*)
„ „ dezelfde „ vorig jaar (defin.)	„	16.915.—§)
Van af 1 Jan. dit jaar (voorloopig)	„	97.626.—
„ „ 1 Jan vorig jaar (defin.)	„	—
Per dag-kilometer deze maand	„	4.40 *)
„ „ dezelfde „ vorig jaar	„	13.31 §)
Van af 1 Jan. dit jaar	„	4.30
„ „ 1 Jan. vorig jaar	„	—

1) Gemiddeld in exploitatie.
*) „ „ „ 107 K.M.
§) „ „ „ 41 „

SERAJOEDAL STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ

Tijdvakken.		Bedrag.	per dag-kilom.	Gemiddeld aantal kilom. in exploitatie
Aug. 1901		*f* 47.900	*f* 17.—	91
„ 1900		„ 37.000	„ 13.10	91
Verschil	meer	„ 10.900	„ 3.90	
	minder	„ —	„ —	
Van 1°. Jan.:				
1901 tot 31 Aug. 1901		„ 222.100	„ 10.05	91
1900 „ 31 „ 1900		„ 194.300	„ 9.30	86
Verschil	meer	„ 27.800	„ 0.75	
	minder	„ —	„ —	

SEMARANG-JOANA STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Tijdvakken.		Bedrag.	per dag-kilom.	Gemiddeld aantal kilom. in exploitatie.
Aug. 1901		*f* 129.500	*f* 13.10	319
„ 1900		„ 122.500	„ 12.65	312
Verschil	meer	„ 7.000	„ 0.45	
	minder	„ —	„ —	
Van 1°. Jan.:				
1901 tot 31 Aug. 1901		„ 730.200	„ 9.40	319
1900 „ 31 „ 1900		„ 676.400	„ 9.60	289
Verschil	meer	„ 53.800	„ —	
	minder	„ —	„ 0.20	

OOST-JAVA STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Lijn Soerabaja—Krian.

Tijdvakken.		Bedrag.	per dag-kilom.	Gemiddel aantal kilom. in exploitatie
Aug. 1901		*f* 16.400	*f* 13.55	39
„ 1900		„ 18.400	„ 15.20	
Verschil	meer	„ —	„ —	
	minder	„ 2.000	„ 1.65	
Van 1°. Jan.:				
1901 tot 31 Aug. 1901		„ 141.200	„ 14.90	39
1900 „ 31 „ 1900		„ 144.700	„ 15.25	
Verschil	meer	„ —	„ —	
	minder	„ 3.500	„ 0.35	

Lijn Modjokerto—Ngoro.

Aug. 1901		*f* 16.700	*f* 13.15	41
„ 1900		„ 16.700	„ 13.15	
Verschil	meer	„ —	„ —	
	minder	„ —	„ —	
Van 1°. Jan.:				
1901 tot 31 Aug. 1901		„ 74.900	„ 7.50	41
1900 „ 31 „ 1900		„ 72.800	„ 7.30	
Verschil	meer	„ 2.100	„ 0.20	
	minder	„ —	„ —	

SEMARANG-CHERIBON STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Tijdvakken.		Bedrag.	per dag-kilom.	Gemiddeld aantal kilom in exploitatie.
Aug, 1901		ƒ 142.900	ƒ 17.05	270
„ 1900		„ 113.400	„ 13.55	
Verschil	meer	„ 29.500	„ 3.50	
	minder	„ —	„ —	
Van 1°. Jan.:				
1901 tot 31 Aug. 1901		„ 756.600	„ 11.55	270
1900 „ 31 „ 1900		„ 603.300	„ 9.20	
Verschil	meer	„ 153.300	„ 2.35	
	minder	„ —	„ —	

MODJOKERTO STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten Aug. 1901 ƒ 14.329 tegen ƒ 13.928; sedert 1 Jan. 1901 ƒ 70.174 tegen ƒ 70.723.

BABAT-DJOMBANG STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten Aug. 1901 ƒ 12.571 tegen ƒ 7752. In exploitatie 42.3 K.M. tegen 32.3 K.M. Sedert 1 Jan. 1901 ƒ 50.920 tegen ƒ 29.209.

NEDERLANDSCH-INDISCHE TRAMWEG-MAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten Aug. 1901 ƒ 26.000 tegen ƒ 26.783 in 1900. Sedert 1 Juli 1901 ƒ 52.000, tegen ƒ 53.934 in 1900.

KEDIRI STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Aug. 1901 (aantal reizigers 70.000) ƒ 46.600; idem 1900 (aantal reizigers 83.000) ƒ 37.500. Sedert 1 Jan. 1901 ƒ 166.000 tegen ƒ 175.000 in 1900. In exploitatie p. m. 127 KM.

MALANG STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Aug. 1901 (aantal reizigers 57.000) ƒ 22.500; idem 1900 (aantal reizigers 24.500) ƒ 13.000. Sedert 1 Jan. 1901 ƒ 85.425, tegen ƒ 68.250 in 1900. In expl. ± 79 KM. tegen 54 KM. in Jnli 1900.

BATAVIA ELECTRISCHE TRAM-MAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten Aug. 1901 ƒ 13.200.

SOLOSCHE TRAMWEG-MAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten Aug. 1901 ƒ 6800 — ƒ 145. Sedert 1 Jan. ƒ 35.877 — ƒ 1829.

MADOERA STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten Aug, 1901 ƒ 17.500. In expl. 216 KM.

PROBOLINGO STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten Aug. 1901 ƒ 11.600 — ƒ 1400. Sedert 1 Jan. 1901 ƒ 59.200 + ƒ 700.

PASOEROEAN STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten Aug. 1901 ƒ 13.200 + ƒ 1200. Sedert 1 Jan. 1901 ƒ 63.800 + ƒ 13.350.

DELI SPOORWEG-MAATSCHAPPIJ.

In exploitatie 102 K.M. tegen 102 K.M. in 1900.

Opbrengst Aug. 1901	ƒ	98.000	tegen ƒ	109.013	in 1900
„ per dagkilometer	„	30.90	„ „	31.93	„ 1900
„ sedert 1 Jan. 1901	„	920.000	„ „	1.009.336	„ 1900

SCHAAL 1 : 15000.

VOORONTWERP
EENER
SPOORWEGHAVEN
VOOR
SOERABAIA

REEDE

VOOR HAVEN

PETROLEUM HAVEN

BASSIN

MARINE GRACHT

Marine-Etablissement

Houtstapelplaats

Bassin voor ligplaats van schepen.

Gereserveerd voor reparatiewerf en dokken.

Gereserveerd voor het militair departement.

Terrein voor opslag van petroleum.

Terrein voor den transitohandel.

Terrein voor expeditiën

Verlegde pegirian. (eventueel te maken)

Empl. Prins Hendrik.

Kampong Bandaran

Kampong Boelakoni

Kampong Mesoto

Kampong Kinoesaii

Kampong Soenggoromong

Kampong Kedoengmangga

Kampong Soerabaia

Kampong Ketapang

Kampong Soeroedjo

Kampong Tambak Boejan

Kampong Tambak Oemboel

Kampong Tambak Sarie

Kampong Tambak Wedi

Kampong Tambak Wonokromo

Kali Mas

Kali Pegirian

Kali Wonokromo

Spoorweg naar Modjokerto

Spoorweg naar Pasoeroean

Spoorweg naar Malang

Spoorweg naar Banjoewangi

Spoorweg naar Bangil

Spoorweg naar Probolinggo

Spoorweg naar Panaroekan

Spoorweg naar Bondowoso

Spoorweg naar Kalisat

Spoorweg naar Jember

Spoorweg naar Lumadjang

Spoorweg naar Kediri

Spoorweg naar Blitar

Spoorweg naar Tulungagoeng

Spoorweg naar Trenggalek

Spoorweg naar Ponorogo

Spoorweg naar Madioen

Spoorweg naar Solo

Spoorweg naar Djokjakarta

Spoorweg naar Magelang

Spoorweg naar Semarang

Spoorweg naar Cheribon

Spoorweg naar Batavia

Spoorweg naar Buitenzorg

Spoorweg naar Soekaboemi

Spoorweg naar Bandoeng

Spoorweg naar Tjitjalengka

Spoorweg naar Garoet

Spoorweg naar Tasikmalaja

Spoorweg naar Tjilatjap

Spoorweg naar Poerwokerto

Spoorweg naar Poerwodadi

Spoorweg naar Kedoengdjati

Spoorweg naar Goendih

Spoorweg naar Wirosari

Spoorweg naar Rembang

Spoorweg naar Tjepoe

Spoorweg naar Blora

Spoorweg naar Soerabaia

Spoorweg naar Modjokerto

Spoorweg naar Pasoeroean

Spoorweg naar Malang

Spoorweg naar Banjoewangi

Spoorweg naar Bangil

Spoorweg naar Probolinggo

Spoorweg naar Panaroekan

Spoorweg naar Bondowoso

Spoorweg naar Kalisat

Spoorweg naar Jember

Spoorweg naar Lumadjang

Spoorweg naar Kediri

Spoorweg naar Blitar

Spoorweg naar Tulungagoeng

Spoorweg naar Trenggalek

Spoorweg naar Ponorogo

Spoorweg naar Madioen

Spoorweg naar Solo

Spoorweg naar Djokjakarta

Spoorweg naar Magelang

Spoorweg naar Semarang

Spoorweg naar Cheribon

Spoorweg naar Batavia

Spoorweg naar Buitenzorg

Spoorweg naar Soekaboemi

Spoorweg naar Bandoeng

Spoorweg naar Tjitjalengka

Spoorweg naar Garoet

Spoorweg naar Tasikmalaja

Spoorweg naar Tjilatjap

Spoorweg naar Poerwokerto

Spoorweg naar Poerwodadi

Spoorweg naar Kedoengdjati

Spoorweg naar Goendih

Spoorweg naar Wirosari

Spoorweg naar Rembang

Spoorweg naar Tjepoe

Spoorweg naar Blora

Legende.

- Bestaande doch later op te breken sporen.
- Bestaande sporen.
- Aan te leggen sporen.
- Bestaande doch later op te breken tram.
- Bestaande tram.
- Aan te leggen tram.
- I Gereserveerd voor handels terrein.
- II Gereserveerd voor Inlandsche bewoning
- III Gereserveerd voor douane.
- IV Marine etablissement.
- V Gereserveerd voor koleenloodsen, magazijnen &c. en andere inrichtingen v/h Gouvt.
- VI Gereserveerd voor Gouvernements woon-, huizen en kantoren.

Corps-mortz.

Wachthuizen recherche.

De aangeschreven hoogtecijfers voor hoogte rail hebben betrekking op het s/s/ peil.

Het havenplan voor Soerabaja.

(Met kaart).

Het *Soerabajasch Handelsblad* heeft in ruimen kring een brochure verspreid — overdruk eener reeks in dat blad verschenen hoofdartikelen —, bevattende, met een duidelijke kaart, het voorloopig ontwerp eener spoorweghaven te Soerabaja van den ingenieur W. de Jongh Dzn. en de daarover uitgebrachte rapporten.

Omtrent den loop dezer zaak werd uit de koloniale verslagen van 1898, 1899 en 1900 reeds het volgende bekend.

Het in 1897 van wege den dienst der Staatsspoorwegen opgemaakt voorloopig ontwerp werd in December van dat jaar in handen gesteld van een daartoe door de Indische Regeering, onder voorzitterschap van den Resident, samengeroepen commissie, waarin, nevens onderscheidene takken van 's lands dienst, ook de geneeskundige raad ter plaatse, zoomede handel, scheepvaart en industrie vertegenwoordigd waren. Aan de commissie werd opgedragen na te gaan welke wijzigingen het door haar te onderzoeken voorontwerp eventueel nog zou moeten ondergaan en advies uit te brengen omtrent de eischen, waaraan een dergelijk havenplan zou moeten voldoen.

De commissie bracht in het najaar van 1898 rapport uit en werd in Mei 1899 onder dankbetuiging ontbonden. Intusschen had de Indische Regeering het wenschelijk geacht nog de voorlichting in te winnen van den tijdelijk in Indië vertoevenden hoogleeraar J. Kraus, die bereid was bevonden om over het plan in algemeene trekken zijn oordeel te doen kennen.

De heer Kraus bracht tevens rapport uit omtrent een ingekomen aanvraag om concessie voor het maken en exploiteeren te Soerabaja van vaste steigers of landhoofden en het bouwen van pakhuizen voor den opslag van producten enz. In verband daarmede wordt

overwogen in hoever het aanbeveling verdient van gouvernementswege maatregelen te nemen voor de verbetering van de haven te Soerabaja.

Tot zoover de koloniale verslagen.

De inleiding tot de ontvangen brochure deelt verder het volgende mede.

Door de commissie was bij de aanbieding van haar rapport (gedagteekend 29 September 1898) op publicatie van het eindrapport en de bijlagen aangedrongen.

In Juni 1900 werd door belanghebbenden tot den Gouverneur-Generaal het verzoek gericht om een aanvang te doen maken met terrein- en andere waarnemingen, noodig voor het opmaken van een definitief havenplan en om de ter zake ingediende rapporten en plannen, voor zoover daartegen geen overwegende bezwaren van politieken of strategischen aard bestonden, te doen publiceeren. Dit verzoek werd door de Soerabajasche Kamer van Koophandel en Nijverheid ondersteund.

Bij missive van 10 September 1900 antwoordde de Regeering, dat in zake het havenplan voor Soerabaja nog geen beslissing kon worden genomen, maar dit zoodra mogelijk zou geschieden.

Blijkens de memorie van toelichting bij de begrooting van Ned.-Indië voor 1902 is sedert een eerste stap gedaan, daar bij besluit van den Gouverneur-Generaal van 20 Januari 1901 No. 22, gelden tot het doen van loodingen en grondonderzoekingen op de banken bezuiden de reede van Soerabaja zijn beschikbaar gesteld; zulks ten einde een oplossing van het havenvraagstuk voor Soerabaja in den een of anderen zin voor te bereiden.

Het talmen der Regeering houdt nog steeds aan, zegt het *Soer. Handelsblad.* Dit verwijt is nu, blijkens het bovenstaande, niet meer geheel juist. Toch moet men erkennen dat Soerabaja reden heeft tot klagen. Waarom moesten ruim twee jaren verloopen eer de eerste stap tot technisch onderzoek werd gedaan? Waarom bleef de publicatie der ingediende stukken achterwege en werd zelfs het daartoe gedaan verzoek niet beantwoord?

Wanneer de Regeering tot hare voorlichting een commissie benoemt, grootendeels bestaande uit ter zake kundige particulieren, en deze van hunne toewijding aan de openbare zaak doen blijken door het uitbrengen van een rapport, dat van groote zaakkennis en ernstige studie betuigt, dan behoort zulk een stuk niet eenvoudig onder dankbetuiging te worden opgeborgen.

Vermoedelijk heeft men aanvankelijk gemeend, dat de bestudeering van een havenplan eerst aan de orde behoorde te komen nadat de verbetering van de toegangen tot de reede van Soerabaja zou zijn ten einde gebracht.

Met het beginsel „gouverner c'est prévoir" is zulk een opvatting echter niet overeen te brengen.

Wij kunnen niet voldoende beoordeelen of de heer de Jongh gelijk heeft, waar hij in zijne slotaanteekeningen beweert dat tusschen de werken tot verbetering dier toegangen en den aanleg der havenwerken geene kwestie van prioriteit kan rijzen en het aangewezen is beide gelijktijdig ter hand te nemen. Niet twijfelachtig is het echter dat, om doelmatige haveninrichtingen te verkrijgen reeds vele jaren vooraf moet worden aangevangen met het maken van een voorontwerp, waarover uit technische en commercieele oogpunten in hoofdzaak overeenstemming moet zijn verkregen. In tal van gewichtige aangelegenheden: beschikking over terreinen, verbetering van waterwegen, aanleg van spoorwegen, uitbreiding der stad en dergelijke, dient voortdurend met zulk een voorontwerp rekening te worden gehouden, wil men niet gevaar loopen dat uitgevoerde kostbare werken den aanleg der haveninrichtingen voor de toekomst bederven. Men houde in het oog, dat men voor goede haveninrichtingen niet de vrije keuze heeft tusschen verschillende terreinen, terwijl andere openbare werken minder aan eene bepaalde plaats gebonden zijn.

Wanneer ter sprake komt hoe men door kortzichtigheid op dit gebied een haven kan benadeelen, denkt ieder Nederlander dadelijk aan Amsterdam. Maar ook Soerabaja liep nog kort geleden gevaar op dit punt eene schadelijke ervaring op te doen. Wij hebben hier op het oog den aanleg der lijn Tarik-Soerabaja. Toen in 1895 tot den aanleg dier lijn besloten werd, was bepaald dat zij boven Sepandjang de rivier zou kruisen en, den linkeroever volgende, eindigen zou in een op den aloon-aloon ontworpen kopstation. Ware dit plan gevolgd, dan zou, afgezien van andere bezwaren, een goede bediening van haveninrichtingen op den rechteroever der Kalimaas zeer bezwaarlijk zijn geworden.

Het is ook toen de ingenieur de Jongh geweest, die de in 1897 vastgestelde gewijzigde richting voorstelde, welker verdienste hoofdzakelijk ligt in de plaatsing van een verzamelstation boven Soerabaja (te Goebeng), waar de goederenwagens van alle rich-

tingen samenkomen, om vandaar uit tusschen de verschillende pakhuis- en haveninrichtingen te worden verdeeld.

De heer de Jongh had toen reeds zijn havenplan in het hoofd en bracht de spoorwegontwerpen daarmede in overeenstemming. Op deze wijze kan echter niet worden voortgegaan. De Regeering zelve moet, door voorloopig in groote trekken een havenplan vast te stellen, een leiddraad scheppen, waarnaar men zich bij het tot stand brengen van werken kan richten.

Het bovenstaande moge volstaan tot staving onzer zienswijze dat het algemeen belang vorderde:

in de eerste plaats openbaarmaking van het rapport der Havencommissie, ter bevordering eener veelzijdige beoordeeling van het ontwerp;

daarna het van Regeeringswege uitwerken van een voorloopig havenplan als richtsnoer voor de naaste toekomst.

Nu het rapport gepubliceerd is, zij het ook van niet-officieele zijde, staat althans de gelegenheid tot bespreking open en wenschen wij daarvan in dit opstel gebruik te maken.

Voor hen, die met Soerabaja en haren handel bekend zijn, is het wellicht overbodig de noodzakelijkheid van goede haveninrichtingen voor die koopstad en de voordeelen, die daardoor zullen worden verkregen, uiteen te zetten. Soerabaja zal echter nog lang moeten wachten op hetgeen haar als eerste koopstad van Ned.-Indië toekomt, indien het haar niet gelukt ook de belangstelling te wekken van velen, die tot dusverre onbekend bleven met hare behoeften. Het is ongetwijfeld deze overweging die de Tweede Sectie der Havencommissie aanleiding gaf haar sectierapport aan te vangen met een betoog van: *de urgentie van een spoorweghaven in verband met den handel van en de handelsbeweging te Soerabaja*, een betoog zoo helder en zoo welsprekend, dat wij meenen de zaak van het havenplan niet beter te kunnen dienen, dan door dit gedeelte hier onveranderd te laten volgen

Een oningewijde, die een blik sloeg op de kaart van Nederlandsch-Indië, zou het zeker gaarne gelooven, indien men hem verzekerde, dat Soerabaja, de eerste koopstad van Java, de stapelplaats is voor den handel met Borneo, Celebes en de Molukken. Hare ligging, zoo zou men hem kunnen overtuigen, is prachtig en daartoe als voorbestemd, sedert jaren bezorgt een uitmuntend ingerichte stoomvaart het verkeer tusschen haar en Europa, Singapore en de eilanden van den Nederlandsch-Indischen Archipel, aan energieke en vermogende kooplieden ontbreekt het haar niet. Waaraan is het dan toe te

schrijven, dat deze voorstelling, helaas, met de waarheid in strijd zijn zou? Waarom heeft Soerabaja bijna geen doorvoer en zoo weinig uitvoerhandel naar den Oostelijken Archipel? Waarom is de handel met die, onze eigen gewesten, bijna uitsluitend in handen van Singapoorsche, dus van vreemde kooplieden?

Op die vragen is slechts één antwoord mogelijk: omdat Soerabaja geen haven heeft. Singapore heeft een haven, waar schepen snel en met geringe kosten kunnen laden en lossen; Soerabaja heeft een reede en het laden en lossen geschiedt er met prauwen, noch snel, noch goedkoop.

De Singapoorsche kooplieden kunnen derhalve hunne goederen zooveel goedkooper leveren en voor de producten, die hunne schepen in retourlading mede brengen, zooveel meer betalen als hunne kosten minder zijn dan elders. Daardoor trekt Singapore den handel en het verkeer tot zich en overvleugelt Soerabaja, dat indien het niet met zooveel hoogere kosten te kampen had gehad, Singapore zonder twijfel het hoofd had kunnen bieden.

Een haven is dus urgent, zal Soerabaja den strijd met Singapore kunnen opnemen en den handel op den rijken, meer en meer voor den handel zich ontsluitenden oostelijken Archipel, die haar, de bloeiende Indische koopstad, van rechtswege toekomt, kunnen tot zich trekken. In de tweede plaats vordert de handelsbeweging binnen Soerabaja zelve den bouw van een haven.

Voor deze handelsbeweging, welke gedurende de laatste twintig jaren zeker met de helft is toegenomen en bij de gestadige ontwikkeling van den Oosthoek, de Solovallei en den oostelijken Archipel nog steeds toeneemt, blijken de verkeersmiddelen n. l. de prauwvloot en de pakhuisruimte te kort te schieten, terwijl uitbreiding onder de huidige omstandigheden welhaast niet meer mogelijk zal zijn. De prauwvloot is nu reeds dikwijls niet bij machte aan de vele aanvragen van schepen en afschepers te voldoen en toch is zij zoo groot, dat de opeenhooping van prauwen, zoowel aan den Kleinen als aan den Grooten Boom, het verkeer dagelijks dreigt te stremmen, botsingen en ongevallen niet tot de zeldzaamheden behooren en langdurig oponthoud en dientengevolge langzame bediening regel is.

Ook de pakhuisruimte, hoe uitgebreid ook, blijkt onvoldoende. Het terrein daarvoor is feitelijk beperkt tot dat gelegen tusschen het havenkantoor en de petroleumpakhuizen aan den westkant der rivier. Noordwaarts daarvan zijn alle terreinen gereserveerd voor den dienst der staatsspoor en militaire- en defensiedoeleinden. De rivierzijde tusschen den Oedjong en het Fort Prins Hendrik ligt te ver verwijderd van de Europeesche kantoren en is ook reeds voor een groot gedeelte door kleinere industrieën ingenomen, terwijl de rivierzijde zuidwaarts daarvan evenals kampong Baroe geheel bezet is door den Chineeschen, Arabischen en Inlandschen groothandel.

Een spoorweghaven op de basis van het voorontwerp met nieuwe terreinen voor den bouw van pakhuizen, zal in dit opzicht afdoende verbetering brengen. In de derde plaats stellen de transito-, petroleum- en kolenhandel steeds dringender eischen, waarvan Soerabaja's bloei de inwilliging vordert en waaraan alleen een haven zal kunnen voldoen. Dat nu de transitohandel Soerabaja ontloopt, valt niet te verwonderen. Moeten goederen eerst van het schip met veel kosten naar de pakhuizen worden gebracht om bij de verzending weder denzelfden kostbaren en tijdroovenden weg terug te maken van

de pakhuizen naar het schip, dan spreekt het van zelf, dat de doorvoerhandel een goedkooperen en minder omslachtigen weg zoekt en Singapore de voorkeur geeft boven Soerabaja. Vooral na de opheffing der particuliere entrepots is de transitohandel over Soerabaja, voor het meerendeel (bijv. die in Bali koffie) belangrijk achteruit gegaan.

Hierin zal alleen een haven en de daardoor verkregen verlaging der kosten verbetering kunnen brengen, terwijl ook alleen een haven den transitohandel zal kunnen geven, wat zij in het bijzonder verlangt n. l. een afzonderlijk afgesloten terrein, waar goederen voor den doorvoer bestemd zonder betaling van rechten zullen kunnen worden ingevoerd, bewaard, zoo noodig gesorteerd, bewerkt of verpakt en daarna weder vrij van rechten uitgevoerd.

Wat de petroleum- en kolenhandel betreft, ook deze zullen slechts kunnen winnen bij de gunstiger voorwaarden voor den handel, welke een haven zal aanbieden; de eerste zal bovendien haar verlangen naar een eigen petroleumhaven, de tweede, dat naar een eigen uitgestrekt kolenterrein kunnen bevredigd zien.

Dat nu alleen in den hoogsten nood de groote op China, Europa of Australië varende schepen kolen te Soerabaja innemen, is een niet te ontkennen feit; de dubbele behandeling met prauwen naar- en van het pakhuis doet den prijs zooveel stijgen boven dien te Singapore, dat er zelfs gevallen bekend zijn, waarin stoomschepen liever den omweg over Singapore gemaakt hebben, dan te Soerabaja kolen in te nemen. De groote Australische stoomers tusschen Londen en Brisbane en de groote cargobooten doen Tandjoeng-Priok aan voornamelijk om kolen te laden; voor die booten, voor de Australische vooral met het oog op de Australische mail, zou Soerabaja zeker de aangewezen kolenlaadplaats zijn, indien Soerabaja dezelfde voordeelen bood als Priok.

Leggen zij er zich nu niet op toe goederen te laden voor Soerabaja, noch op de uit- noch op de thuisreis, nu zij niet de zekerheid hebben ten allen tijde gemakkelijk naar binnen en buiten te kunnen stoomen, daarin zou ongetwijfeld verandering komen, indien een haven hun een gemakkelijke in- en uitloop verzekerde. Is derhalve een haven reeds urgent om de bovenaangevoerde redenen, daarmede is de reeks van argumenten, welke voor de wenschelijkheid van een havenbouw pleiten, nog geenszins uitgeput.

Het zij voldoende hier te wijzen op de hoogst primitieve, het tegendeel van comfortable en daarbij langzame, bij slecht weer zelfs gevaarlijke en altijd hoogst kostbare wijze, waarop nu het passagiers-vervoer plaats heeft per prauw van en naar de reede, op de verbetering van de verbindingswegen met Java's bloeienden Oosthoek, welke een gevolg zal zijn van den bouw van een voor alle schepen gemakkelijk toegankelijke spoorweghaven en voornamelijk op het belang, dat die Oosthoek zelf heeft bij een goede spoorweghaven te Soerabaja waardoor de importgoederen goedkooper en sneller zullen kunnen gelost worden en derhalve de koopprijs dier goederen, ten bate van de geheele, zoowel Europeesche, als inlandsche en vreemde bevolking, wellicht niet onbelangrijk zal dalen. De directe geldelijke voordeelen, welke de voorgestelde spoorweghaven den handel bieden zou, vereischen echter nog een meer uitgebreide bespreking. De ontwerper berekent een volume der handelsbeweging van 1,000,000 tonnen van 1000 K.G. Het is der 2e Sectie mogelijk geweest die berekening te toetsen aan het werkelijk volume

gedurende het jaar 1897 bereikt en daarbij is haar gebleken, dat in ronde cijfers gedurende 1897 aan prauwruimte is verstrekt:

door het Soerabajasch Prauwenveer	±	90,000 kojangs
door de Oost-Java Prauw Maatschappij	±	73,000 „
door het Particuliere Prauwenveer (voor zoover betreft Soerabaja)	±	63,000 „
door het Nieuw Prauwenveer	±	118,000 „
door het Nieuw Probolingo en Oosthoek Prauwenveer (zoover betreft Soerabaja)	±	24.000 „
door Tjomprengs, Chineezen enz,.	±	22,000 „
door anderen	±	25,000 „
Te zamen. . . .	±	415,000 kojangs

of 760,000 ton;

en dat in de pakhuizen der exporteurs meer suiker aanwezig was op 31 December 1897 dan anders, onder normale omstandigheden, op het einde van elk jaar nog onafgevoerd pleegt te zijn ± 450,000 picols of ± 30,000 ton, zoodat zij voor het jaar 1897 het bewegingsvolume meent te mogen stellen op iets beneden de 800,000 ton, welk cijfer haar voorkomt goed overeen te komen zoowel met de raming der ingeklaarde tonnenmaat als met het door den ontwerper genoemd cijfer voor het verkeer van ijl- en vrachtgoed per spoorweg tusschen de binnenlanden en de stations Soerabaja en Kalimaas gedurende twee jaren, vermeerderd met een zeker wel op 500,000 ton te stellen bewegingsvolume langs de waterwegen en per kar van en naar Soerabaja. Houdt men nu in het oog, dat de handelsbeweging te Soerabaja zich steeds meer en meer uitbreidt, dan schijnt het alleszins gerechtvaardigd, met den ontwerper, een bewegingsvolume van 1,000,000 ton per jaar als basis aan te nemen voor verdere berekeningen.

Op welke wijze wordt tot heden voorzien in de behoeften van een dergelijk handelsverkeer? De eerste nota van den heer De Jongh (19 Augustus 1897) geeft daarvan de volgende voorstelling, die door de Havencommissie volledig en juist wordt genoemd:

Soerabaja is niet alleen *haven*plaats doch allereerst eene belangrijke *handels*plaats.

De goederen aldaar aangevoerd voor uitvoer, zoowel als invoer, worden in pakhuizen opgeslagen, gesorteerd, verhandeld en eerst daarna weder verzonden.

Men vindt de daarvoor dienende pakhuizen en toko's in grooten getale en overal verspreid in de zoogenaamde benedenstad, tusschen het hoofdstation der Staatsspoorwegen en de Roode Brug, — voorts in Kampong Baroe aan de Oostzijde der Kalimaas en in de daarachter gelegen Arabische wijk, — doorloopend van af den Grooten Boom tot aan het station Kalimaas langs den Westelijken oever der rivier, — en hier en daar langs den Oostelijken oever, benedenstrooms van het voormalige fort Prins Hendrik.

In het algemeen kan men zeggen, dat de pakhuizen bestemd voor massale goederen, allen in de nabijheid der rivier zijn gelegen en verreweg de meesten daaraan benedenstrooms van de Roode Brug.

Suiker, petroleum, boschproducten en steenkolen nagenoeg geheel en

geïmporteerde rijst voor een belangrijk deel, behooren onder die categorie. Lijnwaden, provisiën en dranken, bouwmaterialen, glas en aardewerk, hout, specerijen, koffie, tabak, kramerijen, metaalwerk, visch, zout, huiden, lucifers en klapperolie, om slechts de voornaamste te noemen, vinden in hoofdzaak berging bovenstrooms van de Roode Brug.

Verschillende oorzaken hebben tot deze afscheiding medegewerkt, waarvan zeker de voornaamste gezocht moet worden in de ongeschiktheid der zeeprauwen voor de riviervaart en de plaatsing van den Grooten Boom.

De kosten der overlading toch kunnen door de massale goederen bezwaarlijk gedragen worden, met uitzondering van hout, dat aan vlotten naar boven wordt gebracht.

Op artikelen die in verhouding tot het volume eene hoogere waarde vertegenwoordigen, drukken de kosten van overlading minder.

De goederen behoorende tot de 2e categorie zijn daarenboven deels bestemd voor plaatselijke en binnenlandsche consumptie, deels grondstoffen die verwerkt en in anderen vorm naar het binnenland verzonden worden.

De meeste daarvan zijn onderworpen aan de betaling van invoerrechten en moeten dus vooraf in de Boomlokalen opgeslagen worden.

Van daar is het transport hetzij per vrachtkar of per rivierprauw naar de stad, niet kostbaarder dan naar die langs de Kalimaas gelegen en men is in de stad in de nabijheid der afnemers, de zoogenaamde tweede hand, die voor den importhandel vrijwel onmisbaar is.

Nagenoeg de geheele Chineesche en Arabische wijk bestaat dan ook uit aaneengesloten rijen winkels, groote en kleine, waarvan elk op zich zelf weder eene soms zeer belangrijke bergplaats van goederen vormt.

Hoe het vervoer tusschen de opslagplaatsen en de schepen op de reede in zijn werk gaat blijkt uit het volgende:

De goederen worden bij export uit de pakhuizen in prauwen geladen en door deze langs zijde gebracht van de schepen die op de reede ten anker liggen.

Bij import heeft natuurlijk het omgekeerde plaats.

Daarbij moet onderscheiden worden tusschen rivier- en zeeprauwen. De eerste soort (prauw sepandjang) komt nimmer op de reede. Zeeprauwen kunnen zelfs bij vloed niet hooger de rivier op, dan tot de Bibisbrug en dit gaat nog met groote moeielijkheden gepaard door den dikwijls fellen stroom, terwijl bij laag water de Roode brug als de grens tusschen rivier en reede kan worden aangenomen.

Importgoederen, die grootendeels aan invoerrechten onderworpen zijn, worden met zeeprauwen aangevoerd en opgeslagen in den Grooten Boom, van waar het vervoer per as of rivierprauw plaats heeft naar het pakhuis in de stad. Bij import is dus in den regel overlading noodzakelijk.

Bij export wordt voor de pakhuizen langs de rivier gelegen benedenstrooms van de Bibisbrug deze manipulatie vermeden.

Vandaar geschiedt het vervoer direct met zeeprauwen, (tjunia's, djengolans en tjomprengs) naar de reede, langs de snel stroomende rivier, die hier en daar slechts 30 meter breedte heeft en eene ondiepe monding, welke geladen prauwen alleen bij hoog water kunnen passeeren.

Dit heeft in den afvoertijd dagelijks groote opstopping in de rivier ten-

gevolge, waardoor het verkeer gedurende uren finaal gestremd kan zijn.

Schrijver dezes heeft meermalen de ervaring opgedaan, dat in zulke tijden zelfs voor een stoombarkasje van het kleinste charter geen doortocht te vinden is. Al deze bezwaren vinden weerklank in den prijs van het prauwtransport, waarvoor in den regel *f* 1.70 per kojang en bijwijze van uitzondering *f* 2.— in rekening wordt gebracht.

Daarbij komen de kosten van laden van den wal in de prauw en van deze weder in het schip, die eveneens belangrijk zijn en voor alle gelegenheden bovenstrooms van de Bibisbrug of niet aan de rivier gelegen, de reeds beschreven kosten van overlading en verder transport.

De nadeelen van den tegenwoordigen toestand zijn in het kort de volgende:

1°. Hooge kosten;

2°. Tijdverlies voor de prauwen tengevolge van de ondiepe monding der rivier en de onvoldoende breedte van het vaarwater;

3°. Tijdverlies voor de zeeschepen als er tengevolge der sub 2 genoemde oorzaken gebrek aan prauwruimte is, terwijl aan laden en lossen des nachts op de reede, groote bezwaren verbonden zijn; [1]

4°. Schade door zeewater, regenwater en andere averij aan de lading toegebracht gedurende het prauwtransport, waartegen alleen voor gesloten prauwen van bekende veeren assurantie kan worden gesloten.

Op grond van het bovenstaande mag veilig aangenomen worden, dat onder verschillende vormen, de goederen en productenhandel te Soerabaja bij de bestaande hulpmiddelen voor verscheping gedrukt wordt met een totaal bedrag van *f* 2.— per kojang of jaarlijks rond 1 millioen gulden, welke voor verreweg het grootste gedeelte gespaard zouden kunnen worden.

Het behoeft wel geen betoog, dat 's lands schatkist voor het vervoer van magazijnsgoederen, cultuurproducten, zout, steenkolen voor Staatsspoorwegen en Burgerlijke Openbare Werken, troepenvervoer naar de Buitenbezittingen enz. enz. in belangrijke mate participeert in het genoemde totaal cijfer.

Ten slotte mag nog in herinnering worden gebracht, dat de reede te Soerabaja, hoewel slechts zelden door ruw weer geheel ongeschikt voor verscheping van goederen, toch nimmer eene onverdeeld gunstige gelegenheid voor laden en lossen oplevert.

De dikwijls felle stroom en in den Westmoesson lastige golfslag zijn groote hinderpalen voor vlug en goedkoop laden.

Het feit dat voor de meeste goederen slechts overlading in gesloten zeeprauwen mogelijk blijkt, die een zeer ongunstige verhouding hebben tusschen tonnenmaat en laadvermogen, levert hiervoor het afdoend bewijs.

Het kan derhalve bezwaarlijk ontkend worden, dat de bestaande inrichtingen op hoogst onvoldoende wijze in de behoeften voorzien; en ongetwijfeld zoude reeds lang naar ingrijpende verbeteringen gestreefd zijn, indien niet de vrees voor achteruitgang van het vaarwater daarvan teruggehouden had.

---

[1] Wegneming dier oorzaken van tijdverlies zal tot lager vrachten leiden.

Kolen worden thans goedkooper aangevoerd te Priok dan te Soerabaja, niettegenstaande de schepen die de kolen te Priok brengen, meestal de retourlading in Soerabaja moeten halen. Men verkiest dus den omweg over Priok, waar men vlugger lossen kan.

Overbodig mag het worden genoemd aan het voorafgaande nog iets toe te voegen ten betooge dat de toekomst van Soerabaja — juister nog de toekomst van Ned. Indië — het totstandbrengen van een aan de eischen van het hedendaagsch verkeer beantwoordende haven dringend vordert.

Wij zullen thans nader in oogenschouw nemen wat de ontwerper en de Havencommissie tot verbetering van den toestand wenschen tot stand te zien komen.

Bij de lezing der brochure blijkt dat men daaruit het ontwerp, zooals het door de Havencommissie is aanbevolen, niet gemakkelijk leert kennen. Men heeft eenvoudig de bij het eerste plan behoorende nota en de daarna gewisselde stukken, die tot herhaalde ingrijpende wijziging aanleiding gaven, achtereenvolgens afgedrukt. De oningewijde lezer verliest daardoor den draad.

In de volgende bladzijden zal getracht worden door eene meer aaneengeschakelde beschrijving van het ontwerp in deze leemte te voorzien. De bij deze aflevering gevoegde reproductie op verkleinde schaal der bij de brochure behoorende kaart zal het volgen onzer uiteenzetting gemakkelijk maken.

De haven zal gelegen zijn in het terrein benoorden het voormalige fort Prins Hendrik tusschen de Kalimaas- en Pegirianrivieren, welke laatste zal moeten worden verlegd.

De keuze van het terrein houdt verband met het streven naar eene zoo nauw mogelijke aansluiting aan de aanvoerwegen, zoowel te water als te land, en daardoor aan het bestaande handelskwartier en het achterland. De voorgestelde ligging is zoodanig, dat in de eerste plaats de bestaande pakhuizen enz. in gebruik zullen kunnen blijven, hetgeen waardevermindering van kapitalen en panden voorkomt. Eerst bij de te verwachten uitbreiding der handelsbeweging zullen de nieuwe, rondom de havenkom gelegen, terreinen in exploitatie worden gebracht en aldus eene geleidelijke ontwikkeling gewaarborgd zijn op den grondslag van het bestaande en zich geheel daarbij aansluitende.

Ter bevordering van dezen ontwikkelingsgang trekt het ontwerp op doelmatige wijze partij van de bestaande waterwegen.

De Kalimaas, waarlangs benedenstrooms van de Roode Brug de pakhuizen voor suiker en andere massale artikelen zijn gelegen, wordt hoofdzakelijk aan den export dienstbaar gemaakt en door een kanaal, dat op de kaart den naam van *Marine-gracht* draagt,

met het havenbassin verbonden. Dwars op de Marine-gracht en dus evenwijdig aan het havenbassin is het *Petireman-kanaal* ontworpen, waardoor de terreinstrook gelegen tusschen Kalimaas en haven voor de prauwvloot toegankelijk wordt. De beide oevers van het Petireman-kanaal worden hierdoor de aangewezen plaatsen voor den lateren aanbouw van pakhuizen.

Daar de Kalimaas is aangewezen tot waterweg voor den export is de westelijke oever van het havenbassin tot exportkade bestemd. Deze kade, 1150 Meter lang en dus ruimte aanbiedende voor 9 groote booten, zal worden voorzien van gemakkelijk toegankelijke laad- en lossporen onder een open loods, ten einde ook bij ongunstig weder te kunnen laden en lossen. De schepen zullen dus, aan de kade gemeerd, aan de eene zijde uit spoorwegwagens, aan de andere zijde uit prauwen kunnen laden. Zij zullen zich echter hunne lading ook geheel per prauw kunnen doen toevoeren en daartoe vrij van de kade eene plaats in het havenbassin kunnen innemen. De vorm der haven is hiertoe gunstig, daar deze zich naar achteren verwijdt.

Het is niet overbodig hier de aandacht er op te vestigen dat te Soerabaja de exportgoederen, waaronder de suiker verreweg de voornaamste plaats inneemt, na aanvoer per spoor nimmer terstond verzonden worden en ook na aanleg van een havenbassin opslag in pakhuizen voor die goederen regel zal blijven. Bij verscheping worden zij thans uit de pakhuizen in prauwen geladen. In dit opzicht verwacht de ontwerper — en de commissie met hem — later eene verandering. Hij verwacht dat het overbrengen der suiker — om maar bij dit artikel te blijven — van de pakhuizen naar het haventerrein bij voorkeur in spoorwegwagens zal geschieden.

Wij veroorlooven ons omtrent dit punt een andere meening uit te spreken. Bij het vervoer van het pakhuis naar een in het havenbassin gelegen schip zal de keuze tusschen prauw en spoorweg beheerscht worden door twee omstandigheden van gelijk gewicht, namelijk de kosten en het gemakkelijk en vlug vervoer. Wat dit laatste aangaat leert de ervaring dat over kleine afstanden vervoer per spoor meer tijd vordert dan vervoer te water, omdat bij den spoorweg niet, zooals bij de prauw, het laden, vervoeren en lossen van elk voertuig afzonderlijk onmiddellijk op elkander kunnen volgen. Daarenboven zal bij de meeste bestaande pakhuizen de spoorweginrichting niet toelaten ongestoord suiker in

spoorwegwagens te laden wanneer tegelijk suiker per spoor aankomt en gelost moet worden.

Ook de kosten van spoorwegvervoer op kleine afstanden zijn steeds hooger gebleken dan die van watertransport. De ontwerper en de commissie becijferen echter dat het vervoer van pakhuis naar schip per spoor goedkooper zal zijn dan per prauw. Hier hebben wij waarschijnlijk met eene vergissing te doen. Men gaat uit van het thans geldend tarief voor het havenspoor langs Kalimaas West, waar een achttonswagenlading voor ƒ 0.50 van het station Kalimaas naar het pakhuis wordt vervoerd, maar vergeet dat men dan te doen heeft met een van elders beladen aangevoerden wagen, dien men voor genoemd bedrag slechts over een kleinen afstand heeft te verplaatsen. Moet echter een wagen opzettelijk worden beschikbaar gesteld, dan rijst de vraag welke huur per dag noodig is tot dekking van rente, amortisatie en onderhoud van het voertuig. Te Tjilatjap en Tandjong Priok rekent men daarvoor ƒ 1.50 per etmaal zonder verplaatsing door den spoorwegdienst. Voor de overbrenging van een pakhuis aan de Kalimaas naar het havenbassin zal daarbij nog ƒ 1.— zijn te voegen, waardoor een vrachtprijs van ƒ 2.50 wordt verkregen, hetgeen overeenstemt met het tarief, dat te Tandjong Priok voor het vervoer tusschen het station en de zoutpakhuizen geldt. Bovenbedoelde tariefprijzen zijn inderdaad matig gesteld en zullen te Soerabaja niet belangrijk lager kunnen zijn. Neemt men echter ƒ 2.25 per wagen of ƒ 0.55 per kojang aan, waarbij volgens de commissie (bl. 35 en 50 der brochure) nog ƒ 0.55 aan koelieloon en bijkomende kosten komt, dan blijkt het spoorwegvervoer evenveel als het prauwtransport, namelijk ƒ 1.10 per kojang te kosten.

Waar het vervoer per prauw dus bij gelijke kosten meer gemak en spoed geeft, zal men zich vermoedelijk bij voorkeur aan het watertransport houden.

Wij hebben dit punt wat uitvoerig behandeld omdat daaruit volgt dat eene ruime waterverbinding met de Kalimaas aanvankelijk van grooter gewicht is te achten dan eene zeer volmaakte inrichting tot overlading uit den spoorwegwagen in het zeeschip.

Daar de westzijde van het havenbassin in verband met de ligging der Kalimaas voor den export moest worden bestemd, bleef de oostzijde voor den import beschikbaar. Aan die zijde komt dus het douaneterrein en zijn opslagloodsen ontworpen, door sporen en draaischijven met de hoofdspoorweglijn verbonden.

Dat de aankomende stoomschepen, die reizigers en goederen hebben te lossen, steeds van de importkade zullen gebruik maken, is niet aan twijfel onderhevig. De aard der lading en de noodzakelijkheid van voorloopige lossing in de douaneloodsen brengen dit mede. Na inklaring zullen de goederen met karren, te water of per spoorweg stadwaarts of rechtstreeks naar het binnenland worden vervoerd.

Aan deze zijde is de Pegirianrivier tot waterweg voor den import bestemd, waar men niet, zooals thans op de Kalimaas, belemmerd zal worden door den export en de talrijke rivierprauwen.

Het ontwerp kent ook aan de exportzijde van het haventerrein aan den spoorweg eene voorname — wellicht voor de naaste toekomst eene al te voorname — rol toe. Met name wat het personenvervoer betreft rijst de vraag of de behoefte aan verkeersmiddelen op de meest doelmatige wijze wordt bevredigd door, zooals het ontwerp aangeeft, aan de haven een volledig personenstation te stichten en van daar personentreinen over de westelijke ceintuurbaan naar Goebeng te doen loopen. Hierin is Tandjong Priok nagevolgd, maar men vergete niet dat tusschen Batavia en haren op 9 kilometers afstand gelegen havenplaats, de spoorweg het eenig verkeersmiddel vormt. Te Soerabaja daarentegen zal de afstand van het havenbassin tot de handelswijken slechts 3 à 4 kilometers en tot de bovenstad 5 à 8 kilometers bedragen. Het gebruik van den spoorweg, die de reizigers niet aan hunne kantoren of woningen brengt, voldoet voor zulke kleine afstanden niet. Meestal zal men aan vervoer per tram of rijtuig den voorkeur geven.

Ook het vervoer der ingeklaarde goederen naar de pakhuizen en toko's in de benedenstad zal vermoedelijk meest per kar geschieden.

Wij beschouwen het als eene leemte in het ontwerp, dat onder de verkeersmiddelen niet de eerste plaats is toegekend aan een breeden weg voor rijtuigen en karren, tevens ruimte aanbiedende voor een tramweg met dubbel spoor. Zulk een weg moest door of om de handelswijken leiden naar het hoofdstation van den Staatspoorweg en de Bibisbrug. Op het tot stand brengen daarvan mag wel reeds van den huidigen dag af de aandacht van het Bestuur gevestigd zijn.

Behalve de importkade ter lengte van 1150 M. heeft de Commissie aan dezelfde zijde van het havenbassin nog een terrein

voor opslag van kolen met een steiger van 600 M. lengte en een terrein voor den transito-handel met een steiger van 400 M. lengte noodig geoordeeld. Hierboven deden wij den lezer reeds kennis nemen van de overtuigende argumenten, waarmede de Commissie de onmisbaarheid dezer inrichtingen voor Soerabaja betoogt.

Voorts ziet men oostelijk van den ingang der voorhaven de petroleumhaven geplaatst; eveneens in den tegenwoordigen tijd voor elke invoerhaven onmisbaar.

Ten slotte moet nog melding worden gemaakt van de terreinen, waarop de gouvernementspakhuizen zullen verrijzen. Daartoe is het zuiderhavenboord aangewezen.

Het bovenstaande geeft slechts een vluchtig overzicht van de ontworpen haveninrichtingen. Naar wij hopen is het voldoende om den lezer met hulp der kaart een inzicht te geven in de bedoelingen van het ontwerp.

Thans nog een kort woord over de verbinding dier inrichtingen met den spoorweg.

Aan de spoorwegverbindingen is door den ontwerper eene groote beteekenis toegekend. Terecht, want op Java evengoed als elders behoort op het gebied van het vervoer de toekomst aan den spoorweg en rechtstreeksche overlading tusschen spoorweg en stoomboot zal ook daar meer en meer een voorwaarde worden om den handel met de vereischte snelheid en kostenbesparing te kunnen bedienen.

Al blijft nog voor een reeks van jaren het hoofddoel van den havenaanleg, de bestaande inrichtingen en pakhuizen in eene meer geregelde en minder kostbare gemeenschap met het schip te brengen, is het toch eene groote verdienste van het ontwerp dat ook eene meer volmaakte werkwijze geleidelijk de haar toekomende rol zal kunnen innemen.

Van het station Goebeng, waar de verschillende lijnen der SS. samenkomen, leidt reeds eene lijn naar de terreinen oostelijk van de Kalimaas. In die lijn is op den rechteroever der Pegirianrivier een centraal rangeer- en sorteerterrein ontworpen ter lengte van ruim 1600 M. Vandaar uit zullen, zooals de kaart aanwijst, de stations Soerabaja, Kalimaas-West en Goebeng, de beide boorden van het havenbassin en ook het station der lijn Goendih-Soerabaja gemakkelijk bereikbaar zijn.

Over de Kalimaas is te dien einde eene hoogliggende brug ontworpen.

Ter beperking der uitgebreidheid van dit opstel moeten wij den lezer, die belang stelt in de onderdeelen van het vraagstuk, samenhangende met de defensie, hygiëne, het marine-établissement, enz. naar de brochure zelve verwijzen. Ook alle beschouwingen van technischen aard liggen buiten ons bestek.

Omtrent den toegang tot de haven vermelden wij daarom alleen dat aan den ingang eene breedte van ongeveer 500 M. is gegeven met de bedoeling die breedte door verlenging van een der hoofden te verminderen wanneer het blijkt, dat de groote schepen ook bij mindere wijdte kunnen binnen komen en aanslibbing in de voorhaven de beperking wenschelijk maakt.

De breedte der voorhaven is op 300 M. aangenomen, de lengte tot aan den ingang van het marine-bassin op 1300 M.

De breedte van het havenbassin is op het nauwste punt 225 M., met verwijding naar achteren tot 400 M.

Wat de diepte betreft acht de Commissie het voldoende dat schepen met een diepgang van 75 d.M. bij laagwater springtij kunnen binnenkomen of uitvaren. De Heer De Jongh wil echter volgens zijne slotaanteekeningen tot 8 M. gaan.

Bij de beoordeeeling der afmetingen van het havenontwerp mag men niet uit het oog verliezen dat niet verwacht wordt dat alle ter reede komende schepen van de toekomstige haven zullen gebruik maken. Integendeel zullen vele schepen op de reede blijven ankeren en zullen de kustprauwen, die jaarlijks bij duizendtallen te Soerabaja aankomen, vermoedelijk de monding der Kalimaas blijven binnenloopen. Uit dien hoofde zal ook de Kleine Boom aan den ingang der Kalimaas gehandhaafd dienen te worden.

Tot hiertoe bespraken wij uitsluitend het ontwerp der Havencommissie.

Volledigheidshalve mag hier niet onvermeld blijven, dat de Koloniale verslagen nog melding maken van een ander plan of, beter gezegd, van eene concessieaanvrage voor het maken en exploiteeren te Soerabaja van vaste steigers of landhoofden en het bouwen van pakhuizen voor den opslag van producten, enz. Deze aanvrage is ingediend door Mr. J. W. Ramaer. Omtrent de bedoeling hebben wij geene andere gegevens dan een ingezonden stuk van den aanvrager in het *Algemeen Handelsblad* van 8 September 1900, waaraan het volgende is ontleend:

Toen ik in 1898 voor particuliere zaken naar Batavia ging, reisde ik per

s.s. van de Paketvaart. De gezagvoerder van dat schip besprak met mij de havenplannen. Daar ik in het geheel geen deskundige ben, waren mijn bemerkingen uit den aard hoogst oppervlakkig. Ik meende echter een ernstig gevaar te moeten zien in het uitgraven van een haven, dat volgens de mij gedane mededeelingen, zou moeten geschieden in de buurt van een dicht bewoond gedeelte van Soerabaja. Naar mijne meening kon de algemeene gezondheidstoestand van Soerabaja die, zooals u bekend is, toch niet schitterend is — daarvan gedurende lange jaren de slechte gevolgen ondervinden. Voorts begrijp ik niet, waarom Soerabaja een haven noodig heeft. In tegenstelling met Batavia en Semarang heeft de plaats mijner inwoning een volkomen veilige reede. Mij is althans niet bekend, dat de communicatie van de stad met de reede ook maar één enkele dag is verstoord. Maar wat we wel noodig hebben, is een goede gelegenheid om schepen in korten tijd te laden en te lossen, want dit geschiedt nu door middel van prauwen (ligters), en die methode is duur en onveilig. Het bleek al spoedig, dat de gezagvoerder van bedoeld stoomschip niet alleen mijn opinie geheel deelde, maar zelfs een bijzondere studie gemaakt had van mogelijke verbetering in den toestand. Hij haalde een aantal stukken en teekeningen voor den dag, en verzocht mij zoo mogelijk werk te maken van het aanvragen eener concessie tot exploitatie van steigers, eveneens verbonden met een spoorweg en met het oprichten van pakhuizen. Het zou een werk worden van verscheidene miljoenen, en kwam het mij voor, dat aan het eventueel entameeren van zulk een belangrijk werk voor particuliere rekening, een zeer grondig deskundig onderzoek diende vooraf te gaan. Mijn plan was dus om een zoogen. société d'étude in het leven te roepen, die à fonds perdu een zeker kapitaal disponibel stelde om het plan te laten onderzoeken. Te Batavia aangekomen sprak ik er dadelijk met eenige vrienden over, die echter alleen dan geneigd waren om de zaak financieel te steunen, wanneer de Regeering in principe geneigd was om aan particulieren de exploitatie van dergelijke docks over te laten.

Uit hetgeen u vermeldt, blijkt mij, dat de Regeering het plan van steigers niet zoo verwerpelijk vindt, en ik blijf de hoop koesteren, dat men dit zal prefereeren boven het havenplan. Immers de belangrijke uitgravingen zullen achterwege blijven; het plan zal aan uitvoering vele millioenen minder kosten; een haven — waaronder ik versta een veilige ligplaats voor schepen — heeft Soerabaja niet noodig; mij dunkt, dit zijn alle overwegingen, die de aandacht verdienen. Zelfs wanneer de Regeering mocht besluiten, om, met gebruikmaking van de door mij gedane aanwijzingen zelve het plan ter hand te nemen, zou ik dit toejuichen.

Hieruit blijkt dat aan de aanvrage geen ontwerp voor de uit te voeren werken ten grondslag ligt.

Het is niet denkbaar dat de Regeering voor een dergelijk werk concessie zal verleenen, tenzij na voorafgaanden aanleg van eigen haveninrichtingen en als aanvulling daarvan. In belanghebbende kringen te Soerabaja schijnt het denkbeeld van Mr. Ramaer weinig instemming te hebben gevonden, hetgeen niet te verwonderen is, daar men bij gebruik van steigers juist datgene zal missen, wat

in verband met de plaatselijke toestanden den grooten factor van kostenbesparing zou uitmaken, namelijk de gelegenheid om in stil water uit rivierprauwen of schuiten in de zeeschepen over te laden.

Uit de wijze, waarop de Regeering zich ter zake heeft geuit, mag intusschen worden afgeleid, dat men bij het Departement der B. O. W. het denkbeeld om steigers te bouwen niet zoo verwerpelijk acht, misschien om gegronde technische overwegingen. Het is daarom te meer wenschelijk dat het rapport van Prof. Kraus worde gepubliceerd en het thans aangevangen technisch onderzoek zooveel mogelijk worde bespoedigd.

Wat zal de toekomst tot oplossing van het havenvraagstuk brengen?

Dat eene koopstad als Soerabaja ten slotte in het bezit zal komen van moderne haveninrichtingen, is even zeker als dat er een waterleiding moest komen. Om de groote kosten zal men nog lang aarzelen en eindelijk toch tot uitvoering besluiten. Dan zal slechts overblijven de verloren jaren te betreuren, waarin zulk een belangrijke bron van welvaart voor Ned.-Indië gesloten is gebleven.

Van de Regeering kan voor het tegenwoordige slechts verlangd worden de bespoediging van het onderzoek in zake de toegangen tot de reede en de uitwerking van een havenplan dat verband houdt met de diepte die men rekent daar te kunnen verkrijgen. Eerst daarna kan eene raming der vereischte kosten worden opgemaakt, in de eerste plaats voor de verdieping der zeegaten, in de tweede plaats voor de haveninrichtingen.

Na hetgeen reeds in die richting is verricht, kan men er niet aan twijfelen dat de Regeering bereid zal zijn binnen redelijke grenzen te doen wat noodig is om de zeetoegangen tot Soerabaja op eene bevredigende diepte te brengen. Gelukt het daardoor Soerabaja tot een haven van den eersten rang te verheffen, waarvoor de ligging alleszins gunstig is, dan zullen de daaraan bestede kapitalen rijkelijk vruchtdragend zijn. De Rotterdamsche Waterweg heeft 36,3 millioen gulden gekost, maar het bezit van een haven als Rotterdam is voor Nederland zeker zulk een kapitaal waard. Evenzoo zal het voor Nederlandsch-Indië en dus ook voor het moederland vele millioenen waard zijn dat Soerabaja een plaats inneemt onder de wereldhavens. Zulk een haven werkt als een pols, die 's lands welvaart voortdurend tot nieuw leven opwekt. Onder de tegenwoordige tijdsomstandigheden kan de

nijverheid geen wortel schieten in een land, dat buiten den stroom van het wereldverkeer ligt. Zulk een land teert uitsluitend op de voortbrengselen van zijn bodem en teert in. Zóó is de toestand van Java.

Het is dus volkomen gemotiveerd de uitgaven voor de haventoegangen te doen uit de schatkist *à fonds perdu*.

Bij den aanleg der haven- en handelsinrichtingen komen financieele overwegingen van anderen aard te pas. Naarmate het verkeer zich ontwikkelt, hebben die inrichtingen voordurend uitbreiding en wijziging noodig. Zullen zij voor de schatkist niet worden een last van steeds toenemenden druk, dan moet van den beginne af er naar gestreefd worden die inrichtingen rechtstreeks rentegevend te maken. Bij die rentabiliteitsberekening zullen ongetwijfeld ook de indirecte voordeelen een rol mogen vervullen, maar dan toch meer als argument om niet te zwaartillend te zijn en een zekere risico te aanvaarden, dan als motief om duurzaam met eene onvoldoende opbrengst genoegen te nemen.

Als hoofdfactor voor de rentabiliteit is de besparing van kosten te beschouwen, die voor den handel het resultaat der nieuwe inrichtingen zal zijn. De Haven-commissie heeft terecht beproefd in haar rapport die kostenbesparing in cijfers weer te geven (blz. 35 en 50 der brochure).

Wat de importgoederen betreft wordt aangenomen, dat de stoomschepen, evenals te Tandjong Priok geschiedt, de goederen voor eigen rekening zullen lossen. De reeds vóór aankomst verkochte goederen zullen rechtstreeks uit de douanepakhuizen aan de haven per spoor- of waterweg naar het binnenland worden vervoerd, zoodat slechts een deel der ingevoerde goederen van de haven naar de pakhuizen der importeurs in de stad zijn te vervoeren. De Commissie komt aldus tot de berekening dat het tegen woordige prauwloon ad. *f* 1.70 per kojang of *f* 0.83 per ton tevens het bedrag der kostenbesparing aanwijst.

Voor exportgoederen bedraagt het prauwloon naar de reede thans eveneens *f* 1.70 per kojang, terwijl de Commissie het prauwloon naar de toekomstige haven op *f* 1.10 berekent. De verwachting dat vervoer per spoorweg van pakhuis naar haven nog goedkooper zal zijn, wordt door ons niet gedeeld, zooals we reeds hebben toegelicht. De besparing is dus voor exportgoederen te stellen op *f* 0.60 per kojang of *f* 0.29 per ton.

Bij een berekend bewegingsvolume van een millioen ton, waarvan de helft export en de andere helft import, blijkt de

besparing ongeveer *f* 560,000 per jaar te bedragen. Dit is reeds een cijfer van eenige beteekenis.

Wil men vergelijkenderwijs te werk gaan dan kunnen de uitkomsten der havenexploitatie te Rotterdam als voorbeeld dienen.

In het werk: *De Haven van Rotterdam* door H. A. van IJsselsteijn worden de aldaar uitgevoerde werken in het belang van handel en scheepvaart globaal berekend op . . . *f* 14,531,000

Daarbij de som, betaald aan de voormalige „Rotterdamsche Handelsvereeniging" voor overname harer werken van 1882 . . . . . „ 4,330,000

f 18,861,000

Aan de gemeentebegrooting voor het jaar 1900 ontleent deze schrijver de navolgende cijfers:

Inkomsten rechtstreeks met de haven in verband staande . . . . . *f* 1,818,900

Uitgaven rechtstreeks met de haven in verband staande . . . . . „ 508,300

Voordeelig verschil. . . . *f* 1,310,600

Hoewel de moeielijkheid eener juiste splitsing van de inkomsten en uitgaven verbiedt aan deze cijfers absolute waarde te hechten, geeft een saldo van dertien ton per jaar, tegenover een kapitaalsuitgave van negentien millioen gulden, toch een bemoedigenden indruk omtrent de rentabiliteit van haveninrichtingen.

De belanghebbende kringen te Soerabaja zullen zeker niet stilzitten alvorens hunne stad in het bezit is der inrichtingen, waaraan haar handel behoefte heeft. In die richting zou thans doelmatig kunnen worden voortgewerkt door de financieele zijde van het havenvraagstuk door nadere cijfers en beschouwingen toe te lichten. Dat daartoe reeds gegevens voorhanden zijn, blijkt uit de slotaanteekeningen van den ontwerper (blz. 66 der brochure), waarin men leest: „dat eene door bevoegde personen ingestelde globale becijfering van de inkomsten, die kunnen voortvloeien uit de bij havenexploitatie op de ontworpen grondslagen volgens billijke tarieven te heffen rechten, eventueel ook uit den verkoop van nieuwe bouwterreinen, de verwachting wettigt, dat de aan eene spoorweghaven te besteden gelden rente- en zelfs winstgevend zullen zijn belegd."

Hiermede nemen wij afscheid van dezen belangwekkenden arbeid.

's GRAVENHAGE. J. TH. GERLINGS.

Brieven uit den zetel van het Khalifaat.

I.

DE PANISLAMIETISCHE BEWEGING.

Dèr Saädét (Konstantinopel). *Tesjrin Ewvel* (October) *1901.*

Scheen het na de nederlagen van den Khalief-Sultan in den oorlog tegen Rusland, en de verbrokkeling van zijn rijk, zeer waarschijnlijk dat die tegenspoed hem het laatste overblijfsel van aanzien bij, en van mystieke macht over de geloovigen in Oost-Azië en Afrika zou rooven, waardoor de verwezenlijking van het panislamietische ideaal: alle Moslims in de geheele wereld om den persoon van den Khalief-Sultan te Stamboel te vereenigen, onmogelijk werd; de gelukkige en zegevierende veldtocht in 1897 tegen de ongeloovigen is voldoende geweest op eens den Moslims weer de overtuiging bij te brengen dat de *Roem-Sultan*, de Sultan uit het Westen, toch werkelijk de macht bezit zich als Beheerscher der Geloovigen te laten gelden.

Daarmede was voor de propagande der panislamietische denkbeelden en het panislamietische streven weer den weg geopend, om overal met vrucht aan den arbeid te gaan.

Het sterkst was, na het Congres van Berlijn, den *Padisjah* der Ottomanen het recht op den titel en de waardigheid van „Imam aller Geloovigen" en „Khalief van den Profeet" bestreden door de machtige Moslimsche geestelijke orden in Noord-Afrika, en in de eerste plaats door de geleerde *oelema's* van de beroemde theologische school van El-Azhar bij Kaïro, die ook nu nog volhouden, dat de Turken het Khalifaat hebben overweldigd, en dit alleen een werkelijken afstammeling van den Profeet toekomt. Hun stem vindt evenwel op het oogenblik geen gehoor meer, sedert het hoofd der wijd vertakte orde der *Senoesija's*, die altijd ijverige bevorderaars van het panislamisme zijn geweest, de *Sjeich-el-Mahdi*,

de zoon van den grooten *Sjeich* Senoesi, door den Tripolitaanschen bedelmonnik Djafer, den geestelijken raadsman, en dikwijls den boozen geest van Sultan Abd-ul Hamid, is overgehaald kunnen worden dezen als Hoofd van den Islam te erkennen, en als den Messias om wien de Moslims uit alle landen zich moeten scharen ter verdediging van hun geloof tegenover het christendom.

Met dien overgang was niet alleen geheel Afrika van de Middellandsche Zee tot den Congo voor den Khalief te Stamboel gewonnen, maar werd ook diens gezag belangrijk bevestigd onder de Mohammedanen in den Maleischen Archipel; alwaar de *Senoesija's* grooten aanhang, en ook eenige heiligdommen en vele vergaderplaatsen bezitten om de panislamietische leerstellingen te beoefenen en die in woord en schrift te prediken, en waar voortdurend de laatste berichten uit Mekka inkomen van de daar achtergebleven godvruchtige *Djawa's* (zoo worden in de Hedjas alle pelgrims uit de Nederlandsche koloniën genoemd) over al wat er in de Mohammedaansche wereld in Afrika en Azië voorvalt.

Reeds in 1895, na de bloedige gebeurtenissen in Armenië en te Konstantinopel, had de droomuitlegger van den Grooten Heer, de buitengewoon schrandere en begaafde Syrische *Sjeich* Abd-ul Hoeda, weer voor het eerst ronduit tegen Abd-ul Hamid over het panislamisme durven spreken.

Want, zoolang de *Senoesija's* de leiding van de panislamietische beweging in handen hadden en den Khalief van Stamboel vijandig gezind waren, was Abd-ul Hamid van de panislamisten al even afkeerig als van de Armenische *Comitadji'z* of de Jong-Turksche samenzweerders tegen zijn troon en leven. Edoch, Abd-ul Hoeda wist er zijn Meester van te overtuigen dat het feit, dat een paar honderdduizend Armenische Christenen hadden kunnen worden verdelgd zonder dat een der Christen Keizers of Koningen deswege een hand tegen den Beheerscher der geloovigen hadden durven uitsteken, ongetwijfeld, wanneer zulks overal in de Moslimsche wereld bekend werd, het aanzien en den invloed van den Khalief onder de Mohammedanen op den geheelen aardbol belangrijk zou verhoogen. En alzoo verkreeg hij de vergunning en de beschikking over de noodige fondsen om den panislamietischen veldtocht te beginnen, welke in den betrekkelijk korten tijd van nauwelijks zes jaren, alreeds zulk een hoogst verrassende uitkomst heeft opgeleverd voor de bevestiging en de versterking van het Khalifaat der Osmanli's, en voor de verbreiding van den Islam, dat de

regeeringen van de Christelijke landen, welke in hunne koloniën een groot aantal Moslims onder hun gëadministreerden tellen, daarover al heel wat hoofdbreken hebben gehad.

Anders uit den aard der zaak geen groot vriend van zijn collega Djafer, met wien hij de bijna onbegrensde macht over Abd-ul Hamid moet deelen, betrok de slimme Syrier den Tripolitaan dadelijk in zijne plannen, en liet hem de leiding over van de beweging in Afrika en bij de *Senoesija's*. We hebben reeds gezien met welken goeden uitslag.

Van den anderen kant nam Djafer er genoegen mede dat de opperste leiding in handen van den Keizerlijken droomuitlegger bleef, daar hij, die buiten Noord-Afrika geen invloed of verbindingen bezat, wel begreep dat hij zonder Abd-ul Hoedda elders niets zou kunnen uitrichten; omdat deze, behoorende tot dezelfde orde, die der *Raffaï's*, als de Groot- *Sjerief* van Mekka, groot aanzien geniet in de Heilige Steden en bijgevolg gemakkelijk de pelgrims in zijn geest kan laten bewerken.

De Groot-*Sjerief* van Mekka werd daarop spoedig als derde in den bond genomen; alle plaatsen in de invloedrijke *Sjioegh-el-Troekh* in de Heilige Stad werden bezet met mannen den *Sjerief* en het panislamisme oprecht toegedaan; en alzoo Mekka, alwaar jaarlijks vele tienduizenden pelgrims uit alle deelen der wereld bijeenkomen, tot het middenpunt der beweging gemaakt, van waar dan ook voornamelijk de zendelingen, op aanwijzing van Abd-ul Hoeda, uitgaan om allerwege het goede woord te prediken van de macht van den Khalief te Stamboel en de vreeze der Christenmogendheden voor hem, en van de volstrekte noodzakelijkheid en het groote voordeel voor alle Moslims om zich om dien steunpilaar, om dat hoofd van den Islam te scharen, ter eventueele verdediging van hun geloof tegen den aandrang van het Christendom.

De propaganda, hoewel op die wijze krachtig ingeleid, maakte evenwel in den beginne maar betrekkelijk weinig proselieten. De onthouding van de Christelijke Mogendheden ten opzichte van de Armenische gruwelen, ondanks de (daardoor vrijwel machtelooze) woede van de Christelijke wereld, welke zich uitte in de heftigste beschimpingen tegen den Sultan, en het dreigen met een kruistocht tegen de onduldbare Turken, waren niet de stellige, sterk sprekende, en voor een ieder zichtbare feiten, welke de eenvoudige geloovige, en vooral de Oosterling, behoefde, om zelf

dadelijk daaruit te kunnen afleiden, dat al wat de panislamietische zendelingen hun verkondigden over het Khalifaat en de hulp en den steun, welke ze er van kunnen verwachten, waar moest wezen.

Toen daarentegen tijdens de bedevaart van 1897, welke ongeveer samenviel met „het komen, zien en overwinnen" van de legerscharen van den Sultan (Khalief) in Thessalië, de wilde vlucht van de ongeloovige Grieken voor de Vaan van den Profeet door de ruim dertig duizend in de Heilige Plaatsen aanwezige, en in vervoering verkeerende pelgrims werd vernomen, en hen de verovering van Thessalië in beeld, schrift en woord kon worden getoond en verklaard; toen begrepen zij in eens en geloofden zij ook werkelijk, dat de roemrijke dagen van weleer weder voor den Islam waren aangebroken, en dat de Khalief-Sultan te Stamboel, te Der Saädet (de Plaats der Gelukzaligheid), inderdaad de door Allah uitverkorene was; en het bijgevolg goed en Gode welgevallig moest wezen zich hem toe te vertrouwen, en zich bij hem aan te sluiten.

Die pelgrims, naar hunne haardsteden teruggekeerd, verbreidden ras de berichten over dien Mohammedaanschen zegepraal; en sedert dien tijd vinden ook de panislamietische zendelingen in Indië, Afrika, Australië en China grif geloof en een goede ontvangst, en openen zich de beurzen der geloovigen allerwege ten behoeve der vrome werken door den Khalief aanbevolen.

Abd-ul Hoeda leidde daarna de propaganda met groote handigheid. Hij en zijn zoon, een jongmensch van ongeveer drie-entwintig jaar, die al reeds lid van den Raad van State is, en ietwat Fransch en Duitsch verstaat en spreekt, wisten zich door den omgang met eenige zeer enkele Europeanen — die ze wel, omdat ze er voordeel voor zich zelven in zien, met hunne opmerkzaamheid verwaardigen te vereeren — op de hoogte te stellen van de organisatie van de „propagande della fide" in de Katholieke Kerk, en van de inrichting en de wijze van vergaren der Pieterspenning. En hij vond die zoo voortreffelijk, dat hij ze voor de panislamietische beweging overnam.

Trouwens, Khalief en Paus, en omgekeerd, staan tegenwoordig op zeer goeden voet met elkaar. Het behaagt Abd-ul Hamid dan ook dikwijls er den Gedelegeerde van de Heilige Stoel op te wijzen, dat hij zich in zijne hoedanigheid van Khalief bepaald als

de ambtsbroeder van Leo XIII beschouwt, voor wien hij de meeste achting koestert. Vier jaren geleden heeft de Sultan zelfs, op aanraden van Abd-ul Hoeda, een eigen gezant bij het Vaticaan benoemd, en de verheffing tot nuntius bij zijn persoon van den Pauselijken gedelegeerde gevraagd; ten einde zoodoende een nauwere en rechtstreeksche verbinding te verkrijgen tusschen Khalifaat en Pausdom; welke, volgens de hedendaagsche panislamietische opvattingen, bestemd zouden wezen mettertijd de geestelijke macht over het geheele menschdom te deelen. De Fransche regeering, die krachtens eeuwenoude traktaten, zich alleen bevoegd acht als politiek orgaan voor de Katholieken en de Kerk in het Oosten op te treden, waaruit volgt dat het diplomatieke verkeer tusschen de Porte en het Vaticaan door de bemiddeling van hare ambassade bij den Sultan plaats heeft, zag in die nieuwigheid eene aanranding van hare rechten; en heeft bijgevolg de uitvoering er van belet.

Nog meer zendelingen, van het panislamietische zuurdesem doortrokken, werden uitgezonden naar alle landstreken waar van hunne werkzaamheid voor de uitbreiding van den Islam eenig heil te verwachten was. Korans en werkjes over den Islamietischen geloofsleer, in den vorm van Christelijke vragenboekjes gegoten, werden bij duizende exemplaren in onderscheidene talen — ja zelfs in het Boerenhollandsch ten gebruike bij de propaganda onder de Kaffers! — ter hunner beschikking gesteld; terwijl in plaatsen, waar men kon verwachten dat het landsbestuur die Mohammedaansche ijveraars niet zou toelaten of ongestoord zou laten begaan, zij als titularissen van de Ottomansche Consulaten werden aangesteld. Alzoo geschiedde o.a. ook te Batavia.

De panislamietische zendelingen moesten verder, evenals de Christen missionarissen, overal het openen van rechtzinnige scholen bevorderen, en trachten begaafde jongelieden, zooveel mogelijk uit aanzienlijke en invloedrijke families, over te halen naar den zetel van het Khalifaat te komen om een streng Mohammedaansche, maar meteen bepaald Turksche opvoeding te ontvangen, en alzoo later zoowel als geestelijk afgezant van den Khalief, en als politiek agent van den Sultan onder hunne landgenooten te kunnen optreden.

Ook op Java hebben eenige ouders aan dien roepstem van den Khalief gehoor gegeven. Veertien knapen, bijna alle zoons van Arabische notabelen, kwamen om die reden naar hier; en zouden

nog door verscheidene andere gevolgd zijn, wanneer de Koloniale regeering niet een stokje had gestoken voor dien uittocht ter opleiding tot inlandsch stokebrand.

Vernuftig was ook de kunstgreep, welke Abd-ul Hoeda en zijne medestanders vonden, om naar het voorbeeld der Pieterspenning, het Khalifaat een flinke bron van inkomsten te verschaffen.

Van de geloovigen een bijdrage te vragen, welke rechtstreeks den Khalief en zijn hof ten goede moest komen, was onmogelijk, daar de Sultan der Ottomanen nu eenmaal in de Mohammedaansche wereld den roep heeft van niet alleen machtiger, maar ook rijker te zijn dan alle andere vorsten der aarde.

Inderdaad heeft de tegenwoordige Sultan Hamid door een doelmatig en zaakkundig beheer der staatsdomeinen, of wat hij als zoodanig heeft aangewezen, zich een kolossaal persoonlijk fortuin vergaard, hetwelk hij, erg voorzichtig, in verschillende groote bankinstellingen, voornamelijk in Amerika en in Engeland, heeft gedeponeerd. De kosten van de hofhouding, en alles wat verder het Seraïl en de Civiele Lijst aangaat, komen echter nog altijd geheel ten laste van den Staat, dat wil zeggen van de zoo zwaar belaste, maar geduldige onderdanen van den *Padisjah*.

Nu wordt de toestand van de financiën van het Turksche rijk met den dag onbevredigender, zoodat men zelfs aan het departement van de Civiele Lijst, van hetwelk alle grooten en kleinen aan het hof van den Khalief-Sultan eten en leven, herhaaldelijk met een leege kas te kampen heeft. In werkelijkheid heeft dus de Khalief evenzeer het penninkske van zijn schaapjes noodig als de Paus; alleen kan en mag hij er niet, zooals deze, rond voor uitkomen.

Abd-ul Hoeda wist evenwel raad; hij opperde namelijk het denkbeeld en werkte een plan uit om verschillende inschrijvingen open te stellen onder de Moslims in de geheele wereld voor zuiver Mohammedaansche godvruchtige of weldadigheidswerken. De opbrengsten daarvan moesten aan daartoe ingestelde bizondere commissies aan den zetel van het Khalifaat, onder het eerevoorzitterschap van den Khalief zelf, worden afgedragen; door haar worden beheerd, en verdeeld naar den bekenden stelregel: Charité bien ordonnée, commence par soi-même.

Men begon in 1897 met giften te vragen voor de verminkten en voor de nagelaten betrekkingen van de gesneuvelden in den

Heiligen Oorlog tegen het ongeloovige Hellas; en geld en allerhande kostbare geschenken stroomden uit de verwijderdste deelen der aarde, zelfs uit China en van de Papoea's op Nieuw-Guinea, uit Zuid-Afrika en uit Suriname, naar Jildiz Kiosk.

Daarop ging men een schrede verder; en om de onbaatzuchtigheid van den Khalief en zijn raadslieden goed te laten uitkomen, werd er dat maal gevraagd voor de hongerlijdende Moslims in Voor-Indië. Die inzameling duurt nog altijd voort; er is volgens de laatste opgaaf ruim vijf millioen piasters, dus ongeveer 550 duizend gulden ingekomen, waarvan tot nu toe nog geen honderdduizend den weg naar de noodlijdenden hebben gevonden.

Evenwel waren dit maar proefballonnetjes voor het oplaten van den grooten vlieger: de Mohammedaansche Pieterspenning in den vorm van de inschrijving voor den aanleg van den spoorweg van Damaskus door de woestijn, naar de Heilige plaatsen van den Islam; de zoogenaamde Hedjaz-lijn.

Het is nu ruim twee jaren geleden dat de geheele wereld plotseling werd verrast door een bericht in alle couranten dat de Khalief-Sultan had besloten, ter vergemakkelijking van de *hadjaj* (de bedevaart), een spoorweg te laten bouwen van Damaskus, het punt van vertrek der jaarlijksche Heilige Karavaan, over Medina naar Mekka; dat er, in verband daarmede, al was aangevangen met het spannen van een telegraaflijn; en dat er vast op kon worden gerekend dat alle Mohammedanen het zich tot een heilige plicht zouden rekenen den Khalief bij het verwezelijken van dit groote, Allah welgevallige werk, naar vermogen te ondersteunen.

Dat, behalve voor de van het Noorden en Westen komende pelgrims, dus de Turken, Berbers en eenige Russen, die lijn voor het grootste deel van de bedevaartgangers van weinig of geen nut zal wezen, en dat veeleer een spoorweg Djeddah—Mekka—Medina—Yambo in de behoeften van allen naar een gemakkelijk, zeker en goedkoop verkeersmiddel in de Hedjaz, zal voorzien; werd niet in aanmerking genomen. De Groot-*Sjerief* van Mekka, en al de uitzuigers die leven van het afzetten der pelgrims op hunne reis van de kust naar de Heilige Steden in het binnenland, alsook de Bedoeïnen stammen, die voor het ongehinderd laten passeeren van de pelgrimskaravanen hoogen tol heffen, zouden zich trouwens tegen een dusdanig, zeer goed te verwezenlijken plan ten sterkste

hebben verzet. Zij doen dit nu al reeds tegen het vrijwel onuitvoerbare tegenwoordige projekt; dat onuitvoerbaar zal wezen, niet wegens technische bezwaren, maar uit hoofde der onoverkomenlijke materieele moeilijkheden.

De ontworpen lijn zal ruim twee duizend kilometers lang zijn (gedurende de dertien maanden, sints de eerste spade met groote plechtigheid bij de hoofdplaats van Syrië werd in den grond gestoken, zijn er 13 K.M. rails gelegd, en ongeveer 80 K.M. aarden baan, zonder kunstwerken gereed gemaakt!); en ze zal door waterlooze zandwoestijnen worden getrokken alwaar het gezag van den Sultan en van de Turken slechts in naam bestaat. Er zou dus eerst moeten worden overgegaan tot het onderwerpen der potentaatjes in het binnenland van Arabië, waarna een legermacht van minstens 10.000 man voortdurend noodig zou wezen om de lijn te bewaken. Het met rust laten der telegraafdraden in de Hedjaz, en het vrij laten doorgaan van de Heilige Karavaan kost den Sultan jaarlijks al duizende ponden aan die heeren van het land, die de ingenieurs, verleden jaar uitgezonden om een voorloopig tracé uit te bakenen, eenvoudig hebben opgepakt, en slechts tegen zwaar losgeld weer hebben vrijgelaten met de boodschap, dat als ze voor hetzelfde doel nog eens dorsten terug te komen, men ze op zou knoopen.

Maar van dit alles weten de geloovigen zoo goed als niets. De perscommissie te Jildiz Kiosk gaat integendeel onvermoeid voort in alle couranten van het Ottomansche rijk, de vreemden zoowel als de Turkschen, en eveneens in de Arabische bladen van de Kaap tot Alexandrië, en in de organen der Moslimsche wereld van de Soenda-eilanden tot den Kaukasus, de pakkendste berichten omtrent den voortgang bij den bouw van den grooten spoorweg te laten verschijnen; zoodat de belangstelling daarvoor nog immer eer toe — dan afneemt, en de gelden van overal hen onverminderd blijven toevloeien. Begin October 1901 was er dan ook al 36.597.340 piasters ingekomen; dat is ruim vier millioen gulden, waarvan nauwelijks een vierde deel uit het Ottomansche rijk zelf afkomstig is.

De geniale uitvinder van dit projekt wist heel goed hoe elektriseerend het woord Mekka op ieder bekenner van de leer van Mohammed moest en zou werken. Rijk en arm; de Khedive van Egypte zoowel als de fellah; de Mohammedaansche *maharadja* van Indië zoowel als de hongerlijdende *rayat*; de *pangeran-penghoeloe*

zoowel als de *gogol* in onze Oost; de Emier van Bokhara niet minder dan de anders de Turken alles behalve welgezinde Perzische en Afghaansche grooten; de Zuid-Afrikaansche Maleiers even zoo goed als de pas bekeerde Kaffers; ze hebben allen meer of minder belangrijke sommen naar Jildiz-Kiosk opgezonden, en zich tot nog verdere bijdragen verplicht.

En inderdaad, evenals de Pieterspenning een band vormt tusschen de Paus en de Katholieken in de gansche wereld; zoo moet de *para*, welke de Khalief voor de Mekka-spoorweg vraagt, de nauwe aaneensluiting van alle Mohammedanen tot waarheid wezen. En evenals die instelling van Rome voor de Katholieken, moet ook het betalen der bijdragen voor den heiligen ijzeren weg langzamerhand voor de aanhangers van den Islam een vaste gewoonte worden; zoodanig, dat zij er ook mee voortgaan wanneer ze eindelijk zullen bemerken dat hunne giften voor een heel ander doel werden en worden gebruikt dan waarvoor ze oorspronkelijk bestemd waren.

De pers, anders in het *Hamideëh-regime* beschouwd als een niet geheel te onderdrukken kwaad, dat men door allerlei belemmeringen en plagerijen zoo onschadelijk mogelijk moet maken, speelt daarentegen bij de panislamietische propaganda een belangrijke rol.

Abd-ul Hoeda is in dat opzicht zijn meester Abd-ul Hamid verre vooruit. Hij heeft begrepen dat een doelmatig geleide, en in een zekere richting vrijgelaten pers van groot nut kan wezen voor hem, die haar in de hand heeft. Zoo is hij dan ook hoogstwaarschijnlijk de eenigste hooge geestelijke in de omgeving van den Grooten Heer, die rechtstreeksche verbindingen durft te onderhouden; niet alleen met inheemsche, maar zelfs met buitenlandsche journalisten.

De inhoud der Turksche couranten zal de weetgierigheid van den Westerling doorgaans niet bevredigen, maar de gewone inboorling vindt er in wat hij verlangt. Enkele dier couranten richten zich tot de meer ontwikkelde kringen, en juist die zijn het welke het ijverigste voor de gemeenschap tusschen alle Mohammedanen optreden, en ook buiten het Ottomansche rijk het meest zijn verbreid.

Vooral de voor vijf jaren, door toedoen van Abd-ul Hoeda, door den persoonlijken beschermeling van den Sultan, Tahir Bei, opgerichte vier goedkoope couranten: *El Malumath*, in het Arabisch,

en *Maloemat*, in het Turksch, voor de hoogere standen; en *Servet*, in het Turksch, en *Serwet*, in het Fransch, meer voor het volk bestemd, hebben tot bepaalde opdracht de belangen van den Islam in woord en beeld te verdedigen. Wanneer in Europa weerzinwekkende voorbeelden van rassen- of geloofshaat voorkomen, verzuimen ze niet dadelijk de verdraagzaamheid van Turkije in sprekende kleuren daartegen over te stellen. Herhaaldelijk wijzen ze op het mislukken van pogingen tot het bekeeren van Moslims tot het Christendom; terwijl daarentegen de bekeeringen van Christenen tot de leer van den Profeet dagelijks nauwkeurig worden vermeld, en ook het openen van een nieuwe moskee in het een of ander Westersch land altijd met veel ophef wordt aangekondigd. Ook wijden zij natuurlijk meer in het bizonder haar aandacht aan de geloofsgenooten, die zich onder het bestuur van christen mogendheden bevinden; en zoo hebben ze in de eerste jaren van hun bestaan ook heel wat hatelijks, en heel wat onwaars ten beste gegeven over de wijze waarop in de Nederlandsche Oost-Indiën de Mohammedanen door de Hollanders stelselmatig zouden worden onderdrukt en in de uitoefening en het nakomen hunner godsdienstige plichten en gebruiken zouden worden gehinderd.

Die aanvallen, welke, zooals het meeste uit die paleisbladen, werden overgenomen door couranten in Egypte, Algiers, Tunis, en geheel Indië, hebben de laatsten tijd zoo goed als geheel opgehouden, ten minste in dien ruwen en lasterlijken vorm; en dat wel eensdeels ten gevolge der krachtige vertoogen van de vertegenwoordigers alhier de alzoo belasterde regeeringen, maar ook doordat langzamerhand de redacties, door verkregen grootere handigheid, den plompen en beleedigenden toon, waarop alles wat tegen Europa was gericht, werd behandeld, hebben opgegeven. Daardoor kan evenwel nu het geschreven woord een nog gevaarlijker wapen in dienst van het panislamisme worden dan voorheen.

Over het algemeen heeft de panislamietische beweging het agressieve dat haar in den eersten tijd in hare herleving kenmerkte, afgelegd. Men heeft in het hoofdkwartier te Jildiz Kiosk begrepen dat men door al te openlijk, al te brutaal voorwaarts te willen gaan, alle christelijke mogendheden tegen zich in het harnas zou jagen, welke alsdan door een gemeenschappelijk gevoel van zelfbehoud gedrongen, het wel eens werkelijk eens zouden kunnen worden omtrent maatregelen van afweer tegen

het panislamietische gevaar. Dienovereenkomstig zijn dan ook de al te fanatieke en al te doortastende ijveraars in den vreemde (o. a. die te Batavia, te Singapore, te Bombay, e. a.) teruggeroepen en door andere meer bezadigde agenten vervangen, over wie de vreemde regeeringen zich niet meer zullen kunnen of behoeven te beklagen.

Zoo is de nieuwe panislamietische beweging uit het stadium der voorbereiding en van onderzoekend rondtasten en beproeven, door de opgedane ondervinding geleerd, overgegaan in dat van arbeiden naar een vast en logisch plan; en beschikt ze daartoe over eene tot dat einde doeltreffend gebleken organisatie.

Hare leiders gaan daarbij niet meer uit van het denkbeeld en de verwachting de geheele menschheid mettertijd onder de naam van den Profeet te vereenigen — zij verkondigen dat in alle gevallen niet meer openlijk — maar zij verlangen den Khalief te Stamboel over alle bekenners van den Islam een overwegenden invloed en gezag te verzekeren. En hoe grooter het aantal Islamieten zal worden dat voor het panislamietische idee en ideaal gewonnen wordt, des te aanzienlijker zal natuurlijk ook de stelling van den Khalief wezen, en des te zekerder zullen de Turken hun plaats aan het hoofd der Mohammedaansche wereld kunnen behouden.

Want daar komt het bovenal op aan: Den Padisjah der Ottomanen, door de verheffing van het aanzien en van de macht van het Khalifaat, den glans en de stelling in de wereld terug te geven, welke hij door de herhaalde vermindering van het grondgebied onder zijn rechtstreeks bestuur en het voortdurend ingrijpen der Christen mogendheden in zijne onbeperkte heerschersrechten, hard bezig was, ook in de oogen van de geloovigen, te verliezen.

(MOEKHBIR).

Decentralisatie in Indië.

Het in de September-aflevering van dit tijdschrift gegeven overzicht van het in het *Algemeen Handelsblad* van 22 Juli 1901 aan bovenstaand onderwerp gewijd artikel wordt besloten met een korte kritiek op de beschouwingen in dat artikel uiteengezet. Het heet, dat te beginnen met *financieele* om eerst daarna te komen tot *politieke* administratie zou zijn: „het alphabet van achter naar voren opzeggen" (blz. 1124). Daar het onmiddellijk aan deze schilderachtige qualificatie voorafgaande beroep op een in *de Gids* van Februari jl. verschenen artikel van mijn hand den indruk kan maken alsof de bedoelde kritiek in overeenstemming zou zijn met de door mij ontvouwde beginselen van decentralisatie, acht ik mij verplicht er op te wijzen dat die indruk verkeerd zou zijn.

In mijn *Gids*-artikel heb ik gewezen op de noodzakelijkheid om de begrippen *decentralisatie* en *zelfbestuur* scherp van elkander te onderscheiden en betoogd dat decentralisatie zeer wel bestaanbaar is zonder, doch tevens de aangewezen voorbereiding tot zelfbestuur. Hetgeen nu door den revue-schrijver *politieke decentralisatie* genoemd wordt, is blijkbaar hetzelfde als het door mij omschrevene met het woord *zelfbestuur*. Doch dan is het duidelijk dat ik, het alphabet der bestuurshervorming opzeggende, zou willen beginnen met *decentralisatie* om eerst daarna te komen tot *zelfbestuur* of, om de terminologie van den revue-schrijver te behouden: eerst financieele, daarná politieke decentralisatie.

Ik prees het dan ook in het ontwerp der thans afgetreden regeering, dat daarin het denkbeeld der (financieele) decentralisatie, *niet* onafscheidelijk was vastgeknoopt aan dat van zelfbestuur en ik hoop zeer dat, welke veranderingen (mogen het even veel verbeteringen zijn!) de tegenwoordige regeering in het werk van haar voorgangster moge brengen, zij het technisch grondbeginsel der thans teruggenomen voordracht niet zal prijsgeven. Maar tevens houde zij in het oog — en hierin onderscheide zij zich van haar voorgangster — dat wie flink en duidelijk *a* zegt, ver-

plicht is die te doen volgen door een even helder gearticuleerde *b* en drage zij dus zorg dat, tegelijk met de invoering van afzonderlijke administratiën voor bepaalde onderdeelen van het grondgebied, een *wezenlijke* deelneming der ingezetenen aan het bestuur worde toegelaten, overal waar een voldoend aantal ingezetenen aanwezig is, geschikt om de taak van mede-regeeren, of althans administreeren, naar behooren te vervullen. „Wat mij betreft," zeide ik in mijn *Gids*-artikel, en ter voorkoming van mogelijk misverstand omtrent mijn bedoeling wil het hier herhalen, „wat mij betreft, ik zou er geen bezwaar in zien, dat voor het meerendeel der afdeelingen van Java en Madoera locale raden uit de ingezetenen werden ingesteld en dat in de Buitenbezittingen dergelijke raden werden toegelaten voor de afdeelingen, waarin de gewestelijke hoofdplaatsen of andere plaatsen van eenig aanbelang gelegen zijn."

C. Th. VAN DEVENTER.

Den Haag.

Een Indische Landbouwschool

DOOR

A. J. VAN SCHERMBEEK,

Gep. O. I. Houtvester, Leeraar a/d Rijkslandbouwschool te Wageningen.

Inleiding. De gelukkige omstandigheid, dat zoowel in Nederland als in Nederlandsch-Indië het landbouwonderwijs een vraagstuk van den dag geworden is, biedt hem die belang stelt in de opleiding van den kultuurman in Nederland, als koloniale staat, het voorrecht thans dit onderwerp in zijn geheel te behandelen.

Mocht ik in algemeene trekken mijne gedachten over dit onderwerp in mijne jongste brochure „De opleiding tot Kultuurman" [1] uiteenzetten, nu rekende ik het tot mijne taak om, voor Indië en Nederland op die grondgedachten voort te bouwen, want het eeuwenoude verband tusschen Nederland en zijne Koloniën heeft, vooral in Nederland, economische toestanden doen geboren worden, die uit dit verband voortvloeiden en die ook thans geëerbiedigd dienen te worden.

De vooruitzichten der jeugdige elementen, vooral van de intellectueël sterkere, maar finantieël zwakkere krachten onzer natie, en die der arbeiders- en handwerkstanden staan in nauw verband met de werken door het Bestuur, de industrie en het leger in onze Koloniën tot stand te brengen. Onze handel heeft den loop zijner ontwikkeling te danken aan de behoeften en aan de voortbrengende kracht onzer Koloniën.

Buiten een beperkt aandeel dat de exploitatie der delfstoffen aan de koloniale productie neemt, ligt het zwaartepunt van de voortbrenging onzer Koloniën in de vruchtbaarheid van den bodem, die geleidelijk door kultuur aan de menschelijke behoefte dienstbaar werd gemaakt.

Uit een verzamelen van natuurproducten moest zich geleidelijk een bodemkultuur ontwikkelen.

Op dezen gedachtengang stelde ik mij de volgende vraag als eerste waarop ik voor mijn vertoog moet voortbouwen.

A. Is het in hoofde genoemde onderwerp van beteekenis voor den algemeenen economischen toestand onzer Koloniën?

Deze vraag stipte ik reeds aan op bladz. 46 mijner bovenaangehaalde brochure, tweede alinea van boven. Daar meen ik reeds te moeten zeggen: „Zoo de stelling, dat het onderwijs een kind der armoede is, nog bevestiging „behoeft, dan levert de richting, die deze afdeeling (lagere Landbouwschool) „moet inslaan, daarvoor de meest geschikte stof".

[1] Tjeenk Willink, Zwolle 1900.

„Nadat het lager landbouwonderwijs in Nederl.-Indië, na een kortstondig „bestaan weer werd opgeheven, bleek de behoefte aan dat onderwijs toch te „bestaan. Van daar de mogelijkheid dat indisch lager landbouwonderwijs „hier in Nederland nog leerlingen trekken kon. Het komt eenigszins tegemoet „aan een leemte in het onderwijs in onze Koloniën".

„Hadde men destijds het indisch landbouwonderwijs niet van uit Nederland, „maar door mannen in Indië zelf laten regelen, dan mag men aannemen, „dat het niet alleen nog zoude bestaan; maar in plaats van een, zouden er „reeds meer scholen noodig gebleken zijn. Dat het in Nederland in elkaar „gezette lager landbouwonderwijs voor Indië daar geen wortel kon schieten, „is tevens een bewijs dat lager landbouwonderwijs zeker locaal gehouden „moet worden; wil het goed werken, en met den bevolkingsgeest zoodanig „samensmelten, dat het als onmisbaar voor onze samenleving wordt gehouden".

Daarmede sprak ik uit dat het indische lager landbouwonderwijs voor Indië een behoefte is geworden en bovendien dat het zich in Indië moet vormen en ontwikkelen.

In deze studie heb ik die noodzakelijkheid nader met gronden te omkleeden.

Zoolang men in een land, zonder groote inspanning, van eenen rijken natuurbodem overvloedig vruchten kan winnen, zoolang wordt ook geringe inspanning van den grondgebruiker ruimschoots beloond; zoodat hij in een gevoel van rust, beschikkende over een onuitputtelijke voortbrengingsweelde, voortwerkt. Die rust, die overtuiging blijkt na verloop van korteren of langeren tijd waan te zijn. Waar men vroeger over schijnbaar onuitputtelijke kracht van voortbrenging beschikte, die vrij groote vegetatiebelemmeringen met gemak overwon, daar zijn de omstandigheden geleidelijk gewijzigd. De hulpmiddelen waarover de natuurlijke vegetatie beschikte en bleef beschikken, omdat zij niet werkzaam was voor het verbruik, maar uitsluitend voor zelf instandhouding, worden niet meer in die mate onderhouden. De verzamelaar van bodemvoortbrengselen, die aan zekere verbruikseischen moeten voldoen, de verbouwer van grondstoffen voor onze behoefte — bevrediging op eenen natuurbodem, ontneemt bestendig aan dien bodem iets, zonder dat iets aan dien bodem te vergoeden. De algemeene toestanden, die den humusrijken bodem daarstelden en onderhielden zijn verdwenen, waardoor op den duur de physische toestanden in zulken grond veranderen; met dat gevolg dat de chemische processen in den bodem, die vroeger die oversterke vegetatie tot gevolg hadden, niet meer met die oorspronkelijke energie afloopen. Daarmede zijn gelijktijdig de toestanden voor het leven van sommige onontbeerlijke micro-organismen in den bodem minder gunstig geworden. Daardoor moeten de hooger bewerktuigde planten eenen belangrijken steun in hunne levensprocessen missen.

Wij weten thans ten minste dat van een humusontbinding zonder bacteriën in den bodem geen sprake kan zijn. Het proces dat wij nitrificatie noemen, is eveneens aan werkdadigheid van zekere bacteriën gebonden.

Maar ook het dierlijk leven, dat kosteloos machtige bewerkingen in den bodem tot stand brengt, komt onder andere omstandigheden, ja kan zelfs geheel uit den bodem verdwijnen en daarmede verliest hij zijn toegankelijkheid voor de atmospheer (lucht en hemelwater).

Voegt nu daarbij dat de planter er een belangrijk voordeel in ziet om gelijk-

soortige individuën in groote uitgestrektheden bij elkaar te brengen, ten einde de kosten van inzameling der producten te beperken, dan ontstaan daardoor andere toestanden voor de specifieke vijanden dezer gewassen. Naarmate de oorspronkelijke groei-energie afneemt, naar die mate ook zullen planten minder gemakkelijk de schaden hunner vijanden vergroeien. Maar ook hoe langer de ophooping van gelijksoortige gewassen duurt, des te gemakkelijker wordt den vijanden dier gewassen de vermenigvuldiging gemaakt; dus naar die mate zullen hunne aanvallen krachtiger worden op planten met mindere groeienergie d. i. met minder weerstandsvermogen.

Uit de samenwerking moeten wij ons de teisteringen verklaren, die den planter van stapelproducten telkens verrassen. Zulke camaliteiten treden des te sneller op, naarmate de natuurbodem sneller zijn oorspronkelijk karakter zal hebben verloren. Daarom moet men dan vallen in het vestigen eener kultuur, dat wil zeggen in het bestendig in gebruik nemen van den bodem met het doel daarvan bepaalde producten voor onze maatschappelijke behoeften te winnen, onder toepassing van kunstmatige middelen om aan het afnemende voortbrengingsvermogen tegemoet te komen.

Levert ons de geschiedenis van onze koffiekultuur, van onze theekultuur, van kina enz. daarvan geen treffende bevestiging? Mocht het proces bij de suikerkultuur iets langzamer verloopen, dan vergete men niet dat de suiker zich bijna altijd beweegt op gronden die intermitteerend bevloeid worden, en bij afwisseling voor rijstbouw met slibwater worden gebezigd. Door die bevloeiïng, afgewisseld met de gevolgen der groote droogte, worden die gronden in eenen betrekkelijk gunstigen staat onderhouden.

Valt nu dergelijke afnemende groeienergie eens samen met lage verkoopprijzen voor de producten en gewoonlijk houdt de planter in tegenstelling met den landbouwer, zich slechts bezig met één product, dan staan zijn zaken spoedig calamiteus. Deze schrik doet dan zoeken naar middelen om de kwaal te bezweren en het eerst gevoelt men behoefte aan landbouwonderwijs. Uit een vegetatieve armoede wordt het landbouwonderwijs geboren.

Vergelijkt men de netto-overschotten van den oogst, boven de daaraan ten koste gelegde uitgaven, dan is het verloop dier cijfers voor de verschillende stapelproducten, gedurende de laatste 50 jaren, een uiterst grillig geweest en stond reeds verschillende malen beneden het nulpunt. Daarmede is echter slechts een onderdeel van den indischen landbouw besproken.

Ook voor den landbouw in engeren zin, dus voor de bodemkultuur die zich de bevrediging der behoefte van de maatschappij waarin de producenten zelf leven, ook ten doel stelt, verliepen de natuurlijke toestanden die de vegetatie beheerschen ongunstig.

Deze factor van zoo hooge beteekenis voor de economische toestanden van een land, vragen ten minste evenzeer onze belangstelling als die welke de voortbrenging van producten voor den wereldhandel beoogen. Op den landbouw der inheemsche bevolking oefenden de volgende factoren eenen grooten invloed uit:

1°. Ontginning van bergwoud in het belang van eenen roofbouw, voor kortstondige oogsten van landbouwgewassen op niet bevloeibare gronden; maar evenzeer als gevolg van uitgifte van gronden in erfpacht voor den

verbouw van stapelproducten, of wel voor de Gouvernementskoffiekultuur. Bij het kiezen van die terreinen zijn veelal de algemeene landsbelangen verwaarloosd, hoofdzakelijk omdat zij die daarover te beslissen hadden niet op de hoogte waren van de treurige ervaringen op dat gebied reeds opgedaan sedert de tijden van hoogen bloei der wereldoverheerschende volkeren rondom de Middellandsche zee en van de rijpe vruchten van het onderzoek op dat gebied.

Maar ook ligt de schuld aan hen wier directe belangen er op den duur door werden benadeeld. Velen hunner kenden die gevolgen wel, maar deden zich niet gelden met het vooruitzicht op dadelijke geldinkomsten, of om den meerderen welgevallig te zijn.

De gewijzigde toestanden van waterregeling hebben den rijstoogst in uitgestrekte streken benadeeld; maar ook de beperkte bevloeiing deed de algemeene vruchtbaarheid op een lager peil dalen.

2°. Uitgestrekte landbouwgronden, en zeker niet de minsten hunner, werden door de planters van stapelproducten in huur genomen, — wel is waar tegen eene pachtvergoeding, scheppende aldus een bron van geldontvangsten voor den landbouwer. Ik wijs op de suiker-, tabak- en indigokultuur. Oogenschijnlijk moest de bevolking daardoor opkomen, maar zeker is het niet alles ontwikkeling, dat daarvan het gevolg is geweest. De invloed van het innen van grondhuur en van loonpenningen, in plaats van zelf met inspanning van alle krachten vruchten aan den bodem te ontwoekeren, is nooit een voordeel voor een geheel volk geweest. Wel nam daardoor de koopkracht dier bevolking toe, zoodat zij zich producten van europeesche industrie kon aanschaffen; maar de spaarkracht leed eronder; met andere woorden de zuinigheid nam sterk af.

Alle misbruiken buiten beschouwing gelaten, kan de economische waarde van het zelfbedrijf op landbouwgebied, nooit worden opgeheven door het vergoeden in geld van de voordeelen die de zelfbedrijver uit zijn bodem kan halen.

Deze vermindering van teeltvlakte voor eigen behoeftebevrediging doet geboren worden de noodzakelijkheid van invoer van voedingsstoffen. De beschikking over gereed geld ontneemt aan het volk de behoefte om vooruit te zorgen; maar leert het tevens zich gewennen aan behoeften die het leven niet altijd aangenamer en gezonder maken, en die vaak een tijdelijke arbeidsongeschiktheid na zich sleepen. Zulke behoeften verslappen gewoonlijk een volk.

Voegt daarbij nog dat de afnemende arbeidsenergie niet meer die hooge lichaamseischen stelt, zoodat de zwakkeling zich ook nog kan staande houden; terwijl bij den strengen arbeid der productenteelt het krachtige element meer moet overheerschen.

Veelal ziet men met de tijdelijk gemakkelijke behoeftebevrediging, door middel van geldontvangsten, het bevolkingscijfer snel toenemen, zonder dat de gemiddelde mensch even weerstandskrachtig blijft als in de tijden toen het volk als zelfproducent zijn bestaan moest handhaven.

Deze verschillende momenten samen, dragen bij tot verhoogde eischen aan voedingsstoffen; zonder dat de ontginning van nieuwe gronden in deze absolute en relatieve vermindering der productie ten goede komt.

3°. De sterke ontwikkeling van landbouwindustriën doet den loonstandaard belangrijk stijgen, zoodat de waarde van den arbeid van het individu in

eigen bedrijf wel niet zoo snel, maar toch gestadig stijgt en hij dus intensiever moet werken, d. w. z. per vlakte-eenheid meer moet produceeren, wil hij zich in de maatschappij op hetzelfde standpunt van welvaart handhaven. Dat is: iets meer voortbrengen dan voor zijn directe behoeftebevrediging noodig is. Dit nu is den inheemschen landbouwer maar zelden gelukt; zoodat ook bij hem een toestand van armoede is geboren, d. w. z. zijn voortbrenging stelt hem niet meer in staat zijne tegenwoordige behoefte te dekken: en nu gevoelen krachtigere elementen eveneens behoefte om naar hulpmiddelen te zoeken die aan de ongunstige verhouding een einde kunnen maken. Ook hij bespeurt behoefte aan onderwijs.

Uit dezen hoofde vermeen ik dat althans *Java*, zoo niet reeds sinds geruimen tijd, dan toch zeker nu in de omstandigheden verkeert dat landbouwonderwijs een volksbehoefte is geworden.

Kan deze gedachtengang den toets van het onderzoek doorstaan, waaraan geen twijfel bestaat, indien men rekening houdt met den invloed dien het stelsel van huren van gronden door vreemde oosterlingen en anderen, en het stelsel van voorschotten op de oogsten uitoefent, dan kunnen wij ons spoedig een oordeel vormen over den omvang van het landbouwonderwijs waaraan althans *Java* reeds behoefte heeft.

Onmiddellijk gevoelen wij dat zulk onderwijs zich niet mag beperken tot de wijzen van het kultiveeren van stapelprodukten voor de buitenaziatische markten. Deze eenzijdige kulturen hebben toch bij herhaling reeds bewezen behoefte te hebben aan een gezonde combinatie met den verbouw van produkten voor de inheemsche maatschappij. Ik noem maar den wisselbouw voor suiker- en indigokultuur; de economisch ongezonde toestanden op erfpachtsperceelen, waar gebrek aan den inlandschen landbouw een blijvende ongunstige verhouding schept tusschen den arbeidgever en den arbeider, die steeds door zware vergoeding voor den arbeid, door minder gewenschte tusschenkomst van bestuurshoofden, door het geregeld organiseeren van voor de zedelijkheid weinig bevorderlijke volksuitspattingen, door het voorschottenstelsel, door het verkrijgbaar stellen van narcotiën enz. bezworen moet worden.

Veelal zoekt men te vergeefs naar dergelijke perceelen, waar een welvarende bevolking, levende in geordende huiselijke omstandigheden, hare directe mondbehoefte zelf verbouwt en van „ons land" spreekt, daarmede aanduidende het land van den heer, die haar in staat stelt door geregelden, betaalden, zwaren arbeid de middelen te verdienen die noodig zijn voor de bevrediging van hare verdere levensbehoefte. Dien weg zal het toch op moeten, wil de houder eener erfpacht zich het standpunt verwerven van een onmisbaar lid te zijn in de maatschappij die hem helpt voortbrengen; wil de producent voor de wereldmarkt werkelijk bijdragen tot verhooging van de algemeene volkswelvaart.

Zulk onderwijs zal dus eveneens den inheemschen landbouw met kracht moeten steunen. Al worden in die richting niet dadelijk reuzenschreden op den weg voorwaarts afgelegd, dan vergete men niet dat het daar geldt voor millioenen nuttig te zijn, terwijl de uitsluitende behartiging der belangen van de landbouwindustrie slechts aan duizenden ten goede komt.

Al kan het niet in de bedoeling liggen de europeesche landbouwindustrie bij het onderwijs te verwaarloozen, zeker behoort de inheemsche productie

als ten minste even waardig naast haar te staan. Beiden hebben op het oogenblik toestanden doen geboren worden, die niet in eens weg te werken zijn, al wilde men zulks; een verstandig Staatsbestuur heeft er dus rekening mede te houden.

Allicht maakt men mij hierop de opmerking, dat de Javaan voor landbouwonderwijs ontoegankelijk is. Deze opmerking meen ik echter door een vergelijking te moeten en te kunnen ontzenuwen.

Volgens mijn ondervinding van den Javaan vermeen ik die ontoegankelijkheid te moeten omschrijven als volgt: „De Javaan schat zijn tradities hooger dan de *onrijpe vruchten* van het onderzoek, die men hem niet in een eenvoudig gewaad kan mede deelen". Die eigenschap vermeen ik dat de hoogste eigenschap van den landbouwer is en behoort te blijven.

Hoe klaar meende men toch dat het ingewikkelde vraagstuk van het instandhouden en ontwikkelen van den landbouw door *Liebig* was opgezet — en hoezeer zijn wij thans overtuigd, dat niet alleen de chemische processen in den bodem zijn kultuurcapaciteit beheerschen. — Thans weten wij, vooral geleid door den stoot van de praktijk (in den zin van verwerkte wetenschap), dat de physische toestanden des bodems, gepaard aan den steun, dien de hoogerbewerktuigde planten van de micro-organismen ondervinden, de mogelijkheid der chemische werkingen in den bodem regelen.

De groeienergie onzer kultuurplanten, evenzeer als van de natuurlijke vegetatie, is het die ons laat oordeelen of de samenwerking tusschen de verschillende vegetatiefactoren is, zooals zij behoort te zijn. De betrekkingen tusschen deze factoren en die welke buiten onze invloedsphere staan, namelijk die van het klimaat, leerden wij eerst door de exacte waarneming in de praktijk kennen. Daar werd het ons duidelijk dat zekere klimatologische gunsten, zelfs eenen chemisch minderwaardigen bodem, hoog doen produceeren. Dit scherp beoordeelen kan alleen de uitoefenende kultuurman.

Had de zandboer onvoorwaardelijk de onrijpe vruchten van Liebig's studie overgenomen, zeker ware hij niet bij machte geweest zoo menige kritische periode te doorstaan. Zijne vasthoudendheid aan het *oude* tot het *betere nieuwe* ook hem begrijpelijk kon worden voorgedragen heeft gemaakt, dat hij zich thans kan ontwikkelen, nu de verstandige leiders van het onderzoek zoo wijd gekomen zijn, dat zij weten alleen in samenwerking met het uitoefenende bedrijf de landbouwwetenschap verder te kunnen brengen. Nu kan hij intellectueel zoover komen, dat hij leert zijn bedrijf aanpassen aan de zich wijzigende eischen van de maatschappij, hetgeen hem de middelen biedt om proefondervindinglijk goed gebleken verbeteringen ook te *kunnen* toepassen, — bekostigen.

Ook de Javaan neemt tegenover die onrijpe vruchten dat gereserveerde standpunt in; maar is volstrekt niet huiverig voor het nieuwe, indien hem dat slechts op een eenvoudige, voor een ieder bevattelijke wijze wordt voorgesteld. Vóór dat wij nu de vruchten van het onderzoek in een zóó eenvoudig kleed kunnen steken, late men het achterwege het landbouwbedrijf er mede te verrijken.

De waarheid toch is steeds eenvoudig.

Heeft men na deze vergelijking wel het recht om den Javaan meer slaaf van den „adat" te noemen, dan den werkzamen zandboer in Nederland? Deze vraag vermeen ik beslist te moeten ontkennen.

Maakte ik zooeven een vergelijking tusschen den Javaan en den zandboer, dan kan ik die zelfs uitbreiden op de positie die ieder hunner inneemt tegenover elken verkondiger van het nieuwe licht.

Houdt de zoogenaamde man der wetenschap, die geen andere landbouwkennis heeft dan b. v. een tweejarige studie aan een inrichting voor Hooger landbouwonderwijs, een breedsprakig vertoog over alle verkeerdheden, die hij na een oppervlakkige studie op het bedrijf van den zandboer meent te hebben waargenomen, dan zal de boer hem in den regel niet bestrijden, maar zich uitputten in uitingen van toestemming. Schijnbaar is hij het geheel met dien „geleerden heer" eens, ja vaak kan men hem betrappen, dat hij reeds heeft toegestemd op een gedachte, die nog niet eens werd uitgesproken.

Men beschouwe dit niet als onoprechtheid, als flauwheid, maar de man van den harden strijd om het bestaan, zooals de uitoefenende landbouwer is, die zijn bedrijf liefheeft, heeft geen tijd om zich in die breedsprakigheid te oefenen, die noodig zoude zijn om den verkondiger van die hooge wetenschap, die niet alleen den zandboer, maar ook den geoefenden prakticus vaak nog onduidelijk is, onder een lawine van woorden te begraven. Zijnerzijds dus ook toe te passen de groote vaardigheid van den zoo gaarne geziene dinerspeecher, die met zoo vele woorden toch niets zegt, ligt niet op zijnen weg. Daarom behelpt de eenvoudige landman zich met het andere afdoende middel van steeds toestemmen, desnoods in voorbaat.

De jonge strever voor het nieuwe licht gaat gelukzalig huiswaarts, in den waan van met veel vrucht zijnen tijd aan dien onwetenden boer te hebben besteed; en de boer is gelukkig dat hij dien „geleerden Meneer" snel de deur heeft uitgecomplimenteerd; zijn bedrijf blijft echter gelukkig zooals het is. Eerst op den langen duur bemerkt die verbeteraar van den landbouw, dat zijn zaad te vergeefs werd gezaaid. In den regel mag men zeggen tot heil van den landbouw, want maar al te vaak blijkt bij grondiger studie en onderzoek dat zaad nog maar onrijp te zijn.

Natuurlijk keert een dergelijk hervormer niet in zich zelf terug om zijn eigen gedachtengang te herzien; maar concludeert en verkondigt dat die bekrompen zandboer niet onderwezen wil zijn. Hij vraagt zich niet, of soms het erkend goede in zijne raadgevingen niet afstuitte op de finantiëele onmacht van dien landbouwer, die met gezonden trots het niet noodig oordeelt aan den eersten den beste inzage in zijne vermogenstoestanden te geven. Liever ridiculiseert hij achter zijnen rug dien nieuwen „geleerde". Beide komen op die wijze niet tot elkaar.

Nu onze Javaan, put ook hij zich niet uit in toestemmingen en uitroepen van hoogachting voor zooveel kennis, echter zonder zich op gedachtenwrijving in te laten. Ook hij weet zeer goed dat hij daarmede het eerst een eind maakt aan het onvruchtbare gesprek.

Hoe geheel anders wordt echter de verhouding, indien die enkele landbouwleeraar, die „naar den stal ruikt" zich met den boer in verbinding stelt. Hij begint niet met des landbouwers bedrijf te gispen; maar komt op tijden dat de landman tijd heeft om te praten en laat zich eerst door den landman inlichten omtrent de redenen waarom hij op de een of andere wijze eenen bepaalden akker zoo heeft besteld en niet anders. Ook hier is die landbouwer niet dadelijk toeschietelijk; maar weldra blijkt hem dat die „oolijke Meneer"

naar den bekenden weg vroeg, zoodat hij den boer spoedig meer van dien akker kan vertellen dan de boer erover uitliet. Nu wordt, na herhaalde dergelijke bezoeken, bij den landbouwer een neiging wakker om dezen „aardigen Meneer" eens aan den tand te voelen. Over de reeds gevoerde gesprekken heeft de boer toch eens nader nagedacht, met de buren eens nagepraat, met het gevolg dat er een behoefte bij hem geboren wordt om met den leeraar nader bekend te worden.

Deze noodigt den boer uit om met hem een naburigen proefakker te bezichtigen; en eindelijk wil die boer ook wel eens een proef nemen. Zoo wordt deze leeraar werkelijk vriend van den landbouwer, over en weer komt er vertrouwen en na weinige jaren staat men verbaasd over de groote ontvankelijkheid van dien boer. Maar die Meneer is ook zoo doodeenvoudig, hij praat precies zooals een boer zou praten indien hij eens nauwkeurig zijne gedachten kon weergeven. Die zelfde boer is nu spoedig geneigd om zijne jongens ten onderwijs op te zenden, indien hij weet dat dat onderwijs wordt gegeven in den geest van zijnen leeraar, op een wijze die voeling houdt met het uitoefenende bedrijf.

Evenzoo kan men den Javaan de oogen ontsluiten, indien hij slechts een gegrond vertrouwen in zijnen leeraar heeft, die niet alleen met den mond maar ook met de daad overtuigt.

Steeds meer begint zich, in den anders zoo houvasten landbouwer, het gevoel voor gezonde economische toestanden te ontwikkelen, en door de energie van den uitoefenenden landbouwer, komt ook de eigenaar ertoe te begrijpen dat ook hij plichten te vervullen heeft.

Dit bewustzijn, dit wederkeerig zich ontwikkelen doet in een land de verhoudingen van den landbouw zich regelen naar de maatschappij van het heden, en daarmede eerst komt hij op het standpunt van praktijk, dat is van verwerkte wetenschap. Dit bewustzijn is het dat de behoefte aan samenwerking doet geboren worden overal waar de krachten van het individu te kort schieten. De tot stand gebrachte gemeenschapswerken voor gemeenschappelijke lasten onderhouden, en het individu staat weer onder gunstiger voorwaarden. Deze natuurlijke ontwikkelingsgang heeft het onderwijs te steunen; in dat leven moet het landbouwonderwijs meeleven en zich voor zijn doel van een hoog ontwikkeld stelsel van onderzoek voorzien; waarvan de vruchten eerst dan in het bedrijf mogen worden overgebracht, indien zij volkomen rijp gebleken zijn. Het onderwijs voorkome vooral groote sprongen, geen plotselinge overgangen. Geleidelijk ontwikkele zich de landbouw, dan alleen kan het logge bedrijf van den landbouw zich aanpassen aan de actueele maatschappelijke behoeften; kan het de rijpe vruchten van het onderzoek in zich opnemen en verwerken.

Zoo opgevat moet het landbouwonderwijs zich eenen machtigen invloed verwerven op de algemeene welvaart onzer Koloniën, zoo goed als in tal van Europeesche staten.

B. Welke richting is voor Nederlandsch-Indië de aangewezene?

Indien ik het thans waag de richting voor het landbouwonderwijs te bebakenen, dan vermeen ik daarbij te moeten uitgaan van de grondgedachte,

dat er tusschen Nederland en zijn Koloniën een hechten band moet blijven bestaan.

De Koloniën blijven voor ons Nederlanders en voor onze industrieproducten een gebied waarop wij ons kunnen ontvouwen; terwijl Nederland steeds meer moet bevorderen den omzet der producten onzer Koloniën, en zijn beste intellect en energie steeds meer aan de Koloniën moet wijden; opdat ook het nederlandsche kapitaal in de Koloniën het overheerschende worde.

Wat de toekomst dan ook brenge moge, dan zal Nederland steeds met zulke nauwgeweven en hechte banden aan die streken verbonden blijven, dat zij zich wederkeerig steeds zullen blijven steunen.

Waar wij nu in de gunstige omstandigheden verkeeren, dat Indië op het oogenblik van georganiseerd landbouwonderwijs verstoken is, moet de eerste inrichting daarvan met groote omzichtigheid geschieden, om geenen verkeerden eersten stoot er aan te geven.

Het eenige onderwijs voor tropischen landbouw, dat tegenwoordig in Nederland en zijne bezittingen wordt gegeven is te Wageningen gevestigd.

In korte trekken werd daaromtrent het een en ander gezegd in mijne bovengenoemde brochure.

De heer N. N, geeft in de *Nieuwe Rott. Courant* van 29 September 1900 (Eerste Blad A) blijken van grondige kennis der toestanden aan de Rijks-Landbouwschool te Wageningen.

Dr. Prins voelt zich genoopt in het onderwijsvraagstuk meer helderheid te brengen; in hoeverre mijn geachte Collega daarin is geslaagd, moge blijken uit de lezing van de *Nieuwe Rott. Courant* van 19 October 1900.

Overtuigd als ik ben van de beste bedoelingen van ieder der schrijvers kan ik mij in dit stuk van een beoordeeling onthouden; te meer omdat mijn beschouwingen, waar zij niet met deze schrijvers mochten strooken, zullen aantoonen hoe ik hun eventueel zou antwoorden.

De richting voor het landbouwonderwijs meen ik te hebben aangeduid in mijne grond-gedachten II en IV op bladz. 7 en 8 der brochure:

„Zoo één vak met eigenaardige bezwaren verbonden is, dan is het „voorzeker het vak der bodemkultuur". Uitvoerig meen ik in dat kleine geschrift te hebben uiteengezet, hoe de jonge kultuurman, door deelneming aan de praktische uitoefening van een bedrijf, met zich zelf het eens moet worden of hij op den duur in een dergelijken werkkring bevrediging zal kunnen vinden. Aansluitende aan dit leerjaar behoort het onderwijs zooveel mogelijk demonstratief te worden gegeven, d. w. z. bestendige praktische oefeningen behooren het voorgedragene aan te vullen. Daardoor alleen blijkt of de leerling het voorgedragene heeft verwerkt. Gaarne erken ik, dat niets vermoeiender is voor den docent dan leiding van praktisch werk; want daarbij worden hem bestendig vragen gesteld, die hij in een les kan voorkomen; maar die door den vrijen gedachtengang bij het demonstratief onderwijs hem steeds verrassen.

Deze richting bij het onderwijs maakt het mogelijk, dat men het tal van docenten zooveel mogelijk kan beperken; maar dat men hen moet steunen door een voldoend aantal assistenten voor het doorwerken van de studiën der docenten, als ook voor de geregelde leiding der praktische oefeningen der leerlingen.

Gesteld een leeraar heeft den gang van een doorwerkt grondonderzoek voorgedragen, dan behoort een assistent een dergelijk onderzoek in zijn geheel te voltooien, opdat de leerlingen in de verschillende phasen van het onderzoek kunnen invallen en ten slotte de geheele uitkomsten ervan kunnen vernemen; alsof zij het zelf hadden uitgevoerd.

De geheele vorm van het onderwijs in Indië kan geen afdruksel zijn van een europeesche landbouwonderwijs-inrichting. Bij een Indische Landbouwschool is rekening te houden met de uiteenloopende eischen voor den verbouw van uitvoerproducten en met dien van producten voor de inheemsche behoeften. Bij beiden is rekening te houden met vlaklandstoestanden en met bergtoestanden, hetgeen men zelden aan een landbouwonderwijsinrichting in Europa vereenigd zal vinden.

Dit zijn motieven die mij nopen, om in verband met het besprokene bij het eerste vraagpunt, de grondgedachten voor het indisch landbouwonderwijs als volgt te formuleeren, daarmede de grondgedachten mijner brochure voor Indië scherper omschrijvende:

I. *Het indisch landbouwonderwijs dient te worden gegeven in het belang van de maatschappij in de Koloniën zelf.*

Het is reeds als een voorrecht voor de nederlandsche jongelingschap te beschouwen, dat goed onderlegde landbouwkrachten in de Koloniën een gelegenheid vinden om zich spoedig te oriënteeren in de tropische kulturen; zoodat zij kunnen concurreeren met de kinderen des lands.

Blijkt hunne superioriteit, dan zullen ook zij zich van zelf het standpunt van beheerder verwerven.

II. *Het doceeren van indische kulturen en van speciale indische technologie aan de Rijks-Landbouwschool te Wageningen is een uiterst gebrekkig hulpmiddel voor de ontwikkeling van den indischen landbouwer, en wordt oorzaak dat nuttige praktische oefeningen te Wageningen, op de Indische afdeeling der Hoogere land- en boschbouwschool, achterwege moeten blijven uit gebrek aan tijd. Het kan dus niet anders dan een zegen genoemd worden indien, door harmonie tusschen het landbouwonderwijs in Indië en in Nederland, Wageningen kan worden ontheven van de verplichting om onderwijs te geven in vakken waarvoor de hulpmiddelen zoo uiterst gebrekkig moeten zijn, dat men daardoor slechts op hoogst onvoldoende wijze in staat wordt gesteld om te demonstreeren.*

Zoolang Indië niet over een instelling voor landbouwonderwijs beschikt, die in korten tijd in staat stelt om een jongmensch met goeden landbouwgrondslag een duidelijk overzicht over den tropischen landbouw te geven, zoolang blijft het voor Wageningen een noodzakelijk kwaad om op zulke gebrekkige wijze een oppervlakkig overzicht van dien tak van productie te geven. Kan echter Nederl.-Indië eindelijk een indische landbouwschool verwerven, dan kan het niet anders dan heilzaam zijn om Wageningen te ontheffen van dezen last, die eenen gevaarlijken graad van oppervlakkigheid doet geboren worden. Ja mij komt het zelfs urgent voor dat, na het oprichten eener indische landbouwschool, het onderwijs te Wageningen alleen dan vanwege de Koloniën krachtig mag worden gesubsidiëerd, indien van het onderwijsprogramma de hooglandkulturen, laaglandkulturen en indische technologie worden geschrapt.

Tot welke abnorme toestanden de thans onvermijdelijke indische kultuur-

studie te Wageningen leidt, hoop ik aanstonds te schetsen, bij het ontvouwen van het geheele onderwijsplan.

III. *Het landbouwonderwijs in Nederland en in Indië behooren met elkaar voeling te houden.*

Beide hebben ten doel den landbouw in onze Koloniën te verbeteren en vooral ook om het intellect van den nederlandschen landbouw den weg te banen om ook in de Koloniën een arbeidsveld te vinden. Om aan dezen eisch te voldoen behoort men als grondstelling aan te nemen:

IV. *In Nederland moeten de speciale landbouwvakken zoodanig worden onderwezen, dat zij in Nederland in het groot kunnen worden gedemonstreerd; terwijl men in de Koloniën den tropischen landbouw gemakkelijk demonstratief kan onderwijzen.*

Het gevolg zal daarvan zijn, dat men bij het landbouwonderwijs in Nederland er zich op zal toeleggen het onderwijs zoo volledig mogelijk te maken; de eischen van toelating zoodanig te stellen dat de leerling het meest van het onderwijs kan profiteeren.

Wil Nederland jonge mannen naar Indië zenden die zich daar een hoog standpunt op het gebied van bodemkultuur kunnen verwerven, dan moet eerste eisch zijn, dat zij leeren bestendig waarnemen en zich rekenschap geven van het waargenomene. Dit nu wordt zeer gebrekkig, indien men in Nederland tropische kulturen wil onderwijzen aan eenige kasplantjes; rietsuikerbereiding wil demonstreeren aan een paar suikerrietstokken uit Egypte of Spanje aangevoerd.

In het kort, van af het oogenblik dat men in de Koloniën een instelling voor landbouwonderwijs zal verkrijgen, moet het eisch zijn dat de landbouwkundige voor Indië en Nederland geheel dezelfde studie in Nederland make.

In verband met het grondbegrip dat het lager landbouwonderwijs, d. i. toepassing der rijpe vruchten van het onderzoek, zonder zich bezig te houden met de *methoden* van het onderzoek, zich heeft aan te passen aan den landbouw der omgeving, dus in zoover local moet wezen, is het uitgesloten dat in Nederland indisch lager landbouwonderwijs worde onderwezen. Bovendien dit ligt geheel in de rede. De nederlandsche jongeling, die zich met ernst op het bedrijf der bodemkultuur wil toeleggen, om dat bedrijf met vrucht, d. i. ontwikkelend, in de tropen te gaan uitoefenen, moet zich in het land waar hij zijn studiën maakte met de methoden van onderzoek in den landbouw van dat land hebben vertrouwd gemaakt; ten einde door deze verruiming van zijnen blik zich spoedig te kunnen aanpassen aan de toestanden, die hem in de tropen wachten.

V. *Maar ook de leider van groote bedrijven moet vertrouwd zijn met de staathuishoudkundige positie die de bodemkultuur behoort in te nemen, ten einde ook in dien zin in het nieuwe land spoedig zijn juiste plaats in te nemen.*

Die studievorm is het die aan het landbouwonderwijs het karakter van hooger landbouwonderwijs geeft, dat naar het mij voorkomt moeielijk voorshands in de Koloniën kan worden gegeven.

Nog te veel ontbreekt ons in de Koloniën het karakter van een homogeen volk, dat in alle zijn deelen streeft naar een gelijkmatig weerstandsvermogen. Te veel hebben wij daar nog rekening te houden met een heerschend en

een overheerschd volk, om den jongeling met voorbeelden uit het leven in een gezonde Staathuishoudkundige richting te leiden.

Waar nu het streven moet bestaan om alleen van het best ontwikkelde intellect op landbouwgebied, met een ruim aangelegden gezichtskring van Europa naar de tropen te zenden, zoo ligt het voor de hand dat men voor het onderwijs van hen, die zich de tropen tot toekomstig arbeidsveld kiezen, zich zal moeten bedienen van de hulpmiddelen in de omgeving te vinden, en op ruime schaal aan hen aan te bieden.

Zulke gezonde geesten voelen te zeer het beknellende van een toepassing van kultuurbegrippen op bepaalde kulturen, eenvoudig op hooger gezag te moeten aannemen, op grond van hetgeen in een dicté of in een boek staat. Zij willen zien, zij willen de oorzaken van zekere verschijnselen kunnen opsporen en dat is voor de indische kulturen op een niet al te kostbare wijze in Nederland onmogelijk.

Niemand zal verwachten dat men van eene onderwijsinrichting kante practici aflevert; maar men moet er jonge mannen zoodanig leeren waarnemen, denken en verwerken, dat zij in de bodemkultuur oorzaak en gevolg met elkaar in verband leeren brengen. Hij, die voor zijn toekomstig leven Nederland als arbeidsveld kiest, gaat, na de school, zich in zijne speciale richting tot praktisch bedrijfsleider bekwamen. Hij die zich de tropen tot arbeidsveld kiest, gaat zich daar tot prakticus bekwamen. Ik zeg prakticus, d. i. de man die de rijpe vruchten van het onderzoek op de meest doelmatige wijze weet te verwerken; in tegenstelling met den empiricus, die uit een boekje of van een ander in het bedrijf snel van buiten leert: zoo en zoo planten wij koffie, kina, suiker enz. en daarmede is dan de zaak afgeloopen.

VI. *Zoo er aan de Hoogere land- en boschbouwschool te Wageningen van eene tweeslachtigheid sprake kan zijn, dan is het dit dat men voor de Nederlandsche kultuur het onderwijs verbindt aan exacte-methoden van onderzoek en proefnemingen, die met de jongelui worden uitgevoerd, terwijl de indische kulturen eenvoudig worden voorgedragen of gedicteerd en de leerlingen moeten den zin daarvan aannemen.* Gaat men dus voor den nederlandschen landbouw streng wetenschappelijk te werk, bij de indische kulturen geldt de strengste empirie. Die tweeslachtigheid kan alleen worden weggenomen door bij het onderwijs in Nederland de indische kulturen te supprimeeren. Dit nu is alleen mogelijk zoodra in de Koloniën zelf de gelegenheid bestaat om op een degelijke wijze in de eischen der indische kulturen te worden ingeleid.

Ook bestaat er geen bezwaar om de hoogere landbouwstudie in Nederland te doorloopen; want dezelfde wetten beheerschen het vegetatieve leven in Nederland en in de tropen. De algemeene kennis van de meteorologie geeft ons voldoende vingerwijzing om onze maatregelen te wijzigen; zoover het veranderde klimaat daartoe aanleiding geeft.

Het zal geen betoog behoeven dat ik mij hier van de uitdrukking hooger landbouwonderwijs bedien, in den geest van het onderwijs aan een polytechnische school, maar niet in den zin van de wet op het hooger onderwijs. — Zoo komen wij dan tot het lagere onderwijs, in te richten op de wijze die het eerst aan de behoeften in onze Koloniën zal voldoen.

VII. *Mogen wij verwachten, vraag ik mij af, dat naar één punt op Java een groot aantal leerlingen zal samenstroomen van de verschillende standen der*

maatschappij, dus ook van de finantiëele zwakke indo-europeesche huisgezinnen en van den bemiddelden inlandschen landbouw?

Dergelijke verwachting zal beslist te leur worden gesteld. Het eerst zullen wij het onderwijs hebben in te richten voor hen, die aan de opvoeding hunner kinderen finantiëel iets ten offer kunnen brengen; maar geldelijk niet bij machte zijn ze naar Europa te zenden.

Is dat juist ingezien dan behooren de eischen van toelating ook zoodanig te worden gesteld, dat de voorbereidende kennis hen in staat stelt in eenige jaren zoover te komen, dat zij zich met vrucht in de praktijk verder kunnen bekwamen. Bij de eischen komt het mij voor, dat er voornamelijk op gelet dient te worden een keuze zoover te doen, *dat men althans aanvankelijk niet werke op een groot aantal leerlingen, maar meer op begaafde leerlingen, zoowel van europeesche als van inlandsche ouders.*

Eischt men nu dat deze leerlingen hebben voltooid het derde studiejaar van een der Hoogere Burgerscholen, dan kan het onderwijs in Nederlandsche taal gegeven worden, en men heeft aan de inrichting uitsluitend les te geven in vakken in direct verband met de bodemkultuur.

VIII. *Zal nu dit onderwijs goede vruchten afwerpen, dan is te eischen dat de leerlingen vóór het schoolbezoek, ten minste één jaar in een groot landbouwbedrijf werkzaam waren, om zich vertrouwd te maken met de meest gebruikelijke landbouwgereedschappen en werktuigen; om de eigenaardigheden van den koelie en van den mandoer te leeren kennen; om te leeren begrijpen hoe op een landbouwbedrijf de verschillende werkzaamheden in elkaar dienen te grijpen.*

Van dat tijdvak heeft hij den leerbrief over te leggen. Maar zeker niet het minst dient deze tijd om hem eenigszins vertrouwd te maken met de verschillende heerschende tradities (adats) van den landman, hetzij inlander, hetzij landbouwondernemer.

Het is volstrekt niet noodig, zelfs verkeerd, den leerling in dat praktische voorbereidingsjaar verschillende bedrijven te laten bezoeken; want een van de hoofdoogmerken moet toch zijn hem eenen indruk te geven van het in elkaar grijpen van het bedrijf gedurende een geheel bedrijfsjaar.

Zij die met vrucht zulke voorbereiding zullen doorloopen, dus niet terugschrikken voor de vele kleine bezwaren, die aan het landleven verbonden zijn, zullen zeker vol belangstelling het onderwijs volgen, en dat is eerste vereischte om een vruchtbaar onderwijs te scheppen. Het zal toch geheel iets anders zijn voor den leeraar, of hij jongelui onder handen krijgt, die b. v. in den rijstbouw eenigszins thuis zijn en weten hoe de inlander met het water werkt, hoe hij zich van plantmateriëel voorziet, op welke wijze hij zijn veld zuiver houdt, hoe en wanneer hij oogst, waarom hij die eigenaardige verdeeling van den oogst toepast, hoe hij die oogst vóór droogt, opschuurt, stampt of pelt enz., dan dat hij te maken heeft met jongelui die rechtstreeks van een Hoogere Burgerschool, zich met een hooggespannen verwachting van het landheerenleven in den landbouw begeven. Kunnen zij in dat praktische voorbereidingsjaar geen liefde voor het vak verkrijgen, juist om de vele kleine onaangenaamheden, die overwonnen moeten worden, om voldoening van den oogst te smaken, dan is het veel beter, dat zij na dit proefjaar van deze loopbaan afzien, dan dat zij later teleurgesteld in den landbouw hun brood moeten verdienen,

omdat zij voor niets anders geschikt zijn. Trouwens voor den landbouw zijn zij dan ook niet geschikt; want alleen warme toewijding, geheel in het vak opgaan kan een landbouwer leveren, die zijn bedrijf ontwikkelt. Is die niet aanwezig dan kan er niet anders uitgroeien dan een plichtmensch, die liefst een minimum arbeid voor het gestelde loon levert. Zulke menschen behoeven door een onderwijsinrichting niet te worden aangefokt, zij zijn er gewoonlijk meer dan genoeg aanwezig.

Reeds in mijne hiergenoemde brochure sprak ik op bladz. 18, als mijne overtuiging uit, dat deze voorbereiding noodzakelijk voor de landbouwstudie is; hier meen ik bizonder daarop te moeten wijzen, vooral na mijn eerste jaar van werkzaamheid als leeraar aan de hoogere land- en boschbouwschool en wel om twee redenen.

Indien er op Wageningen, met het oog op de opleiding voor den indischen landbouw, aanmerkingen te maken zijn, dan is zeer zeker ook een der groote bezwaren *dat de jongeman voor den indischen landbouw geheel buiten den landbouw opgroeit.*

Kortelings wandelde ik met een jongmensch, die in 1900 het eindexamen der indische afdeeling van de Hoogere land- en boschbouwschool deed met een gemiddeld nummer. Op die wandeling bleek mij dat hem op den akker haver en spurrie geheel vreemd waren. Wel behoeft hij daarom niet minder geschikt te zijn voor den gewonen gang van zaken op een kultuuronderneming in Indië; maar zeker is het, dat daarmede het bewijs is geleverd, dat de natuurlijke opmerkersgave van den leerling gedurende de jaren aan de Hoogere Land- en boschbouwschool te Wageningen onvoldoende werd geoefend. Indien dat op den ontvankelijken leeftijd van het schoolbezoek wordt verzuimd, dan is het te betwijfelen of dat wel ooit weer kan worden ingehaald.

In de tweede plaats meende ik er te dezer plaatse nog eens op te moeten wijzen, dat dergelijke voorbereiding in de indische maatschappij vooral noodig is, *omdat daar de jongeling te licht naar den uiterlijken schijn heeft leeren oordeelen.* Het vooroordeel, dat op jeugdigen leeftijd zelf de handgreepen van een bedrijf leeren niet vereenigbaar is met den man, die te zijner tijd boven het gros der omgevende maatschappij moet staan, behoort de landman van zich af te werpen. Dat nu gaat gemakkelijker vóór de studie aan een landbouw-instituut dan daarna. — *Maar ook op dezen leeftijd moet hij leeren begrijpen dat hij alléén dóór den koelie zijn bedrijf kan uitoefenen. Op dien leeftijd moet hij leeren dien afstand bewaren, die de inlandsche koelie tusschen hem en zijnen meerdere wil weten, zonder dat hij vergeet in den koelie een mensch te zien.* Hij moet in dat tijdvak leeren begrijpen hoe hij zijn hartstochten kan bedwingen; *want de Inlander kan geene achting gevoelen voor den meerdere die zijn drift niet beteugelen kan.* Dan kan hij alleen leeren, dat de beleefde meerdere steeds de strengste chef is, want hij brengt tot stand hetgeen een ander met ruwheid niet van zijnen arbeider gedaan krijgt. Het is in weinig woorden gezegd *het eerste jaar der school des levens;* waar als *hoofdvak de omgang met menschen wordt gedoceerd,* en waarbij het niet opnemen dier lessen in het leven met schade en schande wordt betaald. De jonge man ziet dat, gedurende het leerjaar ten lande nog niet in; maar komt hij later van de school in het leven dan is dit jonge boompje ongemerkt

gegroeid en begint in de praktijk spoedig de vruchten af te werpen, die hem dan dankbaar stemmen voor de wijzeren die hem dwongen die eerste studiën in de school des levens door te maken.

Met zulke voorbereiding zal een goed ingericht onderwijs in twee jaren belangrijke vruchten kunnen afwerpen, vooral wanneer bij dat onderwijs erop wordt gelet, dat men docenten kiest met een ruime opvatting, die ieder een flink gebied kunnen beheerschen, dus eenvoudig en duidelijk voordragen; en wat de toegepaste vakken aangaat, men mannen kiest die hunne voordrachten met tal van voorbeelden uit het leven kunnen aanvullen. Zulke leeraren zullen door hunne assistenten steeds tal van demonstratiën doen voorbereiden, zoodat het woord door het geziene wordt aangevuld. Voorgelicht door zulke mannen kunnen jonge mannen in de tropen opgegroeid zich spoedig in den landbouw een plaats verwerven.

Zoo kom ik vanzelf tot het laatste gedeelte van mijne boven uitgesproken grondgedachte III, namelijk, op welke wijze zal een landbouwschool in Indië voeling moeten houden met het Hoogere landbouwonderwijs in Nederland.

Wel mag ik daarbij weer van mijne brochure uitgaan.

Daar sprak ik als mijne meening uit, dat hij die zich van uit Nederland in de concurrentie op het gebied van bodemkultuur in de tropen wil wagen, goed beslagen ten ijs behoort te komen.

Ik verwijs naar bladz. 26 tweede alinea sub. 3°. en bladz. 45 tweede alinea.

Om dit doel te bereiken komt het mij dringend noodig voor, dat het onderwijs te Wageningen streng wetenschappelijk wordt gehouden, maar toegesneden voor hen die in de uitoefening van het landbouwbedrijf hun bestaan moeten vinden. Hij die leerend en onderwijzend zijne baan in de toegepaste landbouwvakken wenscht te maken; zal zeker eerst grondig kennis met de praktijk in verschillende richting moeten maken, wil hij het juiste standpunt tegenover zijn leerlingen kunnen innemen. Hij zal meer zijn eigen weg moeten zoeken.

Met de oprichting van een landbouwschool in Indië zouden aan de Hoogere Landbouwschool (de indische klasse behoorde weg te vallen) zij, die hunne toekomst in de tropen zoeken, geheel het onderwijs der tegenwoordige nederlandsche klasse behooren te volgen. Daarmede zal in geen geval afbreuk gedaan worden aan een homogeen ingerichte Rijks-landbouwschool in Nederland: n. l. die zich ten doel stelt de speciale landbouwvakken te onderwijzen met de demonstratiehulpmiddelen die Nederland biedt; en daarmede beantwoordend aan hare oorspronkelijke bestemming: aangevuld naar de eischen, die de Koloniën aan dat onderwijs mogen stellen.

Zonder twijfel zal de getalsterkte aan de school gedurende eenige jaren niet onbelangrijk verminderen, dan vergete men niet, dat de afdeeling „Landbouwschool" bij het begin van den cursus 1899/1900 op voorbereidende en Indische klasse 42, op de Ie en IIe klasse der school 57 leerlingen telde. De beide eerste klassen hebben aan die school geen rede van bestaan, vooral niet indien er een indische landbouwschool zal bestaan. Is de school ingericht naar hare bestemming, dan valt het aantal leerlingen dier klassen der lagere school weg.

Daartegenover staat dat deze afdeeling, indien zij aansluit aan het toelatingsexamen van een Rijks H. B. School, zeer zeker onmiddellijk meer bezoek

zal hebben, zoodra zij alleen voor Nederland werkt, of wel indien het onderwijs aansluit aan de toelating van het vierde studiejaar van zulke H. B. School, en zij toelating geeft voor het hooger landbouwonderwijs; dan zijn er geen redenen om aan een verminderd bezoek dezer afdeeling te denken.

Deze laatste toelatingseischen voor deze afdeeling zoowel als voor de Hoogere zal de praktijk zeer zeker als de juiste doen erkennen; want de afdeeling „Landbouwschool" heeft den tijd laten verstrijken om zich tot voorbeeld voor het lager landbouwonderwijs te ontwikkelen. Dit nu heeft in den lande zijne eigene baan gekozen; zooals ik in een vervolg op mijne bovenaangehaalde brochure hoop aan te toonen.

Met dien gang van zaken zoude Wageningen den vorm aannemen van een landbouwpolytechnicum, dat men kan verlaten na twee jaren studie, om in de praktijk zich verder te ontwikkelen tot zelfbedrijver of tot opzichter in bedrijven voor bodemkultuur en bij kultuurtechnische werken; of wel waar men door een vierjarige studie den graad van rijpheid kan bereiken, die de waarborgen geeft dat men zich in de praktijk zal bekwamen tot beheerder of tot kultuurtechnicus.

Daarmede zoude Wageningen weer meer komen in den vorm van zijne eerste oprichting, alleen op iets breedere basis staande en meer ontwikkeld. Een standpunt dat deze inrichting reeds geruimen tijd zoude hebben verkregen, indien na het aftreden van den verdienstelijken Inspecteur Dr. Salverda, de adviezen van Directeur en leeraren niet machteloos waren geworden tegenover eenen bestendigen reorganisatiegeest, die ongelukkig nog niet tot rust is gekomen.

Het is hier de plaats niet om dieper op dit thema in te gaan; ik moet het hier slechts releveeren, om de aandacht der Indische autoriteiten erop te vestigen, dat men vooral in het landbouwonderwijs grondige voorbereiding heeft te treffen. Is er op grond daarvan eenmaal een bevredigend plan tot stand gekomen, dan late men zulke inrichting zich in dat spoor ontwikkelen, en wachte zich voor bestendige hervormingen, die toch niets anders uitwerken dan het scheppen van gelegenheden voor sommige personen, om bot te vieren aan persoonlijke ijdelheid. De toestand van rivaliteit, die langzamerhand tusschen de verschillende afdeelingen van de R. Landbouwschool te Wageningen niet kan uitblijven rechtvaardigt dit oordeel ten volle.

Mocht het blijken dat ik juist heb gezien, dat ook door Wageningen goede grondstof voor het Binnenlandsch Bestuur in de Koloniën kan worden geleverd, dan verdient het aanbeveling de vakken voor indische talen, land- en volkenkunde, Staatsinrichting, Staatsinstellingen en Indisch handelsrecht, agrarische verordeningen enz. in een afzonderlijk tijdvak bij elkaar te brengen, zoo dat naar verkiezing daarvan gebruik gemaakt kan worden door hen, die zich aan den indischen landbouw wenschen te wijden. Temeer zal dit noodig blijken indien men naast de administratieve ambtenaren een korps kultuurambtenaren wil uitbreiden.

Meent men, zooals de Heeren Mullemeister, de Louter e. a. dat ook andere voorbereiding voor Binnenl. Bestuur geschikt is, ook die konden dan te Wageningen dat studietijdvak doormaken. Door het vergelijkend examen kon dan de keuze getroffen worden van hen die men geschikt acht voor Binnenl. Bestuur en de landbouwers die niet tot die gelukkigen behooren,

konden dan hunnen weg vervolgen naar Indië voor den landbouw.

Maar evenzeer moest dan de gelegenheid open staan voor enkele leerlingen van de landbouwschool in Indië om gedurende één of twee jaren lessen aan de Hoogere landbouwschool te Wageningen bij te wonen; zoodat ook zij zich in het landbouwkundig onderzoek, in kultuurtechniek, in Staathuishoudkunde enz, konden bekwamen, om in het verdere leven de concurrentie op het gebied van bodemkultuur met de leerlingen van Wageningen te doorstaan.

Van een dergelijke samenwerking moet men verwachten dat geleidelijk een belangrijke invloed zal worden uitgeoefend op het inlandsche landbouwbedrijf ook van den gemiddelden inlandschen landbouwer dessabewoner. Niet onmiddellijk mag men zich vleien dat er ook maar één dessazoon ter school zal komen, hetgeen trouwens ook niet de strekking eener eerste landbouwschool kan zijn. Men zal zich eerst ten doel moeten stellen tal van gezond ontwikkelde landbouwers op te leiden, zoowel europeesche als inlandsche van hooger gehalte. Dit laatste zal steeds het geval zijn bij den Inlander, wiens vader hem een landbouwschool laat bezoeken met vrij hooge toelatingseischen. Ieder hunner kan later in zijnen werkkring, door het stellen van voorbeelden, opwekken tot verbetering en krachtig samenwerken in zijne naaste inlandsche omgeving.

In dezen zin moet van een school, als hier bedoeld, op den duur een machtige invloed uitstralen.

C. Schema.

Geleid door deze gedachten, meen ik het volgende schema voor het landbouwonderwijs te moeten aanbevelen, hetgeen ik in mijne brochure nog niet mocht doen, omdat ik daar de toestanden in het oog te vatten had, zonder een indische landbouwschool. Heden geldt het uit te gaan van de veronderstelling dat het desideratum, op bladz. 45 tweede alinea der brochure uitgesproken, reeds is verwezenlijkt.

Schema voor het landbouwonderwijs voor Nederland en zijne Koloniën.

I. *Lager landbouwonderwijs.*

Nederland.	Indië.
A. Aansluitend aan het openbare lager onderwijs, met bewijs van in een landbouwbedrijf werkzaam te zijn, wordt gegeven lager landbouwonderwijs aan landbouwwinterscholen en landbouwwintercursussen.	A. Nog niet.

B. Met toelatingsbewijs voor het vierde studiejaar eener Rijks-hoogere burgerschool met vijfjarigen cursus en onder overlegging van eenen leerbrief voor eenen practischen leertijd van één jaar, wordt gedurende een tweejarig studietijdvak een grondig overzicht over den localen landbouw gegeven. Dit onderwijs levert:

jonge mannen die in het practische leven zich gaan bekwamen tot zelfbedrijver of tot opzichter in kultuurbedrijven; waaronder ook gerekend worden: boschwachters, opzichters voor bevloeiingen, voor visscherijen enz.

jonge mannen, die in het practische landbouwbedrijf gaan; of wel die tot verruiming van hunnen gezichtskring verder gaan studeeren in het hoogere landbouwonderwijs in Nederland.

Waar dit lagere landbouwonderwijs wordt gegeven aan een school als de afdeeling „Landbouwschool" der Rijkslandbouwschool te Wageningen, kan men de toelatingseischen gelijkstellen met die voor Indië; omdat toch deze afdeeling het getij heeft laten verloopen om zich te ontwikkelen tot het model voor lager landbouwonderwijs. Deze afdeeling zoude dan evenals die in Indië kunnen voorbereiden voor het Hooger landbouwonderwijs.

Reeds in November 1899 sprak ik dit denkbeeld als proefneming uit. Heden meen ik het als hoofddenkbeeld te mogen aanbevelen, om daar naast vergelijkend te beoordeelen of het eindexamen eener Hoogere Burgerschool met vijfjarigen cursus en een practischen leertijd betere uitkomsten zal afleveren.

II. *Hooger landbouwonderwijs.*

Eischen van toelating: Eindexamendiploma eener Hoogere Burgerschool met vijfjarigen cursus en een leerbrief over eenen practischen leertijd van ten minste één jaar of einddiploma van een landbouwschool van het karakter I sub. B.

Een tweejarige studie levert voor:

Nederland.

jonge mannen:

1°. die zich in het leven ontwikkelen tot practici,

2°. die doorwerken voor onderwijs op het gebied van bodemkultuur, na voor het laatste geval gedurende een minimum tijdvak in het uitoefenende bedrijf een bestaan te hebben gevonden.

Toelichting. Door de mogelijke voorbereiding aan een landbouwschool.

I. B. kan aan deze inrichting het onderwijs zich dadelijk in verschillende richtingen bewegen:

a. Landbouw,
b. Boschbouw en kultuurtechniek.
c. Kadaster en kultuurtechniek.

Indië.

jonge mannen:

1°. die worden aangewezen voor de opleiding tot ambtenaren voor het Binnenlandsch Bestuur in Nederlandsch-Indië,

2°. die zijn aangewezen voor het Staatsboschbeheer in Nederlandsch-Indië.

3°. die bij het vergelijkende eindexamen, dat over de aanwijzing sub 1° en 2° beslist, wel voldoen maar niet voldoend hoog nummer behaalden, kunnen of deelnemen aan speciale indische studiën of kunnen rechtstreeks den concurrentiestrijd in de Koloniën beginnen.

Voor deze drie groepen staat op de demonstratievelden bij de indische landbouwschool de gelegenheid open om zich binnen eenen bepaalden termijn een overzicht over tropische kulturen te verschaffen.

Met het oog op de drie studierichtingen is het navolgende mede te deelen. De leerlingen kennen in hunne studiën geen verschil tusschen Nederland en Indië.

De studie zal verschil moeten maken tusschen grondleggende vakken en hoofdvakken, die voor alle richtingen even noodig zijn, en de vakken eigenaardig aan iedere richting. Worden de eersten in het eerste jaar gebracht, dan kan het onderwijs gemeenschappelijk zijn en kan na afloop van dat jaar een vergelijkend examen worden afgenomen. Een aanwijzing van hen die verder zullen werken voor Indisch houtvester en voor ambtenaar bij het Binnenlandsch Bestuur. Bij dat vergelijkend examen zoude men bij de toekomstige ambtenaren bij het Binnenlandsch Bestuur het zwaartepunt kunnen leggen op de Staatswetenschappelijke vakken; voor den toekomstigen houtvester op de natuurwetenschappelijke en wiskundige vakken.

Voor den Indischen houtvester zal het na zijne twee jaren studie noodig zijn, dat hij het tweede jaar de studiën in boschbouw volgt van het nederlandsche onderwijs. Legt hij dat tweede jaar met goed gevolg af, dan ontvangt hij gedurende het derde jaar een halfjaar onderwijs in speciale vakken voor zijn toekomstige werkkring.

Laat men hem dan naar Saksen vertrekken, zoodat hij half Maart daar in dienst treedt, dan kan hij eerst een voorjaarscultuurperiode mede maken, om daarna bij de bedrijfsregeling als „Hülfsarbeiter" in te vallen. — De eerste tijd maakt hem geoefend in het taalgebruik, zoodat hij taalvaardig in den dienst der bedrijfsregeling treedt.

Op die wijze is er een homogene opleiding.

Thans wordt het eerste houtvester-Studiejaar ongeveer half Juni afgebroken, terwijl de lessen konden doorgaan tot half Juli; en het tweede studiejaar wordt met de Paaschvacantie afgebroken, terwijl de lessen tot half Juli kunnen doorgaan

De eerste driemaandelijksche periode in Duitschland brengt hem juist eenigszins in taaloefening, om dan weer in een Nederlandsche omgeving terug te keeren.

Men mag dus gerust zeggen, dat de opleiding nu niet in elkaar grijpt.

Gaan wij nu na hoe de studie thans voor den Houtvester loopt; waarbij ik veronderstel dat de leerling op 13-jarigen leeftijd ter Hoogere Burgerschool komt.

Tegenwoordig is noodig:	5	jaar H. B. S.
	2	„ H. landbouwschool-
ruim	2½	„ houtvesterstudie
ruim	9½	jaar.

Kan het hier ontworpen schema worden verwezenlijkt, dan zal de opleiding den volgenden tijd in beslag nemen. Aan dezen vorm zijn voor den Staat dezelfde kosten verbonden.

3	jaar	H. B. S.	of 5 jaar H. B. S.
1	„	Praktisch werk	en
2	„	Landbouwschool	1 jaar praktisch werk.
2½	„	H. landbouwschool	
1¼	„	Verblijf in Saksen	
9¾	jaar.		

Nu blijft nog één punt te regelen met het oog op de loting voor de militie, daar nu de plaatsvervanging is buitengesloten.

Met het oog op de Ambtenaren van Binnenlandsch Bestuur is het volgende te releveeren.

Heb ik in de brochure erop gewezen hoe noodig landbouwkennis voor tal van Bestuursambtenaren is, dan heb ik het oog op de ambtenaren van het gewestelijke Bestuur, behalve den gewestelijken Secretaris. Daarmede is niet gezegd, dat alle ambtenaren ressorteerende onder het Departement van Binnenlandsch Bestuur van denzelfden herkomst zouden moeten zijn. Men zal daar evenals bij andere Departementen ook Ambtenaren noodig hebben met eene goede administratieve opleiding.

Nuttig voor den dienst zal het zijn, dat ook een jaarlijks te bepalen aantal leerlingen, die het tweede studiejaar der Hoogere landbouwschool met het beste gevolg hebben doorloopen, voor den dienst worden voorbereid.

Zeker zoude ik het voor Wageningen een zegen noemen, indien de speciale Staatswetenschappelijke en taalkundige studiën voor deze richting ook daar werden gemaakt; want dan konden zij, die zich voor Indië interesseeren, ook daarbij lessen volgen. Brengt men dat speciale onderwijs aan eene universiteit dan zullen onze landbouwers en houtvesters daar een tijd moeten werken, tenzij men van meening mocht zijn dat de houtvesters en landbouwers gedurende hun verblijf op de demonstratievelden bij de Indische landbouwschool tevens practische taalstudiën kunnen maken.

Verbindt men zulk onderwijs voor den landbouwer aan Wageningen, dan ware het het best als een afzonderlijk studietijdvak onmiddellijk volgend na de twee jaren hoogere landbouwschool.

Mijn persoonlijke overtuiging spreekt voor de practische taaloefening gedurende het tijdvak dat de jonge houtvesters en landbouwers aan de demonstratievelden werkzaam zijn; waar de eersten toch kennis zullen moeten maken met de Indische flora.

Een verwezenlijking van dit schema kan niet tot stand komen, zoolang Indië geene eigen Landbouwschool heeft.

Ik meende dit schema te moeten ontwerpen om de stelling van eene dergelijke school in het geheele landbouwonderwijs te kunnen aangeven. Dat in dit schema voor het Hoogere landbouwonderwijs zeker wel een zoo grondig onderwijs aan hen ten deel valt, die hun leven aan de Indische bodemkultuur zullen wijden, dan tegenwoordig het geval is behoeft niet nader te worden aangeduid.

Door op deze wijze aan een Indische landbouwschool de plaats te hebben aangewezen, die zij in het geheele raam van onderwijs zoude moeten innemen kan hare inrichting in algemeene trekken worden omschreven, om ten slotte eenige denkbeelden omtrent hare grondige voorbereiding te ontvouwen.

Eene goede school kan toch maar niet plotseling verrijzen om in eens vol in werking te zijn.

D. De Inrichting eener Indische landbouwschool.

a. Het karakter der school. — Wil de school aan haar doel beantwoorden, dan behoort zij zich ten doel te stellen personeel op te leiden voor de groote

kultuurondernemingen, maar ook ontwikkelde inlandsche landbouwers te vormen, die hun kennis in eigen bedrijf of als Inlandsch hoofd verwerken en daarmede ook geleidelijk invloed zullen uitoefenen op den inlandschen landbouw.

Haar direct nut moet wezen dat zij door proefvelden, door geregelde publicatiën, door besprekingen en schriftelijke voorlichting de landbeheerders en landgebruikers van nut zij en daardoor zich zelf in den Indischen landbouw inwerke.

Dit brengt mede dat aan de school een station van onderzoek verbonden zij, dat zich tot een geheel aaneensluite met het onderzoek aan 's Lands-Plantentuin. Hieruit vloeit voort dat voor een eerste landbouwschool een verband met 's Lands-Plantentuin groote voordeelen biedt, ten eerste met het oog op den rijken botamischen schat dier wetenschappelijke instelling en met het oog op de proeftuinen reeds door die instelling tot stand gebracht, zoodat die reeds geschikte demonstratieterreinen voor het onderwijs kunnen worden.

Naast het karakter van onderwijs inrichting voor uitoefenende landbouwers, zonder direct te streven naar de plaatsing als verantwoordelijk beheerder van groote landbouwondernemingen, behoort aan deze inrichting verbonden te zijn de gelegenheid voor de jongelui, die aan de Hoogere Landbouwschool te Wageningen hunne studiën hebben voltooid, om zich te orienteeren in de Indische kulturen.

Wil men daarvan vrucht plukken, dan behoort ervoor gezorgd te worden, dat de leerlingen der Indische landbouwschool *niet gemeenschappelijk met die jongelui werken*. Daardoor zouden allicht bij de leerlingen studentenneigingen worden opgewekt en dit te voorkomen moet het ernstige streven der leiding van de school zijn. Dit toch is een van de bezwaren der leerlingen van de afdeeling „Landbouwschool" van de Rijks Landbouwschool te Wageningen, die hier vaak vergeten, welke bescheiden levensomstandigheden hen wachten. Om dit doel te bereiken zal het meest doelmatig zijn dat de leerlingen der Hoogere Landbouwschool te Wageningen, die het verkiezen of wien het wordt voorgeschreven (Ambtenaar B. B. en Houtvesters), een tijd lang ten arbeid worden gesteld in 's Lands Plantentuin en onder leiding der schoolassistenten voor de kultuurtuinen. Op die demonstratievelden kunnen de betrokken leeraren dan de noodige demonstratieve lessen geven; zoodat die verschillende elementen onder de leerlingen niet met elkaar in aanraking komen.

b. De leiding over een dergelijke inrichting kan alleen worden toevertrouwd aan een man, die onder verschillende omstandigheden met het beheer op het gebied van bodemkultuur vertrouwd is geworden; en zich op de hoogte hield van de vorderingen die het onderzoek maakte. Vooral behoort de leider niet te veel lessen te geven; en zijn onderwijs behoort zich te bewegen op de algemeene grondslagen der bodemkultuur, hetzij in Staathuishoudkundige richting, hetzij in bodemkundige richting. Men ga toch van de grondgedachte uit, dat de bodemkultuur op Staathuishoudkundige en bodemkundige grondslagen het plantkundig onderzoek in toepassing heeft te brengen.

Dit doet de inrichting kennen als eene zelfstandige inrichting naast 's Lands Plantentuin, die van elkaar profiteeren, zonder dat zij aan elkaar ondergeschikt zijn. Dit sluit niet uit dat hulpkrachten van 's Lands plantentuin als leerkracht aan de school verbonden worden; althans indien dat zonder overlading

mogelijk is; evenals de mogelijkheid geboren wordt dat 's Lands Plantentuin partij trekt van de scheikundige en natuurkunde krachten der school.

De demonstratievelden zouden onder den leider der school moeten worden gebracht, op dat de leerlingen er desnoods in kunnen werken; alleen zal het gewenscht zijn bij hunne bezetting overleg te plegen met de Directie van 's Lands Plantentuin.

De demonstratievelden zouden toch in de eerste plaats leerhulpmiddelen voor de school moeten zijn, wil het onderwijs er ten volle van genieten; maar ook om de school direct in voeling te doen komen met het uitoefenende landbouwbedrijf. De opwekking tot ontwikkeling van den landbouw behoort toch van de school uit te gaan, maar de stof tot verdere ontwikkeling van het onderwijs behoort weer door de praktijk te worden geleverd. Dan vloeien studie en praktijk in elkaar, dan alleen kan er van landbouwwetenschap sprake zijn. Het onderwijs in dat spoor te houden is de eerste plicht van den leider.

c. Het plan van onderwijs. — Bezwaarlijk kan in een stuk als dit, het detail van een plan van onderwijs geleverd worden. Slechts de algemeene trekken van een dergelijk plan kunnen hier worden geteekend.

De studie zal te verdeelen zijn in

I. Grondleggende vakken en II toegepaste vakken.

Onder I zijn te rangschikken:

aa. de natuurwetenschappelijke vakken, zoover die voor den landbouwer onmisbaar zijn, om een begrip te verkrijgen omtrent de verschillende processen in het plantenleven.

bb wis- en werktuigkundige vakken, alleen in verband met de kennis van landmeten en waterpassen, van landbouwgereedschappen en werktuigen en in verband met kultuurtechniek.

cc. Staatswetenschappelijke vakken; ten einde den leerling een algemeen beeld te geven omtrent de plaats, die de landbouw in moet nemen in het huishouden van onze Koloniën; en om hem vertrouwd te maken met de burgerlijke rechten en plichten van den beheerder en om hem in te wijden in de agrarische verordeningen in Nederlandsch-Indië.

Onder II zijn te brengen.

aa. Bodemkunde.

bb. Algemeene plantenteelt.

cc. Bizondere plantenteelt.

1°. Kultuur voor de wereldmarkt:
   a. hoogland-kulturen.
   b. laagland-kulturen.

2°. Landbouw voor de inheemsche behoefte:
   a. de veldbouw.
   b. de erfbouw.
   c. de boschbouw.

dd. Boekhouding voor den landbouwer.

ee. De veeteelt.

d. De leerkrachten kunnen evenmin gedetailleerd nu worden omschreven, slechts bespreek ik dit deel hier afzonderlijk om op enkele grondgedachten te kunnen wijzen.

Als eerste eisch is te stellen dat men goede leerkrachten neemt, die hun vak zoo ruim beheerschen, dat zij stipt wetenschappelijke gedachten in een eenvoudig kleed weten te hullen, om zoodoende den leerling van het gehalte, dat de school zal moeten bevolken, belangstelling in te boezemen. Dit sluit bijvoorbeeld in, dat men *niet* voor elk onderdeel der natuurwetenschappen een afzonderlijk leeraar aanstelle, maar zoo mogelijk een hoogstaand man, die voor de verschillende onderdeelen goed worde geassisteerd. Bijvoorbeeld zal het voldoende zijn een leeraar voor scheikunde, natuurkunde en meteorologie. Een leeraar voor plantkunde en dierkunde, die tevens een overzicht geeft over de aardkundige gesteldheid der Oost-Indische Koloniën. De wis- en werktuigkunde kunnen weer in ééne hand worden gelegd. Naar gelang van het aantal leerlingen staan er meerdere assistenten dezen leeraar ter zijde, om het praktische onderwijs in landmeten, waterpassen en watermeten uit de hand te nemen. Deze assistenten staan onder directe leiding van dezen leeraar. De staatswetenschappelijke vakken berusten van zelf in eene hand, die vooral zich eenvoudig en helder behoort te kunnen uitdrukken; en zijne voordracht door tal van voorbeelden uit het prachtische leven moet kunnen toelichten.

Kan het gelukken eenen leider te vinden, die het onderwijs in bodemkunde en algemeene plantenteelt op zich kan nemen, dan zal het niet moeilijk vallen hem voor de bizondere plantenteelt assistenten toe te voegen die voorzeker in Indië te vinden zijn. Bij de bodemkunde en de algemeene plantenteelt worden de kultuurtechnische vraagstukken voor den Indischen landbouwer behandeld.

Voor veeteelt zal voorloopig een ervaren Indisch veearts zeker uitnemende diensten kunnen bewijzen.

Onder het geheele personeel is er allicht een te vinden, die het onderwijs in het boekhouden op zich neemt.

c. De leerhulpmiddelen vloeien van zelf voort uit den omvang van het onderwijs, waarbij men vooral in het oog houde dat demonstratiën het onderwijs vruchtbaar maken en er blijvende indrukken aan geven.

Het spreekt van zelf dat aan de school een goed voorziene bibliotheek verbonden behoort te wezen, opdat ook de leeraren voldoende stof behouden om hunne studiën te onderhouden, maar ook verdient het bizondere aanbeveling die bibliotheek zoodanig in te richten, dat de leerlingen het lezen als eene behoefte leeren kennen.

Eene dierkundige verzameling zal den leerlingen een beknopt overzicht geven van de fanua der Koloniën, terwijl de plantentuin een rijk veld biedt om de flora voor den landbouwer te leeren kennen.

Voegt men daarbij een verzameling van landbouwwerktuigen, een verzameling voor het onderwijs in veeteelt en een boschkundige verzameling, dan zijn daarmede de zelfstandige verzamelingen genoemd.

De verdere verzamelingen sluiten aan aan de laboratoria voor scheikunde, voor natuurkunde, voor bodemkunde en voor kultuurtechniek. Bij het laatste behooren de instrumenten voor landmeten en waterpassen.

Onder deze groep vallen ook de demonstratievelden en proefvelden. Ik noem deze twee zaken als verschillend, omdat op zijn proefveld de onderzoeker oplossingen tracht te vinden voor hem gestelde vraagstukken. Op de demon-

stratievelden toont de man met hunne leiding belast hoe hij de uitkomsten van het onderzoek voor de toepassing heeft geschikt gemaakt. Het demonstratieveld is dus leerveld voor de leerlingen in het uitoefenende bedrijf: het proefveld is het studieveld van den onderzoeker, waarop hij zijn methoden van onderzoek toepast en verbetert.

In die richting is onder leiding van 's Lands Plantentuin reeds veel tot stand gebracht.

Daarmede ware het schema voor het onderswijs voltooid.

f. Administratie. Wil eene zaak als een landbouwschool bloeien, dan moet er orde heerschen.

Zal de Directeur het meeste presteeren, dan behoort hij naast zijn leeraarfunctiën vooral de teugels van het geheele onderwijs in handen te behouden. Op hem rust de plicht ervoor te waken, dat alle leeraren binnen het raam van het programma blijven. Hij moet hen opwekken tot persoonlijk voort gezet onderzoek; maar moet zich tevens overtuigen dat alleen rijpe vruchten van dat onderzoek in de lessen worden voorgedragen. Hij moet de leeraren weten terug te houden van een te ver gedreven detailleering van het onderwerp. Een school toch als deze, moet mannen afleveren bij wien het *kunnen* zwaarder weegt dan het *weten;* beiden in den besten zin genomen.

Indien hij in deze richting zijn plichten streng opvat, dan heeft de Directeur een meer dan voldoend zware taak. Hij behoort dan voor de administratie te worden gesteund door een comptabelen ambtenaar, die alles te verantwoorden heeft, waarbij geld uitgeven en geld ontvangen te pas komt. Een dergelijk ambtenaar maakt de maandelijksche verantwoording op, die de Directeur, na zich van de juistheid der stukken te hebben overtuigd, contrasigneert. Voor een dergelijk Administrateur is aan een school, als hier wordt bedoeld, ruimschoots arbeid. Aan hem kan toch worden opgedragen het algemeen beheer van den inventaris; dat is bibliotheek, verzamelingen, laboratoria en loonen voor de proef- en demonstratievelden. Ieder der leeraren is aan dezen Administrateur verantwoording verschuldigd voor het gedeelte van den algemeenen inventaris, dat hem als leerhulpmiddel is ter beschikking gesteld, en van het gedeelte der begrooting van uitgaven voor zijn vak van onderwijs.

Wordt vanaf de eerste voorbereiding deze scheiding tusschen Administratie en Onderwijs ingevoerd, dan alleen zijn misbruiken te voorkomen, die anders aan een onderwijsinrichting voor landbouw met zekerheid te verwachten zijn.

Voor het dagelijksche gebruik van de Bibliotheek draagt de bibliotheeksklerk, onder controle van den Administrateur, zorg.

Daarmede wordt de positie van Directeur die van eenig verantwoordelijk ambtenaar voor het naleven der voorschriften van het programma van onderwijs, welke positie hem aanwijst als Voorzitter van het College van leeraren. Hij is de Chef van den Administrateur en het verdere personeel aan de inrichting verbonden; onthoudt zich echter van elke gelduitgaaf of geldontvangst in verband met de school.

Ieder leeraar is verantwoordelijk voor de uitgaven in het belang van het onderwijs, in zoover hij de aanvragen om betaling voor noodzakelijk gebleken

aankoopen opmaakt, en zich daarmede binnen de perken houdt van de voor zijn onderwijs toegestane som, op de goedgekeurde schoolbegrooting.

h. Kostenraming is onmogelijk ook maar globaal te maken, zij toch hangt af van de eventueël aanwezige gebouwen, van de juiste plaats waar de gebouwen te brengen zijn, van de in Landsvoorraad aanwezige hulpmiddelen, van den toestand en de grootte der reeds aanwezige demonstratievelden en van de eischen der leerkrachten. Als beginsel bij bezoldiging van zulke leeraren is toch aan te nemen, dat in de eerste plaats op deugdelijkheid en ervaring, in de tweede plaats op het geldelijke moet worden gelet. Voor de natuurwetenschappen, wis- en werktuigkunde, evenals voor veeteelt en Staatswetenschappen zal het aanbeveling verdienen leerkrachten te kiezen, die reeds langen tijd in de Koloniën werkzaam zijn.

De Administrateur evenals de meeste assistenten en het hulppersoneel, zijn voorzeker ook in de Koloniën zelf te vinden. Dit alles oefent invloed uit op de kosten der oprichting.

Slot.

Een aldus geleide inrichting moet goede vruchten afwerpen en moet den leerling tevens orde leeren.

Het is duidelijk dat het oprichten van een dergelijke inrichting wel gemakkelijk te beschrijven gaat, maar eveneens moet het duidelijk zijn dat de tot standkoming een behoorlijke voorbereiding eischt.

Zoodra het schoolbeginsel op dergelijken grondslag ingang vindt dan zal het van de grootste beteekenis zijn, spoedig een Directeur te benoemen en dien dan op te dragen binnen bekwamen tijd, b. v. binnen één jaar, de uitgewerkte plannen voor de schoolinrichting, voor de demonstratievelden, en voor het algemeene programma in te dienen, benevens uit een inmiddels gedane oproeping voor leeraren, assistenten, administrateurs, amanuensissen enz. eene voordracht op te maken.

Gaat men langs dezen weg te werk, dan kan de inrichting vanaf het eerste oogenblik goed marcheeren.

Het spreekt van zelf dat een Directeur, van waar hij ook genomen mocht worden, zich onverwijld naar de standplaats zoude moeten begeven om daar in overleg met de betrokken autoriteiten en met de Directie van 's Lands Plantentuinen samen te werken.

Moge deze bijdrage het hare ertoe doen om aan deze, voor de Koloniën, zoo hoog noodige inrichting het juiste karakter te verleenen dan zal een mijner verwachtingen toch nog vervuld worden.

Daardoor zal dan tevens bewezen worden, dat mijne belangstelling voor het land, waar ik mijn praktisch leven begon, onverflauwd bleef.

WAGENINGEN.

De Gouvernements koffiecultuur zooals zij nog worden kan „een Goudmijn voor den Staat".

Als bij een particulier, hetzij koopman of industrieel, de zaken slecht gaan, dan zal hij in de meeste gevallen zich trachten rekenschap te geven van het „waarom", en als hij dan alles kalm overweegt dan is er in de meeste gevallen, als de zaak niet hopeloos staat, nog wel een uitweg te vinden waardoor een totale ondergang kan voorkomen worden.

Wat hier voor het individu geldend is, geldt ook voor den Staat waar die als koopman en planter optreedt, zooals bij de Gouvernements koffiecultuur het geval is.

Tal van jaren gaf die cultuur zeer groote baten; doch door verschillende omstandigheden werden die hoe langer hoe minder, totdat ten slotte er van verschillende zijden op aangedrongen wordt die cultuur maar op te heffen; en dat in een tijd waarin men al het verwaarloosde in Indië moet goed trachten te maken en derhalve voor groote geldelijke offers staat, wil dat Indië zijn wat het wezen moet.

De cultuur opheffen is gemakkelijk genoeg, dan is het „uit", en daarmede zijn dan voor goed verloren de weinige baten die thans nog uit die cultuur gevonden worden.

De vraag doet zich echter voor, en dat wel ten opzichte der voorstanders dier opheffing: heeft men wel alles goed overwogen? Heeft men reeds de oorzaken van dien achteruitgang nagegaan en beproefd die oorzaken te neutraliseeren en is er geen middel te vinden om die cultuur uit zijn verval op te heffen en wederom te doen geworden tot een rijke bron van inkomsten voor den Staat, al zijn zij dan ook niet zóó kolossaal als voor jaren geleden het geval was? —

Waar een „wil" is, is ook een „middel" ter oplossing.

De vraag is echter zal men „willen"? Zal men niet te lang dralen met het aan te vatten en toe te passen, en daarmede wachten tot dat het te laat is.

Dat „middel" is niet nieuw; het is reeds vele malen besproken; doch, wat men niet deed, dat is tevens eene begrooting van baten en kosten op maken, en daardoor aantoonen, dat dit middel „goed" is en den „eenigen" weg dien men te volgen heeft.

Gedeeltelijk wees ik er op in een memorie wijlen den oud Gouverneur-Generaal 's Jacob aangeboden en waarom Zijne Exellentie mij verzocht had, ter gelegenheid eener audientie, toen, onder andere zaken, ook mijne droogh-huizen en de Gouvernements Koffiecultuur ter sprake kwamen.

Gedeeltelijk berust het op ingewonnen inlichtingen en gegevens ten behoeve eener te vormen maatschap, nu weinige jaren geleden, welke echter niet tot stand kwam wegens het vereischte groote kapitaal: doch daarover later.

Laat ik eerst aantoonen waaraan het verval der cultuur te wijten is.

Ruim 40 jaren geleden en langer stonden de gouvernements koffietuinen, evenals nu, onder toezicht der bestuurs-ambtenaren en was het dagelijksch toezicht hoofdzakelijk aan de controleurs opgedragen.

De koffiekultuur was hun grootste zorg, en hoewel volkomen leek op gebied van boom- en vruchtenteelt, bracht dagelijksch toezicht, jaren lange ondervinding, de maagdelijke staat der gronden, alsmede het met rust laten der bouwkruin er het hare er toe bij een goed jaarlijksch product te verzekeren.

De toestand mocht echter niet eeuwig duren.

De controleurs evenals de wedono's werden langzamerhand met meer en meer werkzaamheden belast, tot zij ten slotte, zoo als thans het geval is, ter nauwernood tijd kunnen vinden de plantsoenen te inspecteeren en het daarin verrichtte werk nauwkeurig na te gaan.

Het gevolg hiervan is duidelijk.

Het toezicht op den aanplant en de bewerking der gronden komt dus grootendeels, zoo niet uitsluitend, te rusten op de wedono's en loerah's der dessa's en, aangezien ook die door bezigheden van allerlei aard in de meeste gevallen verhinderd worden dat werk persoonlijk te surveilleeren, zoo komt ten slotte alles neer op de kunde en ijver van den kabayan der dessa, een gewone dessa man, zich in niets onderscheidende van zijne overige rasgenooten.

De Gouvernements Inspecteurs, die ook geen speciale opleiding voor boom- en vruchtenteelt genoten hadden, hebben alstoen door andere middelen den achteruitgang trachten te bezweren: door het maken van diepe plantkuilen, herhaaldelijk diep omwerken der bouwkruin en dergelijke middelen meer, waardoor in vele gevallen het wortelsysteem beschadigd werd en zóó doende hebben zorgeloosheid, of beter gezegd gebrek aan zorg, en gebrek aan voldoende landbouwkennis geconcurreerd om de Gouvernements koffiecultuur te maken tot hetgeen zij thans is.

Het laatste is wellicht wat sterk uitgedrukt; doch een ieder die bij de particuliere koffiecultuur is werkzaam geweest weet hoe weinig hij op het werk van een inlander kan vertrouwen. Voortdurend toezicht en streng toezicht is noodig om het werk naar behooren gedaan te krijgen.

Van het minste verzuim ten diens opzichte maakt hij gebruik om met het werk de hand te ligten, en als dat nu geschiedt met betaalden en „goed" betaalden arbeid, dan kan men zich voorstellen hoe dat werk geschiedt in heerendienst of onbetaalden arbeid, en in plantsoenen op ver verwijderde, hooggelegene en dikwijls moeielijk bereikbare plaatsen, waar controleurs en inspecteurs uit den aard der zaak en wegens de reeds vermelde redenen zich slechts zeldzaam, of zelfs nooit kunnen laten zien.

Doch, er zijn nog andere factoren die het hunne bijdragen om een gering en een alles behalve prima kwaliteit product in de hand te werken.

Ik bedoel hier de pluk en de bereiding.

Een gehaast afplukken of liever afritsen der bessen om maar spoedig gereed te komen, rijp en grasgroen dooréén om alsdan later op de verschillende dessa-

erven gedroogd te worden, [1]) afgezien van de gelegenheid die daardoor der inlandsche bevolking aangeboden wordt een groot deel van het product te verduisteren en voor eigen rekening te verkoopen.

Men zal mij wellicht te gemoet voeren: dat kan toch zoo erg niet zijn met het tegenwoordige politietoezicht; en zonder de passen die men voor het vervoer thans noodig heeft is dat bijkans onmogelijk.

Ik geef zulks toe voor zooverre zulks Europeanen betreft. Een Europeaan zal zich tegenwoordig niet meer blootstellen aan eventueel gevangenisstraf en al de moeielijkheden welke het gevolg zijn als hij betrapt wordt op vervoer van Gouvernementskoffie zonder pas.

Maar ten opzichte van Inlanders zij men toch niet zoo onnoozel te gelooven, dat al die bepalingen doeltreffend zijn.

Men behoeft om zich daarvan te overtuigen zich slechts te begeven, niet op den grooten weg, noch langs de bekende dessawegen; doch 's morgens ten 3 à 4 ure op de voetpaden, welke langs allerlei omwegen van dessa tot dessa leiden.

Met de grootste voorzorgen wordt de koffie vervoerd en aan tusschenpersonen in de verschillende beneden dessa's afgeleverd die ze verder ter sluik doorvoert en aflevert aan hare afnemers.

Alles een gevolg van onbetaalden arbeid en gebrekkig toezicht: en, wat op die wijze onttrokken wordt aan het totaal bedrag der Gouvernementsproductie is waarlijk niet gering.

Men vrage zich slechts af: Van waar komt al de koffie gedronken door de Inlandsche bevolking en hoe komt zij aan die koffie?

En ieder weet dat elk Javaan, oud en jong, koffie drinkt. In de verst afgelegene dessa's is dat het geval.

Een Inlander kan nu eenmaal niet buiten zijn koffie; liever getroost hij zich wat minder rijst of ontzegt hij zich een of andere versnapering dan zijn koffie te moeten missen.

Die koffie koopt hij aan de warong of onttrekt hij, als hij zijn aandeel in de koffieplantsoenen heeft, aan het op zijn erf te drogen gelegd product.

De waronghouders koopen de koffie van de bij de koffieplantsoenen ingedeelde personen, dan wel van de tusschenpersonen die als heelers of heelsters optreden.

Een ieder die in de binnenlanden woont weet dat men daár net zoo veel koffie zoude kunnen opkoopen als men slechts zoude verlangen en dat zonder er eenige moeite voor te doen, daar men u de koffie aan uw huis te koop komt aanbieden.

Die hoeveelheid koffie is niet gering.

Volgens de jongste statistieke opgaven bedraagt de inlandsche bevolking op Java thans ± 24 millioen zielen.

Laten wij aannemen dat er bijgevolg 4 millioen huisgezinnen bestaan en dat ieder huisgezin van 6 personen per dag voor 1 cent aan gebrande koffie besteed en welke hij zich aanschaft aan de naastbijzijnde warong.

---

[1]) Zelfs bij regenachtig weder of als men om geld verlegen is op de baleh-baleh boven een zacht vuurtje, blootgesteld aan een groote hoeveelheid rook, welke rook de koffie een vaalbruine tint geeft, ten nadeele van den later op te brengen prijs.

Voor die cent ontvangt hij aan gewicht ongeveer 4 gram gebrande koffie. Dat is niet veel gerekend; maar dat doet er minder toe, daar de uitkomst des te verrassender zou zijn.

Er worden alzoo dagelijksch 4.000.000 × 4 = 16 millioen gram of 16000 kilogram, gelijk 266 picols gebrande koffie gebruikt.

Voor een jaar geeft dat 97.090 picols aan „gebrande" koffie, en aangezien men bij het branden een gewichtsverlies van 30 pCt. ondervindt, zoo is het verlies aan „bras" koffie dat door de bevolking aan de Gouvernementskoffieproductie onttrokken wordt ongeveer 140.000 picols.

Berekent men de waarde dier koffie zoo laag mogelijk, bijv. à 27½ cent het ½ kilo = *f* 34.— de picol, dan representeert die onttrokken koffie eene waarde van (schrik niet lezer) „vier millioen zevenhonderd zestig duizend gulden", zegge *f* 4.760.000.

Voorwaar geen bagatel waarvoor heel wat nuttigs kan tot stand gebracht worden.

Men zal wel zeggen: Ja, dat is alles goed en wel, maar men kan toch niet beletten dat de bevolking koffie drinkt. Buitendien zij heeft de koffie zelf geplant, geoogst en bereid en dat tegen eene onvoldoende betaling, zoodat die koffie haar niet te misgunnen is.

Dat heeft wel eenigen schijn van waarheid daar bij hooge marktprijzen, de prijs die zij per picol ontvangt niet in overeenstemming is met den prijs die daarvoor op de Europeesche markt bedongen wordt; doch bij lagen stand der markt, zooals thans, is die prijs zoo als zij is vastgesteld, zeker niet te laag.

Maar, dat de bevolking het recht zoude hebben een gedeelte van den oogst ten eigen bate aan de levering te onttrekken, dat die koffie haar in zekeren zin rechtmatig zoude toekomen, is niet onbetwistbaar zooals ik straks hoop aan te toonen.

Bovendien, het is niet alléén de „bij de koffiecultuur ingedeelde bevolking" die zoodoende vrij koffie drinkt, maàr het is de *„geheele bevolking van Java"* die meê drinkt; wel is waar tegen betaling, omdat zij die koffie dagelijksch cents-centsgewijs koopt, maar zulks tegen eenen ongehoord hoogen prijs, die in zijn geheel ten voordeele komt der „stelers" en „heelers."

Een picol marktkoffie (braskoffie) is = 61.765 kilogr, overeenkomende met 43,235 kilo gebrande koffie.

Daar nu 4 gram gebr. koffie tegen 1 cent verkocht wordt, zoo betaalt de inlander de koffie aan de warang, die hij voor *f* 45 in den vorm van bras koffie van het Gouvernement zoude kunnen koopen, met $^{43235}/_{4}$ = *f* 108— de picol.

Hieruit blijkt dat het Gouvernement de koffie aan de bevolking tegen vrij wat lager prijs zoude kunnen leveren dan waarvoor de bevolking zich die thans aan de warongs verschaft; en hiermede is tevens duidelijk aangetoond dat het thans gevolgde stelsel zoowel ten nadeele der schatkist als der bevolking is, eene andere wijze van exploitatie gevolgd moet worden, meer in overstemming met de belangen van beide partijen, den staat en de bevolking.

Alvorens thans aan te toonen op welke wijze die overeenstemming kan verkregen worden, zij het mij veroorloofd een blik te werpen op:

DE PARTICULIERE KOFFIECULTUUR.

Een 45 jaren geleden was het in „'t particuliere" al niet veel beter gesteld dan thans bij de gouvernements koffiecultuur.

Ook dáár leeken aan het hoofd van suikerondernemingen, koffielanden enz. Hoe het daar toeging en hoe de resultaten waren, zal wel niet behoeven te worden aangetoond.

Gelukkig voor de betrokken geldinstituten en eigenaars dat men in tijds begon in te zien, dat niet alleen kennis, maar „grondige" kennis noodig is voor ieder bedrijf, wil men eene zaak met eenigen kans op geldelijk succes drijven.

Het is niet alleen noodig wat administratieve kennis te bezitten, maar men moet in elk onderdeel van het bedrijf grondig onderlegd wezen en alle daaraan verbonden betrekkingen doorloopen hebben, ten einde niet enkel de werkzaamheden te kunnen regelen, maar ook het werk zijner ondergeschikten behoorlijk te kunnen controleeren en beoordeelen.

Er is bijgevolg dus geen sprake meer van het werk aan mandoers of ander Javaansch personeel over te laten, zoo als dat thans nog bij de gouvernements koffiecultuur het geval is.

Ik ken verscheidene administrateurs van koffieperceelen die reeds 's morgens ten 4 ure bezig zijn aan hunne correspondentie, om zóódoende den geheelen dag te kunnen besteden aan het plantsoen en de bereiding van het product. Ten 7 ure des morgens gaat men gewoonlijk er op uit tot ongeveer 12 à 1 uur 's namiddags. In die morgenuren worden al de veldwerkzaamheden, oud en nieuw plantsoen, de ontginning, de pluk, enz. enz. nauwkeurig nagegaan, om in de middag- en avonduren zich te wijden aan de bereiding, de ontvangst der dien dag geoogste koffie, de dagelijksche betaling van het werkvolk, enz. enz.

Niets geschiedt zonder Europeesch oppertoezicht.

Bij de pluk worden zoo veel mogelijk alléén de rijpe bessen afgeplukt, en aan de nog onrijpe bessen tijd gelaten om rijp te worden, terwijl de geoogste koffiebessen, alvorens door den administrateur in ontvangst te worden genomen, vóóraf worden gesorteerd, ten einde alle onrijpe (groene) bessen daaruit te weren en afzonderlijk te kunnen verwerken.

Alle werkzaamheden dragen het kenmerk van den grootsten zorg en is het alléén op die wijze mogelijk een product af te leveren van prima kwaliteit en groote geldswaarde.

Het vorenstaande achtte ik noodzakelijk om het verschil van werkwijze aan te toonen tusschen de Gouvernements en Particuliere koffiecultuur; te doen uitkomen, dat, op die wijze voortgaande, de Gouvts. cultuur ten langen leste te gronde moet gaan; maar, vóóral het verlies te doen uitkomen dat de Staat door eene sinds jaren lang en thans nog gevolgde werkwijze jaarlijksch ondervindt.

Op verzoek van Zijne Excellentie wijlen den Gouv. Generaal 's Jacob, had ik de eer Haar 4 Febr. 1882 eene memorie aan te bieden, aantoonende in hoeverre mijne inventie van drooghuizen, bekend als „systeem van Maanen" van eenig nut kon zijn voor de Gouvernements koffiebereiding.

In die memorie stelde ik toen reeds eene conversie der cultuur voor met

het doel haar te onttrekken aan de zorg en het toezicht der Bestuurs ambtenaren en daarmede te belasten een speciaal te vormen corps ambtenaren getrokken uit de particuliere koffie-industrie en zulks evenzoo ten opzichte der bereiding met daarvoor op te richten bereidings-etablissementen.

Negentien jaren zijn sinds verloopen. Wat als toen niet noodig scheen, is thans wellicht noodzakelijk geworden, sedert de opbrengst der Gouvernements tuinen hoe langer hoe minder werd en men aan den vooravond staat van ingrijpende geldelijke offers, wil Nederland zijne kolonie behouden.

Daar volgens mijne opvatting op ieder Staatsburger de moreele verplichting rust, voor zooveel mogelijk, het zijne bij te dragen ter bevordering van het algemeen Staatsbelang, zoo zij het mij vergund thans nogmaals mijne toenmalige denkbeelden omtrent eene conversie toe te lichten, in de volle overtuiging dat dat den eenigen weg is om alle in het verschiet oprijzende moeielijkheden het hoofd te bieden en te voorkomen.

Die denkbeelden resumeeren zich als volgt:

1°. Opheffing der dwangcultuur en omzetting in Staats Koffieperceelen onder deskundig Europeesch beheer, getrokken uit het thans aanwezige personeel bij de particuliere koffieteelt, en desnoods bijgestaan door ervaren boom- en vruchtteelers, als adviseurs.

2° Onttrekking der Gouvernements Koffiebereiding, zooals die tegenwoord bestaat, aan de Inlandsche bevolking en daarstelling van koffie droog- en sorteer-etablissementen op ieder perceel en zulks uitsluitend voor zoogenaamde „gewone" bereiding.

3°. Verkoop der koffie in monopolistisch systeem als bras en gebrandde koffie en bereiding en verpakking derzelve in speciaal daarvoor op te richten etablissementen.

4°. Alles onder beheer eener daartoe in het leven te roepen nieuwe en zelfstandige diensttak onder Binnenlandsch Bestuur en onder den naam van „dienst der Staatskoffiecultuur en Regie".

Omtrent de twee eerste punten zal een ieder het wel met mij eens zijn dat zulks gebiedend noodzakelijk is; de twee laatsten zullen daarentegen wel eenige bedenkingen ontmoeten, en zal men, speciaal ten opzichte van punten 2 en 3, vragen: wat zal dat kosten? en wat zal dat opbrengen?

Een en ander hoop ik aan te toonen.

Aannemende eens, dat bij de voorgestelde conversie de tegenwoordige aanplantingen verdeeld worden in complexen van ongeveer 2000 bouws ieder, en dat de gemiddelde productie per bouw 3 picols 's jaars bedraagt, wat zeker niet als eene te hooge productie zal kunnen aangemerkt worden, waarop zal men als dan moeten stellen.

HET TUINONDERHOUD.

In de jaarverslagen der verschillende Cultuur Maatschappijen komt dat tuinonderhoud niet afzonderlijk voor; alleen Soember Bokor maakt voor zoover mij bekend daarop uitzondering.

In 1900 bedroeg het 81 cents
„ 1899 „ „ 50 „
„ 1898 „ „ 83 „
} per 100 boomen.

Alzoo gemiddeld 70 cents per 100 boomen of per bouw $\frac{2000}{100} \times 0.70 = f\,14.-$

Bij eenen oogst van 3 picols per bouw, drukt het dus met een bedrag van *f* 4.67 op iedere picol koffie.

DE KOFFIEPLUK.

Ook hieromtrent komen in de jaarverslagen der verschillende maatschappijen geen afzonderlijke opgaven voor. Zij zijn vervat in de aldaar voorkomende rubriek „Oogstkosten" (pluk, bereiding en afvoer) die voor Soember Bokor, Soember Remis, Soember Sarie, en Soember Djeroe, ongeveer gelijkluidend zijn.

Alleen Soember Bokor specificeert de uitgaven over drie achtereenvolgende jaren en Soember Djeroe over het laatste jaar.

Wij zien daaruit dat de pluk voor Soember Bokor

in 1900 heeft gekost *f* 4.73 }
„ 1899 „ „ „ 5.04 } per picol leverbare koffie
„ 1898 „ „ „ 6.51 }

en voor Soember Djeroe in 1900 „ 5.38 per picol.

Alzoo gemiddeld per picol *f* 5.41.

DE BEREIDING.

Om thans de bereidingskosten te kunnen vaststellen, dient men vooraf te bepalen welke bereidingswijze men volgens wil, de „gewone" of de zoogenaamde „West-Indische".

De gewone wijze is verreweg de goedkoopste.

Bij de tegenwoordige Gouvernements exploitatie is zij tot heden toe in toepassing en bovendien is het prijsverschil tusschen haar en de West-Indische niet meer, zooals vroeger van dien aard om alleen dáárvoor deze laatste wijze aan te bevelen; bovendien vereischt zij de beschikking over groote hoeveel heden water dat in de Gouvernements tuinen niet overal voorhanden is.

De droge of „gewone" bereiding is dus de aangewezene.

Voor de droging van het product zullen in de eerste plaats noodig wezen genivelleerde terreinen, omgeven van een aarden walletje of dijkje, zóógenaamde aarden droogbakken, om de bessen eene eerste indroging te doen ondergaan.

Is dat geschiedt, dan worden zij verder afgedroogd in daarvoor bestemde drooghuizen.

In de 21 jaren die er sinds mijne uitvinding verloopen zijn hebben mijne drooghuizen herhaalde verbeteringen in de constructie ondergaan, zoodat de droging thans zoo volkomen en gelijkmatig mogelijk is.

Zij zijn dus de aangewezen drooghuizen bij de conversie, zoo wel wegens hunne eigenschappen als goedkoopte, als wegens de preferentie die ieder koffie-administrateur hun toekent en de waardeering die zij overal genieten.

Bij reeds eenigszins ingedroogde Glondong-Koffie (roodebes-koffie) kan men aannemen dat eene partij koffie drie dagen zal behoeven voor het afdrogen en één dag voor het laden en lossen in rekening brengende, zoo komt dus het drogen van glondang-koffie op 4 dagen te staan.

Het drooghuis iedere 4 dagen disponibel komende voor het innemen eener nieuwe lading koffie en dagelijksch versche koffie oogstende, zoo zoude daaruit logisch volgen, dat men voor ieder complex van 2000 bouws 4 drooghuizen zoude behoeven.

Dat zoude het geval zijn als men de West-Indische bereiding volgde en er alle dagen eene voldoende hoeveelheid koffiebessen geoogst werd om een drooghuis behoorlijk te vullen; doch, dat is het geval niet.

Het dagelijksch geoogste kwantum is zeer verschillend, en alléén in het midden der pluktijd, tijdens alles als het ware gelijktijdig rijpt, zal de dagelijksch binnenkomende hoeveelheid koffie eenigen last veroorzaken.

Men vergete echter niet, dat men hier de „droge bereiding volgt en de dagelijksch binnenkomende produtie eerst op den grond wordt uitgespreid en ingedroogd en dat bij die behandeling het er niets op aan komt of de koffie op die aarden droogbakken eenige dagen langer vertoeft.

Men heeft dus al den tijd met het afdrogen in de drooghuizen en zoo zullen twee drooghuizen van 125 picols capaciteit meer dan voldoende zijn om het produkt van een complex van 2000 bouws in ongeveer drie maanden aftedrogen.

Na de droging moet de koffie gepeld worden en verscheidene toestellen staan daartoe ter onzer beschikking.

Van die allen is volgens mijn oordeel de gewone trogmolen met een trog van 3m. 25 diameter de eenvoudigste en het toestel „par excellence."

Zij vereischt voor drijfkracht 8 paardenkracht en levert per uur 16 picols aan braskoffie uit.

Verder behoeven wij nog twee sorteermolens, ieder 8 picols koffie per uur sorteerende, alsmede een paar wanmolens als ook een 10 pdkr. stoommachine als motor.

Laten wij thans zien wat ongeveer de kosten zullen zijn aan deze bereiding verbonden.

Het drooghuis vordert 4 man in de 24 uren om de vuren te onderhouden en even zooveel voor het omwerken der koffie; de twee drooghuizen vorderen alzoo 16 man per 24 uren.

Volgens mij verstrekte certificaten kwam het drogen van braskoffie, inclusief het benoodigde brandhout, op 50 cents per picol. De Glondong-koffie, driemaal meer tijd vorderde, zoo mogen wij aannemen dat 30 cts. per picol voldoende is.

Het arbeidsloon der andere toestellen op 20 cents per picol stellende, welke toestellen slechts weinig werkvolk vereischen, zoo geeft zulks 50 cents per picol koffie, wat zeker voldoende ruim berekend is als Soember Bokor als bereidingskosten voor West-Ind. bereiding per picol ƒ 1.59 uitgeeft welke bereiding oneindig meer toestellen en handen vordert dan de „gewone" bereiding die hier wordt aanbevolen.

DE AFVOER

is gratis, als zijnde het product „Gouvernements" koffie welke ook thans kosteloos per spoor naar strandplaatsen vervoerd wordt.

Voor Soember Bokor bedraagt dat vervoer per spoor per waggonlading van ƒ 128 per picol of 50 cents per picol.

Dat bedrag aftrekkende van de ƒ 1.72 wat haar het vervoer gemiddeld over 3 jaren gekost heeft, van af de onderneming naar Soerabaija, zoo verkrijgen wij ƒ 1.22 als afvoerkosten voor elke picol van af de onderneming tot aan het station Malang en welk bedrag wij ook hier in rekening dienen te brengen.

Als kosten van:

BEHEER.

Neem ik aan:

1 administrateur	à *f* 400	's maands	*f*	4800
1 établissement opzichter	„ „ 125	„	„	1500
1 boekhouder	„ „ 150	„	„	1800
1 hoofd-tuin opzichter	„ „ 200	„	„	2400
2 onder idem ieder	„ „ 100	„	„	2400
1 Inl. machinist	„ „ 40	„	„	480
10 „ mandoors ieder	„ „ 10	„	„	1200
fourage paarden adm.	„ „ 35	„	„	420
		Te zamen	*f*	15000

of over 6000 pic. productie = *f* 2.50 per picol.

Resumeerende verkrijgen wij dus:

aan tuinonderhoud	*f* 4.67
„ pluk	„ 5.41
„ bereiding	„ – .50
„ afvoer	„ 1.22
„ administratie	„ 2.50
Totaal	*f* 14.30 per pic. bras koffie.

Welk cijfer veel gunstiger wordt bij aldien een grooteren oogst dan 3 picols per bouw verkregen wordt, aangezien het tuinonderhoud en de administratiekosten daardoor niet worden vermeerderd.

Nemen wij bovendien nog eene som van *f* 350.— 's maands aan voor algemeene uitgaven, of *f* 4200.— 's jaars, gelijk aan 70 cents per picol; dan worden daarmede de bereidingskosten van elken picol particuliere koffie gelijk aan *f* 15.—, of gelijk aan het bedrag dat de Regeering thans voor elken picol koffie aan de bevolking uitkeert.

De hierboven aangenomen cijfers allen ontleend zijnde aan de jaarverslagen van de cultuurmaatschappijen Soember Bokor en anderen, welke enbloc geen noemenswaard verschil opleveren en waarvan een ieder zich kan vergewissen, zoo kan men aannemen dat met de bovenstaande betaling de bevolking tevreden is en voor dien prijs volk in overvloed verkrijgbaar is.

Maar, wij zien hieruit tevens dat van de *f* 15.— op welke het tuinonderhoud, de bereiding en de administratie der particuliere Koffieteelt te staan komen, er slechts *f* 11.80 der bevolking ten goede komen; nam. het betaalde voor tuinonderhoud, pluk, bereiding en vervoer naar de hoofdplaats. (Station van afvoer.)

„Het Gouvernement betaalt alzoo de picol koffie *f* 3.20 hooger dan de par-„ticuliere industrie daarvoor uitgeeft en is hiermede dunkt mij vrij duidelijk „aangetoond dat de bevolking, verbonden aan de Staats koffiecultuur, geen „recht kan doen gelden op vrij gebruik van Gouvernements koffie onder „voorwendsel van te geringe betaling, daar haar het tuinonderhoud, pluk, „bereiding en vervoer met *f* 3,20 meer per picol betaald wordt dan overal elders.

Wel is waar is de aanplant daaronder niet begrepen en moet zij die geheel kosteloos daarstellen, doch men vergete niet dat die bevolking heerendienstplichtig is en verschoond is van de zware lasten die de heerendienstplichtigheid de bevolking der lage streken oplegt en welke ruim opwegen, zoo niet veel

zwaarder zijn, dan het aanplanten van een gering aantal koffieplantjes waarvan het onderhoud haar vergoed wordt

Vergeleken bij de particuliere koffie cultuur kom ik derhalve tot de conclusie: dat afkeer der bevolking van de Gouvernements Cultuur niet ligt in te geringe betaling van het product; maar

1° geheel en uitsluitend te wijten is aan de betaling der verrichte werkzaamheden, welke eerst plaats heeft na de inlevering van het product in de Gouvernements pakhuizen en bijgevolg „maanden na den gepresteerden arbeid," terwijl de betaling bij de particuliere industrie „hoofdelijk" en „dagelijksch" geschiedt;

2°. dat de betaling van het haar toekomend loon blootstaat aan verschillende kortingen wegens onvoldoende droging, slechte sorteering, enz., enz., al naar het goedvinden der met de ontvangst der koffie belastte inlandsche ambtenaren en zij zich aan dat oordeel heeft te onderwerpen zelfs al is dat oordeel geheel in strijd met de werkelijkheid;

3°. dat het gevolgde systeem bij eene productie van 600.000 picols [1]) den Staat te staan komt op ƒ 3.20 hoogere betaling per picol dan waarvoor zij dat werk in vrijen arbeid kan gedaan krijgen en zij dat systeem alzoo betaalt met ƒ 1.920.000, hetwelk vermeerderd met ƒ 4.760.000 het bedrag aan verduisterde koffie over geheel Java, een totaal bedrag oplevert van ƒ 6.680.000 „aan direct verlies".

Het is duidelijk dat eene conversie, in den geest, als hierboven is aangetoond geen belangen van derden schaadt en volkomen uitvoerbaar is.

Behalve dat er een groot aantal personen, die thans broodeloos zijn, mede gebaat zullen zijn, zal die conversie ook bijdragen tot grootere oogsten en een meer waardevol product; ook kan het alsdan vrijkomende aantal ambtenaren elders benuttigd worden.

Eene conversie in bovengenoemden zin verdient dus wel eenige aandacht en aanbeveling.

Intusschen zal men de inlandsche bevolking alsdan op eene andere wijze in de gelegenheid moeten stellen haar dagelijksch kopje koffie te gebruiken.

De wijze waarop dat vraagstuk is op te lossen hoop ik thans te behandelen en ook daarin is een rijke bron van inkomsten gelegen.

Vóóraf echter een kort woord ten einde het plan en de daaraan verbonden voordeelen ten duidelijkste aan te toonen.

Tot op heden wordt de Gouvernements koffie door tusschenkomst der Nederlandsche Handelmaatschappij verkocht.

Een groot deel der winsten aan dien verkoop verbonden gaat daarmede voor den Staat verloren en uit dat oogpunt beschouwd doet zich de vraag voor, kan de Staat de verkoop niet in eigen beheer nemen, evenals zij zulks nu reeds daar met de opium, het zout, het transport van goederen en reizigers, de watervoorziening te Soerabaya, de postspaarbank en wellicht later nog doen zal met de pandhuispacht en meer andere zaken?

Trekt zij thans uit de koffiecultuur zooals die thans geregeld is, al de baten die er uit te trekken vallen en kan zij de verkoop in het klein en de

---

[1]) Ik heb hier een willekeurig aantal picols aangenomen, het aantal picols per Gouvernements oogst over de laatste jaren is mij niet bekend.

bereiding der koffie tot een huishoudelijk product niet in eigen beheer nemen?

Gedeeltelijk doet zij dat reeds ingevolge Gouvernements Besluit van December 1894, waarbij regelen zijn vastgesteld voor den verkoop uitsluitend voor plaatselijke consumptie van Gouvernements koffie 1ste en 2de soort op de hoofdplaatsen der gewesten en afdeelingen van Java; maar die regeling, hoe goed ook, betreft slechts een minimum gedeelte der Gouvernements productie, zij komt alléén de Europeanen ten goede, maar is ten behoeve der inlandsche bevolking onpractisch en ondoeltreffend.

De inlander kan geen koffie gantangs op kattiesgewijze koopen, daarvoor heeft zij niet steeds het benoodigde geld beschikbaar en moet haar de koffie op een meer doelmatige wijze verkocht worden waarbij zij dagelijksch slechts een paar centen van haar dagloon opoffert.

Ik stel deze vraag met het oog op eene aanstaande vermeerdering van belastingen, waaraan wij wellicht zullen blootstaan in verband met de groote sommen die van de natie zullen gevorderd worden voor defensie, betere bewapening, irrigatiewerken, onderzeesche kabelverbindingen, enz. enz. en of het daarom gene aanbeveling verdient reeds thans te besluiten tot de invoering eener koffierégie waarbij de Staat cultuur en bereiding onder eigen beheer neemt en alzoo alle baten tot zich trekt welke uit die cultuur en industrie voortspruiten.

Zóólang nog bepaalde winsten verloren gaan door verkeerd beheer, verkeerd inzicht en dergelijke meer, dient men eerst de bestaande zaken productief te maken alvorens eene hernieuwde verhooging van lasten ten prejudice der natie in overweging te nemen, en is iedere poging daartoe immoreel en niet met een „goed" bestuur in overeenstemming te brengen.

Om die wenschelijkheid, thans te kunnen bevorderen dienen wij ook hier vóóraf te bepalen welke kosten aan een dergelijk voorstel verbonden zijn, welke winsten daaruit voor den Staat kunnen voortvloeien en welke kansen er bestaan dat gebrandde en niet gebrandde koffie in eene bepaalde verpakking het publiek aangeboden, in onze Oost-Ind. bezittingen zoowel als in het buitenland, eene gereede afname zal vinden.

Wij zijn er getuige van dat het gebruik der cacao in de laatste jaren een kolossale vlucht heeft genomen.

Een zorgvuldig bereid product, aangeboden in eene nette en doelmatige verpakking en gesteund door een groote reclame dragen daartoe bij.

De Javakoffie in vergelijk met koffie van andere landen is, hoewel van superieure kwaliteit, slechts van beperkte hoeveelheid. Waarom dus niet getracht aan dat geringe kwantum de grootst mogelijke geldelijke opbrengst te verzekeren?

Zooals de koffie thans verkocht wordt, geschiedt dat als „ruw" product, gepeld of nog in hoornschil en geenszins geschikt tot directe consumptie.

Maar dat is niet de wijze om een product bij het publiek ingang te doen vinden, het gezocht te maken, het te doen worden tot een onmisbaren drank waarvan men niet dan met moeite scheidt.

Waarom ook met dit product niet gehandeld als met de cacao en de thee en het aangeboden in eenen vorm die het geschikt maakt tot dadelijk gebruik, waar men zich ook mag bevinden en wel in eene aanlokkelijke in het oog welgevallige verpakking.

Gebrand en gemalen en in eene dergelijke verpakking, namelijk, in bussen, voorzien van het merk of stempel der Régie, zal de koffie overal haren weg vinden, tot zelfs in landen waar zij thans nog niet als drank geapprécieerd wordt.

Zooals de koffie thans in Nederland en het Buitenland gedronken wordt is het een surrogaat van Java en inférieure Braziliaansche koffie vermengd met gebrande cichorei en boonen; op Java moet de slechte kwaliteit toegeschreven worden aan het slechte branden of verbranden, een gevolg van dat men die werkzaamheid aan de bedienden overlaat die er niet de noodige zorg aan besteden.

En zou men thans meenen dat dat afschuwelijke bogt ons op stoombooten, in hotels, aan spoorwegbuffetten, als koffie aangeboden, die drank populair zal maken?

Wat een verschil tusschen dat vocht en de koffie welke men bij vele families drinkt waar de huisvrouw er de noodige zorg aan besteedt.

Uit de correspondentie, gevoerd met de Nederlandsche Consulaten in Brisbane, Sydney, Melbourne, Adelaïde, Kaapstad, enz. enz., handelende over de door mij gestelde vraag: in hoeverre de import van fabriekmatig gebrande Java koffie van 1°. kwaliteit, verpakt in nette bussen, in genoemde koloniën een toekomst beloofde, blijkt dat dáár reeds Java koffie als ruw product in balen, als ook gebrande koffie in blikken bussen ingevoerd wordt.

Het is duidelijk dat men in die landen de koffie nog minder dan hier in Indië als eenen aangenamen drank zal weten te bereiden en is daarmede ook verklaard waarom het verbruik daar niet toeneemt.

Hetzelfde kan ook gezegd worden van de uit Java aldaar aangevoerde gebrande koffie in blikken bussen

De verpakking en wellicht ook de kwaliteit, wellicht bereid uit zeer inferieur soort of veegsel om er de grootst mogelijke winst uit te kloppen, zal het hare er wel toe bijgedragen hebben, dat men huiverig is het „goedje" te koopen, en als dat conform mogt zijn aan wat Oei-Mooliem te Soerabaja te koop stelt is dat geenszins te verwonderen.

In hoeverre de import in den vreemde een toekomst belooft, konden de Consuls mij niet beantwoorden; doch allen en inzonderheid die van Adelaïde beloofden wij hunnen steun.

Het valt niet te ontkennen dat eene particuliere onderneming van dien aard altijd groote moeielijkheden te overwinnen zal hebben. Het product, hoe goed de kwaliteit ook wezen moge, zal zich een weg moeten banen en daarvoor zijn maanden, ja dikwerf jaren toe noodig. Wij zien dat aan de Cacao van Houten.

Bovendien is men verplicht op tal van plaatsen vrij aanzienlijke depots in commissie te stellen en is men geheel onzeker tegen eenen bepaalden tijd over den verkoopprijs te kunnen beschikken.

Eene particuliere onderneming of maatschappij zal dus over een zeer aanzienlijk kapitaal moeten beschikken om een dergelijke zaak tot een winstgevend bedrijf te brengen.

Met een Gouvts. regie is dat een ander geval. Een Régie sluit in, dat alle verkoop van koffie uit welke bron ook voortspruitende, in het land waar zij van kracht is aan de Regeering komt en dat alle vervoer van koffie, zonder pas vervoerd, strafbaar is.

De régie vindt dus al dadelijk een groot veld van afzet in de bevolking van den Staat wat voor Java met hare bevolking van 25370545 zielen reeds 140000 picols beteekent, als men het verbruik stelt op 4 gram per huisgezin van 6 zielen.

In Nederland zal de régie-koffie evenals in het Buitenland een grooten afzet vinden als haar product zorgzaam bereid is en in verschillende kwaliteit en hoeveelheid algemeen verkrijgbaar wordt gesteld, tegen eenen prijs waarvoor het publiek zich thans de koffie bij den détailhandel verschaft.

Het feit reeds, dat het koffie „der régie" is, zal alle vrees voor eventueel bedrog ter zijde stellen, daar men zich algemeen van een product der Régie een product voorstelt waarbij zelfs de gedachte aan geknoei tot de onmogelijkheden behoort en dat „als bereiding" de hoogst mogelijke volmaaktheid bezit, wat alléén door de Amerikaansche bereidingstoestellen verkregen wordt die het aroma der koffie volkomen conserveeren, en waardoor de Javakoffie tot een drank gemaakt kan worden die nergens hare wedergade heeft en in alle oorden der wereld gezocht zal zijn.

Ook de goede naam die Nederland overal geniet zal in niet geringe mate bijdragen het Nederlandsche product tot een werelddrank te maken.

Wat men thans in de eerste plaats zal vragen is:

1°. Wat zal een dusdanige hervorming kosten? en

2°. Welk voordeel, allas winst, is daarvan het gevolg?

Het is dus noodzakelijk eene

BEGROOTING

te geven; doch, waarop moet die begrooting berusten?

Er is nog niets bepaald, noch omtrent de hoeveelheid van het te verwerken product, noch omtrent de wijze waarop dat zal geschieden en zonder dat is iedere begrooting een onmogelijkheid.

Ik kan mij dus alléén bepalen tot het geven van eenige cijfers die ten naastenbij aantoonen waarop men kan rekenen en mij bereid verklaren later een gedétailleerde begrooting te verstrekken als het hier voorgestelde denkbeeld tot verwezenlijking komt en men alsdan van mijne denkbeelden en verzamelde gegevens mogt wenschen gebruik te maken.

Bij de lezing van het vóórgaande zal men gezien hebben dat mijn voorstel tweeledig is.

1°. Afschaffing der dwangcultuur en conversie dier cultuur in staatskoffie perceelen onder spéciaal deskundig beheer, getrokken uit het personeel der particuliere koffieindustrie.

2°. Aan die conversie te verbinden de verkoop der koffie benevens derzelver bereiding en verpakking voor dagelijksche consumptie, middels daarvoor opterichten bereidings-établissementen, evenzoo onder beheer van daarvoor geschikt en kundig personeel;

beide categoriën uitmakende een zelfstandige, nieuwe in het leven te roepen diensttak onder het departement van Binnenl. Bestuur.

Als de afdeeling Malang[1]), ons tot de residentie Passoeroean (zonder Probolinggo) bepalende, in 15 perceelen werd verdeeld, ieder ter grootte van ongeveer 2000

[1]) Onder Malang wordt meer bedoeld de koffie produceerende afdeelingen der residentie Passoeroean.

bouws en iedere bouw drie picols koffie opbrengt, dan verkrijgen wij voor die afdeeling eene productie van ± 90000 picols koffie, een getal van de huidige productie.

Een etablissement met een capaciteit om maandelijksch 2000 picols bes of Glondang koffie af te dragen, te vermalen en te sorteeren, met inbegrip van de noodige gebouwen en woonhuizen voor het administratief personeel van zoodanig perceel, zal men op ongeveer 60 mille moeten stellen.

Alvorens het credit vast te stellen; dien ik op het navolgende de aandacht te vestigen:

Wij hebben in de voorgaande bladzijden aangetoond dat het Gouvernement aan de bevolking het arbeidsloon aan tuinonderhoud, pluk, bereiding en vervoer naar de pakhuizen met ƒ 3,20 meer betaalt dan wat diezelfde arbeid bij de part. industrie betaald wordt; maar dat, als wij het administratieloon der perceelen daarbij in rekening brengen, alsmede een som van ƒ 4200 's jaars voor elk perceel aan diverse uitgaven, de picol koffie bij de voorgestelde inrichting alsdan evengoed met ƒ 15 betaald wordt als thans door het Gouvernement geschiedt.

Het administratieloon wordt toch bij het Gouvt. niet in rekening gebracht door de bij de koffiecultuur ingedeelde ambtenaren niet uitsluitend bij die cultuur werkzaam zijn.

Als credit kunnen wij dus in rekening brengen

1°. betere kwaliteit der koffie door meer zorgzame behandeling pro mémorie

2°. Verhoogde productie daar geen koffie meer aan de levering zal onttrokken worden; voor een bevolking van 1034698 zielen of 172450 huisgezinnen à 4 gram dagelijksch is dat 689,8 kilo = 11,1 pic. gebr. = 15,9 picols bras koffie daags = 5803 pic. 's jaars à ƒ 45,— = ƒ 261135,—

3°. beter onderhoud en bewerking en daardoor grooter productie in 't verschiet pro mémorie

Men heeft alzoo een direct voordeel van ruim $2^1/_2$ ton 's jaars, zoodat het besteede kapitaal ten behoeve der conversie in weinige jaren zal zijn aangezuiverd, terwijl de onder 1° en 3° aangehaalde eventueele winsten geenszins als utopiën in aanmerking mogen komen, maar zeer zeker zullen bijdragen die eerste uitgave al reeds dadelijk krachtig te helpen bestrijden.

Die eerste uitgaven aan oprichtingskosten eenmaal te niet gedaan zijnde, zoo worden die baten „jaarlijksche inkomsten" die alléén van de res. Passoeroean verkregen zullen worden boven de thans van die residentie getrokken inkomsten.

Ik hoop dat hiermede het nut der voorgestelde conversie ten duidelijkste zal zijn aangetoond.

Wat de 2de categorie betreft, nam. de bereiding van het product voor huishoudelijk gebruik, zoo moet ik mij bepalen tot hetgeen mij eene begrooting aantoonde, opgemaakt voor een in het leven te roepen maatschap welke om de reeds opgegeven redenen geen doorgang kon hebben.

Die begrooting, opgemaakt voor een jaarlijksch te verwerken hoeveelheid van 2000 picols braskoffie, en steunende op de verkregen bescheiden van onze consulaten, Amer., Engelsche en Nederl. fabrikanten, van de voor die bereiding benoodigde toestellen, blikfabrikanten, stoomboot reederijen, enz. enz. leerde mij dat bij vaststelling eener verkoopprijs, wat het buitenland betreft,

conform aan die welke men aldaar voor het artikel betaalt en voor Ned. Indië overeénkomende met die welke men alhier in de toko's voor koffie betaalt, men op een winst van ruim 24 % kan rekenen met inbegrip van alle daaraan verbonden kosten en administratie, inclusief 10 % voor wederverkoopers.

Het voordeel voor een Gouvernements exploitatie kan men dus veilig op 30 % steken, daar alle binnenlandsche transport over de Gouvernements Spoorwegen geschiedt en dat kosteloos is een de détail verkoop grootendeels kan worden opgedragen aan de opium- en zoutdepôthouders.

Die bereiding heeft nog dit voordeel: [1])

1°. dat alle inférieure kwaliteit kan verwerkt worden voor de consumptie der inl. bevolking. [2])

2°. dat gebroken boonen niets van goede kwaliteit en die thans een geringen prijs opbrengen, bij de bereiding de volle marktprijs bedingen.

3°. dat Liberiakoffie als bij mengsel geschikt is en al zoo een veel hoogeren prijs zal bedingen.

Met een jaarlijksche koffieproductie van 600.000 picols had de staat dus, met een geschikt en kundig personeel, een voordeel kunnen genieten van

1°. *f* 1.920.000 tengevolge van goedkooper cultuur, pluk enz.;
2°. pro mémorie „ „ betere kwaliteit;
3°. *f* 4.760.000 „ „ minder ontvreemding;
4°. pro mémorie „ „ verhoogde productie door meer zorg;
5°. *f* 8.100.000 als 30 pCt. winst op bereiding voor huishoudelijk gebruik bij een verkoopprijs van *f* 45 de bras koffie of 30 pCt. over 27 millioen gulden.

Totaal *f* 14.780.000 wat thans als winstderving kan beschouwd worden over tal van vervlogen jaren.

In de toekomst zal men dus mogen rekenen op de baten onder 2°, 3°, 4° en 5° opgegeven, te zamen minstens *f* 12.860.000 bedragende.

Hoe eer hoe beter dus met dat oude systeem gebroken.

Het zoude echter verkeerd zijn een dergelijke omverwerping van bestaande zaken, op eens, en al dadelijk over geheel Java te willen toepassen. De beste berekeningen toch kunnen falen, dan wel niet die uitkomsten geven die men zich er van voorstelde; ook de daaraan verbonden uitgaven zouden zulks niet toelaten, hoewel die voor de bereiding niet hoog zijn en als arbeidslocalen de bestaande koffiepakhuizen op de afdeelings hoofdplaatsen geschikte localiteiten aanbieden.

Men zoude dus het hierbij aanbevolen stelsel in „principe" kunnen aannemen en het geleidelijk in toepassing kunnen brengen, evenals men dat thans met de opium- en zoutregie doet.

Ik zoude hiermede kunnen besluiten; doch de vraag doet zich voor:

Zijn er geen belangen van derden die een dergelijk stelsel in den weg staan?

---

[1]) Ook noodzakelijk geworden om in de behoefte van koffie voor de inl. bevolking te voorzien.

[2]) Men schatte de vervreemding van Gouvernements koffie toch niet te gering. Men denke slechts aan wat er jaren geleden aan koffie te Salatiga door Europeanen vervreemd werd en waaraan het passenstelsel voor vervoer van koffie te danken is.

[3]) Dit cijfer zal hoog schijnen doch daar ik het verbruik van koffie per huisgezin op slechts 1 cent per dag stelde is er veel kans dat het in werkelijkheid hooger zal zijn.

Ik heb hier voornamelijk het oog op

1°. de monosoeko-koffie;

2°. de licenties voor bereiding van Gouvernements koffie, en

3°. de Handelmaatschappij en het publiek thans bij den koffiehandel geintrestresseerd en werkzaam.

Wat de mŏnŏsoekŏ-koffie aangaat en waarover de bevolking de vrije beschikking heeft, zoo zoude men dat kunnen schikken als volgt:

door te bepalen dat de pluk dier tuinen onder contrôle zal geschieden van het meest nabijgelegen staatskoffieperceel. Dat de koffie, uit die tuinen afkomstig, op dat perceel zal worden gewogen en overeenkomstig hare marktwaarde, na aftrek van *f* 3.20 per picol van bras koffie, tegen comptante betaling van de bevolking zal worden overgenomen.

Wat de punten 2 en 3 betreffen zoo stel ik op den voorgrond dat indien alle veranderingen en verbeteringen welke de Staat in het algemeen belang voorstelt, zouden moeten afstuiten op de privé-belangen van somm'ge hooggeplaatste personen en machthebbende maatschappijen, er niets tot stand zoude kunnen komen en wij op dit oogenblik geen spoorwegen zouden hebben, noch irrigatie werken, goede wegen en kanalen, geen stedelijke rioleering, abattoirs, brood- en beschuitfabriken enz. zoo als dat in Holland het geval is; maar alles nog zoude zijn als voor minstens 1000 jaar geleden.

Het particulier belang moet hier zwijgen voor het algemeen welzijn en wie ook particulier, Regeering of volksvertegenwoordiging, die dat niet inziet, heeft geen plichtsbesef, handelt niet overeenkomstig den afgelegden eed en niet in het belang van den Staat.

Wat nu de uitgegeven licenties betreft voor opkoop van de bevolking van Gouvernementskoffie en bereiding derzelve, zoo zijn mij de contractueele bepalingen tusschen Regeering en licentiehouders niet allen bekend, althans niet degenen die tot opheffing der licentie aanleiding kunnen geven.

Het komt mij intusschen vreemd voor dat aan die licenties geheele afdeelingen verbonden zijn, waaruit de licentiehouder het uitsluitend recht heeft de koffie te betrekken die hij voor zijn bedrijf noodig heeft, en het daarbij „à son bon plaisir" zoude zijn overgelaten de geheele productie dier afdeeling te verwerken, dan wel gedeeltelijk, of zelfs in het geheel niet te verwerken; met andere woorden: bij voorkomend verlies, of om andere redenen, zijne affaire gewoon weg te sluiten, alsof hij tegenover den Staat niet de minste verplichting op zich genomen had.

Om een voorbeeld aan te halen:

Mij is een licentiehouder bekend, die zijne licentie overdroeg aan een maatschap. Die maatschap begon met een (volgens mijn oordeel) zeer onoordeelkundig en onpractisch établissement op te richten, volstrekt onvoldoende om de productie dier afdeeling te verwerken. Na een paar zeer geringe producten te hebben afgeleverd, sloot zij de zaak; verhuurde na een jaar stilstand de zaak aan een particulier, een volkomen leek op gebied van koffiecultuur en bereiding, welke persoon de zaak na een jaar ook wegens verlies verliet. Men verkocht toen de zaak. De nieuwe eigenaren verwerkten een paar kleine partijtjes en moesten ten slotte liquideeren. De oude maatschap trad toen weder in hare vorige rechten, en heeft de zaak thans weder verhuurd aan een ander.

Men zal mij toegeven dat eene dusdanige werkwijze geenszins in de bedoeling kan hebben gelegen van de Regeering.

Die bedoeling moet toch geweest zijn: door tusschenkomst der licentiehouder een product van hooger marktwaarde te verkrijgen dan wat de inlandsche bevolking kon verstrekken, en zulks niet voor een „miniem" gedeelte der van de betrokken afdeeling verkregen productie maar in tegendeel voor het grootste deel, zoo niet, voor den geheelen oogst dier afdeeling.

Ware dat niet de bedoeling, dan zoude het uitgeven eener licentie en het daaraan verbinden der productie eener geheele afdeeling geen raison d'être hebben.

De licenties kunnen dus voor den duur waarvoor zij uitgegeven zijn de bedoelde conversie tegenwerken.

Maar, waar nu niet één der uitgegeven licenties aan de verwachting beantwoord heeft, zoo bestaat er mijns inziens voldoende reden dezelve alleen in het belang van den Staat in te trekken, dan wel de voorwaarden te wijzigen waaronder een verder voortbestaan kan worden toegelaten.

Wil men dat niet, dan zoude men op grond van de jaarlijksch onvoldoend verwerkte hoeveelheid koffie de zaak in dier voege kunnen wijzigen dat men tot expiratie van het loopende contract, aan den licentiehouder jaarlijksch een hoeveelheid koffie ter verwerking verstrekt, gelijkstaande met het gemiddelde van het door hem in de afgeloopen jaren verwerkt product, op voorwaarde dat het door hem in te leveren bereidde product een hoogere marktwaarde vertegenwoordigt dan het product dierzelfde afdeeling door de perceelen afgeleverd op straffe van intrekking der licentie.

Voor de licentiehouders kan een zóódanige wijziging dunkt mij geen bezwaar hebben. De capaciteit hunner établissementen wordt vertegenwoordigt door de producten die zij al de jaren van hun bestaan verwerkt hebben, en zij kunnen er geen belang bij hebben dat de meerdere koffie die de afdeeling oplevert door de Régie verwerkt wordt.

Daar zij de West-Indische wijze hebben toegepast, is het ook voor hun geen bezwaar een meer waardevol product af te leveren dan de Gouvts koffie perceelen die de gewone bereidingswijze volgen.

Wat de Nederl. Handelmaatschappij betreft, zoo heeft zij in hare hoedanigheid van commissionnair, krachtens een in 1898 met den Staat gesloten overeenkomst geldende voor 1901—1905, op zich genomen de Indische Gouvernements producten af te schepen, te vervoeren, te beheeren en te verkoopen voor zooverre zij door de Regeering ten verkoop in Nederland bestemd worden, wat samenhangt met de hoeveelheid koffie die in Indië verkocht kan worden en welke jaarlijks bij de vaststelling van de raming der in Ned.-Indië te ontvangen middelen bepaald wordt.

Men ziet hieruit dat de Regeering in geen geval ten opzichte van hare handelingen tegenover de Nederlandsche Handelsmaatschappij gebonden is, en kan alzoo het contract met die maatschappij geen hinderpaal zijn om desnoods al de Gouvernementskoffie hier in Indië te verwerken.

Wat ik hierboven neerschreef is geenszins een „utopie"; alles is te verwezenlijken en de omvang der gouvernements productie is geenszins een beletsel om dat denkbeeld ter zijde te stellen.

In alle groote steden der wereld bestaan thans koffiebranderijen, een gevolg daarvan dat het branden in gesloten huizen niet aanbevelingswaardig is van wege de doordringende reuk die het verspreidt, en de vervalsching waaraan dat product blootstaat; doch ook de koffiebranderijen geven geen zuivere waar, de verkoopprijzen toonen zulks duidelijk aan, daar men geen onvervalschte prima waar kan aanbieden voor (in bussen verpakte koffie) 40, 55 en 60 centen het halve kilo als de marktprijs van prima braskoffie hooger in prijs is. Men bedenke toch dat het branden 30 % aan gewichtsverlies geeft.

De koffie der régie, juist omdat zij volkomen zuiver is en een ieder daarvan overtuigd zal zijn, zal overal haren weg vinden. Mag nu een Regeering, die zelf koffieplanter en handelaar is, zich om gemakswil tevreden stellen met een prijs die ver beneden de prijs is welke zij kan bedingen als zij dat product beter bereidt en alzoo ten nadeele is van 's lands belang?

Ik wensch hier niet verder op in te gaan; met het bovenstaande beoogde ik alléén aan te toonen welke winstderving men ondervindt bij het thans vigeerend stelsel en dat in een conversie in boven aangetoonden zin al de middelen kunnen gevonden worden benoodigd voor défensie enz. enz. waarvan Java sinds jaren lang behoefte heeft, zonder daarvoor zijn toevlucht te moeten nemen tot nieuwe belastingen die niet kunnen nalaten het verval der kolonie in de hand te werken en te bespoedigen.

Een bespreking hoe alles kan worden ingericht en een gedétailleerde begrooting zijn zaken voor later datum als eenmaal tot de zaak besloten is.

Waroe, halte Waroe S. S.

P. J. VAN MAANEN.

VARIA.

DE INDISCHE PARAGRAAF UIT DE TROONREDE.

„Als christelijke mogendheid is Nederland verplicht in den Indischen archipel de rechtspositie der inlandsche christenen beter te regelen, aan de christelijke zending op vaster voet steun te verleenen, en geheel het regeeringsbeleid te doordringen van het besef, dat Nederland tegenover de bevolking dezer gewesten een zedelijke roeping heeft te vervullen.

„In verband hiermede trekt de mindere welvaart der inlandsche bevolking op Java mijne bijzondere aandacht. Ik wensch naar de oorzaken hiervan een onderzoek in te stellen. Aan de bepalingen der bescherming van de onder contract werkende koelies zal gestrengelijk de hand worden gehouden. Naar decentralisatie van bestuur zal gestreefd worden. De toestand op het noordelijk gedeelte van Sumatra zal naar ik vertrouw bij handhaving van het thans gevolgde stelsel, eerlang tot algeheele pacificatie leiden.

„Op de ontwikkeling van de koloniën Suriname en Curaçao blijft mijne aandacht gevestigd".

* * *

Nu wij op een andere bladzijde (zie Revue pag. 1387) uitvoerig de perscommentaren, die de indische paragraaf der troonrede uitlokte, mededeelen, zal de lezer het ons ten goede houden, indien wij ons van wijdloopige beschouwingen ten deze onthouden. Slechts deze opmerking willen wij niet voor ons houden: de paragraaf moge al dan niet een christelijk karakter dragen, in meerdere of mindere mate voldoen aan gekoesterde verwachtingen, mede- of tegenvallen; dit alles is in zekeren zin een subjectieve beoordeeling. Objectief beschouwd bevat zij dan toch beloften voor de toekomst, waarvan de vervulling ook aan het materieel welvaren der indische bevolking zal ten goede komen. Objectief beschouwd spreekt er uit hare woorden tevens een goede wil om iets voor Indië te willen doen. En nu vragen wij in gemoede: hoe lang is het reeds geleden sedert dit, van de indische paragraaf eener Troonrede, door een liberale regeering opgemaakt, getuigd kon worden? En ten slotte, waarom nu reeds bij voorbaat luchthartigen twijfel uitgesproken over de resultaten die deze regeering zich voorstelt van haren indischen regeeringsarbeid te plukken? Een berg baarde menigmaal een muis. Soms echter ook zag men het tegenovergestelde geschieden. Toegegeven het is een zeldzaamheid. Maar hopen wij na een jaar „christelijk regeeringsbeleid" in Nederlandsch-Indië zulk een zeldzaamheid te mogen constateeren.

EEN PAUPERISME-CIRCULAIRE VAN INQUISITORIAAL KARAKTER.

Wij gaven in onze laatste afleveringen circulaires omtrent de zending, en omtrent de de verhouding van inlandsche tot Europeesche ambtenaren. Thans is wederom de beurt aan een dergelijk officieel stuk. De circulaire gaat uit van den Directeur van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid, is gericht aan de hoofden van gewestelijk bestuur op Java en Madura en is gedateerd 20 Juni 1901 No. 7771*a*.

Naar aanleiding van de herhaaldelijke geuite klachten over het toenemend pauperisme in de Europeesche maatschappij hier te lande, wenscht de Gouverneur-Generaal zich op de hoogte te stellen van den toestand dier maatschappij op Java en Madoera.

Om tot een juiste kennis van dien toestand te geraken is het, naar het oordeel van Zijne Excellentie, noodig dat in de eerste plaats een goede en vertrouwbare statistiek der minder gegoede Europeesche bevolking worde aangelegd, houdende opgave van:

a. de namen van;

ten eerste, gehuwden en weduwnaars of weduwen alsmede in concubinaat levende personen, kinderen te hunnen laste hebbende en wier vermoedelijk inkomen niet meer dan *f* 100 per maand bedraagt;

ten tweede, gehuwden zonder kinderen, wier vermoedelijk inkomen niet meer dan *f* 75 per maand bedraagt;

ten derde, zelfstandig wonende ongehuwden en weduwnaars of weduwen, geen kinderen ten hunnen laste hebbende en wier vermoedelijk inkomen niet meer dan *f* 50 per maand bedraagt;

met dien verstande dat zij, wier inkomen slechts tijdelijk niet meer dan de evengenoemde sommen bedraagt (bij voorbeeld sommige ambtenaren op wachtgeld of op non-activiteit) niet worden opgenomen;

b. hun leeftijd;

c. hun sekse:

d. hun geboorteplaats;

e. hun ouders (nationaliteit en maatschappelijke positie);

f. hun gezin en wel:

ten eerste: gehuwd, ongehuwd of in concubinaat levende;

ten tweede: aantal, leeftijd, sekse en beroep der kinderen;

ten derde: leeftijd, waarop het hoofd van het gezin in het huwelijk is getreden;

g. hun beroep en bedrijven en die van de kinderen en indien zij zonder bekend beroep of bedrijf zijn, de wijze waarop in het levensonderhoud wordt voorzien;

h. hun inkomsten (voor zooveel opgaven dienaangaande verkregen kunnen worden) en casu quo die van hun gezin;

i. schoolbezoek en opleiding hunner kinderen;

k. hun verleden en tegenwoordige levenswijze;

l. hun godsdienst;

m. hun gezondheidstoestand;

n. toestand en inrichting hunner woning;

o. genoten onderwijs en kennis van het Nederlandsch;

p. vermoedelijke oorzaken van maatschappelijke achteruitgang;

q. dienst in het leger en, zoo ja, hoelang en in welken rang.

De vraag sub. *f*. zal het aantal personen die in concubinaat leven, doen kennen. Het is van belang dienaangaande meer bijzonderheden te weten en meer speciaal omtrent:

het samenleven van vrouwen tot de Europeesche en met deze gelijkgestelde bevolking behoorend, met inlanders en vreemde Oosterlingen.

den landaard, waartoe de concubines behooren;

op welken leeftijd de betrokkenen zijn begonnen in concubinaat te leven;

het lot der uit dergelijke verbindingen voortgesproten kinderen die door de ouders niet als tot hun gezin behoorende worden aangemerkt.

Ten opzichte van punt *g* (de beroepen) is het gewenscht het onderzoek uit te strekken tot:

de gevallen dat de betrokkenen in de uitoefening van hun beroep of bedrijf door hun gezin worden bijgestaan;

Europeanen en met dezen gelijkgestelden, bij de inlanders of vreemde oosterlingen in dienst zijn;

vroeger uitgeoefende beroepen en de reden waarom die verlaten zijn;

en dan tevens de vraag te beantwoorden of het aanbeveling verdient en mogelijk wordt geacht om het in Indië blijven van gewezen mindere militairen, afkomstig uit Europa, te verhinderen, tenzij zij kunnen aantoonen dadelijk na de verkrijging van hun paspoort een eerlijk bestaan hier te lande te zullen vinden.

Met betrekking tot punt *h*. (inkomsten) wordt het nuttig geoordeeld mede gegevens te verzamelen omtrent ondersteuning door kerkgenootschappen, instellingen van liefdadigheid of particulieren.

Bij het onderzoek over punt *k*, (verleden en tegenwoordige levenswijze) komen de volgende onderwerpen in aanmerking:

misbruik van sterken drank of opium;

prostitutie;

verkwisting;

dobbelspel;

met welk slag van menschen zij omgang zoeken;

of zij als Europeanen leven dan wel zich met de inlandsche bevolking vermengen;

overgang tot den islam en de reden waarom dit geschiedt.

Bij punt *l*. (godsdienst) wordt het van belang geacht te weten:

of al dan niet godsdienstonderwijs is genoten;

of zij vroeger tot een ander kerkgenootschap hebben behoord;

of zij zich aan den godsdienst laten gelegen liggen.

Omtrent punt *m* (gezondheidstoestand) zullen individueel wel geen vertrouwbare inlichtingen worden ingewonnen, omdat die alleen van de behandelende geneesheeren te verkrijgen zijn. Evenwel zou kunnen worden gevraagd;

of zij doorgaans gezond dan wel ziekelijk zijn;

of zij in geval van ziekte gewoon zijn de hulp van een arts of docter-

djawa in te roepen, dan wel zich met doekoens of eigen geneesmiddelen behelpen.

Punt *n*. (toestand en inrichting der woningen) is vooral uit een oogpunt van hygiëne van belang. Hierbij zal bepaaldelijk moeten worden opgegeven of de betrokkenen afgezonderd van de inlandsche bevolking wonen dan wel hoe zij in kampongs of desa's zijn gehuisvest.

Bij punt *o*. (genoten onderwijs en kennis van het Nederlandsch) zullen de volgende vragen te stellen zijn:

welke opleiding zij genoten hebben;

of zij eenig examen hebben afgelegd en zoo ja, welk;

of zij de Nederlandsche taal gemakkelijk spreken;

of zij zich bij voorkeur van de landstaal bedienen;

De Gouverneur-Generaal meent, dat de aangewezen weg ter verkrijging der noodige gegevens is dat door de hoofden van gewestelijk bestuur tot dat doel commissies worden ingesteld, welke onder voorzitterschap der hoofden van gewestelijk bestuur zooveel mogelijk zullen zijn samengesteld uit een predikant dan wel een protestantschen godsdienstleeraar, een roomsch-katholiek geestelijke, een rechterlijk ambtenaar, een geneesheer en een onderwijzer, met vrijlating evenwel om, wanneer dit meer gewenscht voorkomt, het onderzoek niet door een commissie, maar door een bepaald persoon te doen verrichten.

Ten aanzien van het in te stellen onderzoek merk ik overeenkomstig het verlangen van den Landvoogd nog het volgende op:

De commissies verzamelen met behulp der plaatselijke archieven zooveel mogelijk de gegevens die zij noodig hebben. Zij vragen mondeling of schriftelijk inlichtingen aan personen en vereenigingen over die punten, waar omtrent deze in staat zijn gegevens te verschaffen. Zij kunnen zich daartoe wenden tot wijkmeesters, schouten, instellingen zooals de Indische Bond en Soeria Soemirat, tot colleges van diakenen en tot besturen van liefdadige instellingen e. d.

Nadat de commissies alle gegevens, die zoodoende zijn bijeen te brengen, verzameld hebben, kunnen de commissieleden zich nog persoonlijk tot de betrokkenen wenden om mondeling gewenschte nadere inlichtingen of zekerheid omtrent twijfelachtige punten te verkrijgen.

Het is het uitdrukkelijk verlangen van den Gouverneur-Generaal dat bij het onderzoek alles wat aanstoot kan geven worde vermeden en dat van het verkrijgen van sommige inlichtingen behoort te worden afgezien indien die zonder dat euvel niet te bekomen zijn.

Zijne Excellentie heeft er geen bezwaar tegen dat men, waar dit ter geruststelling der betrokkenen wenschelijk mocht worden geacht, aan hen mede deele met welk doel de gegevens worden verzameld.

Verder wenscht de Landvoogd dat de verkregen gegevens rechtstreeks aan de Regeering door de commissies worden ingediend en zal het Zijne Excellentie aangenaam zijn, indien de aanbieding daarvan vergezeld gaat van een korte resumptie van den totaal indruk van het gehouden onderzoek en desverkiezende van de middelen welke geoordeeld worden plaatselijk van eenig nut te kunnen zijn ter bestrijding van het pauperisme

De Gouverneur-Generaal stelt er verder bijzonderen prijs op, dat het

onderzoek met de meest mogelijke vlugheid worde ingesteld zonder nochtans aan de betrouwbaarheid te zeer afbreuk te doen.

Ik heb de eer UHEG. te verzoeken aan het vooraf gaande de noodige uitvoering te willen geven.

* * *

Men moet niet denken dat deze toegezegde enquête door de lieden, op welke ze zal worden toegepast, met ingenomenheid wordt begroet. In de *Locomotief* van 31 Juli vonden we een verzoekschrift aan den Gouverneur-Generaal, van zich noemende „misdeelden in het banket des levens", waaruit blijkt dat zij *maloe* zijn. Wij laten dat verzoekschrift hier volgen.

Ondergeteekenden, misdeelden in het banket des levens, gelezen hebbende de circulaire door den Directeur van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid verzonden aan de Hoofden van Gewestelijk Bestuur op Java en Madoera, waarbij Uwe Excellentie het noodig oordeelt meer in details op de hoogte gebracht te worden hunner moeilijke levensomstandigheden,

geven met eerbied te kennen dat zij de goede bedoelingen Uwer Excellentie te hunnen opzicht in dat rekwest neergelegd eerbiedigen en apprecieeren;

dat zij echter krachtens de fierheid of het aangeboren zedelijkheidsbeginsel, 't welk ieder mensch, hij zij rijk of arm met aardsche goederen begiftigd, in zich heeft, moeten opkomen tegen het onderzoek van Bestuurswege naar hun meest intieme levensomstandigheden in die circulaire met name genoemd, als:

a. de vraag of zij in concubinaat leven:
b. hun verleden en tegenwoordige levenswijze:
c. hun godsdienst;
d. hun gezondheidstoestand;

dat zij meenen dat met een dergelijk onderzoek hun trots als mensch, dien zij even goed bezitten als hun meer gezegende broeders, in het aangezicht wordt geslagen;

dat zij ook niet kunnen gelooven dat een dergelijk onderzoek, 't welk het intieme leven van het grootste deel der geadministreerden hier te lande blootlegt, op den weg ligt eener verlichte Regeering;

dat zij vreezen, dat door een dusdanig onderzoek en door de gegevens die het oplevert misbruik gemaakt kan worden door die boven hen gesteld zijn;

dat zij vermeenen dat een dergelijk onderzoek vooral het sub *a* en *b* bedoelde, inbreuk maakt op hun menschelijke rechten, in zooverre ieder mensch, onverschillig of hij arm of rijk is, dingen doet of gedaan heeft, die hij niet tot publiek domein wenscht gemaakt te zien en die alleen in bizondere omstandigheden door zijn aardschen rechter kunnen aangeroerd worden, maar die hij overigens alleen tegenover zijn geweten en tegenover zijn Schepper te verantwoorden heeft;

dat zij mede van meening zijn dat de vraag sub *c* welken godsdienst zij belijden geen criterium mag zijn bij eventueel te verstrekken hulp, aangezien volgens hun bescheiden meening de nooddruft der ziel niets te maken kan hebben met de nooddruft van het lichaam. Dat alweer

de eerstbedoelde behoefte en voornamelijk de vraag: „of zij zich aan den godsdienst gelegen laten liggen", uitsluitend moet uit gemaakt worden tusschen de betrokkenen en hun geweten, en dat een dergelijk inquisitoriaal onderzoek allerminst op den weg ligt eener Protestantsche Regeering;

dat met het stellen van een dergelijke vraag, de eerste stap gedaan wordt in een richting, welke tot dusverre niet die was van de Regeering van Ned.-Indië en die ook nooit kan zijn uit hoofde de vele uiteenloopende geloofsgezindten welke zich tot dusverre in vrede onder haar bewind ontwikkelden;

dat alleen verbittering het noodwendige gevolg moet zijn van een Staatsbemoeienis met den godsdienst der onderdanen en dat een dergelijke verbittering, eenmaal gekweekt, alweder noodwendig tot betreurenswaardige gevolgen moet leiden;

dat de zorg voor den godsdienst, naar hun bescheiden meening, nooit ende nimmer een Regeeringstaak mag zijn;

dat zij ten slotte wat de vraag sub *d* bedoeld, vermeenen dat een Regeering, die de lotsverbetering harer door de fortuin minder bedeelde onderdanen op het oog heeft, zich niet mag stellen op het standpunt eener Levensverzekerings-maatschappij.

Redenen die ben nopen Uwe Excellentie eerbiedig te verzoeken terug te komen op de voorschriften in de bedoelde circulaire vervat.

't Welk doende,
etc. etc.

Wij kunnen ons evenmin als de stellers van het verzoekschrift vereenigen met de al te groote nieuwsgierigheid van de circulaire, die de groote fout maakt van alle Indische statistieken, wier opmaking van staatswege gelast wordt: te veel details.

Het doet ons denken aan de belachelijke comedie, tijdens de opium-enquête, toen de ambtenaren van het binnenlandsch bestuur moesten opgeven hoeveel overgegeven, matige schuivers en onthouders in hun ressort waren.

Wij moeten den directeur van O. E. en N. er dan ook op wijzen, dat hij zich illusies maakt, indien hij meent dat de antwoorden van die commissiën te zamen genomen nu een vertrouwbare statistiek zullen geven over de punten f, h, i, m, o, en p. Er zijn hier verscheiden vragen, waarop de betrokkene alleen het antwoord zal kunnen geven, ja soms zelfs hij niet eens. In geen land ter wereld bezit men statistieken over al die punten.

Een eigenschap heeft deze gelaste onderzoek-methode toch: ze is uiterst goedkoop en ze geeft de gelegenheid om, als er maatregelen worden geëischt tegen de armoede der Europeesche bevolking, te wijzen op het gehouden onderzoek, waarvan de resultaten natuurlijk eerst bekend dienen te worden.

Hoe onzinnig de circulaire is, blijkt bijvoorbeeld daaruit, dat de verdeeling van de menschen onder f: „gehuwd, ongehuwd of in concubinaat levende" in het geheel niet opgaat. Men is gehuwd of ongehuwd; men leeft in concubinaat of men leeft niet in concubinaat. Maar er zijn zoowel gehuwden als ongehuwden, die zich aan dat vreeselijke concubinaat schuldig maken.

Gemoedelijk zijn ook vragen als: „met welk slag van menschen zij omgang

zoeken", „of zij zich aan den godsdienst gelegen laten liggen" en „of al of niet godsdienst-onderwijs is genoten."

De kroon spannen de „onderwerpen die in aanmerking komen" bij het onderzoek naar punt h. (verleden en tegenwoordige levenswijze). Behalve de reeds door ons genoemde vraag naar het slag van lieden waarmee zij omgang hebben, moet onderzocht worden of zij zich aan verkwisting, dobbelspel, prostitutie en misbruik van sterken drank of opium schuldig maken!

't Geheele ding is een doodgeboren kind.

Geeft dit bureaucratische monstrum ons soms een voorproefje, hoe het onderzoek naar de mindere welvaart der *inlandsche* bevolking, in de Troonrede plechtig aangekondigd, zal worden ingericht?

TOESTANDEN OP SOEMBA.

Wij hoorden den naam van het eiland Soemba in den laatsten tijd wel eens noemen, wanneer een officier daar werd geplaatst als civiel gezaghebber.

Zoo de kapitein der artillerie Dijk te Waingapoe, op wien zeer speciaal de aandacht werd gevestigd, toen 31 Augustus 1901 het het volgende telegram bekend werd.

„Waingapoe in gevaar; kapitein Dijk heeft geseind over Makasser, dat eenige „radja's onder welke die van Leewa bij de eerste volle maan het etablissement „zouden aanvallen, waarom door de Regeering telegrafisch den commandant „der zeemacht is gelast een oorlogsbodem daarheen te dirigeeren."

Geven wij nu aan *H.* het woord, in de *Locomotief* van 2 September.

* * *

Daar velen weinig meer hooren van den politieken toestand in de residentie Timor, dan tusschenbeide een telegram van den Resident van Timor en Onderhoorigheden, inhoudende de merkwaardige woorden: „Politieke toestand gunstig" en daaruit al licht zouden afleiden, dat in die residentie een behoorlijk contact met de zelfbesturen is verkregen, wil ik hen eens daaromtrent inlichten.

Meer speciaal wat Soemba aangaat.

De afdeeling Soemba en Onderhoorigheden der residentie Timor en Onderhoorigheden is verdeeld in drie onderafdeelingen.

1o. Midden-Soemba met Nangamessi of Waingapoe als standplaats van den civiel gezaghebber;

2o West-Soemba met Memboro als standplaats van den posthouder;

3o. Oost-Soemba met een posthouder te Melolo.

In Midden-Soemba en gedeeltelijk in Oost-Soemba is de machtigste radja die van Leewa, over wien straks meer; verder heeft men er nog kleine radja's als Taimanoek, Kapoendoe, Taboendoeng enz.

In Oost-Soemba is de voornaamste radja die van Rendeh, verder die van Mendjeli en Waidjiloe.

Het buitengewoon dorre West-Soemba heeft een radja in de landschappen Memboro, Katewer, Prewatana, Wendé enz.

Geen dezer radja's nu heeft eenige overeenkomst of contract met de Nederlandsch-Indische Regeering. Voor 1870 ongeveer was dit wel het geval; de toenmalige vorsten zijn bereids overleden, sommige geslachten zelfs uitgestorven of uitgemoord, doch van een hernieuwing van contract of installatie van den nieuwen vorst is nimmer en nergens sprake geweest.

De radja's te Soemba verheugen zich dan ook in ongekende vrijheid en gaan lustig hun gang wat betreft slavenhandel, menschenroof, menschenoffers en dergelijke uitingen van beschaving!

Maar, lezer, zult ge allicht vragen, wat doen dan die civiel gezaghebbers, wat doen dan die posthouders daar?

Dat weten ze zelf niet; afgescheiden van het gebied paarden-aankoop en wat daaraan annex is voor den officier belast met het civiel gezag, is de politieke en besturende arbeid van de Nederlandsch-Indische ambtenaren op Soemba *nihil*.

Zij worden door het Nederlandsch-Indische Gouvernement daar geplaatst als politieke agenten, als personen die aan het buitenland moeten verkondigen, dat Soemba Nederlandsch grondgebied is, om een deel van den lastpost, de erfenis van de Hoog Edele Compagnie, in casu de residentie Timor, voor den naneef te bewaren.

Even nagaan wat dit per maand kost:

1 civiel gezaghebber	*f* 250
2 posthouders à *f* 100	„ 200
1 vaccinateur	„ 30
1 tolk	„ 20
7 politie-oppassers à *f* 12. . . .	„ 84
Totaal. . .	*f* 584

dus per jaar ongeveer *f* 7000. Zuiver weggeworpen geld.

En nu de radja's.

Zooals ik boven reeds zei, is de voornaamste radja in Midden- en Oost-Soemba die van Leewa, genaamd Bidi Tou (nieuw mensch).

Door huwelijken vermaagschapt aan den machtigen radja van Rendeh en den radja van Taimanoek heeft dit individu, toen de laatste vorst van Batakapedoe (het terrein waar Waingapoe ligt) op zijn last vermoord was geworden, dit gebied tot zich getrokken; evenzoo het gebied Kadoemboe en Kambera, en heerscht daar als een Nero.

Niettegenstaande onder het bestuur van den Resident Roos reeds op zijn hoofd en op dat van zijn vader een aanzienlijken prijs gesteld was, leeft hij nog in volle vrijheid in de onmiddellijke nabijheid van Waingapoe, daar zijn residentie Lambanapoe slechts 7 paal van die plaats verwijderd is.

Aan Bidi Tou den naam „vorst" te geven is geheel verkeerd. Trouwens men moet op Soemba aan den radja-titel geen andere beteekenis hechten dan „grootsten roover en moordenaar der streek."

De radja's te Soemba zijn (de toenmalige controleur Roos schreef dit reeds in zijn zeer lezenswaardig werkje over Soemba) heerschers over leven en dood van hun ongelukkige onderdanen.

Omringd als zij zijn door een macht van slaven is al het persoonlijk eigen-

dom hunner onderdanen, hun leven, hun lichaam en dat van hun vrouwen en kinderen, radja's en der pretorianen eigendom.

Bezit is gevaarlijk, want dit is een reden om den eigenaar uit den weg te ruimen en niet alleen hem maar zijn geheele familie en vrienden, want deze zouden zich eens kunnen wreken!

De bevolking is dan ook doodarm, leeft uitsluitend van djagoeng en bezit niets dan eenige vuile lompen.

Zooals een huismoeder haar kokki gelast om een kip uit het hok te nemen en te slachten, zoo wordt op Soemba met menschen gedaan. Toen b.v. nog onlangs de moeder van den radja van Taimanoek stierf, werden in tegenwoordigheid van den radja van Rendeh en van den kroonprins van Leewa tal van ongelukkigen, waaronder twee meisjes, aan het graf geslacht.

De radja van Leewa, die zich zooals wij gezien hebben het gezag over Batakapedoe aanmatigde en daarmede over Waingapoe, toont dagelijks dit gezag.

De te Waingapoe gevestigde Arabische paardenhandelaars die onder direct gezag van het Nederlandsch-Indisch Gouvernement staan, worden door hem gedwongen per aangekocht paard *f* 3.00 te betalen, de z g. kepala koeda. Is het nu bijna verscheepdag der paarden geworden, zoo komt een volgeling van den Leewa'schen maramba om het geld te innen.

Bij onwil om te betalen wordt als dwangmiddel eenvoudig de toevoer van paarden en gras naar Waingapoe verboden; dat dit verbod geen doode letter is, daarvoor zorgen 's radja's slaven, die in de onmiddellijke nabijheid van Waingapoe post vatten en overtreders eenvoudig neerslaan.

Zelfs Fransche paardenhandelaars, die hoewel zeer zelden van uit Mauritius met zeilschepen komen om paarden te halen, betalen uit eigenbelang die paardenbelasting.

Den civielen gezaghebber noemden zij spottend den Nederlandschen consul bij den radja van Leewa!

In het landschap Rendeh is de toestand dezelfde. Evenals Leewa in doodelijke vijandschap leeft met Taboendoeng en Kapoendoe, doet Rendeh dit met Waidjiloe en Mendjeli. Zoowel Leewa als Rendeh hebben begrepen, dat het hun belang was zich behoorlijk te wapenen. Door den verkoop van paarden en slaven bepaald rijk te noemen, waren zij in staat zich geweren tegen exorbitante prijzen te verschaffen. Een Winchester deed bijv. 40 pond sterling.

Vooral Winchesters vallen in hun smaak, evenals dit het geval was met de Balineesche radja's.

Wat bepaald toevallig is, dezelfde persoon, een *Staatsblad*-Europeaan die voor de expeditie naar Lombok jaren en jaren te Ampenan gevestigd was, is na die expeditie als agent der Paketvaart te Waingapoe werkzaam! Dat hij op zeer goeden voet staat met vertrouwelingen en telgen der radja's van Rendeh en Leewa, is een bijkomende zaak, maar die komt misschien bij zijn betrekking te pas.

Hoe dit dan ook zij, de radja's van Rendeh en Leewa zitten goed in hun geweren, alleen mangelt het hun wel eens aan munitie. Dit was vroeger niet zoozeer het geval, toen een Mauritius-handelaar hierin voorzag, à la barbe van een posthouder, die zeer toevallig werd betrapt en ontslagen. Zelfs eenige kanonnen moeten zoodoende den radja van Wendé in handen zijn gekomen.

Door het bezit van goede vuurwapenen zijn de radja's in staat hun vriendschap op prijs te doen stellen.

Vandaar huwelijken met andere geslachten, veelal als bezegeling van een gesloten vrede.

En nu de machtigste factor, die, welke de radja's in staat stelt zich niettegenstaande hun beestige wandaden te handhaven.

Dit zijn de Endehneezen, de geesel van Soemba.

Bij honderdtallen steken deze stoute zeevaarders van hun eiland Flores, meer speciaal uit het middendeel daarvan, Endeh met de haven Nangalili, naar Soemba over.

Om deze ongenoode gasten onder contrôle te hebben, moeten zij met afwijking van de andere bewoners der residentie zooals Savoeneezen, Rottineezen enz. voorzien zijn van een pas, doch daar zij op de geheele Noord- en Oostkust van Soemba ongehinderd kunnen landen en dikwijls voor een jaar en meer weg blijven, of zich ergens metterwoon vestigen, is deze bepaling van geen controleerende waarde.

Wel voor den fiscus, want op iederen pas hoort een plakzegel van *f* 0.10.

Eenmaal op Soemba aangekomen, melden zij zich bij de radja's aan en verhuren zich voor grof geld als soldaat in de periodieke moordpartijen Daar de hebzuchtige radja's hen nooit betalen is het eind van het lied, dat hun een of andere kampong wordt aangewezen om zich schadeloos te stellen. Deze kampong wordt uitgeplunderd, en de inwoners als slaven weggevoerd. Zij worden vervolgens naar Flores of Pidjoe gebracht of aan Chineezen, Endehneezen en Boegineezen te Waingapoe verkocht.

En dit is de toestand, zooals die thans op Soemba bestaat. Kapitein Dijk kan, als het telegram waar is dat hij aangevallen zou worden en waaraan ik niet twijfel, beschikken over ongeveer 50 Beaumont-geweren en eenige Sniders. Of de hoeveelheid munitie groot is, betwijfel ik ten zeerste.

Deze vijftig geweren kan hij gebruiken tot bewapening van de zeer loyale Boegineesche kolonie, ongeveer 50 mannen sterk, doch waarvan zeevaarders en handelaars als zij zijn, steeds een groot aantal op reis is.

De Endehneesche kolonie, die één lijn zal trekken met de radja's en hun kameraden bij die Radja's, is natuurlijk zeer gevaarlijk. Toch zullen misschien de enkele vertrouwden, die er zijn, wel bewapend kunnen worden, ware het alleen om de Waingapoesche Edehneezen niet en corps de partij der radja's te doen kiezen. De Endehneesche kolonie te Waingapoe is plm. 200 man sterk, doch zal Endeh wel voor aanvulling zorgen.

Uit het bovenstaande blijkt duidelijk dat het met paarden-aankoop en invloed op de paardenteelt te Soemba uit is. De radja's van Leewa en Rendeh toch zijn de paardeneigenaars. Bovendien wordt de positie van den kapitein Dijk te Soemba onhoudbaar, wat ook zijn lot moge zijn.

Is het der Regeering ernst de paardenquaestie, een levensvraag voor de bereden wapens, afdoende te regelen en zich niet te laten ringelooren door een radja van Leewa en Rendeh, dan is thans het oogenblik gekomen om dit te toonen.

Direct gezag op Soemba met verbanning der aanwezige radja's-moordenaars, is een onafwijsbare eisch geworden, wil men het Sandelhoutras opheffen uit zijn diep verval, dat een ideaal oorlogspaard tot een dos-à-dosknolletje heeft gedegradeerd.

Zoodra de bevolking ziet, dat het Gouvernement zich ernstig voorneemt een blijvend einde te maken aan de beestachtige wandaden van hun beulen, de radja's, zullen zij van hun kant ons krachtig steunen.

Ten allen tijde kan bovendien gerekend worden op de op Soemba aanwezige Savoeneezen onder hunne ons zeer genegen hoofden.

De tijd van het jaar is thans gunstig voor een expeditie, de rivieren zijn nog niet gezwollen door de regens, die einde December invallen. Met een bataljon infanterie en twee eskadrons Cavalerie is het pleit beslist en geheel Soemba beheerscht. En als ooit een expeditie gerechtvaardigd was — n.l. voor een zoo groot legerbelang als de remonteering, tevens in naam der beschaving en terwille van een diep ongelukkige bevolking, dan zou het deze zijn!

* * *

Men vergunne ons een uitweiding.

Wij verbazen ons menigmaal over de weinige belangstelling, waarmee de Nederlandsche dagbladpers de Indische couranten leest, die toch geregeld bij de moederlandsche redacties inkomen. Het bewerken van „de mail" bestaat eenvoudig in het knippen van nieuwsberichten en officieel. Aan de menigmaal zoo belangrijke hoofdartikelen van de Indische pers wordt schier nimmer aandacht geschonken.

Nu het eiland Soemba plotseling binnen de Nederlandsche gedachtensfeer is geraakt, zou men kunnen verwachten, dat een beschrijving van de typische toestanden op dat eiland, zooals hierboven gegeven wordt, toch in de dagbladen gerefereerd zou worden. Maar dit geschiedde niet. Zij hebben het hier in Nederland veel te druk met het commentarieeren van en conjecturen maken over Engelsche courantenberichten betreffende Zuid-Afrika, om aan een hoofdartikel in een Indische courant behoorlijk aandacht te wijden.

* * *

Keeren wij thans tot Soemba terug. Daar helpt nu alleen maar geweld! 't Gaat daar alweer zooals zoo dikwijls in Indië. We laten het eerst loopen. Eindelijk wordt de toestand, door onze onthoudings-politiek, in de inlandsche landschappen zoo erg, dat we wel tusschen beide moeten komen. Zoo worden we telkens en telkens weer imperialist zonder het te willen: de minachting gekweekt door onze afkeerigheid van eenigerlei inmenging kunnen we ten slotte toch niet meer dragen en een expeditie is altijd het eind. Hier treden we, zooals de schrijver zegt, behalve „in naam der beschaving" en „ter wille van een ongelukkig volk" in de eerste plaats op „voor het groote legerbelang de remonteering".

Maar we zouden toch den heer van Kol wel eens willen vragen, welk middel hij weet om dat ons opgedrongen imperialisme, die noodzakelijke, onvermijdelijke expansie in Indië te vermijden. 't Is voor ons geweten daarbij een goed ding, dat wij — zelfs de socialisten gaan hierin mee — overtuigd zijn dat de Indische bevolking het na inkrimping, of liever nog afschaffing, van het zelfbestuur, onder onze administratie beter heeft dan vroeger. En hoe is nu een einde te maken aan menschonteerende gruwelen, zooals hier beschreven zijn, zonder het optreden dat de heer van Kol als imperialistisch zoo menigmaal heeft gebrandmerkt?

MAANDELIJKSCHE REVUE VAN BROCHURES EN VAN TIJDSCHRIFT- EN DAGBLADARTIKELEN.

DEN HAAG, 15 October 1901.

INHOUD.

Het oordeel van de pers over de Indische paragraaf van de Troonrede. — Blanda in de *Controleur* over hetzelfde onderwerp. — De Indische begrooting besproken door de *Residentiebode*, de *Tijd*, de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* en het *Nieuws van den Dag*. — Het *Vaderland* over een „Christen-staatsman voor Indië." — „Wat het nieuwe ministerie in Indië te doen vindt," een vraag door J. in de *Tijd* behandeld. — Een anti-liberale koloniale beginsel-verklaring van de *Standaard*. — Molybdus in het *Zutphensch Dagblad* over „Taal en Christendom in Indië". — De *Nieuwe Rotterdamsche Courant* en de „Nieuwe Koers" in Indië. — Vestingbouw of legerversterking, een militair belang door een gepensionneerd hoofdofficier in het *Vaderland* ter sprake gebracht. — Een beschouwing der *Nieuwe Rotterdamsche Courant* over het zoutmiddel in Indië. — Een ingezonden stuk van den heer L. W. A. Kessler over Djambi in hetzelfde orgaan. — Heeft Nederland toch de Kaap verkocht? een vraag naar aanleiding van een uitlating van G. K. van Hogendorp in zijn „Geheime Aanteekeningen" uit de *Gids*. — De slotbrochure van G. Roessingh van Iterson over de gestolen en te stelen millioenen.'— De waarheid in de Kleian-zaak; brochnre door Veritas. — Dr. J. Groneman's „Verdediging en aanklacht", een polemisch geschrift op oudheidkundig gebied.

Gaven wij een vorig maal ter dezer plaatse een vrij uitvoerig overzicht van het oordeel der pers over den nieuwen minister van koloniën, thans volge hier het oordeel der pers over het eerste belangrijke staatsstuk, waaraan Jhr. Mr. T. A. J. van Asch van Wijk zijn medewerking verleende. Zooals onze lezers weldra uit de verzamelde uitspraken der dagbladen zullen ontwaren, is er op het stuk van moederlandsche belangstelling in onze koloniën in zooverre vooruitgang te constateeren, dat er nu uitvoeriger, meer gedetailleerd de verwachtingen, die de nieuwe koloniale aera medebrengen, werden uitgesproken. Vooral van anti-liberale zijde is dit het geval. Wij laten echter eerst de liberale bladen aan het woord.

De *Nieuwe Rotterdamsche Courant* is zeer sober in haar critiek. Het mag zelfs bijna den naam van critiek niet hebben. Zij geeft eenvoudig een resumptie in de volgende bewoordingen:

„. . . . . Niet veel wordt in deze Troonrede over onze koloniën toegezegd. Van Suriname en Curaçao wordt slechts verklaard, dat op de ontwikkeling daarvan de aandacht blijft gevestigd. Voor onze Oost wordt alleen een betere regeling van de rechtspositie der inlandsche Christenen en — wij hopen, dat hier geen gevaarlijke stappen zullen worden gedaan — een steun op vaster voet aan de Christelijke zending toegezegd. De mindere welvaart der inlandsche bevolking op Java, die de troonrede als vaststaande

aanneemt, zal commissoriaal worden gemaakt, en naar decentralisatie zal worden gestreefd".

Even karig is het *Algemeen Handelsblad*, waar het blad zegt:
„Op koloniaal gebied zal eveneens in de richting van het vorig Kabinet worden voortgewerkt".

Tot breeder beschouwing brengt het de *Nieuwe Courant*. Het orgaan der oud-liberalen meent, dat:

„. . . . . Suriname in de desbetreffende zinsneden niet die voorname plaats beslaat, welke men er in verband met het verleden van den minister van koloniën aan zou hebben toegekend; op de ontwikkeling van die landstreek zal slechts „de aandacht" der regeering „gevestigd" blijven. Maar in onze Oost zal eindelijk de hand geslagen worden aan een betere regeling der rechtspositie van de inlandsche Christenen; zal — hier schuilt wellicht gevaar — „aan de Christelijke zending op vaster voet steun verleend worden." Met het uitspreken van de stelling dat Nederland verplicht is geheel het Indische regeeringsbeleid te doordringen van het besef, dat ons land tegenover de bevolking dier gewesten een zedelijke roeping heeft te vervullen, is misschien bedoeld naar een meer „ethischen koers" te wijzen; wij zullen er ons over verheugen als deze woorden in vervulling mochten treden en aan liberale hulp daartoe zal het der regeering niet ontbreken. De beloofde enquête nopens de welvaart der inlandsche bevolking kan in dit opzicht veel goeds doen. Decentralisatie van bestuur blijft ook van dit ministerie een der administratief-politieke middelen, welke tot hetzelfde doel kunnen doen naderen".

Meer bezorgd over de toekomst is de radicale *Haagsche Courant*. Na gezegd te hebben, dat maatregelen tegen de openbare speelzucht, waarvan de Troonrede spreekt, zeker algemeene sympathie zullen verwekken, vervolgt het blad:

„. . . . . En zoo ook is het aangekondigde onderzoek naar de oorzaken der „mindere welvaart" van den Javaan een aangename boodschap.
„Of men dit zeggen kan van de zinsnede omtrent de Christelijke zending in Indië en de zedelijke roeping der Regeering in deze? De woorden staan ver af van die over de „vernieling der legatiën" in China. Maar al zijn onze Javanen geen Chineesche boksers, de gebeurtenissen te Peking maken toch ietwat bezorgd, als we de zending zoo tot Regeeringszaak zien verklaren".

Bepaald ontevreden is de *Middelburgsche Courant*. Zij zegt:

„. . . . . Ook omtrent Indië — Oost- en West — vinden wij in de Troonrede meer tirades dan beloften. Dat wij tegenover beiden eene zedelijke roeping te vervullen hebben, weten wij reeds lang; — en dat aan de bepalingen ter bescherming van de onder contract werkende koelies gestrengelijk de hand zal worden gehouden, ligt, zouden wij zeggen, voor de hand.
„Decentralisatie van bestuur is ook geen nieuw nommer op het politiek programma".

De *Zutphensche Courant*, het orgaan van den ex-minister Goeman Borgesius, is meer voldaan. Zij maakt de volgende opmerking:

„. . . . . Wij zagen met voldoening, dat de ontwerper van de Troonrede niet meer de meening is toegedaan, door dr. Kuyper vroeger herhaaldelijk verkondigd, dat het beleid der liberalen op Atjeh in hooge mate verderfelijk was.

„Dat in verband met de zedelijke roeping, die Nederland in Indië heeft te vervullen, een onderzoek naar de oorzaken der mindere welvaart van de bevolking wordt genoemd, klinkt zeker verrassend voor hen, die in dat verband veeleer iets over de evangelisatie of de zending hadden verwacht."

Voorzichtig laat het *Dagblad van Zuid-Holland en 's Gravenhage* zich uit:

„. . . . . Van den nieuwen Minister van Koloniën kon worden verwacht, dat hij, bij het hem meer bijzonder toevertrouwd beheer, de Christelijke staatkunde ruiterlijk op den voorgrond zou stellen. Zeer zeker heeft Nederland tegenover de Indische bevolking een zedelijke roeping te vervullen. Intusschen zij ook hier voorzichtigheid aan de Regeering aanbevolen. Men vergete niet den grondslag waarop het ons mogelijk is met eenige duizende Europeanen millioenen inlanders te besturen. Geleidelijke en verstandige verspreiding van de Christelijke leer zal zeker de inlandsche bevolking ten goede komen, doch men geve dan ook aan de Christelijke zending de noodige „leiding", waarvan in den aanhef der Troonrede sprake is.

„Van onze West wordt weinig gezegd, maar dan toch nog meer dan door het vorig Kabinet omtrent Suriname en Curaçao werd gezegd. In den regel zweeg de Troonrede er over. Nu echter wordt verklaard, dat de aandacht der Koningin op de ontwikkeling van Suriname en Curaçao blijft gevestigd, hetgeen wij in zulke woorden mogen overzetten: dat de tegenwoordige Regeering de belangen dier koloniën zeer zal behartigen.

Na deze weinig zeggende woorden, volgt het oordeel van het *Volk*, dat in een opstel met den daverenden titel: Met Bijbel en snelvuurgeschut, deze garnaatkartets afvuurt:

„. . . . . De koloniale paragraaf loopt van christelijkheid over: hier heeft blijkbaar de kapitalistische klasse nog meer pleisters voor het ontrust geweten noodig dan in ons eigen land. De vermeerdering van welvaart der inlandsche bevolking op Java, wier armoede hier en daar in hongersnood ontaardt, zal voorloopig uitblijven, daar de Regeering „een onderzoek wil instellen". Het onrecht van den Atjehoorlog blijft nog steeds verjaard; dezelfde optimistische verwachtingen, dat het wel gauw in orde zal zijn, waarmede liberale regeeringen ons steeds hebben gepaaid, moeten ook thans weer dienst doen, om de moordtooneelen in Atjeh te kunnen voortzetten. Dat aan de bescherming der contract koelies de hand zal worden gehouden, beloofde minister Cremer ook steeds; toch stierven ze op vele ondernemingen als ratten en muizen. De voorstellen tot decentralisatie van bestuur zullen wij moeten afwachten. Over aflossing der „eereschuld", aan Indië, anders wel de overdenking eener „christelijke" regeering waard, zwijgt zij".

Tot hiertoe de liberale bladen in hun verschillende nuanceeringen. Thans het oordeel gehoord der anti-liberale organen.

Hoog gestemd is de *Standaard*. Het orgaan zegt:

„. . . . . Krasser is wel nooit in een regeeringsstuk de batige-sloten-politiek veroordeeld, en alle koloniale politiek, die in de eerste plaats het oog gericht heeft op voordeelen voor de schatkist, op winsten voor de aandeelhouders in Indische ondernemingen".

Niet minder hoopvol klinkt ons het oordeel tegemoet van het *Nederlandsch Dagblad*

„. . . . . Aan de koloniën ten slotte wordt de noodige aandacht geschonken. Zij zijn niet langer de vergeten en verwaarloosde stiefkinderen. Het Christelijk karakter van Nederland zal in Indië niet langer zooveel mogelijk worden weggestopt".

Ook de *Hollander*, het Haagsche anti-revolutionnaire orgaan, jubelt huizen hoog.

„. . . . . En dit niet alleen. Maar de schoone paragraaf voor de Koloniën stemt tot niet minder blijde verwachting voor de toekomst. Ook hier staat weer het geestelijk belang op den voorgrond. En terwijl de aandacht ernstig wordt gevestigd op de mindere welvaart der inlandsche bevolking op Java, wordt vooraf als eisch gesteld een christelijke koloniale staatkunde, dat Nederland als Christelijke Mogendheid verplicht is in den Indischen Archipel de belangen der inlandsche christenen te bevorderen en de Christelijke zending te steunen".

De katholieke *Residentiebode* is kalmer, maar kan niet nalaten nog eens even de tegenstelling tusschen Van Asch van Wijck en Keuchenius op den voorgrond te schuiven. Zij zegt n.l.:

„. . . . . In de koloniale paragraaf kunnen wij van harte toejuichen de uiting van het besef dat „Nederland tegenover de bevolking dezer gewesten (Indische Archipel) een zedelijke roeping heeft te vervullen". Het ontzeilen der moeilijkheden welke aan het gehoor geven van deze roeping onvermijdelijk verbonden zijn is aan den takt en den onvermoeibaren ijver van onzen Minister van Koloniën — wien begrijpelijkerwijze ook onze „West" zeer ter harte gaat — beter toevertrouwd dan eertijds aan wijlen Keuchenius. Onder zijn contraseign — al is het terrein glibberig! — zijn ook voor de Koeli's en wat betreft de centralisatie in het bestuur niet dan nuttige en doeltreffende voorstellen te wachten".

De *Venloosche Courant* haalt er de „ethische koers" bij. Zij schrijft:

„. . . . . Het was te verwachten, dat het Christelijk element in deze Troonrede niet zou ontbreken

„Er wordt dan ook in gesproken van het voortbouwen „op de Christelijke grondslagen van ons Volksleven," van de „verplichtingen van Nederland als Christelijke mogendheid" enz.

„In zooverre is ze reactionair.

„Maar reactionair in den goeden zin van het woord, en in overeenstemming met den uitslag der verkiezingen.

„Reactionair in dezen zin dat ze in twee gewichtige aangelegenheden, nl.: de sociale wetgeving in het bestuur der koloniën uitdrukkelijk terugkeert tot den Christelijken grondslag.

„Maar niet reactionair in dezen zin, dat er uit zou blijken het voornemen

der nieuwe Regeering om met name wat de sociale politiek betreft, stil te zitten.

„De hoofdinhoud komt hier op neer: *wat Nederland zelf betreft*, sociale hervormingen op Christelijken grondslag met tariefsherziening; *wat de koloniën aangaat*: het volgen van den ethischen koers"

In de *Stemmen voor Waarheid en Vrede* schrijft Dr. W. Bronsveld in zijn *Kroniek* over de Troonrede het volgende over den heer Van Asch van Wijck.

„Een man, als de tegenwoordige minister van koloniën, van wien wij niet verwachten dat hij anders zal optreden dan hij deed in West-Indië, toen hij conspireerde met den roomschen bisschop, zal ongetwijfeld den „apostolischen vicaris" te Batavia terwille zijn, en voor de protestantsche zending zien wij donkere dagen tegemoet. . . .

„Doch het godsdienstig deel van ons volk heeft zich laten meeslepen door fraai-klinkende leuzen."

Op gevaar af van „ergernis" te verwekken bij de redactie van *Oost en West*, willen wij dit overzicht niet afsluiten alvorens melding te maken van het oordeel van dit orgaan, maar moeten dan hieraan tevens de opmerking vastknoopen, dat het *eenige* koloniale weekblad dat in ons land verschijnt en dat een 2000 tal lezers telt, wel erg bondig is in zijn uitspraak over een zóó gewichtig onderdeel van een staatsstuk als de Troonrede. Ongetwijfeld na aandachtige lezing en rijpe overweging is het weekblad tot deze beschouwing gekomen:

„. . . . . Het verheugt ons dat de meerdere (lees *mindere* — Red. *I. Gids*) welvaart der Inlandsche bevolking op Java, de bijzondere aandacht van Hare Majesteit heeft getrokken."

Wij zullen ons hier niet verder in beschouwingen verdiepen over de al of niet juistheid der gemaakte opmerkingen. Genoeg zij het, dat in het generale geoordeeld, het ons voorkomt, alsof er thans meer aandacht aan koloniale zaken gewijd zal worden door de bladen dan vroeger. Is dit vermoeden juist, dan zijn wij er met onzen clericalen minister van koloniën niet op achteruit gegaan. Integendeel dan is er „winste".

* * *

Uitvoeriger dan in bovengenoemde bladen werd de troonrede in de *Controleur* van 28 September besproken. Blanda kweet zich van deze taak. Dit pseudoniem doet reeds vermoeden, wat ons te wachten staat. Maar laten wij hem eerst aan het woord. Hij valt ons direct met de deur in het huis, waar hij zijn opstel begint met te constateeren:

„Voor een groot deel een holle klank, in haar geheel een fameuze bespotting van den tegenwoordigen treurigen toestand van Indië en het volk van Java, is de Indische paragraaf in de Troonrede".

De daaropvolgende phraseologie over de rijk getooide koningin op de troon etc. etc. slaan wij over. Wij kunnen echter de opmerking niet nalaten te maken, dat waar Blanda klaagt over phrasen, en hij er zelf ons zoovele geeft, dit wel een weinig doet denken, aan de pot, die den ketel verwijt dat hij zwart is. Maar na twee kolommen dikke woorden, krijgen wij toch nog eenige argumenten te hooren. Zoo b. v. over het in te stellen onderzoek naar de mindere welvaart der inlandsche bevolking.

De regeering gaat een onderzoek instellen, zegt hij, naar de oorzaken dier „mindere welvaart". Alsof dat nog noodig is! Is deze regeering zoo onwetend? Wat doet zij dan regeering te zijn, als zij de elementaire kennis voor haar taak mist? Want moet het nog, nù nog gezegd en onderzocht worden, aan welke chronische, uitputtende kwalen Indië lijdt? Dat weet nu toch een ieder, meent Blanda, die van koloniale zaken meer of minder op de hoogte is en dus zeer zeker zij, die regeering durven zijn.

Verder, meent hij, heeft de regeering er naar gestreefd, de Indische clausule in de Troonrede ook te maken tot een kind van den modernen tijd, door haar pasklaar te maken voor den hedendaagschen kolonialen mode-geest. Als christelijke mogendheid is Nederland verplicht — heet het toch — „geheel het regeeringsbeleid te doordringen van het besef, dat Nederland tegenover de bevolking dezer gewesten een zedelijke roeping heeft te vervullen". Dat slaat op de ethische koers, die in de koloniale politiek wel geen *haute nouveauté* — hoe lang wordt dat mooie lied al gezongen? — maar in den allerlaatsten tijd al danig *en vogue* is. Maar in weerwil van al dat ethiek-getheoretiseer gaat men langs den allerpraktischen fiscalen en kapitalistischen weg voort, Indië en den Indiër uit te buiten.

Resumeerende komt hij tot deze slotsom:

„De staat van zaken in Indië blijft zooals die was, d. w. z. dat hij volgens de leer: „stilstand is achteruitgang" en „rust roest", voortdurend verergeren en vertroebelen zal. Wij hebben dit voorspeld bij 't optreden van dit ministerie (zie Revue bl. 1233—34). Wij zagen van deze regeering voor Indië niets anders in 't verschiet dan een sterke, besliste bevordering der christelijke zending en der rechtsgelijkheid van inlandsche christenen met Europeanen. De Troonrede stelt ons niet in 't ongelijk. De rechtspositie dier inlandsche christenen en de zending zijn punt één in de Indische paragraaf.

„Van de tallooze desiderata en urgente hervormingen voor Indië wordt alleen melding gemaakt van het koelie-vraagstuk en van decentralisatie. Die twee dingen zijn daar als 't ware neergesmeten en maken een eenigszins mallen indruk. Naar decentralisatie zal gestreefd worden, heet het nog maar. Wij stellen ons dus niet al te er veel van voor, bovendien heeft dit vraagstuk al de treurige antecedenten om zich ook weer met dien vogel in de lucht te gaan verblijden."

Zouden Blanda's opmerkingen, waarin dikwijls veel waarheid schuilt, niet beter uitkomen, meer effect maken, indien ze ontdaan waren van de phraseologische franje, die heusch soms zeer leelijk is!

* * *

Kort nadat de Troonrede was uitgesproken, verscheen de koloniale begrooting, waarover de pers zich uitvoerig uitsprak. In de mededeeling van de oordeelvellingen over dit onderwerp, willen wij in de eerste plaats het woord laten aan de organen, die anders onder een liberaal ministerie voor koloniale onderwerpen gewoonlijk oost-indisch doof zijn, maar nu zelfs hoofdartikelen wijden aan de eerste arbeid van den „christelijken minister". Zoo noemen wij hier b. v. de *Residentiebode.*

In een artikel (nummer van 19 September) getiteld: de Indische Begrooting, wordt gedetailleerd nagegaan, welke plannen de minister heeft, en die hij in het

loopend budget-jaar tot uitvoering wenscht te brengen. De eindcijfers beschouwd vindt het blad, dat de begrooting er niet rooskleurig uitziet.

Tegen *f* 151,971,414 aan geraamde inkomsten, staan *f* 158,149,412 geraamde uitgaven. Er is dus een tekort van een dikke zes millioen. Onder de uitgaven is echter bijna 12 millioen uitgetrokken voor min of meer productieve en in elk geval buitengewone werken: duinwaterleiding te Soerabaja, telegrafische verbinding van Menado, haveninrichtingen te Makassar, aanleg van spoorwegen en van den Atjeh-tramweg en productieve irrigatiewerken.

Indien men hiermede rekening houdt en verder ziet wat de regeering al zoo doen wil in het belang van Indië, maakt de begrooting ten slotte toch weer een goeden indruk. In de allereerste plaats wordt *f* 590.534 besteed tot het afschaffen van de drukkendste heerendiensten op Java en Madura, de zoogenaamde buitengewone.

Wij vestigen bijzonder de aandacht onzer lezers op de volgende zinsneden, die betrekking hebben op de zending *cum annexis*. Hierover zegt het blad:

„Verbeterd worden de traktementen van de personen, die door genootschappen, vereenigingen of maatschappijen, welke zich de bevordering van het Christendom ten doel stellen, ter beschikking van de Regeering worden gesteld, om, ter plaatse door den Gouverneur-Generaal aan te wijzen, te voorzien in de godsdienstige behoeften van de minder gegoede leden der Christelijke gemeenten en van de militairen in de garnizoenen.

„De Gouverneur-Generaal is tevens bevoegd verklaard om personen, die zich reeds in Nederl.-Indië bevinden en door hem daartoe geschikt geacht worden, op de voordracht van voornoemde genootschappen, vereenigingen of maatschappijen, werkzaam te stellen op dezelfde voorwaarden als geschiedt met in Nederland verblijf houdende personen (d. w. z. vergoeding van kosten van opleiding tot een maximum van *f* 800 aan het betrokken genootschap, enz.).

„Eindelijk zal de bezoldiging van de leeraren bij de inlandsche christengemeenten, die thans *f* 25 per maand ontvangen, door invoering van periodieke verhoogingen tot *f* 40 's maands kunnen klimmen".

Over de regeling van de rechtstoestand van de inlandsche christenen laat de *Residentiebode* zich volgenderwijze uit:

„Ook de regeling van den rechtstoestand der Inlandsche christenen is nog in studie. Een rechterlijk ambtenaar ontwerpt een regeling van den rechtstoestand der Inlandsche bevolking in de Minahassadistricten der residentie Menado ten aanzien van het privaatrecht en bereidt zoodanige regeling voor andere gemeenten voor, in 't bijzonder voor de residentiën Amboina en Ternate.

Uitgemaakt is echter, dat art. 17 hunner instructie zich allerminst verzet tegen het Christen-worden van regenten".

Aan het slot van haar artikel vraagt het blad:

„Zegden wij te veel, waar wij beweerden, dat deze eerste begrooting van den heer v. Asch v. Wijck — veel daarvan zal zeker van zijn voorganger zijn overgenomen, maar het is toch thans zijn werk — een goeden indruk maakt?"

* * *

De *Tijd* (nummer van 20 September) is ook met de plannen van den minister ingenomen. Het orgaan vindt, dat een lid van het nieuwe Kabinet, dat ferm aanpakt, de minister van Koloniën is. Pas is de Indische begrooting

verschenen, waaruit op tal van plaatsen een krachtige geest spreekt, die voor geen ingrijpende maatregelen terugschrikt, of reeds bereikt de Tweede Kamer een ontwerp, strekkende tot opheffing van het uitvoerrecht op koffie en indigo in Nederlandsch-Indië. De beschouwingen van het blad over dit onderwerp daargelaten, lezen wij in dit artikel nog, dat de Minister ook voor Indië wel degelijk de waarde van degelijk onderwijs weet te schatten, hetgeen zijn voorstellen bewijzen tot het uittrekken van gelden voor een landbouwschool op Java, maar vooral tot betere salariëering en tot opheffing van den stand der inlandsche onderwijzers aan de openbare scholen, zoowel in de Buitenbezittingen als op Java. Ten slotte mag ook met waardeering worden gewag gemaakt van het plan om de bezoldiging te verhoogen van christenzendelingen, voor zoover dezen ter beschikking worden gesteld van de Regeering, om te voorzien in de godsdienstige behoeften van mindergegoede leden van christelijke gemeenten en van militairen; zoo ook van leeraren (catechisten) bij inlandsche christen-gemeenten.

Nu zou het zeker onbillijk zijn, meent de *Tijd*, al het goede dat deze Indische begrooting bevat, op rekening te stellen van den pas opgetreden minister van koloniën. Veel ongetwijfeld heeft deze reeds voorbereid gevonden: voor afdoend onderzoek omtrent menig onderwerp heeft hem-zelven nog de tijd ontbroken. „Zóóveel echter meenen wij, zoo besluit de *Tijd*, dat thans reeds kan voorspeld worden, dat de wisseling van Ministerie ook voor den bruinen broeder in Indië allerminst een nadeel zal blijken."

Dit is, gelooven wij, wel een weinig den tijd vooruitloopen.

* * *

Ook in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* (van 24 September) wordt de Indische begrooting besproken. In tegenstelling met de anti-liberale bladen die zich niet veel gelegen laten leggen aan de economische belangen van den Inlander, is hier veel plaatsruimte verleend aan een beschouwing over heerendiensten, havenwerken en spoorbanen. Bij de post uitgetrokken voor de voortgezette afschaffing van heerendiensten merkt het orgaan op, dat daarvoor tot dusverre is bestemd de jaarlijksche opbrengst van het hoofdgeld. Over het begrootingsjaar geraamd op *f* 3,345,000, zal daaruit bekostigd worden de afkoop der voormalige pantjen-diensten, de aanleg en het onderhoud van wegen en bruggen, het bewaken van openbare gebouwen en het bezetten der wachthuizen in zeven residentiën. Teneinde dit laatste voor geheel Java over te nemen en tevens niet langer te vorderen de meest drukkende heerendiensten voor den aanleg van en voor groote herstellingen aan wegen, water- en bevloeiingswerken, wil de regeering dit jaar *f* 590,533 aan het hoofdgeld bijpassen. De afzonderlijke boekhouding zal dan voortaan ophouden en het hoofdgeld als alle andere belastingen, onder 's lands gewone middelen opgenomen worden, terwijl de uitgaven voor de verdwenen heerendiensten onder de vaste posten der begrooting een plaats zullen krijgen.

Er is bovendien een memoriepost uitgetrokken om den afkoop te bevorderen van den heerendienst, die in den vorm van kostelooze levering van grint voor de wegen bewezen wordt. De levering in geld is in vele dessa's der residentiën Semarang, Cheribon en Japara reeds in zwang, met goedvinden der belastingplichtigen, en de regeering stelt zich voor, door middel van vrije

overeenkomsten met de bevolking, die regeling algemeen te maken. De daarmede gemoeide uitgaven wil zij voor hare rekening nemen; doch het bedrag daarvan is vooralsnog onbekend.

Over de regeling van den rechtstoestand van den inlandschen Christen, waarvoor de heer van Asch van Wijck zoo warm voelt, zegt het blad, dat uit de Memorie van Toelichting niet blijkt, dat de minister van Asch van Wijck voornemens is de aan den rechtsgeleerden ambtenaar, Mr. J. Slingenberg, in April j. l. door den heer Cremer in commissie benoemd, met de opdracht, om het privaatrecht tot het onderwerp zijner hervormings-voorstellen te maken, te niet te doen en daarvoor een wijziging van de publiek-rechtelijke verplichtingen der Christen-inlanders in de plaats te stellen. Dit laatste werd door den toenmaligen afgevaardigde dr. Kuyper op den voorgrond gesteld in zijne rede van den 22en November 1900, welke echter van veel minder grondige kennis van het onderwerp getuigde dan het zaakrijk betoog van den heer van Limburg Stirum, den vorigen dag ten voordeele van het privaatrecht gevoerd.

Na het over een „orgeltoon" van het christelijk ministerie te hebben gehad, eindigt het Rotterdamsche orgaan met de volgende woorden:

„Het regeeringsbeleid over de Nederlandsche koloniën is aan eenige, weinig verwrikbare, grondbeginselen vastgeklonken. Het kan niet anders dan zich richten naar de oeconomische draagkracht van een volk, hetwelk met nagenoeg alle koloniën dezen ongunstigen toestand gemeen heeft, dat een aanzienlijk deel der overwinsten het land uitvloeit in den vorm van pensioenen, verlofstraktementen, dividenden en winst op ingevoerde benoodigdheden. Wat er te verteren — en dus te belasten — overblijft, hangt af van even wisselvallige als bedriegelijke landbouw-inkomsten.

„Deze wisselvalligheid te doen verminderen, door in de plaats der rechtstreeksche cultuur-inkomsten te stellen andere van minder onzekeren aard — ofschoon men dwalen zou, indien men die onafhankelijk van de landbouwtoestanden waande — is het, met goed gevolg bekroonde, streven geweest van elkander opgevolgd hebbende liberale regeeringen. Zij hebben ook daardoor getoond, doordrongen te zijn van een gevoel van zedelijke verantwoordelijkheid, dat niet met woorden pronkt, maar in practisch handelen zich openbaart. Wij wenschen den tegenwoordigen minister van koloniën toe, dat hij in ruime mate de vruchten daarvan plukken zal, in de hoop dat hij dan een bekend woord van een Fransch financier uit de restauratiejaren, den baron Louis, zal weten waar te maken in omgekeerden zin: „donnez-moi de bonnes finances et je vous ferai de la bonne politique".

De lofrede op de eigen partij, waarvan wij een gedeelte spatieerden, is hier al zeer ongepast. Overigens is het geheele artikel geschreven in dien onuitstaanbaren pseudo-academischen stijl, waarvan de schrijver der koloniale artikelen in dit orgaan het geheim bezit. De „baron Louis" sluit waardig het hek.

* * *

Het *Nieuws van den Dag*, (van 25 September) wijdt ouder gewoonte ook een zakelijk artikel aan de begrooting.

Aan deze begrooting is het niet te merken, zegt het *Nieuws*, dat zij werd ingediend door een pas opgetreden Minister, van een andere politieke richting dan zijn voorganger. Men vindt daarin vele maatregelen voorgedragen, die onder het vorig bewind werden voorbereid, en ziet duidelijk, dat het geheele ontwerp door den optredenden Minister van den aftredenden is overgenomen. In de Memorie van toelichting wordt ergens gewezen op de wenschelijkheid van „esprit de suite" in een onderdeel van de administratie. Blijkbaar is de nieuwe Minister doordrongen van het besef, dat er ook in geheel het Indisch beheer „esprit de suite" behoort te zijn.

Het *Nieuws* brengt den Minister hiervoor „hulde". Verder legt het orgaan zijn lezers uit, waarom deze post verhoogd, geene post verlaagd of geschrapt is geworden. Tot nadere beschouwing geeft het artikel geen aanleiding.

* * *

„Een Christen staatsman voor Indië", zoo luidt het opschrift van een artikel in het *Vaderland* van 30 September. Bedoeld wordt een bespreking èn van de indische paragraaf in de Troonrede èn van de indische begrooting. Na hetgeen hierboven reeds in ons overzicht over de indische paragraaf van de Troonrede werd gezegd, zullen wij ons bepalen tot het oordeel door het blad over de indische begrooting geveld. In het bijzonder wat het blad zegt over de rechtspositie der inlandsche christenen, zooals door den minister gewenscht blijkens de Memorie van Toelichting. die de begrooting vergezelt.

Het vraagstuk van de rechtspositie der inlandsche Christenen is, zegt het *Vaderland*, van zeer moeilijken en ingewikkelden aard. De Ministers Keuchenius en Mackay hebben er geen oplossing voor kunnen vinden en na hen hebben zich van jaar tot jaar rapporten en adviezen opgestapeld, totdat eindelijk een liberaal Minister — de voorganger van dezen Minister — den knoop heeft doorgehakt en de regeling ter hand heeft genomen. De heer Cremer achtte het wenschelijk niet een algemeene regeling in te voeren, maar bijzondere gewestelijke bepalingen te treffen overeenkomstig de plaatselijke behoeften, beginnende daar, waar het Christendom zich het meest heeft verbreid en de inlanders het meest ontwikkeld zijn. Om codificatie van het privaatrecht moest het z. i. te doen zijn, waarbij in de eerste plaats familie- en erfrecht, later ook gedeeltelijk het verbintenisrecht overeenkomstig de eischen der Christelijke beginselen geregeld zouden moeten worden. Met de Minahassa zou dan worden aangevangen, waarheen — de tegenwoordige Minister deelt het mede — nu een rechterlijk ambtenaar is afgevaardigd om de gewenschte codificatie te ontwerpen. Zoo deze denkbeelden, ten vorigen jare door den heer Cremer ontwikkeld, van Christelijke zijde eenige critiek ondervonden, dan was het niet, omdat zij de Christelijke beginselen geen recht deden wedervaren. Integendeel, de Minister werd veeleer tot voorzichtigheid aangemaand om niet te zeer met het inlandsche gewoonterecht in botsing te komen: men zie de rede van den heer Van Limburg Stirum. De aanmerkingen van den heer Kuyper, die van eigenlijke critik zich onthield, hadden de strekking om tegenover deze privaatrechtelijke regeling meer nadruk te leggen op de eischen van het publiekrecht Bepaaldelijk wenschte hij, dat de Christen-inlander zou vrijgesteld worden van diensten bij de Mahomedaansche graven, en niet op Zondag zou behoeven uit te komen

voor dessa-diensten. Toen de Minister hierop in substantie antwoordde, dat te dien aanzien een meer met de eischen van den Christelijken godsdienst strookende practijk mogelijk zou zijn, zoodra in een dessa een belangrijk deel der bevolking tot het Christendom was bekeerd, drong de heer Kuyper niet nader aan.

En wat zien wij thans? De Calvinistische Minister komt op de publiekrechtelijke zijde der quaestie niet terug en bepaalt zich, wat het privaatrechtelijke betreft, tot mededeeling van hetgeen thans overeenkomstig de uiteenzetting van den Minister Cremer wordt gedaan. Wanneer nu langs dezen weg geleidelijk een regeling van de rechtspositie der inlandsche Christenen tot stand komt, zal de eer daarvan toekomen aan dezen liberalen Minister.

Aan het slot van zijn beschouwingen zegt het *Vaderland:*

„Overigens hebben wij voor veel op de begrooting gaarne een woord van lof over, dat wij onpartijdiglijk over den afgetreden en den opgetreden Minister willen verdeelen. Wij noemen in de voornaamste plaats de prijzenswaardige, zij 't wat schroomvallige stappen, gedaan tot verdere beperking der heeren diensten; de afschaffing der uitvoerrechten op koffie en indigo, die inderdaad niet langer mocht uitblijven en die door de verhoogde opbrengst der invoerrechten, dank zij de gestadige uitbreiding van het tolgebied, wordt vergemakkelijkt; de verbetering van het rechtswezen in de Vorstenlanden; de uitbreiding van het parc vaccinogène, waarvoor het Calvinisme in Indië geen beletsel blijkt te zijn, en andere kleinere maatregelen.

„Ook zijn de begrootingscijfers niet ongunstig. Er is een tekort, maar dat kan meevallen, gelijk de laatste jaren de uitkomst meeviel, dank zij de hooge tinprijzen, die ons nog niet hebben begeven. En al blijft bij de suppletoire aanvragen, die niet uitblijven, het tekort zooals het is geraamd, dan overtreft het toch niet de sommen voor productieve uitgaven gevraagd. De toestand is niet zoo, dat de Minister tegen verdere noodige en nuttige uitgaven behoeft op te zien. En er is reden om vertrouwen te stellen in zijn ijver, zijn werkkracht, zijn bereidwilligheid!"

Dit is zeer lief gezegd, maar innig gemeend ook? — De gezochte aardigheid aan het eind van het artikel over den „heidenschen" Titus en den „christelijken" Titus, doet hier wel aan twijfelen.

* * *

Wordt met dit artikel de rij afgesloten der opstellen, die handelen over de indische begrooting, thans vragen wij de aandacht onzer lezers voor eenige opstellen, die de koloniale politiek meer in het algemeen beschouwd, tot onderwerp van behandeling hebben.

In de *Tijd* van 27 September plaatste de redactie een uit Indië toegezonden opstel tot opschrift voerende: „Wat het nieuwe ministerie in Indië te doen vindt," en onderteekend door J. Wij krijgen hier een kijkje op de koloniale staatkunde, zooals die door een fervent Katholiek wordt gezien. Openhartig zegt hij, waar het „voor ons Katholieken," die nu een ministerie hebben „waarin drie Katholieken van naam zitting hebben" om te doen is. In het kort komt dit verlangen hier op neder: „volle vrijheid in de Minahassa;" de regeling der rechtspositie van den inlandschen Christen; en „bij voorkomende gelegenheden" benoemingen van „enkele geloovige Katholieken en Protestanten." Met een naïve vrijmoedigheid komt J. hiervoor uit.

Om vast te leggen wat anno 1901 door de Katholieke partij als rechtmatig aandeel in de koloniale buit voor haar kerk werd opgeëischt, laten wij hier woordelijk volgen, wat hij over deze kardinale punten in het midden heeft te brengen.

„De uitslag der verkiezingen, zegt hij, in Nederland en de vorming van een Ministerie uit de Rechterzijde, waarin drie Katholieken van naam zijn opgenomen, hebben de Katholieken in Indië vervuld met de blijde verwachting, dat thans zal worden te gemoet gekomen aan datgene wat zij in de allereerste plaats verlangen, namelijk vrijheid, volle vrijheid voor de katholieke Kerk in de Minahassa. Het geldt hier, en dat worde toegeroepen aan alle katholieke machthebbers in Nederland, niet alleen een zaak van groot praktisch belang, niet alleen een quaestie van recht, maar het geldt ook een zaak van eer! Of raakt het niet aan onze eer, dat wij belemmerd worden in de uitoefening van ons recht en in de vervulling van onzen plicht, omdat men vreest voor een opstootje van onze belagers?

„Drie Katholieken hebben thans zitting in den ministerraad en kunnen daar hun stem doen hooren, hun invloed doen gelden. Zij hebben achter zich de sterkste fractie der Rechterzijde en de groote meerderheid der kiezers, die deze Rechterzijde tot stand brachten. Ik weet dat in de regeerkunst zeemanschap noodig is en wil daarom niet op de houding onzer drie katholieke ministers vooruitloopen. Ik wil slechts hardop zeggen, ja uitschreeuwen, zoodat alle Katholieken in Nederland het hooren, dat de Kerk in de Minahassa wacht op haar goed recht, dat zij wacht op de volle gelegenheid tot vervulling van haar hoogen plicht, dat zij wacht op herstel van haar gekrenkte eer. En die eer, lezer dat is de eer van heel de Kerk, dat is de eer van al haar zonen, dat is mijn eer, uw eer, de eer van gansch de katholieke partij!

„Staat vrijheid in de Minahassa nummer één op de lijst onzer verlangens, in de tweede plaats komt de regeling van de rechtspositie van den inlandschen Christen. Ongetwijfeld mag de inlandsche Christen thans in de naaste toekomst vertrouwen stellen, nu aan het hoofd van het Kabinet de man is geplaatst, die in meer dan één voortreffelijke redevoering voor het goed recht van den Christen inlander heeft gepleit. Moge dan thans voorgoed een einde worden gemaakt aan de moeilijke, soms bijna onmogelijke verhouding, waarin de inlandsche Christen zich ten opzichte van zijn omgeving ziet geplaatst, een einde ook aan de openlijke of verkapte tegenwerking, waarmede de kerstening des inlanders van den kant van inlandsch of europeesch bestuur heeft te kampen. De samenstelling van het Ministerie en van de Kamer-meerderheid geeft ons den waarborg, dat bij het ontwerpen en invoeren van een beteren toestand even goed met de katholieke belangen als met die van andersdenkende Christenen zal worden rekening gehouden."

En over de „benoemingen" zegt J.

„Naast kerstening van den inlander zij bestrijding van het ruwe materialisme bij een groot gedeelte der indo-europeesche maatschappij en der ambtelijke wereld de leus. Niet, dat wij in de gegeven omstandigheden de menschen zouden kunnen of willen beletten, voor zich-zelven aan materialisme te doen, maar wij hebben recht, en het is onze plicht, te eischen, dat hun materialisme niet in het publiek, vooral niet in het ambtelijk leven, tot beleediging en hinder worde voor ons en onze goede zaak. Het beste, meest werkzame

middel om dit doel te bereiken lijkt, dat bij voorkomende gelegenheden enkele geloovige Katholieken en geloovige Protestanten geplaatst worden in dusdanige hooge betrekkingen, waarin zij gelegenheid hebben ons goed recht voor te staan en te verdedigen. Zij zullen daarbij waarschijnlijk volstrekt geen algemeene tegenwerking ondervinden van andere hooge dignitarissen, onder welke er vermoedelijk verscheiden zijn, bezadigd en welwillend genoeg om, indien zij slechts door een paar krachtige figuren in hun dagelijksche omgeving behoorlijk worden voorgelicht, in veel opzichten ons ter wille te zijn".

Vooral bij die „krachtige figuren" komt de aap leelijk uit de mouw! — Maar behalve deze *desideratie* heeft hij er nog een drietal wenschen, welke met den strijd tusschen geloof en ongeloof geen of althans geen direct verband houden, en welke de schrijver niettemin aan het nieuwe Ministerie ter overweging wenscht aan te bevelen.

Deze zijn: verhooging der productiviteit der inlandsche bevolking, met of zonder landbouwcrediet; zorg voor den Indo, en verdedigingsmaatregelen tegen den B. V.

Van belang is hier nog wat hij schrijft over het Indo-vraagstuk.

„Voorzeker, zegt hij, de proletariër onder de Indo-Europeanen is in veel gevallen door zijn doen en laten voor ons zeer weinig sympathiek, doch er zijn, in sommige opzichten althans, verzachtende omstandigheden. Opheffing uit den ellendigen staat, waarin hij dikwijls, zoowel geestelijk als materiëel, verkeert, is in elk geval een goed werk. En waar ik nu volkomen instem met de meening dat alles beter en veel beter zou gaan, als men maar eerst van de Indo-Europeanen in het algemeen goede Christenen wist te maken, daar geloof ik toch in deze meening, welke niet in een paar weken of maanden te verwezenlijken is, geen reden te mogen zien om andere intellectueele en ministeriëele hulp aan den indo-europeeschen pauper te onthouden. Vergeten wij toch niet, dat de laatstgenoemde wijze van helpen dikwijls naast en soms tot inleiding van tegemoetkoming op godsdienstig gebied onontbeerlijk kan zijn."

Hiermede hebben wij het belangrijkste gegeven uit het artikel, dat vastgelegd in deze Revue, zeker nog wel eens later zal aangehaald worden door den toekomstigen schrijver eener clericale koloniale staatkunde. Zóó kras gezegd waar het eigenlijk om te doen is, werd nog niet van katholieke zijde gehoord. Wij beginnen echter langzamerhand die tegenstelling tusschen Keuchenius en Asch van Wijck, telkens in de katholieke bladen vermeld, te begrijpen. Keuchenius hield niet van die „krachtige figuren", en allerminst, indien zij vóór alles ultramontaan waren!

* * *

Minder een verlanglijstje, meer een beginselverklaring spreekt uit den inhoud van een artikel in de *Standaard* van 25 September.

Gewichtig en ernstig in hooge mate is de roeping, schrijft het blad, die het Nederlandsche volk heeft tegenover zijne rijke Koloniën in den Indischen Archipel.

Onder Gods voorzienig bestel zijn daar landen en eilanden, 58 maal grooter in grondgebied dan Nederland, in het bezit van ons Rijk gekomen. En dat reusachtige koloniale gebied, uitgestrekter dan Frankrijk en gansch Duitschland en Oostenrijk-Hongarije samen, heeft slechts een bevolking van 35 millioen,

waaronder even 300.000 „Christenen", Protestanten en Roomsch-Katholieken. Op *duizend* inlanders vindt men maar *zeven* „Christenen", daar nog van de 300.000 „Christenen" moeten worden afgetrokken de 63.000 Europeanen.

Bijna *zestig* maal uitgestrekter dan Nederland, en niet eens *zeven* malen meer bevolkt dan het Moederland.

Uit deze cijfers reeds blijkt volgens het orgaan welk een omvangrijke taak Nederland in het Oosten is opgelegd.

Hoe hebben wij ons van die taak gekweten? Heeft de O. Indische Compagnie, heeft later het Rijk der Nederlanden een voogdij over Insulinde uitgeoefend, die den Koloniën en haar bevolking tot zegen was? Ach, schaamte moet ons aangezicht bedekken, zegt het blad, als wij weten hoe groote voordeelen de Oost ons gaf en hoe weinig, zoo heelemaal niets, wij voor de inlandsche bevolking gedaan hebben.

Volgt een uiteenzetting hoe conservatieven en liberalen een „baatzuchtige koloniale politiek" volgden, ieder op hun manier. De liberalen hinkten op twee gedachten.

Half *voogdij* en half *exploitatie*. Nu en dan van de Ministerstafel en in de regeeringsstukken — vooral onder den nu afgetreden Minister Cremer — een kloek woord, dat hope gaf en vertrouwen wekte. Ook soms een aanschrijving aan de ambtenaren, van wie velen, zoo niet de meesten, nog in het oude zog varen. Maar het bleef, gelijk de heer Sprenger van Eyk het eens ten opzichte van de Indische regeeringsmachine uitdrukte, en bleef smeren; en „smeren alleen zal niet helpen, het ding is versleten."

Hoe het moet worden, zegt de *Standaard* in deze woorden:

„Toegepast moeten de beginselen worden, gelijk die zoo schoon in het Program der antirevolutionnaire partij zijn geformule erd: 1. geen *baatzuchtige koloniale politiek*, die de koloniën voor de kas van den staat of van den particulier exploiteert en diensvolgens: 2. opheffing van alle belemmering voor de *vrije prediking* van het Evangelie; 3. steun van het bijzonder initiatief bij het lager onderwijs; 4. geen verloochening van het *Christelijk karakter* der natie tegenover het Mahomedanisme; en 5. overeenstemming zoo van de politieke als sociale en economische toestanden met den eisch *Christelijke-historische* beginselen."

Het blad eindigt met de opmerking, dat het de *plicht* is van een Christelijke mogendheid, om voor goed te breken met een koloniale politiek, die direct of indirect de kerstening van de inlandsche bevolking tegenwerkt; die in den Javaan niet ziet een mensch, een schepsel naar Gods beeld geschapen, maar een middel tot exploitatie van den bodem, ten bate van het Gouvernement of van het kapitaal.

* * *

In het kader der beide vorige artikelen past ook een ons toegezonden opstel over „Taal en Christendom in Indië" geplaatst in het *Zutphensch Dagblad* van 10 October, en geteekend door zekeren Molybdus. Naar den inhoud geoordeeld, blijft het echter verre beneden de *Standaard*- en *Tijd*- artikelen. Welk een bombast stalt hier het „nationaal-liberale" orgaan niet uit, in het kort bestek van eenige honderden regels druks! — Het is werkelijk een heel kunststuk. Men hoore slechts wat Molybdus over het aanleeren der nederlandsche taal door Inlanders heeft te zeggen.

„Al stelden wij de zwaarste straffen op het aanleeren van Nederlandsch of andere vreemde talen, de middelen waardoor de inlander te weten kan komen dat de vroeger zoo machtige „Jan Companie" in de tegenwoordige wereldorde afgedaald is tot een mogendheid van den derden rang, zijn te vele, dan dat wij ons langer wijs kunnen maken dat hij onze zwakte niet zoude kennen.

„Onze kracht mag niet langer gezocht worden in het verbergen onzer zwakheid; en alleen door den inlander niet slechts in naam maar ook inderdaad te beschouwen als onzen jongeren broeder, kan eene broederlijke genegenheid ontstaan, eene gehechtheid geboren worden, die *alléén* — wij herhalen dat woord — het behoud onzer Koloniën verzekeren kan."

Nog fraaier is hetgeen hij over het Christendom heeft te zeggen.

„Door *taal* alleen — aldus Molybdus — kan men geen volk hoogere beschaving geven; taal alléén is een halve wetenschap en zoude de inlanders slechts tot volgelingen maken van den heer Van Kol; hen inlijven in het reeds al te groote leger der troosteloos-ontevredenen. Ware ons het Christendom niet gegeven, dan ware het beter de bewoners van den Archipel te laten in den tegenwoordigen staat van onkunde. Maar *nu* behoeft niet getwijfeld te worden: èn taal èn Christendom, ziedaar wat de Nederlander Indië moet brengen en te lang verzuimde te brengen. Dat de verbreiding op *gepaste* wijze zal geschieden, daarvoor is ons de staatsmanswijsheid van den tegenwoordigen Premier borg, en de vroegere loopbaan van den minister van Koloniën. Gerust zien wij ook de toekomst te gemoet; ook in dit opzicht geheel afscheidende van wijlen de liberale partij."

Molybdus, bijna schreven wij: Bombasticus houde ons deze opmerking ten goede. Wij zien *zijn* toekomst minder hoopvol in, en zouden de „nationaal-liberalen" de goede raad willen geven voor Indisch advies nog maar eens bij de enkele overgeblevenen van „wijlen de liberale partij" aan te kloppen!

Jammer alleen dat men zich in Indië dikwijls over dergelijke nonsense boos maakt. Dat is de bedenkelijke zijde van een geschrijf, dat voor den opsteller misschien slechts een onschuldige uitspanning is.

* * *

Op de onlogische „nationale-liberale" Zutphenaar, volge de plechtige oud-liberale Rotterdammer. De „Nieuwe koers in Indië" is bedoeld artikel getiteld in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 22 September. Over deze nieuwe koers ontsteekt het blad weinig licht. Het is blijkbaar meer de bedoeling om aan de hand van Ons Program te bewijzen, dat Dr. Kuyper thans met zijn „medestanders" de regeering leidende, Thorbeckiaan geworden is zonder het zelf te vermoeden, of zijns ondanks, en dat weleer versmade v a g e C h r i s t e n d o m als het alleen bruikbare voor ons land en Indië als fundament en richtsnoer der regeering heeft aangenomen. Het blad wil zich verder bepalen tot een herinnering aan het standpunt, dat Dr. Kuyper destijds, dezen uitweg van „het algemeen Christelijke" voorbijgaande, voor de regeering meende gevonden te hebben, en dat niet anders zou zijn, dan het E u r o p e e s c h e standpunt te stellen tegenover het A z i a t i s c h e. „Met te spreken van het E u r o p e e s c h tegenover het A z i a t i s c h is de voedende kracht van het Christendom dus tevens in het systeem opgenomen, maar opgenomen onder een vorm, die met de echte neutraliteit der Regeering strookt.

Ten aanzien van het op vaster voet steun verleenen aan de Christelijke zending vindt het orgaan in „Ons Program" den eisch gesteld, dat de Overheid, „rechtstreeksche medewerking en steun" verleene aan het zendingswerk, o.a. „door op zich te nemen, eventueele woeling, die het gevolg mocht zijn van louter geestelijke overtuigingspogingen, in bedwang te houden met haar politieke macht". „Voor het oogenblik," zoo besluit de *N. Rott. Crt.* „zouden wij alleen willen vragen: zou de tegenwoordige regeering dit op zich d u r v e n nemen? Zou zij het k u n n e n? Zou zij in staat zijn dien waarborg te verleenen — met haar p o l i t i e k e, dat zal in sommige gevallen zijn: met haar g e w a p e n d e macht?"

Dat is nu ook een vragen naar den bekenden weg!

* * *

Militaire aangelegenheden worden in het *Vaderland* van 5 October ter sprake gebracht door een oud-hoofdofficier van het Oost-Indische leger. Hij is tégen een versterking der doode weermiddelen, vóór de versterking der levende weermiddelen. Schrijver vangt zijn betoog aan met de verwijzing naar verschillende desbetreffende posten op de begrooting.

Op de Begroot'ng van Nederlandsch-Indië voor het dienstjaar 1902 is geniewerken in Indië wordt uitgetrokken de som van *f* 3.700.000.

Wij lezen, dat een aanzienlijk deel dezer gelden zijn bestemd voor den aanleg van nieuwe verdedigingswerken te Batavia en te Soerabaja. Van de onder Hoofdstuk I voor materieel uitgetrokken ruim vier millioen zijn bovendien nog een groot gedeelte bestemd voor de bewapening dier fortificatiën.

Verder vernemen wij, dat het intusschen met het oog op de verdediging van Java niet voldoende is alleen te zorgen voor de doode weermiddelen, dat de Regeering bij de groote vorderingen, die de artillerietechniek in de jongste jaren heeft gemaakt, niet verantwoord zou zijn als zij niet zorgde, dat de levende strijdkrachten in de ure des gevaars aan haar hooge roeping zullen kunnen beantwoorden, en ten laatste, dat de vraag: in hoever tot dit einde versterking van het wapen der infanterie noodig zal zijn, in Indië nog een punt van onderzoek uitmaakt.

De oud-hoofd-officier vindt, dat deze voorstelling niet van „gezwollenheid" is vrij te pleiten. Volgens hem blijft het beste, het eenige middel voor de verdediging van Java een krachtig veldleger, voor een veldtocht van genoegzamen duur uitgerust, zooveel mogelijk in centrale stellingen opgesteld, door een volledig spoorwegnet en goed georganiseerd spoorwegvervoer in staat gesteld daarheen te snellen, waar een vijand zou kunnen landen, ten einde hem op te zoeken en te verslaan.

Onze middelen zijn niet ontoereikend om dat leger zoo sterk te maken, dat het eenig vijandelijk expeditiekorps van zoodanige sterkte als redelijkerwijze in den Archipel kan verwacht worden zou kunnen weerstaan. Alles wat aan die sterkte ontbreekt is door geen doode weermiddelen goed te maken. Geen uitgaven aan de laatste mogen ten koste van dat veldleger komen, omdat dit om zoo te zeggen niet te sterk kan zijn.

Versterkingen om plaatsen als Batavia en Soerabaja kunnen wel dienen om die steden tegen een „coup-de-main" te beveiligen, maar geen landing verhinderen, waarop het dan toch maar bij de verdediging van Java aankomt.

Hij herinnert vervolgens aan hetgeen een halve eeuw geleden plaats greep. Ook toen was er een „rage" om overal forten te bouwen; die millioenen kostten, maar nimmer voldeden. Hij houdt zich dan ook overtuigd, dat wanneer de Volksvertegenwoordiging zich niet verzet tegen het bouwen der te Batavia en Soerabaja voorgestelde fortificatiën, zij in volgende jaren geen termen zal kunnen vinden om het veldleger, de eigenlijke ziel en kern der verdediging, op de vereischte sterkte te brengen, en dat de begrootingen dezer jaren, de bron van alle kwaad, zullen worden verwenscht, zooals men hier te lande de vestingwet van 1873 heeft verwenscht, vervloekt!

Het is hier — naar het ons voorkomt — weer de eeuwige strijd tusschen de doode en de levende weermiddelen. Maar de begrooting licht ons zeer onvoldoende in over het algemeen defensie-plan, zoodat we over de urgentie der voorgestelde forten of permanente versterkingen moeilijk kunnen oordeelen. Voelt geen onzer militaire medewerkers zich geroepen, hierover eens iets naders te schrijven? Het zij „voor" of „tegen" den gewezen hoofdofficier; plaatsruimte zullen wij hem gaarne verleenen.

* * *

„Het zoutmiddel in Indië" leverde aan de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 1 October stof tot een artikel, waarvan de lezing aan het groote publiek zeker geen ontspanning zal hebben geschonken. Een weinig meer attisch zout onder dit grove indische zout gemengd, had geen kwaad gedaan, althans niet aan de lectuur. Zakelijk komt de quaestie hierop neder. (De historische beschouwingen van het blad uit den jare 1648 slaan wij over):

„Op dit oogenblik staan wij voor een door den minister van koloniën, als aanvullingsvoorstel op de begrooting voor 1902, ingediend ontwerp voor het oprichten van drie briquetten-fabrieken op Madoera, die bestemd zijn al het zout, aanvankelijk in de drie oostelijkste residentiën van Java en in Madoera, vervolgens geleidelijk in het geheele monopolie-gebied, te leveren. Eene dier fabrieken, te Kalianget, in de afdeeling Soemanap, het middelpunt der aanzienlijkste zoutwinning, bestaat reeds en behoeft slechts uitgebreid te worden. Samen kunnen zij de volle benoodigde hoeveelheid van 48,000 kojangs per jaar verschaffen. De kosten van hun bouw en inrichting worden op ƒ 1,132,700 geraamd; voor het begrootingsjaar wordt daarvan ongeveer zeven ton aangevraagd.

„De verstrekking zal geschieden, uit de hoofd-pakhuizen, aan alle hoofdplaatsen van districten en onder-districten op Java, op elk waarvan, voorzoover er nog geen zoutpakhuis is, een gelegenheid tot verkoop geopend zal worden. Het aantal zoutneringen wordt hierdoor, over geheel Java, vermeerderd met 1260."

De bedoeling van deze maatregelen is duidelijk: de tusschenhandel in zout dient zooveel mogelijk opgeruimd te worden, het zout moet overal tegen een vastgestelden prijs te koop aangeboden worden. Dat is de hoofdbedoeling. Over de gevolgen, die het nieuwe stelsel voor de koloniale schatkist zal hebben, laat het blad zich als volgt uit:

„Vragen wij naar de gevolgen, die het nieuwe stelsel voor de koloniale schatkist hebben zal, dan staan wij voor eenige onbekende, of niet nauwkeurig te bepalen termen van vergelijking. Er zijn verscheiden gunstige factoren. Men heeft de briquetten aan allerlei beproevingen onderworpen; men heeft ze

laten reizen te land en over water, onder afwisselende klimaten; men heeft ze verpakt met meer en met minder voorzorgen; ze opgestapeld in droge en in vochtige bergplaatsen, op stellingen op den grond, en ze daar laten verblijven veel langer dan het gouvernements-zout, onder gewone omstandigheden, in voorraad gehouden wordt. Aan alles hebben ze weerstand geboden. Het ergste, wat er aan te zien was, waren soms vochtspikkels aan de verpakking, die, voorzooverre ze zich als zweet op het zout vertoonden, het gewicht of de doorschijnendheid niet benadeelden. Er zijn ook, bij het transporteeren, wel eens hoeken afgebroken, die als gruis in het pakket teruggevonden werden. Er volgt uit, dat er van spillage, die op het tegenwoordige zout tot niet minder dan 24 pCt. van den voorraad oploopt, geen sprake meer behoeft te wezen. Daarmede verdwijnen ook de talrijke commissiën voor verlies- en magazijnsopneming, welke voor het tellen van een voorraad droge pakken niet noodig zijn!"

De eindsom waartoe het orgaan komt is, dat in het algemeen de overwegingen, die bij het voorbereiden en als proef invoeren van het nieuwe stelsel gegolden hebben, meer een indruk maken van groote angstvalligheid, dan van luchthartig optimisme. Tusschen die twee polen bewegen Indische ramingen van nieuwe ondernemingen zich gewoonlijk. Dat het briquet-zout zijne kosten ruimschoots dekken zal, is geen onderwerp van redelijken twijfel; of het baten af zal werpen moet, in goed vertrouwen op een in elk opzicht aanbevelenswaardige hervorming, afgewacht worden.

Veel wijzer zijn wij er nu, eerlijk gezegd, door deze uitspraak niet op geworden. De bron, waaruit dit artikel is geput, — de Memorie van Toelichting bij het aanvullingsvoorstel — is echter puik.

* * *

Het artikel van den heer H. R. Rookmaker over Djambi in onze Septemberaflevering geplaatst (zie bl. 1064), lokte in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* een bespreking uit van de zijde des heeren L. W. A. Kessler, gep. majoor van het Oost-Indische leger en oud politiek agent te Djambi. Wat de bedoeling is van zijn schrijven in het Rotterdamsche orgaan van 17 September, is ons niet recht duidelijk. De heer Rookmaker gewaagde van stukken in 1866 van den Sultan van Djambi ontvangen, en die in 1879 nog in de Palembangsche archieven waren te vinden, (zie bl. 1081) zonder in dien tijd behandeld te zijn geworden. Dit nu wordt door den heer Kessler volkomen bevestigd, waar hij o. m. schrijft:

„Ik wil er aan herinneren, dat gedurende mijn verblijf te Djambi, in de jaren 1866 en 1867, door den regeerenden Sultan, oom van den in 1858 gevluchten Sultan Taha, een schrijven is aangeboden, dat het verzoek om vergiffenis bevatte van zijn neef, en toe te willen staan dat hij zich als gewoon burger in des Sultans nabijheid zou mogen vestigen; voor zijn gedrag stelde de Sultan zich geheel en al verantwoordelijk.

„Op dat verzoek, dat door mij destijds den resident van Palembang werd toegezonden, kreeg ik geen antwoord en toen ik jaren daarna, in 1879, uit de Nieuwsbladen vernam, dat men het mislukken der wetenschappelijke Djambi-expeditie, op de bovenrivieren toeschreef aan de belemmeringen die door den gevluchten ex-Sultan Taha in den weg werden gelegd, toen maakte ik mij bevreesd, dat er later ook geen regard op was geslagen.

„Omdat soms kleine oorzaken in Indië groote gevolgen kunnen hebben, wendde ik mij daarover bij uitvoerig schrijven tot den minister van koloniën waarvan het resultaat was, dat mij bij het einde van Januari 1880 door Zijne Excellentie werd medegedeeld, dat door een in Indië ingesteld onderzoek de juistheid mijner inlichtingen was bevestigd. In de Palembangsche archieven was namelijk het door mij bedoelde schrijven van den Sultan van Djambi gevonden met de missive waarbij het door mij aan den toenmaligen resident van Palembang werd aangeboden. Een reis van dien resident naar de Pasoemah scheen oorzaak te zijn geweest dat het stuk niet in behandeling was genomen. Waarom het ook later buiten behandeling was gebleven, had men niet kunnen nagaan."

Wat de heer Kessler nu verder zegt n.l. dat hij volstrekt geen oordeel vellen wil over hetgeen de heer Rookmaker in de *Indische Gids* over Djambi en Onderhoorigheden schrijft, maar dat de resident van Palembang Monod de Froideville en de politieke agent van Djambi, Raedt van Oldenbarnevelt, afgelost en nieuwe personen in hunne plaats getreden zijn, hem toch doet denken, dat die heeren het met de politiek van hem niet eens zijn. Deze boutade heeft met de hoofdzaak weinig uit te staan. Waartoe het ingezonden stuk dan ook eigenlijk diende, blijft voor ons in het duister. Misschien wel voor eeuwig het geheim van den heer Kessler. In elk geval als nadere bevestiging van het betoog van den heer Rookmaker heeft het in zekeren zin eenige waarde.

* * *

In de *Gids* van October trof ons in het artikel van Mr. H. graaf van Hogendorp, getrokken uit de „Geheime Aanteekeningen van G. K. van Hogendorp" de volgende zin. „Na den eten verhaalde Z. H. mij de verzekering omtrent de Koloniën, er bij voegende dat Engeland denkelijk voor de Kaap geld bieden zou", Bij het uittreksel uit die „Geheime Aanteekeningen" staan noten van Dr G. Bijvanck. Aan het slot van dezen zin nu, plaatst deze laatste de volgende aanteekening van zijn hand. „Ik beken dat de verkoop van de Kaap voordeelig was", zegt van Hogendorp in 't verslag dezer „Aanteekeningen."

Is de Kaap dus toch door ons verkocht aan de Engelschen, zoo vragen wij thans op onze beurt, of wist G. K. van Hogendorp het zooveel minder goed dan Mr. J. E. Heeres en P. H. van der Kemp, die, (zie de „Revue der *Indische Gids*, 1897 II, bl. 1581, en 1898 I, bl. 78) ons zoo dom vonden, toen wij beweerden dat Nederland de Kaap in 1813 aan Engeland verkocht heeft.

* * *

Wij ontvingen de slotbrochure van G. Roessingh van Iterson over de gestolen en te stelen millioenen.

De heer G. Roessingh van Iterson heeft na het bericht dat door toedoen van den vice-president van den Raad van Indië, Mr. de Meester, een kasboek voor ontvangsten het aantal registers der Indische algemeene ontvangers zal komen te verrijken, onmiddellijk weer naar de pen gegrepen. Hij schrijft die stap, ja zelfs de uitzending van de Meester toe aan zijn optreden. Hij geeft thans een brochure uit onder denzelfden titel als in 1897: „Waar vele millioenen reeds gebleven zijn en waar vele millioenen nog zullen blijven", die in dit tijdschrift zoo herhaaldelijk besproken is. Men vergelijke *Indische*

Gids 1897 II, blz. 1097; 1898 II, blz. 613, 707, 830, 1498; 1899 I blz. 14, 547. Deze nieuwe brochure geeft niet veel nieuws. De Meester's kasboek van ontvangsten is het nieuwe element in het debat Dit kasboek is, volgens den schrijver, niets anders dan het oude „Memoriaal" van de resolutie van 21 Maart 1820 No. 6. (Ind. Staatsbl. No. 15) art. 13, lett. a. dat in 1874 werd afgeschaft, en dat de fraude niet beletten kon, evenmin als de registers van 1873 hoewel daar nog minder controle is op de ontvangsten. Schrijver heeft zich in 1901, gewend tot het „Instituut van Accountants" met verzoek dat dit Instituut, na onderzoek der door schrijver overgelegde brochures en stukken, een verklaring aflegge „dat met de door den heer Roessingh van Iterson aangetoonde groote gebreken geen geldelijk beheer goed mogelijk is". Hierop antwoordde dit Instituut het volgende: „Men was van meening dat de door U gevraagde verklaring alleen kan gegeven worden na zich volkomen op de hoogte der Indische comptabiliteit gesteld te hebben, wat voor allen eigenaardige moeilijkheden medebrengt en zeer tijdroovend zou zijn. Niemand was geneigd zijn tijd daaraan te besteden en zich aan die studie te wijden.

De schrijver informeerde toen of het Instituut geneigd zou zijn, om na het onderzoek personen aan te wijzen als de Regeering zulks vroeg. Maar de Regeering heeft nog nooit de hulp van accountants ingeroepen en daaraan schrijft schrijver toe dat zulke ongelijke misbruiken nog steeds blijven bestaan. Een nieuw staaltje geeft de verdwijning van den commies te Tjilatjap in Juni 1901, met hetgeen nog in de kas was, waaruit hij — tijdelijk belast met de betrekking van algemeen ontvanger — reeds van dien een belangrijke som had gestolen. Zoo had hij reeds eenige dagen voor die laatste diefstal een paar stopflesschen met bankpapier met zijn vrouw meegegeven naar Batavia. Het tekort werd geschat op *f* 50,000. Intusschen overviel men den ontrouwen ambtenaar, die zelfmoord pleegde, en op wien men een vrij belangrijke som achterhaalde. Men arresteerde reeds de vrouw, haar vader, die zich ook van kant maakte en haar broeder, beide inlanders. Al spoedig kreeg men in totaal meer dan *f* 55,000 in handen. Dat was nog meer dan de commies zou hebben gestolen! Men stelde later de gestolen som op *f* 67,000.

Volgens schrijver was het in 't geheel niet mogelijk te zeggen hoeveel er in zijn geheel te Tjilatjap gestolen is, omdat de controle op de ontvangsten ontbreekt. Daardoor bracht men den commies tot misdaad: had die controle bestaan, dan zou hij zich wel tweemaal bedacht hebben eer hij den eersten stap op het pad der oneerlijkheid zou hebben gezet, die immers dadelijk zou kunnen ontdekt zijn. Had de Regeering tijdig een goed kasboek met voldoende contrôle door de hoofden van gewestelijk en plaatselijk bestuur, met afschaffing der importeurs van financiën ingevoerd, dan zou fraude dadelijk ontdekt zijn.

Nu is het — als gevolg van schrijvers optreden, naar hij ons bescheidenlijk verzekert — het kasboek de Meester ingevoerd (of zal ingevoerd worden), maar met behoud der bestaande voorschriften, dus met de tegenwoordige contrôlemiddelen. Men zal nu volgens hem wèl kunnen zien of het saldo in kas met het boeksaldo overeenkomt, maar het blijft — volgens schrijver — een open vraag of dat het ware saldo zijn zal.

* * *

Men kan het soms ongelukkig treffen met zijn vrienden. Vooral indien het

een onhandige vriend is, die zich geroepen gevoelt de pen te hanteeren om den gemeenschappelijken vijand te bestrijden, komt men gewoonlijk van een koude kermis terug. Deze gedachte schoot ons te binnen, nadat wij kennis hadden genomen van Veritas' pennevrucht: „de waarheid in de Kleian zaak" (H. M. van Dorp & Co. Batavia 1901). In deze brochure tracht hij aan te toonen, evenals Ralph eenigen tijd geleden beproefde (zie Revue blz. 691), dat zijn cliënt, de heer Fokkens, gewezen resident van Timor, snoodelijk miskend is geworden èn door de *Locomotief* èn door het *Algemeen Handelsblad*, welke organen zoo vrij zijn geweest, partij te kiezen voor den heer Kleian, een posthouder, die wel eens in couranten over „Zijn Excellentie" Fokkens schreef, en daarom door toedoen van den gewezen resident aan den dijk werd gezet Hiertoe wordt het request door Mr. P. Brooshooft ten behoeve van Kleian bij den Gouveneur-Generaal ingediend *in extenso* afgedrukt, krijgt de lezer veel lof te hooren over den heer van Kol, van wien gezegd wordt „dat hij in Indië geleerd heeft, dat Java geen Nederland, Batavia geen Amsterdam is, en een buitenpost als Timor geen Kalverstraat is;" geeft de schrijver dank af op Mr. P. Brooshooft, en den heer Charles Boissevain, en kan men snoepen aan de als bijlagen toegevoegde interessante timorsche brieven indertijd in de *Javabode* verschenen.

Wij zullen het bij deze aankondiging laten. Bij het verschijnen van Ralph's brochure schreven wij, dat hij bij de samenstelling daarvan misschien wel van het huisarchief van den heer Fokkens had gebruik gemaakt. Wij mochten tot dusverre nimmer hooren, of ons vermoeden juist was. Maar dat Veritas niet behoort tot de „kleine luyden", integendeel misschien wel een „hooge Oome" is, ligt voor de hand, waar wij op blz. 17 lezen:

„Bij het vragen aan vier personen of zij ook wisten wie de schrijver was der bedoelde couranten-artikelen, deed genoemde resident nog een treurige ervaring op, n. l. dat een ambtenaar, die in rang verre stond boven den hulppostcommies Kleian en in wien die resident, door onbekendheid met de Buitenbezittingen en met het gewest *Timor*, zijn volle vertrouwen moest stellen, onder één deken lag, wat die lasterlijke couranten-artikelen tegen het Hoofd van het Gewest betrof, met dien hulppostcommies, een minder beambte, en dezen zijn woord had gegeven hem niet te zullen verraden."

Tasten wij mis in de veronderstelling, dat deze verontwaardiging — althans soort van verontwaardiging — onder deze bewoordingen slechts kan gebracht worden door iemand, die op Timor nog hooger stond, dan het schurftig schaap, dat reeds verre boven den hulppost-commies stond? — Maar hoe ook: Veritas is een even onhandig vriend van den heer Fokkens, als zijn dubbelganger Ralph.

* * *

Er ligt steeds een zekere bekoring in, om boeken of brochures te ontvangen, waarop gedrukt is: „niet in den handel (van den schrijver)." Het is een bekoring die spoedig overgaat in nieuwsgierigheid, en deze op hare beurt prikkelde ons van Dr. J. Groneman's brochure. „Een verdediging en een aanklacht." (G. C. F. van Dorp & Co. Samarang-Soerabaja 1901) met belangsteling kennis te nemen. Evenals Veritas' geschrift draagt Dr. Groneman's pennevrucht een polemisch karakter. Maar welk een verschil in stijl, toon, en inhoud? En welk een onderscheid in de zaken en vooral de personen, waar-

voor onze aandacht wordt gevraagd? De zaak, die hoofdzakelijk de Djocjaasche geneesheer noopte zijn verweer en aanklacht te schrijven, is in het kort de volgende: Dr. Groneman is verloochend, doordat het Bataviaasch genootschap de regeering noopte een oudheidkundige commissie te benoemen, waarin Dr. Groneman geen zitting heeft, maar wel de gep. ass. resident Knebel „een zeer verdienstelijk ethnograaf," zegt de schrijver, de opzichter bij de S.S. L. Melville, met Dr. Brandes als voorzitter. Hierdoor gevoelde de heer Groneman zich op zijde gezet, voorbijgegaan, diep gegriefd. Verder was de opzichter, later architect van den waterstaat en 's lands burgerlijke openbare werken Van de Kamer belast met den herstellingsarbeid van den bouwval Mendoet. Dr. Groneman heeft groote waardeering voor hetgeen deze bouwkundige daar verricht heeft. Dr. Brandes verklaarde hem voor die taak echter ongeschikt. Hij is thans van die werkzaamheid ontheven, tot groote schade — volgens Dr. Groneman — van de conservatie van dezen merkwaardigen bouwval. In hoeverre Dr. Groneman gelijk heeft, is natuurlijk zonder kennis van hetgeen de wederpartij aanvoert, niet uit te maken. Wij eindigen met, zonder haar op te lossen, de vraag te herhalen aan het slot der brochure gesteld, wat er van een oudheidkundige commissie voor Java en Madoera terecht zal komen onder praesidium van Dr. Brandes, die volgens Dr. Groneman „een letterkundige" is, een commissie waarvan het tweede lid een „degelijk ethnograaf" en het derde lid „een goed teekenaar" is, maar waarvan geen van de leden oudheidkundigen zijn? Moge intusschen spoedig de vrede hersteld worden in het kamp der oudheidkundigen, waarvan de heer Rouffaer, in zijn opstel geplaatst in onze vorige aflevering, zooveel goeds voor Java verwacht.

KOLONIALE LITERATUUR.

BRIEVEN VAN POTGIETER AAN BUSKEN HUET.

E. J. Potgieter; Brieven aan C. D. Busken Huet. Uitgegeven door G. Busken Huet. Eerste deel 1861—1868. Haarlem, H. D. Tjeenk Willink en Zoon. 1901.

Het is onuitstaanbaar om in de kamer te zitten bij uw vriend, die bezig is telephonisch een lang gesprek te voeren. Ge tracht wel te raden uit het naast u gesprokene, wat de andere kan gezegd hebben, maar dat gaat toch niet goed genoeg om den draad van het gesprek te volgen.

Een dergelijken onbevredigenden indruk maken de brieven van Potgieter aan Busken Huet. Ze zijn een terugslag op Huet's epistels, die echter, dank zij de piëteit van de zuster van Potgieter, Mejuffrouw Sophie Potgieter, eerst in 1925 het licht zullen zien.

Vooral voor zoover de briefwisseling loopt over het jaar 1868, toen Huet werd uitgezonden door het ministerie Heemskerk-Hasselman, zoo men beweerde „om de Indische pers te breidelen", feitelijk dan toch om een rapport te schrijven voor „Koloniën" over de indische pers, waartoe hij als hoofdredacteur van de *Javabode* al dadelijk zou behooren, is de eenzijdige briefwisseling ons hier een groote teleurstelling. Wel wordt er onze weetgierigheid door opgewekt, maar wat nu eigenlijk de officieele missie van Busken Huet geweest is dat komen wij niet te weten. Ze was hem bezorgd door Mr. D. Koorders als tusschenpersoon. Potgieter blijkt met het karakter dier missie geheel onbekend te zijn geweest. En dit hinderde hem. In Nederland ging men na Huet's vertrek vreeselijk tegen hem te keer. Potgieter las de aantijgingen tegen zijn goeden vriend aanvankelijk met verontwaardiging. Hij bracht ze hem echter trouw over. Later echter ergerde hij zich er vooral over, dat Busken Huet hem niets verteld had, noch van zijn onderhandelingen met den minister van Koloniën, Hasselman, noch van de voorwaarden, waarop hij ten slotte naar Indië ging. Daartusschen liggen dan artikelen van Busken Huet in de *Javabode*, waarvan het nummer wel in een noot wordt aangehaald, doch die we hier noodeloos missen. En daartusschen liggen dan ook de brieven van Busken Huet aan Potgieter, waarop deze telkens en telkens weer zinspeelt, doch waarvan we den inhoud in 't geheel niet kunnen reconstrueeren.

Voor de kennis van de verhouding tusschen de twee groote Nederlandsche stylisten van de 19de eeuw is deze bundel brieven kostelijk; voor de betere kennis van Busken Huet helpen zij ons niet veel.

v. S.

HET REPERTORIUM OP KOLONIALE LITERATUUR 1894—1900 VAN A. HARTMANN.

Repertorium op de literatuur betreffende de Nederlandsche koloniën, in Oost- en West-Indië voor zoover zij verspreid zijn in tijdschriften en mengelwerken. Eerste vervolg (1894—1900) met een alphabetisch zaak- en naamregister. Samengesteld door A. Hartmann, hoofdcommies bij het Departement van Koloniën. 's Gravenhage, M. Nijhoff, 1901.

In 1895 verscheen het Repertorium van den heer Hartmann, dat de periodieke literatuur behandelde over Oost-Indië van 1866—1893 en van West-Indië van 1840—1893, dat op zijn beurt een vervolg was van het bekende repertorium van Hooykaas.

Hoezeer de quantiteit van deze koloniale literatuur toeneemt, kan men nagaan uit een vergelijking van de afmetingen van het „Eerste vervolg" over 1894—1900, dat wij thans willen bespreken met het zooeven genoemde werk van denzelfden schrijver.

Hartmann's eerste repertorium loopt voor Oost-Indië over 4 maal zooveel jaren, doch is slechts 2 maal zoo dik als het „Eerste vervolg". Bijgevolg is het aantal titels van artikelen per jaar verdubbeld. Of de qualiteit dezelfde gebleven is, laten wij hier in 't midden.

Het nieuwe werk van Hartmann, dat we hier met warmte aankondigen, geeft ons de gelegenheid den schrijver, uit naam van allen die zich wel eens in een of ander koloniaal onderwerp willen inwerken, een woord van hulde te brengen voor den grooten dienst, dien hij hiermede aan de wetenschap heeft bewezen. Het is een reuzenwerk, dat eerbied afdwingt. Ware het nog, dat de titel behoorlijk de hoofd-inhoud weergaf van een artikel, dan zou de samenstelling van zulk een repertorium betrekkelijk gemakkelijk zijn. Maar titels als „Nederland en Indië", „Indische belangen", „Leekegedachten over Ned.-Indië" zijn nu eenmaal niet in een categorie onder te brengen, tenzij men eerst het artikel doorleest, om er kennis van te nemen waarover het nu eigenlijk handelt. De schrijver heeft dit dan ook niet verzuimd en tusschen haakjes die kennis medegedeeld na de officieele titel. Gaat men na dat hij, goed geteld, 107 tijdschriften doorzocht, waaronder vele die, nu en dan, eens in de twee jaar een opstel over Nederlandsche koloniën plaatsen en andere, die uitsluitend aan Indië zijn gewijd, en dat hij ook het buitenland niet vergat, dan komen we eerst zoo'n heel klein beetje onder den indruk van de hoeveelheid arbeid, die dit boekje van 226 bladzijden wrochtte.

De trilogie Hooykaas, Hartmann I en Hartmann II zijn ten slotte, te zamen genomen, een uitstekende therapie tegen oppervlakkigheid. Niemand, die een tijdschriftartikel geschreven heeft, waaruit blijkt dat hij verzuimt heeft de bestaande literatuur over het onderwerp na te gaan, kan nu meer als verontschuldiging doen gelden dat hij het bestaan daarvan niet kende.

De heer Hartmann zal zelf overtuigd zijn dat zijn arbeid niet volmaakt is. Zonder twijfel ontbreken er tijdschriftartikelen. Maar de volmaaktheid is op dit gebied onbereikbaar.

Ten slotte een bijzondere opmerking.

Schrijver haalt ook de dagblad-artikelen aan, die behandeld zijn in de maandelijksche Revue van de *Indische Gids*. Die Revue is dikwijls de eenige bron gebleken, waaruit na eenige jaren de inhoud dier artikelen, ja zelfs hun bestaan is te kennen. Hieruit volgt, hoe nuttig het is dat een dagblad-artikel wordt gerefereerd in onze Revue. Mogen de schrijvers van tijdschrift- en dagbladartikelen er voor waken, dat wij ten minste weten, wanneer zij iets over Indië opstellen. Dit geschiedt natuurlijk het eenvoudigst door aan de Redactie van de *Indische Gids* te 's-Gravenhage een exemplaar van de courant of een overdruk te zenden. Er kan ons — feilbare menschen als we zijn — zoo licht een artikel ontgaan, dat we zouden gerefereerd hebben, als we het in tijds hadden ontvangen. Natuurlijk blijven we geheel vrij in de keuze van de door ons te behandelen artikelen. Want *ons* doel is niet in de Revue een volledig repertorium te geven van de Indische artikelen; ons doel is daaruit het belangrijkste te pikken. Maar is het eenmaal in onze Revue verschenen, dan is het vluchtige dagbladartikel vastgelegd voor goed; en later is het altijd terug te vinden.

Onze vurige wensch, een behoorlijk register op de *Indische Gids*, is helaas nog steeds niet in vervulling gekomen. Daarom des te meer apprecieeren wij Hartmann's repertorium, waarin ons tijdschrift slechts een uit velen is.

R. A. VAN SANDICK.

WETENSCHAP EN INDUSTRIE.

BUSKRUIT-FABRIKAGE IN CHINA.

Het is geen zeldzaamheid, dat men in de provincie Canton een boerderij passeerende de boeren bezig kan zien met een bezigheid, die men houden zou voor graandorschen. Op het eerste gezicht is men dan onwillekeurig geneigd te denken: „Hé, daar is men bezig graan te dorschen op dezelfde wijze als bij ons!". Inderdaad zijn de dorschvlegels bijna gelijk aan die welke in Europa gebruikt worden, alleen zien zij er primitiever uit, zijn zij minder handig. De Chineezen uit het Zuiden van China hebben echter nimmer veel te dorschen gehad, anders zouden de vlegels er in den loop der tijden in hun vlugge handen wel anders en beter uit gezien hebben. Maar wat wordt er op die boerderij nu gedorscht? „Salpeter," zal de Chinees, wien ge de vraag doet, hier op antwoorden. „Salpeter," dat schijnt mij vreemd toe! en om het u duidelijker te maken wrijft de toegesproken Chinees eenige verweerde stukjes muursteen tusschen zijn vingers fijn, waarin, naar hij u uitlegt, salpeter zit.

Met dit gesprek vangt Dr. L. Grèse een artikel aan in de *„Ost-Asiatische Lloyd"* over het maken van buskruit in China. Hij vervolgt aldus:

„De muren gebouwd uit steenen, die niet gebakken maar in de open lucht hard zijn geworden, bevatten, na een 40 jaar gestaan te hebben, salpeter. De muren van stallen, schaapskooien, en latrines zijn in dit opzicht het best, en kunnen dikwijls reeds na 10 of 20 jaar gebruikt worden. Zoodra nu een boer buskruit noodig heeft, hetzij om vuurwerk af te steken, hetzij om een dorpsoorlog uit te vechten of om een andere reden, ziet hij uit naar een oude muur, en krabbelt er kleine stukjes uit Vervolgens proeft hij de stukjes, en laat de beslissing of er al dan niet salpeter in zit, aan de verkregen smaak in zijn mond over. Want, zooals oude Chineezen mij dikwijls mededeelden, zijn niet alle muren salpeterhoudend. Valt de proef gunstig uit, dan worden met groote zorg de oude stukken steen, waarin waarschijnlijk salpeter zit, losgemaakt, daarna op een zeef uitgestrooid en met een houten hamer stukgeslagen om ten slotte met dorschvlegels nog fijner stukgemaakt te worden. Nu wordt er een gat in den grond gegraven, 1 meter diep en 1 meter lang; de wanden van deze kuil worden ondoordringbaar gemaakt en de opening van boven met takkenbossen bedekt. Daarop worden wederom gedroogde bladeren gelegd en deze eindelijk met een laag fijn zand bedekt.

Is dit geschied, dan giet men er water op, dat drupsgewijze door het zand, de gedroogde bladeren en de takkenbossen heen siepelt, de salpeter in de kuil vochtig maakt en langs een bamboes gootje uit het gat in een reservoir wordt opgevangen. Uit het reservoir wordt het overgebracht naar

een ketel, en het vocht gekookt, totdat het een dikke, papachtige massa is geworden. De laatste bewerking bestaat dan uit het zeeven door een stuk grof linnen, waarop de vuile bestanddeelen blijven liggen. Wat daarna overblijft, noemen de Chineezen de „salpeterkorrels". De geheele bewerking duurt gewoonlijk niet langer dan een dag. Den volgenden dag werpt men op nieuw zand op het dak van takkenbossen, dat de kuil bedekt en wordt er wederom water op gegoten. Het vocht alsdan gewonnen wordt in de ketel gekookt met de „salpeterkorrels". Gefiltreerd krijgt men nu wat de Chineezen noemen „salpeterzout". Intusschen is het avond geworden en 's nachts vormt zich wat de Chineezen noemen de „ruwe salpeter" dat men den volgenden dag nog eens vermengt met een of twee onsen gelatine, al naar mate de hoeveelheid in de ketel gekookt, en het verkregene is alsdan de eigenlijke salpeter, doorzichtig en witachtig gekleurd, die voor 20 à 30 cent per pond wordt verkocht.

De chineesche landman, zegt Dr. Grèse, maakt ook zelf zijn buskruit.

Het goede chineesche buskruit bestaat uit dezelfde verhoudingen als het europeesche buskruit: 75% salpeter, 12½% houtskool, 12½% zwavel. Toch bedient de spaarzame Chinees zich in gewone omstandigheden van een goedkooper mengsel: 16 deelen salpeter, 4 deelen houtskool en 4 deelen zwavel. De prijs van dit kruit bedraagt 25 cent per pond, maar in oorlogstijd zooals in den afgeloopen zomer, wordt er wel 50 à 60 cent per pond voor betaald.

Om buskruit te maken worden salpeter en houtskool bij elkander gedaan, en beide bestanddeelen in een vijzel stuk gewreven. Vervolgens brengt men in dit mengsel bloem van zwavel, en men laat het 6 uren staan, waarna er een weinig water bij wordt gevoegd. Deze stof wordt nu in de zon of bij een vuur te drogen gelegd en waarna het buskruit is verkregen.

Ten slotte merkt de geleerde schrijver nog op, dat de chineesche taal geen woord heeft voor buskruit. De schrijftaal bezit er evenmin een teeken voor. Sedert de oudheid bedient men zich hiervoor van twee teekens: vuur en geneesmiddel. De geleerden meenen daarom, dat het buskruit niet in China uitgevonden is, maar er ingevoerd werd.

ZIEKENVERPLEGING IN ENGELSCHE KOLONIËN.

Nu weldra vrouwelijke verpleegsters ook in de hospitalen onzer koloniën haar intrede zullen houden, althans dit zij van harte gewenscht, is het niet van belang ontbloot op de resultaten te wijzen, die vrouwelijke verpleging in de hospitalen der Engelsche koloniën mocht bereiken. De „Colonial Nursing Association", die hare zetel heeft te Londen, is voor deze beweging het centrale punt. Zij dankt haar bestaan aan de pijnlijke herinnering, die een Engelsche dame, mevrouw Pogott, behield van het feit, dat zij eens op Mauritius drie Engelschen in den vollen bloei van hun leven achtereenvolgens zag sterven, alleen omdat zij geen voldoende verpleging konden bekomen. Zij deed daarom een verzoek aan den heer Chamberlain en aan andere invloedrijke personen, hetgeen tot de stichting der vereeniging „de Colonial Nursing Association", leidde. Hoofddoel der vereeniging is het opzoeken van bevoegde verpleegsters, en het hulp

verleenen bij het uitsturen der liefdezusters naar de verschillende deelen des rijks, waar zij noodig en van dienst kunnen zijn. Zij schiet de passage voor, staat in voor een minimum salaris van £ 60 per jaar en per verpleegster, en verleent dikwijls tevens voorschot, indien het gewenscht wordt. Volgens het jaarverslag onlangs door Lord Onslow, den president, uitgebracht, heeft zij thans 67 verpleegsters werkzaam, van welk aantal er 46 in de rijkshospitalen en 21 in particulieren dienst zijn. Verleden jaar bedroeg het totaal 56, waarvan 54 in gouvernementsdienst en 22 in particulieren dienst waren. De *British North Borneo Herald*, die het bovenstaande vermeldde, knoopt er een beschouwing aan vast over de wenschelijkheid om verpleegsters ook in het hospitaal te Sandakan hare nuttige werkzaamheden te laten vervullen. Zonder voorbehoud verklaart dit orgaan zich in deze vóór staatshulp en tégen het alleen steunen op het particulier initiatief.

Zou hieruit ook geen leering te putten vallen voor onze koloniën?

Naschrift op het artikel „De noodzakelijkheid van een technisch-artistiek onderzoek in Ned.-Indië".

Van geachte zijde werd ik opmerkzaam gemaakt op twee verzuimen in het opstel: „De noodzakelijkheid van een technisch-artistiek onderzoek in Ned.-Indië", afgedrukt in de October-aflevering van dit tijdschrift; twee nalatigheden, die ik niet had mogen begaan. Het is billijk openlijk te erkennen dat beide aanmerkingen volkomen gegrond zijn, en beide fouten alsnog te herstellen.

Ten onrechte zweeg ik over een ernstige en daarbij *vroege* poging om de nijverheid der Padangsche Bovenlanden en van de noordelijke helft der binnenlanden van Palembang zoowel te beschrijven, alsóók met de toenmalige hulpmiddelen behoorlijk af te beelden. Bedoeld zijn natuurlijk die twee deelen uit het werk „Midden-Sumatra. Reizen en onderzoekingen der Sumatra-expeditie, 1877-1879", waarin de heer A. L. van Hasselt eerst met zijn in 1881 verschenen „Ethnographische atlas van Midden-Sumatra met verklarenden tekst", en daarna met zijn in het volgend jaar uitgekomen „Volksbeschrijving van Midden-Sumatra", het leven en werken van de daar wonende Maleiers zoo degelijk mogelijk trachtte weer te geven.

Dat daarbij de nijverheid ook haar beurt kreeg, spreekt van zelf. Op pag. 386—398 en 403—407 worden de verschillende soorten van huisvlijt besproken, daaronder allereerst en vrij uitvoerig het weven, dan het maken van kant, het vlechten, het houtsnijden, het verven, de arbeid in verschillende metalen, en het pottenbakken. Tevens wordt daarbij telkens verwezen naar den Ethnographischen Atlas, waarvan vooral de chromolithografiën nrs. 76, 77, 83, 110—112, 118, en de gewone litho's nrs. 21, 22, 54 en 113—116 te dezen opzichte waarde hebben.

Waar ik (p. 1191 of Overdruk p. 6) met erkentelijkheid de namen noemde van Abell, De Does en Kiliaan, als van degenen die op Java door hun verdienstelijken arbeid hadden aangetoond dat de inlandsche nijverheid volle recht heeft op zelfstandige behandeling, had ik den naam van Van Hasselt niet mogen vergeten, die immers, *eerder dan zij allen*, de Maleische nijverheid van Midden-Sumatra tot een punt van degelijk onderzoek had gemaakt.

Mijn tweede tekortkoming is „min of meer grappig", zooals mij terecht opgemerkt werd. Ik heb ten eenenmale vergeten ook maar te reppen over de werkzaamheid van het Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië, waaraan ik, nota bene zelf, een drietal jaren

verbonden ben! Voor degenen die hier misschien uit af zouden willen leiden dat ik met opzet daarover zweeg, zij duidelijk verklaard dat ik in het inleidend woord tot mijn opstel meer bepaald gedacht heb aan de werkzaamheid in *Indië-zelf*, op het eigen terrein, niet aan die der Indologen hier te lande, en zoo er toe kwam noch den arbeid van ons Instituut, noch dien van de Maatschappij tot bevordering van het natuurkundig onderzoek der Nederlandsche koloniën, noch van het Aardrijkskundig Genootschap, noch van het Koloniaal Museum te herdenken. Want waarlijk, ik zal wel de laatste wezen om niet te erkennen het vele wat zij voor Indië, juist hier in Holland, reeds deden en nog kunnen doen, en hoe daarbij ons Instituut nommer één is naar ancienniteit en naar recht.

Den Haag. G. P. ROUFFAER.

Financieel Overzicht.

AMSTERDAM, 16 September — 15 October 1901.

De laatste Inschrijving voor Sumatra Tabak op 22 October, scheen alleen voor de grootere maatschappijen bevredigende cijfers te zullen opleveren. Deze waren dan ook iets vaster van toon, terwijl de jongere meestal verlies moesten aanteekenen. De petroleum-aandeelen waren voor het meerendeel flauw. Ook van Mijnbouwmaatschappijen en stoomvaart- en tram-maatschappijen was de koers belangrijk lager.

Hooger werden genoteerd:

Aand.	Balangan Tabak Cultuur Mij.	3	%
"	Deli Batavia Mij.	5	"
"	Deli Cultuur Mij.	1 1/4	"
"	Deli Maatschappij	14 3/4	"
"	Tabak Mij. Franco Deli	2 1/2	"
"	" " Kwala Pessilam	1	"
"	A. Langkat Cultuur Mij.	1	"
"	Medan Tabak Maatschappij.	8	"
Pref. Aand.	Tabak Mij. Sakoeda	2 3/4	"
Aand.	Senembah Maatschij.	3 1/2	"
"	Sumatra Cultuur Mij.	6	"
Pref. Aand.	Dordt. Petr. Industrie Mij.	2	"
Aand.	Sumatra Palembang Petr. Mij	2	"
"	Mijnbouw Mij. Soemalata.	12 1/2	"
"	Deli Spoorweg Mij.	9 3/4	"
"	Bat. Electr. Tram Mij.	1	"

Lager werden genoteerd:

Aand.	Cultuur Mij. der Vorstenlanden.	2	"
"	Handelsvereeniging Amsterdam	7	"
"	Int. Cred. en Handelsver. Rotterdam	2	"
Pref. Aand.	Koloniale Bank	2 1/2	"
Aand.	Liq. Barge en Moormann.	4 1/2	"
"	Ned. Ind. Handelsbank	2 3/4	"
5 % Obl.	Ned. Ind. Landbouw Mij.	1 3/4	"
Aand.	West Java Kina Cultuur Mij.	5	"
"	Deli Plantage Maatschij.	4	"
Pref. Aand.	Deli Tabak Mij.	3	"
Aand.	A. Langkat Tabak Mij.	13 1/2	"
	B. Idem	9 1/4	"
Pref. Aand.	Tab. Mij. Namoe Djawi	11	"
Aand.	Nieuwe Asahan Tab. Mij.	5	"
"	Padang Tabak Mij.	12	"
"	A. Serdang Tabak Mij.	2 1/2	"
"	B. Idem	2	"
"	Kon. Paketvaart Mij,	6 1/4	"
"	Rotterd. Lloyd	14 1/2	"
"	Stoomvaart Mij. Nederland.	9 3/4	"
"	Kon. Ned. Mij. v. Petr. bronnen	25	"
"	Petr. Mij. Moeara Enim	2 1/2	"
"	Ned. Ind. Mijnbouw Mij.	25 3/4	"

Aand.	Redjang Lebong Mijnb. Mij.	5½ %
„	Singkep Tin Mij.	4½ „
„	Mijnbouw Mij. Soemalata	12½ „
„	Malang Stoomtram Mij.	3½ „
„	Ned. Ind. „ „	4 „
„	Oost Java „ „	7 „
„	Passaroean „ „	5 „
„	Semarang Joana Stoomtram Mij.	7 „

DIVIDENDEN.

Maatschappij Mussarang		9.6 %
N. V. Preanger Volksapotheek		6 „
Kina Maatschappij „Djajagiri"		15 „
Tegalsch Prauwenveer		25 „
Handelsvereeniging Onderling Belang		6½ „
Samarangsche Zee- en Brand-Assurantie Mij.		3½ „
Mij. tot voortzetting van den Boekhandel E. Fuhri & Co.		8 „
North Borneo Trading Company Ltd.)		2½ „
Mij. tot Expl. der Suikerf. Phaëton en Olean		8½ „
Import Maatschappij Soenda Semarang		3.8 „
Mij. tot Expl. der Rijtuigfabriek en van den handel in paarden voorheen F. J. Fuchs		8 „
Chartered Bank of India, Australia and China	(interim)	10 „
Aand. Cultuur Mij Soember Kareng	(voorloopig)	ƒ 175.—
Aand. Landbouw Mij. Ngoepit	(interim)	„ 40.—

INCOURANTE FONDSEN.

De volgende werden verhandeld.

Aand.	Ned. Indische Houtaankap Mij.	39¾ %
„	Billiton Mij. 1e rubriek	ƒ 2040.—
„	„ „ 2e „	„ 1750.—
„	Ned. Ind. Gas Mij.	148¾—155 %
„	Handelvereeniging Gorontalo	50 „
„	Petr. Mij. Sumatra Palembang	77 „
„	Amst. Sumatra Cult. Mij.	82 „
„	Cult- Mij. Kayoe Enak	25 „
„	„ „ Sentanen Lor.	115 „
„	Sumatra Cult. Mij.	186 „
„	Oost-Ind. Zee- en Brand-Assurantie Mij.	20 „
„	Cultuur Mij. Langsee	110 „
„	Deli Langk. Tab. Mij.	260—265 „
„	Bataviasche Zee- en Brand-Assurantie Mij.	10 „
„	Mijnbouw Mij. Lebong Soelit	62 „
5 % Oblig.	Ned. Ind. Houtaankap Mij.	87⅜ „
5 „ „	Cultuur Mij. Sentanen Lor	100½ „
6 „ „	Cult. Mij. Gending	110½ „
Pref. Aand.	Serdang Tabak Mij.	128—138¾ „
Aand.	Tabak Mij. Franco Deli	63 „
Cert. v. Aand.	Deli Cult. Mij.	70 - 78 „
„ „ „	Medan Tabak Mij.	300 „
„ „ „	Rott. Deli Mij.	270—280 „
4½ % Obl.	Dordtsche Petr. Industrie Mij.	101½ „
Opr. Aand.	Mij. tot Expl. der Suikerfabr. Kalibagor	ƒ 40.—
Opr. bew.	Kon. Paketvaart Mij.	ƒ 590.— — ƒ 600.—

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN.

NAMEN:	TE AMSTERDAM. October. 1	TE AMSTERDAM. October. 15	TE BATAVIA. 6 September.
Cultuur-Mij. d. Vorstenl.....Aand.	45	43	
id. ...Pref. Aand.	123	123	
Handelsv. Amsterdam.....Aand.	101½	100	112
Int. Cred. & H. V. Rotterd.. „	75	74	80½*
Javasche Bank..... „	—	—	177½
Koloniale Bank..... „	42½	40	47*
id. .....Pref. Aand.	64⅞	60	
Liquid. Barge & Moormann. Aand.	42½	38	
Ned. Handel-Mij.....Cert. v. Aand.	140⅞	141	148½
Ned. Ind. Escompto Mij.....Aand.	—	110	112½
Ned. Ind. Handelsbank ..... „	78	76¼	84
Ned. Ind. Landb. Mij.....5 % Obl.	103	103	
Badas, Suikerfabriek.....Aand.	—	—	
Banda, Credt. & Handelsver. „	—	—	
Java Bosch Expl.-Mij..... „	—	—	
Java'sche Cultuur-Mij..... „	79	79	
Kalibagor, Suikerfabriek..... „	60	60	
Kaliwoengoe Plantaran..... „	—	—	
Maron Cult. Mij..... „	60	60	
Melattie, Landbouw-Mij..... „	—	—	60*
Michiels-Arnold, Rijstlanden. „	—	—	
Ned. Ind. Houtaankap Mij... „	—	—	
Ngoepit, Landbouw-Mij..... „	—	—	
Penampean Cult.-Mij..... „	—	—	
Pondok Gedeh Cult. Mij.... „	—	—	
Suikerond. Sentanen.-Lor... „	—	—	
Sindanglaoet, Suikerfabr.... „	—	—	
Soemberredjo Cult.-Mij..... „	—	—	
Temoeloes, Landb.-Mij..... „	—	—	
West-Java Kina Cult.-Mij.... „	—	45	
Amsterdam-Deli Comp..... „	690	682	
Amsterdam Sum. Cult.-Mij... „	82½	84	
Tabak-Mij. Arendsburg.....Cert. v. A.	685	700	
Asahan Plantage Mij..... Aand.	—	104	
Balangan Tab. Cult. Mij.... „	30	30	
Besoeki Tabak-Mij. ..... „	58	58	
Deli-Batavia-Mij..... „	434½	425	
Deli-Cultuur-Mij..... „	82¾	80	
Deli-Langkat-Tabak-Mij.....C. v. A.	—	—	
Deli-Maatschappij.....Aand.	489	494¾	
Deli Padang Mij..... „	—	—	
Deli Plantage Mij..... „	77½	72	
Deli-Tabak-Mij..... „	—	—	
„ .....Pref. Aand.	55	55	
Tab.-Mij. Franco Deli.....Aand.	64¾	63	
Tab. Mij. Kwala Pessilam... „	65	65	
Langkat-Cult.-Mij..... „ A.	114	108	
„ „ ..... „ B.	—	64	
Tabak Mij. Langk. Soekaranda. Pref. Aand.	45	45	
Langkat-Tabaksbouw Mij ... Aand.	—	—	

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN. (*Vervolg*).

NAMEN:	TE AMSTERDAM. October. 1	TE AMSTERDAM. October. 15	TE BATAVIA. 6 September.
Langkat-Tabak-Mij. .....Aand. A.	85	73 1/2	
" " " ..... " B.	—	50	
Medan-Tab.-Mij .....Aand.	299 3/4	300	
Tab.-Mij. Namoe Djawi.....Pref. Aand.	86	81	
Nieuwe Asahan Tab. Mij....Aand.	168	163	
Padang Cultuur Mij.....Pref.Aand. A.	57 3/4	57	
" " " .....Aand. B.	28 3/4	28 3/4	
Padang Tabak-Mij ..... "	145	135	
Rotterdam-Deli-Mij..... "	273	267 1/2	
Tabak Mij. Sakoeda .....Pref. Aand.	61	65 1/4	
Senembah-Mij.....Aand.	449 1/2	438 1/2	
Serdang Tab. Mij..... " A.	132	132 1/	
" " " ..... " B.	62	60	
Sumatra Cult. Mij..... "	186	186	
United Langk. Plant.....Cert. v. A.	228 3/4	222	
Ned.-Ind. Electr.-Mij.....Aand.	—	—	75*
Kon. Paketvaart-Mij..... "	151	153 3/4	160
Rott. Lloyd ..... "	110	101	
Stoomv. Mij. Nederland ..... "	141	138 1/2	
Dordt. Petr. Industrie Mij ...Pref. Aand.	123 7/8	123	
Java Petroleum Mij.....Aand.	31	31	
Kon.Ned.Mij.v.Petr.br.in Indië "	355 3/4	342	
Petroleum Mij. Moeara Enim "	125 5/8	117 3/4	
Sumatra Palembang Petr. Mij. "	78 5/8	78	
Ned. Ind. Expl. Mij..... "	80	80	
id. Mijnbouw-Mij..... "	78 1/2	73 3/4	100
N. Celebes Mijnb. Mij..... "	25 1/2	25	
Oost Borneo Mij..... "	—	—	
id. .....Pref. Aand.	—	—	
Redjang Lebong Mijnb.-Mij...Aand.	290	307 1/2	320
Singkep Tin-Mij..... "	131 1/2	130	
Mijnbouw Mij. Soemalata.... "	195	212 1/2	
Droogd.-Mij. Tandj. Priok.... "	—	—	
Deli-Spoorweg-Mij..... "	163 1/2	169 3/4	175*
Ned.-Ind Spoorweg-Mij..... "	218	218 1/2	211*
Babat Djomb. St. tr. Mij.... "	—	—	
Bat. Electr. Tram-Mij..... "	38 1/2	39	
Kedirie Stoomtram-Mij..... "	97	97	105*
Madoera " " ..... "	55	55	
Malang " " ..... "	54	50 1/2	114*
Modjokerto " " ..... "	23	24	
Ned.-Ind. Tramweg-Mij..... "	127	123	135*
Oost-Java-Stoomtram..... "	88	83	
Passoeroean " ..... "	58	58	
Probolingo Stoomtr.-Mij..... "	—	60	
Semar.-Joana Tramw.-Mij.... "	167	164	175*
Semar. Cheribon St.-Tr.-Mij.. "	147	149	144
Serajoedal St.-Tr.-Mij..... "	—	—	131*
Ned.-Ind Hypotheekbank ... "	—	—	105
id. Cred.- & Bank-Ver. "	—	—	75*
id. Effectenbank..... "	—	—	100*

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN. (*Vervolg*).

NAMEN:		TE BATAVIA, 6 Sept.
Ned. Ind. Deposito Bank	Aand.	103*
Algem. Spaar- en Deposito Bank	„	100*
Handelsver. Java	„	110*
Padangsche Handel Mij	„	135*
Winkel-Mij. Eigen hulp	„	67½
Maatsch. Onderlinge hulp	„	92½*
Maatschij. Expl. Grondeigendom Eurazie I.	„	105*
Ned.-Ind. Levensverz.- en Lijfr.-Mij	„	355
Jav.'sch. Zee & Br.-Ass.-Mij	„	80*
Bat. Zee & Br.-Ass.-Mij	„	100*
O.-I. Zee Br. Ass.-Mij	„	105*
Nederl. Lloyd	„	76*
N.-Ind. Zee & Br.-Ass.-Mij	„	130*
2de N.-I. Zee & Br.-Ass.-Mij	„	117½*
Koloniale id.	„	120*
2de Kol. Zee & Br.-Ass.-Mij	„	110*
Brand-Verz.-Mij. Mercurius	„	170*
Brand-Ass.-Mij. de Oosterling	„	130
Brand-Ass.-Mij. Insulinde	„	175*
Brand-Waarb.-Mij. Ned.-Ind	„	140*
Brand-Wrb.-Soc. Securitas	„	95*
Brand-Ass.-Mij. Unitas	„	98*
Ned.-Ind.-Brandw.-Mij	„	105*
Sam. Zee- & Br.-Ass.-Mij	„	140*
2de id.	„	100*
Brand-Ass.-Mij. Padang	„	50*
id. de Merapi	„	95*
id. de Oosthoek	„	
id. de Westhoek	„	
id. Noordhoek	„	
Brand-Verzek.-Mij. Kalimaas	„	
Brand-Ass.-Mij. Veritas	„	135
id. Ardjoeno	„	130*
id. Sumatra	„	
Batavia'sch Prauwenveer	„	130*
Batavia'sch Nieuw-Prauwenv.	„	152½*
Tagalsch Prauwenveer	„	180*
Nieuw Semarangsch Prauwenveer	„	165*
Prauwenv. te Soerabaya	„	140*
Oost-Java Prauw-Mij	„	127½*
Soer. Prauw-Mij.	„	135*
Nieuw Soerab. Pr.-veer	„	185*
Nieuw Pad. Prauwenveer	„	
Nieuw Probol. en Java Oosth. Pr.-veer	„	150*
Bagelen-Thee & Kina-Mij	„	80*
Suikerf.-Mij. Tjoekir	„	170
Cultuur-Mij. Pagottan	„	
„ Tjiogreg	„	35*
Kina-Mij. Kertamana	„	100*
Cultuur-Mij. Perbawatie	„	172½*
id. Goalpara	„	165*
Cultuur-Mij. Boenga Meloer	„	62½*
„ Artana	„	100*
Assam Thee Ondern. Gedeh	„	100*

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN. (*Vervolg*).

NAMEN:		TE BATAVIA, 6 Sept.
Mij. t. E. v. Rijstlanden	Aand.	205*
Assam Thee Ondern. Malabar	„	175
Cultuur Mij. Ramawatie	„	172*
Assam Thee Ond. Wanasoeka	„	65*
„ „ „ Singaparna	„	115*
„ „ „ Pasir Salam	„	100*
„ „ „ Goenoeng Soesoeroeh.	„	80*
Ned. Ind. Getah Pertjah Mij	„	100*
Kult. Mij. Tjidjangkar	„	106*
Kult. Mij. Tjihoenie	„	70*
Preanger Bibit Maatschij	„	100*
Houtaankap Maatschappij Petjindilan	„	110*
Kultuur Mij. Gabes	„	200*
„ „ Sindang Sarie	„	170*
Ned.-Ind. Telefoon-Mij	„	160
Intercomm. Telefoon-Mij	„	80
Telefoon-Mij. der Vorstenlanden	„	100*
Preanger Telefoon-Mij	„	90
Algem. Telephoon Mij	„	90*
Telephoon Mij. Insulinde	„	106*
Cheribon Telephoon Mij	„	195*
Mijnbouw Mij. Martapoera	„	100*
Mijnbouw Mij. „Belang"	„	30
Mijnbouw Mij. „Matinan"	„	50*
Mijnbouw Mij. „Totok"	„	65
Mijnbouw Mij. „Redjang Lebong" 7½ % Obl.		320
Id. Lebong Soelit	„	55
Exploratie Mij. „Riam Kanan"	„	7½*
Goud Exploratie Mij. Benkaijang	„	25*
Exploratie-Mij. Balangan	„	35*
Batavia Japara Petrol.-Expl.-Mij.	„	10*
Mijnbouw Mij Kahajan	„	110
Goud Exploratie-Mij. Pinogo	„	47½*
„ „ Batjan	„	15*
Mijnbouw Mij. Monano	„	25
„ „ Soepajang	„	27½*
„ „ Pangkallan	„	15*
Mijnbouw Mij. Atjeh	„	125
„ „ „ Opr. bew.		f 120*
Goud Exploration Mij. Bone	„	72½
Exploratie Mij. Doda	„	24*
Mijnbouw Mij. Batavia Borneo	„	95
„ „ Sonder	„	30*
Sumatra Batavia Mijnbouw-Mij.	„	15
Mijnbouw Mij. Tilamoeta	„	30
„ „ Pagoejaman	„	25
Mijnbouw Explor. Mij. Batavia	„	
Mijnbouw Mij. Tomini	„	45*
„ „ Barma Sawah	„	30
„ „ Pariet	„	35
„ „ Loemar	„	110*
Lapoe Placer Mij	„	102½*
Mijnbouw Mij. Natal	„	300
„ „ Tebing-Tinggi	„	65*

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN. (*Vervolg*).

NAMEN.		TE BATAVIA, 6 Sept.
Mijnbouw Mij. Timbang Sibonak.....	Aand.	270
id. ...	Oprichtersbew.	*f* 425.—*
Mij. Rijtuigf. en handel in paarden, Fuchs	Aand.	82½*
Koffie, Pel- en Sorteer Inr. Kalimaas....	„	50*
Koffie pellerij Sisir.....	„	100*
New Singap. dist. Water Ice Cy Ltd.....	„	220*
Java Veem	„	100*
Ned. Ind. Sport Mij.....	„	90*
Bandongsche Quinine Fabriek.....	„	94*
Boekhandel Visser & Co.....	„	95*
Cheribonsche Apotheek.....	„	140*
Mij. tot Expl. Werf de Industrie.....	„	95*
Fabr. de Volharding Soerabaya.....	„	97½*

De met een * geteekende koersen zijn die der laatste noteering

---

STATUTEN VAN MAATSCHAPPIJEN, WERKENDE IN NEDERL.-INDIË.

Plantage Ardjasari.

(Javasche Courant No. 68, van 27 Aug. 1901).

Zetel. Bandoeng.

Doel. De exploitatie der erfpachtsperceelen Ardjasari I à VIII, en van event. later te verkrijgen perceelen.

Kapitaal. *f* 320.000, in 320 aandeelen à *f* 1000.—. Voor het oprichten van een fabrieksgebouw kan de directeur een 5 % obligatieleening aangaan, groot hoogstens *f* 60.000.

Bestuur. 1 directeur: de heer A. E. Kerkhoven; 2 commissarissen. Zoolang de heer A. E. Kerkhoven directeur is, worden echter geene commissarissen benoemd, en wordt hij geacht het geheele bestuur te vertegenwoordigen. 1 administrateur.

Winstverdeeling. 10 % aan den administrateur, 5 % aan den directeur, 5 % aan de commissarissen, hoogstens 2 % voor de Europeesche geëmployeerden, 10 % voor een reservefonds, het overige aan aandeelhouders. Zoolang de heer Kerkhoven directeur is en alzoo geen commissarissen zijn aangesteld, komen de aan hem toegekende procenten in de winst, aan de aandeelhouders. Is genoemde heer tegelijk directeur en administrateur, dan wordt de winstverdeeling als volgt: Bedraagt de bruto winst *f* 3.000 of minder, dan wordt ze in haar geheel uitgekeerd aan den directeur-administrateur; is de bruto winst hooger dan *f* 3.000 doch lager dan *f* 30.000, dan wordt daarvan in de eerste plaats *f* 3.000 uitgekeerd aan den directeur-administrateur, die ingeval de bruto winst meer bedraagt dan *f* 30.000, daarvan 10 % als tantième geniet, terwijl de overige winst wordt verdeeld als hiervoor aangegeven.

Reservefonds. Maximum *f* 100.000, tenzij de algemeene vergadering tot lager cijfer besluit.

Cultuur-Maatschappij Gandasoli.

(Javasche Crt. No. 69, van 30 Aug. 1901.)

Zetel. Batavia.

Doel. De exploitatie van eenige erfpachtsperceelen, gelegen in de residentie Preanger-Regentschappen, afd. Bandoeng, distr. Radjamandala, en van event.

later te verkrijgen gronden en andere ondernemingen, alsmede alle daarmede in verband staande landbouw of handelsoperatiën.

Kapitaal. *f* 150.000, in 300 aandeelen à *f* 500.— De directeur is gemachtigd eene 6% obligatieleening, groot *f* 100.000 aan te gaan.

Inbreng. Door de heeren W. C. van der Moore, A. J. Swaving, B. J. E. Roskott en C. H. W. van der Moore, voor 200 aandeelen: de bovengenoemde perceelen.

Bestuur. 1 directeur: de firma Tiedeman & van Kerchem; 2 of 3 commissarissen: de heeren A. J. Swaving, H. G. Vaupel en D. C. Boutmy.

Winstverdeeling. Na aftrek voor werkkapitaal en na aflossing der obligatieschuld: 7% aan den administrateur, 3% aan het overige personeel, daarna 6% dividend. Van het overige komt 20% aan het reservefonds, 5% aan den directeur, 15% aan commissarissen, 60% aan aandeelhouders.

Reservefonds. Maximum *f* 50.000.

Mijnbouw Maatschappij Bintoewas.

(*Javasche Crt. No. 71, van 6 September 1901.*)

Zetel. Batavia.

Doel. De exploitatie van vergunningen voor Mijnbouwkundige onderzoekingen, van concessiën, mijn- en andere rechten, een en ander in Nederl. Indië.

Kapitaal. *f* 150.000, in 10 seriën, elk à 150 aandeelen van *f* 100.— waarvan 9 seriën zijn geplaatst.

Indien tot vergrooting van het kapitaal wordt overgegaan, zullen aan de houders van de eerste 10 seriën tegen afgifte van coupon No. 1 worden uitgereikt oprichtersbewijzen, welke recht geven op 35 % van de alsdan te maken overwinst, boven 6 % dividend aan de aandeelhouders, terwijl van de overige 65 % aan de aandeelhouders 50 % en aan directeur en commissarissen te samen 15 % ten goede komen.

Inbreng. Door den heer W. G. de Voogt, voor 1200 aandeelen: de vergunning voor 2 terreinen, gelegen in het Gouvernement Sumatra's Westkust, res. Tanapoeli, afd. Groot-Mandheling en Batang Natal en Natal.

Bestuur. 1 directeur: de heer A. C. van der Hout; 2 of 3 commissarissen: de heeren G. C. F. W. Mundt, F. L. Isasca en P. Bangert.

Winstverdeeling. Na aftrek van event. tantièmes aan het personeel, eerst 6% dividend. Van het overige komt 80% aan aandeelhouders, 10% aan commissarissen, 10% aan den directeur.

Boek- en Steendrukkerij Hiap Hien,

(*Javasche Crt. No. 73, van 13 Sept. 1901.*)

Zetel. Semarang.

Doel. De oprichting en exploitatie van een boek- en steendrukkerij, boekbinderij en linieerderij en de handel in boeken, plaat- en kantoorwerken, zoomede kantoorbehoeften en de uitgave van boeken, tijdschriften en nieuwsbladen.

Kapitaal. *f* 20.000, in 200 aandeelen à *f* 100.—

Bestuur. 1 directeur: de Chinees Liem Tjoe Tjiang; 2 commissarissen: de Chineezen Tan Goan Soey en Tan Tiok Pik.

Winstverdeeling. 17% aan den directeur, 16% aan het personeel, 67% aan de aandeelhouders.

Medicinale Droguenhandel en Apotheek Noord-Celebes.

(*Javasche Crt. No. 75, van 20 September 1901.*)

Zetel. Menado.

Doel. De uitoefening der artsenijbereidkunde, de handel in drogerijen, chemicaliën, optische en chirurgische instrumenten en in utensiliën voor fabrieken, zoomede de handel in alle artikelen in eene apotheek verkrijgbaar.

Kapitaal. *f* 30.000, in 300 aandeelen à *f* 100.
Inbreng. Door den heer A. J. F. Otto, voor 240 aandeelen: de handel in chemicaliën en drogerijen, gedreven onder den naam van Medicinale Droguenhandel Noord-Celebes.
Bestuur. 1 directeur: de heer A. J. F. Otto; 2 commissarissen: de heeren J. H. A. Ehrlicher en F. Dillenius.
Winstverdeeling. Eerst 6 % dividend, van het overige komt 10 % aan het reservefonds, 15 % aan commissarissen, 15 % aan den directeur, de rest aan aandeelhouders.
Reservefonds. Maximum *f* 5000.

TAMIANG TABAK-MAATSCHAPPIJ.
(*Staats-Crt. No. 240, van 14 October 1901.*)

Zetel. Amsterdam. Elders mogen kantoren worden gevestigd.
Doel. Het verkrijgen en in cultuur brengen van gronden in Tamiang op het eiland Sumatra, het telen daarop van tabak en andere producten, het voor de markt bereiden van het product en de verkoop daarvan. De vennootschap kan ook deelnemen in andere dergelijke ondernemingen.
Kapitaal. *f* 500.000, in 10.000 aandeelen à *f* 50.— De vennootschap geeft uit 10.000 winstbewijzen.
Inbreng. Door den heer J. H. de Grient Dreux, voor 2700 aandeelen en 10.000 winstbewijzen: 2 concessiën tot het drijven van landbouwondernemingen op gronden van het rijk Tamiang, met de gebouwen en voorraden.
Bestuur. Een raad van bestuur, bestaande uit 3 leden: de heeren J. H. de Grient Dreux, J. S. van Zutphen en B. E. Martin. Een raad van commissarissen, bestaande uit 7 leden: de heeren E. A. Ermel, A. P. E. J. Chaudron, R. Moulin, Mr. O. de Haart, W. D. T. Baron de Steenhuyzen, R. Slagter Gzn. en W. van Dis.
Winstverdeeling. Eerst 5 % dividend. Van het overige komt 5 % aan het reservefonds, 10 % aan den raad van bestuur, 15 % aan den raad van commissarissen, 35 % aan aandeelhouders, 35 % aan de houders van winstbewijzen.
Reservefonds. Maximum *f* 250.000.

TABAKMAATSCHAPPIJ „SOENGEI BEDJANKAR".
(*Staats-Courant No. 242, van 16 October 1901*).

Zetel. Amsterdam.
Doel. Het verkrijgen en exploiteeren van landbouwondernemingen op Sumatra, in hoofdzaak voor tabak. De vennootschap is ook bevoegd commissiehandel in landbouwproducten te drijven en daarop voorschotten te geven.
Kapitaal. *f* 500.000, in 500 aandeelen à *f* 1000.—.
Inbreng. Door den heer J. A. van Zijp, tegen eene nader te bepalen vergoeding: de beide landconcessies Soengei Bedjankar en Soengei Marbau, gelegen in de afd. Batoe Bahra, res. Oostkust van Sumatra met den inventaris der tabaksonderneming en den oogst 1900, bestaande uit 352 pn. tabak.
Bestuur. 1 of 2 directeuren: de heer J. A. van Zijp; 3 à 5 commissarissen: de heeren W. J. A. de Witt Huberts en L. E. Oldigs, de 3de nader te benoemen.
Winstverdeeling. Eerst 6 % dividend. Van het overige komt 10 % aan het reservefonds. Van het dan overblijvende komt 10 % aan de directie, 10 % aan de commissarissen, 80 % aan de aandeelhouders.
Reservefonds. Maximum 50 % van het maatschappelijk kapitaal.

SPOOR- EN TRAMWEG-ONTVANGSTEN.

NEDERLANDSCH-INDISCHE SPOORWEG-MAATSCHAPPIJ.

Opbrengst over Juli 1901.

Samarang—Vorstenlanden—Willem I. (Lengte 205 kilom.).

Reizigers, aantal (91.900)	f	43.700.—
Goederen, tonnen (93.000)	„	374.800.—
Diverse ontvangsten	„	11.200.—
Totaal opbrengst deze maand (voorloopig)	f	429.700.—
„ „ dezelfde „ vorig jaar (defin.)	„	379.418.—
Van af 1 Jan. dit jaar (voorloopig)	„	2.228.456.—
„ „ 1 Jan. vorig jaar (defin.)	„	1.984.752.—
Per dag-kilometer deze maand (voorloopig)	„	67.62
„ „ dezelfde „ vorig jaar (defin.)	„	59.70
Van af 1 Jan. dit jaar (voorloopig)	„	44.73
„ „ 1 Jan vorig jaar (defin.)	„	39.84

Batavia—Buitenzorg. (Lengte 56 kilom.).

Reizigers, aantal (88.600)	f	29.900.—
Goederen, tonnen (11.100)	„	47.300.—
Diverse ontvangsten	„	3.200.—
Totaal opbrengst deze maand (voorloopig)	f	80.400.—
„ „ dezelfde „ vorig jaar (defin.)	„	74.887.—
Van af 1 Jan. dit jaar (voorloopig)	„	593.943.—
„ „ 1 Jan. vorig jaar (defin.)	„	562.544.—
Per dag-kilometer deze maand (voorloopig)	„	46.31
„ „ dezelfde „ vorig jaar (defin)	„	43.14
Van af 1 Jan. dit jaar (voorloopig)	„	43.65
„ „ 1 Jan. vorig jaar (defin.)	„	41.34

Stoomtram Djocja—Brossot. (Lengte 24 kilom.).

Reizigers, aantal (20.200)	f	2.400.—
Goederen, tonnen (13.500)	„	18.000.—
Diverse ontvangsten	„	200.—
Totaal opbrengst deze maand (voorloopig)	f	20.600.—
„ „ dezelfde „ vorig jaar (defin.)	„	23.696.—
Van af 1 Jan. dit jaar (voorloopig)	„	83.308.—
„ „ 1 Jan. vorig jaar (defin.)	„	83.089.—
Per dag-kilometer deze maand (voorloopig)	„	27.69
„ „ dezelfde „ vorig jaar (defin.)	„	31.85
Van af 1 Jan. dit jaar (voorloopig)	„	14.28
„ „ 1 Jan. vorig jaar (defin.)	„	14.25

Stoomtram Djocja—Magelang. (Lengte 47 kilom.).

Reizigers, aantal (38.100)	f	7.700.—
Goederen, tonnen (6.900)	„	14.300.—
Diverse ontvangsten	„	500.—
Totaal opbrengst deze maand (voorloopig)	f	22.500.—
„ „ dezelfde „ vorig jaar (defin.)	„	20.446.—
Van af 1 Jan dit jaar (voorloopig)	„	161.845.—
„ „ 1 Jan. vorig jaar (defin.)	„	142.571.—
Per dag-kilometer deze maand (voorloopig)	„	15.44
„ „ dezelfde „ vorig jaar (defin.)	„	14.03
Van af 1 Jan. dit jaar (voorloopig)	„	14.17
„ „ 1 Jan. vorig jaar (defin.)	„	12.48

Stoomtram Goendih—Soerabaja. (In aanleg) 107 [1]) kilom.

Reizigers, aantal (46.100)	f	8.800.—
Goederen, tonnen (5.100)	„	6.700.—
Diverse ontvangsten	„	100.—
Totaal opbrengst deze maand (voorloopig)	f	15.600.—*)
„ „ dezelfde „ vorig jaar (defin.)	„	12.593.—§)
Van af 1 Jan. dit jaar (voorloopig)	„	113.725.—*)
„ „ 1 Jan vorig jaar (defin.)	„	— §)
Per dag-kilometer deze maand	„	4.70 *)
„ „ dezelfde „ vorig jaar	„	7.14 §)
Van af 1 Jan di jaar	„	4.37
„ „ 1 Jan. vorig jaar	„	—

1) Gemiddeld in exploitatie.
*) „ „ „ 107 K.M.
§) „ „ „ 57 „

SERAJOEDAL STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ

Tijdvakken.		Bedrag.	per dag-kilom.	Gemiddeld aantal kilom. in exploitatie
Sept. 1901	f	32.400	f 11.85	91
„ 1900	„	38.000	„ 13.90	91
Verschil meer	„	—	„ —	
Verschil minder	„	5.600	„ 2.05	
Van 1°. Jan.:				
1901 tot 30 Sept. 1901	„	254.500	f 10.25	91
1900 „ 30 „ 1900	„	232.400	„ 9.85	86
Verschil meer	„	22.100	„ 0.40	
Verschil minder	„	—	„ —	

SAMARANG-JOANA STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Tijdvakken.		Bedrag.	per dag-kilom.	Gemiddeld aantal kilom. in exploitatie.
Sept. 1901	f	94.200	f 9.85	319
„ 1900	„	104.300	„ 11.15	312
Verschil meer	„	—	„ —	
Verschil minder	„	10.100	„ 1.30	
Van 1°. Jan.:				
1901 tot 30 Sept. 1901	„	824.400	„ 9.45	319
1900 „ 30 „ 1900	„	780.700	„ 9.80	292
Verschil meer	„	43.700	„ —	
Verschil minder	„	—	„ 0.35	

OOST-JAVA STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Lijn Soerabaja—Krian.

Tijdvakken.		Bedrag.	per dag-kilom.	Gemiddeld aantal kilom. in exploitatie
Sept. 1901	f	16.100	f 13.75	39
„ 1900	„	17.600	„ 15.05	
Verschil meer	„	—	„ —	
Verschil minder	„	1.500	„ 1.30	
Van 1°. Jan.:				
1901 tot 30 Sept. 1901	„	157.300	„ 14.75	39
1900 „ 30 „ 1900	„	162.300	„ 15.25	
Verschil meer	„	—	„ —	
Verschil minder	„	5.000	„ 0.50	

Lijn Modjokerto—Ngoro.

Sept. 1901	f	16.900	f 13.75	41
„ 1900	„	17.700	„ 14.40	
Verschil meer	„	—	„ —	
Verschil minder	„	800	„ 0.65	

Van 1°. Jan.:					
1901 tot 30 Sept. 1901		ƒ 91.800	„ 8.20	}	41
1900 „ 30 „ 1900		„ 90.600	„ 8.10	}	
Verschil	meer	„ 1.200	„ 0.10		
	minder	„ —	„ —		

SEMARANG-CHERIBON STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Tijdvakken.		Bedrag.	per dag-kilom.	Gemiddeld aantal kilom in exploitatie.
Sept, 1901		ƒ 104.400	ƒ 12.90	} 270
„ 1900		„ 98.300	„ 12.15	}
Verschil	meer	„ 6.100	„ 0.75	
	minder	„ —	„ —	
Van 1°. Jan.:				
1901 tot 30 Sept. 1901		„ 861.000	ƒ 11.70	} 270
1900 „ 30 „ 1900		„ 701.600	„ 9.50	}
Verschil	meer	„ 159.400	„ 2.20	
	minder	„ —	„ —	

NEDERLANDSCH-INDISCHE TRAMWEG-MAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten Sept. 1901 ƒ 24.400 tegen ƒ 25.169 in 1900. Sedert 1 Juli 1901 ƒ 76.400, tegen ƒ 79.103 in 1900.

KEDIRI STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Sept. 1901 (aantal reizigers 68.000) ƒ 36.500; idem 1900 (aantal reizigers 82.000) ƒ 39.000. Sedert 1 Jan. 1901 ƒ 202.500 tegen ƒ 196.000 in 1900. In exploitatie pl. m. 127 KM.

MALANG STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Sept. 1901 (aantal reizigers 55.000) ƒ 15.500; idem 1900 (aantal reizigers 25.000) ƒ 10.500. Sedert 1 Jan. 1901 ƒ 100.925, tegen ƒ 78.750 in 1900. In exploitatie pl. m. 79 KM. tegen 54 in Sept. 1900.

BATAVIA ELECTRISCHE TRAM-MAATSCHAPPIJ.

Sept. 1901. Lijn te Batavia. Aantal vervoerde reizigers 230.000. Opbrengst ƒ 11.100.

MODJOKERTO STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten Sept. 1901 ƒ 13.848 tegen ƒ 13.810. Sedert 1 Jan. 1901 ƒ 84.022 tegen ƒ 84.533. In exploitatie circa 80 KM.

BABAT-DJOMBANG STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten Sept. 1901 ƒ 11.615 (in exploitatie 42.3 KM.); Sept. 1900 ƒ 7955 (in exploitatie 32.3 KM.); sedert 1 Jan. ƒ 62.535 (in exploitatie 36.2 KM.); zelfde tijdvak 1900 ƒ 37.164 (in exploitatie 24.1 KM.).

SOLOSCHE TRAMWEG-MAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten Sept. 1901 ƒ 6500 + ƒ 1500. Sedert 1 Jan. ƒ 42.569 — ƒ 146.

PROBOLINGO STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten Sept. 1901 ƒ 8100 per dagkm. ƒ 7.50; sedert 1 Jan. ƒ 67.430 tegen ƒ 64.587; per dagkm. ƒ 6.77 tegen ƒ 6.48.

PASSOEROEAN STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten Sept. 1901 ƒ 11.000; per dagkm ƒ 9.91; sedert 1 Jan. ƒ 75.080 tegen ƒ 66.323; per dagkm. ƒ 7.30 tegen ƒ 6.95.

MADOERA STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Sept, 1901 ƒ 17.000. In exploitatie 216 KM.

DELI SPOORWEG-MAATSCHAPPIJ.

In exploitatie 102 K.M. tegen 102 K.M. in 1900.

Opbrengst Sept. 1901	ƒ	99.000	tegen ƒ	98.487	in	1900
„ per dagkilometer	„	32.35	„ „	32.18	„	1900
„ sedert 1 Jan. 1901	„	1.019.000	„ „	1.108.123	„	1900

Een adresbeweging in zake gebreken van gymnasiaal en middelbaar onderwijs.

Door H. Enno van Gelder, werktuigkundig ingenieur te Rotterdam, Dr. A. van Oven, directeur der H. B. S. te Dordrecht, Dr. J. H. Gunning, privaat-docent aan de Universiteit te Utrecht, A. A. Beekman, directeur der H. B. S. te Schiedam, J. C. Dyxhoorn, hoogleeraar aan de P. S. te Delft en R. A. van Sandick, hoofdredacteur van *De Indische Gids* en *De Ingenieur* werd d.d. 19 April 1901 een adres gericht aan den toenmaligen Minister van Binnenlandsche Zaken van den volgenden inhoud:

Aan Z. E. den Minister van Binnenlandsche Zaken.

Geven met verschuldigden eerbied te kennen, ondergeteekenden, die allen de grootste belangstelling koesteren in eene goede regeling van Gymnasiaal en Middelbaar Onderwijs.

Dat vele ouders in den lande, zich tot hun groot ongerief gedwongen zien om reeds op 12- of 13-jarigen leeftijd hunner kinderen te beslissen welke inrichting van onderwijs deze in de volgende 5 of 6 jaren zullen volgen: Gymnasium of Hoogere Burgerschool.

Waardoor moeten zij zich bij die keuze laten leiden? De eenige voldoende reden voor de keuze, een besliste aanleg van het kind voor deze of gene studie is meestal of niet aanwezig of openbaart zich eerst later; men kiest in den blinde en de keuze wordt meestal bepaald door allerlei overwegingen, die aan de hoofdzaak, de richting waarin het kind het meest vatbaar is voor ontwikkeling, volkomen vreemd zijn. Zendt men zijn twaalfjarig kind naar de Hoogere Burgerschool, dan beslist men daarmede dat hij niet aan de Universiteit zal gaan studeeren (behalve misschien voor arts) en dat de studie der klassieken voor hem gesloten is. Zendt men hem naar het Gymnasium dan beslist men op een leeftijd, waarop men over zijn aanleg niet kan oordeelen, dat hij een wetenschappelijke loopbaan zal kiezen en sluit daarmede vele andere carrières voor hem af.

Talloos zijn dan ook de gevallen, waarin het bleek dat de keuze verkeerd was, en algemeen bekend is het hoe groot de moeielijkheden zijn om van den eenmaal ingeslagen weg terug te keeren, wanneer het blijkt dat de keuze in strijd was met den aanleg van het kind.

Het is dus in het belang van onze jeugd dringend noodzakelijk dat de beroepskeuze verplaatst wordt naar een leeftijd, waarop men beter kan oordeelen over de natuurlijke gaven in den aanleg van het kind.

Het kwaad zoude zijn weggenomen als, hetzij aan de lagere school eene 2, 3 of 4-jarige middelbare school aansloot waar de leerlingen in talen, geschiedenis, aardrijkskunde, natuurlijke historie en de beginselen der wiskunde onderwezen werden, waarop voorbereidende scholen in verschillende richtingen volgen; hetzij dat het leerplan van Gymnasium en Hoogere Burgerschool over de eerste 2, 3 of 4 jaren gelijk werd gemaakt, of deze op ééne school werden vereenigd, waarbij de hoogste klassen gesplitst werden, in verschillende richtingen; op deze wijze zoude de keuze eerst op 15- of 16-jarigen leeftijd behoeven gedaan te worden.

Dat een tweede steeds herhaalde klacht tegen ons Gymnasiaal en Middelbaar Onderwijs deze is, dat het van kinderen beneden den leeftijd van 16 jaren physiek en intellectueel een veel te groote inspanning eischt; dat de hersens overvoerd worden, waardoor de lust tot leeren vermindert. Vermindering van het aantal leervakken gedurende die jaren komt vele deskundigen noodzakelijk voor. Anderen, hoewel ook daarmede instemmende, zoeken de fout echter nog meer in de methode, die voor de jeugdige hersenen te zwaar is. Zeker is het dat de grondige bespreking van dit vraagstuk door deskundigen en eene betere regeling op hun advies gegrond voor de Nederlandsche jeugd een weldaad zoude zijn

Dat velen in den lande het een groote fout in onze Wet achten dat jongelieden, die een voldoend eindexamen der Hoogere Burgerschool hebben afgelegd, geen academische examens kunnen doen en den doctoralen titel niet verwerven kunnen; zij zien er een grove onbillijkheid in dat een jong mensch, wiens voorbereidende studiën de wis- en natuurkundige wetenschap, nieuwe talen en geschiedenis omvat hebben, wel aan de Universiteit colleges kan volgen, wel arts kan worden, maar nooit den hoogsten wetenschappelijken titel kan verwerven, die wel bereikbaar is voor zijn medestudent, al is deze ook niets meer ontwikkeld en geen beter medicus, alleen omdat deze jaren te voren een Gymnasium doorliep, waar een andere leerstof hem voor de studie voorbereidde. Zij achten het een ramp voor het middelbaar onderwijs en voor de Polytechnische School dat jongelieden, die op de H. B. S. uitmuntten op het gebied der wis- en natuurkundige wetenschappen, die sieraden konden zijn van de philosophische faculteit onzer Hoogescholen gedwongen worden om òf het vak waartoe zij zich het meest aangetrokken gevoelen vaarwel te zeggen, òf eenige jaren na hun eindexamen uitsluitend Latijn en Grieksch te leeren, óf naar de Pol. School te gaan, als zij niet den minsten aanleg hebben voor technische wetenschappen. Daardoor gaan dikwijls uitstekende krachten voor de wetenschap of het onderwijs verloren; daardoor is de Pol. School overvol en komen daar studenten, die later, op grond van een wetsuitlegging, waarvan de juistheid door velen wordt betwist, het leeraarsambt gaan bekleeden, waarvoor zij volgens deze laatsten de juiste opleiding niet hebben gehad.

Eveneens wordt door velen betwijfeld of de regeling van de bevoegdheid tot het geven van middelbaar en voorbereidend hooger onderwijs wel de juiste is, en of het niet noodig zal zijn het recht tot het geven van onderwijs alleen te geven aan hen, die eerst practische bewijzen hebben gegeven van hun geschiktheid tot het geven van onderwijs. Velen ook meenen dat voor leeraren zoowel aan de H. B. S. als aan het Gymnasium eene opleiding aan

de Universiteit het wenschelijkst is, waartoe zeker meerdere personen van goeden aanleg eerder in de gelegenheid zouden zijn, wanneer hun de toegang tot de Universiteit niet was ontzegd, indien zij geen Gymnasium maar een H. B. S. hebben bezocht.

Dat zij meenen dat het belang van de Nederlandsche jeugd dringend vordert, dat deze punten degelijk onderzocht en besproken worden en eene herziening der wetten tot regeling van het middelbaar en het voorbereidend hooger onderwijs daarvan het gevolg ware.

Weshalve zij zich tot Uwe Excellentie richten met het eerbiedig verzoek een Staatscommissie te benoemen uit der zake kundige mannen van verschillende richting, met de opdracht deze kwestiën en zoovele andere het onderwijs rakende als Uwe Excellentie noodig mocht achten, te onderzoeken en daaromtrent de Hooge Regeering te dienen van advies.

't Welk doende, enz.

Als bijlagen waren aan het adres gehecht een groot aantal adhaesiebetuigingen uit Nederland.

Een zeer teekenend bewijs van instemming werd door de opstellers later uit Indië ontvangen. Het was onderteekend door: Dr. K. H. Mertens, K. H. Corporaal, Mr. J. Luyten, J. Jaspers, M. F. Onnen, L. D. J. Reeser, U. von Faber, W. A. van der Ent, Dr. A. J. A. Prange, D. Kolling, Dr. E. Bonebakker, S. Heymans Jzn., J. W. Broekhuysen, A. Slagman, G. L. Verver, W. L. D. Onken, Dr. S. E. Boorsma, L. van der Est, Dr. I. B. Kolthoff, M. H. H. Bertrams, J. Luyten, D. A. Vermeulen, C. E. Hoorens van Heyningen, W. L. Pilaar, Dr. H. Onnen, Dr. Ch. M. van Deventer, W. L. Megelink, H. G. Trip, J. F. A. Pool, Mr. H. Mounier, H. W. Brugmans, D. van Spiegel, Dr. D. Broersma, E. Levi, E. A. A. Gobée, Dr. E. C. de Vries, F. P. H. Prick, H. M. van Haften, Dr. J. G. van Deventer, L. P. J. Vermeulen, Dr. D. A. Sloos, Th. G. G. Valette, Dr. H. D. Tjeenk Willink, M. J. Doppenberg, J. G. Doorman, W. A. Reuhl, L. G. Gerhard, A. Schouten, S. F. Klein Bentink, W van Strijen, J. J. van de Geijn, Mej. E. van Loon, Mej D. Onnen, C. Blom.

Zij, allen leeraren (-essen) bij het Middelbaar Onderwijs in Nederlandsch-Indië, wenschen in een door hen onderteekend adres hun instemming te betuigen met den inhoud van het hierboven afgedrukte adres — hun uit een schoolblad bekend geworden — dat evenzeer de belangen van de Indische jeugd raakt; en zij verzoeken den ontwerpers dit schrijven en de handteekeningen als bijlage aan dat adres toe te voegen.

Intusschen was de Minister van Binnenlandsche Zaken afgetreden.

De opstellers wendden zich daarop tot diens ambtsopvolger Dr. A. Kuyper met een nieuw adres, waarin zij o. a. het volgende zeggen:

Dat zij algemeene instemming hier te lande vonden met dit adres, getuige de vele adhaesiebetuigingen van verschillende en hoogst bevoegde zijden door hen ontvangen en welke zijn gevoegd bij het oorspronkelijk adres aan Uwen ambtsvoorganger.

Dat zij ook nu weder uit Ned. Indië een bewijs ontvingen, dat de door hen in hun adres ontwikkelde denkbeelden ook dáár groote instemming vinden, hetgeen uit bijgevoegd adhaesiebewijs ten zeerste blijkt.

Dat zij dus meenen dat, waar hun streven zooveel instemming vindt, zij niet bij hun eerste pogen mogen berusten, en dat zij dus met aandrang tot Uwe Excellentie het eerbiedig verzoek richten, kennis te willen nemen van het bovenbeloelde adres en het daarheen te willen leiden dat eene commissie worde benoemd ten einde de regeering van advies te dienen omtrent de punten in dat adres aangegeven. 't welk doende, enz.

* * *

„Als ge weer eens iets van algemeen belang op touw zet, denk dan eens aan uwe Indische collega's, die zich evenzeer voor de goede zaak interesseeren als gijlieden in patria", schreef de woordvoerder der Indische leeraren aan een der opstellers van het adres

De schrijver heeft gelijk. Maar al te dikwijls worden zaken van algemeen belang in Nederland op touw gezet, zonder dat onze medeburgers in Indië in de gelegenheid zijn mede te getuigen. Des te meer waarde heeft het, waar zij, zooals hier, uit zich zelf ongevraagd het adres steunden.

Maar niet alleen alle leeraren, en leeraressen, vooral ook alle ouders hebben belang bij dit adres, en daarvan in de eerste plaats *de Indische ouders.*

Zij staan eerstens voor dezelfde moeielijkheid als de Nederlandsche. Maar bovendien bestaat er geen gymnasium in Indië. Zij zouden dus ten zeerste gebaat zijn, indien het gymnasium eerst begon op 15 of 16 jarigen leeftijd en vóór dien leeftijd de lagere klassen der in Indië wèl voorkomende Hoogere Burgerscholen *de eenheidsschool* werden, die de opstellers zich in hun adres denken.

De Redactie van „de Indische Gids" (adres: Diligentia den Haag) zal zich gaarne belasten met de taak eventueele adhaesiebetuigingen met het adres uit Indië of Nederland onder de oogen van Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche zaken te brengen Men schrijve daartoe slechts op een briefkaart b v. iets dergelijks: „Ik betuig mijn adhaesie met het adres aan den Minister van Binnenlandsche Zaken van H. Enno van Gelder c. s. in zake het gymnasiaal en middelbaar onderwijs."

R. A. VAN SANDICK.

Een Contrapost.

Sedert de Minister van Koloniën Alting Mees, bij de Memorie van Toelichting op zijn indische begrooting voor 1878, een overzicht gaf van de saldo's der indische begrootingsrekeningen van 1867 af, wordt telken jare, in een soortgelijk overzicht, Bijlage A, een vervolg van dien nuttigen ofschoon niet vroolijken cijferarbeid aangetroffen. Ook de heer Van Asch van Wijck is ten dezen niet van het voor zijn voorgangers aangewezen spoor afgeweken. Zijn Bijlage A constateert dat het vermoedelijk te kort „tot en met" 1900 *f* 63.593.952 bedraagt, tegen *f* 55.667.933, die, volgens de laatste Bijlage A van den heer Cremer, op ultimo 1899 vermoedelijk waren bij te passen. Het groote en nadeelige verschil tusschen deze twee eindcijfers is echter *niet* veroorzaakt door de slechte uitkomsten van het laatstverloopen dienstjaar 1900, want dit werd, zooals uit de jongste Bijlage A blijkt, met een *voordeelig* saldo ad *f* 4.639.868 voorloopig afgesloten, maar door de eenigszins gewijzigde cijfergroepeering, waartoe de wet van 24 Juni 1901, Stbl. No. 167, aanleiding gaf.

Bij die wet werd eindelijk gevolg gegeven aan het in 1895 aan de indische comptabiliteitswet toegevoegd voorschrift, dat door de wet zouden worden geregeld de bestemming van de voordeelige sloten en de voorziening in de dekking der nadeelige sloten der rekeningen en dat zulks voor de eerste maal zou geschieden over een tijdvak van 25 jaren, dus over de periode 1867—1891.

Terwijl het ontwerp dier wet nog aanhangig was, wees ik op

het groote belang dat bestond om, bij de vaststelling dier regelingen, tevens een principieele beslissing omtrent de financieele verhouding tusschen Nederland en Indië te nemen. [1]) De volksvertegenwoordiging heeft het echter onnoodig gevonden, met dit belang rekening te houden. Het ontwerp behoorde trouwens tot het partijtje spoedwerk, dat, in de laatste levensdagen van het vorige parlement, met een Opzoomer's bekende klacht haast beschamende snelheid werd „afgehamerd." Voor het nemen van principieele beslissingen bestaat, onder dergelijke omstandigheden, geen gelegenheid! Toch was het goed, dat door eenige vooruit-ziende mannen, zoo in de Eerste als in de Tweede Kamer, met nadruk geconstateerd werd — wat ook van regeeringswege werd erkend — dat de voorgedragen regeling de financieele verhouding tusschen moederland en kolonie in geen enkel opzicht praejudicieerde; dat zij een zuiver-administratief, een *regulariseerend* karakter droeg.

Intusschen was, zooals gezegd, deze regularisatie van invloed op het eindcijfer der tusschen Nederland en Indië bestaande rekening-courant. Tegenover het *debet*-saldo staan echter belangrijke *credit*-saldi, met het gevolg (en hier bereidde de jongste Bijlage A den indischen boekhouder een aangename verrassing) dat, welgeteld, Indië op ultimo 1900 over een kas van ruim 16.5 millioen te beschikken had. De verrassing was te grooter, omdat de laatste der door den heer Cremer aan zijn begrootingsmemories toegevoegde Bijlagen A een zoo gunstigen toestand niet liet vermoeden. De heer Cremer toch die zijn rekening afsloot met een saldo groot *f* 55.667.933 ten laste van Indië, teekende daarbij aan, dat dit tekort slechts *f* 309.062 *meer* bedroeg dan de opbrengst der laatste ten laste van Indië gebrachte staatsleening (wet van 9 Juni 1898 Stbl. no. 142). Daar nu het dienstjaar 1900 een voordeelig saldo liet van *f* 4.639.868, zou, volgens Bartjes, Indië's credit op ultimo 1900 *f* 4.330.806 bedragen, in stede van *f* 16.528.036 volgens den heer Van Asch van Wyck. Een meevaller van ruim twaalf millioen dus!

De zaak is deze, dat, bij de „regularisatie", waartoe het aangevulde tweede lid van art. 74 der indische comptabiliteitswet aanleiding gaf, voor de dekking van nadeelige sloten der indische rekeningen over het tijdvak 1867—1891 slechts over ruim 20 van

[1]) Zie *De Indische Gids* November 1900, blz. 1423 en v.

de ruim 44 in 1883 voor Indië geleende millioenen bleek te zijn beschikt, zoodat van de in 1883 geleende gelden op ultimo 1891 nog ƒ 24.763.117 over was, welk bedrag dan ook, bij art. 2 der wet van 24 Juni 1901 (Staatsblad no. 167) behoorlijk op nieuwe rekening werd overgebracht als bestemd „tot dekking van nadeelige sloten van indische rekeningen over 1892 en latere jaren."

De heer Van Asch van Wijck had dus niet alleen de in 1898 opgenomen ƒ 55.358 871, maar bovendien het saldo der leening van 1883 ad ƒ 24.763.117 in het credit van Indië te vermelden

of totaal:	ƒ 80.121.988
trekt men hiervan af „het vermoedelijk te kort tot en met 1900" ad	„ 63.593.952
dan komt men tot het reeds vermelde cijfer van	ƒ 16.528.036.— [1]

Dit alles is zeer duidelijk, maar geeft tevens aanleiding tot een gewichtige vraag. Is het wel in den haak — zoo luidt zij — dat, terwijl Nederland, Indië's financiën beheerend, ruim 16.5 millioen van zijn geadministreerde onder zich heeft, daarvoor geen penning rente vergoedt, terwijl het daarentegen Indië's rekening belast met de volle rente over de gelden in 1883 en 1898 voor zijn geadministreerde opgenomen? Want dat dit laatste het geval is, blijkt uit de Memorie van Toelichting, behoorende bij het ontwerp der *nederlandsche* wet op de middelen voor 1902, waar, onder letter P, het ten laste van Indië gebracht en dan ook op de *indische* begrooting (Hoofdstuk I, onderafdeeling 9) prijkend bedrag der uitgaven ter zake van geldleeningen en voorschotten ad ƒ 3.865.000 wordt verklaard. Wij lezen, te aangehaalder plaatse, dat, ter zake der geldleening van 1883, Indië op 1 Januari 1902 schuldig zal blijven ƒ 42.822.700 en, ter zake der geldleening van 1898, op denzelfden datum, ƒ 55.875.950 en wij zien de rente over deze bedragen geheel ten laste van Indië gebracht. Maar met de 16.5 millioen die Indië te goed heeft, wordt geen rekening gehouden.

Het lijdt geen twijfel, of de gestelde vraag moet ontkennend worden beantwoord. Dat Nederland, Indië's zaken beheerend, voor Indië meer geld opneemt dan het voor zijn indisch beheer behoeft, is

[1] Voor de cijfers zie men Bijlage A. der Memorie van Toelichting Ind. Begr. 1902, overgenomen in het Aanhangsel achter dit artikel (sub II).

allerminst een reden om het daardoor verkregen kassaldo renteloos te laten liggen en Indië derhalve rente te laten *betalen* over geld, waarvan het niet profiteert. De post van Hoofdstuk I, onderafdeeling 9 der indische begrooting behoorde, naar de eenvoudigste regelen van een zuiver beheer, *verminderd* te worden met 3 % over de kasgelden, die in den loop van 1902 niet voor indische behoeften zullen worden gebruikt. In aanmerking genomen dat de rekening over het dienstjaar 1901 vermoedelijk geen te kort laten en dus het credit van Indië op 1 Januari 1902 nog ten minste 16.5 millioen bedragen zal; in aanmerking genomen verder, dat het te kort op den dienst 1902 door den Minister van Koloniën op ruim 7 millioen begroot wordt; zou, bij de raming der nederlandsche middelen, op 3 % over 9 millioen of *f* 270.000 minder moeten worden gerekend dan het thans aangenomen bedrag, dat derhalve tot *f* 3.595.000 behoorde te worden teruggebracht. Later, bij de afsluiting der rekening over 1902, zou dan definitief moeten worden vastgesteld wat Indië ter zake van rente aan Nederland heeft te vergoeden, uitwijzens een behoorlijke rekening-courant, waarin *over en weder* 3 % rente berekend wordt.

Dit geldt voor de toekomst, maar hoe staat het nu met het verledene? Een blik op de afgesloten rekeningen sedert 1867 leert, dat onveranderlijk gehandeld is naar het hierboven veroordeeld stelsel om Indië wèl te belasten met rente over nadeelige, maar *niet* goed te schrijven met rente over voordeelige saldo's. Uit den cijferstaat [1]) behoorende bij het Verslag van de commissie van voorbereiding der regeling bedoeld bij art. 74 al. 2 der comptabiliteitswet (Bijlagen der Handelingen Tweede Kamer 1900—1901, gedr. st. 32 n°. 2), welke staat tot grondslag diende der wet van 24 Juni 1901, Stbl n°. 167, en door die wet als het ware geauthentiseerd werd, — uit dien cijferstaat dan blijkt, dat het eerste te kort, hetwelk na 1867 te constateeren viel, het tekort over den dienst 1876, nog gedekt kon worden uit een overschot van 1867; dat tegenover het te kort over 1879 nog saldo's van 1867, 1870, 1874 en 1875 stonden; dat het te kort over 1880 kon worden aangevuld door een restant van 1875 en dat het te kort over 1881 ad ruim 13 millioen, voor ruim 7 millioen door saldo's van 1875, 1877 en 1878 werd opgewogen, zoodat

[1]) Ook overgenomen in het Aanhangsel van dit opstel (sub I).

onder ultimo 1881 het eerste *wezenlijke* tekort viel te constateeren van *f* 5.991.080.

Natuurlijk had Nederland, dat de voor Indië bestemde overschotten jarenlang in bewaring hield alvorens er te korten mede moesten worden gedekt, ook toen reeds behoorlijk gehandeld, indien het de met die indische gelden gekweekte, of althans te kweeken, renten in Indië's credit had opgenomen, doch daar in die jaren althans ook geen belasting van Indië met rente over *debetsaldi* plaats had, zal ik over die oude geschiedenis voor ditmaal heenglijden. Anders en ernstiger in elk geval wordt de zaak van het oogenblik af, dat Nederland de indische rekening met rente begon te *belasten*. Dit geschiedde het eerst over 1882. Op de rekening van dat jaar staat *f* 753.062 [1]) wegens rente genoteerd en bij onderzoek blijkt, dat dit ongeveer overeenstemt met 3% van het bedrag, waarvoor, aan het eind van 1882, Indië bij Nederland in het krijt stond. Immers, zooals ik hierboven uit den cijferstaat afleidde, van het te kort dat 1881 liet, bleef ongedekt en moest derhalve 1 Januari 1882 op nieuwe rekening worden overgebracht, als Indie's *debet*:

	f 5.991.080
Het dienstjaar 1882 liet weder een tekort van . .	„ 19.267.731
dat dus het debet onder ultimo van dat jaar deed stijgen tot	*f* 25.258.811.
Het volgende dienstjaar, 1883, leverde weder een te kort op van	„ 8.336.655
en voerde dus tot een debet op 31 Dec. 1883 van	*f* 33.595.476,

in verband waarmede dan ook op de indische rekening over dat jaar wegens *rente* geboekt staat een post van *f* 1.400.192 [2]). Dat dit bedrag zelfs meer was dan 4% over het debet-saldo op ultimo 1883 vindt zijn verklaring hierin dat, in den loop van dat dienstjaar, de eerste leening voor Indië's rekening werd aangegaan en het hoofd *rente*, behalve met interest, ook met de andere onkosten dier financieele operatie werd belast.

---

1) Zie Aanteekening II achter *Een Eereschuld*, in *De Gids* van Augustus 1899, blz 256

2) Zie *Een Eereschuld* als boven.

Intusschen vloeide, door die leening, in Indië's kas een bedrag van . . . . . *f* 45 157 365[1])
waarvan echter . . . . . „ 33.595.476
te besteden viel tot aanzuivering van het bestaand te kort, zoodat op 1 Januari 1884 de gewone rekening met Indië, wel te onderscheiden van de leening-rekening, die steeds met groote nauwkeurigheid zou worden bijgehouden, een saldo in Indië's *credit* aanwees groot . . . . . *f* 11.561.889.

Wordt nu verder, met behulp van den cijferstaat, deze indische rekening voortgezet, dan verkrijgt men de volgende resultaten:

1 Januari 1884 Indië *credit* als boven: . . .		*f* 11.561.889
af: nadeelig saldo over 1884		„ 1.307.373
1 Januari 1885 Indië *credit*.		*f* 10.254.516
bij: voordeelig saldo 1885 . . .	*f* 3.108.486	
verminderd met de gelden noodig voor een later dienstjaar. . . .	*f* 2.000.000	„ 1.108.486
1 Januari 1886 Indië *credit*.		*f* 11.363.002
bij: voordeelig saldo 1886 . . .	*f* 2.374.341	
verminderd met, als noodig voor een later dienstjaar, ...	„ 1.500.000	„ 874.341
1 Januari 1887 Indië *credit*.		*f* 12.237.343
bij: voordeelig saldo 1887 . . .	*f* 25.454 569	
verminderd met, als noodig voor latere dienstjaren, ...	„ 3.530.000	„ 21.924.569
1 Januari 1888 Indië *credit*.		*f* 34.161.912
af: nadeelig saldo 1888		„ 6.658.615
1 Januari 1889 Indië *credit*.		*f* 27.503.297
bij: voordeelig saldo 1889 . . .	*f* 3.198.973	
verminderd met, als noodig voor een later dienstjaar, ...	„ 950.000	„ 2.248.973
1 Januari 1890 Indië *credit*.		*f* 29.752.270
Transporteere. . .		*f* 29.752.270

[1]) Zie het op blz. 4 vermelde Verslag der commissie van voorbereiding.

Per transport. . .		ƒ 29.752.270
bij: voordeelig saldo 1890 . . .	ƒ 10.052.743	
verminderd met, als noodig voor een later dienstjaar, ...	„ 800.000	„ 9.252.743
1 Januari 1891 Indië *credit.*		ƒ 39.005.013
af: nadeelig saldo 1891		„ 14.241.897
1 Januari 1892 Indië *credit.*		ƒ 24.763.116
of, ten rechte, conform de wet van 24 Juni 1901, *Staatsblad* No. 167, [1]).		„ 24.763.117,37

Daarmede is dus het eerste, 25-jarig, tijdvak, bedoeld bij art. 74, al. 2, der gewijzigde indische comptabiliteits-wet afgesloten. Een beschouwing van het tweede, 10-jarige, wel ook reeds af*geloopen*, maar nog niet wettelijk af*gesloten* tijdvak, voert, met behulp der cijfers voorkomende in de laatste *Bijlage A*, [2]) tot de volgende resultaten:

1 Januari 1892 Indië *credit.*	ƒ 24.763.117
af: nadeelig saldo 1892	„ 8.020.046
1 Januari 1893 Indië *credit.*	ƒ 16 743.071
bij: voordeelig saldo 1893	„ 8.151.946
1 Januari 1894 Indië *credit.*	ƒ 24 895.017
af: nadeelig saldo 1894	„ 10.265.077
1 Januari 1895 Indië *credit.*	ƒ 14 629.940
af: nadeelig saldo 1895	„ 8.216.112
1 Januari 1896 Indië *credit.*	ƒ 6.413.828
Het jaar 1896 liet een nadeelig saldo ad. . . .	ƒ 10.618.549
er was slechts in kas, als boven.	„ 6 413 828
dus:	
1 Januari 1897 Indië *debet*.	ƒ 4.204.721
bij: nadeelig saldo 1897.	„ 18.241.151
1 Januari 1898 Indië *debet*.	ƒ 22.445.872
bij: nadeelig saldo 1898.	„ 18.463.556
31 December 1898 Indië *debet*.	ƒ 40.909.428

[1]) Het verschil van ƒ 1.37 is alleen veroorzaakt doordien ik, eenvoudigheidshalve, alle *centen* verwaarloosde.

[2]) Zie het Aanhangsel sub II.

In den loop van 1898 kwam echter, tengevolge der *tweede* leening, in Indië's kas	*f* 55.358.871
hiervan strekte tot aanvulling van het tekort onder ult°. 1898, als boven	„ 40.909.428
dus:	
1 Januari 1899 Indië *credit.*	*f* 14.449.443
af: nadeelig saldo 1899	„ 2.561.275
1 Januari 1900 Indië *credit.*	*f* 11.888 168
bij: voordeelig saldo 1900	„ 4.639.868
1 Januari 1901 Indië *credit*	*f* 16 528.036

conform de berekening hierboven blz. 3.

Het hier gegeven overzicht van den stand der indische rekeningen over de laatst verloopen zeventien jaren leert derhalve dat, van 1 Januari 1884 af, alleen de jaren 1896, 1897 en 1898 met *debet*-saldi moesten worden afgesloten. Uit de over die dienstjaren door de regeering afgelegde verantwoordingen blijkt dan ook dat in dat driejarig tijdvak de indische rekening, behalve met de renten der geldleeningen, nog met 2 millioen en 3 ton wegens interest over *vlottende schuld* werd belast.[1]) Daarentegen is de indische rekening nimmer goedgeschreven met intrest over de belangrijke *credit*-saldi die aan het eind van veertien der zeventien genoemde jaren te constateeren vielen. Had men dit wèl gedaan, dan zou bereikt zijn wat de nederlandsche wetgevers ongetwijfeld steeds hebben bedoeld, n.l. dat van Indië werden teruggevorderd de renten, die Nederland, als een goed huisvader, aan Indië in rekening mocht brengen, niet minder zeker, maar toch ook vooral niet meer.

Wil men derhalve de rekening tusschen Nederland en Indië *zuiver* stellen, dan zal zij ten behoeve van Indië nog gecrediteerd moeten worden met 3 % rente over de sommen die, sedert 1 Januari 1884, Nederland van Indië in kas heeft gehad. *Volkomen* zuiver zou dit alleen kunnen geschieden door het opmaken van een van dag tot dag bijgehouden rekening-courant, rentende 3 % 's jaars zoo ter credit- als ter debet-zijde. Daar echter, zooals gebleken is, de debet-zijde steeds behoorlijk werd belast en ook omdat de gedetailleerde gegevens voor het opmaken van zulk een

[1]) Zie: Werkelijke uitgaven in Nederland, diensten 1896, 1897 en 1898, Bijlagen no. 10 der ind. begrootingen voor 1899, 1900 en 1901.

rekening-courant niet binnen mijn bereik zijn, meen ik, bij wijze van proef, te mogen volstaan met een becijfering, gegrond op de beschikbare gegevens, zijnde de saldi der verschillende dienstjaren. Ik geloof niet dat het resultaat, waartoe die proef-berekening voert, veel verschillen kan van het resultaat der *volkomen*-zuivere rekening. Mocht ik mij hierin vergissen, ik houd mij voor terechtwijzing aanbevolen.

Het dienstjaar 1884 opende, zooals hierboven bleek, met een saldo in Indië's credit groot *f* 11.561.889, terwijl de dienst over dat jaar een tekort opleverde van *f* 1.307.373, zoodat, gedurende dat jaar, *f* 10.254.516 van Indië's geld onder Nederlands beheer bleef. Aan Indië komt dus nog toe 3 % over dit bedrag of . . . . . *f* 307.635
welke som dus van 1 Januari 1885 af in het credit der indische rekening behoort te paraisseeren. Insgelijks behoort daarin te worden gebracht:

op 1	Januari	1886	. . .	3 %	over	*f*	11.363.002	„ 340.890
„ 1	„	1887	. . .	3 „	„	„	12.237.343	„ 367.119
„ 1	„	1888	. . .	3 „	„	„	34.161.912	„ 1.024.857
„ 1	„	1889	. . .	3 „	„	„	27.503.297	„ 825.099
„ 1	„	1890	. . .	3 „	„	„	29.752.270	„ 892.568
„ 1	„	1891	. . .	3 „	„	„	39.005.013	„ 1.170.150
„ 1	„	1892	. . .	3 „	„	„	24.763.116	„ 742.893
„ 1	„	1893	. . .	3 „	„	„	16.743.071	„ 502.292
„ 1	„	1894	. . .	3 „	„	„	24.895.017	„ 746.850
„ 1	„	1895	. . .	3 „	„	„	14.629.940	„ 438.898
„ 1	„	1896	. . .	3 „	„	„	6.413.828	„ 192.414
„ 1	„	1900	. . .	3 „	„	„	11.888.168	„ 356.645
„ 1	„	1901	. . .	3 „	„	„	16.528.036	„ 495.841
						Totaal. . .	*f*	8.404.151

De berekening van de Indië te kort gedane (of te veel berekende) rente is echter nog niet afgeloopen. De hier opgegeven bedragen, in Indië's credit overgebracht, hebben óok weder invloed op de berekening der rente. Om dien invloed onder cijfers te brengen dient men over die rentebedragen, van het oogenblik af dat zij in Indië's rekening werden opgenomen, samengestelde interest ad 3 % 's jaars te berekenen, tot het tijdstip waarop men de rekening wil afsluiten. Ik neem daarvoor 31 December 1901 en

kom, met behulp der *Tafel*, afgedrukt op blz. 177 van Knapper's Leerboek van het Handelsrekenen (uitgave 1898), tot het volgend resultaat:

f	307.635	per	1	Jan.	1885	wordt à	3 %	op	31	Dec.	1901	*f* 508.474
„	340.890	„	1	„	1886	„	„ 3	„	„ 31	„	1901	„ 547.028
„	367.119	„	1	„	1887	„	„ 3	„	„ 31	„	1901	„ 571.959
„	1.024.857	„	1	„	1888	„	„ 3	„	„ 31	„	1901	„ 1.550.188
„	825.099	„	1	„	1889	„	„ 3	„	„ 31	„	1901	„ 1.211.686
„	892.568	„	1	„	1890	„	„ 3	„	„ 31	„	1901	„ 1 272.589
„	1.170.150	„	1	„	1891	„	„ 3	„	„ 31	„	1901	„ 1.619.761
„	742.893	„	1	„	1892	„	„ 3	„	„ 31	„	1901	„ 998.386
„	502.292	„	1	„	1893	„	„ 3	„	„ 31	„	1901	„ 655.377
„	746 850	„	1	„	1894	„	„ 3	„	„ 31	„	1901	„ 946.087
„	438.898	„	1	„	1895	„	„ 3	„	„ 31	„	1901	„ 539 789
„	192.414	„	1	„	1896	„	„ 3	„	„ 31	„	1901	„ 229.752
„	356.645	„	1	„	1900	„	„ 3	„	„ 31	„	1901	„ 378.365
„	495 841	„	1	„	1901	„	„ 3	„	„ 31	„	1901	„ 510.716
											Totaal generaal.	. . *f* 11.540 157

Worden deze ruim 11½ millioen met 1 Januari 1902 in het credit der indische rekening opgenomen, dan blijft, na aftrek van het te kort dat, naar de raming van den Minister van Koloniën, het dienstjaar 1902 vermoedelijk laten zal, nog 4.5 millioen in Indiës credit over, of, gevoegd bij het reeds erkende kassaldo ad 16.5 millioen, totaal 21 millioen, rentende 3 % 's jaars van 1 Januari 1902 af.

Hiermede is dan de vordering aangegeven en toegelicht, die Indië op Nederland heeft terzake van te min vergoede of te veel in rekening gebrachte renten. Het kan zijn dat het eindbedrag, bij het gebruik van meer gedetailleerde cijfers, eenige wijziging zal ondergaan (zij het ook dat het verschil waarschijnlijk niet belangrijk zijn zal), maar de gegrondheid der vordering zal moeilijk door iemand kunnen worden betwist. Ook zij, die afkeerig zijn van een terugkomen op de financieele politiek, welke tot het sluiten van leeningen ten laste van Indië leiden moest, maar die althans de rechtsverhouding, door die financieele operaties ontstaan, door de theorie der „schoone handen" beheerscht achten, zullen niet gedoogen, vertrouw ik, dat Nederland voortgaat een rekening met Indië aan te houden, herinnerend aan de beren van sommige studenten-leveranciers, waarmede Luzac in 1836 reeds de rekeningen

der indische schuld vergeleek [1]), *beren*, die nooit geheel nauwkeurig zijn, maar tevens ook nooit in het nadeel van den schuldeischer!

Dat overigens voor hem, die op het standpunt der „eereschuld" staat en derhalve *alle* door Nederland aan Indië in rekening gebrachte renten als onrechtmatig genoten wenscht gerestitueerd te zien, deze contrapost slechts een betrekkelijke beteekenis hebben kan, zal den scherpzinnigen lezer ongetwijfeld wel niet ontgaan.

C. TH. VAN DEVENTER.

---

[1]) Zie Mr. N. P. van den Berg: Debet of Credit? Derde druk. Batavia 1886, blz. 22.

I. *Regeling der bestemming van de voordeelige sloten en voorziening in de dekking*

JAREN.	Voordeelige sloten der rekeningen.	HIERVAN			
		is toegevoegd aan de rijksmiddelen of aan de middelen van Nederlandsch-Indië over latere dienstjaren.		is beschikbaar tot dekking van de nadeelige sloten der rekeningen over de dienstjaren	
		Ingevolge de wetten van:			
1867	f 27 126 572,29 5	31 December 1868 (*Staatsblad* nº. 182)	a. f 3 475 000,00	1876	f 7 859 181,7
		31 „ 1869 („ „ 212)	2 900 000,00		
		20 Januari 1872 („ „ 3)	10 000 000,00	1879	2 892 391,7
1868	6 851 989,82	31 December 1872 („ „ 170)	5 497 240,61		
		15 November 1872 („ „ 128)	1 354 749 21		
1869	3 945 891,22 5	15 „ 1872 („ „ 128)	b. 3 945 894,22 5		
1870	7 759 807,35	15 „ 1872 („ „ 128)	6 579 356,56 5	1879	1 180 460,7
		27 „ 1873 („ „ 178)	2 420 000,00		
1871	19 694 945,00 5	3 December 1874 („ „ 196)	1 770 000,00		
		6 April 1875 („ „ 61)	1 000 000,00		
		3 Juni 1875 („ „ 107)	5 048 177,37		
		3 „ 1875 („ „ 108)	c. 9 456 767,63 5		
		3 „ 1875 („ „ 108)	543 232,36 5		
1872	10 262 591,97	8 September 1875 („ „ 153)	300 000,00		
		4 December 1875 („ „ 236)	8 064 000,00		
		28 Juni 1876 („ „ 151)	d. 1 355 359,60 5		
		28 „ 1876 („ „ 151)	1 344 640,39 5		
1873	3 533 898,73 5	17 November 1876 („ „ 230)			
		en 6 Juni 1878 („ „ 93)	e. 2 189 258,34		
1874	9 804 017,22	Als boven.	5 598 741,66	1879	1 905 276,9
		28 Maart 1877 („ „ 39)	2 300 000,00		
				1879	5 549 357,4
1875	11 526 641,78	30 Mei 1877 („ „ 133)	2 762 000,00	1880	97 995,8
				1881	3 127 288,8
1876	—	—	—		—
1877	3 568 306,35	—	—	1881	3 568 306,35
1878	743 632,38 5	—	—	1881	743 632,38 5
1879	—	—	—		—
1880	—	—	—		—
1881	—	—	—		—
1882	—	—	—		—

NGSEL.

de nadeelige sloten der indische rekeningen over het tijdvak van 1867 tot en met 1891.

Commissie van Voorbereiding.

Nadeelige sloten der rekeningen.	Waarvan kan worden gedekt door eene uitkeering: uit de voordeelige sloten der rekeningen over de dienstjaren.		Waarvan kan worden gedekt door eene uitkeering: uit de opbrengst der geldleening aangegaan krachtens de wet van 16 Maart 1883 (*Staatsblad* nº. 34).	AANMERKINGEN.
				a. Deze sommen zijn rechtstreeks aan de Rijksmiddelen toegevoegd. Behalve het gezamenlijk bedrag daarvan, ad *f* 16 375 000, zijn onder het totaal van deze kolom, ad *f* 86 684 417,98, nog begrepen de volgende sommen, welke, ofschoon aan de Indische middelen toegevoegd, te gelijker tijd ten laste van de Indische begroeting in uitgaaf zijn gebracht en langs dien weg mede ten bate van Nederland zijn gekomen, als:
				Tot suppletie van de gewone Indische bijdragen over 1868 en 1869 (wet van 31 December 1872 *Staatsblad* nº. 170)..... *f* 5 497 240,61
				Tot amortisatie van Nationale Schuld (wetten van 6 April en 3 Juni 1875, *Staatsbladen* nos. 59 en 108..... 10 000 000,00
				Tot dekking van de nadeelige sloten der Staatsrekeningen over 1871 en 1872 (wetten van 3 Juni 1875, *Staatsbladen* nos. 102 en 107) 2 048 177,37
				Tot goedmaking van de uitgaven voor de voltooiing van het vestingstelsel 8 000 000,00
				waarvan 3 000 000 (wetten als voren) *f* 2 700 000 (wetten van 28 Juni 1876, *Staatsbladen* nos. 148 en 151) en *f* 2 300 000 (wetten van 30 December 1876, *Staatsblad* nº. 270 en 28 Maart 1877, *Staatsblad* nº. 39), een en ander met de bovengemelde... 16 375 000,00
f 7 859 181,22	1867	*f* 7 859 181,22		te zamen uitmakende... *f* 41 920 417,98
	1867	2 892 391,075		*b.* Deze sommen bedragen te zamen de som van *f* 11 880 000 genoemd in artikel I sub II der wet van 15 November 1872 (*Staatsblad* nº. 128).
11 527 474,85	1870	1 180 450,785		
	1874	1 905 275,56		*c.* Deze sommen bedragen te zamen de som van *f* 10 000 000 genoemd in art. 2 der wet van 3 Juni 1875 *Staatsblad* nº. 108).
	1875	5 549 357,43		
97 995,38	1875	97 995,38		*d.* Deze sommen bedragen te zamen de som van *f* 2 700 000, genoemd in artikel 2 der wet van 28 Juni 1876 *Staatsblad* nº. 151.)
	1875	3 127 288,97		
	1877	3 568 306,35		
	1878	743 692,385		*e.* Deze sommen bedragen te zamen de som van *f* 7 788 000 genoemd in art. I sub 10 der wet van 17 November 1876 (*Staatsblad* nº. 230). Van die som is een bedrag van *f* 5 043 365 in plaats van aan de Indische middelen van 1877 zooals aanvankelijk was bepaald, nader aan die van 1878 toegevoegd. Zie de artikelen 3 en 4 der wet van 6 Juni 1878 (*Staatsblad* nº. 93).
13 430 302,285	1885	1 108 486,135		
	1886	874 341,29		
	1887	4 008 251 105		
	1887	17 916 318,20		
19 267 731,045	1889	1 351 412,845		

JAREN.	Voordeelige sloten der rekeningen.	HIERVAN			
		is toegevoegd aan de Rijksmiddelen of aan de middelen van Nederlandsch-Indië over latere dienstjaren.		is beschikbaar tot dekking van de nadeelige sloten der rekeningen over de dienstjaren	
		Ingevolge de wetten van:			
1883	—	—	—	—	—
1884	—	—	—	—	—
1885	f 3 108 486,135	31 December 1887 (*Staatsblad* nº. 273)	f 2 000 000,00	1881	f 1 108 486,1
1886	2 374 341,29	31 „ 1888 („ „ 238)	1 500 000,00	1881	874 341,2
1887	25 454 569,395	31 „ 1889 („ „ 231)	1 500 000,00		
		31 „ 1890 („ „ 221)	730 000,00	1881	4 008 251,1
		30 „ 1892 („ „ 289)	450 000,00		
		30 „ 1893 („ „ 256)	450 000,00	1882	17 916 318,2
		31 „ 1894 („ „ 243)	400 000,00		
1888	—	—	—	—	—
1889	3 198 973,985	28 „ 1891 („ „ 221)	550 000,00	1882	1 351 412,8
		2 „ 1895 („ „ 188)	400 000,00	1883	897 561,1
1890	10 052 743,395	30 „ 1896 („ „ 235)	400 000,00	1883	7 439 104,3
		30 „ 1897 („ „ 272)	400 000,00	1884	1 307 374,8
				1888	506 264,9
1891	—	—	—	—	—
			f 86 684 417,98		f 62 332 990,2
	f 149 017 411,245		f 149 017 411,245		

Nadeelige sloten der rekeningen.	Waarvan kan worden gedekt door eene uitkeering			AANMERKINGEN.
	Uit de voordeelige sloten der rekeningen over de dienstjaren.		uit de opbrengst der geldleening aangegaan krachtens de wet van 16 Maart 1883 (*Staatsblad* nº. 34).	
f 8 336 665,70⅝	1889	f 897 561,14		
	1890	7 439 104,56⅝		
1 307 373,83⅝	1890	1 307 373,83⅝		
6 658 615,64⅝	1890	506 264,99⅝	f 6 152 350,65	
14 241 897,95	—	—	14 241 897,95	
		f 62 332 993,26⅝	f 20 394 248,60	
f 82 727 241,86⅝		82 727 241,86⅝		

II. Berekening van de saldo's der Indische begrootingsrekeningen na 1891.
(*Bijlage A der Memorie van Toelichting der Indische Begrooting 1902.*)

			Voord. saldo.	Nad. saldo.
1892.	Ontvangsten in Nederland	f 25 147 329		
	„ „ Indië	102 171 178		
		f 127 318 507		
	Uitgaven in Nederland	f 24 132 729		
	„ „ Indië	111 205 824		
		135 338 553		
				f 8 020 046
1893.	Ontvangsten in Nederland	f 33 991 980		
	„ „ Indië	102 109 495		
		f 136 101 475		
	Uitgaven in Nederland	f 25 005 263		
	„ „ Indië	102 944 266		
		127 949 529		
				f 8 151 946
1894.	Ontvangsten in Nederland	f 21 552 852		
	„ „ Indië	106 865 847		
		f 128 418 699		
	Uitgaven in Nederland	f 24 870 782		
	„ „ Indië	„ 113 812 994		
		138 683 776		
				f 10 265 077
1895.	Ontvangsten in Nederland	f 22 537 204		
	„ „ Indië	108 705 683		
		f 131 242 887		
	Uitgaven in Nederland	f 25 322 822		
	„ „ Indië	114 136 177		
		139 458 999		
				f 8 216 112
1896.	Ontvangsten in Nederland	f 22 059 831		
	„ „ Indië	111 023 677		
		f 133 083 508		
	Uitgaven in Nederland	f 24 637 636		
	„ „ Indië	119 064 421		
		143 702 057		
				f 10 618 549
1897.	Ontvangsten in Nederland	f 19 093 406		
	„ „ Indië	111 291 137		
		f 130 384 543		
	Uitgaven in Nederland	f 28 223 248		
	„ „ Indië	120 402 446		
		148 625 694		
				f 18 241 151
1898.	Ontvangsten in Nederland	f 20 606 194		
	„ „ Indië	111 740 336		
		f 132 346 530		

			Voord. saldo.	Nad. saldo.
	Uitgaven in Nederland . . .	*f* 32 890 762		
	„ „ Indië	117 919 324		
		f 150 810 086		
			. . . . .	*f* 18 463 556
1899.	Ontvangsten in Nederland .	*f* 27 797 398		
	„ „ Indië . . .	114 322 509		
		f 142 119 907		
	Uitgaven in Nederland . . .	*f* 28 956 821		
	„ „ Indië	115 724 361		
		144 681 182		
			. . . . .	*f* 2 561 275
1900.	Ontvangsten in Nederland .	*f* 32 928 166		
	„ „ Indië . . .	118 246 612		
		f 151 174 778		
	Uitgaven in Nederland . . .	*f* 31 047 764		
	„ „ Indië	115 487 146		
		146 534 910		
			f 4 639 868	
			f 12 791 814	*f* 76 385 766
	Het vermoedelijk tekort tot en met 1900 bedraagt dus .			*f* 63 593 952

tot dekking waarvan beschikbaar is:

1°. van de opbrengst der geldleening, aangegaan krachtens de wet van 16 Maart 1883 (*Staatsblad* n°. 34). Zie art. 2 der wet van 24 Juni 1901 (*Staatsblad* n°. 167) *f* 24 763 117.

2°. de opbrengst van de geldleening, aangegaan krachtens de wet van 9 Juni 1898 (*Staatsblad* n°. 142), ad *f* 55 358 871.

VARIA.

DE DIRECTEUR DER BURGERLIJKE OPENBARE WERKEN OVER VERBETERINGEN IN HET POSTVERKEER.

Door de Kamer van Koophandel en Nijverheid te Soerabaja werd de wenschelijkheid betoogd tot het aanbrengen van de volgende verbeteringen:

1e. Bijna alle voor Oost-Java bestemde mailstukken worden nu te Batavia aangebracht en daarna per spoor verder vervoerd, waarmede veel tijd verloren gaat. Hierin ware, voor zooveel de Fransche, Duitsche en Engelsche mails betreft, verbetering te brengen door het invoeren van een directen bootdienst tusschen Singapore en Semarang of Soerabaja, op eerstgenoemde plaats aansluitende met de aldaar aankomende en vertrekkende mails.

2e. Overbrenging der te Batavia aankomende voor Oost-Java bestemde mailstukken en omgekeerd met een 's nachts doorrijdenden trein tusschen Batavia en Soerabaja.

3e. Verlaging van het port van brieven uit Nederlandsch-Indië naar Nederland en het buitenland.

Dit gaf den directeur der Burgerlijke Openbare Werken aanleiding om de volgende beschouwingen en voorstellen aan het oordeel der Regeering te onderwerpen, welke deze ter algemeene kennis bracht in de *Javasche Courant*, van 13 September 1901.

Sub 1. De quaestie der invoering van een rechtstreekschen stoombootdienst voor het postverkeer tusschen Singapore en Semarang of Soerabaja, waardoor op eerstgenoemde plaats aansluiting zou verkregen worden met de aldaar aankomende en vertrekkende Europeesche mails, heb ik aan het oordeel van den hoofdagent der Koninklijke Pakketvaart-Maatschappij alhier onderworpen, die mij mededeelt, dat bedoeld postvervoer drie stoomers zou vereischen, die echter wegens de veelvuldigheid der vaartbeurten slechts weinig lading en passagiers zouden hebben over te voeren.

Ook om andere redenen zou een zoodanige stoomvaartverbinding aanzienlijke kosten met zich brengen, die slechts door eventueel uit te keeren Regeerings-subsidie zouden zijn te dekken.

Die subsidie zou echter zoo hoog moeten worden gesteld, dat de hoofdagent voornoemd aarzelt van het bedrag daarvan een opgaaf te doen.

Het voordeel om de mailstukken één à anderhalf etmaal vroeger te Soerabaja en in den Oosthoek van Java te ontvangen zal m. i. tegen deze aanzienlijke uitgaaf niet voldoende opwegen en het komt mij daarom voor, dat van het invoeren der door de Kamer van Koophandel en Nijverheid voorgestelde

rechtstreeksche bootverbinding tusschen die plaats en Singapore zal behooren te worden afgezien.

Sub 2. Bij het tijdroovende, omvangrijke onderzoek, dat de behandeling van de quaestie der nachtpersonentreinen behoorde vooraf te gaan, is als grondslag aangenomen het inleggen van twee nachttreinen, van Soerabaja ten ongeveer 7 uur n.m. vertrekkende, respectievelijk ten ongeveer 5 uur nm. aankomende, in aansluiting te Maos met den bestaanden personentrein, die 's morgens ten 5 uur 15 naar Weltevreden vertrekt, respectievelijk ten 7 uur 's avonds van daar aankomt.

Het Comité van Bestuur der Nederlandsch-Indische Spoorweg-Maatschappij, hieromtrent gevraagd, deelde mede, dat de Maatschappij genegen zou zijn, in aansluiting met deze treinen tusschen Solo en Semarang en omgekeerd een trein te laten loopen, zoodat de nachttreinen der Staatsspoorwegen de smal-spoorverbinding Solo-Djokja zouden moeten volgen en de treinen zouden ingericht moeten zijn voor een reis tusschen Weltevreden en Soerabaja die niet door overstappen en langer oponthoud te Djokja en Solo wordt afgebroken.

Het aanwezige materiëel voldoet niet aan de eischen, die daarbij gesteld moeten worden.

Voor de uitrusting der nieuw in te leggen treinen ware dus ander materiëel, waaronder slaap- en restauratiewagens, dan het tegenwoordig gebruikelijke aan te schaffen, en ook een gedeelte van het thans in de personentreinen tusschen Weltevreden en Maos loopende zal door ander materiëel vervangen moeten worden.

Een berekening bracht aan het licht, dat een en ander mitsgaders de aanschaffing der meerder benoodigde locomotieven eene uitgave zal vorderen van *f* 736,100. Twee oplossingen, waardoor dit bedrag tot *f* 613,100, respectievelijk *f* 478,100 zou worden teruggebracht, bleken wel beschouwd niet de waarborgen op te leveren, dat zij de eischen van het publiek zullen bevredigen; wil men van den maatregel eenig succès verwachten, dan zal men de inrichting, met terzijdestelling van onnoodige luxe, zoo onbekrompen mogelijk moeten maken, en men is hiertoe te meer gerechtigd, omdat, zooals hieronder zal blijken, de rente van de slechts éénmaal vereischte uitgave gering is in verhouding tot de jaarlijks terugkeerende.

Deze laatste kunnen voor de drie oplossingen, zonder in grove onnauwkeurigheid te vervallen, gelijk gesteld worden. Zij bestaan, voor zoover de exploitatiedienst in engeren zin betreft, uit onkosten aan personeel voor de nachtbewaking van de lijn, voor locomotief- en depôtdienst, voor de bediening der stations en voor den treindienst, voorts uit overwerk-, overnachtings- en mijlengelden, uit kosten van brandstoffen en smeermiddelen en uitgaven voor verlichting der signalen, treinen, stations en dienstlocaliteiten.

Het jaarlijksche bedrag wordt door de chefs der exploitatie geraamd op *f* 262,403.

Verder behooren daartoe ook de vergoedingen aan de Nederlandsch-Indische Spoorweg-Maatschappij, zijnde per nacht *f* 50 voor het passeeren over de smalspoorverbinding van twee beladen treinen, benevens *f* 50 voor nachtbewaking, of totaal *f* 36,500 's jaars.

De jaarlijks terugkeerende uitgaven worden dus begroot op *f* 298,203, waarbij

dan nog gevoegd moet worden de rente over de uitgaven in eens, welke à 3 pCt. berekend voor de drie hierboven genoemde oplossingen zou bedragen respectievelijk f 14,343, f 18,393 en f 22,083, gevende dus in totaal respectievelijk f 313,246, f 317,296 en f 320,986.

Zooals hierboven reeds werd opgemerkt is de rente der uitgaven in eens van weinig invloed op het bedrag der jaarlijksche geldelijke lasten en om de daar ontwikkelde redenen wordt dan ook aangenomen, dat de maatregel een uitgave in eens van f 736,100 en, inclusief rente à 3 pCt. dezer uitgave, een bedrag van rond f 321,000 aan jaarlijks terugkeerende onkosten zal vorderen.

Behalve de meerdere opbrengst door eventueele ontwikkeiing van het vervoer en een wellicht te heffen toeslag op de vrachtprijzen voor de nachttreinen, welke punten later behandeling zullen vinden, kunnen hier tegenover gesteld worden de navolgende baten:

a. Huur voor het gebruik van slaapplaatsen;

b. Pacht der buffetten van de restauratiewagens;

c. De helft van de vracht over het baanvak Solo—Djokja.

Voorts moet daarbij gerekend worden, niet zoozeer als bate voor den spoorwegdienst, maar toch in elk geval voor 's Lands schatkist;

d. Verminderde declaratie voor verblijfkosten door Lands-reizigers, die per nachttrein reizen

a. Aangezien door het reizen per nachttrein een nachtlogies kan bespaard worden, zal tegen het vorderen van huur der slaapplaatsen in de slaapwagens wel weinig zijn in te brengen.

Het aantal gebruikte couchetten per trein op gemiddeld 10 stellende, hetgeen voorzeker niet laag gerekend is, zal daaruit bij invoering van een vast recht à f 5 voor alle afstanden, een bate getrokken kunnen worden van 10 × 2 × 5 × 365 of f 36,500 's jaars;

b. Een verpachting der buffetten van de restauratiewagens tegelijk met de invoering van een nachtdienst, zal, vrees ik, weinig gegadigden lokken, daar het hier iets geheel nieuws geldt, waarvan de risico door belanghebbenden nog niet overzien kan worden. Aanvankelijk zullen daarom de buffetten naar alle waarschijnlijkheid in eigen beheer moeten blijven en men mag dan tevreden zijn als de winst op spijzen en dranken de onkosten der bediening dekt.

Gelukt het later, ingeval van de nachttreinen een drukker gebruik mocht worden gemaakt een geschikten pachter te vinden, dan wordt daarvan evenmin geldelijk voordeel verwacht, aangezien de pachtsom vermoedelijk niet zal opwegen tegen de vermindering, die de pachtschat voor het logeergebouw te Maos onvermijdelijk moet ondergaan.

De verpachting der waggonbuffetten behoort daarom als bate buiten beschouwing te blijven;

c. Voor een ruwe schatting der inkomsten van het vervoer tusschen Solo en Djokja in de nachttreinen kan de volgende methode gevolgd worden.

Over het lijnvak Solo-Djokja worden behalve het binnenverkeer geleid:

1e. het transitverkeer van de lijn Semarang—Vorstenlanden Willem I;

2e. het doorgaand verkeer dier lijn met de lijn Batavia—Buitenzorg en het rechtstreeks en doorgaand verkeer met de Westerlijnen, te onderscheiden in:

a. verkeer met Solo en plaatsen ten noorden van Solo;

b. verkeer met plaatsen tusschen Solo en Djokja;

3e. het rechtstreeks verkeer van meergenoemde lijn met de Oosterlijnen, te onderscheiden in:

a. verkeer met Djokja;

b. verkeer met de plaatsen tusschen Solo en Djokja.

Het verkeer 2*b* en 3*b* zal niet door de nachttreinen bediend worden en behoort dus hier buiten rekening te blijven; daar de opbrengst ervan niet afzonderlijk bekend is, wordt het verkeer sub 2 in zijn geheel in rekening gebracht, maar daarentegen dat sub 3 geheel verwaarloosd.

Voor een ruwe schatting wordt op deze wijze een voldoende graad van nauwkeurigheid bereikt, daar zoowel het verkeer sub 2*b* en 3*b* als dat sub 3*a* van betrekkelijk geringe beteekenis is.

Evenmin is afzonderlijk bekend het vrachtaandeel van het verkeer sub 2*a* voor het vervoer over de lijngedeelten ten noorden van Solo en een schatting van dat aandeel is moeilijk. Daarnu echter, wat de onderwerpelijke inkomsten betreft, niets berekend wordt voor uitbreiding van het verkeer en voor toeslag op de vrachtprijzen, wordt het bedrag sub 2*a* in zijn geheel overgenomen. Men rekent dan wel is waar eenigszins aan den voordeeligen kant, bij het relatief geringe bedrag der inkomsten kan dit echter van weinig beteekenis zijn.

Volgens het jongst verschenen verslag der Nederlandsch-Indische Spoorweg-Maatschappij over 1900 (blz. 28, 29 en 30) hebben het transitverkeer van de lijn Semarang-Vorstenlanden Willem I, het doorgaand verkeer dier lijn met de lijn Batavia—Buitenzorg en het rechtstreeks en doorgaand verkeer dier lijn met de Westerlijnen opgebracht:

aan reizigers, exclusief militairen en Gouvernements-reizigers	*f* 55280.75
aan bagage	„ 3195.92
aan bestelgoed. (1)	„ 13441.65
Totaal	*f* 71918 32

gevende afgerond *f* 72,000 's jaars.

Veronderstellende, dat hiervan ¼ gedeelte geïnd wordt uit de opbrengst der gemengde treinen, zoodat voor de personentreinen *f* 54000 overblijft, en dat laatstgenoemd bedrag gelijkelijk over dag- en nachttreinen verdeeld zal worden, verkrijgt men als vermoedelijke opbrengst der nachttreinen *f* 27,000, waarvan de helft of *f* 13,350 ten bate van de Staatsspoorwegen komt.

d. Daar een toeslag op de vrachtprijzen voor het vervoer der nachttrein het Gouvernement zou nopen, alleen bij hooge uitzondering het gebruik dier treinen aan Landsreizigers toe te staan, wordt hier aangenomen, dat de vrachtprijzen der nachttreinen aan die der dagtreinen gelijk zullen zijn.

De vraag nu, of landsreizigers uit eigen beweging een zoodanig gebruik van de nachttreinen zullen maken, dat verblijfkosten van eenig aanbelang voor den Lande bespaard zullen worden, verneem ik ontkennend te moeten beantwoorden.

Uitzonderingen in speciale gevallen buitengesloten, zal de eenige reden voor het 's nachts doorreizen moeten gezocht worden in het streven der landreizigers om zoo min mogelijk uit eigen zak te bekostigen. Dit streven zal men in de allereerste plaats aantreffen bij groote gezinnen, die het meest

(1) Inclusief het afzonderlijk vermelde verkeer met de lijn Batavia—Tandjong—Priok.

blootstaan aan de kans, met het bedrag der declaratie niet toe te komen. Deze stuiten evenwel noodzakelijkerwijze op twee bezwaren, 1ste het gevaar dat de vermoeienissen eener spoorreis van langen duur voor de gezondheid der kinderen en dikwijls ook voor die der vrouw opleveren en 2de het vooruitzicht om, teneinde de nachtreis eenigszins dragelijk te maken, een bedrag aan huur voor slaapplaatsen te moeten betalen, dat wellicht meer zal beloopen dan hetgeen op een overnachting bespaard wordt.

Dit tweede bezwaar ware voorzeker te ondervangen door die huur geheel of gedeeltelijk voor Landsrekening te nemen, van belangrijke lagere bedragen der declaratiën zal dan echter wel geen sprake zijn.

Landsdienaren, die alleen of met een klein gezin reizen en voor wie een overnachting zooveel geldelijke bezwaren niet oplevert, zullen zich wellicht de kosten van het gebruik der slaapwagens getroosten, het is echter te verwachten, dat zij zich niet noodeloos aan de vermoeienissen van een lange spoorreis zullen blootstellen en dus hun reis zullen afbreken alvorens die per nachttrein voort te zetten.

Volgens mijn gevoelen kan daarom met vrij groote zekerheid worden aangenomen, dat de nachttreinen geen noemenswaardigen invloed zullen uitoefenen op de bedragen dier declaratiën.

Thans overgaande tot een raming der van het inleggen der nachttreinen te verwachten ontwikkeling van het verkeer, stel ik op den voorgrond, dat alle algemeene beginselen omtrent den invloed op het vervoer van meerdere of betere gelegenheid tot reizen hier veilig ter zijde gesteld kunnen worden, aangezien bij dit onderdeel van het onderwerp alleen redenen van ondergeschikt belang in het spel zijn.

Zoo o. a. trachtte men niet de gunstige resultaten van de invoering van het één cents tarief (Tarief III *a* S.S.) te bezigen als argument, dat ook de nachttreinen meer reizigers zullen lokken. Door genoemd tarief werd een laag der inlandsche bevolking voor den spoorweg gewonnen, waarvoor de vroegere vrachtprijzen te hoog waren, om van het verkeersmiddel veelvuldig of wel in het geheel geen gebruik te maken, een quaestie dus van kunnen of niet kunnen.

Hier evenwel staat men voor geheel iets anders: slechts een luttel aantal Europeesche ingezetenen, voor wie de bestaande vrachtprijzen geen beletsel tot reizen zijn, zou tot de ontwikkeling van het verkeer kunnen dragen.

Op inlanders en daarmede gelijkgestelden vermeen ik namelijk, dat de zinspreuk „time is money" nog te weinig macht heeft, om hen een nachtrust aan de ongemakken van een spoorreis te doen opofferen en ook andere overwegingen zullen hen niet licht afbrengen van de gewoonte om 's nachts binnen hun wijken of dorpen te verblijven.

De uitzonderingen hierop zullen voorzeker ook thans reeds tot het reizend publiek behooren.

Betalende reizigers (de Landsreizigers blijven hier uit den aard der zaak buiten beschouwing) zullen van de nachttreinen gebruik maken.

1e. om tijd te besparen, dan wel

2e. omdat zij het rijden in den nacht verkieselijk vinden.

Daar op het oogenblik de spoorweg de vlugste gelegenheid aanbiedt, om dagelijks tusschen Batavia en Semarang, respectievelijk Soerabaja, te reizen,

zullen de reizigers der 1ste categorie wel grootendeels aan de bestaande personentreinen onttrokken worden en tot de ontwikkeling van het verkeer niet noemenswaard bijdragen.

Wat de 2de categorie betreft wordt betwijfeld, of de voorkeur om bij nacht te reizen voor de meesten zoo groot is, dat zij zich daarvoor de huur voor slaapplaatsen zullen getroosten. De reizigers dezer categorie zullen voor een gedeelte wederom aan de dagtreinen onttrokken worden, terwijl ik gaarne aanneem, dat het openen der gelegenheid om 's nachts te reizen ook reizigers aan het verkeer zal onttrekken. Met deze laatste zal het verkeer per spoor uitbreiding ondergaan, een andere uitbreiding kan ik mij echter in deze moeilijk voorstellen, daar het mij zeer onwaarschijnlijk voorkomt, dat het reizen 's nachts zooveel aangenamer zal zijn dan overdag, dat men déardoor verlokt zal worden tot uitstapjes, die anders achterwege zouden blijven.

Dit alles overpeinzende zou ik haast geneigd zijn, de geheele vermeerdering van het verkeer bloot pro memorie in rekening te brengen, in afwachting, dat in de toekomst de maatschappelijke toestanden zich op Java zoodanig zullen wijzigen, dat ook het doen loopen van nachttreinen tot verkeersontwikkeling kan bijdragen.

Wil men zoover niet gaan, dan komt mij een vermeerdering van 5 pCt. der tegenwoordige opbrengst van de personentreinen tusschen Buitenzorg en Djokja, respectievelijk Solo en Soerabaja reeds hoog voor, vooral als men bedenkt, dat alleen het verkeer van particulieren tot vermeerdering van 's Lands inkomsten kan leiden, terwijl een overgroot gedeelte der reizigers van de personentreinen uit op 's Lands kosten reizende officieren en ambtenaren met hun gezinnen bestaat.

Bedoelde opbrengst kan gesteld worden op ƒ 589,100 's jaars, zoodat de vermoedelijke toename der inkomsten door ontwikkeling van het verkeer zouden bedragen ƒ 29,455 's jaars.

Tegenover een meerdere jaarlijksche uitgave van ƒ 321,000, waaronder de rente 3 pCt. der uitgaven in eens staan dus de navolgende baten:

voor het gebruik der slaapplaatsen	ƒ 36,500
de helft van de vracht voor het bivak Solo—Djokja	„ 13,500
vermeerdering der opbrengst	„ 29,455
Te zamen	ƒ 79,455

of afgerond ƒ 80,000.—.

Er blijft dus nog over een jaarlijksch geldelijk offer van ƒ 321,000 — ƒ 80,000 of ƒ 241,000, waaronder zooals gezegd rente is gerekend. Telt men die rente niet mede, dan moet de jaarlijksche schadepost verminderd worden met ƒ 22,083 of rond ƒ 22,000 en er blijft dan nog altijd een deficit van ƒ 219,000 's jaars.

De hooge bedragen doen reeds vreezen, dat een becijfering in hoeverre een toeslag op de vrachtprijzen daarvoor een equivalent kan leveren, geen bevredigende uitkomst zal geven. Dat die vrees gegrond is zal hieronder blijken.

De opbrengst der personentreinen op de baanvakken Maos—Djokja en Solo—Soerabaja, waarop de nachttreinen zullen loopen, kan aangenomen worden te bedragen ƒ 432,000 's jaars. Uitgaande van de veronderstelling, dat die opbrengst gelijkelijk over dag- en nachttreinen zal worden verdeeld,

zullen dus de nachttreinen van de dagtreinen overnemen een vervoer opbrengende *f* 216,000 's jaars. Hierbij gevoegd de vermeerdering van de opbrengst door ontwikkeling van het verkeer ad *f* 29,455, verkrijgt men voor de opbrengst der nachttreinen *f* 245,455 of afgerond *f* 245,500 's jaars.

Wenscht men nu een volledig equivalent te vinden in een toeslag op de vrachtprijzen, dan zal deze moeten bedragen: in geval het renteverlies wordt medegerekend $\frac{241000 \times 100}{245500}$ of 98 pCt. en in geval het renteverlies niet wordt medegerekend $\frac{219000 \times 100}{245500}$ of 89 pCt. van de opbrengst en dus, bij evenredige verrekening, ook der vrachtprijzen.

Het is duidelijk, dat een toeslag, waarbij de vrachtprijzen ten naastenbij verdubbeld zouden worden, voor de practijk onbruikbaar is.

Moet om die reden de kans, om een volledig equivalent te vinden worden opgegeven, voor treinen, waarin de reiskosten reeds door de huur van slaapplaatsen voor de meesten wordt verhoogd, zal men met een toeslag bezwaarlijk hooger kunnen gaan dan 10 pCt. der vrachtprijzen, hetgeen een totale bate van *f* 24,550 's jaars zou opleveren en de jaarlijksche schadeposten blijven dan *f* 216,450, ingeval het renteverlies wel, en *f* 194,450 ingeval dat niet wordt medegerekend, in summa ongeveer 2 ton gouds jaarlijks, een bedrag, dat slechts door ingrijpende wijzigingen in den maatschappelijken toestand vermindering kan ondergaan en voorshands dus wel constant zal blijven.

Welke maatschappelijke voordeelen worden nu met een uitgave van *f* 736,100 in eens en circa *f* 200,000 jaarlijks gekocht?

Het valt niet te betwijfelen, dat het inleggen van nachttreinen eenig voordeel zal opleveren voor handel en nijverheid, waar echter hun centra door post, telegraaf en telefoon onderling verbonden zijn en dus persoonlijke aanraking tusschen de leden van handels- en nijverheidsondernemingen alleen noodig kan zijn voor de afdoening van eenigszins ingewikkelde aangelegenheden, welke niet dagelijks voorkomen, zal volgens mijn gevoelen een besparing van 24 uren op een reis heen en terug bij den tegenwoordigen economischen toestand in deze gewesten niet genoeg gewicht in de schaal kunnen leggen, om zich daarvoor groote uitgaven te getroosten in een tijdperk, waarin nog zooveel andere verbeteringen op sociaal gebied, die wellicht voor de gemeenschap van meer algemeen nut zijn, wegens gebrek aan middelen voortdurend moeten worden uitgesteld.

Wat de overige reizigers betreft, vrees ik dat voor een groot deel hunner de voordeelen, die zij zich van nachttreinen voorspiegelen, van korten duur zullen blijken. Zooals in alle zaken, die nieuw zijn, zal ook hier de begeerte spoedig bevredigd, en, waar besparing van tijd geen conditio sina qua non is, de overtuiging meer en meer rijp worden, dat de nachtrust in een slaapwaggon verre achterstaat bij die in een gewone legerstede of in de couchette aan boord van een stoomschip, zoodat het reizen per dagtrein of per boot de voorkeur verdient.

Het postverkeer daarentegen zal door den maatregel niet onbelangrijk versneld worden.

Evenwel kan nu reeds worden medegedeeld dat als een noodzakelijk gevolg van een nachtdienst op den spoorweg, ook nachtdiensten zullen moeten

gevorderd worden van de ambtenaren van den post- en telegraafdienst voor het sluiten, verzenden en ontvangen van posten bij de kantoren op plaatsen waar de trein 's nachts aankomt.

Voorts zal, door directe aansluiting te Maos, het daar thans bestaande sorteerkantoor moeten vervallen en het werk dat daar thans verricht wordt, in den trein moeten geschieden. Bij aankomst van mails zal de behandeling der voor het spoorwegkantoor te Batavia—Soerabaja bestemde correspondentie (bij enkele mails plm. 35 groote zakken; bij gelijktijdige aankomst van 2 mails het dubbele) mede in den trein moeten geschieden en indien zooals vermoed wordt, de spoorwegpostwagen daartoe geen voldoende ruimte aanbiedt, zal een deel van de werkzaamheden die thans te Maos verricht worden, weder evenals vroeger naar Weltevreden moeten worden overgebracht.

Een en ander zal een niet onaanzienlijke versterking van het personeel vereischen.

Voorts zij nog aangeteekend dat bij het project voor de verlichting der postwagens niet op nachtdienst gerekend is, zoodat het bij elke wagen behoorende aantal accumulatoren vermeerderd zal moeten worden.

De geldelijke offers worden zoodoende nog grooter dan becijferd werd, en al moge nu ook het daarvoor in ruil te verkrijgen voordeel van sneller postverkeer onbetwistbaar zijn, zoo acht ik ook ten dien aanzien het tijdstip niet aangebroken, om zich die offers te getroosten.

Sub 3. Verlaging van briefport uit Nederlandsch-Indië naar Nederland en het buitenland.

Dit briefport bedraagt thans voor elke 15 gram per mail 15 cent naar Nederland en 25 cent naar al de overige landen der Algemeene Postvereeniging.

Deze porten zijn samengesteld uit het in artikel 5 § 1 van het Internationaal postreglement (*Staatsblad 1898, No. 267*) vastgestelde vereenigingsport van $12^1/_2$ cent en de in § 2 van datzelfde artikel toegelaten surtaxe tot een maximum van $12^1/_2$ cent.

Voor de brieven naar Nederland is derhalve het port ad 15 cent = het vereenigingsport ad $12^1/_2$ cent + een surtaxe van $2^1/_2$ cent, en voor de brieven naar de overige landen der Algemeene Postvereeniging het port ad 25 cent = het vereenigingsport ad $12^1/_2$ cent + een surtaxe van $12^1/_2$ cent.

Reeds vele jaren hebben de meeste landen der wereld deze surtaxe afgeschaft. Laat men de landen van Zuid-Amerika (die meest alle nog van 5 tot $12^1/_2$ cent surtaxe heffen) buiten beschouwing, dan blijkt dat voor de naar Nederlandsch-Indië verzonden brieven alleen nog surtaxe geheven wordt:

in Europa door Portugal	$12^1/_2$ cent,
„ Afrika door den onafhankelijken Congostaat.	$12^1/_2$ „
„ Azië door Siam	$2^1 2$ „
„ Australië en Ned-Indië.	$12^1/_2$ „

De afschaffing in Nederlandsch-Indië der surtaxe voor brieven zoowel in het verkeer met Nederland als met het buitenland zou blijkens de over 1900 verkregen statistieke gegevens omtrent het buitenlandsch brievenverkeer tot de ondervolgende uitkomsten leiden.

In genoemd jaar zijn uit Nederlandsch-Indië verzonden per mail:

naar Nederland 504,049 brieven,
naar het buitenland 289,337 brieven.

Vele van deze brieven echter wegen meer dan 15 gram, zoodat het aantal porten meer bedraagt dan het aantal brieven. Een daarnaar ingesteld onderzoek heeft aangetoond dat 100 brieven gemiddeld 130 porten van 15 gram vertegenwoordigen, in verband waarmede de opbrengst der in 1900 naar Nederland en het buitenland verzonden brieven zou hebben bedragen:

504,049 brieven = 655,253 porten à 15 ct. = ƒ 98,289
289,337 „ = 376,138 „ „ 25 „ = „ 94,034

Te zamen ƒ 192,323

Bij afschaffing der geheele surtaxe op buitenlandsche brieven, dus bij verlaging tot 12½ ct. van het briefport uit Nederlandsch-Indië zoowel naar Nederland als naar de overige landen der Algemeene Postvereeniging, zou de opbrengst over hetzelfde aantal brieven bedragen hebben:

Brieven.
504,049 } = 1,031,401 posten à 12½ ct. = ƒ 128,925
289,337 }
alzoo een verlies van . . . . . „ 73,398.

Met de verlaging van het buitenlandsche briefport zou echter noodwendig de verlaging van het port buitenlandsche briefkaarten dienen gepaard te gaan. Immers wanneer het briefport wordt teruggebracht tot 12½ cent, d. i. het gewone vereenigingsport zonder surtaxe, dan zal ook het port der buitenlandsche briefkaarten (waaronder nu 2½ cent surtaxe begrepen is) van 7½ cent tot het gewone vereenigingsport ad 5 cent moeten worden verminderd.

De hieruit voortvloeiende vermindering van opbrengst zou over 1900 bedragen hebben:

136,346 briefkaarten à 2½ cent verlies per briefkaart = ƒ 3,408.

Doch er is meer. Wanneer het port van een brief naar het buitenland Nederland en andere landen) tot 12½ cent wordt verlaagd en het port voor een buitenlandsche briefkaart van 7½ tot 5 cent, dan kunnen de thans bestaande binnenlandsche porten van 10 cent per brief en 5 cent per briefkaart bezwaarlijk langer gehandhaafd blijven en zullen ook deze een evenredige verlaging moeten ondergaan.

Welke belangrijke daling der inkomsten aan een verlaging der binnenlandsche porten voor brieven en briefkaarten zal verbonden zijn, kan uit de ondervolgende cijfers blijken.

In 1900 werden in het binnenlandsch verkeer verzonden 6,554,028 brieven en 2,100,020 briefkaarten, hetgeen tegen den maatstaf van 100 brieven = 130 porten een opbrengst vertegenwoordigt van:

6,554,028 brieven = 8,520,236 porten van 10 cent . . ƒ 852,023
2,100,020 briefkaarten à 5 cent . . . . . „ 105,001

Te zamen ƒ 957,024

Wordt nu het port der brieven en briefkaarten in het binnenlandsch verkeer tot de helft verminderd d. w. z. tot 5 cent per brief van 15 gram en 2½ cent per briefkaart, dan zal dit het eerste jaar een verlies van ongeveer ƒ 478,512 opleveren. Hierbij opgeteld de hierboven besproken vermindering in opbrengst bij verlaging der porten van naar het buitenland verzonden brieven en briefkaarten, respectievelijk ad ƒ 73,398 en ƒ 3,408, zoomede de vermindering in opbrengst voortvloeiende uit de onlangs voorgestelde verlaging der binnen-

en buitenlandsche tarieven voor nieuwsbladen, drukwerken, documenten en monsters, welke vermindering voor het eerste jaar na de invoering op plm. *f* 100,000 geraamd werd, dan zou de algeheele afschaffing der verschillende surtaxen in het verkeer van Nederlandsch-Indië met het buitenland en de daarmede gepaard gaande herziening der binnenlandsche porten, in het eerste jaar na de invoering op een vermindering in opbrengst van plm. *f* 650,000 te staan komen.

Dit bedrag is zoo aanzienlijk dat het wel overweging verdient de verlaging geleidelijk te doen geschieden, derhalve over meerdere jaren te verdeelen. En dan komen uit den aard der zaak de meest urgente verlagingen het eerst in aanmerking.

Hiertoe reken ik de ook in het verzoekschrift van de Kamer van Koophandel en Nijverheid te Soerabaja ter sprake gebrachte verlaging van het port van brieven uit Nederlandsch-Indië naar het buitenland. Een vermindering van het thans vigeerende port van brieven naar Nederland van 15 cent, waarbij de surtaxe slechts $2^1/_2$ ct. bedraagt, acht ik niet zoo dringend noodzakelijk als de verlaging van het port van brieven naar al de overige landen der postvereeniging, welk port thans 25 cent bedraagt, zijnde daarbij de hoogste door het Internationaal Postreglement toegestane surtaxe van $12^1/_2$ cent in rekening gebracht.

Hierboven is reeds er op gewezen hoe Nederlandsch-Indië in geheel Azië en Australië met dit maximum port van 25 cent geheel alleen staat, met het gevolg dat handel en nijverheid alhier in dit opzicht tegenover alle omringende landen in een zeer ongunstigen toestand verkeert.

N. h. v. zou voorloopig zonder bezwaar kunnen worden overgegaan tot een verlaging van het port van brieven naar het buitenland van 25 tot 15 cent, d. w. z. tot gelijkstelling van het port van brieven naar vreemde landen met dat van brieven naar Nederland.

Zooals hierboven reeds vermeld, zijn in 1900 naar het buitenland verzonden 289,337 brieven, gelijkstaand met 376,138 porten à 25 cent en dus vertegenwoordigende een opbrengst van *f* 94,034. Bij verlaging van dit port tot 15 cent zou derhalve in het eerste jaar een verlies van *f* 37,500 zijn te verwachten.

Door de invoering van deze verlaging en van die welke bereids aan het Opperbestuurr in overweging is gegeven, wordt althans aan de grootste der thans bestaande misstanden in de Nederlandsch-Indische posttarieven tegemoet gekomen, zonder dat vooruitgeloopen wordt op verder in te voeren verbeteringen en zonder dat in verband met de overige porten abnormale verhoudingen worden in het leven geroepen.

Doch met nadruk zij er tevens op gewezen dat het maken van een begin aan de herziening der Indische posttarieven en het geleidelijke in overeenstemming brengen dier tarieven met die der andere landen, geen langer uitstel gedoogt.

Uit de bovenstaande becijferingen toch blijkt overtuigend voor welke aanzienlijke vermindering in opbrengst der Indische posterij zal komen te staan, wanneer wellicht op het eerstvolgend postcongres tot een algeheele afschaffing der verschillende surtaxen mocht besloten worden en men plotseling tot een gelijktijdige verlaging van alle Indische posttarieven, zoowel buiten-

als binnenlandsche, genoodzaakt wordt. Er zullen dan, niettegenstaande de te verwachten toename van het verkeer, vele jaren noodig zijn om het ontstane deficit te boven te komen.

* * *

Wij stellen het op hoogen prijs dat de Indische regeering deze mededeelingen heeft gepubliceerd. Men kan er uit zien hoe curieus achterlijk ons postwezen is in Indië in vergelijking met andere koloniën. Een curiositeit, die echter hoe eerder hoe beter dient op te houden. Wij zouden ten minste in alle geval dadelijk de surtaxe willen afschaffen, ze drukt op de Indische ingezetenen, en het wil er bij ons niet in, dat er een reden is te bedenken om van brieven uit Europa naar Indië minder port te heffen, dan van Indië naar Europa.

Nu wij toch over de posterijen schrijven is er gelegenheid om eens te wijzen op het armzalige om in Indië Nederlandsche postzegels te gebruiken met overdruk. Dat is goed in oorlogstijd in een veroverd land.

In Nederland zelf is de voorraad oude postzegels, waarop de Koningin geen kroon droeg, vernietigd. In Suriname gebruikt men de postzegels met niet gekroond portret eenvoudig door. In Oost-Indië legt men over de Nederlandsche postzegels met gekroond hoofd een leelijke zwarte overdruk. En dat duurt nu al sedert anderhalf jaar!

MAANDELIJKSCHE REVUE VAN BROCHURES EN VAN TIJDSCHRIFT- EN DAGBLADARTIKELEN.

DEN HAAG, 1 November 1901.

INHOUD.

De brochure van W. M. Engelberts en A. E. Redelé: „een defensie-program." — Nogmaals de gepensionneerde hoofdofficier in het *Vaderland* over de versterking der doode weermiddelen in Nederlandsch-Indië. — Het *Volk* over de Indische begrooting. — Een artikel over Djambi in hetzelfde orgaan. — Het geval Clockener Brousson in de *Tijd* en de *Bredasche Courant*. — De *Standaard* over onderwijs en zending. — Een ingezonden stuk in de *Times* over Atjeh. — Mr. C. Th. van Deventer in het *Volksblad* over de armoede op Java. — De heer E. B. Kielstra in *Onze Eeuw* den Atjeh-oorlog verdedigend. — De heer C. J. Hasselman in de *Gids* over de verkiezing van dessa-hoofden, het zoogenaamde „palladium."

De brochure van W. M. Engelberts en A. E. Redelé, getiteld „Een Defensie-Program" bevat vier ondertitels, waarvan een over Indië van gewicht, en wel: Indeeling der strijdmacht in Nederland en Oost-Indië, dat weer, onder meer, twee Indische hoofdstukken bevat: 1°. Staking in den aanleg van kustversterkingen in Oost-Indië. 2°. Splitsing der zeemacht in een Nederlandsche en een Oost-Indische. Wij geven hieronder den inhoud dezer hoofdstukken weer.

Staking in den aanleg van kustversterkingen in Oost-Indië.

Evenmin als voor de landsdefensie zijn voor de koloniale defensie het verband en de verhouding geformuleerd tusschen het leger, de vloot en de bezettingstroepen (het vestingstelsel). Het is zelfs een open vraag of Nederlandsch Oost-Indië in den strijd voor onze onafhankelijkheid zal zijn een hoofd- of een neven-operatietooneel.

Onomwonden is zulks verklaard in de Memorie van Antwoord ad het VIde Hoofdstuk der Staatsbegrooting voor het dienstjaar 1899 door den toenmaligen Minister van Marine.

Toch werd in dat jaar een aanvang gemaakt met den aanleg van kustversterkingen op Java.

Nu te onzent na langen strijd de meening zich baan breekt, dat het niet juist is om de strategische verdediging van het grondgebeid op te vatten als de tactische verdediging van een klein deel ervan, — de Vesting Holland, — behoeft niet nog eens te worden betoogd, dat het even afkeurenswaard is om het behoud onzer koloniën te zoeken in een standhouden op Java, en daar onze krachten te concentreeren.

Dit in generaal.

En nu in détail.

Dat de koloniale defensie een vloot vereischt, kan niet worden ontkend. Evenmin dat een beschermde operatie-basis aanwezig moet zijn, van waaruit de vloot slag- en gevechtsvaardig kan worden gehouden. Maar waarom

Soerabaja en Tandjong Priok moesten worden versterkt, waar het allereerst noodige ontbreekt om de vloot vóór en tijdens een oorlog in slag- en gevechtsvaardigen toestand te brengen en te houden, was een mysterie, toen tot aanleg der versterkingen werd besloten, en zal ook wel altijd een mysterie blijven. Tien tegen één, dat die versterkingen sta-in-den-weg's blijken, als ooit besloten wordt tot den aanleg van haveninrichtingen met wat daaraan annex is.

Uit den bouw van torpedobooten bestemd tot verdediging van Soerabaja en gelet op de motieven, die tot den bouw van pantserschepen voor het auxiliair escader hebben geleid, is voorts de gevolgtrekking te maken, dat de vloot in Indië voor de verdediging van Soerabaja is bestemd. Dat is dus een toepassing van de zuivere magazijns-strategie in den zeeoorlog, een theorie, waarmede Napoleon nu reeds honderd jaar geleden te land heeft gebroken.

Even luchthartig als in 1874 besloten is tot uitvoering van een Hollandsch vestingstelsel, is vijf en twintig jaar later de aanleg van een Indisch ter hand genomen Ook daar worden gelijk hier de organisatie en het optreden van leger en vloot aan dat vestingstelsel ondergeschikt gemaakt.

Tot wat treurig resultaat dit in Nederland heeft geleid, is bekend. En wil na een uitgave van millioenen niet vroeg of laat worden getuigd, dat de geschiedenis ook in deze materie leert, dat zij niets leert, dan worde onmiddellijk het plan tot verdediging van Java ter zijde geschoven, de aanleg van kustversterkingen op Java gestaakt, en de uitvoering van maatregelen tot bezetting en bewapening dier versterkingen afgebroken.

Dit alles is belichaamd in de leuze.

Maar bij dezen negatieven eisch in zake de koloniale defensie dient een positieve aangeheven

En deze eisch is:

Splitsing der zeemacht in een Nederlandsche en in een Oost-Indische.

Een indeeling, een organisatie onzer zeemacht bestaat niet. Tusschen het personeel en het materiëel is niet eenig verband. Slag- en gevechtseenheden zijn onbekend Een bepaalde bestemming is noch aan de strijdkrachten, noch aan de strijdmiddelen gegeven. Willekeurig wordt materiëel en personeel aangewezen voor vlagvertoon of voor de lands- of de koloniale defensie. Van een deugdelijke voorbereiding van het personeel in vredestijd voor de vervulling van zijn taak in oorlogstijd kan dus geen sprake zijn. Het geheele bedrijf onzer marine is feitelijk een beurtvaren tusschen Nederland en Nederlandsch-Oost-Indië met driejarig verblijf in de tropen tot regelmatige aflossing van het personeel en tot onderhoud in Nederland van al het materiëel.

Daar noch een plan van lands- noch een plan van koloniale defensie is geformuleerd, kan hier de taak onzer zeemacht niet worden geschetst. Doch daarom is elk voorstel tot afdoende verbetering in den huidigen staat onzer zeemacht niet uitgesloten. Onafhankelijk toch van de taak der zeemacht hier en in de koloniën is haar splitsing noodig in twee zelfstandige deelen: het eene deel met bestemming om op te treden aan de Nederlandsche kust; het andere deel om op te treden in de Oost-Indische wateren.

Immers wij zullen in een krijg het meesterschap ter zee nimmer kunnen

handhaven, zoodat tusschen Nederland en zijn koloniaal gebied in het Oosten dan wederzijdsche directe steun is uitgesloten. Het zijn twee afzonderlijke operatie-tooneelen scherp gescheiden, zoodat op elk operatie-tooneel de noodige krachten en middelen ter beschikking van den opperbevelhebber moeten zijn.

En welke is de verbetering, welke voordeelen brengt het met zich, als aan het op en neer varen van de vloot tusschen Nederland en Indië een eind wordt gemaakt, als één zelfde deel van onze scheepsmacht voor Nederland en één zelfde deel voor Indië wordt bestemd en ter plaatse verblijft?

In de eerste plaats wordt naar luid van een verklaring van den voormaligen minister van marine in de Tweede Kamer der Staten-Generaal tijdens de behandeling van het VIde Hoofdstuk der staatsbegrooting voor het dienstjaar 1901, het beletsel opgeheven, dat aan de samenvoeging van de Departementen van Oorlog en van Marine tot een Departement van Landsdefensie in den weg staat.

De aan die samenvoeging uit een financiëel en uit een militair oogpunt verbonden voordeelen, behoeven wij niet weder toe te lichten.

In de tweede plaats verkrijgt de militaire autoriteit in Indië in vredestijd blijvend de beschikking over het materiëel, dat zij in oorlogstijd moet gebruiken, en wordt de scheepsmacht daar en hier van constante en homogene samenstelling, wat haar krachtsontwikkeling baat in oorlogstijd, en in vredestijd tot menige vereenvoudiging in het beheer aanleiding geeft. Bij de bestaande regeling verkrijgt het auxiliair escader een steeds wisselende samenstelling van kruisers, en van pantserschepen type Kortenaer en type Koningin Regentes.

Het ware zeer wenschelijk, dat ook het personeel der zeemacht in twee deelen werd gesplitst. Niet slechts op dat elk schip een vaste bemanning zou kunnen hebben van constante samenstelling, wat de geoefendheid van het personeel evenzeer ten goede komt als het onderhoud van het zoo ingewikkeld samengesteld strijdmiddel, maar ook opdat de taak van het personeel in oorlogstijd beperkt wierd, en dus zijn voorbereiding er toe in vredestijd intensiever kon zijn. Nu hebben de schepen een steeds wisselende bemanning, en kan het personeel en in Nederland en in Oost-Indië ten strijde worden geroepen.

Splitsing van het personeel der zeemacht in eens zou allicht van velen de verworven financiëele positie schaden. Daarom moet geleidelijk door vrijwillig toetreden een stam worden gevormd hier en in de koloniën, en aan het hier en in de tropen in dienst te nemen personeel als eisch worden gesteld een bepaald aantal jaren achtereen daar of in het moederland te verblijven.

Tusschen het auxiliair escader, de Indische militaire marine en de gouvernementsmarine bestaat in onze Oost niet eenig organisatorisch verband. Bij splitsing der zeemacht in vorenstaande zin kan ook in dezen toestand verbetering worden gebracht, en kunnen de drie groepen worden teruggebracht tot twee: een strijdende en een niet-strijdende; de laatste met bestemming om in vredes- en in oorlogstijd hulpdiensten te verrichten.

Ten slotte nog dit.

De splitsing der zeemacht in twee scherp gescheiden deelen: een Nederlandsch en een Oost-Indisch deel zal een eind maken aan het opkomen van het auxiliair escader naar Nederland om hier te worden hersteld. Het verblijft in Indië, dus zal daar slag- en gevechtsvaardig moeten worden gehouden. Dat noopt tot de organisatie van de daartoe noodige inrichtingen. Wat voordeel

dat heeft voor onze werkkracht in oorlogstijd, daar dan van opkomen der schepen naar Nederland of van het inroepen van de hulp van den nabuur geen sprake kan zijn, blijve thans buiten beschouwing. Van meer belang is nog, dat een krachtige stoot ten goede kan en zal worden gegeven aan de ontwikkeling van Nederlandsch Oost-Indische nijverheid en industrie, en ambachtsonderwijs, en wat daarmede samenhangt. Terwijl in politieken zin het auxiliair eskader niet langer blijft een Nederlandsch zwaard van Damocles, dat dreigend boven Indië is geheven. Het wordt een schild tegen geweldadige inmenging van buiten, waarachter Indië zich vrijelijk kan ontwikkelen.

In aanmerking genomen de voorhanden en in aanbouw zijnde oorlogsschepen — en afgescheiden van de gevechtswaarde, die de schrijvers er aan toekennen — stellen zij voor blijvend voor Nederland en voor vlagvertoon op het Westelijk wereldhalfrond aan te wijzen: de 3 pantserschepen type „Kortenaer", en voor Oost-Indië en voor vlagvertoon op het Oostelijk wereldhalfrond: de 3 pantserschepen type „Koningin Regentes" en de 7 pantserdekschepen.

* * *

In onze vorige Revue (zie blz 1402) vonden wij gelegenheid een als ingezonden stuk geplaatst artikel in het *Vaderland* te bespreken, gewijd aan de defensie van Java en van de hand van een oud-hoofdofficier van het Oost-Indische leger. Schrijver bleek een voorstander te zijn van een versterking der levende weermiddelen en tegenstander van het thans gehuldigd systeem van versterking der doode weermiddelen. In het *Vaderland* van 17 October komt hij daarop weer eens in een ingezonden opstel getiteld: „Nog eens de assurantiepremie," terug. Hij acht de infanterie, „de kern, de ziel van het leger", en vindt dat versterking van dat wapen, en in het algemeen van het geheele leger verre de voorkeur verdient boven de duurzame versterkingen, die volgens hem dikwijls slechts „muizenvallen" van de eigen troepen zijn. Een systematisch betoog, dat de gewone courantenlezer van het goed recht zijner meening doen kennen, is zijn opstel echter niet. Zou daaruit wellicht de onverschilligheid te verklaren zijn der pers, die zijn vorig artikel, even zwak gesteld als het onderhavige, gewoon doodzweeg?, en waarover de schrijver zich nu bitter beklaagt. Stippen wij als nog aan wat hij schrijft over een oorlogshaven voor onze marine.

„Een oorlogshaven voor onze marine? Zoodanige haven zou, zegt hij, aldus moeten ingericht zijn, dat de eigen schepen er steeds in of uit kunnen, de vijandelijke schepen daarentegen niet binnen kunnen komen, geen *muizenval* voor het eigen eskader, om die uitdrukking nog eens te bezigen. Tandjong Priok en Soerabaja zijn zulke geschikte havens niet en zullen dat door de geprojecteerde werken ook niet worden. Men behoeft al zeer weinig der zake kundig te zijn, om daarvan doordrongen te wezen. Maar wat hebben wij dan aan die versterkingen? Onnut voor de marine, blokken aan het been van, lastposten voor het leger zijnde, kunnen ze veilig wegblijven. De zoo dikwijls gebezigde benaming van „vluchthaven", welke ook weer aan dat fatale wegkruipen herinnert, staat niet in ons woordenboek. Als onze vloot, ons leger niet anders kunnen doen dan zich terugtrekken, dan maar liever geen vloot en geen leger!"

* * *

Wij hebben nooit weggeloopen met de indische artikelen, die zoo nu en dan in het *Volk* een plaatsing vonden, en dat wel minder om de socialistische tendenz die er steeds in lag — als pleitbezorger van Indië huldigen wij meestal de spreuk: „il faut prendre son bien où on le trouve" — dan wel wegens de weinige zakenkennis, die uit deze opstellen sprak, en het soms bepaald moedwillig verdraaien der feiten, die slechts aangehaald worden om de lezers in socialistischen zin te stichten. Dezelfde opmerkingen moeten wij ditmaal maken naar aanleiding der artikelen in het *Volk* van 18 en 19 October, die getiteld: Onder „Christelijk" bestuur, een bespreking leveren van de indische begrooting. Wij zullen den lezer zelf tot oordeelen uitnoodigen, door het blad zooveel mogelijk in zijn eigen woorden te laten spreken. Het spreekt van zelf, dat het *Volk* bij voorkeur daar een greep doet uit de Memorie van Toelichting, waar de socialistische propaganda baat bij kan vinden.

Zoo bijv. de machtuitbreiding ter kust van Nieuw Guinea. Hierover lezen wij:

„De groote vermeerderingen in uitgaven sedert verleden jaar komen voor rekening van de hoofdstukken Burgerlijke Openbare Werken (*f* 3.078.721 meer) en Oorlog (*f* 2.495-195 meer). Eerst daarna komt het hoofdstuk Onderwijs, eeredienst en nijverheid, dat *f* 818.747 hooger is geraamd dan verleden jaar. En daarna Binnenlandsch bestuur, met *f* 560.685 meer.

Die laatste verhooging wordt veroorzaakt o. a. door „het in het leven roepen van een bestuursvestiging aan de Zuidkust van Nieuw-Guinea".

„Men herinnert zich, dat voor vier jaar het eerst zulk een bestuursvestiging op Nieuw-Guinea werd voorgesteld, dat toen de eerste ton gouds is verspild aan ons imperialisme in dit Australisch deel van den Archipel. Duitschland, Engeland en Nederland hadden het reusachtige eiland broederlijk verdeeld, en wij maakten ons gereed, bezit van onze portie te gaan nemen.

„Twee plaatsen werden voor onze controleurs met hun paar dozijn politiedienaren uitgezocht, ware stukjes paradijs, naar het heette, en de positie van die politiemannen, met hun tuintjes, waarin zij vreedzaam hun oostersche vruchten zouden telen, deed meer aan een idylle denken dan aan iets anders. Een groot deel van de ongelukkigen die er werden heengezonden vonden er weldra hun graf door het moordend klimaat, de oorspronkelijke vestigingsplaatsen werden verlaten, andere opgezocht — en daar zat ons handjevol mannen, in naam van het hooge Nederlandsche gezag, en verbeeldde zich misschien, dit werelddeel te beheerschen. Ruw werden zij uit hun droom opgeschrikt, toen op een afstand als van Parijs tot Amsterdam de menschenetende Papoea's zich aan hun verre aanwezigheid niet hadden gestoord, om een drietal officieren van de paketboot de „Generaal Pel" te pakken en op te eten. Er werden gouvernementsoorlogsschepen op die „muitelingen" afgezonden — zonder eenig succes."

Hetgeen verder over deze aangelegenheid wordt gezegd, is licht te bevroeden. Volstaan wij dus met de slotsom. Deze luidt, dat een assistentresident à *f* 9600 met vrije woning, en een stoomschip van 3 ton tot zijn beschikking op deze begrooting prijken. De plaats van vestiging is nog niet opgegeven. Zij is zeker nog niet zoo zorgvuldig uitgezocht als dat in 1897 het geval was.

„De christelijke minister neemt zonder een enkel woord van protest dit

volgens het orgaan, imperialistisch, onzinnig voorstel over, en zal het straks in de Kamer verdedigen.

Het tweede artikel is geheel gewijd aan het „militairistisch karakter" van deze begrooting.

„Het militairisme, schrijft het *Volk*, viert hoogtij in Indië. Oude kanonnen worden weggegooid, en nieuwe aangeschaft, die natuurlijk in Indië nog een beetje sneller verouderd zijn dan dat in Nederland het geval is. Dan kan men weer van voren af aan beginnen!

„Aan de doode en aan de levende strijdkrachten wordt tegelijk gewerkt. Het is, zegt de minister, niet voldoende met het oog op de verdediging van Java, alleen te zorgen voor doode weermiddelen. Bij de groote vorderingen die de artillerietechniek in de jongstverloopen jaren heeft gemaakt, zou de Regeering niet verantwoord zijn als ze niet. . . . meeholde in den wedstrijd? pardon, als zij niet zorgde dat de levende strijdkrachten in de ure des gevaars aan hare hooge roeping zullen kunnen beantwoorden."

Slechts een licht punt bespeurt het blad, en wel waar sprake is van de post van de geleidelijke afschaffing der heerendiensten op Java.

„Er komt op deze begrooting, zegt het orgaan, een bedrag van *f* 857.000 voor de afschaffing van heerendiensten en persoonlijke diensten, die het gouvernement totnogtoe van de Javanen vergde. als waren zij onze lijfeigenen. Een belasting (hoofdgeld) komt, waar het mogelijk is, daarvoor in de plaats; maar het totaal van de uitgaven die door de afschaffing der heerendiensten noodig zijn is *f* 3,935,534, terwijl het totaal van het hoofdgeld *f* 590,634 minder bedraagt Deze som komt dus als arbeidsloon aan de Javaansche arbeiders ten goede, en wij kunnen slechts toejuichen, dat in dit opzicht de christelijke minister de voetstappen van den liberalen minister drukt."

In haar geheel genomen is het blad echter zeer teleurgesteld door de begrooting van den heer van Asch van Wijck. Het *Volk* besluit aldus:

„Er wordt door bewezen wat wij altijd hebben beweerd, dat christendom en politiek twee zijn. Of men moest specifiek christelijk zijn, op een oogenblik dat de Javaan door hongersnood werd geteisterd en bedreigd op een oogenblik dat een enquête naar den socialen toestand van Java, speciaal van de Indo's wordt gehouden, het belastinggeld van den Javaan te begraven in zandhoopen en om te gieten in kanonnen en kogels."

Wat een goedkoop succes is er al niet te behalen met dergelijke tegenstellingen op den voorgrond te plaatsen!

* * *

Nog een Indisch artikel verscheen deze maand in het *Volk*. Ditmaal over Djambi en geplaatst in het nummer van 15 October. Nieuwe argumenten tegen ons ingrijpen *manu militari* in de djambische aangelegenheden treffen wij er niet aan. In hoofdzaak is het een herhaling van vorige betoogen in hetzelfde blad aan deze zaak gewijd (zie Revue bl. 1117), waarbij het orgaan voor deze keer nog tracht te betoogen, dat de overeenkomst van 1833, waarbij de sultan van Djambi onze souvereiniteit erkende, geen „geheel vrijwillige" was, zoodat Djambi dus evenals indertijd Atjeh een geheel onafhankelijke staat is

* * *

Een vermakelijk incident, een storm in een glas water, werd het toen de *Tijd* zich opmaakte om in een 4-tal deftige hoofdartikelen „het geval Clockener Brousson" te behandelen. Wij zullen ons hier slechts bepalen tot de hoofdpunten.

In de *Tijd* van 16 October meldt het orgaan, dat zij van „eerbiedwaardige zijde" de volgende vertaling toegezonden kreeg van een artikel uit de soldatencourant *Bandera Wolanda*:

„In dezen tijd zijn het alleen de Roomschen, die de beelden van Jezus, Maria en andere heiligen vereeren. Maar de Protestanten, wier voorgangers *dominé* genoemd worden, gelooven niet meer aan die beelden. Hun godsdienst, is gelijk den godsdienst, die geleerd wordt door den propheet Mahomed, dat wil zeggen, zij gelooven aan één God alleen, aan den God, die vereerd wordt door Abraham, door Jezus en door den propheet Mahomed. Toen Mahomed leefde, werden er nog geen Protestanten gevonden.

„De groote meerderheid der Hollanders, de Christenen van Ambon, van Menado, van Timor, van de Bataklanden, van het eiland Nias enz. zijn protestant. Ook onze Koningin, H. M. Wilhelmina, houdt niet van den katholieken godsdienst. Vóór drie honderd jaar hebben de Hollanders al de beelden in de katholieke kerken, omdat zij die beelden niet wilden aanbidden, de Hollanders toch gelooven aan God alleen. Al de menschen, die aan dat werk hadden deelgenomen, zijn door de Katholieken veroordeeld tot den brandstapel of de galg. Doch de Protestanten streden zoolang tegen de Katholieken, dat er een heilige oorlog (godsdienstoorlog) ontstond. Aan het hoofd van dien oorlog stond de familie van Hare Majesteit Wilhelmina. Door middel van die familie van H. M. hebben de Protestanten overwonnen. Niettegenstaande dit alles hebben de Protestanten toch vergiffenis geschonken aan de Katholieken. Daarom mogen de Katholieken ook in Nederland blijven. Voorwaar, mijne lezers, de Protestanten staan in dezen tijd dichter bij de Mahomedanen dan bij de Katholieken. Maar de Mahomedanen en de Protestanten kennen dien toestand niet. Doch ik, die beide godsdiensten heb leeren kennen, roep met vreugde uit:

„Gij allen, o Mahomedanen en Protestanten, gij zijt beiden het volk Gods. Bemint elkander vurig op deze wereld, gelijk Nabi Mahomed en Nabi Jezus elkander beminnen in den hemel. Eeuwig zij de naam Gods in uw hart en gelooft aan God."

Dit stuk was geteekend luitenant Clockener Brousson. Tegen deze pennevrucht trok de *Tijd* geducht te velde. De liederen van den luitenant werden er bijgehaald en aangemerkt als „onbeduidend"; het artikel was „dom" en „giftig" en voor de Protestanten een „zeer bloedige beleediging." Hierbij zullen wij het laten. Vooral omdat reeds den volgenden dag, in de *Bredasche Courant* van 18 October een tegenspraak kwam, waarin o. m. staat, dat het gewraakte artikel nimmer uit de pen van den heer Brousson vloeide. „Het is als 't ware gelascht uit verschillende artikelen over Nabi Mohamed, zegt het blad en toen geheel vervalscht, zooals de redactie van de *Tijd* zal blijken wanneer zij den Hollandschen tekst leest."

„In het oorspronkelijke artikel wordt juist verdraagzaamheid tusschen Islamieten en Christenen in 't algemeen gepredikt en wordt hun gewezen dat beiden denzelfden God, den God van Abraham, Mozes, Jezus en Mohamed aanbidden en dat daarom Christenen en Mohamedanen moeten vergeten

dat zij het doen op verschillende wijzen. De aanbidding blijft hoofdzaak. Wie de schrijver is kan nog niet met zekerheid worden uitgemaakt, maar een streng onderzoek wordt door een heer Brousson ingesteld. Een der gesalarieerde redacteuren van de *Bandera Wolanda* te Batavia, de heer Wiggers, heeft belang er bij dat het blad onder gaat, omdat blijkens een schrijven — door ons gelezen — hij plan heeft in 1902 zelf een Maleisch blad op te richten. De heer Brousson is overtuigd dat het artikel geschreven is met het opzet om het onder de oogen te brengen van Nederlandsche autoriteiten, omdat het gevolg misschien zou kunnen zijn dat de subsidie, die het blad van de Indische regeering geniet, zal worden ingehouden. Iedereen toch die de inlanders kent weet, dat *zij* niet het minste begrip hebben van het verschil dat bestaat tusschen protestanten en katholieken. De inlander spreekt alleen van orang serani of orang mehesi, wat beide Christen beteekent, hij geeft zich geen rekenschap van de nuances."

In de beide volgende *Tijd*artikelen (van 19 en 20 October) trekt het blad wel is waar een weinig bakzeil, en zegt zij, „dat het niet in hare bedoeling lag den luitenant persoonlijk onaangenaam te zijn," maar hij krijgt er toch zoo van langs, dat hem voorloopig de lust zal zijn vergaan in maleische bladen te schrijven, althans daarbij zeer voorzichtig te zijn, en minder aan den openbaren weg te timmeren dan voor iemand van zijn gaven wenschelijk is. Als het slot van de historie kunnen wij gelukkig van een verzoening tusschen den krijgsman en het katholieke orgaan melding maken.

In het nummer van 22 October schrijft de *Tijd*, dat zij „op de meest aangename wijze een mondeling onderhoud heeft gevoerd" met den luitenant, die haar mededeelde, dat de *Bandera Wolanda* „een groote verandering zou ondergaan", en dat hij officieel ter kennis heeft gebracht van de Regeering, „dat zijn blad zich voortaan zal onthouden van het schrijven over onderwerpen, met den godsdienst in betrekking staande."

Dit verheugde het blad zoo zeer, dat het zonder op- of aanmerkingen een ingezonden stuk van den luitenant plaatst, waarin hij zich uitvoerig verdedigt.

Spraken wij hierboven ten onrechte van een storm in een glas water?

* * *

Naar aanleiding van de 18 October en volgende dagen gehouden vijftiende algemeene Nederlandsche zendings Conferentie te 's-Gravenhage, maakt de *Standaard* van 23 October eenige kantteekeningen op het bij die gelegenheid gesprokene. Bovenal lang staat het orgaan stil, bij hetgeen de minister van koloniën ter vergadering aanwezig in zijn toespraak zeide. Keurig laat zich ook het volgende lezen:

„De voorzitter kon hulde brengen aan de goede gezindheid van den afgetreden minister van koloniën, en niet minder met waardeering spreken over de „kostelijke zinsnede" in de Troonrede, waarin van Indië gewag gemaakt wordt. En in dit verband — ook als bewijs dat niet slechts de Regeering, maar ook de belijders blijk geven de roeping te verstaan ten opzichte van de *geestelijke* belangen onzer koloniën — mocht de Voorzitter er ook op wijzen, dat de dochter van den Minister-president, mej. E. H. Kuyper, in 't ziekenhuis te Djokja het zendingswerk dient. (De spatieering is van ons. *Red. Ind. Gids*).

En verder vervolgt het orgaan:

„*Het meest sprekend bewijs* (is Mej. Kuypers arbeid dan ook al een „sprekend bewijs"? *Red. Ind. Gids*) intusschen dat de woorden in de Troonrede maar geen klanken zijn, doch getuigen van het ernstig voornemen der Regeering om ook de *geestelijke belangen* in den Indischen Archipel met kracht voor te staan, voor zoover dit natuurlijk op den weg der Overheid ligt, was zeker wel, dat in den namiddag de Nederlandsche Zendingsconferentie door den minister van Koloniën, Jhr. Mr. van Asch van Wijck, werd bijgewoond, en Z.Exc. in welsprekende bewoordingen wees op de roeping der Overheid, om op dit terrein te doen wat zoo lange jaren was nagelaten."

Het was echter jammer, meent de *Standaard*, dat Z.Exc. niet in de voormiddagvergadering, bij het openingswoord, was tegenwoordig geweest. De Voorzitter had daarin niet ondubbelzinnig zijn vrees uitgesproken, dat onder het nieuwe Ministerie niet genoeg zal gezorgd worden, dat de r.-katholieke missionarissen zich zullen indringen in reeds door de protestantsche zending bezette terreinen. Dan had de Minister, zoo hij dit noodig of nuttig had geoordeeld, kunnen wijzen het op veel grooter nadeel, dat de Protestantsche zending heeft van het indringen der „Loge" en der modernen.

Men versta ons, zegt het orgaan, intusschen wel.

„Niet, dat wij de zending der vrijmetselaars en modernen zouden tegengewerkt willen zien. Dit al'erminst. Ook hier moet er vrijheid zijn. Maar als in een vergadering van belijders van den Christus naar de Schriften zóó met nadruk gewezen wordt op de nadeelen voor de Prot. Zending van de zijde der roomsche missionarissen, dan dunkt het ons, dat er nog veel meer reden is om bevreesd te zijn voor het zich nestelen van het modernisme in onze koloniën".

Dat dit gevaar niet denkbeeldig is, blijkt uit het feit, dat als predikant te Menado is aangesteld de moderne Ds. Krol; dat het Prot. Kerkbestuur voor Indië naar Tomoha, waar de zendeling Louwerier met zegen werkzaam was, tijdens zijn verlof gestuurd heeft den hulpprediker Moens, een zeer modern man; terwijl thans deze moderne hulpprediker gezonden wordt naar Amahay op Amboina, tot groot leedwezen van de zending aldaar.

Vergist het blad zich niet, dan heeft Dr. Gunning op de conferentie daarover zijn groot leedwezen en zijn ontevredenheid te kennen gegeven; terwijl alle zendelingen, die het Woord onzes Gods belijden, en die bekend zijn met die streken, deze benoemingen zeer betreuren en onder den indruk zijn, dat het werk, door de Zending in den Naam van den Drieënigen God ondernomen, op die wijze vruchteloos gemaakt of althans stellig tot stilstand gebracht wordt.

„Geenszins mag men blind zijn voor het gevaar, dat er in gelegen is om in een bepaalde streek, waar de protestantsche zendelingen werkzaam zijn, op eens te zien arbeiden roomsche missionarissen, aangezien vanzelf de inlanders daardoor moeilijker voor het Christendom zullen gewonnen kunnen worden Maar aan den anderen kant moet het toch eenzijdig worden geacht, alleen maar het oog gericht te houden „op de gevaren van de zijde van Rome", terwijl men de veel grooter gevaren, die van het modernisme dreigen, over het hoofd ziet.

„Dat is eenzijdig, en meer dan dat: het is roekeloos.

„Vooral, waar het modernisme officieel (door het Prot. kerkbestuur) wordt gesteund."

„Laat men toch, zoo besluit het blad, voorzichtig zijn om de leuze „tegen Rome", waarvan we hier in Nederland nog weinig heil gezien hebben, naar onzen Indischen Archipel over te brengen, — zonder dat men er aan schijnt te denken, te waarschuwen tegen de gevaren, waarmede het modernisme het geloof in Christus als den Zaligmaker der wereld bedreigt."

Het is wel te betreuren, dat de andere vleugel van het „christelijk volksdeel" zich niet over deze interessante quaestie heeft uitgesproken. Dat had een aardige polemiek kunnen worden. Maar wat niet is, kan komen!

* * *

Als een treurig staaltje van de onkunde, waarvan maar al te dikwijls vreemdelingen blijken geven, indien zij over ons land of over onze koloniën aan het schrijven gaan, diene het volgende stukje dat wij verscholen vonden in de breede kolommen van het groote City blad: de *Times.* (van 25 October).

TO THE EDITOR OF THE TIMES.

Sir, — Is it not time that England took some steps to square herself with Holland? English people have forgotten that for the last 30 years the Dutch have been trying to deprive the Atchinese of Sumatra of their independence, and simply owes her present position there to England having stopped the exportation of arms and ammunition from the Straits Settlements. Now, if we follow the lead of Holland, bring home the Sultan of Atcheen in an English man-of-war, assist them to carry on their war of independence from London, and supply them with arms and our sympathy, in less than six months the Dutch will require every man they have, as well as their allies the Boers, to hold the island. Mr. Kruger and Mr. Leyds, having been so successful, could assist them in their plan of compaign.

Yours truly,
A NAVAL OFFICER FROM CHINA.

Camberley, Oct. 21.

Commentaar overbodig!

* * *

In het *Volksblad* van 25 October bespreekt Mr. C. Th. van Deventer de zinsnede uit de Troonrede, waarin sprake is van „de mindere welvaart der inlandsche bevolking op Java", welke oorzaken opgespoord zullen worden door een onderzoek.

Nu is dit, zegt de schrijver, zeker een loffelijk voornemen, een christelijke regeering ten volle waardig, maar of het voor een practische uitvoering zal vatbaar blijken, schijnt niettemin een open vraag. Een enquête naar de oorzaken der armoede, waaraan de overgroote meerderheid eener bevolking van 25 millioen zielen ten prooi is en die zich zou moeten uitstrekken tot alle economissche verhoudingen, die den huidigen volkstoestand beheerschen — wie zal ontkennen, dat dit een reuzen-, ja een Hercules-arbeid zou zijn? De Indische geschiedenis der vorige eeuw bewaart de herinnering aan een onderzoek naar rechten van den inlander op den grond, dat, in 1867 aangevangen, in 1869 afliep, maar waarvan het verslag zooveel arbeid en studie bleek te vereischen, dat het laatste van de drie statige boekdeelen, die de bijeengebrachte gegevens bevatten, eerst in 1896 . . . het licht kon zien.

Inderdaad, als men, alvorens naar geneesmiddelen te zoeken, een economische enquête wil gaan instellen, naar den trant der agrarische van 1867 — dan bestaat alle kans dat, als het onderzoek eenmaal is beëindigd, de patiënt blijken zal niet meer voor genezing vatbaar te zijn.

Het komt Mr. van Deventer, intusschen geheel onnoodig voor om het aanbrengen van middelen tot blijvende verbetering afhankelijk te stellen van den uitslag van bedoelde onderzoekingen, omdat voor een deel althans, de oorzaken der bestaande armoede bekend zijn en de middelen tot verbetering voor de hand liggen.

Nadat hij nog gewezen heeft op hetgeen dienaangaande door den Gouverneur-Generaal in zijn rede uitgesproken den 21sten Augustus te Buitenzorg werd gezegd, die n.l. klachten deed over geldgebrek, eindigt de schrijver aldus:

„Nederland heeft in zijn macht althans die oorzaak op te heffen, zonder dat daaraan een enquête behoeft vooraf te gaan. Door een billijke regeling der financieele verhouding tusschen Indië en het moederland, zal de kolonie zich hersteld zien in het rechtmatig bezit der millioenen, die noodig zijn voor het nemen der „uitstekende maatregelen", door den Gouverneur-Generaal bedoeld, maar die Nederland, zeer stiefmoederlijk, ten eigen bate belegd heeft en houdt. Is het der Regeering ernst met haar wensch den nood der bevolking blijvend te lenigen, laat haar dan onverwijld een voorstel doen tot regeling dier finan cieele verhouding!"

* * *

Onze Eeuw, van November, geeft een Atjeh-artikel van de hand des heeren E. B. Kielstra. Aanleiding tot zijn opstel vond de schrijver in de thans meermalen verkondigde stelling, dat onze Atjehoorlog niet zoo heel veel verschilt van den door de Engelschen in Zuid-Afrika gevoerde strijd. Uitvoerig zet de heer Kielstra uiteen, dat deze meening een geheel onjuiste is, en noch op historische gronden te verdedigen valt, noch in de strijdwijze een vergelijking toelaat. Onzerzijds, zegt hij, wordt de oorlog op humane wijze gevoerd: wij ontzien de bezittingen onzer vijanden, en trachten een terugkeer der bevolking naar hunne kampongs te bevorderen. Bovendien verklaarden wij Atjeh niet den oorlog met baatzuchtige neigingen, „als dienaren van den Mammon". In tegendeel wij werden door Atjeh tot een krijg genoopt. Wat wij op Atjeh doen, kan, meent de schrijver gerust het daglicht zien

Wij kunnen het slechts toejuichen, indien van bevoegde zijde eens afdoende aangetoond wordt, hoe onjuist een vergelijking tusschen den strijd op Atjeh en dien in Zuid-Afrika is. Maar over de zachte hand der Nederlandsche troepen ware toch nog wel eens een woordje te zeggen. 't Verbranden van gampongs is lang beschouwd als een zeer geoorloofd strijdmiddel, zoo goed als het trachten naar een zoo grondig mogelijke vernieling.

* * *

Het „palladium", een koloniaal historische dwaling, aldus luidt de titel van een bijdrage in de jongst verschenen November aflevering van de *Gids*. De heer C. J. Hasselman, de kundige redacteur van het *Tijdschrift van het Binnenlandsch Bestuur*, schrijver van het opstel, verklaart zich een groot voorstander van een radicale herziening der thans vigeerende bepalingen, regelende de verkie-

zingen van de desa hoofden, de „lotterie," zooals dit Instituut in sommige streken van Midden-Java door den inlander genoemd wordt. De tegenwoordige toestand, de zoogenaamde vrije verkiezing, acht hij ten eenenmale onbevredigend. Waar er gezegd wordt, dat dit kiesrecht een palladium is, wordt dit door hem aan de hand van een keur van historische gegevens bestreden. Raffles, de man die Java wenschte te begiftigen met vrijzinnige bestuursinstellingen, is de vader van de „palladium theorie", en de op hem gevolgde nederlandsche bestuurders hebben slechts nagepraat, zonder voldoende onderzocht te hebben of zijn stelling inderdaad overeenkwam met hetgeen als „adat" in dezen werkelijk bestond. De bevolking stelt er volgens den schrijver niet eens prijs op! Om tot een gezonden toestand te geraken wenscht de heer Hasselman geenszins de desa-verkiezingen geheel af te schaffen en aan de bevolking elk aandeel in de keuze harer hoofden te ontnemen. Hij wil echter herziening van art. 71 van het Regeeringsreglement waarvan hij de volgende redactie aangeeft.

„De inlandsche gemeenten verkiezen, waar zulks gebruikelijk is of door „de bevolking gewenscht wordt, haar hoofden, en regelen haar huishoudelijke „belangen, een en ander met inachtneming der door den Gouverneur-Generaal „of door het gemeentelijk gezag vast te stellen verordeningen".

Dit is in het kort de slotsom van des heeren Hasselmans betoog. Hopen wij, dat zijn beschouwingen, die de overweging ten volle verdienen, ter bestemder plaatse ingang moge vinden, niet het minst waar hij aandringt op een enquête naar de meening der bevolking en wijst op het verderfelijke stelsel om Indische adviezen, gegeven door ambtenaren, in de archieven te begraven en ze schier nimmer het licht te doen zien.

KOLONIALE LITERATUUR.

HET MUNTWEZEN OP DE PHILIPPIJNEN.

L. Carroll Root. The currency question in the Philippines.

Wij ontvingen van de firma M. Nijhoff als vertegenwoordigster van de uitgaven der Amerikaansche Reform Club te New-York de eerste aflevering (Maart) 1901 van deel 8 van het driemaandelijksch tijdschrift „*Sound Currency*", waarin een opstel van L. Carroll Root getiteld: The currency question in the Philippines" onze aandacht trok. De schrijver geeft eerst een overzicht van de muntgeschiedenis van de Philippijnen vóór 1857. De eilanden hadden toen geen eigen geld, zij kregen hun munten uit Spanje, China en uit de Spaansch Amerikaansche republieken. De grootste warboel heerschte toen, daar niet alleen alle mogelijke munten in omloop waren, maar in de behoefte aan kleiner geld werd voldaan door munten in stukken te snijden. Soms werd gelast dat al deze munten moesten gestempeld worden te Manilla, dan werd weer gelast dat alle stempeling werd afgeschaft. In 1857 werd een decreet openbaar gemaakt waarbij gelast werd dat alle rekeningen zouden worden gehouden in Mexicaansche dollars (peso's) en centen, maar ongelukkigerwijze was en is nog op de Philippijnen als koperen pasmunt in omloop de Cuarto, die in zoover overeenkomst vertoont met de Ned. Indische duit dat ze niet in het decimale systeem past, want er gaan 160 Cuarto's of honderd centen in den dollar (peso). Voegt men hier nu nog bij een groote hoeveelheid valsche munten, min of meer fraai nagemaakt, dan kan men zich begrijpen, welke ingewikkelde toestand er toen op de Philippijnen heerschte.

Merkwaardig is het, dat er in de eerste helft dezer eeuw een te kort aan zilver was, terwijl goudgeld zóó overvloedig was, dat het somtijds onderhevig was aan een disconto van 30 pct. van zijn waarde.

In 1857 kwam daarentegen een crisis tengevolge van goudgebrek. Spanje richtte toen een munt op te Manilla die in 1861 in werking kwam en alleen gouden munten sloeg van 1, 2 en 4 dollars (peso's). Die munt heeft waarschijnlijk meer dan 20 millioen dollars aangemaakt voor de Amerikaansche bezetting. Later schijnt echter veel zilver aangemaakt te zijn. In 1875 was de prijs van het zilver belangrijk gedaald. Terwijl goud vroeger de Standaardmunt was en zilver in 1865 nog een premie waard was van 10 pct., kreeg men in 1875 de toestand dat goud en zilver pari stonden. Voor dien tijd had goud vrij gecirculeerd en er was een overvloed van gouden munten in de Philippijnen; deze werden nu meer waard voor uitvoer dan voor binnenlandsch

gebruik. In 1876 was het proces van vervanging van goud door zilver, dat nu veel goedkooper geld geworden was, in vollen gang. Het goud verdween totaal; Mexicaansche zilver dollars werden op groote schaal ingevoerd; de de zilveren dollar of peso zonk tot op zijn zilverwaarde, dat is op die van een halven Amerikaansche dollar. Er heerschte nu een zilveren standaard. In 1877 werd de invoer van vreemde munt verboden, maar de Mexiaansche dollar bleef wettig betaalmiddel, hoewel daar naast door de Regeering zilvergeld werd geslagen zoogenaamd van 50, 20 en 10 honderdsten van den zilveren dollar, maar die vrij wat minder aan fijn zilver bevatten, dan wanneer het gehalte van den Mexicaansche zilveren dollar als maatstaf werd genomen, zoodat de schatkist een aardig voordeeltje kreeg door het overmunten van Mexicaansche dollars in deze minderwaardige kleinere zilvermunt.

Intusschen veroorzaakte het verbod van 1877 van invoer van Mexicaansche dollars het opbloeien van een uitgebreiden smokkelhandel in dollars van het jaar 1877 of vroeger. Want toen de zilverprijs steeds voortging met te dalen, daalde daarmee de waarde van den Mexicaanschen dollar te Hongkong, terwijl die waarde op de Philippijnen 10 tot 12 pct. hooger bleef. Het smokkelen van zilver op de Philippijnen was dan ook een zeer geziene tak van nijverheid. Het werd op groote schaal verricht door rijke mestiezen of Chineesche halfbloeden. Er was een geregelde dienst van aanvoer van deze munten, die in een speciale stoomboot werden ingescheept van Hongkong, en werden gelost op een punt ten Noorden of ten Zuiden van de baai van Manilla. Er waren zelfs nabij Bolinao bepaalde smokkel-entrepots, waar het zilver werd opgeslagen, tot het over land naar Manilla werd gebracht. Een stoomboot van Hongkong liep een of andere kleine inham binnen, de kisten met zilveren dollars werden overgeladen in kleine booten en aan land gebracht. De goede burgers van Manilla vonden niets afkeurinswaardigs in deze praktijken. In een klooster ten Noorden van Manilla waren goed gebouwde gewelven onder den beganen grond, waarin dit zilver werd geborgen voor het in omloop werd gebracht. De ambtenaren van den fiscus waren volkomen op de hoogte van de wijze van aanvoer van gesmokkeld zilver en in de onkostenrekeningen van de importeurs fungeerde dan ook een vaste post voor toelage aan Spaansche ambtenaren.

In 1897 werden in Spanje 6 millioen stuks van een bijzonderen Philippijnen dollar aangemunt, die het gewicht hadden van het Spaansche 5-pesetastuk (aequivalent met het Fransche 5-francstuk). Deze munten, die 9 pCt. minder zilver bevatten dan de Mexicaansche dollar, werden naar de Philippijnen verscheept waar ze geregeld à pari worden aangenomen met den Mexicaanschen dollar. Ze zijn daar nog allen in omloop, want hun minderwaardigheid belet hun uitvoer.

Op het oogenblik van de Amerikaansche bezetting was het muntsysteem in hoofdzaak aldus: absoluut geen goud. Standaardmunt: de Mexicaansche dollar, waarvan 34 millioen stuks in omloop is, benevens 6 millioen speciaal gemunte Philippijnsche dollars, die 9 pCt. minder zilver hebben maar toch pari zijn. Verder pasmunt van 10, 20 en 50 cents, ten bedrage van 10 millioen dollars, gemunt te Manilla. Heel weinig klein kopergeld in cuarto's. En ten slotte bankbiljetten van één monopoliebank: de „Banco Espanol Filipino", die nog 21 jaar recht tot uitgifte van bankbiljetten heeft.

Na de bezetting der Amerikanen kregen de banken, die zaken deden in de Philippijnen, in 1898 vergunning om Mexicaansche dollars in te voeren zonder rechten, naar den maatstaf van twee Mexicaansche dollars gelijk 1 Amerikaansche gouden dollar. Dit waren: de Chartered Bank of India, Australia and China", de „Hongkong en Shanghai Banking Corporation", en de „Banco Espanol Filipino". Dit ging uitstekend van Augustus 1898 tot Juli 1900. Eén Amerik. dollar gold van 2,07—2,00 Mexicaansche dollar en de banken maakten goede zaken. In de wandeling toch werd de Amerik. dollar op twee Mexic. dollars gerekend en het Amerikaansche geld circuleerde zonder eenig bezwaar op de Philippijnen, volgens dien maatstaf. Maar in 1900 steeg de zilverprijs op de wereldmarkt en daarenboven kwam er groote vraag naar Mexicaansche dollars voor betaling van de soldij der troepen en den aankoop van leven middelen ten behoeve van de militaire operatiën in Noord-China. De banken zagen er geen voordeel meer in om twee Mexicaansche dollars te geven voor een Amerikaanschen dollar, en in het laatst van Juli 1900, was de noteering: een Amerik. dollar gelijk 1,98 Mexicaansche dollar. Het gevolg was, het scheppen van wantrouwen tegen Amerikaansch geld. Kleine handelaars trokken partij van den toestand en namen alleen maar geld aan tegen 1,50—1,75 Mexicaanschen dollar voor een Amerik. dollar, en het gevolg was zwaar verlies voor allen die betaling hadden te doen in Amerikaansch geld. Het volk redeneerde aldus: wanneer Amerik. geld, nu al gedeprecieerd is tot 1,98 Mexic. dollar, dan kan het nog een boel verder naar beneden gaan, en er is geen reden dat het niet pari gaat staan met den Mexicaanschen dollar. Er kwam groote stoornis in handelszaken en er heerschte algemeene ontevredenheid. Het Amerikaansche Gouvernement legde in November 1900 een uitvoerrecht van 10 pCt. op den Mexicaanschen dollar. Als tijdelijke maatregel, had de militaire Gouverneur in Augustus 1900 een overeenkomst gesloten met de banken, waarbij ieder Amerikaansche dollars kon wisselen tegen twee Mexicaansche dollars. Het gevolg was natuurlijk, dat de depreciatie van het Amerikaansche geld onmiddellijk ophield, nu het ten allen tijde kon ingewisseld worden in twee Mexicaansche dollars; maar het was alleen het groote depôt van Mexicaansch geld dat het Amerikaansche Gouvernement op dat oogenblik in de banken had dat de Regeering in staat stelde dezen maatregel te bestendigen. Het gevolg was dan ook, dat dit depot van Mexicaansch zilver verbazend snel verminderde, terwijl de banken groote winsten realiseerden door de Mexicaansche dollars, die vrij kwamen, uit te voeren. Deze toestand kan niet bestendigd worden, en er zijn nu verschillende maatregelen in onderzoek voor de toekomst. Wij willen ze hieronder even vermelden:

1°. Bimetallisme. Dit zou overeenkomen met een voortduring van den toestand dat de Mexicaansche dollar pariteit heeft met goud op de basis van 50 cents of een halven dollar Amerikaansch geld. Daar Mexico een land is met vrije aanmunting zou dit overeenkomen met de poging om de verhouding de marktprijzen van goud tot zilver te houden $32^1/_2-1$. Op het oogenblik scheelt het nu wel niet veel, maar een kleine verhooging van den zilverprijs, zooals dit in de laatste maanden het geval was, zou voldoende zijn om het zilver te doen verdwijnen uit de Philippijnen ondanks het uitvoerrecht van 10 pCt. Omgekeerd zou een daling van den zilverprijs de gewenschte pariteit opheffen.

2°. Gouden standaard met Amerikaanschen dollar als eenheid. Niemand is voor dit stelsel. De inboorlingen zijn nu eenmaal gewoon aan den peso of aan den Mexicaanschen dollar, die ongeveer de halve waarde heeft van den Amerikaanschen dollar en het zou beschouwd worden als een vexatoire maatregel.

3°. Gouden standaard: eenheid, de gouden peso. De bedoeling is om het land te brengen tot den gouden standaard op de zelfde wijze als Japan in 1897 van den zilveren tot den gouden standaard is overgegaan. Het denkbeeld is nl. om als eenheid te nemen het tien peso stuk van goud dat precies evenveel waarde zou hebben als 5 Amerikaansche dollars, terwijl dit eigenlijk slechts een theoretische eenheid zou zijn. Zilvermunt, die evenals nu het hoofdruilmiddel van de praktijk zou blijven uitmaken, zou bestaan uit teeken-munt van ongeveer dezelfde afmeting als de tegenwoordige Mexicaansche dollar of peso, maar met 10 pCt. minder zilver. Deze munten zouden worden geslagen en met den theoretischen gouden peso op pari worden gehouden tegen 50 cents Amerikaansch geld door den Amerikaanschen staat. De muntstelsels van de Philippijnen en van de Vereenigde Staten zouden dan tot één stelsel worden verbonden door de volgende vergelijkingen: 100 centavos = 1 peso; 2 pesos = 1 dollar (Amerikaansch). Hiertegen worden de bekende argumenten aangehaald, die gelden tegen den gouden standaard met zilveren teekenmunt. Het ergste is, dat de Philippino's er verbazend tegen hebben, beweren gehecht te zijn aan hun zilveren standaard, en het zouden beschouwen als plagerijen van hun nieuwe meesters.

4°. Open munten in de Philippijnen. Het schijnt dat men op het oogenblik het meest geneigd is, tot vrije aanmunting op de Philippijnen van peso's van hetzelfde gehalte als de Mex. dollar, maar met een afzonderlijken beeldenaar. Er zou dan geen vaste verhouding bestaan tusschen de Phillippijnsche en de Amerikaansche munteenheid, maar daarentegen volkomen overeenstemming tusschen de Philippijnen en China, waar de Philippijnsche peso spoedig even populair zal worden als de yen en de Mexicaansche dollar.

Hiermede eindigen wij dit overzicht over het muntstelsel van de Philippijnen, welks regeling een van de vele moeielijke vraagstukken is, die Noord-Amerika zich door zijn imperialisme op den hals heeft gehaald.

R. A. VAN SANDICK.

WETENSCHAP EN INDUSTRIE.

BRITSCH-INDISCHE THEE.

Het mislukken der poging om de theeproductie in Britsch-Indië en op Ceylon te verminderen, heeft sommige planters aanleiding gegeven om maatregelen te nemen ten einde de verkoop van thee onder de indische bevolking aan te moedigen. Het plan is nu gevormd om met dat doel een 100.000 pond thee onder de bevolking kosteloos uit te deelen, en de kosten hiervoor benoodigd zijn reeds door verschillende bijdragen gedekt. In sommige gevallen maken de inlanders reeds van thee als geneesmiddel gebruik, en thee van inferieure kwaliteit wordt reeds hier en daar door de kooplieden aan hen verkocht. Men twijfelt er echter sterk aan, of het plan gunstige resultaten zal opleveren. De voorstellers van het plan wenschen een centraal-depot te Delhi op te richten, en succursalen en agentschappen in alle groote indische steden. Bovendien zal er getracht worden om de theehandel met de provincie Seistan in Perzië te verlevendigen, omdat in die streek de thee reeds van ouds een populaire drank is geweest. Ook zal er moeite worden gedaan om de Tibet markt te veroveren, maar in dezen moet er rekening gehouden worden met de invoerrechten, die daar zeer hoog zijn, terwijl de thee, die er thans gebruikt wordt uit Ya-Chan komt, waar speciaal voor de Tibet markt gewerkt wordt. Eerst over eenige jaren zal men dus voldoende kunnen nagaan, of het plan een toekomst heeft.

EEN SANATORIUM OP DE HOOGVLAKTE VAN LANG-BIAN IN INDO-CHINA.

Na een langdurig en nauwkeurig onderzoek heeft de regeering van Indo-China op voorstel van den geneesheer Dr. Gersin besloten om op de hoogvlakte van Lang-Bian, gelegen op de grenzen van Laos, en Cochin-China een sanatorium op te richten. Het plateau is 1400 meter boven de oppervlakte van de zee verheven, ongeveer 3000 H.A. groot en eenigszins heuvelachtig. Langs de vallei van Donais is het van Sagoen uit 350 K.M. verwijderd. Van de havenplaats Phantai, gelegen aan de Chineesche zee is het slechts 100 K.M. verwijderd. De reede van Phantai is het geheele jaar door voor de scheepvaart open.

De streek is geheel koortsvrij; de temperatuur komt overeen met de weersgesteldheid in de lente in de gematigde luchtstreken, de thermometer daalt zelden onder 0 en stijgt niet boven de 29° R., de vochtigheid is er betrekkelijk minder sterk dan in de bergstreken van Indië, en de sterke nevel, die er voortdurend heerscht, heeft het voordeel dat de zonnestralen gedurende het warme weer van den dag eenigszins afgekoeld worden.

Men hoopt, zoo meldt het *Bulletin de la Société d'Etudes Coloniales*, dat de Europeanen dank zij deze stichting nu hun verblijf van 3 jaar met twee jaar zullen kunnen verlengen, hetgeen tot een belangrijke bezuiniging op het koloniale budget kan leiden.

PARELVISSCHERIJ OP HET EILAND BAHREIN.

Het eiland Bahrein in welks nabijheid zich rijke parelbanken bevinden, is gelegen in het midden van de zeestraat, die El Katz van El Katip scheidt.

Na Ceylon worden op Bahrein de rijkste parelbanken aangetroffen. Het eiland is 20 mijl lang en 6 à 7 mijl breed. De parelvangst heeft tusschen October en Juni plaats, en wordt niet alleen op Bahrein uitgeoefend, maar ook langs de geheele kust van Arabië. De banken rondom Bahrein, die zich over een lengte van 4 à 5 mijl uitstrekken zijn echter de rijkste. Gedurende het seizoen wordt er door ongeveer een 4500 booten van allerlei afmetingen gevischt. Dooreen genomen is elke boot bemand met 5 à 14 personen, en het geheele aantal visschers wordt geschat op 30.000 man.

Evenals de meeste havens en handelplaatsen langs de kust werd ook het eiland Bahrein in de 16de eeuw door de Portugeezen in bezit genomen, die zich daar gelijk op El Katip vestigden, om zich van het monopolie van den parelhandel te verzekeren. Zoodra de parels uit de schelp zijn gehaald; worden ze aan den kapitein van de boot gegeven, die ze op een zeef legt, waarin zich gaten van drieerlei grootte bevindt. De parels, die door de grootste openingen heengaan worden „Ras" genoemd, de tweede soort heet „Batus," en die door de kleinste opening heen kan, worden „Dyel" genoemd. De parels worden te zamen gevoegd naar deze classificeering, en aan de handelaren verkocht volgens een zeer ingewikkelde prijsschaal. Hierbij wordt dan ook nog rekening gehouden met den vorm, de kleur, het gewicht en de grootte. De koopman maakt van de parels kleine paketten, en verzendt ze naar de Indische markt, vanwaar echter soms groote hoeveelheden wederom naar Arabië terugkeeren.

In het algemeen gesproken kan niet gezegd worden, dat de Bahrein parels meer blank en gaaf van kleur zijn dan de parel van Ceylon. Ze zijn echter grooter, en bewaren langer haren glans. De parelbanken van Ceylon worden zorgvuldig bewaakt en de vangst is er slechts op gezette tijden veroorloofd. De parelbanken nabij Bahrein en langs de kust geven nog geen teekenen, dat ze weldra uitgeput zullen zijn. Ze zijn wellicht de rijkste ter wereld.

CULTUUR VAN ROODE PEPER OP ZANZIBAR EN PEMBA.

Roode peper (chillies) groeit op Zanzibar en Pemba half in het wild en wordt voor den uitvoerhandel verzameld. De uitvoer, die langzamerhand is gestegen bedroeg in 1897 160.782 rupees; daarop liep zij terug in 1899 tot 81.290 rupees, om in 1900 wederom de som van 181.943 rupees te bereiken. De oorzaak van deze schommelingen moet gezocht worden in een verandering van het afzetsgebied. Terwijl gedurende 1897 Engeland, Britsch-Indië en Duitschland de landen waren, die het grootste gedeelte van de oogst opnamen, wordt

thans bijna de helft van den uitvoer naar de Vereenigde Staten verscheept; het overige gaat naar Groot-Britannië en Egypte. Het laat zich aanzien, dat ook in de toekomst de markt behoefte zal hebben om dit produkt op te nemen. De prijs bedroeg ongeveer $ 2.37½ tot $ 2.75 per trasilah (= 15.6 K.G.)

(*Bericht van het Keizerlijk Duitsche Consulaat te Zanzibar*).

VANIELJE CULTUUR OP DE SEYCHELLEN.

In het jaarverslag van den administrateur der Seychellen eilanden wordt opgemerkt, dat in het jaar 1900 17.569 K.G. vanielje uitgevoerd werd; de oogst over dit jaar echter niet meer dan 12.000 K.G. bedroeg, welk verschil verklaard wordt door dat een gedeelte van den oogst van 1899 eerst in 1900 ter markt kwam. De vanielje-oogst voor het loopende jaar beloofde een zeer goeden te zullen worden, en de stand van het product geeft aanleiding tot de veronderstelling, dat ongerekend de verliezen door aanhoudende regens, de vanielje oogst van 1901 de beste zal zijn, die men aldaar nog ooit gekend heeft. De administrateur wijst er tevens op, dat in de bereiding van het produkt gebruik wordt gemaakt van de laatste hulpmiddelen, die de moderne techniek aan de hand doen. Bijna alle vanielje wordt nu in goed gebouwde droogkamers bereid en door middel van warme lucht gedroogd, terwijl dit vroeger in de zon gebeurde. In het jaar 1900 werd voor de bereide vanielje een prijs bedongen van 12 tot 20 rupees per engelsch pond.

(*The Board of Trade Journal.*)

Eenige Maleische Etymologieën.

VI.

Kâya rijk. — Indisch (Skr. *kâya*). Vergelijk Javaansch *râja-kâya* (vee). Oorspronkelijk subst. In *ôrang-kâya*, hoofd, aanzienlijke, in eenigszins afwijkende beteekenis (machtig? Vergelijk O. Jav.).

cûri. — Indisch (Skr. *cûr*). Vergelijk Hindoestani *côri*, diefstal; Skr. *câurya*, hetzelfde.

câbay. — Spaansche peper. Indisch (Skr. *cavya*). Uitspraak op Java *câbé*. Vergelijk Jav. *darbé* uit Skr. *dravya* en *tâbé* uit *kṣantavya*.

jambu-jambu, pluim. — Indisch (Skr. *jambu*, roosappel, „djamboe"). V. d. Wall geeft als verklaring: „wat op den bloesem van de djamboe lijkt".

bêna. — Zeer, hevig, erg, bizonder — komt vaak in gedichten voor, vooral met het woord *târlâlu* of *tiâda*, ervoor. Zal wel geen Perz. wezen, zooals de woordenboeken opgeven; maar Skr. *bhinna* p. p. p van *bhid* en Skr. *bhima* (verschrikkelijk). In *târlâlu bêna* moet dan aan 't laatste gedacht worden, bij *tiâda bêna* (niet bizonder) aan 't eerste. Er schijnt hier verwarring in 't spel, wat meer voorkomt in woorden uit het Skr. (vergelijk hetzelfde verschijnsel in O. Jav., waar 't nog al eens op te merken valt). Vergelijk ook *kebina-bina* in 't Soendaneesch, dat „erg, zeer, bizonder" beteekent. De oorspronkelijke zin van *bhinna* moet hier wezen „duidelijk, klaar" (open).

mâma, oom. — Indisch (Skr. *mâma*, oom als familiare vocatief).

gôbar, somber, bedroefd te moede. — Arabisch *ghubrah*, sombere, doffe kleur. Hoe de samenhang is, blijkt niet. Dat de Arab. *ghain* in de Maleische uitspraak g wordt, is bekend. Zoo zegt de Maleier *măgărip* voor *maghrib*, *măsăgul* voor *maçghûl* enz.

mâdah = *kâta* in gedichten, en dan ook *verhaal*, levert een bewijs te meer, dat Maleisch *kâta* niet van Skr. *kathâ* komt, ook al beteekent dit verhaal:

Kâta ôrañ yañ ampu-ña mâdah

o. a. in Bidasâri (Spat's fragment in zijn leesboek, blz. 84).

gămpâ, schudding, aardbeving. — Skr. *kampa*.

cukă, azijn. — Indisch Skr. *cukra* (vruchtenazijn).

culi, lijfje, corset. — Indisch? Skr. *côla*, jak?

AMSTERDAM. DR A. A. FOKKER.

Actief-Perfectief of Passief.

Ik las en herlas met groote aandacht het artikel van Dr. A. Fokker in de *Indische Gids* 1901, Juni-aflevering, geschreven naar aanleiding van eene correspondentie met den heer Besemer, Leeraar aan de Rijks-landbouwschool te Wageningen. Daarna raadpleegde ik nog eens grondig de Maleische Grammatica van den heer C. Spat op dit punt. Deze blijkt geheel een leerling van Dr. F. te zijn geworden.

Hoewel met overtuiging en talent verdedigd, bleef toch de argumentatie vrij wel zonder uitwerking op mij. Bezwaren, die ik steeds tegen de daar voorgestane opvatting heb gehad, zijn noch door den heer F. noch door den heer S. weggenomen terwijl ik me hier en daar moest afvragen, of er geen misverstand heerscht omtrent de „oudere" opvatting.

Nu heb ik al jaren de studie van 't Javaansch moeten opgeven, in welke taal ik trouwens ook geen praktische ondervinding heb kunnen opdoen, zoodat ik me liever niet op dat terrein waag. Dit behoeft echter ook niet, waar Dr. F. theorie toch niet alleen op 't Javaansch, maar ook op 't Maleisch en aanverwante talen toepasselijk wordt verklaard. Tot die talen behoort zeker ook het Bataksch in zijne verschillende Tobasche en Dairische dialekten. Deze taal staat zelfs, gelijk reeds door Dr. v. d. Tuuks arbeid duidelijk is bewezen, *zeer dicht* bij Javaansch en Maleisch.

Nu heb ik eenige jaren (den laatsten tijd zelfs onafgebroken) aan studie van het Bataksch kunnen wijden, en in eene der Dairische dialekten (het Karosch) eene praktische ondervinding kunnen opdoen van zeven jaren, doch dan is mijne meening, dat Dr. F. theorie voor *deze* taal niet opgaat.

De twijfelachtige autoriteit van Roorda ter zijde latende, kom ik allereerst met een der „ouderen", een (en niet altijd hoffelijk!) bestrijder van Roorda trouwens, wiens gezag op dit punt zeker wel eenig gewicht in de schaal legt, al kan gezag *alleen* natuurlijk in eene kwestie als deze niet beslissen. Ik bedoel wijlen Dr. H. N. van der Tuuk, die, dunkt mij, tot nog toe head and shoulders boven de beoefenaars der Indische talen uitsteekt. En daar deze de onderhavige kwestie niet maar terloops doch *zeer opzettelijk* onder de oogen heeft gezien, ja zijne Tobasche spraakkunst haast eene doorloopende verdediging van zijne opvatting van het passief is, wil dit nog al iets zeggen.

Nu begint v. d. T. reeds in zijne voorrede voor de Tob. spraakkunst (IIde stuk, blz. IV van „Aan den lezer") zijn hart op de volgende wijze lucht te geven.

„Ik reken dus niet op lezers, die van 't geen men uit 't Tobasch leeren „kan, zullen willen profiteeren. De jongste „Maleische Spraakkunst" [1]) geeft

[1]) Dit werd geschreven in 1867.

„mij daartoe alleszins reden. Verbijsterd door de duisterheid van zekere „Jav. Grammatica[1]) heeft de schrijver de vorming van het passief zoo verkeerd „voorgesteld, dat zijn werk in vele opzichten eene achteruitgang is".

En daarop volgt dan:

„De plaatsing van een persoonlijk voornaamwoord, dat meestal verkort „wordt, voor den vorm[2]) dien een transitief optredend werkwoord in 't „passief *moet*[3]) hebben, wordt door hem slechts terloops aangevoerd, zonder „dat men uit zijne woorden kan opmaken, dat zulk eene verbinding de „uitdrukking is van een passief".

Hierbij heeft dan v. d. T. deze kostelijke noot:

„Dat een verkort voornw. nooit plaats neemt voor een *intransitief*[4]) „optredend werkw. zoodat men niet *ku-turun*, *ku-pĕrgi* enz. kan zeggen „schijnt voor hem niet genoeg geweest te zijn; ja zelfs dat *bărbuwat* „evengoed na *ku* en *kow* als na *di* tot *părbuwat* wordt heeft hem de oogen „geopend".

Dit is m. i. de steen, waarop elke theorie, die deze vormen anders als *passieve* wil verklaren, noodwendig te pletter stoot.

Ik zou het bij deze algemeene opmerkingen kunnen laten, omdat trouwens een verder ingaan op de verschillende voorbeelden van Dr. T. en van den heer B. eene herhaling zou worden van een groot gedeelte van de Bat. grammatica, vooral wat betreft de beteekenis van den „nominalen" vorm, en van het *gebruik* van passief en actief.

Slechts enkele opmerkingen dus ter aanvulling.

1°. Ik wijs dan allereerst op de *beteekenis* van de van werkwoorden afgeleide *substantieven*.

Hebben deze den nasaal dan hebben ze steeds een actieve beteekenis (in 't Mal. zeer dikwijls de persoon die een of ander verricht, in 't Bat. meestal die van 't werktuig), terwijl ze zonder nasaal eene objectieve (passieve) beteekenis hebben. Voorbeelden te geven is overbodig.

't Is dan ook begrijpelijk dat de heer Spat (pag. 76, 77 van zijne spraakkunst) zit met eene verklaring van het woord pĕsoĕroek, daarbij dus eene zeer gewrongen verklaring geeft en zijne toevlucht neemt tot eene door hem veronderstelde „mogelijkheid",

Bij de „oude" opvatting is dit woord zoo helder als glas, en *moet* het beteekenen iemand die *gezonden wordt*.

2°. Het zinnetje:

ikoe wis bosok, akoe ora gelem *toekoe*, moge geen slecht Javaansch zijn, slecht Bataksch is 't zeker als men daar *toekoer* gebruikt. In 't Bat. zou het zijn:

E ĕnggo matjik, la akoe 'nggit noekoer(sa), omdat *willen* duidt op een bedrijvig zijn.

Sampoen wontĕn tijang ingkang *ngawis* etc. zou ook in 't Bat. zoo gezegd worden, omdat het betrekkelijk voornaamwoord wijst op een antecedent dat

---

1) Zeer waarschijnlijk doelt v. d. T. hier op Roorda, met wiens opvatting van het passief hij het dus *niet* eens is.

2) Bedoeld is wat v. d. T. noemt „den *nominalen* vorm".

3) De cursiveering is van Dr. v. d. T. zelf.

4) De cursiveering is van mij.

agens is. Om dezelfde reden, nl. dat de agens op den voorgrond treedt, mag het vragend voornw. ise (wie) in 't Bataksch nooit met een passief verbonden worden. Het zuiver perfectieve: „wie heeft het gedaan" *moet* in 't Bat weergegeven worden met *„ise mahantja."* Door wien is 't genomen wordt weergeven met *„ise moewatsa;* i-boewat ise kan eenvoudig niet, en kan *nooit,* daar natuurlijk bij zoo'n vraag het om den dader te doen is.

Om niet misverstaan te worden, wil ik hier uitdrukkelijk vermelden, dat ik ook de vormen met pron. suffix als *perfectieven* beschouw, maar niet als *actieve* perfectieven.

Al is de redeneering van den heer Besemer over het zoowel perfectief als imperfectief kunnen zijn van beide actieve en passieve vormen op zich zelve juist, dat wil nog niet zeggen, dat daarom èn actief èn passief ieder twee vormen moeten hebben ter uitdrukking daarvan. Hierin moet het gebruik beslissen.

Indien dus de heer Dr. F. zegt: 't Maleisch mist een imperfectief voor den lijdenden vorm, dan ben ik dit volkomen met hem eens. Anders geformuleerd zou men dus kunnen zeggen: de passieve vorm in 't Maleisch is tevens (en altijd) ook perfectief-*vorm,* welke stelling ik dan zou willen aanvullen met deze: en het actief (met den nasaal) is ook tevens imperfectief-vorm, waarbij dan onmiddellijk het gulden woord van Dr. T. van toepassing wordt: „Vorm en *beteekenis* dekken elkaar in geen enkele taal volkomen" zie boven vermeld voorbeeld: ise moewatsa.

In 't Hollandsch bijv. zijn: er wordt gedanst, door mij wordt geloopen, zeer zeker passieve *vormen,* maar in beteekenis zijn ze zuiver actief, kunnen zelfs niet passief zijn, daar de patiëns ontbreekt, er niet zijn *kan* omdat deze ww. intransitief zijn. Zeker een sterk bewijs van het dikwijls irrationeele in 't gebruik van taalvormen.

3° Ten slotte nog deze opmerking.

Zou niet dikwijls de vertaling van zinnetjes als bijv. *koe-bëri* met „door mij wordt gegeven?" oorzaak zijn van misverstand? „Door mij wordt gegeven" zonder meer beteekent alleen ik geef, wordt dan *intransitief* gebruikt in denzelfden zin als „door mij wordt gedanst, en is dus feitelijk actief. Men moet het vertalen door ... „het wordt (werd enz.) door mij gegeven = ik geef (gaf etc.) het.

Over 't geheel zullen dergelijke zinnetjes in 't Holl. het best door een *actieve* constructie worden weergegeven, wat natuurlijk volstrekt niet bewijst, dat het in 't Mal. ook een actief is. De *vertaling* mag nooit maatstaf zijn: (zie o. a. Dr. T.'s voorbeeld

endormi = slapende.

Dat in: „het werd door mij gegeven" door mij in een bloot accidenteel iets is, geeft v. d. T. aanleiding om deze constructie accidenteel passief te noemen. Ik ben het ten volle met v. d. T. eens: „dat het Bataksch *maar den vorm* niet een *eenvoudig passief* kent, d i. een vasten vorm die niets meer uitdrukt, dan dat de inhoud van 't werkwoord omgekeerd wordt voorgesteld, als bijv in 't Holl. ik sla naast ik wordt geslagen (§ 100, Tob. spraakk., IIde stuk.)

Boeloeh Awar. M. JOUSTRA,

Zendeling v/h Ned. Zend. Gen.

De Indische begrooting in de Vereeniging „Moederland en Koloniën".

De behandeling der Indische begrooting in „Moederland en Koloniën" geeft ons aanleiding de inleidingen, die elk een onderdeel der begrooting bespraken, en de daarop volgende discussies in *De Indische Gids* op te nemen. De lezer krijgt daardoor een overzicht van de stof, die in een overstelpende hoeveelheid druks — de *Handelingen* — is vervat.

De groote belangstelling, welke de bespreking in deze Vereeniging heeft gewekt, was, dunkt ons, welverdiend. Aan het Bestuur der Vereeniging brengen wij een woord van waardeering voor de degelijke voorbereiding van de behandeling. RED.

I.

GEDACHTENWISSELING OVER HET ONTWERP DER INDISCHE BEGROOTING VOOR 1902 IN DE OPENBARE ALGEMEENE VERGADERINGEN VAN 17 EN 31 OCTOBER 1901.

De Voorzitter, de heer P. H. VAN DER KEMP, deelt mede, dat toen het Bestuur in overweging nam eene algemeene vergadering uit te schrijven voor de bespreking der Indische Begrooting, het bezwaar rees, dat wellicht zich geene leden zouden aanbieden om het woord te voeren, en dientengevolge de vergadering kon mislukken. Ten einde dit bezwaar zooveel doenlijk te ondernemen, had hij, Voorzitter, zich bereid verklaard eene *causerie* over de memorie van toelichting der begrooting samen te stellen, die als inleiding tot de gedachtenwisseling kon dienen en waardoor de avond in ieder geval besteed ware te achten. Vandaar de mededeeling op het beschrijvingsbiljet over de te houden *inleiding*. Echter hadden zoo velen de mede op dat biljet voorkomende uitnoodiging om zich over de begrooting te doen hooren, goedgunstig beantwoord, dat feitelijk de inleiding onnoodig is geworden. Spreker had uit dien hoofde zijne lezing aanmerkelijk bekort, en, in overeenstemming met het vluchtig karakter van zijne *causerie*, geen enkel gewichtig onderwerp ter sprake gebracht, waaromtrent hij wist, dat anderen zich wilden doen hooren. Na deze mededeeling hield de heer VAN DER KEMP de volgende lezing. Ook toen heeft hij onderscheidene bladen kortheidshalve overgeslagen, doch deze zijn hiermede opgenomen, daar hij de lezing in haar geheel den 28sten October heeft gehouden in de afdeeling der Vereeniging te *Wageningen*.

De heer VAN DER KEMP. Gelijk ik het zoo even gezegd heb, zal ik slechts uwe aandacht vestigen op enkele punten in de Memorie van Toelichting der Indische begrooting over 1902; doch ik kan daartoe alvast beginnen met het begin, t. w. met de afdeeling *Regeering en Hooge Colleges*, omdat daartoe behoort de Indische Rekenkamer. Er wordt voor haar *f* 21.000 meer aangevraagd ten behoeve van personeel-uitbreiding „tengevolge van de voortdurende toeneming der werkzaamheden in de laatste zes jaren", staat er, „waardoor achterstand dreigt". Het water komt inderdaad aan de lippen; de bureautijd *is* reeds niet alleen met twee uur per dag verlengd; maar, lezen we, van het personeel wordt *zelfs* gevorderd op het bureau te komen..... *des Zondags!!* Welk een tref, dat zulk een noodschot juist valt in een ministerie van Zondagsrust! Maar zonder deze doodzonde wist men zich anders niet te redden; „zonder de uiterste inspanning", lezen we, waren ongelukken niet te vermijden.

Bij deze kreet van *Pompen of Verdrinken* weigere de wetgever niet om het Hooge College op nette wijze boven water te houden; maar dit doe dan ook een duren eed, dat een einde kome aan het schandaal om verantwoordingschuldigen, hetzij ordonnateurs, hetzij comptabelen, nog jaren na hun aftreden met aanmerkingen over de gehouden administratie te vervolgen; want 's Collega's eigen lof, dat het geen achterstand had, gold speciaal wat rechtstreeks naar buiten werkte, d. w. z. den begrootingsarbeid, geenszins de belangen der particuliere landsdienaren.

Naar buiten! Ach wat wordt voor den lof op eigen bestaan wel niet verricht naar den verkeerden kant, door gelijkhebberij, door doordrijven, onbekommerd, hoe weinig beminnelijk het ook is, of men vrouwe Logica in het aangezicht slaat. Was het niet aldus met zoovele heeren van de Financiën, die meer Eijkenist dan de grondlegger der tegenwoordige Indische boekhouding zelve — ik acht hem er althans te verstandig voor — de loftrompet maar altijd deden hooren over deze boekhouding uit de Duizend-en-één-Nacht, van kashouders, zonder een kasboek! Nooit in de wereld, denk ik, is zoo iets zots op het gebied der administratie vertoond. Ik meen er niet zoozeer de regeling op zichzelve mede, want vergissingen, misvattingen laten zich altijd denken; doch het kranig volhouden, dat, alle accountants ten spijt, daarmede het ei van Columbus inderdaad op dit gebied vernuftiglijk in balans was gesteld.

Voor een Diogenes was het heusch om in zijn ton terug te kruipen, meewarig lachende over de menschelijke dwaasheid; maar de heer Comptabiliteit Roessingh van Iterson, *is* nu eenmaal géén Diogenes.... Gij allen weet het. M.M. H.H.! In angst waar de millioenen nu zouden blijven, heeft hij niet opgehouden in tal van brochures, met die zorgwekkende vraag op het titelblad, dit aardsche tranendal met zijne jammeren te vervullen en zelfs mijne goedlachsche zangen in Neêrlands economisch tijdschrift konden hem niet tot vroolijker toonen brengen. En toch *is* er reden, nu vooral! tot een woord van waardeering; want we lezen in deze Memorie van Toelichting, dat het *introuvable* kasboek, blijkens het Indisch besluit van 24 Februari 1901 werd.... teruggevonden en in eere hersteld!! „Het kasboek", lezen we er met eene zekere emphase, „moet dagelijks worden afgesloten en vermelden of het saldo met het geldswaardig bedrag in kas overeenstemt, en zoo niet, waaraan het verschil is toe te schrijven."

— Alzoo na een kwarteeuw van zoeken en strijden; 't is wèl onnoozel!

Eenmaal in de Financiën, blijven we voorloopig in de Financiën.

't Is reeds langer dan 'n kwart eeuw geleden, dat de heer E. de Waal zijne zoo verdienstelijke „Aanteekeningen over Koloniale Onderwerpen" uitgaf. Met zijn stilus — en de heer de Waal *heeft* stijl — deed hij toen een ernstigen aanval op de Pandjespacht; niets natuurlijker dan dat hij, minister geworden, de daad bij het woord voegde, dus er een einde aan maakte en een ieder gelegenheid gaf tegen een weinig beduidend zegelgeld, een lommerd er op na te houden. De Adam Smith's, de Say's, de Ricardo's, en al wie over de heilzame vruchten der mededinging onder de vleugelen der vrijheid hadden geschreven en gedacht, zouden het overige doen. Doch, jawel: Nederlandsch-Indië is nu eenmaal het land, dat er voortdurend op uit is geweest, om met de volstrekte lessen der oude economische school den spot te drijven. In plaats van een enkelen afzetter in het oude pachtgebied, kreeg men er meer; in plaats dat de mededinging den rentestandaard omlaag haalde, zag men dien opgevoerd; in plaats dat de Inlander gebaat werd, zag hij zich nog meer bedrogen en uitgekleed.

Of er soms niet een weinig overdrijving onder schuilde — ik bedoel in het schetsen dezer mislukking — zou ik niet wagen te ontkennen; maar het was klaar als de dag, dat we nu tegenover al die vermeende of werkelijke nadeelen, niets anders konden stellen dan het verlies van de pachtsommen voor de Indische schatkist. Onder dergelijke omstandigheden wil men weleens scherp zien, en niemand kon dat zóó scherp doen als minister van koloniën Sprenger van Eijk. Hij was het dus, die nu optrad als begaan met het lot van den inlander — 't kwam hem waarlijk niet iederen dag voor! — en dus den inlander van de lommerdvrijheid andermaal terugstootte naar de mestvaalten van de pandjespacht.

Zoo zoude dus aan deze nog lang een ongerept leven blijven beschoren, ware het niet, dat er brave menschen zijn, die deze manier, om van de voddenwinkels partij te trekken, tegen de borst bleef stuiten, en aldus is men er toe gekomen, zegt de Memorie van Toelichting, om een proef te Soekaboemi te nemen „met de exploitatie van een pandhuis in eigen beheer". Ik wil niet zeggen, dat dit naar grootdoen gelijkt, maar de eenvoud van het streven doet toch aangenaam aan.

Eene andere grootsche hervorming op financieel gebied loopt over . . . de *Lucifersaccijns*. Waartoe men soms al niet moet komen, om de spelbedervers op belastinggebied te ontmoedigen! In plaats van doosjes van het oude formaat, waarnaar de accijns werd berekend, voerde men, zegt de Memorie, „nieuwe *hooge* doosjes" in, en ook wel oud formaat, maar met meer lucifers, en lucifers niet alleen met één kop, maar ook — hoe verzinnen de menschen het! — met twee koppen: kortom de heele accijns kwam door die hooge doosjes en door die Janusvormen van de luciferskoppen in gevaar. Daarom is dat alles nu weer herzien, gelijk de Memorie met buitengewone breedte van opzet beschrijft.

De opiumregie breidt zich allengs uit. Nu zijn met 1° 1902 Semarang en Rembang aan de beurt; verheugen wij er ons in. Ook, ofschoon we het slecht vinden, dat de menschen, uit medelijden met de schatkist, van een schuifje blijven houden.

Moffelen we alzoo met zeker gevoel van schaamte en droefenis over de

diepe verdorvenheid des armen inlanders 'n 8 millioen opium weg, we kunnen het hoofd recht houden, als we 'n 10 millioen aan zout zien toevloeien. Ge weet, dat dit middel onder de zorgen van *Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid* is gesteld, en zoo achtte ik mij als departementschef gelukkig, dat ik mijne handen niet met een vuil middel behoefde te bezoedelen, als mijn collega van Financiën, terwijl mijn middel dan toch ook niet voor de poes was

Maar onder de vele illusiën, die in den loop van mijn werkkring verdwenen, moest ook die over de reinheid mijner zouthanden te niet gaan; want een mijner gewichtigste raadgevers kwam mij met kracht van redenen overtuigen, dat ook dat een gemeen, onwaardig middel was en plicht, eerlijkheid, rechtschapenheid vorderden er naar Buitenzorg over te schrijven.

Ik heb het niet wagen te doen. Het geloof toch aan de doelmatigheid van het zoutmiddel stond, vernam ik, ten paleize van Buitenzorg zóó vast, dat men mij derwaarts zou hebben verlokt, om in het paleis der Zielszieken aldaar mijne verdere levensdagen te slijten. En zoo is van deze gedachte enkel nog maar een zwak spoor overgebleven in zekere rede, gehouden voor de heeren van het Indische Genootschap.

Werd ik alzoo gedoemd met mijne ziel in dien nu vloekwaardig geworden pekel te blijven zitten, men kon er niettemin naar blijven streven om den Inlander tegen vol geld ook zijne volle portie zout te verzekeren. Maar wat viel daarvan te verwachten, staande tegenover die officieele verkoopers, die niet te goed bleken om den bodem hunner maten met zoutlijm te bestrijken en het zout er zóó los plachten in te werpen, alsof het een donzen bedje gold. Toen reisde de achtenswaardige inspecteur van het IJkwezen, wijlen Venema, rond, om zich te vergewissen van de voordeelen, die wegen van zout aanbood; toen was ook reeds in zoover de daad bij het woord gevoegd, dat op enkele plaatsen het zout mede verkocht werd bij het gewicht.

Te midden dier overwegingen viel controleur Schmalhausen's idee om het zout te verkoopen in pakjes van bepaalde afmetingen of in tabletten, zooals we dit o. a. bij de chocolade kennen. In het afgetrokkene viel hiervoor alles te zeggen; maar de practijk liet groote moeilijkheden voorzien. Hoe ook, met het uitschrijven van eene prijsvraag omtrent verpakking, briquetteering, enz. scheen nog niets verloren, het belang der zaak in aanmerking genomen. En zoo kwamen antwoorden in op eene gestelde prijsvraag; maar tegelijk Venema's zéér, zéér gunstige rapporten over het wegen van zout. *Meine Wenigkeit* achtte het toen aanbevelenswaard aanstonds dáármede te beginnen, omdat het zoo doodeenvoudig was en. . . . Doch laat ik er liever over zwijgen. Eene kostbare lijdensgeschiedenis van vele jaren aan het oprichten van fabrieken voor het briquetteeren en verpakken van het zout, was het gevolg van het in practijk brengen eener bekroonde prijsvraag. Het schijnt, dat men die leerschool van misvattingen eindelijk achter den rug heeft en er geen gevaar bestaat, dat al te zeer de voordeelen van het debiet verslonden worden door de kosten der fabricage. Maar heel ver is men na al het getob van zoo vele jaren niet; van de 10 millioen voor verkoop uitgetrokken, komt slechts 1½ millioen, lezen we in de Memorie van Toelichting, voor het debiet van verpakt zout in aanmerking, „waarmede", lezen we, „in 1902 in vier residentiën *eene proef* zal worden genomen".

Het Zoutmonopolie op Java — vergun me er nog een oogenblik met het

oog op de Memorie van Toelichting bij te blijven — had enkele luchtgaten, waaraan we met den besten wil niet konden komen. Terwijl namelijk de Regeering den grondstof uit de zee laat halen en ieder ander verbiedt dat voorbeeld na te volgen, heeft men op Midden-Java zouthoudende modderwellen; en wanneer de bezoeker niet al te zeer onder den verdrietigen indruk komt, dat we niet hebben kunnen beletten, dat de bevolking die wellen voor zich zelve ontginnt, terwijl meer dan één korreltje over de grenzen naar het monopoliegebied rolt, dan dringt zich aan het oog een natuurtooneel op, waarvan men wellicht de wedergade nergens ter wereld vindt.

Vóór den Java-oorlog bevonden zich al die wellen in het gebied der Vorstenlanden; doch in 1831 konden we met de annexatie van Grobogan op een goed deel van de modderstreek de hand leggen. We deden nu ook van tijd tot tijd kleine aanvallen op de wellen zelven; onder allerlei zoete woorden vertelden we den Inlanders, dat het zoo goed zou zijn, als ze van dat zout afzagen, het onze namen, en de wellen lieten borrelen, ten behoeve van de Edele Compagnie. *Inggih! Noewoen!!* riepen ze dan als uit éénen mond, doch als we waagden er in ernst de hand naar uit te strekken, begonnen ze zóó vreemd te doen, dat we geëindigd zijn met de menschen in hun modder te laten zitten en alleen van hen eene belasting te vorderen, die gewillig wordt opgebracht.

Eene van de redenen nu, dat we in dit opzicht niet al te crimineel optraden, was ook, dat er nòg een plek zoutwellen bestond, waarover we als van ouds geen gezag hadden, namelijk het naburige Vorstenlandsche Selo, eene in het Semarangsche gelegen streek, groot 'n 5000 bouws, vanwaar het smokkelen naar Gouvernementsgebied te meer geprikkeld zou worden, naar gelang we in ons Koewoe-gebied gestrenger eischen stelden. We lezen nu echter in de Memorie van Toelichting, dat we Selo voor eene kleine ton en eene jaarlijksche uitkeering hebben overgenomen, eene transactie, al leggen we er voorloopig wat op toe, inderdaad goed voorkomt, want die Selo-enclave in de residentie Semarang heeft al heel wat last aan onze politie veroorzaakt.

Op een geheel ander gebied maakt de Memorie van Toelichting nog van eene transactie met inlandsche heerschappen melding, evenzeer wel niet van groot belang, doch om het motief trok ze mijne aandacht.

Het voert ons terug naar het Bandjermasinsche rijk onder sultan Adam, aan wien kolenterreinen behoorde. Tegen een bepaalde schatting kon een ieder daar de steenkool van daan halen en zoo ook betaalde de Regeering zelve retributie aan des sultans afstammelingen, zoolang men er het etablissement Pengaron bezat. Met 1885 hield echter alle ontginning op; ook de bevolking zelve in eigen industrie deed er niets meer aan; de Adammelingen kregen dus ook geene pacht meer. In 1898 is echter de bevolking er weer aan het delven gegaan; doch zoo ze vermeende, dat de retributie in onbruik was geraakt, dan had ze buiten dit Adamsgeslacht van Bandjermasin gerekend. „Aangezien" echter, leest men, „deze zich pas ontwikkelende industrie in deze arme streek wat geld onder de bevolking begint te brengen en zij bij heffing van retributie genoodzaakt zou zijn om haar bedrijf te staken", zal het Gouvernement voor *f* 30.000 het recht afkoopen. Of men waarborgen heeft, dat aldus aan die streek inderdaad eene toekomst wordt geopend, ten minste, dat de bevolking niet weer op nieuw binnen korten tijd het bedrijf opgeeft, meldt de Memorie niet.

Er is niets bijzonders in, M.M. H.H! dat ik van het zout en de steenkool in het onderwijs terechtkom, want dat brengt nu eenmaal de werkzaamheid aan O. E N. mede. De Memorie van Toelichting breekt hier af en bouwt op.

Afgebroken wordt de Hoogere Burgerschool voor meisjes te Batavia. Als een oud vriend wil ik haar een vaarwel toeroepen. Want de daar ter schole gaande kinderen leerden er in vele opzichten voortreffelijk, wanneer ze althans van goeden wille waren. De daaraan verbonden leeraressen waren meerendeels knappe, zich toewijdende, niet femelende, beschaafde dames, vol levenslust en liefde voor hare taak, wetende hare leerlingen genegenheid in te boezemen voor haar zelven, dus voor de school. Hoe viel mij dat alles uit de hand, toen ik de Koninginne van het Oosten moest vaarwel zeggen om neer te strijken in deze andere stad met eene heusche koningin! 't Is zoowaar Gode geklaagd.

Maar daardoor ook zijn deze verder verwijderde herinneringen mij liever, en als ik er in gemoede een goed woord voor wist te doen om de voor-doodverklaring zoo mogelijk tegen te houden, ik deed het werkelijk; doch de logica der feiten is mij te sterk. Ik wil het nogmaals herhalen, dat ik niet anders dan over het geheel genomen gunstig over een ieder aan de school verbondenen denk, doch het was de invloed van een toenmalig lid van den Raad van Indië, die aan het hoofd dier pas geboren instelling van middelbaar onderwijs iemand deed plaatsen, die, hoe verdienstelijk en bekwaam ook, nooit met het Middelbaar Onderwijs in eenig verband had gestaan. Aldus kreeg reeds bij de eerste organisatie de inrichting een knak, waarvan zij zich nooit heeft weten op te richten. Het werd geene werkelijke inrichting van M. O. en het was toch ook geene — dit zij overigens tot haar lof gezegd — bepaalde africhtingsschool voor opleiding tot onderwijzeressen. En zoo ging Batavia's bloeiende meisjesjeugd vrede zoeken bij de somber gekapten van de kloosterschool aldaar.

Jaren van kwijning voor de Burgerschool volgden en nu zag men ook van Protestantsch-orthodoxe zijde, dat daar eene roeping voor het onderwijs met den Bijbel viel te vervullen, naast het onderwijs met het Kruis, en het onderwijs met noch het een, noch het ander. Aldus verrees de z.g. Salemba-school.

Te vergeefs — het blijkt nu — heb ik nog als departementschef eene verandering doen in het leven roepen om de Gouvernementsinrichting voor een wissen dood te bewaren... Gode was met het Kruis en den Bijbel.

Onder minister Cremer zou vermoedelijk de school van de lijst der levende gouvernementsinstellingen geschrapt zijn, indien zijn eigen ministerieel leven in deze maanden niet een einde had genomen, en zoo vond de Christenstaatsman, minister Van Asch van Wijck, als eene bovenaardsche beschikking, dit door of onder zijn vrijzinnigen voorganger toebereid gerechtje geheel gereed. Hij had het dus slechts voor het opnemen en we zien in de Memorie van Toelichting, dat hij de ter-dood-veroordeeling gaarne op zijne verantwoording wil laden. Nu, dat brengt 's Ministers standpunt mede, doch laten we daarom niet de onbillijkheid begaan, met hem, van wege dat standpunt, de opheffing te verwijten. Ook ik zou, indien de macht mij was geschonken, op aangegeven gronden, niet aan de betrekkelijke verkwisting hebben toegegeven om eene school ter wille van 'n 40-tal leerlingen in het leven te houden, ten koste van de Indische begrooting. Gunnen we dus maar de tedeums en de halleluja's

aan Klooster- en Salemba-scholen; want, om in de dictie te vallen van een harer verslagen: „Eigenaardige vreugde" zal de leiders het gemoed *doortintelen* en hunne hemelsche vreugde zal „verkondigd worden te Gath, en geboodschapt worden op de straten van Askelon".

Ik zeide, dat ook iets zal opgebouwd worden, doch dit geldt niet het Europeesch, maar het Inlandsch onderwijs. In de dagen, dat de veroordeelde Pandjespacht weder in eere hersteld werd, zag men bij het Inlandsch onderwijs de bezuinigingswoede vernietigend ingrijpen. Ik wil niet ontkennen, dat soms overdrijving, onbarmhartig ingrijpen noodig is, om tot een gewenscht resultaat te komen, doch waartoe steeds dat streven om de waarheid bij de gegeven voorstellingen te kort te doen? Hoe ook, tot den huidigen dag heeft het Inlandsch onderwijs door het vandalisme dier dagen geleden. Wel greep in 1893 andermaal eene reorganisatie plaats, maar om haar aannemelijk te maken, zag men zich verplicht rekening te houden met de financieele grondslagen, neergelegd in het tijdperk van bezuiniging. En het resultaat? Er zijn toestanden in het leven geroepen, zegt de Memorie van Toelichting, „welke tot nadeel van het onderwijs strekken en waarin noodzakelijk moet worden voorzien! *Niet langer*, leest men er tevens, moeten de onderwijzers beschouwd worden, als „ambtenaren van den laagsten rang", zoodat de Regeering aan deze menschen eene nuttige verbetering van positie wil toekennen.

Ook aan de Kunsten — arme Indische verschoppeling! — brengt deze Memorie eene bescheiden, doch hoogst lofwaardige hulde, door het mogelijk maken van eene commissie, die o. a. de oudheden zal beschrijven, er gipsafgietsels van zal doen nemen, enz. Met een man als Dr. Brandes aan het hoofd en bijgestaan door een Javanen- en oudheidkenner als J. Knebel, kan men zeker er van zijn, dat de benoodigde gelden nuttig zullen worden besteed.

Hoe het mosterdzaadje vruchtdragend kan zijn, we weten het uit den Bijbel; maar al weten we het ook, dat zelfs zoo'n droge Indische begrooting ons de waarheid der Evangelische gelijkenissen openbaart, heeft toch iets, dat der aandacht niet mag ontgaan.

De zaaier was hier minister Keuchenius, uitzendende naar Indië mannen, „welke", herinnert de Memorie, „zich de bevordering van de belangen van het Christendom in Nederlandsch-Indië ten doel stellen". Het waren inderdaad nederige broeders in den Heere, door particuliere vereenigingen tot apostoldienst in kazernen enz. bestemd, en die van het Gouvernement eene niet noemenswaardige geldelijke ondersteuning erlangden. Wie kon tegen zoo'n bescheiden optreden iets hebben? Maar nu! Ze zullen *ambtenaren* worden, met ap- en dependentie; hunne maandelijksche bezoldiging wordt opgevoerd tot *f* 150 met nog *f* 60 verhooging en vrije woning. Ik weet bijna zeker, wat ik zou doen, als ik er over te stemmen had. Onzen Lieven Heer moet men bovendien niet door ambtenaren laten bedienen.

Maar heelemaal niet anti-revolutionnair is de breed opgezette zorg, die ook deze Memorie toont, én voor het Instituut-Pasteur, én voor het Parc-Vaccinogène te Batavia. Laten we dankbaar zijn, dat elk geloof zijne grenzen heeft, waardoor het genoeglijk samenleven zijne eischen en rechten kan behouden; en wanneer het niet anders mogelijk zou blijken, dan wil ik nog wel die ambtelijke apostelen van zoo even er genadiglijk doorlaten, uit erkentenis voor de bestrijding van pokziekten en hondsdolheid.

Naast zoovele werken des gebeds en des vredes, treft temeer de donder des geschuts onder de afdeeling Oorlog. Het is alsof de Buitenlandsche vijand, de *B. V.*, zooals men zich kortelijk, maar spookachtig, in Indië uitdrukt, alsof de *B. V.* nadert.

De Genie bouwt versterkingen om aan den oever der zee ongenooden een hardhandig saluut te kunnen geven.

Veld- en Bergbatterijen worden ruim bedacht.

Mobiel snelvuurgeschut is aan het komen.

Spoorweg- en Telegraafcompagnieën verrijzen.

De Cavalerie hinnikt vroolijker op, omdat men hare waarde hooger blijkt te stellen.

Een corps Inlandsche verkenners zal worden geboren.

Topografische kaarten voor oorlogsgebruik zullen verstrekt kunnen worden.

Transporttreinen rollen aan.

Het zilver der Intendance zal men meer zien schitteren.

En millioenen moet dat alles kosten!

Waartoe? We kunnen ons toch niet in dit eilandenrijk afdoende verdedigen.

Zeggen we het toch niet, al is het de waarheid, dat ons lot is als koloniale mogendheid ten onder te gaan, wanneer men het in ernst wil. Maar het is voor het volksbestaan niet hetzelfde, *hoe* men ten ondergaat. Wij hebben heilige plichten te vervullen èn tegenover ons voorgeslacht, èn tegenover de geschiedenis, die het maakte. We hebben tegenover hen, die na ons komen, een karakter en een naam hoog te houden; en wij kùnnen dat niet, als we compleet machteloos tegenover den eerste den beste staan. Dat de roemlooze strijd, waardoor onder brave Janssens Java en alles wat we hadden, verloren ging, zich nooit meer herhale! Dit te verhoeden moet het doelwit zijn van iedere regeering en het eenige wat wij leeken slechts kunnen wenschen, is, dat men de millioenen niet door gemis aan juist inzicht, doelloos aan militaire uitgaven wegwerpt, gelijk helaas! maar al te dikwerf, ook in Indië, *is* geschied.

Doch overigens worde gedaan, wat onze zwakke kracht gegeven is, te doen. We hebben in het ondergaand Boerenvolk een heilzaam voorbeeld, wat beteekent een strijd tot den dood! In zulk een strijd kunnen de kiemen voor een verjongd volksbestaan worden gelegd: de galg wordt dan een monument, waar langs men met ontbloote hoofde henen gaat; en de zandhoop van de militair gevonnisten de schabel, waarop men knielend in aanbidding neerzinkt.

Vergun me te besluiten, met de verwachting uit te spreken, dat voor de millioenen militaire uitgaven niet uitsluitend lijdend Indië worde belast; want Zijne Excellentie, de heer Van Asch van Wijck, zou mij geducht tegenvallen, ook het standpunt van dit ministerie als een godzalig en godewelgevallig werk in aanmerking genomen, indien hij niet als zijne eerste plichten op den voorgrond deed dringen, dat Nederlandsch-Indië terug erlange de wederrechtelijk ontnomen Dertig Millioen.

Na afloop dezer voordracht traden de sprekers op, in de volgorde door het lot ter vergadering aangewezen. De lezing van dit verslag wordt echter aangenamer, wanneer in de volgorde door de begrooting aangewezen het verhandelde onder bepaalde hoofden wordt medegedeeld.

Financiën. Naar aanleiding van het door den heer Van der Kemp opgemerkte over *het kasboek*, wordt het volgende nog medegedeeld door:

Den heer SCHERER. Toen in 1874 de nieuwe kasregisters werden ingevoerd, namelijk drie voor de ontvangsten en één voor de uitgaven, vond men deze zóó onhandig en groot en voorzien met zoo vele, met kleine letter gedrukte hoofden, dat geen enkele kashouder, hetzij kashouder van beroep, dan wel controleur, assistent-resident of secretaris wnd. algemeen ontvanger kans zag deze registers tot dagelijksch gebruik te bestemmen. Zonder afspraak met elkander, doch alleen gedwongen door de noodzakelijkheid, besloot men, elk voor zich, tot het aanhouden van een gewoon memoriaal of kasboek, waarin de dagelijksche ontvangsten en uitgaven in slechts twee kolommen werden geboekt. Uit dit boek, dat maandelijks werd afgesloten, kon men dus in een paar minuten het kasgeld opmaken.

Kleine kashouders, zij, die dit ambt als onbezoldigd bijbaantje moesten waarnemen, vulden, na afloop van de maand, uit dit kasboek hunne officieele registers van ontvangsten en uitgaven in, waarvoor een enkele morgen in den regel ruim voldoende was. Houders van groote kassen deden dit dagelijks en gebruikten daarvoor uren van den kantoortijd, bijv. van 1 tot 3 uur, doch niemand kon het stellen zonder dat kasboek, dat, wijl het niet officieel was, in de wandeling „keukenboek" werd genoemd. Dit kasboek, dat door de inspecteurs van finantiën stilzwijgend werd getolereerd, werd nu onlangs bij Gouvernements besluit in eere hersteld.

Binnenlandsch Bestuur.

a. Afkoopbaarstelling der heerendiensten op Java.

Mr. VAN DEVENTER: M. de V. Het is mij bijzonder aangenaam om, ingevolge uw opwekking en naar aanleiding van de ingediende indische begrooting voor 1902, eenige beschouwingen te kunnen wijden aan het onderwerp der *heerendiensten op Java en Madura.*

Het komt mij toch voor, dat de voorstellen van de regeering, betreffende dit onderwerp, de *belangrijkste* zijn van deze begrooting. Voor het eerst wordt thans een voorstel gedaan tot afschaffing van heerendiensten *zonder aequivalent* en hiermede is het groote verschil aangegeven, waardoor de thans voorgenomen afschaffing zich van alles wat tot dusver in die richting gedaan werd, onderscheidt.

De belangrijkste hervorming op het stuk der heerendiensten is ongetwijfeld geweest: de afschaffing der pantjendiensten in 1882; maar die afschaffing ging gepaard met de invoering van een nieuwe *belasting*, met de instelling van het *hoofdgeld*. En dat dit hoofdgeld belangrijk meer was dan een aequivalent en dat de bevolking dus door de „hervorming" instede van *ontheven* nog *zwaarder belast* werd, is hieruit gebleken, dat, na aftrek van alle schadeloosstellingen ten behoeve van hen die vroeger recht hadden op *pantjens*, de opbrengst nog altijd een belangrijk overschot liet, de zoogenaamde *excedenten*, waarmede de indische regeering niet zelden verlegen heeft gezeten en die vooral in den laatsten tijd besteed zijn om andere heerendiensten af te schaffen. Hoezeer deze bestemming der excedenten nu ook moet worden geprezen, er mag niet vergeten worden dat de excedenten zelve een onrechtmatigen grondslag hadden en dat het dus beter zou zijn geweest het hoofdgeld propor-

tioneel te verminderen, zonder dat daarom de afschaffing van heerendiensten achterwege gelaten had behooren te worden. Dan toch en dan alleen had er gesproken kunnen worden van werkelijke *verlichting* van den belastingdruk, van afschaffing van heerendienst *zonder aequivalent*.

Een dergelijke afschaffing wordt dan thans voorgesteld, zij het op zeer bescheiden schaal. Er wordt een som van *f* 857.000 uitgetrokken om bepaalde praestaties, thans in heerendienst verricht, in betaalden arbeid te doen volbrengen. Van het *hoofdgeld*, dat geschat wordt, het niet onaanzienlijke bedrag van *f* 3.345.000 te zullen opbrengen, zal echter naar schatting bijna *f* 270.000 *excedent* zijn, welk bedrag, voor afschaffing van heerendiensten besteed, dus niet als ter *verlichting* der bevolking strekkend mag worden aangemerkt. In waarheid, het wordt in de Mem. v. Toel. met prijzenswaardige oprechtheid erkend, behoort dit excedent in *mindering* te komen van de voor afschaffing van heerendiensten zonder aequivalent uitgetrokken gelden, waarvoor derhalve ten rechte slechts *f* 590.534 blijkt te worden aangevraagd.

Wat wil de Regeering dan met deze bijna 6 ton + ruim $2^1/_2$ ton excedent doen? Laat mij het woord geven aan den Minister:

a. buitengewone heerendiensten (de spreker leest uit de Mem. v. Toel. het daarop betrekkelijk gedeelte voor).

b. persoonlijke diensten voor het bezetten van wachthuizen (idem als sub *a*).

Ik vestig de bijzondere aandacht der vergadering op deze uitdrukking *persoonlijke diensten*. Het is bekend dat onder dezen term niet alleen de heerendiensten vallen, maar ook andere gedwongen arbeidspraestaties, in de eerste plaats ook de *desa*-diensten. En niet minder bekend is het dat tot die desa-diensten ook zeer belangrijke en zeer bezwarende nachtelijke *wacht*-diensten behooren, waarop de in de memorie van toelichting zoo juist geformuleerde bezwaren zeker in niet mindere mate van toepassing zijn dan op de *wacht*-diensten ten behoeve van het *gouvernement*, dus in *heeren*dienst gepraesteerd. Integendeel, ik geloof niet te overdrijven, indien ik beweer dat de **desa**-*wacht-diensten* minstens tienmaal drukkender zijn dan de **heeren**-*wacht-diensten*. Wat is nu de bedoeling van den Minister met zijn uitdrukking *persoonlijke* diensten? Wil hij daaronder ook de *desa*-wachtdiensten begrijpen en ook deze door een betaalde nachtpolitie vervangen, zooals, zoo ik mij niet vergis, indertijd reeds door den directeur B. B. Van Vleuten werd voorgesteld, zonder succes evenwel, wat niet te verwonderen is, waar de toenmalige minister Sprenger van Eijk heette? Wil de heer van Asch van Wijck inderdaad zoover gaan? Helaas, hoe gaarne ik het zou gelooven, ik mag het niet: „es wär zu schön gewesen". Alle twijfel wordt opgeheven door het bedrag, waarop de kosten eener ambulante politie, ter vervanging dier af te schaffen wachtdiensten, worden geraamd ad.... *f* 360.000 's jaars. Daarmede komt men niet ver in een land met een bevolking van 25 millioen zielen en het zal heel mooi zijn als men er iets behoorlijks voor krijgt ter vervanging van de af te schaffen wachtdiensten in *heeren*dienst. De *desa*-wacht-dienstplicht zal dus voorloopig nog wel op de bevolking moeten blijven drukken. De voorgestelde maatregel heeft echter het groote nut, dat daardoor ook een beter toezicht op die diensten verkregen wordt, een toezicht dat er ongetwijfeld toe leiden zal, *die* diensten te regelen en zooveel mogelijk te beperken.

c. diensten van bruggen en duikers (idem als sub *a*).

Hiermede zijn dus de plannen der Reg. aangegeven en toegelicht. Mij dunkt dat een woord van dankbaarheid niet mag ontbreken, zij het dan ook dat deze regeering het allerminst misduiden zal, indien wij, op het voetspoor van Groen van Prinsterer, ons *dankbaar* laten volgen door een: *doch niet voldaan*! Neen, *voldaan* (en dan ook nog maar *voorloopig* voldaan) zullen wij eerst zijn, indien *alle* heerendiensten op Java en Madoera zonder aequivalent zijn afgeschaft. Ik geloof dat het onnoodig is dit desideratum verder toe te lichten. Ten overvloede verwijs ik naar het klemmende pleidooi onlangs daarvoor gehouden in *Onze Eeuw* door den heer E. B. Kielstra. Wanneer wij nu aannemen dat voor die algeheele afschaffing een som van 3 millioen noodig is, dan wordt ons ideaal door dezen minister nog slechts voor $^1/_5$ verwezenlijkt. Laat ons hopen dat hij telken jare een gelijk bedrag op zijn begrooting zal weten te brengen en hij ons dus geleidelijk brengen zal aan de grenzen van het beloofde land.

Wil deze Minister ons in dit opzicht blijvend voldoen, dan zal hij zijn illusies moeten prijsgeven omtrent de mogelijkheid om heerendiensten op ruime schaal te doen *afkoopen*. Het is vreemd dat hij, blijkens de toelichting, die illusies koestert, want zij zijn bepaald in strijd met de ervaring, in dezelfde toelichting geconstateerd en tot uitgangspunt genomen van zijn afschaffingsvoorstel, dat nl. *niet te rekenen valt op afschaffing van heerendiensten door middel van verhooging van het hoofdgeld*. Hoe is het aan te nemen dat, waar de bevolking, over het algemeen genomen, niet te vinden is voor dergelijke verhooging, zij wel, vrij algemeen, onder een anderen vorm, de dienst-praestatie zou willen converteeren in een geldelijke? Ik voor mij ben dan ook overtuigd dat de minister bedrogen zal uitkomen. Afkoopbaarstelling zal mogelijk blijken op en in de onmiddellijke nabijheid van hoofdplaatsen of in centra van fabrieksnijverheid. Alles te zamen zal dus misschien $^1/_{10}$ der dienstplichtige bevolking, voor een dergelijken afkoop in aanmerking kunnen komen, de overige $^9/_{10}$ zullen het haar aangeboden privilege onbenut laten, nood gedwongen, *sebab tida poenja doewit* en dus de oude knecht blijven.

Afgescheiden van dit praktische bezwaar, meen ik dat er ook een rechtvaardigsheidsgrond is, die zich tegen de afkoopbaarstelling verzet. Zij is deze, dat de inlandsche bevolking van Java en Madoera naar de verhouding van haar draagkracht reeds te zwaar belast is en dus het streven bestaan moet haar te *verlichten* door *afschaffing* van veroordeelde belastingen, in stede van door een vervanging dier lasten door andere, en misschien betere, een onvoldoenden toestand te bestendigen, ja, als het ware, ook voor de toekomst te verzekeren. Te krachtiger moet daartegen worden opgekomen omdat de meest drukkende der in stand blijvende heerendiensten bepaald *onrechtmatig* zijn en de afkoopbaarstelling dier diensten dus in waarheid zijn zou: het in een anderen vorm overgieten en daardoor onherkenbaar maken van *onrecht*. Ik heb hier het oog op het *verzamelen van verhardings-materiaal voor de groote wegen*. Ieder die op Java bekend is weet welk een geweldige last het voor de bevolking is, dat uit rivierbevaringen opscheppen van kalisteenen, dat stuk slaan van groote steenen of rotsblokken, dat sleepen dier loodzware vrachten uit de ravijnen tegen de berghellingen op, ten einde het verhardingsmateriaal daarna ordelijk te deponeeren ter daarvoor bestemde plaatse, vanwaar het dan, thans door

betaalde arbeiders, netjes over den weg wordt uitgespreid en in den grond gestampt. Welnu, deze geweldige belasting van het *verzamelen, verbrijzelen* en *transporteeren* van verhardingsmateriaal is in lijnrechten strijd met de verordeningen op het stuk van heerendiensten. Niet één is er of het beginsel wordt er in uitgesproken, dat de inlandsche bevolking niet verplicht is tot eenige levering, betaald of onbetaald, van *materialen* of andere goederen, die haar persoonlijk of gemeentelijk eigendom zijn. Maar zijn dan rivier- of bergsteenen geen materialen, die, volgens nooit betwiste rechtsbeginselen, het eigendom worden van hem, die zich, door persoonlijken arbeid, daarvan meester maakt?

Welnu, door dergelijke *verboden leveranties* te laten *afkoopen* of door een verhoogd hoofdgeld te vervangen, zou men ten eeuwigen dage den Javaan laten *betalen* voor iets, wat wij beloofd hebben niet van hem te zullen vorderen. Een dergelijke immoraliteit mag niet worden gepleegd. Ook op dit punt moeten wij toonen onze beginselen in praktijk te willen brengen, afkeerig te zijn van dat offeren aan den *schijn*, die als een kanker geknaagd heeft en nog knaagt aan ons koloniaal regeeringsbeleid. Van harte hoop ik dat over de onwettige vordering van verhardingsmateriaal bij de behandeling dezer begrooting eens een hartig woord zal worden gesproken en dat daaraan spoedig en voor goed een einde zal komen.

Hiermede heb ik de voornaamste beschouwingen waartoe de begrooting mij aanleiding gaf, geuit. Ik wil thans nog een enkel woord wijden aan de opmerkingen in het sedert onze vorige bijeenkomst verschenen V. V gemaakt omtrent de heerendienst-voorstellen. Over het algemeen zijn die voorstellen door de Tweede Kamer met ingenomenheid begroet en ik meen te mogen aannemen dat zij die daartegen bezwaren opperden — bezwaren van financieelen aard natuurlijk — wel in de minderheid zullen blijven. Tevens werden zeer belangrijke opmerkingen gemaakt over de plannen die de Minister zeide te hebben ten aanzien van het *excedent*. Daar, zooals ik uiteenzette, de som voor afschaffing van heerendiensten de opbrengst van het hoofdgeld met 6 ton zal overtreffen, zou er voortaan van excedent geen sprake meer zijn en wilde de Minister de daarvan tot dusver aangehouden *gewestelijke* berekening niet bestendigen, maar het hoofdgeld eenvoudig met de algemeene geldmiddelen almalgameeren. Hiertegen nu is in de afdeeldingen der Tweede Kamer bezwaar gemaakt en m. i. volkomen terecht. Alleen door deze aangelegenheid gewestelijk, ja liefst zelfs afdeelingsgewijs, te *blijven* behandelen, zal het mogelijk zijn een voor geheel Java zoo veel mogelijk gelijkmatigen druk der heerendiensten en een gelijkmatige verlichting daarvan te verzekeren. Blijkt het dat, bij gelijk hoofdgeld, in afdeeling A. minder heerendiensten konden worden afgeschaft dan in afdeeling B., dan moet de afdeeling B. uit de algemeene kas worden gesubsidieerd om de bewoners aldaar van gelijke conditie te maken, als in afdeeling A. Een dergelijke regeling wordt echter moeilijk, zoo niet onmogelijk, indien de gewestelijke administratie der hoofdgelden wordt opgeheven. Mij dunkt daarom dat die opheffing moet worden voorkomen. En dit vooral, omdat wij in die gewestelijke administraties het natuurlijk begin hebben eener *financieele decentralisatie*. Het zou inderdaad hoogst verkeerd, zijn, om, aan den vooravond willen wij hopen, van een meer gedecentraliseerde bestuursinrichting, dit natuurlijk begin te verstikken. Integendeel, laat het worden in stand gehouden en tot

ontwikkeling gebracht, laat men het *hoofdgeld* beschouwen als een belasting, die beter dan eenige andere geschikt is om voor plaatselijke doeleinden te worden besteed en laat men aan de aldus gevormde *bijzondere* geldmiddelen zooveel uit de *algemeene* toevoegen als zal blijken noodig te zijn om een zooveel mogelijk gelijk- en rechtmatigen toestand den inwoners te verzekeren.

De conclusies, waartoe ik kom, zijn derhalve deze:

1. De voorstellen van den Minister tot gedeeltelijke afschaffing van heerendiensten op *Java en Madura* verdienen krachtige ondersteuning.
2. Op den ingeslagen weg moet met spoed worden voortgegaan.
3. Ook bij verdere afschaffing sta op den voorgrond dat zij geschiede zonder *aequivalent*. Voor de verwachting dat dit zou kunnen worden gevonden uit verhooging van hoofdgeld of afkoopbaarstelling bestaat geen voldoende grond, terwijl ook de rechtvaardigheid zich er tegen verzet.
4. Ten spoedigste worde een eind gemaakt aan de onwettige gedwongen en kostelooze levering van verhardingsmateriaal voor de groote wegen.
5. Het hoofdgeld en alle verdere fondsen ter afschaffing van heerendiensten behooren gewestelijk, zoo mogelijk afdeelingsgewijs, te worden geadministreerd, behoudens verantwoording aan het centraal gezag

Aan het hierop gevolgd debat wordt deelgenomen door de heeren Van Kol, Van Sandick, J. M. Pijnacker Hordijk, Gerst en Segboer.

Eerstgenoemde zou van den inleider wenschen te weten, hoe hij oordeelt over het denkbeeld van den ingenieur Gerst, in eene onlangs verschenen brochure ontwikkeld, om in dringend noodzakelijke gevallen aan de regeering het recht te geven, den Inlander gedwongen arbeid op te leggen tegen flink loon en onder waarborgen tegen misbruik.

De heer Van Sandick gelooft, dat te veel waarde wordt gehecht aan de zoo dikwerf geproclameerde afschaffing van heerendiensten, aangezien niet slechts dikwerf het papier te geduldig is gebleken, doch ook onder den naam van desadienst, denzelfden dwang menigmaal bleef uitgeoefend. Den Javaan is het toch vrijwel hetzelfde of hij door den kat dan wel door den hond wordt gebeten. Met den heer Van Deventer, keurt spreker af de schandalige regeling van de pantjendiensten in 1882. Ze moest wel op de bevolking een hoogst ongunstigen invloed uitoefenen. De heer Van Sandick twijfelde dikwerf aan de eerlijkheid der bedoelingen. Hij herinnerde er aan, hoe nog onlangs in Passoeroean, toen heerendiensten werden afgeschaft, de bevolking extra-heerendiensten kreeg te verrichten aan de irrigatiewerken. Met de eene hand werd toen gegeven, met de andere genomen. Bovendien wordt door den Inlander het belang der irrigatie niet altijd voldoende ingezien; vaak ook geldt zulk eene irrigatie een geheel en al locaal belang. Indien in '82 eerlijk was gehandeld en men niet meer had doen opbrengen dan noodig was, zoo zou betreffend Java een heel ander rapport zijn verschenen over de wenschelijkheid van heerendiensten op Java. Thans zijn door het gebeurde van 1882, maatregelen tot afkoopbaarstelling inpopulair geworden. — Met betrekking tot de zoo even gedane vraag door den heer Van Kol, acht de heer Van Sandick het wenschelijk, dat vooraf ernstig onderzocht wordt, of het opleggen van gedwongen arbeid wel noodig is voor de Burgerlijke Openbare werken. De toestanden toch op Java zijn in de laatste tijden geheel veranderd. Verder komt spreker

op tegen het stelsel van „zachte dwang", een der meest vexatoire maatregelen. Gaat men weder persoonlijk gedwongen diensten tegen geheel onvoldoende betaling invoeren, wat baat dan afschaffing van heerendiensten? De betaling toch in de meeste gevallen van 25 à 30 cents per dag, houdt spreker voor geheel onvoldoende. Men mag zeggen: de „Inlander heeft er genoeg aan"; de Inlander zelf vindt het niet. Bovendien wordt vaak niet gedacht, aan den afstand, dien de arbeider, gaande naar en komende van het werk, heeft af te leggen. Spreker besluit met te herhalen, dat men niet te veel lof toezwaaie over deze afschaffing van heerendiensten, opdat men zich ook hier voor den schijn wachte.

De heer Pijnacker Hordijk, die het voorstel van de Regeering toejuicht, meent dat met de verdere afschaffing der heerendiensten moet worden voortgegaan; zoolang die diensten nog bestaan, heeft hij geen bezwaar tegen afkoop. Intusschen zal men bedacht moeten zijn eene betere controle van desadiensten. Men schrome niet in te grijpen in de desa-aangelegenheden, ten bate van de bevolking.

De heer Gerst noemde de quaestie der heerendiensten eene zuivere dubbeltjesquaestie. Niemand der aanwezigen is tegen de afschaffing van heerendiensten en het stellen van belastingen in plaats daarvan; het komt er slechts op aan, hoe men die verbetering kan tot stand brengen. Spreker beroept zich op den ethischen koers, door den heer Brooshooft verdedigd. Lang heeft Nederland geld uit Indië getrokken, thans moet het zich voor Indië eens wat meer opofferingen gaan getroosten. Vaak wordt er gezegd, laat Nederland eerst de Eereschuld afdoen dan kan er voor Indië veel worden tot stand gebracht. De heer Van Deventer, die reeds zoo vaak over de Eereschuld sprak, heeft er bij deze gelegenheid van gezwegen, waarschijnlijk omdat hij het niet noodig oordeelde, er hier op terug te komen. De afgevaardigden in de Tweede Kamer moeten echter weten, dat ze velen, in de erkenning van de Eereschuld achter zich hebben. Men geve hun hier daarvan het bewijs. Voorts verdedigde spreker nader zijn denkbeeld, omtrent gedwongen, betaalden arbeid in noodzakelijke gevallen. Tusschen deze diensten en heerendiensten bestaat z.i. een groot verschil, en wel een verschil van principieelen aard; dwang vindt spreker zoo erg niet, mits onder flinke betaling, gelijk ook de heer Brooshooft zou willen zien ingevoerd voor de cultures. In vroeger tijd zijn diensten, als spreker bedoelt, reeds gebezigd.

De heer Segboer geeft een opmerking inzake vrijen of gedwongen arbeid uit zijn militaire ervaring ten beste. Met een bergbatterij een marsch afleggend van elf paal werd aan de Inlanders, die bij dien tocht arbeid verrichtten, door tusschenkomst van het Inlandsch bestuur, uitbetaald 11 × 5 = 55 cts. De lieden waren er niet mee tevreden, doch *moesten* den arbeid verrichten. Later had hij voor zekeren arbeid honderd man noodig; men riep nu zelf de menschen op en kreeg overvloed van arbeidskrachten; te zamen wel 200 à 300 man, niettegenstaande de arbeid moeilijker was en niet meer dan 30 cts. per dag van 6 tot 4 uur werd betaald; *doch ze werden nu ook onder zijne contrôle betaald.*

De heer Van Deventer repliceerde. Hij verklaarde tegen een onteigening van arbeid, mits exceptioneel en tegen behoorlijke loonen, geen principieele bezwaren te hebben. Men trachte echter de Javanen te ontwikkelen, zoodat een dergelijke gedwongen arbeid steeds minder zal voorkomen.

In de praktijk zou zulk een onteigening van arbeid niet gemakkelijk zijn,

daar elk geval een besluit in het Staatsblad zou vorderen. En — zegt spreker — we kennen Indië allen genoeg, om te weten, dat zulke besluiten niet worden genomen in een vloek en een zucht. Nog geeft spreker ter overweging het volgende denkbeeld. De regeering trachte te vormen een klasse van grondarbeiders — welke tot dusver in Indië ontbreekt — zooals wij in Nederland onze polderjongens hebben. Dit zou, naar sprekers meening zeer goed mogelijk zijn. Spreker hoopt, dat de Solovalei-werken spoedig zullen worden hervat en men daarbij een proef zal nemen met het vormen van een categorie dezer arbeiders, desnoods met werk-contracten, die hetzelfde werk langen tijd achtereen verrichten. Door het vormen van zulk een korps vrijwillige arbeiders zal de onteigening van den arbeid niet vaak noodig zijn. Ook spreker achtte het niet verstandig, met de afschaffing der heerendiensten te wachten, tot eindelijk de desadiensten zullen zijn geregeld. De heer van Sandick heeft gewaarschuwd: men drage zorg, dat de afschaffing der heerendiensten de desadiensten niet zou doen toenemen. Natuurlijk heeft een dergelijke schijnafschaffing ook niet sprekers sympathie, maar spreker gelooft, dat na de afschaffing der heerendiensten ook de desadiensten gemakkelijker zullen zijn te regelen. Dit onderwerp zou men onmiddellijk daarna aan de orde kunnen stellen. De regeling der desadiensten hangt ten nauwste samen met de decentralisatie. Waar zeer vele zaken ontsnappen aan het oog van het centraal bestuur, zullen ze beter kunnen worden waargenomen en geregeld door een bestuur, dat meer in de nabijheid zetelt. Ten slotte beantwoordt spreker den heer Gerst. Spreker heeft de „eereschuld" niet aangeroerd, omdat deze niet aan de orde was Maar stilzwijgend heeft spreker zeer zeker verondersteld, dat, om met hervormingen als waarmede thans een begin wordt gemaakt, te kunnen vootgaan, de Nederlandsche natie zich offervaardiger tegenover Indië zal moeten betoonen, dan tot dusver. Als een eerste daad van rechtvaardigheid noemt spreker het schrappen van den z.g. rentepost, opdat men daardoor de middelen zal kunnen vinden voor de invoering eener iets beteekenende decentralisatie, ook als middel tot afschaffing van alle heerendiensten.

De heer Kooreman, het woord verkrijgende over de *Buitenbezittingen*, houdt de volgende rede: M. de V. In aansluiting aan hetgeen door den vorigen spreker, Mr. van Deventer over de heerendiensten op Java is gezegd, wensch ik vooreerst eenige opmerkingen te maken betreffende de heerendiensten in het Gouvernement Sumatra's Westkust, welke in meerdere of mindere mate ook van toepassing zijn op de andere Buitenbezittingen.

b. In dat belangrijke Gouvernement, met zijn ± 1,300,000 inwoners is nog altijd van kracht Sbl. 1877 No. 248, volgens hetwelk „van de inlandsche „bevolking geen andere persoonlijke diensten, betaald of onbetaald, mogen „gevorderd worden dan die onvermijdelijk noodig zijn voor heerendienst" aan:

den aanleg of bouw, het herstel en onderhoud — waaronder begrepen het leveren van materialen, als grint, zand, houtwerken enz. — van wegen, bruggen, wachthuizen, pasangrahan's of passantenhuizen, dijken, dammen, waterwerken, passerloodsen en mijlpalen;

het vervoeren van Gouvernementsreizigers en goederen, voor zoover dit niet door aannemers geschiedt;

het bewaken van 's lands gebouwen en waterwerken, en het bezetten van wachthuizen, daar waar er geen vast personeel voor in dienst is, het bedienen van niet verpachte overvaarten;

het doen der van ouds gebruikelijke wachtdiensten bij de inlandsche hoofden en ambtenaren, waaronder uitsluitend te verstaan de door het Gouvernement aangestelde, dus niet de adat- of landshoofden;

het vervoeren van gevangenen, het overbrengen van brieven, daar waar geen postdienst bestaat, en het snijden van gras voor de binnenlandsche posterij.

Later is nog hierbij gekomen het snijden van gras tegen betaling voor de paarden van doortrekkende ambtenaren en officieren.

Uit deze opsomming van verplichte diensten volgt, dat ter S. W. K. zoowat alles in heerendienst kan worden gedaan. De koloniale verslagen wijzen dan ook veeleer op toe- dan op afname van den druk der heerendiensten, hoewel op de daarin voorkomende cijfers niet geheel kan worden afgegaan, omdat de contrôle van het Europeesch bestuur op de heerendiensten zich feitelijk beperkt tot het nagaan, of het werk naar eisch gedaan, dan wel de opgedragen taak naar behooren volbracht is. Bij uitzondering wordt door een hoofd of door een mantri aangeteekend, hoeveel heerendienstplichtigen daarvoor zijn noodig geweest, zoodat niet nagegaan kan worden, of het bij Gouverneursbesluit vastgestelde maximum aantal werkdagen al of niet wordt overschreden, terwijl het Europeesch bestuur zich alleen met de heerendiensten in bizonderheden inlaat in de zeldzame gevallen van klachten over bevoorrechting dan wel over ongelijkheid van druk.

In den regel wordt dus alles aan de inlandsche hoofden overgelaten. De Laras- en Districtshoofden, en de Panghoeloe's kapala of onderdistrictshoofden, die allen door het Gouvernement worden aangesteld en bezoldigd, volgen bij hun contrôle vrijwel het voorbeeld van de Europeesche bestuurders na, zoodat het eigenlijk de onbezoldigde of volkshoofden zijn, die al wat in heerendienst moet worden verricht, hebben te regelen, zonder dat zij daarbij behoorlijk gecontroleerd worden. Ten bewijze dat b.v. het Gouvernement voor materialen het onderste uit de kan haalt, zij er op gewezen, dat in 1893 voor de geheele afdeeling Painan met een grooten weg van 145 paal, ± 200 paal binnenwegen en ± 500 alle in heerendienst daargestelde bruggen voor gewoon onderhoud wegen en bruggen een som van *f* 1000 was uitgetrokken, dus een bedrag ter nauwernood voldoende voor aankoop van teer en brugspijkers.

Ik geloof niet, dat die som in de laatste jaren belangrijk grooter geworden is.

Jarenlang werden plannen gemaakt om de heerendiensten-regeling te herzien, en in 1892 kwam men tot een begin van uitvoering. Toen werd namelijk voor elk der Residentiën, waaruit het Gouvernement bestaat, de Pad. Bovenlanden, de Pad. Benedenlanden en Tapanoeli, een controleur van het B. B. in commissie gesteld, om gegevens te verzamelen voor de vaststelling van een nieuwe regeling. Eerst in 1899 waren die ambtenaren met hun onderzoekingen en voorstellen gereed, zoodat voor de kosten dier Commissie een vrij groot aantal gepraesteerde heerendiensten konden zijn uitgespaard.

Blijkens het jongste koloniale verslag is men nog aan het overwegen dier rapporten en voorstellen.

In het Gouvernement Sumatra's Westkust staat de inlandsche bevolking, wat de economische en algemeene beschavingstoestand aangaat, zeker niet

bij de Javanen ten achter, zoodat al wat voor Java en Madura tegen de heerendiensten is te berde gebracht, ook voor dat Gouvernement geldt.

Toch is in de toelichting op de Indische begrooting alleen sprake van de wenschelijkheid „een stap te doen om met steun van de schatkist tot „afschaffing aanvankelijk van de meest drukkende heerendiensten op Java en „Madura te geraken".

Deze bevoorrechting danken zij vermoedelijk daaraan, dat de bevolking daar veel, naar veler oordeel te veel, belasting in geld opbrengt, en die ter Sumatra's Westkust steeds zoo sterke afkeer van zulk een belasting heeft getoond, dat het bestuur niet tot de uitvoering is durven overgaan, en daarom van gevoelen is, dat wie geen belasting in geld wil betalen, maar wat meer belasting in arbeid moet opbrengen.

Als reden van den sterken afkeer der hoofden en bevolking van belastingbetaling in geld wordt gewoonlijk opgegeven hun vasthouden aan het zoogenaamde plakkaat pandjang van 1833.

Naar mijn oordeel en ondervinding is dat te eenenmale onjuist. Immers, het Eur. bestuur heeft zich nimmer aan het plakkaat gehouden, de gedwongen koffiecultuur, de gedwongen koffielevering en de zoo gehate heerendiensten zijn ingevoerd, de slavernij is afgeschaft, de rechtspraak op Eur. leest geschoeid, het inlandsch bestuur geheel gereorganiseerd, en tal van andere bestuursmaatregelen strijdig met de toezeggingen in dat plakkaat zijn genomen zonder dat door hoofden en bevolking daartegen op grond van dat plakkaat is geprotesteerd. Volgens zeer vertrouwde hoofden is het plakkaat dan ook noo t als het Gouvernement bindend beschouwd, was de inhoud reeds kort na 1833 zoo goed als geheel in vergetelheid geraakt, omdat men het nooit had zien toepassen, en werd het in later tijd, eerst door Europeanen, daarna ook door hoofden en kapala Kota's of woordvoerders weder te berde gebracht als motief tegen nieuwe bestuursmaatregelen in het algemeen.

Naar mijn innige overtuiging is het bewuste plakkaat slechts een gezocht motief tegen de invoering dier belasting geweest, waarvan door hoofden en bevolking een handig gebruik gemaakt is, nadat zij hadden bemerkt, hoeveel gewicht het in de schaal had gelegd bij Eur. voor- en tegenstanders, en moet de werkelijke oorzaak van den afkeer van zulk een belasting worden gezocht in de thans nog van kracht zijnde heerendienstenregeling, in verband met ons geheele optreden tegen den adat en tegen de adat- of volkshoofden.

Die hoofden hadden namelijk vroeger *masa adat*, zooals de Maleier zegt, d. i. 60 à 70 jaar geleden, toen de adat nog van kracht was, een zeer benijdenswaardige positie in hun samenleving. In den regel waren zij, schoon betrekkelijk weinig onderhoorigen hebbende, de allerhoogste hoofden tevens rechters in hoogste ressort, en waar over hen, volgens adat, hoofden van hoogeren rang waren gesteld, moesten zij in alle zaken, groot en klein, de godsdienst, vergrijpen of geschillen betreffende, worden gekend en gehoord, en was van hen de al of niet ten uitvoerlegging van bevelen of uitspraken zoo goed als geheel afhankelijk.

In hun negrie waren zij in alles de eersten, werden zij geëerd en gerespecteerd, terwijl tal van op adat gegronde heffingen en voorrechten hun een inkomen bezorgde voldoende om goed te kunnen leven en hun stand ophouden.

Thans hebben zij zoo wat niets meer te vertellen. Hun vroeger gezag is

overgegaan grootendeels op door het Gouvernementsbestuur gecreëerde ambten, en lieden, die volgens adat niet tot gezag hebben bevoegd zijn.

Met de rechtspraak, civiel en crimineel, hebben zij zoo goed als in het geheel geen bemoeienis meer. Hun vroeger zoo gezocht ambt is thans verbasterd tot dat van een soort onbezoldigd politieagent tevens mandoer bij de heerendiensten.

Men meene daarom niet, dat die hoofden een even grooten afkeer hebben van de heerendiensten als hun onderhoorigen. Het tegendeel is waar; de meesten zijn groote voorstanders van de heerendiensten, en zullen zich met hand en tand tegen de afschaffing of afkoop onder controle van het bestuur verzetten, omdat zij met hun aloud gezag ook bijna al hun vroegere op adat gegronde inkomsten en voorrechten hebben verloren, en de heerendiensten zijn geworden de hoofdbron van hun inkomsten en van het weinige, hun nog resteerende gezag.

Recht tot beboeten of straffen hebben zij nu niet meer, doch wie hen niet genoeg respecteert, wordt bij de heerendiensten wel gevonden. De vriendjes worden bevoorrecht, en zelden of nooit wegens het niet praesteeren van heerendienst aangeklaagd; de hen kwaadgezinden worden het zwaarst belast, en bij de minste nalatigheid op de politierol gebracht.

Afkoop van heerendiensten, vooral van wachtdiensten, komt dikwijls voor, en soms voor meer dan ƒ 0.50 per dagdienst. Voor plaatsvervangers, al of niet tegen loon, zorgen de hoofden, waaronder er velen zijn, die daarvan een niet verwerpelijk inkomen trekken.

Voor een klein geschenk en een goed woord zijn zij vrijgevig met vrijstellingen, dat wil zeggen, zien zij veel door de vingers.

Moet een dekplank van een brug worden vernieuwd, dan worden eenige heerendienstplichtigen het bosch ingezonden om een boom te vellen, en tot planken te splijten, want aan planken zagen doet men daar nog weinig. Wat aan hout niet voor de brug noodig is, komt het hoofd ten goede, hetzij voor de reparatie van zijn huis, hetzij voor de verkoop, daar voor planken en andere houtwerken altijd koopers zijn te vinden. Zoo gaat het met alle in heerendienst geleverde materialen. Van alles blijft wat aan de strijkstok van het hoofd hangen, en daar vele kleintjes een groote maken, zijn er onbezoldigde hoofden aan te wijzen, die bijna geheel leven van hetgeen zij aan de heerendienstplichtigen verdienen.

Indien men zich daarvoor eenige moeite geeft, dan kan men dit uit den mond der hoofden zelven vernemen. Ten minste, zoo is het mij gegaan, en in mijn rapporten hierover heb ik mij verplicht gerekend tevens te vermelden, dat ik het een onbillijkheid zou noemen als met klem tegen die knevelarijen werd opgekomen, daar door ons optreden de niet bezoldigde hoofden de inkomsten hebben verloren, waarop zij volgens adat recht hadden, en zonder hun daarvoor iets in de plaats te geven.

Over dit onderwerp zal ik niet in verdere bijzonderheden treden, schoon het ver van uitgeput is. Het voren gezegde stelt, vertrouw ik voldoende duidelijk in het licht, dat de meerderheid der mindere hoofden ter Sumatra's Westkust ter wille van hun eigen gezag en inkomen niet anders zijn kunnen dan vóór het behoud der heerendiensten, en tegen elke regeling met behoorlijke contrôle; dat zij zich met hand en tand verzetten zullen tegen de invoering eener geldelijke belasting op te brengen aan het Gouvernement, dat de oorzaak geweest

is van het verlies van hun vroegere op adat gegronde rechten en voorrechten.

Daar nu in het Gouvernement van Sumatra's Westkust behalve de heerendiensten nog veel valt te regelen, voor al die regelingen geld noodig is, en de tegenwoordig door het Gouvernement uit de gedwongen koffiecultuur getrokken inkomsten eer zullen af- dan toenemen, verbetere men, alvorens de hand aan de ploeg te slaan, de positie van de mindere hoofden, zoowel wat hun gezag, als wat hun inkomsten betreft.

Dan zal men weinig meer bemerken van op het plakkaat pandjang gebaseerde oppositie, en zal het mogelijk blijken, zonder gevaar voor orde en rust, d. i. met *medewerking dier hoofden een geldelijke belasting in te voeren*, tot dekking der bestuurskosten, het aanbrengen van urgente verbeteringen en tot vermindering en geleidelijke afschaffing der heerendiensten.

Zonder die positieverbetering zal het bestuur bij elken nieuwen maatregel, hoe goed ook bedoeld, op toenemende oppositie, voor de leus op het plakkaat pandjang gebaseerd, moeten rekenen.

De heer KOOREMAN vervolgt:

Noch in de troonrede, noch in de toelichting op de Ind. begrooting wordt gesproken van den loop der *Djambische zaken*, en in het afdeelingsverslag bepaalt men zich ertoe om met het oog op de groote uitgaven, welke voor betere uitoefening der bestuurstaak, met name in Nieuw Guinea en Djambi gedaan zullen moeten worden, te waarschuwen tegen verhooging van uitgaven als gevolg van afschaffing van heerendiensten en tegen het prijsgeven van bestaande middelen.

Het wil mij voorkomen, dat de volksvertegenwoordiging en het Ned. volk van gewichtige zaken als de Djambische meer behoort te weten, dan dat men na jaren lang de zaken daar te hebben weten gaande te houden, nu er toe is overgegaan een vrij belangrijke expeditionaire macht naar Djambi's binnenlanden te zenden, zonder meer.

Van de Djambische binnenlanden, van de daar bestaande toestanden, van Taha's macht en hulpmiddelen weten wij zoo weinig, dat die expeditie een sprong in het duister kan worden genoemd, en de ondervinding heeft ons genoeg geleerd, hoe gevaarlijk dergelijke sprongen zijn voor 's lands kas, en hoeveel goeds elders in het belang der inlandsche bevolking tot stand te brengen, daardoor voor onbepaalden tijd wordt uitgesteld.

Dat zien wij nu al weer aan Nieuw Guinea, dat nu reeds een belangrijke verhooging van uitgaven eischt, en, zooals iedereen op zijn vingers kan uitrekenen, nog menigmaal verhooging van uitgaven eischen zal, indien men, zooals in de toelichting op de begrooting staat vermeld, de inboorlingen onder geregeld bestuur wil brengen.

Dat bewijst ook Atjeh, waar tegen veler verwachting, ook van de Atjehspecialiteiten van Heutsz en Snouck Hurgronje, de strijd nog altijd voortduurt, met weliswaar groot militair, doch met weinig merkbaar op aanstaande pacificatie wijzend politiek succes.

Bovendien is men niet algemeen van oordeel, dat alles gedaan is, wat kon om die expeditie te voorkomen, en ben ik van meening dat evenmin al wat kon, gedaan is om haar welslagen te verzekeren, daar indertijd is verzuimd gebruik te maken van een uitmuntende gelegenheid om zich op weinig kostbare wijze op de hoogte te stellen van Sultan Taha's gezag, en hulpmiddelen in midden Sumatra en van de daar bestaande verhoudingen en toestanden.

Het wordt alweder de oude geschiedenis: de oorlog zal ons het land en het volk pas leeren kennen, waarmede wij niet voldoende getracht hebben in vredelievend, oorlogvoorkomend contact te komen.

De Sultan Taha-geschiedenis kan als bekend worden aangenomen Voor zooveel noodig zij verwezen naar het artikel van den heer Rookmaker in de *Indische Gids* van September jl.

Ook in de *Koloniale Verslagen* o.a. in § 4 Midden Sumatra, zijn enkele bizonderheden te vinden, waar onze betrekkingen met het onafhankelijke Landschap Korintji worden behandeld.

Ik zal de vergadering niet vermoeien met het voorlezen van al wat daarin over dat onderwerp staat, en alleen wijzen op enkele punten van belang in verband met Djambi.

Het Landschap Korintji, dat van oudsher een eigenaardige vorm van suprematie van Djambi heeft erkend, vermeed voor 1887 zorgvuldig elke aanraking met ons bestuur, en was ons eer vijandig dan vriendschappelijk gezind. Vermoedelijk werd het vroeger een paar keer door een Engelsch- doch zeker nog nimmer door een Nederlandsch-ambtenaar bezocht. Door een samenloop van omstandigheden van te weinig belang om hier vermeld te worden, en waarbij als altijd in onze betrekkingen met onafhankelijke landen toeval een voorname rol heeft gespeeld, werden van af dat jaar onze betrekkingen beter, en kwamen wij zelfs geleidelijk op goeden voet met het Korintjische bestuur: met het gevolg, dat Sultan Taha, wiens aanhang te voren het hoogste woord had gevoerd, zijn invloed in dat Landschap verloor, en zijn gemachtigde Pangeran Paspo, Hoofd van Pangkalan Djamboe, dezelfde die thans als aanvoerder van de ons vijandiggezinde Djambiërs is opgetreden, het verstandig vond naar Djambisch gebied te vertrekken.

In 1891 verzocht het Korintjische bestuur een Europeesch ambtenaar als scheidsrechter in hangende geschillen te doen optreden. Op zekere voorwaarden, o a. dat de geschillen te Indrapoera moesten worden onderzocht en uitgewezen, wat niet mogelijk was, werd de ass. Resident van Painan als arbiter aangewezen. Van die arbitrage kwam natuurlijk niets. In 1893 verzochten eenige Korintjische Hoofden den Regent van Indrapoera als arbiter naar hun land te zenden. Waarom van die zending niets is gekomen, blijkt niet. Van af 1895 worden de berichten schaars. Een paar jaar lang wordt nog gerapporteerd, dat met de onafhankelijke landschappen Korintji, Serampas en Soengei Tenang geen aanrakingen plaats vonden, en in het laatste Koloniale verslag komt evenals in dat van 1886 de naam Korintji niet meer voor.

Van vijandig is onze verhouding met Korintji dus snel vriendschappelijk geworden om na eenige jaren tot een onverschillige te verslappen

Dat moet natuurlijk een reden hebben gehad, namelijk deze, dat wij door onze politiek van onthouding de gunstige gelegenheid hebben laten voorbijgaan om onzen invloed in Korintji en daardoor in midden Sumatra te vestigen. Onze toenmalige politiek bracht mede, dat onze ambtenaren zich zooveel mogelijk moesten onthouden van bemoeienis met onafhankelijk gebied, en natuurlijk dergelijk gebied niet mochten bezoeken.

Zelfs werd de machtiging geweigerd om een op een later door een ambtenaar te ondernemen reis naar Korintji *voor te bereiden*.

Hierdoor konden slechts betrekkingen uit de verte met Korintji worden

onderhouden, waarvan als overal elders, het natuurlijke gevolg is geweest, dat de aanrakingen van onze ambtenaren met de Korintjische bestuurders geleidelijk verslapten en eindelijk geheel ophielden.

Ware toen flink opgetreden, en een nuttig gebruik gemaakt van de gelegenheid om een altijd voor Europeanen zorgvuldig gesloten gehouden land als Korintjie te bezoeken, dan zouden wij thans beter tot de expeditie zijn voorbereid door ruimere gegevens omtrent Taha's gezag en hulpmiddelen van twee kanten verkregen, die dus aan elkaar getoetst konden worden, en zouden wij minstens kunnen voorkomen, dat Korintji, het meest bevolkte Landschap van Midden-Sumatra, Taha direct of indirect steunt in zijn verzet. Zooals de zaken nu zijn geloopen, hebben wij te dien aanzien hoegenaamd geen zekerheid.

Men veroorloove mij nog een opmerking .Aan de tegenwoordige ambtenaren van het B. B. is verweten, dat zij minder energiek zijn dan de vroegere.

Mijns inziens heeft de Regeering allerminst het recht daartoe, want wat met Korintjie is gebeurd, staat niet op zichzelf, en dat door zulke politiek geen energieke ambtenaren worden gekweekt, ligt voor de hand. Vooral als men daarbij in aanmerking neemt, dat de Hoofdingenieur der Staatsspoorwegen, IJzerman in 1891 door het N. I. Gouvernement op onbekrompen wijze werd in staat gesteld om Sumatra van west naar oost te doortrekken, voor een deel gedwongen haastig, op welken tocht hij door allerlei menschen werd vergezeld, maar door geen enkel ambtenaar van het B. B.

Op die reis werd de opnemer Van Raalte door vijandige inlanders gedood, voor welk feit nimmer voldoening is verkregen. Die kostbare reis heeft dus ons prestige in Midden Sumatra stellig geschaad, en hiertegenover stel ik de gunstige resultaten voor ons gezag, speciaal in verband met de Djambische zaken, welke een weinig kostbare reis van een ambtenaar bij het B. B. naar Korintji had kunnen hebben.

De heer Kooreman besluit met het volgende over:

Koeliebehandeling. In de troonrede staat: aan de bepalingen ter bescherming van de onder contract werkende koelie's zal gestrengelijk de hand gehouden worden.

Aanvankelijk maakte de zinsnede op mij den indruk van een bedreiging als gevolg van pas aan het licht gekomen strafbare of laakbare handelingen van werkgevers tegenover werknemers, welke het opperbestuur noopten de laatstgenoemden in bijzondere bescherming te nemen.

Volgens informatiën verkregen van pas van de oostkust van Sumatra gekomen ondernemers en geëmployeerden was daar tusschen werkgevers en werknemers niets bizonders voorgevallen. Voor zoover openbaar geworden door de bladen kan het rapport van de Commissie tot onderzoek van de koelietoestanden in Palembang evenmin .tot zulk een bedreiging aanleiding gegeven hebben, terwijl ook van elders niet zulke ernstige gevallen van mishandeling dan wel slechte mishandeling van koelie's zijn bekend geworden.

Om die redenen meende ik later in die zinsnede de voorbode te zien van een post in de nieuwe begrooting voor zoodanige uitbreiding van het bestuurspersoneel in gewesten waar veel koelie's onder contract werkten, dat voortaan niet alleen die koelie's konden worden in bescherming genomen tegen hun werkgevers, maar ook de werkgevers tegen hun werknemers, of juister uitgedrukt, dat gestrengelijk de hand kon worden gehouden aan de wettelijke

bepalingen tot regeling van de *onderlinge rechten en verplichtingen der werkgevers en de van elders afkomstige werklieden.*

Tot die meening kwam ik, omdat *het mij als* gewezen Resident der Oostkust van Sumatra bekend was hoe daar reeds vroeger, toen inderdaad ruw met de contractwerklieden werd omgesprongen, meermalen doch te vergeefs gewezen is op het tekort aan bestuursmiddelen, vereischt voor handhaving der onderlinge rechten en verplichtingen van werkgevers en werknemers naar letter en geest van de bepalingen der zoogenaamde koelieordonnantie.

In de laatste jaren is een groote verbetering gekomen in het gehalte zoowel van het Eur. personeel op de ondernemingen als van de werklieden, in het bizonder van de chineesche, terwijl ook het bestuurspersoneel eenigermate werd uitgebreid, zoodat in het algemeen in den gang van de bestuurszaken meer orde en vastheid is gekomen, welke omstandigheden samengenomen veel bijgedragen hebben tot verbetering van de koelietoestanden in die residentie. Dat daar toch nog te verbeteren valt, zou kunnen blijken uit een voorstel van vrij recenten datum om in het belang van werkgevers en werknemers beide een speciaal ambtenaar te belasten met de controle op de praktijk van de koelieordonnantie, en een geneesheer met het onderzoek der hygiène op de ondernemingen.

Dit voorstel had evenwel weinig succes, schoon daarbij te gelijk gewezen werd op de belangrijke bate door 's lands kas als registratieloon van koeliecontracten getrokken. Alleen werd de eenige in de Residentie bescheiden ambtenaar voor de Chineesche Zaken bevoegd verklaard tot het doen van onderzoek op de ondernemingen naar de toepassing van de koelieordonnantie, een ambtenaar die om zijn overige werkzaamheden niet veel tijd aan die taak kon besteden.

De begrooting heeft mij echter teleurgesteld; men vindt daarin hoegenaamd niet toegelicht, wat van de zinsnede in de troonrede te denken, en op hoedanige wijze gestrengelijk de hand zal worden gehouden aan de bepalingen ter bescherming van de onder contract werkende koelie's en natuurlijk ook van hun werkgevers.

Indien het echter meenens is met de toegezegde bescherming van de werklieden, dan behooren ook de Chineesche werklieden in de Gouvernementsmijnen op Banka in die goede voornemens te deelen, van wie gezegd wordt, dat zij er veel slechter aan toe zijn dan de contract-koelie's ter Oostkust van Sumatra. En dan zou ik ook een lans willen breken voor de Chineesche werklieden, met voor de Singaporesche authoriteiten gesloten, dus in ons gebied niet geldige werkcontracten in dienst van Chineesche eigenaars of beheerders van panglong's, dat zijn, houtkapperijen, zagerijen en houtskoolbranderijen op de tot de Ass. Residentie Bengkales behoorende eilanden.

Deze eilanden werden zelden door onze ambtenaren bezocht, gewoonlijk alleen voor den aanslag en de inning van de verschillende belastingen, welke te zamen een vrij groot bedrag opbrachten, zoodat, zachtst uitgedrukt de controle van het bestuur op het doen en laten dier Chineesche werkgevers en werknemers zeer gebrekkig was.

Meermalen kwamen hierover ernstige klachten in, ook van het Engelsche bestuur te Singapore.

Er werd kort en goed beweerd, dat het op die eilanden een vrijgevochten

boel was met moord, doodslag, mishandeling en andere zware misdrijven aan de orde van den dag.

Hiervan was het gevolg de zending in 1898 van een Gouvernements-commissie, wier rapport leidde tot het voorstel om in het belang van orde en veiligheid, en voor het beter toezicht op den aanslag en de inning der belasting op het meest bevolkte en best gelegen eiland, Tebing Tinggi een controleur met het noodige politiepersoneel te plaatsen.

Dit voorstel is vermoedelijk nog in overweging.

De heer VAN KOL, verklaart dat de woorden van den heer Kooreman over Djambi hem als uit het hart zijn gegrepen. Er is intusschen overlegging van rapporten in de afdeelingen der 2e Kamer gevraagd, en dan zal vermoedelijk het volle licht over deze expeditie kunnen schijnen. Spreker herinnert er aan, dat de vorst indertijd onrechtvaardig zou zijn verdreven, en zich niettemin voor het Gouvernement vernederde. De brief dien hij toen aan de Regeering zond, werd echter niet eens geopend! Gekrenkt hierover, geloofde hij niet meer aan de eerlijkheid van den vreemdeling. Eigenlijk is deze oorlog reeds drie jaar geleden voorbereid. Het doet spreker genoegen, dat op deze vergadering van inderdaad deskundige zijde opgekomen is tegen het drijven naar geweld, terwijl met zachte middelen men zeker op den duur zou geslaagd zijn.

b. *Gouvernements-kinaonderneming.*

De heer VAN ROMUNDE vestigt de aandacht op het in de Memorie van Toelichting medegedeelde, dat nevens de directeur-scheikundige, nog noodig wordt geacht een *scheikundige* in dienst te stellen. Spreker acht dit verkeerd. Zijns inziens behoort de leiding dezer cultuur te worden opgedragen aan een *landbouwkundige* en *niet* aan een scheikundige. Indertijd werd, op voorstel van den toenmaligen directeur der Gouvernements kina-cultuur, den heer Van Gorkom, de militair apotheker Bernelot Moens tot scheikundige bij dezen tak van dienst aangesteld; na de benoeming van den heer Van Gorkum tot hoofdinspecteur van Cultures werd de heer Moens directeur. Eenige jaren later werd spreker genoemden Directeur als controleur, daarna als adjunct-directeur toegevoegd. In 1883 vertrok de heer Moens met verlof naar Europa en kwam spreker in zijne plaats. Den heer Moens werd vóór zijn vertrek de vraag gedaan op welke wijze in de directie der onderneming moest worden voorzien. Deze betoogde het nut en de wenschelijkheid der benoeming van een *houtvester* tot adjunct-directeur, aanvoerende dat de scheikundige analyses even goed in Europa als in Indië konden geschieden. Toch werd een scheikundige tot adjunct-directeur benoemd. Deze is op dit oogenblik directeur, en blijkens de Memorie van Toelichting is de Regeering voornemens thans weder een scheikundige tot adjunct-directeur aan te stellen. Spreker kan zich hiermede niet vereenigen. Bij eene landbouw-onderneming behoort de leiding der cultuur zelve op den voorgrond te staan. De aanstaande adjunct-directeur zal bij ontstentenis van den Directeur geroepen worden om het geheele beheer te voeren. Hij zal dus den eersten tijd zich met de borst moeten toeleggen op de cultuur en de administratie, zoodat van zijne werkzaamheden als scheikundige niet veel te verwachten zal zijn.

In de hierop gevolgde gedachtenwisseling merkt de heer VAN ZUYLEN o.a. op, dat men de benoeming zoodanig zou kunnen regelen, dat als de directeur een landbouwkundige is, voor adjunct-directeur een scheikundige wordt aangenomen, en omgekeerd.

De heer SEGBOER wijst er op, dat de Landbouwschool te Wageningen de gelegenheid opent personen te benoemen, die op beiderlei gebied een wetenschappelijk diploma verwierven.

De heer VAN ROMUNDE houdt staande, dat hij de volstrekte noodzakelijkheid van het plaatsen van een scheikundige bij de directie dezer onderneming niet kan inzien. Waar een scheikundige directeur is, kan ook zoo licht de wensch naar een tweede scheikundige ontstaan, omdat dan twee blinden op landbouwgebied elkander niet in den weg staan.

De heer VAN DEVENTER brengt in herinnering het denkbeeld van den heer *Enklaar van Gericke*, om de geheele kina-cultuur voor het Gouvernement te monopoliseeren en wel om, door middel van een buitensporig hoog uitvoerrecht op de kina, de particuliere cultuur geheel onmogelijk te maken. Uit de daarop gevolgde gedachtenwisseling blijkt, dat niemand dat denkbeeld *au sérieux* neemt.

Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid.

Hoogere Burgerschool voor meisjes te Batavia.

De heeren J. M. PIJNACKER HORDIJK zag gaarne nadere inlichting tegemoet van hen, die de school meer van nabij kennen. Hij en MR. STIBBE achtten vooralsnog de opheffing van de Hoogere Burgerschool voor meisjes te Batavia eene zaak, die nadere ernstige overweging verdient. Zij is de eenige gelegenheid om neutraal onderwijs te erlangen. Vele ouders stellen die school op prijs, omdat zij hunne dochters liever niet de Hooger Burgerschool voor jongens laten bezoeken, al ware het maar alleen, omdat het onderwijs voor meisjes zich meer op letterkundig, dan op wis-natuurkundig gebied kon bewegen. In plaats van opheffing der school, moest men haar, meende MR. STIBBE, uitbreiden tot een vijfjarigen cursus, want in het driejarige is de fout gelegen.

Met deze sprekers is het eens de heer VAN RUIJVEN die o.a. het volgende opmerkt.

Met de 3-jarige school en de gebreken, die haar aankleefden, heeft men maar steeds voortgesukkeld. *Men vergat of wist niet dat de 3-jarige school voor meisjes ook in Nederland niet voldeed.* Hier te lande zijn alle h.b.s. voor meisjes 5-jarige geworden. Waarom heeft men voor Indië die proef niet genomen? Waarom wordt ook thans nog niet voor Indië de proef toegestaan, die voor Nederland noodzakelijk werd geacht en daar goed voldaan heeft, n.l. om van de gebrekkig ingerichte 3-jarige school te maken een goed georganiseerde 5-jarige? Waarom gunt men die meisjeschool te Batavia geen eerlijke kans?

Toch is deze 3-jarige school met al de onvolmaaktheden, die haar aankleven, gemiddeld nog bezocht geworden door ruim 40 leerlingen en dat getal is niet zoo gering als het wel schijnt. Vergelijkt men het getal Europeesche inwoners van Batavia met dat van de Nederl. steden, die eene h.b.s. met 5 j. cursus voor meisjes bezitten, dan staat *percentsgewijze* de bevolking der meeste hoogere burgerscholen in Nederland *ten achter* bij die van Batavia. Met grond mag

verwacht worden dat ook te Batavia het aantal leerlingen nog aanzienlijk stijgen zou als ook deze 3 j. in eene goede 5 j. hervormd werd.

Er bestaat te Batavia eene kloosterschool en eene school met den Bijbel. Op beide meisjes-inrichtingen bestaat gelegenheid tot hetverkrijgen van meer uitgebreid lager onderwijs Die scholen doen veel goed en niet gaarne zou ik haar den lof onthouden, die haar rechtmatig toekomt. Oudere leerlingen bezoeken deze inrichtingen echter meer speciaal met het oog op den cursus tot opleiding voor het examen van onderwijzeres, die aan die inrichtingen verbonden is en waar — voor dat speciale doel — ook zeer goede resultaten verkregen worden. *Niemand die eenigszins op de hoogte is, zal echter deze inrichtingen met scholen voor middelbaar onderwijs willen gelijkstellen.*

De scholen met 5-j. cursus voor jongens in N.I. staan nu ook open voor de jonge dochters en de jongens h.b.s. te Batavia, wordt thans ook druk door meisjes bezocht, maar vele ouders doen dat, omdat ze niet anders *kunnen*. Al zijn ze tegenstanders van co-educatie, al wenschen ze hunne dochters niet op te leiden voor ingenieur, of arts, of apotheker, ze hebben geen keus. **In geheel Indië bestaat niet één h.b.s. met 5-j. cursus voor meisjes.**

Pas onlangs is het fraaie nieuwe gebouw voor de middelbare meisjesschool gereed gekomen. Met welk doel heeft men dat gebouw opgericht? Toch zeker niet om te dienen als indrukwekkend grafmonument voor het middelbaar onderwijs voor meisjes in N.I.

Naar ik verneem is het departement van onderwijs in Ned.-Indië *niet* voor *opheffing; wél* bereid tot *uitbreiding* der school.

Moge dat Departement — indien dit zoo is — zijn doel bereiken.

Voor degenen, die niet speciaal voor onderwijzeres wenschen opgeleid te worden; — voor degenen, die thans naar de jongensbanken gedreven worden, maar wier aanleg, neiging en physiek zich verzetten tegen concurrentie over de jonge mannen en tegen het verkrijgen van de speciale examen-kennis, die deze voor speciale vakken noodig hebben; voor al degenen, die behoefte hebben aan eene hoogere ontwikkeling zonder co-educatie en zonder dressuur voor vak-examens; voor die allen mag door den Staat wel één enkele gelegenheid in de Koloniën worden aangeboden.

Onder de sprekers, die tegen de opheffing geen bezwaar maken, worden opgemerkt de heeren Mr. Van Deventer en Van Gelder. Men ziet niet in waarom niet alle meisjes, voor wie middelbaar onderwijs begeerd wordt, de hoogere burgerscholen van jongens zouden kunnen bezoeken. De ondervinding in Indië reeds opgedaan, leert dat dit zeer goed kan. Volgens het feestnommer uitgegeven bij de jongste feestviering van het vijf en twintig jarig bestaan der jongens-hoogere burgerschool te Soerabaja was er 20 jaar geleden maar één meisje op die school, terwijl nu van de 300 leerlingen er 60 meisjes waren. En de resultaten van deze co-educatie werden in bedoeld geschrift zeer geroemd. Men wijst, om dit te staven, op de toestanden hier te lande, omtrent het nuttelooze van de uitbreiding tot vijfjarigen cursus. Want waar hier in Nederland de Hoogere Burgerscholen voor jongens ook voor meisjes opengesteld werden, zag men vele meisjes aan de opleiding daar de voorkeur geschonken, waardoor het aantal der leerlingen op de meisjesscholen afnam.

Men vermeent daarom, dat de ƒ 40.000 welke de school na de hervorming per jaar meer zou kosten, beter zou kunnen worden besteed.

Genoemde sprekers konden zich alzoo vereenigen met de beweegredenen, welke in de Memorie van Toelichting op de Begrooting vóór de opheffing waren aangenomen. Sedert de laatste jaren kostte elke leerling, merkte men op, aan het Rijk, ongeveer ƒ 1500. In plaats van toe te nemen, is het aantal leerlingen der school achteruitgegaan, wijl zij niet meer in eene dringende behoefte voorzag. Zoowel te Soerabaja als te Batavia is het aantal vrouwelijke leerlingen, dat de Hoogere Burgerschool voor jongens bezocht, in de laatste jaren belangrijk toegenomen, doordien een einddiploma van die scholen toegang geeft tot allerlei inrichtingen, waar ook voor de vrouw de gelegenheid openstaat zich eene zelfstandige betrekking in de maatschappij te verwerven.

De heer Van der Kemp herhaalt, dat hij zich geenszins wil beschouwd zien, als een vijand van de school in quaestie, doch dat hij slechts naar eene onbevooroordeelde beschouwing wenscht te streven. En uit dien hoofde meent hij te moeten zeggen, naar aanleiding van het door den heer Van Ruijven en ook door anderen opgemerkte over het niet zoo onbelangrijke van een 40-tal leerlingen, dat dit juist kàn zijn, maar niet altijd is, en wel omdat, zooals in dit geval de heer Van Ruijven en andere deskundigen zeer wel weten, die 40 zeer ongelijk over de drie klassen verdeeld zijn. Men neemt een groot getal maar aan, om de school eenige beteekenis te geven, doch de hoogste klas is soms bevolkt door slechts een paar meisjes. Wat betreft het door den heer Van Ruijven opgemerkte over het nieuwe schoolgebouw, ook spreker was het hierover in de Memorie van Toelichting medegedeelde, opgevallen, waarom hij zich te Utrecht naar den Eere-voorzitter van het college van curatoren te Batavia had begeven, die hem heeft ingelicht, dat de schuld hiervan niet lag bij de autoriteiten in Indië, doch dat een voorstel van daar tot tijdelijke betrekking van eene woning, door minister Bergsma was geschrapt en vervangen door het toestaan van gelden voor den opbouw van een nieuw schoolgebouw, terwijl het toen niet meer het standpunt van de heeren te Batavia was, om daarin verandering te brengen.

De heer Van Ruijven geeft de opvatting betrekkelijk het 40-tal leerlingen toe, terwijl de heer Pijnacker Hordijk vraagt of hij goed begrepen heeft, het medegedeelde, dat minister Bergsma eene school zou hebben doen bouwen, zonder van Indië uit te zijn voorgesteld. De heer Van den Kemp herhaalt, dat hem dat aldus een paar dagen geleden uitdrukkelijk te Utrecht is verzekerd.

Burgerlijke openbare werken.

De heer Van Sandick houdt hierover de volgende voordracht:

De begrooting der Burgelijke Openbare Werken uitmakende de zesde afdeeling der Indische begrooting, geeft voor 1902 als eindcijfer der uitgaven ƒ 32.675.000, waarvan ƒ 6.952.000 uitgaven in Nederland en ƒ 25.723.000 uitgaven in Indië. In 1901 was de begrooting van dit hoofdstuk ƒ 29.296.000; dit is dus een vermeerdering voor 1902 van ruim ƒ 3.000.000.

a. Sommige onderdeelen van de begrooting zullen wij aan de hand van de memorie van toelichting even nader bespreken. In de eerste plaats dan moeten we onze groote teleurstelling uitspreken over het feit dat bij deze

begrooting wederom geen beslissing ten opzichte *van de werken van de Solo-vallei* wordt voorgedragen.

De memorie van toelichting zegt hieromtrent:

„De nog niet geheel volledige adviezen van de Indische regeering hebben eerst dezer dagen het Departement van Koloniën bereikt".

Laten we hiervan eenige datums noemen: de last tot schorsing van de Solo-werken werd den 8sten November 1898 per telegram van uit den Haag naar Indië gegeven. Bijna drie jaar geleden zijn die Solo-werken nu reeds geschorst geworden. De commissie van advies die benoemd werd op 23 December 1898 bracht 16 Juni 1900 advies uit. Dat is nu reeds 15 maanden geleden en thans deelt de minister mede dat de adviezen nog niet compleet zijn ingekomen. Wij willen hopen dat bij de officieële adviezen over deze zaak ook de economische beschouwingen van den resident van Kediri de Jaager verschenen in „*de Indische Gids*" van 1900 en de finantieële studie door den ingenieur van den Indische waterstaat J. van Tubergen in „*de Indische Gids*" van 1901 de aandacht zullen trekken. Intusschen heeft men in Indië reeds gehandeld alsof de beslissing niet hier, maar daarginds te nemen was, en alsof ze reeds was uitgevallen in den zin van blijvende schorsing, dus niet voortzetten van dit werk.

Het wil ons voorkomen dat dit zeer beslist tegen het belang van Indië is. Teleurstellingen zijn bij de uitvoering bij tal van groote werken voorgekomen; maar zijn we dan zoo zeer verbasterd van de taai vasthoudende Hollanders van vroeger, dat we er ons bij kunnen neerleggen, dat een werk waaraan reeds *f* 15.400.000 verwerkt is, nu al drie jaar lang in den steek gelaten is? Want wanneer men thans het werk wil hervatten is er van personeel noch materieel iets meer aanwezig, zoodat de hervatting, nu de natuur het gedane werk steeds bezig is te niet te doen, met den dag duurder wordt. En toch is het onze heilige overtuiging, dat men tot hervatting moet komen. De vasthoudendheid, waarmede men, na meer dan een kwart eeuw geleden den oorlog aan Atjeh te hebben verklaard, die zaak is blijven voortzetten, vormt een treurig contrast met deze blijvende schorsing van de Solo-valleiwerken.

Voor bevloeiingswerken is slechts *f* 2.160.000 aangevraagd en dat terwijl in verschillende gewesten van het overbevolkte en slecht bevloeide Java, het spook van den hongersnood ons aangrijnst. Op bevloeiingsgebied is het de rentabiliteitsfactor waaraan elk bevloeiingswerk kan worden opgehangen, een factor waarmee in Nederland bij geen enkel openbaar werk wordt rekening gehouden, doch waarmee men in Indië te onzaliger ure is gaan schermen. En dat zonder eenige behoorlijke basis. Want het is niet om rente te maken van ons geld dat Java bevloeiingswerken noodig heeft, maar omdat anders de landbouwende bevolking van dat eiland voor oogstmislukking staat, hetgeen ze evenmin in staat is te dragen als haar Engelsch-Indische lotgenooten. Omdat elk Inlandsch irrigatie-net in zich zelf de kiem heeft tot achteruitgang en verslechtering: *om te houden wat we hebben*; daarvoor moeten we kapitaal steken in Java's bevloeiing. Niet om dadelijk, in meerdere landrente, rente van ons geld te krijgen, maar omdat we anders in het geheel geen landrente meer zouden ontvangen.

In de memorie van toelichting vinden wij die begripsverwarring nog onderstreept bij de mededeeling over een nieuw werk „de bedijking en verruiming

van de Kali Kontrak in het district Grogol van de residentie Semarang". Medegedeeld wordt immers, dat dit plan deel uitmaakt van een sedert jaren in studie zijnd plan tot uitbreiding en verbetering van de bevloeiing in de districten Singen-Kidoel en Grogol, van de afdeeling Semarang. De memorie van toelichting voegt hieraan het volgende toe: dit werk „moet afgescheiden van de nog niet te nemen beslissing over dit plan worden ter hand genomen, om *een einde te maken aan de overstroomingen, waardoor het district Grogol te lijden heeft.*"

Het is een werk van 6 ton, waarvan in 1902 het eerste derde gedeelte dus 2 ton zal worden verwerkt. Tot dusverre gaan we geheel mee met de memorie van toelichting. We brengen zelfs gaarne een woord van hulde aan de regeering, die met dit werk toont, de misstanden door Mr. P. Brooshooft in zijn *Locomotief* van 21—28 Februari 1901, onder den titel „Grogoliana" beschreven, onder de oogen te willen zien en te willen opheffen. Maar onze indruk wordt minder gunstig nu wij lezen dat het werk aan de Kali Kontrak behoort *onder die waarvan de productiviteit* **nog** *niet* vaststaat. „Productiviteit" toch beteekent in het in Indië officieël geldende spraakgebruik hetzelfde als „rentabiliteit". Blijkbaar heeft men dus getracht een rivierverbetering tot beveiliging tegen overstrooming ook al op rentabiliteit te onderzoeken en men deelt ons mede dat deze *nog niet vaststaat.* Heeft men er ooit van gehoord, dat b.v. de verhooging van de Lekdijken of de watervrijmaking van 's-Hertogenbosch of de verlegging van de Maas wordt besproken uit het oogpunt van productiviteit in den zin van rentabiliteit?

Neen, zulk een werk is noodig in het algemeen belang of niet. In het eerste geval wordt het op de begrooting gebracht als een werk van openbaar nut, waarbij van directe rente van het uitgegeven geld nimmer gesproken wordt. Maar in Indië schijnt men ook, voor beveiliging tegen overstroomingen nog te onderzoeken, of de productiviteit (lees: rentabiliteit) wel vaststaat, en men brengt dit werk dan nog onder bij die tweede categorie van bevloeiingswerken, waarvoor te zamen slechts *f* 626.000 is uitgetrokken. Trekt men die 2 ton er af, dan blijft voor deze categorie bevloeiingswerken slechts *f* 426.000 over.

Er is namelijk uitgetrokken voor bevloeiings-werken *f* 2.160.000. Hiervan zijn *f* 1.159.000 voor zoogenaamd *rechtstreeks productieve werken.* (Pemaliwerken (Pekalongan), Waroedjajeng en Kertosono (Kediri), Bandjaran (Banjoemas), Senggoro (Pasoeroean) uit de Molek-leiding, Tjomal en Tjatjaban (Pekalongan) en *f* 626.000 voor werken waarvan de productiviteit nog niet vaststaat, maar onder deze laatste is, zooals we zagen, ook begrepen een *niet* bevloeiings werk. Gaat men verder na, dat de meeste werken, geen nieuwe werken noch vernieuwingen zijn, maar voortzetting van reeds begonnen werken, zoodat niet toestaan van dit geld zou beteekenen schorsing à l'instar van de Solo-werken, dan is het eindcijfer geheel onvoldoende voor de behoefte van Java.

b. Met betrekking tot de verbetering van de *haven van Soerabaja* wordt medegedeeld dat, „ten einde een oplossing van het vraagstuk in den een of anderen zin (havenaanleg, steigerbouw of door wellicht andere middelen) voor te bereiden, bij besluit van den Gouverneur-Generaal van 20 Januari 1901 No. 22 gelden tot het doen van loodingen en grondonderzoekingen op de banken bezuiden de reede van Soerabaja zijn beschikbaar gesteld."

Men heeft aan de regeering verweten, dat zij het ontwerp voor de haven

van Soerabaja, dat wij het ontwerp De Jongh kunnen noemen, in de archieven heeft opgeborgen. Dit ontwerp, in Indië gepubliceerd door het *Soerabajasch Handelsblad*, trekt ook in Nederland de aandacht. Het is besproken in „*de Ingenieur*" No. 40 door den ingenieur van den Indischen waterstaat Van den Broek d'Obrenan, terwijl in „*de Indische Gids*" van November door den heer J. Th. Gerlings een studie over dit onderwerp wordt gepubliceerd.

Het komt ons voor dat inderdaad eerst de kwestie van het vaarwater van Soerabaja en de toegangen tot de haven van uit zee principieel moet zijn opgelost, voor de havenplannen-De Jongh op vruchtbare wijze in discussie kunnen komen, want de eerste bepalen twee hoofdzaken, die moeten vast staan, vóór men over de binnenhaven van Soerabaja kan spreken. Die hoofdzaken zijn: eerstens de diepte in den havenmond in verband met de diepte van het vaarwater en ten tweede de juiste plaats van de haven. Nu kan men de regeering wel verwijten dat ze de buitenhaven-kwestie niet met meer energie ter hand heeft genomen, maar niet dat ze geen oordeel heeft uitgesproken over de spoorweghaven-De Jongh. Met nadruk echter dringen we aan op uitgave van het rapport van Prof. J. Kraus over de Soerabajasche haven, dat door hem reeds anderhalf jaar geleden is uitgebracht, en waarvan de technische wereld alleen het bestaan, niet den inhoud, kent.

c. Bij *de uitgaven voor de post- en telegraafdienst* begroeten wij met groote ingenomenheid de reeds gedeeltelijk verkregen kabelverbinding Java (Landangan)-Bandjermasin-Balikpapan-Samarinda, die het reusachtige Borneo aan de wereldtelegraaf aansluit. Verder zal Noord-Celebes onttrokken worden aan zijn isolement door een kabel van Balikpapan naar Kwandang-Menado, met een zijlijn Kwandang-Gorontalo. Deze verbinding, die *f* 1,563.000 kost, heeft een groote draagwijdte, daar de regeering een overeenkomst met de Duitsche regeering in uitzicht stelt, om Menado als uitgangspunt te nemen van een nieuwe telegraphische verbinding met Amerika en Europa. Zoo zal men dan ten slotte een kabel kunnen krijgen naar Java, die niet in handen is van onze alvermogende Britsche vrienden.

d. Wij missen in deze begrooting ook voor dit jaar weer eene verbetering van het *posttarief* van uit Indië naar Nederland en naar het buitenland; en toch is het niet te verdedigen, dat wij uit Nederland mogen correspondeeren met Indië voor het gewone wereldposttarief, terwijl onze landgenooten uit Indië getroffen worden door zulk een belangrijke surtaxe, terwijl ook het binnenlandsche posttarief in Indië het dubbele bedraagt van hetgeen in nagenoeg elk ander land geheven wordt. Door den directeur der burgerlijke openbare werken is in de *Javacourant* een beschouwing gegeven over het aantal tonnen gouds, dat een geheele afschaffing van de surtaxe per jaar zou kosten. Die beschouwing is niet rooskleurig, maar wij meenen dat de ondervinding toch leert, dat de verlaging van posttarieven niet zoo ruineus is als hier betoogd wordt. Zij vindt altijd compensatie in de meerdere poststukken, die vervoerd worden. Nu de beschaafde wereld de kwestie van het stuivers-port voor internationaal verkeer reeds met succes onder de oogen ziet, slaan we toch werkelijk een mal figuur met onze bepalingen, waarbij de weg van Holland naar Indië duurder is dan wanneer men denzelfden weg in omgekeerden zin aflegt.

e. Een vreemden indruk maakt de mededeeling, dat „de toestand van de haven

en haventoegangen te Soerabaja zich verzet tegen het in leven roepen van een veerdienst tusschen Kamal en Soerabaja, op de wijze zooals de Madoera-stoomtramweg-maatschappij zulks voor de ontwikkeling van haar bedrijf noodig acht". Eenige opheldering hieromtrent is wenschelijk, want een behoorlijke verbinding tusschen Madoera en Soerabaja is ongetwijfeld niet slechts in het belang van de tramweg-maatschappij, maar ook van de Madoereesche bevolking.

f. De *havenwerken te Makassar* zullen waarschijnlijk beneden de raming blijven; de lage prijs van het ijzer is reeds ten goede gekomen aan den bouw van den aanlegstijger, geraamd op *f* 340.000, doch aangenomen voor *f* 201 000. De spoed waarmede deze werken worden uitgevoerd — men hoopt ze in twee jaar te voltooien — verdient een woord van lof.

g. Als slot van mijn beschouwing vind ik veel goeds in deze begrooting, waarop de drinkwatervoorziening van Soerabaja met *f* 1.260.000, de telegraphische verbinding met Menado met *f* 1.563.000, de haven-inrichtingen te Makasser met *f* 519.000, de aanleg van staats-spoorwegen op Java met *f* 4.933 000, de Atjeh-tramweg met *f* 2.300.000 (op de afdeeling Oorlog) en de productieve irrigatiewerken *f* 1.159.000: allen te zamen *f* 11.734.000 *productieve* werken worden genoemd.

Ik ben over het algemeen geen voorstander van de verdeeling van openbare werken in „productieve" en „inproductieve", maar nu men die verdeeling in deze begrooting maakt, zijn er onder deze werken verschillende, die niet als productieve in den zin van rentabele werken kunnen worden beschouwd.

De som uitgetrokken op het gebied der bevloeiing *f* 2.159.000 is naar mijne meening geheel onvoldoende. En dit zal zich spoedig wreken.

Eindelijk wenscht de heer Van Sandick nog in herinnering gebracht te hebben, dat de korte tijd, dien de President voor zijne rede ter beschikking had gesteld, hem wel verplicht heeft zich van volledigheid te onthouden, op gevaar af van wanhopend oppervlakkig te schijnen.

Aan deze rede knoopte zich de volgende gedachtewisseling vast.

De heer Gerst zegt dat, waar de heer Van Sandick in zijn belangrijke rede het Departement van Burgerlijke Openbare Werken te Batavia verwijt, dat het, vooruitloopend op de beslissing in Nederland omtrent de werken in de Solovallei, gehandeld zou hebben, als ware het reeds een uitgemaakte zaak, dat van een voortzetting dier werken nimmer meer iets zou komen, dat verwijt zeker berust op de geleidelijke overplaatsing der ingenieurs, die bij bedoelde werken ingedeeld waren. Het komt spreker voor dat die maatregel rationeel, in het belang van den dienst was en verder omtrent de in zake de Solo-valleiwerken te vallen beschikking geen aanwijzing gaf. Nadat de technische quaestie dezer werken van alle zijden bekeken en men tot een resultaat daaromtrent gekomen was, behoeft in de Solo-vallei uitsluitend personeel aangehouden te worden voor de bewaring van het materieel en voor de zooveel mogelijke instandhouding van het reeds tot stand gekomene. Het continueeren van een uitgebreid technisch personeel bij de werken zou geleid hebben tot een onvruchtbaar gebruiken van de leden van het ingenieurskorps en zulks gebeurt zonder dat reeds genoeg.

Door het bovenstaande is spreker van zelf gekomen tot een onderwerp,

dat z. i. tot een beschouwing van de Indische Begrooting kan gerekend worden te hooren, namelijk eene reorganisatie van den Indischen Waterstaatsdienst. Men is het er in Indië vrij wel over eens, dat de tegenwoordige organisatie zeer veel te wenschen overlaat. Ook de Regeering schijnt daarvan doordrongen te zijn, want aan de Commissie van Advies in zake de werken in de Solovallei werd ook de vraag voorgelegd hoe tot een verbetering van bedoelde organisatie zou kunnen gekomen worden. Wat de commissie geadviseerd heeft, is niet bekend geworden, ofschoon op de openbaarmaking van dat advies o.a. door den heer Van Sandick werd aangedrongen. Uit den boezem van het Korps ingenieurs van den Waterstaat zijn in den laatsten tijd verschillende stemmen opgegaan om de gebreken in dien dienst bloot te leggen en om middelen ter verbetering aan de hand te doen. De grondtoon dier beschouwingen is een klacht over te groote splitsing van den dienst in onderdeelen, welke uit den aard der zaak niet van elkander behooren gescheiden te zijn. Versnippering van krachten en vermorsen van geld zijn daarvan het gevolg. Deze behandeling van de Indische Begrooting schenkt volgens spreker een goede gelegenheid om eens navraag te doen naar de plannen der Regeering op dit punt.

Eindelijk zou de vraag kunnen worden gesteld, waarom de Regeering met zoo weinig voortvarendheid te werk gaat, wat betreft het oprichten en uitbreiden van de irrigatie-afdeelingen op Java. Tot nu toe zijn slechts twee zulke afdeelingen definitief opgericht, namelijk die van de Serajoe en die van de Brantas. De irrigatie-afdeeling Serang werkt nog steeds op proef, en dat sedert 1892. Het komt spreker voor, dat de autoriteiten thans toch wel over genoeg gegevens zullen kunnen beschikken, om over de al dan niet wenschelijkheid dier afdeeling een oordeel te kunnen vellen.

Iedereen is zeker van het nut dier instellingen overtuigd. In een voordracht van het Indisch Genootschap heeft de Ingenieur Weijs op onwederlegbare wijze de voordeelen er van aangetoond.

Op de vergadering van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs zou de heer Van Kol een algemeen irrigatieplan voor Java ontwikkelen. Zulks is toen echter niet door dien heer gedaan; maar werd wel door hem de weg gewezen, hoe men tot een dergelijk plan zou kunnen geraken. In de eerste plaats was daarvoor noodig de vorming van meer irrigatie-afdeelingen. Over de resultaten van de tot nu opgerichte sprak hij met grooten lof. De heer Van Kol wees er destijds verder op, dat bij eene algemeene uitbreiding van de irrigatie-afdeelingen het best partij zou kunnen worden getrokken van het bestaande personeel van den Waterstaat.[1])

Ondanks dit alles blijkt uit de aanhangige begrooting niets van eenigen vooruitgang in deze richting. Men vraagt zich daarom af door welke redenen de Regeering weerhouden wordt uitbreiding te geven aan het zoo geringe aantal irrigatie-afdeelingen op Java.

De heer Van Sandick, repliceerende, geeft aan den heer Gerst niet toe, dat men in Indië niet op de beslissing in zake de Solo-werken is vooruitgeloopen. De heer Gerst zal ook wel weten dat daar te lande de algemeene opinie was,

1) Op de vergadering van 17 October, waarin deze gedachtenwisseling plaats vond, was de heer Van Kol wegens eene buitenlandsche reis niet aanwezig.

dat er van de Solo-werken niets meer zou komen. En het komt hem voor dat men daar volgens dien gedachtengang gehandeld heeft.

Op de vraag, waarom de Regeering de proef-irrigatie-afdeelingen niet in definitieve verandert, laat staan dan nog waarom ze geen nieuwe irrigatie-afdeelingen opricht, zal de heer Gerst zelf het antwoord wel weten. Men vreest daardoor een permanente uitgaaf te bestendigen en de tegenstanders van irrigatie hopen nog altijd ze weer te kunnen opheffen.

Het zal zeker wenschelijk zijn de opmerkingen van den heer Gerst over het bestendigen der proef-irrigatie-afdeelingen en over een nieuwe reorganisatie van het Indische Waterstaats-personeel ernstig te overwegen en hij hoopt dat een der Kamerleden aan den Minister van Koloniën hieromtrent bij de begrooting inlichtingen zal vragen.

De heer Gerst, alsnog het woord erlangende, zegt Indië reeds meer dan een jaar geleden verlaten te hebben en dientengevolge niet kon vernemen, dat de autoriteiten aldaar er vast van overtuigd zijn, dat van eene voortzetting van de werken in de Solo-vallei niets zal komen, zooals door den heer Van Sandick ondersteld wordt. Spreker denkt dat de heer Van Sandick met de andere maatregelen, welke op een dergelijke *parti-pris* zouden wijzen, zeker doelt het uitleenen van smal spoormaterieel tegen retributie aan suiker-fabrieken. Ook daarin ziet spreker niets wat aan eene eventueele voortzetting der werken zou kunnen schaden. Dat uitleenen is natuurlijk „tot weder-opzeggens toe" geschied, en het materieel komt terug, zoodra het weder bij de werken noodig is. Tijdens de uitvoering daarvan in vollen gang was, geschiedde zulk uitleenen van materieel ook wel. Toen te Atjeh, bij den afval van Toekoe Oemar, groote behoefte aan Decauville-spoormaterieel bestond, is vanwege de bewuste werken eene hoeveelheid daarvan aan het legerbestuur tijdelijk afgestaan. Ook de spoorwegen op Java hebben locomotieven in bruikleen gehad. Spreker blijft daarom bij zijne meening, dat de genomen maatregelen geen grond vormen voor eene beschuldiging als door den heer Van Sandick geuit.

De heer Potter (uit Wageningen) meent, naar aanleiding van het mede-gedeelde over *irrigatiewerken*, er op te moeten wijzen, dat men het belang daarvan voor de productiviteit van den grond niet behoort te overschatten. Spreker acht de oprichting van landbouw-credietbanken niet minder in het belang van de inlandsche bevolking. Maar vooral moet meer gedaan worden voor de wetenschappelijke ontwikkeling van den landbouw. Deze staat nog steeds op een te laag standpunt. De bewerking van den grond, de bemesting zijn nog dikwijls geheel verkeerd of onvoldoende. Ziekte waardoor het gewas geteisterd wordt, moeten beter worden onderzocht. Er behooren voor den rijstbouw proefstations te worden opgericht, aan het hoofd waar-van personen te stellen die van die cultuur een diepgaande studie hebben gemaakt.

De heer Pijnacker Hordijk, het laatste erkennende, is, op grond zijner ervaring, overtuigd, dat irrigatiewerken zonder twijfel de productiviteit van den bodem verhoogen.

De heer Van Sandick antwoordt den heer Potter, dat men zeer voorzichtig moet zijn met mededeelingen van de ambtenaren van binnenlandsch bestuur, waaruit zou blijken niet-productiviteit van den grond met nieuw uitgevoerde

irrigatiewerken. De vraag om inlichtingen door de Indische regeering tot die ambtenaren gericht, hebben namelijk gewoonlijk de strekking, om te informeeren of de landrente niet kan verhoogd worden; en het is begrijpelijk dat een ambtenaar B.B. die hart heeft voor zijn bevolking, dit met hand en tand tegenhoudt: het eenige middel daartoe is meerdere welvaart tengevolge van het nieuw uitgevoerde irrigatiewerk te ontkennen. Ongelukkigerwijze komt de irrigatie zelf in het algemeen daardoor in discrediet, vooral omdat ingenieurs en ambtenaren, ten einde de aanleg van het irrigatiewerk aanlokkelijk te maken, ook wel eens in tegengestelden zin zondigden door de te verwachten resultaten te flatteeren. Maar spreker staat aan de zijde van den heer Pijnacker Hordijk, waar deze een lans brak voor het goed recht van de irrigatie. Toch is hij het eens met den heer Potter, dat uitsluitend irrigatie niet het redmiddel van den inlander kan zijn. Daarbij behooren wel degelijk de bevordering van middelen door den heer Potter genoemd. Daarover heeft spreker echter niet uitgeweid daar ze niet tot het onderdeel „Burgerlijke Openbare Werken" der begrooting behooren.

De heer Scheijer wenscht naar aanleiding van de vermelding door den heer van Sandick van den *Atjehstoomtram* als een der productieve werken, die in Indië worden uitgevoerd, enkele opmerkingen te maken.

Op bladzijde 22 van de Memorie van Toelichting op de Indische begrooting zegt de minister van Koloniën dat hij, overtuigd dat zoowel de bouw als de exploitatie van den Atjehtram, als de werken tot verdediging van Java, de offers ten volle waard zijn, die de schatkist daaraan moet brengen, en hoezeer bewust van den zwaren druk, die daardoor op de begrooting wordt gelegd, niet geschroomd heeft de middelen aan te vragen, die in deze ter bereiking van het doel onmisbaar zijn. Moge het schijnbaar oneigenaardig zijn de kosten van bouw en exploitatie van een productief werk des vredes, zooals de Atjehtram ontegenzeggelijk is, ten laste van de Oorlogsbegrooting te brengen, zoolang de omstandigheden medebrengen dat dit werk geheel onder toezicht moet blijven van het mititair departement kan het niet anders; maar zal men een billijk oordeel vellen over het aldus opgevoerde cijfer der oorlogsuitgaven, dan mag de druk, dien de Atjehtram daarop legt, niet uit het oog verloren worden. Dat men hier werkelijk te doen heeft met een rechtstreeks productief werk in tegenstelling met de overige oorlogsuitgaven, die slechts productief zijn te achten als men ze beschouwt zooals het behoort, als een assurantiepremie voor het behoud onzer Koloniën, blijkt duidelijk uit het feit, dat in deze begrooting onder de middelen (IIe hoofdstuk onderdeel 83) ƒ 256.000 kon worden uitgetrokken als de geraamde opbrengst van den tram tegen ƒ 110.000 op de loopende begrooting. Op de laatstgenoemde begrooting kwam die tram voor met ƒ 1.737.000 voor aanleg en exploitatie (IIe hoofdstuk onderdeel 101 *e* en *f*) en met ƒ 180.000 voor aanschaffing van materieel (1e hoofdstuk onderafdeeling 53); thans moet voor deze doeleinden respectievelijk ƒ 1.865.000 en ƒ 950.000 worden uitgetrokken, in het geheel dus ƒ 898.000 meer dan op de loopende begrooting.

Als men dit zoo leest dan krijgt men onwillekeurig den indruk, dat deze meer dan verdubbelde opbrengst van den Atjehtram n.l. van ƒ 110.000 in 1901 tot ƒ 256.000 in 1902, moet veroorzaakt zijn, omdat nieuwe streken door den tram zijn bereikt, of, dat de welvaart zoo is toegenomen, dat het meerder

vervoer van producten en reizigers dien vooruitgang heeft teweeggebracht, en dat dus de Minister het recht heeft voldaan en tevreden te wezen. Hetgeen men leest op bladzijde 28 van die zelfde Memorie van Toelichting, geeft echter een geheel andere kijk op de zaak. Daar staat namelijk het volgende:

„83 *Stoomtramwegen in Atjeh.* De raming is met *f* 146.000 verhoogd, omdat verwacht wordt, dat het vervoer van goederen na de voltooiïng van de spoorlijnen, welke van het station te Oleh-leh naar den gouvernements-steiger aldaar, en van het station te Kota-Radja naar het Chineesche kamp te Penajoeng worden aangelegd, aanzienlijk zal toenemen."

Als men nu in aanmerking neemt, dat die zoogenaamde twee **spoorlijnen** kleine eindjes spoor zijn elk van ten hoogste **driehonderd** meter lang, en dat de geheele toename van vervoer van goederen, alleen daarin zal bestaan dat de goederen en vivres bestemd voor de militaire bezetting en den civielen nasleep dier militaire bezetting, namelijk handelaren en werklieden, per spoor den steiger te Oleh-leh (waarover reeds spoorrails lagen) naar het Chineesche kamp te Penajoeng zullen worden vervoerd, in plaats van zooals nu gedeeltelijk per ossenkar of per koelie, dan moet er van die tevredenheid en voldaanheid heel wat af.

Want men make zich geene illusies. Groot-Atjeh is een verwoest en ontvolkt land, dat hoogstens eene Atjehsche bevolking van 20.000 zielen telt. En deze bevolking is doodarm. Producten voor de Europeesche markt teelt zij niet. Behalve een weinig landbouw, bestaan hare grootste inkomsten in het verkoopen van groenten, vruchten, brandhout en dergelijke kleinigheden aan de militaire bezetting en haren nasleep.

Denk de militaire bezetting eens weg, dan zoude daarmede ook alle zoogenaamde handel en invoer verdwijnen, en de tram hoogstens evenveel centen beuren als nu guldens.

Dit voor zoover de tram op Groot-Atjeh aangaat.

Wat nu de tram op de Kust betreft, deze loopt door de Noordkust en de Oostkust van Atjeh. Uit het oogpunt van ontwikkeling des lands verwacht spreker van dien tram nagenoeg niets en hij grondt zijn oordeel op de kennis die hij van die streken door persoonlijke aanschouwing heeft opgedaan.

De Noordkust is een smalle strook vlak land, begrensd door de zee en ingesloten door het hooge zeer steile en geheel onbewoonde Barissangebergte. Die strook is alleen in het Pedirsche op sommige plaatsen een uur of drie breed, meestentijds bedraagt de breedte ± één uur gaans en op vele plaatsen nadert het gebergte onmiddellijk tot de Kust. Voor de ontwikkeling van het binnenland, dat er bijna niet is, zal die lijn dus van weinig nut zijn, want als men zijne producten tot aan de tramlijn heeft gebracht, is men slechts enkele minuten gaans van de Kust verwijderd en heeft men over zee een veel goedkooper transport dan over land mogelijk is. En de zee is in de Straat van Malakka meestal kalm, ten minste in de morgenuren, zoodat het vervoer langs dien weg naar de naaste havenplaats nimmer lange stagnatie ondervindt.

Op de Oostkust zijn de bergen veel verder van de kust, doch is het land vlak en moerassig en nagenoeg onbewoond, behalve alleen langs de rivieren waar men de pepertuinen vindt. Het vervoer uit die tuinen naar het strand heeft dus ook altijd per prauw plaats en zal men ook wel van dat vervoermiddel blijven gebruik maken om het product naar de naaste havenplaats

te brengen, waardoor overlading en groote kosten en verliezen worden vermeden.

Dit voor zooveel het productieve gedeelte van het tramplan betreft. Wat nu het militaire nut betreft, zal men zich daaromtrent ook niet te groote illusies moeten maken. Als de tram in goede conditie is en blijft, zal zij zeker in dat opzicht voor de troepenbewegingen groot voordeel kunnen hebben, maar zal dit altijd zoo zijn. De Atjehtram heeft twee soorten vijanden, de natuur en de Atjehers. De natuur omdat de tram is aangelegd, evenwijdig aan het gebergte en dat dus de stroomen, die van het gebergte komen, haar rechthoekig snijden. Wat dat zeggen wil bij den aandrang van water die dergelijke bergstroomen in den Westmoesson kunnen te aanschouwen geven zullen kenners van Indië wel begrijpen. En dat deze vrees niet ongegrond is, blijkt uit het wegspoelen van een gedeelte van de spoorbaan in het Pedirsche bij den gepasseerden westmoesson. Zulke catastrophen zullen, vrees ik, niet zeldzaam zijn; waar nu reeds de vlakten in den regentijd gelijk zeeën waren, zal een dijk die daar dwars door heen loopt op de richting van den afvoer naar zee, meer te lijden hebben dan men zich goed kan voorstellen.

De tweede vijand van den tram zal zijn de onverzoenlijke Atjehsche bevolking Men make zich toch ook geene illussie omtrent de pacificatie ,opgevat in dien zin, dat de Atjeher werkelijk ingenomenheid of zelfs maar berusting met ons bestuur zou betoonen. Die bestaan niet; het is alleen vrees voor straf en grooter nadeel, dat de bevolking tot tijdelijke kalmte noopt. En dit is ook niet te verwonderen, als men nagaat, dat door ons of door ons toedoen Groot-Atjeh nagenoeg geheel en de Noord- en Oostkust op vele plaatsen gelijk aan een woestenij is geworden en de welvaart der bewoners voor geslachten is vernietigd.

Welke bewaking een vele honderden kilometer lange trambaan in die omstandigheden zal vereischen, laat zich niet vooruitzien. Hetgeen men op het oogenblik in Zuid-Afrika ziet, waar de lijnen beveiligd moeten worden door blokhuizen op een kilometer van elkaar opgericht, geeft aanleiding tot ernstig nadenken. Ook wat daar geschied is als men het beschadigen van de lijnen wil tekeer gaan door represailles, nl. het beboeten of verbranden van de kampongs in de buurt van het beschadigde gedeelte gelegen.

Alles bij elkaar genomen meent spreker, dat bij het Atjehtramvraagstuk, eerder eene bezorgde dan eene tevredene gemoedstemming passen zoude.

Na deze rede van den heer Scherer vestigt ook de heer Pijnacker Hord'jk er de aandacht op, dat volgens de Begrooting de exploitatiekosten tweemaal meer bedragen dan de vermoedelijke opbrengst en men dus bezwaarlijk kan beweren, dat de Atjehstoomtram een rechtstreeks productief werk is.

De heer Van Sandick verklaart zich erkentelijk voor de mededeelingen van den heer Scherer, omtrent de eigenaardige productiviteit van den Atjehstoomtramweg. Spreker heeft dit onderwerp slechts even aangeduid, omdat het niet op de begrooting der Burgerlijke Openbare Werken stond, waarover hij speciaal zou handelen. Hij is het volkomen eens met den heer Scherer en den heer Pijnacker Hordijk, dat er hier van productiviteit geen sprake is.

Eindelijk wordt nog door den heer MAC LEOD, naar aanleiding van het door den heer Van Sandick medegedeelde over *Straat Madura*, in herinnering gebracht, dat drie met groote ruimte van tijd gedane hydrographische opmetingen van de Straat van Madura aan het licht hebben gebracht dat zich de vaargeul 12 M. per jaar verplaatst. Voor en aleer de sterke aanslibbingen aldaar zijn opgehouden, kan niet aan eene verbetering van Soerabaja's haven gedacht worden.

De heer VAN SANDICK geeft daarop den heer Mac Leod toe, dat de beslissing over de vaargeul van Soerabaja moet voorafgaan aan die omtrent de binnenhaven. Over het eerste onderwerp, het westgat van Soerabaja, zal door den hoofd-inspecteur van den rijks-waterstaat W. F. Leemans, mededeelingen worden gedaan in de aanstaande vergadering van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs van 12 November. Spreker noodigt den heer Mac Leod uit, daar tegenwoordig te zijn.

Oorlog. De heer WILLEMSTIJN ten aanzien van deze afdeeling tot spreker uitgenoodigd zijnde, zegt dat hij in zijn pas onlangs nedergelegde betrekking in Indië medegewerkt heeft tot de meeste voorstellen, welke thans in de Memorie van Toelichting op de Indische Begrooting worden besproken. De grondige motiveering van die voorstellen is hem wegens het ambtsgeheim onmogelijk en daarom kan hij weinig anders doen dan Afdeeling VII, Oorlog, met een kort woord in deze Vergadering in te leiden, en zal het hem hoogst waarschijnlijk zelfs niet vrijstaan deel te nemen aan een debat of op sommige hem gestelde vragen te antwoorden.

De vragen voor de voortzetting of de beëindiging van de verdedigingswerken op Java en hunne bewapening, op deze begrooting uitgetrokken, vinden hier grond in de reeds verleden jaar ten aanzien van de defensie door het Opperbestuur goedgekeurde beginselen en zijn te beschouwen als toen reeds in uitzicht gestelde uitgaven.

Zou spreker daarmede kunnen volstaan, met een enkel woord wil hij toch het in „Het Vaderland" van 6 en 7 Oct. jl. opgenomen artikel „Assurantie bij een onbetrouwbare maatschappij" bespreken.

Voorzeker stemt hij volkomen in met des schrijvers wensch, om het veldleger te brengen op een zoodanige sterkte dat het een vijandelijk expeditiekorps van dusdanige sterkte als redelijkerwijze in den Archipel kan verwacht worden, zou kunnen weerstaan, terwijl hij verder niet gaarne zou willen ontkennen, dat voor een krachtige verdediging van onze Oost-Indische bezittingen een flinke vloot een der allereerste eischen is. Maar waar in Indië zoo onzeglijk veel nooden om bevrediging vragen, daar laat het zich verklaren, dat opgezien wordt tegen een versterking van het leger als door den schrijver in „Het Vaderland" gewenscht wordt.

Is de beantwoording van de vraag, hoe sterk een onzer koloniën bedreigend expeditie-korps wel zijn zal, in verband met de in de laatste tijden opgedane ondervinding reeds zeer moeilijk, een verdubbeling of verdriedubbeling van ons veldleger zal met het oog op den bouw van kampementen, de suppletie van officieren en minderen, het jaarlijksch onderhoud van zooveel meer menschen, ongehoorde uitgaven na zich slepen, terwijl zelfs dan nog niet de waarborg zal zijn verkregen, dat al onze buitenbezittingen krachtig zullen kunnen worden verdedigd.

We zullen daarom in de naaste, afzienbare toekomst van den nood een deugd moeten maken, ons, hoe gaarne we ook anders zouden willen, moeten vergenoegen met de wetenschap, dat ons Indisch leger voldoende is om orde en rust onder de Inlandsche bevolking te bewaren, en verder ons uiterste best moeten doen om met de op dezen voet berekende sterkte van de krijgsmacht zooveel mogelijk afbreuk te doen aan een Buitenlandschen vijand, die ons in Indië komt aanvallen.

Bij het ontwerpen van de verdedigingsplannen is die waarheid steeds voor oogen gehouden en de verleden jaar en thans gedane en de in de toekomst nog te verwachten voorstellen hebben uitsluitend ten doel om ons veldleger met bereikbare middelen in staat te stellen zijn uiterst moeilijke taak zoo goed mogelijk te vervullen.

Invoering van snelvuurgeschut schijnt spreker een zeer wenschelijke verbetering toe; immers zullen wij met onze artillerie-bewapening den vijand niet kunnen overtreffen, dringend noodig is het hem in dat opzicht minstens te evenaren, vooral omdat de mogelijkheid niet is uitgesloten, dat hij de meerderheid in het aantal vuurmonden zal hebben.

De oprichting van een spoorweg- en telegraafcompagnie bij het korps genietroepen is als eene zeer nuttige verbetering te begroeten. Het korps kent tegenwoordig slechts een zeer bescheiden telegraaf-afdeeling en van oefeningen in het bouwen van spoorwegen en het vernielen van bruggen kan met de vigeerende formatie geen sprake zijn.

De oprichting van een VIII afdeeling van het Departement van Oorlog is ongetwijfeld een maatregel, die ten zeerste aan de belangen van de cavalerie en aan die van de remonteering zal ten goede komen, ja, is zoo volkomen logisch, dat het verwondering moet wekken, dat daartoe niet reeds vele jaren geleden besloten is.

Ook de opleiding van 8 inlandsche topografen tot verkenners, de aanschaffing van topografische kaarten voor oorlogsgebruik, de oprichting van een transporttrein, en het in het leven roepen van den majoor-kwartiermeestersrang verdienen alleszins toejuiching.

Ten opzichte van dezen laatsten maatregel zij aangeteekend, dat het wenschelijk ware in geweest deze gelegenheid te benutten om het aanzijn te schenken aan een tweeden Luitenant-Kolonel-Intendant, die dan, als hoofd der intendance in de 1ste Militaire Afdeeling op Java, de chef zou zijn van den in die afdeeling werkzamen majoor-kwartiermeester en majoor-magazijnmeester.

Hierdoor zou ook meer keuze komen voor de betrekking van hoofd intendant en een einde worden gemaakt aan de onbillijkheid dat bij de militaire administratie alleen die majoor tot luitenant-kolonel kan worden bevorderd, die tevens de geschiktheid voor den rang van kolonel bezit, een eisch welke bij geen enkel ander wapen of dienst wordt gesteld.

Wat betreft het aanvragen van fondsen voor het nemen van een proef met de oprichting van een leger-reserve, hiertegen kunnen geen bedenkingen worden geopperd, omdat, slaagt de proef, de krijgsmacht in oorlogstijd op zeer goedkoope wijze aan eene dan hoogst wenschelijke versterking kan worden geholpen.

Wat eindelijk aangaat de oprichting van vrijwilligerscorpsen, het *ten spoedigste* voor gouvernementsrekening van wapenen en ledergoed te voorzien, waarop de memorie van toelichting het uitzicht opent, is inderdaad noodig, om gebruik

te kunnen maken van „het stroovuur", opgewekt door den Afrikaanschen oorlog.

Naar aanleiding van deze rede wordt door verschillende sprekers het volgende opgemerkt.

Pijnacker Hordijk: Uit die rede was wel het wenschelijke, maar niet het noodzakelijke van de groote vermeerdering van het oorlogsbudget gebleken. Als men zich niet vergiste dan bestond vóór de Lombok-expeditie eerder de neiging om de artillerie in te krimpen, dan uit te breiden, zooals nu op kostbare wijze, zal plaats vinden, indien de voorstellen doorgaan. Verder meende men uit de woorden van den heer Willemstijn te mogen opmaken, dat deze niet veel verwachting koesterde van de vrijwilligerskorpsen, waar dezen toch schenen geboren te zijn uit een indruk van het oogenblik, zoodat van een „stroovuur" moest gebruik gemaakt woeden.

Van Zuijlen: Met veel waardeering was het besproken artikel in *Het Vaderland* gelezen, en daaruit niet den indruk gekregen, dat de schrijver eene belangrijke uitbreiding van het leger voorstaat, wel een ander gebruik daarvan. Boven eene onzekere verdediging van de kust was, in overeenstemming met dat artikel, de voorkeur te geven aan een krachtig, goed bewapend veldleger, tot aanvallend optreden in staat.

Naar aanleiding van den heer Willemstijn's reden, herinnerde men zich voorts uit de eigen militaire loopbaan, hoe de genietroepen in Indië zich reeds vroeger in het bouwen en vernielen van spoorwegen en bruggen oefende.

Mac Leod: Men kon zich wel voorstellen, dat de bij Batavia en Soerabaja aan te leggen werken tot de defensie kunnen bijdragen, doch zou gaarne ingelicht worden, omtrent ligging en het doel dier fortificatiën.

Van Sandick: Wijst er op, dat het leger in oorlogstijd met betrekking tot de vernieling en herstelling van spoorwegen, een belangrijken steun zal kunnen vinden in de civiele spoorweg-ingenieurs, zooals men nu ook dezer dagen in de Zuid-Afrikaansche Republieken heeft zien gebeuren.

Swart: Maakt zich bekend, als de schrijver van het bewuste artikel in *Het Vaderland*. Hij heeft daarin zijne gevestigde overtuiging nedergelegd, welke door de mededeelingen van den heer Willemstijn in geenen deele is geschokt. Hij heeft niet het minste vertrouwen in het nut van te Batavia en Soerabaja aan te leggen werken en vreest, dat daaraan bij een oorlog een zelfde lot zal beschoren worden als aan de fortificatiën om Pretoria, waarop of waaruit in den jongsten oorlog geen schot is gelost. Maar aangezien de heer Willemstijn aan zijn ambtsgeheim gehouden is, kan over deze zaak niet in debat worden getreden.

De heer Willenstijn, de verschillende sprekers beantwoordende, herinnert er opnieuw aan, dat het hem om opgegeven redenen niet mogelijk is in deze vergadering het noodzakelijke van eenige der voorgestelde maatregelen aan te toonen; maar geeft in het bijzonder den heer Pijnacker Hordijk in overweging, kennis te nemen van de geheime Nota hierop betrekkelijk, welke hoogstwaarschijnlijk aan de Volksvertegenwoordiging zal worden overgelegd en waarvan spreker hoopt, dat daaruit de overtuiging zal worden geput, dat het voorgestelde bepaald noodig is. — De Lombok-expeditie heeft wel de aanschaffing van achterlaadkanonnen en mortieren ten gevolge gehad, maar niet eene reorganisatie der artillerie. Bedoelde vuurmonden zullen in

den oorlog tegen een buitenlandsche vijand wel aanwending vinden, maar maken eene hervorming der organisatie van de bereden en onbereden artillerie (waarvan de eerste reeds in 1892 werd voorbereid) volstrekt niet overbodig. Wat de vrijwilligerskorpsen aanging, vermeende spreker, dat de cursiveeringen in de Memorie van Toelichting van de woorden „mits thans spoedig" en „zekerheid" er op wijzen, dat men heeft begrepen, dat de ook in Indië door den Zuid-Afrikaanschen oorlog ontwaakte geestdrift moet worden gevoed, wil zij niet uitdooven. Mits behoorlijk geoefend en van goede begrippen van tucht doordrongen, zullen de vrijwilligers-korpsen in oorlogstijd zeker wel goede diensten kunnen bewijzen, al ware het alleen tot het beschermen van de levens en bezittingen der ingezetenen, het bewaren van rust en orde onder de inlandsche bevolking, enz. — Naar aanleiding der opmerking over genietroepen, brengt de spreker in herinnering, dat om met betrekking tot het bouwen en vernielen van spoorwegen en bruggen in oorlogstijd voldoende te kunnen presteeren, de formatie van het korps te klein is gebleken en dat daarom uitbreiding is voorgesteld. Overigens verklaart hij zich niet gerechtigd om zich nog nader over de defensiewerken uit te laten; alleen releveert spreker, dat er van eigelijke forten geen sprake is, maar dat de bedoelde werken voornamelijk stormvrije aarden batterijen zijn, steunpunten voor de troepen. Ten laatste onderstelt hij dat met het denkbeeld van den heer Van Sandick te zijner tijd zeker rekening zal worden gehouden.

Marine. De heer Mac Leod houdt hierover de volgende rede:

De Indische begrooting van Marine wordt in den regel weinig besproken en zij heeft daardoor en door hare schijnbare onbeduidendheid het voordeel van in de Tweede Kamer geen tegenkanting te ondervinden en grif te worden aangenomen.

Toch verdient zij wél aandacht, want uit haar worden ruim 5 millioenen betaald voor de oorlogs-zeemacht: evenveel als het heele budget van Marine, van 60 jaar geleden. En behalve die som, worden dan nog ruim 3 millioen uitgegeven voor de zoogenaamde Indische Militaire en de Gouvernementsmarine. Hoe ik aan die verdeeling, van de ruim 9 millioen van het totale Indische marine-budget kom, zal ik hier niet in cijfers gaan uitleggen, maar alleen wil ik in het kort zeggen, dat ik begin met de kosten voor het loodswezen, de meteorologie en den geographischen dienst, waarvan de eersten grootendeels door de loodsgelden worden terugverkregen, en die geen van drieën als uitgaven voor de zeemacht te beschouwen zijn, buiten rekening te laten; terwijl ik verder als kosten van de Rijks-zeemacht beschouw: de helft van die voor het *Marine-Departement* te Batavia (dat n.b. nog meer kost dan het heele Departement in het Voorhout); *alle* kosten voor het *personeel*, omdat, al dient dit personeel voor een groot gedeelte op vaartuigen van de Indische Marine, het toch in *oorlogstijd geheel* voor de defensie zal moeten gebruikt worden; een gedeelte der kosten van het Marine-etablissement te Soerabaja, evenredig aan de kosten van reparatie en onderhoud van het materieel van de Koninklijke Marine; *alle* kosten van den hydrografischen dienst; de kosten van uit te zenden materieel, voor zoover dit geschat kan worden ten nutte van de defensie te zijn; het geraamde steenkolenverbruik en eindelijk het onderhoud van het defensie-materieel.

Op dezelfde manier heb ik de uitgaven gesplitst en uitgezocht voor de Indische Militaire Marine (waarvoor dus geen uitgaven voor personeel zijn gerekend) en die voor de Gouvernements-Marine; ieder dezer takken van de Zeemacht komt dan op ongeveer $1^1/_2$ millioen.

Ik betreur, dat op die wijze 3 millioen worden uitgegeven, die nuttiger zouden besteed zijn, wanneer zij aan defensie ten goede kwamen, met andere woorden, wanneer het materieel, dat door die uitgaven onderhouden en, voor zoover de G. M. betreft, bemand wordt, voor de defensie geschikt was. Dit zou het geval kunnen zijn, wanneer wij maar één Marine hadden, in plaats van drie. Ik spreek hier van eene grief die ik heb, niet alleen tegen *deze* begrooting, maar die ik reeds jaren lang, telkens en telkens behandeld heb in geschrift, en die het mij genoegen doet nu ook eens te kunnen bespreken in een kring, waar bijzonder belang wordt gesteld in Indische zaken.

Wij danken die drie marines hoofdzakelijk aan het kleingeestig geknibbel over het *betalen*, aan het vergeten dat het ten slotte toch op hetzelfde neerkomt uit welken zak het geld genomen wordt, want, aangenomen dat scheiding van Nederlandsche en Indische financiën onvermijdelijk en hoog noodzakelijk zijn, dan hebben toch immers beiden, Moederland en Koloniën, evenveel belang bij het behoud van Indië?

Lang geleden had Indië óók zijn eigen marine, de zoogenaamde Koloniale Marine, waarvan niet alleen het materieel, maar ook het personeel Indisch was; civiele gewapende vaartuigen hebben er ook altijd bestaan. Maar al dat goed was in dien tijd voor de verdediging geschikt, omdat het materieel, waarmee een eventueele Europeesche vijand kon komen, van dezelfde soort was. In 1842 werd de Koloniale marine opgeheven en daarna voorzag de Nederlandsche Marine in al het materieel, behalve de zoogenaamde Gouvernements marine, die evenwel toen ook nog niet geheel ongeschikt was om aan de verdediging deel te nemen. In 1866 kwam het fameuse besluit, dat het ontstaan van de I. M. M. ten gevolge had, omdat daarbij bepaald werd dat de Zeemacht in Indië zou bestaan, ten eerste uit, zooals het heette, „oorlogsschepen, afgezonderd van 's Rijks Zeemacht" en ten tweede uit „schepen en vaartuigen, gebouwd ten laste der koloniale geldmiddelen". Het was uitsluitend een financieel besluit, in de cijferbureaux uitgebroed, en het had geen organische strekking. In den beginne deed het ook aan de organisatie niet veel kwaad — (men waagde zelfs, op grond van dit besluit, op de *Indische* begrooting voor 1868 *pantserschepen* te vragen, maar de Tweede Kamer weigerde dit) — omdat nog steeds alle vaartuigen, die stoom en kanonnen hadden, als oorlogsschip te gebruiken waren. Maar het is juist van dezen tijd af dat aan het eigenlijke oorlogsschip steeds hooger en hooger eischen werden gesteld, en het duurde niet lang, of de schepen der Indische M. M. verdienden dien naam niet meer, evenmin als die der Gouvernementsmarine. Het verdient opmerking dat er één Minister van Koloniën is geweest, die heeft durven afwijken van de gewortelde opinie, dat de I. M. M. alleen een onbeduidende garnalenvloot mocht zijn. Het was Sprenger van Eijk, in 1888. Onder zijn bestuur werd voor rekening van de Indische begrooting de *Sumatra* gebouwd; het was nog wel een klein scheepje van maar 1700 ton waterverplaatsing, maar het was toch, merkwaardig genoeg, in vorm en inrichting, het eerste moderne oorlogsschip van onze zeemacht. Ook werd in dit jaar

de eerste torpedoboot voor Indië gebouwd. Maar dat dit maar een gelukkig vleugje was, blijkt wel dááruit, dat na dien tijd geen schip meer voor de Indische begrooting voorgesteld werd, dat den naam van oorlogsschip verdiende, en dat eerst *elf* jaar later de *tweede* torpedoboot voor de I. M. M. op stapel werd gezet De verdeelde verantwoordelijkheid, door het besluit van 1866 ontstaan, maakte het voor de Ministers van Koloniën al te gemakkelijk om hun budget zoo min mogelijk met marine-uitgaven te bezwaren en de zorgen voor de defensie aan den ambtgenoot van Marine over te laten.

Na 30 jaren kwam eindelijk het besluit van 27 Juli 1896, dat.... een einde aan dezen toestand gemaakt heeft? O neen! wel *had kunnen* maken. Het was ook weer een *financieel* besluit, maar het omschreef toch iets duidelijker de samenstelling en den werkkring der verschillende onderdeelen van de zeemacht, die nu zou bestaan uit:

a. oorlogsbodems, geschikt om met klem Nederland's rechten en belangen te beschermen en het souverein gezag in den Archipel te handhaven, ook tegenover inlandsche volkeren: deze zouden grootendeels komen ten laste der Staatsbegrooting;

b. oorlogsbodems, geschikt om het gezag in den Archipel door inlandsche volkeren te doen eerbiedigen;

c. oorlogsbodems, bestemd tot verdediging van havens of van toegangen naar havens of reeden;

d. wachtschepen en opnemingsvaartuigen.

De drie laatste categoriën zouden komen ten laste der Indische begrooting; de bijzondere samenstelling en sterkte zou aan latere regeling overgelaten blijven.

Had men het hierbij gelaten, dan had, mits behoorlijke samenwerking van de ministers van Marine en Koloniën, eene aan alle eischen voldoende vloot kunnen verkregen worden, want de omschrijving sub *a* sloot geen enkele soort van oorlogsvaartuigen uit en de overigen omvatten ook alles wat voor de andere speciale doeleinden geschikt kon zijn.

Maar dit was zeker te gemakkelijk! Nog geen jaar later kwam er al een besluit, waarbij de schepen van de 1e categorie nader omschreven werden als te moeten *bemand* zijn (een zonderlinge omschrijving van de grootte van een schip, maar niettemin hoogst bindend!) met ongeveer 276 europeanen en ongeveer 60 inlanders. Hierdoor werden niet alleen groote pantserschepen (men zou dit nog als een zuinigheidsmaatregel kunnen beschouwen), maar ook *kleinere* schepen, als kruisers, jagers, e.d. uitgesloten.

En terwijl het eerste besluit niet belette, dat de „oorlogsbodems, geschikt om het gezag in den Archipel door inlanders te doen eerbiedigen" óók geschikt zouden zijn tot verdediging tegen een buitenlandsche vijand, werd *nu* bepaald dat deze *in oorlogstijd buiten dienst gesteld zullen worden*, m.a.w. dat deze oorlogsbodems eigenlijk geen oorlogsbodems behoeven te zijn!

De derde categorie, de oorlogsbodems voor havenverdediging, bleef voordat oogenblik nog onaangeroerd. Maar weer een jaar later verscheen het besluit van 27 Juni van dit jaar, waardoor deze categorie beperkt werd tot *torpedobooten*!

Zóó bond men zich opzettelijk de handen weer, en hebben wij, in plaats van één verlammend besluit, dat 30 jaar duurde, er nu in tijd van 5 jaar *drie* gekregen, waarmee wij ongeveer weer even ver zijn.

Het is nog al duidelijk dat hier ook alweer het financieel geharrewar, de vrees dat de eene te veel voor den anderen betalen zal, heeft voorgezeten. Uit de verschillende beperkingen, die op het zoo flink schijnende besluit van 1896 volgden, vloeide voort:

1e. dat de minister van Marine geen groote pantserschepen, en ook geen kleine, (hoewel kostbare) *oorlogs*vaartuigen naar Indië mag zenden;

2e. dat de minister van Koloniën geen vaartuigen mag laten bouwen, die duurder zijn dan maar net even noodig is voor de gewone diensten in vredestijd (ik heb al hooren zeggen dat de tegenwoordige minister dit zoo nauw opvat dat hij zelfs van de al *bestaande* Sumatra, die ik straks noemde, af wil zijn);

3e. dat de minister van Koloniën voor de verdediging van havens of reeden geen speciale schepen, drijvende batterijen of wàt ook mag aanschaffen, behalve torpedobooten;

alles dus ten bate van de zuinigheid, maar ten nadeele van het behoud van Indië.

Zoo zien wij dan ook nu in de begrooting, dat de versterking van het drijvende materieel voor de verdediging maar zal bestaan in één torpedoboot, waardoor het aantal van deze vaartuigen op 6 wordt gebracht. Wel wordt er voor de haven en kustverdediging nog iets meer gedaan, door het aanleggen van batterijen, die door de Marine bemand zullen worden, maar niemand zal kunnen volhouden, dat zulke batterijen alléén voldoende zullen zijn om de toegangen afdoende te verdedigen. Daar behooren in elk geval torpedo-versperringen en chicane-middelen van anderen aard; dat het onzin zou zijn, om van de torpedobooten succes te verwachten bij een aanval *over dag*, behoef ik wel niet te zeggen. Die torpedo-versperringen kunnen natuurlijk alleen te pas komen in nauwe toegangen, zooals naar de reede van Soerabaja. Wie weet of men er niet een maken wil in den mond van de haven van Tandjong Priok? Maar ach, als men den vijand niet beletten kan vóór de haven te komen, dan helpt het niet veel of men hem een beetje ophoudt om er in te komen! Maar ik dwaal onwillekeurig af: als mijnheer Willemstijn spreken mocht, zou hij ons misschien kunnen zeggen of er plan bestaat op het gebruik van versperringen (als hij maar ja zei, zou het in ieder geval den B. V. bang kunnen maken), maar daar wij omtrent dit punt wel niet ingelicht zullen worden, en ook eigenlijk de defensie in het algemeen nu niet aan de orde is, keer ik tot Soerabaja terug. Daar zijn batterijen gemaakt in het Westgat, en men is bezig om ze ook ergens aan den anderen kant te maken. Waarzoo, dat schijnt een geheim te zijn. Nu wil ik alleen maar opmerken, dat als ze komen op den Java-wal, ze een schip, dat de diepe geul van het Oostgat volgt, op geen kleiner afstand dan 4000 meters onder vuur kunnen nemen, en dat die kleinste afstand 3700 meters is, voor een batterij die op den Madoera-wal zou liggen. Er liggen wel een paar reven, waarvan het eene Karang-Lantong en het andere Karang-Kleta heet, op resp. 4600 en 2200 meters afstand van het vaarwater, maar hiervan zal wel geen quaestie zijn, want de sluier van het geheim wordt in zooverre opgelicht, dat we weten dat de batterijen in slap terrein komen, en dat is een karang niet. Daar in het oostgat is het dus al heel weinig waarschijnlijk dat de batterijen het opstoomen kunnen beletten, en al vindt men daar ergens een drempel, waar met vrucht torpedo's kunnen gelegd worden, dan blijft toch hier drijvend

materieel, d.w.z. een paar kleine pantserschepen, voor de verdediging onmisbaar. Maar die kosten nogal veel geld, en daarom is het voor den minister van Koloniën heel aangenaam, dat hij ze volgens de vigeerende Koninklijke besluiten niet *mag* laten bouwen.

De *f* 300.000, die in de begrooting gevraagd worden voor een vaartuig, speciaal bestemd voor den assistent-resident op de Zuidkust van Nieuw-Guinea, had ik liever bestemd gezien tot betaling van een eersten termijn van een torpedojager of dergelijk vaartuig. Maar ook de aanschaffing van dit soort van materieel is verboden. Ik zou wel eens willen weten, waarom voor dien assistent-resident een *speciaal* vaartuig gebouwd moet worden. Alle gouvernements-stoomschepen zijn er toch op ingericht, om ambtenaren, hoofden van gewestelijk bestuur, aanboord te hebben. Dat is eigenlijk hun eenige reden van bestaan, want de militaire diensten, waarvoor ze ook nog al eens gebruikt worden, kunnen veel beter door oorlogsvaartuigen gedaan worden. Als ooit nog eens mijn illusie verwezenlijkt wordt, dat al wat in Indië *marine* heet, in ééne hand komt — en dat kan wel geen andere zijn dan die van den minister van Marine — dan zullen toch altijd de Gouvernement-stoomschepen, met het oog op de Bestuursdiensten te water, eene afzonderlijke categorie moeten uitmaken. Maar hier zou ik weer gaan afdwalen, want die s'tengah kompenie is nog van verschillende kanten te bekijken. Het was alleen mijn doel, om eenige aandacht op te wekken voor de quaestie van de Marine in Indië, en eenige discussie hierover, wanneer die verlangd wordt, voor te bereiden.

Aan de hierop gevolgde gedachtenwisseling namen deel de heeren Van Hecking Colenbrander en Van Kol.[1])

De eerste begint met de aandacht te vestigen op de *Koloniale Marine*, die, met de herstelling van ons gezag in 1816 opgericht, in latere jaren, door geldgebrek, feitelijk werd doodgedrukt. Men liet namelijk de officieren geen promotie meer maken, zoodat ze achtereenvolgens hun ontslag namen en de geheele zoo in beginsel uitstekende instelling is in 10 jaar weer te niet gegaan, hij memoreert dit zoo bepaaldelijk, wijl in den laatsten tijd een boekje verscheen, waarin de wenschelijkheid op zulk eene marine werd besproken. Overigens verklaart hij het met den heer Mac Leod geheel eens te zijn, dat de marine onder een éénhoofdig bestuur moet staan met een éénhoofdige verantwoordelijkheid. Reeds in Indië is de toestand beter dan hier te lande, ofschoon de eenhoofdige verantwoordelijkheid in Indië nog maar zeer betrekkelijk is, daar o. a. de minister van Marine geheel de verantwoordelijkheid van het auxiliaire eskader draagt.

De heer Van Kol, zijne instemming over het algemeen betuigende met de opmerkingen van den inleider, acht het voorts wenschelijk, dat in geval van oorlog, de verdediging — ook wat de marine betreft — van Indië zelf uitga, daar waarschijnlijk in zulke tijden geen enkel schip uit Nederland, Indië zal kunnen bereiken. Daarom is voor Indië een eigen marine wenschelijk, met scherp afgebakende verantwoordelijkheid, gelijk Indië ook een eigen leger heeft. Men heeft het daarheen te leiden, dat in Indië schepen gebouwd kunnen

---

1) De heer Van Laar heeft over de *f* 300.000 voor een vaartuig ten behoeve van Nieuw-Guinea nog in de vergadering van 7 November gesproken.

worden. Wijl wij maanden lang op Java een guerilla-oorlog kunnen onderhouden, moet er z. i. gelegenheid zijn om schepen te bouwen. Wordt eene Indische marine ingesteld, dan kan in Nederland aanzienlijk op de marine worden bezuinigd.

De heer MAC LEOD wijst er op, dat het schepen bouwen in Indië zeer veel geld zou kosten. Na er aan herinnerd te hebben, dat de Indische marine een hoofdbestanddeel uitmaakt en moet uitmaken van de Nederlandsche, wordt het debat gesloten.

De beide vergaderingen zijn door den Voorzitter gesloten geworden onder dankbetuiging voor de betoonde belangstelling en met bepaling, dat er den 7den November eene derde vergadering zal plaats vinden, ten einde nog aan eenige ingeschrevene sprekers gelegenheid te geven hunne gedachten over de begrooting mede te deelen.

II.

VERVOLG DER GEDACHTENWISSELING OVER HET ONTWERP DER INDISCHE BEGROOTING VOOR 1902 IN DE OPENBARE ALGEMEENE VERGADERING VAN 7 NOVEMBER 1901.

Justitie. Mr. A. STIBBE zegt hierover het volgende:

Voor zooveel betreft de IIde Afdeeling (Departement van Justitie) geeft de toelichting op deze begrooting weinig stof tot bespreking. Er worden slechts drie onderwerpen in behandeld:

1e. De herziening van het rechtswezen in de Vorstenlanden.

2e. De nieuwe faillissementsregeling.

3e. De rechtstoestand der Inlandsche Christenen.

Het eerste dezer onderwerpen, *de herziening van het rechtswezen in de Vorstenlanden*, mag wel geacht worden van zeer groot belang te zijn; bij aanneming van het bedrag daarvoor op deze begrooting uitgetrokken, zal eindelijk de Indische Regeering de gelegenheid hebben om de scheiding van de rechterlijke en de administratieve macht over geheel Java en Madoera te voltooien, een lievelingsdenkbeeld van bijna alle juristen en van allen die belang stellen in eene goede rechtspraak; het is alleen te bejammeren dat dit eindresultaat zoolang op zich heeft doen wachten; terwijl de eerste aanstelling van rechtsgeleerde presidenten van landraden op Java in het jaar 1871 plaats had, heeft het dus ruim 30 jaren geduurd voordat het denkbeeld in zijn geheel tot uitvoering zal komen. Men mag hiervan de Regeering echter geen verwijt maken; deze was niet vrij in hare bewegingen, maar, zooals in de toelichting uiteengezet is, gebonden door de contracten met den Soesoehoenan en den Sultan; er moest dus eene goede gelegenheid afgewacht worden om daarin verandering te kunnen brengen; volgens de contracten was in hoofdzaak de rechtspraak over de onderdanen der Vorsten, zoowel in burgerlijke als in strafzaken, aan hen gebleven en om daarin verandering te brengen, werd gebruik gemaakt van de troonsverwisseling te Soerakarta in 1893, toen de Soesoehoenan de verklaring aflegde „zich geheel te zullen onder-„werpen aan de regeling, welke het Gouvernement in zijn rijk zal wenschen

„te maken betreffende de verbetering der politie en justitie en van de recht-
„spraak, zoowel in de politioneele en crimineele als in civiele zaken."

De Sultan van Djocjacarta, die reeds vroeger, in 1878, er in had toegestemd dat het Gouvernement de rechtspraak in politie en crimineele zaken over zijne onderdanen aan zich mocht trekken, heeft echter tot nu toe geweigerd afstand te doen van de rechtspraak in burgerlijke zaken over zijne onderdanen, ten gevolge waarvan deze dus niet komt aan den rechtsgeleerden Europeeschen rechter, doch te dien opzichte de rechtspraak der Inlandsche rechtbanken blijft bestaan. Dit is dus op Java en Madoera, behoudens Bawean, de eenige uitzondering op het beginsel dat de rechtspraak niet meer in handen is van de administratieve maar van de rechterlijke macht; het spreekt van zelf dat hierbij geen rekening gehouden is met de rechtspraak ter politierol; mocht ook deze te eeniger tijd door rechtsgeleerden uitgeoefend worden, dan zal dit in de Vorstenlanden eveneens kunnen geschieden, omdat de contracten daarvoor geen beletsel opleveren.

De nieuwe regeling zal deze begrooting verhoogen met een bedrag van ƒ 67,000; in de Kamers zal, naar het voorkomt, hiertegen geen enkel bezwaar opgeworpen worden, daar wel niemand zal beweren dat de verwisseling van eene rechtspraak in twee gewesten, die oneindig veel te wenschen overliet en waaraan vele groote gebreken kleefden, voor eene goede, althans de beste rechtspraak die men krijgen kan, met deze som te duur gekocht is.

De voorbereiding heeft lang geduurd en het is te hopen, dat er spoedig eene gelegenheid moge gevonden worden om den Sultan van Djokdja over te halen om ook afstand te doen van de civiele rechtspraak over zijne onderdanen.

Van het tweede punt, dat in deze toelichting behandeld is, wordt niets anders gezegd dan: „Een nieuwe faillissementsregeling is op het oogenblik aanhangig bij den Raad van State."

Hieromtrent een enkel woord. Op 1 September 1896 trad in Nederland in werking de nieuwe faillissementswet; daarbij was een der hoofdbeginselen van de oude wet, dat alleen een koopman in staat van faillissement kan worden verklaard, vervallen en kunnen sedert hier te lande ook niet-kooplieden failliet verklaard worden, zoodat voor hen het instituut van „den staat van kennelijk onvermogen" opgeheven is.

Volgens art. 75 van het Regeerings Reglement moet nu voor de Europeanen in Indië een faillissementswet worden ingevoerd, *zooveel mogelijk* overeenstemmende met de Nederlandsche. Dit zooveel mogelijk beteekent voor zoover speciale Indische toestanden niet tot afwijkingen nopen. Bij deze wet doet zich een dergelijk geval voor tengevolge van het bestaan der weeskamers, aan wie volgens de thans nog in Indië geldende bepalingen steeds de curateele in failliete boedels wordt opgedragen, in tegenstelling met Nederland, waar volgens de oude wet de curators bij voorkeur uit de schuldeischers moesten gekozen worden, hetgeen echter in den regel niet geschiedde, daar men ze nagenoeg geregeld uit de advocaten koos, en waar volgens de nieuwe wet in het geheel niet aangegeven is wie tot curators moeten aangesteld worden. Ten einde zooveel mogelijk de nieuwe faillissementswet voor Indië na te volgen en tevens van den specifiek Indischen toestand gebruik te maken, dat als regel de curateele het best gewaarborgd is in handen der weeskamers, had

de toenmalige Directeur van Justitie aan de Indische Regeering een ontwerp faillissementswet aangeboden, waarbij in zooverre van de Nederlandsche wet wordt afgeweken, dat de opdracht der curateele van failliete boedels ook aan anderen dan de Weeskamers mogelijk gemaakt wordt. Dit denkbeeld is echter door de autoriteiten, die op dit ontwerp geadviseerd hebben, afgekeurd, zoodat men thans reeds als zeker mag aannemen, dat bij de nieuwe regeling, waarvan het ontwerp bij den Raad van State aanhangig is, voor Indië de toestand zal gehandhaafd blijven dat in alle faillissementen de curateele steeds aan de Weeskamers moet opgedragen worden.

Omtrent het derde in de toelichting behandelde onderwerp, de regeling van den rechtstoestand der Inlandsche Christenen, wordt medegedeeld, dat de Gouverneur-Generaal aan een rechterlijk ambtenaar heeft opgedragen het ontwerpen eener regeling van den rechtstoestand der inlandsche bevolking in de Minahassadistricten ten aanzien van het privaatrecht en het voorbereiden van zoodanige regeling voor andere gewesten, in het bijzonder van Amboina en Ternate; dat in overweging is de vraag of het met het oog op eene codificatie van het inlandsch gewoonterecht, noodig zal zijn art. 75 al. 3 vgg. R.R. aan te vullen en verder, dat ook naar de meening van den Gouverneur-Generaal noch art. 17 van de Instructie voor de Regenten, noch art. 124 R.R. bezwaar opleveren tegen het Christen worden van een Regent, doch dat omtrent dit art. 17 in overweging is de redactie te wijzigen, ten einde beter te doen uitkomen, dat het slechts eene zuiver politioneele strekking heeft en elk misverstand daaromtrent te voorkomen.

Wanneer de noodzakelijkheid bestaat den rechtstoestand der inlandsche Christenen te regelen, waarover de gevoelens nog al uiteenloopen, dan is de keuze van den persoon, aan wien is opgedragen die regeling te ontwerpen, zeer zeker eene gelukkige, daar hij, geruimen tijd als rechter gefungeerd heeft in de residentie Menado en getoond heeft, afgescheiden van zijne rechtskennis, den toestand van het gewest te kennen; ook verdient toejuiching de afzonderlijke regeling voor verschillende gewesten, omdat men bij eene algemeene regeling zoovele uitzonderingen zoude moeten maken wegens het uiteenloopende van de toestanden in de verschillende streken van Indië; men behoort toch te onderscheiden of het Christendom de overheerschende godsdienst is en reeds lang beleden wordt, zooals b.v. in de residentie Amboina, dan wel of in een streek de beleiders van den Christelijken godsdienst nog betrekkelijk gering in aantal en van recenten datum zijn.

De bedoeling is niet den Christen inlander gelijk te stellen met den Europeaan zoowel privaatrechtelijk als publiekrechtelijk, doch men wil de onzekerheid der adat wegnemen door codificatie van het recht, dat voldoet aan de behoeften en zich aanpast aan de rechtsbegrippen van den inlander; voor den Christen inlander zal er eene speciale regeling moeten gemaakt worden voor die deelen van het recht, die direct verband houden met de Christelijke samenleving en inrichting van het gezin; voor het vermogensrecht behoeven geene afzonderlijke regelingen gemaakt te worden, behalve in het gemeenschappelijk bezit van gronden met andere inlanders; men zal dus in de eerste plaats de adats codificeeren voor de Christen-inlanders en vooral het familie- en erfrecht voor dezen ontwikkelen in den geest van dat der Europeanen en eene regeling maken van den Burgerlijken Stand.

Is nu eene dergelijke regeling voor de Minahassa tot stand gekomen, dan kan men deze als basis nemen voor andere streken, daarbij rekening houdende met plaatselijke toestanden.

Hierbij is tevens het oog gevestigd op eene wijziging van art. 109 vierde lid R. R., luidende: „De inlandsche Christenen blijven onderworpen aan het gezag der Inlandsche hoofden en met opzicht tot rechten, lasten en verplichtingen aan dezelfde algemeene, gewestelijke en gemeentelijke verordeningen en instellingen als de inlanders die het Christendom niet belijden".

De hier genoemde artikelen 17 van de Instructie voor de Regenten en 124 van het R. R. bepalen, het eerste, dat de Regenten het oppertoezicht hebben over de priesters der Mohamedaansche bevolking en het tweede, dat de priesters van de niet Christen-inlanders gesteld zijn onder het oppertoezicht der vorsten, regenten en hoofden. Is nu, wat de Minister zegt, dat oppertoezicht van zuiver politioneelen aard, dan kan dit ook zeer goed geschieden door een Christen Regent.

Op één punt, waarover in de toelichting niet gesproken wordt, wensch ik nog de aandacht te vestigen. Toen in het vorige jaar de voorstellen tot reorganisatie van het Hoog-Gerechtshof en de Raden van Justitie aanhangig gemaakt werden, werd als een der argumenten om die voorstellen aanneemlijk te maken, aangevoerd, dat die reorganisatie tot eene besparing van uitgaven zoude leiden; daartegen heb ik destijds in het openbaar gewaarschuwd en nu blijkt uit deze begrooting, zonder dat omtrent de betrekkelijke posten iets in de toelichting vermeld wordt, dat de inwerkingtreding grootere uitgaven, zij het dan ook slechts tot een gering bedrag, vereischt dan vroeger en dit terwijl er thans nagenoeg nog geen sprake is van periodieke tractementsverhoogingen, die later in groote hoeveelheid zullen komen en ik vrees dat de post van *f* 25.000 thans uitgetrokken voor de overgangsmaatregelen in verband met de nieuwe samenstelling van het Hoog-Gerechtshof, onvoldoende zal blijken, waar thans vijf gewezen Raadsheeren op wachtgeld zijn, ten bedrage van hun volle tractement. Ook is in het geheel geen rekening gehouden met de zeer hooge uitgaven voor reiskosten, veroorzaakt door het ontzettend groot aantal overplaatsingen van rechterlijke ambtenaren als gevolg van deze reorganisatie gedurende dit jaar Ook gaan er thans reeds stemmen op tot uitbreiding van het personeel der Raden van Justitie; het zal dus m. i. niet lang duren — en met deze opmerking zal ik eindigen — of verschillende posten van de begrooting voor Justitie zullen moeten verhoogd worden.

Deze rede lokte geene gedachtenwisseling uit; alleen werd de vraag gedaan, wat eigenlijk de verdienste is der samensmelting van het instituut *kennelijk onvermogen* met *faillissement*. Aan de beantwoording hiervan nam, behalve Mr. Stibbe, Mr. Van Deventer deel. De staat van kennelijk onvermogen, werd o. a. herinnerd, was moeilijk uit te spreken, om de eischen die daaraan werden gesteld. Om te komen tot faillissement is slechts het bewijs noodig, dat de debiteur niet betaald heeft. De practijk leerde, dat het zeer moeilijk was, om te komen tot den staat van kennelijk onvermogen; en van die moeilijkheden werd door insolide personen vaak gebruik gemaakt ten eigen voordeele. Het onderscheid

tusschen kooplieden en niet-kooplieden werd bovendien langzamerhand nutteloos geacht.

Verkoop van Banka-tin. Over dit onderwerp hield de heer VAN DER DOES DE BIJE de volgende rede:

Ik zie in de Indische Begrooting dat de Regeering voortgaat met de opruiming van den grooten voorraad Banka-tin. Die voorraad bedraagt nog 300.000 pikols, dat is voor een waarde van *f* 25,000,000.— die renteloos liggen. Om een vergelijking te maken, kan vermeld worden dat de gansche voorraad over de geheele wereld, maand in, maand uit, bedraagt 260,000 pikols, behalve de stock Banka-tin in Gouvernements handen. De Regeering zou dus haren grooten voorraad van het artikel niet op eens kunnen opruimen, want daardoor zou de marktprijs zoozeer gedrukt worden dat iedereen er schade door zou lijden, en niet het minst het Gouvernement zelf. De opruiming dient dus geleidelijk te geschieden. Ik had in het vorig jaar met den vorigen minister Cremer eene bespreking, wat of het best geschikte quantum zou zijn dat het Gouvernement kan op de markt brengen en zulks in verband met den handelstoestand. Het quantum is vastgesteld op 250.000 pikols 's jaars en de productie is gemiddeld 192.000 pikols. Het Gouvernement verkoopt dus jaarlijks 58.000 pikols meer dan het produceert, waardoor de toestand over eenige jaren normaal zal zijn. Geheel opruimen kan niet, want het Gouvernement is gebonden aan vaste veilingen met vaste quantums, en moet dus wel een zekere stock hebben. Het Gouvernement is dus eindelijk op den goeden weg, maar het is jammer dat het niet een paar jaren eerder aan de opruiming is begonnen. Het had dan kunnen profiteeren van de hooge prijzen en een 100.000 pikols meer kunnen verkoopen voor een prijs die *f* 20.— hooger is geweest dan de tegenwoordige dat is *f* 2,000.000.— meer.

Maar ik zou wenschen dat het Gouvernement nog een stap verder deed op den goeden weg en het Banka-tin ging verkoopen op Batavia, in plaats van hier in Holland. Dat is een oude kwestie, waarover reeds heel wat geschreven werd, maar het is des te opvallend dat men nog steeds voortgaat op de oude sleur! Want als men de uitgebreide litteratuur naslaat, die over het consignatiestelsel bestaat, dan valt het op, dat de meeste autoriteiten hebben aangetoond, dat met den verkoop in Indië van Gouvernements producten betere prijzen moeten behaald worden dan bij verkoop hier in Holland. De koffieveilingen in Indië hebben zulks reeds bewezen. Ik kan niet beter doen, om een résumé te geven uit de litteratuur van de voorstanders van verkoop in Indië, dan aan te halen de conclusie, waartoe de Kamer van Koophandel te Batavia komt in hare missive aan de Ind. Regeering ddo. 29 Oct. 1898:

> dat in de eerste plaats het belang van de *schatkist* gebaat wordt door een vermeerderden verkoop van Gouvernements producten in Indië;
> dat zulks voor den *geregelden gang* van de *finantieele huishouding* in N.-I. niet dan zeer gewenscht kan zijn, en dat de vroeger meermalen geuitte vrees omtrent de *machteloosheid* van den handel in N.-I. geen reden van bestaan meer hebben kan.

De argumenten van de tegenpartij loopen uitsluitend over de benadeeling

van den handel in Nederland, iets wat niet door de weder-partij geheel en al wordt toegegeven, omdat het een algemeen feit is, dat de handel zich niet spoedig verplaatst. Maar gesteld dat de handel in Nederland zou lijden door afschaffing van het consignatiestelsel, dan is dat met tin toch alleen maar de kwestie van benadeeling van enkele handelshuizen, waartegenover staat het belang van den Staat en dat is het belang van ons allen.

Waar in deze kwestie op moet gelet worden, is niet alleen het verkrijgen van betere prijzen in Indië, maar ook op het groot verlies aan rente dat geleden wordt bij verkoop in Nederland. Om tot eene berekening te komen hoe groot het renteverlies is alleen door het consigneeren van het tin, kan ik aanvoeren dat ik vroeger zelf Singkep tin heb verkocht door tusschenkomst van de *N. Handel-Mij.* in Nederland, telkens na afloop van de Gouvernements veiling, en dat ik steeds heb moeten wachten 8 maanden, gerekend van den dag van afscheping van het tin op Singapore, totdat ik over mijn geld beschikken kon. Het Gouvernement zal zeker langer moeten wachten; maar neem het gelijk, dan geven de 250.000 pikols jaarlijks = *f* 21.000.000.— tegen 3% — 8 maanden rente verlies = *f* 420.000.— renteverlies.

Bovendien zoo het tin op Batavia wordt verkocht dan heeft de Regeering de *N.-H. Mij.* niet meer noodig. Het tin kan verkocht worden door het Vendu-departement te Batavia, of nog beter, zooals de *Billiton Mij.* reeds sedert zoovele jaren met succes doet, bij inschrijving. Dan wordt uitgespaard de commissie die de *N.-H. Mij.* geniet, en die is 1½ % over *f* 21.000.000 = *f* 315.000, gevende met het renteverlies van zooeven, totaal *f* 735.000 verlies.

Wanneer ik spreek over den verkoop van het Banka tin dan moet ik nog eene eigenaardige usance releveeren, die bij dien verkoop hier in Nederland plaats heeft. De koopers worden belast met 1 % vendusalaris, doch genieten 1½ % korting, indien zij betalen binnen de maand; het avans voor hen is dus ½ %. Ik heb dat zooeven niet opgenoemd bij de nadeelen op den verkoop hier te lande, omdat koopers met dat ½ % rekening houden bij het doen van hun bod, maar wat ik wilde releveeren is dit: Koopers profiteeren natuurlijk allen van de 1½ % korting en betalen binnen de maand. Doch het Gouvernement wordt eerst gecrediteerd voor het provenu van de veiling 6 weken na dato. Hierdoor geniet de *N.-H. Mij.* telkens de rentelooze beschikking gedurende ½ maand over het provenu. Dit bedraagt tegenwoordig *f* 3.570.000 elke 2 maanden. Dat is voor een bankier als de *N. H. Mij.* geen kleinigheid! Rekent 3 % dan geeft dit telkens een faveur van *f* 4.462 of 's jaars *f* 26.772. Ook dit zou vervallen bij verkoop op Batavia.

Ik ken de bepalingen van het tegenwoordig contract met de *N. H. Mij.* niet, en ik weet dus niet of de Regeering vrij is om weinig of veel producten in Indië te gaan verkoopen, maar ik zou denken dat er veel kans is dat zal blijken dat de Regeering vrij is, want het contract met de *N. H. M.* werd hernieuwd in 1893 juist toen er veel over het consignatie-stelsel werd geschreven. Is dit zoo, dan dient bij de behandeling van de Ind. Begrooting op verkoop te Batavia van het Banka tin ten sterkste te worden aangedrongen.

Is de Regeering niet vrij dan is het toch van het meeste belang, dat telkens en telkens worde gewezen op den bestaanden misstand, waarbij alleen

enkele handelaren in Nederland belang hebben, maar waardoor de Indische schatkist en de Indische handel worden benadeeld.

Naar aanleiding van deze rede, worden enkele opmerkingen en vragen gesteld, die aldus zijn te resumeeren:

J. M. Pijnacker Hordijk: Is het de bedoeling van den Inleider, dat de geheele voorraad op Java in eens zal worden verkocht, of bij gedeelten? Zou men er op kunnen rekenen, dat koopers van tin in voldoende aantal bij verkoopingen op Java aanwezig zullen zijn om deze te doen slagen? Zou het voordeelig zijn te achten, dat het tin ter smelting naar Singapore wordt gezonden, zooals de Billitonmaatschappij doet? Weet Inleider wellicht ook, hoe groot de jaarlijks op de markt voorkomende tinproductie over de gansche aarde is?

Mr. Van Deventer: Zou er geen gevaar bestaan, dat men in Indië verkoopende en kosten besparend, wederom in andere kosten vervalt? Wat is het oordeel van den inleider over den aanleg van betere smeltinrichtingen?

Van der Kemp: Moest de zaak van verkoop in Nederland of op Java niet mede overwogen worden in verband met behoefte aan geld aan deze of gene zijde der linie, dus ook met den wisselkoers? Hoe is men aan zulk eene opeenstapeling van voorraad gekomen? Er werd daar indertijd, meent men, opgelet en de heer Van der Kemp kan zich niet herinneren, dat die voorraad in zijn tijd zoo overstelpend groot was. Verder zegt hij, dat de Regeering geheel vrij is ten aanzien van verkoop aan deze of gene zijde der linie.

Op deze verschillende vragen, zegt de heer Van der Does de Bye in substantie het volgende:

Het gouvernement zal steeds het best doen, op vaste tijden, vaste quantiteiten aan de markt te brengen, ten einde niet de prijzen noodeloos te drukken. De eenige weg om den handel gerust te stellen, is de verklaring, dat het gouvernement niet op eens groote hoeveelheden zal verkoopen. Spreker heeft voorts geen vrees, dat op Java geen voldoend aantal koopers zullen zijn te vinden. Als voorbeeld noemt spr. o. a. den wel-geslaagden verkoop van 80.000 pikols tin jaarlijks door de Billiton-maatschappij in Indië.

De kosten zijn bij verkoop in Indië in elk geval lager dan in Holland. Het vendu-departement is een lands-instelling, zoodat men $^1/_4$ % makelaarsloon bespaart. Registratiekosten heeft men voorts niet te betalen.

Spr. herinnert er aan, dat over den wisselkoers een uitgebreide litteratuur bestaat. Men veronderstelt, dat de betere prijzen, die men voor koffie in Indië maakt, vergeleken bij Europa, juist aan het verschil in wisselkoers is te danken.

Hierna merkt spreker op, dat bij de grootere productie geen rekening werd gehouden met de wenschelijkheid van grooteren verkoop. Deze opstopping strekt zich ongeveer over 4 jaar uit. Hij herinnert aan het zotte verschijnsel, dat het gouvernement nog altijd tin met zeilschepen verzendt.

Hij meent verder, dat de Billiton-maatschappij van het smelten niet goed slag heeft. Men haalt niet zooveel uit het erts als te Singapore, terwijl bovendien daar hooger prijzen voor het artikel zijn te maken. Overigens acht hij het smelten te Singapore van gouvernementswege niet wenschelijk,

al ware het alleen omdat men in tijd van oorlog afhankelijk zijn zou van een vreemde kolonië; doch wij behooren, gelijk te Singapore, *vlamovens* te hebben, en niet slechts hoogovens, zooals tot dusver.

De zichtbare voorraad tin voor de geheele wereld bedraagt jaarlijks 70.000 ton.

De voorzitter, de heer P. H. VAN DER KEMP, brengt in herinnering, dat eenige jaren geleden eene ernstige gedachtenwisseling in Indië heeft plaats gevonden over het al of niet wenschelijke van verkoop van gouvernementsproducten aan deze of aan gene zijde der Linie. Onder de publicisten hierover behoorde Mr. N. P. van den Berg. Naar sprekers oordeel zou het goed zijn, zoo men, onder aanbieding van het verslag dezer vergadering, den heer Van den Berg vroeg, wat deze denkt van de door den heer Van der Does de Bije gemaakte opmerkingen. Mocht deze met den Inleider medegaan, dan kon op de besprokene gewichtige financieele zaak de aandacht der Regeering en van 's Lands vertegenwoordiging gevestigd worden.

De vergadering machtigt het Bestuur bedoeld advies te vragen.

Inlandsch onderwijs. De heer VAN GELDER houdt de volgende lezing:

De memorie van toelichting op de Ind. begr. bespreekt (benevens de plannen tot opheffing van de Hoogere Burgerschool, waarover in de vorige vergadering is gehandeld [1]) een voorstel tot verhooging van de tractementen van de inlandsche openbare onderwijzers met een bedrag van *f* 11.220 voor die op Java en *f* 18.240 voor die op de buitenbezittingen.

In de memorie van toelichting (die over dit onderwerp zeer uitvoerig is), wordt als hoofdreden voor deze voorgestelde verhooging opgegeven, dat de regeling van St. 1893, No. 128, waarbij de tractementen der openb. onderwijzers aan inlandsche scholen belangrijk werden verlaagd, niet heeft voldaan.

Bij die regeling werden de tractementen der inl. ond., ook buiten Java, zeer verminderd; na de inwerkingtreding van die regeling werden er minder scholen onder die der 1ste klasse gerangschikt, dan men had vermoed, dat zou geschieden; was de taak der hoofden van de 2de kl. scholen met uitgebreid leerplan minstens even zwaar bevonden, als aan die der 1ste kl. scholen en eindelijk genoten (volgens St. 1893) de hulponderwijzers van eene kweekschool afkomstig, dezelfde bezoldiging als de hoofden van die scholen 2de kl.

Hierdoor zijn toestanden in het leven geroepen, die, zegt de memorie van toelichting, nadeelig zijn voor het onderwijs, zoowel op Java als op de buitenbezittingen, o.a. deze dat de inlandsche onderwijzers plaatsing zochten bij een anderen tak van dienst en er, — wat zeer natuurlijk is, in de naaste toekomst — gebrek aan onderwijzers dreigt te ontstaan.

De regeling van 1893 bepaalt, dat:

1°. de hoofden van 1ste kl. scholen op Java genieten *f* 50 's m. met 4 driej. verhoogingen van *f* 10 's m. en dan kunnen komen tot een maximum van *f* 90 's m. 2°. de hoofden van 1ste kl. scholen op de buitenbezittingen (waarvan er maar één is n.l. te Menado, *f* 40 tot *f* 70 's m; 3°. de hoofden van 2de kl. scholen op Java *f* 25 tot *f* 45; op de buitenbezittingen *f* 20 tot

---

[1]) Het is de *Causerie* van den heer VAN DER KEMP voorkomende over Inlandsch onderwijs, werd enkel te *Wageningen* medegedeeld. (Evenzoo het medegedeelde over de Zoutwellen, de Kolengeschiedenis, de Militaire uitgaven).

f 30 's m. en in de plaats daarvan wordt nu voorgesteld de volgende regeling:

de hoofden van scholen 1ste en 2de klasse, zoowel op Java als op de buitenbezittingen genieten, mits opgeleid aan eene kweekschool, *f* 50 met een maximum van *f* 90, n.l. 4 driejaarlijksche verhoogingen van *f* 10. Zij zijn dus binnen 12 jaren op hun maximum.

Zij, die niet in het bezit van een einddiploma van eene Kweekschool zijn, worden bezoldigd met *f* 35 's m., met 2 vijfjarige verhoogingen van *f* 5 tot een maximum van *f* 45 's m.; de hulponderwijzer, van eene kweekschool afkomstig *f* 25 tot *f* 45; de overige *f* 20 tot *f* 30 's maands. De voorgestelde verhooging komt mij voor te zijn hoogst wenschelijk, ja zelfs noodzakelijk.

Ik zou hierbij kunnen eindigen, ware het niet, dat ik eene groote mate van instabiliteit meen te bespeuren in de regeling van de bezoldiging der inlandsche openb. onderwijzers, op Java voornamelijk.

In 1872 werd het salaris van de hoofden van Inlandsche openbare scholen bepaald op *f* 55 's maands tot een maximum van *f* 95 's maands, zoowel voor die op Java als op de buitenbezittingen.

In 1878 werden zij voor Java verhoogd tot op *f* 75, met verhoogingen tot *f* 150 's m.

„ 1893 „ „ „ „ verlaagd van „ 25, „ „ „ „ 45 „

Wel is waar kregen de hoofden van scholen der 1ste klasse (op Java) *f* 50 tot *f* 90 's maands, maar dit zijn er slechts weinigen, want van de 266 inlandsche openbare scholen zijn er slechts 28 van de 1ste klasse, op de buitenbezittingen slechts één van *f* 40 met verhooging tot *f* 70 's maands.

Wij zien dus — ons voorloopig tot het maken van eene vergelijking tot de hoofden van scholen op Java bepalende, dat zij:

in 1872 konden komen tot een maximum van *f* 95

„ 1878 „ „ „ „ „ „ „ 150

en in 1893 „ „ „ „ „ 45 en voor enkelen tot *f* 90,

terwijl nu weer wordt voorgesteld allen te brengen tot een maximum van *f* 90.— Deze bezoldigingen gelden uitsluitend de onderwijzers aan eene kweekschool opgeleid.

Grafisch gesproken, vertoont de lijn, die de bovengenoemde bezoldigingen voorstelt belangrijke golvingen. In 1902 zullen zij, wordt de voorgestelde regeling door de wetgevende macht, waarvan haast geen twijfel denkbaar is, aangenomen, ongeveer even hoog bezoldigd zijn als in 1872, dat is 30 jaar geleden.

Tegen de begin- en eindpunten van deze lijn heb ik minder bezwaar, al is het waar dat, in algemeenen zin, de bezoldigingen van ambtenaren in den loop van 30 jaar eer gestegen dan gedaald zijn. Maar wat onstelselmatig is, dat is de ongewone stijging der tractementen in 1878 tot *f* 150, en nog erger, de daling in 1893 tot *f* 45.

Waren er, zoo zal men vragen, in 1878 bijzondere redenen voor die buiten alle verhouding aanzienlijke verhooging? Dit was een gevreesd gebrek aan onderwijzers, maar met een kleine verhooging zou dit gebrek evenzeer zijn voorkomen. Voor de belangrijke vermindering in 1893 is geen andere reden aan te voeren, dan dat men bezuinigen wilde en hoewel dat om meer dan een reden noodig kan zijn, blijft het af te keuren, dat men de Inl. onderwijzers daarin zoo onevenredig zwaar heeft doen deelen. De gevolgen zijn niet

uitgebleven: algemeene ontstemming bij de Inl. onderwijzers en overgang tot andere takken van dienst.

Pas de suite, zeide iemand mij, die ik deze bijzonderheden mededeelde; inderdaad is het te bejammeren, dat in ons koloniaal beheer, en niet enkel met het inl. onderwijs, dergelijke onregelmatigheden, gevolgen van al te zeer afwisselend inzicht, zijn aan te wijzen.

De heer VAN DER KEMP verklaart de gewraakte instabiliteit uit de bezuinigingswoede onder minister SPRENGER VAN EYK. Men heeft toen later daarop weer moeten terugkomen, hetgeen natuurlijk zoo gemakkelijk en ineens niet gaat.

Op eene vraag van den heer HORDIJK of de Inleider de nu voorgestelde regeling voldoende acht, geeft deze een bevredigend antwoord. De salarissen zijn thans voor Java en de buitenbezittingen gelijk gesteld. Over het algemeen is het leven op de buitenbezittingen niet goedkooper dan op Java en op dezen grond zijn de tractementen thans gelijk gemaakt. Ook de gelijkstelling der tractementen voor onderwijzers der 1ste en 2de klasse scholen keurt men goed. In de toekomst zullen overigens wel weder verhoogingen noodig zijn, evenals dit voor alle ambtenaren noodig is.

Inl. vond het vreemd, dat in de memorie van toelichting telkens uitdrukkingen voorkwamen als: „men had niet voorzien" en „men had niet verwacht". Indertijd had men zich over de ontzaglijke daling der tractementen verwonderd; reeds toen voorzag men, dat men weder tot verhooging zou moeten besluiten. Dergelijke schommelingen zijn zeer te betreuren. Inspecteur en adjunct-inspecteurs waren vóór 1893 niet over de verlaging geraadpleegd. Ware zulks geschied, dan zou de verlaging in die mate zeker niet zijn tot stand gekomen.

Gouvernementskoffiecultuur. De heer SCHERER hield hierover de volgende voordracht:

Op bladz. 17 van de memorie van toelichting leest men omtrent de Gouvernements-Koffiecultuur het volgende:

„Intusschen heeft de Gouverneur-Generaal den Directeur van B. Bestuur in Mei j.l. doen aanschrijven om c. q. na nader overleg met de plaatselijke ambtenaren, de noodige voorstellen te doen tot aanmoediging van de vrijwillige koffiecultuur, door het toekennen van eene tegemoetkoming per bouw te verdeelen over de drie eerste levensjaren van het koffie-plantsoen, doch op behoedzame wijze en alleen op die terreinen, die een langen levensduur en eene behoorlijke productiviteit verzekeren, en die zoowel door den wetenschappelijken adviseur als door de plaatselijke ambtenaren daarvoor geschikt geacht worden. Volgens die aanschrijving zullen de bedoelde voorstellen, zich zoo noodig mede kunnen uitstrekken tot de tijdelijke aanstelling van eenig toezicht houdend personeel, indien dit door de plaatselijke ambtenaren noodzakelijk geacht en behoorlijk gemotiveerd wordt."

Ik heb die passage met genoegen begroet, omdat het m. i. een ramp voor de bevolking en voor het Gouvernement zou zijn, wanneer de Gouvernementskoffiecultuur over geheel Java te niet ging. Noch het Gouvernement, noch de Inlander kan de koffiecultuur missen. Het Gouvernement niet omdat het de inkomsten er uit, die nog slechts weinige jaren geleden tusschen de 10 en 20 millioen en meer 's jaars bedroegen, niet kan ontberen om zijne

begrootingen kloppend te maken, en de inlander niet omdat in diezelfde goede jaren de koffiecultuur toch licht 6 à 8 millioen en soms meer 's jaars onder de bevolking bracht. Bij den inlander komt er dit nog bij, dat de inkomsten die het Gouvernement uit de koffiecultuur nu niet meer ontvangt, voor een groot gedeelte op hem worden verhaald.

Dat het Gouvernement deze en dergelijke inkomsten uit eigen exploitaties niet missen kan, ziet men ook uit deze toelichting, waar men op bladz. 12 nog kan vinden dat de opbrengst over 1902 van koffie, kina en Banka-tin nog op circa 30 millioen geraamd wordt.

En dat het de inlander is, die, als er geld moet wezen, voor een groot gedeelte het gelag betaalt, dit bewijst de stijging van de invoerrechten, die van den accijns op lucifers en petroleum, die van den zoutverkoop, van verpachte middelen van diverse belastingen, enz., daar al deze vermeerderingen grootendeels zijn verkregen door verhooging van recht of verscherping van bepalingen en het de inlander is, die in de eerste plaats daardoor getroffen wordt en tot de stijging bijdraagt.

De Europeaan weet zich wel te helpen als het hem niet voor den wind gaat, en zij die vroeger zoo hoog opgaven van de voordeelen der particuliere industrie voor het Gouvernement zijn zeker niet de laatsten geweest, om te reclameeren, toen de slechte jaren kwamen, getuige de opheffing van het uitvoerrecht op suiker dat jaarlijks circa $^3/_4$ millioen gaf, en de nu te verwachten opheffing van dat op de koffie, te zamen met verlaging of vrijstelling van canon. De inlander lijdt en betaalt.

Doch om nu op de Gouvernements-koffiecultuur terug te komen, het is algemeen bekend dat de opbrengsten schrikbarend achteruit zijn gegaan. Gewoonlijk schrijft men dit toe aan de bladziekte, aan uitputting der gronden en gebrek aan goede nieuwe, aan weersgesteldheid enz., en hoewel ik niet ontkennen wil, dat deze factoren zeker er het hunne toe bijgedragen hebben, is er nog een andere, die misschien nog meer gewicht in de schaal heeft gelegd. Dit is namelijk de kolossale daling van den jaarlijkschen aanplant

Op het eerste gezicht zou men dit niet gelooven, want uit de Koloniale Verslagen blijkt b.v. dat het aantal vruchtdragende koffieboomen in 1881 bedroeg 219 millioen op 161.000 bouws met een opbrengst van 939.000 picols of bijna 6 picols per bouw. In 1891 vond men 203 millioen boomen op 149.000 bouws met een opbrengst van 368.000 picols of $2^1/_2$ pic. per bouw en in 1898 216 millioen boomen met een opbrengst van 89.700 of pl.m. $^3/_5$ picol per bouw.

Hoe komt het nu, dat terwijl men ongeveer dezelfde cijfers aan boomen en bouws heeft de productie zoo is verminderd.

Voor een groot deel omdat die boomen omstreeks 1880 in enkele jaren zijn geplant bij de invoering op Java van het zoogenaamde Preanger stelsel. Wij hebben dus altijd op dien grooten aanplant geteerd, maar nu hij begint af te sterven en er niet bij tijds voor den noodigen jongen aanplant is gezorgd, komt gelijk van zelf spreekt de *Krach*.

Dat men dit niet gedaan heeft, blijkt uit de volgende cijfers.

In 1880 bedroeg de jaarlijksche aanplant der gedwongen Gouvernements-Koffiecultuur gemiddeld 21 millioen boompjes, in 1899 was dit gedaald tot $4^1/_2$ millioen.

In 1889 bedroeg de jaarlijksche aanplant der vrijwillige Gouvernements-

Koffiecultuur nog 22 millioen boompjes, in 1900 was dit gedaald tot op 5 millioen.

Zulke cijfers spreken. Waar niet voldoende en geregeld wordt bijgeplant komt natuurlijk een tijd dat de oude boomen gaan afsterven en er geen jonge aanplant is om hunne taak over te nemen en zoo is het hier gegaan.

Toch zouden deze cijfers nog niet zoo bedroevend zijn en zou de productie aanmerkelijk beter wezen, als de 9 millioen jonge boompjes, die nu jaarlijks worden bijgeplant, werkelijk gebezigd werden voor den aanleg van nieuwe tuinen. Doch dit is niet zoo! Voor een groot gedeelte worden ze gebruikt voor inboeten op ledige plekken, van oude tuinen en zoo treft men vele terreinen aan, waar in plaats van 1500 slechts 200 à 300 behoorlijke koffieboompjes per bouw te vinden zijn.

Hierdoor worden, ten minste volgens mijn inzicht, voor een groot deel de geringe oogsten der latere jaren verklaard.

Wat is daar nu aan te doen?

Weer planten op groote schaal en in behoorlijke tuinen zal men zeggen en dit is ook zoo.

Grond is er nog voldoende.

Volgens mijne opgaven getrokken uit *Koloniale Verslagen* en andere stukken heeft het Gouvernement op het oogenblik nog de beschikking over plm. 300.000 bouws met koffie beplante en daarvoor geschikte gronden. Als men die in twee helften splitst en dus voor behoorlijke verwisseling zorgt, kan er 150.000 bouw met koffie beplant zijn en blijven. Om dit cijfer constant te houden is een jaarlijksche beplanting van 10.000 bouws noodig, behalve het inboeten der afgestorven plantjes.

Kan dit nu gedaan worden? Volmondig antwoord ik daarop ja en zonder bezwaar, zelfs tot groot genoegen en voordeel voor de bevolking, mits het geschiede op de wijze door den minister aangegeven.

Het is van algemeene bekendheid, dat de werkzaamheden aan onderhoud van vruchtdragende tuinen aan pluk en bereiding met *f* 15 per picol ruim en meer dan ruim betaald zijn. Wat niet betaald werd, en wat dan ook den grooten druk voor de bevolking uitmaakte, was het aanleggen en onderhouden van het koffieplantsoen gedurende de drie eerste jaren van zijn bestaan als het nog geen vrucht gaf. Betaalt het Gouvernement daarvoor bij aanneming even veel als een particulier, dan is er geen twijfel of men zal genoeg liefhebbers voor dien aanleg vinden, vooral wanneer zij die tuinen aanleggen, het vooruitzicht en het recht hebben de vruchten te mogen oogsten en inleveren. De genomen proeven hebben dit trouwens reeds afdoende bewezen.

Hierdoor kan men dus bereiken wat sinds lang als een desideratum werd gesteld, zelfs bij het *Regeerings* reglement, een koffiecultuur zonder dwang, die werkelijk volkscultuur wordt en blijft.

Maar uit deze korte schets blijkt tevens overtuigend, dat men niets bereiken zal noch kan, wanneer hier met groote behoedzaamheid wordt te werk gegaan. Om de koffie-cultuur te redden is een aanleg van 10.000 bouws bonafide koffieplantsoen jaarlijks noodig; met een paar honderd bouws, gelijk de minister wil, bereikt men niets en bewijst men niets, al waren dit ook alle ideale tuinen. Daarmede kan men de koffiecultuur niet redden. Er moet dus gehandeld worden en met kracht, zoo niet, dan is binnen enkele jaren

de Gouvernementskoffiecultuur op Java verdwenen. Zij die het verkeerd vinden dat hare baten op de begrooting voorkomen, en die zijn er velen, adres aan de aanneming in der tijd van de motie „Van Houten" en zij die die gronden liever door particulieren zagen bebouwd, mogen daarin juichen, zij die het wel meenen met den Javaan betreuren het, want daardoor wordt al weer een groot deel hunner loonarbeid er bij den groot-industrieel, en verdient daar een dagloon van ƒ 0.25 à ƒ 0.40, wordt en blijft dus proletariër, want dat men daarvan een huishouden kan onderhouden en nog sparen en kapitaal vergaren kan men in ernst niet volhouden.

De financieele gevolgen zouden bij de aanneming van dit stelsel zoowel voor het Gouvernement als voor de bevolking verblijdend zijn.

Gerekend dat een bouw koffie voor aanleg en onderhoud in de drie eerste jaren ƒ 90 kost, dan zouden 150.000 bouws aan aanleg kosten 13½ millioen. Van deze 150.000 bouws zijn 120.000 vruchtdragend en 30.000 jong plantsoen. Stel dat deze tuinen 4 picol per bouw opbrengen, wat voor behoorlijk aangelegde en onderhouden tuinen niet veel is, dan is, als men eenmaal 150,000 bouws heeft de rekening als volgt:

Voor aanleg van 10,000 bouws	ƒ	900,000
Voor inkoop van 480,000 pic. koffie à ƒ 15 p. p. . .	„	7,200,000
Voor onkosten op vervoer en afscheep à ƒ 2 p. p. .	„	960,000
totaal . . .	ƒ	9,060,000
Opbrengst van 480,000 pic. à ƒ 40 p. pic.	„	19,200,000
Winst voor het Gouvernement	ƒ	10,140,000

Zelfs als men den prijs der koffie stelt op ƒ 30 de picol, dan is de winst toch nog bijna 5½ millioen 's jaars en dit is een exceptioneel lage prijs, dien we nog niet gehad hebben.

De kosten van eersten aanleg der 150,000 bouws zijn hierbij niet in rekening gebracht. Zij verdeelen zich over een groot aantal jaren en mogen dus feitelijk verwaarloosd worden. Doch al trekt men ze van de eerste 10 of 15 exploitatie-jaren af, dan nog blijven de uitkomsten uiterst gunstig, waar een jaarlijksche winst van 10 millioen volstrekt niet hersenschimmig is.

Ik heb hier slechts heel in het kort en in het ruwe aangegeven, wat ik in zake de koffiecultuur wenschelijk acht. Maar nog eens, er moet gehandeld worden en dat wel met kracht. Met behoedzaamheid alleen komt men er niet, te groote voorzichtigheid staat hier gelijk met gierigheid en zal de wijsheid bedriegen. Ik wenschte wel dat de nieuwe Minister van Koloniën het Koffievraagstuk van dit standpunt zou willen bezien.

Aan deze rede knoopt zich de volgende gedachtenwisseling vast:

Mr. Van Deventer: Met den inleider, zou hij den ondergang van de koffiecultuur een ramp achten, ofschoon hij het ook geen zegen zou achten, wanneer ze bleef als thans. Toch meent spreker, dat de heer Scherer wel wat optimistisch is, in zijn appreciatie van het plan der regeering. In tegenstelling met den heer Scherer, ziet hij in de belofte der regeering niet het plan, om gedurende de eerste drie jaren den arbeid van den inlander volkomen schadeloos te stellen; de inlandsche arbeider behoort z. i. minstens 45 à 50 cts. dagloon te ontvangen; hem moet gegarandeerd worden, dat hij

in deze cultuur evenveel verdienen kan, als in dienst van particulieren. Indien dat wordt bereikt, is iets schoons tot stand gebracht.

De heer S. Stibbe vraagt welke waarborgen men heeft, dat de bedoelde nieuwe aanplant beter zal gedijen, dan de aanplant tot dusver?

De heer Pijnacker Hordijk is het in hoofdzaak met den Inleider eens. Hij erkent, dat de bedoelde cultuur gevaar loopt, en meent ook, dat de proef gesteund moet worden, mits men zorg drage, dat zij slechts worde genomen op die gronden, die voor koffie geschikt zijn en den inlander een behoorlijke opbrengst verzekeren. Ook dit is n.l. een der nadeelen, dat tot dusver vaak geplant is op gronden, die niet rendeeren. Over heel Java is koffie geplant en toch loopt de productie van de eene of de andere streek zeer uiteen. Spr. zou overal de cultuur willen prijsgeven, waar ze geen zekerheid van slagen heeft. Bovendien wenscht spreker den Inleider te vragen, of de uitbreiding van den aanplant, zooals hij zich die voorstelt, alleen zal plaats hebben in die streken, die er toe geschikt zijn, of weer over geheel Java. Spreker vreest, dat men in het eerste geval plaatselijk handen zal te kort komen. Als een bezwaar van concentratie neme men zulks ernstig in overweging. Nog stelt Spreker de vraag, of het niet tijd wordt, om de koffiecultuur onder meer deskundig toezicht te brengen, dan de ambtenaren van het binnenlandsch bestuur, voor wier arbeid Spreker overigens alle respect heeft. Spreker gelooft, dat een der redenen voor den afkeer van den inlander van de gouvernementscultuur gelegen is, in de wisselende inzichten van de ambtenaren, die niet altijd met behoorlijke kennis van zaken oordeelen. Hij zou het toezicht, wat de hoofdleiding betreft, willen zien opgedragen aan de ambtenaren van het boschwezen.

De heer Gerst zou ook gaarne den geachten Inleider eene vraag willen stellen. Uit het voorgedragene bleek, dat de Inleider optimistische verwachtingen had omtrent de uitkomsten van eene eventueel uit te breiden Gouvernements-koffiecultuur en *dàt* terwijl we in den laatsten tijd allerminst opwekkende berichten omtrent de particuliere koffiecultuur uit Indië ontvangen. Telkens vernemen we hoe de particulieren in die cultuur moeite hebben het hoofd boven water te houden, welken zwaren strijd om het bestaan zij te voeren hebben. Vermeent de Inleider dat het der Gouvernements koffiecultuur voorspoediger zal gaan, dat de vooruitzichten voor die cultuur ondanks dit alles gunstig staan en zoo ja, waarom zijn voor het Gouvernement de bezwaren lichter te tellen dan voor de particulieren?

De heer Van Zuylen acht mede deskundig toezicht toch zeer gewenscht.

De heer Van Gelder vraagt, of Inleider meende, dat er voldoende geschikte gronden zijn te vinden.

De heer Scherer, de verschillende sprekers beantwoordende, trachtte in zijn repliek aan te toonen, dat hij niet te optimistisch gestemd was. Op Java zijn reeds proeven, als Spr. bedoelt, genomen, en met goed resultaat. Er boden zich zelfs veel meer arbeiders aan, dan men noodig had. Zijn er bij vrije aanbesteding geen menschen daarvoor te vinden in een streek, dan dient daar, naar Sprs. meening, niet te worden geplant. Inleider wees er vervolgens op, dat het toezicht houdend personeel zeer goed is te krijgen; in hoofdzaak is slechts een kleine uitbreiding van lagere

beambten noodig, daar men thans reeds beschikt over eenige ondervinding. Bovendien meent hij dat in bedoeld stelsel minder personeel noodig is, dan bij dwang of vrijen arbeid. Bij aanneming heeft men slechts te redeneeren: „Ik wil het zoo" en later zich te overtuigen, of het aldus afgeleverd is en betaling kan volgen. Spr. erkent, dat men mogelijk wel voorschot zal moeten geven; in Indië vooral is die usance ingeworteld. De desa-Javaan is echter zeer eerlijk. Bij de proeven tot dusver heeft men niet van oneerlijkheid te lijden gehad.

Op goeden aanleg vooral komt 't aan, en een gemiddelde opbrengst van 4 picols acht Spr. niet te optimistisch. Spr. beoogt niet groote geconcentreerde ondernemingen. Groote gouvernements ondernemingen acht spr. echter zeer goed mogelijk op de woeste gronden van Banjoewangie. Tegen zulke ondernemingen is vooral niets te zeggen in een tijd, waarin het zoo moeilijk is, de begrooting kloppend te maken.

Veel hangt af van de gouvernementsbevelen; de energie moet weer opgewekt worden. De motie Van Houten was indertijd doodend voor de energie der ambtenaren.

Voorts wijst Spr. erop, dat de particuliere industrie veel meer lasten heeft te dragen, dan die van het gouvernement. Volgen een of meer slechte jaren elkander op, dan weerstaat het gouvernement dien schok beter dan de particulier.

Voor een en ander beroept Spreker zich op den wetenschappelijken adviseur. Onder de 300.000 bouws, door Spr. genoemd, zijn alleen begrepen de gereserveerde gronden, nog niet de gronden, die van de desa eenigszins verwijderd liggen.

De gegeven toelichtingen bevredigend vindende, vraagt men alsnog wie de voorschriften omtrent het toezicht zullen vaststellen? De ambtenaren van het binnenlandsch bestuur, en dat zijn geen koffieplanters! Men meent, dat den wetenschappelijken adviseur meer macht moet worden toegekend.

De heer Scherer antwoordt alsnog dat de gouvernements-cultuur goed zou doen, de methode der particuliere ondernemingen te volgen. Men zoeke niet naar nieuwigheden. De wetenschappelijke adviseur, die nu ook veel ervaring heeft opgedaan, zou z i. de voorschriften hebben te geven, in overleg met de plaatselijke ambtenaren.

Gouvernementsstoomschip voor Nieuw-Guinea. In aansluiting wat hierover door den heer Mac Leod in de vorige vergadering gezegd is, houdt de heer Van Laar hierover de volgende lezing:

Met een enkel woord wenschte ik in deze vergadering nogmaals te bespreken de post van *f* 300.000 voorkomende op de Ind. Begrooting van 1902 voor een stoomvaartuig ter beschikking van den te benoemen assistent-resident van Z. N.-Guinea.

In de vorige vergadering heeft de Vice-Adm. Mc. Leod als zijn meening uitgesproken de som van 3 ton gouds beter bestemd te achten als 1e termijn voor aanbouw van een torpedojager, met welke meening ik me geheel kan vereenigen, tenzij van de bestaande vloot der gouvernements-marine, welke thans telt o. a. 20 *zee*stoomschepen, geen één beschikbaar kan gesteld worden voor bovengenoemd doel.

Ik behoef slechts de aandacht te vestigen op de *Glatik*, een voor bovengenoemd doel uitnemend geschikt vaartuig, thans tijdelijk bij den dienst der bebakening en kustverlichting, of op de *Satelliet*, thans tijdelijk buiten dienst en hoewel behoorende tot de Ind. Mil. Marine reeds schijnt over te zijn gegaan tot de Gouv. Marine. Waar dus schepen voor de Gouv. Marine in ruime mate aanwezig zijn en voor de Oorlogs-Marine o. a. aan torpedomaterieel nog zooveel ontbreekt, lijkt me de uitgaaf van 3 ton gouds voor eerstgenoemd doel minder noodzakelijk dan voor het tweede.

Bovengenoemde beschouwing neemt niet weg dat de toevoeging van een zeevaardig stoomvaartuig ter beschikking van den ass.-res. van Z. N.-Guinea bepaald *noodzakelijk* is en 't zij me vergund een zeer verkort overzicht te geven van de laatste toestanden op N.-Guinea, ten einde tevens een meer geruststellende verklaring te kunnen afleggen, voor zoover men in N.-Guinea, na Atjeh de kanker onzer koloniale politiek ziet.

Reeds verscheidene jaren achtereenvolgend is door de Eng. Regeering, voorgelicht door hare bestuurs-ambtenaren van Britsch N.-Guinea (het 20e deel van het eiland) geklaagd over rooftochten of „Longeitschten" (zoogenaamde „raids") van inboorlingen van Ned. Z. N.-Guinea, door hen genoemd *Teegae's*, in Britsch N. Guinea, voornamelijk in de omstreken van Morchau Rivier, waar zij de bevolking uitmoordden en van alles beroofden.

Aan de juistheid van de bewering dat deze rooftochten zouden geschied zijn en nog geschieden door bewoners van Z. N.-Guinea, onder Nederlandsch bestuur dus ten W. de 141° O. L. van G. Gr. gelegen, werd door het Indisch Gouvernement met recht steeds getwijfeld, waar een afdoend onderzoek nimmer gedaan werd en men niet kon aannemen dat onbeschaafde wilden tot zoodanige verre tochten in staat waren.

Een korten tijd geleden, met meer klem ingebrachte klacht van het Engelsch Gouvernement leidde tot de opdracht aan den wnd. ass. res. tit. van W. en Z. N.-Guinea, om met *H. M. Serdang* eene tocht te maken, zoowel naar het Britsche als het nog zoo weinig bekende Nederl. gedeelte van Z. N.-Guinea, waar in overleg met de Britsche autoriteiten, onderzocht en gehandeld is, en onze regeering een schadevergoeding van £ 100, later aangevuld met nog £ 50 te betalen heeft, toen gebleken is werkelijk door onder ons bestuur (?) staande inboorlingen rooftochten zijn gehouden op Britsch grondgebied en wij dan tevens de verplichting moeten nakomen dergelijke rooftochten met kracht tegen te gaan en te voorkomen.

Het incident van het vermoorden van 3 scheeps-officieren van de *Pel* destijds, de nog vroeger voorgevallene verjaging van den door ons bestuur gevestigden posthouder op Seleuke, door de vijandige bevolking, zijn al te maal redenen te meer om op bepaalde, goed georganiseerde bestuursvestiging aan te dringen.

Het groote bezwaar is steeds geweest de moeielijkheid daar ter kuste een goede plaats aangewezen te hebben met behoorlijke communicatie.

Op bovengenoemden tocht van *H. M. Serdang* naar de Z. kust van N.-Guinea mocht het gelukken een nog onbekende riviermonding binnen te stoomen van de Merauke rivier en het vraagstuk waar een eventueele bestuursvestiging te plaatsen werd opgelost. Vertooningen als periodiek vlagvertoon

door de booten der K. N. I. paketvaart op onafzienbaren afstand van den wal kunnen nu tevens meer doeltreffend worden.

In het rapport van den ass. res. tit. van W. en Z. N.-Guinea, gevoegd bij het Koloniaal Verslag, wordt dan ook ten slotte met kracht aangedrongen op een bestuurs-vestiging daar ter plaatse, aan de Merauke rivier met eene krachtige wacht gedurende de eerste jaren, ten einde de bevolking te doen zien en gevoelen dat het onder Nederl. gezag staat en rooftochten in het naburig Eng. grondgebied voorkomen moeten worden.

Daar deze bestuurs-vestiging onder een ass. res. rechtstreeks zal behooren te staan in verbinding met de regeering, niet meer dus terecht onder een residentschap van Ternate, moet dien bestuurs-ambtenaar ook toegevoegd zijn een zeestoomschip van de Gouv. Marine, waarmede o.a. de hoog noodige communicatie met het naastbij liggend kolenstation onder alle omstandigheden te bereiken is, d.i. te St. Kennedy, op Thursday Isl. en de Jones-Shoal dat bovendien telegrafisch verbonden is met het wereldnet.

Hiertoe afzonderlijk een som van 3 ton af te staan, tot aanbouw van een zeestoomscheepje, lijkt me *alléén* gerechtigd, zooals ik in den aanvang opmerkte, als door de Ind. Regeering uitgemaakt is, dat van het groot aantal zeestoomschepen der Gouv. Marine hiertoe geen een kan worden afgestaan.

Ten slotte dient opgemerkt, dat vlug en doortastend handelen in deze de politiek moet zijn der Ind. Regeering om moeielijkheden met naburige bezitters op eenzelfde eiland te voorkomen en in het reine te brengen vooral waar dit geldt tegenover de Britsche regeering, alsdan zal men nimmer beducht behoeven te zijn dat N.-Guinea, een 2e Atjeh zal worden in onze koloniale politiek.

Deze lezing leidde tot geene nadere gedachtenwisseling, behalve dat de vraag gedaan wordt, of niet eerst na onze vestiging, de aandrang der Engelschen ontstaan is — waarop de heer Scherer inlichte dat men zich daarmede vergist — en of onze vestiging niet bepaaldelijk is toe te schrijven aan aandrang van zendinggenootschappen, eerder dan aan politieke overwegingen, waarop de heer Van Laar zegt het antwoord te moeten schuldig blijven.

De Voorzitter, de heer Van der Kemp, deelt mede, dat ten slotte de heer Kooreman zich heeft aangeboden om nog het woord te voeren over *Christelijke zending op de Buitenbezittingen*. Ofschoon het al wat laat wordt, vindt de Voorzitter dit zulk een waardig einde van onze discusiën over de begrooting en zóó geheel passend in de lijst van den tegenwoordigen tijd, dat hij de vergadering meent te moeten voorstellen, het woord als nog te doen verleenen. De vergadering daartoe besluitende, deelt de heer Kooreman het volgende mede:

Als ondergeschikt ambtenaar heb ik gediend in de Residentie Menado, later 1893—'94 ben ik resident van Tapanoeli (Sumatra's Westkust) geweest. In beide residentiën heb ik veel goeds gezien door de Christelijke zending tot stand gebracht.

Ik stel dit op den voorgrond, omdat ik volstrekt geen tegenstander van de verspreiding van het Christendom ben, al is, naar aanleiding van den in

de troonrede aan de zending toegezegden vasteren steun, in de wijze van haar optreden, het een en ander af te keuren op grond van hetgeen ik zelf heb gezien en ondervonden.

In de eerste plaats kan ik verklaren, dat toen in Toba en Silindoeng, waar de zending met zooveel vrucht werkzaam was, terwijl zij daarentegen in Sipirok, Mandheling en Angkola achteruitging, en op het eiland Nias pas vruchten begon te dragen, de Mohammedaansche propaganda door het bestuur sterk belemmerd werd.

Aan hadjis en geestdrijvers, die zich van de kuststreken naar die landstreken wilden begeven, werd eenvoudig de toegang geweigerd, en kwamen zij toch, dan werden zij naar de kust teruggebracht.

De terugkeer naar Toba werd zelfs geweigerd aan een Tobanees, die als kind in de Maleische streken werd verkocht, door zijn meester als Mohamedaan werd groot gebracht, en later een orang alim werd, dat is iemand. die in de leer van den Islam goed thuis is.

Aan dien Tobanees werd het voornemen toegeschreven, dat hij, daartoe aangezet door anderen, alleen naar zijn geboorteland wilde terugkeeren om den Islam te gaan verkondigen.

Hieruit volgt, dat de zending in dien tijd zeker niet over weinigen steun van het bestuur had te klagen.

Het hoogst aanmatigende optreden van een zendeling — door dit te vertellen wil ik volstrekt geen blaam werpen op de andere zendelingen — deed mij als resident besluiten een onderzoek in te stellen naar de wijze van doen der zendelingen in het algemeen. Van dit onderzoek werd aan de Regeering een lijvig rapport met de noodige voorstellen ingediend, aan welke evenwel, voor zoover mij bekend, slechts voor een klein deel gevolg ge- geven werd.

Enkele daarin voorkomende feiten zijn ook nu nog de moeite waard om vermeld te worden, omdat daaruit blijkt, dat het verleenen van vasten steun aan de zending samen moet gaan met contrôle in het belang van de zending zelve en tot behoud van orde en rust.

Behalve de groote beduchtheid der zendelingen voor de Mohamedaansche propaganda, trok in het bijzonder mijn aandacht, hun sterke concurrentie in enkele streken met name in Sipirok, de Mohamedaansche geestelijkheid aangedaan.

Op de passer te Sipirok b.v. stonden van elkaar op een afstand van pl.m. 175 Meter — ik heb toen een nauwkeurige meting laten doen — de kerk van de zendelingen en de Mahomedaansche misdjid (moskee). Dat alleen kon tot botsingen van Christenen en Mohamedanen aanleiding geven, waarom het veel verstandiger zou zijn geweest de zendingskerk op een verder afgelegen plek te bouwen. De zending ging echter veel verder, en wat nergens plaats vond, werd te Sipirok ingesteld, namelijk de samenkomst van de Christenen in de kerk tot het lezen en zingen van psalmen, elken avond op hetzelfde uur als de Mohamedanen in de Misdjid samen kwamen voor hun avondgebed, met dzikir, dat is tegen zonsondergang. Wandelde men tegen dien tijd op de passer, dan hoorde men tegelijk het brullend psalmenzingen van de Christenen in hun kerk, en het luidruchtige en opwindende gebed (dzikir) van de Mohamedanen in hun misdjid.

Een niet minder afkeurenswaardig feit is dit, dat toen door zendelingen

geneeskundige en verloskundige hulp werd geweigerd aan Mohamedanen, tenzij deze zich eerst bereid verklaarden Christen te worden, en tot dat einde te voren den Zendeling een vastgesteld formulier, een soort geloofbelijdenis, nazegden.

Op een paar met Zendelingen gehouden conferenties werd door mij op het onchristelijke van dergelijke handelwijzen gewezen, tegelijk op het onverstandige, daar zij de Mohamedanen tot concurrentie prikkelden, die in Sipirok de meerderheid van de bevolking uitmaakten, dus door eensgezind optreden hen zouden overvleugelen. In dien tijd was trouwens in Sipirok de zending reeds aan het achteruitgaan.

Op de zendingscholen kreeg ik den indruk, dat meer aan den godsdienst dan aan eigenlijk onderwijs werd gedaan, en er van zindelijkheid op lijf en kleeren heel weinig werk werd gemaakt.

In de Kerk te Boenga Bondar hingen aan den wand groote kleurrijke duitsche prenten met voorstellingen uit de bijbelsche geschiedenis. In die kerk werd wegens reparatie van het daarvoor aangewezen gebouw school gehouden. Naast een dier prenten, voorstellende hoe Adam en Eva poedelnaakt uit het paradijs werden verjaagd, zaten eenige volwassen jonge Bataksche meisjes, die als eenig kleedingstuk een sarong aanhadden, welke er evenals hun lichamen onzindelijk uitzag.

Op mijn vraag aan den Zendeling, of het wel goed was zulke meisjes te plaatsen in de nabijheid van een prent voorstellende een volmaakt naakte Adam en Eva, kreeg ik ten antwoord, dat voor de reinen alles rein was, waarop ik niet kon nalaten te doen volgen, dat gezicht, handen en kleeren van die meisjes alles behalve rein waren.

Verder werd door mij nog geconstateerd, dat al was over de zendelingen een hoofd — met den titel van Ephorus gesteld — eenheid in de zending geheel ontbrak, elke zendeling zoowat deed, wat en zooals hij goed vond. Dat hoofd had b.v. zoo weinig gezag over de andere Zendelingen, dat hij, schoon de handelwijze afkeurende, door mij niet was te bewegen hen aan te sporen tot meer Christelijkheid tegenover de Mohamedaansche zieken, gewonden en kraamvrouwen.

Het voren gezegde is dunkt mij genoeg om aan te toonen, dat voorzichtige steun alleen aan de zending ten goede kan komen.

Deze rede leidde tot de volgende opmerkingen.

De heer SWART vroeg, of de heer Kooreman niet had opgemerkt, dat de zending ter westkust van Sumatra, in de Bataklanden en op Nias zeer goed werkt? Vooral bij zeer onbeschaafde volken werkt ze ten goede.

De heer VAN ZUIJLEN deelde mede, dat hij reeds voor 30 jaren, zendelingen op Nias had ontmoet.

De heer PIJNACKER HORDIJK wees op de medische zending op Java. Aan haar hoofd staat een arts- missionaris, een bekwaam arts, die zoowel Christenen als Mahomedanen met liefde helpt.

De heer KOOREMAN, roemende mede den arbeid van pastoor VAN MEURS, in Benkoelen herinnert er aan, dat hij slechts op het gebrekkige in de opvatting van de zending wenschte te wijzen. Inzonderheid wijst hij op het minder beschaafde optreden der Barmensche zendelingen. Wat aangaat Nias

merkt hij op, dat daar jaren lang met weinig succes was gewerkt, doch in 1894 en een paar voorgaande jaren vooruitgang was geconstateerd.

Toen de Voorzitter de vergadering wilde sluiten, vroeg Mr. VAN DEVENTER nog even het woord. In eene onder toejuiching der vergadering aangehoorde rede, bracht hij hulde aan het bestuur, inzonderheid aan den voorzitter, voor de drie aangename avonden, in vruchtbare gedachtenwisseling over de begrooting doorgebracht, een streven, dat inderdaad hulde verdiend, strekkende tot heil van *Moederland en Koloniën!*

Hierna wordt de vergadering gesloten.

De Secretaris
H. L. SWART.

'S GRAVENHAGE.

Financieel Overzicht.

AMSTERDAM, 15 October — 15 November 1901.

Nu de Sumatra Tabaksinschrijvingen zijn afgeloopen, kan men zich een juister overzicht maken van de opbrengst voor de verschillende maatschappijen; alleen ontbreekt nog de kennis van den kostprijs en van de afschrijvingen, om het vermoedelijke dividend te kunnen noemen. Enkele Maatschappijen kondigden reeds een voorloopig dividend aan. De grondtoon voor de tabaksaandeelen was vast, hetgeen zich uitte in verschillende koersverhoogingen. Ook de Petroleum-aandeelen gingen meest flink vooruit. Tramweg-aandeelen daarentegen gingen achteruit, behalve die der Ned. Ind. Tramweg Maatschappij.

Hooger werden genoteerd:

Aand.		Cultuur Mij. der Vorstenl.	1 3/4 %
"		Handelsver Amsterdam.	5 1/2 "
"		Koloniale Bank	2 1/2 "
Pref. Aand.		Idem	1 3/4 "
Aand.		Liq. Barge en Moormann.	6 1/2 "
		Amsterdam Deli Compagnie	8 "
Cert. v. Aand.		Tabak Mij. Arendsburg	10 "
Aand.		Deli Batavia Mij.	18 "
		Deli Cultuur Mij.	3 1/4 "
"		Tab. Mij. Kwala Pessilam	3 "
"	A.	Langkat Tabak Mij.	10 "
"	B.	Idem	2 "
"		Nieuwe Asahan Tab. Mij.	3 7/8 "
"		Padang Tab. Mij.	8 1/2 "
"		Rotterdam Deli Mij.	2 1/2 "
Pref. Aand.		Tabak Mij. Sakoeda	3 3/4 "
Aand.		Senembah Mij.	2 3/4 "
		Sumatra Cultuur Mij.	4 "
Cert. v. Aand.		United Langk. Plant.	5 1/2 "
Aand.		Rotterd. Lloyd	5 1/4 "
"		Kon. Ned. Mij. v. Petr. br.	25 1/2 "
"		Petr. Mij. Moeara Enim	10 3/8 "
"		Sumatra Palembang Petr. Mij.	2 "
"		Redjang Lebong Mijnb. Mij.	4 1/2 "
"		Singkep Tin Mij.	2 "
"		Ned. Ind. Tramweg Mij.	7 "
"			

Lager werden genoteerd:

Aand.		Ned. Ind. Handelsbank	1 3/4 %
		Amst. Sum. Cult. Mij.	3 1/2 "
"		Deli Maatschij.	6 3/4 "
"		Deli Plantage Mij.	2 "
Pref. Aand.		Deli Tabak Mij	4 "
Aand.	A.	Langkat Cult. Mij.	2 "
"	B.	Idem	6 "
		Medan Tabak Maatschappij.	2 "
Pref. Aand.		Tab. Mij Namoe Djawi	1 1/4 "
		Padang Cult. Mij.	9 1/2 "
Aand.	A.	Serdang Tabak Mij.	7 1/2 "
"	B.	Idem	4 "
		Stoomvaart Mij. Nederland.	1 1/2 "
Pref. Aand.		Dordtsche Petr. Ind. Mij.	2 1/2 "
Aand.		Java Petr. Mij.	1 "
"		Ned. Ind. Mijnbouw Mij.	2 1/8 "

Aand.	Bat. Electr. Tram. Mij.	4¼ %
„	Oost Java Stoomtram Mij.	4 „
„	Probolingo „ „	5 „
„	Semar. Cheribon „ „	4 „

DIVIDENDEN.

Stoomwerktuigenfabriek v/h. Harris & Co. te Semarang over 1899—1900		6 %
„ „ „ „ „ „ „ „ 1900—1901		6 „
Intercommunale Telefoon Maatschij.		4 „
Tagalsch Prauwenveer		25 „
United Lankat Plant. Cy Ld. Pref. aand.	(2e interim div.)	5 „
Ned. Ind. Telefoonmaatschappij.		10 „
Alg. Spaar en Deposito bank.		6 „
Deli Maatschappij	(interim)	15 „
Senembah Maatschij.	(„)	15 „
Deli Langkat Tabak Mij.	(„)	15 „
Deli Batavia Mij	(„)	20 „
Rijstlanden op Java, Michiels Arnold	(„)	2½ „
Billiton Mij.	(slot)	f 135.—
Standard Oil Company	(kwartaal)	8 %
Industrie v/h. Noothout & Co. Aandeelen A.		6 „
Idem „ B.		1 „
Ned. Ind. Tramweg Mij.		7²/₁₀ „
Singkep Tin Maatschij.		10,29 „
Cultuur Mij. Perbawatie	(interim)	8 „

INCOURANTE FONDSEN.

De volgende werden verhandeld.

Aand.	Deli Langk. Tabak Mij.	(incl. dividend)	310 %
„	Landbouw Mij. Manang		90 „
„	Oost-Ind. Zee- en Brand-Assurantie Mij.		15 „
„	Medan Tab. Mij.		304 „
„	Ned. Ind. Houtaankap Mij.		39½ „
„	Billiton Mij. 2e rubriek		f 1800.—
„	Mijnbouw Mij. Redjang Lebong		300 %
„	Mijnbouw Mij. Soemalata		213—218 „
„	Sumatra Cult. Mij.		188 „
„	Cult. Mij. Wonokitri		1¾ „
„	Deli Cult. Mij.		82 „
„	West Java Kina Cult. Mij.		45 „
„	Cultuur Mij. Wonokoyo.		15—19½ „
„	Cultuur Mij. Sentanen Lor, Brangkal & Dinoyo.		108 „
„	Amsterdam Sum. Cult. Mij.		80 „
„	Ned. Ind. Gas Mij.		156 „
„	Singkep Tin Mij.		130 „
„	Tabak Mij. Franco Deli.		63 „
„	Kon. Ned. Mij. tot expl. van Petrol.br. in N. Ind.		370 „
„	Ned. Ind. Exploratie Mij.		80 „
„	Petr. Mij. Sumatra Palembang		80 „
Cert. v. Aand.	Medan Tab. Mij.		300 „
„ „ „	Rott. Deli Mij.		275 „
„ „ „	Tab. Mij. Arendsburg.		710 „
Pref. Aand.	Serdang Tabak Mij.		124 „
Opr. bew.	Singkep Tin Mij.		f 90.— — f 97.—
„	Ned. Ind. Landbouw Mij.		9 %
„	Alg. Consignatie Bank		f 225.—
Oblig.	Mijnbouw Mij. Soemalata		490 %
4½ % Oblig.	Kon. Ned. Mij. t. Expl. v. Petroleumbr. in Ned. Ind.		101 „

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN.

NAMEN:	TE AMSTERDAM. November. 1	TE AMSTERDAM. November. 15	TE BATAVIA. 4 October.
Cultuur-Mij. d. Vorstenl.....Aand.	43	44 3/4	
id. ...Pref. Aand.	123	123	
Handelsv. Amsterdam.....Aand.	100	105 1/2	112 1/2
Int. Cred. & H. V. Rotterd.. „	74	73 1/4	76 1/2*
Javasche Bank..... „	173	173	177 1/2
Koloniale Bank..... „	42 1/2	42 1/2	47*
id. .....Pref. Aand.	60 1/2	61 3/4	
Liquid. Barge & Moormann. Aand.	42	44 1/2	
Ned. Handel-Mij.....Cert. v. Aand.	141 7/8	141 1/2	148 1/2
Ned. Ind. Escompto Mij.....Aand.	109	109	113
Ned. Ind. Handelsbank ..... „	74	74 1/2	83 1/2
Ned. Ind. Landb. Mij.....5 % Obl.	104 1/4	104	
Badas, Suikerfabriek..... ...Aand.	—	—	
Banda, Credt. & Handelsver. „	—	—	
Java Bosch Expl.-Mij..... „	—	—	
Java'sche Cultuur-Mij..... „	79	79	
Kalibagor, Suikerfabriek..... „	—	—	
Kaliwoengoe Plantaran..... „	—	—	
Maron Cult. Mij..... „	60	60	
Melattie, Landbouw-Mij..... „	—	—	60*
Michiels-Arnold, Rijstlanden. „	100	100	
Ned. Ind. Houtaankap Mij.. „	—	—	
Ngoepit, Landbouw-Mij..... „	—	—	
Penampean Cult.-Mij..... „	—	—	
Pondok Gedeh Cult. Mij.... „	—	—	
Suikerond. Sentanen.-Lor... „	108	108	
Sindanglaoet, Suikerfabr.... „	—	—	
Soemberredjo Cult.-Mij..... „	—	—	
Temoeloes, Landb.-Mij..... „	—	—	
West-Java Kina Cult-Mij.... „	45	45	
Amsterdam-Deli Comp..... „	690	690	
Amsterdam Sum. Cult.-Mij... „	80 3/4	80 1/2	
Tabak-Mij. Arendsburg.....Cert. v. A.	710	710	
Asahan Plantage Mij.... . Aand.	105 1/2	104	
Balangan Tab. Cult. Mij..... „	30	30	
Besoeki Tabak-Mij..... „	—	—	
Deli-Batavia-Mij..... „	434	443	
Deli-Cultuur-Mij..... „	81 7/8	83 1/4	
Deli-Langkat-Tabak-Mij.....C. v. A.	—	—	
Deli-Maatschappij.....Aand.	474 1/2	473	ex. div.
Deli Padang Mij..... „	—	—	
Deli Plantage Mij..... „	69	70	
Deli-Tabak-Mij..... „	—	—	
.....Pref. Aand.	50 1/2	51	
Tab.-Mij. Franco Deli.....Aand.	65	63 1/8	
Tab. Mij. Kwala Pessilam... „	66	68	
Langkat-Cult.-Mij..... „ A.	105 1/8	106	
..... „ B.	58	58	
„ „ Tabak Mij. Langk. Soekaranda. Pref. Aand.	43	46	
Langkat-Tabaksbouw Mij ... Aand.	—	47	

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN. (*Vervolg*).

NAMEN:	TE AMSTERDAM. November. 1	TE AMSTERDAM. November. 15	TE BATAVIA. 4 October.
Langkat-Tabak-Mij. . . . . Aand. A.	82	83 1/2	
„ „ „ . . . . . „ B.	56	52	
Medan-Tab.-Mij . . . . . Aand.	303	298	
Tab.-Mij. Namoe Djawi . . . . . Pref. Aand.	79 3/4	79 3/4	
Nieuwe Asahan Tab. Mij. . . . Aand.	168 3/4	166 7/8	
Padang Cultuur Mij. . . . . Pref. Aand. A.	51 3/4	47 1/2	
„ „ „ . . . . . Aand. B.	—	—	
Padang Tabak-Mij . . . . . „	142	143 1/2	
Rotterdam-Deli-Mij . . . . . „	270	270	
Tabak Mij. Sakoeda . . . . . Pref. Aand.	70	69	
Senembah-Mij. . . . . Aand.	443	426 1/4	ex div.
Serdang Tab. Mij. . . . . „ A.	124	125	
„ „ „ . . . . . „ B.	55 1/2	56	
Sumatra Cult. Mij. . . . . „	186	190	
United Langk. Plant. . . . . Cert. v. A.	229	227 1/2	
Ned.-Ind. Electr.-Mij. . . . . Aand.	—	—	75*
Kon. Paketvaart-Mij. . . . . „	155	153 3/4	162 1/2
Rott. Lloyd . . . . . „	106 1/2	106 1/4	
Stoomv. Mij. Nederland . . . . . „	139 1/8	137	
Dordt. Petr. Industrie Mij . . . Pref. Aand.	120	120 1/2	
Java Petroleum Mij. . . . . Aand.	30	30	
Kon. Ned. Mij. v. Petr. br. in Indië „	363 1/2	367 1/2	
Petroleum Mij. Moeara Enim „	128	128 1/8	
Sumatra Palembang Petr. Mij. „	79 3/4	80	
Ned. Ind. Expl. Mij. . . . . „	80	80	
id. Mijnbouw-Mij . . . . . „	73 1/2	71 5/8	85
N. Celebes Mijnb. Mij. . . . . „	25 1/2	25 1/8	
Oost Borneo Mij. . . . . „	—	—	
id. . . . . Pref. Aand.	—	—	
Redjang Lebong Mijnb.-Mij. . . Aand.	309 1/2	312	307 1/2
Singkep Tin-Mij. . . . . „	130	132	
Mijnbouw Mij. Soemalata. . . . „	213	212	
Droogd.-Mij. Tandj. Priok. . . . „	—	—	
Deli-Spoorweg-Mij. . . . . „	169 3/4	170	175
Ned.-Ind Spoorweg-Mij. . . . . „	218 3/4	218 15/16	211*
Babat Djomb. St. tr. Mij. . . . „	58	60	
Bat. Electr. Tram-Mij. . . . . „	32 5/8	34 3/4	
Kedirie Stoomtram-Mij. . . . . „	—	—	97 1/2
Madoera „ „ . . . . . „	55	55	
Malang „ „ . . . . . „	50	50	114*
Modjokerto „ „ . . . . . „	25	24	
Ned.-Ind. Tramweg-Mij. . . . . „	130	130	135
Oost-Java-Stoomtram. . . . . „	79	79	
Passoeroean „ . . . . . „	58	58	
Probolingo Stoomtr.-Mij. . . . . „	55	55	
Semar.-Joana Tramw.-Mij. . . . „	163	164	173 1/2
Semar. Cheribon St.-Tr.-Mij. . „	149	145	150
Serajoedal St.-Tr.-Mij. . . . . „	—	—	136
Ned.-Ind. Hypotheekbank . . . „	—	—	105
id. Cred.- & Bank-Ver. „	—	—	70*
id. Effectenbank . . . . . „	—	—	100*

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN. (*Vervolg*).

NAMEN:		TE BATAVIA, 4 Oct.
Ned. Ind. Deposito Bank	Aand.	103*
Algem. Spaar- en Deposito Bank	"	100*
Handelsver. Java	"	110*
Padangsche Handel Mij	"	135*
Winkel-Mij. Eigen hulp	"	70
Maatsch. Onderlinge hulp	"	92½
Maatschij. Expl. Grondeigendom Eurazie I	"	105*
Ned.-Ind. Levensverz.- en Lijfr.-Mij	"	355*
Jav.'sch. Zee & Br.-Ass.-Mij	"	80*
Bat. Zee & Br.-Ass.-Mij	"	100*
O.-I. Zee Br. Ass.-Mij	"	105*
Nederl. Lloyd	"	76*
N.-Ind. Zee & Br.-Ass.-Mij	"	130*
2de N.-I. Zee & Br.-Ass.-Mij	"	117½*
Koloniale id.	"	125*
2de Kol. Zee & Br.-Ass.-Mij	"	115*
Brand-Verz.-Mij. Mercurius	"	170*
Brand-Ass.-Mij. de Oosterling	"	130*
Brand-Ass.-Mij. Insulinde	"	175*
Brand-Waarb.-Mij. Ned.-Ind	"	134
Brand-Wrb.-Soc. Securitas	"	95*
Brand-Ass.-Mij. Unitas	"	98*
Ned.-Ind.-Brandw.-Mij	"	100
Sam. Zee- & Br.-Ass.-Mij	"	140*
2de id.	"	100*
Brand-Ass.-Mij. Padang	"	50*
id. de Merapi	"	95*
id. de Oosthoek	"	
id. de Westhoek	"	
id. Noordhoek	"	
Brand-Verzek.-Mij. Kalimaas	"	
Brand-Ass.-Mij. Veritas	"	135*
id. Ardjoeno	"	130*
id. Sumatra	"	
Batavia'sch Prauwenveer	"	130
Batavia'sch Nieuw-Prauwenv.	"	152½*
Tagalsch Prauwenveer	"	180*
Nieuw Semarangsch Prauwenveer	"	165*
Prauwenv. te Soerabaya	"	140*
Oost-Java Prauw-Mij	"	127½*
Soer. Prauw-Mij.	"	135*
Nieuw Soerab. Pr.-veer.	"	185*
Nieuw Pad. Prauwenveer	"	
Nieuw Probol. en Java Oosth. Pr.-veer	"	150*
Bagelen-Thee & Kina-Mij	"	80*
Suikerf.-Mij. Tjoekir	"	170*
Cultuur-Mij. Pagottan	"	
" Tjiogreg	"	35*
Kina-Mij. Kertamana	"	100*
Cultuur-Mij. Perbawatie	"	172½*
id. Goalpara	"	165*
Cultuur-Mij. Boenga Meloer	"	62½*
" Artana	"	100*
Assam Thee Ondern. Gedeh	"	100*

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN. (*Vervolg*).

NAMEN:		TE BATAVIA, 4 Oct.
Mij. t. E. v. Rijstlanden	Aand.	205*
Assam Thee Ondern. Malabar	„	167½
Cultuur Mij. Ramawatie	„	172*
Assam Thee Ond. Wanasoeka	„	65*
„ „ „ Singaparna	„	115*
„ „ „ Pasir Salam	„	100*
„ „ „ Goenoeng Soesoeroeh.	„	80*
Ned. Ind. Getah Pertjah Mij	„	100*
Kult. Mij. Tjidjangkar	„	106*
Kult. Mij. Tjihoenie	„	70*
Preanger Bibit Maatschij	„	100*
Houtaankap Maatschappij Petjindilan	„	110*
Kultuur Mij. Gabes	„	200
„ „ Sindang Sarie	„	170*
Ned.-Ind. Telefoon-Mij	„	165 incl. div.
Intercomm. Telefoon-Mij	„	82½
Telefoon-Mij. der Vorstenlanden	„	100*
Preanger Telefoon-Mij	„	90*
Algem. Telephoon Mij	„	90*
Telephoon Mij. Insulinde	„	106*
Cheribon Telephoon Mij	„	195*
Mijnbouw Mij. Martapoera	„	100*
Mijnbouw Mij. „Belang"	„	30
Mijnbouw Mij. „Matinan"	„	50
Mijnbouw Mij. „Totok"	„	60
Mijnbouw Mij. „Redjang Lebong" 7½ % Obl.		315
Id. Lebong Soelit	„	57½
Exploratie Mij. „Riam Kanan"	„	10*
Goud Exploratie Mij. Benkaijang	„	25*
Exploratie-Mij. Balangan	„	35*
Batavia Japara Petrol.-Expl.-Mij.	„	10*
Mijnbouw Mij Kahajan	„	115
Goud Exploratie-Mij. Pinogo	„	47½*
„ „ Batjan	„	15*
Mijnbouw Mij. Monano	„	32½
„ „ Soepajang	„	27½*
„ „ Pangkallan	„	15*
Mijnbouw Mij. Atjeh	„	125*
„ „ „ Opr. bew.		f 120*
Goud Exploration Mij. Bone	„	72½*
Exploratie Mij. Doda	„	24*
Mijnbouw Mij. Batavia Borneo	„	92½
„ „ Sonder	„	30*
Sumatra Batavia Mijnbouw-Mij.	„	15*
Mijnbouw Mij. Tilamoeta	„	30*
„ „ Pagoejaman	„	25
Mijnbouw Explor. Mij. Batavia	„	
Mijnbouw Mij. Tomini	„	45*
„ „ Barma Sawah	„	25
„ „ Pariet	„	25
„ „ Loemar	„	110*
Lapoe Placer Mij	„	102½*
Mijnbouw Mij. Natal	„	275
„ „ Tebing-Tinggi	„	65*

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN. (*Vervolg*).

NAMEN.	TE BATAVIA, 4 Oct.
Mijnbouw Mij. Timbang Sibonak..... Aand.	225
id. ... Oprichtersbew.	*f* 425.—*
Mijnbouw Mij. Sinaboean (serie 1—8 en 10) Aand.	275*
id. (serie 9) ..... „	405*
Mij. Rijtuigf. en handel in paarden, Fuchs „	80
Koffie, Pel- en Sorteer Inr. Kalimaas.... „	50*
Koffie pellerij Sisir..... „	100*
New Singap. dist. Water Ice Cy Ltd..... „	220
Java Veem ..... „	100*
Ned. Ind. Sport Mij..... „	90*
Bandongsche Quinine Fabriek..... „	94
Boekhandel Visser & Co..... „	95*
Cheribonsche Apotheek..... „	140*
Mij. tot Expl. Werf de Industrie..... „	95*
Fabr. de Volharding Soerabaya..... „	97½*

De met een * geteekende koersen zijn die der laatste noteering

STATUTEN VAN MAATSCHAPPIJEN, WERKENDE IN NEDERL.-INDIË.

Drukkerij en Handel in Schrijfbehoeften.

(Javasche Crt. No. 72, van 10 Sept. 1901.)

Zetel. Semarang

Doel. De handel in schrijfbehoeften, exploitatie eener drukkerij, uitgifte van drukwerken en wat met een en ander in verband staat.

Kapitaal. *f* 20.000, in 90 aandeelen A en 10 aandeelen B, à *f* 200.—.

Inbreng. Door den Chinees Kwa Wan Hong voor de aandeelen B: de door hem ter zake van de oprichting bewezen diensten.

Bestuur. 1 directeur: de Chinees Kwa Wan Hong; 2 commissarissen: de Chineezen Siem Sioe Bie en Oei Kian Tjang.

Winstverdeeling. Eerst 6 % dividend over de aandeelen A, daarna 6 % dividend over de aandeelen B. Van het overige komt 20 % aan het reservefonds, 10 % aan den directeur, hoogstens 5 % aan procuratiehouder(s) of ander personeel, de rest aan de aandeelen A en B. Zoodra de aandeelen A gedurende 5 achtereenvolgende jaren een dividend van gemiddeld 6 % hebben genoten, wordt geen onderscheid meer gemaakt tusschen de aandeelen A en B.

Reservefonds. Zoodra en zoolang dit 50 % van het geplaatste kapitaal bedraagt, komt het daarvoor genoemde winstaandeel aan aandeelhouders.

Cultuur Maatschappij Tjiboegel.

(Javasche Crt. No. 74, van 17 Sept. 1901.)

Zetel. Batavia.

Doel. De exploitatie van het erfpachtsperceel Tjiboegel, gelegen in het district Dermaradja, afd. Soemedang, res Preanger Regentschappen.

Kapitaal. *f* 150.000, in 150 aandeelen à *f* 1000.—.

Inbreng. Door den heer Mr. J. F. Phitzinger voor 50 aandeelen: het recht van erfpacht op bovengenoemd perceel.

Bestuur. 1 directeur: de heer H. T. van Hecking Colenbrander; 2 commissarissen: de heeren Mr. A. Maclaine Pont en H. J. Halewijn.

Winstverdeeling. Eerst 6 % dividend Van het overige komt 25 %, tot een maximum van *f* 2000.— 's jaars aan het reservefonds, 15 % aan den administrateur, de rest aan aandeelhouders.

Reservefonds. Maximum *f* 30.000.

MAATSCHAPPIJ TOT EXPLOITATIE VAN ONROERENDE GOEDEREN MAMPANG.
(*Javasche Crt. No. 77, van 27 Sept. 1901.*)

Zetel. Batavia.

Doel. De overname en verdere exploitatie van de perceelen, gelegen in buurt of wijk Mampong, en van andere event. te verkrijgen perceelen en rechten in de res. Batavia, Preanger Regentschappen en Bantam, zoomede het drijven van handel in producten.

Kapitaal. *f* 46.000, in 46 aandeelen à *f* 1000.—.

Inbreng. Door de heeren H. N. Boelen en H. L. Merens, voor 44 aandeelen: bovengenoemde perceelen met den inventaris, levende have, enz.

Bestuur. 1 directeur.

Winstverdeeling. Na aftrek van event. tantièmes en bijdragen voor reserve- en vernieuwingsfondsen, komt de winst aan aandeelhouders.

CULTUUR MAATSCHAPPIJ PANGLIPOERGALIH.
(*Javasche Crt. No. 78, van 1 October 1901.*)

Zetel. Bandoeng.

Doel. De exploitatie der erfpachtsperceelen Panglipoergalih in de districten Oedjoengbroeng-Koelen en Oedjoengbroeng-Wetan, afd. Bandoeng, res. Preanger-Regentschappen en van event. later te verkrijgen perceelen.

Kapitaal *f* 280.000, in 280 aandeelen à *f* 1000.—.

Inbreng. Door den heer J. R. de Vries, voor 276 aandeelen: de bovengenoemde erfpachtsperceelen.

Bestuur. 1 directeur: de heer J. R. de Vries; 2 commissarissen. Zoolang de heer J. R. de Vries directeur is, worden geene commissarissen benoemd.

Winstverdeeling. 10 % aan het reservefonds; van de overige 90 % worden de salarissen van directeur en commissarissen betaald, terwijl het restant aan de aandeelhouders komt.

Reservefonds. Maximum *f* 50 000, indien de vergadering van aandeelhouders niet tot lager cijfer besluit.

MIJNBOUW MAATSCHAPPIJ PADANG LAWAS GOUD SYNDICAAT.
(*Javasche Crt. No 79, van 4 October 1901*).

Zetel. Batavia.

Doel. De exploitatie van vergunningen voor mijnbouwkundige onderzoekingen, van concessiën, mijn- of andere rechten, in Nederlandsch-Indië

Kapitaal. f 500.000, in 20 seriën van 250 aandeelen à f 100.—, waarvan 9 seriën zijn geplaatst.

Inbreng. Door den heer Ph. Bangert, voor 2000 aandeelen, en bij uitgifte der 11e tot en met de 19e serie, nog 1000 aandeelen: de vergunning voor eenige terreinen in het Gouvernement Sumatra's Westkust, res. Tapanoeli, afd. Padang Lawas.

Bestuur. 1 directeur: de heer A. C. van der Hout; 2 of 3 commissarissen: de heeren J. F. J. Karthaus, A. R. W. Kerkhoven en Mr. E. H. Winkelman.

Winstverdeeling. Eerst 6 % dividend. Van het overige komt 80 % aan aandeelhouders, 10 % aan commissarissen, 10 % aan den directeur.

THE NEW SEMARANG STEVEDORE COMPANY.
(Hay an Djoen Tjing Kong Sie.)
(Javasche Crt. No. 80, van 8 October 1901).

Zetel. Semarang.

Doel. Het uitoefenen van het bedrijf van Stevedore en Shipchandler, het leveren van werkkrachten, materialen en provisiën, het beladen en lossen van vaartuigen, het uitvoeren van commissiën en alles wat met een of ander in verband staat.

Kapitaal. f 40.000, in 40 aandeelen à f 1000.—.

Inbreng. Door de Chineezen Lie Soei Tjien en The Pik To, voor de 40 aandeelen: de door hen gedreven Stevedore en Shipchandlers-affaire en de stoombarkas Balcairn.

Bestuur. 1 directeur: de Chinees The Pik To; 2 commissarissen: de Chineezen Lie Soei Tjien en The Ing Tjiang.

Winstverdeeling. Deze wordt in de jaarlijksche algemeene Vergadering vastgesteld.

Reservefonds. De algemeene Vergadering is bevoegd uit een deel der winst een reservefonds te vormen en hiervoor een maximum te bepalen.

MAATSCHAPPIJ TOT EXPLOITATIE VAN DE ONDERNEMING TJIKANTJANA.
(Javasche Crt. No. 82, van 15 October 1901.)

Zetel. Buitenzorg.

Doel. De verdere exploitatie van de onderneming Tjikantjana voor de cultures van producten voor de Europeesche en Inlandsche markt en voor de exploitatie van verder event. te verkrijgen gronden.

Kapitaal. f 50.000, in 100 aandeelen à f 500.—.

Bestuur. 1 directeur: de heer W. H. Staverman; 2 commissarissen: de heeren A. Bosch en K. J. Staverman.

Winstverdeeling. Eerst 6 % dividend. Van het overige komt 15 % aan den directeur, 5 % aan elken commissaris, het overige aan aandeelhouders behoudens event. een deel aan het reservefonds.

Reservefonds. Maximum f 50.000.

MIJNBOUW MAATSCHAPPIJ KLEIN MANDHELING.
(Javasche Crt. No. 83, van 18 October 1901.)

Zetel. Batavia.

Doel. De exploitatie van vergunningen voor mijnbouwkundige onderzoekingen, van concessiën, mijn- of andere rechten, in Nederl.-Indië.

Kapitaal. *f* 150.000, in 10 seriën van 150 aandeelen à *f* 100. Bij vergrooting van het kapitaal worden oprichtersbewijzen uitgereikt aan de houders der eerste 1500 aandeelen

Inbreng. Door den heer D. J. der Kinderen, voor 1200 aandeelen: de vergunning voor een terrein in het gouv. Sumatra's Westkust, res. Tapanoeli, onderafd. klein Mandheling Oeloe en Pakanten.

Bestuur. 1 directeur: de heer A. C. van der Hout; 2 of 3 commissarissen: de Heeren J. H. E. Wiechert en C. G. Kan.

Winstverdeeling. Na aftrek van event. tantièmes en andere belooningen aan het personeel, eerst 6 % dividend. Van het overblijvende komt 80 % aan aandeelhouders, 10 % aan commissarissen, 10 % aan den directeur. Indien er oprichtersbewijzen zijn uitgegeven, dan wordt de winstverdeeling aldus: eerst 6 % dividend. Van het overige komt 35 % aan de oprichtersbewijzen, 50 % aan de aandeelhouders, 15 % aan directeur en commissarissen.

MIJNBOUW MAATSCHAPPIJ TAMBANG TANAH LOEBOE.
(Javasche Crt. No. 83, van 18 October 1901.)

Zetel. Batavia.

Doel. De exploitatie van vergunningen voor mijnbouwkundige onderzoekingen, van concessiën, mijn- en andere rechten, in Nederl. Indië.

Kapitaal. *f* 250.000, in 10 seriën van 250 aandeelen à *f* 100. Bij vergrooting van het kapitaal worden oprichtersbewijzen uitgereikt aan de houders der eerste 2500 aandeelen.

Inbreng. Door den heer Ph. Bangert, voor 2000 aandeelen: de vergunning voor 5 terreinen in de res. Tapanoeli, gouv. Sumatra's Westkust.

Bestuur. 1 directeur: de heer A. C. van der Hout; 2 of 3 commissarissen: de heeren Ph. Bangert, C. G. Kan en D. J. der Kinderen.

Winstverdeeling. Na aftrek van event. tantièmes en andere belooningen aan het personeel, eerst 6 % dividend. Van het overblijvende komt 80 % aan aandeelhouders, 10 % aan commissarissen, 10 % aan den directeur. Indien er oprichtersbewijzen zijn uitgegeven, dan wordt de winstverdeeling aldus: eerst 6 % dividend. Van het overige komt 35 % aan de oprichtersbewijzen, 50 % aan de aandeelhouders, 15 % aan directeur en commissarissen.

CULTUUR-MAATSCHAPPIJ „GOENOENG BOELEUD."
(Staats-Crt. No. 257, van 2 November 1901.)

Zetel. Amsterdam.

Doel. De cultuur op gronden in Ned. Indië, behalve in de resid Soerakarta en Djokjakarta en de verkoop van het product

Kapitaal. *f* 200.000, in 200 aandeelen à *f* 1000.—. Er worden 50 oprichters-

aandeelen uitgegeven. De directeur kan deze 50 winstaandeelen naasten tegen een bedrag van *f* 125.000. Hij kan ook enkele winstaandeelen koopen tegen een door hem in overleg met commissarissen te bepalen bedrag.

Inbreng. Door den heer J. A. van der Loeff, voor de 50 winstaandeelen en *f* 3500 voor de betaalde schadeloosstellingen voor den afkoop der bezitrechten op de diverse enclaves, opmetingskosten, enz: het recht van erfpacht op het perceel gouvernementsgrond, genaamd „Goenoeng Boeleud", in het district Djampang Tengah, afd. Soekaboemi, res. Preanger Regentschappen.

Bestuur. 1 directeur: de firma Anton Kalff & Co.; 3 à 5 commissarissen: de heeren O. W. G. Briegleb, N. de Vries en J. A. van der Loeff.

Winstverdeeling. Gedurende de eerste 4 jaren wordt geene winst uitgekeerd, doch worden over de gedane stortingen de aandeelhouders met 5 % rente gecrediteerd. In het 5e jaar wordt deze rente eerst uitgekeerd; van het dan overblijvende komt $^1/_5$ aan de houders der winstaandeelen. Van het daarna resteerende komt 12$^1/_2$ % aan den administrateur, 10 % aan de directie, 5 % aan den superintendent, 10 % aan het reservefonds, het overige aan aandeelhouders.

Reservefonds. Maximum *f* 75.000.

SPOOR- EN TRAMWEG-ONTVANGSTEN.

NEDERLANDSCH-INDISCHE SPOORWEG-MAATSCHAPPIJ.

Opbrengst over September 1901.

Samarang—Vorstenlanden—Willem I. (Lengte 205 kilom.).

Reizigers, aantal (86.100)	*f*	39.600.—
Goederen, tonnen (72.000)	„	337.200.—
Diverse ontvangsten	„	11.000.—
Totaal opbrengst deze maand (voorloopig)	*f*	387.800.—
„ „ dezelfde „ vorig jaar (defin.)	„	347.?23.-
Van af 1 Jan. dit jaar (voorloopig)	„	2.614.725.—
„ „ 1 Jan. vorig jaar (defin.	„	2.332.575.—
Per dag-kilometer deze maand (voorloopig)	„	63.06
„ „ dezelfde „ vorig jaar (defin.)	„	56.56
Van af 1 Jan. dit jaar (voorloopig)	„	46.72
„ „ 1 Jan vorig jaar (defin.)	„	41.68

Batavia—Buitenzorg. (Lengte 56 kilom.).

Reizigers, aantal (84.900)	*f*	29.600.—
Goederen, tonnen (11.700)	„	47.600.—
Diverse ontvangsten	„	3.100.—
Totaal opbrengst deze maand (voorloopig)	*f*	80.300.—
„ „ dezelfde „ vorig jaar (defin.)	„	71.500.—
Van af 1 Jan. dit jaar (voorloopig)	„	674.219.—
„ „ 1 Jan. vorig jaar (defin.)	„	634.044.—
Per dag-kilometer deze maand (voorloopig)	„	47.80
„ „ dezelfde „ vorig jaar (defin)	„	42.56
Van af 1 Jan. dit jaar (voorloopig)	„	44.10
„ „ 1 Jan. vorig jaar (defin.)	„	41.47

Stoomtram Djocja—Brossot. (Lengte 24 kilom.).

Reizigers, aantal (18.700)	ƒ	2.200.—
Goederen, tonnen (11.300)	„	15.600.—
Diverse ontvangsten	„	200.—
Totaal opbrengst deze maand (voorloopig)	ƒ	18.000.—
„ „ dezelfde „ vorig jaar (defin.)	„	18.512.—
Van af 1 Jan. dit jaar (voorloopig)	„	101.135.—
„ „ 1 Jan. vorig jaar (defin.)	„	101.601.—
Per dag-kilometer deze maand (voorloopig)	„	25.—
„ „ dezelfde „ vorig jaar (defin.)	„	25.71
Van af 1 Jan. dit jaar (voorloopig)	„	15.44
„ „ 1 Jan. vorig jaar (defin.)	„	15.51

Stoomtram Djocja—Magelang. (Lengte 47 kilom.).

Reizigers, aantal (35.500)	ƒ	7.300.—
Goederen, tonnen (3.800)	„	10.500.—
Diverse ontvangsten	„	300.—
Totaal opbrengst deze maand (voorloopig)	ƒ	18.100.—
„ „ dezelfde „ vorig jaar (defin.)	„	15.876.—
Van af 1 Jan dit jaar (voorloopig)	„	179.603.—
„ „ 1 Jan. vorig jaar (defin.)	„	158.447.—
Per dag-kilometer deze maand (voorloopig)	„	12.84
„ „ dezelfde „ vorig jaar (defin.)	„	11.26
Van af 1 Jan. dit jaar (voorloopig)	„	14.—
„ „ 1 Jan. vorig jaar (defin.)	„	12.35

Stoomtram Goendih—Soerabaja. (In aanleg) 107 [1] kilom.

Reizigers, aantal (42.600)	ƒ	8.500.—
Goederen, tonnen (8.400)	„	7.400.—
Diverse ontvangsten	„	100.—
Totaal opbrengst deze maand (voorloopig)	ƒ	16.000.—*)
„ „ dezelfde „ vorig jaar (defin.)	„	12.777.—§)
Van af 1 Jan. dit jaar (voorloopig)	„	129.939.—*)
„ „ 1 Jan vorig jaar (defin.)	„	— §)
Per dag-kilometer deze maand	„	4.95 *)
„ „ dezelfde „ vorig jaar	„	6.08 §)
Van af 1 Jan di jaar	„	4.45
„ „ 1 Jan. vorig jaar	„	—

1) Gemiddeld in exploitatie.
*) „ „ „ $\frac{107}{70}$ K.M.
§) „ „ „

NEDERLANDSCH-INDISCHE TRAMWEG-MAATSCHAPPIJ.

Opbrengst in de maand Oct. 1901 ƒ 25.200 tegen ƒ 26.000 in 1900. Opbrengst sedert 1 Juli 1901 ƒ 101.600, tegen ƒ 105.103 in 1900.

MALANG STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten Oct. 1901 ƒ 10.500 tegen ƒ 8.600; sedert 1 Jan. ƒ 111.425 tegen ƒ 87.350;.

KEDIRI STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten Oct. 1901 ƒ 18.500 tegen ƒ 34.500. Sedert 1 Jan. ƒ 221.000 tegen ƒ 231.000.

SOLOSCHE TRAMWEG-MAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten Sept. 1901 ƒ 3800 — ƒ 2395. Sedert 1 Jan. ƒ 46.370 — ƒ 2541.

NEDERLANDSCH-INDISCHE TRAMWEG.

Ontvangsten October 1901 *f* 25,200 tegen *f* 26,000. Sedert Juli 1901 *f* 101,600 tegen *f* 105,103.

PASSOEROEAN STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten Oct. 1901 *f* 6.200 tegen *f* 9.000. Sedert 1 Jan. *f* 81.280 tegen *f* 72.275. Per dagkm. *f* 6.99 tegen *f* 6.76.

PROBOLINGO STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten Oct. 1901 *f* 6200 tegen *f* 7000. Sedert 1 Jan. *f* 74.430 tegen *f* 74.538. Per dagkm. *f* 6.80 tegen *f* 6.81.

BATAVIA ELECTRISCHE TRAM-MAATSCHAPPIJ.

De ontvangsten over Oct. bedroegen *f* 12.100. De directie deelt ons verder mede, dat sedert 15 Oct. jl. een gewijzigd tarief in werking is, tengevolge waarvan de ontvangsten de geheele maand Oct., vergeleken met die over Oct. 1900, eene vermeerdering van 6½ pCt. aantoonen, terwijl het aantal vervoerde reizigers slechts met 2 pCt. is toegenomen (Oct. 1901: 220,000 reizigers, opbrengst *f* 11,300); alsmede dat het verkeer in de maand September jl. en vermoedelijk ook nog in de maand October onder de te Batavia heerschende cholera-epidemie te lijden heeft gehad.

SERAJOEDAL STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ

Tijdvakken.		Bedrag.	per dag-kilom.	Gemiddeld aantal kilom. in exploitatie
Oct. 1901	*f*	13.200	*f* 4.70	91
„ 1900	„	34.400	„ 12.20	91
Verschil meer	„	—	„ —	
Verschil minder	„	21.200	„ 7.50	
Van 1°. Jan.:				
1901 tot 31 Oct. 1901.	„	267.700	*f* 9.70	91
1900 „ 31 „ 1900.	„	266.700	„ 10.10	86
Verschil meer	„	1.000	„ —	
Verschil minder	„	—	„ 0.40	

SEMARANG-CHERIBON STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Tijdvakken.		Bedrag.	per dag-kilom.	Gemiddeld aantal kilom in exploitatie.
Oct. 1901	*f*	72.200	*f* 8.65	270
„ 1900	„	75.900	„ 9.05	
Verschil meer	„	—	„ —	
Verschil minder	„	3.700	„ 0.40	
Van 1°. Jan.:				
1901 tot 31 Oct. 1901.	„	933.200	*f* 11.35	270
1900 „ 31 „ 1900.	„	777.500	„ 9.45	
Verschil meer	„	155.700	„ 1.90	
Verschil minder	„	—	„ —	

SAMARANG-JOANA STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Tijdvakken.		Bedrag.	per dag-kilom.	Gemiddeld aantal kilom. in exploitatie.
Oct. 1901	*f*	95.200	*f* 9.65	319
„ 1900	„	89.400	„ 9.25	312
Verschil meer	„	5.800	„ 0.40	
Verschil minder	„	—	„ —	
Van 1°. Jan.:				
1901 tot 31 Oct. 1901	„	919.600	„ 9.50	319
1900 „ 31 „ 1900	„	870.100	„ 9.75	294
Verschil meer	„	49.500	„ —	
Verschil minder	„	—	„ 0.25	

OOST-JAVA STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Lijn Soerabaja—Krian.

Tijdvakken.		Bedrag.	per dag-kilom.	Gemiddeld aantal kilom. in exploitatie
Oct. 1901	f	17.200	f 14.25	39
„ 1900	„	19.200	„ 15.90	
Verschil meer	„	—	„ —	
Verschil minder	„	2.000	„ 1.65	
Van 1°. Jan.:				
1901 tot 31 Oct. 1901	„	174.400	„ 14.70	39
1900 „ 31 „ 1900	„	181.500	„ 15.30	
Verschil meer	„	—	„ —	
Verschil minder	„	7.100	„ 0.60	

Lijn Modjokerto—Ngoro.

Oct. 1901	f	16.700	f 13.15	41
„ 1900	„	16.200	„ 12.75	
Verschil meer	„	500	„ 0.40	
Verschil minder	„	—	„ —	
Van 1°. Jan.:				
1901 tot 31 Oct. 1901	f	108.400	„ 8.70	41
1900 „ 31 „ 1900	„	106.800	„ 8.55	
Verschil meer	„	1.600	„ 0.15	
Verschil minder	„	—	„ —	

MODJOKERTO STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten Oct. 1901 *f* 11.128 tegen *f* 11.565. Sedert 1 Jan. *f* 95.150 tegen *f* 96.098.

BABAT-DJOMBANG STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten Oct. 1901 *f* 10.735 tegen *f* 6561. In exploitatie 42 KM., tegen 32 KM. Sedert 1 Jan. *f* 73.270, tegen *f* 43.725. In expl. 36.8 KM. tegen 24.9 KM.

DELI SPOORWEG-MAATSCHAPPIJ.

In exploitatie 102 K.M. tegen 102 K.M. in 1900.

Opbrengst Oct. 1901	f	111.000	tegen f	111.249	in 1900
„ per dagkilometer	„	35.10	„ „	35.17	„ 1900
„ sedert 1 Jan. 1901	„	1.130.000	„ „	1.219.372	„ 1900